הספרים החיצונים

לתורה לנביאים לכתובים ושאר ספרים חיצונים

בשני כרכים
עם מבואות ופירושים
ערוכים בהשתתפות כמה למדנים ע"י

אברהם כהנא

כרך שני
שאר ספרים חיצונים



הוצאת „מסדה" בע"מ, תל־אביב
תש"ך

PRINTED IN ISRAEL
דפוס מסדה, רמת גן

תכן כרך ב׳ ספר א׳

אגרת אריסטיאס אל פילוקרטס

מבוא

א. שם הספר.

ספר זה המיוחס לאריסטיאס מן הדין שיהא נקרא בשם: סיפור אריסטיאס על..., שהרי כך קורא לו הסופר בעצמו, הן בתחלתו (א׳) והן בסופו (שכ״ב), בשם סיפור (διήγησις). אבל מימי קדם היו נוהגין לקרא לו בשמות אחרים: ראשונים היו מכנים אותו: חיבור (σύνταγμα=) אריסטיאס (אפיפניוס. ע׳ ווינדלאנד 159), או: ספר אריסטיאס (=Ἀρισταίου βιβλίον, יוספוס קדמ׳ י״ב ב׳ י״ב, אבסיביוס Praep. ev. IX, 38, והוא מוסיף: על תרגום תורת היהודים), ואחרונים נוהגין לקרא לו בשם אגרת אריסטיאס (ἐπιστολὴ Ἀριστέως πρὸς Φιλοκράτην ἔκφρασις, ע׳ Thackeray אצל Swete, Introd. 542), על שם שנכתב בצורת אגרת מאת אריסטיאס אל פילוקראטס אחיו, — וכך נראה מן הסגנון שבתחלת הספר ובסופו, שהוא פונה אל אחיו בלשון ὦ Φιλόκρατες. אף בכ״י נהגו לרשום בראשו של הספר: Ἀριστέας Φιλοκράτει (=אריסטיאס אל פילוקראטס).

ב. תכן הספר.

א–ח. פתיחה — אריסטיאס מספר לפילוקרטס מה הביאו לידי כתיבת האגרת: רצונו לספר לו, לפילוקראטס אוהב הדעת, על המשא־ומתן שהיה לו עם אלעזר כהן גדול שבירושלים (אם כן, זה עיקר לו בכתיבת הספר).

ט׳–פ״ב. חלק א׳ — הכולל משא ומתן על מעשה התרגום לתורת ישראל: דמיטריוס מפאלירון, הממונה על אוצר הספרים של תלמי פילדילפוס מלך מצרים, הביע למלך את רצונו ואת תקותו שיעלה בידו לאסוף עד חמש מאות אלף ספר. תוך כדי דיבור העיר לו למלך על חשיבותה של תורת ישראל. כשהציע לו המלך לאסוף אף ספר זה, השיב דמיטריוס שתורת ישראל משונה היא הן בכתב והן בלשון, ולפיכך רואה הוא צורך להכין הימנה תרגום יוני. כשמוע המלך את דבריו צוה לכתוב אל אלעזר כהן גדול שבירושלים שיוציא ענין זה אל הפועל (ט׳–י״א). ואריסטיאס, שהיה באותו מעמד, נזכר אותה שעה בגורלם של הרבה יהודים שהובאו שבויים מארץ ישראל למצרים וכאן הושקעו בעבדות. עוד קודם לכן ניסה אריסטיאס לבוא בדברים עם שומרי ראשו של המלך בענין שחרורם של אותם היהודים־העבדים, אלא שלא עלתה בידו, ועכשיו ראה שעת הכושר לבוא בדברים עם המלך עצמו ויחד עם דמיטריוס העיר באותו מעמד שלא נעים יהיה לשלוח מלאכות אל אלעזר בדבר מעשה התרגום לתורת ישראל בשעה שמאה וחמשים אלף מבני עמו של אלעזר שרויים בעבדות באותה ארץ. המלך הסכים בחפץ לב לפדות כל אותם היהודים. הפדיון עלה לו בהון עצום: בשש מאות וששים ככר כסף (י״ב–כ״ז). אחר מעשה רב כזה הגיש דמיטריוס למלך הרצאתו בכתב על הצורך להכין תרגום לתורת היהודים. על סמך כתב זה נערך מכתב מאת המלך אל אלעזר כהן גדול ובו הוא מודיעהו על שחרור בני עמו ומבקש ממנו לבחור לו ע״ב זקנים למספר שבטי ישראל — ששה לשבט — מבעלי מדות ובני תורה המוכשרים לעשות תרגום יווני לתורה. יחד עם מכתבו שלח המלך בידי אנדריאס שומר הראש ואריסטיאס מתנות יקרות לבית המקדש שבירושלים. אלעזר השיב למלך מכתב מלא רצון לעשות בקשתו ואף צירף למכתבו את רשימת ע״ב הזקנים ששלח לעשות

התרגום לתורה (כ״ח–נ״א). בקשר עם מכתבו של אלעזר בא תיאור המתנות ששלח המלך לבית המקדש (נ״א – פ״ב).

פ״ג–קע״א. חלק ב׳ – אנדריאס ואריסטיאס בירושלים: כשבאו אנדריאס ואריסטיאס לירושלים נתפעלו מכל מה שראו ושהראו להם. אריסטיאס מתאר את בית המקדש ואת העבודה בו ואת הבירה, הסמוכה למקדש, ואת העיר ואת הארץ מצד הגאוגרפיה והמסחר והתעשיה (פ״ג–ק״כ). אף הוא מונה את שבחיהם של המתרגמים שבחר אלעזר ומספר על גודל האהבה שהיתה שרויה ביניהם ובין אלעזר ועל קושי הפרידה לשני הצדדים. אגב מוסר הוא שיחה ארוכה שהיתה לו ולאנדריאס חברו עם אלעזר על טעמי המצוות בכלל ועל ענין מאכלות אסורות בפרט. בשיחתו הבליט אלעזר בעיקר את חשיבות הרעיון שבתורה על אחדות האלהים בורא הכל ורבון העולם שהוא נמצא בכל ועל אפסותה של עבודה זרה. כל זה קשר בהסבר אליגורי לענין של מאכלות אסורות: משה נתכוון להבדיל את ישראל משאר האומות ולשמור עליהם בפני השפעה זרה ואף להשריש בנפשותיהם מוסר עמוק. לחיזוק רעיונו הביא אלעזר דוגמאות מתכונותיהם של בעלי החיים הביתיים, המותרים באכילה, לעומת תכונותיהם של בעלי חיים דורסים וטורפים ושרצים, האסורים באכילה (קכ״א–קע״א).

קע״ב–ש׳. חלק ג׳– הזקנים־המתרגמים אצל המלך באלכסנדריה: אנדריאס ואריסטיאס באו עם הזקנים לאלכסנדריה ותיכף זכו להקבלת פנים אצל המלך בכבוד גדול. אף הוא הזמינם לסעודה שהכינו על פי דיני ישראל. ולא עוד, אלא שהיו עורכים לכבודם סעודה יום יום שבעה ימים רצופים. לפני כל סעודה וסעודה היה המלך פונה בשאלות אל עשרה מהם (וביום הששי והשביעי – אל אחד עשר, שהרי ע״ב היו. ע׳ רע״ג) והזקנים היו נותנים תשובות רצויות ומנוסחות יפה.

ש״א–שכ״א. חלק ד׳ – מעשה התרגום וחזרת הזקנים לירושלים: אחר שבעת ימי המשתה הוליך דמיטריוס את המתרגמים אל פארוס האי, דרך שבעה אסטדיונות מחוץ לאלכסנדריה, ושם היו עוסקים בעשיית התרגום לתורה. סדר יומם כך היה: בבקר היו הולכים לחצרו של המלך לדרוש בשלומו וחוזרים למקומם ונוטלים ידיהם במי הים ומתפללים, ומכאן ואילך היו עוסקים בעבודתם עד השעה התשיעית: כל אחד היה מתרגם לו את השיעור בפני עצמו. ואחר כך היו משוים את התרגומים, ואותו נוסח שנתקבל מתוך הסכם כלם היה נכתב בידי דמיטריוס. אחר ע״ב ימים נגמרה העבודה, ודמיטריוס הזמין לבני הקהלה היהודית שבאלכסנדריה וקרא באזניהם את התרגום. כלם שבחו את התרגום והביעו רצונם שימסר אף לראשיהם. אחר הקריאה פסקו ראשי הקהלה לקיים את התרגום לדורות, ואף השמיעו דברי קללה למי שיעיז לגרוע או להוסיף או לשנות דבר בנוסח של אותו תרגום. אחר כך קראו את התרגום לפני המלך והוא בא לידי התפעלות מחכמתו של נותן התורה ואף הביע תמיהתו שאין איש מן הסופרים היוונים מביא דבר מן התורה. דמיטריוס הסביר לו שכך הוא רצון האלהים, וכבר היה מעניש לכל אדם מן היוונים שרצה להביא בתוך ספרו דבר מדברי התורה, כגון תאופומפוס ההיסטוריין, שנטרפה דעתו ליותר משלשים יום, ותאודיקטוס הטראגיין, שעלו לו תבלולים בעיניו. אחר כך הוחזרו הזקנים לארצם בכבוד גדול ובמתנות חשובות להם ולאלעזר כהן גדול.

שכ״ב. סיום אגרת אריסטיאס – הסופר מסיים במה שפתח: שוב הוא משבח לפילוקראטס אוהב הדעת והוא מבטיחו לכתוב אליו עוד על ענינים אחרים.

הסיפור הולך על סדר כרונולוגי, לפי מהלך הענינים למן הצעתו של דמיטריוס מפאלירון לפני המלך על הצורך בעשיית תרגום התורה מעברית ליוונית ועד הגמר של מעשה התרגום.

רק סְטִיָּה אחת מן הסדר הכרונולוגי יש, שנקבעה תשובתו של אלעזר כהן גדול אל

תלמי המלך (מ״א–נ׳) קודם לסיפור הנסיעה לירושלים (המתחיל פ״ג), ודאי עשה הסופר כך מתוך רצונו ליתן את שתי האגרות, של תלמי ושל אלעזר, סמוכות זו לזו.

ג. בעל האגרת וזמנו לפי האגרת גופה.

מקום מפורש שאריסטיאס (Ἀριστέας, יוספוס כותב Ἀρισταῖος) הוא בעל האגרת אין באגרת, אבל רמזים יש. המלך אומר (י״ט): דבר קטן וראוי יבקש ממנו אריסטיאס. ובמקום אחר (מ״ג) נאמר שאריסטיאס נשלח עם אנדריאס לירושלים אל אלעזר כהן גדול. מכאן יש להסיק שהאגרת על ידי אריסטיאס נכתבה.

על אישיותו של אריסטיאס משמע מתוך דברי האגרת שלפי משרתו היה שר משרי החצר (מ׳, מ״ג) של תלמי פילדילפוס (מלך 283–247) והיה מאוהבי המלך ומבעלי השפעה שבחצר ומשמש דיפלומט וציר, בפרט לענינים רוחניים, ומתהלך בידידות עם שאר שרי המלך (א׳, י״ב, ט״ו, ט״ז, מ׳). הוא נראה כנכרי: מדבר הוא כיווני־אלילי וזיוס הוא אלהיו (ט״ו–ט״ז, קע״ז), ועל היהודים וערכי היהדות–אלהי ישראל, התורה, הכהן הגדול שבירושלים– הוא מדבר כנכרי. הוא מדבר על היהודים בלשון הם... ואנו (ט״ז), ועל היהודים הנתונים בעבדות הוא מדבר מתוך השקפה של אהבת אדם גרידא. אף על ביקורו בבית המקדש שבירושלים ועל העבודה שבמקדש הוא מדבר כגוי. כמו־כן בסעודות שעשה המלך למתרגמים הוא מתנכר כשהוא מקשיב מן הצד לדברי חכמה שיוצאים מפיהם של זקני היהודים. ואף על פי שהוא בן תרבות גדולה ובעל מוסר נעלה ובעל רגש דתי (εὐσέβεια) עמוק כאחד ההילינים החשובים, מכל מקום אינו נמנע מלהתפעל הרבה מתורתה של היהדות ומן היהודים שנתחנכו עליה.

לאריסטיאס זה היה אח ושמו פילוקראטס, שאליו ערך את האגרת (ז׳, ק״כ). שמותיהם של שני האחים יווניים הם.

אריסטיאס הוא סופר בעל מקצוע: לפני אגרת זו כבר שלח אל פילוקראטס היבור על האומה היהודית, שכתבו על סמך הידיעות שקבל אצל חכמי הכמרים המצריים (ה׳–ו׳), ובסופה של האגרת (שכ״ב) הוא מודיע לאחיו שעתיד הוא לכתוב עוד חיבור, ומן הסתם היתה כוונתו לעסוק אף בהיבור הבא בעניני יהדות ויהודים.

מתוך האגרת משמע שנכתבה קרוב לזמן שנעשה התרגום היווני של ע״ב הזקנים לתורה, ושהאישים שבא זכרם בתוך האגרת–פילדילפוס המלך, דמיטריוס הממונה על אוצר הספרים המלכותי ואלעזר כהן גדול – עדיין בחיים היו. מתוך התהלות שהיו הזקנים מפזרים לפילדילפוס בתורת מלך (רע״ט ואילך) נראה שהיה מולך זה כמה שנים (הוא עלה למלוכה בש׳ 283), שהרי כבר עלה בידו לקנות פרסום לעצמו במדותיו ובטיב מלכותו. ארסינואי II היא כבר אשתו (מ״א) והיא עלתה לכסא המלכות במצרים לכל המאוחר בש׳ 273, ואולי עוד בש׳ 277 (ומתה בש׳ 270). הזקנים באו למצרים ביום השנתי לנצחונו של פילדילפוס על אנטיגונוס במלחמת הים (ק״פ), ואילו שיערנו שהכוונה היא למלחמת הים שעל יד קוס (בערך 260–257) הרי המאורע שבו עוסקת האגרת, היינו תרגום התורה ליוונית, כמה שנים אחר כך היה. שוב מזכיר בעל האגרת (קט״ו) יסודה של תלמאידה (=עכו) ע״י פילדילפוס, והמטבעות שנעשו בתלמאידה מזמן מלכותו של פילדילפוס – לעת עתה עדיין אין במציאות אוסף שלם מן המטבעות של פילדילפוס – משנת כ״ה למלכותו (ש׳ 261) הם מתחילים.

מתוך כל הסימנים הללו אפשר היה להסיק שהאגרת נכתבה בש׳ 270–277.

ד. מי היה באמת בעל האגרת.

קודם כל בולטת באגרת טימפתיה ליהדות ולתורתה האלהית (ג׳, ה׳). באהבה יתירה מטפל הכותב בפרטי פרטים בתיאור השלחן ושאר הכלים שנעשו במצות המלך לשם דורון

לבית המקדש שבירושלים (נ"א–פ"ב). אלעזר כהן גדול הוא לו אבטוריטה שאין למעלה הימנה (ג׳, צ"ו ואילך, ק"ל ואילך), והוא מתפעל הן משיטתו של אלעזר בפרשנות האליגורית לתורה והן מתשובותיהם של ע"ב הזקנים לשאלותיו של המלך. בכלל, אין שום תרבות ומוסר ויראת שמים לוקחים את לבו מחוץ למה שמצא בתורת ישראל ובבית המקדש שבירושלים. חושש הוא להוציא שם שמים בשם המפורש ואפילו בכינוי של אדנות (=Κύριος אדני) השכיח כל כך בספרות ההילניסטית, וכשהוצרך לומר שעל הציץ של הכהן הגדול היה כתוב השם בן ארבע אותיות מעקם הוא כמה תיבות ומוציא את הענין בזה הלשון: „על ציץ הזהב פיתוח המלכות הקדוש באותיות קדושות שם אלהים מלא הוד" (צ"ח).

ומעט לו כל זה, עד שאינו נמנע מלשים בפיו של אלעזר כהן גדול דברים קשים על עבודה זרה, והוא מדבר בלי שום יראת הכבוד על החכמים הגדולים ביותר (σοφώτατοι) מחכמי היוונים (קל"ז). הוא שונא את הפאנתיאון היווני והמצרי ומלגלג לו ומתיחס בשלילה לסיפורים של מיתולוגין (שכ"ב).

כללו של דבר, בעל האגרת נראה יהודי מובהק בכל עניניו. אלא שיהודי זה ספוג כלו הילניסמוס, וודאי כתב את האגרת באלכסנדריה שבמצרים שהיתה מרכז גם למחשבה היוונית וגם להליניסמוס היהודי. יש לשער שאף יהודי זה, כבעל הספר השני של המקבים וכיוצא בו מבעלי הרוח הדתית שבין ההילניסטין, היה עולה לרגל לירושלים. אף הוא יהודי אדוק במורשת אבות היה אע"פ שהיה מעורב עם אנשי הרוח והפילוסופין מן היוונים ומכיר היה נימוסיהם ודרכיהם.

ה. אימתי היה בעל האגרת.

פְּעָמִים נכשל הסופר בטעות של ארכאיסמוס:

א) בדברו על פקודת המלך לדמיטריוס שיגיש לפניו הרצאה על הצורך בהעתקת התורה הוא מעיר: כי המלכים ההם היו מכלכלים כל־ענין על־פי פקודות ובמתינות מרובה וכל דבר [לא נעשה] ברפיון ידים או במקרה (כ"ח). הוא משתמש כאן בזמן עבר ומדבר על כמה מלכים (והרי לא קדם לפילדילפוס אלא מלך אחד – תלמי סוטיר!). ומתוך הערה זו בסופה נשמעת כעין אנחה של געגועים לימים ראשונים, כאומר: לא כך היה לפנים כמו שהדברים נוהגים בימינו! –

ב) ושוב נכשל בשימוש זמן עבר ולשון של ריבוי לגבי מלכים, ואף בפליטת הלשון „כאשר תראה אף־כעת" בפיסקה זו (קפ"ב): „וניקנור סוכן הראש קרא... וצוהו להכין לכל־אחד כי כן היתה הדת מאת המלך, כאשר תראה אף־כעת... כי לפי מנהגי... ובבואם אל־המלכים היו מכינים [להם] הכל לפי מנהגיהם שלא יהיו מרגישים כל־דבר בלתי נעים ויבלו את הזמן בשמחה".

חוץ מן הארכאיסמין הללו נפל אף בכמה טעיות ממשיות, שאי־אפשר לו לבן אותו הזמן של תלמי פילדילפוס שיִכָּשל בכמו אלו, ומהן העיקריות:

א) לפי דבריו היה דמיטריוס מפאלירון הגורם הראשי לעשיית התרגום. ובאמת היה דמיטריוס ממקורביו של תלמי סוטיר, והוא שהשיא לו למלך עצה שיוריש את כסאו לתלמי קירַבנוס בנו הבכור והמלך לא נשמע לו ועוד בחייו מינה את תלמי II פילדילפוס להיות מלך בצדו, והלז כשהגיע למלכות הרחיק את דמיטריוס וגרשהו מאלכסנדריה עד שיחליט מה לעשות לו, ובינתים הקדימהו המות לדמיטריוס בנכר. הרי שתלמי הראשון בשני נתחלף לו לבעל האגרת.

ב) כיוצא בכך היא טעותו השניה שלסעודה שעשה פילדילפוס לכבוד הזקנים מיהודה הכניס את מנידימוס הפילוסוף מאריטריה (ר"א), ומנידימוס לא היה עוד בחיים באותו זמן.

אמת, מנידימוס היה לעת זקנתו כמה פעמים באלכסנדריה, אבל אצל תלמי I סוטיר וציר מעירו היה.

ג) כמו כן מונים חכמים לבעל האגרת שנכשל בענין זה: בשעה שהמלך נפגש עם הזקנים הביע להם שמחתו באמרו שאותו יום חג כפול הוא לו, שבו ניצח לאנטיגונוס במלחמת הים (ק"פ). אבל ההיסטוריה יודעת לספר רק על מלחמת־ים אחת, שהיתה בין תלמי II פילדילפוס ובין אנטיגונוס גונטס על יד קוס (בערך ש׳ 265), ובאותה מלחמה אנטיגונוס דוקא היה המנצח, ולא תלמי.

ויש אף קוריוסום: כשנצרך תלמי פילדילפוס לעשות שלחן של זהב דורון לבית המקדש שבירושלים היה מביט בכתוב שבתורה ועושה כמתכנתו של השלחן שעשו ישראל במדבר למשכן (נ"ו), והרי עדיין לא היתה התורה כתובה יוונית לפני המלך! וכבר הרגיש יוספוס (קדמ׳ י"ב ס׳) בפליטת קולמוס זו ולפיכך כתב: [המלך] צוה לאסף ידיעות (μαθεῖν) על מדת השלחן שהיה בירושלים.

אבל לעומת ענינים אלו יש אף רמזים של ממש לזמנו של הכותב:

מן הקללה שמפרסמים ראשי הקהל היהודי שבאלכסנדריה על כל מי שיבוא לעשות שינויים בנוסח התרגום של התורה (ש"י־שי"א) יש להסיק שהדברים נכתבו בזמן שהיתה כבר נטיה לעשות שינויים ותיקונים בתרגום הע׳ לתורה, משום שלא היה התרגום מְסַפֵּק לבעלי אותה הנטיה בבחינת־מה, אבל מן הצד השני משמע שהתרגום היה מקובל בעם עד כדי כך שהיו אנשים שחשבו ענין זה של עשיית שינויים ותיקונים בנוסח המקובל כחילול הקדש.

ועוד סימנים של זמן יש בכמה מתיאוריו:

כשהוא מתאר (פ"ו) את הפרכת שבמקדש (השוה הלשון שבבן־סירא נ׳ ה׳: בית הפרכת) הוא מכנה את הפרכת על פי הע׳ καταπέτασμα, כלו׳ מורדת למטה [בפתיחתה], ולא παραπέτασμα = מורמת למעלה, כמו שהיו נוהגין לעשות בבתים של עבודה זרה. וכבר שיער Clermont-Ganneau שאותה פרכת שמתאר פאבסאניאס בספר מסעותיו (ה׳ י"ב ד׳) ושהיא לפי דבריו מתנתו של אנטיוכס המלך למקדשו של זיוס האולימפי ושהיא מעש‍ׂה καταπέτασμα היא היא שבזז אפיפנס במקדש שבירושלים (כמסופר מק"א א׳ כ"ב, וע"ש בפי׳) בשנת 169. אם כן, אגרת אריסטיאס קודם לכן נכתבה, שהרי לא יתכן שיהא אדם מישראל כבעל האגרת בלתי יודע שהפרכת נבוזה כבר בידי אנטיוכס ואינה עוד בירושלים.

שוב הוא מתאר (ק׳־ק"ד) את הבירה (ἄκρα) שהיא קרובה למקדש ומחוברת אליו כל כך עד שהיא משמשת לו מגן ומתוכה הוא נשמר (ק"א). על כרחנו אין זו חקרא של הסורים שבנוה (לפי מק"א א׳ ל"ג ויוספוס קדמ׳ י"ב רנ"ב) במקומה של קרית דוד העתיקה לאחר שירושלים היתה כבר פרוצה וחרבה (בש׳ 166־167) ושכל עיקרה לא נבנתה בירה סורית זו לשם שמירת העיר או המקדש, אלא לשם משמר של אנשי חיל סורים, ובירה זו של הסורים לא היתה קרובה כלל למקדש, שהרי החשמונאים כמה שנים לאחר נצחונם היו אדונים למקדש ולעיר על אפם של הסורים שהיו שוכנים באותה הבירה, עד שלבסוף בא שמעון וכבשה. ואף אנטוניה, הבירה של הורדוס (ע׳ יוספוס קדמ׳ ט"ו ת"ט, מלחמ׳ ה׳ רמ"ד־רמ"ה) באותו מקום של בירת הסורים היתה עומדת. נראית איפוא הסברה שהבירה שמתאר אריסטיאס הבירה אשר לבית (נחמ׳ ב׳ ח׳, וע׳ ג"כ ז׳ ב׳) היתה.

משמע שאגרת אריסטיאס קודם זמן החשמונאים נכתבה.

ונראה שכמה עשרות שנים לפני אותה התקופה נכתבה. על כל פנים לא אחר שנת 200[1]). כך נראה מתוך הלך הרוח הפוליטי שבאגרת: ארץ ישראל שייכת לתלמיים. היהודים

1) וכך קובע שירר (III[4], 611). ויש דעות שמאחרות את הזמן של אגרת אריסטיאס, והן נדחות בכח מה שנאמר לעיל, ואין כאן המקום להאריך בויכוח, ונזכירן בקיצור: ביקירמן (Zur Datierung d. Ps. Aris-

חיים בה בשלוה ובשקט. אף בינם לבין עצמם אין שום חלוקה לכתות או מפלגות ואין שום מחלוקת. אין זכר לשום שלטון בארץ מחוץ לראשותו של הכהן הגדול. תלמי פילדילפוס עורך אגרתו אל אלעזר כהן גדול בענין שליחת הזקנים־המתרגמים למצרים בסגנון של יחסי אהבה וכבוד. אף באגרת תשובתו של אלעזר אל המלך אין הכנעה יתרה. הרושם הוא שכל אחד הוא בבחינת מלך בעולמו הוא: תלמי הוא מלך במילי דארעא והכהן הגדול הוא מלך במילי דשמיא, ובפרט באותו ענין שתלמי זקוק לו, ושניהם מפרכסים זה לזה, אע"פ שמבחינה פוליטית האחד – הכהן הגדול – תלוי בשני, במלך מצרים. ליחס כעין זה לא היה מקום לאחר שעברה ארץ ישראל לשלטונו של אנטיוכוס III מלך סוריה (ע' יוספוס קדמ' י"ב קל"ג וקל"ח). נראה שהזמן הוא לערך בש' 198.

ו. לשם מה נכתבה אגרת אריסטיאס.

חוץ ממה שהכותב אומר בפתיחה (א'–ח') שכל עיקרו לא בא באגרתו אלא לספר לאחיו על המשא־ומתן שהיה לו עם אלעזר כהן גדול, אפשר לעמוד על תכליתו בספרו זה אף מתוך כמות החומר שבחלוקת התכן של הספר. בעצם מתחלקת אגרת אריסטיאס – חוץ מן הפתיחה (א'–ח') והסיום (שכ"ב) – לארבעה ראשים: א) המשא־ומתן על מעשה התרגום היווני לתורה (ט'–פ"ב), ב) הליכתם של אנדריאס ואריסטיאס לירושלים (פ"ג–קע"א), ג) ביאת הזקנים לאלכסנדריה והשאלות־ותשובות שבשעת הסעודות (קע"ב–ש'), ד) מעשה התרגום וחזרתם של הזקנים לארץ ישראל (ש"א–שכ"א). מתוך חלוקה זו אנו למדים ששלשת החלקים הראשונים נטלו מן האגרת כשלש מאות פסקאות, ואילו החלק הרביעי העוסק בעיקר במעשה התרגום נטל רק עשרים ואחת פיסקה. ואפילו באנו לדייק יותר עד כדי להוציא אף משאר החלקים כל מה ששייך לענין מעשה התרגום, כדי שיהא ענין זה בשלימותו, היינו מעלים עוד כ"ג פיסקאות (ט'–י"א, ל"ג, ל"ה–נ', קכ"א, קע"ב–קע"ג). הרי למדת, שכל אותם החלקים העוסקים בשבחים לחכמתן של ישראל על ידי תורת משה הם עיקר לסופר, והחלק הרביעי העוסק במעשה התרגום לתורה טפל הוא לו, ולפי סידור פרקיו אין חלק זה משמש אלא מסגרת לעצם הספר.

עכשיו צא ולמד כמה מרבים שלשת החלקים הראשונים לטפל בענינים משלהם: בחלק הראשון תלמי פילדלפוס, מלך גדול ותקיף באומות, חולק כבוד גדול לתורה ולישראל עַמָּהּ, בחלק השני עומד אלעזר כהן גדול ודורש לפני אנשים השובים מאומות העולם על נשגבותיה של ההכמה ועמקה של המחשבה – חכמתן ומחשבתן של ישראל – שהן מתלבשות במצוותיה של התורה, ובחלק השלישי מביאים הזקנים – נושאי התורה – לידי השתוממות בהלך נפשם

teas, ZNTW XXIX, 280—298) קובע הזמן כש' 129—145. Motzo סבור שאריסטיאס בעל האגרת הוא ממש אותו אריסטיאס שאבסיביוס (Praep. ev. IX, 25) מביא קטע (שנמצא אצל אלכסנדר פוליהיסטור) מספרו περὶ Ἰουδαίων, שבו הוא מספר מעשה איוב בקיצור בלשונות שבתרגום הע' לאיוב, והואיל ואותו אריסטיאס תלוי בתרגום הע' לאיוב לפיכך הוא קובע ש' 150 בבחינת terminus post quem ואת האגרת הוא קובע במחצית השניה של המאה השניה. ווינדלאנד סבור שהזמן הוא בש' 96—63, וכך נראה לו מן התיאור של מצב העניינים בא"י שבו נותן הסופר תיאור זמנו של עצמו. ווילריך (Judaica 120ff.) מוצא בפיסקות האגרת מן רפ"ח ואילך רמז להורדוס ואבגוסטוס, ובפיסקה קס"ז רואה הוא כגריטץ (MGWJ XXV, 293-4) רמז להענשת הדילטורין (אבל הלשון ἐμφανιστής נמצא כבר בפפירוס מש' 172, ע' Papyri graeci Taurinensis musei Aegyptii (ed. A. Peyron, Taurini 1826, I 8, 13, 32) על ידי טיבריוס בש' 33, וזהו לדעתו זמנה של אגרת אריסטיאס. ויש להעיר, שיצחק קומיניוס, בעל הקיצור של אגרת אריסטיאס ביוונית (מתחלת המאה הי"ב), קובע מעשה תלמי בתרגום הע' בש' 30 לפני סה"נ (ע' Извѣстія русск. археол. института въ Константинополѣ, т. XII, стр. 3).

המוסרית ובפשטות הכמתם הפילוסופית בחיים המעשיים לכל מקצועותיהם שפיהם מפיק בתשובותיהם המנוסחות יפה (יוספוס–קדמ' י"ב צ"ט – מגדירן בלשון λόγους φυσικούς = דברים שבטבע!) לשאלותיו של המלך, ובמעמדן של גדולי הפילוסופין היוונים, כגון מנידימוס (ר'–ר"א). אמור מעתה: ברור הדבר שכל עיקרה לא נכתבה אגרת אריסטיאס אלא לכבוד התורה – תורת היהודים – להראות העמים והשרים את יפיה. אמת, יש שהכותב ולבו יודע שהוא מגדיש את הסאה והוא מהסס שמא יחשדו בו שהוא בא לידי הגזמה (רצ"ו), אבל כוונתו על כל פנים לכבודה של חכמת התורה, – ומחוץ לתורה אין הכמה (ממש על דרך הכתוב – דב' ד' ו' – ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים...). כיוצא בכך עשה בעל ס' מלכים לשלמה המלך, הנושא הגדול לחכמתן של ישראל („ותרב הכמת שלמה מחכמת כל בני־קדם ומכל חכמת מצרים... ויהי שמו בכל־הגוים סביב", מל"א ה' י'–י"א), וכך עשו אף בעלי האגדה המאוחרים לחכמי ירושלים לגבי חכמי אתונה, „שכל מקום שהיה ירושלמי הולך היו מציעין לו קתדרא ומושיבין אותו עליה בשביל לשמוע חכמתו" (ע' איכה רבתי א'), או לזקני הנגב לגבי אלכסנדרוס (תמיד ל"א ב'–ל"ב א'), או שנים עשר דברים ששאלו אנשי אלכסנדריה את רבי יהושע בן חנניה (נדה ס"ט ב'), וכדומה. וכבר בא ר' זעירא וניסח ענין זה בכלל (במד"ר ל"ד ז'): אפילו שיחתן של בני א"י תורה היא![1]

אבל כיון שהסופר מן היהודים שבגולה היה ואף כתב את דבריו לועזית, ממילא מובן שאותה חכמה שהיה ברצונו להראות לקוראיו היתה צריכה להיות שונה לגמרי מאותה החכמה היהודית שהיתה נכתבת בתוך סביבה עברית, כלו' בארץ ישראל, ובלשון העברית. אדם מישראל שהוא בן ארץ ישראל אינו תמה כלל ואינו שומע תמיהות על פשטותן של מצוות התורה הנוהגות בחיי עמו. כאן אין מקום כלל להרהורים והיסוסים, שהרי אין התורה מלמדת כל עיקר אלא ד ר ך א ר ץ, היינו מדות ומנהגים שבנימוסי האומה השרויה בארץ מולדתה. בארץ ישראל נזהרים, למשל, במאכלות אסורות מתוך מנהגם של החיים ואינם מחפשים כלל טעם לכך, כמו שאין אומה אחרת מחפשת טעמים למנהגיה ואינה מתפלספת עליהם. הדבר הוא פשוט: זה אוכלין וזה אין אוכלין. גזרת המלך – שר האומה – היא ואין מהרהרין אחריה. אפילו בא נכרי לארצם של ישראל אף הוא נוהג כמותם. ועל כרחו הוא נוהג כך, שהוא הולך אחר הרוב. ודבר זה נוהג בכל הדורות: כראשונים כאחרונים.

1) מסורת עממית זו, שכל עיקר חכמתם של אומות העולם מחכמתן של ישראל באה להן, עוברת בכל הדורות. ר' יהודה הלוי כותב (הכוזרי הוצ' הירשפילד 29): «הפילוסופים אין להאשים אותם מפני שהם עם שלא נחלו חכמה ולא תורה, מפני שהם יוונים, ויון מבני יפת השוכנים בצפון, והחכמה שהיא ירושת מאדם והיא הכמה המוחזקת בכה אלהי איננה כי אם בזרע שם, שהיא סגולת נח, לא פסקה החכמה ולא תפסוק מן הסגולה ההיא מאדם, ולא היתה החכמה ביון אלא מעת שגברו ונעתקה החכמה אליהם מפרס, ואל פרס מכשדים, וקמו בהם הפילוסופים המפורסמים בימים ההם, לא קודם לכן ולא לאחר מכן, ומעת ששבה המלכות לרומיים לא קם בהם פילוסוף מפורסם עד עתה». ויותר מפורש הוא אומר (שם 125): «וכל החכמות הועתקו שרשיהן וכללן מאתנו אל הכשדים תחלה, ואחר כך אל פרס ומדי, ואחר כך אל יון, ואחר כך אל רומי, ובאורך הזמן ורב המצועים לא נזכר בחכמות שהן הועתקו מן העברים, אך מן היוונים והרומיים». ובעל שבילי אמונה (ר' מאיר אלדבי) כתב (הובא ביוחסין דפוס קראקא ש"ם, דף קנ"ז ב'): «כאשר כבש אלכסנדרוס מוקדון ירושלים השליט לאריסטוטלס רבו על אוצר ספרי שלמה, וכל דבר טוב שמצא בהן כתב בשמו ועירב בהן מקצת דעות רעות, כמו קדמות העולם». ובעל כפתור ופרח (הוצ' לונץ, עמ' תרי"ח): «ואין ספק שהכל היה עמנו, ובזמן גלותנו אבדה חכמת חכמינו ומצאו הגוים ספרינו והעתיקום על שמם במעט שינוי שעשו בהם» (וע' תשב"ץ א' סימן ק"ד, רמ"א בתורת העולה א' י"א ובהערותיו ליוחסין שם). וכבר האריכו בענין זה בוקשטורף בכוזרי שהוציא (עמ' 33—28) וקויפמן בתחלת ספרו Die Sinne (Budapest 1884). —

אולם יהודי השרוי בחוצה לארץ, והוא שקוע בין בני האומות, הרי כבר נשתקע בתוך תרבות נכריה, ועליו להיות מפטפט ביצרו שלא לילך בדרכיהם, שהרי מנהגיהם של הנכרים הם בגדר של דרך ארץ והם רואים אותו, את היהודי, כאילו הוא מחוץ לדרך ארץ, ויתכן שיהיו מונים אותו על כך בדברי חידודין ולעג. ומעצמו מובן שענין מאכלות אסורות הוא הקשה לו, ליהודי שבנכר, משאר מצוות התורה: הרי ענין זה עושה לו מחיצה בינו ובין הנכרים ואותו הבדל ניכר הוא ובלתי נעים לשני הצדדים. בתוך תנאי חיים כאלו רואה הוא, לכל הפחות, צורך לעצמו לחפש טעם והסבר לענין זה הגורם לו סבל כל כך. אחרת קשה לו לעמוד בפני יצרו. והוא מחפש ומוצא לו באותו איסור את המאור שביהדות[1]; הוא מסביר לעצמו שבדרך כלל אין המצוות כל עיקרן אלא בבחינת לבוש חיצוני לעצם פנימי, לסתרי תורה, ומתוך כך הוא בא לידי דרוש של אליגוריה, מעין מה ששם אריסטיאס בפיו של אלעזר כהן גדול (קכ"א–קע"א). ומשום כך עוסק הוא בדרושו בענין של מאכלות אסורות, דוקא, ואין הוא עוסק כלל, למשל, בחוקים סוציאליים, כגון יובל או שמיטה, שהרי אין ענינים אלו תופסים שום מקום מ ע ש י לגבי יהודי החי מחוץ לארץ אבותיו.

פרשה זו שבאגרת אריסטיאס פותחת את התקופה של הפרשנות האליגורית לתורה, שהחיים בחוצה לארץ היו מחייבים התהוותה וקיומה. לעת עתה אין לנו במקצוע זה חומר מתקופה קודמת. נראה כאילו הכותב רמז לענין, החשוב לו כל כך, בדברים שבפתיחת האגרת, כשהוא אומר שהעיקר לו הוא לספר על המשא־ומתן עם אלעזר כהן גדול, וכוונתו לאותו הדרוש דוקא שיסודתו בפרשנות האליגורית, שהיא מלמדת סניגוריה על מעשה המצוות, — ענין שהיו עסוקים בו כל כך חכמי אלכסנדריה בדורות הבאים.

ברור שהסופר ערך את דבריו בשביל היהודים ההיליניסטין, ולא בשביל הנכרים, שהרי לא היה בוחר לעצמו להסביר לעובדי עבודה זרה ענין זה דוקא שנותן התורה נתכוון בו לעשות מחיצה של הבדל בין יהודים לנכרים.

אף יש המשך של ש י ט ה בין דרושו של אלעזר על דרך אליגוריה ובין תשובותיהם של הזקנים לשאלות המלך בשעת הסעודות. פילוסופיה א ח ת היתה לה ליוונות: פילוסופיה של החיים בעולם הזה. ובא בעל האגרת ונקט שיטתו: לנו, מחזיקי התורה, יש ש ת י פילוסופיות: אחת ע י ל א י ת, שמימית, והיא עיקרית, וכל גופה בתורה היא טמונה. ומי שעלה לו להגיע לידי פילוסופיה זו, כאלעזר כהן גדול והזקנים חבריו, ממילא יש לו אף הפילוסופיה האחרת, ה א נ ו ש י ת, הארצית (על הגדרתה הפרימיטיבית של פילוסופיה זו על פי אריסטיאס ע' רנ"ו). ולכך אין לתמוה שהזקנים הצטיינו כל כך בפילוסופיה הארצית בתשובותיהם שהשיבו בשעת הסעודות: החכמה שבתורת אלהים היא שהביאתם לידי כך והיא שהיתה מדברת מתוך גרונם. ראיה לדבר: המלך בעצמו (ר') ואף הפילוסופים היוונים גופם (רל"ה) קיימו שכל חכמתם באה להם לזקנים משום שפותחים הם את דבריהם באלהים.

ז. באילו מקורות השתמש הסופר.

לפי דבריו השתמש הסופר, בכמה מקורות שהעתיק מתוך הארכיוון של המלך (מדבריו של יוספוס – קדמ' י"ב ל"ה – משמע שאריסטיאס ראה בארכיוון לא רק כתבים על המעשים אלא אף ציורי המתנות ששלח פילדילפוס לירושלים). אותם המקורות הם: הפקודה של פילדילפוס (כ"א–כ"ה), התזכיר שהגיש דמיטריוס למלך (כ"ח–ל"ב) והאגרות של המלך ואלעזר כהן גדול (ל"ה–מ', מ"א–נ'). ועוד הוא אומר (רצ"ז–ש') שסיפורו המפורט הוא על פי הרשימות שנעשו בהיכל המלך, ודרך אגב עומד הוא בכובד ראש על הסבר הענין עד

[1] כמה גדולים לבטיהם של מפרשי התורה בחיפוש טעמים לענין של מאכלות אסורות נראה, למשל, מדבריו של אליהו בן־אמוזג בפירושו (אם למקרא, ליוורנו תרכ"ג) לויקרא י"א ב' בהתווכחו עם שד"ל. —

כמה חייב אדם שבא לכתוב דברי היסטוריה לדייק בדבריו ולפרט, אבל לא להאפיל או להכחיד, ענין מן הענינים (רצ"ז).

שיערו הכמים שהוא היה תלוי במקורות ספרותיים שקדמו לו, כגון היקטיוס מאבדירה, שהוא מביא את דבריו (ל"א) שהעיון בתורת אלהים צריך להיות בטהרה ובקדושה. השערת חכמים זו עדיין במחלוקת היא שנויה, וקרוב לודאי שהיא נדחית בכללותה, אע"פ שבכגון זה קשה לפסוק בוודאות מחוסר ראיות מכריעות.

אבל בפרטות יש שני מקורות שבוודאי השתמש בהם, והם:

א) התרגום היווני לתורה מיסוד הע'. דוקא בתרגום זה הוא מסתייע, ולא במקור העברי, בכל מקום שהוא צריך לכך. בתיאור מעשה השלחן הוא אומר: [השלחן] עשוי זהב טהור (נ"ז), וכך בע' לשמות כ"ה כ"ג–כ"ד הלשון העברי ועשית שלחן עצי שטים... וצפית אותו זהב טהור נמסר בלשון καὶ ποιήσεις τράπεζαν χρυσῆν χρυσίου καθαροῦ (=ועשית שלחן־זהב זהב טהור). ויש להעיר שנראה כאן כעין השגה על המקור העברי לטובת הנוסח שבע', שהוא מטעים שהשלחן לא היה עשוי מכסה זהב מסביב לחומר אחר. שוב הוא מוסר (פ"ז) כתנות שש (שמות ל"ט כ"ז) בלשון βυσσίνοις χιτῶσιν כתרגום הע' (שם ל"ו ל"ה). אף הוא משתמש בלשונות שבע' לתיאור בגדיו של הכהן הגדול (צ"ו–צ"ט), או עושה הוא צירוף של לשונות שבשני כתובים כאחד (קנ"ה) לפי הנוסח שבע', או אחד מן הזקנים מביא בתשובתו למלך (רכ"ח) לשון הכתוב שבע' (דב' י"ג ו') — האוהב דומה לנפשו, שהוא התרגום ללשון רעך אשר כנפשך שבגוף העברי.

ב) אגדה עממית שליהודי מצרים על מעשה תרגום הע' לתורה. אע"פ שתכליתו של בעל האגרת לא היתה בעיקר, כאמור לעיל, לכתוב תולדותיו של התרגום היווני לתורה, מכל מקום ברור שענין זה שימש לו מסגרת להכניס לתוכה הרצאת שאר הענינים שהיו קרובים אל לבו ושהיו תובעים הימנו את תיקונם בפרסומם. אין ספק שאותה אגדה על מעשה התרגום אינה המצאתו של הסופר, אלא הוא זכה מן המוכן לפניו באותו חומר שהיה רווח בתוך יהודי מצרים, שהתורה היוונית נעשית מקובלת וחביבה עליהם כל כך בהמשך הזמנים, כמו שנראה מן הקללה – קללת ראשי הקהל שבאלכסנדריה — שהמטירה אותה אגדה על ראשו של מי שיעיז לעשות שינוי כל שהוא בנוסחו המקובל של התרגום (שי"א).

ואגב גררא יש להעיר שהתרגום שהיה מקובל אצל יהודי אלכסנדריה כנוסח נקי ותמים לא היה נחשב כל כך אצל בני ארץ ישראל, שלהם היתה התורה חשובה רק בגופה המקורי, העברי. דבר זה נראה, למשל, מדברי בן־סירא הנכד, כשהוא מדבר בהקדמת תרגומו היווני — נכתבה בש' 132 — לספרו של זקנו, שהיה חושש לחסרונות שֶׁיִּמָּצְאוּ בתרגומו, שהוא מעיר שאף התרגום היווני ל ת ו ר ה ולנביאים ולשאר הספרים (כלו' הכתובים) רחוק הוא לפעמים מן הגוף העברי, והוא, בן־סירא, מדבר בלשון של אדרבה: אפילו תרגום הע', אותו תרגום שהוא דוקא מקובל כל כך לגבי יהודי הגולה, אינו בתכלית השלימות! —

ח. טיבה של האגדה העממית על מעשה התרגום לתורה.

בשתי פרובלימות קשות בענין תרגום התורה היתה המחשבה הישראלית שבגולה נבוכה: א) עד כמה עלולתרגום לועזי לתורה לספק את צרכיו החיוניים של אותו הקיבוץ היהודי שבשבילו נעשה, ב) עד כמה כדאי לעשות תרגום לועזי שהוא עלול להזדמן לידי משכיל מן הנכרים.

א) טבעי הוא שכל תרגום לתורה יהיה נראה בלתי מתאים לתעודתו — או, כמו שאומר אריסטיאס (שי"ד), שנתרגם לפני כן שלא כראוי — לאחר שעברה עליו תקופה מסו מת באותה הלשון ובתרבותה של אותה ארץ. הרי אותה הלשון התפתחה בינתים ואותה תרבות שינתה צורתה. וממילא לא היה עוד בכחו של התרגום המקובל לספק את האנשים

שבשבילם נעשה. בבחינה זו אין התרגום דומה למקור העברי ואין בכחו לשמש בתורת ממלא מקומו לזמן רב: כל תרגום אינו בא אלא מכחו של המקור כפי שהוא מובן לאותו דור והוא נעשה לפי טעמו של אותו דור, וכיון שעבר הדור מן העולם מסתלק אף חִנו וטעמו של התרגום. דורות חדשים זקוקים לתרגום חדש.

ב) והוא הדין אף בפרובלימה של מסירת התורה ביד גוי. בכלל, היתה היהדות מתחבטת הרבה בענין של לימוד תורה לנכרי. שאלה זו מן החמורות היתה למן ימים ראשונים ועד רז"ל ואף בדורות שלאחריהם (ביחוד למן תקופת הריניסאנס ואילך) [1]. והטעם מובן מעצמו: אין התורה נקנית לדורשיה ואין היופי השלם שבה נתפס אלא על ידי אדם שנכנס לתוך תוכה ונתיישב אתה עד כדי לסגלה לעצמו בכל גילוייה. הרי יש כאן תרבות שלימה של עולם שָׁלֵם ומיוחד בפני עצמו ושהוא עומד כלו ברשותו שלו והוא שואף להכריע את כפו לעומת העולם האחר שמחוצה לו וכנגדו. הילכך גוי שנכנס לתוך פרדסה של היהדות לאחר שכבר נסתפג כל צרכו בתרבותו שלו הרי הוא בתורת מקצץ בנטיעות ויתכן שיהא רואה חוחים במקום שושנים. וממילא עלול הוא להעביר את הרושם הבלתי הגון מן הנשוא אל הנושא, כלומר מן היהדות המופשטת אל היהודים נושאיה, שהם שרויים בארצו של אותו נכרי ובאים אתו במגע־ומשא בחיים המעשיים המשותפים לשני הצדדים. ובתרגום התורה שבאותה לשון הרי היהודי מוסר על כרחו את התורה ביד גוי. לפיכך על המתרגם לדייק הרבה: יש צורך לנהג זהירות יתרה בליטושם של הדברים, ואולי אף בריכוכם, שלא יצא ניסוח הקשה לאזנו של הנכרי, ויחד עם זה על המתרגם לשמור שמירה מעולה על היין שבחבית.

ומכאן היא שמחתה הגדולה של האגדה שבאגרת אריסטיאס על תרגום הע' לתורה, ואף ניתן טעם לשמחה זו: מצד אחד בדקוהו היהודים שבאלכסנדריה בתחלה ומצאו שהוא ראוי לקנוניזציה שלימה (ש"א–שי"א). ומצד אחר נקרא התרגום אחר כך באזני תלמי פילדילפוס ובמעמדם של נכרים אחרים ולא היו בו דברים שאינם מהוגנים לינתן בידי גוי, כמו שהיה בתרגומים שנעשו קודם לכן (שי"ב–שט"ז).

אמור מעתה: אותו תרגום היה בו כדי פתרון יפה לשתי הפרובלימות הקשות שברגיל נתקלים בהן המתרגמים לתורה.

ט. מה מלמדת אגרת אריסטיאס לתולדותיו של תרגום הע'.

אגרת אריסטיאס היא בלי ספק מקור חשוב לתולדות התרבות היהודית במצרים בתקופת התלמיים: יש בה דוגמה ראשונה לפרשנות האליגורית־סניגורית לתורה (קכ"א–קע"א). יש בה דוגמה לחכמתם של זקני ירושלים שנאמרה בצורה של הכמת הסעודה (δειπνοσοφιστία) של היוונים (קפ"ז–ש"י), יש כאן תיאור של ארץ ישראל וירושלים ובית המקדש מכמה צדדים (פ"ג–ק"כ), ועוד כמה ענינים. אבל יותר מכל אותם הענינים חשוב החלק העוסק בתולדות התרגום היווני לתורה.

ברור שלפני הסופר היתה, כאמור לעיל, אגדה עממית רווחת בין יהודי מצרים על תולדותיו וחשיבותו של תרגום הע' לתורה, — אבל לא לשאר ספרי המקרא. ואף על פי שהסופר השתמש בה באותה אגדה לא לשמה אלא לשם תכלית אחרת, לשם מסגרת שהכניס לתוכה הרצאה על ענינים אחרים, מכל מקום אין ספק שאף הוא היה מחשיב אותה אגדה ההשבה יתרה, שהרי סוף סוף אף הוא היה בן הקהלה היהודית שבאלכסנדריה ואף הוא נתחנך על אותו התרגום ועל מסורת שלו, כמו שנראה מרגילותו להשתמש בו במקומו של המקור העברי. ואותה אגדה ודאי יסודות היסטוריים נשתמרו בה ואלו השיבותם מרובה לתולדותיו של תרגום הע'.

[1] ע' פחד יצחק (חלק ב' דף ד') ערך גוי אין מוסרין לו דברי תורה, וכן JQR IX, 503–508 —

על כל פנים מתוך אותה אגדה אפשר להסיק:

א) שהתרגום היווני לתורה המיוחס לע"ב זקנים נעשה בזמנו של תלמי II פילדילפוס. אולי השפיע על מעשה התרגום אף רצונו של המלך לראות בין הספרים שבאוצרו את התרגום לתורת ישראל.

ב) התרגום נעשה צרכם של יהודי מצרים.

ג) אף הנכרים מצאו בו ענין.

ד) התרגום נעשה על ידי סיעה של יהודים ירושלמים.

וכדי לפאר את התרגום מספרת האגדה שהירושלמים מזקני הכהנים היו. ואפשר שבאמת לא היו אלא מלמדים שירדו מא"י להרביץ תורה באלכסנדריה ואף ידיעת הלשון היוונית השגורה (κοινή) הביאו אתם או שסגלוה לעצמם במצרים עד שהיה בכחם לעשות עבודה משותפת של תרגום, ואף נכרי בעל השכלה יוונית מצאו להם שידע להעלות את דבריהם, או להיות עורך להם, בכתב עם השמירה על סגנונם שלהם בשיטה מסוימת, שלא לפגום בעצם את הנוסח שטבעו המתרגמים בעבודתם.

ה) התרגום נעשה מתוך ספר או ספרים מוגהים שהובאו מירושלים (מן הספרים שבעזרה ?), ואותם הספרים היו כתובים – כך נראה (ע' י"א–ל') – בכתב העברי הקדום.

ו) התרגום לתורה נתקבל אצל יהודי מצרים בחבה ונדחו מפניו התרגומים היווניים הקודמים, שלא היו מספקים עוד את צרכי העם (ע' שי"ד, והשוה ל').

י. רשמה של אגרת אריסטיאס בספרות המאוחרת.

אגרת אריסטיאס עשתה רושם על הספרות שלאחריה רק בכח הידיעות שבה על מעשה התרגום לתורה. שאר הענינים – על הפרשנות האליגורית, על חכמת הירושלמים, ועוד – לא זכו לעשות רושם ואין איש מזכירם. ועוד: הידיעות על מעשה התרגום אינן מובאות בשום מקום בשם אריסטיאס, אלא בלשון סתום. מתחלה הופיעו הידיעות על מעשה התרגום ע"י ע"ב זקנים בספרות היהדות שביוונית. ואחר־כך, כשנעשה תרגום זה סגולתה של הכנסיה הנוצרית, נסתנפה הספרות הנוגעת בכך לשני כוונים: הסניף שבספרות היהודית והסניף שבספרות הנוצרית.

הסופרים הנוצרים נהגו להרחיב פעולתה של אגדת אריסטיאס ביחס לכל ספרי המקרא שהרי אצלם היתה כל הביבליה היוונית חטיבה אחת והיא היתה עיקר, ולא גופם העברי של כתבי הקדש, ולפיכך היו צריכים להרחבת האגדה, כדי שיהא משמע שכל ספרי המקרא נאמרו ברוח הקדש בלשונם היוונית דוקא. אף הם היו משפרים את האגדה ומפליגים בנסים שנעשו לזקנים המתרגמים ומספרים היו שהתרגום הוא פעולה של נביאים ובעלי רוח הקדש. מנהג נעשה אצלם לקבוע את אגרת אריסטיאס בתחלתם של כ"י הכוללים ספרי אוקטטיבכוס (=שמונה ספרים, כלו' תורה ויהושע ושופטים ורות). ובצד גופה של אגרת אריסטיאס מצינו להם אף קיצור הימנה ביוונית מאוחרת [1].

אבל בספרות היהודית היתה ההשקפה על המעשה שבאגדה פכחית למדי והיחס היה משתנה בכל פעם לפי ההשקפה השוררת על אותו תרגום שבמשך הזמנים אבד חנו במחנה

[1] קיצור זה נעשה בתחלת המאה הי"ב ע"י יצחק קומנינוס בן אלכסיוס I קומנינוס המלך היווני (ע' Θ. Успенскій, Константинопольскій серальскій кодексъ восьмикнижія. Извѣстія русск. археол. института въ Константинополѣ, т. XII, Софія 1907). בראשו של הקיצור כתוב: הקדמת המקרא (τῆς παλαιᾶς) שערך אריסטיאס אל פילוקראטס באריכות ובאי־ברירות, ויצחק הקיר הפירפירוגיניטוס (ὁ δὲ πορφυρογέννετος κῦρ) ובנו של המלך הגדול קיר אלכסיוס קומנינוס (Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ) עיבד בקיצור וברירות. —

ישראל מחמת שקלקלו בו המינים[1]. כדאי ליתן כאן רמזים על הרושם שהשאירה אגדת אריסטיאס בספרות היהודית.

הראשון, אחר אריסטיאס, שמזכיר את המעשה של תרגום הע׳ לתורה, שנעשה בימי תלמי II פילדילפוס על פי הצעתו של דמיטריוס מפאלירון, הוא אריסטובולוס הפילוסוף היהודי מאלכסנדריה. הוא היה קרוב לחצרו של תלמי IV פילומיטור (מלך 181–146) והיה מבית מדרשם של הפריפטיטיקין. אריסטובולוס הקדיש למלכו את ספרו Τῶν ἱερῶν νομῶν ἑρμηνεία (=תרגום הנימוסים הקדושים, כלו׳ תרגום התורה) או Ἐξήγησις τῆς Μωυσέως γραφῆς (=ביאור תורת משה), שכתב לערך ש׳ 150–170. בתוספת עיון לספר זה הוא מודיע על הדבר המפורסם והוודאי שתורת משה ניתרגמה יוונית בימיו של תלמי פילדילפוס, שהיה אחד מאבותיו של תלמי פילומיטור, ובהשתתפותו של דמיטריוס מפאלירון. והוא מוסיף ואומר שקודם לכן היו תרגומים אחרים שמפיהם היו הפילוסופים והפייטנים עובדי האלילים מכירים את תורת משה.

את דבריו של אריסטובולוס מוסר קלימינס האלכסנדרי (Stromata I, 22) בזה הלשון: „אף אפלטון הלך אחר תורתנו, וברור שהיה נכנס בדייקנות לכל הפרטים. ועוד לפני דמיטריוס מפאלירון, עוד קודם ממשלתם של אלכסנדרוס והפרסיים, ניתרגמו על ידי אחר (διειρμήνευται ὑφ᾽ ἑτέρου, — לשון זה סובל אף המשמעות: נתפרשו על ידי אחר) קצת מספרינו, כגון הסיפור על יציאת העברים בני עמנו ממצרים ועל כל הנסים שנעשו להם ועל כיבוש הארץ ושל כל התורה החוזרת (ודאי כוונתו לס׳ דברים, ור״ל שנעשה תרגום לספרי שמות ודברים, ואין להכריע אם בלשון כיבוש הארץ נרמז כיבוש עבר הירדן המזרחי שמסופר עליו בתורה, או כוונתו לכיבוש שבס׳ יהושע). בכלל, ידוע שאפלטון שאב הרבה ממקור זה, משום שהיה מלומד הרבה. אף פיתגורס הכניס לפילוסופיה שלו (εἰς τὴν ἑαυτοῦ δογματοποΐαν) הנחות הרבה מתוך ספרינו".

ואבסיביוס מקיסרין (Praep. ev. XIII, 12, וע׳ שם IX, 6) מביא דברים אלו של אריסטובולוס בתוספת זו: „ותרגום שלם לכל התורה נעשה בימי המלך שהיה מכונה פילדילפוס, אחד מאבותיך (אל תלמי VI פילומיטור הוא מדבר), שעשה ענין זה בחריצות יתרה, ואף דמיטריוס עמל בכך הרבה".

וברור שאריסטובולוס תלוי בדברי אריסטיאס, שהרי הוא מקשר את פעולתו של דמיטריוס מפאלירון עם תלמי פילדילפוס.

שני לו, לאריסטובולוס, הוא פילון האלכסנדרי (נולד כארבעים שנה קודם החרבן), שבספרו חיי משה (ה׳–ז׳ הוצ׳ Cohn, ונדפס גם אצל וינדלאנד בהוצאת אגרת אריסטיאס צ׳–צ״ה) ידבר על חשיבותה ואלהותה של התורה ועל חשיבותה אף בעיני הנכרים והוא מביא לראיה את הסיפור על מעשה התרגום של הע׳ בזה הלשון:

„הדר קדשה (ἱεροπρεπές) של התורה זכה להתפעלות (τεταύμασται) לא רק אצל

[1]) חד הצער שהיה שורר אח״כ בישראל על התורה שניתרגמה יוונית ונעשית על ידי כך נחלתן של אחרים נשמע מדברי ר׳ יהודה הלוי ב״ר שלום (תנחומא הוצ׳ בובר, וירא סי׳ ו׳): «בקש משה שתהא אף המשנה בכתב, וצפה הקב״ה שעתידין אומות העולם לתרגם את התורה ולקרות אותה יוונית, והן אומרין אף אנו ישראל, אמר לו הקב״ה אכתוב־לו רובי תורתי [הושע ח׳ י״ב] ואם כן כמו זר נחשבו [שם]». ואולי לכך נתכוון אף בעל המאמר בירושלמי (פאה ב׳ ו׳): «אמר רבי אבין, אלולי כתבתי לך רובי תורתי (כלו׳ תורה שבעל פה) לא כמו זר נחשבו. מה בינן לאומות, אלו מוציאין ספריהן ואלו מוציאין ספריהן, אלו מוציאין דפתריהן ואלו מוציאין דפתריהן» (וע׳ הוצ׳ לונץ, שמביא הנוסח שבכי״ס: מה בינן לבין האומות, אלו מוציאין ספריהן ואלו מוציאין דפתריהן, וע׳ פי׳ ר״ז פראנקל). —

היהודים, אלא אף אצל כל ה[עמים] האחרים. דבר זה נראה לא רק ממה שֶׁנֶּאֱמַר, אלא אף ממעשה זה: מתחלה נכתבו החקים בלשון ארמית[1] וזמן רב נשארו כך, מבלי לשנות את הלשון (διάλεκτον) עד שלא נגלה יָפְיָם לאנשים אחרים. ואחר שמתוך התרגלותם יום־יום והתמדת מעשיהם של המשתמשים בנימוסים אלו נתפרסם שמם בכל מקום — שהרי היופי, ואפילו הוא מועמד זמן מה בצל בסבת קנאתו של מי שהוא, עתיד הוא להופיע בשעתו שוב בכח התנאים היותר טובים שבטבע, — אחדים, שלדעתם היה ענין רע שנימוסים אלו יהיו נמצאים רק אצל חלק אחד, ברברי[2], מן המין האנושי, מבלי שהעם ההיליני יהא משתתף כלל בכך, שמו לב אל [מעשה] תרגומם של אלו. וכיון שמעשה זה גדול היה ומועיל לכל, לא נמסר בידי אנשים פרטיים ולא בידי פקידים שמספרם רב, אלא למלכים ולמפואר שבמלכים. תלמי, המכונה פילדילפוס, היה השליט השלישי אחר אלכסנדרוס, כובש מצרים. ובמדות טובות של שליטים היה המצוין לא רק בין בני דורו, אלא אף בין כל אותם שהיו מימי קדם, עד שאף עכשיו, כמה דורות אחריו, שָׁרִים לכבוד תהלתו — — —. מלך זה אחוז קנאה וחשק לתורתנו נתישב בדעתו לתרגמה מארמית ללשון יוונית. ותיכף שלח מלאכים אל הכהן הגדול והמלך של [ארץ] יהודה — כי היה גם זה וגם זה[3] — וביאר לו את חפצו והשפיע שיבחר אנשים הראויים ביותר לתרגם את התורה. והלה שמח, כמובן מעצמו, ובחשבו שלא בא המלך לידי רעיון על מפעל זה בלי השגחה אלהית, בחר מן העברים שהיו אצלו את האנשים המנוסים ביותר, שיחד עם השכלת עמם נתחברה בהם אף השכלה יוונית, ושלחם בחפץ לב. כשבאו [למצרים] הוזמנו לסעודה ובעד הכנסת אורחים שלמו בנאומים מצוינים ומחוכמים, כי הוא ניסה חכמתו של כל איש מהם בהציעו להם שאלות חדשות ובלתי שכיחות. והם פתרו השאלות בחכמה ובדיוק בפתגמים קצרים, משום שהזמן לא היה נותן להרחיב הדיבור. ותיכף, לאחר שנתנסו, נגשו לעשות את המפעל הכביר שלשמו נשתלחו, ובשערם עד כמה חשוב הוא לתרגם את הדברים הקדושים שבתורה, שאין לגרוע מהם או להוסיף או להחליף, אלא מוכרחים היו לשמור על הרעיון והצורה (τὸν τύπον) שהונחו בהם מתחלה, — התחילו לחפש את המקום הטהור ביותר מחוץ לעיר בסביבתה, משום שהמקומות שמבפנים לחומות העיר לא היו נוחים לתכליתם מסבת היותם מלאים בעלי חיים שונים ומסבות המחלות והמתים, ואף הבריאים היו עושים שם לפעמים מעשים קרובות בלתי הגונים לגבי קדושת הענין. מקום כזה היה פארוס האי שממול אלכסנדריה, — — — ושם נשארו. נטלו את ספרי הקדש ופרשו בהם ידיהם למרום והתפללו לאלהים שלא יטעו בעבודה שלפניהם. והוא שמע תפלתם, כדי שרוב בני האדם, או אפילו כל המין האנושי, יקבלו תועלת בתיקון החיים בחוקים המחוכמים מאד והמצוינים. ובכן, בהתישבם במקום סתר, שלא היה שם שום איש ושום דבר (μηδενός) חוץ מיסודות הטבע, והם האדמה, המים, האויר והשמים, שעל אלו היו צריכין ליתן ביאור שבסתרי־קדש (ἱεροφαντήσιν) בתחלתו של הספר בראשית – שהרי בריאת העולם ראשית היא לחוקים – התחילו המתרגמים מתנבאים כבעלי רוח הקדש (καθάπερ ἐνθουσιῶντες προεφήτευον) והשתמשו לא בשמות ומלים שונים זה כך וזה

[1]) χαλδαϊκῇ. כך קורא פילון לעברית, אולי על שם הכתב האשורי (=הארמי) שהיה נפוץ אז בישראל (במקום הכתב העברי הקדום). —

[2]) הוא מדבר בלשון היוונים, שקורין לכל נכרי בשם בַּרְבָּרוֹס, אע״פ שהוא מדבר על בני עמו. —

[3]) אולי הוא אומר כך מתוך הרושם שעשה עליו הסגנון של האגרות שהחליפו ביניהם המלך ואלעזר כהן גדול, שבאגרת אריסטיאס. הוא עושה אף למשה רבינו כהן גדול ומלך כאחד (ע׳ חיי משה ב׳ ב׳). אבל רז״ל אמרו: „אמר לו הקב״ה [למשה] אל תתהדר לפני מלך ובמקום גדולים אל תעמוד [משלי כ״ה] — אין לך עסק בכהונה... אין לך עסק במלכות" (דבר׳ ב׳ ד׳). —

כך, אלא באותן השמות והלשונות כאילו לכל איש מהם היה מקריא לַחְשָׁן (ὑποβολέως) בלתי נראה. ומי אינו יודע שכל לשון היא משונה, ובפרט היוונית, שעשירה היא בצורות וביטויים, ורעיון אחד אפשר למסור בכמה פנים בעזרת מיטאפראסה ופראפראסה מתוך הסתגלות הביטויים בכל פעם באופן אחר. וביחס לתורה אין איש מודה בכך, ומכל מקום בררו המתרגמים את המלים באופן שהשמות הפרטיים נמסרו בשמות פרטיים, ולמלים הארמיות כוונו מלים יווניות מתאימות וסיגלו את אלו באופן הגון אל העצמים המרומזים בהן. וכמו שבהנדסה ודיאליקטיקה [הדבר] המרומז אינו סובל, לדעתי, שינוי בביאור (ἑρμηνείας), אלא הביאור שניתן בתחלה נשאר בלי שינוי, כך נראה שהמתרגמים הללו מצאו לעצמים לשונות הגונים המשמשים ביותר לביאור אותו הרעיון או לדיוקו הראוי ביותר. הראיה הברורה ביותר לכך הוא ענין זה: אם הארמיים לומדים את הלשון היוונית או ההילינים את הלשון הארמית והם קוראים את שני הספרים[1], את הארמי ואת תרגומו, הרי הם באים לידי הכרה בהתפעלות ובדחילה שהם כאחים, או–יותר טוב–שהוא אותו הספר בעצמים ובביטויים, והם קורין לאותם האנשים לא [בשם] מתרגמים אלא [בשם] בעלי סתרי־קדש (ἱεροφάντες) ונביאים, שזכו להשיג בזהר השמשי שבמחשבתם התאמה לרוחו הטהורה ביותר של משה. ולכך יש עד עכשיו מדי שנה בשנה[2] חג ומועד באי־פארוס, שעוברים לשם (διαπλέουσι) לא רק יהודים, אלא אף נכרים הרבה מאד, לכבד אותו מקום שבו זרח בראשונה אור התרגום ולהביע תודה לאלהים בעד חסדו הישן שלעולם הוא מתחדש. ואחר התפלות ומזמורי התודה עושים משתה, אלו באהלים שתקעו על החוף ואלו כשהם חונים עם בני ביתם ואוהביהם בחול שעל שפת הים תחת כפת הרקיע, והם סבורים באותה שעה שהחוף הוא נהדר מהדר־התכונה המופלג שבהיכל מלך. וכך נראית התורה רצויה בקנאה (ζηλωτοί) ויקרה לכל, להדיוטות ושרים, וכל זה אף על פי שאותו עם אין השעה משחקת לו (οὐκ εὐτυχοῦντος) זה זמן רב — והרי דבר רגיל הוא שמעלותיהם של הנמצאים במצוקה נחבאות בצל. — ואילו היתה לעם זה התחלה למצב יותר מזהיר מה גדולה היתה אז התוספת! חושבני שהנכרים היו מוותרים כלם על מדותיהם ועוזבים מנהגי אבותיהם ופונים להוקיר רק אלו החוקים. שהרי עם הצלחתה של האומה יחשיכו נימוסיה בזהרם את האחרים כמו שהשמש היוצאת [מחשיכה] את הכוכבים".

ואף על פי שפילון אינו מזכיר אף הוא — כמו אריסטובולוס — את אגרת אריסטיאס בשמה, מכל מקום ברור שהשתמש בה: השכלת הזקנים בעברית ויוונית (אריסט' ל"ט), נאומיהם המצוינים והמחוכמים בשעת הסעודות (שם, קפ"ב — ש') התבודדות הזקנים באי פארוס (אריסטיאס אינו מזכיר את השם של האי), ועוד. אבל לפילון, לפי הלך נפשו, יש סבה אחרת שגרמה לעשיית התרגום: למראה היהודים שעוסקים יום יום בתורה ובמצוות נתקנאו אחרים (לא ברור, אם כוונתו ליהודים, או לדמיטריוס וחבריו) קנאת הנכרים שהם נעדרים אותו אור של תורה, ולפיכך נתנו דעתם על מעשה התרגום. הענין נמסר (שוב לא ברור, אם ע"י אותם הקנאים או ע"י ההשגחה האלהית) בידי פילדילפוס המלך, והוא השפיע על אלעזר כהן גדול שיהא מסייע במעשה התרגום. אבל פילון אינו מזכיר כלל לדמיטריוס מפאלירון, ודאי משום שלא יכול לשתף גוי בכתיבת התורה היוונית, שהיא אצלו שלימה ובתכלית הקדושה, ממש כמו העברית. ולפיכך הוא מעביר את הזקנים לאי פארוס ג"כ בלי דמיטריוס, אלא בכת בחירתם העצמאית. ועוד זאת: חס לו להכניס את התורה אפילו לאוצר

1) פילון בעצמו לא היה בכחו לעשות זאת, שהרי לא ידע עברית, ולכך אין תמיהה שאצלו שני הטיכסטין היינו הך! —

2) אולי ביום ח' בטבת, כמו שנאמר בתוספת למגילת תענית (ע' לקמן עמ' ט"ז). —

הספרים של המלכות, שלא תהא מצויה שם בחבורה אחת עם ספרי הגויים. אבל השפעתו האישית של פילדילפוס המלך שונה: סוף סוף הוא מלך. ואף על פי כן העמידהו מן הצד!

פילון אינו פולט אף דיבור קל על התרגומים היווניים שקדמו לע': פשוטים היו ובלתי ראויים ולא כדאי לדבר עליהם.

מן החגיגה השנתית שבפארוס נראה כמה היתה האגדה של אריסטיאס רווחת ומקובלת לרוב חשיבותו של התרגום אצל יהודי מצרים.

שונה היא התיחסותו של יוספוס פלאביוס — כמעט בן זמנו של פילון — אל אגרת אריסטיאס. יוספוס נוגע בענין אגדת התרגום של אריסטיאס (הוא מביאו בשם τὸ Ἀρισταίου βίβλιον, קדמ' י"ב ק') בג' מקומות: א) קדמ' א' י'—י"ב, ב) נגד אפיון ב' מ"ד—מ"ז, ג) קדמ' י"ב י"א—קי"ט.

במקום הראשון הוא מביא את הענין של תרגום התורה דרך אגב, שהיה צריך לו לדוגמה, לומר: כשם שאלעזר כהן גדול לא היה קנאי ולא היה כובש דברי תורה ועשה בקשתו של תלמי פילדילפוס לסייע לו בתרגום התורה, כך אף הוא — יוספוס — הולך בדרכו של אותו כהן גדול, משום שהוא מכיר שאף בזמנו יש אנשים מרובים התאבים לדעת לא פחות מאותו מלך.

אף במקום השני הוא מדבר בקיצור, משום שגם כאן לא נתכוון בעיקר אלא להביא את הענין של תרגום התורה לדוגמה, בשביל להוכיח כמה היתה יפה הפוליטיקה של אלכסנדרוס והתלמיים שהיו אחריו, ובין שבחיהם הוא מונה אף שבחיו של תלמי פילדילפוס שמצא ענין בתרגום התורה ומסר הענין בידי אנשים חשובים, והם דמיטריוס מפאלירון, שהיה הגדול בין משכילי דורו, ואנדריאס ואריסטיאס (אף הוא!) שומרי ראשו.

אבל במקום השלישי — בקדמוניות י"ב — עמד יוספוס בפרטות ובהרחבה על מעשה התרגום על פי אריסטיאס. הוא נטל מאריסטיאס יותר מן השליש, וכהיסטוריין השמיט מתוך החיבור כל מה שלא היה לו צורך בו לרגל עבודתו, היינו: הפתיחה (א'—ח'), תיאור ירושלים וארץ ישראל (פ"ג—קכ"ז), הדרוש האליגורי של אלעזר (קכ"ח—קע"א), ושו"ת המלך והזקנים בשעות הסעודות (קפ"ז—ש'). הוא היה יליד א"י ולא היה מתפעל ממה שהיו יהודי מצרים מתפעלים ולפיכך השמיט מה שהשמיט.

ואף מעצם התרגום של הע' לא היה יוספוס מתפעל ביותר משלימותו וטיבו, וכשהוא מוסר על פי אריסטיאס (שי"א) שהקהל האלכסנדרי הביע משאלתו — ולא חרם או קללה, כמו שהוא אצל אריסטיאס! — שיהא התרגום נשאר לדורות בעינו, כמו שנעשה, בלי שום שינוי, משום שהוא מדויק ומוצלח למדי, מוסיף הוא מִשֶּׁלּוֹ: „כלם נצטרפו למשאלה זו וחוו דעתם שכל איש שנראה לו בתרגום דבר־מה מיותר, תוספת או גרעון, שיעיין מיד ויעיר על צורך התיקון. והתנהגו בכך בזהירות כראוי. שהרי באופן זה יהיה בטחון לשלימותו והשתמרותו של הנוסח שנתקבל פעם" (קדמ' י"ב ק"ח—ט').

ובחומר שהוא נוטל מאריסטיאס נוהג הוא חופש גמור: פעמים הוא הולך אחר מקורו ומעתיקו אף בלשונו, ופעמים הוא נוקט לו לשון לעצמו. ולעולם הוא מתיחס אל אריסטיאס בבקרת של פכח, ויש שהוא מתקן לו בחשאי כמה פליטות של קולמוס שבאו מתוך טעות של יהודי בן חו"ל ושהוא, יוספוס, בן א"י בקי בטיבם של אותם הענינים: באגרתו של אלעזר אל המלך הוא מוסיף בקשה שיואיל המלך להחזיר לו יחד עם הזקנים אף את ספר התורה, לאחר שיעשו במצרים העתקה הימנה. וודאי נתכוון יוספוס שהתורה ששלח אלעזר ביד הזקנים מן הספרים שבעזרה היתה ולא יתכן שיהיו מוציאים מן הספרים שבעזרה לחלוטין. כמו כן כתב שהמלך צוה לאסוף ידיעות על מדת השלחן שבירושלים, ולא כמו שיוצא מדבריו של אריסטיאס (כ"ו) שהמלך היה מעיין בתורה, שהרי באותה שעה לא היתה עדיין — לפי אריסטיאס — תורה יוונית באלכסנדריה!

ובנוגע לעצם המעשה נראה שיוספוס היה מאמין שכך היה המעשה כמו שמספר אריסטיאס, ואריסטיאס גופו היה מוחזק אצלו לגוי אמתי וגוי הגון, ולפיכך הוא מתאמץ להטעים ענין זה והוא שם בפיו של אריסטיאס, כשהוא מדבר אל המלך על שחרורם של היהודים המשועבדים שבמצרים, זה הלשון: „דע המלך שאיני מבקש ממך דבר זה משום שאני קרוב לעם זה. אדרבה, אין זה עמי כלל".

עד כאן על הרושם של אגרת אריסטיאס בספרות היהודית־ה י ו נ י ת. אחר הוא הרושם שבספרות ה ע ב ר י ת.

הד האגדה על מעשה התרגום של הע' נשמע בספרות העברית לאחר הזמן שנעשה התרגום נחלתם של הנוצרים והיהודים הזקוקים לתרגום לועזי ויתרו עליו מכמה טעמים ועשו להם תרגומים יווניים אחרים שהיו לפי טעמם. מעצמו מובן שבאותם הזמנים לא היה מעשה התרגום של הע' נחשב כמאורע משמח.

לפיכך נאמר בתוספת למגילת תענית[1]: ואלו הימים שמתענין בהם מן ה ת ו ר ה, וכל המתענה בהם לא יאכל ולא ישתה עד הערב. — — — בשמונה בטבת נכתבה התורה יוונית בימי תלמי המלך והחשך בא לעולם שלשה ימים[2].

בספרות התלמודית נמסרה השמועה על ע' זקנים וע' הבתים שהושיבום בתוכם במצרים בדרך האגדה שבאגרת אריסטיאס, ומכל מקום משמע מדברי רז"ל כאילו מעשה אונס היה מצדו של תלמי במעשה התרגום היווני, וכן אמרו במגילה בבלי ט': רבותינו לא התירו שֶׁיִּכָּתְבוּ[3] אלא יוונית. אמר ר' יהודה[4], אף כשהתירו רבותינו יוונית לא התירו שיכתבו אלא ספר תורה, ומשום מעשה שהיה. דתניא, מעשה בתלמי המלך שכינס שבעים ושנים זקנים והכניסן בשבעים ושנים בתים[5] ולא גילה להם על מה הכניסן, ונכנס אצל כל אחד ואחד ואמר להם, כתבו לי תורת משה רבכם. נתן הקב"ה עצה בלב כל אחד ואחד והסכימו כולן לדעת אחת וכתבו לו[6] אלהים ברא בראשית [ברא' א' א'][7], אעשה אדם בצלם ובדמות [שם כ"ו][8], ויכל ביום הששי וישבת ביום השביעי [שם ב' ג'][9], זכר ונקבה בראו[10], ולא

1) סדר עולם רבא... ויניציאה ש"ה דף כ"ד א' (מגלת תענית מוזכרת במשנה תענית ב' ח', והשוה שבת י"ג ב': תנו רבנן, מי כתב מגלת תענית. אמרו, חנניה בן חזקיה וסיעתו שהיו מחבבין את הצרות). —

2) ר"ל כחשך מצרים. והשוה דברי הפייטן בסליחה לעשרה בטבת («אז בעזבי מקרא דת»): «כלתה רוחי בחדש זה כנכתבה דת יונית — לכן וימש חשך שלשה ימים וגזרתים תענית». וכתב בעל קמחא דאבישונא (בולוניא שנת ש'): «כן נמצא במדרש, כשהעתיק תלמי התורה שהיה חשך ג' ימים, שלא העתיקו אותה רק להפוך דברי אלקים חיים למינות». ובהלכות גדולות (ויניציאה ש"ח, ל"ט ב'): ובא חושך, והוא תיקון נדחה, שלא הרי לשון זה כהרי לשון זה. —

3) כלו' שיתרגמו. —

4) ר' יהודה היה ידען בטיב העניינים שבאלכסנדריה, ע' מנחות ק"ט ב' דעתו על בית חוניו, סכה נ"א ב' על בית הכנסת שבאלכסנדריה (והשוה יומא ס"ו ב' ותוספות). —

5) במס' סופרים א' ט' כתב שבעים זקנים והושיבם בשבעים בתים (וע' מילר, שם), ועשו כך משום שהיו קורין לתרגום בשם תרגום השבעים (ולא ע"ב), וכבר עשה כך אף יוספוס (קדמ' י"ב פ"ו). —

6) לשינויים אלו השוה מכילתא בא (פרשה י"ד, הוצ' רמא"ש) ומגלה ירו' א' ט'. — ויש להעיר שרק ארבעה מן השינויים שנמנו כאן ישנם בע' נוסח שלנו: ברא' ב' ב', שמות ד' כ', י"ב מ', במד' ט"ז ט"ו. —

7) הפכו סדר התיבות. נראה שהיתה בכך כוונה להפליג בכבוד שמים, שיהא שמו של בורא עולם קבוע בתחלת התורה (והשוה הראב"ד בס' הקבלה: «שלא להקדים שום דבר על שם אלהים, ומפני שבלשון יון המוקדם הוא הפועל והמאוחר הוא הפעול»). —

8) ולא כתבו בצלמנו כדמותנו, שלא יהא משמע כשתי רשויות. —

9) וכן הוא בנוסח הע' שלנו. «שלא יאמר, אם כן עשה מלאכה בשבת, דהא כתיב ויכל ביום השביעי, והוא לא יקבל עליו מדרש חכמים שדרשו בו, מה היה העולם חסר? — מנוחה! באת שבת באת מנוחה, וזהו גמרו» (רש"י). —

10) קשה ליישב ענין זה שלא בדוחק. השוה רש"י: «דמשמע שני גופין ברא כל אחד, זכר ונקבה, שני

כתבו בראם [שם ה' ב'], הבה ארדה ואבלה שם את שפתם [שם י"א ז'][1], ותצחק שרה בקרוביה [שם י"ח י"ב][2], כי באפם הרגו שור[3] וברצונם עקרו אבוס [שם מ"ט ו'], ויקח משה את־אשתו ואת־בניו וירכיבם על נושא בני אדם [שמות ד' כ'][4], ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ובשאר ארצות[5] שלשים שנה וארבע מאות שנה [שם י"ב מ']. וישלח את זאטוטי בני ישראל [שם כ"ד ה'], ואל זאטוטי בני ישראל לא שלח ידו [שם י"א][6], לא חמד אחד מהם נשאתי [במד' ט"ז ט"ו][7], אשר חלק ה' אלהיך אותם להאיר[8] לכל העמים [דב' ד' י"ט], וילך ויעבד אלהים אחרים אשר לא צויתי לעבדם [שם י"ז ג'][9]. וכתבו לו את צעירת הרגלים[10], ולא כתבו את הארנבת [ויק' י"א ו', דב' י"ד ז'], מפני שאשתו של תלמי ארנבת שמה[11], שלא יאמר שחקו בי היהודים והטילו שם אשתי בתורה.

ובעל מסכת סופרים (א' ח'–ט') מביא שני נוסחאות של מעשה התרגום היווני לתורה — נוסח אחד הדש ואחד שהובא לעיל, — שבעצם נראית בהם תפיסה אחת:

מעשה בחמשה[12] זקנים שכתבו לתלמי המלך את התורה יוונית והיה אותו יום קשה לישראל כיום שעשו בו ישראל את העגל[13], שלא היתה התורה יכולה להתרגם כל צרכה.

שוב מעשה[14] בתלמי המלך שכינס שבעים (ע"ב) זקנים והושיבם בע' (בע"ב) בתים ולא הודיע להם על מה כנסם — — — (כנוסח רז"ל שלעיל).

ויש להעיר שבכל המקורות של רז"ל אין שום זכר שהזקנים היו מן הכהנים שבירושלים, ומדובר רק על מצרים, אלכסנדריה, תלמי המלך וכדומה.

פרצופין, לכך כתבו בראו, שכך נברא אדם בשני פרצופין», ובנוסח המכילתא, וכן בירושלמי: זכר ונקביו בראו (כך צ"ל, ולא בראם). וכתב בעל קרבן העדה: «שלא יטען דצלם אלהים הוא זכר ונקבה, לכך כתבו זכר ונקביו בראו, שהוא הפלא הגדול שבאדם שהוא נוד מנוקבת והרוח משתמר בו». —

1) ע' לעיל עמ' ט"ז הערה 8. —

2) כתב רש"י: «שלא יאמר, על אברהם לא הקפיד, דכתיב ויצחק, ועל שרה הקפיד, לפיכך כתבו בקרוביה, לומר אברהם בלבו [צחק] והיא אמרה בקרוביה", ר"ל יצאה לחוץ וספרה על הענין עם קרוביה בצחוק. והראב"ד בס' הקבלה כתב: «שלא יתעולל המלך ויאמר מי הודיעכם מה שבקרבה». —

3) במקום איש, לכבודו של לוי. —

4) τὰ ὑποζύγια (בע'), — פן יאמר להם, וכי לא היה לו למשה רבכם סוס או גמל (תוספות). —

5) בע' נוסח שלנו: ובארץ כנען (וע' מילר מס' סופרים עמ' 16). —

6) לזעטוטי שהיה בנוסח עברי השוה ספרי דברים סי' שנ"ו, מס' סופרים ו' ד', תענית ירו' ד' ב'. —

7) ἐπιθυμία (בע'), וכן חמור גרם (ברא' מ"ט י"ד) = חמוד גרם (καλὸν ἐπιθύμησε). —

8) תיבה זו נתוספה כדי להוציא ממשמעות הכתוב שהגויים מותרים בעבודת כוכבים. —

9) מן הטעם הנ"ל. —

10) = שעירת הרגלים (δασύπους), וכן בע' (ויק' י"א ו', דב' י"ד י"ז) τὸν δασύποδα. מלה זו המציאה אריסטו' במקום המלה השכיחה לשם ארנבת ביוונית λαγωός או λαγώς (אף זו נמצאת בע' לתהל' ק"ד י"ח — סלעים מחסה לשפנים, — והשוה פליניוס 57, H N IX, שלדעתו נראה, להיפך, δασύπους = שפן, λαγώς = ארנבת). ולדברי רז"ל השתמש בעל הע', לרוב קרבתם של ב' בעלי חיים אלו, במלת δασύπους, כדי להמנע ממלת λαγώς, שצלצולה מזכיר את השם של משפחת המלך לָגוֹס. —

11) אשתו השניה של תלמי פילדילפוס — ארסינואֵי — אחותו היתה וממשפחת לגוס (λαγώς = ארנבת) והיתה מכובדת בבחינת אפרודיטי, ולזו היתה מוקדשת הארנבת. —

12) אם כן, אין כאן תרגום בהסכמה ובדעה אחת, אדרבה — כל אחד תרגם חומש אחד ואין אחד דומה לחברו. —

13) אולי כוונתו: ביום שעשו ישראל את העגל נשתברו הלוחות, ואף כאן נתקלקלה התורה ע"י התרגום.

14) נראה שר"ל: עוד נוסח יש. —

אבל בעל ס׳ יוסיפון[1] כבר יצא בעקבותיהם של הסופרים הנוצרים ועמד תחת השפעתם, כמו שנראה ממה שלדבריו „ביארו (תרגם מלשון לועז ἑρμηνεύω שסובל ב׳ משמעיות: ביאור ותרגום) הכהנים את ספר התורה העברי ואת שאר ספרי המקרא כ״ד ספרים מלשון הקדש ללשון יוונית״.

וראב״ד[2] פתח בהשקפת רז״ל וסיים על פי ס׳ יוסיפון וכתב:

„ואחד מהם (מארבעת שלישיו של אלכסנדר) היה תלמי, שנכתבה לו התורה בלשון יוונית, שהיה מתעולל ומתאנה על ישראל ומבקש תואנה בתורתם להוציאם מן הכלל, כי רבת צררוני מנעורי יאמר נא ישראל, וכתבוה ע׳ זקנים, הפריד ביניהם תלמי המלך ושם כל אחד ואחד בבית אחד בפני עצמו. והסכימה דעת כל אחד מהם להחליף לו י״ג מקומות ונעשה להם נס והסכימה דעת כולם לדעת אחד מהם, ואלו הן י״ג מקומות — — —. בא וראה כמה היו נשמרים מגזרות יון ולא יכלו. ותלמי זה כבד ע׳ הזקנים בלבושי מלכות ומתנות גדולות, והחזירם שמחים וטובי לב ושמח בחכמתם מאד, ושלח בידם קרבנות לאלהינו״.

יא. לתולדות הגוף של אגרת אריסטיאס ותרגומיה.

גופה של אגרת אריסטיאס נכתב מלכתחלה יוונית.

הגוף היה מצוי בעולם בב׳ דרכים:

א) בכתבי יד שונים בתורת ספר בפני עצמו[3],

ב) בתוך חיבורים של סופרים יווניים, שהם מביאים קטעים של אגרת אריסטיאס אם בתורת ציטטה או בצורה של הרצאה.

מן הסופרים היהודיים מביא יוספוס פלאביוס (קדמוניות י״ב י״א–קי״ח) הרצאה שלימה מאגדת אריסטיאס על מעשה התרגום לתורה (ע׳ בפרק הקודם), ומן הסופרים הנוצרים מביא אבסיביוס מקיסרין (Praep. ev. VIII 2–5, 9 ; IX 38) כחלק רביעי מאגרת אריסטיאס, אבל הוא משתמש בלשונו של אריסטיאס באופן חפשי ומכניס בו לפעמים שינויים ותוספות[4].

בדפוס הופיע המקור היווני של אגרת אריסטיאס בפעם הראשונה בבסיליה 1561 על ידי Simon Schard. אחר כך, במשך ק״ן שנה, נדפס כמה פעמים על פי המהדורה הראשונה, ואף Hody הדפיס כמתכונתה בש׳ 1705 באוכספורד בחיבורו הגדול De Bibliorum textibus originalibus. רק בש׳ 1869 הוציא מ׳ שמידט (אצל Merx, Archiv f. wiss. Erforschung d. A. T., I, 241–312) מהדורה חדשה על פי שני כ״י. בש׳ 1897 ניגש מנדלסון מדורפט

1) ע׳ יוסיפון כפי דפוס מנטובה קודם ר״מ לפ״ק (הוצאת גינצבורג—כהנא, ברדיטשוב תרנ״ו—תרע״ג), עמ׳ קכ״א—קכ״ג. ובקיצור של רמז עמ׳ קי״ב, וכאן הוא אומר: «וכתב אותם (את ספרי היהודים) אלעזר כהן גדול אחי שמעון». אבל בנוסח קושטנטינה (דפוס ויניציא ש״ד, דף כ״ט ב׳): «אלעזר הכהן החכם אחי שמעון הכהן החכם». כדאי להשוות לנוסח זה אף הסיפור המפורש (דף ל״א ד׳—ל״ב ב׳). מס׳ יוסיפון ניטל מה שכתוב בזכרונות ירחמאל (The Chronicles of Jerahmeel) הוצ׳ גאסטיר 1899, עמ׳ 259—260. —

2) ע׳ סדר עולם רבא.. ספר הקבלה להראב״ד.. ויניציאה ש״ה, דף ל״ו. נראה שר׳ עזריה מן האדומים נתכוון לסוף דבריו של הראב״ד כשכתב (מאור עינים הוצ׳ קאסל, 131): «והראב״ד ז״ל בספר הקבלה שלו הביא לשון הבבלי הנזכר עם פירושים מדעתו, ונראה לי שאין להעמיק בדברי החבור ההוא כי איננו תמיד על דעת רבותינו, אבל ערב בתוכו מספורי היוסיפון העברי». —

3) על הכ״י ע׳ במהדורותיהם של ווינדלאנד, תקיראי וטראמונטאנו, והשוה ג״כ דבריו של ת׳ אוספינסקי על כ״י קונסטנטינופול בספרו המובא לעיל עמ׳ י״א בהערה. —

4) על הסופרים הנשארים שמביאים בצורות שונות את התכן של אגרת אריסטיאס ע׳ בהוצאת ווינדלאנד החלק Veterum testimonia de origine versionis LXX interpretum, עמ׳ פ״ז—קס״ו. —

להוציא מהדורה בקרתית חדשה על פי כ״י, אבל פרסם רק חלק מעבודתו (א׳–נ״א) בשם Aristeae quae fertur ad Philocratem epistulae initium, מחמת שקדמהו המות, ובא אחריו Wendland והשלים את עבודתו על סמך כמה כ״י ואף הפפירין מתקופת התלמיים, שנתנו לו האפשרות לעמוד על טיבו של הלשון ועל כמה תיקונים בנוסחאות של האגרת. עבודתו של וינדלאנד יצאה בשם Aristeae ad Philocratem epistula cum ceteris de origine versionis LXX interpretum testimoniis Ludovici Mendelssohn schedis usus edidit Paulus Wendland, Lipsiae 1900. ושחקה לה השעה, לאגרת אריסטיאס, שבאותה שנה הוציא אף Thackeray באנגליה[1] מהדורה בקרתית על סמך הרבה כ״י אחרים. באופן ששני חוקרים מובהקים, ווינדלאנד ותקיראי, הוציאו שתי מהדורות מדעיות מבלי שידע אחד על עבודתו של השני. בש׳ 1902 הוציא Thackeray מהדורה ב׳ של הוצאתו שהשתמש לשמה אף במהדורתו של ווינדלאנד. בעקבותיו של Thackeray הלך Tramontano במהדורתו הנהדרה[2], הכוללת גוף היווני עם תרגום ופירוש פילולוגי בקרתי מצוין באיטלקית. טראמונטאנו נמנע על הרוב להכניס תיקוני המבקרים לתוך הנוסח שלו, שיסדו על כ״י, אלא הוא מביאם בתוך פירושו ושם הוא נושא ונותן על טיבם וערכם, ולתוך תרגומו הכניס רק את התיקונים שנראו לו כדאים והוא נותן בהם סימנים בהסגרים מיוחדים. ואחרי טראמונטאנו יצאו שני ספריו של Meecham, האחד הכולל את תרגומו האנגלי עם הסבריו[3] והשני הכולל ביאורו הפילולוגי המצוין לגוף היווני[4].

תרגום רומי יש בכ״י משנת 1444, ובדפוס נתפרסם בש׳ 1467 או 1468. בש׳ 1561 נדפס תרגום רומי אחר מאת Mattia Garbizio (שנדפס בתוך המהדורה של המקור היווני שהוציא Schard).

בלשונות האירופיות נדפסו תרגומים אלו: באיטלקית (וויניציא 1477 בתוך Biblia Volgare, בין תהלים ומשלי)[5], בגרמנית (של Reysach בש׳ 1502 ושל Gobler בפראנקפורט בש׳ 1562), בצרפתית (של Paradin בליאון בש׳ 1564) ובאנגלית (כמה תרגומים במאות י״ז וי״ח).

בזמן האחרון נדפסו תרגומים חדשים בגרמנית[6], אנגלית[7], רוסית[8] ואיטלקית[9].

בעברית יש תרגומו של ר׳ עזריה מן האדומים שהדפיס בספרו מאור עינים (מנטובה של״ד–של״ה) בשם הדרת זקנים. אבל ר׳ עזריה לא ידע יוונית ותרגם מכלי שני, מן התרגום הרומי של Mattia Garbizio הנ״ל. בהקדמתו הוא אומר: „זה כחמשים שנה נעתק [החיבור של אריסטיאס] אל הרומיי על ידי אחד מן הנצרים ומן ההעתקה ההיא הובא גם

1) בסוף הס׳ An Introduction to the old Testament in Greek by G. B. Swete, Cambridge 1900 (מהדורה ב׳ יצאה בש׳ 1902, ומהדורה ג׳ – 1914). —

2) R. Tramontano, La lettera di Aristea a Filocrate, introduzione, testo, versione e commento, Napoli 1931. —

3) Henry G. Meecham, The Oldest Version of the Bible, London 1932. —

4) „ „ „ The Letter of Aristeas, a linguistic study, Manchester 1935. —

5) על שאר התרגומים באיטלקית ע׳ A. Vaccari, La lettera d'Aristea sui LXX interpreti nella letteratura italiana, Roma 1930. —

6) של ווינדלנד (אצל Kautzsch, Apokr. u. Pseudepigr. II, 1—31) ושל ריסלר P. Riessler, Altjüdisches Schrifttum (ausserhalb der Bibel, 1928, 193—233). —

7) של Thackeray (ברבעון JQR XV, 337—391, ובספר בפני עצמו London 1904, ובמהדורה ב׳ 1917) ושל Andrews (אצל Charles, Apokr. and Pseudepigr. II, 83—122) ושל Meecham (מובא לעיל). —

8) B. Θ. Иваницкій, Письмо Аристея къ Филократу, Кіевъ 1916. —

9) של Tramontano בספרו הנ״ל. —

כן אל לעז איטאליאה. אולם כראות אחר כן חכם אחד אשכנזי את ההעתקות הנזכרות כי מועטות הנה ורחוקות מן הדברים ככתבן (כאשר אמנה יעיד עליהן הקורא אותן במקומות רבים שלא יובנו) העתיק אותו מחדש אל הרומיי זה כעשר שנים, יפה מאד, ונדפס בעיר באסיליאה, המלאה לה חכמיהם, הרומיי עם היוני לעומתו למען יראה המשכיל עד מה קלע זה יותר מזולתו אל השערה. ואני הצעיר אשר לא ידעתי ספר ולשון יון כאות נפשי, העתקתיו מן הרומיי הזה המשובח בעיני כל רואהו, ואין ספק אצלי כי גם הלועז ששמע אשורית ימצא בפתרוני זה קורת רוח . . . . יחשוב כי לא לתוהו [כח׳׳] כליתי בהעתקתו עשרים יום״...

ויש להעיר שבמקומות שהיה ר׳ עזריה מתקשה בתרגומם פנה אל יוספוס (ג״כ בתרגומים) והתקין את הדברים על פיו (ע׳ דבריו בסיפור מעשה השלחן ששלח פילדילפוס לירושלים). וכבר כתב קאסיל (במהדורה שהוציא מס׳ מאור עינים בווילנא תרכ״ו, עמ׳ ע״ה–ע״ו) על תרגומו של ר׳ עזריה ש„במקומות לא מעטים פנים חדשות באו לכאן״ וש„הוא בכלל שומר העניגים ולא המלות, ובהרבה מקומות נשען יותר על נוסחת יוספוס וטעמו ונימוקו עמו, ואם נראה לנו כה וכה שלא הבין כוונת הכותב מכל וכל, הלא דברי העתקה הרומית אשר היתה לו יסוד גם היא קשת הבנה כמו ספר היווני עצמו״.

יב. ביבליוגראפיה.

1) Tramontano, La lettera di Aristea a Filocrate, Napoli 1931, pp. XIII—XVI.

טראמונטאנו מציין מה שיצא עד שנת 1930 ואחריו ממלא:

2) Meecham, The Letter of Aristeas, Manchester 1935 pp. XIII—XVIII.

ועליו יש להוסיף מה שנרשם אצל הרוסים:

1) Иваницкій Письмо Аристея къ Филократу, стр. 45—66.

2) Θ. Зелинскій, Аристей (Еврейская Энциклопедія III, 109—116).

אֲרִסְטֵיאָס אֶל־פִּילוֹקְרָטֵס

א מֵאֲשֶׁר רָאוּי לְסַפֵּר הַדְּבָרִים עַל־הַמִּשְׁלַחַת אֲשֶׁר הָיְתָה לָנוּ
אֶל־אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל לַיְּהוּדִים וְהַדָּבָר נִכְבָּד לְךָ הַרְבֵּה פִּילוֹקְרָטֵס
וּבְכָל־שְׁעַת הַכֹּשֶׁר תְּעוֹרְרֵנִי לְהַשְׁמִיעֲךָ עַל־דְּבַר מִשְׁלַחְתֵּנוּ וְתַכְלִיתָהּ
עַל־כֵּן נִסִּיתִי לְהַגִּיד לְךָ בַּאֵר הֵיטֵב בְּהַכִּירִי אֶת־נְטִיַּת אַהֲבָתְךָ
ב לָדַעַת׃ וְזֶה הוּא הַדָּבָר הַגָּדוֹל בְּיוֹתֵר אֶל־הָאָדָם לַעֲמֹל וְלִלְמֹד
תָּמִיד וּלְהוֹסִיף אִם־מִתּוֹךְ דִּבְרֵי הַסְּטוֹרִיָּה וְאִם־מִתּוֹךְ נִסָּיוֹן בָּעִנְיָן
עַצְמוֹ׃ הֲלֹא בָזֶה נַעֲשֶׂה מַצָּב טָהוֹר לַנֶּפֶשׁ בְּאָחֳזָהּ בַּדְּבָרִים הַיָּפִים
בְּיוֹתֵר׃ וּבְהַבִּיטָהּ אֶל־הַטּוֹב הַנַּעֲלֶה מִכֹּל וְהוּא יִרְאַת־יְיָ תְּכַוֵּן אֶת־
ג תַּכְלִיתָהּ בַּמִּדָּה הָרְאוּיָה׃ מִתּוֹךְ־הַנְּטִיָּה אֲשֶׁר לָנוּ לְעַיֵּן הַרְבֵּה
בְּחֵקֶר דִּבְרֵי אֱלֹהַּ נָתַנּוּ אֶת־נַפְשֵׁנוּ בְּמִשְׁלַחַת אֶל־הָאִישׁ הַנִּזְכָּר
אֲשֶׁר עַל־פִּי־טוּבוֹ וּשְׁמוֹ הַטּוֹב הוּא נַעֲרָץ בְּתוֹךְ־בְּנֵי עַמּוֹ וּ[בְתוֹךְ־]
אֲחֵרִים וַאֲשֶׁר הוֹעִיל הַרְבֵּה מְאֹד לִבְנֵי עַמּוֹ לַאֲשֶׁר אִתּוֹ וְלַאֲשֶׁר
בִּמְקוֹמוֹת אֲחֵרִים בְּעִנְיַן הַתַּרְגּוּם לְתוֹרַת אֱלֹהִים הַכְּתוּבָה אֶצְלָם

א–ח. פתיחה

התכלית שלשמה נשלח אריסטיאס אל אלעזר כהן גדול (א׳–ג׳) — המשא והמתן עם המלך על שחרור היהודים המשועבדים שבמצרים (ד׳) — דברי שבח לפילוקראטס ולתרבות (ה׳–ח׳).

א אלעזר הכהן הגדול. יוספוס מספר (קדמ׳ י״ב מ״ג): כשמת חוניו כהן גדול היה ממלא מקומו שמעון בנו, שנקרא צדיק מחמת יראת שמים שבו ויחסו הטוב (εὔνουν) אל בני עמו. וכשמת שמעון השאיר אחריו את בנו הקטן שנקרא בשם חוניו ונכנס לכהונה הגדולה אלעזר אחיו, שעליו מדובר כאן. — פילוקרטס. בעל האגרת מזכירהו עוד ד׳ פעמים (בסופן של פרשיות ארוכות, והוא משמש מעבר מפרשה לפרשה, ואף בסוף האגרת, ע׳ ל״ב, ק״כ, קע״א, רצ״ה). הוא מזכירהו לשבח כאוהב דעת ובעל טעם טוב וקורא לו אח (ז׳, ק״כ) לא רק מלידה אלא אף מהיותו קרוב אליו בהלך נפשו (ז׳), ומזכיר שקודם לכן בא אליו פילוקראטס מן האי (ה׳), ושבעבר שלח לו כתב אחר על האומה היהודית (ו׳). פילוקראטס זה אינו ידוע ממקור אחר. — נטית אהבתך. διάθεσις (והוא תרגום של משכיות בתהל׳ ע״ג ז׳). —

ב לרעיון שבפיסקה ב׳ יש להשוות פתגמו של הלל ודלא מוסיף יסף (אבות א׳ י״ג), וכדומה. — Thackeray מעיר על לשון זה שביוונית צורתו כעין חרוז יאמבי ושאולי הוא ציטטה מתוך טראגידיה אבודה, ולדוגמה הוא מביא שני קטעים דומים מתוך סופוקלס. — דברי הסטוריה. τὰς ἱστορίας, בריבוי. —

ג אשר לנו. הריבוי הוא לשון של מעלה, וכלפי עצמו בלבד הוא מתכוון. — ביפי־טובו. καλοκαγαθίᾳ, והוא לשון שגור לענין: מדות טובות. — לתורת אלהים. הוא

ד עַל־קְלָף בְּאוֹתִיּוֹת עִבְרִיּוֹת: וְעָשִׂינוּ [מִשְׁלַחַת] זֹאת בְּהֶשֵּׁק בְּקַחְתֵּנוּ
מוֹעֵד לְדַבֵּר אֶל־הַמֶּלֶךְ עַל־גּוֹרַל הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הֻגְלוּ מֵאֶרֶץ יְהוּדָה *
מִצְרַיְמָה עַל־יְדֵי אֲבִי הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר־נָחַל בָּרִאשׁוֹנָה אֶת־הָעִיר וְקִבֵּל
ה אֶת־מַלְכוּת מִצְרָיִם: רָאוּי לְסַפֶּר־לְךָ אַף זֹאת: וּבָטוּחַ אֲנִי בְךָ כִּי־
בִהְיוֹת לְךָ נְטִיָּה יְתֵרָה לִקְדֻשָּׁה וּלְכַוָּנַת בְּנֵי הָאָדָם הַנּוֹהֲגִים
בְּחַיֵּיהֶם עַל־פִּי הַתּוֹרָה הַקְּדוֹשָׁה תַּקְשִׁיב לַאֲשֶׁר אֶת־נַפְשֵׁנוּ לְסַפֵּר־
לְךָ: אַתָּה אֲשֶׁר זֶה־מִקָּרוֹב בָּאתָ אֵלֵינוּ מִן־הָאִי וַאֲשֶׁר בִּקַּשְׁתָּ
ו לָדַעַת אֶת־כֹּל אֲשֶׁר יוֹעִיל לְתִקּוּן הַנֶּפֶשׁ: וּכְבָר לִפְנֵי־מִזֶּה שָׁלַחְנוּ
לְךָ עַל־עַם הַיְּהוּדִים בְּעִנְיָנִים אֲשֶׁר חָשַׁבְתִּים רְאוּיִם לִהְיוֹת נִזְכָּרִים
אֶת־הַכְּתָב אֲשֶׁר קִבַּלְנוּ מִיַּד הַכֹּהֲנִים הָרָאשִׁים הַמְּלֻמָּדִים מְאֹד

מדבר רק על התורה בלבד, משום שהאגדה שעליה יסד את אגרתו רק בתרגום התורה היא עוסקת, אע"פ שבזמנו של בעל האגרת ודאי היו כבר במציאות עוד ספרים מספרי המקרא. – אצלם. אצל היהודים. – על־קלף. אין ספק שלכך כוונתו בלשון ἐν διφθέραις (והוא תרגום של עורות, בשמות ל"ט ל"ד. לקמן קע"ו מסרתי הלשון היווני כצורתו: דפתראות), אע"פ שהיו מוציאים בלשון יווני זה אף את הפפירוס. – באותיות עבריות. אינו צריך להטעים שהתורה היא בלשון עברית, שדבר זה מעצמו מובן מתוך טיבו של הכתב. אבל לקמן (י"א) כשהוא בא להסביר את הענין למלך ידבר גם על הכתב וגם על הלשון, ששניהם כאחד קשים ללועזים. – הדוגמה היותר קדומה לכינוי עברית ללשון ישראל ויהודה היא בהקדמתו של בן־סירא (מאתים שנה, בערך, לפני החרבן). יוספוס משתמש בלשון ἑβραΐζω=אני מדבר עברית (והשוה ῾Εβραΐς φωνή מק"ד י"ב ז', ט"ז ט"ו) (מלחמ' ו' ב' א'). –

ד בקחתנו מועד. λαβόντες καιρόν (תהל' ע"ה ג'). בעברית המאוהרת אומרים: כְּשֶׁנִּפְנֵינוּ (השוה אבות ב' ב' לכשאפנה אשנה). – אבי המלך. כוונתו לתלמי I לגוס (285–322 לפני סה"נ). – את־העיר. העיר סתם היא אלכסנדריה (השוה ק"ט). וכן מצינו לעברי שהוא קורא לירושלים העיר (בה"א הידיעה), כגון מיכה ו' ט' קול ה' לעיר יקרא, קהל' ח' י' וישתכחו בעיר (וע' בפי' כהנא), והיווני קורא כך לאתונה – τὸ ἄστυ והרומי – לרומה urbs. ואף דרך הלשון להזכיר את העיר אלכסנדריה לחוד ומצרים לחוד מצינו כיוצא בו לעברי שהוא אומר יהודה וירושלם (כגון ישע' ב' א'). –

ה לקדושה. σεμνότητα. – מן־האי. לדעת ווינדלאנד כוונתו לאי פארוס שבחוף אלכסנדריה, ששם נעשה תרגום התורה וששם שמע פילוקראטס על זה (השוה ש"א). ויש טוענים שאם היה פילוקראטס קרוב כל כך לאלכסנדריה הרי לא היה צורך שיכתוב אליו אריסטיאס אגרת זו, שהיה יכול לספר לו את כל הענין על פה, והם משערים שכוונתו לאי קפריסין (וע' Swete, Intr. 10). – כל אשר יועיל לתקון הנפש. πρὸς ἐπισκευὴν ψυχῆς. רמז לו למה שיספר בסמוך על מעשה המלך בפדיון היהודים הנתונים בעבדות. –

ו המלומדים מאד. λογιωτάτην. לדעת ווינדלאנד תוספת גליון הוא. – את־הכתב אשר קבלנו. τὴν ἀναγραφήν, ἣν μεταλάβομεν. משמע שקבל ספר מיד הכהנים המצריים. ויש שתרגמו שהוא עצמו כתב את הספר על פי הידיעות שקבל מיד הכהנים, כגון טראמונטנו שמסר: ...la relazione che si fondava su informazioni datemi da, ולא ידעתי

ז שֶׁבְּמִצְרַיִם הַמְלֻמֶּדֶת מְאֹד: וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר אָהַבְתָּ דַּעַת בְּכֹל אֲשֶׁר־
יוֹעִיל לַבִּינָה יֵשׁ לִמְסֹר לְךָ [אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה] [וְאִם־יֶשְׁנוֹ] בְּיוֹתֵר
לְכָל־הַדּוֹמִים [בְּדֵעָה] הֲלֹא עַל־כֻּלָּם לְךָ אֲשֶׁר כַּוָּנַת אֱמֶת לְךָ
בִּהְיוֹתְךָ אָחִי לְאָפְיִ לֹא רַק מִלֵּדָה כִּי אִם־גַּם בְּקִנְאָה לְיֹפִי הַנִּמְצֵאת
ח גַּם־בָּנוּ: הֲלֹא חֵן הַזָּהָב אוֹ דָּבָר אַחֵר הַיָּקָר לַמִּתְכַּבְּדִים בַּהֶבֶל
אֵין בּוֹ תּוֹעֶלֶת כְּמוֹ בְּהַנְהָגַת הַחִנּוּךְ וְהַמַּחֲשָׁבָה עָלֶיהָ: וּלְבִלְתִּי בֹא
בְּהַמְשִׁיכֵנוּ אֶת־הַהַקְדָּמָה לִדְבָרִים בְּמִלִּים נֶאֱחֹז בְּמֵרוֹץ הַסִּפּוּר:
ט כַּאֲשֶׁר הָפְקַד דֵּמֶטְרִיּוֹס מִפָּלֵירוֹן עַל־אוֹצַר הַסְּפָרִים שֶׁלַּמֶּלֶךְ
קִבֵּל כֶּסֶף רַב לֶאֱסֹף כִּיכָלְתּוֹ אֶת־כָּל־הַסְּפָרִים אֲשֶׁר בְּתֵבֵל:
וּבַעֲשׂוֹתוֹ קְנִיּוֹת וְהַעְתָּקוֹת הֵבִיא אֶת־כַּוָּנַת הַמֶּלֶךְ אֶל־תַּכְלִיתָהּ

מה הביאם לידי כך. – לעיל הוא מדבר על תורת אלהים ממש כיהודי ההרד לדבר אלהים, וכאן הוא מדבר על עצמו כגוי שהוא מתאבק בעפר רגליהם של כהני מצרים ללמוד מפיהם על עניני היהודים. יוספוס ראה צורך לחזק יותר את נכריותו של אריסטיאס ושם בפיו כשהוא מדבר אל המלך (ס"ז) את הלשון: – ודע אדוני המלך שאני איני ממשפחתם ואיני קרוב אליהם ולפיכך אני מפיל תחנתי לפניך. –

ז בקנאה. ὁρμῇ (=ברגשה, בדחיפה). –

ח ולבלתי בא בהמשיכנו את־ההקדמה. לענין של אהבת הקיצור בהקדמה השוה דבריו של בעל מק"ב ב' ל"ב. –

ט–פב. חלק א': משא ומתן על מעשה התרגום.

ט דמטריוס מפלירון נולד בפאלירון (נמל מפורסם באתונה) לעבד משוחרר קרוב לשנות 348–354. דמטריוס היה תלמידו של תאופראסטס, הפילוסוף הפריפאטיטיקן הידוע, ואף הוא גופו פריפאטיטיקן היה וכתב ספרים בכמה מקצועות – בהיסטוריה, מוסר, פוליטיקה, בקרת, פילולוגיה ודרוש – והיה עסקן פוליטי גדול (למן ש' 324 בערך). קרוב לש' 307 גרשהו דמטריוס הנצחן מאתונה, שהיה מושל שם כבא כחו של קסאנדר, ולפי הצעתו של תלמי I סוטיר, שהתארח אז ביוון, הלך דמטריוס מפאלירון לאלכסנדריה ושם נתמנה על המוזיאון. אבל אחר מותו של תלמי I בעלות תלמי II פילדילפוס למלכות (בש' 283) ירידה היתה לו לדמטריוס ונתגרש מעיר המלוכה על היותו בשעתו מתנגד לרצונו של תלמי I שמינה לתלמי II יורש מלכותו (במקום תלמי קיראונוס בכורו) ועשהו מלך עוד בהייו (בש' 285). סופו של דמטריוס היה שמת בגולה מנשיכת נחש ונקבר בתל־אל בלמון (Diospolis inferior). מידיעות אלו נראה שבעל אגרת אריסטיאס טעה כאן: לדמטריוס מפאלירון לא היתה השפעה על תלמי II פילדילפוס, שבימיו היה הממונה על הביבליותיקה זינודוטוס מאֵיפֵיסוס, ואחריו – אראסטוסתינס. ואם יש כאן גרעין היסטורי, אפשר שהיתה הצעתו של דמטריוס מפאלירון לתרגם את התורה עוד בימיו של תלמי I, אלא שלא יצאה הצעתו אל הפועל עד זמנו של תלמי II (וע' Andrews וטראמונטאנו. ולענין של יוספוס, שהחליף – נגד אפיון א' רי"ח – את דמטריוס מפאלירון בדמטריוס היהודי הסופר ההיליניסטן, ע' שירר ג' 472–3). – אוצר הספרים שלמלך. הכוונה לתלמי II פילדילפוס. שתי ביבליותיקות (βιβλιοθήκη) היו אז באלכסנדריה: אחת גדולה של המוזיאון והיכל המלך, ואחת קטנה

י בְּכָל־יְכָלְתּוֹ: וְכַאֲשֶׁר נִשְׁאַל וּבְפָנֵינוּ לְכַמָּה רְבָבוֹת הִגִּיעַ מִסְפַּר
הַסְּפָרִים עָנָה לְיוֹתֵר מֵעֶשְׂרִים [רִבּוֹא] הַמֶּלֶךְ: וְאִיגַע לְמַלֵּא בִּזְמַן
מְעַט אֶת־הַשְּׁאָר עַד־חֲמִשִּׁים רִבּוֹא: וְהֻגַּד־לִי כִּי חֻקֵּי הַיְּהוּדִים אַף־הֵם
יא רְאוּיִם לִהְיוֹת מֻעְתָּקִים וְנִמְצָאִים בְּאוֹצַר סְפָרֶיךָ: וְהוּא אָמַר וּמַה־
מַפְרִיעַ אוֹתְךָ מֵעֲשׂוֹת זֹאת: וַהֲלֹא דֵי הַצֹּרֶךְ נִתַּן לָךְ: וּדְמֵטְרִיּוֹס אָמַר
יֵשׁ לְהוֹסִיף תַּרְגּוּם: כִּי בְּאֶרֶץ הַיְּהוּדִים מִשְׁתַּמְּשִׁים בְּאוֹתִיּוֹת מְיֻחָדוֹת
כְּמוֹ שֶׁהַמִּצְרִים [מִשְׁתַּמְּשִׁים אַף הֵם] בְּסֵדֶר אוֹתִיּוֹת מִשֶּׁלָּהֶם: וְאַף
לָשׁוֹן מְיֻחֶדֶת לָהֶם: חוֹשְׁבִים שֶׁהֵם מִשְׁתַּמְּשִׁים בַּלָּשׁוֹן הַסּוּרִית: וְלֹא
הִיא כִּי אִם־[הִיא] מִמִּין אַחֵר: כִּשְׁמֹעַ הַמֶּלֶךְ עַל־כָּל הַדָּבָר אָמַר לִכְתֹּב
אֶל־הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל אֲשֶׁר לַיְּהוּדִים לְהָבִיא אֵת אֲשֶׁר־נֶאֱמַר אֶל־תַּכְלִיתוֹ:
יב וַאֲנִי חָשַׁבְתִּי כִּי הִגִּיעָה הַשָּׁעָה לְדַבֵּר אֲשֶׁר שָׁאַלְתִּי פְּעָמִים
רַבּוֹת מֵאֵת סוֹסִבְּיוֹס אִישׁ טָרֶנְטוֹם וְאַנְדְּרֵיאַס שׁוֹמְרֵי־הָרֹאשׁ [וְהוּא]
עַל־פִּדְיוֹן הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָעֳבְרוּ מִיהוּדָה בְּיַד אֲבִי הַמֶּלֶךְ: כִּי
הוּא בָּא עַל־כָּל־שְׂדֵה אֲרָם וּפוֹינִיקְיָה בְּהַצְלָחָה וּבִגְבוּרָה וּקְצָתָם
הֶעֱבִיר מִמְּקוֹמוֹתֵיהֶם וּקְצָתָם שָׁבָה וְאֶת־כֻּלָּם הִכְנִיעַ תַּחַת יָדוֹ

של הסיראפאון. כאן הכוונה לגדולה. לפי קלימאכוס, אחד מראשוני הביבליותיקרים שבאלכסנדריה, בן דורו של פילדילפוס המלך, היו בביבליותיקה של המוזיאון 400,000 כרכים מורכבים ועוד 90.000 כרכים פשוטים, ושל הסיראפאון – 42,800 כרכים. –

י ובפנינו. παρόντων οὖν ἡμῶν. אולי כוונתו שהמלך בא לביבליותיקה, ואותה שעה היה אף הוא, אריסטיאס, שם. ובמעמדו שאל המלך לדמטריוס על מנין הספרים. – והגד לי. ודאי מפי יהודי. – חקי. τα νόμιμα (ברא׳ כ״ו ה׳, ויק׳ י׳ י״א). –

יא המלך חושב רק על העתקת הספרים סתם, ולא על תרגומם, ולכך הוצרך דמטריוס להסביר לו שאין כאן ענין של העתקה, אלא של תרגום, שהרי ספרי היהודים משונים מן הספרים היוונים הן בכתב והן בלשון. – לשון. φωνή (=לשון מדוברת). – הסורית. ארמית. – כשמוע μεταλαβών (=כשידע, כשנודע לו). –

יב סוסביוס איש טרנטוס. הוא מכנהו על שם מקומו, אולי משום שהיו שם עוד בעלי שם סוסיביוס בין הקרובים למלכות.–שדה ארם. κοίλη Συρία. לקמן (כ״ב) הוא מוציא בשם סוריה סתם. בסוריה נכללת אצלו אף ארץ־ישראל (אע״פ שאין הוא מזכיר את ארץ־ישראל – פלשתינה–בפירוש!), שהרי הוא מתכוון כאן לארץ יהודה דוקא (וע׳ מק״א י׳ ס״ט). והוא עושה כך מפני שבאמת היתה מלחמתו של תלמי I מתפשטת על סוריה ופוניקיה, ומכאן היו השבויים שנשתעבדו על ידו. – על המצור שעשה תלמי I על ירושלים מעיד לא בלי אירוניה אגתרכידס (מעיר קנידה באסיה הקטנה, ע׳ יוספוס, נגד אפיון א׳ ר״ט–רי״א, ושאר המקומות אצל טראמונטאנו) שהמצור ביום השבת היה והיהודים לא רצו לחלל את השבת ולא עמדו על נפשם ונפלו בידו של נוגש מר (δεσπότην πικρόν). על זמן מלחמה זו של תלמי I אי־אפשר לומר שהכוונה לכיבוש סוריה אחר מלחמת איסוס (בש׳ 301), שהרי מלחמה זו נגמרה בשלום. על כרחנו איפוא היתה זו אחת משתי המלחמות שהיו בש׳ 320 ובש׳ 312. אבל אף אותה שבשנת 320 לא יתכן שנתכוון אליה כאן, שהרי מתוך המקורות (אצל אריסטיאס אין על זה כלום!)

מִפַּחַד: וּבָעֵת הַהִיא הֶעֱבִיר כְּעֶשֶׂר רִבּוֹא מֵאֶרֶץ הַיְּהוּדִים לְמִצְרָיִם:
יג וּכְשָׁלֹשׁ רִבּוֹא אִישׁ בָּחוּר מֵהֶם זִיֵּן וְהוֹשִׁיב בָּאָרֶץ בַּמִּבְצָרִים:
גַּם־לִפְנֵי מִזֶּה בָּאוּ שָׁמָּה [יְהוּדִים] רַבִּים עִם־מֶלֶךְ פָּרָס: וְעוֹד לִפְנֵי
אֵלֶּה נִשְׁלְחוּ אֲחֵרִים לְעוֹזְרִים אֶל פְּסַמֵּטִיכוֹס לְהִלָּחֵם בְּתוֹךְ־צְבָאוֹתָיו
נֶגֶד מֶלֶךְ הַכּוּשִׁים: אַךְ אֵלֶּה לֹא־בָאוּ בְּמִסְפָּר רַב כְּמִסְפַּר אֲשֶׁר
יד הֶעֱבִיר תַּלְמַי בֶּן לָגוֹס: בְּבָחֳרוֹ כַּאֲשֶׁר אָמַרְנוּ אֶת־הַטּוֹבִים בְּיוֹתֵר
הַמְצֻיָּנִים בְּמֵיטַב נְעוּרֵיהֶם וּבְכֹחַ זִיּוּנָם וְאֶת־הֲמוֹן הַנּוֹתָרִים אֶת־
הַזְּקֵנִים בְּיוֹתֵר וְאֶת־הַצְּעִירִים בְּיוֹתֵר וְאַף אֶת־הַנָּשִׁים הֵבִיא אֶל־
עַבְדוּת: לֹא כָכָה מִשְּׁרִירוּת־לֵב כְּמוֹ נֶאֱנַס עַל־יְדֵי אַנְשֵׁי הַחַיִל
[שֶׁדָּרְשׁוּ] גְּמוּל לַעֲבוֹדָתָם אֲשֶׁר עָבְדוּ בְּמַעֲשֵׂי הַמִּלְחָמוֹת: וַאֲנוּ
בְּמָצְאֵנוּ כָּאָמוּר לְמַעְלָה פִּתְחוֹן־פֶּה לְשִׁחְרוּרָם דִּבַּרְנוּ אֶל־הַמֶּלֶךְ

נראה שתלמי I בעצמו צר על ירושלים, אלא שהוא היה מצביא הצי ומלחמת היבשה מסר בידי ניקנור. הוי אומר שהמלחמה שלכאן בש׳ 312 היתה ובעזה היתה. וכן מעיד היקטיוס (אצל יוספוס, נגד אפיון א׳ קפ״ו): – אחר המלחמה בעזה נעשה תלמי שליט על המקומות שבגבולות סוריה (περὶ Συρίαν) והרבה אנשים שהכירו טובו (ἠπιότητα) ואהבת־האדם של תלמי הביעו רצונם לילך אתו למצרים ולהשתתף בעבודות הממלכה. –

יג וכשלש רבאות... דברים אלו יש להם קיום מתוך הפפירין שביב (שנמצאו משנת 1904 ואילך), המעידים על המושבה של חיל יהודי שהיתה באותה בירה (=בירתא, בארמית) לשם שמירה על גבולה של מצרים העליונה עוד לפני תקופת הפרסיים (השוה מק״א י׳ ל״ו–ל״ז, וע׳ שירר ג׳ י״ב ואילך, ל״ד–ל״ה ומ״א ואילך). – עם־מלך פרס. רמז לכמבושי בן כורש שכבש את מצרים בש׳ 525. אולי שייך לכאן סיפורו של היקטיוס (אצל יוספוס, נגד אפיון א׳ קצ״ד) על התישבות היהודים במצרים: „הרבה רבואות העבירו הפרסיים מתחלה לבבל, ואח״כ, לאחר מותו של אלכסנדרוס, עברו לא מועטים, מסבת המבוכות שהיו בסוריה, למצרים ולפוניקיה". ואין ספק שכוונתו לאנשי חיל שבאו עם כמבושי, ולא ליהודים סתם. – נשלחו. סתם, ולא פירש מי היה השולח. – אל־פסמטיכוס. הירודוטוס מספר (ב׳ קנ״ב) שפסאמיטיכוס I (664–610 בערך) היה המלך הראשון במצרים שהשתמש באנשי חיל שכירים מן היוונים, ועל פסאמיטיכוס II (מלך 594–589, הירודוטוס קורא לו Ψάμμιος) הוא מספר (ב׳ קס״א) שנלחם עם הכושים. לפיכך נראה שכאן כוונתו לפסאמיטיכוס II, אלא שאין שום מקור אחר, חוץ מכאן, שיספר על פסאמיטיכוס זה שהשתמש בשכירים יהודים. בימיו מלך ביהודה צדקיהו, שהיה לו יחס של ניגוד למלך בבל והיה מבקש עזרה ממצרים, ויתכן שצדקיהו שלח לו למלך מצרים חיל לעזור במלחמתו עם הכושים. וכן מצינו במצרים העליונה כתבת יוונית של אבו־סימבל מימי פסאמיטיכוס II ומתוכה משמע שהחיל שיצא מיב (איליפאנטינה) לנוביה שלשה גדודים היו בו ועליהם ג׳ שרים מפקדים, והגדודים היו יוונים, מצריים ולועזים (ἀλλόγλωσσοι). ויתכן שאותם הלועזים שֵׁמִיִּים היו, שהרי בצדם של השמות בכתב יווני יש אף בכתב פוניקי או עברי (ע׳ שירר ג׳ ל״ב, ויש להשוות יחז׳ י״ז י״ג ואילך).–

יד במיטב נעורים. ταῖς ἡλικίαις (וכן ל״ז, אבל קפ״ז ענינו גיל, מנין שנות החיים, כמו בחכמת שלמה ד׳ ט׳). – ואת־המון הנותרים. τὸ δὲ λοιπὸν χύμα. – פתחון־פה. παρεύρεσιν (השוה ק״כ תאנר). –

טו כִּדְבָרִים הָאֵלֶּה: הֲלֹא אִי־הִגָּיוֹן יוּכַח עַל־יְדֵי עֶצֶם הַמַּעֲשִׂים הַמֶּלֶךְ:
הֲלֹא הַתּוֹרָה שֶׁבְּדַעְתֵּנוּ לֹא רַק לְהַעְתִּיקָהּ אֶלָּא אַף לְתַרְגְּמָהּ
לְכָל־הַיְּהוּדִים נְתוּנָה וּמַה הִגָּיוֹן יִהְיֶה־לָּנוּ בְּמַשְׁלַחַת אִם־בְּמַלְכוּתְךָ
יִהְיֶה נִמְצָא הָמוֹן רַב בַּעֲבֵדוּת: שַׁחְרֶר־נָא עַל־כֵּן בְּנַפְשְׁךָ הַשְּׁלֵמָה
וְהָעֲשִׁירָה אֶת־הַמְעֻנִּים בַּצָּרָה: כִּי הָאֱלֹהִים הַמְיַשֵּׁר אֶת־מַלְכוּתְךָ
טז הוּא שֶׁנָּתַן לָהֶם אֶת־הַתּוֹרָה כַּאֲשֶׁר חָקַרְתִּי הֵיטֵב וּמָצָאתִי: וְהֵם
יְרֵאִים אֶת הָאֱלֹהִים הַמַּשְׁגִּיחַ עַל־כֹּל וּבוֹרֵא הַכֹּל אֲשֶׁר אוֹתוֹ
יְרֵאִים גַּם־כֻּלָּנוּ אַךְ אֲנוּ הַמֶּלֶךְ קוֹרְאִים לוֹ אַחֶרֶת [בְּשֵׁם] זֵיוּס
וְדִיּוֹס: וְהָרִאשׁוֹנִים הָיוּ מֵיטִיבִים לְסַמֵּן בְּשֵׁמוֹת אֵלֶּה אֶת אֲשֶׁר־
בְּיָדוֹ הַכֹּל חַי וְהֹוֶה וְהוּא מַנְהִיג הַכֹּל וְשַׁלִּיט בַּכֹּל: וְאַתָּה הָעוֹלֶה
עַל־כָּל־אָדָם בְּנֹעַם הַנֶּפֶשׁ קְרָא־נָא דְּרוֹר לַנִּמְצָאִים בַּעֲבֵדוּת:
יז וְהוּא לֹא חִכָּה זְמַן רָב: וַאֲנַחְנוּ הִתְפַּלַּלְנוּ בְּלִבֵּנוּ אֶל־הָאֱלֹהִים
כִּי יָכִין אֶת־לִבּוֹ לְשַׁחְרֵר אֶת־כֻּלָּם: וּמֵאֲשֶׁר הָאָדָם הוּא יְצִיר
הָאֱלֹהִים וְהוּא מִשְׁתַּנֶּה וּמִתְהַפֵּךְ עַל־יָדָיו חֲלִיפוֹת קָרָאתִי פְּעָמִים
רַבּוֹת וּבִדְרָכִים שׁוֹנוֹת אֶל־הַשַּׁלִּיט בַּלֵּב כִּי־יְעוֹרְרֵהוּ לַעֲשׂוֹת אֶת
יח אֲשֶׁר בִּקַּשְׁתִּי: וְהָיְתָה־לִּי תִקְוָה גְּדוֹלָה בְּצֵאתִי בִּדְבָרַי לְיֵשַׁע בְּנֵי־אָדָם
כִּי הָאֱלֹהִים יְמַלֵּא מִשְׁאֲלָתִי: כִּי כַּאֲשֶׁר יַחְשְׁבוּ בְנֵי־אָדָם בְּתֻמָּם אֲשֶׁר
עֲלֵיהֶם לַעֲשׂוֹת דָּבָר אֲשֶׁר יוֹעִיל לַצֶּדֶק וּמַעֲשִׂים טוֹבִים הָאֱלֹהִים
הַשַּׁלִּיט בַּכֹּל מְפַלֵּס אֶת־הַמַּעֲשִׂים וְאֶת־הַמַּחֲשָׁבוֹת: וְהוּא בַּהֲרִימוֹ
יט אֶת־רֹאשׁוֹ בְּפָנִים מְאִירִים אֵלַי שָׁאַל: כַּמָּה רְבָבוֹת יִהְיוּ לְדַעְתְּךָ:

טו אי־הגיון. ἄλογον (=בלי דיבור, ובהשאלה: בלי שכל, בלי הגיון). — יוכח. ἐλέγχεσθαι, לשון תוכחה, מוסר (השוה חכמת שלמה א׳ ה׳, ב׳ י״א). — הלא התורה... נְתֻנָה. τῆς γὰρ νομοθεσίας κειμένης, — יש בלשון זה דיוק של נתינה מתוך הטלת חובה. — רצונו לומר: יהודי א״י ויהודי מצרים אומה אחת הם כי תורה אחת מוטלת עליהם ומחברת אותם. עכשיו, אם אנו באים לחלוק כבוד ליהודי א״י ולכהן הגדול שבירושלים ולשלוח אליהם מלאכות בענין תורתם, שברצוננו לתרגם יוונית, ואנו עושים כך בשעה שאחיהם המרובים שרויים בארצנו בעבדות, הרי תהא כאן סתירה וחוסר הגיון, אם לא נתקן ענין זה בשחרור היהודים המשועבדים קודם לשליחת המלאכות. — בצרה. ταλαιπωρίας (תרגום של מהמרות בתהל׳ ק״מ י״א). —

טז זיוס ודיוס. Ζῆνα—Δία, שתי צורות של יחס הפעול (accusativus) מן השם Ζεύς. הוא מוציא שני הלשונות בדרך דרוש: Ζῆνα מן Ζῆν=חי (=מְחַיֶּה), Δία מן διά (=על ידי, מתוך סבה)=הֹוֶה (=מְהַוֶּה). — בנעם. τῇ λαμπρότητι (תהל׳ צ׳ י״ז). —

יז השליט בלב. השוה משלי כ״א א׳ פלגי־מים לב־מלך ביד־ה׳ על־כל־אשר יחפץ יטנו. —

וְאַנְדְּרֵיאַס אֲשֶׁר עָמַד שָׁם הוֹדִיעַ מְעַט יוֹתֵר מֵעֶשֶׂר רִבּוֹא: וְהוּא אָמַר
בֶּאֱמֶת דָּבָר קָטֹן וְרָאוּי יְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ אֲרִסְטֵיאַס: וְסוֹסִבְּיוֹס וַאֲחֵרִים מִן־
הַנִּמְצָאִים שָׁם אָמְרוּ כָּכָה: וְאָמְנָם רָאוּי לְגֹדֶל נַפְשְׁךָ לְהָבִיא שִׁחְרוּרָם
שֶׁל אֵלֶּה קָרְבַּן תּוֹדָה לָאֵל עֶלְיוֹן: וּלְךָ הַמְכֻבָּד בְּיוֹתֵר לִפְנֵי רִבּוֹן־
כֹּל וְהַמְפֹאָר מִכָּל־אֲבוֹתֶיךָ נָאֶה לְהָבִיא קָרְבַּן־תּוֹדָה הַגָּדוֹל בְּיוֹתֵר:
כ וּבְשִׂמְחָה רַבָּה צִוָּה לְהוֹסִיף [לְאַנְשֵׁי הַצָּבָא] עַל־הַמַּשְׂכֹּרֶת וּלְכָל־
נֶפֶשׁ יִקְחוּ עֶשְׂרִים דַּרְכְּמוֹנִים וְלָתֵת עַל־זֶה פְּקֻדָּה וּלְהֵעָשׂוֹת הָרְשִׁימוֹת
מַהֵר: וְהֶרְאָה רָצוֹן רָב כִּי הָאֱלֹהִים מִלֵּא אֶת כָּל־בַּקָּשׁוֹתֵינוּ וְנָתַן
בְּלִבּוֹ לְשַׁחְרֵר לֹא רַק אֶת־הַנְּפָשׁוֹת שֶׁבָּאוּ עִם־מַחֲנֵה אָבִיו כִּי אִם־
גַּם אֶת אֲשֶׁר־הָיוּ [בְּמִצְרַיִם] לִפְנֵי מִזֶּה אוֹ אֲשֶׁר הוּבְאוּ לַמַּלְכוּת אַחֲרֵי־
כֵן אַף־עַל־פִּי שֶׁהוֹדִיעוּהוּ כִּי הַמַּתָּנָה תַּעֲלֶה עַל־אַרְבַּע מֵאוֹת כִּכָּר:
כא וְנִרְאֶה לִי כִּי לֹא־יִהְיֶה זֶה דָּבָר אֵין חֵפֶץ בּוֹ אִם־אָבִין אֶת־הַעְתָּקַת
הַפְּקֻדָּה: כִּי [מִמֶּנָּה] יִהְיֶה בָּרוּר וְגָלוּי יוֹתֵר גֹּדֶל נֶפֶשׁ הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר
הָאֱלֹהִים נָתַן לוֹ אֹמֶץ לְהַצִּיל הָמוֹן רָב: וְכֵן הָיָה לְשׁוֹנָהּ:
כב בִּפְקֻדַּת הַמֶּלֶךְ | כָּל־אֲשֶׁר נִלְחֲמוּ יַחַד עִם־אָבִינוּ בִּמְקוֹמוֹת אֲשֶׁר
בַּאֲרָם וּבְפוֹנִיקְיָה וּפָשְׁטוּ עַל־אֶרֶץ הַיְּהוּדִים וְהָיוּ אֲדוֹנִים לְנַפְשׁוֹת
יְהוּדִים וְהֶעֱבִירוּם אַחֲרֵי־כֵן לָעִיר וְלָאָרֶץ אוֹ מְכָרוּם לַאֲחֵרִים וְכֵן
אִם־אֵלֶּה הָיוּ [פֹּה] לִפְנֵי מִזֶּה אוֹ הוּבְאוּ מִשָּׁם אַחֲרֵי־כֵן עַל־בַּעֲלֵיהֶם
לְשַׁחְרְרָם מַהֵר וְלָקַחַת מִיָּד עֶשְׂרִים דַּרְכְּמוֹנִים בְּכָל־נָפֶשׁ: לְאַנְשֵׁי
כג הַצָּבָא יִנָּתֵן [הַכֶּסֶף] עִם־הַמַּשְׂכֹּרֶת וְלַאֲחֵרִים מֵאוֹצַר הַמֶּלֶךְ: כִּי
חוֹשְׁבִים אֲנַחְנוּ כִּי בְלִי רְצוֹן אָבִינוּ וּבְלִי כָל־יֹשֶׁר לָקְחוּ בַשֶּׁבִי
כִּי אִם־בְּפַחֲזוּת הַצָּבָא נֶחֶרְבָה אַרְצָם וְהַיְּהוּדִים הָגְלוּ לְמִצְרַיִם: דַּי

כ ולכל־נפש. σῶμα (=גוף) לענין עבד. — עשרים דרכמונים. דרכמון של אַטִּיקָה=דינר רומי. מטבע זה היה מתהלך אף במזרח ההיליניסטי. — הובאו למלכות אחרי־כן. אחר זמנו של תלמי ז. אם כן, אחר מלחמתו הנ״ל וקודם להכנות לתרגום התורה היו עוד מאורעות של מלחמה שגרמו להולכת יהודים בשבי. — תעלה על־ארבע מאות ככר. סתם ככר (τάλαντον) אצל סופרי אטיקה ואחריהם הוא ככר כסף של אטיקה=ששים מנה = 6000 דרכמונים. לפי חשבון זה יוצא: 400 ככר × 6000 דרכמון = 2,400,000. 2,400,000 : 20 = 120,000 נפש. ולפי פיסקה כ״ז עלה הפדיון 660 ככרים, אם כן נפדו עוד 78,000 נפש = בס״ה נשתחררו 198,000 נפש. —

כב בפקדת המלך. נוסח קבוע הוא לכל התחלה של פקודת המלך. — לעיר ולארץ. לעיר אלכסנדריה ולארץ מצרים (ע׳ בפ״ד). — מאוצר המלך. ἀπὸ τῆς βασιλικῆς τραπέζης (=משלחן המלך, השוה בעברית המאוחרת שלחני=בנקיר). —

כג בפחזות הצבא. מתיך רצון להצדיק את אביו הוא מחייב את הצבא. —

הָיָה הַשָּׁלָל שֶׁלָּקְחוּ אַנְשֵׁי הַצָּבָא בִּשְׂדֵה[־קְרָב] וְאַכְזָרִיּוּת גְּמוּרָה
כד הִיא גַּם לְשַׁעְבֵּד אֶת־הָאֲנָשִׁים: עַל־כֵּן בְּתִתֵּנוּ כַּיָּדוּעַ לַכֹּל אֶת־
הַצֶּדֶק לִבְנֵי־הָאָדָם כֻּלָּם וְעוֹד יוֹתֵר לַמְעֻנִּים בְּלֹא־הָגוּן וּבְבַקְשֵׁנוּ כָּל־
הַנָּאֶה לַצֶּדֶק וְלָרַחֲמִים לַכֹּל פָּקַדְנוּ כִּי־נַפְשׁוֹת הַיְּהוּדִים הַנִּמְצָאִים
בַּעַבְדוּת בְּכָל־מָקוֹם שֶׁהוּא וּבְכָל־אֹפֶן שֶׁהוּא בְּמַלְכוּתֵנוּ יְשַׁלְּחוּם
כּוֹבְשֵׁיהֶם לְחָפְשִׁי וִיקַבְּלוּ אֶת־הַפִּדְיוֹן הַקָּבוּעַ: וְאִישׁ אַל־יִפְרַע מְקַיֵּם
אֶת־הַפְּקֻדָּה הַזֹּאת: וְהָרְשִׁימוֹת תֵּעָשֶׂינָה בִּשְׁלֹשָׁה יָמִים מִן־הַיּוֹם
שֶׁנִּתְּנָה הַפְּקֻדָּה הַזֹּאת וְתִמָּסַרְנָה לַמְמֻנִּים עַל־זֶה וְעִמָּהֶן יוּבְאוּ תֵּכֶף
כה אַף הַנְּפָשׁוֹת: כִּי־חוֹשְׁבִים אֲנַחְנוּ שֶׁמַּעֲשֵׂה הַדָּבָר הַזֶּה יוֹעִיל גַּם־לָנוּ
גַּם־לְמַלְכוּתֵנוּ: וַאֲשֶׁר יוֹאִיל לְהוֹדִיעַ עַל־הָעוֹבְרִים [אֶת־הַפְּקֻדָּה הַזֹּאת]
יִהְיֶה אָדוֹן לַאֲשֶׁר יְבֹרַר פִּשְׁעָם וּרְכוּשָׁם יִהְיֶה לְאוֹצַר הַמַּלְכוּת:
כו כַּאֲשֶׁר הֻגְּשָׁה הַפְּקֻדָּה לְהִקָּרֵא לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ וּבָהּ הָיָה [כָּתוּב
הַכֹּל מִלְּבַד [הַלָּשׁוֹן] אִם־אֵלֶּה הָיוּ [פֹּה] לִפְנֵי מִזֶּה אוֹ הוּבְאוּ מִשָּׁם
אַחֲרֵי־כֵן הוֹסִיף הַמֶּלֶךְ בִּנְדִיבוּתוֹ וּבְגֹדֶל נַפְשׁוֹ אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה:
וְצִוָּה לְקַצֵּב מַתַּן הַכֶּסֶף כֻּלּוֹ לִידֵי גִּזְבְּרֵי הַצָּבָא וְלִידֵי שֻׁלְחָנֵי
כז הַמַּלְכוּת: כֵּן נֶעֶשְׂתָה הַפְּקֻדָּה בְּשִׁבְעָה יָמִים: וְהַמַּתָּנָה הָיְתָה יוֹתֵר
מִשֵּׁשׁ מֵאוֹת וְשִׁשִּׁים כִּכָּר כִּי יוֹנְקֵי שָׁדַיִם רַבִּים שֻׁחְרְרוּ עִם־אִמּוֹתֵיהֶם
יַחַד: וְכַאֲשֶׁר נִשְׁאַל הַמֶּלֶךְ אִם־יִנָּתְנוּ עֶשְׂרִים דַּרְכְּמוֹנִים [לְנֶפֶשׁ]
אַף בְּפִדְיוֹן אֵלֶּה צִוָּה לַעֲשׂוֹת גַּם אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה וְקִיֵּם בִּשְׁלֵמוּת
כָּל־אֲשֶׁר פָּקַד:
כח אַחֲרֵי אֲשֶׁר־נַעֲשׂוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה פָּקַד עַל־דֵּמֶטְרִיּוֹס לְהַגִּישׁ
זִכָּרוֹן עַל־הַעְתָּקַת סִפְרֵי הַיְּהוּדִים: כִּי הַמְּלָכִים הָהֵם הָיוּ מְכַלְכְּלִים
כָּל־עִנְיָן עַל־פִּי פְּקֻדּוֹת וּבִמְתִינוּת מְרֻבָּה וְדָבָר לֹא [נַעֲשָׂה]
בְּרִפְיוֹן יָדַיִם אוֹ בְּמִקְרֶה: לָכֵן רָשַׁמְתִּי אֶת־הַהַעְתָּקוֹת גַּם שֶׁל הַזִּכָּרוֹן
גַּם שֶׁל הָאִגְּרוֹת וּמִנְיַן הַחֲפָצִים שֶׁנִּשְׁלְחוּ וּמַעֲשֵׂה כָּל־אֶחָד כִּי כָל־
אֶחָד מֵהֶם הָיָה מְצֻיָּן בְּגַדְלוּת וּבְנֶאֱמָנוּת: וְזֹאת הַעְתָּקַת הַזִּכָּרוֹן:

כה יהיה אדון... מדה כנגד מדה: מי שרצה לשעבד אחרים ישתעבד בעצמו. –

כז יותר משש מאות וששים ככר. לעיל (בפ"כ) שיערו שיעלה סכום הפדיון לארבע מאות ככר, שלא נכנסו בחשבון התינוקות ואמותיהם (וע' החשבון בפ"כ). – עם־אמותיהם. אף אבותיהם יהודים היו (שהרי בניהם של יוונים ומצריים ואחרים היו הולכים בכגון דא אחר האב), על כל פנים לא בני חורין. – אף בפדיון אלה. התינוקות. –

כח להגיש זכרון. εἴσδοσις (והשוה השם εἰσδοῦναι בפל"ג). –

כט לַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל מֵאֵת דֵּמֶטְרִיּוֹס:
אַחֲרֵי אֲשֶׁר אַתָּה הַמֶּלֶךְ פָּקַדְתָּ לְמַלֵּא אֶת־הַסְּפָרִים הַחֲסֵרִים
בָּאוֹצָר וּלְתַקֵּן כָּרָאוּי אֶת־הַנִּפְרָדִים וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר־עָמַלְתִּי בָּזֶה
ל בַּחֲרִיצוּת הִנְנִי אוֹדִיעֲךָ: בְּתוֹךְ־יֶתֶר הַמְעַטִּים הַחֲסֵרִים אֵין סִפְרֵי
הַתּוֹרָה שֶׁלַּיְּהוּדִים: הֵם עֲרוּכִים בְּאוֹתִיּוֹת עִבְרִיּוֹת וּבְלָשׁוֹן הָעִבְרִית
וּלְדִבְרֵי הַיּוֹדְעִים [עֲרוּכִים הֵם] בְּיָדַיִם רָפוֹת וְלֹא כָּרָאוּי יַעַן לֹא־
לא הָיְתָה עֲלֵיהֶם הַשְׁגָּחַת מֶלֶךְ: יֵשׁ צֹרֶךְ כִּי גַם־אֵלֶּה יִהְיוּ נִמְצָאִים
תַּחַת יָדְךָ מֻגָּהִים יָפֶה כִּי סֵפֶר חֻקִּים זֶה בִּהְיוֹתוֹ אֱלֹהִי מָלֵא הוּא
חָכְמָה וְטָהֳרָה: וְעַל־כֵּן הָיוּ הַסּוֹפְרִים וְהַמְשׁוֹרְרִים וַהֲמוֹן הַהִסְטוֹרְיָנִים
רְחוֹקִים מֵהַזְכִּיר אֶת־הַסְּפָרִים הָהֵם וְאֶת־הָאֲנָשִׁים שֶׁנָּהֲגוּ וְנֹהֲגִים
עַל־פִּיהֶם: כִּי הָעִיּוּן בָּהֶם הוּא טָהוֹר וְקָדוֹשׁ כְּמוֹ שֶׁאָמַר הֶיקַטֵּיוֹס
לב אִישׁ אַבְדֵירָה: וְאִם עַל־הַמֶּלֶךְ טוֹב יִכָּתֵב אֶל־הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל אֲשֶׁר
בִּירוּשָׁלַיִם לִשְׁלֹחַ אֲנָשִׁים הַנֹּהֲגִים בְּחַיֵּיהֶם [בַּמִּדָּה הַ]יָּפָה בְּיוֹתֵר
וְהַזְּקֵנִים בְּיוֹתֵר הַבְּקִיאִים בְּתוֹרָתָם שִׁשָּׁה לַשֵּׁבֶט לְמַעַן יָבֹאוּ לְהַסְכֵּם

ל בידים רפות. ברשלנות יתירה (ἀμελέστερον). – השגחת מלך. מחניף הוא לו: ההעתקה שעתידים אנו לעשות ודאי מתוקנת תהיה, שהרי היא נעשית בהשגחתך. וכך הוא פוסל לכל ההעתקות הקודמות לאותו נוסח שמתוכו יהא נעשה התרגום, שהוא ודאי מוגה ומתוקן יהיה. –

לא ועל־כן... סברה זו, שאין התורה מותרת לעיון לנכרים, משום שחסרים הם קדושה וטהרה הנצרכות לכך, שם הכותב אף בפיו של דמטריוס כשהוא מדבר אל המלך (שי"ב–שט"ז). – כמו שאמר היקטיוס איש אבדירה. נראה שהוא מביא דברים אלו מתוך ספרו של היקטיוס מאבדירה (עיר בתראקיה), שהיה בן דורו של אלכסנדר מקדון וקרוב לחצרו של תלמי I (כך נראה מדבריו של יוספוס ומקורות אחרים). היקטיוס היה היסטוריין וכתב כמה ספרים וביניהם ספר על ההיסטוריה של מצרים, שעירבב בו אמת ובדותה לפאר את ארץ מצרים, וודאי היו בו, באותו ספר, אף ידיעות על היהודים. אותו ספר שימש מקור היסטורי לדיודורוס הסיקולי (בספרו הראשון), ונראה שאף אריסטיאס משתמש בו כאן. חוץ מזה מיוחסים להיקטיוס עוד שני ספרים על היהודים, האחד בשם „על אברהם" (ע' יוספוס קדמ' א' קנ"ט, ונגד אפיון א' קפ"ג–ר"ד הוא מביא קטעים מתוכו) והשני – „על היהודים". ואולי תצדק הסברה ששני שמות אלו שייכים לספר אחד, שהיה כולל תולדות היהודים למן אברהם ועד זמנו של תלמי I. ולדברי אוריגינס (Contra Celsum I, 15) היה פילון מביבלוס, הוא הירניוס פילון (בתחלת המאה הב' לסה"נ), מפקפק אם היקטיוס כתב אותו ספר על היהודים, והוא העלה בדעתו שאילו היה היקטיוס באמת אוהב יהודים כל כך, כמו שכתוב בספרו, ודאי היה נגרר אחר תורתן של ישראל והיה מתיהד. –

לב ג' מעלות הוא מונה באנשים הראויים לתרגם את התורה: זקנים, בעלי מדות ובעלי ידיעות. – ששה לשבט. וכן באגרת המלך אל אלעזר (ל"ט) ובתשובתו של אלעזר (מ"ו).

בְּרָב־דֵּעוֹת וְיָבֹאוּ לְתַרְגּוּם מְדֻיָּק כָּרָאוּי גַּם לְפִי הָעִנְיָנִים גַּם לְפִי
כַּוָּנָתְךָ וּנְשִׂימֵהוּ בְּמָקוֹם נִכְבָּד׃ הֱיֵה מְאֻשָּׁר תָּמִיד׃
לג כַּאֲשֶׁר נַעֲשָׂה זִכָּרוֹן זֶה צִוָּה הַמֶּלֶךְ לִכְתֹּב הַדָּבָר הַזֶּה אֶל־
אֶלְעָזָר וְלִרְמֹז גַּם עַל־הַמַּעֲשֶׂה בְּפִדְיוֹן הַשְּׁבוּיִם׃ וְאַף חֲמִשִּׁים כִּכַּר
זָהָב בְּמִשְׁקָל וְשִׁבְעִים כִּכַּר כֶּסֶף נָתַן לַעֲשׂוֹת גְּבִיעִים וּמִזְרָקִים
וְשֻׁלְחָן וּקְשָׂוֹת׃ וַאֲבָנִים יְקָרוֹת הַרְבֵּה לְמַדַּי וּפָקַד עַל־שׁוֹמְרֵי
הָאוֹצָר לָתֵת לָאָמָּנִים אֲשֶׁר יִבְחֲרוּ כְּחֶפְצָם׃ וּמַטְבְּעוֹת לְקָרְבָּנוֹת
לד וּשְׁאָר צְרָכִים כְּמֵאָה כִּכָּר׃ אֲבָל עַל־מַעֲשֵׂה הַכֵּלִים נַגִּיד לְךָ אַחֲרֵי
אֲשֶׁר נִתֵּן הַעְתָּקוֹת הָאִגְּרוֹת׃
לְאִגֶּרֶת הַמֶּלֶךְ הָיָה נֻסָּח זֶה׃
לה תַּלְמַי הַמֶּלֶךְ אֶל־אֶלְעָזָר כֹּהֵן גָּדוֹל שָׁלוֹם וּבְרִיאוּת׃
אַחֲרֵי אֲשֶׁר נִמְצְאוּ בְּאַרְצֵנוּ רַבִּים מִן־הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר הָעֳבְרוּ
לו בְּחֹזֶק מִירוּשָׁלַיִם עַל־יְדֵי הַפַּרְסִים בִּימֵי תָקְפָּם׃ וְעוֹד אֲחֵרִים בָּאוּ
עִם־אָבִינוּ מִצְרַיְמָה שְׁבוּיִם וְרַבִּים מֵהֶם סָפַח עַל־גְּדוּדֵי הַצָּבָא
בְּמַשְׂכֹּרֶת גְּדוֹלָה יוֹתֵר׃ וְאַף אַחֲרֵי שֶׁפָּטוֹ עַל־אֱמוּנַת־רוּחַ הַקּוֹדְמִים
לָהֶם בָּאָרֶץ מָסַר לָהֶם מִבְצָרִים שֶׁנִּבְנוּ עַל־יָדוֹ לְבִלְתִּי הֱיוֹת לְעַם

וע׳ מ״ש לקמן מ״ז–נ״א. — ויבאו לתרגום מדיק... כך נראה כוונתו לפי ההמשך (ובנוגע ללשון θῶμεν εὐσήμως ע׳ בפי׳ של Andrews ושל Tramontano). — היה מאשר תמיד. εὐτύχει διὰ παντός. כך הוא הנוסח בחתימת אגרת מקטן אל גדול. אבל מגדול אל קטן או אל איש כערכו הוא חותם ἔρρωσο=הֱיֵה בריא (השוה מ׳ ומ״ו). —
לג כמאה ככר. כסף (ע׳ מ׳ ומ״ב). —
לה תלמי המלך. עד כאן עוד לא נקרא המלך בשמו, שהרי אריסטיאס מדבר כאחד משרי המלך ואין השר צריך לכנות למלכו בשם. מתוך השוואה של פי״ב לפי״ג נראה שתלמי זה הוא תלמי II פילדילפוס. — השם תלמי נמצא במקרא (כגון במד׳ י״ג כ״ב, ש״ב ג׳ ג׳) ומשתמשים בו בעברית (כגון ב״ר מ״ו י״א) להעתקת השם היווני Πτολεμαῖος (נמצא בהומירוס, איליאס ד׳ רכ״ח). — הפרסים. התחיל בגלות הפרסים, ואילו על השבויים שהביא אביו למצרים הוא מדבר דרך אגב, וכל כך כדי לרכך ולטשטש מעשה העַוְלָה שעשה אביו ליהודים. —
לו לבלתי היות... — כן בכל הכ״י. ופירושו: φόβον μὴ ἔχῃ שהיהודים יהיו שומרי הגבולות של ארץ מצרים. אבל אצל יוספוס ואבסיביוס אין התיבה μὴ: למען יהיה לעם מצרים פחד על ידיהם. ומתוך נוסח זה משמע שתלמי הושיב את היהודים במבצרים כדי שיגנו עליו מפני המצרים עצמם. החוקרים הסכימו לנוסח זה, והם מבארים שהיל־המצב היהודי היה לתלמיים תריס בפני הפורענות של הלאומיות המצרית שהיתה נפוצה במקומות שונים בארץ (ע׳ י״ג). ומביאים ראיה לכך ממה שמצינו לאנטיוכוס III מלך סוריה שקבע בפריגיה ובלודיה חיל מצב של יהודים להחזיק את המשמעת של νεωτερίζοντας (קדמ׳ י״ב קמ״ז ואילך). — פילדילפוס מחלק כאן את היהודים שזיין אביו לשני מינים: אנשי חיל רגילים

מִצְרַיִם פַּחַד עַל־יְדֵיהֶם׃ וְאַף אֲנוּ כַּאֲשֶׁר קִבַּלְנוּ אֶת־הַמְּלוּכָה
לז הֶרְאִינוּ אַהֲבַת־אָדָם יְתֵרָה לַכֹּל וְעַל־כֻּלָּם לִבְנֵי אַרְצֶךָ׃ שִׁחְרַרְנוּ
יוֹתֵר מֵעֶשֶׂר רִבּוֹא שְׁבוּיִם אֲשֶׁר שִׁלַּמְנוּ לְכוֹבְשֵׁיהֶם אֶת־עֶרֶךְ הַכֶּסֶף
מָלֵא בְּהוֹסִיפֵנוּ אַף אֶת־הַנְּזָקִים אֲשֶׁר יוּכְלוּ לִהְיוֹת מִקֶּצֶף הֶהָמוֹן׃
חוֹשְׁבִים אָנוּ כִּי מַעֲשֶׂה טוֹב עָשִׂינוּ בָזֶה וְהֵבֵאנוּ קָרְבַּן־תּוֹדָה לָאֵל
עֶלְיוֹן אֲשֶׁר שָׁמַר לָנוּ אֶת־הַמַּלְכוּת בְּשָׁלוֹם וּבְכָבוֹד הַגָּדוֹל בְּיוֹתֵר
בְּכָל־הָעוֹלָם׃ אֶת־הַחֲזָקִים בְּיוֹתֵר בְּמֵיטַב נְעוּרֵיהֶם סִפַּחְנוּ עַל־
הַצָּבָא וְאֶת־הַמֻּכְשָׁרִים בְּיוֹתֵר לִהְיוֹת קְרוֹבִים אֵלֵינוּ הָרְאוּיִם לֶאֱמוּן
אַנְשֵׁי הֶחָצֵר הֶעֱמַדְנוּ עַל־הַצְּרָכִים׃
לח וּמֵחֶפְצֵנוּ לַעֲשׂוֹת חֶסֶד עִם־אֵלֶּה וְעִם־כָּל־הַיְּהוּדִים בְּתֵבֵל וְעִם־
אֲשֶׁר יָבֹאוּ אָמַרְנוּ לְתַרְגֵּם אֶת־תּוֹרַתְכֶם מִן־הַכְּתָב הַנִּקְרָא אֶצְלְכֶם
בְּשֵׁם כְּתָב עִבְרִי לִכְתָב יְוָנִי לְמַעַן יִהְיוּ אַף [הַסְּפָרִים] הָאֵלֶּה בְּאוֹצַר
לט סְפָרֵינוּ עִם־שְׁאָר סִפְרֵי הַמֶּלֶךְ׃ וְלָכֵן טוֹב תַּעֲשֶׂה וְכַדָּבָר הַנָּחוּץ
לָנוּ בִּבְחָרְךָ אֲנָשִׁים זְקֵנִים הַמֵּיטִיבִים לֶכֶת בְּדַרְכֵי חַיֵּיהֶם וְהַבְּקִיאִים
בַּתּוֹרָה וַאֲשֶׁר בְּכֹחָם לְתַרְגֵּם שִׁשָּׁה מִכָּל־שֵׁבֶט לְמַעַן יָבֹאוּ לִידֵי
הֶסְכֵּם בְּרָב־דֵּעוֹת כִּי הַחֲקִירָה נוֹגַעַת בְּעִנְיָנִים גְּדוֹלִים מְאֹד׃ וְנִדְמֶה
מ שֶׁאִם תַּעֲשֶׂה־זֹּאת כָּבוֹד רַב תִּנְחָל׃ לְזֹאת שָׁלַחְנוּ אֶת־אַנְדְּרֵיאַס
מִשּׁוֹמְרֵי־הָרֹאשׁ וְאֶת אֲרִסְטֵיאַס מִן־הַמְכֻבָּדִים אֶצְלֵנוּ לָבוֹא אִתְּךָ
בִּדְבָרִים וּלְהָבִיא רֵאשִׁית הַמַּתָּנוֹת לְבֵית־הַמִּקְדָּשׁ וּמֵאָה כִּכַּר כֶּסֶף
לְקָרְבָּנוֹת וּשְׁאָר צְרָכִים׃ כְּתָב־לָנוּ אַף־אַתָּה עַל־חֶפְצְךָ וְתָפִיק
רְצוֹנֵנוּ וַעֲשֵׂה כְּמִדַּת הָאַהֲבָה כַּאֲשֶׁר נַעֲשֶׂה אֲנַחְנוּ חֶפְצְךָ בִּמְהִירוּת
גְּדוֹלָה בְּיוֹתֵר׃ הֱיֵה בָרִיא׃
מא עַל־הָאִגֶּרֶת הַזֹּאת הֵשִׁיב אֶלְעָזָר כַּהֲלָכָה אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה׃
אֶלְעָזָר כֹּהֵן גָּדוֹל אֶל־תַּלְמַי הַמֶּלֶךְ הָאוֹהֵב הַנֶּאֱמָן שָׁלוֹם׃ הֱיֵה
בָרִיא אַתָּה וְאַרְסִינוֹאִי הַמַּלְכָּה הָאָחוֹת וְהַיְלָדִים׃ יָפֶה הוּא וְכִרְצוֹנֵנוּ׃

שהכניס לתוך חיל מצרים סתם ואנשי חיל בלתי רגילים שהכניס לתוך מבצרים חשובים ביחוד (לפי פי״ב הושיב במבצרים שלשים אלף יהודים). —
מא השיב... כהלכה. כלו׳ כהוגן (ἐνδεχομένως), וכוונתו: המלך שאל כענין ואלעזר השיב כהלכה (השוה הלשון אבות ה׳ ז׳). — וארסינואי המלכה האחות. בתו של תלמי I היתה. בזווג ראשון (בערך ש׳ 301) היתה אשתו של ליסימאכוס מלך תראקיה וילדה לו ג׳ בנים, וכשנתאלמנה (ליסימאכוס נרצח במלחמת קורופידיון בש׳ 281) נישאת לתלמי קירונוס, אחיה החורג, שהיה מתעתד למלוך בתראקיה. הוא רצח את שלשת בניה ואותה הגלה לסמותראקיה. מכאן באה למצרים והביאה את פילדילפוס אחיה (בש׳ 278 בערך)

מב וְאַף אֲנוּ בְּשָׁלוֹם׃ כְּבוֹא אֵלֵינוּ הָאִגֶּרֶת מֵאִתְּךָ שָׂמַחְנוּ מְאֹד עַל־
מַחֲשַׁבְתְּךָ וַעֲצָתְךָ הַטּוֹבָה וְהִקְהַלְנוּ אֶת־כָּל־הָעֵדָה וְקָרָאנוּ לָהֶם
לְמַעַן יֵדְעוּ מַה־[גְּדוֹלָה] יִרְאָתְךָ אֶת־אֱלֹהֵינוּ׃ אַף הֶרְאֵינוּ אֶת־
הַגְּבִיעִים אֲשֶׁר שָׁלַחְתָּ [גְּבִיעֵי] הַזָּהָב עֶשְׂרִים בְּמִסְפָּר ו[גְבִיעֵי] הַכֶּסֶף
שְׁלֹשִׁים מִזְרָקִים חֲמִשָּׁה וְשֻׁלְחָן לַמְּנָחוֹת וְאַף מֵאָה כִּכַּר כֶּסֶף
מג לְקָרְבָּנוֹת וּלְצָרְכֵי בֶּדֶק בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ׃ אֲשֶׁר הֵבִיאוּ אַנְדְרֵיאַס מִן־
הַמְכֻבָּדִים אֶצְלְךָ וְאַרִסְטֵיאַס אֲנָשִׁים יָפִים וְטוֹבִים וּמְצֻיָּנִים בְּחִנּוּךְ
וּרְאוּיִם בְּכֹל לְכַוָּנָתְךָ וּלְצִדְקָתֶךָ׃ וְהֵם מָסְרוּ לָנוּ עַל־חֶפְצְךָ אֲשֶׁר
מד שָׁמְעוּ עָלָיו אַף מִפִּינוּ הַסְכָּמָה לְאִגַּרְתֶּךָ׃ וּבְכֹל אֲשֶׁר־יוֹעִיל לְךָ
וְאִם גַּם־יִהְיֶה לְמַעְלָה מִכֹּחֵנוּ נִשָּׁמֵעַ׃ וְזֶה אוֹת לִידִידוּת וְאַהֲבָה׃
וַהֲלֹא אַף אַתָּה חֲסָדִים גְּדוֹלִים שׁוֹנִים וּבִלְתִּי נִשְׁכָּחִים עָשִׂיתָ עִם־
מה בְּנֵי עַמֵּנוּ׃ עַל־כֵּן מִהַרְנוּ לְהָבִיא קָרְבָּנוֹת בַּעַדְךָ וּבְעַד הָאָחוֹת
וְהַיְלָדִים וְהָאוֹהֲבִים׃ וְכָל־הָעָם הִתְפַּלֵּל כִּי־יְהִי לְךָ כְּחֶפְצְךָ תָּמִיד
וְכִי יִשְׁמָר־לְךָ הָאֱלֹהִים אֲדוֹן־כֹּל אֶת־הַמְּלוּכָה בְּשָׁלוֹם וּבְתִפְאֶרֶת
מו וְכִי תַּרְגּוּם הַתּוֹרָה הַקְּדוֹשָׁה יֵעָשֶׂה לְךָ לְתוֹעֶלֶת וּבְדִיּוּק׃ וּבְמַעֲמַד
כֻּלָּם בָּחַרְנוּ אֲנָשִׁים זְקֵנִים יָפִים וְטוֹבִים שִׁשָּׁה לְכָל־שֵׁבֶט וּשְׁלַחְנוּם
עִם־הַתּוֹרָה׃ וְטוֹב תַּעֲשֶׂה מֶלֶךְ צַדִּיק אִם־תְּצַוֶּה כִּי אַחֲרֵי הֵעָשׂוֹת
תַּרְגּוּם הַסְּפָרִים יָשׁוּבוּ הָאֲנָשִׁים אֵלֵינוּ בְּשָׁלוֹם׃ הֱיֵה בָרִיא׃
מז וְאֵלֶּה הֵם׃

לידי כך שגירש את אשתו ארסינואי I ונשא אותה – ארסינואי II – לאשה. היא עמדה אתו עד מותה (בש' 270) וזכתה לכבוד ופרסום בעולם ההילינים. – נישואי אח ואחות היו נחשבים אצל מלכי מצרים דבר שבטהרת הדם וקדושתו, שלא נתערבב בדם של פחותים מהם (וע' Andrews). – והילדים. ארסינואי II לא ילדה לפילדילפוס, וסברה היא שהכוונה לילדי ארסינואי I שאמצתם לעצמה. –

מד למעלה מכחנו. παρὰ φύσιν (=למעלה מן הטבע). אשגרת לשון היא, ונראה שכוונתו לאיסור מסירת תורה ביד גוי. – שונים. כך אצל אבסיביוס: κατὰ πολλοὺς τρόπους (=מכמה צדדים). –

מה והאוהבים. תאר דיפלומטי הוא: אוהבי (φίλοι) המלך (ע' Corradi, Studi ellenistici). – תרגום. במקור בא לשון של העתקה μεταγραφή (וכן בפמ"ו). –

מז–נא רשימת הזקנים המתרגמים שנצטרפה (כך נראה מפנ"א) לאגרתו של אלעזר. – למנין של שבעים ולרשימת הזקנים השוה ילקוט שמעוני לבמדבר סי' תשל"ו (שתי רשימות של ע' הזקנים לפי במד' י"א ט"ז, וע' אוצר הגאונים ללוין סוכה 76–77). שמות הזקנים כאן רובם עבריים ומיעוטם יווניים, שהיו שכיחים בין היהודים. אבל אף העבריים ניתנה להם צורה יוונית, כדרכם של היהודים החיים בין הנכרים, וכבר אמר יוספוס (קדמ' א' ו' א') שהשמות שבכתבי הקדש נשתנו לצורה יוונית לשם נוחות לקוראים בביטויים. היהודי שבחוצה

מִן־הַשֵּׁבֶט הָרִאשׁוֹן יוֹסֵף חִזְקִיָּה זְכַרְיָה יוֹחָנָן חִזְקִיָּה אֱלִישָׁע׃
מִן־הַשֵּׁנִי יְהוּדָה שִׁמְעוֹן שְׁמוּאֵל עֲדָיָה מַתִּתְיָה אֶשְׁכַּלְמְיָה׃
מִן־הַשְּׁלִישִׁי נְחֶמְיָה יוֹסֵף תְּאוֹדוֹסִיּוֹס בֵּסַי אֲרַנְיָה דָּקִי׃
מח מִן־הָרְבִיעִי יוֹנָתָן אַבְרֵי אֱלִישָׁע חֲנַנְיָה חָבֵר׃
מִן־הַחֲמִישִׁי יִצְחָק יַעֲקֹב יְהוֹשֻׁעַ שַׁבְּתַי שִׁמְעוֹן לֵוִי׃
מִן־הַשִּׁשִּׁי יְהוּדָה יוֹסֵף שִׁמְעוֹן זְכַרְיָה שְׁמוּאֵל שֶׁלֶמְיָה׃
מט מִן־הַשְּׁבִיעִי שַׁבְּתַי צִדְקִיָּה יַעֲקֹב יִצְחָק יִשַׁי נַתַּי׃
מִן־הַשְּׁמִינִי תְּאוֹדוֹסִיּוֹס יָסוֹן יֵשׁוּעַ תְּאוֹדוֹטוֹס יוֹחָנָן יוֹנָתָן׃

לארץ רואה את ארץ ישראל וישובה דרך אספקלריא של ספרות המקרא וממילא אין לו חלוקת הארץ והעם אלא לי"ב שבטים (וע' לעיל בפל"ב, ל"ט ומ"ו). אף פילון (de spec. leg. I, 79) נתפס לענין זה של י"ב שבטי ישראל. ויש להעיר שענין זה של חלוקת העם היושב בא"י לי"ב שבטים מצא חן – ודאי מן הצד הארכיאולוגי – אף בעיניו של יוספוס והוא השאירהו בסיפורו על המעשה של תרגום התורה (קדמ' י"ב מ"ט ונ"ו). – השבטים באים כאן רק במנין סידורי. אבל אפיפניוס (de mensuribus et ponderibus 3, p. 155 Lag.) – מביאהו ווינדלאנד 3–142) בסיפורו ביוונית על מעשה התרגום של הע' נותן בסורית רשימת הזקנים לפי שמות שבטיהם בזה הנוסח:

קדמיא. מן שרבתא דרוביל. יוסא. חזקיא. זכריא. יוחנן. חזקיא. אלישע:
דתרין. מן שרבתא דשמעון. יהודא. שמעון. שמואיל. אדי. מתיתא. שלמי:
דתלתא. מן שרבתא דלוי. נחמיא. יוסף. תאודוסיוס. בסא. אורניא. דקי:
דארבעא. מן שבטא דיהודא. יונתן. אברי. אלישע. חנניא. זכריא. חלקיא:
דחמשא. מן שבטא דאיסכר. איסחק. יעקוב. ישוע. סמבט. שמעון. לוי:
דשתא. מן שרבתא דזבולון. יהודא. יוסף. שמעון. זכריא. שמואיל. שלמי:
דשבעא. מן שרבתא דגד. סמבט. צדקיא. יעקוב. איסחק. אישי. מתי:
דתמניא. מן שרבתא דאשיר. תאודוסיוס. איסון. ישוע. תאודוטוס. יוחנן. יונתן:
דתשעא. מן שרבתא דדן. תאופילוס. אברם. ארסם. איסון. אנדמיא. דניאל:
דעסרא. מן שרבתא דנפתלי. ארמיא. אליעזר. זכריא. בניא. אלישע. דתי:
דחדעסר. מן שרבתא דיוסף. שמואיל. יוסיפוס. יהודא. יונתן. כלב. דוסיתאוס:
דתרעסר. מן שרבתא דבנימין. איסאלוס. יוחנן. תאודוסיוס. ארסם. אביטוס. חזקאיל:

מז חזקיה. שני חזקיה יש בשבט זה. – עדיה. Ἀδαῖος (נחמ' י"ב ד'). ואולי עדוא. –
אשכלמיה. Ἐσχλεμίας. ואולי עיקרו שֶׁלֶמְיָה (כן אפיפניוס), כמו בפמ"ח (ע' ירמ' ל"ז י"ג ועוד). – תאודוסיוס. Θεοδόσιος (=מַתַּנְיָה, בתרגום עברי). Θεο בתחלת השמות = תוֹ או תְּאוֹ, כגון Θεόδωρος = תודורוס (או: תוֹדְרוֹס) הרופא (ברכות ירו' ג' α) = תְּאוֹדוֹרוֹס הרופא (תוספתא אהלות ד' ב'), ובזמנים מאוחרים טודרוס (בטי"ת). – בֵּסָי. Βασέας (נחמ' ב' מ"ט). – ארניה. Ὀρνίας. כן הכתיב בש"ב כ"ד י"ח, והקרי: אֲרַוְנָה. – דקי. Δάκιας. –
מח לשבט הרביעי חסר בכ"י זקן אחד, שאצל אפיפניוס הוא: חִלְקִיָּה. – אַבְרֵי. Ἀβραῖος. – חבר. Χαβρίας (השוה שופ' ד' י"א, דה"א ח' י"ז). אצל אפיפניוס: זכריה. – שֶׁלֶמְיָה. Σελεμίας. –
מט יִשַׁי. Ἰησίας. – נַתַּי. Ναθαῖος. – ישוע. Ἰάσων. – תאודוטוס. Θεόδοτος

מִן־הַתְּשִׁיעִי תְּאוֹפִילוֹס אַבְרָהָם אַרְשָׁם יֵשׁוּעַ אַנְדְּמִי דָּנִיֵּאל:
נ מִן־הָעֲשִׂירִי יִרְמְיָה אֱלִיעֶזֶר זְכַרְיָה בַּנִּי אֱלִישָׁע דַּתָּי:
מִן־הָאַחַד עָשָׂר שְׁמוּאֵל יוֹסֵף יְהוּדָה יוֹנָתָן כַּבּוֹן דּוֹסִתְּאוֹס:
מִן־הַשְּׁנֵים־עָשָׂר יִשְׁאָל יוֹחָנָן מַתַּנְיָה אַרְשָׁם אֲבִיטַס יְחֶזְקֵאל:
כֻּלָּם שִׁבְעִים וּשְׁנַיִם:

נא כָּזֶה הָיָה מִכְתַּב הַתְּשׁוּבָה שֶׁל אֶלְעָזָר וַאֲנָשָׁיו עַל־אִגֶּרֶת הַמֶּלֶךְ:
וְכַאֲשֶׁר הִבְטַחְתִּי אֲתָאֵר אַף אֶת־הַחֲפָצִים שֶׁהוּכָנוּ: הֵם נַעֲשׂוּ
בְּאָמְנוּת מְצֻיֶּנֶת: כִּי הַמֶּלֶךְ הוֹצִיא הַרְבֵּה וְהָיָה מַשְׁגִּיחַ עַל־כָּל־אִישׁ
מִן־הָאָמָּנִים: עַל־כֵּן לֹא־הָיָה בְּכֹחָם לְהַעֲלִים דָּבָר אוֹ לְהַזְנִיחַ
בַּעֲבוֹדָה: וּבָרִאשׁוֹנָה אֲסַפֶּר־לְךָ עַל־מַעֲשֵׂה הַשֻּׁלְחָן:

נב הַמֶּלֶךְ חָפֵץ לַעֲשׂוֹת אֶת־הַכְּלִי הַזֶּה בְּמִדָּה כַּבִּירָה: אֲבָל צִוָּה
לֶאֱסֹף יְדִיעוֹת מֵאֵת אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם עַל־גָּדְלוֹ שֶׁל [הַשֻּׁלְחָן] הַקָּדוּם
נג הַקַּיָּם וְעוֹמֵד בַּמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלָיִם: וְכַאֲשֶׁר הִגִּידוּ לוֹ אֶת־הַמִּדָּה
הוֹסִיף לִשְׁאֹל אִם־מֻתָּר לַעֲשׂוֹתוֹ גָּדוֹל יוֹתֵר: אֲחָדִים מִן־הַכֹּהֲנִים
וַאֲחֵרִים אָמְרוּ כִּי אֵין מַעְצוֹר אַךְ הוּא אָמַר כִּי חָפְצוֹ לַעֲשׂוֹתוֹ
נד פִּי־חֲמִשָּׁה וְרַק בְּשֶׁפֶק הוּא אִם־יִכְשַׁר לַעֲבוֹדָה: וְאֵין בִּרְצוֹנוֹ
[שֶׁהַשֻּׁלְחָן] אֲשֶׁר יֵעָשֶׂה עַל־יָדוֹ יִהְיֶה רַק מוּטָל בַּמָּקוֹם: יִרְחַשׁ

(= נְתַנְיָה, בתרגום עברי). — ת א ו פ י ל ו ס. Θεόφιλος (=ידידיה, בתרגום עברי). — אַ ר ְ שָׁ ם. Ἄρσαμος (ואולי עיקרו: אַרְצָא, מל״א ט״ז ט׳). — א נ ד מ י. Ἐνδεμίας. —

נ א ל ע ז ר. לפי יוסיפון (ע׳ הוצ׳ גינצבורג–כהנא קכ״ב, ובעקבותיו ספר ירחמאל הוצ׳ גאסטר 260) היה אלעזר ראש הזקנים, והוא אלעזר „אשר היה נבחן בימי אנטיוכוס ונהרג על ה׳ אלהיו״ (ע׳ מק״ב ו׳ י״ח–ל״א). — בַּ נָּ י. Βανέας. — דַּ תַּ י. Δαθαῖος. ואולי עיקרו Θαδδαῖος= תַּ דַּ י (השוה תדאי, שבת ל״ח ב׳ ועוד). — כַּבּוֹן. Χαβεῦ (יהושע ט״ו מ׳, בע׳ Χάββα, נוסח L: Χάββω). אצל אפיפניוס: כָּלֵב. — ד ו ס ת א ו ס. Δοσίθεος (= מַתַּנְיָה, בתרגום עברי). — יִ שְׁ אֶ ל. Ἰσάηλος. — א ב י ט ס. Ἀβιήθης. —

נב ארבעה שלחנות היו: של משה (שמות כ״ה כ״ג–כ״ט, ל״ה י״ג), של שלמה (מל״א ז׳ מ״ח), של עולי בבל (השלחן שהיה במקדשו של שלמה לא הוחזר מבבל עם שאר הכלים, ע׳ עזרא א׳ ז׳ ואילך), והשלחן של יהודה המקבי (מק״א ד׳ מ״ט) שנעשה לאחר שנשדד השלחן של עולי בבל ע״י אנטיוכוס אפיפנס (שם א׳ כ״ב). השלחן של יהודה נשדד ע״י טיטוס (הוא מצויר על הקשת של טיטוס שברומי). אם כן, השלחן שמזכיר אריסטיאס הוא השלישי, שהרי הדברים נכתבו קודם למלכותו של אנטיוכוס אפיפנס. — א נ ש י ה מ ק ו ם. יהודי ארץ ישראל. ולקמן בפנ״ד ופ״א הוא מכנה בשם מקום לבית המקדש שבירושלים. —

נג א ח ד י ם מ ן ־ ה כ ה נ י ם ו א ח ר י ם. ודאי מאותם שהיו במצרים. — ב ש פ ק ה ו א. — διστάζειν לשון חשש וספק (דליטש במתיא י״ד ל״א וכ״ח י״ז מסר פעל זה בלשון חלק לבו וסלקינסון בלשון פסח על־שתי סעפים). —

תּוֹדָה רַבָּה אִם־הַמְשָׁרְתִים בַּעֲבוֹדָה יַעֲשׂוּ אֶת־עֲבוֹדָתָם עַל־הַשֻּׁלְחָן
נה שֶׁעָשָׂה הוּא: וְאָמַר כִּי הַקּוֹדֵם נַעֲשָׂה בְּמִדָּה מְמֻעֶטֶת לֹא מִפְּנֵי
חֹסֶר זָהָב כִּי אִם־כְּפִי הַנִּרְאֶה נַעֲשָׂה בְּמִדָּתוֹ מִטַּעַם־מָה: וְאִם
הָיָה מִשְׁפָּטוֹ [לְהַגְדִּיל מִדָּתוֹ] לֹא הָיָה חָסֵר כָּל־דָּבָר: עַל־
כֵּן אֵין צֹרֶךְ לֹא לְהַקְטִין וְלֹא לְהַגְדִּיל [מִדָּתוֹ] אֲשֶׁר נַעֲשְׂתָה
נו יָפֶה: וְכָכָה צִוָּה הַמֶּלֶךְ לַעֲשׂוֹת בְּכָל־מִינֵי אָמָּנוּת בְּמַעֲלָה הַגְּדוֹלָה
בְּיוֹתֵר כִּי הַכֹּל הָעֱלָה בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ בְּאֹפֶן נִשְׂגָּב: וּתְכוּנָה טוֹבָה הָיְתָה
לוֹ לִתְפֹּשׂ אֶת־מַרְאֵה הַדְּבָרִים בִּשְׁלֵמוּתָם: וְכָל־דָּבָר שֶׁלֹּא הָיָה־
לוֹ [מִדָּה] בַּכָּתוּב צִוָּה לַעֲשׂוֹתוֹ לְפִי מִדּוֹת הַיֹּפִי: וַאֲשֶׁר הָיָה כָּתוּב
נז [פָּקַד] לַעֲשׂוֹת לְפִי הַמִּדּוֹת הָהֵן: וְאַמָּתַיִם אָרְכּוֹ [וְאַמָּה רָחְבּוֹ] וְאַמָּה
וָחֵצִי קוֹמָתוֹ עָשׂוּי מִקְשָׁה זָהָב טָהוֹר מִכָּל־צַד: וּרְצוֹנִי לֵאמֹר לֹא
שֶׁהָיָה מְצֻפֶּה זָהָב [עַל־חֹמֶר אַחֵר] כִּי אִם־נִתַּן לָזֶה [זָהָב] מִקְשָׁה:
נח וּמִסְגֶּרֶת טֹפַח עָשׂוּ סָבִיב וְזֵרֵי עֲבֹת וְהֵם עֲשׂוּיִים פִּתּוּחַ נִפְלָא חֲרוּת
נט מְשֻׁלֶּשֶׁת צִדֵּיהֶם כִּי מְשֻׁלָּשִׁים הָיוּ: וּמִכָּל־צַד הָיָה חוֹתָם הַמְּלָאכָה
כַּמִּשְׁפָּט הַהוּא שֶׁבְּכָל־צַד שֶׁנֶּהְפַּךְ בּוֹ הָיְתָה לוֹ הַצּוּרָה הַהִיא: וְכַאֲשֶׁר
הַצַּד שֶׁמִּתַּחַת לַמִּסְגֶּרֶת לִפְנִים הַשֻּׁלְחָן הָיָה מְכַסֶּה אֶת־הַצִּיּוּר מִפְּנֵי
ס מַרְאִית הָעַיִן הָיָה הַצַּד הַחִיצוֹנִי נִרְאֶה לְמַרְאִית עַיִן לַבָּא: וְעַל־כֵּן
הָיָה הַזֵּר הָעֶלְיוֹן חַד מִשְּׁנֵי הַצְּדָדִים כִּי נַעֲשָׂה כַּאֲשֶׁר אָמַרְנוּ לְמַעְלָה
מְשֻׁלָּשׁ לְכָל־צַד שֶׁהָיוּ מְסוֹבְבִים אוֹתוֹ: וּבְתוֹךְ־מַעֲשֵׂה הַמְּשֻׁזָּר נִתְּנוּ
סא אֲבָנִים טוֹבוֹת שֶׁהָיוּ מְחֻזָּקוֹת זֹה לְזֹה בְּמַעֲשֵׂה בִּלְתִּי־מְחֻקֶּה: וּלְבִטָּחוֹן
הָיוּ כֻּלָּן מְחֻזָּקוֹת בְּמַסְמְרֵי זָהָב בְּתוֹךְ־חוֹרִים וּבַזָּוִיּוֹת הָיוּ מְסֻגָּרוֹת
סב יַחַד: וּמִצְּדֵי הַמִּסְגֶּרֶת בְּפָנֶיהָ הַנִּרְאִים מִסָּבִיב [לַשֻּׁלְחָן] נַעֲשָׂה סֵדֶר
בֵּיצִים מְשֻׁבָּץ אֲבָנִים טוֹבוֹת וְלַסֵּדֶר צוּרַת גְּלוּפוֹת כְּעֵין פַּסִּים וְהֵן

נה ו א ם ה י ה מ ש פ ט ו. כך הגיה מנדלסון (ἐπιταγῆς במקום ἐπὶ τὰ τῆς). —
נו ש ל א ה י ה ל ו [מ ד ה] ב כ ת ו ב. כוונתו לשמות כ״ה כ״ג ואילך, ל״ז י׳ ואילך. —
נז [ו א מ ה ר ח ב ו]. כך אצל יוספוס (קדמ׳ י״ב ס״ד, על פי תרגום הע׳ לשמות כ״ה כ״ג, שבו השתמש אריסטיאס בפנ״ז–נ״ח). — מ ק ש ה מ כ ל צ ד. הוא הולך כאן אחר תרגום הע׳, שהלשון ועשית שלחן עצי שטים וצפית אתו זהב טהור (שמות כ״ה כ״ג–כ״ד, וכן ל״ז י׳–י״א) נמסר בע׳ (על דרך מל״א ז׳ מ״ח): ועשית שלחן־זהב זהב טהור. —
נח ו מ ס ג ר ת. אין כאן בדים (ע׳ שמות כ״ה כ״ח, ל״ז ט״ו) לשלחן. — פ ת ו ח. ἔκτυπον. —
סב ס ד ר ־ ב י צ י ם. φοθεσία (מלה יוונית זו אינה ידועה ממקום אחר, ע׳ טראמונטאנו). השוה חולין ק״מ ב׳ שני סדרי ביצים זו על גב זו. ואולי כוונתו לאשכול של ביצים שענינו סדרן של הביצים הקטנות שהן אדוקות בבשר השדרה שלהן, או לשלל של ביצים שענינו

סג סְמוּכוֹת זֶה לָזֶה מִסָּבִיב לְכָל־הַשֻּׁלְחָן: וּמִתַּחַת לְצִיּוּר הָאֲבָנִים אֲשֶׁר
לְסֵדֶר הַבֵּיצִים עָשׂוּ הָאֻמָּנִים לוֹיָה שֶׁל־כָּל־מִינֵי פֵּרוֹת בּוֹלְטִים
וְיוֹצְאִים אַשְׁכְּלוֹת עֲנָבִים וְשִׁבֳּלִים וְאַף תְּאֵנִים וְזֵיתִים וְרִמּוֹנִים וְדוֹמִים
לָהֶם: וְהָאֲבָנִים הָעֲשׂוּיוֹת לְצִיּוּרֵי הַפֵּרוֹת הָהֵם הָיוּ כָּל־אֶבֶן מִצֶּבַע
הַמִּין אֲשֶׁר לַפְּרִי: וּבְטַבָּעוֹת זָהָב שִׁבְּצוּן מִסָּבִיב לְעֶצֶם הַשֻּׁלְחָן כֻּלּוֹ
סד מִצִּדּוֹ: וְאַחַר מַעֲשֵׂה הַלּוֹיָה עָשׂוּ כְּמוֹ־כֵן בְּסֵדֶר הַבֵּיצִים וּשְׁאָר
מְלֶאכֶת הַבְּלִיטוֹת וְהַגְּלִיפוֹת: וְעָשׂוּ אֶת־הַשֻּׁלְחָן נוֹחַ לְשִׁמּוּשׁ מִשְּׁנֵי
הַצְּדָדִים מִכָּל־צַד [אֲשֶׁר יַחְפְּצוּ] וְכָכָה גַּם לְחֵלֶק הָרַגְלַיִם הַתַּחְתּוֹן
סה נַעֲשׂוּ זֵרִים וּמִסְגֶּרֶת: וְלוּחַ עָשׂוּ לְכָל־רֹחַב הַשֻּׁלְחָן טֶפַח עָבְיוֹ וּבוֹ
הֵבִיאוּ אֶת־הָרַגְלַיִם וְתַחַת הַמִּסְגֶּרֶת הָיוּ הָרַגְלַיִם מְחֻזָּקוֹת בִּמְפַתְּחוֹת
שֶׁבְּחוֹרִים לְמַעַן יוּכְלוּ לְהִשְׁתַּמֵּשׁ [בַּשֻּׁלְחָן] מִכָּל־צַד שֶׁיַּחְפְּצוּ: זֶה
הָיָה נִרְאֶה אַף בַּלּוּחַ הָעֶלְיוֹן מִפְּנֵי שֶׁהַכְּלִי נַעֲשָׂה לְשִׁמּוּשׁ מִשְּׁנֵי
הַצְּדָדִים:
סו וְעַל־הַשֻּׁלְחָן עַצְמוֹ עָשׂוּ צִיּוּר מֵאַנְדְּרוֹן בְּתוֹךְ־גָּבְהוֹ הָיוּ אֲבָנִים
טוֹבוֹת לָרֹב מִמִּינִים שׁוֹנִים סַמְקָנִים וְאִסְמָרַגְדִּים וַאֲנוּכִים וּשְׁאָר
סז מִינִים הַשּׁוֹנִים בְּמַרְאֵיהֶם: וְאֵצֶל מַעֲשֵׂה הַמֵּאַנְדְּרוֹן הָיְתָה רֶשֶׁת
נִפְלָאָה מַעֲשֵׂה אָרִיג וּבְתוֹכָהּ מַרְאֶה כְּעֵין־רְמָבוּס וּבָהּ מִשְׁבְּצוֹת
אֶבֶן גָּבִישׁ וְאֶבֶן שֶׁקּוֹרְאִים לָהּ חַשְׁמַל אֲשֶׁר תִּתֵּנָּה מַרְאֶה אֵין כָּמֹהוּ
סח לָרוֹאִים: וְהָרַגְלַיִם עָשׂוּ לָהֶן רָאשֵׁי שׁוֹשַׁנִּים וְלַשּׁוֹשַׁנִּים כְּפִיפָה אֶל־
סט מִתַּחַת לַשֻּׁלְחָן וּמִפָּנִים הָיוּ לָהֶן עָלִים יְשָׁרִים: וְלִקְצוֹת הַסְּמוּכוֹת עַל־
הַקַּרְקַע אֶבֶן אֹדֶם כְּרֹחַב כַּף [בְּגֹבַהּ] וּדְמוּתָן כְּנַעַל מִלְּפָנִים וּשְׁמוֹנֶה
ע אֶצְבָּעוֹת בָּרֹחַב: עַל־זֶה הָיְתָה עוֹמֶדֶת כָּל־כַּף־הָרֶגֶל: וְעָשׂוּ קִיסוֹס גָּדֵל
מִתּוֹךְ הָאֶבֶן וְהוּא מְלַפֵּף אֲקִינְטוֹס וְגֶפֶן הַמְחֻבֶּרֶת מִסָּבִיב לָרֶגֶל וְעַד־
הָרֹאשׁ עִם הָאַשְׁכֹּלוֹת הָעֲשׂוּיִם בָּאֶבֶן: זֹאת הָיְתָה מְלֶאכֶת אַרְבַּע
הָרַגְלַיִם: הַכֹּל נַעֲשָׂה בְּאֹמֶץ וּבִתְבוּנָה: וְהַנִּסָּיוֹן וְהָאֻמָּנוּת לֹא הָיוּ
נוֹפְלִים מִן־הָאֱמֶת עַד כִּי־בִנְשֹׁב הָרוּחַ הָיוּ הֶעָלִים מִתְחִילִים

הביצים הגדולות כשהן מעורות בגידין (ע' ביצה ז' א'). ומסרתי הלשון היווני כמשמעו. לפי יוספוס (קדמ' י"ב ס"ח) היו הביצים עשויות מאבנים טובות. —

סג לעצם השלחן ... מצדו. τὴν τῆς τραπέζης κατασκευὴν κατὰ κρόταφον. התיבה κρόταφος=עפעפים, רַקָּה (בפיוט: ראש ההר), ומסרתי לפי ההמשך. —

סה טפח. במקור: ארבע אצבעות. — בלוח העליון. κατὰ ἐπιφάνειαν. —

סו מאנדרון. Μέανδρον. נהר לא גדול באסיה הקטנה — בפרוגיה, — שהיה למשל בשטפו העמוק, ומכאן הושאל לקישוט של ארכיטקטורה, שהיה כעין זיגזג. —

עא מִתְנוֹעֲעִים כִּי הַכֹּל נַעֲשָׂה כְּדֵי לְהַגִּיעַ אֶל־הָאֱמֶת: וְאֶת־פְּנֵי הַשֻּׁלְחָן
עָשׂוּ שְׁלֹשָׁה חֲלָקִים כְּעֵין שְׁלֹשָׁה שְׁטָחִים וּמִפְּנֵי עָבְיוֹ שֶׁל הַכְּלִי
חִזְּקוּ אֶת־[הַחֵלֶק] הָאֶחָד אֶל־הַשֵּׁנִי בְּמַסְמְרִים בִּדְמוּת שֶׁל כַּפַּת־אֹזֶן
עַד כִּי חִבּוּר הַחִזּוּקִים לֹא נִרְאָה וְאִי־אֶפְשָׁר הָיָה לְמָצְאוֹ: וַעֲבִי
הַשֻּׁלְחָן כֻּלּוֹ הָיָה לֹא פָּחוֹת מֵחֲצִי אַמָּה וְעַל־כֵּן עָלָה הַכְּלִי כֻּלּוֹ
עב בְּכִכָּרִים הַרְבֵּה: וְאִם גַּם לֹא־חָפֵץ הַמֶּלֶךְ לְהַגְדִּיל אֶת־הַמִּדּוֹת בְּכָל־
זֹאת כְּשֶׁהָיָה צָרִיךְ לְהוֹצִיא יוֹתֵר מִן־הַמּוּכָן הָיָה מוֹסִיף לָתֵת לָזֶה:
וְהַכֹּל נִגְמַר כְּחֶפְצוֹ בְּאֹפֶן נִפְלָא וְרָאוּי וְלֹא־מְחֻקֶּה בְּאֻמָּנוּת וְנֶהְדָּר בְּיֹפִי:
עג מִן הַמִּזְרָקוֹת שְׁנַיִם הָיוּ זָהָב: לְמִן־תַּחְתִּיתָם וְעַד־לְחֶצְיָם הָיוּ
מְפֻתָּחִים קַשְׂקַשִּׂים וּבֵין הַקַּשְׂקַשִּׂים הָיוּ חִזּוּקֵי אֲבָנִים בְּאֻמָּנוּת רַבָּה:
עד וְאַחֲרֵי־כֵן עָשָׂה מֵאַנְדְּרוֹן אַמָּה קוֹמָתוֹ וְהָיָה בּוֹלֵט בַּאֲבָנִים מְצֻבָּעִים
שׁוֹנִים הַמְעִידִים בְּמַרְאֵיהֶם עַל־חֲרִיצוּת הָאֻמָּנוּת: וְאַחֲרֵי־כֵן קִשּׁוּט
עה פַּסִּים כְּעֵין רְמָבוּס וְלוֹ כִּדְמוּת רֶשֶׁת עַד־הַפֶּה [שֶׁל הַמִּזְרָק]: וּבְאֶמְצַע
מִשְׁבְּצוֹת קְטַנּוֹת עֲשׂוּיוֹת אֲבָנִים מִמִּינִים שׁוֹנִים הַמִּתְחַלְּפוֹת בְּמִינֵיהֶן
לֹא רְחָבוֹת מֵאַרְבַּע אֶצְבָּעוֹת וְהֵן מַשְׁלִימוֹת אֶת־בְּהִירוּת הַיֹּפִי:
וּבְמִסְגֶּרֶת הַפֶּה מִסָּבִיב הָיוּ צִיּוּרֵי שׁוֹשַׁנִּים בְּפִרְחֵיהֶן וּגְפָנִים מְעֻלָּפוֹת
עו אַשְׁכֹּלוֹת: כֵּן הָיוּ עֲשׂוּיִים כְּלֵי הַזָּהָב שֶׁהָיוּ מְכִילִים [כָּל־אֶחָד] יוֹתֵר
מִסָּאתַיִם: וּכְלֵי הַכֶּסֶף הָיוּ חֲלָקִים כְּעֵין מַרְאָה וְנִפְלָא הָיָה כִּי כָל־
אֲשֶׁר הָיָה קָרֵב אֲלֵיהֶם הָיָה מִשְׁתַּקֵּף [בָּהֶם] יוֹתֵר מֵאֲשֶׁר בְּמַרְאָה:
עז וְאֵין לְתָאֵר אֶת־הָרֹשֶׁם הָאֲמִתִּי שֶׁעָשׂוּ הַכֵּלִים לְאַחַר גְּמַר מְלַאכְתָּם
כִּי כַּאֲשֶׁר נִגְמְרוּ וְהַכֵּלִים הָעֳמְדוּ זֶה אֵצֶל זֶה רְצוֹנִי לוֹמַר בָּרִאשׁוֹנָה
כְּלִי־כֶסֶף וְאַחֲרֵי־כֵן כְּלִי־זָהָב וְעוֹד [כְּלִי] זָהָב וּ[כְלִי] כֶסֶף אִי־אֶפְשָׁר
לְתָאֵר כְּלָל אֶת־שְׂכִיַּת הַמַּרְאֶה: וְהַנִּגָּשִׁים אֶל־הַמַּרְאֶה לֹא יָכְלוּ לְהִפָּרֵד
עח מִפְּנֵי הַזֹּהַר הַמִּשְׁתַּפֵּךְ וְהַמַּחֲזֶה הַמְשַׂמֵּחַ: כִּי רִשְׁמֵי הַמַּרְאֶה הָיוּ
מִתְחַלְּפִים: כְּשֶׁהָיוּ מַבִּיטִים אֶל־מְלֶאכֶת הַזָּהָב הָיָה כִּלְיוֹן נֶפֶשׁ וְתִמָּהוֹן
כִּי הַלֵּב הָיָה נִמְשָׁךְ בְּלִי הֲפוּגוֹת אֶל־כָּל־מַעֲשֶׂה מִמַּעֲשֵׂי הָאֻמָּנוּת
הָאֵלֶּה: וְאִם־רָצָה אָדָם לְהִסְתַּכֵּל בִּכְלֵי הַכֶּסֶף הָיוּ מַתְחִילִים מְאִירִים
כֻּלָּם מִסָּבִיב בְּכָל־מָקוֹם שֶׁהָאָדָם עוֹמֵד וְעוֹשִׂים הַרְחָבַת־לֵב יְתֵרָה

עא פני השלחן. במקור: פי (τὸ στόμα) השלחן. —

עו יותר מסאתים. ὑπὲρ δύο μετρητάς (השוה מל"א י"ח ל"ב בע'). מטריטה = 39,39 ליטר (או 8¾ גאלונים). כל מזרק היה מכיל בערך 80 ליטר. —

עח הרחבת־לב. διάχυσιν (והוא תרגום הע' לפעל פשה בויק' י"ג כ"ז, י"ד מ"ח), כאן עניָנו עונג והנאה (השוה ישע' ס' ה' ופחד ורחב לבך). —

לַמִּסְתַּכְּלִים: עַל־כֵּן אִי־אֶפְשָׁר כְּלָל לְתָאֵר אֶת־אָמְנוּת הַכֵּלִים הַרְבֵּה:
עט וּגְבִיעֵי הַזָּהָב פִּתְּחוּ בְּאֶמְצְעִיתָם לוֹיוֹת גֶּפֶן וּבִקְצוֹתֵיהֶן גִּלְּפוּ זֵר
קָלוּעַ קִיסוּס וַהֲדַס וָזַיִת וּבְתוֹכָן אֲבָנִים שׁוֹנוֹת מְשֻׁבָּצוֹת: וּבִשְׁאָר
הַחֲלָקִים אֲשֶׁר לִמְלֶאכֶת הַפִּתּוּחַ עָשׂוּ צִיּוּרִים שׁוֹנִים מִתּוֹךְ־כַּוָּנָה
פ רַבָּה לְמַעַן יְהִי הַכֹּל נַעֲשֶׂה לְהַרְבּוֹת כְּבוֹד הַמֶּלֶךְ: וּבִכְלָל אֵין כֵּלִים
בְּהָדָר וְאָמָּנוּת כָּאֵלֶּה לֹא רַק בְּאוֹצְרוֹת מְלָכִים כִּי אִם־גַּם בְּכָל־
אוֹצָרוֹת אֲחֵרִים כִּי לֹא מְעַטָּה הָיְתָה דַּאֲגַת הַמֶּלֶךְ אוֹהֵב פְּאֵר שֶׁיְּהִי
פא נַעֲשֶׂה יָפֶה: וּפְעָמִים רַבּוֹת הָיָה מַזְנִיחַ עֲסְקֵי־עַם וְהוֹלֵךְ וּמַשְׁגִּיחַ עַל־
הָאָמָּנִים כִּי יַשְׁלִימוּ אֶת־הַכֵּלִים כָּרָאוּי לַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִשְׁלָחוּ שָׁמָּה: וְעַל־
כֵּן נַעֲשָׂה הַכֹּל בְּהָדָר וְכָרָאוּי גַּם לִכְבוֹד הַמֶּלֶךְ הַשּׁוֹלֵחַ גַּם לִכְבוֹד
פב הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל הָעוֹמֵד בְּרֹאשׁ הַמָּקוֹם הַהוּא: וְאָמְנָם רַבָּה הָיְתָה שִׁפְעַת
הָאֲבָנִים לֹא פָּחוֹת מֵחֲמֵשֶׁת אֲלָפִים וּגְדוֹלוֹת הָיוּ בְּמִדָּתָן וְהַכֹּל הָיָה
מְצֻיָּן בְּאָמָּנוּת עַד כִּי־מִסְפַּר הָאֲבָנִים וּמְלֶאכֶת הַצּוֹרְפִים עָלוּ פִּי־
חֲמִשָּׁה עַל־עֵרֶךְ הַזָּהָב:
פג בְּרְאוֹתִי צֹרֶךְ אַף בְּפָרָשַׁת כָּל־אֵלֶּה הַדְּבָרִים סִפַּרְתִּים לְךָ:
וְהַדְּבָרִים הַבָּאִים יִהְיֶה בָּהֶם עַל־דַּרְכֵּנוּ אֶל־אֶלְעָזָר: אֲבָל בָּרִאשׁוֹנָה
אֲסַפֵּר עַל־מַצַּב כָּל־הָאָרֶץ: כְּבוֹאֵנוּ אֶל־הַמְּקוֹמוֹת הָהֵם רָאִינוּ אֶת־
הָעִיר הַיּוֹשֶׁבֶת בְּטַבּוּר כָּל־אֶרֶץ הַיְּהוּדִים וְהִיא עַל־הַר גָּבֹהַּ וְנִשָּׂא:
פד בְּרֹאשׁוֹ בָּנוּי מִקְדָּשׁ נֶהְדָּר: וְשָׁלֹשׁ חֹמוֹת שֶׁגָּבְהָן יוֹתֵר מִשִּׁבְעִים
אַמָּה וְהָרֹחַב וְהָאֹרֶךְ מַתְאִימִים לְבִנְיַן הַבָּיִת: כִּי הַכֹּל נִבְנָה בְּהָדָר
פה וִיפִי יְתֵרִים: וּמִדְלֶת הַשַּׁעַר וְאָמוּצָה אֶל הַמְּזוּזוֹת וְחִזּוּק הַמַּשְׁקוֹף

פ״ג—קע״א. חלק ב׳: נסיעתם של אנדריאס ואריסטיאס לירושלים.

פ״ג—ק״כ. תיאור המקומות.

פג בפרשת כל־אלה. המתנות ששלח המלך לירושלים. — והדברים הבאים. בסמוך (ואין כוונתו למה שיבוא עד סוף האגרת). אינו מספר כלום לא על יציאתו מאלכסנדריה ולא על מאורעות הדרך, ואף לא על קבלת פנים שערכו להם בירושלים. כמו־כן אינו מספר כלום (לקמן קע״ג) על חזרתם מירושלים לאלכסנדריה, היאך עברה עליהם הנסיעה. — מצב. θέσιν, כלו׳ הגיאוגרפיה והטופוגרפיה של ארץ ישראל. — העיר. ירושלים. כך קורא יהודי לירושלים בשם העיר סתם (ובה״א הידיעה, ע׳ לעיל ד׳. והשוה מקבים ב׳ ג׳ ד׳, ד׳ ב׳, ה׳ ב׳ וה׳). — כל־ארץ היהודים. τῆς ὅλης Ἰουδαίων=ארץ ישראל (ויש שהוא קורא לה בשם יהודה = Ἰουδαία, ע׳ י״ב וכ״ב). —

פד בראשו. ἐπὶ δὲ τῆς κορυφῆς. הוא מתכוון למה שנאמר (ישע׳ ב׳ ב׳, מיכה ד׳ א׳): בראש ההרים ונשא מגבעות. —

פה ומדלת השער. τοῦ θυρώματος (השוה דה״א כ״ב ג׳). —

פו נִרְאֶה בָּרוּר כִּי הוֹצָאַת כֶּסֶף עַל־אֵלֶּה הָיְתָה בְּלִי־חָשָׂךְ: וּמְלֶאכֶת
הַפָּרֹכֶת הָיְתָה דוֹמָה בַּכֹּל לַדֶּלֶת וְיוֹתֵר מִכֹּל בְּהִתְנַגֵּשׁ הָרוּחַ וְהָרוּחַ
הָיְתָה נָעָה בְּלִי הֶרֶף בִּהְיוֹת הַנְּשִׁיבָה בְּתוֹךְ הַקְּמָטִים לְמִן־הַתַּחְתִּית
וְעַד־הַשָּׂפָה הָעֶלְיוֹנָה: וְהָיָה הַמַּרְאֶה נָעִים מְאֹד עַד שֶׁהָיָה קָשֶׁה
לְהִפָּרֵד מִמֶּנּוּ:
פז וּבִנְיַן הַמִּזְבֵּחַ הוּא לְפִי מִדַּת הַמָּקוֹם וּלְפִי הַקָּרְבָּנוֹת הַנֶּאֱכָלִים
בָּאֵשׁ וְכֵן הָעֲלִיָּה אֵלָיו: וּלְפִי הַמִּדָּה הַיָּפָה הַמָּקוֹם הַזֶּה הוּא מְשֻׁפָּע
פח וְהַכֹּהֲנִים הַמְשָׁרְתִים מְכֻסִּים עַד הַקַּרְסֻלַּיִם בְּכָתְנוֹת שֵׁשׁ: וְהַבַּיִת
נִשְׁקָף מִזְרָחָה וַאֲחוֹרָיו לַמַּעֲרָב: וְכָל־הַקַּרְקַע רָצוּף אֲבָנִים: וּמוֹרָדוֹת
יֵשׁ בִּמְקוֹמוֹת קְבוּעִים לִמְשִׁיכַת הַמַּיִם הַמְּדִיחִים אֶת־דְּמֵי הַקָּרְבָּנוֹת:
פט כִּי הַרְבֵּה רִבְבוֹת מִקְנֶה מוּבָאִים בִּימֵי הַחַגִּים: וְהַסְפָּקַת הַמַּיִם אֵינָהּ
נִגְרַעַת כִּי בְּתוֹךְ[־הַמִּקְדָּשׁ] שׁוֹטֵף מַעְיָן טִבְעִי שׁוֹפֵעַ: כַּאֲשֶׁר הוֹרוּ
לִי יֵשׁ תַּחַת הָאֲדָמָה עוֹד מִקְוֵי־מַיִם נִפְלָאִים וּבִלְתִּי מְתֹאָרִים חֲמִשָּׁה
אִסְטַדְיוֹנוֹת מִסָּבִיב לִיסוֹד הַמִּקְדָּשׁ: וּלְכָל־אֶחָד מֵהֶם צִנּוֹרוֹת בְּלִי
צ מִסְפָּר כִּי מְשִׁיכוֹת־הַמַּיִם שֶׁלְּכָל־חֵלֶק מְחֻבָּרוֹת זֶה לָזֶה: וְכָל־אֵלֶּה
[הַמִּקְוָאוֹת] קַרְקְעוֹתֵיהֶם וְכָתְלֵיהֶם מְצֻפִּים בְּדִיל וּמִמַּעַל לוֹ הֵם
מְכֻסִּים טִיחַ־סִיד עָבֶה וְהַכֹּל עָשׂוּי חָזָק: וּפִיּוֹת רַבִּים יֵשׁ בִּיסוֹד
[הַמִּזְבֵּחַ] וְהֵם אֵינָם נִרְאִים לְאִישׁ מִלְּבַד הַמְשָׁרְתִים בָּעֲבוֹדָה וְכָל־
דְּמֵי הַקָּרְבָּנוֹת הָרַבִּים מְטֹהָרִים כְּמוֹ בִתְנוּעָה [אַחַת] וּכְהֶרֶף עָיִן:
צא וְעַתָּה אֲבָאֵר לְךָ אֵיךְ נוֹכַחְתִּי בִּדְבַר הַמִּקְוָאוֹת: הוֹצִיאוּנִי יוֹתֵר
מֵאַרְבָּעָה אִסְטַדְיוֹנוֹת מִחוּץ לָעִיר וּבְמָקוֹם אֶחָד אָמְרוּ לִי לְהִתְכּוֹפֵף
וּלְהַקְשִׁיב לְרַעַשׁ הַהֹוֶה מִפְּגִישַׁת הַמָּיִם: כֵּן נִתְבָּרֵר־לִי גֹּדֶל הַמִּקְוָאוֹת
כַּאֲשֶׁר בֵּאַרְתִּי:

פו הפרכת. καταπέτασμα, והוא הלשון שבו נמסר בע׳ בכל מקום (חוץ משמות כ״ו ל״ו שנמסר מָסָךְ = ἐπίσπαστρον), וענינו מסך שהוא נפתח בהורדה מלמעלה למטה (κατά). אבל במקדשות של עבודה זרה היה המסך נקרא παραπέτασμα, משום שהיה נפתח בהרמה מלמטה למעלה (παρά), וע׳ לעיל מבוא ע׳ מ׳ ה׳ ופי׳ למקבים א׳ א׳ כ״ב. —

פז בכתנות שש. βυσσίνοις χιτῶσιν, – כך הוא תרגום הע׳ בשמות ל״ט כ״ז (= ל״ו ל״ה בע׳). —

פט והספקת המים אינה נגרעת. וכן מספר טציטוס (Hist. V, 12) שהיה שם fons perennis aquae. — עוד מקוי־מים נפלאים. ע״ד הבורות שבהר הבית ע׳ Schick, Die Stiftshütte etc. (1896) pp. 293—304. — חמשה אסטדיונות=925 מטרין (אסטדיון היליני=185 מטרין). —

צב וַעֲבוֹדַת הַכֹּהֲנִים אֵין לְמַעְלָה מִמֶּנָּה לִזְרִיזוּת וְאַף לְעֵרֶךְ יָפְיָהּ
וְדִמְמָתָהּ: בֶּאֱמֶת עוֹבְדִים הֵם כֻּלָּם מִתּוֹךְ־רְצוֹן נַפְשָׁם וִיגִיעָה גְדוֹלָה
וְכָל־אֶחָד דּוֹאֵג לַאֲשֶׁר הוּטַל עָלָיו: הֵם עוֹבְדִים בְּלִי הֶפְסֵק: אֵלֶּה
בָּעֵצִים וְאֵלֶּה בַּשֶּׁמֶן וְאֵלֶּה בְּקֶמַח סֹלֶת וְאֵלֶּה בַּבְּשָׂמִים: וַאֲחֵרִים
צג מַעֲלִים עוֹלַת הַבָּשָׂר וְהֵם עוֹשִׂים זֹאת בְּכֹחַ עָצוּם: אוֹחֲזִים הֵם
בִּשְׁתֵּי יָדַיִם אֶת־שׁוֹקֵי הַפָּרִים כָּל־אַחַת מֵהֶן יוֹתֵר מִכְּפֵי־כִּכָּרַיִם
מִשְׁקָלָהּ וְזוֹרְקִים בִּשְׁתֵּי יָדַיִם בִּמְהִירוּת נִפְלָאָה לְגֹבַהּ הָגוּן וּמִבְּלִי
לְהַחֲטִיא אֶת־הַמָּקוֹם: כְּמוֹ־כֵן שֶׁל הַכְּבָשִׂים וְהָעִזִּים בְּמִשְׁקָל וּבְחֵלֶב:
וְכָל־הַמְּמֻנִּים עַל־זֶה בּוֹחֲרִים בַּבְּהֵמוֹת בְּלִי־מוּם הַנִּפְלָאוֹת וְהַמְצֻיָּנוֹת
צד בְּמִשְׁמַנָּן וְאַחֲרֵי־כֵן יַעֲשׂוּ כָּאָמוּר לְמַעְלָה: לְמַרְגּוֹעַ נִקְבַּע לָהֶם
מָקוֹם אֲשֶׁר שָׁם יֵשְׁבוּ הַנָּחִים: בַּשָּׁעָה הַהִיא יִתְעוֹרְרוּ בִּזְרִיזוּת
אֲחָדִים מִן־הַנָּחִים אִם־גַּם אֵין אִישׁ מְפַקֵּד עֲלֵיהֶם לַעֲשׂוֹת בָּעֲבוֹדָה:
צה וְשֶׁקֶט גָּמוּר יָשֹׁר עַד־שֶׁאֶפְשָׁר לַחְשֹׁב כִּי אֵין אִישׁ בַּמָּקוֹם אַף־עַל־
פִּי שֶׁהַמְשָׁרְתִים הֵם כְּשֶׁבַע מֵאוֹת וְאַף הַמְּבִיאִים קָרְבָּנוֹת הֵם הָמוֹן
רַב כִּי הַכֹּל נַעֲשֶׂה בְּיִרְאָה וְכָרָאוּי לֵאלֹהוּת גְּדוֹלָה:
צו הִשְׁתּוֹמְמוּת גְּדוֹלָה אֲחָזַתְנוּ כְּשֶׁרָאִינוּ לְאֶלְעָזָר בָּעֲבוֹדָה וְהַדְרַת
הַלְּבוּשׁ וְהַתִּפְאֶרֶת שֶׁנִּרְאֲתָה בַּכְּתֹנֶת אֲשֶׁר הָיָה עָטוּף בָּהּ וּבָאֲבָנִים
הַיְקָרוֹת אֲשֶׁר עָלֶיהָ: וּפַעֲמוֹנֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר מִסָּבִיב לִמְעִילוֹ הָיוּ
מַשְׁמִיעִים קוֹלוֹת מְיֻחָדִים בְּמִינָם וְעַל־כָּל־אֶחָד מֵהֶם רִמּוֹנִים נִפְלָאִים
צז בְּצִבְעָם וְהֵם בְּתוֹךְ־פְּרָחִים שׁוֹנִים: וְהָיָה חָגוּר אַבְנֵט מְצֻיָּן וְנֶהְדָּר
רָקוּם צְבָעִים הַיָּפִים בְּיוֹתֵר: עַל חָזֵהוּ הוּא נוֹשֵׂא מַה שֶּׁנִּקְרָא חֹשֶׁן
וְהוּא מְמֻלָּא שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה אֲבָנִים שׁוֹנוֹת לְמִינֵיהֶן מְשֻׁבָּצוֹת בַּזָּהָב
וַעֲלֵיהֶן שְׁמוֹת רָאשֵׁי הַשְּׁבָטִים לְתוֹלְדוֹתָם וְכָל־אַחַת נוֹצֶצֶת בְּצֶבַע
צח טִבְעָהּ וּתְכוּנָתָהּ אֲשֶׁר לֹא יְתֹאָר: וְעַל־רֹאשׁוֹ מַה־שֶּׁנִּקְרָא
מִגְבַּעַת וְעָלֶיהָ הַמִּצְנֶפֶת שֶׁאֵין כָּמוֹהָ וְעַל־זוֹ כְּנֶגֶד גַּבּוֹת הָעֵינַיִם עַל
צִיץ הַזָּהָב פִּתּוּחַ־הַמַּלְכוּת הַקָּדוֹשׁ בְּאוֹתִיּוֹת קְדֻשּׁוֹת שֵׁם אֱלֹהִים

צו–צט לבגדי הכהן הגדול השוה שמות כ"ח וכ"ט. כמה לשונות יש בפרק זה שנטלן הכותב מתוך תרגום הע', שהיה בקי בו. –

צז מה שנקרא. לשון שמתאים למי שמדבר עם גוי. – חשן. λόγιον,–כך נמסר בע' לשמות כ"ח כ"ג וכ"ו. אצל הירודוטוס λόγιον משמעו: הודעה, אורקולון. – ראשי השבטים. φυλάρχων –

צח באותיות קדושות. באותיות עבריות. ואולי כוונתו לאותיות של הכתב העברי

צט מָלֵא הוֹד: בֶּאֱמֶת רָאוּי הוּא לְכָל־זֶה בָּעֲבוֹדָה: מַרְאֵה כָל־הַדְּבָרִים
הָאֵלֶּה עוֹשֶׂה יִרְאָה וָפַחַד וְנִרְאֶה [לָאָדָם] כְּאִלּוּ בָא לְעוֹלָם אַחֵר
מִחוּץ לָעוֹלָם הַזֶּה: וּמַבְטִיחַ אֲנִי שֶׁכָּל־אָדָם הַקָּרֵב אֶל־הַמַּרְאֶה הַמְּתֹאָר
לְמַעְלָה בָּא לִידֵי הִשְׁתּוֹמְמוּת וְהִתְפַּלְּאוּת בִּלְתִּי מְתֹאֶרֶת כִּי יֵצֵא
לִבּוֹ מִקְּדֻשַּׁת כָּל־דָּבָר וְדָבָר:
ק לְמַעַן דַּעַת הַכֹּל עָלִינוּ לַבִּירָה אֲשֶׁר עַל־יַד הָעִיר וּסְקַרְנוּהָ:
הִיא יוֹשֶׁבֶת בַּמָּקוֹם הַגָּבוֹהַּ בְּיוֹתֵר וּמְחֻזֶּקֶת בְּמִגְדָּלִים רַבִּים הָעֲשׂוּיִם
אַבְנֵי בִנְיָן גְּדֹלוֹת עַד־רָאשֵׁיהֶם לְהָגֵן כְּמוֹ שֶׁנּוֹדַע לָנוּ עַל־הַמְּקוֹמוֹת
קא אֲשֶׁר עַל־יַד הַמִּקְדָּשׁ: וְאִם תִּקְרֶה מַהְפֵּכָה אוֹ מֶרֶד אוֹ הִתְפָּרְצוּת
אוֹיְבִים לֹא־יוּכְלוּ לִפְרֹץ אֶל־הַחוֹמוֹת אֲשֶׁר מִסָּבִיב לַבָּיִת: עַל־
מִגְדְּלֵי הַבִּירָה עֲרוּכִים קְלָעִים וּמְכוֹנוֹת שׁוֹנוֹת וְגַם מָקוֹם זֶה גָּבוֹהַּ
קב מִן־הַחוֹמוֹת הַנִּזְכָּרוֹת: הַמִּגְדָּלִים נִשְׁמָרִים בִּידֵי אֲנָשִׁים הַנֶּאֱמָנִים
בְּיוֹתֵר וַאֲשֶׁר נָתְנוּ לָאָרֶץ מוֹלֶדֶת אוֹתוֹת גְּדוֹלִים [עַל־נֶאֱמָנוּתָם]: אֵלֶּה
אֵין לָהֶם רְשׁוּת לָצֵאת מִן־הַבִּירָה זוּלָתִי בַּחַגִּים וְאַף אָז רַק חֲלָקִים
קג חֲלָקִים: וְאֵין רְשׁוּת לְהָבִיא כָּל־אִישׁ: וּזְהִירוּת גְּדוֹלָה יִנְהֲגוּ בָּזֶה
אַף אִם־הָעוֹמֵד בָּרֹאשׁ נָתַן רְשׁוּת לְהָבִיא אָדָם לְשֵׁם רְאִיָּה: כַּדָּבָר
הַזֶּה הָיָה גַּם־לָנוּ: בְּקֹשִׁי וּבְלִי כָּל־נֶשֶׁק הֵבִיאוּ אוֹתָנוּ שְׁנַיִם לִרְאוֹת
קד בַּהֲבָאַת הַקָּרְבָּנוֹת: הֵם אָמְרוּ שֶׁהִתְחַיְּבוּ לָזֶה בִּשְׁבוּעָה: וּבֶאֱמֶת
נִשְׁבְּעוּ כֻּלָּם וְהֵם חֲמֵשׁ מֵאוֹת [אִישׁ] לְבִלְתִּי הָבִיא לַבִּירָה יוֹתֵר
מֵחֲמִשָּׁה אֲנָשִׁים בְּבַת־אַחַת: וְעַל־כָּרְחָם יִנְהֲגוּ כֻּלָּם בִּשְׁעַת הַשְּׁבוּעָה
בְּמִשְׁפָּט אֱלֹהִי: כִּי כָל־שְׁמִירַת הַמִּקְדָּשׁ הִיא הַבִּירָה וּמְיַסְּדָהּ הִזְקָהּ
כָּכָה לְבִטָּחוֹן [הַמְּקוֹמוֹת] הָאֲמוּרִים:
קה וּמִדַּת הָעִיר מְצֻמְצֶמֶת וְהִיא כְּאַרְבָּעִים אִסְטַדְיוֹן בְּהֶקֵּפָהּ עַד־

הקדמון שנתחלף בכתב הארמי המרובע (= האשורי). – שם אלהים מלא הוד. עיקם כמה תיבות בשביל שלא לכתוב שם המפורש! בעל הסליחות לעשרה בטבת מוציא ענין זה בלשון: פתוח שם מפורש. –

צט כי יצא לבו. μετατραπέντα τῇ διανοίᾳ. –

ק לבירה אשר על־יד העיר. ע' לעיל במבוא עמ' ה'. –

קג העומד בראש. הכהן הגדול (השוה קכ"ב). –

קה מצמצמת. συμμέτρως ἔχον. לשון זה סובל ב' משמעיות: א) ביחס למדה (כלו' לפי מדת המקדש והבירה שבא תיאורם לעיל), ב) בצמצום (כל' מוגבל בשטח), וכוונה זו נראית כאן מתוך ההמשך (ק"ז–ק"ח). – כארבעים אסטדיון = 40 × 185 מטרין = 7400 מטרין. ולפי היקטיוס (אצל יוספוס, נגד אפיון א' קצ"ז) היה היקף ירושלים 50 אסטדיון =

כַּמָּה שֶׁאֶפְשָׁר לְשָׁעֵר: וְלָהּ מַעֲמַד הַמִּגְדָּלִים כְּתַבְנִית תֵּאַטְרוֹן
וְהַמַּעֲבָרוֹת הַנִּרְאִים הַתַּחְתּוֹנִים וְהָעֶלְיוֹנִים וּבֵינֵיהֶם הַמּוֹצָאִים:
קו וְהַמְּקוֹמוֹת הָהֵם שִׁפּוּעַ לָהֶם כִּי הָעִיר נִבְנְתָה עַל־הָר: לַמַּעֲבָרוֹת
יֵשׁ מַעֲלוֹת מֵהֶן לְמַעְלָה מִן־הַדֶּרֶךְ וַאֲחֵרִים לְמַטָּה וּמֻרְחָקִים הֵם
מִן־הַדֶּרֶךְ הַרְבֵּה לְבִלְתִּי יִגְּעוּ הַחַיִּים בַּטָּהֳרָה בְּכָל־דָּבָר אָסוּר:
קז וְלֹא בְלִי הִגָּיוֹן כִּי אִם־בְּמַחֲשֶׁבֶת חָכְמָה בָּנוּ רִאשׁוֹנִים אֶת־
הָעִיר בְּמִדָּה [מְצֻמְצֶמֶת]: הֲלֹא הָאָרֶץ רַבָּה וְטוֹבָה וַאֲחָדִים מֵחֲלָקֶיהָ
הֵם אַדְמַת מִישׁוֹר וְהֵם הַנִּקְרָאִים בְּשֵׁם שֹׁמְרוֹן וְהַחֲלָקִים הַגּוֹבְלִים
בְּאֶרֶץ אֱדוֹם וְהַחֲלָקִים הָאֲחֵרִים הֲרָרִיִּים וְהֵם [בְּטַבּוּר הָאָרֶץ]: יֶשׁ־
צֹרֶךְ לַעֲבֹד אֶת [כָּל־]הָאֲדָמָה וּלְהַשְׁגִּיחַ תָּמִיד כִּי גַם [הַחֲלָקִים
קח הַהֲרָרִיִּים] הָאֵלֶּה יַעֲשׂוּ תְבוּאָה לָרֹב: וּכְשֶׁהַדָּבָר הַזֶּה נַעֲשֶׂה הַכֹּל
נֶעֱבָד וְיֵשׁ שֶׁפַע תְּבוּאָה בְּכָל־הָאָרֶץ הַהִיא: אֲבָל בֶּעָרִים שֶׁהֵן
גְּדוֹלוֹת וְעָשְׁרָן מְרֻבֶּה יוֹשְׁבֵיהֶן מִתְרַבִּים וְאֵינָם דּוֹאֲגִים לָאָרֶץ [כֻּלָּהּ]
כִּי כֻלָּם לִבָּם פּוֹנֶה לְשִׂמְחַת הַחַיִּים כַּאֲשֶׁר לְכָל־בְּנֵי־אָדָם יֵשׁ נְטִיָּה
קט לְתַעֲנוּגִים: כָּכָה הוּא אַף בְּאֲלֶכְּסַנְדְּרִיָּה הָעוֹלָה עַל כָּל־הֶעָרִים
בְּגָדְלָהּ וּבְהַצְלָחָתָהּ שֶׁהַבָּאִים אֵלֶיהָ מִן־הַכְּפָרִים לְהִתְאָרֵחַ נִשְׁאָרִים
קי זְמַן רַב וּמַזְנִיחִים עֲבוֹדַת הָאֲדָמָה: וּלְבִלְתִּי הֱיוֹתָם מִשְׁתַּקְּעִים בָּהּ פָּקַד
הַמֶּלֶךְ כִּי לֹא־יַעֲשׂוּ [בָעִיר] יוֹתֵר מֵעֶשְׂרִים יוֹם: וּכְמוֹ־כֵן נָתַן צַו בִּכְתָב
לַפְּקִידִים כִּי אִם־יִהְיֶה צֹרֶךְ לִקְרֹא [אִישׁ אֶל־הָעִיר] יָדוּנוּ בַּחֲמִשָּׁה
קיא יָמִים: וּלְהַשִׁיבוּת הָעִנְיָן מִנָּה מֻמְחִים וְעוֹזְרִים לָהֶם בַּפְּלָכִים לְבִלְתִּי
הֱיוֹת עוֹבְדֵי הָאֲדָמָה וּבָאֵי־כֹחָם כְּשֶׁהֵם מִשְׁתַּכְּרִים לְעַצְמָם מַפְחִיתִים
אֶת־אוֹצְרוֹת הָעִיר רְצוֹנִי לוֹמַר אֶת־הַתְּבוּאוֹת מֵעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה:
קיב נָטִינוּ בָּזֶה הַצִּדָּה כִּי אֶלְעָזָר בֵּאֵר לָנוּ יָפֶה אֶת־הַדְּבָרִים
הָאֲמוּרִים: וּבֶאֱמֶת גְּדוֹלָה אַהֲבָתָם לַעֲמֹל בַּעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה: וְאַרְצָם
שׁוֹפַעַת עֲצֵי זַיִת וּתְבוּאַת דָּגָן וִירָקוֹת וְאַף כְּרָמִים וּדְבַשׁ לָרֹב:
וַעֲצֵי פְּרִי מִשְּׁאָר מִינִים וּתְמָרִים אֵינָם בָּאִים אֶצְלָם בְּחֶשְׁבּוֹן: וּמִקְנֶה

9250 מטרין, ויושביה בערך 120,000 נפש. ולפי יוספוס (מלח׳ ה׳ קנ״ט) היה היקפה (בימי הורדוס אגריפס) 33 אסטדיונות = 6105 מטרין. –

קו לבלתי יגעו... בכל־דבר אסור. ע׳ ויק׳ ט״ו כ״ב. –

קז והחלקים הגובלים בארץ אדום. אם כן זמן הכותב קודם לכיבוש אדום ע״י יוחנן הורקנוס (בערך 126 לפני סה״נ). –

קיא ממחים. χρηματιστάς (= יודעי דבר). –

קיב נטינו בזה הצדה. בהסבר מהלך הענינים שבמצרים (ק״ח–קי״א). –

קיג מִכָּל־הַמִּינִים לָרֹב וְלוֹ מִרְעֶה בְּשֶׁפַע: וְעַל־כֵּן הֵיטִיבוּ אֲשֶׁר רָאוּ כִּי
הָאָרֶץ צְרִיכָה לְיִשּׁוּב מְרֻבֶּה וְעָשׂוּ בִּנְיַן הָעִיר וְהַכְּפָרִים בְּהִגָּיוֹן:
קיד וּמִלְּבַד זֶה מְבִיאִים הָעַרְבִיִּים לַמָּקוֹם הַזֶּה בְּשָׂמִים וַאֲבָנִים יְקָרוֹת
וְזָהָב לָרֹב: כִּי הָאָרֶץ נוֹחָה לֹא רַק לַעֲבוֹדָה טוֹבָה כִּי אִם־גַּם
לְמִסְחָר וְהָעִיר [טוֹבָה] לְאֻמָּנִיּוֹת רַבּוֹת וְאֵין הִיא חֲסֵרָה דָּבָר מִכֹּל
קטו אֲשֶׁר־יוּבָא דֶּרֶךְ הַיָּם: כִּי גַם חוֹפֵי־יָם נוֹחִים לַהֲבָאַת [סְחוֹרָה] יֵשׁ
לָהּ עַל־יַד אַשְׁקְלוֹן וְיָפוֹ וְעַזָּה וְאַף תַּלְמָאִידָה אֲשֶׁר נוֹסְדָה עַל־יְדֵי
הַמֶּלֶךְ וְהִיא נִמְצֵאת בֵּין הַמְּקוֹמוֹת שֶׁנִּמְנוּ לְמַעְלָה בְּמֶרְחָק לֹא רַב
מֵהֶם: וְיֶשׁ־לָהּ לָאָרֶץ הַזֹּאת הַכֹּל בְּשֶׁפַע כִּי כֻלָּהּ מַשְׁקֶה וּמַחֲסֶה
גָּדוֹל יֶשׁ־לָהּ [בֶּהָרִים]: סְבִיבָהּ מוֹשֵׁךְ נָהָר הַנִּקְרָא בְּשֵׁם יַרְדֵּן וְהוּא
קטז שׁוֹטֵף תָּדִיר: בַּתְּחִלָּה הָיְתָה [הָאָרֶץ] לֹא פָחוֹת מִשֵּׁשֶׁת אֲלָפִים רִבּוֹא
אֲרוּרָה וְאַחֲרֵי־כֵן נִדְחֲקוּ הָעַמִּים הַשְּׁכֵנִים אֶל־תּוֹכָהּ וּכְשֶׁנֶּחֶלְקָה
נֹאחֲזוּ בָהּ שִׁשִּׁים רִבּוֹא אִישׁ מֵאָה אֲרוּרָה לְאִישׁ: וְהַנָּהָר מָלֵא עַל־

קיג בהגיון. κατὰ λόγον, כלו׳ לפי המדה הדרושה ביחס שבין הכפר והעיר. כיוצא בזה אצל היקטיוס (יוספוס, נגד אפיון א׳ קצ״ז): „הרבה מגדלים בארץ וכפרים ורק עיר אחת בצורה". –

קטו חופי־ים. λιμένα. – תלמאידה היא עכו. לדבריו נוסדה ע״י תלמי II פילדילפוס (המטבעות של תלמי II שנעשו בתלמאידה מתחילות משנת כ״ה למלכותו = 261 לפני סה״נ). – ערי החוף ניתנו כאן שלא כסדרן: אשקלון היא בין יפו ועזה, ועכו היא למעלה משלשתן. – בין המקומות שנמנו למעלה. כלו׳ עזה, אשקלון ויפו. – כלה משקה. πάντοθεν גוזמה קתני. – ומחסה גדול. μεγάλην ἀσφάλειαν. ההרים משמשים לה מחסה גדול מפני הרוחות (כך סבורים המתרגמים). –

קטז סביבה. לא דק, שהרי הירדן שוטף לאורך הארץ מצדה המזרחי. –

אֲרוּרָה. ἄρουρα (מן ἀρόω, ברומית arvum, לשון חרישה) היא חלקת אדמה לחרישה (השוה בעברית המדה צמד שדה ש״א י״ד י״ד, צמד כרם ישע׳ ה׳ י׳). לפי הירודוטוס (ב׳ קס״ח) ארורה מצרית = מאה אמה מצרית מרובעת, וצד אחד של ארורה היא לפי זה 52,5 מיטר (ע׳ Hultsch, Griech. u. Röm. Metrologie 1862, p. 38). ווינדלאנד (בתרגומו) כתב: 1 ארורה = 0,2756 היקטר, אם כן יוצא בס״ה 165,360 קילומטר = בערך 3000 מיל מרובע. – לא פחות מששת אלפים רבוא ארורה. שטח זה היה, לדעת הכותב, נכלל בתחומי הארץ בתחלה. – נדחקו. ἐπέβησαν. כן ברוב כ״י, ונכון (טראמונטאנו מסר vi posero piede), שהרי כוונתו ליתן הניגוד למה שהיה בתחלה (ולא כווינדלאנד שגורס על סמך ב׳ כ״י ὑπέβησα = נדחו). – ששים רבוא איש. כיוצאי מצרים (ע׳ שמות י״ב ל״ז, במד׳ י״א כ״א). – מאה ארורה לאיש. הלשון „בעל מאה ארורה" שכיח בפפירין של פטרי בנוגע לאנשי הצבא שקבלו חלקותיהם בארץ פיום על פי תלמי פילדילפוס (ע׳ Thackeray בתרגומו הוצ׳ 1904). לפי היקטיוס (יוספוס, נגד אפיון א׳ קצ״ה) נחשב החצי (3.000.000) לשטח הארץ שיושבים בו יהודים (ἡ γὰρ Ἰουδαία τοσαύτη πλῆθός ἐστιν). – והנהר מלא... השוה יהושע ג׳ ט״ו והירדן מלא על כל גדותיו כל ימי קציר. בנוגע לנילוס אומר הירודוטוס ב׳ כ״ד: נילוס משתפך בקיץ (= τοῦ θέρεος = בקציר). –

כָּל־גְּדוֹתָיו כְּנִילוֹס בַּיָּמִים הַקְּרוֹבִים לַקָּצִיר וְהוּא מַשְׁקֶה אֶת־רֹב
קיז הָאֲדָמָה: וְשִׁטְפּוֹ נִמְשָׁךְ לְתוֹךְ־נָהָר אַחֵר שֶׁבְּתַלְמָאִידָה וְזֶה מוֹשֵׁךְ
אֶל־הַיָּם: [וְאַף] אֲחֵרִים הַנִּקְרָאִים נְחָלִים שׁוֹטְפִים וְהֵם אוֹחֲזִים
קיח בִּסְבִיבוֹת עַזָּה וּבְאֶרֶץ הָאֲזוֹטִים: וְסָבִיב לָהּ מָגֵן הַטֶּבַע עַצְמוֹ וְאֵינָהּ
נוֹחָה לַמִּתְפָּרְצִים אֶל־תּוֹכָהּ וְאֵינָהּ נִתְפֶּסֶת לַהֲמוֹנִים כִּי הַדְּרָכִים
צָרוֹת וְכֵפִים סוֹבְבִים וּבְקָעוֹת עֲמֻקּוֹת וּמִלְּבַד זֶה כָּל־הֶהָרִים הַסּוֹבְבִים
אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת מְסֻלָּעִים הֵם כֻּלָּם:

קיט וְאָמְרוּ כִּי בִימֵי קֶדֶם הָיוּ בְּהָרֵי עֲרָב הַקְּרוֹבִים מַחְצְבֵי נְחֹשֶׁת
וּבַרְזֶל אַךְ בִּזְמַן מֶמְשֶׁלֶת פָּרַס נֶעֶזְבוּ: כִּי הָרָאשִׁים אֲשֶׁר בַּיָּמִים
הָהֵם הֵפִיצוּ דִבָּה שֶׁהָעֲבוֹדָה [בַּמַּחֲצֵבוֹת] הִיא בְּלִי רֶוַח וּמַרְבַּת
קכ הַהוֹצָאָה: [וְהֵם עָשׂוּ כֵן] בַּל־תֹּאבַד הָאָרֶץ בִּגְלַל עֲבוֹדַת הַמַּחֲצֵבוֹת
הָהֵן וְלֹא תֵעָבֵר לִידֵי זָרִים בִּימֵי שִׁלְטוֹנָם: כִּי עַל־יְדֵי הַדִּבָּה הַהִיא
אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מָנְעוּ מֵהֶם אֶת הַתֹּאֲנָה לָבֹא אֶל הַמְּקוֹמוֹת הָהֵם:

כָּכָה פִילוֹקְרַטֵס אָחִי רָמַזְתִּי בְּרָאשֵׁי פְּרָקִים אַף בְּעִנְיָן זֶה עַד
כַּמָּה שֶׁהָיָה צֹרֶךְ בָּזֶה: מֵעַתָּה נְסַפֵּר עַל־דְּבַר הַתַּרְגּוּם:

קכא [אֶלְעָזָר] בָּחַר אֲנָשִׁים הַטּוֹבִים בְּיוֹתֵר וְהַמְצֻיָּנִים בְּחִנּוּךְ וְהַמְפֹאָרִים
בֵּיתָם אָבוֹת וַאֲשֶׁר קָנוּ לָהֶם בְּקִיאוּת לֹא רַק בְּסִפְרוּת הַיְּהוּדִית כִּי
קכב אִם־לָמְדוּ הֵיטֵב אַף אֶת־הַתַּרְבּוּת הַיְּוָנִית: גַּם בַּעֲלֵי כִשְׁרוֹן רַב הָיוּ
אִם־לִהְיוֹת מְעֹרָבִים עִם־הַבְּרִיּוֹת וְאִם־לַחֲקִירוֹת הַתּוֹרָה וְשׁוֹאֲפִים
הָיוּ לֶאֱחֹז אֶת־הַשְּׁבִיל הָאֶמְצָעִי שֶׁהוּא הַיָּפֶה בְּיוֹתֵר: וְהָיוּ חֲסֵרִים

קיז ש ב ת ל מ א י ד ה. במקור: שבארץ התלמיים (πτολεμαίων χώραν). אבל אין שום שייכות לארץ התלמיים אל הירדן, ולפיכך נראית ההגהה שמשייכת לשון זה ליושבי ארץ עכו (= πτολεμαί[δ]ων χώραν), והוא על דרך הלשון במק"א י' ל"ט ואת עכו ואת הארץ הבאה אליה. — ה י ם. ים התיכון. —

קיט–קכ מה שנאמר כאן על עזיבת המחצבים של המתכות בתקופת הפרסיים אינו ברור כל צרכו, ואינו נראה אם בהרי ערב הקרובים לארץ יהודה הכוונה לרכסי מואב־עמון־גלעד או להרי אדום או לצפון ערב. יש להשוות הכתוב בדברים ח' ט' ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצב נחשת. ובאמת היו בקרבתה של א"י מחצבות של מתכת. יוספוס (מלחמ' ד' ח' ב') מזכיר הרי ברזל הנמשכים עד מואב. אדד־נירי מלך אשור (780–810 לפני סה"נ) מזכיר מס של ברזל מארם־דמשק. מחצבות עתיקות של ברזל נמצאו על הכרמל ובואדי עג'לון (פלג מזרחי של הירדן). בכלל, היה לבנון מרכז למחצב של ברזל, ואף בנוגע למחצבי נחשת אפשר לציין הלבנון ואדום וערב הצפונית. —

קכ"א – קכ"ז. שבחיהם של הזקנים המתרגמים ואלעזר כהן גדול.

קכב הוא מתאר את הזקנים כפילוסופים פריפאטיטיקים. — ה ש ב י ל ה א מ צ ע י. τὸ μέσον. — ל ע ו מ ד ב ר א ש ם. κατάστημα. אלעזר כהן גדול. —

נַפּוּת וּבַרְבָּרִיּוּת בְּמַחֲשָׁבָה וְגַם מָאֲסוּ הַיְּהִירוּת וְהַהִתְנַשְּׂאוּת בְּמַעֲלָה
עַל־זוּלָתָם וְהָיוּ לְמוֹפֵת בְּשִׂיחוֹת וּבְהַקְשָׁבָה וּבִתְשׁוּבָה לְכָל־אָדָם
כְּהֹגֶן: וְכֻלָּם הָיוּ נֶאֱמָנִים לְמִדָּה זוֹ וְאַף הִתְחָרוּ בָהּ אִישׁ בְּרֵעֵהוּ:
קכג וְכֻלָּם הָיוּ רְאוּיִים לַעֲמֹד בְּרֹאשָׁם וּלְמִדּוֹתָיו הַטּוֹבוֹת: מֻרְגָּשׁ הָיָה כַּמָּה
גְּדוֹלָה אַהֲבָתָם לְאֶלְעָזָר שֶׁהָיְתָה קָשָׁה עֲלֵיהֶם פְּרִידָתָם: וּמִלְּבַד אֲשֶׁר
כָּתַב אֶל־הַמֶּלֶךְ עַל־הֲשָׁבָתָם עוֹד הִרְבָּה לְבַקֵּשׁ מֵאַנְדְּרֵיאַס וּמֵאִתָּנוּ
קכד לְסַיֵּעַ בָּזֶה כְּכֹל אֲשֶׁר נוּכַל: וְאִם־גַּם אָנוּ הִבְטַחְנוּ לְהִשְׁתַּדֵּל הַרְבֵּה
בָּזֶה [בְּכָל־זֹאת] אָמַר כִּי הוּא בִדְאָגָה גְדוֹלָה: וּבֶאֱמֶת יוֹדֵעַ הָיָה כִּי
לַמֶּלֶךְ הָאוֹהֵב טוֹב חָשׁוּב מִכָּל־דָּבָר לְהָבִיא בְנֵי־אָדָם הַמְפֻרְסָמִים
קכה בְּאַחַד הַמְּקוֹמוֹת מִשְּׁאָר הַבְּרִיּוֹת בְּתַרְבּוּת וּבְשֵׂכֶל: וַאֲנִי חוֹשֵׁב כִּי
יָפֶה הוּא אוֹמֵר שֶׁאִם יִהְיוּ אֶצְלוֹ אֲנָשִׁים צַדִּיקִים וַחֲכָמִים תִּהְיֶה־לּוֹ
הַשְּׁמִירָה הַמְעֻלָּה בְּיוֹתֵר לְמַלְכוּתוֹ כִּי הֲלֹא הָאוֹהֲבִים יוֹעֲצִים לוֹ
קכו בְּגִלּוּי־לֵב אֶת־הַמּוֹעִיל: וּמַעֲלָה זוֹ הָיְתָה לִשְׁלִיחָיו [שֶׁל אֶלְעָזָר]:
[וְהוּא הִבְטִיחָנוּ בִשְׁבוּעָה כִּי לֹא הָיָה מַנִּיחַ אֶת־הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה [לָלֶכֶת]
אִם־הָיָה מַכְרִיחוֹ עִנְיָן אַחֵר שֶׁלּוֹ אֲבָל הוּא שׁוֹלְחָם לְטוֹבַת הַכְּלָל
קכז לְכָל־בְּנֵי הַמְּדִינָה: כִּי בִשְׁמִירַת הַמִּצְוֹת כְּלוּלִים חַיִּים טוֹבִים וּלְדָבָר
זֶה [שֶׁל־שְׁמִירַת הַמִּצְוֹת] מַגִּיעִים יוֹתֵר בִּשְׁמִיעָה מֵאֲשֶׁר בִּקְרִיאָה:
וּבְהוֹכָחוֹת אֵלֶּה וְהַדּוֹמוֹת לָהֶן הָיְתָה נִרְאָה הַנְּטִיָּה שֶׁהָיְתָה לוֹ אֲלֵיהֶם:
קכח רָאוּי לְהַזְכִּיר בְּקִצּוּר אֶת־תְּשׁוּבוֹתָיו לִשְׁאֵלוֹתָיו אֲשֶׁר אֶחֱשֹׁב
כִּי רַבִּים יִמְצְאוּ בָהֶן חֵפֶץ עַל־דְּבַר כַּמָּה דִינִים שֶׁבַּתּוֹרָה עַל־
קכט מַאֲכָלוֹת וּמַשְׁקִים וְאַף עַל־בַּעֲלֵי הַחַיִּים הַנֶּחֱשָׁבִים טְמֵאִים: וְכַאֲשֶׁר
שָׁאַלְנוּ לָמָּה אֵלֶּה נֶחְשָׁבִים טְמֵאִים [רַק] לַאֲכִילָה וַאֲחֵרִים אַף לְמַגָּע
וַהֲלֹא בְּרִיאָתָם אַחַת: כִּי רֹב מִצְוֹת הַתּוֹרָה הֵן מִתּוֹךְ־חֻמְרָה יְתֵרָה
וְאֵלֶּה [הַמִּצְוֹת] הֵן מִתּוֹךְ־חֻמְרָה מֻפְלֶגֶת פָּתַח וְאָמַר עַל זֶה:

קכז ע ל י ד י ה ש מ י ע ה. διὰ τῆς ἀκροάσεως. לשון זה משתמע לשני פנים: דיוק השמיעה באוזן ודיוק הַהִשָּׁמְעוּת, כלו' קיום המצוה. —

קכ"ח–קע"א. על טיבה של התורה.

קכח ר ב י ם. הנכרים שמתענינים בדינים שבתורה. — בויקרא י"א (והשוה דב' י"ד) החלוקה היא כך: א) על מאכלות ומשקאות (א'–כ"ג), ב) על בעלי חיים טמאים (כ"ד ואילך). — ו מ ש ק י ם. רמז לויקרא י"א ל"ד וכל משקה אשר ישתה בכל־כלי יטמא. ואולי כוונתו ליין נסך. —

קכט מ ת ו ך ח מ ר ה י ת ר ה ו א ל ה [ה מ צ ו ו ת] ה ן מ ת ו ך ח מ ר ה מ פ ל ג ת. במקור: מתוך אמונה יתרה (δεισιδαιμόνως) ואלה מתוך אמונה יתרה מופלגת (πάνυ δεισι-δαιμόνως). מושג זה של אמונה יתרה (superstitio) אין לו הגדרה בעברית, שהעברי סבור

קל הֲלֹא תִרְאֶה דֶּרֶךְ הַחַיִּים וְהַהִתְעָרְבוּת עִם־הַבְּרִיּוֹת עַד כַּמָּה
הֵן מַשְׁפִּיעוֹת׃ מִתּוֹךְ־הִתְעָרְבוּת עִם־רְשָׁעִים יָסוּרוּ הָאֲנָשִׁים מִן־
הַדֶּרֶךְ וְהֵם אֻמְלָלִים כָּל־יְמֵיהֶם׃ אֲבָל אִם־יִחְיוּ בְּתוֹךְ־חֲכָמִים וּנְבוֹנִים
קלא מֵחֹסֶר דַּעַת יָבֹאוּ אֶל־חַיִּים טוֹבִים יוֹתֵר׃ עַל־כֵּן קָבַע מְחוֹקְקֵנוּ
בָּרִאשׁוֹנָה עִקָּרִים לְיִרְאַת שָׁמַיִם וּלְצֶדֶק וְכָל זֶה לִמֵּד לֹא [רַק]
בְּאִסּוּרִים כִּי אִם־גַּם בְּמִצְוֹת וְהִסְבִּיר אֶת־הַנְּזָקִים וְאֶת־הָעֳנָשִׁים
קלב הַמַּגִּיעִים אֶל־הַחוֹטְאִים מֵאֵת הָאֱלֹהִים׃ רֵאשִׁית־כֹּל הוֹכִיחַ כִּי
הָאֱלֹהִים הוּא יָחִיד וְכֹחוֹ נִרְאֶה בַּכֹּל וְשִׁלְטוֹנוֹ מָלֵא כָל־מָקוֹם וְכָל־
דָּבָר הַנַּעֲשֶׂה עַל־יְדֵי בְּנֵי הָאָדָם בַּסֵּתֶר לֹא נֶעְלָם מִמֶּנּוּ כִּי אִם־
קלג כָּל־אֲשֶׁר־יַעֲשֶׂה הָאָדָם וַאֲשֶׁר יַחְשֹׁב לַעֲשׂוֹת גָּלוּי לְפָנָיו׃ וְאַחֲרֵי
אֲשֶׁר בֵּרֵר וְלִבֵּן כָּל־זֶה בֵּאֵר הֵיטֵב הוֹכִיחַ שֶׁאַף אִם־עָלָה עַל־לֵב
הָאָדָם לַעֲשׂוֹת דָּבָר רָע לֹא־יוּכַל לְהַעְלִימוֹ וְאַף כִּי אִם־עָשָׂהוּ׃
קלד וּבְכָל־הַתּוֹרָה הוֹכִיחַ אֶת־כֹּחַ הָאֱלֹהִים׃ וְאַחֲרֵי עֲשׂוֹתוֹ הַתְּחִלָּה זֹה
הֶרְאָה עוֹד כִּי כָל־שְׁאָר בְּנֵי הָאָדָם זוּלָתֵנוּ קוֹרְאִים בְּשֵׁם אֱלֹהִים
רַבִּים גַּם כִּי הֵם בְּעַצְמָם חֲזָקִים הַרְבֵּה מֵאֵלֶּה שֶׁהֵם יְרֵאִים מִפְּנֵיהֶם
קלה בְּסִכְלוּתָם׃ וּבַעֲשׂוֹתָם פְּסִילֵי אֶבֶן וָעֵץ יֹאמְרוּ שֶׁהֵם מְשַׁמְּשִׁים סֵמֶל
וּדְמוּת לַאֲשֶׁר הִמְצִיאוּ דְּבַר־מָה מוֹעִיל לְחַיֵּיהֶם וְלָהֶם הֵם עוֹבְדִים
קלו וְסִכְלוּתָם נִרְאָה מִיָּד׃ כִּי בֶאֱמֶת הָיְתָה זֹאת סִכְלוּת גְּמוּרָה אִם־הָיָה
מִי־שֶׁהוּא נַעֲשָׂה אֱלֹהַּ בִּגְלַל הַמְצָאָתוֹ׃ כִּי בְקַחְתָּם חֵלֶק מֵחֶלְקֵי
הַבְּרִיאָה [רַק] הִרְגִּישׁוּ [בָּזֶה] וְגַם הוֹכִיחוּ הֱיוֹתוֹ מוֹעִיל אֲבָל לֹא הֵם עָשׂוּ
קלז אֶת עַצְמוּתוֹ׃ וְעַל־כֵּן הֶבֶל וָרִיק הוּא לַעֲשׂוֹת לֵאלֹהִים אֶת־הַדּוֹמִים
[לָהֶם]׃ אָמְנָם רַבִּים הֵם עַתָּה הָאֲנָשִׁים הָעוֹלִים בְּכֹחַ הַמְצָאָתָם
וּבִידִיעוֹתֵיהֶם עַל־אֲשֶׁר הָיוּ לִפְנֵי מִזֶּה [אֲבָל] אֵינָם מַגִּיעִים לִידֵי־כֵן
שֶׁיַּעַבְדוּם׃ וּ[בְכָל־זֹאת] חוֹשְׁבִים אֶת־אֲשֶׁר יָצְרוּ אֶת־הַפְּסִילִים וַאֲשֶׁר
קלח עָשׂוּ אֶת־הַמּוּתִים לַחֲכָמִים בְּיוֹתֵר בֵּין הַיְּוָנִים׃ וּמָה אֶפְשָׁר לוֹמַר עַל־

שענינים הנכנסים לגבי הנכרים במושג זה הם בכלל אמונה טפלה והבל. וכאן מסרנו ברוח העברי שהוא מחמיר במצוות. —

קלא ג׳ דברים עשה משה: קבע עיקרים, לימד אף ע״י הסברה והראה על ההפסדים והפורעניות שמגיעים לחוטאים. —

קלב ג׳ דברים לימד משה: אחדות ה׳, כח ה׳ נראה בכל והוא יודע הכל. —

קלד—קלה השקפתו על מוצאה של עבודת אלילים דומה להשקפתו של איבהימירוס (הצרני של קסאנדר במקדוניה, בערך ש׳ 316), שהיה סבור שהאלילים היו מתחלה בני אדם שהצטיינו בגבורתם או בהבאת תועלת, ולפיכך האליהום אחר כך מתוך הכרת טובה להם על מעשיהם.—

הָאֲחֵרִים עַל־הַמִּצְרִים וְהַדּוֹמִים לָהֶם שְׁטוּפֵי הַהֲבָלִים הַמַּאֲמִינִים
בַּחַיּוֹת וּבְרֹב הַזּוֹחֲלִים וְלָהֶם הֵם עוֹבְדִים וְלָהֶם הֵם מַקְרִיבִים אִם־
קלט לַחַיִּים וְאִם־לַמֵּתִים׃ וְהַמְחוֹקֵק הֶחָכָם אֲשֶׁר נִתַּן מֵאֵת הָאֱלֹהִים כֹּחַ
לְהַשִּׂיג בְּדַעְתּוֹ הַכֹּל אַחֲרֵי אֲשֶׁר הִקִּיף בְּעִיּוּנוֹ אֶת־כָּל־הָעִנְיָנִים גָּדַר
בַּעֲדֵנוּ בִּסְיָג בִּלְתִּי־נִפְרָץ וּבְחוֹמוֹת בַּרְזֶל׃ אֲשֶׁר לֹא־נִהְיֶה מִתְעָרְבִים
בְּכָל־פָּנִים עִם־שְׁאָר־הָאֻמּוֹת וַאֲשֶׁר נִשָּׁאֵר טְהוֹרִים אִם־בְּגוּף אִם־
בְּנֶפֶשׁ חָפְשִׁים מִדֵּעוֹת הֶבֶל וִירֵאִים אֶת־הָאֱלֹהִים הַיָּחִיד וְהַכֹּל־יָכֹל
קמ מִחוּץ לְכָל־הַבְּרִיאָה׃ עַל־כֵּן כֹּהֲנֵי הַמִּצְרִים מַדְרִיכֵיהֶם אֲשֶׁר חָדְרוּ
בְּמַבָּטָם לְתוֹךְ־דְּבָרִים הַרְבֵּה וְהֵם בְּקִיאִים בָּעִנְיָנִים [שֶׁלָּנוּ] מְכַנִּים
אוֹתָנוּ אַנְשֵׁי אֱלֹהִים׃ וְאֵין [תֹּאַר] זֶה הוֹלֵם לִשְׁאָר־אֲנָשִׁים אִם־אֵינָם
יְרֵאִים אֶת־אֱלֹהֵי אֱמֶת אֲבָל הֵם אַנְשֵׁי מַאֲכָל וּמִשְׁתֶּה וּמַלְבּוּשׁ וְכָל־
קמא תְּכוּנַת נַפְשָׁם שׁוֹאֶפֶת לָזֶה׃ אֲבָל אֵצֶל אֲנָשֵׁינוּ אֵין לָזֶה כָּל־עֵרֶךְ
וְכָל־יְמֵי חַיֵּיהֶם עוֹסְקִים הֵם בַּחֲקִירָה עַל־גֹּדֶל הָאֱלֹהִים׃
קמב וְלָכֵן לְבִלְתִּי הִתְעָרְבֵנוּ בַּאֲחֵרִים וּלְבִלְתִּי סוּרֵנוּ מִן־הַדֶּרֶךְ מִתּוֹךְ־
הִתְחַבְּרוּת אֶל־מְקַלְקְלִים גָּדַר בַּעֲדֵנוּ בְּכָל־צַד בְּדִינֵי טָהֳרָה בְּמַאֲכָל
קמג וּבְמִשְׁתֶּה וּמַגָּע וּשְׁמִיעָה וּרְאִיָּה׃ וּבִכְלָל קָבַע אֶת־[הַחֻקִּים] הָאֵלֶּה לְפִי
הַהִגָּיוֹן הַטִּבְעִי וְהֵם מִתְקַבְּלִים בְּכֹחַ אֶחָד וְכָל־פְּרָט וּפְרָט יֶשׁ־לוֹ הִגָּיוֹן
קמד עָמֹק לָמָּה אָנוּ נִמְנָעִים מֵהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּזֶה וַאֲנוּ מִשְׁתַּמְּשִׁים בָּזֶה׃ לְמָשָׁל
אֲבָאֶר־לְךָ בְּרֶמֶז חֹק אֶחָד אוֹ שְׁנַיִם לְבִלְתִּי בוֹאֲךָ לִידֵי סְבָרָה מֻפְרְכָה
שֶׁכְּאִלּוּ לְטוֹבַת הָעַכְבָּרִים וְהַחֻלְדּוֹת וְכַיּוֹצֵא בָהֶם צִוָּה מֹשֶׁה לְקַיֵּם
אֶת־הַמִּצְוֹת הָהֵן׃ אֲבָל הוּא קְבָעָן בְּצֶדֶק לְשֵׁם הִתְעוֹרְרוּת מַחֲשָׁבוֹת
קמה טוֹבוֹת וְהִתְהַוּוּת מִדּוֹת טוֹבוֹת׃ כִּי הָעוֹפוֹת שֶׁאָנוּ מִשְׁתַּמְּשִׁים בָּהֶם
כֻּלָּם בֵּיתִיִּים הֵם וּמְצֻיָּנִים בְּטָהֳרָתָם וְהֵם מִשְׁתַּמְּשִׁים לְמַאֲכָלָם
בְּיֵרָקוֹת וְחִטִּים כְּמוֹ הַיּוֹנִים וְהַתּוֹרִים וְהַ[תַּרְנְגוֹלִים] וְהַקּוֹרְאִים

קמ אנשי אלהים. כגון משה איש האלהים (דב׳ ל״ג א׳, דה״א כ״ג י״ד ועוד) ואליהו (מל״ב א׳ י׳). וכן מצינו בשמות ד׳ כ״ב כה אמר ה׳ בני בכרי ישראל, ובחכמת שלמה (י״ח י״ג) אף המצריים אומרים לאחר מכת בכורות שעם בני ישראל הוא בן־אלהים. – כאן הוא מחלק את בני־האדם לשני סוגים: אנשי אלהים ואנשי מאכל ומשתה ומלבוש (השוה ישע׳ כ״ב י״ג אכל ושתו כי מחר נמות). —

קמא על־גדל האלהים. במקור: τῆς... δυναστείας (= על כחו וכל־יכלתו). —

קמב ושמיעה וראיה. תוספת של חסידות למה שכתוב בתורה. —

קמד הד של לגלוג מצד הסופרים היווניים למצוות שבתורת משה נשמע כאן (וכן בפסוק הקודם). — העכברים והחלדות. ע׳ ויק׳ י״א כ״ט. —

קמה העופות. ע׳ שם י״א י״ג–כ״ג, דב׳ י״ד י״א–י״ט. — וה[תרנגולים]. במקור:

קמו וְהָאַוָּזִים וַאֲחֵרִים כָּאֵלֶּה: וּבֵין הָעוֹפוֹת הָאֲסוּרִים תִּמְצָא עוֹפוֹת־בָּר
וְאוֹכְלֵי בָשָׂר וּמְדַכְּאִים בְּכֹחָם לַנִּשְׁאָרִים וְאוֹכְלִים בְּרִשְׁעָם אֶת־
הַבֵּיתִיִּים הָאֲמוּרִים לְמָעְלָה: וְלֹא זֶה בִּלְבַד כִּי אִם־גּוֹזְלִים הֵם אַף
קמז אֶת־הַטְּלָאִים וּגְדָיֵי הָעִזִּים וְעוֹשִׂים עָוֶל לִבְנֵי־אָדָם אִם־לַמֵּתִים וְאִם־
לַחַיִּים: וּבְקָרְאוֹ לָהֶם טְמֵאִים נָתַן בָּזֶה רֶמֶז כִּי אֲשֶׁר־נִתְּנָה לָהֶם
הַתּוֹרָה עֲלֵיהֶם לִהְיוֹת יְשָׁרִים בְּנַפְשָׁם לְהִתְנַהֵג בְּמִדַּת הַצֶּדֶק וּלְבִלְתִּי
דַכֵּא כָל־יְצוּר בְּסָמְכָם עַל־כֹּחַ עַצְמָם וּלְבִלְתִּי גְזֹל דָּבָר כִּי אִם־
לְנַהֵג בְּחַיֵּיהֶם בְּצֶדֶק כְּמוֹ שֶׁהָעוֹפוֹת הַבֵּיתִיִּים הַנִּזְכָּרִים לְמַעְלָה
מִתְכַּלְכְּלִים בִּירָקוֹת הַגְּדֵלִים עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה וְאֵינָם מְדַכְּאִים אֶת־
קמח הַחַלָּשִׁים מִבְּנֵי מִינָם: וּבְכֵן עַל־יְדֵי הַדִּינִים הָאֵלֶּה מָסַר הַמְחוֹקֵק
רְמָזִים לַנְּבוֹנִים כִּי יִהְיוּ צַדִּיקִים שֶׁלֹּא־יַעֲשׂוּ כָל־דְּבַר־אַלָּמוּת וְלֹא
קמט יְדַכְּאוּ לַאֲחֵרִים בִּהְיוֹתָם סוֹמְכִים עַל־כֹּחַ עַצְמָם: הֲלֹא אִם־אָסוּר
לִנְגֹּעַ בַּנִּזְכָּרִים לְמַעְלָה מֵחֲמַת תְּכוּנָתוֹ שֶׁל־כָּל־אֶחָד מֵהֶם אֵיךְ יִתָּכֵן
שֶׁלֹּא־יִשָּׁמֵר [אָדָם] כְּכָל־יְכָלְתּוֹ לְבִלְתִּי־הֱיוֹת תְּכוּנָתוֹ שֶׁלּוֹ יוֹרֶדֶת לַצַּד
קנ הַהוּא: כֹּה נִתְבָּאֲרוּ לָנוּ בְּדֶרֶךְ מָשָׁל כָּל־הַהֶתֵּרִים לְכָל־[הָעוֹפוֹת]
הָאֵלֶּה: כֵּן בְּהַפְרָסַת פַּרְסָה וּשְׁסִיעַת שֶׁסַע יֶשׁ־רֶמֶז שֶׁצָּרִיךְ [אָדָם]
קנא לִשְׁמֹעַ כָּל־מַעֲשֶׂה מִן־הַמַּעֲשִׂים בִּשְׁאִיפָה לַטּוֹב: כִּי כֹחוֹ שֶׁל־כָּל־
הַגּוּף וְכֹשֶׁר פְּעֻלָּתוֹ יֵשׁ לָהֶם תְּמִיכָה בַּכְּתֵפַיִם וּבַכְּרָעַיִם: וְלָכֵן
קנב יַכְרִיחַ בְּרֶמֶז זֶה לְכַוֵּן הַכֹּל אֶל־הַצֶּדֶק עַל־יְדֵי הַבְדָּלָה: וְעוֹד טַעַם
יֵשׁ וְהוּא מִפְּנֵי שֶׁאֲנוּ מֻבְדָּלִים מִכָּל־בְּנֵי הָאָדָם: כִּי שְׁאָר־בְּנֵי־
הָאָדָם רֻבָּם מְטַמְּאִים עַצְמָם בְּהִזְדַּוְּגוּת וּבָזֶה יֶחֶטְאוּ חֵטְא גָּדוֹל:
וַאֲרָצוֹת וְעָרִים כֻּלָּן מִתְפָּאֲרוֹת בָּזֶה: וְלֹא דַי שֶׁהֵם מִזְדַּוְּגִים אֶל־
זְכָרִים כִּי אִם־גַּם אֶל־אִמּוֹתֵיהֶם וְאַף אֶל־בְּנוֹתֵיהֶם הֵם מְטַמְּאִים:
קנג וְאוּלָם אֲנַחְנוּ פּוֹרְשִׁים מִזֶּה: וַאֲשֶׁר הוּא בַּעַל הַמִּדָּה הַהִיא שֶׁבַּהַבְדָּלָה
הֲלֹא הוּא [כַּאֲשֶׁר] הוֹרָה [מֹשֶׁה] אַף בַּעַל מִדַּת הַזִּכָּרוֹן: כִּי כָל־
מַפְרִיסֵי פַרְסָה הֵם גַּם מַעֲלֵי גֵרָה וְהֵם מוֹרִים אֶל־נָכוֹן לְבַעֲלֵי
קנד מַחֲשָׁבָה אֶת־מִדַּת הַזִּכָּרוֹן: כִּי הַעֲלָאַת גֵּרָה אֵינָהּ כִּי אִם־זִכָּרוֹן

ἀττακοί (= מיני ארבה), וברור שאין כאן מקומו של ארבה בין העופות הביתיים. — ה א ו ז י ם. ע׳ שם י״א כ״ב בע׳. —

קמז ואינם מדכאים את החלשים מבני מינם. כך הוא הנוסח הנכון. —

קנ בדרך משל. τροπολογῶν (= בדרך אליגוריה). —

קנב על נישואין עם אחיות שהיו נהוגים במצרים הוא עובר בשתיקה. —

קנה לַחַיִּים וּלְקִיּוּם [וְהַמְחוֹקֵק] חָשַׁב כִּי הַחַיִּים יִתְקַיְּמוּ בַּאֲכִילָה: עַל־
כֵּן נֶאֱמַר גַּם בַּכָּתוּב זָכֹר תִּזְכֹּר אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר עָשָׂה אִתְּךָ
אֶת־הַגְּדֹלֹת וְאֶת־הַנּוֹרָאֹת: וְאָמְנָם בַּחֲשֹׁב [אָדָם] עַל־זֶה יֵרָאוּ
גְּדֹלוֹת וְנוֹרָאוֹת: רֵאשִׁית הֶרְכֵּב הַגּוּף וְכַלְכָּלַת הָאֹכֶל וְחֵקֶר־כָּל־
קנו אֵבֶר: וְיוֹתֵר מִכָּל־הַמִּשְׁטָר הַיָּפֶה שֶׁל־הַרְגָּשׁוֹת וּמֶרֶץ הַמַּחֲשָׁבָה
וּתְנוּעָתָהּ שֶׁאֵינָהּ נִרְאָה וּמְהִירוּת כָּל־מַעֲשֶׂה וּמַעֲשֶׂה וְהַמְצָאַת
קנז הָאֻמָּנִיּוֹת: [כָּל־אֵלֶּה] תְּכוּנָתָם לְאֵין־חֵקֶר: וְעַל־כֵּן הוּא מְצַוֶּה לִזְכֹּר
כִּי כָל־אֲשֶׁר נִרְמַז לְמַעְלָה קַיָּם בִּתְכוּנָתוֹ בְּכֹחַ אֱלֹהַּ: וְכָל־זְמַן
וּמָקוֹם קָבַע לִזְכֹּר וְלַחֲשֹׁב תָּמִיד עַל־הָאֱלֹהִים הַשַּׁלִּיט וְהַשּׁוֹמֵר:
קנח וְעַל־כֵּן רַק אַחַר הַקְרָבַת רֵאשִׁית הַמַּאֲכָלוֹת וְהַמַּשְׁקִים לֵאלֹהִים
הוּא מַתִּיר הֲנָאָתָם: וְעוֹד נָתַן לָנוּ אוֹת־זִכָּרוֹן בְּכַנְפוֹת בְּגָדֵינוּ וְכֵן
צִוָּנוּ לִקְבֹּעַ בַּשְּׁעָרִים וּבַפְּתָחִים אֶת־הַפָּרָשִׁיּוֹת לְמַעַן נִזְכֹּר מְצִיאוּת
קנט אֱלֹהִים: וְאַף צִוָּה בִדְבָרִים בְּרוּרִים לִקְשֹׁר אֶת־הָאוֹת סְבִיב הַיָּד:
וְהוּא מַרְאֶה אֶל־נָכוֹן כִּי כָל־פְּעֻלָּה צְרִיכָה לְהֵעָשׂוֹת בְּצֶדֶק וְלִזְכֹּר
קס אֶת־תְּכוּנַת עַצְמֵנוּ וְיוֹתֵר מִכֹּל יִרְאַת אֱלֹהִים: אַף הוּא צִוָּה לַהֲגוֹת
בְּשָׁכְבֵנוּ וּבְקוּמֵנוּ וּבְלֶכְתֵּנוּ בְּמַעֲשֵׂי הָאֱלֹהִים וְלֹא רַק בְּדִבּוּר כִּי
אִם־גַּם בְּעִיּוּן־מַחֲשָׁבָה עַל־הַשִּׁנּוּיִים וְהָרְשָׁמִים שֶׁקָּדְמוּ בָנוּ לִשְׁכִיבָתֵנוּ
וְלִיקִיצָתֵנוּ כִּי אֵלֶּה חִלּוּפֵיהֶם אֱלֹהִיִּים הֵם וּבִלְתִּי־מֻשָּׂגִים:
קסא עַתָּה הִבְרַרְתִּי לְךָ הַחֲשִׁיבוּת הַיְתֵרָה אֲשֶׁר בְּעִנְיַן הַהַבְדָּלָה
וְהַזִּכָּרוֹן מֵאֲשֶׁר בֵּאַרְתִּי לְךָ בְּעִנְיַן הַפְרָסַת הַפַּרְסָה וְהַעֲלָאַת הַגֵּרָה:
כִּי לֹא בְלִי תַכְלִית נֶחֱקַק הַחֹק וְלֹא כַאֲשֶׁר עָלָה בְּמִקְרֶה עַל־הַלֵּב
קסב כִּי אִם־לְשֵׁם הָאֱמֶת וּלְשֵׁם הַדְרָכָה אֶל־דָּבָר נָכוֹן: כִּי בְהוֹרָאוֹתָיו
עַל־הַמַּאֲכָלוֹת וְהַמַּשְׁקִים וְעַל כָּל־עִנְיְנֵי מַגָּע צִוָּה לְבִלְתִּי עֲשׂה
וּלְבִלְתִּי שְׁמֹעַ כָּל־דָּבָר בְּלִי־תַכְלִית וּלְבִלְתִּי הִשְׁתַּמֵּשׁ בְּכֹחַ הַדָּבָר
לִנְטוֹת אֶל־עָוֶל:
קסג וְגַם עַל־הַחַיּוֹת יֵשׁ לִמְצֹא אֶת־[הַטְּעָמִים] הָאֵלֶּה: אָמְנָם מַזִּיקָה

קנה ב כ ת ו ב. διὰ τῆς γραφῆς, ע׳ דב׳ ז׳ י״ח–י״ט וי׳ כ״א. — כאן (וכן קס״ח) הוא המקום הראשון בספרות שבא הלשון של כ ת ו ב לענין כתבי הקדש. —

קנח על מצות צ י צ י ת ע׳ במד׳ ט״ו ל״ח ודב׳ כ״ב י״ב. — על מ ז ו ז ה ע׳ דב׳ ו׳ ד׳–ט׳, י״א י״ג–כ״א. — א ת־ה פ ר ש י ו ת = τὰ λόγια (בה״א הידיעה). ודאי היו מכנים בלשון זה ביוונית את המזוזה. ולקמן (קע״ז) הוא משתמש בלשון זה לענין דברי־קדש סתם. —

קנט על מצות ת פ ל י ן ע׳ דב׳ ו׳ ח׳. —

קסג ה ח י ו ת. κνωδάλων. מן ההמשך נראה שכוונתו לשרצים. —

קסד הִיא תְּכוּנַת הַחֻלְדּוֹת וְהָעַכְבָּרִים וְהַדּוֹמִים לָהֶם אֲשֶׁר נֶאֶמְרוּ: כִּי
הָעַכְבָּרִים מְטַמְּאִים וּמַשְׁחִיתִים הַכֹּל וְלֹא רַק אֲשֶׁר יִהְיֶה לָהֶם
לְמַאֲכָל כִּי אִם־גַּם יַעֲשׂוּ בִּלְתִּי מוֹעִיל לָאָדָם אֲשֶׁר יִתְנַפְּלוּ עָלָיו
קסה לְהַשְׁחִיתוֹ: וְהַחֻלְדּוֹת מְיֻחָדוֹת הֵן לְמִינָן יַעַן כִּי מִלְּבַד הַנֶּאֱמָר
קסו לְמַעְלָה יֵשׁ לָהֶן עוֹד תְּכוּנָה בְזוּיָה: הֵן מִתְעַבְּרוֹת דֶּרֶךְ הָאָזְנַיִם
וְיוֹלְדוֹת דֶּרֶךְ הַפֶּה: וְלָכֵן מִדָּה זוֹ טְמֵאָה הִיא אֵצֶל בְּנֵי הָאָדָם
הַמַּגְשִׁימִים בְּדִבּוּר אֵת אֲשֶׁר־יְקַבְּלוּ בְּדֶרֶךְ שְׁמִיעָה וּמַכְנִיסִים אֲחֵרִים
בְּרָעָה וְהֵם מוֹלִידִים לֹא טֻמְאָה עֲרָאִית כִּי אִם־יְזַהֲמוּ אֶת־עַצְמָם
קסז בְּכָל־מָקוֹם בְּרִשְׁעַת טֻמְאָה: וְיָפֶה עוֹשֶׂה מַלְכֵּנוּ הַמְבַעֵר אַחַר אֵלֶּה
כַּאֲשֶׁר שָׁמַעְנוּ: וְאָמַרְתִּי אֲנִי חוֹשְׁבַנִי כִּי עַל־הַמַּלְשִׁינִים תְּדַבֵּר:
וְאָמְנָם הוּא לֹא־יֶחְדַּל לְעַנּוֹתָם בְּמַכּוֹת וּבְעִנּוּיֵי מָוֶת: וְהוּא [אָמַר]
אֵלֶּה הֵם אֲשֶׁר עֲלֵיהֶם דִּבַּרְתִּי: וּבֶאֱמֶת זִמָּה הִיא לֶאֱרֹב לְאָבְדַן
קסח בְּנֵי־אָדָם: וְתוֹרָתֵנוּ תְּצַוֶּה לְבִלְתִּי־עֲשׂוֹת כָּל־רָעָה לָאִישׁ לֹא בְדָבָר
וְלֹא בְמַעֲשֶׂה: וְכֵן הֶרְאֵיתָ גַּם בָּזֶה כְּכֹל אֲשֶׁר־הָיָה בִיכָלְתִּי לַעֲשׂוֹת
בִּקְצָרָה כִּי כָל־הַהוֹרָאוֹת הֵן לְפִי הַצֶּדֶק וְכִי לֹא־נֶאֱמַר בַּכָּתוּב
דָּבָר לְשֵׁם כְּתִיבָה אוֹ לְשֵׁם סִפּוּר בִּלְבָד: כִּי אִם־לְמַעַן נַעֲמֹל בְּכָל־
הַחַיִּים וּבְכָל־הַמַּעֲשִׂים לַעֲשׂוֹת צְדָקָה עִם־כָּל־בְּנֵי הָאָדָם וְנִזְכֹּר עַל־
קסט שִׁלְטוֹן הָאֱלֹהִים: וְעַל־הַמַּאֲכָלוֹת וְעַל־הַשְּׁרָצִים וְהַחַיּוֹת הַטְּמֵאִים
כָּל־דָּבָר מְכֻוָּן אֶל־הַצֶּדֶק וְאַל יֶחֱשָׁא־אֱמֶת בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ:
קע לִי נִרְאֶה כִּי יָפֶה הֵגֵן [אֶלְעָזָר] עַל־כָּל־פְּרָט וּפְרָט: וְאַף עַל־
הַפָּרִים וְהָאֵילִים וְהַתְּיָשִׁים הַמֻּקְרָבִים אָמַר כִּי צְרִיכִים לְקַחְתָּם
מִתּוֹךְ־עֶדְרֵי הַבָּקָר וְהַצֹּאן הַבֵּיתִיִּים וּלְהַקְרִיב רַק מֵאֵלֶּה וְלֹא מֵחַיּוֹת
הַשָּׂדֶה לְמַעַן יִהְיוּ הַמַּקְרִיבִים מִתְכַּוְּנִים לְהוֹרָאוֹת הַמְחוֹקֵק וְלֹא יִהְיוּ
מִתְגָּאִים בְּכָל־דָּבָר וְיִהְיוּ מַכִּירִים אֶת־תְּכוּנַת נַפְשָׁם: כִּי הַמֵּבִיא

קסה לפי הזואולוגיה של Ps. Barnaba (X, 8) החולדה מתעברת דרך הפה (γαλὴ τῷ στόματι κύει), ועל תפקידן של האזנים אין הוא מדבר כלל (ע׳ ד׳ קאסיל במאור עינים, ווילנא תרכ״ו, 49, וטראמונטאנו לפיסקה זו). וכבר סתר דעה אגדית זו אריסטו׳ (De Generatione Animalium III, 6, 5), והוא מסביר עיקרה כך: החולדה רחמה כרחם שאר בעלי ארבע רגלים, והיאך אפשר שעוברה יצא מתוכה דרך הפה? אלא משום שהחולדה כשאר בעלי חיים שסועי הפרסה... יולדת ולדות קטנים מאד, ולפעמים קרובות היא מטלטלת אותם ממקום למקום בפיה, הלכך גרמה לדעה זו (Gifford, Euseb. 374 מביאהו Andrews). —

קסו מן הענין על קלקול החולדות הוא עובר מניה וביה אל קלקולם של בני אדם מלשינים.—

קסז המלשינים. οἱ ἐμφανισταὶ = המודיעים. —

קעא קָרְבָּן אֶת־כָּל־הֵלֶךְ נַפְשׁוֹ הוּא מַקְרִיב: וְאֶחֱשֹׁב כִּי גַם בַּדְּבָרִים
הָאֵלֶּה רְאוּיָה שִׂיחָתֵנוּ לִהְיוֹת נִמְסֶרֶת: וְלָכֵן פִילוֹקְרָטֵס לְאַהֲבָתְךָ אֶת
הַדַּעַת רָאִיתִי צֹרֶךְ לְבָאֵר לְךָ אֶת קְדֻשַּׁת הַתּוֹרָה וּפֵרוּשָׁהּ הַפָּשׁוּט:
קעב וְאֶלְעָזָר הֵבִיא קָרְבָּן וּבָחַר בָּאֲנָשִׁים וְהֵכִין מַתָּנוֹת הַרְבֵּה לַמֶּלֶךְ
קעג וְשִׁלְּחָנוּ בְּלִוְיַת בִּטָּחוֹן רַבָּה: כְּהַגִּיעֵנוּ לַאֲלֶכְּסַנְדְּרִיָּה הֻגַּד לַמֶּלֶךְ
עַל־דְּבַר בּוֹאֵנוּ: אַנְדְּרֵיאַס וַאֲנִי הוּבֵאנוּ אֶל הַהֵיכָל וְדָרַשְׁנוּ בִשְׁלוֹם
קעד הַמֶּלֶךְ בְּאַהֲבָה וּמָסַרְנוּ אִגֶּרֶת אֶלְעָזָר: וּבִהְיוֹת הַדָּבָר חָשׁוּב לוֹ
לְהַקְבִּיל אֶת־פְּנֵי הַשְּׁלוּחִים צִוָּה לְהוֹצִיא מֵעָלָיו אֶת־כָּל־שְׁאָר
קעה הַפְּקִידִים וְלִקְרֹא אֶל־הָאֲנָשִׁים: הַדָּבָר נִרְאָה מוּזָר לַכֹּל כִּי הַבָּאִים
לְרֶגֶל עִנְיָנִים נִכְבָּדִים יֵרָאוּ אֶת־פְּנֵי הַמֶּלֶךְ בַּיּוֹם הַחֲמִישִׁי כְּנָהוּג
[וְלַבָּאִים] מֵאֵת מְלָכִים וְעָרִים נִכְבָּדוֹת יִתְּנוּ לָבֹא אֶל־הַהֵיכָל בַּיּוֹם
הַשְּׁלֹשִׁים: אֲבָל אֶת־הַבָּאִים מֵאֶרֶץ־יְהוּדָה חָשַׁב רְאוּיִים לְכָבוֹד
יוֹתֵר גָּדוֹל: וּמְכַבְּדוֹ אֶת־מַעֲלַת שׁוֹלְחָם הוֹצִיא מֵעָלָיו אֶת־הָאֲנָשִׁים
שֶׁחֲשָׁבָם מְיֻתָּרִים וּמְהַלֵּךְ הָיָה וּמְחַכֶּה כִּי יָבֹאוּ וְיִדְרְשׁוּ בִשְׁלוֹמוֹ:
קעו וְכַאֲשֶׁר בָּאוּ וּבִידֵיהֶם הַמַּתָּנוֹת אֲשֶׁר נִשְׁלְחוּ וְהַדִּפְתְּרָאוֹת הַמְצֻיָּנִים
אֲשֶׁר הָיְתָה בָהֶם הַתּוֹרָה כְּתוּבָה בְּזָהָב בְּאוֹתִיּוֹת הַיְּהוּדִים וְהַקְּלָף
הָיָה מְעֻבָּד לְהַפְלִיא וְהַתֶּפֶר שֶׁל־[הַיְרִיעוֹת] זֶה לְזֶה לֹא־הָיָה נִרְאֶה

קעא ופירושה הטבעי. φυσικὴν διάνοιαν. הפירוש האליגורי הוא לדעתו הפירוש הטבעי. —

קעב–ש. חלק ג: המתרגמים אצל המלך באלכסנדריה.

קע״ב–קפ״א. ביאתם לאלכסנדריה והקבלת פנים בהיכל המלך.

קעב בלוית בטחון רבה. שהיו צריכין לעבור בשיירה דרך המדבר. —

קעו והדפתראות. השם διφθέρα ענינו עור קלוף ומעובד למחצה, וכמו־כן כל מה שנעשה מן העור, כגון גויל (ומכאן תרגום תאוד׳ בישע׳ ח׳ א׳ = גליון, ועקילס ותאוד׳ בזכריה ה׳ א׳ = מגלה), מִכְסֶה (הע׳ בשמות ל״ט כ״א ול״ד). וכאן דפתראות = מגילות, ספרים. — התורה כתובה בזהב. השוה מסכת סופרים א׳ י׳: אין כותבים בזהב. מעשה בתורתן של אלכסנדריים שהיו כל אזכרותיה כתובות בזהב ובא מעשה לפני חכמים ואמרו תגנז. וכן הברייתא בשבת ק״ג ב׳: ... או שכתב את האזכרות בזהב הרי אלו יגנזו. — באותיות היהודים. ולעיל (ג׳): באותיות עבריות. — והקלף ὑμήν = עור (השוה מגלה ירו׳ א׳ י״א: וצריך שיהא כותב על הגויל במקום השיער ועל הקלף במקום נהושתו, אם שינה פסל. לא יהא כותב חציו על העור וחציו על הקלף). וע׳ שו״ת מהר״י מינץ סי׳ ט״ו: „הגויל לא הוסר ממנו כי אם השיער, ובצד השני לא הוסר כלום, כדאמרינן בפרק קמא דב״ב [ב׳ ג׳ א׳] גויל אבני דלא משפיין. גם היה כבד יותר מדאי לכך המנהג לכתוב ס״ת על הקלף״.— והתפר של־[היריעות] זה לזה לא־היה נראה. ר׳ עזריה (מאור עינים עמ׳ 145) החליט מדברים אלו שהיו „יריעותיו [מ]חוברות בדבק אשר לא כהלכה בספרינו״. —

קעז כִּרְאוֹת הַמֶּלֶךְ אֶת־הָאֲנָשִׁים הִתְחִיל שׁוֹאֵל עַל־הַסְּפָרִים׃ וְכַאֲשֶׁר
גִּלּוּ אֶת־הַסְּפָרִים וְגָלְלוּ אֶת הַיְרִיעוֹת עָמַד שָׁעָה אֲרֻכָּה׃ וְאַחֲרֵי
אֲשֶׁר הִשְׁתַּחֲוָה שֶׁבַע פְּעָמִים אָמַר׃ מוֹדֶה אֲנִי רַבּוֹתַי לָכֶם וְעוֹד
יוֹתֵר לְשׁוֹלַחֲכֶם וְיוֹתֵר מִזֶּה לֵאלֹהִים אֲשֶׁר דִּבְרֵי קֹדֶשׁ הָאֵלֶּה לוֹ
קעח הֵם׃ וְכַאֲשֶׁר קָרָאנוּ כֻּלָּנוּ הַבָּאִים וְהַנִּמְצָאִים בְּנֶפֶשׁ אַחַת וּבְקוֹל
אֶחָד יְחִי הַמֶּלֶךְ פָּרַץ בִּבְכִי מֵרֹב שִׂמְחָה׃ הֲלֹא הִתְעוֹרְרוּת הַנֶּפֶשׁ
קעט וְרֹב הַכָּבוֹד מְבִיאִים לִדְמָעוֹת מִתּוֹךְ־אֹשֶׁר׃ וּבְצַוֹּתוֹ לְהַעֲמִיד אֶת־
הַסְּפָרִים בְּסֵדֶר פָּנָה אֶל־הָאֲנָשִׁים בִּבְרָכָה וְאָמַר׃ אֲנָשִׁים יִרְאֵי
אֱלֹהִים מִן־הַצֶּדֶק הָיָה לַחֲלֹק בָּרִאשׁוֹנָה כָּבוֹד לַ[סְּפָרִים] הָאֵלֶּה
אֲשֶׁר בִּגְלָלָם שְׁלַחְתִּי לִקְרֹא לָכֶם וּלְהוֹשִׁיט לָכֶם הַיָּמִין אַחֲרֵי־כֵן
קפ וְעַל־כֵּן עָשִׂיתִי כָּכָה בַּתְּחִלָּה׃ יוֹם גָּדוֹל הוּא יוֹם זֶה בֹּאֲכֶם אֵלַי
וְשָׁנָה שָׁנָה יִהְיֶה מְכֻבָּד כָּל־יְמֵי חַיֵּינוּ׃ וְאַף הוּא חָל בְּיוֹם נִצָּחוֹן
לָנוּ בְּמִלְחֶמֶת הַיָּם עַל־אַנְטִיגוֹנוֹס׃ וְעַל־כֵּן אֶחְפֹּץ לֶאֱכֹל אִתְּכֶם הַיּוֹם
קפא אֶת־לֶחֶם הַצָּהֳרָיִם׃ הַכֹּל יִהְיֶה מוּכָן עַל־פִּי מִנְהֲגֵיכֶם׃ וְכַאֲשֶׁר
הִבִּיעוּ אֶת־שִׂמְחָתָם צִוָּה לָתֵת לָהֶם אֶת־הַדִּירוֹת הַיָּפוֹת בְּיוֹתֵר
הַקְּרוֹבוֹת לַמְּצוּדָה וּלְהָכִין אֶת־הַמִּשְׁתֶּה׃
קפב וְנִיקָנוֹר סוֹכֵן הָרֹאשׁ קָרָא לְדוֹרוֹתְאוֹס הַמְמֻנֶּה עֲלֵיהֶם [לְשָׁרְתָם]
וְצִוָּהוּ לְהָכִין לְכָל־אֶחָד׃ כִּי־כֵן הָיְתָה הַדָּת מֵאֵת הַמֶּלֶךְ כַּאֲשֶׁר
תֵּרָאֶה אַף־כָּעֵת׃ כִּי לְפִי מִנְהֲגֵי־הֶעָרִים הַשּׁוֹנִים אֲשֶׁר לָהֶן דִּינֵי

קעז ד ב ר י ק ד ש. λόγια (ולעיל, צ"ז, בא לשון זה לענין החשן שהוא בבחינת דברי שמים, אורקולון). —

קפ ו ש נ ה ש נ ה י ה י ה מ כ ב ד. פילון מספר (de vita Moysis II, 7, 140) שמדי שנה בשנה היו חוגגים אותו יום באי פארוס לזכר מעשה תרגום הע'. — א נ ט י ג ו נ ו ס. הוא אנטיגונוס גונאטס בן דמיטריוס פוליאורקיטס, מן הסניף המקדוני של הדיאדוכין, שראשית פעולתו היתה בש' 286. מן ההיסטוריה ידועה מלחמתו של אנטיגונוס עם תלמי פילדיפוס בקוס (בערך ש' 262—257), אבל במלחמה זו ניצח אנטיגונוס דוקא ומצרים הפסידה. כמה השערות נאמרו בשביל ליישב ענין תמוה זה (ע' טראמונטאנו במבואו עמ' 112–113). —

קפ"ב—ש'. שאלות ותשובות של המלך והמתרגמים בסעודה.

קפב ס ו כ ן ה ר א ש. הנוסח הוא ἀρχιητρός=ראש הרופאים, אלא שנתקבל תיקונו של Letronne (Journ. d. sav. 1829): ἀρχεδέατρος, שהתאר הפשוט ממנו δέατρος (=הטועם בתחלה, הממונה על משק הבית) נמצא הרבה פעמים בכתבות. ואע"פ שהוא לשון יווני, מכל מקום קבלהו אלכסנדרוס מן הפרסיים, והתאר ἀρχεδέατρος (=ראש הטועמים, שר־האוכלין. טראמונטאנו תרגם: Gran Maggiordomo=רב ביתו) היה נהוג בחצרם של בני לגוס (ע' טראמונטאנו). — יוספוס מוסר בדרך פראפראסה: ὁ ἐπὶ τῆς τῶν ξένων ἀποδοχῆς τεταγμένος. —

מַשְׁקָאוֹת וּמַאֲכָלוֹת וּמִשְׁכָּבוֹת מִשֶּׁלָּהֶן יִהְיֶה מִנְיַן הַמְמֻנִּים׃ וּבְבוֹאָם
אֶל־הַמְּלָכִים הָיוּ מְכִינִים [לָהֶם] הַכֹּל לְפִי־מִנְהֲגֵיהֶם שֶׁלֹּא יִהְיוּ מַרְגִּישִׁים
כָּל־דָּבָר בִּלְתִּי נָעִים וִיבַלּוּ אֶת־הַזְּמַן בְּשִׂמְחָה׃ וְכֵן נַעֲשָׂה גַּם־לָאֵלֶּה׃
קפג וְדוֹרוֹתְאוֹס הָאִישׁ הַקָּשׁוּב בְּיוֹתֵר הָפְקַד עֲלֵיהֶם׃ הוּא הֵכִין
כָּל־אֲשֶׁר הָיָה בְּיָדוֹ מִן־הַצֹּרֶךְ לְשֵׁם הַקְבָּלַת פָּנִים כָּזֹאת׃ אֶת־
הֲסִבּוֹתֵיהֶם חִלֵּק לִשְׁנֵי סְדָרִים כְּמִצְוַת הַמֶּלֶךְ׃ לְחֶצְיָם אָמַר לְהָסֵב
לִימִינוֹ וְלַנִּשְׁאָרִים מֵאֲחוֹרֵי הֲסִבָּתוֹ שֶׁלּוֹ מִבְּלִי לְחַסֵּר דָּבָר שֶׁיִּהְיֶה
לִכְבוֹדָם שֶׁל הָאֲנָשִׁים׃
קפד וְכַהֲסִבָּם אָמַר לְדוֹרוֹתְאוֹס לַעֲשׂוֹת הַכֹּל כַּמִּנְהָגִים שֶׁנּוֹהֲגִים
כָּל־הַבָּאִים אֵלָיו מִיהוּדָה׃ עַל־כֵּן הִרְחִיק [דּוֹרוֹתְאוֹס] אֶת־הַכְּמָרִים
הַכָּרוֹזִים וְאֶת הַמַּקְרִיבִים וְאֶת הָאֲחֵרִים הַנּוֹהֲגִים לָשֵׂאת תְּפִלָּה וְאָמַר
לֶאֱלִישָׁע זְקַן הַכֹּהֲנִים מֵאֲשֶׁר בָּאוּ אִתָּנוּ לָשֵׂאת תְּפִלָּה׃ וְהוּא קָם
וְאָמַר כָּרָאוּי׃
קפה אֵל שַׁדַּי יְמַלֵּא לְךָ הַמֶּלֶךְ מִכָּל־הַטּוֹב אֲשֶׁר בָּרָא וְיִתֶּן־לְךָ
וּלְאִשְׁתְּךָ וּלְבָנֶיךָ וְלַדְּבֵקִים אֵלֶיךָ כָּל־שֶׁפַע בִּימֵי חַיֶּיךָ׃
קפו וּכְאָמְרוֹ אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה נִתְעוֹרְרוּ [הַמְּסֻבִּים] בִּמְחִיאַת
כַּפַּיִם וּקְרִיאוֹת שִׂמְחָה וָעֹנֶג לְשָׁעָה אֲרֻכָּה׃ וְאַחֲרֵי־כֵן פָּנוּ לְהִתְעַנֵּג
עַל־הַשֻּׁלְחָן אֲשֶׁר הוּכַן וְכָל־הַמְשָׁרְתִים הָיוּ עוֹשִׂים כַּסֵּדֶר שֶׁהִתְקִין
דּוֹרוֹתְאוֹס וּבְתוֹכָם הָיוּ אַף נַעֲרֵי הַמֶּלֶךְ וּמְכַבְּדָיו׃
קפז וּבִשְׁעַת הַהַפְסָקָה לָקַח־לוֹ [הַמֶּלֶךְ] מוֹעֵד וְשָׁאַל לַיּוֹשֵׁב בַּהֲסִבָּה
רִאשׁוֹנָה וְהֵם הָיוּ מְסֻדָּרִים לְפִי־שְׁנוֹתֵיהֶם אֵיךְ יוּכַל לְקַיֵּם אֶת־
קפח מַלְכוּתוֹ עַד־סוֹף [יָמָיו] בְּלִי הֶפְסֵד׃ הָאִישׁ חִכָּה מְעַט וְאָמַר יוֹתֵר
מִכֹּל תִּשָּׁמֵר [אֶת־מַלְכוּתְךָ] אִם־תִּהְיֶה מְחַקֶּה תָּמִיד מִדַּת הָרַחֲמִים
שֶׁלֵּאלֹהִים וְתִהְיֶה מַאֲרִיךְ־אַף וְתַעֲנֹשׁ אֶת־הָרְאוּיִם לְכָךְ בְּרַחֲמִים יְתֵרִים
מִמַּה־שֶּׁהֵם רְאוּיִם אָז תַּרְחִיקֵ[ם] מִן־הָרַע וּתְבִיאֵ[ם] לִידֵי תְּשׁוּבָה׃

קפד ל א ל י ש ע. במקור: לאלעזר. ונתקבל השם א ל י ש ע על סמך יוספוס (וכ"י אחד של אריסטיאס). ברשימת המתרגמים (מ"ז–נ') יש שלשה אלישע (מן השבט הראשון והרביעי והעשירי) ואלעזר אחד (מן השבט העשירי), והואיל וקשה לומר על יוספוס שטעה והחליף לאלעזר באלישע, לפיכך שיערו חכמים שהלשון ἱερέων πρεσβύτερον (=זקן הכהנים) הטעה למעתיקים, שסבורים היו שענינו הכהן הגדול, והלכך הכניסו בצדו של התאר לאלעזר במקום אלישע. — ז ק ן ה כ ה נ י ם. ודאי רובם או כלם כהנים היו. —

קפה ו ל ד ב ק י ם א ל י ך. ὁμονοοῦσι=הדומים לך, המתאימים לך. —

קפט בְּשַׁבְּחוֹ אוֹתוֹ שָׁאַל הַמֶּלֶךְ לַסָּמוּךְ אֵיךְ יִתְנַהֵג בְּכָל־מַעֲשֶׂה:
וְהוּא הֵשִׁיב אִם־יִשְׁמָר־צֶדֶק לַכֹּל יֵיטִיב לַעֲשׂוֹת כָּל־דָּבָר וְיָשִׂים
אֶל־לִבּוֹ כִּי כָל־מַחֲשָׁבָה יְדוּעָה לֵאלֹהִים: וּבְהִתְהַלֶּכְךָ בְּיִרְאַת אֱלֹהִים
לֹא תְאַכְזֵב בְּכָל־דָּבָר:
קצ וְאַחֲרֵי הִסְכִּימוֹ אַף לָזֶה בְּכָל־לִבּוֹ שָׁאַל לְאַחֵר אֵיךְ יוּכַל
לִמְצֹא אוֹהֲבִים הַחוֹשְׁבִים כָּמֹהוּ: וְהוּא הֵשִׁיב אִם־יִרְאוּ שֶׁאַתָּה
מַרְבֶּה דְאָגָה לְטוֹבַת הָעָם אֲשֶׁר תִּמְשֹׁל־בּוֹ: וְאַתָּה תַּעֲשֶׂה זֹאת אִם־
תִּתְבּוֹנֵן אֵיךְ אֱלֹהִים עוֹשֶׂה־טּוֹב לִבְנֵי הָאָדָם בְּתִתּוֹ לָהֶם בְּרִיאוּת
וּפַרְנָסָה וּשְׁאָר[־צָרְכֵיהֶם] בְּעִתָּם:
קצא כְּהַבִּיעוֹ אֶת־הַסְכָּמָתוֹ לָזֶה שָׁאַל לַסָּמוּךְ אֵיךְ יוּכַל לִקְנוֹת לוֹ
שֵׁם טוֹב בְּרַאֲיוֹנוֹתָיו וּבְמִשְׁפָּטָיו אַף מֵאֵת בְּנֵי הָאָדָם אֲשֶׁר לֹא
הִשִּׂיגוּ אֶת־מְבֻקָּשָׁם: וְהוּא אָמַר אִם־תִּהְיֶה מְדַבֵּר אֶל־כֻּלָּם בְּלָשׁוֹן
שָׁוָה וְעַל־הַחַיָּבִים לֹא תִתְגָּאֶה בִּדְבָרִים וְלֹא תַעֲשֶׂה אִתָּם בְּכֹחַ:
קצב וְאַתָּה תַּעֲשֶׂה כֵּן אִם־תִּהְיֶה מְעַיֵּן בַּסֵּדֶר הַקָּבוּעַ מֵאֵת הָאֱלֹהִים
שֶׁהוּא מְמַלֵּא בַּקָּשׁוֹת הַהֲגוּנִים וּלְשֶׁאֵינָם מַשִּׂיגִים אֶת־מְבֻקָּשָׁם יְגַלֶּה
בַּחֲלוֹמוֹת אוֹ בְּמַעֲשִׂים כִּי [מְבֻקָּשָׁם] יָבִיא הֶפְסֵד: וְהוּא נִפְרָע מֵהֶם
לֹא כְּרִשְׁעָתָם וְלֹא כְּגֹדֶל כֹּחוֹ כִּי אִם־יִתְנַהֵג [אִתָּם] בְּרַחֲמֵי אֱלֹהִים:
קצג הִרְבָּה אַף בְּשִׁבְחוֹ שֶׁל זֶה וְשָׁאַל לְשֶׁלְּאַחֲרָיו אֵיךְ יוּכַל לִהְיוֹת
בִּלְתִּי מְנֻצָּח בְּמִלְחָמָה: וְהוּא אָמַר אִם־לֹא יָשִׂים בִּטְחוֹנוֹ בְּרֹב
חֵילוֹ אוֹ בְּכֹחוֹת צְבָאוֹ כִּי אִם־יִקְרָא לֵאלֹהִים בְּכָל־עֵת שֶׁיַּצְלִיחַ
אֶת־דַּרְכּוֹ וִיכַלְכֵּל כָּל־מַעֲשָׂיו בְּצֶדֶק:
קצד וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר הִסְכִּים אַף לָזֶה שָׁאַל לְאַחֵר אֵיךְ יִתְנַהֵג לְמַעַן
יִהְיֶה נוֹרָא עַל־אוֹיְבָיו: וְהוּא הֵשִׁיב אִם־בְּהִשְׁתַּמְּשׁוֹ בְּנֶשֶׁק וּבְחַיִל
רַב יֵדַע כִּי־אֵלֶּה לֹא יַצְלִחוּ לְיָמִים רַבִּים לְהַשְׁלִים דְּבַר־מָה: וְאַף
אֱלֹהִים מֵבִיא פַּחַד בְּכָל־לֵב בְּדַרְכוֹ אֶת־הַדִּין וּבַהֲטִילוֹ אֵימָה
מִפְּנֵי כֹחוֹ:
קצה וְשִׁבַּח אַף לָזֶה וְאָמַר לְשֶׁלְּאַחֲרָיו: מֶה הָיָה יָפֶה־לוֹ מִכֹּל
בַּחַיִּים: וְהַהוּא אָמַר הַדַּעַת כִּי אֱלֹהִים הוּא שַׁלִּיט בַּכֹּל וְכִי
בְּמַעֲשִׂים הַיָּפִים בְּיוֹתֵר לֹא־אֲנוּ מוֹצִיאִים אֶת־מַחְשְׁבוֹתֵינוּ בְּהַצְלָחָה
כִּי אִם־אֱלֹהִים הוּא הַמַּשְׁלִים אֶת־מַעֲשֵׂי הַכֹּל וְהוּא מַדְרִיכָם בְּכֹחוֹ:
קצו הִשְׁמִיעַ כִּי גַם־זֶה יָפֶה דִבֵּר וְשָׁאַל לְאַחֵר אֵיךְ יִשְׁמֹר אֶת־כָּל־
אֲשֶׁר־לוֹ בִּשְׁלֵמוּת וּבְסוֹפוֹ יַנְחִילֵהוּ כָּכָה לְבָנָיו: וְהוּא אָמַר אִם־

תִּהְיֶה מִתְפַּלֵּל תָּמִיד אֶל־הָאֱלֹהִים שֶׁיִּהְיוּ לְךָ מַחֲשָׁבוֹת טוֹבוֹת
בְּמַעֲשֶׂיךָ: וְאַף אֶת־בָּנֶיךָ תְּצַוֶּה שֶׁלֹּא יִתְגָּאוּ לֹא בִכְבוֹדָם וְלֹא
בְעָשְׁרָם: כִּי הָאֱלֹהִים הוּא הַנּוֹתֵן בְּחַסְדּוֹ כָּל־אֵלֶּה וְלֹא מֵעַצְמָם
תִּהְיֶה לָהֶם עֲלִיָּה עַל־כֹּל:
קצז אַחֲרֵי אֲשֶׁר הֵעִיד עַל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה שָׁאַל לְשֶׁלְּאַחֲרָיו אֵיךְ
אֶפְשָׁר לָשֵׂאת בְּיִשּׁוּב הַדַּעַת אֶת־הַבָּאוֹת עָלָיו: וְהוּא אָמַר אִם־
תַּנִּיחַ לִפְנֵי־כֵן שֶׁהָאֱלֹהִים עָשָׂה אֶת־כָּל־בְּנֵי הָאָדָם שֶׁיִּקְחוּ חֵלֶק
בָּרָעוֹת הַגְּדוֹלוֹת בְּיוֹתֵר כְּמוֹ בַטּוֹבוֹת וְאֵין אָדָם נִשְׁאָר מִחוּץ לְכָל־
אֵלֶּה: וְהָאֱלֹהִים נוֹתֵן אֹמֶץ הַלֵּב וְאֵלָיו יֵשׁ לְהִתְפַּלֵּל עַל־זֹאת:
קצח נִמְלָא אַהֲבָה אַף לָזֶה וְאָמַר שֶׁכֻּלָּם יָפֶה הֵשִׁיבוּ: אֶשְׁאַל עוֹד
אֶחָד וְאַחְדִּיל לְעֵת עַתָּה לְמַעַן נַעֲבֹר גַּם אֶל־דְּבָרִים שֶׁבְּתַעֲנוּג
וּנְבַלֶּה אֶת־הַזְּמַן בִּנְעִימִים: וּבְשֵׁשֶׁת הַיָּמִים הַנִּשְׁאָרִים אֶלְמַד דְּבַר־
מָה אַף מִן־הַנִּשְׁאָרִים עַל־פִּי הַסֵּדֶר:
קצט אַחֲרֵי־כֵן שָׁאַל לְאֶחָד מַה הִיא תַּכְלִית הַגְּבוּרָה: וְהוּא הֵשִׁיב
אִם־חֵפֶץ הַצֶּדֶק יְמַלֵּא בִּשְׁעַת סַכָּנָה כְּמוֹ שֶׁעָלָה בְּמַחֲשָׁבָה תְּחִלָּה:
וְאַתָּה הַמֶּלֶךְ הַחוֹשֵׁב טוֹב יְמַלֵּא [לְךָ] הַכֹּל מֵאֵת הָאֱלֹהִים הַמּוֹשִׁיעַ
ר לְךָ: וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר־הִשְׁמִיעוּ כֻלָּם וְהִבִּיעוּ [הַסְכָּמָתָם] בִּמְחִיאַת כַּפַּיִם
אָמַר הַמֶּלֶךְ לַפִּילוֹסוֹפִים וְהֵם הָיוּ שָׁם לֹא־מְעַטִּים: אֶחֱשֹׁב כִּי
הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה מִצְטַיְּנִים בְּמִדּוֹת טוֹבוֹת וְהֵם מְלֵאִים בִּינָה כִּי תֵכֶף
וּמִיָּד נָתְנוּ תְשׁוּבוֹת יָפוֹת לַשְּׁאֵלוֹת הָאֵלֶּה וְכֻלָּם פָּתְחוּ דִּבְרֵיהֶם
בֵּאלֹהִים:
רא וּמְנֵידֶמוֹס מֵאֵירֶטְרִיָּה הַפִּילוֹסוֹף אָמַר כֵּן דִּבַּרְתָּ הַמֶּלֶךְ:
אַחֲרֵי אֲשֶׁר הַכֹּל נָהוּג בְּהַשְׁגָּחָה וְהָאָדָם נֶחְשָׁב בְּצֶדֶק לִיצִיר
אֱלֹהִים [הֲלֹא] יוֹצֵא [מִזֶּה] כִּי כָל־כֹּחַ הַדִּבֵּר וְיָפְיוֹ מֵאֱלֹהִים מוֹצָאָם:
רב הַמֶּלֶךְ הִסְכִּים לְכָל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַשִּׂיחָה נִגְמְרָה [וְהַמְסֻבִּים]
רג פָּנוּ אֶל־הַשִּׂמְחָה וְעִם־בֹּא הָעֶרֶב נִגְמַר הַמִּשְׁתֶּה: בְּיוֹם מָחָר שֶׁבּוֹ

קצז ב י ש ו ב ה ד ע ת. μετρίως. – א מ ץ ה ל ב. εὐψυχίαν. –
רא ו מ נ י ד י מ ו ס מ א י ר י ט ר י ה. פילוסוף יווני, שהיה יליד אריטריה שבאיוובואה (נולד בערך 350 ומת בערך 275) והיה בדורם של התלמיים הראשונים. הוא היה תלמידו של סטילפון וידידו של אנטיגונוס גונאטס. ממקום אחר אין ידיעה על היותו באלכסנדריה. הוא מקיים כאן הענין של השגחה כללית ויצירת האדם ע״י אלהים, והוא לפי שיטתם של סוקרטס, אריסטו׳ ואפלטון, ולפיכך צריכין לדבר בשם אלהים באותם הענינים שהמלך שואל עליהם. –

אֶל־מְקוֹמוֹתֵיהֶם כְּסִדְרָם וְהַסְּעֻדָּה נִמְשְׁכָה: וְכִרְאוֹת הַמֶּלֶךְ שֶׁעֵת־
הַכֹּשֶׁר לִשְׁאֹל אֶת־הָאֲנָשִׁים הִתְחִיל שׁוֹאֵל אֶת־[הַמְסֻבִּים] מֵאַחֲרֵי
הַמְּשִׁיבִים בַּיּוֹם הַקּוֹדֵם:

רד פָּתַח בְּשִׂיחָה עִם־הָאֶחָד עָשָׂר כִּי בַּיּוֹם הַקּוֹדֵם נִשְׁאֲלוּ עֲשָׂרָה:

רה וּבִהְיוֹת הַדְּמָמָה שָׁאַל אֵיךְ יוּכַל לְהִשָּׁאֵר עָשִׁיר: וְהַנִּשְׁאָל חִכָּה
קְצָת וְאָמַר אִם־לֹא יַעֲשֶׂה כָל־דָּבָר בִּלְתִּי הָגוּן מִצַּד הַשִּׁלְטוֹן וּמִצַּד
אִי־הִתְאַפְּקוּת וְלֹא יְבַזְבֵּז מָמוֹן לְדִבְרֵי רִיק וָהֶבֶל וְאֶת־הַנִּכְנָעִים
יָבִיא לִידֵי אַהֲבָה אֵלָיו בְּמַעֲשֵׂה הַטּוֹב: וְהָאֱלֹהִים הוּא בַּעַל הַטּוֹבוֹת
לַכֹּל וְאַחֲרָיו צְרִיכִים לָלֶכֶת:

רו שִׁבְּחָהוּ הַמֶּלֶךְ וְשָׁאַל לְאַחֵר אֵיךְ יוּכַל לְקַיֵּם אֶת־הָאֱמֶת תָּמִיד:
לְזֹאת הֵשִׁיב בְּדַעְתּוֹ כִּי הַשֶּׁקֶר מֵבִיא חֶרְפָּה גְדוֹלָה עַל־כָּל־הָאֲנָשִׁים
וְיוֹתֵר מִכֹּל עַל־הַמְּלָכִים כִּי אַחֲרֵי אֲשֶׁר בִּיכָלְתָּם לַעֲשׂוֹת אֶת־
חֶפְצָם לָמָּה לָהֶם לְשַׁקֵּר: וְעָלֶיךָ הַמֶּלֶךְ לִתְפֹּשׂ מֵרֹאשׁ כִּי הָאֱלֹהִים
אוֹהֵב אֱמֶת:

רז וּכְשֶׁהִסְכִּים בְּכָל־לִבּוֹ אַף לָזֶה נָתַן עֵינָיו [בְּאַחֵר] וְאָמַר: מַה־
הִיא תּוֹרַת הַחָכְמָה: וְהָאַחֵר הֵשִׁיב כְּמוֹ שֶׁלֹּא תִרְצֶה לְגוּפְךָ
שֶׁיְּהִי לוֹקֵחַ חֵלֶק בָּרָעוֹת כִּי אִם־בְּכָל־הַטּוֹבוֹת בִּלְבָד כֵּן תַּעֲשֶׂה
לַנִּכְנָעִים לְךָ וְלַחוֹטְאִים וְלַטּוֹבִים וְלַיְשָׁרִים תְּהִי מַעֲנִישׁ בְּמִדַּת
הָרַחֲמִים כִּי אֱלֹהִים גַּם־הוּא מַנְהִיג אֶת כָּל־בְּנֵי הָאָדָם בְּמִדַּת
הָרַחֲמִים:

רח שִׁבְּחָהוּ וְשָׁאַל לְשֶׁלְּאַחֲרָיו אֵיךְ יוּכַל לִהְיוֹת אוֹהֵב אָדָם: וְהוּא
אָמַר: בְּהִתְבּוֹנֶנְךָ כִּי בִזְמַן רַב וּמִתּוֹךְ יִסּוּרִים קָשִׁים מִתְפַּתֵּחַ וְנוֹלָד
הַמִּין הָאֱנוֹשִׁי: וְעַל־כֵּן בְּהַכִּירְךָ שֶׁחַיֵּיהֶם שֶׁל בְּנֵי הָאָדָם בְּצַעַר
וּמְרוֹרוֹת הֵם עוֹבְרִים [תֵּדַע כִּי] אֵין לְהַעֲנִישׁ בְּקַלּוּת־דַּעַת וְאֵין
לַעֲשׂוֹת עִנּוּיִם: וְאִם־תְּהִי מְהַרְהֵר בְּכָל־עִנְיָן תְּהִי נוֹטֶה לְרַחֲמִים כִּי
אֱלֹהִים גַּם־הוּא רַחוּם:

רט הִסְכִּים לִדְבָרָיו וְשָׁאַל לְשֶׁלְּאַחֲרָיו אֵיזוֹהִי דֶּרֶךְ הַמַּלְכוּת
הַנְּחוּצָה מִכֹּל: וְהוּא אָמַר לִהְיוֹת שׂוֹנֵא בֶּצַע בְּנַפְשׁוֹ וְלִמְשֹׁל בְּגוּפוֹ
בִּימֵי הַחַיִּים וְלָתֵת הַיִּתְרוֹן לַצֶּדֶק וְלִקְנוֹת לְעַצְמוֹ אוֹהֲבִים מִבַּעֲלֵי
מִדָּה זוֹ וְהֵן אֱלֹהִים אוֹהֵב צֶדֶק:

רי וּכְהַבִּיעוֹ הַסְכָּמָתוֹ אַף לָזֶה שָׁאַל לְאַחֵר מַה־תְּכוּנָתָהּ שֶׁל־
יִרְאַת שָׁמַיִם: וְהוּא אָמַר לְהַכִּיר כִּי הָאֱלֹהִים הוּא תָּמִיד פּוֹעֵל

הַכֹּל וְיוֹדֵעַ וְכָל־אָדָם, עוֹשֶׂה עַוְלָה אוֹ פּוֹעֵל רָעָה לֹא יִסָּתֵר [מִפָּנָיו]:
כֵּאלֹהִים הָעוֹשֶׂה טוֹב לְכָל־הָעוֹלָם כָּכָה אַף־אַתָּה בְּחֻקּוֹתֶיךָ [וְאֶת־
מַעֲשָׂיו] תִּהְיֶה תָּמִים:

ריא הִשְׁמִיעַ אֶת־הַסְכָּמָתוֹ לָזֶה וְשָׁאַל לְאַחֵר מַהִי מִדַּת הַמַּלְכוּת:
וְהוּא אָמַר לִמְשֹׁל יָפֶה בְּנַפְשׁוֹ וּלְבִלְתִּי־שְׂאֵת מִתּוֹךְ הַגַּבְרוּת אַחַר
עֹשֶׁר וְכָבוֹד לַמּוֹתָר וְלַמְגֻנֶּה [– – –] אַחֲרֵי הִתְבּוֹנֶנְךָ הֵיטֵב: כִּי הַכֹּל
לְךָ וְכָמוֹהוּ כְּאַיִן: וְהָאֱלֹהִים אֵין לוֹ צֹרֶךְ בִּמְאוּמָה וְהוּא סַלָּח לַכֹּל
וְאַף אַתָּה הֲלֹא תְהַרְהֵר כְּבֶן־אָדָם וְאַל־תִּשְׁאַף לְרַבּוֹת כִּי אִם־לַאֲשֶׁר
ריב תִּצְטָרֵךְ לַמַּלְכוּת: מִהֵר לְשַׁבְּחוֹ וְשָׁאַל לְאַחֵר אֵיךְ יוּכַל לְכַוֵּן אֶת־
הַמַּחֲשָׁבָה לַדְּבָרִים הַיָּפִים בְּיוֹתֵר: וְהוּא הֵשִׁיב אִם־בְּכָל־דָּבָר יְשַׁוֶּה
תָמִיד נֶגְדּוֹ הַצֶּדֶק וְיַחֲשֹׁב כִּי הָעַוְלָה הִיא הֶעְדֵּר הַחַיִּים: כִּי אֱלֹהִים
אַף־הוּא יַבְטִיחַ תָּמִיד לַצַּדִּיקִים אֶת־הַטּוֹבוֹת הַגְּדוֹלוֹת עַל־הַכֹּל:
ריג שִׁבַּח אוֹתוֹ וְשָׁאַל לְשֶׁלְּאַחֲרָיו אֵיךְ [יוּכַל] לִהְיוֹת בִּלְתִּי־נִרְגָּז
בַּשֵּׁנָה: דָּבָר קָשֶׁה־הַמַּעֲנֶה שָׁאַלְתָּ: כִּי אֵין בְּכֹחֵנוּ לִמְשֹׁל בְּנַפְשֵׁנוּ
בָּעִנְיָנִים [הַמִּתְרַחֲשִׁים] בַּשֵּׁנָה וְאָנוּ נִמְצָאִים בִּרְשׁוּת חוּשׁ אֵין הִגָּיוֹן
ריד בּוֹ: חָשִׁים אָנוּ בְּנַפְשֵׁנוּ אֶת־הָרְשָׁמִים הָעוֹבְרִים לְפָנֵינוּ [בַּשֵּׁנָה]
כְּמוֹ־נִרְאִים: וְאָנוּ מִשְׁתַּבְּשִׁים וְחוֹשְׁבִים כִּי אָנוּ שָׁטִים בַּיָּם וּבָאֳנִיָּה
אוֹ פּוֹרְחִים וְעוֹבְרִים לִמְקוֹמוֹת אֲחֵרִים וְעוֹד דְּבָרִים כָּאֵלֶּה: וּמִי
יַחְשֹׁב שֶׁאֵין אֵלֶּה בִּמְצִיאוּת:
רטו וּבְכָל־זֹאת עַד כַּמָּה שֶׁכֹּחַ הַשָּׂגָתִי מַגִּיעַ אֶחְשֹׁב כָּכָה: מִכָּל־
פָּנִים עָלֶיךָ הַמֶּלֶךְ לְכַוֵּן אֶת־דְּבָרֶיךָ וְאֶת־מַעֲשֶׂיךָ לְמִדַּת הַחֲסִידוּת
עַד־אֲשֶׁר תַּכִּיר כִּי בְּשָׁמְרְךָ אֶת־הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת לֹא תִתְנַהֵג בְּחֶסֶד
נֶגֶד הַהִגָּיוֹן וְלֹא תְבַטֵּל הַצֶּדֶק בְּהִשְׁתַּמֶּשְׁךָ בַּכֹּחַ:
רטז כִּי הַמַּעֲשִׂים שֶׁכָּל־אָדָם עוֹסֵק בָּהֶם בְּהָקִיץ עַל־הָרֹב מַחֲשַׁבְתּוֹ
פּוֹנָה אֲלֵיהֶם אַף בַּשֵּׁנָה: וְאָדָם שֶׁכָּל־מַחֲשַׁבְתּוֹ וּמַעֲשֵׂהוּ פּוֹנִים אֶל־הַיָּפֶה
בְּיוֹתֵר אַשְׁרֵיהוּ גַּם בְּהָקִיץ גַּם בַּשֵּׁנָה: וְעַל־כֵּן אַתָּה תָּמִיד בְּשַׁלְוָה:

ריג שאין בו הגיון. ἀλογίστῳ. —

רטז מתוך הכלל שנקטו הזקנים בתשובותיהם שלא ליתן שום תשובה מבלי להזכיר בה שם שמים (כמו שהעיר הכותב רל"ה, ואף המלך בעצמו ר') נראה שבתשובה זו אין הנוסח בסדר וצריך היה לסיים התשובה בלשון מעין: ולך המלך ידריך אלהים הכל את־המחשבה ואת־המעשה אל היפה ביותר הן בהקיץ והן בשינה. ועל־כן אתה תמיד בשלוה (וכבר הרגיש בכך Thackeray וסבור היה להגיה θεὸς δέ [=אלהים] במקום ὥς δέ [=על־כן] שבכ"י, וכן ἐγρηγορότος בתראה, ועדיין לא העלה דבר מתוקן כל צרכו). —

ריז אַחֲרֵי הַלָּלוּ אַף לָזֶה אָמַר לְאַחֵר: מֵאֲשֶׁר אַתָּה הָעֲשִׂירִי לְמַתַּן
תְּשׁוּבָה עַל־כֵּן תָּשִׁיב וְנָסֵב לִסְעֻדָּה וְשָׁאַל אוֹתוֹ: אֵיךְ [לִנְהֹג]
ריח לְבִלְתִּי עֲשׂוֹת דָּבָר בִּלְתִּי הָגוּן לְעַצְמֵנוּ: וְהוּא הֵשִׁיב לְעוֹלָם תְּהִי
מַשְׁגִּיחַ עַל־כְּבוֹדְךָ וּמַעֲלָתְךָ עַד שֶׁתְּהִי מְדַבֵּר וְחוֹשֵׁב בְּמִדָּה רְאוּיָה
לָזֶה בְּדַעְתְּךָ כִּי כָל־אֲשֶׁר תִּמְשֹׁל בָּהֶם חוֹשְׁבִים עָלֶיךָ וּמְדַבְּרִים
ריט בָּךְ: וְעָלֶיךָ לְהֵרָאוֹת לֹא גָרוּעַ מִן־הַשַּׂחֲקָנִים: וְהֵם בְּתָאֳרָם לְעַצְמָם
אֶת־הַפַּרְצוּף שֶׁעֲלֵיהֶם לְשַׂחֵק יַעֲשׂוּ כָל־הָרָאוּי לְשֵׁם זֶה: וְאַתָּה הֵן
לֹא בְּפַרְצוּף תְּשַׂחֵק כִּי אִם־מֶלֶךְ תִּמְלֹךְ בֶּאֱמֶת כִּי הָאֱלֹהִים נָתַן לְךָ
הַשִּׁלְטוֹן הָרָאוּי לְמִדּוֹתֶיךָ:
רכ כַּאֲשֶׁר נִגְמְרָה הַשִּׂיחָה אִתָּם הִתְחִילוּ לַעֲסֹק בַּהֲכָנוֹת לַסְּעֻדָּה
הַבָּאָה וְאַחֲרֵי מְחֹא הַמֶּלֶךְ כַּף בְּחִבָּה שָׁעָה אֲרֻכָּה קָרְאוּ לָאֲנָשִׁים
לִסְעֹד:
רכא לְמָחָר הָיָה כַּסֵּדֶר הַהוּא: וְכִרְאוֹת הַמֶּלֶךְ שְׁעַת־הַכֹּשֶׁר לִשְׁאֹל
אֶת־הָאֲנָשִׁים דְּבַר־מָה שָׁאַל אֶת הָרִאשׁוֹן מִן־הַנִּשְׁאָרִים בַּסֵּדֶר אֵיזֶהוּ
הַשִּׁלְטוֹן הַטּוֹב מִכֹּל:
רכב וְהוּא אָמַר לִשְׁלֹט בְּנַפְשׁוֹ וְלֹא לְהִגָּרֵר אַחַר הַחוּשִׁים:
רכג כִּי לְכָל־בְּנֵי הָאָדָם יֵשׁ תְּכוּנָה שֶׁרוּחָם מוּשְׁכָם לִדְבַר־מָה:
לְרֹב בְּנֵי הָאָדָם נִרְאֶה טִבְעִי לִנְטוֹת אַחֲרֵי הַמַּאֲכָל וְהַמַּשְׁקֶה
וְהַתַּעֲנוּגִים וְלַמְּלָכִים לִכְבֹּשׁ אֲרָצוֹת לְפִי רֹב כְּבוֹדָם: אֲבָל בַּכֹּל
יָפָה הַמִּדָּה: וְאֵת אֲשֶׁר־נָתַן אֱלֹהִים אוֹתוֹ תִּקַּח וְתִשְׁמֹר וּלְבִלְתִּי
מַשָּׂג אַל־תִּתְאָו:
רכד רָצָה אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְשָׁאַל לַסָּמוּךְ אֵיךְ יוּכַל לִהְיוֹת
נָקִי מִקִּנְאָה: וְהוּא הֶחֱשָׁה מְעַט וַיֹּאמַר קֹדֶם־כֹּל אִם־תַּחְשֹׁב כִּי
הָאֱלֹהִים הוּא הַנּוֹתֵן לְכָל־הַמְּלָכִים כָּבוֹד וָעֹשֶׁר מֻפְלָג וְאֵין אִישׁ
מוֹלֵךְ בְּכֹחַ עַצְמוֹ: כֻּלָּם רוֹצִים לְהַשִּׂיג אֶת־הַכָּבוֹד הַהוּא וְאֵין
בְּכֹחָם כִּי הוּא מַתַּת אֱלֹהִים:
רכה וְאַחֲרֵי הַלָּלוּ אֶת־הָאִישׁ שָׁעָה אֲרֻכָּה שָׁאַל לְאַחֵר אֵיךְ יוּכַל
לָבוּז לְאוֹיְבִים: וְהוּא אָמַר אִם־תְּהִי הוֹגֶה רָצוֹן לְכָל־אָדָם וּמַשִּׂיג

רכ קראו לאנשים לסעד. במקור: לישן (καθυπνοῦν), וטעות דמינכר היא, שהרי לא יקראו לאנשים רעבים למחצה שילכו לישן. — ונראה ג״כ שפיסקה מסורסת היא, שבאה סיפא לפני רישא, וסדרתיה כשיעורה. —

אַהֲבָה לֹא תְהִי יָרֵא מִכָּל־אָדָם: וְלִהְיוֹת נָעִים לַכֹּל וּלְקַבֵּל מֵאֵת
הָאֱלֹהִים מַתָּנָה יָפָה זוֹ הוּא הַטּוֹב מִכֹּל:
רכו הִסְכִּים לַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וּבִקֵּשׁ מִן־הַסָּמוּךְ לַהֲשִׁיבוֹ וּשְׁאֵלָהוּ
אֵיךְ יוּכַל לְהִשָּׁאֵר בְּשְׁמוֹ הַטּוֹב: וְהוּא הֵשִׁיב אִם־תְּהִי חוֹלֵק מֵרְצוֹנְךָ
וַחֲסָדֶיךָ לַאֲחֵרִים וּתְהִי גְדָל־נֶפֶשׁ לֹא יֶחְסַר שֵׁם כְּבוֹדְךָ: וּלְמַעַן
תִּהְיֶינָה לְךָ אוֹתָן הַמִּדּוֹת לְעוֹלָם עָלֶיךָ לִקְרֹא תָּמִיד אֶל־הָאֱלֹהִים:
רכז בֵּרַךְ אֶת־זֶה וְשָׁאַל לְאַחֵר כְּנֶגֶד מִי [עַל־אָדָם] לִהְיוֹת נָדִיב:
וְהוּא אָמַר כֻּלָּם חוֹשְׁבִים כִּי צְרִיכִים לִהְיוֹת כָּכָה כְּנֶגֶד כָּל־אָדָם
הָרוֹחֵשׁ אַהֲבָה אֵלֵינוּ: וַאֲנִי אֶחְשֹׁב כִּי נְדִיבַת־חֶסֶד חַיָּבִים אָנוּ
לְהַרְאוֹת לְמִתְנַגְּדֵינוּ לְמַעַן נַדְרִיכֵם בָּזֶה אֶל־הַחוֹבָה וְאֶל־הַמּוֹעִיל
לְנַפְשֵׁנוּ: וְחַיָּב [אָדָם] לְהִתְחַנֵּן אֶל־הָאֱלֹהִים שֶׁתְּמַלֵּא זֹאת כִּי הוּא
הַמּוֹשֵׁל בְּמַחְשֶׁבֶת כָּל־בְּנֵי הָאָדָם:
רכח הִבִּיעַ אֶת־הַסְכָּמָתוֹ לַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאָמַר לַשִּׁשִּׁי לְהַשְׁמִיעַ
אֶת־תְּשׁוּבָתוֹ לַשְּׁאֵלָה לְמִי חַיָּבִים לְהַרְאוֹת רָצוֹן: וְהוּא הֵשִׁיב
לַהוֹרִים לְעוֹלָם כִּי אַף אֱלֹהִים נָתַן אֶת־הַמִּצְוָה הַגְּדוֹלָה בְּיוֹתֵר שֶׁל
כִּבּוּד הוֹרִים: וּבְמַעֲלָה שְׁנִיָּה יַחְשֹׁב אֶת־רַחֲשֵׁי הָאוֹהֲבִים וְאָמַר כִּי
הָאוֹהֵב דּוֹמֶה לְנַפְשׁוֹ: וְאַתָּה יָפֶה תַּעֲשֶׂה בְּהַעֲמִידְךָ אֶת־כָּל־בְּנֵי
הָאָדָם בְּרַחֲשֵׁי אַהֲבָה אֵלֶיךָ:
רכט הִבִּיעַ שִׂמְחָתוֹ אַף לָזֶה וְשָׁאַל לִשְׁכֵנוֹ מַה־יִּשְׁוֶה לַיֹּפִי: וְהוּא
אָמַר הַחֲסִידוּת כִּי הִיא מִין יָפְיִ מִמַּעֲלָה רִאשׁוֹנָה וְכֹחָהּ הִיא
הָאַהֲבָה וְהִיא מַתַּת אֱלֹהִים: וְאוֹתָהּ קָנִיתָ אַתָּה וּבָהּ יֶשׁ־לְךָ
כָּל־טוּב:
רל אַחֲרֵי אֲשֶׁר מָחָא כַף בְּחִבָּה יְתֵרָה שָׁאַל לְאַחֵר אֵיךְ יוּכַל
לָשׁוּב אַחַר כִּשָּׁלוֹן וּלְהַגִּיעַ לַכָּבוֹד אֲשֶׁר הָיָה לוֹ לִפְנֵי כֵן: וְהוּא
אָמַר אַתָּה לֹא תִכָּשֵׁל כִּי זָרַעְתָּ בְּכָל־מָקוֹם חֲסָדִים הַמַּצְמִיחִים
רָצוֹן וְהוּא יִגְבַּר עַל־הַנֶּשֶׁק הַגָּדוֹל בְּיוֹתֵר וְנַמְצִיא אֶת־הַבִּטָּחוֹן הַגָּדוֹל
רלא בְּיוֹתֵר: וְאִם־יֵשׁ נִכְשָׁלִים עֲלֵיהֶם לְהִמָּנַע מֵעֲשׂוֹת אֶת־הַדְּבָרִים
שֶׁהֵבִיאוּ כִשָּׁלוֹן וְלַעֲשׂוֹת צֶדֶק וְלִקְנוֹת אַהֲבָה: וּמַתַּת אֱלֹהִים הִיא
לִהְיוֹת עֹשֶׂה־טּוֹב וְלֹא אֶת־הַהֵפֶךְ:

רכח האוהב דומה לנפשו. כך נמסר בע׳ הלשון או רעך אשר כנפשך (דב׳ י״ג ו׳): ἢ φίλος ἴσος τῇ ψυχῇ σου (=או רֵעַ דומה לנפשך). —

רלב רָצָה אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְשָׁאַל לָאַחֵר אֵיךְ אֶפְשָׁר לִהְיוֹת
בְּלִי עָצֶב: וְהוּא הֵשִׁיב אִם־לֹא יָרַע לְאִישׁ וְיוֹעִיל לַכֹּל בְּלֶכְתּוֹ
אַחֲרֵי הַצֶּדֶק אֲשֶׁר פִּרְיוֹ הוּא חֹסֶר עָצֶב:
רלג וְחַיָּבִים אָנוּ לְהִתְפַּלֵּל אֶל־הָאֱלֹהִים כִּי לֹא־יָבִיא עָלֵינוּ רָעַת
פִּתְאֹם נֶגֶד רְצוֹנֵנוּ וְהֵם מָוֶת וּמַחֲלוֹת וְיִסּוּרִים וְכָל כְּמוֹהֶם: וְאַתָּה
הַיָּרֵא אֶת־הָאֱלֹהִים לֹא יְבוֹאֲךָ אַף אֶחָד מֵאֵלֶּה:
רלד אַחֲרֵי אֲשֶׁר הִרְבָּה לְהַלֵּל אַף לָזֶה שָׁאַל לָעֲשִׂירִי אֵיזֶהוּ הַכָּבוֹד
הַגָּדוֹל בְּיוֹתֵר: וְהוּא אָמַר לְכַבֵּד אֶת־הָאֱלֹהִים וְלֹא בְּמַתָּנוֹת וְלֹא
בְקָרְבָּנוֹת כִּי אִם־בְּטֹהַר הַנֶּפֶשׁ וּבִקְדֻשַּׁת הַמַּחֲשָׁבָה כִּי הַכֹּל נַעֲשֶׂה
וְנִסְדָּר בִּידֵי הָאֱלֹהִים כִּרְצוֹנוֹ: וְאַתָּה לְעוֹלָם יֶשׁ־לְךָ מַחֲשָׁבָה כָּזֹאת
וְהִיא נִרְאָה לַכֹּל מֵאֲשֶׁר עָשִׂיתָ וַאֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה:
רלה בֵּרַךְ הַמֶּלֶךְ לְכֻלָּם בְּקוֹל גָּדוֹל וְשִׁבַּח וְכָל־הַנִּמְצָאִים שָׁם
הִתְחַבְּרוּ אֵלָיו וּבִפְרָט הַפִּילוֹסוֹפִים כִּי הֲלֹא הֵם הָיוּ עוֹלִים עֲלֵיהֶם
הַרְבֵּה בְּמִדּוֹת הַחַיִּים וּבְהִגָּיוֹן בִּהְיוֹתָם פּוֹתְחִים [דִּבְרֵיהֶם] בֵּאלֹהִים:
רלו אַחֲרֵי־כֵן הִתְחִיל הַמֶּלֶךְ מְכַבְּדָם בְּאַהֲבָה וְשָׁתָה לְחַיֵּיהֶם:
בַּיּוֹם הַבָּא הָיָה הַמִּשְׁתֶּה כַּסֵּדֶר הַהוּא: וּבִהְיוֹת שְׁעַת־הַכֹּשֶׁר
הָיָה הַמֶּלֶךְ שׁוֹאֵל אֶת־הַסְּמוּכִים לַ[זְּקֵנִים] שֶׁהֵשִׁיבוּ לִפְנֵי־כֵן: שָׁאַל
אֶת־הָרִאשׁוֹן אִם־הַבִּינָה הִיא דְּבַר הַנִּלְמָד: וְהוּא אָמַר הַנְּשָׁמָה
נַעֲשְׂתָה בְּכֹחַ אֱלֹהַּ לְמַעַן תְּהִי תוֹפֶשֶׂת כָּל־יָפֶה וְסָרָה מִן־הַהֵפֶךְ:
רלז הִסְכִּים וְשָׁאַל אֶת הַסָּמוּךְ: וּמַה־מְּסַיֵּעַ לַבְּרִיאוּת יוֹתֵר מִכֹּל:
וְהוּא אָמַר מִדַּת הַהִסְתַּפְּקוּת וְאוֹתָהּ אֵין לְהַשִּׂיג בִּלְתִּי אִם־אֱלֹהִים
מְסַגֵּל לָזֶה אֶת הַשֵּׂכֶל:
רלח שָׂמַח לָזֶה וְשָׁאַל לָאַחֵר אֵיךְ צָרִיךְ לָתֵת לַהוֹרִים תּוֹדָה כָּרָאוּי:
וְהוּא אָמַר לֹא לְהַעֲצִיבָם בְּכָל־דָּבָר וּמִדָּה זוֹ אֵינָהּ אִם־אֱלֹהִים לֹא
יַדְרִיךְ אֶת־הַמַּחֲשָׁבָה אֶל־הַיָּפֶה בְּיוֹתֵר:
רלט אַחֲרֵי אֲשֶׁר הִסְכִּים לָזֶה שָׁאַל לַסָּמוּךְ אֵיךְ אֶפְשָׁר לִהְיוֹת
אוֹהֵב לְהַקְשִׁיב: וְהוּא אָמַר לַחְשֹׁב שֶׁמּוֹעִיל לָדַעַת הַכֹּל לְמַעַן
תּוּכַל בְּמִקְרִים הַבָּאִים עָלֶיךָ לְהַעֲמִיד כְּנֶגְדָּם [דָּבָר] שֶׁתִּבְחַר מִתּוֹךְ־
הַדְּבָרִים הַשּׁוֹנִים שֶׁשָּׁמַעְתָּ: וּבְהַנְהָגַת יַד אֱלֹהִים תּוּכַל לִפְעֹל נֶגֶד
מִקְרֵי הַזְּמַן כִּי תוֹצְאוֹת הַמַּעֲשִׂים הֵן מֵאִתּוֹ:
רמ שִׁבַּח גַּם אֶת־זֶה וְשָׁאַל לָאַחֵר אֵיךְ [לִנְהֹג] שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת

דָּבָר נֶגֶד הַחֹק: וְעַל־זֹאת אָמַר בְּהַכִּירְךָ שֶׁהָאֱלֹהִים נָתַן לַמְחוֹקְקִים
רַעְיוֹנוֹת לְהַצָּלַת חַיֵּיהֶם שֶׁל בְּנֵי הָאָדָם תֵּלֵךְ אַחֲרֵיהֶם:
רמא הִסְכִּים לוֹ וְשָׁאַל לָאַחֵר מַה־תּוֹעֶלֶת בְּקִרְבַת מִשְׁפָּחָה: וְהוּא
הֵשִׁיב אִם־בִּשְׁעַת צָרָה [שֶׁל־קְרוֹבִים] נַחְשֹׁב עַצְמֵנוּ נִזָּקִים וְסוֹבְלִים
רמב כְּמוֹהֶם אָז יֵרָאֶה עַד־כַּמָּה חֲזָקָה קִרְבַת הַמִּשְׁפָּחָה: וְהַנּוֹהֲגִים כֵּן
יֵצֵא לָהֶם אַף כָּבוֹד וְתוֹעֶלֶת כִּי הַהִשְׁתַּתְּפוּת מֵרָצוֹן מֵאֵלֶיהָ הִיא
נַעֲשָׂה [קֶשֶׁר] לֹא־יִנָּתֵק לְכֻלָּם: וּבִימֵי טוֹבָה אֵין לְבַקֵּשׁ מִן־הַקְּרוֹבִים
דָּבָר כִּי אִם־יְהִי מִתְפַּלֵּל אֶל־אֱלֹהִים שֶׁיֵּיטִיב לָהֶם בַּכֹּל:
רמג אַחֲרֵי אֲשֶׁר שִׁבַּח אֶת־זֶה כְּמוֹ אֶת־הָהֵם שָׁאַל לָאַחֵר אֵיךְ
נַעֲשֶׂה אִי־פַּחַד: וְהוּא אָמַר כְּשֶׁהַהַכָּרָה מְעִידָה שֶׁלֹּא נַעֲשָׂה כָּל־רָע
וְהָאֱלֹהִים מַדְרִיךְ לִרְצוֹת הַטּוֹב בַּכֹּל:
רמד הִבִּיעַ בְּקוֹל אֶת־הַסְכָּמָתוֹ לָזֶה וְשָׁאַל לָאַחֵר מַה־לַּעֲשׂוֹת כִּי
יִהְיֶה־לוֹ הַהִגָּיוֹן הַיָּשָׁר: וְהוּא אָמַר אִם־יִהְיֶה מִתְבּוֹנֵן תָּמִיד בָּאֲסוֹנוֹתֵיהֶם
שֶׁל בְּנֵי הָאָדָם וְיֵדַע כִּי הָאֱלֹהִים יִקַּח אֶת־הָאֹשֶׁר [מֵאֵלֶּה] וְאֶת
הָאֲחֵרִים יְבָרֵךְ וִיבִיאֵם אֶל־הַכָּבוֹד:
רמה שִׁבַּח יָפֶה אַף לָזֶה וְאָמַר לַסָּמוּךְ לְהָשִׁיב אֵיךְ [יִנְהַג] שֶׁלֹּא
יִטֶּה אֶל־קַלּוּת־דַּעַת וְתַעֲנוּגִים: וְהוּא אָמַר בְּשִׂימוֹ לֵב כִּי הוּא
שַׁלִּיט עַל־מַמְלָכָה גְדוֹלָה וּמַנְהִיג שֶׁל־עַם רָב כִּי לְעוֹלָם עָלָיו לִדְאֹג
לָהֶם וְאֵין לוֹ צֹרֶךְ לַחְשֹׁב עַל־כָּל־עִנְיָן אַחֵר: וְחַיָּב הוּא לְהִתְפַּלֵּל
אֶל־הָאֱלֹהִים כִּי לֹא יַשְׁאִיר כָּל־חוֹבָה בִּלְתִּי עֲשׂוּיָה:
רמו שִׁבַּח אַף לָזֶה וְשָׁאַל לָעֲשִׂירִי אֵיךְ יוּכַל לְהַכִּיר אֶת־הָעוֹשִׂים
אִתּוֹ בְּמִרְמָה: וְעַל־זֹאת הֵשִׁיב אִם־יַשְׁגִּיחַ הֵיטֵב עַל־אֲצִילוּת הַנְהָגָתָם
שֶׁל־הָאֲנָשִׁים הַקְּרוֹבִים וְעַל־נְדִיבוּתָם בְּשָׁעָה שֶׁל־הַקְבָּלַת פָּנִים
וּבְהִתְיָעֲצוּת וּבִשְׁאָר הַפְּגִישׁוֹת אִתּוֹ וְיִרְאֶה שֶׁלֹּא יֵצְאוּ מִן־הַמִּדָּה
רמז הַדְּרוּשָׁה בִּבְרָכוֹת אַהֲבָה וּשְׁאָר פְּרָטִים שֶׁבְּהַנְהָגָתָם: וְהָאֱלֹהִים יַדְרִיךְ
אֶת נַפְשְׁךָ הַמֶּלֶךְ אֶל־הַיָּפֶה בְּיוֹתֵר:
מָחָא הַמֶּלֶךְ כַּף וְשִׁבַּח אֶת־כָּל־אֶחָד בִּשְׁמוֹ וְכָכָה עָשׂוּ אַף
שְׁאָר הַנִּמְצָאִים וְאַחֲרֵי־כֵן עָבְרוּ אֶל־הַשִּׁיר וְאֶל־הַשִּׂמְחָה:
רמח וּבַיּוֹם הַבָּא בִּרְאוֹתוֹ שְׁעַת־הַכֹּשֶׁר שָׁאַל לַסָּמוּךְ מַה הִיא הַהַזְנָחָה
הַגְּדוֹלָה בְּיוֹתֵר: וְלָזֶה הֵשִׁיב אִם־אָדָם לֹא יִדְאַג לְבָנִים וְלֹא יִשְׁתַּמֵּשׁ
בְּכָל־כֹּחוֹ לְחַנְּכָם: וּלְעוֹלָם נִתְפַּלֵּל אֶל־הָאֱלֹהִים לֹא כָכָה בְּעַד

נַפְשֵׁנוּ כְּמוֹ בְעַד צֶאֱצָאֵינוּ כִּי־יִהְיֶה לָהֶם כָּל־טוּב׃ אֲבָל הָרָצוֹן
שֶׁהַיְלָדִים יִהְיוּ פִקְחִים יִמָּלֵא בְּכֹחַ אֱלֹהִים׃
רמט בְּאָמְרוֹ כִּי כְהֹגֶן דִּבֵּר שָׁאַל לְאַחֵר אֵיךְ יוּכַל [אָדָם] לִהְיוֹת
אוֹהֵב אֶת־אֶרֶץ הַמּוֹלֶדֶת׃ וְהוּא אָמַר בַּהֲנִיחוֹ כִּי טוֹב לִחְיוֹת וְלָמוּת
בְּאַרְצוֹ׃ הַחַיִּים בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה מְבִיאִים לָעֲנִיִּים בּוּז וְלָעֲשִׁירִים חֶרְפָּה
כְּאִלּוּ גֹרְשׁוּ [מֵאֶרֶץ מוֹלַדְתָּם] בִּגְלַל מַעֲשֵׂיהֶם הָרָעִים׃ [וְאַתָּה] אִם־
תֵּיטִיב לַכֹּל כְּמַעֲשֶׂיךָ תָּמִיד וְהָאֱלֹהִים יָחָנְךָ מִדַּת הַחֶסֶד לַכֹּל תַּרְאֶה
אֶת־אַהֲבָתְךָ לְאֶרֶץ הַמּוֹלֶדֶת׃
רנ אַחֲרֵי אֲשֶׁר שָׁמַע אֶת־זֶה שָׁאַל לַסָּמוּךְ אֵיךְ יוּכַל לִחְיוֹת
בְּשָׁלוֹם עִם־אִשְׁתּוֹ׃ וְהוּא אָמַר [בְּהַכִּירוֹ] כִּי הַנָּשִׁים הֵן עַזּוֹת וְהֵן
הוֹמִיּוֹת לְדִבְרֵי חֵפֶץ וּמֻכְשָׁרוֹת לַהֲפֹךְ פִּתְאֹם אֶל־דֵּעָה מְשֻׁבֶּשֶׁת
וְהֵן חַלָּשׁוֹת בְּטִבְעָן חַיָּב אָדָם לְהִתְהַלֵּךְ אִתָּן בְּחָכְמָה וּלְבִלְתִּי־
רנא עֲשׂוֹת נֶגְדָּן אֶת אֲשֶׁר יָבִיא לִידֵי קְטָטָה׃ הֲלֹא הַחַיִּים הוֹלְכִים יָשָׁר
כְּשֶׁהַמַּנְהִיג יוֹדֵעַ אֶת־הַתַּכְלִית אֲשֶׁר אֵלֶיהָ עָלָיו לַעֲשׂוֹת אֶת־דַּרְכּוֹ׃
וּבִתְפִלָּה לֵאלֹהִים מִתְנַהֲגִים הַחַיִּים כְּהֹגֶן בְּכָל־הָעִנְיָנִים׃
רנב וְכַאֲשֶׁר הִסְכִּים לָזֶה שָׁאַל לַסָּמוּךְ אֵיךְ יוּכַל לְהִנָּקוֹת מִטָּעוּת׃
וְהוּא אָמַר אִם־תִּהְיֶה עוֹשֶׂה הַכֹּל בְּיִשּׁוּב הַדַּעַת וְלֹא תִהְיֶה מַקְשִׁיב
לְדִבְרֵי רָכִיל כִּי אִם־בְּעַצְמְךָ תִּבְחַן אֶת אֲשֶׁר נֶאֱמַר וּבְעַצְמְךָ תִּשְׁפֹּט
עַל־הַבַּקָּשׁוֹת שֶׁהוּבְאוּ לְפָנֶיךָ וְתוֹצִיא כָּל־עִנְיָן לָאוֹר מִשְׁפָּטְךָ תִּנָּקֶה
מִטָּעוּת הַמֶּלֶךְ׃ וּלְהָבִין כָּל־זֶה וְלָלֶכֶת בְּדֶרֶךְ זֶה הוּא מַעֲשֵׂה כֹחַ
אֱלֹהִים׃
רנג שָׂמַח לַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְשָׁאַל לְאַחֵר אֵיךְ אֶפְשָׁר לְהִמָּנַע מִכַּעַס׃
לָזֶה אָמַר בְּהַכִּירוֹ כִּי לוֹ הַשִּׁלְטוֹן עַל־הַכֹּל וְאִם־יֶחֱרֶה אַפּוֹ יָבִיא
מָוֶת וּלְלֹא־תוֹעֶלֶת וְאַכְזְרִיּוּת יִהְיֶה אִם־יִטֹּל אֶת־הַחַיִּים מֵרַבִּים מִפְּנֵי
רנד שֶׁהוּא אָדוֹן׃ אִם־כֻּלָּם נִכְנָעִים לְפָנָיו וְאֵין אִישׁ מִתְנַגֵּד לוֹ לָמָּה
יִכְעַס עַל־אָדָם׃ וְצָרִיךְ לָדַעַת כִּי־אֱלֹהִים מַנְהִיג אֶת־כָּל־הָעוֹלָם
בְּרַחֲמִים וּבְלִי כָל־כַּעַס וּבְמִדָּתוֹ עָלֶיךָ לָלֶכֶת הַמֶּלֶךְ׃
רנה אָמַר כִּי יָפֶה הֵשִׁיב וְשָׁאַל לְשֶׁלְּאַחֲרָיו מַה הִיא עֵצָה טוֹבָה׃
וְהוּא הֵשִׁיב לַעֲשׂוֹת הַכֹּל יָפֶה בְּיִשּׁוּב הַדַּעַת וּלְהַשְׁווֹת בִּגְמַר הַדַּעַת
אַף אֶת־הַנֵּזֶק הַכָּרוּךְ לָעִנְיָן בַּדָּבָר שֶׁכְּנֶגֶד לְמַעַן נַעֲשֶׂה הַחְלָטָה
טוֹבָה לְאַחַר שִׁקּוּל הַדַּעַת וּנְקַיֵּם אַחֲרֵי־כֵן אֶת הַנָּחָתֵנוּ׃ וְהַטּוֹב מִכֹּל
הוּא כִּי כָל־עֵצָה תְקֻיַּם בְּכֹחַ אֱלֹהִים כַּאֲשֶׁר אַתָּה מִתְנַהֵג בַּחֲסִידוּת׃

רנו וְכַאֲשֶׁר אָמַר כִּי גַם־זֶה כְּהֹגֶן דִּבֵּר שָׁאַל לְאַחֵר מַה הִיא
פִילוֹסוֹפְיָה׃ וְהוּא הֵשִׁיב לְהִתְיַשֵּׁב יָפֶה בְּכָל־מִקְרֶה שֶׁיִּהְיֶה וּלְבִלְתִּי
הִגָּרֵר אַחַר יֵצֶר הַלֵּב כִּי אִם לַחְשֹׁב עַל־הֶהֶפְסֵד הַבָּא מִן־הַתַּאֲווֹת
וְלַעֲשׂוֹת דָּבָר בְּעִתּוֹ בְּמִדָּה וּלְמַעַן תָּפֹשׂ הֲבָנַת הָעִנְיָנִים הָאֵלֶּה
עָלֵינוּ לְהִתְפַּלֵּל אֶל־הָאֱלֹהִים׃
רנז אַחֲרֵי אֲשֶׁר הֶרְאָה פָּנִים שֶׁל־הַסְכָּמָה אַף לָזֶה שָׁאַל לְאַחֵר
אֵיךְ יוּכַל לְהַגִּיעַ לִידֵי קִבּוּל בְּפָנִים יָפוֹת בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה׃ אָמַר
לִהְיוֹת שָׁוֶה לַכֹּל וּלְהִתְרָאוֹת יוֹתֵר שָׁפָל מֵאֲשֶׁר גָּבֹהַּ בְּעֵינֵי
הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אַתָּה מִתְגּוֹרֵר אֶצְלָם׃ וְאַף הָאֱלֹהִים מִשְׁפָּטוֹ לְקַבֵּל
בְּלִי הַבְדֵּל אֶת־הֶעָנָו וְאַף־בְּנֵי הָאָדָם נוֹהֲגִים בְּאַהֲבַת חֶסֶד אֶל־
הַנִּכְנָעִים׃
רנח אַחֲרֵי אֲשֶׁר הֵעִיד עַל־כֵּנוּת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה שָׁאַל לְאַחֵר אֵיךְ
לִבְנוֹת לְמַעַן יִהְיֶה הַבִּנְיָן קַיָּם אַף אַחֲרֵי־כֵן׃ עַל־זֶה אָמַר אִם־יַעֲשֶׂה
גְּדוֹלוֹת וְנִשְׂגָּבוֹת אֲשֶׁר הָרוֹאִים אוֹתָן יִשְׁמְרוּ עֲלֵיהֶן לְרֹב יָפְיָן׃ וְאַף
לְאֶחָד מִן־הַפּוֹעֲלִים לֹא־יְשַׁלַּח [בְּלִי שָׂכָר] וְאֶת־הָאֲחֵרִים לֹא יַאֲלֵץ
רנט לַעֲבוֹדָה נְחוּצָה בְּלִי שָׂכָר׃ וְכַאֲשֶׁר תִּהְיֶה מְעַיֵּן אֵיךְ הָאֱלֹהִים יִדְאַג
לַמִּין הָאֱנוֹשִׁי וְיַרְבֶּה אֶת־בְּרִיאוּתָם וְחֹזֶק חוּשֵׁיהֶם וּשְׁאָר דְּבָרִים
תִּהְיֶה אַף אַתָּה פוֹעֵל כָּכָה וּתְשַׁלֵּם אֶת־הַשָּׂכָר הַמַּגִּיעַ בְּעַד עֲבוֹדָה
קָשָׁה׃ וְהַנַּעֲשֶׂה בְּצֶדֶק הוּא יִתְקַיֵּם׃
רס אָמַר כִּי־גַם־זֶה יָפֶה דִּבֵּר וְשָׁאַל לָעֲשִׂירִי מַה־פְּרִי הַחָכְמָה׃
וְהוּא אָמַר לְהַכִּיר בְּעַצְמוֹ כִּי לֹא־עָשָׂה רָע וְכִי הִתְנַהֵג בְּחַיָּיו
רסא בְּמִדַּת הָאֱמֶת׃ וּמִזֶּה תָּבֹא לְךָ הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל בְּיוֹתֵר הַשִּׂמְחָה הַגְּדוֹלָה
בְּיוֹתֵר וְשַׁלְוַת הַנֶּפֶשׁ וְתִקְוֹת יָפוֹת לֵאלֹהִים לְךָ הַמַּחֲזִיק אֶת־הַשִּׁלְטוֹן
בַּחֲסִידוּת׃
אַחֲרֵי אֲשֶׁר שָׁמְעוּ אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה צָהֲלוּ כֻלָּם בִּמְחִיאַת
כַּפַּיִם לָרֹב׃ אַחֲרֵי־כֵן הֵחֵל הַמֶּלֶךְ מָלֵא שִׂמְחָה לִשְׁתּוֹת לַחַיִּים׃
רסב בַּיּוֹם הַבָּא הָיָה סֵדֶר הַמִּשְׁתֶּה כְּמוֹ בְיוֹם אֶתְמוֹל׃ וְכַאֲשֶׁר
רסג הִגִּיעָה הַשָּׁעָה הִתְחִיל הַמֶּלֶךְ שׁוֹאֵל לַנִּשְׁאָרִים׃
אָמַר לָרִאשׁוֹן מַה־יַּעֲשֶׂה אָדָם וְלֹא יִפְנֶה אֶל־גַּאֲוָה׃ וְהוּא הֵשִׁיב
יִשְׁמֹר עַל־מִדַּת הַשִּׁוּוּי וּבְכָל־מִקְרֶה יַחְשֹׁב עַל־עַצְמוֹ אֲשֶׁר הוּא אָדָם
וּמוֹשֵׁל בִּבְנֵי־אָדָם הָאֱלֹהִים מַשְׁפִּיל גֵּאִים וּמַגְבִּיהַּ שְׁפָלִים וַעֲנָוִים׃
רסד כַּאֲשֶׁר הִלֵּל לָזֶה שָׁאַל לַסָּמוּךְ מִי הֵם הַיּוֹעֲצִים שֶׁצָּרִיךְ לְהִוָּעֵץ

בָּהֶם: אָמַר בִּמְנַסִּים בְּעִנְיָנִים הַרְבֵּה וַאֲשֶׁר לִבָּם תָּמִים אִתּוֹ וַאֲשֶׁר
תְּבוּנָה לָהֶם כִּתְבוּנָתוֹ: וֵאלֹהִים נִגְלֶה לַאֲשֶׁר הוּא רָאוּי לָזֶה:

רסה אַחֲרֵי אֲשֶׁר שִׁבַּח לָזֶה שָׁאַל לָאַחֵר מַה־הוּא הַקִּנְיָן הַדָּרוּשׁ
בְּיוֹתֵר לַמֶּלֶךְ: וְהֵשִׁיב אַהֲבָה וְחִבָּה מֵאֵת הַנִּכְנָעִים כִּי בָזֶה נַעֲשֶׂה
קֶשֶׁר לְאַהֲבַת נֶפֶשׁ חֲזָקָה וְהָאֱלֹהִים יַעֲשֶׂה כִּי הָרָצוֹן הַזֶּה יְשֻׁלָּם:

רסו כַּאֲשֶׁר שִׁבַּח לָזֶה שָׁאַל לָאַחֵר מַה־תַּכְלִית הַדִּבּוּר: וְהַהוּא
אָמַר לְהוֹכִיחַ לַמִּתְנַגֵּד אֶת־הַדֵּעוֹת הַנִּפְסָדוֹת בְּסֵדֶר נָכוֹן: בְּדֶרֶךְ זֶה
תִּמְשֹׁךְ אֶת־הַמַּקְשִׁיב לֹא בְהִתְנַגְּדוּת [לִדְבָרָיו] כִּי אִם־בְּהַשְׁמִיעֲךָ
שְׁבָחִים עַד אֲשֶׁר תְּבִיאֵהוּ לִידֵי הַכָּרָה: וְכִשְׁרוֹן הַהוֹכָחָה מֻשָּׂג
בְּעֶזְרַת אֱלֹהִים:

רסז כַּאֲשֶׁר אָמַר כִּי יָפֶה דִבֵּר שָׁאַל לָאַחֵר אִם־נִמְצָאִים בַּמַּמְלָכָה
עַמִּים שׁוֹנִים אֵיךְ צָרִיךְ לְכַוֵּן אֶת־הַנְהָגָתָם: וְהוּא אָמַר לְהֵרָאוֹת
לְכָל־אֶחָד אֶת־רְצוֹנְךָ בּוֹ וְלָקַחַת לַמַּנְהִיג אֶת־הַצֶּדֶק: וְאַתָּה תַּעֲשֶׂה
כָּכָה בְּעֶזְרַת אֱלֹהִים הַנּוֹתֵן לְךָ יְכֹלֶת לְעַיֵּן יָפֶה:

רסח אַחַר שֶׁהִבִּיעַ חִבָּתוֹ לָזֶה אָמַר לָאַחֵר עַל־מָה יֵשׁ לְהִתְעַצֵּב:
עַל־זֶה הֵשִׁיב עַל־הַמִּקְרִים הַקָּשִׁים שֶׁקָּרוּ לָאוֹהֲבִים כַּאֲשֶׁר נִרְאֶה
אוֹתָם וְהֵם לְיָמִים רַבִּים וְאֵינָם נִמְנָעִים: אֲבָל עַל־הַמֵּתִים וְהַנִּפְטָרִים
מִן־הַצָּרוֹת אֵין הַשֵּׂכֶל מְחַיֵּב הִתְעַצְּבוּת: אָמְנָם כָּל־בְּנֵי הָאָדָם
מִתְעַצְּבִים מִפְּנֵי שֶׁהֵם חוֹשְׁבִים עַל־עַצְמָם וְעַל הַמּוֹעִיל לְגוּפָם:
וְהַמָּלֵט מִכָּל־רָע הוּא בְּכֹחַ אֱלֹהִים:

רסט אַחֲרֵי אָמְרוֹ כִּי הֵשִׁיב כַּהֹגֶן אָמַר לָאַחֵר אֵיךְ יִהְיֶה אִי־כָבוֹד:
וְהַהוּא אָמַר אִם הַגֵּאוּת מַנְהִיגָתוֹ וְהָעַזּוּת מַתְמִידָה אָז יִצְמַח אִי־
הַכָּבוֹד וְהֶעְדֵּר הַחֲשִׁיבוּת: וֵאלֹהִים הוּא אֲדוֹן־כָּל־כָּבוֹד וּמַכְרִיעַ
כַּאֲשֶׁר יִרְצֶה:

רע אַחֲרֵי אֲשֶׁר הִסְכִּים אַף לִתְשׁוּבָתוֹ שֶׁל־זֶה שָׁאַל לִסְמוֹךְ בִּידֵי
מִי עָלָיו לְהַפְקִיד אֶת־עַצְמוֹ: וְהוּא אָמַר בִּידֵי אֲנָשִׁים הָעוֹזְרִים לְךָ
בְּנַפְשָׁם וְלֹא מִפַּחַד אוֹ מִתּוֹעֶלֶת עַצְמָם עַל־מְנָת לְקַבֵּל פְּרָס: כִּי־
זֶה אוֹת לְאַהֲבָה וְזֶה לְלֵב וָלֵב וּלְבַקָּשַׁת תּוֹעֶלֶת: כִּי הַשּׁוֹאֵף לְבֶצַע
הוּא בוֹגֵד בְּעֶצֶם: וְאַתָּה הַכֹּל נוֹטִים אֵלֶיךָ בְּלֵבָב שָׁלֵם כִּי אֱלֹהִים
נָתַן לְךָ עֵצָה טוֹבָה:

רע מתועלת עצמם. במקור: διὰ πολυωρίαν, ולא נהירא, ומסרתי לפי ההמשך. –

רעא כַּאֲשֶׁר אָמַר כִּי הֵשִׁיב בְּחָכְמָה שָׁאַל לָאַחֵר מַה־שּׁוֹמֵר עַל־
הַמַּלְכוּת: עַל־זֶה אָמַר דְּאָגָה וְהַשְׁגָּחָה כִּי כָל־רַע לֹא־יֵעָשֶׂה עַל־
יְדֵי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָפְקְדוּ עַל־הָעָם לְשָׁרְתוֹ: וְכָכָה אַתָּה עוֹשֶׂה כִּי
אֱלֹהִים נָתַן לְךָ מַחְשָׁבוֹת נְגִידִים:

רעב אִמֵּץ אֶת־זֶה וְשָׁאַל לָאַחֵר מַה מְּשַׁמֵּר אֶת־הַחֶסֶד וְאֶת־הַכָּבוֹד:
וְהוּא אָמַר מִדּוֹת טוֹבוֹת כִּי הֵן מְקַיְּמוֹת מַעֲשִׂים טוֹבִים וְדוֹחוֹת אֶת־
הָרָע: כָּמוֹךָ הַשּׁוֹמֵר [לַעֲשׂוֹת] הַטּוֹב וְהַיָּפֶה לַכֹּל כִּי מַתָּנָה זוֹ נִתְּנָה
לְךָ מֵאֵת אֱלֹהִים:

רעג הִסְכִּים בְּהוֹנוֹ אַף לָזֶה וְשָׁאַל לָאַחֵר הֶעָשָׂר כִּי שְׁנַיִם הָיוּ יוֹתֵר
עַל הַשִּׁבְעִים אֵיךְ לִשְׁמֹר שָׁלוֹם בַּנֶּפֶשׁ אַף בִּשְׁעַת מִלְחָמָה: וְהוּא
הֵשִׁיב לְהָנִיחַ כִּי לְאִישׁ מִן־הַנִּכְנָעִים לֹא נַעֲשָׂה כָל־רָע וְכִי כֻלָּם
יְנַהֲלוּ אֶת־הַמִּלְחָמָה בְּעַד מַעֲשֶׂיךָ הַטּוֹבִים וּמִתּוֹךְ הַכָּרָה אֲשֶׁר אִם־
רעד גַּם יִפָּטְרוּ מִן־הַחַיִּים אַתָּה תִּדְאַג לְחַיֵּיהֶם: כִּי אַתָּה לֹא תֶחְדַּל לִגְמֹל
לַכֹּל בְּלִבְּךָ הַטּוֹב אֲשֶׁר נָתַן לְךָ אֱלֹהִים:
מָחָא כַף בְּרַעַשׁ לְאוֹת הַסְכָּמָה וְחִבָּה לְכֻלָּם וְשָׁתָה הַרְבֵּה
לְחַיֵּי כָל־אֶחָד וְהִתְחִיל מִתְעַנֵּג וּמִשְׁתַּעֲשֵׁעַ עִם־הָאֲנָשִׁים בְּשִׂמְחָה
וּבְשָׂשׂוֹן רָב:

רעה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי נַעֲשׂוּ הֲכָנוֹת רַבּוֹת יוֹתֵר כִּי בָאוּ עוֹד אֲנָשִׁים
רַבִּים מִן־הֶעָרִים אֲשֶׁר הָיוּ בָהֶן הַרְבֵּה צִירִים: בִּשְׁעַת־הַכֹּשֶׁר שָׁאַל
הַמֶּלֶךְ לָרִאשׁוֹן מִן־הַנִּשְׁאָרִים לְהִשָּׁאֵל אֵיךְ יוּכַל לִהְיוֹת בִּלְתִּי מִרְמָה:
רעו וְהַהוּא אָמַר לְנַסּוֹת אֶת־הַמְדַבֵּר וְאֶת־הַמְּדֻבָּר וְעַל־מִי יְדַבֵּר וּלְהוֹסִיף
לִשְׁאֹל לְאַחַר־זְמַן עַל־עֶצֶם הָעִנְיָנִים הָהֵם בִּדְרָכִים שׁוֹנוֹת: וְלִהְיוֹת
בַּעַל שֵׂכֶל חָרִיף וּבַעַל יְכֹלֶת לָדוּן עַל־הַכֹּל: זֹאת הִיא מַתָּנָה יָפָה
מֵאֵת אֱלֹהִים וְאַתָּה הַמֶּלֶךְ קָנִיתָהּ:

רעז כְּשֶׁהוֹדִיעַ הַמֶּלֶךְ בִּמְחִיאַת כַּפַּיִם אֶת־הַסְכָּמָתוֹ שָׁאַל לָאַחֵר
מַדּוּעַ רֹב בְּנֵי הָאָדָם לֹא יַגִּיעוּ אֶל־מִדּוֹת טוֹבוֹת: וְהוּא אָמַר מִפְּנֵי
שֶׁכֻּלָּם אֵינָם כּוֹבְשִׁים אֶת־יִצְרָם וּמִתְמַכְּרִים לְתַעֲנוּגִים וּמִזֶּה בָּאָה
רעח הָעַוְלָה וְשֶׁטֶף הַתַּאֲוָה: וּמַעֲלַת הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת עוֹצֶרֶת בְּעַד
הַשּׁוֹאֲפִים לְתַעֲנוּגִים וּמְצַוָּה [עֲלֵיהֶם] לְבַכֵּר אֶת־הַהִתְאַפְּקוּת וְהַצֶּדֶק:
וְהָאֱלֹהִים מְכַלְכֵּל כָּל־אֵלֶּה:

רעג מן־החיים. τῶν βίων = מן האנשים החיים התלויים בהם. –

רעט אָמַר הַמֶּלֶךְ כִּי יָפֶה הֵשִׁיב וְשָׁאַל [לַשְּׁלִשִׁי] אַחַר־מִי צְרִיכִים
הַמְּלָכִים לָלֶכֶת: וְהוּא אָמַר אַחֲרֵי הַחֻקִּים לְמַעַן יִקְנוּ לָהֶם בַּעֲשׂוֹתָם
צֶדֶק אֶת־חַיֵּיהֶם שֶׁל בְּנֵי־הָאָדָם: כְּמוֹ שֶׁאַתָּה בַּעֲשׂוֹתְךָ כָּכָה עָשִׂיתָ
לְּךָ זִכְרוֹן עוֹלָם בְּלֶכְתְּךָ אַחַר מִצְוֹת אֱלֹהִים:
רפ אָמַר כִּי יָפֶה דִּבֵּר גַּם־זֶה וְשָׁאַל לַסָּמוּךְ אֶת־מִי צָרִיךְ לְמַנּוֹת
לְשָׂרֵי־צָבָא: וְהוּא אָמַר אֶת־הַשּׂוֹנְאִים רָע וּבְחֻקּוֹתָם אֶת־מִנְהָגוֹ
שֶׁלּוֹ לְמַעַן יִהְיֶה לָהֶם שֵׁם טוֹב לְעוֹלָם יַעֲשׂוּ צֶדֶק: וְכָכָה אַתָּה
הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל בְּיוֹתֵר תַּעֲשֶׂה כִּי אֱלֹהִים נָתַן לְךָ כֶּתֶר צְדָקָה:
רפא הִסְכִּים בְּקוֹל לָזֶה וְנָתַן עֵינָיו בַּסָּמוּךְ וְאָמַר אֶת־מִי צָרִיךְ
לְהַעֲמִיד רָאשִׁים עַל־הַצָּבָא: וְהוּא הֵשִׁיב אֶת־הַמְצֻיָּנִים בִּגְבוּרָה
וּבְצֶדֶק וְהָעוֹשִׂים יוֹתֵר לְהַצִּיל אֶת־בְּנֵי־הָאָדָם מֵאֲשֶׁר לְנַצֵּחַ בְּשִׂימָם
אֶת־חַיֵּיהֶם בְּסַכָּנָה: וְכַאֲשֶׁר הָאֱלֹהִים עוֹשֶׂה־טוֹב לַכֹּל כָּכָה אַתָּה
בְּחֻקּוֹתֶךָ אֶת־מַעֲשָׂיו תַּעֲשֶׂה־טוֹב לַנִּמְצָאִים תַּחְתֶּיךָ:
רפב אָמַר כִּי טוֹב הֵשִׁיב וְשָׁאַל לְאַחֵר מִי הוּא הָאִישׁ הָרָאוּי
לְהַעֲרָצָה: וְהוּא אָמַר הָאִישׁ אֲשֶׁר קָנָה שֵׁם טוֹב וְעֹשֶׁר וָכֹחַ וּבְלִבּוֹ
יַחְשֹׁב שֶׁהוּא שָׁוֶה לַכֹּל: כָּמוֹךָ הָעוֹשֶׂה כָכָה וְהָרָאוּי לְהַעֲרָצָה כִּי
הָאֱלֹהִים נָתַן לְךָ דְּאָגָה לַדְּבָרִים הָאֵלֶּה:
רפג אַחֲרֵי אֲשֶׁר הִבִּיעַ בְּקוֹל אֶת־הַשֶּׁבַח גַּם לָזֶה שָׁאַל לְאַחֵר מָה
הֵם הַדְּבָרִים שֶׁהַמְּלָכִים צְרִיכִים לְבַלּוֹת בָּהֶם רֹב הַזְּמַן: וְהוּא אָמַר
לַעֲסֹק בַּמִּקְרָא וּבְסִפּוּרֵי הַנְּסִיעוֹת אֲשֶׁר נִכְתְּבוּ לְמַעַן הַמַּמְלָכוֹת
לְתִקּוּן בְּנֵי הָאָדָם וּבִטְחוֹנָם: וְאַתָּה בַּעֲשׂוֹתְךָ זֹאת קָנִיתָ־לְּךָ כָּבוֹד
אֲשֶׁר אֲחֵרִים לֹא יַשִּׂיגוּהוּ כִּי אֱלֹהִים מְמַלֵּא מִשְׁאֲלוֹתֶיךָ:
רפד הִבִּיעַ בְּפֹעַל אֶת־הַסְכָּמָתוֹ גַּם לָזֶה וְשָׁאַל לְאַחֵר מָה הֵם הַמַּעֲשִׂים
שֶׁצָּרִיךְ לַעֲשׂוֹת בְּבִלּוּי הַזְּמַן בְּעִתּוֹת הַמְּנוּחָה וְהַבַּטָּלָה: וְהוּא אָמַר
לִרְאוֹת בְּשַׁעֲשׁוּעֵי־יֹפִי וּלְתָאֵר נֶגֶד עֵינָיו אֶת־חֶזְיוֹנוֹת הַחַיִּים כַּהֹגֶן
רפה וְכָרָאוּי: הֲלֹא אַף בְּאֵלֶּה יֵשׁ הִתְבּוֹנְנוּת וּפְעָמִים רַבּוֹת מִתּוֹךְ־דְּבָרִים

רפ מנהגו שלו. של המלך. —
רפג ובספורי הנסיעות ... נוהגים היו לשלוח מן השרים לחוצה לארץ מצרים והם
היו מגישים אח"כ למלך חשבון על נסיעתם (ע' א' ביקירמן Zur Datierung d. Ps.—Aristeas,
ZNTW, XXIX, 283), וכן מעיר ווינדלאנד שבספרות הפפירין יש דוגמאות של הרצאות
בבחינה זו, מעין acta diurna. —
רפה התבוננות. במקור: ἐπισκευή=בְּנִיָּה, ומסרתי לפי הכוונה במלה הקרובה בצלצולה
למשמעות העיקרית. —

קְטַנִּים נִרְאֶה דָּבָר רָצוּי: וְאַתָּה הֶהָגוּן בַּכֹּל נִרְאֶה מְפַלְסֵף בְּמַעֲשֶׂיךָ
וְאַתָּה מְכֻבָּד מֵאֵת אֱלֹהִים בְּעַד יְפִי־טוּבֶךָ:
רפו רָצָה אֶת־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר נֶאֶמְרוּ וְשָׁאַל לַתְּשִׁיעִי אֵיךְ צָרִיךְ
לִנְהֹג בְּמִשְׁתָּאוֹת: וְהוּא אָמַר לְהִתְחַבֵּר אֶל־אוֹהֲבֵי מַדָּע וְהַמֻּכְשָׁרִים
לְהַזְכִּיר עַל־דְּבָרִים הַמּוֹעִילִים לַמַּמְלָכָה וּלְחַיֵּי הַנִּכְנָעִים: דָּבָר יוֹתֵר
רפז מַתְאִים אוֹ יוֹתֵר מַרְנִין מֵאֵלֶּה לֹא תִּמְצָא: כִּי הֵם אֲהוּבִים לֵאלֹהִים
וְהֵם מְחַנְּכִים אֶת־הַמַּחֲשָׁבָה לַדְּבָרִים הַיָּפִים בְּיוֹתֵר: וְכָכָה גַּם־אַתָּה
תַּעֲשֶׂה יַעַן כִּי כָל־מַעֲשֶׂיךָ מְכֻוָּנִים עַל־יְדֵי אֱלֹהִים:
רפח שָׂמַח לַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְשָׁאַל לַסָּמוּךְ מַה־טּוֹב יוֹתֵר לָאֻכְלוֹסִים
אִם־יַעֲמִידוּ עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ הֶדְיוֹט אוֹ מֶלֶךְ בֶּן־מֶלֶךְ: וְהַהוּא אָמַר אֶת־
רפט הַטּוֹב בְּיוֹתֵר לְפִי תְכוּנָתוֹ: אָמְנָם גַּם מְלָכִים בְּנֵי־מְלָכִים יִהְיוּ אַכְזָרִים
וְקָשִׁים אֶל־נִכְנְעֵיהֶם: אֲבָל לִפְעָמִים יוֹתֵר קְרוֹבוֹת יִהְיֶה־כֵּן בִּבְנֵי
הֶדְיוֹטוֹת אֲשֶׁר טָעֲמוּ רָעוֹת וְיָדְעוּ עֹנִי וְהֵם בִּהְיוֹתָם שַׁלִּיטִים עַל־
רצ הָאֻכְלוֹסִים קָשִׁים הֵם מִן־הַמּוֹשְׁלִים הָרְשָׁעִים: אוּלָם כַּאֲשֶׁר אָמַרְתִּי
בַּעַל תְּכוּנַת חַיִל וַאֲשֶׁר חֵלֶק לוֹ בְּחִנּוּךְ הוּא הַמֻּכְשָׁר לִשְׁלֹט: כַּאֲשֶׁר
אַתָּה הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל מוֹשֵׁל לֹא כָכָה בִּכְבוֹד הַשִּׁלְטוֹן וּבְעֹשֶׁר כְּמוֹ בְּרֹךְ
וְאַהֲבַת אָדָם שֶׁאַתָּה עוֹלֶה [בָּהֶן] עַל־כָּל־בְּנֵי הָאָדָם אֲשֶׁר נָתַן לְךָ
אֱלֹהִים:
רצא אַחֲרֵי אֲשֶׁר שִׁבַּח אַף לָזֶה שָׁעָה אֲרֻכָּה שָׁאַל אֶת־הָאַחֲרוֹן
שֶׁבְּכֻלָּם מֶה־חָשׁוּב בְּיוֹתֵר בַּמַּלְכוּת: עַל־זֶה אָמַר כִּי הַנִּכְנָעִים יִחְיוּ
רצב תָּמִיד בְּשָׁלוֹם וְכִי בָּתֵּי הַמִּשְׁפָּט יְמַהֲרוּ לַעֲשׂוֹת צֶדֶק: וְזֶה נַעֲשֶׂה
עַל־יְדֵי הַמּוֹשֵׁל הַשּׂוֹנֵא רָע וְאוֹהֵב טוֹב וְהַמַּרְבֶּה לַעֲשׂוֹת לְמַעַן
הַצִּיל נֶפֶשׁ אָדָם: כַּאֲשֶׁר גַּם אַתָּה חוֹשֵׁב אֶת־הָעַוְלָה לְרָעָה הַגְּדוֹלָה
בְּיוֹתֵר וּבְנַהֶגְךָ הַכֹּל בְּצֶדֶק עָשִׂיתָ לְּךָ כְּבוֹד עוֹלָם: כִּי הָאֱלֹהִים
נוֹתֵן לְךָ [הַכֹּחַ] לִשְׁמֹר אֶת־נַפְשְׁךָ בְּטָהֳרָה וּבִנְקִיּוּת מִכָּל־רָע:
רצג וּבִכְלוֹת זֶה לְדַבֵּר נִתְעוֹרְרוּ מְחִיאוֹת כַּפַּיִם בְּקוֹל וּבְשִׂמְחָה לְשָׁעָה
אֲרֻכָּה: וְכַאֲשֶׁר חָדְלוּ מָזַג הַמֶּלֶךְ כּוֹס וְשָׁתָה לְחַיֵּי כָּל־הַנִּמְצָאִים
[וְלִכְבוֹד] הַדְּבָרִים שֶׁנֶּאֶמְרוּ: וְאַחֲרֵי־כֹל אָמַר אֶת־הַטּוֹב הַגָּדוֹל בְּיוֹתֵר
רצד עֲשִׂיתֶם לִי בְּבוֹאֲכֶם: כִּי הַרְבֵּה הוֹעִילָה לִי הַהוֹרָאָה שֶׁהוֹרֵיתוּנִי
בְּעִנְיְנֵי מַלְכוּת: וְצִוָּה לָתֵת לְכָל־אִישׁ שָׁלֹשׁ כִּכְּרֵי כֶסֶף וְאֶת־הַנַּעַר

רצד ואת־הנער. עם הכסף ניתן לכל אחד מהם נער עבד. —

אֲשֶׁר יְמַסְרֵן וְכֻלָּם צָהֲלוּ בְּקוֹל וְהַמִּשְׁתֶּה נִתְמַלֵּא שִׂמְחָה כִּי הַמֶּלֶךְ
הִתְמַכֵּר לְשִׂמְחָה מְמֻשָּׁכָה:
רצה וְעַתָּה אִם־הֶאֱרַכְתִּי בִּדְבָרִים אֲבַקֵּשׁ מִמְּךָ פִילוֹקְרַטֵס לִסְלֹחַ
לִי: כִּי יוֹתֵר מִדַּי הָיִיתִי מִשְׁתּוֹמֵם לָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר נָתְנוּ מִיָּד אֶת־
רצו הַתְּשׁוּבוֹת הַמַּצְרִיכוֹת זְמַן רָב: וּבְעוֹד אֲשֶׁר הַשּׁוֹאֵל הָיָה חוֹשֵׁב
עַל־כָּל־שְׁאֵלָה הָיוּ הַנִּשְׁאָלִים מְשִׁיבִים עַל־הַשְּׁאֵלוֹת כַּהֲלָכָה וְהָיוּ נִרְאִים
לִי [וְלַשְׁאָר] הַנִּמְצָאִים [וְיוֹתֵר מִכֹּל לַפִּילוֹסוֹפִים רְאוּיִם לְהִשְׁתּוֹמְמוּת:
וְאֶחְשֹׁב כִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לֹא יֵאָמְנוּ לְכָל־אֲשֶׁר יִקַּח בְּיָדוֹ אֶת־
רצז הַכְּתָב הַזֶּה: אֲבָל לֹא יִתָּכֵן לְשַׁקֵּר בִּדְבָרִים שֶׁבִּכְתָב: כְּמוֹ־כֵן אִם־
הָיִיתִי מְחַסֵּר דָּבָר מִן־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לֹא הָיָה מִן־הַיֹּשֶׁר: אֲבָל
כַּאֲשֶׁר הָיָה כֵּן סִפַּרְנוּ בְּהִמָּנַע מִכָּל־טָעוּת: וּבִהְיוֹתִי מִשְׁתּוֹמֵם לְכֹחַ־
דִּבְרֵיהֶם הִתְאַמַּצְתִּי לְהִוָּדַע אֵצֶל הַכּוֹתְבִים אֶת כָּל־הַנַּעֲשֶׂה בְּרַאֲיוֹנוֹת
רצח הַמֶּלֶךְ וּבְמִשְׁתְּאוֹתָיו: כִּי מִנְהָג הוּא כַּאֲשֶׁר תֵּדַע אַף־אַתָּה אֲשֶׁר
מִשְּׁעַת הַיּוֹם שֶׁהַמֶּלֶךְ מַתְחִיל לְהַקְבִּיל פָּנִים וְעַד־לֶכְתּוֹ לִשְׁכַּב
רצט נִכְתָּבִים כָּל־הַדְּבָרִים וְכָל־הַמַּעֲשִׂים: מִנְהָג יָפֶה הוּא וּמוֹעִיל: וּבַיּוֹם
הַבָּא נִקְרָא לִפְנֵי הָרֵאָיוֹן אֲשֶׁר נַעֲשָׂה וַאֲשֶׁר דֻּבַּר בַּיּוֹם אֶתְמוֹל
ש וְאִם דְּבַר־מָה נִמְסַר לֹא כְצָרְכּוֹ יְתַקְּנוּהוּ: וְכָכָה קִבַּלְנוּ אֶל־נָכוֹן
מֵאֵת הָרוֹשְׁמִים אֶת כָּל־הַדְּבָרִים כַּאֲשֶׁר נֶאֶמְרוּ וְהֶעֱלֵינוּם עַל־הַכְּתָב
מִדַּעְתֵּנוּ אֶת־אַהֲבָתְךָ לָדַעַת דְּבָרִים מוֹעִילִים:
שא וּמִקֵּץ שְׁלֹשָׁה יָמִים לְקָחָם דֶּמֶטְרִיּוֹס וְעָבַר דֶּרֶךְ שִׁבְעַת
הָאִסְטַדְיוֹנוֹת לְאֹרֶךְ סֶכֶר־הַיָּם אֶל־הָאִי וּכְעָבְרוֹ אֶת־הַגֶּשֶׁר בָּא אֶל־
הַחֵלֶק הַנִּשְׁקָף צָפוֹנָה: בְּאָסְפוֹ אֶת־כֻּלָּם אֶל־בַּיִת בָּנוּי עַל־שְׂפַת
מוֹשָׁב נֶהְדָּר בְּרֹב־שֶׁקֶט קָרָא אֶל־הָאֲנָשִׁים לַעֲשׂוֹת אֶת־הַתַּרְגּוּם כִּי
שב כָּל־הַדָּרוּשׁ לַעֲבוֹדָתָם הוּכַן יָפֶה: וְאָז הִתְחִילוּ לַעֲשׂוֹתָן מִתּוֹךְ־
הַסְכָּמָה בְּהַשְׁווֹתָם כָּל־דָּבָר: וְהַנַּעֲשֶׂה מִתּוֹךְ־הַסְכָּמָה נִכְתַּב כָּרָאוּי
שג עַל־יְדֵי דֶּמֶטְרִיּוֹס: וִישִׁיבוֹת הָאֲסֵפָה הָיוּ עַד־הַשָּׁעָה הַתְּשִׁיעִית:
וְאַחֲרֵי־כֵן הָיוּ נִפְנִים אֶל־רְפוּאַת הַגּוּף וְהָיוּ נוֹתְנִים לָהֶם בְּשֶׁפַע כֹּל

רצו כל השו"ת של המלך והזקנים הוציא מתוך ס׳ הזכרונות של המלך! —
שא–שכא. חלק ד׳: מעשה התרגום וחזרת הזקנים לירושלים.
שא סכר־הים. שהיה מחבר אי פארוס לאלכסנדריה. —
שב בהשוותם. היו משוים ביניהם את התרגום שעשה כל אחד מהם לאותה פרשה. —
שג עד־השעה התשיעית. עד שלש אחר הצהרים. —

שד אֲשֶׁר שָׁאָלוּ: מִלְּבַד זֹאת הָיָה דוֹרוֹתְאוֹס מַגִּישׁ יוֹם יוֹם אַף־לָהֶם
אֶת אֲשֶׁר הֵכִינוּ לַמֶּלֶךְ כִּי־כֵן צֻוָּה מֵאֵת הַמֶּלֶךְ: וּבְכָל־יוֹם בַּבֹּקֶר
הָיוּ בָּאִים אֶל־הֶחָצֵר וְדוֹרְשִׁים בִּשְׁלוֹם הַמֶּלֶךְ וְנִשְׁלָחִים לִמְקוֹמָם:
שה וְאַחֲרֵי נָטְלָם אֶת־יְדֵיהֶם בַּיָּם כְּמִנְהַג כָּל־הַיְּהוּדִים וְהִתְפַּלְּלָם לֵאלֹהִים
שו הָיוּ עוֹסְקִים בְּמִקְרָא וּבְתַרְגּוּם כָּל־כָּתוּב וְכָתוּב: וְשָׁאַלְתִּי עַל־זֶה מַדּוּעַ
יִטְּלוּ אֶת־יְדֵיהֶם לִפְנֵי הַתְּפִלָּה דַּוְקָא וּבֵאֲרוּ כִּי זֶה עֵד שֶׁלֹּא עָשׂוּ
כָּל־רָע כִּי כָל־פְּעֻלָּה בְּיָדַיִם הִיא נַעֲשָׂה: טוֹב וְיָשָׁר הוּא בְּהַעֲבִירָם
שז כָּל־דָּבָר אֶל־הַצֶּדֶק וְהָאֱמֶת: כָּכָה כַּאֲשֶׁר אָמַרְנוּ הָיוּ מִתְאַסְּפִים יוֹם
יוֹם אֶל־הַמָּקוֹם הַהוּא הַנָּעִים בַּשֶּׁקֶט וּבְשֶׁפַע הָאוֹר וְעוֹשִׂים אֶת אֲשֶׁר
הוּטַל עֲלֵיהֶם: וְכֵן הָיָה כִּי בִּשְׁנַיִם וְשִׁבְעִים יוֹם נִשְׁלַם מִכְתַּב
הַתַּרְגּוּם כְּאִלּוּ נַעֲשָׂה דָּבָר זֶה לְפִי מַעֲרָכָה קוֹדֶמֶת:
שח כַּאֲשֶׁר בָּא לִידֵי גְּמָר אָסַף דֶּמֶטְרִיּוֹס אֶת־קְהַל הַיְּהוּדִים אֶל־
הַמָּקוֹם אֲשֶׁר שָׁם נִגְמַר הַתַּרְגּוּם וְקָרָא לִפְנֵי כֻלָּם וּבִפְנֵי הַמְתַרְגְּמִים
אֲשֶׁר הָיוּ לָהֶם שְׁבָחִים גְּדוֹלִים מֵאֵת הַקָּהָל בִּגְלַל הַטּוּב הָרַב אֲשֶׁר
שט עָשׂוּ: כְּמוֹ־כֵן שִׁבְּחוּ אֶת־דֶּמֶטְרִיּוֹס וּבִקְשׁוּ מִמֶּנּוּ לִמְסֹר לְרָאשֵׁיהֶם
שי הַעְתָּקַת כָּל־הַתּוֹרָה: וְכַאֲשֶׁר נִגְמְרָה קְרִיאַת הַסְּפָרִים קָמוּ הַכֹּהֲנִים
וְזִקְנֵי הַמְתַרְגְּמִים וּבְנֵי־הַקְּהִלָּה וּמַנְהִיגֵי הַקָּהָל וְאָמְרוּ: אַחֲרֵי אֲשֶׁר
הַתַּרְגּוּם נַעֲשָׂה יָפֶה וּבְדִיּוּק בַּכֹּל טוֹב כִּי יִשָּׁאֵר כַּאֲשֶׁר הוּא עַתָּה
שיא וְכִי לֹא־יֵעָשֶׂה בּוֹ כָּל־תִּקּוּן: וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר הִבִּיעוּ כֻלָּם אֶת־הַסְכָּמָתָם
לַדְּבָרִים הָאֵלֶּה צִוּוּ לִקְרֹא קְלָלָה כְּמִנְהָגָם עַל־הָאִישׁ אֲשֶׁר יְשַׁנֶּה
אֶת־הַנֹּסַח בְּהוֹסִיפוֹ אוֹ בְהַחֲלִיפוֹ דָּבָר מִן־הַכָּתוּב אוֹ בְגָרְעוֹ [מִמֶּנּוּ]:
יָפֶה עָשׂוּ כָּכָה לְמַעַן יִשָּׁתֵמֵר לְעוֹלָם בְּלִי שִׁנּוּי:
שיב וְכַאֲשֶׁר הוֹדִיעוּ אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לַמֶּלֶךְ שָׂמַח מְאֹד כִּי
נַעֲשָׂה דְּבָרוֹ בִּשְׁלֵמוּת: וְאַף נִקְרָא הַכֹּל לְפָנָיו וְהוּא הִשְׁתּוֹמֵם
לְחָכְמַת הַמְחוֹקֵק וְאָמַר לְדֶמֶטְרִיּוֹס אֵיכָכָה אִישׁ מִן־הַהִסְטוֹרְיָנִים
אוֹ הַמְשׁוֹרְרִים לֹא רָאָה לְהַזְכִּיר סֵפֶר נִכְבָּד כָּזֶה אֲשֶׁר נַעֲשָׂה

שה במקרא ובתרגום כל־כתוב וכתוב. היו קוראים כל כתוב וכתוב ומתרגמים
אותו. ביווני: πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν ἑκάστου διασάφησιν. הלשון διασάφησις
אינו ידוע ממקום אחר חוץ מן הע׳ (ברא׳ מ׳ ח׳) לתרגום פתרון (חלום). באגרת אריסטיאס
הוא משמש לענין ביאור (כגון διεσάφουν בפיסקה הבאה), וכאן לענין תרגום, כנראה מן
ההמשך: הזקנים קוראים הכתוב ומתרגמים. —
שט העתקת. μεταγράψαντα. את גוף התרגום לא העיזו לבקש. —

שיג בִּשְׁלֵמוּת: וְהוּא אָמַר כִּי תוֹרָה זֹה קְדוֹשָׁה הִיא וּמֵאֵת אֱלֹהִים
הָיְתָה וַאֲחֵרִים שֶׁנִּגְּשׁוּ אֵלֶיהָ נִגְּפוּ בִּידֵי הָאֱלֹהִים וְחָדְלוּ מִנִּסְיוֹנָם:
שיד וְאַף סִפֵּר כִּי שָׁמַע עַל־תְּאוֹפֻּמְפּוֹס שֶׁהָיָה בְּדַעְתּוֹ לְהָבִיא בַּהִסְטוֹרְיָה
דְּבָרִים אֲחָדִים מִן־הַתּוֹרָה מֵאֲשֶׁר תֻּרְגַּם לִפְנֵי מִזֶּה שֶׁלֹּא כָרָאוּי
שטו וְנִתְבַּלְבְּלָה דַעְתּוֹ יוֹתֵר מִשְּׁלֹשִׁים יוֹם: וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר הוּטַב־לוֹ
הִתְפַּלֵּל אֶל־הָאֱלֹהִים כִּי־יִתְבָּרֵר לוֹ מַה־הֵסֵב בְּמִקְרֶה הַמַּעֲצִיב:
וְכַאֲשֶׁר הֶרְאוּ לוֹ בַחֲלוֹם כִּי הַדָּבָר הַהוּא קָרָה לוֹ עַל־עֲמָלוֹ לַשָּׁוְא
לָשׂוּם לִפְנֵי בְנֵי־אָדָם רְגִילִים דִּבְרֵי אֱלֹהִים הֵנִיחַ אֶת־הָעִנְיָן וְהִבְרִיא:
שטז וּמֵאֵת תְּאוֹדֶקְטוֹס מְשׁוֹרֵר הַטְּרָגֶדְיוֹת קִבַּלְתִּי אֲנִי כִּי כַאֲשֶׁר חָפֵץ
לְהָבִיא בִּדְרָמָה דְּבַר־מָה מִן־הַכָּתוּב בַּסֵּפֶר הֻכָּה בְתִבַּלּוּל בְּעֵינָיו:

שיד תאופומפוס. היסטוריין יווני שנולד באי כיוס בש׳ 376. הוא היה תלמידו של איסוקרטס, שעוררהו להתעסק בהיסטוריה. בש׳ 357 לערך גורש ממולדתו והלך בגולה לאתונה וברשיונו של אלכסנדר חזר בש׳ 332 למולדתו, והוא אז בן מ״ה שנים. אחר מותו של אלכסנדר גורש שוב והיה נע ונד. בשנת 305 היה גם בחצרו של תלמי I, ואף הוא רצה להוציאו מן העולם, אלא שידידיו הגנו עליו. תאופומפוס כתב שני חיבורים היסטוריים, אחד בשם Hellenica והאחר (שהיה כולל נ״ח ספרים) בשם Philippica (כלו׳ היסטוריה של פיליפוס). בתורת היסטוריין היו מעמידים אותו שלישי בשורה אחר הירודוטוס ותוקידידוס. שרידי כתביו יצאו לאור בספרים: א) Müller, Fragmenta Hist. Graecorum I; ב) The Fragments of Theopompus and Cratippus (Oxford 1909). — שמע על־תאופומפוס. נראה שכך כוונתו (אע״פ שביוונית סובל הלשון Θεοπόμπου ἀκηκοέναι אף המשמעות: מפי תאופומפוס), משום שהלשון מפי פ׳ הוא מוציא בלשון παρά (ע׳ שט״ז, שי״ז). — מאשר תרגם לפני מזה שלא כראוי. מכאן משמע שקודם לתרגום הע׳ היו נסיונות לתרגם התורה יוונית (על תרגומים יווניים שקדמו לתרגום הע׳ ע׳ Swete, Introd. 1—2). —

שטו רגילים. κοινούς, כינוי לנכרים. וכבר בא שימושו של לשון זה בספרות של היהדות האלכסנדרית (השוה מק״א א׳ מ״ז וס״ב) ובאיבנגליון (השוה אפוקליפסיס כ״א, כ״ז καὶ οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν πᾶν κοινόν=ולא־יבא בה כל־טמא) במשמעות של חולין=טומאה (בתרגום הע׳ משמש לענין זה ἀκάθαρτος), וכאן ענינו: בני אדם של חולין, שלא זכו להיות כדאים לתורה. — לשום לפני בני־אדם רגילים דברי אלהים. הוא סותר לעצמו: מתוך דבריו יוצא שהיו נכרים מכירים בתכנה וטיבה של התורה, ותוך כדי דיבור הוא משמיענו שאסור ליתן דברי תורה לנכרים, שיש בכך מעין הכלל nolite dare sanctum canibus! — אבל מאריסטובלוס ופילון ויוספוס משמע שגדולי הנכרים, כמו פיטגורס וסוקרטס ואפלטון, שאבו ממקורה של תורת ישראל. —

שטז תאודקטוס מפאסילידס בלוקיה נולד לערך 380. רוב ימיו בלה באתונה, ושם מת בן מ״א שנים, הוא היה תלמידם של איסוקרטס ואפלטון וידידו של אריסטו׳, והיה נואם חשוב וסופר טראגידיות. שרידי כתביו נאספו בספר: Nauck, Tragicorum Graecorum Fragmenta (1887). — בַּסֵּפֶר. ἐν τῇ βίβλῳ. זהו המקום הקדום ביותר המשתמש בשם ἡ βίβλος (=הספר) לענין כתבי קדש (Thackeray). השוה השמות ἡ γραφή (קנ״ה, קס״ח), τὰ λόγια (קנ״ח, קס״ז). —

וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר שִׁעֵר וּמָצָא כִּי בִגְלַל זֶה בָּאָהוּ הָאָסוֹן רִצָּה לֵאלֹהִים
בִּתְפִלָּה וּמִקֵּץ יָמִים רַבִּים נִרְפָּא:
שיז וְכִשְׁמֹעַ הַמֶּלֶךְ מִפִּי דֶמֶטְרִיּוֹס עַל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כַּאֲשֶׁר
אָמַרְתִּי לְמַעְלָה הִשְׁתַּחֲוָה וְצִוָּה לִדְאֹג הַרְבֵּה לַסְּפָרִים וְלִשְׁמֹר אוֹתָם
שיח בְּטָהֳרָה: וְאַף הִזְמִין אֶת־הַמְּתַרְגְּמִים כִּי יָבֹאוּ אֵלָיו לְעִתִּים קְרוֹבוֹת
בְּיוֹתֵר אַחֲרֵי אֲשֶׁר יָשׁוּבוּ לִיהוּדָה: וְאָמַר כִּי בְדִין הוּא שֶׁיָּשׁוּבוּ
וְכַאֲשֶׁר יָבֹאוּ אֵלָיו וְזֶה צָרִיךְ לִהְיוֹת יַחְשְׁבֵם לְאוֹהֲבִים וְיִשְׂאוּ מִמֶּנּוּ
מַתָּנוֹת הַרְבֵּה:
שיט וְאַחֲרֵי־כֵן צִוָּה לְהָכִין שִׁלּוּחֵיהֶם וְנָהַג בָּאֲנָשִׁים בְּיַד נְדִיבָה כִּי
נָתַן לְכָל־אִישׁ שָׁלֹשׁ שְׂמָלוֹת מִן־הַמִּין הַטּוֹב בְּיוֹתֵר וְכִכָּרַיִם זָהָב
שכ וּמִזְרָק כִּכַּר מִשְׁקָלוֹ וְכָל־הַכֵּלִים לְשָׁלֹשׁ הַמְסִבּוֹת: וּלְאֶלְעָזָר עִם־
שִׁלּוּחֵיהֶם עֶשֶׂר הַמְסִבּוֹת אֲשֶׁר רַגְלֵיהֶן כֶּסֶף עִם־כָּל־מַכְשִׁירֵיהֶן
וּמַעֲרֶכֶת כֵּלִים שְׁלֹשִׁים כִּכָּר מִשְׁקָלָהּ וְעֶשֶׂר שְׂמָלוֹת וּלְבוּשׁ אַרְגָּמָן
וַעֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת וּמֵאָה סְדִינֵי בוּץ וּמִזְרָקוֹת וּקְעָרוֹת וּמִנְחָה [לַמִּקְדָּשׁ]
שכא גְּבִיעֵי זָהָב שְׁנָיִם: וְכָתַב וּפָצַר בּוֹ כִּי אִם־יַחְפְּצוּ אֲחָדִים מִן־הָאֲנָשִׁים
לָשׁוּב אֵלָיו אַל־יְעַכְּבֵם כִּי הוּא מְכַבֵּד מְאֹד הַהִתְחַבְּרוּת אֶל־אֲנָשִׁים
מַשְׂכִּילִים וְהוּא מַעֲנִיק מֵעָשְׁרוֹ בְּיַד נְדִיבָה לַאֲנָשִׁים כָּאֵלֶּה וְלֹא לַשָּׁוְא:
שכב וְאַתָּה פִילוֹקְרָטֵס [עַתָּה] יֶשׁ־לְךָ הַסִּפּוּר כַּאֲשֶׁר הִבְטַחְתִּי:
אֶחְשֹׁב כִּי תִתְעַנַּג עַל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה יוֹתֵר מֵאֲשֶׁר עַל־סִפְרֵי
הַמּוּתוֹלוֹגִים: הֲלֹא טוֹב בְּעֵינֶיךָ לִלְמֹד דְּבָרִים הַמּוֹעִילִים לַנֶּפֶשׁ
וּבָהֶם תְּבַלֶּה רֹב הַזְּמָן: [וְעוֹד] אֲנַסֶּה לִכְתֹּב אַף שְׁאָר הַדְּבָרִים
הָרְאוּיִם לְמַעַן תַּעֲבֹר עֲלֵיהֶם וּתְקַבֵּל הַשָּׂכָר הַיָּפֶה בְּיוֹתֵר בְּעַד
מַשָּׂא נַפְשֶׁךָ:

שיט וכל־הכלים. κυλικεῖος (השוה מק״א ט״ו ל״ב), והכוונה לארון־כלים (sideboard). —

שכ״ב. סיום אגרת אריסטיאס.

ו[עוד] אנסה לכתב אף שאר הדברים הראוים. חוץ מחיבורו על האומה הישראלית ואגרתו זו היה בדעתו לכתוב עוד ספר, וודאי אף זה היה מיועד לעניני יהודים ויהדות! —

ספרי המקבים א׳ וב׳

מ ב ו א

א. ממלכות פרס ועד אנטיוכוס אפיפנס.

אין מלכות נוגעת בחברתה: עם עלייתו של אלכסנדר המקדוני נגזר על מפלתה של פרס. ועלייתו של אלכסנדר (למן שנת 334 ואילך) במהירות יתרה היתה. כיבושיו נעשו בזריזות גדולה. ובשנת 323 תוך כדי התעסקו בבבל בעריכת תכניות גדולות בסידור עניני ממלכתו ופיתוח דרכי המסחר קדמהו המות פתאם.

מיתתו של אלכסנדר גרמה למבוכות גדולות בממלכתו. מתחלה היתה רווחת כוונה טובה לשמור על שלימותה של אותה ממלכה והעמידו בראשה לבנו הקטן של אלכסנדר, שנולד לאחר מותו, יחד עם אחיו החורג. אבל הרוחות הרעות לא נכבשו, ושניהם – הבן והאח – נרצחו. אז הותרה הרצועה ושרי הגלילות שבממלכה היתה מלחמה נטושה ביניהם על דבר כסא המלכות. מכל מקום שדה המערכה היה הולך ומצטמצם: מתחלה נסתלקו מתוך המלחמה השרים הקטנים מפני הגדולים שהיו המנצחים, עד שנשתיירו מהם – שלשים שנה לאחר מותו של אלכסנדר – רק חמשה שרים, שנעשו מלכים איש בגליל מדינתו, וכעבור עוד כשלשים שנה נצטמצמו אותן חמש הממלכות לשלש: האחת – היא הממלכה המקדונית בעצם, שהיתה ראשית נחלתו של אלכסנדר – והיא אינה נוגעת לעניננו, – ושתי הממלכות האחרות הן: מצרים, שהיתה ממשלתם של בית תלמי, וסוריה, שהיתה ממשלתם של בית סליבקוס.

משתי ממלכות אלו נסתדרה בראשונה מלכותם של התלמיים ב מ צ ר י ם. הסתדרות זו הלה כמעט סמוך למותו של אלכסנדר. תלמי הראשון – מבחירי אוהביו ושריו של אלכסנדר היה – התחכם ונעשה מושל במצרים עוד קודם שהתחילה המלחמה בין שאר שרי אלכסנדר שהיו מתחרים ביניהם. מן הצד הגאוגרפי היתה מצרים מקום בטוח: היא היתה קשה להתנפלות, שהרי מצד היבשה נמצא בינה ובין סוריה מדבר ציה שאחריו היתה שיטה קשה של תעלות, ומצד הים לא היה שום נמל חוץ מאלכסנדריה, ונמל זה דוקא היה בו כדי להעמיד למושלה של מצרים במעמד נוח, שמכאן היה בידו לחדור אל המזרח.

מצב גאוגרפי זה נתן לו לתלמי להחזיק מעמד במשך חמשים השנה שהיו שוררות מבוכות בין חבריו. אדרבה, בשעת הכושר היה הוא נכנס ומתערב באותן המבוכות, כשהיה רואה בכך תועלת לעצמו.

בשנת 285 מסר תלמי את המלכות לבנו. שנתים אחר כך מת. לכבודו היו נוהגין מלכי מצרים להוסיף על שמם הפרטי גם את הכינוי ת ל מ י.

ומלכות ס ו ר י ה עלה בגורלה לנפול בידי שר אחד משריו של אלכסנדר וסליבקוס שמו. הוא האריך ימים מכל יורשיו של אלכסנדר. חמשים ושלש שנים אחר מותו של אלכסנדר עדיין היה סליבקוס זה מחבל מזמות לכבוש את כל הממלכה הגדולה מעזבונו של אלכסנדר, אלא שנרצח. סליבקוס היה אביה של השושלת המושלת בסוריה. בניה הראשונים של שושלת זו היו נוהגין להוסיף על שמם הפרטי את הכינוי ס ל י ב ק ו ס או אנטיוכוס, ובכללה נקראת השושלת בשם הסליבקיים. ממלכתם של אלו היתה מתפשטת בכל חלק ממלכתו של אלכסנדר שבאסיה למן ים התיכון ועד הדו.

ממלכה זו משובשת היתה בהרים ונהרות. משום כך היתה מכבידה על השליטים לנהוג בה אדנות כרצונם. בממלכה זו היה מוכרח השליט להיות נע ונד מקצה הארץ ועד קצה

וטרדות תדיריות היו לו להכניע את המתקוממים. בארץ זו לא היה באפשרותו של המלך לקבוע לעצמו מרכז אחד והיה זקוק לכמה ערי מטרופולין: סַרְדֵס לאסיה הקטנה, אנטיוכיה לסוריה, סליבקיה – במקומה של בבל – למדינות המזרח. בכל אחת מן הערים הללו היה מוכרח להמצא לפרקים, – הכל לפי צורך השעה.

ויש להעיר: גם התלמיים וגם הסליבקיים מקדונים היו לפי גזעם ויוונים לפי חינוכם ותרבותם, והלכך נכרים היו ובלתי אהובים גם על המצריים וגם על הסוריים.

חוץ מזה אף בינם לבין עצמם לא היו חיים בשלום.

סלע המחלוקת היה תמיד ענין הגבול שבין ממלכת סוריה ובין ממלכת מצרים, היינו למי שייכת א ר ץ י ש ר א ל. לדעת הסליבקיים היתה זו שייכת ל ס ו ר י ה בדרך הטבע, שהרי בין ארץ ישראל ובין מצרים מפסיק המדבר. אבל התלמיים אף הם קשה היה להם לוותר על ארץ ישראל: להם היתה ארץ זו משמשת קשר לדרך המסחרית שבין ערב ועזה, וחוץ מזה עשויה היתה לשמש להם ג״כ דרך להדו, נוסף על הדרך שהיתה להם בנילוס. זאת ועוד אחרת: הרי בסוריה היה הלבנון שמצרים היתה זקוקה כל כך לארזיו לשם מעשה אניות.

כללו של דבר, כדאית היתה ארץ ישראל, או – כמו שהיו קורין לה באותם הזמנים – חילת סוריה (=עמק סוריה), שיהיו נלחמים עליה.

עוד תלמי הראשון ראה צורך גדול לספח אותה למצרים ובשעת המבוכות לא התרשל וכבשה. כיבוש זה נעשה עוד באותו הזמן שבסוריה היה שליט אנטיגונוס, משריו של אלכסנדר אף הוא, ותלמי וסליבקוס עדיין בני ברית היו. אמת, אותו כיבוש של ארץ ישראל על ידי תלמי לא לאריכות ימים היה. אבל תלמי לא נתיאש, וכשנפל אנטיגונוס הלך וכבשה שוב (בש׳ 301).

כמעט כל המלחמות שבין הסליבקיים ובין התלמיים, שארכו כמאה שנה, כל עיקרן לא היו אלא על ארץ ישראל.

לבסוף, מאה שנה לאחר מות אלכסנדר (בש׳ 223), כשעלה לכסא המלכות של הסליבקיים אנטיוכוס השלישי – נוהגין לכנותו בשם אנטיוכוס הגדול – עלתה בידו להכריע את הכף בענין ארץ ישראל לטובתה של סוריה: הוא כבשה בשנת 218. אבל בשנת 217 יצא פתאם תלמי פילופטור ממצרים ואסר מלחמה עם אנטיוכוס על גבול המדבר, בְּרָפִיחַ, ושוב הוחזרה ארץ ישראל לרשותם של התלמיים. רק אחר מותו של פילופטור – בשנת 205 או 204 – חידש אנטיוכוס את המלחמה עם מצרים, ובשנת 198 – במלחמת פָּנְיוס (כך קורא למקום זה יוספוס, והוא Banias שלעכשיו), במקום שתחום הלבנון מתקרב למעינות הירדן – כבש שוב את ארץ ישראל.

אחר כיבושו זה הלך אנטיוכוס לירושלים. לדברי יוספוס קבלוהו שם ברצון ובשמחה, והוא מצדו עשה הנחות גדולות לבית המקדש ולעם. על כל פנים יש ללמוד מדבריו של יוספוס בנדון זה שהתחלפות הכובשים של ארץ ישראל לא עשתה על היהודים רושם קשה.

אחר מותו של אנטיוכוס III עברה ממלכת סוריה – בשנת 187 – לידי סליבקוס IV פילופטור בנו. הוא מלך עד שנת 175, כלו׳ עד שנרצח על ידי היליודורוס ראש שריו. הלה ודאי היה חושב שהוא ימלוך כאפיטרופוס לתינוקו של סליבקוס, שמו היה אנטיוכוס, שהרי דמיטריוס בנו הבכור של סליבקוס, נער בן תשע, היה עצור ברומי כבן־תערובות ולא היתה לו רשות לעזוב את מקומו.

אבל חשבונו של היליודורוס חשבון טעות היה.

לסליבקוס היה אח ושמו אנטיוכוס. אנטיוכוס זה נִתַּן בתחלה על ידי אביו – אנטיוכוס הגדול – כבן תערובות לרומיים והיה נמצא ברומי. אחר כך, כשהכריחו הרומיים לסליבקוס לשלוח לרומי את דמיטריוס, בנו הנער, במקומו של אנטיוכוס אחיו, עזב הלז את רומי והלך ונתישב באתונה. שם עלה למשרה חשובה: היה שר החיל המזוין (στρατηγὸς ἐπὶ τὰ ὅπλα). כששמע שסליבקוס אחיו נרצח, נתעורר בו הרצון לעלות לכסא המלכות בסוריה.

שחקה לו השעה ומצא מסייע בידו. אבמינס II מלך פירגמוס (באסיה הקטנה) חשב ומצא כדאי לפניו, מטעמים של פוליטיקה, שמלך סוריה הקרובה אליו יהיה אנטיוכוס איש בריתו. בעזרתו של החיל ששלח אתו מלך פירגמוס בא אנטיוכוס לסוריה ונתקבל שם למלך בלי שום התנגדות. היליודורוס נעלם.

אנטיוכוס זה הוא אנטיוכוס IV אפיפנס שעל ידו נפתחה בארץ יהודה הפרשה של מאורעות הדמים, שעליהם מספרים ספרי המקבים א׳ וב׳. בעל ספר דניאל (י״א כ״א) רומז על עלייתו למלכות בזה הלשון: „ועמד על כנו (=על מקומו של סליבקוס פילופטור) נבזה ולא נתנו עליו הוד מלכות ובא בשלוה והחזיק מלכות בחלקלקות״.

יש לשער, שבזמן הראשון שיתף אנטיוכוס אפיפנס אל עצמו במלכות את אנטיוכוס התינוק כיורש עצר, שכן נראה מן המטבעות שיצק שצר עליהם דמות של תינוק כבן ד׳ או ה׳ וקלסתר פניו דומה לשל סליבקוס פילופטור. כמו כן נשתמרו תעודות (בכתב יתדות) משנת מלכותו הראשונה ועד שנת 169 ובהן כתוב „אנטיוכוס ואנטיוכוס המלכים״.

אבל אחר כך רצח אפיפנס את התינוק על ידי אנדרוניקוס, שנרצח אף הוא על ידו, ונשאר הוא מולך יחידי בסוריה.

מה היה אָפיו של אנטיוכוס אפיפנס? —

שאלה זו כעין חידה היא, שבפתרונה נבוכו לא רק אחרונים אלא אף ראשונים, בני דורו בעצמם.

הוא נתחנך ברומי בתוך השדרות העליונות של החברה. אע״פ שבאותם הימים כבר היתה רומי עומדת בנטיה לירידה, מכל מקום עדיין היתה קיימת אז מסורת מן הזמנים שעברו: עדיין היה שורר החופש הפוליטי והמוסר הפוליטי של הריספובליקה. אנטיוכוס גדל בתוך הנוער של האריסטוקרטיה הרומית והיה מתהלך ביחסים אינטימיים עם כמה אנשים שגורל העולם היה נתון בידיהם. יחד עם הנטיה הריספובליקנית רכש לעצמו בתוך אותה החברה אף את ההיליניות החיצונית, הגנדרנית, על כל סממניה וסימניה. השפעתה של זו עליו היתה גדולה כל כך, עד שתיכף ליציאתו מרומי לחופש לא ראה לעצמו מקום טוב להתישב בו חוץ מאתונה, המטרופולין לתרבות ההילינית, וכאן דוקא נכנס לחיי אזרחים.

אבל אנטיוכוס לא היה עמקן בנוגע להיליניות: שטחי היה יותר מדאי. דמיונו והרגשתו הם היו הסוכנים בו, ולא שכלו. כל תאותו היה ברק החיצוניות, מעין משחק של תיאטרון. ברק של מלכות, זהב וארגמן, הדר של פומביות, תארים רברבנים — כל אלה היו לוקחים את לבו. וכל אלה היה אוהב לגלות בתערובת של הוללות מיוחדת במינה. אוהב היה לשוטט בלילות ברחובות עירו הגדולה כשהוא מתהולל, ומדהים היה בתהלוכותיו לבני הנוער שהיו מאחרים אף הם להשתכר ולהתהולל בלילות. ויש ובעצם היום היה מהלך הלום יין כשהוא זורק חפנים של מטבעות ברחובות. לפרקים היו פוגשים בו כשהוא מעוטר פרחי ורדים ולבוש זהב ודמיונו כמי שהולך ומחפש דבר־מה. ואוי להם לסקרנים שהיו מעיזים אז ליֵלך אחריו, מפני שמיד היה תופס אבנים וזורק בהם. כמו כן היה אוהב להיות מעורב עם ההמון: היה הולך לבתי המרחץ העממיים. פעם היה מעשה, שכשהביאו לו עבדיו למרחץ את בשמיו היקרים ואחד מתוך ההמון קרא: מה טוב לכם, המלכים, שאתם משתמשים בדברים שריחם טוב כל כך! — שם אנטיוכוס לב לדברי אותו בר־נש ולמחר צוה ליצוק על ראשו מן המור הטוב, והוא גופו היה עומד בשעת מעשה ומשתתף בצחוקם של הנאספים.

אוהב היה לעשות הפתעות ולא היה סובל שום הפרעה לחפציותיו. ובכל היה גובר אצלו רק הצד החיצוני: ההיכלות היווניים, צורות החיים הדתיים והחילוניים, — כל אלה לא היו מעניינים אותו כלל מצד התכן שבהם, אלא מצדם החיצוני.

אוצרות גדולים היה מבזבז למתן נדבות, כדי לפרסם בעולם את השתגעותו לחיצוניותה

של ההיליניות. מדה זו היתה שוררת בו עד כדי טירוף הדעת. אף מחוץ למקומות מלכותו היה מבליט את פזרנותו. כמעט שלא היתה עיר חשובה בכל מקום שיד ההיליניות הגיעה שמה שלא קבלה מידי אנטיוכוס מתנה של יִפוי בצורת היכל, מזבח, קולונאדה, פסילים וכדומה. אבל יותר מכל נודעה ממנו חבה יתרה לאתונה עיר חמדתו, שאנשיה היו מקבלים על פיו זכיות מיוחדות בסוריה. שם, באתונה, התחיל בבנין מקדש ענקי לזיוס האולומפי, אחד מגדולי המקדשים היווניים שבעולם — בית מקדש זה נגמר בנינו ע״י אדרינוס (בש׳ 130), לאחר שלש מאות שנה! — שרידיו של אותו מקדש נשתיירו עד עכשיו.

זיוס האליל לקח את לבו של אנטיוכוס יותר מכל אליליהם של היוונים והוא העלה אותו (במקום אפולון) למדרגת מגן לבית סליבקוס, ולא עוד אלא שאנטיוכוס עשה עצמו אלוה בבחינת זיוס, עד שהיה צר צורתו של זיוס בקלסתר פנים של עצמו מוקף קרנים, ובכינוי Θεὸς Ἐπιφανής שנטל לעצמו רצה לומר שהוא הוא אלהות של זיוס בצורתו של בשר ודם (ויש שהיה מוסיף על כינויו זה אף התאר Νικηφόρος (=נושא [בידו] את [האלילה] Νίκη = נצחון!).

והואיל והוא, אנטיוכוס, בבחינת זיוס, או אפילו זיוס גופו, והוא אלהותה של מלכות סוריה, הרי הדין נותן שעל כל הארץ לְהַאֲלִיהוֹ, כלומר לעבדו בכבוד שמים, — כי על כל [אלוה] יתגדל (דניאל י״א ל״ז)! —

מכאן יצאה אף שיטה פוליטית שלימה: עבודת אנטיוכוס בצורת פולחן עלולה לעשות את כל האומות השונות שבמלכותו לחטיבה אחת, — להיות כלן לעם אחד (מק״א א׳ מ״א).—

לא נשאר לו אלא להתמכר למשא נפשו: להרביץ היליניות בארצו. הפצת ההיליניות בנוסח אנטיוכוס בכלל לא עלתה בקושי. אדרבה, כל עיר ועיר היתה מבקשת ליהפך לעיר הילינית, שהרי בזה היתה מקבלת הזכיות המיוחדות שהיו ניתנות ברשיונו המיוחד של המלך: אזרחיה של אותה עיר היו נרשמים כאזרחי העיר אנטיוכיה גופה. והניגודים שבין נימוסיהם של עמי סוריה ובין נימוסיה של אותה ההיליניות לא היו כלל ניגודים של ממש. הפוניקיים, למשל, לא ראו שום מניעה לעצמם לעשות אצלם משחקים אולומפיים בנוסח היווני בכל פרק של ארבע שנים, או לא ראו שום סתירה לאמונתם לכנות את מלקרת אלהיהם בשם הירקלס, בשעה שהיו מדברים יוונית, ממש כמו שמלכות סוריה מצדה לא ראתה שום עון אם על המטבעות הפוניקיים היתה חקוקה צורתו של אנטיוכוס־האלהות ובצדה היתה הכתבת באותיות פוניקיות דוקא. אלו ואלו היו מתמזגים כאחד.

רק ביהדותה של ארץ יהודה הקטנה נתקל אנטיוכוס בנוגע ליוונותו.

ב. היהדות בארץ יהודה למן עזרא ועד המקבים.

קטנה היתה האומה היהודית שבארץ אבות. ארץ זו כל שטחה היה נכלל בירושלים ובהיקף שמסביב לה, וזה היה מתפשט לא יותר מעשרה ועד חמשה עשר מיל[1].

אומה זו שביהודה עיקר עסקה בעבודת אדמה היה. יוספוס מעיד: אין אנו עם של מסחר. חוץ מזה, היו מעטים בגליל[2] שהיו עוסקים גם במשלח יד ממקצועות אחרים: מסביב לים כנרת היו עוסקים בדִיוג ובאכספורט של דגים מלוחים (ומכאן השם של העיר Tarichaea באותו המחוז, מן τάριχος = ביוונית: דג מלוח), צפורי שבגליל היתה עיר של אורגים, נצרת— עיר של חרשי עץ.

1) בצפון היו מחוץ לתחום הישוב היהודי לוד רמתים ועפרים (ה׳ מילין צפונית־מזרחית לבית אל), במערב — גזר, בדרום היה התחום על יד בית־צור בערך. —

2) ששם היו היהודים יושבים בתוך הגויים. —

חוץ מעבודת האדמה היה להם, ליהודים, עוד מקצוע שהצטיינו בו: עבודת הצבא. במקצוע זה היו מפורסמים בעולם הרחב. בי״ב שבמצרים היתה מושבה של חיילים יהודיים עוד במאה החמישית לפני סה״נ. התלמיים היו מוציאים הרבה יהודים מארץ ישראל ומושיבים אותם כאנשי חיל במצרים, ובסוף המאה השניה לפני סה״נ היו שרי צבא יהודיים אצל התלמיים. אנטיוכוס III הגדול העביר אֲלָפִים משפחות יהודיות מבבל ללודיה ופרוגיה (שבאסיה הקטנה) שישמשו לו שם מצב צבאי [1]). מלכי היוונים במזרח היו משתמשים בחיילים שכירים מן היהודים, ועוד.

החיילים היהודים היו ידועים בגבורתם: הם היו בזים לפצעים ולמות (המושג העברי ח ל ל כולל את שניהם!). הכל היה הפקר לגבי היהודי כשהיה נלחם על ענין שהיה קרוב אל־לבו. העולם היווני־הרומי היה חרד מפני הגבורים היהודים: שונאי ישראל הראשונים היו מונים להם, ליהודים, בעיקר שהם קשים להכנעה ועומדים בהתלהבותם המרדנית. כשנתנגשו הגייסות של הרומיים בשנות הששים של המאה הראשונה לסה״נ עם קנאי היהודים שבגליל הודו שמימיהם לא נפגשו באויב מר כזה.

זמן רב היה עם זה בארץ מולדתו עם לבדד ישכון בעניניו הרוחניים: היה שומר לו על קניני תרבותו המיוחדת במינה וחי לו את חייו על פי תורתו ומסורת אבותיו.

אבל משנעשית המהפכה הגדולה של אלכסנדר המקדוני בתבל (οἰκουμένη) על כרחם של היהודים נגעה אותה תנועה גם בהם. כשהיה אלכסנדר הולך למסעי נצחונותיו בעולם היו התרבות והלשון של היוונים נר לרגליו — הוא, המקדוני, היה חניך היוונות ממדרגה ראשונה: מורהו היה אריסטוטלס! — וכיבושיו היו אף כיבושיה של ההילניות. ותנועה יוונית זו לא נשארו גם היהודים שבעולם הרחב ערטילאים הימנה. בתפוצות ישראל, מחוץ לארץ יהודה, היתה נעשית בעולם היהודי עבודה רבה של הסתגלות למהלך הרוחני החדש. ודאי היו יהודים ביוון ואלו היה להם מגע ומשא עם יהודי שאר ארצות. יש לשער השערה קרובה לודאי, שכמו שהיו נמצאות במרכזי המסחר היווניים שבאתונה (עוד במאה הרביעית לפני סה״נ!) ודילוס קהלות של אנשי פוניקיה ומצרים כן היו במציאות אף קהלות של יהודים [2]).

כמו כן שומעים אנו על „יהודי מעמק סוריה שהיה הליני לא רק בלשון, אלא אף בנפש”, שבא במסעיו לאסיה הקטנה ומסיח היה עם אריסטוטלס [3]).

כך היתה התנועה ההילינית שבעולם הרחב רווחת ומתפשרת עם היהדות עד כדי מזיגה הרמונית. אבל ביהודה היה קשה שיהא פרוצס מעין זה במדה מרובה.

כאן היתה היהדות הולכת ומושכת לה את הזרם לפי אותה התעלה שפילגו לה עזרא ותלמידיו. במשך של מאתים וחמשים שנה בקירוב היתה אותה יהדות ממשיכה את הייה בשקט ובלי זעזועים. הלכך אין לה לאותה התקופה הארוכה היסטוריה מִשֶּׁלָּהּ. לְקָיוֹן גמור יש בה בנוגע להיסטוריה הפנימית של האומה. רק מתוך מה שנעשה קודם לאותו זמן וממה שנעשה בסופו אפשר לעמוד קצת על מה שנעשה באמצעיתו, דוקא באותם הזמנים שהיתה תנועה חזקה בעולם שמחוצה ליהדות בתוך מאות של עמים וגזעים שונים.

תקנותיו של עזרא הכו שרשים עמוקים בתוך חייה של האומה, וביחוד בתוך חלקה הקטן שהיה שרוי על אדמת אבות. אותה הצורה הכפולה שניתנה לחיים הרוחניים־הדתיים בימי עזרא נשארה לדורות: מ צ ד א ח ד הנהגה אריסטוקרטית של ראשי „בתי אבות” (עזרא ח׳ כ״ט) עם הכהן הגדול בראשה. על ידו של הכהן הגדול היתה קיימת מועצה של זקנים

1) יוספוס, קדמ׳ י״ב קמ״ח קמ״ט, והשוה אגרת אריסטיאס י״ב—י״ג. —

2) ע׳ Schürer, GJV, III 56—57. —

3) יוספוס. Contra Ap., I 176. -

(γερουσία). הדת הפומבית שבבית המקדש היתה מחוברת בעצם עם הממשלה לרשות אחת. הכהנים היו מנצחים על הדת החיצונית שבבית המקדש עם מתנות כהונה שבצדה. קשה לדעת עד היכן היה העם זהיר באותן המתנות. מתוך דברי מלאכי (ג׳ ט׳) ונחמיה (י״ג י׳) משמע שזהירות יתרה לא היתה נוהגת בכך. מדבריו של בן־סירא (ז׳ ל׳ — ל״א), שראה צורך להזהיר על היחס לכהנים, נראה ג״כ שהיחס מצד העם לא היה טוב ביותר:

בכל מאודך אהוב עושך — ואת משרתיו לא תעזב
כבד אֵל וַהֲדַר כהן — ותן חלקם כאשר צֻוֵּיתָ
לחם אשמים ותרומת־יד — זבחי צדק ותרומת קדש.

אבל מ צ ד ש נ י היו קיימים בתי כנסיות למרכז תרבותי־חברתי ובהם היו מנצחים תלמידי חכמים. שם היתה התורה שבכתב רווחת. ספרי האומה היו מצויים בידי העם כל כך, עד שכשהיתה גזירת השמד היו היוונים טרודים הרבה בביעורם. הסופרים — תלמידי החכמים — היו מרביצים תורה שבכתב בישראל, אבל ודאי על פי מסורת אבות שהיתה מקובלת בידם מדור לדור. כך היתה תורה שבעל פה הולכת ומשתלשלת כשהיא אחוזה בתורה שבכתב. תלמוד תורה וחיי רוח היו קנינם של כ ל ל י ש ר א ל. כאן — בבתי הכנסיות — היתה רווחת הדעה שהכהנים, אמת, סמכותם מן התורה היא, אבל על כל פנים לא היו חושבים את ההפך בנדון זה. הכהונה בצלה של התורה היתה עומדת, ואין ספק שתלמיד חכם היה עדיף מכהן עם הארץ.

אבל עם התגברות התרבות והלשון ההילינית בעולם, מתחילת כיבושיו של אלכסנדר המקדוני ואילך, לא נשארה ארץ יהודה מן הצד לגמרי. מעט מעט היתה היוונות חודרת גם לכאן ועושה פרצים בחומת היהדות. הרי בצדו של הישוב היהודי היו כמה ישובים יווניים־אליליים. חוץ מזה, היה קיים משא ומתן תדיר בין יהודי ארץ ישראל ובין היהודים שבחוצה לארץ, ואלו האחרונים כבר היו במדה גדולה מְיֻוָּנִים הן בלשון והן בנימוסים החיצונים שבחייהם. יחד עם זה היו אנשים מישראל בירושלים שהיו שואפים להתקרב אל המושלים הנכרים. בכחם של כל אותם הגורמים נוצרה בירושלים סביבה יהודית של מתיוונים, כלומר חברה של אנשים מישראל שסיגלו לעצמם את הלשון ואת נוסח החיים של היוונים־הסורים. ודאי לא בבת אחת נעשה הדבר, אלא מעט מעט הגיעו אותם האנשים עד כדי הפרדם פירוד גמור מעל החברה היהודית המסורתית. כך נתפלגה החברה היהודית לשנים: הללו היו מחזיקים במורשת אבות והללו התרחקו מאחיהם והתקרבו לנכרים עד שנעשו שונאים ממש ליהדות.

על ידי היהודים המתיוונים ובסיוע של נכרים מן החוץ היתה ההתנגשות הגדולה של היהדות עם היוונות. התנגשות זו היתה גורם מכריע בתולדותיה של היהדות לעתיד לבוא: כמו שהתנגשותה של היהדות על אדמת נֵכָר עם התרבות הבבלית הולידה בשעתה את היהדות של עזרא, כך התנגשותה השניה של היהדות, ועל אדמת אבות, עם התרבות ההילינית נתנה לאומה גם את ארצה וגם את תרבותה הגדולה שהמשיכה את חיי התפתחותה לדורות.

ג. גזירות השמד של אנטיוכוס אפיפנס והתקוממות המקבים.

כשעלה אנטיוכוס אפיפנס למלכות (בש׳ 175) מיד באה אליו משלחת מאת היהודים המתיוונים שבירושלים להשתדל שיתן רשות להפוך את ירושלים למין אנטיוכיה ולהקים בתוכה גִּמְנָסִיּוֹן וְאֵיפֶּבִּיּוֹן, מוסדות יווניים טיפוסיים, לחנך בהם את הנערים והבחורים ברוח עיקריה של ההילינִיות.

בראש המשלחת עמד יָסוֹן, שהיה אחיו של חֲנִיָּה כהן גדול. חוניו היה משמש בכהונה גדולה עוד מימי סליבקוס IV. יסון זה — שמו העברי היה ישוע — היה מבקש לעצמו את הכהונה הגדולה.

בהתקרבות יהודים אלו אל אפיפנס שמשו שתי מדות בעיקר:

חרחורי היהודים התקיפים מן המתיוונים שהיו שואפים למשרות השלטון, ואהבת הבצע של אפיפנס, שחוץ ממדת הבזבזנות שהיתה שלטת בו היה לו עוד אוצר הממלכה שהיה עמוס חובות והכרח לתשלומי מסים לרומיים בעד הוצאות המלחמה שהעיז אנטיוכוס III לנהל אתם.

לפיכך, לאחר שיסון התחייב לפני אפיפנס להכניס לו סכום גדול נעשו לו בקשותיו: ניתנה לו הכהונה הגדולה במקומו של חוניו אחיו ורשיון להפוך את ירושלים לעיר הילינית ולבנות בה גמנסיון ואיפיביון יווניים.

המשלחת חזרה בנצחונה לירושלים. יסון עלה לכהונה הגדולה, וחוניו אחיו היה מוכרח להחיש לו מפלט למקום מקלט של נכרים, לבית המקדש של אפולון שֶׁבְּדַפְנֵי (סמוך לאנטיוכיה), כדי להציל את חייו.

אז בנו המתיוונים גמנסיון בירושלים והכניסו לתוכו את בחורי ישראל. יסון משך לשם אף את פרחי הכהונה. בקנאות גדולה התחילו עוסקים בפעולות הַיִּוּון על אפם של הנאמנים ליהדותם.

קנאותו של יסון ליוונות לא ידעה גבול. כשהיו משחקים אולומפיים בצור שלח שמה באי־כח של ירושלים להשתתף בַשמחה ואף כסף נתן בידם להוצאות קרבן לכבוד הירקלס (= מלקרת, האליל הצורי). ודאי רצה לעשות בזה הנאה אף לאנטיוכוס, שהיה באותו מעמד, כי נפנה מכל עסקי המלוכה והלך להשתתף באותם המשחקים.

בשעה שעלה אפיפנס למלוכה היתה ממלכת מצרים מתנהגת על ידי קליאופטרה אחותו (אלמנתו של תלמי אפיפנס, שמת בש׳ 182) בשם בנה הצעיר תלמי פילומיטור. אז היה אפיפנס בטוח בגבולותיה של סוריה בדרום. אבל בש׳ 173 מתה קליאופטרה ובמצרים קמה מפלגה אנטי־סליבקית.

מפלגה זו היתה מצטערת שאין עמק סוריה מחובר למצרים. אפיפנס היה מרגיש שאותה מפלגה עתידה להפיג את צערה במלחמה עם סוריה והלכך ראה צורך לעצמו לקדם את המלחמה. על כל פנים יצא בחילו עד יפו. כשנוכח שלעת עתה אין סכנה צפויה לו חזר צפונה.

אבל בש׳ 169–170 אסרה מצרים את המלחמה. תלמי פילומיטור, היתום הצעיר, שני אפיטרופסים היו לו והם יצאו בראשו של חיל לפשוט על עמק סוריה. נזדרז אפיפנס ואחר ימים לא רבים עמד עם חילו הגדול בשערי מצרים: הוא עבר דרך המדבר שבין ארץ ישראל ומצרים, עבר דרך הר קָסִיוֹס, ועד פֵּלוּסִיוּם — מבצרה של מצרים — הגיע. שם פגש בחילה של מצרים ונגפהו. המצריים המליטו את מלכם הצעיר באניה, אבל גם בזה לא הצליחו, והסוריים תפסוהו בדרך והביאוהו אל אפיפנס. בידי המצריים נשארה רק אלכסנדריה לבדה. אנשי אלכסנדריה גמרו בדעתם להחזיק מעמד נגד אפיפנס והושיבו על כסא המלכות לאחיו הצעיר של המלך השבוי, נער כבן חמש עשרה, וכינוהו בשם אבירגיטס.

ענין זה היה נוח לו, לאפיפנס. עכשיו היה לו תירוץ מספיק למעשיו לעתיד: הוא מנהל את המלחמה לשם הצדק, מפני שהוא רואה חובה לעצמו להחזיר את מלכות מצרים לתלמי המלך הנגזל. אז היתה מלחמת־ים ושוב נצח אפיפנס. אחר כך עלה לו ללכוד אף את פילוסיום, והדרך למצרים היתה פתוחה לפניו. למעשה היתה כל מצרים ברשותו, חוץ מאלכסנדריה שהיתה מחזיקה עדיין במלכותו של אבירגיטס הצעיר. אז קבע לו אפיפנס לפילומיטור, את מושבו במונף. על כל פנים אפיפנס היה המנצח של מצרים וחזר לסוריה (בש׳ 169) בגאות מנצח ובשלל רב.

בדרכו ממצרים סר עם חילו לירושלים. ירושלים היתה חוטאת בעיניו, שהיתה נגד

מלכותם של הסליבקיים. טבעי היה הדבר שהמחזיקים ביהדות ורוצים בקיומה היו רואים באנטיוכוס את אויבה ועל כרחם מצדדים היו ב ל ב ם כלפי התלמיים של מלכות מצרים. המתיוונים לא היו נמנעים לרמוז לאפיפנס על ענין זה. אין תמיהה אם בחזירתו ממצרים כמנצח גמר בדעתו לילך לירושלים ולהענישה. סוף סוף עיר זו, שהיא המרכז למדינת התחום שבין סוריה ומצרים, צריכה להיות אצלו למעלה מכל חשד. חוץ מזה היה בה, בירושלים, עוד דבר אחד שהיה מגרה את יצרו: האוצרות שבבית המקדש. אחר הטבח הגדול שערך בירושלים בזז את המקדש. בזה היה לו לעזר מנילאוס הכהן הגדול בעצמו. אחר שיָסון שימש בכהונה גדולה כשלש שנים (בשנות 174—171) נדחה מפני מנילאוס. מנילאוס זה הלך לאנטיוכיה בשליחותו של יסון לשלם לאפיפנס את הסכום שהתחייב, ושם נמלך מנילאוס בדעתו והוסיף לאפיפנס על הסכום שהיה משלם יסון והכהונה הגדולה ניתנה לו.

בינתים השלימו ביניהם במצרים שני המלכים־האחים ונתחברו ולא הכירו את אפיפנס. אז יצא שנית (בש׳ 168) למלחמה על מצרים בדרישה שתוותר לטובתו על קפריסין ועל פילוסיום. כשלא נעשה חפצו המשיך את דרכו והגיע עד אלכסנדריה. אבל ב ר ו מ י לא היו מרוצים בהצלחתו היתרה של אפיפנס: לא היה נוח להם שסוריה ומצרים יתחברו לממלכה אחת תקיפה. לפיכך הקדימהו לאפיפנס צירה של רומי, גָיוס פופיליוס לֵינַס, ודרש הימנו לעזוב את מצרים. כשהחזירו אפיפנס שיתישב בדעתו נזדרז הרומי, עג עוגה בחול במקל שבידו, ואמר בדברים של מְצַוֶּה: כאן תתישב בדעתך (ἐνταῦθα βουλεύου)! באין ברירה השיב אפיפנס: הן. ועל כרחו עזב את מצרים וחזר בדרכו לאורך החוף של ארץ ישראל.

בעל ספר דניאל (י״א ל׳) מספר: — וּבָאוּ בוֹ צִיִּים כִּתִּים (=רומיים) וְנִכְאָה וְשָׁב וְזָעַם עַל־בְּרִית־קֹדֶשׁ וְעָשָׂה! —

וכשהיה מר לב ומיואש מכיבושה של מצרים עלה שוב זכרונה של ירושלים החוטאת במוחו: עכשיו היה מכיר שעליו לשמור שמירה מעולה לכל הפחות על תחומי ממלכתו כמות שהם, וירושלים הרי היא המקום החלש שבאותן התחומין. אמת, יש לו בתוכה מפלגה המסורה לו ולתרבות ההילינית, שהיתה משמשת לו גם תכלית פוליטית חשובה, מפני שעשויה היא לאחד לו את חלקי ממלכתו לגוש מוצק אחד. אבל במה נחשבת לו אותה מפלגה המעוטה בכמותה לעומת כל האומה היהודית המסוכנת לו כל כך, מפני שהיא עומדת בסרבנותה נגד כל מאמציו לעשות בְּלִיל יווני אחד מכל מיני התרבויות שבארץ סוריה. אומה יהודית זו ודאי עומדת היא ומצפה לכל כח מן החוץ שיבוא ויעזור לה לשים קץ להתנקשות זו של אפיפנס בכל היקר לה. וסוף סוף אותו דבר יקר שאומה עקשנית זו מוסרת את נפשה עליו הרי אינו אלא איזו אמונה — או כמו שאומרים הרומיים: ניחושים (superstitio) — של ברברין. אם כן, אין ברירה אחרת: צריך להכחיד אותה אמונה באלהי ישראל ובתורת ישראל! ואם המאמינים באלו יעמדו במרדם, צריך להכחיד אף אותם, למחות את שמם מעל אדמת ממלכתו ולעשות עם אחר במקומם, כלו׳ ליישב את מדינתם בבני עמים אחרים.

כך היה, בקירוב, מהלך הגיונו של אפיפנס.

אז נשתלח אפולוניוס שר־הַמּוּסִים, כלו׳ שהיה עומד בראש חיל השכירים מאנשי מוסיה, לכבוש את ירושלים כיבוש גמור. אפולוניוס בא וכבש בלי מעצור. שוב היה מנילאוס הכהן הגדול וחבריו בעוזריו. טבח גדול נערך ליושבי ירושלים. על הר ציון נבנתה מצודה גדולה לשם ריכוזו של מצב הצבא שישלוט בעיר.

מכאן באו לידי הנקודה העיקרית שבתכנית: להכחיד את היהדות.

בירושלים היה הדבר פשוט: את אלהי ישראל השוו לזיוס האולומפי, ואת זיוס האולומפי — לאנטיוכוס אפיפנס. על מזבח העולה שמו שיקוץ משומם. הנהיגו תורת כהנים חדשה: הקריבו חזיר. הכהן הגדול היהודי השתתף בזה. השתתפות זו היה משמעה נאמנות

למלכות. יום המלך קבעו לָחֹג בכל חדש בנוסח יון. הונהג חג דיונוסוס ותהלוכה עממית של אנשים מעוטרים בקיסוס בחוצות ירושלים. הכל נעשה על טהרת היוונות. על כל אלו הענינים היה מנצח פקיד מיוחד שהיה מאוהבי המלך מאתונה. על שומרי משמרת היהדות ומצוותיה נגזרה גזירת מות.

כך היה בירושלים. אבל בשאר המקומות של הישוב היהודי לא היה הדבר קל. פקידי המלך היו משתלחים לישובי היהודים להקריב זבחי חזיר, להכריח את היהודים לאכול מאותם הזבחים, להמית את האמהות שנתנו למול את בניהן, לחפש ספרי תורה לטמאם ולהשמידם, ועוד. אבל במקומות הישובים היהודיים שמחוץ לירושלים לא היו מתיוונים מצויים, וכמעט שלא היה מי שיסייע בידם של אותם הפקידים. שם היה העם כלו כאיש אחד מסור ליהדותו וכאיש אחד היו מפקירים את בתיהם ורכושם והולכים להם חבורות חבורות למקומות שמחוץ לישוב. בזה היה חזיון נפלא שהנכרים לא היה כלל בכחם להבינו: אנשים היו נאמנים למשא נפשם לחלוטין, בלי שום ויתור ובלי שום פשרה, ממש עד מסירת נפש. מה ערך יש לכל אוצרותיה של אותה היליניות לעומת שלימות נפש כזו? — אותם האנשים יצרו ערך חדש ביהדות: טיפוס של קדוש, המוסר נפשו על הקדושה. טיפוס זה היה משמש מופת לדורות.

— וּמַרְשִׁיעֵי בְרִית יַחֲנִיף בַּחֲלַקּוֹת וְעַם יֹדְעֵי אֱלֹהָיו יַחֲזִקוּ וְעָשׂוּ! — קורא בעל ספר דניאל (י״א ל״ב).

אותה ההתנגשות הגדולה של היהדות עם היוונות על אדמת יהודה תוצאות כבירות היו לה: תקופה של הכרעה גדולה לחיי האומה ודרך התפתחותה לעתיד לבוא היתה. אותה תקופה אין עוד דוגמתה בכל תולדות ישראל לא לגבורה ולא ליופי.

טבע הענין היה מחייב שבתחלה היתה ההתקוממות פַּסִּיבִית. חסר היה מנהיג אחד שינהל עניני האומה המתקוממת בשיטה ובתכנית. עדיין לא היתה שום הכשרה למלחמת המגן, שבהכרח צריכה היתה לעבור אחר כך למלחמת תגרה. המתקוממים הראשונים לא היה להם אפילו אדם שיורה להם הוראת היתר להגן על נפשם בשבת, ובתומתם היו אובדים כלם על קדושת השבת. לא היה מי שיאמר להם: חללו שבת אחת כדי שתהיו מקיימים שבתות הרבה!

אבל המנהיג לא אחר לבוא. ההתקוממות הפסיבית למרידה שיטתית יצאה. מתתיהו בן יוחנן הכהן במודיעים היה בעל הרמז הראשון לכך. הוא הרים את דגל התקיפות של האומה העומדת בכל כחה על חירות נפשה.

את רמז גבורתו של מתתיהו תפשו חמשת בניו אחריו, זה אחר זה, וראשון בזמן ובגבורה ביניהם היה יהודה המקבי.

קשה לספר על מעשיהם של אלו כהוגן: אדרבה, צַיֵּר את הלהבה כמות שהיא או תֶּן־לָהּ כִּיּוּר של פסל!

רק איש מבני אותם הדורות ואיש אשר רוח בו מרוח קדשם של ראשונים ואשר מכשרונם של בעלי „נביאים ראשונים" בו, עד שיהא שליט בפשטותם הגאונית של נביאים שבסגנון ובאֲמִתָּם ההיסטורית כמעט כמי שאינו נוגע בדבר, — אדם כזה כדאי היה לספר לדורות על מהלך אותם המאורעות.

ואדם כזה היה בעל הספר הראשון משני הספרים שנקראים בשם ספרי המקבים (או: ספרי החשמונאים).

ד. על השמות של ספרי המקבים.

ארבעה ספרים יש בין הספרים החיצונים בלשון היוונית שקורין להם בשם ספרי המקבים. אבל רק שני הספרים הראשונים מן הארבעה עוסקים בעצם בפעולותיהם של מתתיהו החשמונאי ובניו בכלל, ובפעולותיו של יהודה המקבי (על פירושו של שם זה ע׳ מק״א ב׳ ד׳) בפרט.

כל אחד מאותם הספרים נקרא בשם ספר המקבים, בלשון רבים דוקא, ומזה משמע שלאחר זמן היו רגילים לכנות בשם מקבי לא ליהודה בלבד, אלא אף לאחיו.

משני הספרים הראשונים של ספרי המקבים אין הספר השני עוסק אלא בפעולותיו של יהודה המקבי בלבד. ואם כל אחד משני הספרים הללו נקרא בשם ספר המקבים, בלשון רבים, שוב למדנו מזה שמתחלה לא ניתן שם זה אלא לספר הראשון, ורק אחר כך התחילו מכנים על דרך זה גם לספר השני, אף על פי שבעצם היה הולם אותו רק השם ספר המקבי, בלשון יחיד, שהרי רק ביהודה המקבי בלבד הוא עוסק.

ולא עוד, אלא אף שאר הספרים, השלישי והרביעי, קבל כל אחד מהם את השם ספר המקבים גם הוא, אף על פי שברור הדבר שאלו הספרים לא זכו לכינוי זה אלא על שם מעשי גבורה סתם המסופרים בהם, שהרי אין בהם, באותם הספרים, שום זכר ליהודה המקבי ואחיו. ודאי מטעם המסדר של קובץ הספרים החיצונים ביוונית ניתן להם אף הם שם זה של ספרי המקבים.

אותו מסדר קבע את הספרים בתוך הקובץ של הספרים החיצונים בכוונה ששני הספרים (א׳ וב׳) העוסקים באמת בפעולות המקבים יעמדו בראש והשנים האחרים (ג׳ וד׳) יבואו אחר כך. ואף משני הספרים הראשונים קבע בתחלה את הראשון, מפני שהשם — ספר המקבים — היה שייך בעצם רק לו והיה מתאים רק לו, שהוא מקיף את תקופת המקבים בשלימותה. וודאי עוד טעם ראה בדין־קדימה, מפני שספר זה לידתו בקדושה — בארץ ישראל ובלשון העברית — היתה. מה שאין כן הספר השני, שהוא אינו עוסק אלא בחלקה הראשון שלאותה התקופה, ביהודה המקבי, בלבד, ואף יליד ארץ נכריה הוא ומלכתחלה יוונית נכתב.

הספר הראשון נקרא ביוונית: ספר המקבים א׳ (Μακκαβαίων α΄, וברומית: Liber primus Machabaeorum). שם זה הוא על שם התכן, ולא על שם המחבר, שלא זכינו שֶׁיִּוָּדַע לנו.

אין ספק שהספר מלכתחלה עברית נכתב. אוריגינס, אחד מחשובי אבות הכנסיה הנוצרית (מת בש׳ 254), אחר רשימת כ״ב[1] ספרי המקרא בשמותיהם היווניים והעבריים (בהעתק יווני), כתב[2] בזה הלשון: חוץ מאלה יש המקבים שנקראים בשם Σαρβηθ σαβαναιελ[3] מכאן יש ללמוד שבימיו היה עדיין הספר במציאות בגופו העברי. העתק השם העברי שהוא נותן נשתבש בידי המעתיקים הנכרים, והרבה מתלבטים חכמים בפתרונו. כמה השערות נאמרו, אבל נראה שנשתבש מן השם: שָׂרֵ[י] בֵּית־[יִ]שְׂרָ[א]ֵל (והשוה מק״א י״ד כ״ח ששמעון מכונה שַׂר עַם אֵל — Σαραμέλ).

כמו כן מעיד הירונימוס (במאה ד׳ לסה״נ): „הספר הראשון של המקבים בעברית מצאתיו, והשני ביוונית, מה שאפשר להווכח מן הסגנון גופו"[4].

בספרות העברית המאוחרת (ס׳ יוסיפון, ר׳ עזריה מן האדומים, ועוד) נקרא הספר בשם ספר החשמונאים (על פירושו של כינוי זה ע׳ מק״א ב׳ א׳). אין ספק ששם זה יליד זמן מאוחר הוא, שהרי לא יעלה על הדעת שיקרא הכותב את ספרו בכינוי שהוא גופו אינו מזכירהו כלל בתוך הספר.

1) על השיטה של חלוקת כ״ד ספרי המקרא לכ״ב ספרים ע׳ כהנא במבוא לרות עם פי׳ מדעי (חמש מגילות עמ׳ ע״ד—עה). —

2) ע׳ אבסיביוס Hist. Eccl. VI, 25, 2. —

3) ἔξω τούτων ἐστὶ τὰ Μακκαβαικὰ ἅπερ ἐπιγέγραπται Σαρβηθσαβαναιελ, וע׳ לקמן בסוף פרק ח׳ על הרשימה שבראש התרגום הסורי. —

4) Machabeorum primum librum hebraicum reperi, secundus graecus est, quod ex ipsa quoque phrasi probari potest (Prol. Gal.). —

ה ס פ ר ה ש נ י מספרי המקבים גופו ביוונית נכתב, ונראה ששמו העיקרי היה (כמו שנמצא בסוף כ״י V): Ἰούδα Μακκαβαίου πραξέων ἐπιτομή (=קיצור מעשי יהודה המקבי, – בשם זה מביאו גם קלימינס מאלכסנדריה), ולא (כמו שכתוב בסוף כ״י A): Ἰούδα τοῦ Μακκα[βα]ίου πραξέων ἐπιστολή (=אגרת מעשי יהודה המקבי). בספרים שלנו נקרא ספר זה על דרך השם של הספר הראשון: Μακκαβαίων β΄ (=על המקבים ב׳).

ה. תכן הספרים מקבים א׳ וב׳.

א. תכן ספר א׳.

הכותב מספר על המאורעות שהיו בארץ יהודה בתקופתם של המקבים, למן עליית אנטיוכוס אפיפנס למלוכה בסוריה ועד מותו של שמעון המקבי (שבט ג״א תרכ״ז לב״ע). הסיפור הולך בסדר כרונולוגי, לפי פעולותיהם של מתתיהו החשמונאי ובניו במלחמותיהם לשחרר את עמם מן העול הפוליטי והתרבותי של הגויים. עול זה הוסר מעל היהודים בעיקר על ידי שלשת האחים המקבים, – כך משמיענו הכותב (מק״א י״ג מ״א). אף הוא מונה (שם, ב׳ ס״ה–ס״ו) את שבחם של שנים מן האחים, של הראשון והאחרון שבהם, בדברים היוצאים מפי מתתיהו אביהם קודם מותו: יהודה הוא גבור חיל ושמעון – בעל בינה.

אותה תקופה, שבה עוסק הספר, ארכה ארבעים שנה (175–135 לפני סה״נ).

הספר ערוך כחטיבה אחת ובתכנית מסוימת. בכלל אפשר לחלקו ל ש ש ה ר א ש י ם:

א) א׳ א׳–ט׳: פ ת י ח ה על מהלך העינינים למן אלכסנדר המקדוני והתפוררות מלכותו אחר מותו ועד עלית אנטיוכוס אפיפנס לכסא המלכות בסוריה.

ב) א׳ י׳–ס״ד: ר ד י פ ו ת ה י ה ד ו ת מצד אפיפנס שגרמו להתקוממותו של מתתיהו הכהן ממודיעים.

ג) ב׳ א׳–ע׳: ע ל ה ת ק ו מ מ ו ת ו ש ל מ ת ת י ה ו הכהן ממודיעים ופטירתו.

ד) ג׳ א׳–ט׳ כ״ב: פ ע ו ל ו ת י ו ש ל י ה ו ד ה ה מ ק ב י. נצחונותיו על שרי הצבא של אפיפנס והבאת העינינים עד כדי טיהור המקדש בכ״ה בכסלו שנת קמ״ה לשטרות, ג׳ שנים לאחר שנתחלל ע״י הגוים (ג׳–ד׳), מלחמותיו של יהודה עם הגוים השכנים (ה׳), מיתתו של אפיפנס ומלחמתו של אבפטור בנו, שרצה במלחמה השניה של לוסיאס לכבוש את יהודה ולא עלה בידו (ו׳). דחיית אבפטור מכסא המלכות ע״י דמיטריוס I בן דודו ורציחתו (ז׳ א׳–כ״ה). השתדלותו של אלקימוס, הכהן הגדול מן המתיוונים, אצל המלך החדש שישלח צבא להלחם שוב ביהודה ונצחונו של המקבי, שהרג לניקנור שר־הצבא ולזכר אותו מאורע נקבע לדורות יום ניקנור (ז׳ כ״ו–נ׳). שליחת צירים לרומי מיהודה לכרות ברית (ח׳) ומותו של המקבי קרוב לאותו הזמן במלחמת אלעשה (ט׳ א׳–כ״ב).

ה) ט׳ כ״ג–י״ב נ״ג: פ ע ו ל ו ת י ו ש ל י ו נ ת ן. מתחלה היה חלש ולא יכול להחזיק מעמד נגד בקחידס שר־הצבא. על יד המקום שהירדן נופל לתוך ים המלח גבר בקחידס. אז נתחזק מעמדם של אלקימוס והסורים בארץ יהודה, שבנו בה כמה מבצרים. אבל אחר כך באה מיתה משונה על אלקימוס, יונתן גבר על הסורים ונחל כמה נצחונות (ט׳ כ״ג–ע״ג). עם עלייתו של אלכסנדר בלס למלכות הוטב מצב היהודים. יונתן סייע בידי אלכסנדר, שהמית לדמיטריוס, ונעשה כהן גדול ואוהבו של אלכסנדר. בשעת המבוכות, שהיו בשעה שעלה דמיטריוס II למלכות, ידע יונתן היאך להתנהג: פעם התחבר אל דמיטריוס ופעם אל אנטיוכוס VI, בנו של בלס, – הכל לפי השעה הפוליטית. לבסוף נפל בידי טריפון ונרצח (י׳–י״ב).

ו) י״ג א׳–ט״ז כ״ד: פ ע ו ל ו ת י ו ש ל ש מ ע ו ן, שעמד במקום יונתן. קודם כל ראה שמעון צורך לפנות נגד טריפון ולכרות ברית עם דמיטריוס II. אף הוא, כיונתן אחיו, חידש את הברית עם רומי ואשפרטה. בידו עלתה לשחרר שחרור גמור את ארץ יהודה המורחבת ואף את המצודה שבירושלים שחרר מן הגוים והרסה. לאחר כמה שנות שלום ושלוה עלה לכסא המלכות בסוריה אנטיוכוס סידיטס, במקום אחיו שהיה שבוי בפרס, והוא שלח את קנדיביוס שר־צבאו להלחם ביהודים, אבל היהודים נצחוהו. מקץ שלש שנים נרצח שמעון ושני בניו על ידי תלמי בן חבובו הנוכל, חתנו של שמעון. במקומו של שמעון עלה למלכות ישראל יוחנן הורקנוס, בנו השלישי. בענין זה נגמר הספר.

ב. תכן ספר ב׳.

הספר השני עוסק רק בפעולותיו של יהודה המקבי. הוא פותח בסיפור על ימיו האחרונים של סליבקוס IV (מלך בש׳ 187–175) ומסיים בנצחונו של יהודה על ניקנור (י״ג אדר ג״א תקצ״ט לב״ע). באותה שנה, בניסן, מת יהודה המקבי. הספר מקיף זמן של קצת יותר מחמש עשרה שנה.

בעיקרו אין ספר זה אלא קיצור של ספר גדול בחמשה חלקים, שכתב יוונית יָסוֹן מִקוּרֵינֵי, – כך מעיד הכותב המקצר (ע׳ מק״ב ב׳ כ״ג). גוף הספר מתחיל רק בפרק ג׳. שני הפרקים הראשונים כוללים שתי אגרות שכתבו בני ירושלים לבני אלכסנדריה (א׳ א׳–ב׳ י״ח, וע׳ על ההמשך המעורבב שבשתי האגרות בפי׳ בתחלת הספר) והקדמתו של מי שקיצר את ספרו הגדול של יסון (ב׳ י״ט–ל״ב).

גופו של הספר (ג׳–ט״ו) נפרד ל ש נ י ר א ש י ם: החלק הראשון תכליתו לספר השתלשלות המאורעות ביהודה היאך היתה שהביאה לידי ק ב י ע ת ח ג ה ח נ ו כ ה (ג׳ א׳–י׳ ט׳), והחלק השני מספר על המאורעות שהביאו לידי ק ב י ע ת י ו ם נ י ק נ ו ר (י׳ י׳–ט״ו ל״ז).

א) ג׳ א׳–י׳ ט׳: הכותב פותח במתן סקירה על המצב שהיה בירושלים לפני התקוממות המקבים, בימיו האחרונים של סליבקוס VI (ג׳–ה׳). לאחר שלא עלה לו, להיליודורוס, לבז את אוצר המקדש, הנהיגו שמעון ויסון ומנילאוס הבוגדים את היוונות בירושלים. חוניו הכהן הגדול והצדיק נרצח. אפיפנס חילל את המקדש והנהיג בו פולחן הגויים (ו׳ א׳–י״ז). אחר כך מסופר על מותם של הקדושים, אלעזר הזקן והאם ושבעת בניה (ו׳ י״ח–ז׳ מ״ב). סמוך לזה ניתנת פרשת התקוממותו של יהודה המקבי ומפלתם של צבאות־הסוריים. היהודים המנצחים עלו לירושלים – בינתים מסופר על מיתתו המשונה של אנטיוכוס (ט׳) – וטהרו את המקדש וקבעו את חג החנוכה (ח׳ א׳–י׳ ח׳).

ב) י׳ י׳–ט״ו ל״ז: שאר מלחמותיו של יהודה ומפלתו של לוסיאס ומעשה השלום (י׳ י׳–י״ב מ״ה). המלחמה האחרונה עם לוסיאס ואבפטור (י״ג א׳–כ״ו). הנהגתו של אלקימוס ביחס ליהודה ויחס ניקנור אליו – קודם לכן בשלום, ואחר כך באיבה, – הסיפור על רזי הזקן שאיבד עצמו לדעת, שלא לנפול בידי הגויים, מלחמת ניקנור ומפלתו וקביעת יום ניקנור (י״ד א׳–ט״ו ל״ז).

ט״ו ל״ח–מ׳: סיום הספר.

ו. על טיבם של שני ספרי המקבים וסופריהם.

א. על הספר הראשון.

בעל הספר רצה ליתן היסטוריה ישראלית על תקופת השחרור של המקבים, כשהם הולכים במלחמותיהם עם הסוריים מחיל אל חיל, והוץ מהסרת עול הגויים מעל צוארם של היהודים בפוליטיקה ובתרבות הם משתמשים בכל שעת הכושר הבאה לידם והולכים ו א ו ס פ י ם א ת ה א ר ץ ומרחיבים את תחומי מולדתם.

לתכלית זו העביר הכותב קודם־כל חוט פוליטי קצר מאלכסנדר המקדוני ועד אנטיוכוס

אפיפנס, ואחר כך פתח בגזרותיו של אפיפנס בימי מתתיהו הכהן ממודיעים, אביהם של המקבים, ומכאן ואילך הוא ממשיך את סיפורו עד סוף ימיו של שמעון המקבי.

אישיותו של בעל הספר אינה ידועה. אבל מתוך הספר גופו ניכר שבן ארץ ישראל היה ובקי בגאוגרפיה ובטופוגרפיה של הארץ היה (ע׳ ג׳ מ״ו, ה׳ כ״ד–כ״ו, כ״ח–כ״ט ומ״ו, י׳ ע״ז, י״ג י״ג), וידועים היו לו המקומות הקטנים ביותר שבארץ מולדתו (ה׳ י״ג ול״ו, ז׳ מ״ה, ט׳ ב׳), ומתוך דבריו משמע שהוא גופו היה בכל אותם המקומות ומתוך טביעת עין הוא מכירם.

את הספר כתב עברית ובסגנון של ספרי המקרא דוקא, שהיה בקי גדול בהם והיה מלא את רוחם. מתוך כך ידע לכתוב ספר שהוא בעין חוליה שהולכת ומשתלשלת מעצם ספרי הקדש. כמו כן היה בכחו להשרות מן החן של ספרי המקרא לא רק על הסגנון ועל מהלך ההרצאה בכלל, אלא גם בפרטים. כן, למשל, אף בשמות הפרטיים: לאדומיים הוא מכנה בשם בני עשו (ה׳ ג׳). הנשיא לבני יַמְרִי, השבט הערבי, הוא מוציאו בלשון אחד נשיאי כנען הגדולים (ט׳ ל״ז). חקרא המצודה נקראת אצלו (על דרך ס׳ מלכים ודה״י) בשם עיר דוד (א׳ ל״ג, ז׳ ל״ב, י״ד ל״ו). הר הבית והעיר נקראים בשם הפיוטי ציון (ד׳ ל׳, ה׳ נ״ד, ו׳ מ״ח וס״ב, ז׳ ל״ג, י׳ י״א), ועוד. אין ספק שהשקיע בתוך עבודתו אף חומר ששאב ממקור לועזי, אבל בקי היה בסוד של הבלעת ענינים לועזיים בתוך מסכת עברית עד כדי לנסוך עליהם מן הגוון המקראי הכללי השורר בספרו באופן שלא נודע כלל כי באו דברים מן החוץ אל קרבו.

ודאי נכנסו לתוך ספרו גם שמועות שבעל פה, אבל בעיקר מפי תעודות שבכתב למד: הרבה פרטים וענינ׳ם כרונולוגיים יש בספר, והסברה נותנת שכל אלה לא מפי השמועה נקלטו. חוץ מזה, הרי נמסרו כמה תעודות כמות שהן. אותן התעודות משני סוגים הן: א) אגרות שקבלו המקבים מן הנכרים, שגופן ודאי בארכיון שבירושלים נשתמר, ב) תעודות שנכתבו על ידי המקבים ושנשתמרו העתקותיהן בירושלים כנהוג [1].

אבל אותן התעודות עכשיו, בנוסח שלנו, יש בהן קצת טעם לפגם: הכותב קבען בספר בתרגום עברי. ודאי תרגום חפשי היה, שהלבישן בסגנון עברי כטעמו המקראי הטוב עליו, וסגנון זה הרי שונה הוא תכלית שינוי מן הסגנון היוני, ובפרט הסגנון היוני האופיציאלי. אחר כך בא המתרגם היוני ומסר את התעודות הערוכות בסגנון עברי מקראי, על דרך תרגומו לשאר דברי הספר, בסגנון של תרגום הע׳ לספרי המקרא, כלו׳ מסר את הדברים בסגנון המשעבד את הלשון היוונית ורוחה לדיוקים שבגוף העברי במדה שהגוון היוני נטשטש לגמרי. ועכשיו אם אנו באים לעמוד על טיבן של אותן התעודות ועל הצורה שהיתה להן במקורן הראשוני הרי אין אנו מספיקין.

הכותב היה היסטוריין בעל כשרון גדול ועם זה היה בעל רגש פטריוטי מפותח. כהיסטוריין היה יודע לשלוט בחומר שלפניו ועל פיו הרצה את מהלך המאורעות באופן ברור כפכת. השתלשלות המאורעות ניתנת אצלו בקשר פשוט וטבעי, בלי חקרנות, והלכך הרצאתו נקראת בקלות ובנעימות והיא תופסת לקורא בלבו. מתוך שהוא מכיר יפה בתכליתו שהתוה לעצמו יודע הוא שיש עת לכבוש ולצמצם את הדברים, כמו שיש שעה להרחיב את הדיבור. לפיכך אינו משקיע בעבודתו אלא אותו החומר דוקא שהוא רצוי לו לרגל המלאכה שלפניו. הוא אינו מרבה לדבר על אנשים רבי ההיזק לעמם, כגון יסון ומנילאוס הכהנים הגדולים. אין לו שום עסק לא בהם ולא בהפסד שהביאו. כמו כן אינו

1) האגרות הן: ה׳ י׳, ח׳ כ״ב, י׳ י״ז וכ״ה, י״א ל׳ ונ״ז, י״ב ו׳ וכ׳, י״ג ל״ו, י״ד כ׳, ט״ו ב׳ וט״ז. ואף כתובת אחת יש בספר: י״ד מ״ח. —

מטריח עצמו לאבד אף טפת דיו אחת על אדם מפורסם וצדיק בעמיו כחוניו הכהן הגדול (רק דרך אגב הוא מוזכר פעם אחת באגרת אל האשפרטים, י״ב ז׳), מפני שגם באדם שכזה אינו צריך לגופו של הספר. יש לו עיקר גדול: עליו לספר על איסוף הארץ של ארץ ישראל כפי התחומין שבימיו, איסוף שנעשה צעד אחר צעד על ידי המקבים בשביל בני עמם, הוא העם שעומד לפני הכתוב במרכזה של ההיסטוריה העולמית, — ומעיקרו זה אין הוא נוטה לצדדין כל זמן שאין הכרח בדבר.

את הספר כתב אחר מותו של יוחנן הורקנוס (בערך שנת ג״א תרנ״ו לב״ע), שהרי כבר היו לפניו דברי הימים של יוחנן הורקנוס (ע׳ ט״ז כ״ד), והוא כל כוונתו היתה, כנראה, לכתוב כעין ספר הקודם לאותן דברי הימים ומשלימם, כדי שבידי הקורא תהיה היסטוריה שלימה של פעולות המקבים, למן מתתיהו אביהם ועד יוחנן הורקנוס. ומכאן ואילך יהיו משמשים לו דברי הימים של זה. מכאן יש להסיק שדברי הימים של יוחנן הורקנוס אף הם עברית נכתבו וודאי גם הם בלשון המקרא, שסגנון זה עדיין היה שורר באותם הדורות בישראל. על כרחנו כתב בעל ספר המקבים א׳ את ספרו אחר מותו של יוחנן הורקנוס וסיימו קרוב לג״א תר״ס, אם גם אפשר הדבר שהתחיל עוסק בכתיבתו זמן מה קודם לכן. על כל פנים נדחית הסברה המאחרת את זמן כתיבתו עד לזמן כיבוש ירושלים על ידי פומפיוס (בשנת 63 לפני סה״נ), שהרי הכותב מדבר על הרומיים כעל אוהבים ליהודים ומגיניהם נגד מלכי סוריה, ואין הוא יודע עדיין על שנאתם של הרומיים ליהודים.

ב. על הספר השני.

הספר השני של המקבים הוא קיצור מתוך ספר גדול בחמשה חלקים שכתב יָסוֹן איש קוּרֵינֵי על המאורעות שהיו בארץ יהודה בימיו של יהודה המקבי (ב׳ כ״ג).

יסון היה מן הישוב היהודי החשוב שבקירינאיקה, בצפון אפריקה.

בן הגולה וחניך הגולה היה. שם, בארץ נכריה, קבל השכלה נכריה קלאסית ושלימה. מתוך חינוכו זה היה נאמן לדרכיהם של הסופרים היוניים ההיסטוריים שבדורותיו ולסגנונם בהרצאתם. יותר מדאי ניכרים סימניהם בספרו, שכתב בשביל אחיו שבגולה שמחניכיה של אותה התרבות היו אף הם. אבל אף חינוך יהודי דתי־לאומי ממדרגה נכבדה היה לו. יש לשער שידע גם עברית במדה הגונה. הוא היה כמעט בן התקופה של ראשוני החשמונאים, והתנועה — תנועת השחרור — שבארץ יהודה לקחה את לבו. וכשגמר בדעתו לכתוב ספר גדול ומקיף על פעולותיו של יהודה המקבי ודאי עזב את מקומו והלך לארץ המאורעות עצמם, לארץ יהודה, כדי שיוכל לכתוב את ספרו על סמך המקורות והתעודות שבארכיוונים שבירושלים ועל סמך שמועות מפיהם של עדי ראיה או עדים מפי עדי ראיה.

תכליתו בכתיבת ספרו, לכל הפחות עד כמה שאפשר ללמוד מן הקיצור שלפנינו, דידאקטית היתה. ספר רליגיוסי־מוסרי על יסוד מאורעות היסטוריים נתכוון ליתן. אף הוא, כמו בעל ספר מקבים א׳, בחר לו לנושא ספרו את מאורעות החשמונאים. אבל שונה היא בתכלית תפיסתם של שני אלו: לראשון האומה הישראלית והארץ הישראלית הטיבה עיקרית אחת, ואילו לשני מרכז כל החשיבות אינו אלא בירושלים ובמקדש שבירושלים.

ולפיכך אנו למדים מתוך ספר זה בעיקר מה היו ירושלים ומקדשה למחשבתן של ישראל שבתפוצות העולם.

אין הסופר זקוק להזכיר את ירושלים בשמה הפרטי דוקא: היא לו העיר בה״א הידיעה או עיר סתם (ה׳ י״א, ח׳ ג׳, י׳ א׳), ממש כמו שהיתה אתונה ליוונים או רומה לרומיים, — שהרי אף אלו לא היו קורין למטרפולין שלהם אלא בשם עיר סתם. אבל יש הבדל גדול בין היחס הנפשי של אותן האומות אל מטרפולין שלהם ובין יחסו של סופר

יהודי זה למטרפולין שלו: לו ירושלים היא משכן השכינה, שהרי בה קיים בית מקדשו, בית הבחירה שאין די תארים של הפלגה בפיו לשם כינוייו: הוא הגדול ביותר (ב׳ י״ט), המכובד בכל העולם (ג׳ י״ב), ההיכל הקדוש ביותר בכל הארץ (ה׳ ט״ו). והנאה יתירה יש לו כשהוא בא להטעים עד כמה גדול מוראו של המקדש בעולם: מלכי הגויים מכבדים אותו במתנות יקרות הן בפועל (ג׳ ב׳) והן בדמיון (ט׳ ט״ז).

מעשה גומלין יש בין המקדש וישראל: בית המקדש שומר ומגן על האומה כשהאומה יודעת להגן על בית המקדש.

כשהיתה נטיה להיליניות ולהליכה בדרכי הנכרים בעטיו של „יסון הרשע ולא הכהן הגדול״, עד כדי כך שהיו הכהנים מזלזלים בעבודתם ומזדרזים ליקח חלק במשחקיהם של המתיוונים, פורענות באה עליהם ואותם הנכרים, שהמתיוונים היו שואפים להדמות אליהם בדרכי חייהם, נהפכו להם לאויבים (ד׳ י״ג–ט״ז) – אז מן השמים נפרעו מהם. והדין נותן שהעונש יהא בא על החוטאים מדה כנגד מדה: אותו יסון שהיה מקלקל הרבה בהכריחו לאנשים הרבה שיברחו מארץ מולדתם אף הוא היה מוכרח לברוח לארץ נכריה, וכמו שרבים לא מצאו להם קבר במותם בעטיו של זה כך הוא גופו לא הובא לקבר אבות (ה׳ ט׳). כמו כן אנטיוכוס אפיפנס שבאכזריותו היה ממציא לאחרים עינויים קשים שהיו גורמים למכאובות שבבני המעים סופו היה שהוא עצמו סגר את חייו בעינויים קשים בתוך מעיו (ט׳ ה׳), ומנילאוס שחילל אש קדש ודשן המזבח מצא את מיתתו המשונה בתוך אפר של רמץ (י״ג ה׳), וניקנור הרשע שהרים יד של זדון על מקדש ה׳ נקצצה ידו מפגרו ולשונו שחרפה וגדפה נכרתה אף היא מתוך פיו והושלכה חתיכות חתיכות לעופות הדורסים (ט״ו ל״ב).

כך סופם של רשעים.

אבל כשבא יהודה המקבי ואנשיו הצדיקים וקנאו קנאת ה׳ וקנאת מקדשו הפכה להם ההשגחה האלהית את הפורענות – רק ארעית היתה, מחמת שגרם החטא – לטובה והולכים היו מנצחון לנצחון (ח׳ ה׳).

עד כאן בנוגע לשני הצדדים.

והצד השלישי הם הגויים. הללו רואים היו בעין היאך ה׳ שומר ומגן על עמו, ומתוך כך מכירים היו בגדלו ואמתו של אלהי ישראל ותוהים היו בלב מלא חרטה על הצרות שגרמו לעם הנבחר (ג׳ ל״ו ול״ח–ל״ט, ח׳ ל״ו, י״א י״ג).

ואינו דומה משפטו של ה׳ עם ישראל למשפטו עם הנכרים. בבחינת הַכְּמַפַּת מַכֵּהוּ הִכָּהוּ יש כאן: לאומות העולם נדחה הדין עד שתתמלא סאתן ואז נפרעין מהן בכל חומר הדין (ו׳ י״ד). לא כן ישראל: הם נענשים מזמן לזמן למען יקחו מוסר ולא יגיעו עד קצה של תהום, שעם עולם הוא ישראל ולכשיחזרו בתשובה הרי מוחזרים להם חסדו (ז׳ ל״ג ול״ז, ח׳ כ״ז) ורחמיו (א׳ ח׳, ב׳ י״ז). וכלל גדול יש לשיטה זו: ישראל וה׳ והמקדש – חד הם!

ומתוך המחשבה העיקרית על בית המקדש, העוברת כחוט השדרה מראשו של הספר ועד סופו, הוא נפרד ומתהוה לשני ראשים, וכל אחד מהם מסיים בשבחם של שני מועדות לכבודו של המקדש שזכו להם ישראל שבאותו הדור: תולדות חנוכת המקדש, שפרשת סיומן היא י׳ א׳ ח׳, ותולדות יום ניקנור, שפרשת סיומן היא ט״ו ל׳–ל״ו.

ונראה שרק לצרכם של אלו המועדות בלבד כוון הסופר את הסדר במהלך הרצאתו: מתוך י׳ ט׳ משמע שמכיר היה בחנוכת המקדש שהיא קודמת למיתתו המשונה של אנטיוכוס, ומכל מקום לא נמנע מלסרס את הכרונולוגיה ולהקדים הסיפור על מיתתו של אותו הרשע לפרשת חנוכה, כדי שיהא חלק זה נגמר בשלימותו בסיפור החנוכה. כמו־כן ודאי יודע היה על מעשי גבורותיו האחרונים של יהודה המקבי ואף על סוף חייו, ומכל מקום לרגל העבודה שלפניו נראה לו יותר הצורך לסיים סיפורו בקביעת יום ניקנור, שאף זה עיקר ענינו

בהצלת המקדש מידי טמאים, כדי להסב תשומת לבו של הקורא לאותו מאורע דוקא שאירע למקדש.

ואילו היה לו לבעל הספר יהודה המקבי עיקר, ולא המקדש, ודאי היה פותח לא רק בתולדותיו של יהודה בלבד, אלא מהלך היה לו למעלה מזה אף אל תולדותיו של מתתיהו, אביה של המשפחה הנבחרת, והיה מספר מעשה גבורותיו של האב הזקן בהתקוממותו נגד אויבי עמו. אבל העיקר לו הוא טיהור המקדש ולפיכך בכך דוקא פתח את הספר, ועל יהודה המקבי הוא מיחד את הדיבור רק למן פרק ח׳ ואילך.

אף מן התוספת שבתחלת הספר, שראה צורך להקדים את שתי האגרות ששלחו בני ירושלים אל אחיהם שבמצרים, נראה שמי שכתב את הספר הוא הוא שהוסיף את האגרות בראשו. ושוב נראה מן הסתירות של א׳ י״א ופרק ט׳, וכן א׳ ז׳ וט״ו ל״ז, שנטל הסופר את האגרות ממקום אחר וספחן אל ספרו (והשוה את המלה הזעירה δέ – ב׳ י״ט – שהיא משמשת מעבר מגוף האגרות אל פתיחתו של הספר).

ויש לומר שבהצלחה רבה בחר לו למסגרת ענינו אותה תקופה של מלחמות יהודה המקבי. דוקא אותם המאורעות מתאימים לתכליתו. אבל הוא לא ראה לו צורך לספר אפילו על מותו של יהודה ולהזכיר את אחיו והצרות הגדולות שבאו על ירושלים אחר מותו של יהודה (כמסופר במק״א ט׳ ט״ז).

ז. הַשְׁוָאַת שני ספרי המקבים וכותביהם זה לעומת זה.

כשנַשְׁוֶה את שני ספרי המקבים זה לעומת זה נראה שבשניהם שוררת רוח היהדות, בשניהם מובלטת חסידותם של הגבורים, בשניהם מוטעמת ישועת ה׳ ליראיו וענשו לעוברי בריתו.

ומכל מקום לאחר עִיּוּן מתחוור שבשני הספרים הללו שונה הוא מכל וכל אופן התבטאותם של אלו הענינים, והבדלים לא קטנים יש ביניהם במקצוע זה.

מקובל הדבר, שישראל פורעניות באות עליהם בעקב עונותיהם. והנה בספר הראשון (א׳ ס״ד) יש על כך רק רמז אחד ובדרך אשגרת לשון: „ויהי קצף גדול מאד על ישראל״. ואילו הספר השני מרחיב הדיבור על החטאים שקדמו וגרמו לפורענותם של ישראל, והוא מסביר שהיסורין ממרקין את העונות כדי שֶׁיִּמָּשֵׁךְ אחר כך שוב רצונו של ה׳ לעמו (ע׳ ה׳ י״ז ואילך, ו׳ י״ב–י״ג, ז׳ י״ח ול״ב–ל״ג ול״ז–ל״ח, י׳ ד׳).

על ענין שמירת שבת אין הספר הראשון מדבר בשום מקום. אדרבה, על מתתיהו הכהן, אביהם של המקבים, מסופר שהוציא פסק דין על היתר מלחמת מגן בשבת (ב׳ ל״ט, ט׳ ל״ד ומ״ג, והשוה יוסיפוס קדמ׳ י״ב ו׳ ב׳). ואילו בעל הספר השני מטעים הטעמה יתרה על שמירת שבת על ידי יהודה המקבי וחבריו: בשבת היו מפסיקים את המלחמה והרדיפה אחר האויב (ח׳ כ״ו, י״ב ל״ח) כי טוב למות מלחלל את השבת (ה׳ כ״ו, ו׳ י״א).

על אמונת־עם בנוגע לחיי עולם הבא אין בראשון אף רמז קל. אפילו בדבריו של מתתיהו (ב׳ מ״ט), שנאמרו קודם מותו – שעת הכושר לכך! – אין שום זכר לעולם הבא. אבל בשני יש הרבה דברים בענין זה: תחית המתים, מגיד הוא (ז׳ י״ד), אף יהודה המקבי היה מאמין בה (י״ב מ״ג ואילך).

גם בראשון וגם בשני מחלים ישראל את פני אביהם שבשמים בתשובה ותפלה וצום. אבל בראשון שוררת דת צרופה ומוגהת, ואילו בשני – בצדה של הדת אתה מוצא את האמונות העממיות.

כמו כן רב ההבדל באופן של מתן התשועה משמים: בראשון שולח ה׳ עזרתו מקודש בדרך שאין הענין נראה כלל לעיני בשר ודם, ואילו בשני – מלאכים ממש, ברגל ועל סוסים, מופיעים ממרום ונלחמים מלחמתם של בחירי ה׳!

ולא רק בנוגע לאמונות ודעות, אלא אף בנוגע לחומר ההיסטורי נבדלים שני הספרים זה מזה. כל אחד מן הכותבים השקיע בספרו חומר אחר. אין ספק שהחומר בכלל היה גלוי וידוע לשניהם במדה הגונה, ומכל מקום יש שהאחד הכניס לתוך ספרו מה שאין בתוך ספרו של השני. כן, למשל, אין בספר הראשון שום זכר למאורעות שקדמו בישראל להתקוממות המקבים, כגון עניני ריב שהיו בין יסון ומנילאוס הכהנים הגדולים. כנגד זה אין בספר השני שום דבר על מתתיהו הכהן — אביהם של המקבים! — ועניין נצחונותיו הראשונים של יהודה על אפולוניוס וסירון (ע׳ מק״ב ג׳ י׳ ואילך) מוזכר רק דרך רמז בלבד.

מתוך מה שנאמר נראה ברור ששני הספרים הללו הם שתי חטיבות מיוחדות בפני עצמן: מצד הלשון שבה נכתבו, מצד הסגנון שבו נערכו, מצד התכלית שהיתה לפני הכותבים, ולפיכך – גם מצד החומר ההיסטורי ובנינו של הספר.

מצד הלשון: הספר הראשון נכתב עברית, והשני – יוונית.

מצד הסגנון: הראשון סגנונו הוא פשטות הסגנון המקראי, והשני סגנונו הוא הסגנון האמנותי של ההיסטוריינים הריטוריים היוונים.

מצד התכלית: הראשון מספר בסדר כרונולוגי על מעשי גבורים שעשו לעמם בארצו במשך ארבעים שנה והביאו לידי התיסדות ממלכה בישראל, והשני – על מעשי אלהים למקדשו במשך חמש עשרה שנה הוא מספר.

הא למדת שכל אחד לפי תכליתו שלפניו בחר לו מתוך החומר מה שרצוי לו והקים את הבנין כנפשו.

לכל אחד שֶׁלּוֹ! —

אבל ההבדלים הללו שבין שני הספרים – שבעצם שניהם הם כמעט יצירה של אותו דור! — חילופי תכלית ותכנית הם התלויים בכותביהם, ואלו בנים לשני עולמות שונים היו: האחד היה איש יהודי מארץ ישראל, והשני – איש יהודי מתפוצות הגולה.

היהודי בן־הארץ דברי היסטוריה של מולדתו וארץ אבותיו הוא כותב. חבה יתרה ארצית יש לו. מתוך מתון הוא מספר לו על מה שעבר על אומתו שביהודה, כיצד היו בני עמו נלחמים על ארצם ועל איסוף הארץ, שהיו הולכים ומרחיבים את תחומיה ויוצרים בה לעצמם חיי חופש. יהודי זה – שמים יש לו רק עד כמה שתלויים הם ועומדים לו מעל לארצו שלו. אלהים לו ותורה לו – שוב עד כמה שהם אחוזים ודבוקים בארצו, שהרי אלו משמשים לו קנה מדה לַנֶּפֶח השלם של חייו שבארצו. כשהוא מרים עיניו לשמים בתפלה פרישת כפים שבשעת תפלה כלפי ארצו היא מכוונת. הכלל, לאומיות יש לו שבקדושה דתית היא מקודשת לו.

והיהודי בן־הגולה לבו לשמים. יהדות (=יהודאיסמוס — Ἰουδαισμός מק״ב ב׳ כ״א, ועוד) יש לו, וזו – בניגוד לעולם שמסביב לה! — במרכזה של ארץ ישראל היא אחוזה, ממש כשלהבת בגחלת. ארץ ישראל ערש ילדותה וחינוכה של יהדותו היא, ואין לה לזו שום טעם בלי קשר עם ארץ ילדותה. בארץ גֵּרוּתוֹ יש לו ליהודי זה שני חצאי־נוסח בחיים: נוסח של דת ונוסח של חול. הראשון במסורת מקובל הוא בידו והשני פרי הסתגלותו לחיים של נכרים הוא. על כל פנים אין לו שום תפיסה בלאומיות הישראלית בלי חיתולים של דת. מרגיש הוא ואף מכיר שאילולא הדת לא היתה לו תקומה לאומית במקומו. הלכך, כשבא אותו יהודי, בן הגולה, לקיים את נדר חייו והוא עולה מצפונה של אפריקה לירושלים, לא ריחה של הארץ הוא שעולה בעיקר באפו, אלא מין אור חדש עולה לו, זהר גדול אוחז את עיניו ומְסַנְוְרָן למראה „בית המקדש הגדול ביותר והקדוש" (מק״ב ה׳ ט״ו, י״ד ל״א). בעוז מיוחד הוא מרגיש כאן את כחו של אלהי ישראל. שפע של שכינה יורד ושורה עליו כשהוא בא לכתוב כאן את ספרו ההיסטורי, שלתוכו הוא מכניס את כל משא־נפשו. ולפיכך

כעין ספר יראים הוא כותב. המומינטים הדתיים הולכים ומתגוונים תחת הקולמוס במדה יתרה: על חיי עולם לצדיקים הוא מהרהר (ז׳ ל״ו), על תחית המתים (י״ב מ״ג, י״ד מ״ו), על הצדיקים שהם משמשים מליצים טובים לישראל בעולם האמת (ט״ו י״ב–ט״ז), על השיבותה של תפלה למנוחת נפשותיהם של הנפטרים – כעין השפעת גומלין יש כאן בין שני העולמות! — (פרק ז׳ וסוף פרק י״ב), ועוד.

ופרטיה של דת — מאליו מסתבר שבדת ישראל דוקא הם פְּתוּכִים אצלו. אפילו אפיפנס הרשע – כשהוא מהרהר בתשובה, בשעה שמיתה משונה באה עליו, דוקא דת ישראל ברצונו לקבל על עצמו! —

היוצא מכל זה:

בן־הארץ מספר היסטוריה בשיטה פוליטית־ענינית, ממש על הדרך שמספרים בעלי „נביאים ראשונים". יש כאן מופתים של גבורים ומעשי גבורה בארץ.

ובן־הגולה — על ישועות ה׳ הוא מספר. על השכר שניתן לצדיקים ועל ענשם של רשעים. לפיכך מעשי קדושים ומופתים של גילוי שכינה ומלאכים בשמים יש כאן.

ח. על לשונם המקורית של ספרי המקבים א׳ וב׳ ועל תרגומיהם.

א) ספר המקבים הראשון נכתב מתחלה עברית ובסגנון של ספרי המקרא. בעל הספר היה סופר מהיר בכל פרטי השימוש שבאותו הסגנון, שהקנהו לעצמו בבקיאותו הגדולה ובחריפות חדירתו לרוח הלשון שבמקרא, למן הספרים הראשונים ועד האחרונים.

לשונו העברית של הספר היתה רעננה ויפה. על זה אפשר לעמוד מתוך התרגום היווני שנמצא בידינו. מתרגם זה עשה את מלאכתו באמונה יתרה בגוף העברי והיה מדייק כל כך, עד שמי שבא להחזיר תרגום זה לעברית מוטל עליו רק להיות אף הוא מצדו משועבד לנוסח היווני שלפניו בדייקנות חמורה לא במלים ובביטויים בלבד אלא אף בצירופן של המלים ואז מובטח לו שיעלה בידו לכסות את התרגום היווני בנוסח עברי יפה, שעל כל פנים יהיה קרוב במדה מרובה לאביו הראשון של הספר.

הגוף העברי אבד בדורות קדומים, כמו שאבדו שאר הספרים החיצונים, כלו׳ אותם שהיו כתובים עברית, ובכללם אף הספר של בן־סירא, שנתגלה ברובו רק בדורנו האחרון. ואין לתמוה על כך: אותם הספרים היו עומדים לגבי הקורא העברי מחוץ למחיצתם שלכתבי הקדש ולא היו חביבים בעיני האומה עד כדי לטלטלם לשם הצלה מחמת כל אותן הפורעניות שעברו עליה במשך התקופות של הגלות המרה. בשעה שבני אדם צריכים לימלט על נפשם אין לבם הולך להצלת רכושם כלו: לשם נוחיות הטלטול ממעטים במשא ובוחרים את היקר ביותר. ואבותינו מן היצירות שבספרות הלאומית היה יקר להם ביותר מה שהיו נותנים עליו את נפשם בכל הזמנים: התורה ושאר הספרים שהיו נוהגים לכרוך אתה במחיצת קְדֻשָּׁה.

כאמור לעיל (עמ׳ פ״א), נראה שאוריגינס והירונימוס ראו עוד את הגוף העברי של ספר מקבים א׳. אבל לאחר זמנם של אלו אין שום ידיעה עליו. העולם היה קורא ספר זה בעיקר בשלשת תרגומיו העתיקים: היווני, הרומי והסורי.

התרגום היווני לס׳ מקבים א׳ הוא הקדום בתרגומיו. הוא נעשה ישר מן הגוף העברי ובזמן קדום נכתב. נראה שנעשה במצרים תיכף לכתיבתו של המקור העברי, שהרי כך היה מנהגם של יהודי מצרים: ספר עברי שיצא לאור העולם בארץ ישראל מיד היו מזדרזים ומתקינים לו תרגום יווני. צורך נפשי היה להם ענין זה של תירגום ספרותם הלאומית ללשון המדוברת בפיהם. תרגומו של ס׳ המקבים א׳ נצטרף בשעתו לקובץ ספרי הביבליה שלהם. מתוך כך נתקבל ס׳ יהודי לאומי זה בכבוד גדול בעולם הנכרים, שהיה חשוב להם כאחד הספרים שנאמרו ברוח הקדש.

כמו שבעל הספר גופו היה בקי נפלא בנוסח העברי של ספרי המקרא, כך היה המתרגם היווני בקי גדול בנוסח היווני של תרגום הע׳. בקיאותו זו היתה נר לרגליו בעבודת תרגומו. באדיקותו לתרגום הע׳ לא ידע גבול. הרי לאותם היהודים המְיֻוָּנִים היה הגוף היווני של המקרא ממש נוסח קדוש מן השמים. ולפיכך יש שהוא מוסר בלשונות שביוונית כשהיא לעצמה אין להן שום משמעות, אבל יש להן, לאותן הלשונות, משמעות עד כמה שנמסרו על ידן כתובים עבריים. כן, למשל, מוסר הוא ארץ פלשתים (ג׳ מ״א) על ידי γῆ ἀλλοφύλων (=ארץ נכרים), או שִׁקּוּץ מְשֹׁמֵם (א׳ נ״ד)=βδέλυγμα ἐρημώσεως. לשונות אלו וכיוצא בהן, הנטולים מתוך המקרא שביוונית, חן מיוחד וטעם לשבח היה להם לגבי אותם היהודים.

ואנו, כשבאים אנו להחזיר את הספר מן התרגום היווני ללשונו המקורית ורוצים אנו לעשותו קרוב עד כמה שאפשר לגופו הראשון, אין לנו אלא להעזר לתכלית זו בלשונו של תרגום הע׳ למקרא.

בעצם נשמר התרגום כמעט בעינו. מכל מקום אפשר היה שיפלו בו שינויים וחילופי נוסח הן בלשון והן בכתיב. לתכלית בירורם של אלו הופיעה בזמננו מהדורה בקרתית של הנוסח היווני לספר זה ממעלה ראשונה (בסדר הספרים של הסיפטואגינטה ע״י החברה המדעית בגיטינגן=Societas Litterarum Göttingensis) בהוצאת Werner Kappler (Göttingen 1936).

הוצאת Kappler היא באמת הוצאה מצוינת שלס׳ מקבים א׳. בשולי הנוסח המוגה שבהוצאה זו בא החלק הבקרתי שנוסד על שלשה מקורות: על השוואת כ״י יווניים, על השוואה לתרגומים הרומיים והסוריים ממסורת הנוסח שבציטטות אצל אבות הכנסיה הנצרית.

כ״ט כ״י יווניים הנמצאים בעולם הושוו כאן.

מן התרגומים הרומיים השתמש במסורת הרומית שבהוצאת Bruyne—Sodar (ע׳ לקמן בסוף פרק זה). מסורת התרגום הרומי העתיק עולה עד לערך 200 לסה״נ, והוא חשוב לא רק לשם קביעת נוסחאות לפעמים נגד המסורת היוונית, אלא כחו יפה אף להכריע בעזרתו לענין היווני גופו כשביווני יש חילופי נוסחאות. כמו־כן השתמש בסורי א׳ (שבהוצאת לאגארד, שנעשה מן הנוסח היווני הלוקיאני) וב׳ (שבהוצאת Ceriani, שנתקן על פי נוסח קדום לנוסח לוקיאני).

השיטה העיקרית שנקט Kappler כדי להשיג נוסח נכון היא שיטת הביאור וההמשך. מעצמו מובן שבעבודה כזאת היה זקוק למעשה אקליקטיקה. ורק במקום שאין שיטת הביאור מספיקה לשם הכרעה — כגון באורתוגראפיקה — היה מוכרח לאחוז במדת הפילולוגיה.

ב) ספר המקבים השני נכתב מתחלה יוונית. אבל יש להבדיל בין הלשון היוונית שבגוף הספר ובין הלשון היוונית שבשתי האגרות שבראשו. האגרות שבראש הספר לשונן פשוטה היא, אין לה שום יפויים והיא עושה רושם של סגנון יווני לא מקורי אלא תרגומי, ממש כעין הסגנון שבתרגום הע׳ לספרי המקרא. מי שמכיר בדרכי הסגנון של אגרות ראשונים בעברית, ובפרט אגרות שנכתבו מאת היושבים לפני ה׳ בארץ הקדש אל אחיהם שבגולה, הוא יראה לאחר עיון שהאגרת הראשונה לפי סגנון פתיחתה בברכות ותארים מעיקרה עברית נכתבה. הלשונות העבריים בולטים לעין והסגנון הולך לו למישרים כדרך המכתבים ממין זה. ואילו האגרת השניה צורתה מוכיחה עליה שעיקר עריכתה ביוונית היה, ומסגנונה הקשה נראה שבידי יהודים נלעגי לשון ביוונית, כלו׳ יהודים שלשונם שלהם עברית, או לכל הפחות ארמית נכתבה. יהודי שיודע לשון לועזית לא כלשון מולדתו אינו חש לטעמיה המקוריים של אותה לשון, ובפרט כשהוא בא לדבר בה על דברים שבקדושה יהודית, שבעצם זרים הם לרוחה של לשון לועזית, שהרי יסודם במקורות קדומים של התרבות הישראלית הוא, על כרחו דיבורו יבש הוא ומגומגם.

אף הסבה שהאגרת הראשונה מעיקרה עברית נכתבה והשניה — יוונית מתבארת בקלות: הראשונה אל עדת ישראל שבמצרים נכתבה וערך ציבורי לה ומן הדין הוא שתהא נכתבת בלשון האומה. אבל השניה הרי אל אדם גדול וחשוב נערכה ואין מן הנימוס לכתוב אליו בלשון שאינו שולט בה כל צרכו, ולפיכך יוונית נכתבה.

והספר גופו אין ספק שיסון (השם לועזי הוא!) איש קוריני (בקוריני היתה היוונית שליטה!) בלשון היוונית כתבו ובסגנון מהודר ומקושט. אף מתוך דרך דיבורו נראה שהלשון המקורית היא יוונית, כגון כשהוא מסיח לפי תומו ומפליט כמה פעמים שדברים אלו ואלו בלשון אבות נאמרו (ז׳ ח׳ כ״א וכ״ז, י״ב ל״ז, ט״ו כ״ט), — משמע שבעל הספר לא בלשון אבות הוא מדבר. ואף על פי שנמצאים כאן ושם לשונות המיוחדים ליהודי[1], מכל מקום היוונית שלו בכלל טהורה היא והסגנון צח והוא ממיטב סגנונם של הסופרים ההיסטוריים שבאותם הזמנים: פראסה קלה ושוטפת, מלוטשה ומעובדה, והסגנון הוא ריטורי ועשיר[2]. ויותר שהיה יודע את היוונית ידיעה עמוקה והיה בקי בשימושה בכתב, עוד היה מתאמץ להוציא דברים מתוקנים מתחת קולמוסו, כמו שהוא מעיד על כך בהקדמתו (ב׳ כ״ו — כ״ז) שרבות עמל בספרו, ואף בסופו (ט״ו ל״ט) הוא משמיענו שהיה ברצונו לְעַנֵּג את אזנו של המקשיב לעריכת הספר.

וכבר העיד הירונימוס[3] שכל לשון ולשון שבספר זה מעיד על עצמו שמלכתחלה יוונית נכתב.

ואף מעיד הוא הספר על סופריו: על יסון איש קוריני בעל הספר הגדול ועל בעל הקיצור.

יסון בעל השכלה יוונית גדולה היה. משום כך כשבא לכתוב את ספרו על דרך ההיסטוריוגרפין היוונים באמנות הריטוריקה כְּתָבוֹ. בעל סגנון פורח היה ובלשונות פיוטיים וּבְבְנִיַּת מלים בלתי שכיחות היה אוהב לתבל את לשונו.

שואף היה לעשות רשמים חזקים על הקורא, והלכך היה אוהב להבליט במדה יתרה את הגבורה היהודית מצד אחד ואת אכזריותם ורשעתם של צוררי היהודים מצד אחר. דוגמאות לכך יש במעשיות של הילידורוס, רציחת אלעזר הזקן, מיתתו של אפיפנס, סופו של מנילאוס, מותו של רזי.

מכאן גם הגזמותיו האויבים וחלליהם.

מדות אלו מדרכם של כמה היסטוריינים ריטוריים יוונים למד: מה שעשו הם בשלהם עשה הוא בְשֶׁלוֹ.

ועוד מדה יש לו: הוא מצטיין הרבה במלולו כשהוא בא לספר על החסידים ויראי שמים. מופתים גדולים נעשו להם: מראות נראו בשמים קודם שפתחו במלחמה, חלומות היו מראים לו ליהודה המקבי, אנשי צבא ממרום הופיעו להביא תשועה ליהודים.

ענינים אלו וכיוצא בהם אף הם מן הדברים השכיחים לגבי היוונים: כמו שאפולון וחבריו מבני־האלים מגרשים לפרסיים, ואחר כך אף לגליים, מדילפי (ע׳ הירודוטוס ח׳ ל״ז, פבסניאס י׳ כ״ג ב׳, ועוד), או כמו שהירקלס עומד לצד אוהביו, כך הנלחמים מן השמים מגרשים להלידורוס מן המקדש ובאים לעזור ליהודים במלחמה. רגילים היו היוונים לראות

1) כגון ἀδελφοί (=אחים) — כך הוא מכנה לבני עמו, σπέρμα (=זרע) — לענין משפחה (ז׳ י״ז), ἐν προσώπῳ (=בפניו) — אִתּוֹ (י״ד כ״ד), πληγῇ ἐπάταξεν αὐτὸν = הכהו מכה (ט׳ ה׳). —

2) כגון ἐντυγχάνειν βίβλῳ (ב׳ כ״ה, ו׳ י״ב, ט״ו ל״ט), σωφροσύνη καὶ εὐταξία (ד׳ ל״ז), χειρῶν ἀδίκων κατάρχεσται (ד׳ מ׳), καλὸς καὶ ἀγαθός (ט״ו י״ב). —

3) Secundus graecus est, quod ex ipsa quoque phrasi probari potest (Prolog. galeatus). —

בְּכֹל מעשה מופתים ונסים של עזרת האלהים וההיסטוריינים שלהם היו באים ומשקיעים לאותו החומר העממי בחיבוריהם. כן, למשל, מעיד קליסתינס, בן דורו של אלכסנדר המקדוני, שבחוף ארץ פמפוליה נסוג הים לאחור ומופתים מצד ההנהגה האלהית נראו לו לאלכסנדר בדרכו לאואסיס של אָמוֹן.

ספרו השלם של יסון הלך לאיבוד בהמשך הזמן, ואנו אין לנו אלא הקיצור שעשה הימנו, כנראה, אחד הסופרים מיהודי מצרים. אותו סופר כוונה טובה היתה לו: רוצה היה ליתן לקורא קיצור ההיסטוריה שלאותם המאורעות שעסק בהם יסון, ודאי כדי לקרב את הבריות תחת כנפי המחשבה הדתית־הלאומית של ישראל. גודל חִבָּתוֹ לתוכן הספר הביע האיש בפתיחתו וגם בחתימתו לעבודתו. אף מן הענין שנתוספו בראש הספר שתי האגרות שכתבו בשעתם יהודי ירושלים אל אחיהם שבמצרים נראה יחסו לנושא הספר, אם רק הוספה זו על ידו נעשית.

קצרן זה אף הוא סופר מהיר ביוונית היה, ואם לא במדתו של יסון, שלצחות מליצתו לא הגיע. על טיב סגנונו של יסון גופו אנו למדים מתוך כמה מקומות שבספר המקבים ב׳ שרשות ניתנת לחשוב שממיטב הרצאתו של יסון הם, שחס עליהם הקצרן והכניסם לתוך ספרו כמות שהם. אותם המקומות יש בהם כדי להעמיד את הקורא על מעוף סגנונו המליצי של יסון בעצמו.

נראה, שהקצרן נתן קיצורו של כל אחד מחמשת החלקים שבספרו של יסון לחוד, ולא עֵרבב תכנו של חלק אחד בענינים של חלק אחר. דבר זה ברור מן החתימה שעשה בסופו של כל חלק וחלק בפסוק קצר ומנוסח מעין: „כך היה"... (ג׳ ד׳, ז׳ מ"ב, י׳ ט׳, י"ג כ"ו, ט"ו ל"ז). מתוך פסוקים אלה אנו עומדים על חלוקת החומר שהיתה בספרו הגדול של יסון.

הנוסח הבקרתי של Kappler למקבים ב׳ לא הופיע עדיין, ולפיכך השתמשתי בהוצאת ראהלפס (Septuaginta id est vetus testamentum graece iuxta LXX interpretes edidid Alfred Rahlfs, Stuttgart 1935), שהוא חפשי מטעיות הדפוס המרובות שבהוצאת Swete, ובשימת עין על הלטיני הקדום שבהוצאת de Bruyne.

התרגום הרומי למקבים א׳ וב׳ קדום הוא: הוא היה לפני קופריאנוס (Cyprianus) המביאהו בציטטות שלו, אם כן היה תרגום זה קיים כבר לערך שנת 200 לסה"נ.

מתרגום זה לא היה נוסח הגון עד שלא הופיעה המהדורה המצוינת של Dom. de Bruyne: Les anciennes traductions latines des Machabées, Abbaye de Maredsous 1932 (Anecdota Maredsolana vol. IV). במהדורה זו ניתנו הנוסחאות של כ"י בעמודות מקבילות ואף החומר של הציטטות שנמצא אצל אבות הנצרות. בראש הספר יש מבוא מפורט על תולדות הנוסח הרומי ויחסו אל הנוסח היווני הקדום, שהיה לפני המתרגם הרומי.

התרגום הסורי קדום הנהו אף הוא, כתרגום הרומי, וקשה להכריע מי מהם קדם לחברו. על כל פנים מתחלת המאה הרביעית יש כבר עדים למציאותו של הסורי. תרגום זה נעשה אף הוא מן היווני, וכברומי יש גם בו כמה לשונות מן היווני, כגון טרונא (τυραννιῶν, א׳ ד׳), דיהקנתון (ὑάκινθον, ד׳ כ"ג), זוטוס (Ἄζωτος", שם העיר אשדוד).

יש להעיר שבתחלתו של התרגום הסורי יש רשימה המזכירה את השם העברי של הספר שמביא אוריגינס (ע׳ לעיל עמ׳ פ"א): ספרא קדמיא דמקַביא דמתקרין לות עבריא סרבסת סבעא איל (= הספר הראשון של המקבים שנקרא אצל העברים בשם סרבסת סבעא איל).

ט. על ספרי המקבים בקשר עם חג החנוכה בספרות העברית.

חג החנוכה מתחלה על פי ספרי המקבים נקבע. על כל פנים ספרים אלו מקור ראשון הם לקביעת חג זה: בס׳ מקבים א׳ (ד׳ נ"ח) נאמר: „וַיְקַיֵּם יהודה ואחיו וכל־קהל ישראל להיות ימי חֲנֻכַּת המזבח נעשים במועדם שנה בשנה ימים שמונה מיום חמשה ועשרים

לחדש כסלו בשמחה וגיל". והספר השני כל עיקרו לא נכתב אלא לשם סיפור על השתלשלות המאורעות באותה תקופה שהביאו לידי קביעת שני החגים הלאומיים: חג החנוכה (וע׳ י׳ ח׳) ויום ניקנור. ולא עוד אלא שבתחלתו של הספר השני באה גם אגרת מאת יהודה ובית דינו אל יהודי מצרים שבה הם מטילים עליהם חגיגת החנוכה.

ל„מעין המאורע" (ע׳ תוספתא ברכות ג׳ י׳) נקבעה אף תפלה מיוחדת, היא תפלת „על הנסים" הקבועה בסידור התפלות בברכת „מודים" שבשמונה עשרה. תפלה זו, שאינה אלא מעין סקירה המצוינת בקיצורה ובבירורה, כל עיקרה תוכן מצומצם היא למה שנכלל בספרי המקבים. והפסוק החותם שבתפלה זו „ויקבעו שמונת ימי חנכה אלו להודות ולהלל לשמך הגדול" אינו אלא ניסוח שני לפסוק מס׳ המקבים א׳ המובא לעיל.

ומכל מקום על שום חג לא מיעטו כל כך הדיבור בספרות רז"ל כמו על החג הגדול הזה, שלערכו הלאומי־ההיסטורי אין דומה בתולדות ישראל. וכבר נשאלה כמה פעמים השאלה: „למה לא הזכיר רבינו הקדוש במשנה דיני חנוכה ביחוד, כמו דיני מגילה ופורים"? [1]

בכל הספרות הרחבה של ראשונים ואחרונים אין כמעט זכר למאורעותיה של אותה התקופה המזהירה של המקבים: לא על גזירות השמד של אפיפנס ושריו ולא על המלחמות והנצחונות ואף לא על הבריתות עם הרומיים והאשפרטיים שעשו המקבים. וכל זה בשעה שקיימת הלכה מדוקדקת על חגיגת שמונת ימי החנוכה מכ"ה כסלו ואילך בהדלקת הנרות ובברכות מיוחדות. ולא עוד, אלא שאף הכינוי של המקבים כמעט שאינו ידוע מתוך אותה הספרות. גבורים אלו מכונים בשם חשמונאים, ועצם הנס של חנוכה מיוחס הוא למתתיהו בן יוחנן כהן גדול, אבל לא ליהודה ואחיו.

מכל אותה הספרות הרחבה יש הרושם שחג החנוכה אי אפשר היה לעקרו מלב האומה, אבל לנַמֵּק את החג נימוק אחר ולהחליף שם בשם אפשר היה וגם ראו צורך בזה, לפי השקפתם.

צאצאיהם של המקבים, שנטלו לעצמם גם כתר כהונה וגם כתר מלכות, מעשיהם לא קירבום אל עַמָּם. הם, בני בניהם של החסידים שהיו בשעתם בני בריתם של מתתיהו ובניו, אוהבים היו לצדוקים ורודפים לפרושים, ואלו, הפרושים, הרי מיסדי אותה הספרות ובוניה היו. הלכך הבנים של המקבים לא היו חביבים על האומה: הם אכלו בוסר, ושני אבותיהם, המקבים, קהו! [2] לפיכך השתיקו כמעט את כל הענין מצדו ההיסטורי. ולא עוד אלא שלעצם חג החנוכה העמידו נימוק חדש, נימוק שיסודו בפולקלור, ולא בהיסטוריה: האגדה על פך השמן.

— מאי חנוכה (רש"י: על איזה נס קבעוה)? — נשאלת פתאום שאלה של תמימות בגמרא (שבת כ"א ב׳) — ...כשנכנסו יוונים להיכל טימאו כל שמנים שבהיכל ולא היה להם שמן להדליק בבית המקדש, וכשגברו מלכי בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו שמן אלא פך אחד שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו להדליק אפילו יום אחד, ונעשה להם נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום ימים טובים בהלל והודאה (דברים אלו, שמקורם במגילת תענית, ניתנו כאן בנוסח שבשאילתות דרב אחאי, ויניציא ש"ן, עמ׳ ל"ח). —

הרי כאן כעין תפלת על הנסים בתוכן חדש, וכמו כן אף זמן חדש לקביעת החג — לאחר שעברה שנה למן אותו מאורע! — אם גם בסיום של הלשון שֶׁבְּעַל הנסים המקובל והקבוע בתפלה.

1) שדי חמד, מערכת חנוכה י׳ ד׳. והשוה יומא כ"ט א׳ על מאורע של חנוכה שלא ניתן ליכתב.

2) „ואף אל פי שהיו חשמונאי ובניו חסידים ואנשי מעשה, חטאו בזה שלקחו להם המלוכה שלא כהוגן, שניתנה לזרעו של דוד, וכהן אין לו חלק במלכות... ולפי שנתעטרו בעטרה שאינה שלהם סבב הבורא ית׳ וקם הורדוס שהיה עבד מעבדי בית חשמונאי וכלה את זרעם ולא השאיר מהם שריד ופליט (קמחא דאבישונא בפי׳ על הנסים). והשוה רמב"ן לבראׁ מ"ט י׳, שנענשו החשמונאים ולא נשאר שריד ופליט מהם, אף שהיו חסידי עליון על שהשתמשו בכתר מלכות שהוא לזרע יהודה ולא לזרע בני לוי הכהנים. —

ואף על פי שידעו כמה דל הוא בית קיבול של אגדה זו עד כדי שיהא כולל תוכן של חג גדול ולדורות (אין חנוכה ופורים בטלים! – ר״ה י״ט ב׳) – שהרי הנס של פך השמן אינו מעלה ואינו מוריד לכלל ישראל! – מכל מקום נתנו לו רז״ל יתרון על הערך ההיסטורי.

אמת, דבר זה לא קל היה לו שיהא נקבע במוח במקום המאורעות ההיסטוריים, וכמעט למן הראשונים ועד האחרונים נשמעות השגות על ענין זה. השוה, למשל, פסיקתא רבתי (סי׳ ו׳): „זאת החנוכה שאנו עושים זכר לחנוכת בית חשמונאי על שעשו מלחמה ונצחו לבני יון אנו עכשיו מדליקין...״ – ואילו על הנס של פך השמן אינו מדבר כלל.

ואחד האחרונים[1] כתב: „וכמעט נר אלהים טרם יכבה, העיר ה׳ רוח כהני ה׳ משרתיו עושי רצונו להורות נתן בלבם ואמר חזקו ידים רפות, נקום נקמת ה׳ אחר תאסף, וחיזק ואימץ ידי חשמוני ובניו להיות אמיץ לבו בגבורים הוא ובניו אתו, ויעבירו קול במחנה מי לה׳ אליו, ויאסוף אליו כל זקני יאודה כל איש חיל רב פעלים אשר נגע ה׳ בלבו לנקום נקמת ה׳ קנאת ה׳ צבאות תעשה זאת. וילחמו בו ויגרשוהו וילך, ויכו אותו ואת עמו עד בלתי השאיר לו שריד. ובשובם נתנו שבח והודאה לאל, וחזקו את בדק הבית, והיה אור ישראל לאש והארץ האירה מכבודו כימי עולם. ודבר זה הוא לבדו יספיק לעשות זכרון לבני ישראל לנס ההוא ולקבוע ח׳ ימי חנוכה בהלל ובהודאה. ולא כמו שעלה על רוח רבים לאמר אשר עיקר קביעותן היתה מפני נס הפך, כי אין לקבוע ימים טובים בהלל והודאה מפני נס הנעשה באיזה ענין היפך הטבע״... –

[1] חמדת ימים, חלק שני, דפוס ליוורנו, נ׳ ב׳.

מַקָּבִים א

א וַיְהִי אַחֲרֵי הַכּוֹת אֲלֶכְסַנְדֶּר בֶּן־פִּילִפּוֹס הַמָּקְדוֹנִי אֲשֶׁר־יָצָא
מֵאֶרֶץ כִּתִּים [אֶת־חֵיל פָּרַס] וַיַּךְ אֶת־דָּרְיָוֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס וּמָדַי וַיִּמְלֹךְ
ב תַּחְתָּיו בָּרִאשׁוֹנָה בְּאֶרֶץ יָוָן׃ וַיַּעֲרֹךְ מִלְחָמוֹת רַבּוֹת וַיִּלְכֹּד מִבְצָרִים
ג וַיִּשְׁחַט מַלְכֵי אָרֶץ׃ וַיָּבֹא עַד־קְצוֹת־הָאָרֶץ וַיִּקַּח שְׁלַל־גּוֹיִם רַבִּים

א א–ט. פתיחה: מלכותו של אלכסנדר והתפוררותה אחר מותו.

א ויהי. הוא פותח בו״ו ההיפוך כאחד מספרי המקרא (ס׳ יהושע, שופטים, שמואל א׳,
יחזקאל, רות). – אלכסנדר... המקדוני. חי בשנות 356–323. נעשה מלך במקידוניה,
ארץ בצפונה של מדינת יון, כשהיה בן עשרים, לאחר שנרצח פיליפוס אביו (מלך 360–336).–
כתים. השוה ירמ׳ ב׳ י׳ אִיֵּי כִתִּיִּים (=האיים שבין אסיה הקטנה וארץ יון), והוא שם אומה
באיים ובארץ החוף של יון. מתחלה נתישבו שם בני־פוניקיה, ואח״כ יוונים, ומכאן: בני
יָוָן... כִּתִּים (ברא׳ י׳ ד׳, והשוה יחז׳ כ״ז ו׳). ונקראו כִּתִּים על שם כִּתִּי (=כִּתִּיּוֹן ביוונית,
עכשיו Larnaca), עיר החוף באי קפריסין (=קיפרוס), והשוה יוספוס (קדמ׳ א׳ ו׳ א׳): „וכִתִּים
(Χέθιμος) כבש את האי כתים – עכשיו הוא נקרא בשם קיפרוס – ובשמו קוראים העברים
בשם כתים לכל האיים ורוב המקומות שבחוף הים״. כאן ולקמן ח׳ ה׳ הכוונה לארץ מקדוניה
(כיוצא בו השוה דניאל י״א ל׳: צִיִּים כִּתִּים=אניות הרומיים). – ויהי אחרי הכות.
μετὰ τὸ πατάξαι (השוה הע׳ לשמות ז׳ כ״ה, דב׳ א׳ ד׳). – [את־חיל פרס]. נראה שלשון
זה וביחס הפעול דוקא היה צריך להיות כאן: לאחר שהכה אלכסנדר את חיל פרס סמוך
לגראניקוס הכה את דריוש (הוא דריוש III קודומנוס, מלך 336–331). אלכסנדר הכה את
דריוש בראשונה באִסּוּס (Issus) בקיליקיה (בחדש נובמבר 333) ופעם שנית בגוֹגַמילה, לא
רחוק מארבילה במיסופוטמיה (באוקטובר 331), ודריוש הורד ע״י שריו מכסא המלכות ואח״כ
נרצח ע״י המלך הפרסי החדש בֵּיסוֹס ארתחששתא (Bessos Artaxerxes). – מלך פרס ומדי.
לאחר שחיבר כורש את פרס ומדי למדינה אחת היה לשון זה כעין שם אופיציאלי למלכות
פרס (השוה לקמן ו׳ נ״ו, וכן אסתר א׳ ג׳, דנ׳ ה׳ כ״ח ועוד). – בראשונה. πρότερον,
וכך הרומי (LB): prius. אולי כוונתו: אלכסנדר היה המלך היווני הראשון שמלך במקומו של
ב דריוש על פרס ומדי (וע׳ לקמן ו׳ ב׳). – מלחמות רבות. כל ימי מלכותו היה עוסק
במלחמות: כבש את יון ושבטיה, את הפרסיים, את בַּקְטריה, סוגדיאנה והדו. – מבצרים.
כגון תֵּיבֵּי, מיליטוס, הָלִיקַרְנָסוּס, צור, עזה, בבל, שושן, פירסיפוליס, אחמתא ועוד. –
וישחט. ἔσφαξε (=שחט, נתן לטבח). השוה מל״ב כ״ה ז׳ ואת בני צדקיהו שחטו לעיניו=
ירמ׳ ל״ט ו׳ (=נ״ב י׳) וישחט מלך בבל את בני צדקיהו ברבלה לעיניו ואת כל חֹרֵי יהודה
שחט מלך בבל. נראה שרציחתם דרך שחיטה היתה. – מלכי ארץ. הוא הרג את ביסוס
ג ארתחששתא מלך פרס ואחרים. – עד־קצות הארץ. לצד מזרח עד ים הדו, שהעביר
שמה את חילו במים המחוברים של הידספיס והינדוס. – שלל גוים רבים. פלוטארכוס
אומר, ש„כיון שהמקדוניים טעמו טעם האוצרות והתפנוקים של הברברים היו עורכים ציד
על עשרם של הפרסיים בכל התאוה של כלבי ציד בחוש הריח״. את סיפוקם מצאו קצת
בנצחון ארבילה. השלל הגדול ביותר הוא שמצאו בארבע ערי המטרופולין של מלכי פרס
(שושן, בבל, פירסיפוליס ופרסגדה). ואלכסנדר כגודל תאותו לשלטון כך היה גודל תאותו
לממון. אומרים (שטראבון ט״ו ג׳ ט׳) שלאחר כל המתנות שחלק לאנשי חילו נשאר לו ק״פ

ד וַתִּשְׁקֹט הָאָרֶץ לְפָנָיו וַיָּרָם וַיִּגְבַּהּ לִבּוֹ׃ וַיֶּאֱסֹף חַיִל כָּבֵד מְאֹד וַיִּמְלֹךְ
ה עַל־אַרְצוֹת גּוֹיִם וְרוֹזְנִים וַיִּהְיוּ לוֹ לָמַס׃ וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיִּפֹּל
ו לַמִּשְׁכָּב וַיֵּדַע כִּי־יָמוּת׃ וַיִּקְרָא לַעֲבָדָיו הַנִּכְבָּדִים אֲשֶׁר־גֻּדְּלוּ אִתּוֹ מִנְּעוּרָיו
ז וַיְחַלֵּק לָהֶם אֶת־מַלְכוּתוֹ בְּעוֹדֶנּוּ חָי׃ וַיִּמְלֹךְ אֲלֶכְּסַנְדֵּר שְׁתֵּים־עֶשְׂרֵה
ח–ט שָׁנָה וַיָּמֹת׃ וַיִּשְׁלְטוּ עֲבָדָיו אִישׁ בִּמְקוֹמוֹ׃ וַיָּשִׂימוּ כֻלָּם כִּתְרֵי מַלְכוּת
בְּרָאשֵׁיהֶם אַחֲרֵי מוֹתוֹ וּבְנֵיהֶם אַחֲרֵיהֶם שָׁנִים רַבּוֹת וַיַּרְבּוּ רָעוֹת בָּאָרֶץ׃

אלף ככר (בערך £ 44.000.000), שהניחם בשמירה מעולה באחמתא. – **ויגבה לבו.** אחר
נצחונו על דריוש עשה אלכסנדר את עצמו אלהות, וכל אשר לא הודה באלהותו, כגון
הפילוסוף קָלִיסְתֶנֵס, הומת. נראה שהכותב לא ידע על השמועה שמביא יוספוס (קדמ׳ י״א
ח׳ ה׳) שכשבא אלכסנדר לירושלים השתחוה לאלהי ישראל והקריב לו במקדש. אילולא זאת
ד לא היה מדבר כל כך על גובה לבו של אלכסנדר. – **חיל כבד מאד.** לקמן בפכ״ט נאמר
היל כבד על צבא שהיה (לפי מק״ב ה׳ כ״ד) מנינו כ״ב אלף. מנין חילו של אלכסנדר היה רק
34.500 איש (30.000 רגלי, 4500 פרשים), ואפילו בארבילה – אחר שהגדיל את חילו – היה
לו בערך חמשים אלף איש. – **ורוזנים.** τυράννων. בע׳ (אסתר ט׳ ג׳) נמסר בלשון זה
ו התאר פַּחוֹת. – **אשר גדלו אתו.** τοὺς συνεκτρόφους αὐτοῦ. תאר של מעלה הוא
(ע׳ Corradi, Studi Ellenistici 269 sqq.). – **ויחלק להם את־מלכותו.** הסברה נותנת שמן
הנמנע הוא שאדם צעיר בן ל״ג שנים כאלכסנדר בחלותו יחשב על מותו ויעשה צוואה.
ראשונים היו מספרים כמה דברי אגדה על אופן התמלכותם של יורשי אלכסנדר. ודאי
צריכין היו אותם המלכים לשַׁפֵּר בעיני העם את מעשה עלייתם למלכות והיו מפריחים
לתכליתם ידיעות שונות. כאן משמע שצוואתו של אלכסנדר על פה היתה. ויש מספרים
שהשאיר צוואה בכתב. ועוד נוסח יש, שבשעת גסיסה, כשנסתלק הימנו כח הדיבור, נטל את
טבעת חותמו ומסרה לפֶּרְדִיקַס, ראש שומריו, ובזה הביע רצונו שהוא ימלך תחתיו (דיאודורוס
הסיקולי י״ח ב׳ ועוד). כנגד זה יש שמועה אחרת, שכשנשאל למי תמסר מלכותו אחריו
ז השיב: τῷ κρατίστῳ (=לגבור ביותר). – **שתים־עשרה שנה.** 323–336. ולפי דיודורוס
מלך י״ב שנים וז׳ חדשים. לדעת רוב ההיסטוריינים חלה, מחמת הִשְׁתַּכְּרוּת, בקדחת
ח בליל ל״א במאי, וי״א ביוני לפנות ערב בשנת 323 מת. – **וישלטו** ἐπεκράτησαν (=כבשו
בכח, השתלטו). – **איש במקומו.** שהנחילו אלכסנדר בצוואתו (ככתוב בפ״ו). – **כלם.** קודם
כל נעשה קְרָטֵרוֹס אפיטרופוס של בנו הקטן של אלכסנדר. אחר כך תפס פֶּרְדִיקַס שומר
ראשו של אלכסנדר את מקומו, ואז התחברו מתנגדיו של פרדיקס לחבורה אחת, ומהם
הצטיין תלמי הפחה של מצרים. פרדיקס הכריז עצמו למנהל הממשלה ובחר לו את סליבקוס
לשומר ראשו. וכך נמשכה מלחמה ארוכה כעשרים שנה. בינתים נרצחו בנו ואחיו חורגו של
אלכסנדר. בשנת 306 נתחלקה ממלכתו של אלכסנדר בין חמשה אנשים: סליבקוס בבבל,
אנטיוכוס בפרוגיה, תלמי במצרים, לוסימכוס בתראקיה וביתוניה, וקסאנדר במקדוניה ויון. –
ט **כתרי מלכות.** διάδημα הוא שם יווני לסרט כחול שזור־לבן שהיו מלכי פרס שמים
סביב הטיארה (=תכריך) שבראשם (ע׳ כסינופון Cyr. VIII, 3, 13). בתרגום הע׳ נמסרו בשם
דיאדימה השמות: כתר מלכות (אסתר א׳ י״א ועוד), צניף (ישע׳ ס״ב ו׳), תכריך (אסתר ח׳ ט״ו).
ונראה שבגוף העברי היה כאן כתרי מלכות. – **אחרי מותו.** באמת היה זה י״ג שנה
אחרי מותו של אלכסנדר, לאחר שרצח קסאנדר לאלמנתו של אלכסנדר ולבנה, בן י״ג, כדי
למלך במקדוניה. – **בארץ.** יותר מכל הארצות סבלה ארץ יהודה, שבמשך כל אותה התקופה

י וַיֵּצֵא מֵהֶם שֹׁרֶשׁ רֶשַׁע אַנְטִיּוֹכוֹס אֶפִּיפָנֵס בֶּן־אַנְטִיּוֹכוֹס הַמֶּלֶךְ
אֲשֶׁר הָיָה בֶן־תַּעֲרוּבוֹת בְּרוֹמִי וַיִּמְלֹךְ בִּשְׁנַת מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים וָשֶׁבַע

היתה שדה קרב בין התלמיים והסליבקיים. – הכותב מדלג על הזמן שהיתה ארץ יהודה
תחת ממשלת התלמיים המצריים (עד שנת 198), קודם שנכנסה לממשלתם של הסליבקיים
הסוריים, והוא עובר ישר מיורשיו של אלכסנדר אל עלייתו של אנטיוכוס אפיפנס
למלוכה. –

א י׳–ס״ד. התקוממותם של מתתיהו ובניו.

י **אפיפנס.** על דרך המלכים בני זמנו (השוה התארים של התלמיים המצריים, כגון
פילדילפוס, אבירגיטס ועוד) כינה אנטיוכוס לעצמו, כשעלה למלוכה (בש׳ 175–176, אחר
שנהרג סליבקוס IV, אחיו הגדול) בתאר ἐπιφανής (לא במובן =הַנָּאוֹר= illustris או nobilis
ברומית, אלא במשמעות של „גילוי אלהות״). אבל לפי מעשיו זכה לכינוי של הלצה: אפימנס
(ἐπιμανής)=המטורף. פולוביוס, סופר בן־דורו, וכן דיודורוס סיקולוס וליביוס, מתארים אותו
כהפכפך בהנהגתו ובמעשיו: מצד אחד היה רודף אחר הפרסום והיו מעורב עם ההמון,
מבקר בבתי מרזח, בבתי מרחצאות, זורק מטבעות לבין ההמון, ועוד מעשי הוללות כאלו,
ומצד אחר היה בעל שכל מעשי, אוהב כבוד, אכזרי ומזלזל במצוות אלהים ואנשים. ולענין
גדלותו היה משוגע כל כך עד שהיה מכנה לעצמו על מטבעותיו θεός (=אלהים, וע׳ יוספוס
קדמ׳ י״ב ה׳ ה׳) Νικηφόρος (=נצחן), והיה מקיף את ציור ראשו בכתר של קרנים
(corona radiata). בשם אלהים (Θεός) תארו אותו גם השומרונים, כשבקשו ממנו שלא יהשוב
אותם קרובים אל היהודים, וכתבו בראש אגרתם: למלך אנטיוכוס אלהים אפיפנס מאת
הצידונים בשכם (ע׳ יוספוס, שם). – **בן־אנטיוכוס המלך.** הוא אנטיוכוס III הגדול
מלך סוריה (מלך 187–223). – **אשר היה בן־תערובות.** אנטיוכוס אפיפנס ניתן לערבון
על ידי אביו אנטיוכוס הגדול, לאחר שנצחוהו הרומיים על יד מגניסיה (בש׳ 189) והכריחוהו
לשלוח לרומי עשרים איש לערבון, ובתוכם את בנו. אפיפנס היה ברומי י״ב שנים במלכות
אחיו סליבקוס, ואחר כך, בש׳ 176, פדהו הלה, קודם שנרצח על ידי היליודורוס גזברו, בבנו
דמיטריוס סוטיר I, ואפיפנס, שהיה יושב אח״כ באתונה, השתמש בזה שיורש העצר נמצא
ברומי ובעזרתו של אבמינס II מלך פירגמוס תפס את מלכות סוריה בש׳ 175. – מטעים
הכתוב: הוא עצמו היה שבוי כערבון בידי הרומיים ונעשה אחר כך אכזרי כל כך! –
בשנת... למלכות היונים. הוא תאריך היוונים הסוריים שהתחיל נוהג עם מלכות
סליבקוס I ניקטור ביום 1 באוקטובר 312 לפני סה״נ (השוה יוספוס קדמ׳ י״ג ו׳ ז׳), ונקרא
מנין שטרות, על שם שהיו נוהגין להשתמש בו בכתבים ובכל מעשה בית דין. תאריך זה
„התחיל [אצל היהודים] מיום שני לשבוע תשעה לחדש תשרי שנת ג׳ אלפים וארבע מאות
וחמשים שנה לבריאת העולם״ (כלב אפנדופולו בתוספת לס׳ אדרת אליהו של בשייצי,
קוסטנדינה רצ״א, דף ה׳ ב׳, וע׳ בורנשטיין בהתקופה ח׳ 290 ואילך). מנין שטרות קדם
למנין חרבן הבית ש״פ שנה שלימות, ונתנו בו סימן: זה לי עשרים שנה בביתך=ארבע מאות
חסר עשרים (ע׳ ע״ז ט׳ א׳). שנה ראשונה לחרבן (=ג״א תת״ל לב״ע) היא שנת שפ״א
לשטרות. התאריך הסליבקי היה נוהג גם אצל היהודים בבבל, וכן אמרו: ובגולה אין מונין
אלא למלכי יון (ס״ע ל׳, ע״ז י׳ א׳), והיה נוהג גם בזמן הגאונים. ולאחר שנכבשה מצרים
בידי הערביים הונהג מנין זה גם במצרים, והיה נוהג עד המאה הרביעית לאלף הששי, ואז
הנהיג שם הרדב״ז את מנין הבריאה (ע׳ ר״י סמברי בס׳ סדר החכמים וקורות הימים לנאיבואיר א׳
158 ושם הגדולים ערך דוד בן זמרא) שנתפשט כבר בכל תפוצות ישראל. ואף בא״י, שהיו מונין
לחרבן, היה נוהג לפעמים גם מנין שטרות, ויהודי תימן מונין לשטרות עד הזמן האחרון (ע׳

יא לְמַלְכוּת הַיְּוָנִים: בַּיָּמִים הָהֵם יָצְאוּ מִקֶּרֶב יִשְׂרָאֵל בְּנֵי־בְלִיַּעַל וַיַּדִּיחוּ
רַבִּים לֵאמֹר נֵלְכָה וְנִכְרְתָה בְרִית אֶת־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵינוּ כִּי
יב מִן־הַיּוֹם אֲשֶׁר סַרְנוּ מֵעִמָּהֶם מְצָאוּנוּ רָעוֹת רַבּוֹת: וַיִּיטַב הַדָּבָר
יג בְּעֵינֵיהֶם: וַיִּתְנַדְּבוּ אֲנָשִׁים מִן־הָעָם וַיֵּלְכוּ אֶל־הַמֶּלֶךְ וַיַּשְׁלִיטֵם הַמֶּלֶךְ
יד–טו לַעֲשׂוֹת כְּחֻקֵּי הַגּוֹיִם: וַיִּבְנוּ גִמְנַסְיוֹן בִּירוּשָׁלַיִם כְּמִשְׁפְּטֵי הַגּוֹיִם: וַיַּעֲשׂוּ

אבן ספיר א׳ פכ״ט), וגם בארצות המערב היו כותבים לפעמים מנין השטרות בצד המנין
יא לב״ע. — בני־בליעל. παρονόμοι (=בני בלי תורה, פושעים), כך נמסר בע׳ (דב׳ י״ג
י״ג, ועוד). — רעיון ההתיוונות פושעי ישראל הולידוהו. — ונכרתה ברית. לפי יוספוס
(קדמ׳ י״ב ה׳ א׳, מלח׳ א׳ ה׳ א׳) רק לטובתם החמרית נתכוונו. — סרנו מעמהם.
בתקופה שבה נהיה העם הישראלי בעל תרבות מיוחדת במינה, כלו׳ לאחר מתן תורה. —
מצאונו רעות רבות. פושעי ישראל טוענין ההפך מאמוני ישראל: הללו טוענין
שהצרות באות על ישראל כשהם עוברים על התורה, והפושעים — כשהם מקיימין את
יג התורה. — וילכו אל־המלך. מתיוונים אלו חבריו של ישוע — אחיו של חוניו III הכהן
הגדול — היו. ישוע זה קרא לעצמו בשם היווני יָסון והבטיח לאנטיוכוס מס שנתי וגם
הרבצת היוונות בארץ ישראל אם יעשהו כהן גדול במקום אחיו (השוה מק״ב ד׳ ז׳–י׳).
יד ולפי יוספוס (קדמ׳ י״ב ה׳ א׳) היו באותה עצה מנילאוס ובני טוביה. — גמנסיון.
γυμνάσιον (=בֵּית־מַעֲרָמִים, כלו׳ בית התעמלות). בעברית אין שֵׁם לזה המושג היווני, וקרוב לוודאי
שהיו משתמשין בשם היווני גם בעברית. הסורי מסר כאן: אסטדיון (בֵּית מֵרוֹץ, וגם זה נגזר מן
היווני στάδιον=שם למדת־אורך ידועה, והשוה אִצְטָדִין בתלמודית, אבל מק״ב ד׳ ט׳ וי״ב מסר גם
הסורי: גמנסיון). בעיקרו היה הגמנסיון בית למשחקי התאבקות והתעמלות לצעירים שהיו מתעמלים
כשהם ערומים (ע׳ שם, ד׳ ט׳ וי״ב, יוספוס קדמ׳ י״ב ה׳ א׳) לשם פיתוח הגוף. הגמנסיון
היה ככר מוקפת חומה ולצדדים היו חדרים למלבושים, לרחיצה ועוד. הככר היתה מקושטת
בפסילי אלילים — ביחוד של הירמיס והירקליס — וגבורים — של תיזיוס ואחרים — ושאר
מעשי אמנות ציורית על דרך היוונים. מסביב לככר היו מקומות מושב לאורחים המסתכלים.
בירושלים עשו את הגמנסיון תחת המצודה. — בירושלם. בלי יו״ד אחר הלמ״ד, — כך
היה כתוב בגוף העברי, ולפיכך מסר היווני Ἱερουσαλήμ (אבל במק״ב נמסרה הצורה היוונית
טו Ἱεροσόλυμα). — ויעשו להם ערלה. הסורי מסר בלשון משיכה המאוחר (השוה
יבמות ע״ב א׳ מָשׁוּךְ צריך שימול, סנהד׳ מ״ד א׳ עכן מושך בערלתו היה, ועוד): ונגדו
להון עורלותא (=וימשכו להם ערלות). כדי שלא יהיו מכירים בהם הגויים כי מישראל הם
היו עושים משיכת הערלה — „שמושך בערלתו לְעַגְלָהּ סביב (הערלה) לעטרה שלא יהא ניכר
שנימול״ (בעל קמחא דאבישונא בפי׳ לפיוט „אודך כי אנפת״ לשבת וחנוכה, וע׳
Preuss, Bibel- u. Talmud Med. 281). היו עושים זאת בב׳ דרכים: או ע״י ניתוח כמו שמתאר
אותו כבר Celsus de medic. VII, 18, מביאו Grimm) או ע״י טבעת כבדה העשויה לכך (וע׳
למטה). והשוה אל־הקורינתיים א׳ ז׳ י״ח אם אדם שנמול נקרא אל ימשך ערלה
(μή ἐπισπάσθω) ואם אדם בערלה נקרא אל־ימול. ומזה, שהיה להם גם ביוונית (כמו
בפעל משך סתם בעברית) שימוש מיוחד בפעל ἐπισπᾶσθαι לשם משיכת הערלה, נראה שהיה
ענין זה רגיל בין המתיוונים. במשיכת ערלה היו עוסקים גם ברומי (ברומית היו מכנים
לאותן האנשים בתאר recutiti) ובספרד. Martial מספר על המכשיר המיוחד לכך שהיו
משתמשין בו ברומי, שפופרת של נחשת ארוכה כעין משפך, שנקראת Judoem Pondum,
ושהיתה כבדה עד כדי משיכת העור למטה (ע׳ Remondino, History of Circumcision, 1891, 68-69). —

לָהֶם עָרְלָה וַיַּעַזְבוּ בְּרִית־קֹדֶשׁ וַיִּצָּמְדוּ לַגּוֹיִם וַיִּתְמַכְּרוּ לַעֲשׂוֹת רָע:
טז וַתִּכּוֹן הַמְּלוּכָה לִפְנֵי אַנְטִיוֹכוֹס וַיִּתְנַשֵּׂא לִמְלֹךְ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם
יז לְמַעַן מְלֹךְ עַל־שְׁתֵּי הַמַּמְלָכוֹת: וַיָּבֹא מִצְרַיְמָה בְּעַם כָּבֵד בְּרֶכֶב
יח וּבְפִילִים וּבְפָרָשִׁים וּבָאֳנִי גָּדוֹל: וַיַּעֲרֹךְ מִלְחָמָה עִם־תַּלְמַי מֶלֶךְ
יט מִצְרַיִם וַיִּסּוֹג תַּלְמַי מִפָּנָיו וַיָּנָס וַיִּפְּלוּ חֲלָלִים רַבִּים: וַיִּלָּכְדוּ עָרֵי
כ הַמִּבְצָר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּקַּח שְׁלַל אֶרֶץ מִצְרָיִם: וַיָּשָׁב אַנְטִיוֹכוֹס
אַחֲרֵי הַכּוֹתוֹ אֶת־מִצְרַיִם בִּשְׁנַת מֵאָה וְאַרְבָּעִים וְשָׁלֹשׁ וַיַּעַל עַל־
כא יִשְׂרָאֵל וְעַל־יְרוּשָׁלַיִם בְּעַם כָּבֵד: וַיָּבֹא אֶל־הַמִּקְדָּשׁ בְּגַאֲוָה וַיִּקַּח

ויעזבו ברית קדש. ע׳ ברא׳ י״ז י׳. והשוה דניאל י״א כ״ח–ל׳. — ויצמדו.
καὶ ἐξευγίσθησαν, לשון הזדווגות למשיכה בעול (ע׳ במד׳ כ״ה ג׳ וה׳ ובתרגום הע׳).
והשוה אל־הקורינתיים ב׳ ו׳ י״ד Μὴ γίνεστε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις=אַל־תִּצָּמְדוּ לחסרי
טז אמונה. — ותכון המלוכה. שנפטר מהיליודורוס ומשך לצדו את מתנגדיו, שהיו קודם
לכן בעד תלמי מלך מצרים (ע׳ הירונימוס בפי׳ לדניאל), ומלכותו נתקיימה על ידי הסינטוס
שברומי, אע״פ שיורש כסא המלכות היה דמטריוס בן אחיו והלה היה עצור לערבון ברומי
יז (השוה פ״י). — על־שתי הממלכות. על סוריה ומצרים. — ויבא מצרימה. לפי
בעלי היסטוריה עשה אנטיוכוס ארבע מלחמות עם מצרים בארבע שנים רצופות (171—168),
וזו היא המלחמה השניה שנעשה בה אדון לכל מצרים, חוץ מאלכסנדריה (ע׳ מק״ב ה׳ א׳).
השנאה שבין אנטיוכוס ומלכות מצרים כל עיקרה לא היתה כמעט אלא בשביל ארץ ישראל:
כשהשיא אנטיוכוס הגדול את קליאופטרה בתו (אחותו של אנטיוכוס אפיפנס) לתלמי V
אפיפנס הבטיח לו, לחתן, בתורת נדוניה את חילת סוריה ופוניקיה וארץ ישראל, אלא
שכנראה לא עמד בדיבורו בשלימות ואת ארץ ישראל לא מסר למלכות מצרים, שהרי בימי
סליבקוס IV פילופטור בני ארץ ישראל עדיין בסוריה היו תלויים. אבל כשנולד להם לתלמי
וקליאופטרה בן — פילומיטור — כבר נשלחו ברכות מארץ ישראל על ידי יוסף בן טוביה,
שכנראה היה משלם גם מסים במצרים (ע׳ יוספוס, קדמ׳ י״ב ד׳ ז׳). בעלה של קליאופטרה
אדם חלש היה ולמעשה היתה היא מנהלת את עניני הממלכה. ולאחר מותו (בש׳ 173) תבעו
אפיטרופסיו של פילומיטור את ארץ ישראל ואנטיוכוס אפיפנס נתן את תשובתו במלחמה
ונצח את חיל מצרים על יד פֵּלוּסִיוֹם. — ברכב. מזוינים בְּמַגָּלִים (ע׳ מק״ב י״ג ב׳, ליביוס
ל״ז מ׳–מ״א). — ובפילים. אע״פ שאחר מלחמת מגניסיה אסרו הרומיים להשתמש בצבא
סוריה בפילים, מכל מקום לא היתה מלכות סוריה נשמעת להם (השוה ו׳ ל׳ ואילך, מק״ב
י״א ד׳ י״ג ב׳). — ובאני גדול. στόλος ענינו משלחת מלחמה ביבשה או בים. וכאן,
יח לפי ההמשך, נראה שענינו בים. — תלמי. הוא תלמי (Πτολεμαῖος) VI פילומיטור, שהיה
אז בן ט״ז שנים. — ויסוג תלמי. כוונתו לחילו של תלמי, שהרי הוא גופו באלכסנדריה
היה ולא השתתף במלחמת פילוסיום. — וינס. תלמי נסה לברוח לסמותְרָקיה, אלא שאפיפנס
הערים ותפסהו בשבי, ואח״כ עשהו מלך על מצרים במוֹנף (Memphis), כי רצה להעמידהו
יט נגד תלמי פיסקון אחיו הצעיר, שהמליכוהו במקומו באלכסנדריה. — ערי המבצר. פילוסיום
כ ומוֹנף. רק אלכסנדריה עמדה בפניו. — בשנת מאה וארבעים ושלש. למנין שטרות (=ג״א
כא תקצ״ב לב״ע). — וירושלם. כוונתו בעליה זו נראית בפכ״א–כ״ג. — ויבא אל־המקדש
בגאוה. הכותב דילג כאן על הסבות שגרמו לביאתו של אנטיוכוס לירושלים, שנתפשטה
השמועה שמת בשעת מלחמתו במצרים ופרצה מרידה נגד מנילאוס הכהן הגדול שהעמידו

כב אֶת־מִזְבַּח הַזָּהָב וְאֶת־מְנֹרַת הַמָּאוֹר וְאֶת־כָּל־כֵּלֶיהָ׃ וְאֶת־שֻׁלְחַן
הַמַּעֲרֶכֶת וְאֶת־הַקְּשָׂוֹת וְאֶת־הַמִּזְרָקוֹת וְאֶת־כַּפּוֹת הַזָּהָב וְאֶת־הַפָּרֹכֶת
כג וְאֶת־הָעֲטָרוֹת וְאֵת עֲדִי־הַזָּהָב אֲשֶׁר לִפְנֵי הַהֵיכָל וַיְפַצֵּל הַכֹּל׃ וַיִּקַּח
אֶת־הַכֶּסֶף וְאֶת־הַזָּהָב וְאֶת־כְּלֵי־הַחֶמְדָּה וַיִּקַּח אֶת־אֹצְרוֹת הַמַּטְמוֹנִים
כד אֲשֶׁר מָצָא׃ וּבְקַחְתּוֹ הַכֹּל שָׁב לְאַרְצוֹ וַיַּעַשׂ הֶרֶג רָב וַיְדַבֵּר בְּגֵאוּת
כה רַבָּה׃ וַיְהִי אֵבֶל גָּדוֹל בְּיִשְׂרָאֵל בְּכָל־מְקוֹמוֹתֵיהֶם׃
כו [— — —] וַיֵּאָנְחוּ רָאשִׁים וּזְקֵנִים
בְּתוּלוֹת וּבַחוּרִים אֻמְלָלוּ וִיפִי נָשִׁים שֻׁנָּה׃
כז וְכָל־חָתָן נָשָׂא קִינָה יוֹשֶׁבֶת בַּחֻפָּה הִתְאַבָּלָה׃
כח וְהָאָרֶץ חָלָה עַל־יוֹשְׁבֶיהָ וְכָל־בֵּית יַעֲקֹב לָבַשׁ בֹּשֶׁת׃

המלך, וכמו כן לא סיפר על כיבוש ירושלים ועל רציחת אלפי יהודים ועל מכירת כמה
אלפים לעבדים (ע' מק"ב ה' י"א–י"ד). הפורענות הגיעה למרום גבהה בחילול המקדש
ובזיזתו, ולפיכך הוא מקדים לספר על ענין זה, ומה שדילג עליו כאן הוא ממלא בפכ"ד. —
מזבח הזהב. ע' מל"א ז' מ"ח. תיאורו בא בשמות ל' א'–ו'. — מנורת המאור. ע' שמות
כב כ"ה ל"א–ל"ט, ל"ז י"ז–כ"ד. על הדלקת המנורה ערב ערב ע' דה"ב י"ג י"א. — שלחן
המערכת. ע' שמות כ"ה כ"ג–ל', יוספוס קדמ' ג' ו' ו'. — הקשוות... כפות הזהב.
ע' שמות כ"ה כ"ט. — מחתות הזהב. שם כ"ה ל"ח. — הפרכת. המבדילה בין הקדש
ובין קדש הקדשים. ע' שם כ"ו ל"א. נראית השערתו של Cl. Ganneau, שאפיפנס נתן את
הפרוכת מתנה למקדשו של זיוס האולומפי, כמו שנרמז בדברי פַּבְּסַניאס (חי במאה ב' לסה"נ)
במסעו (4, 12, V): „פרוכת המקדש האולומפי היא מְצֶמֶר, מקושטת באריגות אשוריות
וצבועה בארגמן פוניקי, ניתנה מאת המלך אנטיוכוס... אבל פרוכת זו אינה מתרוממת
למעלה, על הגג, כמו שנעשה במקדש ארתמיס באֶיפֶסוס, אלא יורדת היא בחבלים למטה,
לתחת הרצפה" (וע' Олесницкій, Ветхозавѣтный Храмъ, 1889, 391). והפרכת החדשה
שעשו אח"כ הובאה לרומי (ע' מעילה י"ז ב' ויומא נ"ז א': אמר רבי אלעזר ברבי יוסי,
אני ראיתיה ברומי והיו עליה כמה טיפי דמים של פר ושעיר של יום הכפורים). — העטרות.
στεφάνους. ע' משנה מדות ג' ח': ושרשרות של זהב היו קבועות בתקרת האולם שבהן
פרחי כהונה עולין ורואין את העטרות שבחלונות (והשוה זכריה ו' י"ד). העטרות ודאי
כג ממתנות יחידים היו. — ויפצל. את ציפוי הזהב שהיה על עץ, וכדומה. — אצרות
המטמונים. צמצום לשון של הכתוב בישע' מ"ה ג', וכוונתו לפקדונות (מק"ב ג' י'–י"ב)
ולקרן שלקרבן התמיד (יוספוס מלח' ב' ט' ד'). — בסך הכל לקח אלף ושמונה מאות ככר
כד (מק"ב ה' כ"א). — ויעש הרג רב. כאן הוא ממלא מה שחיסר לפני פכ"א. — וידבר
בגאות רבה. ודאי נגד ה' ועבודת המקדש, וזה היה בשעה שהכניסהו מנילאוס הפושע (שדחה
לְיָסוֹן מן הכהונה הגדולה ונכנס במקומו, מק"ב ד' כ"ד) לקדש הקדשים (לפי דיודורוס) וספר
לו על חשיבות המקום שהוא עומד בו והוא חללהו ב„פֻם מְמַלֵּל רַבְרְבָן" (השוה דניאל ז'
כו ח' כ' וכ"ה, י"א ל"ו), וגם בזז את הכלים (שם י"א כ"ח, מק"ב ה' ט"ו–ט"ז). — בפכ"ו–כ"ח
באה קינה מתוך חומר שהיה לפני בעל הספר בכתב או שהיה שגור בפה. לקמן הוא נותן
עוד ב' קינות (בפל"ו–מ', ב' ז'–י"ג), שיר נצחון (ג' ג'–ט') ושיר של שלום לאחר הנצחון
כח (י"ד ד'–ט"ו). — בפכ"ו חסר חרוז שלישי שהיה מקביל לחרוז ויפי נשים שֻׁנָּה. — לבש

כט מִקֵּץ שְׁנָתַיִם יָמִים שָׁלַח הַמֶּלֶךְ אֶת־שַׂר־הַמּוּסִים לְעָרֵי יְהוּדָה
ל וַיָּבֹא יְרוּשָׁלַיְמָה בְּחַיִל כָּבֵד׃ וַיְדַבֵּר אֲלֵיהֶם דִּבְרֵי שָׁלוֹם בְּמִרְמָה
וַיַּאֲמִינוּ לוֹ וַיִּפֹּל עַל־הָעִיר פִּתְאֹם וַיַּךְ בָּהּ מַכָּה רַבָּה וַיְאַבֵּד עַם רַב
לא מִיִּשְׂרָאֵל׃ וַיִּקַּח אֶת־שְׁלַל הָעִיר וַיִּשְׂרְפֶהָ בָּאֵשׁ וַיַּהֲרֹס אֶת־בָּתֶּיהָ
לב וְאֶת־חוֹמוֹתֶיהָ מִסָּבִיב׃ וַיִּשְׁבּוּ אֶת־הַנָּשִׁים וְאֶת־הַטָּף וְאֶת־הַבְּהֵמָה
לג בָּזָזוּ׃ וַיִּבְנוּ אֶת עִיר־דָּוִד בְּחוֹמָה גְּדוֹלָה וַחֲזָקָה וּבְמִגְדָּלִים בְּצוּרִים
לד וַתְּהִי לָהֶם לִמְצוּדָה׃ וַיַּשְׁכֶּן־שָׁם גּוֹי חֹטֵא אַנְשֵׁי־אָוֶן וַיִּתְבַּצְּרוּ בָהּ׃
לה וַיִּצְבְּרוּ נֶשֶׁק וָאֹכֶל וּבְאָסְפָּם שְׁלַל־יְרוּשָׁלַיִם שָׂמוּ שָׁם וַיְהִי לְמוֹקֵשׁ גָּדוֹל׃
לו וַיְהִי לְמַאֲרָב לְבֵית־הַמִּקְדָּשׁ וּלְשָׂטָן רַע לְיִשְׂרָאֵל תָּמִיד׃
לז וַיִּשְׁפְּכוּ דָּם נָקִי מִסָּבִיב לַמִּקְדָּשׁ וַיְטַמְּאוּ אֶת־הַמִּקְדָּשׁ׃
לח וַיָּנוּסוּ יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַיִם בִּגְלָלָם וַתְּהִי מוֹשַׁב זָרִים
וַתְּהִי נָכְרִיָּה לְזַרְעָהּ וּבָנֶיהָ עֲזָבוּהָ׃
לט בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ הָשַׁם כַּמִּדְבָּר חַגֶּיהָ נֶהֶפְכוּ לְאֵבֶל
שַׁבְּתוֹתֶיהָ לִכְלִמָּה כְּבוֹדָהּ לָבוּז׃
מ כְּרֹב כְּבוֹדָהּ גָּדַל קְלוֹנָהּ וּגְדֻלָּתָהּ נֶהְפַּךְ לְאֵבֶל׃
מא–מב וַיִּכְתֹּב הַמֶּלֶךְ אֶל־כָּל־מַלְכוּתוֹ לִהְיוֹת כֻּלָּם לְעַם אֶחָד׃ וְלַעֲזֹב
מג כָּל־אִישׁ אֶת־חֻקּוֹתָיו וַיְקַבְּלוּ כָּל־הָעַמִּים כִּדְבַר הַמֶּלֶךְ׃ וְרַבִּים

כט בֹּשֶׁת. כי הגוים אמרו איה אלהיכם. — למעשי אפולוניוס השוה מק"ב ה' כ"ד ואילך. —
מקץ שנתים ימים. בשנת ג"א תקצ"ד לב"ע. — שר־המוסים. הוא אפולוניוס שהיה
שר הגדוד של שכירים מן המוסיים (מק"ב ה' כ"ד). וע' לקמן ג' י'. המתרגם היווני טעה
כאן בגוף העברי והמוּסִים במִסִּים נתחלפו לו, ועל כן מסר: ἄρχοντα φρονολογίας=
שַׂר־הַמִּסִּים, ויצא לו אפולוניוס גובה־המס. — בחיל כבד. כ"ב אלף איש (מק"ב, שם). —
ל פתאם. ביום השבת צוה אפולוניוס לחילו להמית כל בחור שימצא בחוץ וליקח את הנשים
לא–לג והטף למכרם לעבדות (שם ה' כ"ה–כ"ו). — חמותיה. שקומם נחמיה בשעתו. — עיר
דוד. חלק ירושלים שנקרא מצודת ציון וששם שכן דוד (השוה ש"ב ה' ז' וט', דה"א י"א
ה' וז'), שהמקבים היו מאמצים כחותיהם לכבשו (ע' לקמן ו' כ"ו, י' ז'–י"א, י"א מ"א,
י"ב ל"ה–ל"ז, י"ג י' כ"א ומ"א). לפי החפירות החדשות של אולברייט (בש' 1923–26)
היתה עיר דוד בדרומו של הר הבית על גבעת העופל. — למצודה. שנקראת ἄκρα
ביוונית, וגם היהודים היו קורין לה חַקְרָא (ע' תרגום לש"ב ה' ז' וט': וַאֲחַד דוד יַת
חַקְרָא דְצִיּוֹן הִיא קַרְתָּא דְדָוִד... וִיתֵיב דוד בְּחַקְרָא וּקְרָא לָהּ קַרְתָּא דְדָוִד). המצודה היתה
על הר ציון (ו' י"ח) לא רחוק מבית המקדש והיתה מובדלת הימנו בחומה (ע' שם. וכן י"ב
ל"ו, י"ד ל"ו). אח"כ, בימי שמעון, נהרסה מצודה זו, ואפילו הגבעה שעליה היתה המצודה
לה נחפרה ונטשטשה (יוספוס קדמ' י"ג ו' ו'). — ויהי למוקש גדול. מהתבצריתם במצודה
מא היתה סכנה מרחפת על בית המקדש והעיר. — לעם אחד. שכלם יחזיקו בדת היוונים. —
מג ורבים מישראל. נראה שכוונתו לאותם שמחוץ לארץ יהודה, שהרי על בני ירושלים

מד מִיִּשְׂרָאֵל רָצוּ בַעֲבוֹדָתוֹ וַיִּזְבְּחוּ לָאֱלִילִים וַיְחַלְּלוּ אֶת־הַשַּׁבָּת: וַיִּשְׁלַח
הַמֶּלֶךְ סְפָרִים בְּיַד־מַלְאָכִים לִירוּשָׁלַםִ וּלְעָרֵי יְהוּדָה לָלֶכֶת אַחֲרֵי חֻקִּים
מה נָכְרִים לָאָרֶץ: וְלִמְנֹעַ עֹלוֹת וָזֶבַח וָנֶסֶךְ מִן־הַמִּקְדָּשׁ וּלְחַלֵּל שַׁבָּתוֹת
מו–מז וְחַגִּים: וּלְטַמֵּא מִקְדָּשׁ וּקְדוֹשִׁים: לִבְנוֹת בָּמוֹת וְהֵיכָלוֹת וּפְסִילִים
מח וּלְהַקְרִיב חֲזִירִים וּבְהֵמוֹת טְמֵאוֹת: וּלְהַנִּיחַ אֶת־בְּנֵיהֶם בִּלְתִּי מוּלִים
מט וּלְשַׁקֵּץ אֶת־נַפְשׁוֹתָם בְּכָל־טָמֵא וּפִגּוּל: לִשְׁכֹּחַ אֶת־הַתּוֹרָה וּלְהַחֲלִיף
נ–נא כָּל־הַחֻקִּים: וַאֲשֶׁר לֹא־יַעֲשֶׂה כִּדְבַר־הַמֶּלֶךְ יָמוּת: כְּכָל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה
כָּתַב לְמַלְכוּתוֹ וַיַּפְקֵד פְּקִידִים עַל־כָּל־הָעָם וַיְצַו לְעָרֵי יְהוּדָה לְהַקְרִיב
נב בְּעִיר וָעִיר: וַיִּתְחַבְּרוּ אֲלֵיהֶם רַבִּים מִן־הָעָם כָּל־עֹזֵב אֶת־הַתּוֹרָה
נג וַיַּעֲשׂוּ רָעוֹת בָּאָרֶץ: וַיָּשִׂימוּ אֶת־יִשְׂרָאֵל בְּמַחֲבוֹאִים בְּכָל־מְנוּסָם:
נד וּבַחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם בְּכִסְלֵו בְּחָמֵשׁ וְאַרְבָּעִים וּמֵאָה שָׁנָה בָּנוּ
נה שִׁקּוּץ מְשׁוֹמֵם עַל־הַמִּזְבֵּחַ וּבְעָרֵי יְהוּדָה מִסָּבִיב בָּנוּ בָמוֹת: וּבְפִתְחֵי

מה ויהודה מדובר בפמ"ד–מ"ה. — בעבודתו. לעבוד לאנטיוכוס בתורת אלהות. — ולחלל שבתות וחגים. אפשר שלכאן יש להמשיך מה שמצינו ביבמות ד' ב': „מעשה באדם אחד שרכב על סוס בשבת בימי יוונים והביאוהו לבית דין וסקלוהו, לא מפני שראוי לכך אלא
מו שהשעה צריכה לכך". — וקדושים. נראה, שכוונתו ליהודים הנאמנים עם ה'. הסורי מסר:
מז בית המקדש והַקֹּדֶשׁ (=בית מקדשא וקודשא). — ולהקריב חזירים. קרבן חזיר, שהוא תועבה לישראל (ע' ישע' ס"ו ג'), היה נוהג אצל העמים הקדמונים (ע' הירודוטוס ב' מ"ז, ועוד), והיוונים היו מקריבים חזיר ביחוד לדימיטר האלילה. — ובהמות טמאות.
מט κοινὰ κτήνη. השוה פס"ב φαγεῖν κοινόν=לאכול מאכלות אסורות. — ולהחליף כל־
נא החקים. להחליף מצוותיהם של ישראל במצוות היוונים. — ויפקד פקידים. להשגיח על העם שימלאו אחרי פקודת המלך (השוה מק"ב ה' כ"ב, יוספוס קדמ' י"ב ה' ד'). —
נב–נג אליהם. אל פקידי המלך. — במחבואים בכל־מנוסם. כוונתו למערות שהיו מוצאים
נד להם בהן מנוס (מק"ב ו' י"א). — בחמש וארבעים ומאה שנה. ג"א תקצ"ד לב"ע. — שקוץ משומם. לשון זה יש עוד בדניאל ט' כ"ז, י"א ל"א, י"ב י"א. הלשון שִׁקּוּץ מְשֹׁמֵם היא אשגרה של צלצול סטירי לזיוס האולומפי (Ζεὺς Ὀλύμπιος), על דרך שאמרו (ירו' שבת י"א עמ' ד', ע"ז מ"ג עמ' א'): „את שקורין אותו פני מלך (בע"ז הנוסח: פני אלוה) קורין אותו פני כלב, עין כוס — עין קוץ, גדיא — גלייא". השם שִׁקּוּץ היו משתמשין בו לסמל אלילי (השוה, למשל, מל"א י"א ה' מִלְכֹּם שִׁקֻּץ עַמֹּנִים), והמלה מְשֹׁמֵם צלצולה דומה לשם שָׁמַיִם, השוה שם אלהותן של הפוניקיים בַּעַל שָׁמֵם (כך הוא הביטוי לפי העתקת פילון מביבלוס ואחרים) = בעל שְׁמַיִן בארמית (ע' Cooke, NSI 45—46), וכן מוסר התרגום הסורי למק"ב ו' ב' להדיא את השם Ζεύς=בעלשמין (בתיבה אחת). והטילו מ"ם למלה שָׁמֵם בתחלתה (=מְשֹׁמֵם) שלא להטעות את האוזן (שָׁמֵם, לשון שממון=שָׁמֵם שעניינו שָׁמַיִם). — לפי מק"ב ו' ב' קראו על המקדש את שמו של זיוס האולומפי ולפיכך היו צריכין להעמיד שם גם את פסלו. וכן יסד הפייטן („אודך כי אנפת" לשבת ראשונה לחנוכה): באר לשר צבא פיליפוס — ברית לְהַעֲבִירִי וּפִסְלוֹ לְתָפוּס. — על־המזבח. על מזבח העולה, שהיה כעין
נה שטח גדול של אבן (השוה לקמן ד' מ"ד). — ובפתחי הבתים. כך היה מנהג היוונים

נו הַבָּתִּים וּבָרְחוֹבוֹת זָבָחוּ: וְסִפְרֵי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר מָצְאוּ שָׂרְפוּ בָאֵשׁ בְּקִרְעָם:
נז וּבְכֹל אֲשֶׁר־יִמָּצֵא בִּידֵי אִישׁ סֵפֶר בְּרִית וְכֹל אֲשֶׁר יַחְפֹּץ בַּתּוֹרָה דָּת־
נח הַמֶּלֶךְ לַהֲמִיתוֹ: בְּתָקְפָּם עָשׂוּ כֵן לְיִשְׂרָאֵל לַנִּמְצָאִים חֹדֶשׁ בְּחָדְשׁוֹ
נט בֶּעָרִים: וּבַחֲמִשָּׁה וְעֶשְׂרִים לַחֹדֶשׁ הִקְרִיבוּ עַל־הַבָּמָה אֲשֶׁר הָיְתָה
ס עַל־הַמִּזְבֵּחַ: וְאֶת־הַנָּשִׁים אֲשֶׁר מָלוּ אֶת־בְּנֵיהֶן הֵמִיתוּ עַל־פִּי הַפְּקֻדָּה:
סא וַיִּתְלוּ אֶת־הָעוֹלָלִים בְּצַוְּארֵיהֶן וְאֶת־בְּנֵי־בָתֵּיהֶן וְאֵת הַמָּלִים אוֹתָם
סב [הֵמִיתוּ]: וְרַבִּים בְּיִשְׂרָאֵל הָיוּ אַמִּיצִים וַיִּתְחַזְּקוּ לְבִלְתִּי אֲכֹל טָמֵא:
סג וַיִּבְחֲרוּ לָמוּת לְבִלְתִּי הִטַּמֵּא בְּמַאֲכָלִים וּלְבִלְתִּי חַלֵּל בְּרִית־קֹדֶשׁ
סד וַיָּמוּתוּ: וַיְהִי קֶצֶף גָּדוֹל עַל־יִשְׂרָאֵל מְאֹד:
ב בַּיָּמִים הָהֵם קָם מַתִּתְיָהוּ בֶּן־יוֹחָנָן בֶּן־שִׁמְעוֹן כֹּהֵן מִבְּנֵי יְהוֹיָרִיב

ב„אלהי הרחוב" הירמיס, אפולו, דיוניסוס, ארטימיס ועוד — שהיו פסיליהם ומזבחותיהם עומדים
נז בפתחי בתיהם. — זבחו. בנוסח L²: הקטירו, ובנוסח L¹: הקטירו וזבחו. — ספר ברית. ספר
נח התורה (ע' מל"ב כ"ג ב'). — מדי חדש בחדשו. כוונתו: פקידי המלך היו מבקרים כל עיר
נט לחדשים להשגיח ולהעניש לעוברים על מצות המלך (השוה מק"ב ו' ז'). — על הבמה. ע' בפנ"ד. — לפי דיודורוס (ל"ד א' ד') הכניסו כמה חזירים לחצר המקדש, ואח"כ זבחו חזירה על המזבח, וזרקו מדמה בקדש הקדשים. על קרבן זה היה, כנראה, מנצח מנילאוס הכהן הגדול
ס בעצמו (השוה מק"ב ה' ט"ז). — ואת־הנשים. שתי נשים עם עולליהן תלויים בשדיהן הפילו
סב מעל החומה (מק"ב ו' י'), — אשר מלו. שנתנו רשות למול (ע' בפס"א). — מאכל טמא. מזבחי
סג–סד אלילים. — ויבחרו למות. ע' מק"ב ו' ז'. — ויהי קצף. ה' קצף על עמו קצף גדול מאד ולפיכך הביא עליהם פורעניות אלו. —

ב א'–ע'. מתתיהו בן יוחנן הכהן.

ב מַתִּתְיָהוּ. Ματταθίας (השוה נחמ' ח' ד'). — בן־שמעון. יוספוס (קדמ' י"ב ו' א') מוסיף: τοῦ Ἀσαμωναίου=בֶּן־חַשְׁמוֹנַאי. השם חשמונאי אינו נמצא בספרי המקביים ורק יוספוס משתמש בו לכינוי המשפחה (במקום הכינוי מקבים) והוא נמצא גם במשנה (מדות א' ו') ובגמרא (כגון שבת כ"א ב', ב"ק פ"ב ב'), מפני שרז"ל אינם משתמשים בכינוי מקבי. ומן השימוש אצל יוספוס נראה שחשמונאי הוא שם פרטי והנו"ן פתוחה (על דרך השם שַׁמַּאי, ע' בפי' עץ חיים לתכלאל קס"א ב' ובסידור עבודת ישראל 101). והשוה שם המקום חֶשְׁמוֹן שביהודה (יהושע ט"ו כ"ז, ובמד' ל"ג כ"ט — ל' חַשְׁמֹנָה, תחנה של בני ישראל במדבר). ואין לערבב בכינוי משפחה זה את הריבוי של חַשְׁמַן–חַשְׁמַנִּים (תהל' ס"ח ל"ב), כמו שעושים הפייטנים (כגון בעל „מעוז צור ישועתי", שכתב: „יְוָנִים נקבצו עלי אֲזַי בימי חַשְׁמַנִּים", שהיה צריך לחרוז עם „וטמאו כל הַשְּׁמָנִים"). — כהן. בתפלת „על הנסים" עשאוהו כהן גדול (ודאי לחשיבות, ולא למשרה): בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו. — ואין ספק שהתאר כהן גדול מוסב על מתתיהו (כדעת רמב"ם בפתיחתו למשנה פרק ה' ואחרים, ולא כדעת הסבורים להסב התאר אל יוחנן, ע' בסידור עבודת ישראל). וכן העלהו למעלת כהן גדול בעל תרגום שה"ש (ו' ז'): ומלכות בית השמונאי כולהון מליין פקודיא כרמונא בר מן מתתיה כהנא רבא ובנוהי דאנון צדיקין מכולהון ומקיימין פקודיא ופתגמי אוריתא בצהותא (=ומלכות בית השמונאי כלם מלאים מצוות כרמון חוץ ממתתיה כהן גדול ובניו שהם צדיקים מכולם ומקיימים מצוות ודברי התורה בַּצִּיָּה). — מבני יהויריב. מיוחסים היו, מעולי בבל (נחמ' י"א י', י"ב ו' וט',

ב מִירוּשָׁלַםִ וַיֵּשֶׁב בְּמוֹדִיעִים׃ וְלוֹ חֲמִשָּׁה בָנִים יוֹחָנָן הַנִּקְרָא גַּדִּי׃

ג–ד–ה שִׁמְעוֹן הַנִּקְרָא תַּרְסִי׃ יְהוּדָה הַנִּקְרָא מַקָּבִי׃ אֶלְעָזָר הַנִּקְרָא

דה"א ט׳ י׳), ומשמרתם היתה הראשונה מכ"ד משמרות כהונה (השוה דה"א כ"ד ז׳, ועוד).—
וַ יֵּ שֶׁ ב. καὶ ἐκάθισεν. ונמשך לתחלת הכתוב: קם מתתיהו... מירושלים וישב במודיעים.
מגיד לך: מתושבי ירושלים היה ועזב את מקומו מחמת שלא היה יכול לראות בעיניו אותן
המעשים שהיו נעשים שם והלך ונשתקע במודיעים (וכן נמסר בוולג׳: surrexit... et consedit)
מקום אבותיו (ע׳ בפי"ז וי"ג כ"ה). — ב מ ו ד י ע י ם. ἐν Μωδεΐν (הירונימוס: Modeim או
Modim). מהעתק השם הזה ביוונית ורומית ומן הספרות העברית העתיקה נראה שהכתיב
הנכון הוא ביו"ד אחר הדל"ת, אבל השוה התאר: ר׳ ליעזר המודעי (אבות ג׳ י"ז, כך הנוסח
אצל טילור). יוספוס (שם) מוסיף: כפר ביהודה. וולג׳: in monte Modin, ומזה בס׳ יוסיפון
(נוסח מנטובה, הוצ׳ גינצבורג–כהנא, קל"ב): ב ה ר המודעית. וכן נראה לקמן י"ג כ"ט
שמודיעים בהר היתה, שהיו קברי המקבים נראים לעוברי הים. ועל צורת השם בת"ו בסוף
(„מודעית") השוה במפה של מידבה: Μοδεείμ νῦν Μοδίθα ἐκ ταύτης ἦσαν οἱ Μακκαβαῖοι
(=מודיעים עכשיו מודעית, משם היו המקבים). וע׳ Schürer, GJV, I⁴, 201 ולקמן בפט"ו:
למודיעים ה ע י ר. מודיעים היתה במזרחה של לוד (כן מעידים אבסיביוס — Onomasticon ed.
Klostermann 132 — והירונימוס — שם 133 — שבימיהם היו מראים את המצבות של קברי
המקבים). עכשיו נמצא שם הכפר אל־מדיה (Medîjeh), דרך שעה מבן־שמן. הדרך היותר
קלה וישרה בין ירושלים ומודיעים היא דרך בית־חורון (ע׳ Abel, R B 1923, 496), והוא
„דרך רחוקה", כמו ששנינו בפסחים ט׳ ב׳: איזו היא דרך רחוקה מן המודיעים ולחוץ.
וכתב בעל מלאכת שלמה: הוא מקום רחוק מירושלים מהלך ט"ו מילין [רומיים=Mille
passuum=30 קילומיטר] והוא שיעור מהלך אדם בינוני מהנץ החמה עד בין הערבים, שהוא
שעת הקרבת הקרבן [של פסח]. וע׳ ירו׳ פסחים ט׳ ב׳: „אמר רבי זעירה ותניי תמן, היה
נתון מן המודיעית ולפנים ורגליו רעות יכול יהא חייב, ת"ל וְחָדַל [במד׳ ט׳ י"ג] — יצא זה
שלא חדל. היה נתון מן המודיעית ולחוץ והסוס בידו יכול יהא חייב, ת"ל [שם] ובדרך לא
ב היה — יצא זה שהיה בדרך". — ה נ ק ר א. מן הלשון הזה נראה שכוונתו לכינויים מצורפים
לשמותיהם שניתנו להם לפי טיבם או מעשיהם לא בילדותם אלא אח"כ כ ש ג ד ל ו,
ואנו אין בידנו לעמוד על מדרשיהם של כינויים אלו בבירור. — גַּ דִּ י. Γαδδίς. יוספוס
(קדמ׳ י"ג א׳ ב׳) כתב: יונתן שלח את יוחנן אחיו שנקרא גם בשם גַּדִּי. אם כן גדי הוא
שֵׁם, והשוה במד׳ י"ג י"א גַּדִּי בן־סוסי. אפשר שהוא צורה שניה לשם גָּד (שם של מזל). —
ג–ד תַּ רְ סִ י. כך בסורי ובכ"י 41 (θαρσης), ואולי ענינו (בסורית): פַּרְנֵס. — מַ קָּ בִ י. Μακκαβαῖος.
מן הלשון ויהודה המקבי גבור־חיל מנעוריו שבפס"ו נראה שמקבי ניתן לו על שם גבורתו.
כינוי זה יש להמשיכו מן מַקֶּבֶת (=פטיש, השוה שופ׳ ד׳ כ"א הַמַּקֶּבֶת ומשנה כלים כ"ט ז׳
מַקֶּבֶת של סַתָּתִין, והריבוי מַקָּבוֹת מל"א ו׳ ז׳, ובארמית מַקָּבָא, השוה בכורות מ"ג ב׳ מקבן
דדמי רישיה לְמַקָּבָא), מן השרש נָקַב, לשון הַכָּאָה (חבקוק ג׳ י"ד נקבת במטיו ראש פרזו),
ולפי זה יהיה מַקָּבִי כינוי שזכה לו יהודה בגבורתו על שם שהיה מכה לאויבי עמו כפטיש
(השוה לקמן בפס"ו, ג׳ ד׳, כיוצא בזה מצינו לאַטִּילָה מלך ההוּנִּים שהיה מתואר „שבט
אלהים ופ ט י ש כל הארץ", או קרלוס הפטיש=Karl Martell, שנקרא כך על שם שהציל
את הנצרות במערב אירופה מן הסרקינים, בשנת 732). וכך הבין גם בעל ס׳ יוסיפון שכתב:
„ויאמר לו (מתתיהו ליהודה), בני יהודה הנקרא שמך מכבי על גבורתך" (יוסיפון הוצאה
הנ"ל קל"ה). והשוה דברי בעל מגלת חשמונאי (בפכ"ח, הוצ׳ גאסטר The scroll of the
Hasmoneans) על י ו ח נ ן: במוֹתְבוּתֵיהּ בְּנָא מְנָרְתָא וקרא לה מַקְבֵי קְטוֹל תַּקִּיפִין (=בשובו

ו חוֹרָן יוֹנָתָן הַנִּקְרָא חַפּוּשׁ׃ וַיַּרְא אֶת־הַנְּאָצוֹת אֲשֶׁר נַעֲשׂוּ בִּיהוּדָה
ז וּבִירוּשָׁלָםִ׃ וַיֹּאמַר
אוֹי לִי לָמָּה יֻלַּדְתִּי לַחֲזוֹת בְּשֶׁד עַמִּי   וְשֹׁד עִיר־הַקֹּדֶשׁ
וְלָשֶׁבֶת בָּהּ בְּהִנָּתְנָהּ בְּיַד־אוֹיְבִים   בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּיַד־נָכְרִים׃
ה–ט הָיָה הֵיכָלָהּ כְּ[בֵית־]אִישׁ נִקְלֶה׃   כְּלֵי־תִפְאֶרֶת בַּשְּׁבִי הוּבָלוּ
יְלָדֶיהָ הֹרְגוּ בִרְחוֹבוֹתֶיהָ   בַּחוּרֶיהָ בְּחֶרֶב אוֹיֵב׃
י אֵי־זֶה עַם לֹא יָרַשׁ בְּמַלְכוּתָהּ   וְלֹא תָפַשׂ מִשְּׁלָלָהּ׃
יא כָּל־הֲדָרָהּ לֻקָּח   תַּחַת חָפְשִׁיָּה הָיְתָה שִׁפְחָה׃
יב וְהִנֵּה קָדְשֵׁנוּ וַהֲדָרֵנוּ וְתִפְאַרְתֵּנוּ הָשַׁם   וַיְחַלְּלוּהוּ גוֹיִם׃
יג [אִם־ — — —]   לָמָּה לָנוּ עוֹד חַיִּים׃
יד וַיִּקְרַע מַתִּתְיָהוּ וּבָנָיו אֶת־בִּגְדֵיהֶם וַיִּלְבְּשׁוּ שַׂקִּים וַיִּתְאַבְּלוּ מְאֹד׃

בנה עמוד וקרא לו מַקָּבִי הורג תקיפים). ואף עיקר כתיבתו של השם בעברית היה בקו"ף
דגושה, כנראה מהעתקו ביוונית וכן נכתב השם בקו"ף בתרגום הסורי. ויש סברה שכתיבתו
בכ"ף: מַכַּבִּי (ונראה שהיו מבטאים הכ"ף לא בקמץ אלא בשוא, השוה בפיוט „אודך כי
אנפת" לשבת חנוכה) על שם המדרש של ראשי תיבות שתלו בו. וכתב בעל קמחא דאבישונא
(במחזור רומא, בולוניא שנת ש׳): „מַכְּבִ י יְ ה ו דָ ה — כך שמו בספר יוסיפון, ו ש מ ע ת י
שהיו כותבין על תריסו מי כמוך באלים [יהו]ה", ר"ל הכינוי מכבי הוא נוטריקון של הכתוב:
מי כָמֹכָה באלים יהוה (שמות ט"ו י"א), ואין כאן אלא חריפות של הדורות ה מ א ו ח ר י ם
(על דרך הנוטריקון של חנוכה=חנו כ"ה, כלו׳ שביום כ"ה בכסלו חנו ממלחמה, או:
ח׳ נרות והלכה כבית הלל, שבית הלל אמרו — נגד ב"ש — יום ראשון מדליק נר אחד ומכאן
ואילך מוסיף והולך, ע׳ שבת כ"ה ב׳), שהרי ממילא מובן שהכינוי מעיקרו ניתן לַמְּכֻנֶּה על
שם מ ד ה מסוימת שהיתה בו או מ ע ש ה ידוע שאירע בחייו, אבל ראשי תיבות
ה ש ב מ ד ר ש ו של שם תאר המצאתן רק ל א ח ר מציאותו של השם באה. — ח ו ר ן. Αὐράν.
אולי ניתן לו כינוי זה אחר מותו על שם החור שנקב בפיל (ע׳ לקמן י׳ מ"ו). — חָ פּ וּ שׁ.
Ἀπφοῦς=בסורי חפוס. יש דורש שהיה מכונה כך על שם שהיו מ ח פ ש י ן סוף דעתו
המחוכמת ולא היו מוצאים. — נראה שאין הכותב נותן כאן את הכינויים של ארבעת בניו
של מתתיהו אלא בשביל שהוא צריך לכינוי מ ק ב י (ב׳ ס"ו ועוד), שזה נתפרסם בעולם. —
ו ו י ר א. מתתיהו. — ה נ א צ ו ת. τὰς βλασφημίας (השוה נחמ׳ ט"ו י"ח וכ"ו ויעשו נאצות
ז גדולות). — ב י ה ו ד ה ו ב י ר ו ש ל ם. ביהודה בכלל, ובפרט בירושלים. — בס׳ יוסיפון (הוצאה
הנ"ל, קל"ב) נמסר תכן הקינה בקיצור: ויבך ויאמר, אוי לי אמי כי ילדתיני לראות את
שבר עמי. — ו ל ש ב ת ב ה. אינו יכול לשכוח מה שראו עיניו בירושלים כשהיה יושב בה. —
ח ה י כ ל ה. יש נוסח (בכ"י יווני אחד) עַמָּהּ (λαός), במקום היכלה (ναός), אבל מן ההמשך
שבפ"ט נראה שנוסח נדחה הוא. — כ[ב י ת ־] א י ש נ ק ל ה. כך נראה לפי ההמשך. ויש נוסח:
איש נכבד (ἔνδοξος, במקום ἄδοξος=נקלה), ואף זה יתפרש בדוחק: לפנים היה היכלה
י כ[בית־]איש נכבד. — א י ־ ז ה ע ם. השוה מק"ב ח׳ ט׳ רשימת האומות שהיו בניהן עובדים
בצבאו של אנטיוכוס: פלשתים, אדומיים, מואביים, עמוניים, אשורים, מצרים, יוונים ועוד. —
יג–יד ל מ ה ל נ ו. ברור שלפני לשון זה היה חרוז שתכנו היה מעין: אם־כל־אלה באו עלינו...— ש ק י ם.

טו וַיָּבֹאוּ אַנְשֵׁי הַמֶּלֶךְ הַמַּאֲלִצִים עַל־הַמַּעַל לְמוֹדִיעִים הָעִיר
טז–יז לִזְבֹּחַ׃ וְרַבִּים מִיִּשְׂרָאֵל בָּאוּ אֲלֵיהֶם וּמַתִּתְיָהוּ וּבָנָיו נֶאֱסָפוּ׃ וַיַּעֲנוּ
אַנְשֵׁי הַמֶּלֶךְ וַיְדַבְּרוּ אֶל־מַתִּתְיָהוּ לֵאמֹר רֹאשׁ וְנִכְבָּד וְגָדוֹל אַתָּה
יח בָּעִיר הַזֹּאת וְנִתְמָךְ בְּבָנִים וּבְאַחִים׃ עַתָּה קְרַב רִאשׁוֹן וַעֲשֵׂה מִצְוַת
הַמֶּלֶךְ כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ כָל־הָעַמִּים וְאַנְשֵׁי יְהוּדָה וְהַנִּשְׁאָרִים בִּירוּשָׁלָ͏ִם
וְהָיִיתָ אַתָּה וּבָנֶיךָ מֵאוֹהֲבֵי הַמֶּלֶךְ וְאַתָּה וּבָנֶיךָ תְּכֻבְּדוּ בְּכֶסֶף וּבְזָהָב
יט וּבְמַתָּנוֹת רַבּוֹת׃ וַיַּעַן מַתִּתְיָהוּ וַיֹּאמֶר בְּקוֹל גָּדוֹל אִם־כָּל־הָעַמִּים אֲשֶׁר
בְּבֵית־מַלְכוּת הַמֶּלֶךְ שׁוֹמְעִים לוֹ יָסוּרוּ כָּל־אִישׁ מֵעֲבוֹדַת אֲבוֹתָיו
כ–כא וַיִּבְחֲרוּ בְּמִצְוֹתָיו׃ וַאֲנִי וּבָנַי וְאֶחָי נֵלֵךְ בִּבְרִית אֲבוֹתֵינוּ׃ חָלִילָה־לָּנוּ
כב לַעֲזֹב תּוֹרָה וּמִצְוֹת׃ לְדִבְרֵי הַמֶּלֶךְ לֹא־נִשְׁמַע לָסוּר מֵעֲבוֹדָתֵנוּ יָמִין
כג אוֹ שְׂמֹאל׃ וּכְכַלּוֹתוֹ לְדַבֵּר אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה קָרַב אִישׁ יְהוּדִי לְעֵינֵי
כֻלָּם לִזְבֹּחַ עַל־הַבָּמָה בְּמוֹדִיעִים כְּמִצְוַת הַמֶּלֶךְ׃ וַיַּרְא מַתִּתְיָהוּ וַיְקַנֵּא
כד וַיִּשְׁתּוֹנְנוּ כִּלְיוֹתָיו וַיְשַׁלַּח חֲרוֹנוֹ כַּמִּשְׁפָּט וַיָּרָץ וַיִּזְבָּחֵהוּ עַל־הַבָּמָה׃
כה וְאֶת אִישׁ־הַמֶּלֶךְ הַמַּאֲלִץ לִזְבֹּחַ הֵמִית בָּעֵת הַהִיא וְאֶת הַבָּמָה הָרָס׃
כו וַיְקַנֵּא לַתּוֹרָה כַּאֲשֶׁר עָשָׂה פִּינְחָס לְזִמְרִי בֶּן־סָלוּא׃ וַיִּקְרָא מַתִּתְיָהוּ
כז בָּעִיר בְּקוֹל גָּדוֹל לֵאמֹר כָּל־הַמְקַנֵּא לַתּוֹרָה הָעוֹמֵד בַּבְּרִית יֵלֵךְ
כח אַחֲרָי׃ וַיָּנָס הוּא וּבָנָיו אֶל־הֶהָרִים וַיַּעַזְבוּ כֹּל אֲשֶׁר־הָיָה לָהֶם בָּעִיר׃

טו–טז מלבוש של אריג גס. — לזבח. וולג׳: לזבח ולהקטיר ולסור מתורת ה׳. — באו אליהם.
יז השתתפו עמהם ברצון (וולג׳ consentientes). — ראש. ἄρχων. — החניף לו, כי מתתיהו סתם כהן היה. ואולי על סמך זה נעשה אח״כ מתתיהו כהן גדול באגדה (ע׳ לעיל בפי׳
יח לפ״א). — ואנשי. בכ״י A: וראשי. — והנשארים בירושלם. רבים הומתו או ברחו, והנשארים על כרחם עשו מצות המלך. — מאוהבי המלך. תאר של מעלה הוא למקורבי המלכות (השוה לקמן י׳ ס״ה, י״א כ״ז, מק״ב ח׳ ט׳). לפי פולוביוס (7, 3, XXXI) היו שתי מדרגות של תארים למקורבי המלכות: חברים ואוהבים. — ובמתנות. καὶ ἀποστολαῖς
יט (=ובמשלוח מתנות). — בקול גדול. שישמעו כלם. — אם־כל־העמים. אין הוא חושש
כד שמא יהיה מן המועטים. — וישתוננו כליותיו. על דרך הכתוב בתהל׳ ע״ג כ״א. ונראה שללשון עברי זה מכוון הלשון καὶ ἐτρόμησαν οἱ νεφροὶ αὐτοῦ (וַיָּזוּעוּ כליותיו). ההפך מלשון זה הוא הלשון שבמשלי כ״ג ט״ז: ותעלזנה כליותי. — כמשפט. לפי ההמשך שייכת מלה זו ללשון וַיְשַׁלַּח חרונו. אבל בוולג׳ נמסר: secundum judicium legis (=כמשפט התורה), השוה שמות כ״ב כ׳, דב׳ י״ג ז׳ ואילך. — ויזבחהו. ἔσφαξεν. מגיד לך: זבח תחת זבח! השוה מל״ב כ״ג כ׳ ויזבח את כל כהני הבמות אשר שם על המזבחות וישרף את־עצמות
כה אדם עליהם. — ואת איש־המלך. יוספוס (קדמ׳ י״ב ו׳ ב׳) קוראו בשם: אַפֶּלֵּיס (Ἀπελλῆν) שר צבא המלך. — ואת הבמה הרס. כדין תורה (ע׳ שמות ל״ד י״ג, דב׳ י״ב ג׳, שופ׳
כו ו׳ כ״ה). — כאשר עשה פינחס. מגיד לך: כמעשה זקנו עשה. על חשיבותו של מעשה פינחס (במד׳ כ״ה ו׳ ואילך), נאמר (תהל׳ ק״ו ל״א) ותחשב לו לצדקה לדר ודר עד־עולם. —
כח סלוא. Σαλώμ=שָׁלוּם (וכן בע׳ במד׳ כ״ה י״ד). — וינס... אל־ההרים. להכביד על

כט אָז יָרְדוּ רַבִּים מְבַקְשֵׁי צֶדֶק וּמִשְׁפָּט אֶל־הַמִּדְבָּר לָשֶׁבֶת שָׁם׃
ל–לא הֵם וּבְנֵיהֶם וּנְשֵׁיהֶם וּמִקְנֵיהֶם כִּי־רַבּוּ הָרָעוֹת עֲלֵיהֶם׃ וַיֻּגַּד לְאַנְשֵׁי
הַמֶּלֶךְ וְלַחַיִל אֲשֶׁר הָיוּ בִירוּשָׁלַ͏ִם בְּעִיר־דָּוִד כִּי־יָרְדוּ אֲנָשִׁים אֲשֶׁר־
לב עָבְרוּ אֶת־מִצְוַת הַמֶּלֶךְ לַמַּחֲבוֹאִים בַּמִּדְבָּר׃ וַיִּרְדְּפוּ אַחֲרֵיהֶם רַבִּים
לג וַיַּשִּׂיגוּם וַיַּחֲנוּ עֲלֵיהֶם וַיַּעַרְכוּ עֲלֵיהֶם מִלְחָמָה בְּיוֹם הַשַּׁבָּת׃ וַיֹּאמְרוּ
לד לָהֶם רַב לָכֶם צְאוּ וַעֲשׂוּ כִּדְבַר הַמֶּלֶךְ וִחְיוּ׃ וַיֹּאמְרוּ לֹא נֵצֵא וְלֹא
נַעֲשֶׂה דְּבַר הַמֶּלֶךְ לְחַלֵּל אֶת־יוֹם־הַשַּׁבָּת וַיְמַהֲרוּ [לַעֲשׂוֹת] אִתָּם
לה מִלְחָמָה׃ וְלֹא עָנוּ לָהֶם וְלֹא הִשְׁלִיכוּ עֲלֵיהֶם אֶבֶן וְלֹא סָתְמוּ אֶת־
לו הַמַּחֲבוֹאִים׃ בְּאָמְרָם נָמוּת כֻּלָּנוּ בְּתֻמֵּנוּ עֵדִים לָנוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ
לז כִּי בְלֹא־מִשְׁפָּט תְּסַפּוּנוּ׃ וַיַּעַרְכוּ עֲלֵיהֶם מִלְחָמָה בַּשַּׁבָּת וַיָּמוּתוּ הֵם
וּנְשֵׁיהֶם וּבְנֵיהֶם וּמִקְנֵיהֶם כְּאֶלֶף נֶפֶשׁ אָדָם׃
לח–לט וַיֵּדַע מַתִּתְיָהוּ וְאוֹהֲבָיו וַיִּתְאַבְּלוּ עֲלֵיהֶם עַד־מְאֹד׃ וַיֹּאמְרוּ אִישׁ
אֶל־רֵעֵהוּ אִם־נַעֲשֶׂה כֻלָּנוּ כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ אַחֵינוּ וְלֹא נִלָּחֵם בַּגּוֹיִם עַל־
נַפְשֵׁנוּ וְעַל תּוֹרָתֵנוּ עַתָּה מְהֵרָה יִמְחוּ אוֹתָנוּ מֵעַל פְּנֵי־הָאָרֶץ׃
מ וַיִּוָּעֲצוּ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר כָּל־אָדָם אֲשֶׁר יָבוֹא אֵלֵינוּ לַמִּלְחָמָה
בְּיוֹם הַשַּׁבָּת נִלָּחֶם־בּוֹ וְלֹא נָמוּת כֻּלָּנוּ כַּאֲשֶׁר מֵתוּ אַחֵינוּ בַּמַּחֲבוֹאִים׃
מא אָז נֶאֱסַף אֲלֵיהֶם קְהַל־חֲסִידִים גִּבּוֹרֵי חַיִל מִיִּשְׂרָאֵל כָּל־הַמִּתְנַדֵּב
מב לַתּוֹרָה׃ וְכֹל הַבּוֹרְחִים מִפְּנֵי הָרָעוֹת חָבְרוּ אֲלֵיהֶם וַיִּהְיוּ לָהֶם לְמִשְׁעָן׃
מג וַיַּעַרְכוּ חַיִל וַיַּכּוּ אֶת־הָרְשָׁעִים בְּקִצְפָּם וְאֶת הָאֲנָשִׁים הַפּוֹשְׁעִים בַּחֲמָתָם
מד וְהַשְּׂרִידִים נָסוּ אֶל־הַגּוֹיִם לְהִנָּצֵל׃ וַיָּסָב מַתִּתְיָהוּ וְאוֹהֲבָיו וַיַּהַרְסוּ אֶת־
מה הַבָּמוֹת׃ וַיָּמוֹלוּ אֶת־הַבָּנִים אֲשֶׁר לֹא־נִמּוֹלוּ אֲשֶׁר־מָצְאוּ בִּגְבוּל

כט האויב את המלחמה ולהגן על עצמם. — מבקשי צדק ומשפט. המבקשים לחיות לפי צדק
ל ומשפט, כלו׳ על פי היהדות. — ומקניהם. בקצה הצפוני במדבר תקוע היה להם מרעה (ע׳ עמוס א׳ א׳, ז׳ י״ד). הירונימוס (בהקדמתו לעמוס) כותב: כל המקום [של תקוע] הוא
לא מלא רועים. — בעיר דוד. היא המצודה. — למחבואים במדבר. על המחבואים
לב והמערות שבמדבר יהודה ע׳ ש״א כ״ג כ״ג, כ״ד ג׳. — וישיגום. כלו׳ באו למקום תחנותם
לד (וולג׳: et perrexerunt ad eos=הגיעו אליהם). — לחלל את־יום השבת. אחד העיקרים
לו–לז שבגזירת המלך. — ולא ענו להם. לא בדברים ולא במעשה. — בלא־משפט. ἀκρίτως (כלו׳
לט חִנָּם), וכן ט״ו ל״ג (והשוה תהל׳ ס״ט ה׳). — וידע מתתיהו. הוא ובניו היו בהרים (ע׳ בפכ״ח), ואותם שמתו על קדושת השבת במערות שבמדבר יהודה היו (ע׳ בפ״כ), ומפי הנמלטים אליו
מא ידע מה שהיה. — קהל חסידים. נאמנים היו ליהדות ולמנהגי אבותיהם ומתנגדים למתיוונים (ע׳ ז׳ י״ג). החסידים בא זכרם בכמה מקומות בס׳ תהלים (כגון ל׳ ה׳, ל״א כ״ד, ל״ז כ״ח), ובפרט קמ״ט ה׳–ט׳: יעלזו חסידים בכבוד ירננו על־משכבותם — רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם וגו׳. — כל־המתנדב לתורה. כל מי שהתנדב להלחם בעד

מו–מז יִשְׂרָאֵל בְּחָזְקָה: וַיִּרְדְּפוּ אֶת־בְּנֵי־זָדוֹן וַתִּצְלַח הַדָּבָר בְּיָדָם: וַיִּגְאֲלוּ
אֶת־הַתּוֹרָה מִיַּד הַגּוֹיִם וּמִיַּד הַמֶּלֶךְ וְלֹא הִנִּיחוּ קֶרֶן לָרָשָׁע:
מח וַיִּקְרְבוּ יְמֵי מַתִּתְיָהוּ לָמוּת וַיֹּאמֶר לְבָנָיו עַתָּה גָּבַר זָדוֹן וְתוֹכֵחָה
מט וְיוֹם מַהְפֵּכָה וַחֲרוֹן אָף: וְעַתָּה בָּנִים קַנְּאוּ לַתּוֹרָה וּתְנוּ נַפְשׁוֹתֵיכֶם עַל־
נ בְּרִית אֲבוֹתֵיכֶם: זִכְרוּ מַעֲשֵׂי אָבוֹת אֲשֶׁר עָשׂוּ בְּדוֹרוֹתֵיהֶם וּנְחַלְתֶּם כָּבוֹד
נא גָּדוֹל וְשֵׁם עוֹלָם: אַבְרָהָם הֲלֹא בְנִסָּיוֹן נִמְצָא נֶאֱמָן וַתֵּחָשֶׁב־לוֹ לִצְדָקָה:
נב נג יוֹסֵף בְּעֵת מְצוּקָתוֹ שָׁמַר מִצְוָה וַיְהִי אָדוֹן לְמִצְרָיִם: פִּינְחָס אָבִינוּ
נד בְּקַנְּאוֹתוֹ קִנְאָה קִבֵּל בְּרִית כְּהֻנַּת עוֹלָם: יְהוֹשֻׁעַ בְּמַלֹּאתוֹ דְבַר [אֲדֹנָי]
נה–נו הָיָה שׁוֹפֵט בְּיִשְׂרָאֵל: כָּלֵב בְּהַעִידוֹ בַקָּהָל קִבֵּל אֶרֶץ נַחֲלָה: דָּוִד בְּחַסְדּוֹ
נז נָחַל כִּסֵּא מַלְכוּת לְעוֹלָם: אֵלִיָּהוּ בְּקַנְּאוֹתוֹ קִנְאַת הַתּוֹרָה הֹעֲלָה לַשָּׁמָיִם:
נח–נט חֲנַנְיָה עֲזַרְיָה מִישָׁאֵל הַבּוֹטְחִים נִצְּלוּ מִשַּׁלְהֶבֶת: דָּנִיֵּאל בְּתֻמּוֹ נִצַּל מִפִּי־
ס–סא אֲרָיוֹת: וְכֵן בִּינוּ דוֹר וָדוֹר כִּי כָּל־הַמְקַוִּים לוֹ לֹא יִכָּשֵׁלוּ: וּמִדִּבְרֵי אָדָם
סב רָשָׁע אַל־תִּירָאוּ כִּי כְבוֹדוֹ לְדֹמֶן וְרִמָּה: הַיּוֹם יִגְבַּהּ וּמָחָר לֹא־יִמָּצֵא כִּי־
סג יָשׁוּב לַעֲפָרוֹ וְעֶשְׁתֹּנוֹתָיו יֹאבֵדוּ: חִזְקוּ בָנַי וְהִתְאוֹשְׁשׁוּ בַתּוֹרָה כִּי בָהּ
סד תִּכָּבֵדוּ: וְהִנֵּה שִׁמְעוֹן אֲחִיכֶם יָדַעְתִּי כִּי־אִישׁ עֵצָה הוּא אֵלָיו תִּשְׁמְעוּן
סה כָּל־הַיָּמִים הוּא יִהְיֶה לָכֶם לְאָב: וִיהוּדָה הַמַּקְבִּי גִּבּוֹר־חַיִל מִנְּעוּרָיו הוּא
סו יִהְיֶה לָכֶם שַׂר־צָבָא וְנִלְחַם מִלְחֶמֶת הָעָם: וְאַתֶּם תַּאַסְפוּ אֲלֵיכֶם כָּל־
סז שׁוֹמְרֵי מִצְוָה וְנִקְמוּ נִקְמַת עַמְּכֶם: הָשִׁיבוּ גְמוּל לַגּוֹיִם וְהַחֲזִיקוּ בְּמִצְוֹת
סח–סט הַתּוֹרָה: וַיְבָרֶךְ אוֹתָם וַיֵּאָסֵף אֶל־אֲבוֹתָיו: וַיָּמָת בְּשֵׁשׁ וְאַרְבָּעִים וּמֵאָה
שָׁנָה וַיִּקָּבֵר בְּקִבְרוֹת אֲבוֹתָיו בְּמוֹדִיעִים וַיִּבְכּוּ אוֹתוֹ כָּל־יִשְׂרָאֵל בְּכִי גָדוֹל:

ג וַיָּקָם תַּחְתָּיו יְהוּדָה בְּנוֹ הַנִּקְרָא מַקְבִּי: וַיַּעַזְרוּ לוֹ כָּל־אֶחָיו
ב וְכֹל אֲשֶׁר־דָּבְקוּ בְאָבִיו וַיִּלָּחֲמוּ מִלְחֶמֶת יִשְׂרָאֵל בְּשִׂמְחָה:

ג וַיֶּרֶב כָּבוֹד לְעַמּוֹ — וַיִּלְבַּשׁ שִׁרְיוֹן כַּגִּבּוֹר
וַיַּחְגֹּר כְּלֵי־מִלְחַמְתּוֹ — וַיַּעֲרֹךְ מִלְחָמוֹת
[וַיַּךְ אוֹיֵב אָחוֹר] — וַיָּגֶן עַל־הַמַּחֲנֶה בֶּחָרֶב:
ד וַיִּדְמֶה לְאַרְיֵה בְּמַעֲשָׂיו — וְכִכְפִיר שׁוֹאֵג לַטָּרֶף:
ה וַיִּרְדֹּף הַפּוֹשְׁעִים וַיְחַפְּשֵׂם — וְהַמַּרְגִּיזִים אֶת־עַמּוֹ בִּעֵר:

מו חתורה. — בחזקה. המתיראים מפני הגוים הכריחום אנשי מתתיהו למול את בניהם. — בני־
סה זדון. הכוונה לסוריים. — ויהודה המקבי. ע׳ בפ״ד. בכוונה הוא מזכירו בכינויו,
סט להטעים גבורתו. — בשש וארבעים ומאה שנה. ג״א תקצ״ה לב״ע. —
ג ג א׳—ט כ״ב. יהודה המקבי.
ה הפושעים. פושעי ישראל. — והמרגיזים. מן הגויים: אדום (ה׳ ה׳), יושבי

ו וַיִּכָּנְעוּ הַפּוֹשְׁעִים מִפַּחְדּוֹ — וְכָל־עוֹשֵׂי רֶשַׁע זָעוּ
וַתִּצְלַח תְּשׁוּעָה בְּיָדוֹ:
ז וַיְמָרֵר מְלָכִים רַבִּים — וַיְשַׂמַּח אֶת־יַעֲקֹב בְּמַעֲשָׂיו
וְעַד־הָעוֹלָם זִכְרוֹ לִבְרָכָה:
ח וַיַּעֲבֹר בְּעָרֵי יְהוּדָה — וַיְאַבֵּד רְשָׁעִים מִמֶּנָּה
וַיָּשֶׁב חָרוֹן מִיִּשְׂרָאֵל:
ט וַיִּקָּרֵא שְׁמוֹ עַד־אַפְסֵי אָרֶץ — וַיֶּאֱסֹף אֶת־הָאוֹבְדִים:

י וַיֶּאֱסֹף אַפּוֹלוֹנְיוֹס גּוֹיִם וּמִשֹּׁמְרוֹן חַיִל גָּדוֹל לְהִלָּחֵם עִם־יִשְׂרָאֵל:
יא וַיֵּדַע יְהוּדָה וַיֵּצֵא לִקְרָאתוֹ וַיַּךְ אוֹתוֹ וַיְמִיתֵהוּ וַיִּפְּלוּ חֲלָלִים רַבִּים
יב וְהַנִּשְׁאָרִים נָסוּ: וַיִּקַּח אֶת־שְׁלָלָם וְאֶת־חֶרֶב אַפּוֹלוֹנְיוֹס לָקַח יְהוּדָה
יג וַיְהִי נִלְחָם בָּהּ כָּל־הַיָּמִים: וַיִּשְׁמַע סֵירוֹן שַׂר־צְבָא אֲרָם כִּי־אָסַף
יד יְהוּדָה אֲסֵפָה וּקְהַל־נֶאֱמָנִים אִתּוֹ וְיוֹצְאִים לַמִּלְחָמָה: וַיֹּאמֶר אֶעֱשֶׂה־
לִּי שֵׁם וְנִכְבַּדְתִּי בַּמַּלְכוּת וְנִלְחַמְתִּי אֶת־יְהוּדָה וְאֵת אֲשֶׁר עִמּוֹ וְעִם־
טו הַבּוֹזִים אֶת־דְּבַר־הַמֶּלֶךְ: וַיּוֹסֶף לַעֲלוֹת וַיַּעַל אִתּוֹ מַחֲנֵה חַטָּאִים
טז כָּבֵד לַעֲזָר־לוֹ לַעֲשׂוֹת נְקָמָה בִּבְנֵי־יִשְׂרָאֵל: וַיַּגִּיעַ עַד־מַעֲלֵה בֵית־
יז חוֹרוֹן וַיֵּצֵא יְהוּדָה לִקְרָאתוֹ בִּמְתֵי־מְעָט: וְכִרְאוֹתָם אֶת־הַמַּחֲנֶה הַבָּא
לִקְרָאתָם אָמְרוּ לִיהוּדָה אֵיךְ נוּכַל אֲנַחְנוּ הַמְעַטִּים לְהִלָּחֵם עִם־

ו–ט קרנים (ה׳ מ״ד) קליסתינס (מק״ב ח׳ ל״ג) ועוד. — הפסוקים ו׳—ט׳ אולי כך שיעורם:
ויכנעו הפושעים מפחדו — וכל עושי רשע זָעוּ
ויעבר בערי יהודה — וַיְאַבֵּד רשעים ממנה
וימרר מלכים רבים — [— — —]
ויאסף את־הָאֹבְדִים — ותצלח תְּשׁוּעָה בְּיָדוֹ
וַיְשַׂמַּח את־יעקב במעשיו — וישב חרון מישראל
וַיִּקָּרֵא שמו עד־אפסי ארץ — ועד־עולם זכרו לברכה. —
ט–י וישב חרון מישראל. יתפרש על דרך א׳ ס״ד. — אפולוניוס. מתוך שהוא מזכירו בלי שום תאר משמע שאדם מפורסם היה (השוה א׳ כ״ט ומק״ב ה׳ כ״ד). יוספוס (קדמ׳ י״ב ז׳ ג׳, וע״ש ה׳ ה׳) כותב: אפולוניוס שר הצבא (στρατηγός) של שומרון. — ומשמרון. השומרונים היו אויבים
יב ליהודים עוד מזמן עלייתם מבבל בימי עזרא (ע׳ עזרא ד׳ א׳—ה׳, נחמ׳ ד׳ א׳—ב׳, י״ג כ״ח). — ואת־חרב אפולוניוס לקח יהודה. השוה מעשה דוד בחרבו של גלית הפלשתי (ש״א כ״א ט׳). —
יג סֵירוֹן. Σήρων, ובסורי: הירון (וכן בכ״י אחד יוני). — נאמנים. לה׳ וליהודה. — עד־
טז מעלה בית־חורון. מצפון דרך מודיעין בא לבית־חורון, שהוא דרך כ״ב קילומיטרין מירושלים. בית־חורון עיר כפולה היתה: עליונה ותחתונה, ולכך כשבאו מן העמק היה מעלה (ἀνάβασις) — בפט״ז, והשוה יהושע י׳ י׳ וירדפם דרך מעלה בית־חורן — וכשיצאו מן העיר היה מורד (κατάβασις) — בפכ״ד. — „מתוך השקפה צבאית היה בית־חורון תחנת־חוץ חשובה ולחיל העולה מחבל הים — המפתח לירושלים" (Fairweather). דרך בית־חורון ידועה מזמן יהושע (יהושע י׳ י׳—י״א), שאול (ש״א י״ג י״ח), דוד (ש״ב ה׳ כ״ה), יהודה המקבי (כאן,

יח הֶהָמוֹן הֶחָזָק הַזֶּה וַאֲנַחְנוּ עֲיֵפִנוּ לֹא־אָכַלְנוּ הַיּוֹם׃ וַיֹּאמֶר יְהוּדָה
נָקֵל כִּי יִסָּגְרוּ רַבִּים בִּידֵי מְעַטִּים וְאֵין מַעֲצוֹר לִפְנֵי שָׁמַיִם לְהוֹשִׁיעַ
יט בְּרַבִּים אוֹ בִמְעַטִּים׃ כִּי לֹא בְרָב־חַיִל נִצְחוֹן הַמִּלְחָמָה וּמִן־הַשָּׁמַיִם
כ הַגְּבוּרָה׃ הֵם בָּאִים אֵלֵינוּ בְּרֹב גַּאֲוָה וָפֶשַׁע לְהַשְׁמִיד אוֹתָנוּ וְאֶת־
כא נָשֵׁינוּ וְאֶת־בָּנֵינוּ וְלָבֹז אוֹתָנוּ׃ וַאֲנַחְנוּ נִלְחָמִים עַל־נַפְשׁוֹתֵינוּ וְעַל
כב–כג תּוֹרָתֵנוּ׃ וְהוּא יִגֹּף אוֹתָם לְפָנֵינוּ וְאַתֶּם אַל־תִּירְאוּ מִפְּנֵיהֶם׃ וְכַאֲשֶׁר
כד כִּלָּה לְדַבֵּר נָפַל עֲלֵיהֶם פִּתְאֹם וַיִּנָּגֵף סֵירוֹן וּמַחֲנֵהוּ לְפָנָיו׃ וַיִּרְדְּפוּם
בְּמוֹרַד בֵּית־חוֹרוֹן עַד־הַבִּקְעָה וַיִּפְּלוּ מֵהֶם כִּשְׁמוֹנֶה מֵאוֹת אִישׁ
כה וְהַנִּשְׁאָרִים בָּרְחוּ לְאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים׃ וַיָּחֶל פַּחַד יְהוּדָה וְאֶחָיו וְהָאֵימָה
כו נָפְלָה עַל־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר מִסְּבִיבוֹתֵיהֶם׃ וַיִּגַּע עַד־הַמֶּלֶךְ שְׁמוֹ וְעַל־
מִלְחֲמוֹת יְהוּדָה הָיָה מְסַפֵּר כָּל־עָם׃

כז וְכִשְׁמֹעַ אַנְטִיוֹכוֹס אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה חָרָה אַפּוֹ וַיִּשְׁלַח וַיֶּאֱסֹף
כח כָּל־חֵיל־מַלְכוּתוֹ מַחֲנֶה כָּבֵד מְאֹד׃ וַיִּפְתַּח אֶת־גְּנָזָיו וַיִּתֵּן מַשְׂכֹּרֶת
כט לְחֵילוֹ לְשָׁנָה וַיְצַו עֲלֵיהֶם לִהְיוֹת נְכוֹנִים לְכָל־צֹרֶךְ׃ וַיַּרְא כִּי־אָפֵס
הַכֶּסֶף מִן־הָאוֹצָרוֹת וּמִסֵּי הָאָרֶץ מְעַטִּים מִפְּנֵי הַמַּחֲלֹקֶת וְהַמַּכָּה
שֶׁהֵבִיא בָּאָרֶץ [בְּבַקְּשׁוֹ] לְהָסִיר אֶת־הַחֻקִּים אֲשֶׁר הָיוּ לְמִן־יְמֵי
ל הָרִאשׁוֹנִים׃ וַיִּירָא כִּי לֹא־יִהְיֶה פַּעַם כְּפַעַם לַהוֹצָאוֹת וְהַמַּתָּנוֹת
שֶׁהָיָה מוֹצִיא לְפָנִים בְּיָד רְחָבָה וּמְפַזֵּר מִן־הַמְּלָכִים הָרִאשׁוֹנִים׃
לא וַיִּדָּכֵא רוּחוֹ מְאֹד וַיִּוָּעֵץ לָלֶכֶת לְפָרַס וְלָקַחַת מִסֵּי הָאֲרָצוֹת וְלֶאֱסֹף
לב כֶּסֶף רָב׃ וַיַּשְׁאֵר אֶת־לוּסִיאַס אָדָם נִכְבָּד וּמִזֶּרַע הַמְּלוּכָה עַל־עִנְיְנֵי

בפכ״ד, ז׳ ל״ט), נירון (יוספוס מלחמ׳ ב׳ י״ב א׳ ב׳ וח׳), הירונימוס (Peregrinatio Paulae VI)
יח והמלחמה העולמית בנובימבר – דיסימבר 1917 (ע׳ Dalman, Jerus. 228). – לפני שמים.
כב כינוי הוא כלפי מעלה: לפני אלהי השמים. הוא נמנע להזכיר שם שמים. – והוא. בתנועת
כג יד כלפי מעלה נאמרה מלה זו, וכוונתו: הקב״ה. – וינגף סירון. לפי יוספוס מת סירון
כד באותו מעמד. – עד־הבקעה. ארץ הים בדרומה של יפו (ע׳ בפ״מ). – לארץ פלשתים. שם
כה היתה יד לסוריים. – פחד יהודה. הפחד מפני יהודה, השוה דב׳ ב׳ כ״ה אחל תת פחדך ויראתך. –
כח לכל־צרך. נראה שלא למרידות היהודים בלבד היה חושש. – להוצאות. לצרכי
ל הנהגת המלכות. – ומפזר מן־המלכים הראשונים. פולוביוס (כ״ו א׳) מספר: „אבל
בקרבנות שהיה מביא בערים ובִכְבוּדים שהיה נותן לאלילים עלה על כל שאר המלכים.
לא ראיה לזה נביא מן ההיכל של זיוס באתונה והפסילים מסביב למזבח בדֵילוֹס״. – לפרס.
כוונתו למדינות המזרח של הסליבקיים שבעבר הנהר (השוה ו׳ א׳ ונ״ו, מק״ב א׳ י״ג, ט׳
א׳ וכ״א). – ולאסף כסף רב. חוץ מגביית המסים הרי אפשר היה לבז את היכלי האלילים
לב ועוד. – ומזרע המלוכה. נראה שבאמת היה ממשפחת המלך, ואין כאן תאר של כבוד
(συγγενής = שאר בשר) בלבד, כמו שמצינו במק״ב י״א א׳ ול״ה (וע׳ Corradi 285). – על־

לג הַמֶּלֶךְ מִנְּהַר פְּרָת וְעַד־גְּבוּל מִצְרָיִם׃ וּלְגַדֵּל אֶת־אַנְטִיוֹכוֹס בְּנוֹ עַד־
לד שׁוּבוֹ׃ וַיִּמְסָר־לוֹ חֲצִי הַצָּבָא וְאֶת־הַפִּילִים וַיְצַוֵּהוּ עַל־אֲשֶׁר חָפֵץ
לה וְעַל־יוֹשְׁבֵי יְהוּדָה וִירוּשָׁלָיִם׃ לִשְׁלֹחַ עֲלֵיהֶם חַיִל לְשָׁרֵשׁ וּלְהַשְׁמִיד
לו עֲדֵי־יִשְׂרָאֵל וּשְׁאֵרִית יְרוּשָׁלַיִם וְלִמְחוֹת אֶת־זִכְרָם מִן־הַמָּקוֹם׃ וּלְהוֹשִׁיב
לז בְּנֵי־נֵכָר בְּכָל־גְּבוּלָם וּלְחַלֵּק בְּגוֹרָל אֶת־אַרְצָם׃ וְהַמֶּלֶךְ לָקַח אֶת־
חֲצִי הַצָּבָא הַנִּשְׁאָר וַיִּסַּע מֵאַנְטִיוֹכְיָה מֵעִיר מַלְכוּתוֹ בִּשְׁנַת שֶׁבַע
וְאַרְבָּעִים וּמֵאָה וַיַּעֲבֹר אֶת־נְהַר פְּרָת וַיַּעֲבֹר אֶת־הָאֲרָצוֹת הָעֶלְיוֹנוֹת׃

לח וַיִּבְחַר לוּסִיאַס אֶת־תַּלְמַי בֶּן־דּוֹרוּמֵינֶס וְאֶת־נִיקָנוֹר וְאֶת־גָּרְגִיאַס
לט אַנְשֵׁי חַיִל מֵאוֹהֲבֵי הַמֶּלֶךְ׃ וַיִּשְׁלַח אִתָּם אַרְבָּעִים אֶלֶף אִישׁ וְשִׁבְעַת
מ אֲלָפִים פָּרָשִׁים לָלֶכֶת לְאֶרֶץ יְהוּדָה וּלְהַשְׁמִיד כִּדְבַר הַמֶּלֶךְ׃ וַיִּסְעוּ
מא עִם־כָּל־חֵילָם וַיָּבֹאוּ וַיַּחֲנוּ מוּל עַמָּאוּם בְּאֶרֶץ הַמִּישׁוֹר׃ וַיִּשְׁמְעוּ
סוֹחֲרֵי הָאָרֶץ אֶת־שִׁמְעָם וַיִּקְחוּ כֶּסֶף וְזָהָב רַב מְאֹד וּכְבָלִים וַיָּבֹאוּ

לג עניני המלך. השאירהו ממלא מקומו על עסקי המלכות. – אנטיוכוס. הוא אנטיוכוס
לד V אבפטור (ע׳ עליו ז׳ א׳–ד׳). – חצי הצבא. לפי פל״ח 47.000, ולפי ד׳ כ״ט 65.000. –
ואת הפילים. כלם, מפני שהוא גופו לא היה לו צורך בהם לרגל עלותו לארצות העליונות
לה (ע׳ בפל״ז), שהרריות היו, כמו ארמיניה, פַּרְתְּיָה ועוד. – ושארית ירושלם. מתכוון
לז היה למכור לעבדים את הנשארים בחיים (ע׳ בפמ״א, מק״ב ח׳ י׳–י״א). – מאנטיוכיה.
היא עיר המלוכה על החוף השמאלי של נהר אורונטיס. גדולה ויפה היתה ומרובה באוכלוסין.
עיר זו נבנתה (300 לפני סה״נ) ע״י סליבקוס ניקטור שנתן בה ליהודים זכיות של אזרחים
שוות לזכיות היוונים (ע׳ יוספוס קדמ׳ י״ב ג׳ א׳). עכשיו היא עיר קטנה של 6000 תושבים. –
בשנת מאה וארבעים ושבע = ג״א תקצ״ז לב״ע. – הארצות העליונות.
המקומות ההרריים שבעבר הנהר: אשור, מדי ופרס (השוה ו׳ א׳, מק״ב ט׳ כ״ה). –
לח תלמי בן דורומינס. מוזכר עוד מק״ב ד׳ מ״ה, ח׳ ג׳, י׳ י״ב. במקום האחרון
יש לו כינוי מַקְרוֹן, והוא מתואר כידידם של היהודים ומסופר עליו שהרעיל עצמו מפני
שנחשב בעיני המלך לבוגד על עזבו את קפריסין, ששם היה מושל בשמה של מלכות מצרים. –
ניקנור. בן פטרוקלוס (מק״ב ח׳ ט׳, י״ד ט״ו). השוה ז׳ כ״ו–נ׳. – גרגיאס. השוה ה׳
לט נ״ו ואילך, מק״ב י׳ י״ד, י״ב ל״ב–ל״ז. – ארבעים אלף. הסורי נותן לו עשרת אלפים.
מ ולפי מק״ב היה כל חילו עשרים אלף. – עַמָּאוּם. Ἀμμαούς, אצל יוספוס Ἐμμαούς
ובתלמודית גם אמאוס (באל״ף), ויש שם התאר עמסוני, כגון שמעון העמסוני, נחמיה העמסוני
(פסחים כ״ב ב׳). המקום הוא בהרי יהודה, כ״ב מילין רומיים במערבה של ירושלים (מהלך
חמש שעות מירושלים), ה׳ מילין מגזר, והוא אחד המקומות שבצר בקחידס (ט׳ נ׳). מן המאה
מא השלישית ואילך היה המקום נקרא בשם ניקופוליס. עכשיו עַמְוָאס. – לפי מק״ב ח׳ י׳–י״א
הודיע ניקנור לסוחרי עבדים מן הפלשתים והצורים (על סוחרים בנפש אדם אלו ע׳ יואל ד׳
ו׳ וח׳ – היוונים, – עמוס א׳ ו׳ וט׳ – אדום, – יחז׳ כ״ז י״ג – יון תובל ומשך, – ובפרט היו
מצטיינים הפוניקיים במסחר זה למימי קדם) שיבואו לקנות את השבויים מישראל במחיר
תשעים איש בככר, כדי שיהא לו לשלם את המס השנתי – אַלְפַּיִם ככר – לרומיים. – וכבלים.
πέδας (וכן יוספוס). ויש גורס παῖδας = עבדים, כדי שישמרו על העבדים החדשים שיקנו:

אֶל־הַמַּחֲנֶה לָקַחַת אֶת־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל לַעֲבָדִים וַיִּתְחַבְּרוּ אֲלֵיהֶם חֵיל־
מב אֲרָם וְאֶרֶץ הַפְּלִשְׁתִּים׃ וַיַּרְא יְהוּדָה וְאֶחָיו כִּי־רַבּוּ הָרָעוֹת וְהַצָּבָא
חוֹנֶה בִּגְבוּלָם וַיֵּדְעוּ דִּבְרֵי הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר־צִוָּה לַעֲשׂוֹת לָעָם
מג לְהַשְׁחִית וּלְהַשְׁמִיד׃ וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ נָקִים הֲרִיסוּת עַמֵּנוּ
מד וְנִלָּחֲמָה בְּעַד עַמֵּנוּ וְהַמִּקְדָּשׁ׃ וַתִּקָּהֵל הָעֵדָה לִהְיוֹת נְכוֹנִים לַמִּלְחָמָה
וּלְהִתְפַּלֵּל וּלְבַקֵּשׁ חֶסֶד וְרַחֲמִים׃
מה וִירוּשָׁלַיִם שְׁמָמָה כַּמִּדְבָּר הָיְתָה   לֹא הָיָה בָא וְיוֹצֵא מִבָּנֶיהָ
וְהַמִּקְדָּשׁ מִרְמָס   [לְרַגְלֵי זָרִים]
וּבְנֵי־נֵכָר בַּמְּצוּדָה   מִשְׁכָּן לַגּוֹיִם
וַתֵּאָסֵף שִׂמְחָה מִיַּעֲקֹב   וַיִּשְׁבֹּת חָלִיל וְכִנּוֹר׃
מו וַיֵּאָסְפוּ וַיָּבֹאוּ לַמִּצְפָּה מוּל יְרוּשָׁלָיִם כִּי מְקוֹם־תְּפִלָּה הָיָה
מז בַּמִּצְפָּה לְפָנִים בְּיִשְׂרָאֵל׃ וַיָּצוּמוּ בַּיּוֹם הַהוּא וַיִּלְבְּשׁוּ שַׂק וָאֵפֶר עַל־
מח רָאשֵׁיהֶם וַיִּקְרְעוּ בִּגְדֵיהֶם׃ וַיִּפְרְשׂוּ אֶת־סֵפֶר הַתּוֹרָה מִן־[הַסְּפָרִים]
מט אֲשֶׁר בִּקְשׁוּ הַגּוֹיִם לָחֹק עֲלֵיהֶם אֶת־צַלְמֵי אֱלִילֵיהֶם׃ וַיָּבִיאוּ אֶת־

עבדים לעבדים! — חיל־ארם. כנראה כוונתו לחיילים סוריים שנתחברו אל הסוחרים
כמתנדבים, לשרתם בשמירה מעולה. — הפלשתים. ἀλλόφυλοι=נכרים, והוא כינוי לפלשתים
בע׳ (למן ס׳ שופטים ואילך, אבל בתורה ויהושע נמסר כצורתו φυλιστιείμ). —
מו–ס ירושלים היתה שממה, ואי־אפשר היה לעלות לרגל (ע׳ בפמ״ה) לחג השבועות, והעם
נתאסף במצפה. החג נהפך לאבל, שבת חליל וכנור, צמו והתפללו והתכוננו למלחמה. בחג
זה של מתן־תורה פרשו לפני העם ספר־תורה שניצל מידי הגוים, הביאו את בגדי
הכהונה שהיו צריכין באותו יום לשמש בעבודת המקדש בירושלים, הביאו את הביכורים (יום
הביכורים = חג השבועות, במד׳ כ״ח כ״ו) ואת המעשרות, גם אלה היו נוהגין להביא ירושלימה
בעצרת, ואת הנזירים, שגם הם היה מנהגם למלא ימי נזירותם בחג השבועות במקדש. הרוחות
נתעוררו. הלבבות נתמרמרו. אח״כ, בעצם יום החג, מינה יהודה את מפקדי החיל, שילח מן
המחנה את מי שהיה צריך לשלח על פי התורה (דברים כ׳ ה׳ ואילך), והמחנה נסע לדרומה של
עמאוס. שם זרזם יהודה ושם קדם את פני האויב עוד באותו לילה (ע׳ ראש פרק ד׳). אותה שנה
(קמ״ז לשטרות) חל חג השבועות ביום ה׳ בשבוע, והמלחמה התחילה אור ליום ו׳ (ע׳ מק״ב ח׳ כ״ו).—
מו למצפה מול ירושלים. מקומות הרבה היו בשם מצפה, וזו שבשבט בנימין (ע׳
יהושע י״ח כ״ו, שופ׳ כ״א א׳) מקום תפלה היתה: שם התפלל שמואל (ש״א ז׳ ה׳—ט׳),
ושם היה מרכז כללי לאספות־עם (שם י׳ י״ז). בוהל (GaP. 167) סובר (כדעת רובינסון) שהוא
המקום נבי סמואל שלעכשיו, כעשרה קילומיטר צפונית־מזרחית לירושלים. בדורות הבינונים
היה מקום גבוה זה נקרא בשם Mons gaudii (=הר השמחה), שהעולים לרגל היו שמחים
מח בראותם משם בפעם הראשונה את ירושלים. — ויפרשו את־ספר התורה. כמזכיר
הענין, כביכול. כיוצא בזה: ויקח חזקיהו את הספרים ויפרשהו חזקיהו לפני ה׳ (מל״ב י״ט
י״ד, ישע׳ ל״ז י״ד).—לחק עליהם... בין שהיו עושים פלימפסיסטין, כלו׳ מסלקים הכתב
ומציירים במקומו, בין שהיו מציירים על היריעה בעבר השני,–על כל פנים ברור שספרי

בִּגְדֵי הַכְּהֻנָּה וְאֵת הַבִּכּוּרִים וְאֵת הַמַּעַשְׂרוֹת וַיַּעֲמִידוּ אֶת־הַנְּזִירִים אֲשֶׁר
נ מִלְאוּ אֶת־הַיָּמִים׃ וַיִּקְרְאוּ בְּקוֹל אֶל־הַשָּׁמַיִם לֵאמֹר מַה־נַּעֲשֶׂה לָאֵלֶּה
נא וְאָנָה נוֹלִיךְ אוֹתָם׃ וּמִקְדָּשְׁךָ נִרְמַס וְנִטְמָא וְכֹהֲנֶיךָ בְּאֵבֶל וּבְשֵׁפֶל׃
נב וְהִנֵּה הַגּוֹיִם נֶאֶסְפוּ עָלֵינוּ לְהַשְׁמִידֵנוּ אַתָּה יָדַעְתָּ אֲשֶׁר יַחְשְׁבוּ
נג–נד עָלֵינוּ׃ אֵיךְ נוּכַל לַעֲמֹד בִּפְנֵיהֶם אִם־לֹא אַתָּה תוֹשִׁיעַ לָנוּ׃ וַיִּתְקְעוּ
נה בַּחֲצֹצְרוֹת וַיִּקְרְאוּ בְּקוֹל גָּדוֹל׃ וְאַחֲרֵי־כֵן הֵקִים יְהוּדָה רָאשֵׁי הָעָם
נו שָׂרֵי אֲלָפִים שָׂרֵי מֵאוֹת שָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי עֲשָׂרוֹת׃ וַיֹּאמֶר לְבוֹנֵי
בָתִּים וְלִמְאָרְשֵׂי נָשִׁים וּלְנוֹטְעֵי כְרָמִים וּלְרַכֵּי הַלֵּבָב לָשׁוּב כָּל־אִישׁ
נז–נח לְבֵיתוֹ עַל־פִּי־הַתּוֹרָה׃ וַיִּסַּע הַמַּחֲנֶה וַיַּחֲנוּ מִדָּרוֹם לְעַמָּאוּס׃ וַיֹּאמֶר
יְהוּדָה הִתְאַזְּרוּ וִהְיוּ לִבְנֵי־חַיִל וִהְיוּ נְכוֹנִים לַבֹּקֶר לְהִלָּחֵם בַּגּוֹיִם אֲשֶׁר
נט נֶאֶסְפוּ עָלֵינוּ לְהַשְׁמִידֵנוּ וְאֶת־מִקְדָּשֵׁנוּ׃ כִּי טוֹב לָנוּ לָמוּת בַּמִּלְחָמָה
ס מֵרְאוֹת בְּרָעוֹת עַמֵּנוּ וּמִקְדָּשֵׁנוּ׃ וְכַאֲשֶׁר יִהְיֶה הָרָצוֹן בַּשָּׁמַיִם כֵּן יַעֲשֶׂה׃
ד וַיִּקַּח גָּרְגִּיאַס חֲמֵשֶׁת אֲלָפִים אִישׁ וְאֶלֶף פָּרָשִׁים בָּחוּר וַיִּסַּע
ב הַמַּחֲנֶה לָיְלָה׃ לִנְפֹּל עַל־מַחֲנֵה הַיְּהוּדִים וּלְהַכּוֹתָם פִּתְאֹם וּבְנֵי
ג הַמְּצוּדָה הָיוּ לוֹ לְמוֹרֵי דָרֶךְ׃ וַיִּשְׁמַע יְהוּדָה וַיִּסַּע הוּא וְהַגִּבּוֹרִים
ד לְהַכּוֹת אֶת־חֵיל הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר בְּעַמָּאוּס׃ עַד הַחַיִל מְפֻזָּרִים הָיוּ מִחוּץ
ה לַמַּחֲנֶה׃ וַיָּבֹא גָּרְגִּיאַס אֶל־מַחֲנֵה יְהוּדָה לַיְלָה וְלֹא מָצָא אִישׁ
ו וַיְחַפֵּשׂ אוֹתָם בֶּהָרִים כִּי אָמַר נָסִים הֵם מִמֶּנּוּ׃ וּכְאוֹר הַבֹּקֶר נִרְאָה
יְהוּדָה בַּשְּׁפֵלָה בִּשְׁלֹשֶׁת אַלְפֵי אִישׁ אַךְ מָגִנִּים וַחֲרָבוֹת לֹא־הָיוּ

נ התורה על קלף היו כתובים. — מה נעשה באלה. בביכורים ובמעשרות. — ואנה נוליך
אותם. את הנזירים, אחר שבית המקדש נרמס ונטמא, ואין נזיר יכול להביא ביום מלאת
ימי נזרו את קרבנו ולשרף את שערו ולשתות יין (ע׳ במד׳ ו׳ ב׳—כ״א). כמו כן אין מקום
להביא שמה הביכורים והמעשרות. — לפי מק״ב ח׳ כ״א—כ״ב נחלק החיל לארבעה ראשים, אלף
נד וחמש מאות איש הראש, ועל כל ראש היה ממונה אחד משלשת אחיו של יהודה, ואף הוא
נו עמד בראש אחד. — ויאמר לבוני בית וגו׳. השוה דב׳ כ׳ ה׳ ואילך. — ולרכי לבב.
כיוצא בזה במעשה גדעון (שופ׳ ז׳ ג׳). —
ד גרגיאס. אחד מן השלשה (ע׳ ג׳ ל״ח) שנשלחו נגד יהודה בראשותו של ניקנור
(ע׳ מק״ב ח׳ כ״ג—כ״ד) וגרגיאס נשלח הפעם על ידי ניקנור (והשוה יוספוס קדמ׳ י״ב ז׳ ד׳
ב „ומן האויבים שלחו לגרגיאס”). — ובני המצודה. הסוריים שהיו במצודה. ודאי שמשו
לו בני המצודה מורי דרך בפקודתו של פיליפוס מושל ירושלים (מק״ב ה׳ כ״ב, ה׳ ח׳). לפי
יוספוס (שם) שמשו לו לגרגיאס מורי דרך אחדים מן הבוגדים (τῶν πεφυγότων) היהודים.—
ה ויחפש אותם בהרים. ודאי במקומות ההרריים בדרומה ובמזרחה של עמאוס, כך
התרחקו ממקום תחנותם ואיפשרו ליהודה הנהגת המלחמה (ע׳ בפי״ג). והשוה יוספוס (שם):
כשנודע הדבר לבן־מתתיהו גמר בדעתו להתנפל על אותם שבמחנה האויבים לאחר שנתפרדו
ו כחותיהם. — מגנים וחרבות. כלו׳ לא כלי זין למלחמת מגן ולא כלי זין למלחמת

ז לָהֶם כַּאֲשֶׁר חָפֵצוּ: וַיִּרְאוּ מַחֲנֵה גוֹיִם חָזָק מְבֻצָּר וּפָרָשִׁים סוֹבְבִים
ח אוֹתוֹ וְהֵם מְלֻמְּדֵי מִלְחָמָה: וַיֹּאמֶר יְהוּדָה לָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ אַל־
ט תִּירְאוּ מֵהֲמוֹנָם וּמֵעֶבְרָתָם אַל־תִּפְחָדוּ: זִכְרוּ אֵיךְ נוֹשְׁעוּ אֲבוֹתֵינוּ
י בְּיַם־סוּף כַּאֲשֶׁר רָדַף אַחֲרֵיהֶם פַּרְעֹה בְּחָיִל: וְעַתָּה נִקְרָא לַשָּׁמַיִם
אִם יַחְפֹּץ־בָּנוּ וְיִזְכֹּר בְּרִית אָבוֹת וְהִשְׁמִיד אֶת־הַמַּחֲנֶה הַזֶּה מִפָּנֵינוּ
יא–יב הַיּוֹם: וְיָדְעוּ כָל־הַגּוֹיִם כִּי יֵשׁ פּוֹדֶה וּמַצִּיל לְיִשְׂרָאֵל: וַיִּשְׂאוּ הַנָּכְרִים
יג אֶת־עֵינֵיהֶם וַיִּרְאוּ אוֹתָם בָּאִים מִנֶּגֶד: וַיֵּצְאוּ מִן־הַמַּחֲנֶה לַמִּלְחָמָה
יד וַיִּתְקְעוּ אֲשֶׁר עִם־יְהוּדָה: וַיִּתְגָּרוּ וַיִּגְּפוּ אֶת־הַגּוֹיִם וַיָּנוּסוּ אֶל־הַבִּקְעָה:
טו וְהַמְּאַסֵּף כֻּלּוֹ נָפַל בֶּחָרֶב וַיִּרְדְּפוּ אַחֲרֵיהֶם עַד־גֶּזֶר וְעַד־שְׂדוֹת אֱדוֹם
טז וְאַשְׁדּוֹד וְיַבְנֶה וַיִּפְּלוּ מֵהֶם כִּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים אִישׁ: וַיָּשָׁב יְהוּדָה וְהַחַיִל

תנופה. -- מ ְבֻ צָּ ר. τεθωρακισμένην=מְשֻׁרְיָן (מן θώραξ=שִׁרְיוֹן), אבל אין פעל שַׁרְיֵן במקרא.–
ח–י נאומו זה של יהודה נמסר ביתר רחבות במק״ב ח׳ ט״ז–כ׳.–א ם י ח פ ץ ב נ ו. εἰ θελήσει
יג ἡμᾶς. ויש נוסח: ירחמנו (εἰ ελεήσει). – ו י ת ק ע ו. לזרז את עצמם ולהפחיד את האויב.–
יד ו י ג פ ו א ת ־ ה ג ו י ם. הם המעטים (ג׳ אלפים איש) והבלתי מזוינים כהוגן הניסו חיל מזוין
של ארבעים אלף. לפי מק״ב ח׳ היה ליהודה חיל של ששת אלפים, ומזה היו אתו רק שלשת
אלפים איש (ע״ש כ״ב) ולסורים עשרים אלף. על כל פנים מצינו כיוצא בזה בהיסטוריה
הכללית, כגון במלחמת מראתון הכו עשרת אלפים אתונים למאת אלף פרסיים, או במלחמת
נארווה הכו שמונת אלפים שוודין לשמונים אלף רוסים. — א ל ־ ה ב ק ע ה. ע׳ יוספוס קדמ׳
טו י״ב ש״ח. — ע ד ־ ג ז ר. בערך חצי מיל משדה המלחמה שהיה סמוך לעמאוס. את מקומה של
גזר (תל ג׳זר שלעכשיו) גילה Clermont-Ganneau בשנת 1873, שמצא שם שתי כתבות דו־
לשוניות בעברית ויוונית חרותות בסלע ובהן נמצא השם גזר, ובאחת מהן כתוב מפורש:
תחם (=תְּחוּם) גזר (PEFQ 1875). אף המקום מתאים ליהושע ט״ז ג׳ ומל״א ט׳ ט״ו–י״ז,
ולפי מה שבא זכרו בספר זה (מק״א ד׳ ט״ו, ז׳ מ״ה, ט׳ נ״ב, י״ד ל״ד, ט״ו כ״ח ול״ה, ט״ז
א׳ י״ט וכ״א). וכן כתב אבסיביוס (באונומסטיקון) שגזר נמצאת ד׳ מילין רומיים (=ו׳ קילומיטר)
בצפון (כוונתו: מערבית־צפונית) מניקופוליס (=עמאוס), והשוה לקמן ז׳ מ״ה „מהלך יום״.
גדולה היתה חשיבותה של גזר, שהיא היתה אחת משלש המצודות הראשיות בארץ שהיו
הסוריים שואפים לכבשן כדי להיות בטוחים בממשלתם: גזר במערב, בית־צור בדרום וחקרא
בירושלים (ע׳ לקמן ט׳ נ״ב). — ו ע ד ־ ע ר ב ו ת (כן בריבוי: ἕως τῶν πεδίων) י ה ו ד ה
ו א ש ד ו ד ו י ב נ ה. מן ההמשך נראה שבמקום י ה ו ד ה (Ἰουδαίας) צריך להיות שם מקום
(אולי: עמאוס, השוה ג׳ מ׳ ויחנו מול עמאוס בארץ השפלה — ἐν γῇ τῇ πεδινῇ). על כל
פנים חוץ ממה שהשם יהודה סמוך כאן לשני שמות של מקומות בודדים בארץ פלשתים (אשדוד
ויבנה), שהיו במערבה של שפלת יהודה, הרי יהודה היתה מאחוריהם של האויבים. גם הנוסח
של שאר הכ״י וולג׳ והסורי: אדום (Ἰδουμαίας), לא יצלח, מפני שגבול אדום היה רחוק
ממקום המלחמה דרך יומים לצד דרומית־מזרחית ויהודה חזר למקומו עוד באותו יום, כי
ערב שבת היה (ע׳ מק״ב ח׳ כ״ו–כ״ז), לאחר שרדף אחר האויב בערך חמש–שש שעות. —
ו א ש ד ו ד. Ἄζωτος. עכשיו הכפר אַשְׁדּוּד. אחת מחמש ערי פלשתים היתה וקרובה לחוף
בדרך סוריה ומצרים.–ו י ב נ ה. Ἰαμνεία. דרך שלש שעות ומחצה מיפו. השוה יַבְנְאֵל ביהושע
טז ט״ו י״א ויַבְנֶה בדה״ב כ״ו ו׳. המקום היה אכסניה של תורה בתקופת רז״ל.–ו י ש ב י ה ו ד ה.

יז מֵרְדֹף אַחֲרֵיהֶם: וַיֹּאמֶר לָעָם אַל־תַּחְמְדוּ אֶת־הַשָּׁלָל כִּי מִלְחָמָה נֶגְדֵּנוּ:
יח וְגָרְגִיאָס וְהַחַיִל בָּהָר קָרוֹב לָנוּ וְעַתָּה עִמְדוּ בִּפְנֵי אוֹיְבֵינוּ וְהִלָּחֲמוּ
יט אוֹתָם וְאַחֲרֵי־כֵן תִּקְחוּ שָׁלָל קוֹמְמִיּוּת: עַד יְהוּדָה מְדַבֵּר אֵלֶּה
כ וַיֵּרָא חֵלֶק נִשְׁקָף מִן־הָהָר: וַיַּרְא כִּי נִגְּפוּ וְשׂוֹרְפִים אֶת־הַמַּחֲנֶה כִּי
כא הֶעָשָׁן הַנִּרְאֶה גִּלָּה אֵת אֲשֶׁר נִהְיָה: וְכַאֲשֶׁר רָאוּ אֶת־אֵלֶּה וַיִּבָּהֲלוּ
כב מְאֹד: וְכַאֲשֶׁר רָאוּ אֶת־מַחֲנֵה יְהוּדָה בָּעֵמֶק נָכוֹן לַקְרָב וַיִּבְרְחוּ
כג כֻּלָּם אֶל־אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים: וִיהוּדָה שָׁב לָבֹז אֶת־הַמַּחֲנֶה וַיִּקַּח זָהָב
כד רָב וָכֶסֶף וּתְכֵלֶת וְאַרְגְּמָן־יָם וּרְכוּשׁ גָּדוֹל: וּבְשׁוּבָם שָׁרוּ וְהִלְּלוּ
כה לַשָּׁמַיִם כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ: וַתְּהִי תְשׁוּעָה גְדוֹלָה בְּיִשְׂרָאֵל
בַּיּוֹם הַהוּא:
כו וַאֲשֶׁר נִמְלְטוּ מִן־הַנָּכְרִים וַיָּבֹאוּ וַיַּגִּידוּ לְלוּסִיאָס אֵת כָּל־הַקֹּרוֹת:
כז וּכְשָׁמְעוֹ נִבְהַל וַיִּחַר לוֹ כִּי לֹא־הָיָה כְּחֶפְצוֹ לְיִשְׂרָאֵל וְלֹא נַעֲשָׂה
כח אֲשֶׁר צִוָּה לוֹ הַמֶּלֶךְ: וּמִקֵּץ שָׁנָה אָסַף לַגְּדוּדִים שִׁשִּׁים אֶלֶף אִישׁ
כט בָּחוּר וַחֲמֵשֶׁת אֲלָפִים פָּרָשִׁים לְהִלָּחֵם אוֹתָם: וַיָּבֹאוּ לִיהוּדָה וַיַּחֲנוּ

אחר הצהרים (ע׳ בפ״ו), כי ערב שבת היה (מק״ב ח׳ כ״ו–כ״ז), והוץ מזה עדיין לא נגמר
יז הענין עם גרגיאס. — א ל ־ ת ח מ ד ו א ת ־ ה ש ל ל. כי בעוד שאתם עוסקים בכך יתנפל
יח עליכם האויב פתאם. — ב ה ר. בהרי יהודה (ע׳ בפ״ה).— ק ו מ מ י ו ת. μετὰ παῤῥησίας =
כג בפרהסיה, כלו׳ בשעה שתהיו בטוחים מן האויב (וולג׳: securi = בטוחים). — ה מ ח נ ה. של
הסוריים.—ו א ר ג מ ן ־ י ם. ארגמן שצבעו הוא הצבע הצורי המפורסם (יחז׳ כ״ז ז׳) והוא בא מן
הַלַּחוֹת של השבלול murex trunculus המצוי לרוב בחוף של צור (ע׳ Tristram, Nat. Hist. of
Bible, 297). והשוה שופ׳ ח׳ כ״ו על מלכי מדין שהיו לבושים בגדי ארגמן במלחמה. —
כד ו ב ש ו ב ם. מן השפלה. — ש ר ו ו ה ל ל ו. שרו מזמורי הַלֵּל. — כ י ט ו ב כ י ל ע ו ל ם
ח ס ד ו. ירמ׳ ל״ג י״א, תהל׳ ק״ו א׳ ועוד. — מי שרוצה להעלות מ ת ו ך כ ת ו ב ז ה
כז ד ו ק א שלצורך השעה היו אנשי המקבים מחברים מזמורי תהלים יעלה חרס בידו! — על
מלחמה זו מסופר גם מק״ב י״א א׳–ט״ו.—ו א ש ר נ מ ל ט ו מ ן ה נ כ ר י ם. הסוריים (כמו בפי״ב).—
כח ו מ ק ץ ש נ ה. בשנת קמ״ח לשטרות (=ג״א תקצ״ז לב״ע). — ל י ה ו ד ה. כן בכ״י B (מק״ב
כט י״א ה׳), יוספוס וולג׳. והנוסח לאדום (Ἰδομαία) נדחה, כי בית־צור ביהודה היא. — הפעם
רצה לוסיאס לנהל המלחמה מצד דרום, ודאי בעצתו של גרגיאס, שהיה „שר־צבא האדומיים״
(מק״ב י״ב ל״ב), והלך דרך יבנה לצד דרום, בדרך מרישה — חברון עד בית צור, שהיתה
על גבול אדום. — ב ב י ת ־ צ ו ר. עכשיו הכפר בית צור. ובית צור שבימי המקבים (עם
המצודה) היתה במקום הגבעה של חורבת אל־טַבֵּיקָה לצד מערב (Abel, RB 1924, 211). לפי
יהושע ט״ו נ״ח (והשוה דה״ב י״א ז׳) מקומה בין חַלְחוּל ובין גְּדוֹר בהרי יהודה (שם מ״ח).
לפי נחמ׳ ג׳ ט״ז היתה בית־צור בידי עולי בבל. לפי אבסיביוס היתה עשרים מיל רומיים
בדרומה של ירושלים בדרך חברון. חברון ובית־צור היו מיושבות אז ע״י האדומיים, שנדחקו,
כנראה, עוד בזמן גלות בבל מארצם ע״י בני נביות (ע׳ לקמן ה׳ כ״ה) לארץ יהודה ונאחזו
בה (ע׳ Robinson, The Sarcophagus of an Ancient Civilisation, 1930, p. 368). — ב ע ש ר ת

ל בְּבֵית־צוּר וַיִּפְגְּשֵׁם יְהוּדָה בַּעֲשֶׂרֶת אֲלָפִים אִישׁ׃ וַיַּרְא אֶת־הַמַּחֲנֶה
הַכָּבֵד וַיִּתְפַּלֵּל וַיֹּאמַר בָּרוּךְ אַתָּה מוֹשִׁיעַ יִשְׂרָאֵל הַמַּשְׁבִּית עֶבְרַת
הַגִּבּוֹר בְּיַד־דָּוִד עַבְדֶּךָ וְהַמּוֹסֵר מַחֲנֵה פְלִשְׁתִּים בִּידֵי יְהוֹנָתָן בֶּן־
לא שָׁאוּל וְנוֹשֵׂא כֵלָיו׃ סַגֶּר־נָא אֶת־הַמַּחֲנֶה הַזֶּה בְּיַד־עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל
לב וְיֵבֹשׁוּ בְּחֵילָם וּבְסוּסֵיהֶם׃ תֵּן לָהֶם מֹרֶךְ וּשְׁבֹר אֹמֶץ חָזְקָם וְיָרְעֲדוּ
לג בְּשִׁבְרָם׃ הַפִּילֵם בְּחֶרֶב אֹהֲבֶיךָ וִיהַלְלוּךָ כָּל־יוֹדְעֵי שְׁמֶךָ בְּתוֹדָה׃
לד וַיִּתְגָּרוּ וַיִּפְּלוּ מִמַּחֲנֵה לוּסִיאַס כַּחֲמֵשֶׁת אֲלָפִים אִישׁ וַיִּפְּלוּ לִפְנֵיהֶם׃
לה וְכִרְאוֹת לוּסִיאַס אֶת־הַמַּכָּה אֲשֶׁר הָיְתָה בִּצְבָאוֹ וְאֶת־הָאֹמֶץ אֲשֶׁר־
הָיָה לִיהוּדָה וְכִי־נְכוֹנִים הֵם אִם־לִחְיוֹת אִם־לָמוּת בִּגְבוּרָה וַיִּסַּע
לְאַנְטְיוֹכְיָה וַיֶּרֶב לֶאֱסֹף חֵיל־שְׂכִירִים לַעֲלוֹת עוֹד הַפַּעַם לִיהוּדָה׃
לו וִיהוּדָה אָמַר לְאֶחָיו הִנֵּה נִגְּפוּ אוֹיְבֵינוּ נַעֲלֶה לְטַהֵר אֶת־הַמִּקְדָּשׁ
לו–לח וּלְחַנְּכֵהוּ׃ וַיִּקָּהֵל כָּל־הַמַּחֲנֶה וַיַּעֲלוּ הַר־צִיּוֹן׃ וַיִּרְאוּ אֶת־הַמִּקְדָּשׁ
שׁוֹמֵם וְהַמִּזְבֵּחַ מְחֻלָּל וְהַשְּׁעָרִים שְׂרוּפִים וּבַחֲצֵרוֹת גְּדֵלִים סְבָכִים
לט כְּמוֹ בְּיַעַר אוֹ כְּמוֹ בְּאַחַד הֶהָרִים וְהַלְּשָׁכוֹת שׁוֹמֵמוֹת׃ וַיִּקְרְעוּ אֶת־
מ בִּגְדֵיהֶם וַיִּבְכּוּ בְּכִי גָדוֹל וַיַּעֲלוּ אֵפֶר [עַל־רָאשֵׁיהֶם]׃ וַיִּפְּלוּ עַל
מא פְּנֵיהֶם אַרְצָה וַיִּתְקְעוּ בַּחֲצֹצְרוֹת הַתְּרוּעָה וַיִּצְעֲקוּ אֶל־הַשָּׁמָיִם׃ אָז
אָמַר יְהוּדָה לַאֲנָשִׁים לְהִלָּחֵם אֶת אֲשֶׁר־בַּמְּצוּדָה עַד־אֲשֶׁר יְטַהֵר

ל אלפים איש. כשגדלה הצלחתו גדל גם חילו. – עברת. τὸ ὅρμημα (וולג׳: impetum,
אבל הסורי: דשחק תוכלנה=שאיבד תקותו הוודאית). בלשון עברה השתמש עוד לעיל בפ״ח
ולקמן ו׳ ל״ג, והוא לשון שיש במשמעותו הסתערות של מלחמה, התנפלות, וכן הוציאו
בע׳ בלשון זה הושע ה׳ י׳ אשפך כמים עברתי, עמוס א׳ י״א ועברתו שמרה נצח, חבקוק
ג׳ ח׳ אם בים עברתך. נראה שתפסו עֶבְרָה כשם שנגזר מן הפעל עָבַר (על פ׳, התעבר,
לענין התנפלות), ויש להשוות משלי י״א כ״ג תקות רשעים עברה, ועוד. – הגבור. גלית
לד הפלשתי (השוה ש״א י״ז נ״א גִּבּוֹרָם). – בידי יהונתן. ע״ש י״ד א׳ ואילך. – כחמשת
לו אלפים איש. לפי מק״ב נפלו י״ב אלף. – ויאמר יהודה... מפלת לוסיאס היתה אחר חג
לח הסוכות (שנת קמ״ח לשטרות, השוה פכ״ח „ולתקופת השנה" אל ג׳ ל״ז), שהרי מתוך מק״ב
י׳ ו׳ משמע שבחג הסכות עדיין היו שרויים בהרים ובמערות כחיות השדה. – והשערים
שרופים. השוה מק״ב א׳ ח׳, ח׳ ל״ג. קשה להכריע לאילו שערים הוא רומז. מבית
ראשון ידועים שלשת השערים הללו: א) שער סור (מל״ב י״א ו׳)=אולי: שער שַׁלֶּכֶת (דה״א
כ״ו ט״ז) או שער הסוסים (נחמ׳ ג׳ כ״ה=מבוא הסוסים מל״ב י״א ט״ז, והשוה שם כ״ג י״א),
ב) מבוא המלך (מל״ב ט״ז י״ח) או שער העליון (שם ט״ו ל״ה, דה״ב כ״ג כ׳) או שער
בנימן העליון (ירמ׳ כ׳ ב׳), שהיה בצפון (יחז׳ ט׳ ב׳)=אולי: שער אחר הרצים (מל״ב י״א
ו׳), ג) שער הקדמוני (יחז׳ י׳ י״ט, י״א א׳). ומבית שני ידועים: שער המפקד (נחמ׳ ג׳
ל״א) ושער המטרה (שם י״ב ל״ט). – סבכים. שגדלו בזמן השממון. – והלשכות.
מא של הכהנים (ע׳ יחז׳ מ״ב י״ג–י״ד, ועוד). – את אשר־במצודה. מצב הסוריים, שהיה
שרוי שם מתחלה (ע׳ א׳ ל״ג–ל״ו). יהודה העמיד אנשים למנוע לסוריים מן המצב שבמצודה

מב–מג אֶת־הַמִּקְדָּשׁ׃ וַיִּבְחַר כֹּהֲנִים תְּמִימִים חֲפֵצֵי תוֹרָה׃ וַיְטַהֲרוּ אֶת־
מד הַמִּקְדָּשׁ וַיּוֹצִיאוּ אֶת־אַבְנֵי הַשִּׁקּוּץ לְמָקוֹם טָמֵא׃ וַיִּוָּעֲצוּ עַל־מִזְבַּח
מה הָעוֹלָה הַמְחֻלָּל מַה־לַּעֲשׂוֹת לוֹ׃ וַתִּצְלַח עֲלֵיהֶם מַחֲשָׁבָה טוֹבָה
לִנְתֹּץ אוֹתוֹ לְבִלְתִּי־הֱיוֹת לָהֶם לְמוֹקֵשׁ כִּי הַגּוֹיִם טִמְּאוּהוּ וַיִּתְּצוּ אֶת־
מו הַמִּזְבֵּחַ׃ וַיַּנִּיחוּ אֶת־הָאֲבָנִים עַל־הַר הַבַּיִת בְּמָקוֹם מְיֻחָד עַד־בּוֹא
מז נָבִיא לְהוֹרוֹת עֲלֵיהֶן׃ וַיִּקְחוּ אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת עַל־פִּי הַתּוֹרָה וַיִּבְנוּ
מח מִזְבֵּחַ חָדָשׁ כָּרִאשׁוֹן׃ וַיִּבְנוּ אֶת־הַמִּקְדָּשׁ וְאֶת־פְּנִים הַבַּיִת וְאֶת־
מט הַחֲצֵרוֹת קִדְּשׁוּ׃ וַיַּעֲשׂוּ כְּלֵי־קֹדֶשׁ חֲדָשִׁים וַיָּבִיאוּ אֶת־הַמְּנוֹרָה וְאֶת־
נ מִזְבַּח הַקְּטֹרֶת וְאֶת־הַשֻּׁלְחָן לַהֵיכָל׃ וַיְקַטְּרוּ עַל־הַמִּזְבֵּחַ וַיַּעֲלוּ אֶת־
נא הַנֵּרוֹת אֲשֶׁר בַּמְּנוֹרָה וַיָּאִירוּ בַּהֵיכָל׃ וַיָּשִׂימוּ עַל־הַשֻּׁלְחָן לֶחֶם וַיּוֹרִידוּ
נב אֶת־הַפָּרֹכוֹת וַיְכַלּוּ אֶת־כָּל־הַמַּעֲשִׂים אֲשֶׁר עָשׂוּ׃ וַיַּשְׁכִּימוּ בַבֹּקֶר
בַּחֲמִשָּׁה וְעֶשְׂרִים לַחֹדֶשׁ הַתְּשִׁיעִי הוּא חֹדֶשׁ כִּסְלֵו בִּשְׁמֹנֶה וְאַרְבָּעִים
נג וּמֵאָה שָׁנָה׃ וַיַּקְרִיבוּ קָרְבָּן עַל־פִּי הַתּוֹרָה עַל־מִזְבַּח הָעוֹלָה הֶחָדָשׁ
נד אֲשֶׁר עָשׂוּ׃ בָּעֵת וּבַיּוֹם אֲשֶׁר טִמְּאוּהוּ הַגּוֹיִם בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַהוּא
נה נֶחֱנַךְ בְּשִׁירִים וּבִנְבָלִים וּבְכִנּוֹרוֹת וּבִמְצִלְתָּיִם׃ וַיִּפְּלוּ כָל־הָעָם עַל־

מב שלא יפריעו את העבודה בטיהור המקדש.–תמימים. ἀμώμους (=בלי מום). ומן הלשון
חפצי תורה שלאחריו נראה שכוונתו לא להסרון מום גופני (השוה ויקרא כ״א ג״ז–כ״ג),
מג אלא לתמימי דרך (תהל׳ קי״ט א׳). – אבני השקוץ. שבנו על המזבח (ע׳ א׳ נ״ד). –
למקום טמא. קבלה היתה בידי רז״ל שגנזון בלשכה מיוחדת. השוה משנה מדות א׳ ו׳:
ארבע לשכות היו בבית המוקד... מזרחית צפונית בה גנזו בני חשמונאי את אבני המזבח
ששקצום מלכי יון. – מעשה זה היה, לפי מגלת תענית (אם גם אין הדברים ברורים כל
מו צרכם), בכ״ג במרחשון. – עד־בוא נביא. וכן לקמן י״ד מ״א הסכימו שיהיה להם שמעון
לנשיא ולכהן גדול לעולם עד אשר יקום נביא אמת. והשוה עזרא ב׳ ס״ג עד עמד כהן
לאורים ולתמים. כל אלו הלשונות אשגרות הן „כאדם שאומר לחבירו עד שיחיו מתים ויבא
משיח בן דוד" (סוטה מ״ח ב׳), כלו׳ לאחרית הימים. כמו כן היו משתמשים למושג של
ראשית הימים, ימי קדם, בלשון כעין זה: למיום שלא נראה נביא להם (לקמן ט׳ כ״ז). –
מז על־פי התורה. ע׳ שמות כ׳ כ״ה, דב׳ כ״ז ה׳–ו׳. והשוה משנה מדות ג׳ ד׳: אחד אבני
הַכֶּבֶשׁ ואחד אבני המזבח מִבִּקְעַת בית כרם וחופרין למטה מהבתולה ומביאים משם אבנים
שלמות שלא הונף עליהן ברזל, שהברזל פוסל בנגיעה ובפגימה לכל דבר... שהברזל נברא
לקצר ימיו של אדם והמזבח נברא להאריך ימיו של אדם, אינו בדין שיונף המקצר על
מח המאריך. – ויבנו את־המקדש. כוונתו להיזוק בדק הבית. – קדשו. לשם שמים. –
מט כלי־קדש. שבזזם אפיפנס (א׳ כ״א–כ״ב). – לחם. שתים עשרה חלות (ויק׳ כ״ד ה׳ ט׳). –
נא הפרכות. ע׳ שמות כ״ו ל״ו (והשוה לעיל א׳ כ״ב). – לחנוכת הבית שבפנ״ב–ס״א השוה
נב–נג מק״ב י׳ ג׳–ח׳. – בשמונה וארבעים ומאה שנה.=ג״א תקצ״ז לב״ע. – על־פי
נד התורה. ע׳ שמות כ״ט ל״ח–מ״א. – בעת וביום. לפני שלש שנים באותו יום – כ״ה

נו פְּנֵיהֶם וַיִּתְפַּלְלוּ וַיְבָרְכוּ לַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר הִצְלִיחַ לָהֶם׃ וַיַּעֲשׂוּ אֶת־
חֲנֻכַּת הַמִּזְבֵּחַ יָמִים שְׁמוֹנָה וַיַּקְרִיבוּ עֹלוֹת בְּשִׂמְחָה וַיַּקְרִיבוּ זֶבַח
נז שְׁלָמִים וְתוֹדָה׃ וַיְפָאֲרוּ אֶת־פְּנֵי־הַהֵיכָל בַּעֲטָרוֹת זָהָב וּבְמִשְׁבְּצוֹת
וַיְחַנְּכוּ אֶת־הַשְּׁעָרִים וְהַלְּשָׁכוֹת וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם דְּלָתוֹת וַתְּהִי שִׂמְחָה
נח גְדוֹלָה בָּעָם מְאֹד וַתָּסַר חֶרְפַּת גּוֹיִם׃ וַיְקַיֵּם יְהוּדָה וְאֶחָיו וְכָל־קְהַל
יִשְׂרָאֵל לִהְיוֹת יְמֵי חֲנֻכַּת הַמִּזְבֵּחַ נַעֲשִׂים בְּמוֹעֲדָם שָׁנָה בְשָׁנָה יָמִים
נט שְׁמוֹנָה מִיּוֹם חֲמִשָּׁה וְעֶשְׂרִים לְחֹדֶשׁ כִּסְלֵו בְּשִׂמְחָה וָגִיל׃ וַיִּבְנוּ
בָּעֵת הַהִיא אֶת־הַר־צִיּוֹן מִסָּבִיב חוֹמָה גְבוֹהָה וּמִגְדָּלִים חֲזָקִים בַּל־
ס יָבֹאוּ הַגּוֹיִם וְיִרְמְסוּם כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ בָרִאשׁוֹנָה׃ וַיָּשֶׂם שָׁם חַיִל לְשָׁמְרוֹ
וַיְבַצֵּר לִשְׁמֹר אוֹתוֹ אֶת־בֵּית־צוּר לִהְיוֹת לָעָם מִבְצָר בִּפְנֵי אֱדוֹם׃
ה וַיְהִי כִּשְׁמֹעַ הַגּוֹיִם מִסָּבִיב כִּי־נִבְנָה הַמִּזְבֵּחַ וְחֻדַּשׁ הַמִּקְדָּשׁ
ב כְּבָרִאשׁוֹנָה וַיִּקְצְפוּ מְאֹד׃ וַיִּוָּעֲצוּ לְהַכְחִיד זֶרַע יַעֲקֹב אֲשֶׁר בְּקִרְבָּם
ג וַיָּחֵלּוּ לְהָמִית בָּעָם וּלְהַשְׁמִיד׃ וַיִּלָּחֶם יְהוּדָה בִּבְנֵי־עֵשָׂו בֶּאֱדוֹם אֶת־
עֲקְרַבָּה כִּי־צָרְרוּ אֶת־יִשְׂרָאֵל וַיַּךְ אוֹתָם מַכָּה גְדוֹלָה וַיַּכְנִיעֵם וַיִּקַּח אֶת־
ד שְׁלָלָם׃ וַיִּזְכֹּר אֶת־רָעוֹת בְּנֵי־בְעוֹן אֲשֶׁר הָיוּ לָעָם לְפַח וּלְמוֹקֵשׁ בְּאָרְבָם
ה לָהֶם עַל־הַדְּרָכִים׃ וַיִּסָּגְרוּ עַל־יָדוֹ בַּמִּגְדָּלִים וַיִּחַן עֲלֵיהֶם וַיַּחֲרִימֵם

נו בכסלו – הקריבו הגוים את קרבנם על המזבח האלילי (ע׳ א׳ נ״ד ונ״ט). – שמונה ימים.
נז השוה מל״א ח׳ ס״ו. – זבח שלמים ותודה. ע׳ ויקרא ז׳ י״א–י״ב. – ובמשבצות.
כך הוא תרגום ἀσπιδίσκη (שמות כ״ח י״ג ועוד). והרומי מסרהו כפשוטו et scutulis (=ובמגנים
נח קטנים). – חנכת המזבח. ולפי מק״ב א׳ י״ח הוא חג טיהור המקדש. בראש הס׳ מק״ב
נט באה אגרת יהודה המקבי ובית דינו שבה הם מטילים חגיגת חנוכה על יהודי מצרים. – הר
ס ציון. הר הבית (השוה תהל׳ ע״ד ב׳ הר ציון זה שכנת בו). – ויבצר לשמר אותו
את־בית־צור. כך שיעור הלשון ביווני, וכוונתו: הוא בִּצֵּר את־בית־צור לשמר את הר
ציון. – בית־צור. מבצר עתיק יומין (ע׳ דה״ב י״א ז׳). –
ה למצבם של ישראל שבפרק זה השוה תהלים פ״ג. – כאן צמצם הכותב כמה מלחמות,
גדולות וקטנות, שעשה יהודה. ואע״פ שבין המאורעות הללו יש שהיו קודם טיהור המקדש
(כמו שנראה מתוך מק״ב י׳ וי״ב), כגון המלחמות עם העמים השכנים, כי בחו״ל היו היהודים
נרדפים זה כשנתים (שם ו׳ ח׳), שהגוים, וביחוד האדומיים, הרבה חרה להם על הצלחתם
של היהודים בא״י, מכל מקום ראה הכותב צורך לשלב כל אותן המאורעות בפרק מיוחד
דוקא בין המעשה הגדול של טיהור הבית (שבפרק ד׳) ובין הסיפור על מיתתו של אפיפנס
ג (שבפרק ו׳). – את־עקרבה. באדום, דרומית־מערבית לחוף הדרומי של ים המלח. והיו
ד היהודים היושבים שם נלחצים ע״י האדומים. – בְּנֵי־בְעוֹן. υἱῶν Βαιάν (כך נמסר בְּעֹן
בע׳ לבמד׳ ל״ב ג׳) בעבר הירדן מזרחה בנחלת ראובן לא רחוק ממידבא (Abel, שם 513).
בערבית בָּעוּן (باعون). לפי זה בדרומה של עמון. אבל השוה ספר היובלים כ״ט י׳:
„ומושבותיהם מארץ בני עמון עד הר חרמון ובית מלכותם קַרְנַיִם ועשתרות ואדרעי וּמִישׁוֹר

ו וַיִּשְׂרֹף אֶת־מִגְדָּלֶיהָ בָּאֵשׁ עִם־כָּל־אֲשֶׁר בָּהֶם׃ וַיַּעֲבֹר אֶל־בְּנֵי־עַמּוֹן
ז וַיִּמְצָא יָד חֲזָקָה וְעַם רָב וְטִימוֹתְאוֹס מְנַהִיגָם׃ וַיַּעֲרֹךְ אִתָּם מִלְחָמוֹת
ח רַבּוֹת וַיִּנָּגְפוּ לְפָנָיו וַיַּכֵּם׃ וַיִּקַּח אֶת־יַעְזֵר וְאֶת־בְּנוֹתֶיהָ וַיָּשָׁב לִיהוּדָה׃
ט וַיֵּאָסְפוּ הַגּוֹיִם אֲשֶׁר בַּגִּלְעָד עַל־יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בִּגְבוּלָם
י לְהַכְחִידָם וַיִּבְרְחוּ לְדָתִימָה הַמִּבְצָר׃ וַיִּשְׁלְחוּ מִכְתָּבִים אֶל־יְהוּדָה
יא וְאֶחָיו לֵאמֹר נֶאֶסְפוּ עָלֵינוּ הַגּוֹיִם מִסְּבִיבֵנוּ לְהַכְחִידֵנוּ׃ וְהֵם מִתְכּוֹנְנִים
לָבוֹא וְלָקַחַת אֶת־הַמִּבְצָר אֲשֶׁר נִמְלַטְנוּ שָׁמָּה וְטִימוֹתְאוֹס מוֹלִיךְ
יב אֶת־מַחֲנֵיהֶם׃ וְעַתָּה בּוֹאָה לְהַצִּילֵנוּ מִיָּדָם כִּי־נָפְלוּ מִמֶּנּוּ רַבִּים׃
יג וְכָל־אַחֵינוּ הַנִּמְצָאִים בְּאֶרֶץ טוֹב הוּמָתוּ וַיִּשְׁבּוּ אֶת־נְשֵׁיהֶם וְאֶת־
יד טַפָּם וְאֶת־הָרְכוּשׁ וַיָּמִיתוּ שָׁם כְּאֶלֶף אִישׁ׃ עוֹד הַמִּכְתָּבִים נִקְרָאִים
וְהִנֵּה שְׁלִיחִים אֲחֵרִים בָּאוּ מִן־הַגָּלִיל קְרוּעֵי בְגָדִים מְבַשְּׂרִים כַּדְּבָרִים
טו הָאֵלֶּה׃ לֵאמֹר נֶאֶסְפוּ עֲלֵיהֶם מֵעַכּוֹ וּמִצּוֹר וּמִצִּידוֹן וְכָל־גְּלִיל הַגּוֹיִם

ה וּבְעוֹן״. – את־מגדליה. של בְּעוֹן. – בני־עמון. מעורבים היו אז עם בני נביות־
הערביים, ופושעי ישראל (כגון יָסון, מק״ב ד׳ כ״ו) היו מוצאים להם מחסה אצלם, אבל
היהודים הנאמנים שהיו יושבים בתוכם היו נרדפים ושרויים במצוקה. – יד חזקה. גדוד
חזק. השוה במד׳ כ׳ כ׳ ויצא אדום לְקראתו בעם כבד וביד חזקה. – וטימותאוס. שהיה
ח ידוע בגבורתו. כך נראה מסגנון הלשון (השוה מק״ב ח׳ ל׳). – יעזר. מארץ האמרי במזרח
הירדן (במד׳ כ״א ל״ב, ל״ב ג׳ בצד בְּעֹן בע׳), בשבט גד (שם ל״ב כ״ה, יהושע י״ג כ״ד–
כ״ה, דה״א ו׳ פ״א), מערי הלויים בזמן הכיבוש (יהושע כ״א ל״ט), מקום כרמים (ישע׳ ט״ז
ח׳, ירמ׳ מ״ח ל״ב). לפי הירונימוס (וע׳ Kugler 373–4) ט״ו מילין רומיים בצפונה של
ט חשבון. – השוה מק״ב י״ב י׳–ל״א. – כאן, לפני מלחמות אלו, היה מקום מתאים, לפי הלך־
הזמן, לסיפור ע״ד טיהור המקדש וחגיגת חנוכה, כי מלחמות אלו היו אחר עבור חדשי
החרף, כלו׳ אחר הפסח (השוה מק״ב י״א כ״ז ל״ג), כנראה מן מק״ב י״ב ל״א, שחזר יהודה
עם אנשיו מן המלחמות לָחֹג את חג השבועות בירושלים. – בגלעד. השם גלעד או ארץ
הגלעד כולל הארץ שבעבר הירדן המזרחי בין הירמוך בצפון והארנון בדרום. נחל יבוק
מחלק אותה ארץ לשנים (השוה במד׳ ל״ב כ״ט, יהושע כ״ב ט׳, שופ׳ י׳ ח׳, כ׳ א׳). –
לדָתִימָה. Δάθεμα. לפי Abel (RB 1923, 416) הוא במקום אל־הצן (El-Hosn) באמצעה של
גלעד, ואל־חצן=τὸ ὀχύρωμα=חסנא (בסורית) – מבצר. ויש נוסח (בהיפוך האותיות):
Δάμεθα, ובחילוף הדל״ת ברי״ש – בסורי: רמתא (השוה רמות גלעד מל״א ד׳ י״ג ועוד,
(או ראמות בגלעד דב׳ ד׳ מ״ג ועוד). ונדחית ההשערה שהיה כתוב במקור: למבצר דהטמונה
יא =למבצר של הטמונה), שהרי הספר בעברית מקראית נכתב, ולא בארמית. – וטימותאוס.
יג אולי אותו האיש מנהיג העמוניים (שבפ״ו) היה. – בארץ טוב. ἐν τοῖς Τουβίου. ארץ
טוב היתה בין עמון וארם (שופ׳ י״א ג׳, ש״ב י׳ ו׳). ולר׳ יהושע בן לוי: טוב זו סוסיתא
(=Hippos ירו׳ שביעית ו׳ א׳) – י״ב מילין דרומית מזרחית מים כנרת (עכשיו הכפר טַיִּבָּה).
הארץ היתה בידי אנשי אנטיוכוס (ע׳ מק״ב ד׳ ז׳). במק״ב י״ב י״ז נקרא המקום בארץ טוב ששם
נרצחו היהודים Χάρακα (אולי אל־כרך שלעכשיו, ל״ה קילומיטרין צפונית־מזרחית מן אל־
טו רמתה). – מעכו. באמצע הדרך שבין צור וקיסרין. – גליל הגוים. כך נקרא הגליל העליון
(השוה ישע׳ ח׳ כ״ג) על שם היותו מיושב, חוץ מן היהודים, גם בתערובת של גוים שונים. –

טז לְכַלּוֹתֵנוּ: וְכִשְׁמֹעַ יְהוּדָה וְהָעָם אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה נֶאֱסַף קָהָל
גָּדוֹל לְהִוָּעֵץ מַה־יַּעֲשׂוּ לַאֲחֵיהֶם לַאֲשֶׁר בִּמְצוּקָה וְנִלְחָמִים עֲלֵיהֶם:
יז וַיֹּאמֶר יְהוּדָה לְשִׁמְעוֹן אָחִיו בְּחַר־לְךָ אֲנָשִׁים וְהָלַכְתָּ וְגָאַלְתָּ אֶת־
יח אַחֶיךָ אֲשֶׁר בַּגָּלִיל וַאֲנִי וְיוֹנָתָן אָחִי נֵלֵךְ אֶל־הַגִּלְעָד: וַיַּשְׁאֵר אֶת־
יוֹסֵף בֶּן־זְכַרְיָה וַעֲזַרְיָה מְנַהִיגֵי הָעָם עִם־שְׁאֵרִית הַחַיִל בִּיהוּדָה
יט לְמִשְׁמָר: וַיְצַו לָהֶם לֵאמֹר עִמְדוּ בְּרֹאשׁ הָעָם הַזֶּה וְאַל־תִּתְגָּרוּ
כ מִלְחָמָה עִם־הַגּוֹיִם עַד שׁוּבֵנוּ: וַיֵּחָלְקוּ לְשִׁמְעוֹן שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים אִישׁ
כא לָלֶכֶת לַגָּלִיל וְלִיהוּדָה שְׁמֹנַת אֲלָפִים לַגִּלְעָד: וַיֵּלֶךְ שִׁמְעוֹן לַגָּלִיל
כב וַיִּתְגָּר מִלְחָמוֹת רַבּוֹת עִם־הַגּוֹיִם וַיֵּחַתּוּ הַגּוֹיִם מִפָּנָיו: וַיִּרְדְּפֵם עַד־
שַׁעֲרֵי עַכּוֹ וַיִּפְּלוּ מִן־הַגּוֹיִם כִּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים אִישׁ וַיִּקַּח אֶת־שְׁלָלָם:
כג וַיִּקַּח אֵת אֲשֶׁר מִן־הַגָּלִיל וּבְאַרְבָּה עִם־הַנָּשִׁים וְעִם־הַטַּף וְכֹל אֲשֶׁר־
כד הָיָה לָהֶם וַיּוֹלֶךְ אֶל־יְהוּדָה בְּשִׂמְחָה רַבָּה: וִיהוּדָה הַמַּכַּבִּי וִיהוֹנָתָן
כה אָחִיו עָבְרוּ אֶת־הַיַּרְדֵּן וַיֵּלְכוּ דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר: וַיִּפְגְּשׁוּ
אֶת־בְּנֵי נְבָיוֹת וַיִּפְגְּשׁוּם בְּשָׁלוֹם וַיְסַפְּרוּ לָהֶם אֶת־כָּל־הַקֹּרוֹת לַאֲחֵיהֶם

יז לשמעון. לפי צוואתו של מתתיהו (ב׳ ס״ה) בבחינת יועץ היה, ועכשיו, בשעת הצורך,
יח נעשה שר־צבא. כמו כן שיתף יהודה ליונתן שילך עם שמעון לגלעד. — יוסף בן־זכריה...
יט ועזריה. ע׳ לקמן בפנ״ו–ס״ב. — ואל־תתגרו מלחמה. והם לא קיימו את מצותו (ע׳
כ בפנ״ו). — מכאן נראה עד כמה גדל חילו של יהודה, אם י״א אלפים הלכו לגליל ולגלעד, חוץ
מן החיל שהשאיר למשמר ביהודה (ע׳ בפי״ח) ושנפלו ממנו אלפים איש במלחמה שעשו יוסף
כג ועזריה (בפ״ס). — ויקח את אשר מן־הגליל ובארבה. מן הלשון הזה משמע
שהבורחים מלחץ הנכרים מן הגליל לארבה נמלטו, ומקום ארבה היה מחוץ לגליל וסמוך לו,
ושם היה ישוב יהודים, ואף הם היו חוששים לנקמת הנכרים, ולפיכך הוליך שמעון את
הפליטים מן הגליל ואת יושבי ארבה עצמם, ואת בתיהם ורכושם, לארץ יהודה. — ארבה.
Αρβαττα (ויש חילופי גירסא בכ״י — ע׳ Kappler, — ובסורי I: ארדבט, ובסורי II: נהרבטן),
ונמסר ביווני ἐν Ἀρβάττοις בריבוי (ודאי על דרך הריבוי של ἐν Αρβήλοις=בארבל, לקמן
ט׳ ב׳). ונראה שהוא Araba, שלפי אבסיביוס (מביאו בוהל GaP 206) היה ג׳ מילין רומיים
במערבה של בית שאן, וכן אמר ר׳ יודה „עיר היא בתחום ביישן ושמה ארבו״ (ב״ר הוצ׳
תיאודור 309, וע״ש בפי׳), ואין מקומה ידוע. ויש להעיר שבמל״א ד׳ י׳ נזכר מקום אֲרֻבּוֹת
כד (והשוה שם העיר אֲרָב בהר יהודה, יהושע ט״ו נ״ב), ואף זה אינו ידוע. — את הדרך לגלעד
המסוכנת ביותר, נטל יהודה לעצמו: הוא עבר את הירדן, ודאי אצל יריחו, והלך דרך
שלשת ימים. מי יודע כמה שעות ביום היו הולכים. — במדבר. הוא המקום שבין רבת
כה עמון ונחל ארנון, ומדבר ערב מצד מזרח. — בני־נביות. τοῖς Ναβαταίοις. הריבוי נְבָיוֹת
הוא מן היחיד נְבָת (על דרך מְנָיוֹת–מְנָת, נחמיה י״ב מ״ז ועוד). בכתבות: נבטו, וכן אצל
הערבים نبط (והתחלפות הט״ת העברית בת״ו העברית היא על דרך قتل=קטל). נביות היה
מבני ישמעאל, אחיו הגדול של קדר (בראי׳ כ״ה י״ג, כ״ח ט׳, ל״ו ג׳, דה״א א׳ כ״ט), וכמו
שנביות וקדר שכיחים זה אצל זה במקרא כן גם בכתבי היתדות Na-ba-ai-ti מוזכר יחד עם
Kid-ra-ai (וכן מזכירם יחד גם פליניוס). שבט ערבי זה היה משתמש לדיבור בלשון

כו בַּגִּלְעָד: וְכִי רַבִּים מֵהֶם סְגוּרִים אֶל־בָּצְרָה וּבֶצֶר בְּאֵלִים כַּסְפָּן
כז מַקֵּדָה וְקַרְנַיִם כָּל־הֶעָרִים הָאֵלֶּה בְּצוּרוֹת וּגְדוֹלוֹת: וּבִשְׁאָר־עָרֵי הַגִּלְעָד
הֵם סְגוּרִים וּלְמָחָר יִתְפָּאֲרוּ לַחֲנוֹת עַל־הַמִּבְצָרִים וְלִלְכֹּד וּלְהַכְחִיד
כח כֻּלָּם בְּיוֹם אֶחָד: וַיָּשָׁב יְהוּדָה וּמַחֲנֵהוּ דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר לְבָצְרָה פִּתְאֹם
וַיִּלְכֹּד אֶת־הָעִיר וַיַּהֲרֹג כָּל־זָכָר לְפִי־חָרֶב וַיִּקַּח אֶת־כָּל־שְׁלָלָם
כט–ל וַיִּשְׂרְפֶהָ בָּאֵשׁ: וַיִּסַּע מִשָּׁם לַיְלָה וַיֵּלֶךְ עַד־לַמִּבְצָר: וַיְהִי בַבֹּקֶר
וַיִּשְׂאוּ אֶת־עֵינֵיהֶם וְהִנֵּה עַם רַב אֲשֶׁר לֹא הָיָה לוֹ מִסְפָּר נוֹשְׂאִים
לא סֻלָּמוֹת וּמְכוֹנוֹת לִלְכֹּד אֶת־הַמִּבְצָר וַיִּלָּחֲמוּ אוֹתָם: וַיַּרְא יְהוּדָה כִּי־
הֵחֵלָּה הַמִּלְחָמָה וְזַעֲקַת הָעִיר עָלְתָה עַד־הַשָּׁמַיִם וּתְרוּעָה וּצְעָקָה
לב–לג גְּדוֹלָה: וַיֹּאמֶר לְאַנְשֵׁי הֶחָיִל הִלָּחֲמוּ הַיּוֹם בְּעַד אַחֵינוּ: וַיֵּצֵא
בִּשְׁלֹשָׁה רָאשִׁים מֵאַחֲרֵיהֶם וַיִּתְקְעוּ בַּחֲצֹצְרוֹת וַיִּצְעֲקוּ בִּתְפִלָּה:

הערבית ולכתב — בלשון הארמית, והיה ברובו נודד, בעל עדרים (ישע׳ ס׳ ז׳), והוא ירש
לבני אדום בשעיר (כנראה, לאחר זמן גלות בבל, והאדומים דחקו עצמם לתוך גבולות יהודה).
מקומו העיקרי היה בפיטרה, היא סלע שבמקרא — כששים מיל בדרומו של ים המלח, — וכל
מדינתו היתה מתפשטת לצפון עד חורן עם בצרה העיר, ולפרקים היתה כוללת אף דמשק
ועוד חלקים מבקעת סוריה (לפי יוספוס, קדמ׳ א׳ י״ב ד׳, היתה ארץ נביות בין ים סוף ופרת).
בני נביות היו להם מלכים מאחיהם „כתבותיהם מפוזרות בכל א״י המזרחית, שהיו להם שם
כמה ישובים, ובערב, אבל נתגלו גם באיטליה, ומכאן ראיה להתפשטות מסחרם״ (Smith, HG 547).—
כו ויספרו להם. בני נביות ספרו ליהודה ויהונתן. — בצרה Βοσορά. ודאי עיר המלוכה
של חורן במואב (ירמ׳ מ״ח כ״ד), כ״ב מילין דרומית־מזרחית מאדרעי. „בצרה היתה מרכז
יווני חזק בזמן המקבים״ (Smith). ואין להחליפה בבצרה (=אל־בּוּצֵירָה שלעכשיו) שבאדום
(ישע׳ ס״ג א׳). — ובצר באלים. Βοσσὸρ ἐν Ἀλέμοις, והיא בצר במדבר, בצר בארץ
המישר (או: במישר), בשבט ראובן (דב׳ ד׳ מ״ג, יהושע כ׳ ח׳, כ״א ל״ו)=בּוּצְרוּנָה בלוחות
עמרנה (ע׳ JPOS, שם). זכרה בא גם בכתבת מישע (שורה כ״ז). נראה שהיא בּוּצְר אל־הרירי
שלעכשיו (ע׳ Kugler 400), — אלים. שם הפלך שבו היה המקום בצר. — כספן מקדה.
Κασφών Μακέδ. גם מקומות אלו היו בגלעד (ע׳ בפל״ו), ואינם ידועים ממקום אחר. —
כספן יש לו גם נוסח Χασφώρ (ברי״ש בסוף), אבל נראה שעיקרו בנו״ן, כמו שהוא
במק״ב י״ב י״ג כַּסְפִּין. וכן בסורי: כספן. יש סובר שהוא הכפר כְּסְפִּין (אל־מוזאיריב
שלעכשיו, במזרח של אל־ג׳אמיד=מקדה, אצל ירמוך), שהיה מקום חשוב עד התקופה התורכית
(Abel, RB 1923, 517). — מקדה. בסורי מקר (ברי״ש). ואולי מָקֵד — Ma-qa-ta ברשימת תוטמוסיס
III (ע׳ JPOS, שם). — וקרנים=עשתרות קרנים (בראי׳ י״ד ה׳, וע׳ עמוס ו׳ י״ג), והשוה
עשתרות עיר מלכותו של עוג מלך הבשן אצל אדרעי (דב׳ א׳ ד׳). לפי אבסיביוס, ששה
מילין מאדרעי (תל עשתרה שלעכשיו). ולפי גריטץ (GdJ II, 2^3 418) הכוונה לכפר קרנים, אחד
כט משני הכפרים בשם קרנים, שהיה בצד מזרח לאבילין (Abilene).—לילה. כך דרכו של יהודה
להיות נלחם בלילה דוקא (ע׳ בפ״נ, מק״ב ח׳ ז׳, י״ב ו׳). — עד־למבצר. כלו׳ עד דתימה,
ל תכלית דרכם (ע׳ בפ״ט–י״א).—סלמות. לטפס ולעלות על המבצר. — ומכונות. μηχανάς,
לא למצור. אולי זוהי גם משמעות של מַחֲנוֹת ביחז׳ ד׳ ב׳ — בשלשה ראשים. כי הגוים
צרו על דתימה משלשה צדדים. — בחצצרות. סימן להתחלת המלחמה (גם הסוריים היו
לג משתמשים בחצוצרות, השוה ו׳ ל״ג, ט׳ י״ג, מק״ב ט״ו כ״ה). — ויצעקו בתפלה. ודאי

לד ויודע מחנה טימותאוס כי הוא מקבי וינוסו מפניו ויכם מכה רבה
לה ויפלו מהם ביום ההוא כשמונת אלפי איש: ויט למצפה וילחם
אותה וילכדה ויהרג כל־זכורה ויקח את־שללה וישרפה באש:
לו–לז משם נסע ויקח את כספן מקדה ובצר ושאר־ערי הגלעד: אחר
הדברים האלה אסף טימותאוס מחנה אחר ויחן לפני רפון מעבר
לח לנחל: וישלח יהודה לרגל את־המחנה ויגידו לו לאמר נאספו
לט אליהם כל־הגוים מסביבותיכם חיל רב מאד: וערביים שכר לעזר
להם חונים בעבר הנחל נכונים לבוא עליך למלחמה וילך יהודה
מ לקראתם: ויאמר טימותאוס לשרי חילו בקרב יהודה ומחנהו אל־
נחל המים אם־יבוא אלינו בראשונה לא־נוכל לעמד נגדו כי יכל
מא יוכל לנו: ואם־יירא וחנה בעבר הנחל נעבר אליו ונוכל־לו:
מב וכאשר קרב יהודה אל־נחל המים העמיד את־שטרי העם על־
הנחל ויצו להם לאמר אל־תתנו לכל־איש לחנות כי אם־יבואו
מג כלם למלחמה: ויעבר אליהם בראשונה וכל־העם אחריו וינגפו
מד מפניהם הגוים וישליכו את־נשקם וינוסו להיכל בקרנים: וילכדו

תפלה קצרה היתה, כדי לעודד את החיל. השוה שופ׳ ז׳ י״ח ותקעתם בשופרות... ואמרתם
לה–לז לה׳ ולגדעון. — למצפה. שבגלעד (ברא׳ ל״א מ״ט, שופ׳ י׳ י״ז, י״א י״א). — רפון.
Ῥαφών, קרוב לקרנים (ע׳ בפמ״ג). לפי פליניוס (V, XVIII, 74) היתה Raphana אחת מערי
הדיקפוליס. גם לפי יוסיפוס (קדמ׳ י״ב ח׳ ד׳) היא עיר. עכשיו אל־רפה. — הנחל.
χειμάῤῥους ענינו: זורם בחורף, כלו׳ נחל שהוא זורם בזמן הפשרת השלג, ובקיץ הוא
מתיבש, ולפיכך הוא אומר בפ״מ ומ״ב: נחל המים (השוה איוב ו׳ ט״ו אחי בגדו כמו־נחל
לח וגו׳). — וישלח יהודה. מאנשי המקום הבקיאים באותן הדרכים שלח, ולא ממחנהו. כן
נראה מן הכינוי שבלשונם: כל הגויים מסביבותיכם (ולא: מסביבותינו). — את־המחנה
לט של האויב, של טימותאוס. — וערביים. השוה מק״ב י״ב י׳. — שכרו. ויש נוסח: שכר,
מב כלו׳ טימותאוס. — את שטרי העם. הם בעלי הרשימות לאנשי הצבא (ע׳ דב׳ כ׳ ה׳–ט׳). —
מג וישליכו את־נשקם. קודם כל היו נוהגין להשליך את המגן, שהוא מפריע בשעת ניסה,
ואח״כ גם שאר כלי־זין. — להיכל. τέμενος הוא בעיקרו: חורשה קדושה, ועל שם המזבח
או ההיכל שבתוכה נמסר בע׳ בתיבה זו היכל (הושע ח׳ י״ד) וגם אוב (מל״ב כ״א ו׳) וחמן
(יחז׳ ד׳ ו׳). לפי מק״ב י״ב כ״ו אותו היכל היה של האלילה הסורית עתרעתה (τὸ Ἀτεργάτιον)
Ἀτεργάτις = עשתורת של הפוניקיים = עשתר של הבבליים. השם עתרעתה הוא מורכב: עתר
(=עתתר=עשתר) — עתה (או עתא, או עתי). עתה מצוי בשמות פרטיים (כגון זבדעתה,
ברעתא) וגם זה שם אלהות, ועתרעתה = עשתרת שהיא מתוארת בכינוי עתה. ובתלמוד (ע״ז
י״א ב׳) יש: חמשה בתי עבודת כוכבים קבועין הן... תרעתא שבמפג. וביוונית ורומית
היא נקראת לפעמים בשם Δερκετώ, Derceto (וע׳ Cooke NSI, 269–270). אלילה זו מצוירת
על מטבעות בראש של אשה וגויה של דג. — הם ברחו להיכל אלילתם שתצילם מחמת האויבים.
ואולי סבורים היו שהיהודים יחשבו אותו היכל למקדש ממש המשמש מקלט לנמלטים שמה,
והם לא ידעו שיהודה יקיים מה שכתוב בתורה (שמות ל״ד י״ג) כי את מזבחתם תתצון

את־העיר ואת־ההיכל שרפו באש עם־כל אשר בו ותהפך קרנים
מה ולא יכלו עוד לעמד לפני יהודה: ויאסף יהודה את כל־ישראל
אשר בגלעד מקטן עד־גדול ואת־נשיהם ואת־טפם ואת־רכושם
מו מחנה גדול מאד ללכת אל־ארץ יהודה: ויבאו עד־עפרון והעיר
ההיא גדולה על־הדרך בצורה מאד לא־היה לנטות ממנה ימין
מז ושמאל כי אם־היה בתוכה ללכת: ויסגרו אותם האנשים מן־העיר
מח ויסתמו את־השערים באבנים: וישלח אליהם יהודה בדברי שלום
לאמר נעברה בארצך לשוב אל־ארצנו ואיש לא־ירע לכם רק
מט ברגלינו נעבר ולא אבו לפתח לו: ויצו יהודה להשמיע במחנה
נ לחנות כל־איש במקום אשר הוא בו: ויחנו אנשי החיל וילחמו
נא את־העיר כל־היום ההוא וכל־הלילה ותנתן העיר בידו: ויהרג
כל־זכר לפי־חרב וישרש אותה ויקח את־שללה וילך דרך העיר
נב על־ההרוגים: ויעברו את־הירדן אל־העמק הגדול לפני בית־שאן:
נג ויהי יהודה מאסף כל־הנחשלים ומעודד את־העם בכל־הדרך עד־
נד בואו לארץ יהודה: ויעלו להר־ציון בשמחה וגיל ויקריבו עולות
כי לא־נפל מהם איש עד־שובם בשלום:
נה ובימים אשר היו יהודה ויהונתן בגלעד ושמעון אחיו בגליל
נו לפני עכו: שמע יוסף בן־זכריה ועזריה שרי החיל על־הגבורות
נז והמלחמה אשר עשו: ויאמרו נעשה גם־אנחנו לנו שם ונלכה
נח להלחם אל־הגוים אשר בסביבותינו: ויודיעו לאנשי החיל אשר
נט אתם וילכו אל־יבנה: ויצא גרגיאס מן־העיר ואנשיו לקראתם
ס למלחמה: וינגף יוסף ועזריה וירדפו עד־גבולות יהודה ויפלו

מו ואת מצבתם תשברון. — עפרון. מתוך ההמשך נראה שמקום זה היה בין רפון או קרנים
שהיתה שם המלחמה האחרונה ובין הירדן מול בית שאן. עיר עפרון מוזכרת גם אצל
פולוביוס (V, 70) בין הערים שכבש אנטיוכוס הגדול בעבר הירדן מזרחה (וע׳ גריטץ,
GdJ II, 2[3], 416–17). — מתוך מקומה של העיר, שהיתה בין קרנים (השוה בפמ״ג ונ״ב,
מק״ב י״ב כ״ז) ובין הירדן, מובן מפני מה לא היה אפשר לנטות ימין ושמאל, שהארץ
היתה זקופה משני הצדדים. — מק״ב י״ב כ״ז (בנוסח המקובל) נאמר שבאותה עיר היה
מח יושב לוסיאס, ומכאן אותו היחס מצד אנשיה ליהודה וחילו. — רק ברגלינו נעבר.
מט כאנשים פשוטים, ולא נשתמש בנשק. — לחנות. כוונתו שינוח כל איש במקומו, כדי שאחר
נ המנוחה יתקוממו נגד העיר בכח חדש. — ותנתן העיר. בסיוע מן השמים (השוה ברא׳
נא–נב י״ד כ׳, דב׳ ג׳ ג׳, שופ׳ י״א כ״א). — אותה. את העיר. — העמק הגדול. עמק יזרעאל. —
בית־שאן. בישאן שלעכשיו, בעמק יזרעאל ליד הירדן, והיא Scythopolis בתקופת היוונים. —
נז–נט יוסף... ועזריה. ע׳ בפי״ח. — ליבנה. ע׳ ד׳ ט״ו. — גרגיאס. השוה ג׳ ל״ח, ד׳

סא בַּיּוֹם הַהוּא מֵעַם יִשְׂרָאֵל כְּאַלְפַּיִם אִישׁ: וַתְּהִי מַכָּה גְדוֹלָה בָּעָם כִּי
סב לֹא־שָׁמְעוּ לִיהוּדָה וְאֶחָיו בְּחָשְׁבָם לַעֲשׂוֹת גְּבוּרוֹת גַּם־הֵם: וְהֵם לֹא־
הָיוּ מִזֶּרַע הָאֲנָשִׁים הָהֵם אֲשֶׁר נִתְּנָה תְּשׁוּעַת יִשְׂרָאֵל בְּיָדָם:
סג וְהָאִישׁ יְהוּדָה וְאֶחָיו נִכְבְּדוּ מְאֹד בְּעֵינֵי כָל־יִשְׂרָאֵל וְכָל־
סד–סה הַגּוֹיִם כַּאֲשֶׁר נִשְׁמַע שְׁמָם: וַיֵּאָסְפוּ אֲלֵיהֶם מְבָרְכִים: וַיֵּצֵא יְהוּדָה
וְאֶחָיו וַיִּלָּחֲמוּ אֶת־בְּנֵי־עֵשָׂו בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר אֶל־נֶגֶב וַיַּךְ אֶת־חֶבְרוֹן וְאֶת־
סו בְּנוֹתֶיהָ וַיַּהֲרֹס אֶת־מִבְצָרֶיהָ וְאֶת־מִגְדָּלֶיהָ שָׂרְפוּ מִסָּבִיב: וַיִּסַּע לָלֶכֶת
סז לְאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים וַיַּעֲבֹר אֶת־מָרֵשָׁה: בַּיּוֹם הַהוּא נָפְלוּ כֹהֲנִים בַּמִּלְחָמָה
סח בְּחֶפְצָם לַעֲשׂוֹת גְּבוּרוֹת בְּצֵאתָם לַמִּלְחָמָה בְּאִוַּלְתָּם: וַיֵּט יְהוּדָה אֶל־
אַשְׁדּוֹד אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים וַיַּהֲרֹס אֶת־בָּמוֹתֵיהֶם וְאֶת־עֲצַבֵּי אֱלֹהֵיהֶם
שָׂרַף בָּאֵשׁ וַיָּבֹז אֶת־שְׁלַל הֶעָרִים וַיָּשָׁב לִיהוּדָה:
ו וְהַמֶּלֶךְ אַנְטִיוֹכוֹס עֹבֵר בָּאֲרָצוֹת הָעֶלְיוֹנוֹת וַיִּשְׁמַע כִּי־יֵשׁ
ב עֵילָם בְּפָרַס עִיר מְפֹאֶרֶת בְּעֹשֶׁר בְּכֶסֶף וּבְזָהָב: וְהַמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר

סב א׳. מק״ב ח׳ ט׳ נאמר עליו: אדם שר־צבא ובעניני מלחמה בעל נסיון. — לא היו מזרע האנשים ההם. מגיד לך: מצד אחד נענשו משום שלא שמעו בקול יהודה ואחיו, ומצד שני לא היו רשאים לעשות את אשר עשו. שהרי רק למקבים בלבד, שבחירי האומה היו ומן השמים היו מסייעים בידם להושיע את ישראל, ניתנה רשות לעשות כדבר הזה. —
סג והאיש. לשון השיבות, ובניגוד לאנשים כיוסף ועזריה אמר כך (השוה שמות י״א ג׳ האיש
סד משה גדול מאד בארץ מצרים, וכן שם ל״ב א׳, במד׳ י״ב ג׳). — מברכים. לרגל נצחונותיו.—
סה חברון. בשבט יהודה, ז׳ שעות מירושלים. חברון היא עיר האבות (בראי׳ י״ג י״ח) ועיר מקלט (יהושע כ׳ ז׳) וגם עיר מלכותו של דוד (ש״ב ה׳ ה׳). בימי שיבת בבל היו בה יהודים (נחמ׳ י״א כ״ה), אבל אח״כ נאחזו בה האדומים (ע׳ לעיל ד׳ כ״ט) וכשהרסה יהודה לא חשב כלל לבצרה ולעשותה עיר של יהודים, ודאי מפני שלא היה ישוב יהודי מקשר
סו ירושלים וחברון. — מרשה. Μαρίσα. בשפלה של יהודה (ע׳ יהושע ט״ו מ״ד) בדרך ישרה מחברון לאשדוד היתה ובגבול אדום (השוה יוספוס קדמ׳ ט׳ א׳: ערי אדום אדורה ומרישה)=
סז תֵּל־סַנְדַּחַנָּה שלעכשיו. — פסוק ס״ז מפריע את ההמשך, וברור שמקומו הוא אחר פס״ב. מק״ב י״ב מ׳ מסופר שכהנים אלו, כשבאו לפנות את גופותיהם משדה קטל, מצאו תחת בגדיהם
סח מתנות שניתנו לכהנים של אלילי יבנה ומזה נוכחו שמיתתם היתה עונש מן השמים. — ויט. ערים אחרות היו לו בדרכו לאשדוד ונטה מהן ולא הלך לשאר ערי פלשתים. ודאי היה ענין שהכריחו לחזור לארץ יהודה.— אל־אשדוד. ע׳ ד׳ ט״ו. — ויהרס את־במותיהם. הריסה גמורה באה להן אחר כך מידי יונתן (ע׳ י׳ פ״ד).— ואת־עצבי אלהיהם. ע׳ ש״א ה׳ ג׳. —
ו השוה לפרשה זו מק״ב ט׳ א׳–י״ז.—בארצות העליונות. המשך אל ג׳ ל״ז.—עילם בפרס... בארץ פרס יש עיר עֵילָם (Ἐλύμαις) המפוארת בעושר (השוה מק״ב ט׳ ב׳).
ב מדינת עילם היתה בין מדי והמפרץ הפרסי. — והמקדש אשר בתוכה. לפי פולוביוס (בעקבותיו הלך יוספוס) מקדש של ארטימיס היה, ולפי אפיאנוס מקדש של אַפְּרוֹדִיטֵי. והשוה מק״ב א׳ י״ב–י״ז, שהמקדש היה של האלילה Ναναία, והיא היא האלילה הבבלית Innanna, שבזמנים מאוחרים היו קורין לה נָנָה (=עשתר) והיא היתה אלילת העולם ואלילת המלחמה

בְּתוֹכָהּ עָשִׁיר מְאֹד וְשָׁם מָסַכֵּי זָהָב וְשִׁרְיוֹנוֹת וָנֶשֶׁק אֲשֶׁר הִשְׁאִיר
שָׁם אֲלֶכְּסַנְדֵּר בֶּן־פִילִפּוֹס הַמֶּלֶךְ הַמָּקְדוֹנִי אֲשֶׁר מָלַךְ בָּרִאשׁוֹנָה
ג עַל־הַיְּוָנִים: וַיָּבֹא וַיְבַקֵּשׁ לִלְכֹּד אֶת־הָעִיר וְלָבֹז אוֹתָהּ וְלֹא יָכֹל
ד כִּי־נוֹדַע הַדָּבָר לְאַנְשֵׁי הָעִיר: וַיִּתְקוֹמְמוּ לוֹ לַמִּלְחָמָה וַיִּבְרַח וַיֵּלֶךְ
ה מִשָּׁם בְּעֶצֶב גָּדוֹל לָשׁוּב בָּבֶלָה: וַיָּבֹא אִישׁ מְבַשֵּׂר לוֹ לְפָרַס כִּי־
ו נֶהֶפְכוּ לִבְרֹחַ הַמַּחֲנוֹת אֲשֶׁר הָלְכוּ לְאֶרֶץ יְהוּדָה: וַיִּסּוֹג לוּסִיאַס
בְּחַיִל כָּבֵד בָּרִאשׁוֹנָה וַיָּנָס מִפְּנֵיהֶם וַיִּתְחַזְּקוּ בַּנֶּשֶׁק וּבַחַיִל וּבְשָׁלָל
ז רָב אֲשֶׁר לָקְחוּ מֵאֵת הַמַּחֲנוֹת אֲשֶׁר הִכּוּ: וַיַּהַרְסוּ אֶת־הַשִּׁקּוּץ אֲשֶׁר
בָּנוּ עַל־הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַיִם וְאֶת־הַמִּקְדָּשׁ הִקִּיפוּ כְּבָרִאשׁוֹנָה
ח בְּחֹמוֹת גְּבֹהוֹת וְאֵת בֵּית־צוּר עִירוֹ: וַיְהִי כִּשְׁמֹעַ הַמֶּלֶךְ אֶת־
הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיִּבָּהֵל וַיִּתְחַלְחַל מְאֹד וַיִּפֹּל לְמִשְׁכָּב וַיֶּאֱנַף לָחֳלִי
ט מִן־הָעִצָּבוֹן כִּי לֹא־הָיָה־לוֹ כַּאֲשֶׁר קִוָּה: וַיְהִי שָׁם יָמִים רַבִּים כִּי
י הִתְחַדְּשָׁה עָלָיו תּוּגָה גְדוֹלָה וַיַּחֲשֹׁב כִּי־יָמוּת: וַיִּקְרָא לְכָל־אֹהֲבָיו

(ע׳ Jastrow, Religion Bab. u. Ass. I, 76–77), ומקומה היה בעיר אֶרֶךְ. — אשר השאיר שם. ודאי כוונתו: השאיר שם בתורת קרבנות ונדבות. — אשר מלך בראשונה על־
ד היונים. ע׳ לעיל א׳ א׳. — לשוב בבל. רצונו היה לילך לבבל, ועדיין לא הספיק לעזוב את גבולות פרס, ובא אליו (לפי מק״ב לעיר אחמתא) המבשר והודיעהו על מצב חילו ששלח ליהודה והוא נפל במרה שחורה (ולפי מק״ב ט׳ ה׳–י״א חלה במחלה גופנית) ומת
ה–ו שם בפרס. — המחנות. של סירון (ג׳ כ״ג), ניקנור (ד׳ י״ד) וגרגיאס (ד׳ כ״ב). — ויסוג
ז לוסיאס. השוה ד׳ ל״ד–ל״ה. — את־השקוץ. אותו מבשר, שאלילי היה, ודאי הוציא ענין זה בלשון אחרת (השוה א׳ נ״ד, ד׳ מ״ג–מ״ה). — ואת בית־צור עירו. אחר הכיבוש הודיע אנטיוכוס שבית־צור היא נחלתו. לפיכך, כדי לעשות רושם, הגיד לו המבשר:
ט אותה עיר שהיא נחלתך התנהגו בה כאדם בתוך שלו והקיפוה חומות. — שם. בפרס. לפי פולוביוס (XXXI, 11) ופורפיריוס מת אנטיוכוס בעיר גָּבֵי Γάβαι בגימ״ל, ולא בטי״ת – טָבֵי Τάβαι, – ע׳ Kugler 388) אחת מערי המטרופולין שבפרס (לפי סטראבון), כמו שושן, פרספוליס ופַּסַרגדי, והיה מושבה בארץ גביאָנֵי (Γαβιανή או Γαβηνή) — פלך בעילם (Ἐλύμαις) המדינה, ששם היה היכלה של ארטימיס שנתכוון אנטיוכוס לבוז אותו. — תוגה גדולה. מרה שחורה זו נסכה עליו רוח רעה שהטריפה לו את השעה ליל לבבל ומתוך
י–יג שגעון מת בפרס. — הכותב שם בפיו של אנטיוכוס וידוי ארוך שהוא מתחרט על כל הצרות שהמיט על היהודים. כך דרכם של ההיסטוריינים לשים דברים של צוואה ווידוי (השוה דברי מתתיהו, ב׳ מ״ט–ס״ח) בפי גבוריהם לפני מותם (והשוה וידויו של אנטיוכוס מק״ב ט׳ י״ב–י״ז). ודאי היו מקובלים דברים אלו מפי העם. פולוביוס מעיד שתמונות מחרידות ומראות אלילים היו באים ומוכיחים לאפיפנס על הריסת המקדש בעילם. כל אחד מביא מתוך דברי הוידוי של אנטיוכוס הרשע, שאמר לפני מותו, מה שמענין אותו: לפולוביוס יש ענין במקדש של עילם ובעל ס׳ המקבים יש לו ענין בדבריו של אנטיוכוס על המקדש שבירושלים. ובנוגע לדבריו של פולוביוס כותב יוספוס (קדמ׳ י״ב ט׳ א׳): „כאן אני מתפלא על פולוביוס המיגָפוליטי, אדם בר־סמכא, שאומר על אנטיוכוס שמת מפני שרצה לבזוז את המקדש של

יא וַיֹּאמֶר לָהֶם נָדְדָה שֵׁנָה מֵעֵינַי וְלִבִּי נָפַל עָלַי מִיָּגוֹן: וָאֹמַר בְּלִבִּי
עַד־מְצוּקָה כָּזֹאת בָּאתִי וּסְעָרָה גְדוֹלָה אֲשֶׁר אָנֹכִי בָהּ עַתָּה הֲלֹא
יב בַּעַל חֶסֶד וְאָהוּב הָיִיתִי בְּתָקְפִּי: וְעַתָּה אֶזְכֹּר הָרָעוֹת אֲשֶׁר־עָשִׂיתִי
בִּירוּשָׁלַיִם וָאֶקַּח אֵת כָּל־כְּלֵי־הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב אֲשֶׁר בָּהּ וָאֶשְׁלַח לְהַכְחִיד
יג אֶת־יוֹשְׁבֵי יְהוּדָה חִנָּם: וָאֵדַע כִּי בִגְלַל זֶה מְצָאוּנִי כָּל־הָרָעוֹת
יד הָאֵלֶּה וְהִנֵּה גֹוֵעַ אָנֹכִי בְּיָגוֹן רַב בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה: וַיִּקְרָא לְפִילִפּוֹס
טו אַחַד אֹהֲבָיו וַיְשִׂימֵהוּ עַל־כָּל־מַמְלַכְתּוֹ: וַיִּתֶּן־לוֹ אֶת־כִּתְרוֹ וְאֶת־
אַדַּרְתּוֹ וְאֶת־טַבַּעְתּוֹ לְהַדְרִיךְ אֶת־אַנְטִיוֹכוֹס בְּנוֹ וּלְחַנְּכוֹ לְמֶלֶךְ:
טז–יז וַיָּמָת שָׁם אַנְטִיוֹכוֹס הַמֶּלֶךְ בִּשְׁנַת תֵּשַׁע וְאַרְבָּעִים וּמֵאָה: וַיֵּדַע
לוּסִיאַס כִּי־מֵת הַמֶּלֶךְ וַיַּעֲמֵד לְמֶלֶךְ אֶת־אַנְטִיוֹכוֹס בְּנוֹ תַּחְתָּיו אֲשֶׁר
חִנֵּךְ מִיַּלְדוּתוֹ וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ אֶבְפָּטוֹר:
יח וְהָאֲנָשִׁים מִן־הַמְּצוּדָה הָיוּ סוֹגְרִים אֶת־יִשְׂרָאֵל סְבִיב הַמִּקְדָּשׁ
יט וּמְבַקְשִׁים רָעוֹת עַל־כֹּל וּמִשְׁעָן לַגּוֹיִם: וַיַּחְשֹׁב יְהוּדָה לְהַכְחִידָם
כ וַיִּקְרָא לְכָל־הָעָם לָצוּר עֲלֵיהֶם: וַיִּתְאַסְּפוּ יַחַד וַיָּצוּרוּ עֲלֵיהֶם בִּשְׁנַת
כא חֲמִשִּׁים וּמֵאָה וַיַּעֲשׂוּ עֲלֵיהֶם דָּיֵק וּמְכוֹנוֹת: וַיֵּצְאוּ מֵהֶם מִן־הַמָּצוֹר
כב וַיִּתְחַבְּרוּ אֲלֵיהֶם אֲחָדִים מִן־הָרְשָׁעִים מִיִּשְׂרָאֵל: וַיֵּלְכוּ אֶל־הַמֶּלֶךְ
כג וַיֹּאמְרוּ עַד־מָתַי לֹא־תַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט וְנָקַמְתָּ אֶת־אַחֵינוּ: אֲנַחְנוּ חָפַצְנוּ
כד לַעֲבֹד לְאָבִיךָ וְלָלֶכֶת אַחֲרֵי דְּבָרָיו וְלִשְׁמֹעַ לְמִצְוֹתָיו: וַיָּצוּרוּ עָלֶיהָ

ארטימיס שבפרס. אדם שאינו עושה דבר שעלה במחשבתו אינו ראוי עדיין לעונש. ואם נראה
לו לפולוביוס שזו היתה סבת מותו של אנטיוכוס, הרי יותר נראה להניח שהמלך מת בעון
בזוז את המקדש שבירושלים. אבל אני לא אתווכח עם מי שהיה סבור שדעתו של המיגפוליטי
יא בדבר אותה הסבה היא יותר נכונה מדעתנו". — בעל חסד ואהוב. כשהיה מתאמץ
יב בהנהגתו המשונה ליעשות מפורסם ואהוב במקומו. — ואקח את כל־כלי הכסף וגו'. ע'
יד א' כ"א כ"ג. — ואשלח להכחיד. ע' א' ס' ס"א, ג' ל"ד–ל"ה. — אחד אוהביו. לפי
מק"ב (ט' כ"ט) היה פיליפוס לא רק אוהב המלך, אלא יותר מזה: σύντροφος = אשר גדל
אתו, וודאי הראה לו חבה יתרה בשעת מחלתו, והלכך בחר בו למדריך בנו ומחנכו, במקומו של
טו לוסיאס (ג' ל"ב–ל"ד). — ואת־אדרתו. אדרת הארגמן שהיה לבוש. נראה הדבר, שסימני
טז מלכות אלו מסר לו, לפיליפוס, בשביל אנטיוכוס בנו. — בשנת תשע וארבעים ומאה.
יח (=ג"א תקצ"ח לב"ע), לאחר שהספיקו כבר היהודים לבצר את המקדש ולטהרו. — תכן פסוק י"ח
מפרש יוספוס (קדמ' י"ב ט' ג'): „אנשי המצב שבמצודת ירושלים והבורחים מן היהודים
היו מציקים הרבה באותו זמן ליהודים, כי איש שבא למקדש ורצה להביא קרבן היו אנשי
המצב מתפרצים מתוך המצודה והורגים אותו. וגרם לזה מה שהמצודה היתה סמוכה למקדש.
לכך גמר יהודה בדעתו להפטר מן המצב, אסף את כל העם ובמרץ התחיל לצור על
המצודה". — כמו כן היו בני המצב מתוך המצודה עוזרים לגוים שבאו להציק לירושלים. —
כ–כב בשנת חמשים ומאה=ג"א לב"ע. – ויצאו. ודאי בלילה. — אל־המלך. ודאי לא אל
כג המלך הנער כוונתו, אלא אל לוסיאס. — אחינו. פושעי ישראל. — לעבוד לאביך. ע' א'

בְּנֵי עַמֵּנוּ בִּגְלַל זֶה וַיִּתְנַכְּרוּ לָנוּ וְגַם אֲשֶׁר מָצְאוּ מִמֶּנּוּ הֵמִיתוּ
כה וּרְכוּשֵׁנוּ בָּזָזוּ: וְלֹא נֶגְדֵּנוּ בִלְבַד שָׁלְחוּ יָד כִּי אִם־גַּם בְּכָל־גְּבוּלֶ[ךָ]:
כו וְהִנֵּה הֵם חוֹנִים הַיּוֹם עַל־הַמְּצוּדָה בִּירוּשָׁלַיִם לְלָכְדָהּ וְאֶת־הַמִּקְדָּשׁ
כז וְאֶת־בֵּית־צוּר בִּצֵּרוּ: וְאִם לֹא־תְקַדְּמֵם בִּמְהֵרָה גְּדוֹלוֹת מֵאֵלֶּה יַעֲשׂוּ
וְלֹא תוּכַל לַעֲצֹר בַּעֲדָם:
כח וַיִּקְצֹף הַמֶּלֶךְ כְּשָׁמְעוֹ וַיֶּאֱסֹף אֶת־כָּל־אֹהֲבָיו שָׂרֵי חֵילוֹ וְאֵת
כט אֲשֶׁר עַל־הָרָכֶב: וּמִמַּמְלָכוֹת אֲחֵרוֹת וּמֵאִיֵּי הַיָּם בָּאוּ אֵלָיו צְבָאוֹת
ל שְׂכִירִים: וַיְהִי מִסְפַּר צְבָאוֹתָיו מְאַת אֶלֶף רַגְלִי וְעֶשְׂרִים אֶלֶף
לא פָּרָשִׁים וּפִילִים שְׁלֹשִׁים וּשְׁנַיִם יֹדְעֵי מִלְחָמָה: וַיֵּלְכוּ דֶּרֶךְ אֱדוֹם
וַיַּחֲנוּ עַל־בֵּית־צוּר וַיִּלָּחֲמוּ יָמִים רַבִּים וַיַּעֲשׂוּ מְכוֹנוֹת וַיֵּצְאוּ וַיִּשְׂרְפוּן
לב בָּאֵשׁ וַיִּלָּחֲמוּ בִּגְבוּרָה: וַיִּסַּע יְהוּדָה מִן־הַמְּצוּדָה וַיִּחַן אֶל־בֵּית־
לג זְכַרְיָה מוּל מַחֲנֵה הַמֶּלֶךְ: וַיַּשְׁכֵּם הַמֶּלֶךְ בַּבֹּקֶר וַיַּסַּע אֶת־הַמַּחֲנֶה
בְּעֶבְרָתוֹ בְּדֶרֶךְ בֵּית־זְכַרְיָה וַיַּעַרְכוּ הַצְּבָאוֹת לַמִּלְחָמָה וַיִּתְקְעוּ
לד בַּחֲצֹצְרוֹת: וְאֶת־הַפִּילִים הֶרְאוּ דַם־עֵנָב וָתוּת לְהַעֲמִיד אוֹתָם
לה לַמִּלְחָמָה: וַיְחַלְּקוּ אֶת־הַחַיּוֹת לַגְּדוּדִים וַיַּעֲמִידוּ לְכָל־פִּיל אֶלֶף
אִישׁ מְשֻׁרְיָנִים בְּקַשְׂקַשִּׂים וְקוֹבְעֵי נְחֹשֶׁת עַל־רָאשֵׁיהֶם וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת
לו פָּרָשִׁים בָּחוּר הוּכְנוּ לְכָל חַיָּה: אֵלֶּה הָיוּ לִפְנֵי־כֵן בַּמָּקוֹם שֶׁהָיְתָה

כד–כה מ"א–נ'. — ויתנכרו. לשנאה. — בכל־גבולך. רמז למלחמות עם העמים השכנים (כמסופר
כו בפרק ה'). — ואת־המקדש ואת־בית־צור בצרו. בכוונה מיוחדת בא לשון זה בסוף
כח דבריהם, כדי לעשות רושם. — ויקצף המלך. ודאי סבור הכותב שלוסיאס או אותם
השליחים ספרו למלך הנער את הענין עד כדי להעלות את חמתו, ובזה נעשה הוא, הנער,
כט אחראי בעד המלחמה. — וממלכות אחרות. מאסיה הקטנה, כגון פירגמוס, בותיניה,
פונטוס, קפדוקיה. — ומאיי הים. מן האיים היווניים שבארכיפילגוס. וכן האיים הגדולים
קפריסין, רודוס וכרתים שהיו ממציאים אף הם אנשי צבא שכירים. ויש להעיר שלפי החוזה
שעשו הרומיים עם אנטיוכוס III אחר מלחמת מגניסיה היה אסור למלכי סוריה לקבל לחילם
אנשים מארצות הכפופות לרומי וכמו כן היה אסור להם להשתמש בפילים. אבל תנאים אלו
לא לא נתקיימו בידיהם והרומיים היו מחשים, כנראה. — ויחנו על־בית־צור. מבצרו של
לב–לג יהודה (ע' לעיל ד' כ"ט וס"א). — ויצאו. היהודים. — בית־זכריה. שמונה מילין בדרומה
של ירושלים (יוספוס קדמ' י"ב ט' ד'–ה'), בין ירושלים ובית־צור (עשרה קילומיטר מצפונה
של בית־צור). — בעברתו. של המחנה (ἐν ὁρμήματι αὐτῆς). המחנה עצמו היה מתעבר
ושואף לקרב עם היהודים, כדי להתנקם בהם על המכות שהכום קודם לכן. — על משמעות השם
לד עברה ע' לעיל ד' ל'. — הראו. עינינו הִרְוּוּ, על דרך ישע' נ"ג י"א מעמל נפשו יראה ישבע,
איוב י' ט"ו שבע קלון וראה עניי, ועוד (שהו"ו נתרככה לאל"ף). והיווני הוציאו בלשון ראיה ממש
(ἔδειξαν), וכן הסורי (חויו). — כדי לבסמם שלא יהיו חוששים לסכנת מלחמה (השוה מק"ג ה' א'–ב'). —
ותות. μόρων (וזהו השם המדעי של אילן זה, ופריו — Morus). השם תות נמצא במשנה,
והיא מלה זרה שאפשר למצוא אותה בדרך כל הארצות האירניות־הארמיניות ועד הדו

לז הַחַיָּה וּלְכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ הָיוּ הוֹלְכִים יַחְדָּו לֹא־נִפְרְדוּ מִמֶּנָּה׃ וּמִגְדְּלֵי־
עֵץ עֲלֵיהֶם חֲזָקִים וּמְכֻסִּים עַל־כָּל־חַיָּה חֲגוּרִים עֲלֵיהֶם בִּמְכוֹנוֹת
וְעַל כָּל־אֶחָד אַנְשֵׁי חַיִל [אַרְבָּעָה] נִלְחָמִים מֵעֲלֵיהֶם וּבֶן־הֹדוּ לוֹ׃
לח וּשְׁאָר־הַפָּרָשִׁים הֶעֱמִידוּ מִזֶּה וּמִזֶּה מִשְּׁנֵי עֶבְרֵי הַמַּחֲנֶה מַפְחִידִים
לט וּמְכֻסִּים בַּגְּדוּדִים׃ וְכִזְרֹחַ הַשֶּׁמֶשׁ עַל־מָגִנֵּי הַזָּהָב וְהַנְּחֹשֶׁת הֻזְרְחוּ
מ הֶהָרִים מֵהֶם וְלָהֲטוּ כְּלַפִּידֵי־אֵשׁ׃ וַיִּפָּשְׁטוּ קְצָת מִמַּחֲנֵה הַמֶּלֶךְ עַל־
מא הֶהָרִים הַגְּבֹהִים וּקְצָתָם בַּשְּׁפֵלָה וַיֵּלְכוּ לָבֶטַח וּבְמִשְׁטָר׃ וַיָּזוּעוּ כָּל־
הַשּׁוֹמְעִים קוֹל־הֲמוֹנָם וְצַעֲדֵי הֶהָמוֹן וְצִלְצוּל הַנֶּשֶׁק כִּי־הָיָה הַמַּחֲנֶה
מב גָּדוֹל מְאֹד וְכָבֵד׃ וַיִּקְרַב יְהוּדָה וּמַחֲנֵהוּ לַמִּלְחָמָה וַיִּפְּלוּ מִמַּחֲנֵה הַמֶּלֶךְ
מג שֵׁשׁ מֵאוֹת אִישׁ׃ וַיַּרְא אֶלְעָזָר חוֹרָן אַחַת הַחַיּוֹת מְשֻׁרְיֶנֶת בְּשִׁרְיוֹנוֹת
מד הַמֶּלֶךְ וְהִיא הָיְתָה גְבוֹהָה מִכָּל־הַחַיּוֹת וְנִרְאָה כִּי־עָלֶיהָ הַמֶּלֶךְ׃ וַיִּתֵּן
מה אֶת־נַפְשׁוֹ לְהוֹשִׁיעַ אֶת־עַמּוֹ וְלַעֲשׂוֹת לוֹ שֵׁם עוֹלָם׃ וַיָּרָץ אֵלָיו
בִּגְבוּרָה אֶל־תּוֹךְ־הַגְּדוּד וַיַּהֲרֹג עַל־יָמִין וְעַל־שְׂמֹאל וַיִּפָּרְדוּ מִמֶּנּוּ הֵנָּה
מו וָהֵנָּה׃ וַיָּבֹא אֶל־תַּחַת הַפִּיל וַיִּתְקַע־לוֹ וַיְמִיתֵהוּ וַיִּפֹּל אַרְצָה עָלָיו
מז וַיָּמָת שָׁם׃ וַיִּרְאוּ אֶת־גְּבוּרַת־הַמַּלְכוּת וְעֶבְרַת הַצְּבָאוֹת וַיִּטּוּ מֵעֲלֵיהֶם׃

(Löw, Flora I, 269). נראה שאף אותו משקה של מזיגת מיץ ענבים ותות, שהיו מלעיטים לפיל,
לז כפיל עצמו, מהדו היה מוצאו. — אנשי חיל [ארבעה]. בכמה כ״י: שנים ושלשים, והוא
גוזמה אפילו לגבי פיל, שהרי פיל המלחמה היה נושא עליו לכל היותר ארבעה אנשים. לפי
ליביוס (XXXVII, 40) היו נושאים עליהם הפילים שבחיל אנטיוכוס ארבעה לוחמים כל אחד,
ולפי פליניוס (Hist. Nat. VIII, 7) — שלשה. רק לפי פילוסטראטוס (Vit. Apoll. Thyan. II, 6)
היה אפשר שיהיו על הפיל עד חמשה עשר איש. אפשר שבעברית היה כתוב שנים ושלשה,
והמתרגם טעה וקרא שְׁלֹשִׁים והשוה את מנין הרוכבים למנין הפילים (ע׳ בפ״ל). כיוצא בזה, על
הילוף שלשה בשלשים, השוה דה״א י״א ראש השלושים = ש״ב כ״ג ח׳ ראש השלישי.
ומתוך שיש בכמה כ״י שלשים משער ראהלפס שמתחלה היה כתוב דל״ת יוונית (Δ), כלו׳
ארבעה ונתחלף בידי מעתיק ללמ״ד (Λ) = שלשים. — ובן־הדו לו. בוולג׳ נמסר לפי הענין: magister
bestiae (מנהיג החיה). את הפילים היו מביאים בעיקר מארץ הדו, ששם היו מתחנכים, והלכך
לח היו קורין למנהיג הפיל בשם בן־הדו (ὁ Ἰνδός). — ושאר־הפרשים. ארבעת אלפים היו
לט (השוה פ״ל לפל״ה). — מזה ומזה. אַלְפַּיִם לכל צד. — מגני הזהב והנחשת. הזהב
מב של השרים והנחשת של שאר אנשי הצבא. — ויקרב יהודה. כך היה דרכו, שלא לנטות
מג הצדה אלא לילך ישר למלחמה (השוה ג׳ י״א וט״ז, ד׳ כ״ט, ה׳ מ״ג). — אלעזר חורן.
אחיו של יהודה (ע׳ ב׳ ה׳). היה נראה לו שהמלך יושב על אותו פיל ורצה להרג את המלך
ולהביא בזה את חיל האויב במבוכה ובמבוסה. ובאמת רק הפיל היה של המלך, והמלך הנער
(לפי אפיאנוס בן־תשע היה במות אביו, ולפי אבסיביוס — Chron. Armen. — בן ארבע עשרה)
מד לא היה עליו, כי עדיין קטן היה מלילך לשדה קרב. — ויתן את־נפשו. לשון של מסירות
מה נפש הוא. — ויפרדו ממנו. אנשי הצבא שהיו שומרים על אותו פיל נפרדו ממנו, כי
מו אלעזר היה חוצב על ימין ועל שמאל כדי להגיע אל הפיל. — ויתקע לו. לשון קצר הוא,
מז ובמילואו: ויתקע לו את החרב. — ויראו. יהודה ואנשיו. — ויטו מעליהם. מחמת צער

מח וַאֲנָשִׁים מִמַּחֲנֵה הַמֶּלֶךְ עָלוּ לִקְרָאתָם לִירוּשָׁלַיִם וַיִּחַן הַמֶּלֶךְ
מט אֶל־יְהוּדָה וְאֶל־הַר צִיּוֹן׃ וַיַּעַשׂ שָׁלוֹם עִם־אַנְשֵׁי בֵית־צוּר וַיֵּצְאוּ אֶת־
הָעִיר כִּי לֹא־הָיָה לָהֶם שָׁם אֹכֶל לְהִסָּגֵר בָּהּ כִּי שַׁבָּת הָיְתָה לָאָרֶץ׃
נ–נא וַיִּלְכֹּד הַמֶּלֶךְ אֶת־בֵּית־צוּר וַיָּשֶׂם שָׁם מַצָּב לִשְׁמֹר עָלֶיהָ׃ וַיִּחַן עַל־
הַמִּקְדָּשׁ יָמִים רַבִּים וַיַּעֲמֵד שָׁם דָּיֵק וּמְכוֹנוֹת וְקַלְּעֵי־אֵשׁ וְקַלְּעֵי
נב אֲבָנִים וְעַקְרַבִּים לִירוֹת חִצִּים וּקְלָעִים׃ וַיַּעֲשׂוּ גַם הֵם מְכוֹנוֹת נֶגֶד
נג מְכוֹנוֹתֵיהֶם וַיִּלָּחֲמוּ יָמִים רַבִּים׃ וְאֹכֶל לֹא הָיָה בָאֳצָרוֹת בִּהְיוֹת
הַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית וְהַנִּמְלָטִים לִיהוּדָה מִן־הַגּוֹיִם אָכְלוּ אֶת־שְׁאֵרִית
נד הָאוֹצָר׃ וַיִּשָּׁאֲרוּ בַמִּקְדָּשׁ מְתֵי־מִסְפָּר כִּי־חָזַק עֲלֵיהֶם הָרָעָב וַיִּפָּרְדוּ
אִישׁ לִמְקוֹמוֹ׃

נה וַיִּשְׁמַע לוּסִיאַס כִּי פִילִפּוֹס אֲשֶׁר הֶעֱמִיד הַמֶּלֶךְ אַנְטְיוֹכוֹס
נו בְּעוֹדֶנּוּ חַי לְחַנֵּךְ אֶת־אַנְטְיוֹכוֹס בְּנוֹ לְמֶלֶךְ׃ שָׁב מִפָּרַס וּמָדַי וְהַחַיִל
אֲשֶׁר הָלַךְ עִם־הַמֶּלֶךְ אִתּוֹ וְכִי הוּא מְבַקֵּשׁ לָקַחַת בְּיָדוֹ אֶת־דִּבְרֵי
נז הַמַּלְכוּת׃ וַיְמַהֵר וַיֵּאוֹת לָשׁוּב וַיֹּאמֶר לַמֶּלֶךְ וּלְשָׂרֵי הַחַיִל וְלָאֲנָשִׁים
אֲנַחְנוּ הוֹלְכִים וְדַלִּים מִיּוֹם לְיוֹם וְאֹכֶל לָנוּ מְעַט וְהַמָּקוֹם אֲשֶׁר
נח אֲנַחְנוּ חוֹנִים בּוֹ חָזָק הוּא וְעָלֵינוּ דִּבְרֵי הַמַּלְכוּת׃ וְעַתָּה נִתֵּן יָמִין
נט לָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה וְנַעֲשֶׂה לָהֶם שָׁלוֹם וּלְכָל־עַמָּם׃ וּנְקַיְּמָה לָהֶם לָלֶכֶת
בְּדָתֵיהֶם כְּבָרִאשׁוֹנָה כִּי רַק בִּגְלַל דָּתֵיהֶם אֲשֶׁר הֵפַרְנוּ קָצְפוּ וַיַּעֲשׂוּ
ס כָּל־אֵלֶּה׃ וַיִּיטַב הַדָּבָר לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ וְהַשָּׂרִים וַיִּשְׁלְחוּ אֲלֵיהֶם לְהַשְׁלִים
סא וַיְקַבֵּלוּ׃ וַיִּשָּׁבַע לָהֶם הַמֶּלֶךְ וְהַשָּׂרִים אַחֲרֵי־כֵן יָצְאוּ מִן־הַמְּצוּדָה׃
סב וַיָּבֹא הַמֶּלֶךְ לְהַר־צִיּוֹן וַיַּרְא אֶת־מְצוּדַת הַמָּקוֹם וַיָּפֶר אֶת־הַשְּׁבוּעָה

קיצר הכותב בפרטים. יוספוס (מלחמות א׳ א׳ ה׳) מספר שיהודה הלך למדבר גפנה על גבול
מח שומרון (והשוה מק״ב י״ג כ״ג על נצחון של יהודה אחר כך). — לקראתם. לקראת היהודים
מט שהיו בירושלים, להלחם בהם. — ויעש שלום. לא הם בקשו שלום, אלא הוא בקש שלום
והם קבלו הצעתו מחמת הרעב. — שבת. שנת השמיטה. המאורעות שעליהם מסופר כאן היו
נ בשנת ק״ן לשטרות בין פסח לראש השנה. — נראה שמקומו של פסוק נ׳ הוא לפני פמ״ט. —
נא ועקרבים. ביוונית בלשון הַקְּטַנָּה: σκορπίδια (=מכונות קלע קטנות). והשוה מל״א י״ב
נב י״א וי״ד (=דה״ב י׳ י״א וי״ד): אבי יסר אתכם בשוטים ואני איסר אתכם בעקרבים. — גם
נג הם. היהודים שבמצור. — באצרות. ἐν ταῖς ἀγγείαις. ויש נוסח ἐν ταῖς ἁγίαις = במקדש. —
בירושלים היתה להם צרה כפולה: גם שנת השמיטה וגם הפליטים מגלעד והגליל (ה׳ כ״ג
נז ומ״ה). — פילפוס. ע׳ בפי״ד. — ועלינו דברי המלכות. אנו מחויבים לעסוק בעניני
נח–ס המלכות. פעולותיו של פיליפוס לא נתנו לו מנוחה. — נתן ימין. נעשה שלום. — וישלחו
אליהם. על חילוף אגרות בענין זה ע׳ מק״ב י״א ט״ז–ל״ג. — המלך והשרים. המלך
סא–סב היה קטן והלכך נשבעו גם השרים. — יצאו. היהודים. — ויהרס את החומה. חושש היה

סג אֲשֶׁר נִשְׁבַּע וַיְצַו וַיַּהֲרֹס אֶת־הַחוֹמָה מִסָּבִיב׃ וַיִּסַּע בְּחִפָּזוֹן וַיָּשָׁב
לְאַנְטְיוֹכְיָה וַיִּמְצָא אֶת־פִּילִפּוֹס מוֹשֵׁל הָעִיר וַיִּלָּחֶם בּוֹ וַיִּקַּח אֶת־
הָעִיר בְּכֹחַ׃

ז בִּשְׁנַת אַחַת וַחֲמִשִּׁים וּמֵאָה יָצָא דֶּמֶטְרִיּוֹס בֶּן־סֶלֶבְקוֹס מֵרוֹמִי
ב וַיַּעַל עִם־מְתֵי־מִסְפָּר לְעִיר עַל־הַיָּם וַיִּמְלָךְ־שָׁם׃ וַיְהִי כַּאֲשֶׁר בָּא
אֶל־בֵּית־מַלְכוּת אֲבוֹתָיו וַיֹּאחֲזוּ בְּנֵי־הַחַיִל אֶת־אַנְטְיוֹכוֹס וְאֶת־לוּסִיאַס
ג לַהֲבִיאָם אֵלָיו׃ וַיִּוָּדַע לוֹ הַדָּבָר וַיֹּאמַר אַל־תַּרְאוּנִי אֶת־פְּנֵיהֶם׃
ד—ה וַיְמִיתוּם הַחַיִל וַיֵּשֶׁב דֶּמֶטְרִיּוֹס עַל־כִּסֵּא מַלְכוּתוֹ׃ וַיָּבֹאוּ אֵלָיו כָּל־
הָאֲנָשִׁים הַפּוֹשְׁעִים וְהָרְשָׁעִים מִיִּשְׂרָאֵל וְאַלְקִימוֹס הָיָה מְנַהִיגָם מֵחֶפְצוֹ

סג למרידה חדשה לאחר שיעזוב את ארץ יהודה. – לפי יוספוס (קדמ׳ י״ב ט׳ ז׳) נלקח פיליפוס בשבי והומת בפקודתו של לוסיאס. ולפי מק״ב ט׳ כ״ט ברח פיליפוס, מיראתו את אבפטור, למצרים אל תלמי פילומיטור. –

ז בשנת אחת וחמשים ומאה = ג״א ת״ר לב״ע. – דמטריוס בן־סלבקוס. דמיטריוס I סוטיר בן סליבקוס IV פילופטור (שמלך בש׳ 188–176) היה נמצא למן השנה התשיעית לחייו ברומי כבן תערובות (ע׳ א׳ י׳). מפי דיודורוס מתנכו, שבא מסוריה, נודע לו על המבוכות השוררות אחר מיתתו של אנטיוכוס אפיפנס דודו, בסוריה בין העם ובין לוסיאס וחבריו, ושאם יבוא לסוריה יקבלוהו למלך. אז בקש מן הסינטוס ברומי שיתן לו את זכותו בתור יורש לכסא המלכות בסוריה. אבל הסינטוס דחה השתדלותו, כי יותר נוח היה להם למושלי רומי שבסוריה ימלך ילד – בנו של אפיפנס – מאשר ימלך צעיר בן כ״ג כדמיטריוס. אבל בעזרתו של פולוביוס ההיסטוריין עלה לו לדמיטריוס לברח באניה קרתגית לטריפוליס שבסוריה (Polybius XXXI, 19–23). כעבור ימים אחדים, כשנודע לסינטוס שדמיטריוס ברח, שלחו אחריו אנשים להתחקות על מהלך המאורעות בסוריה. דמיטריוס מלך בש׳ 162–150. – ויעל. מן האניה עלה לעיר שביבשה. – עם־מתי־מספר. שנים עשר איש ושלשה
ב נערים (Polyb. XXXI 22). – לעיר על־הים. היא טריפוליס (מק״ב י״ד א׳). – אל־בית־מלכות אבותיו. לאנטיוכיה (ע׳ ג׳ ל״ב בפי׳). – בני־החיל. αἱ δυνάμεις (וולג׳: principes copiarum, וכן בסורי: רבי חילא). ודאי היו אלו מחילם של אנטיוכוס ולוסיאס
ג שעברו לצד דמיטריוס. – אל־תראוני את־פניהם. לשון נקיה היא, ורמז בזה
ד שימיתום. – וישב דמיטריוס על־כסא מלכותו. בהשפעתו של טיביריוס גראקכוס
ה הודה הסינטוס הרומי במלכותו רק לאחר שנתים (Polyb. XXXII 4,4). – הפושעים והרשעים. המתיוונים. – אלקימוס. Ἄλκιμος. אולי נגזר מן השם אֶלְיָקִים (מל״ב י״ח י״ח, ועוד), אצל יוספוס (קדמ׳ י״ב ט׳ ז׳) מובא שמו בקיצור Ἰάκειμος = יָקִים (השוה דה״א ח׳ י״ט ומשנה עדויות ז׳ ה׳ יָקִים). יש השערה שאלקימוס זה הוא „יקים איש צרורות [צרידה] בן אחותו של ר׳ יוסי בן יועזר איש צרידה", ושבין ששים הסופרים שהמית (ע׳ בפס״ז) היה גם ר׳ יוסי דודו, וזה נרמז בספור שבב״ר סוף פרשה ס״ה (הוצ׳ תיאודור 742–743): „יקים... היה בן אחותו של ר׳ יוסי בן יועזר איש צרידה והוה רכיב סוסיה, אזל קמי שריתא אזל למצטלבה (=היה הולך ר׳ יוסי לפני הקורה שהיו מוליכין לתלותו עליה) אמר ליה (יקים לר׳ יוסי) חמי סוסי דארכבי מרי וחמי סוסך דארכבך מרך (=ראה סוסי שהרכיבני עליו אדוני וראה סוסך – כלו׳ הקורה לתליה – שהרכיבך עליו אדונך), אמר ליה אם כך למכעיסיו קל

ו לְכַהֵן׃ וַיַּאְשִׁימוּ אֶת־הָעָם אֶל־הַמֶּלֶךְ לֵאמֹר אִבֵּד יְהוּדָה וְאֶחָיו אֶת
ז כָּל־אוֹהֲבֶיךָ וְגַם אוֹתָנוּ זֵרָה מֵאַרְצֵנוּ׃ וְעַתָּה שְׁלַח אִישׁ אֲשֶׁר־תַּאֲמִין
לוֹ וְהָלַךְ וְרָאָה אֵת כָּל־הַחָרְמָה אֲשֶׁר־עָשָׂה לָנוּ וְלִמְדִינַת הַמֶּלֶךְ
ח וְעָנַשׁ אוֹתָם וְאֶת־כֹּל אֲשֶׁר־עָזְרוּ לָהֶם׃ וַיִּבְחַר הַמֶּלֶךְ אֶת־בַּקְחִידֶס
מֵאוֹהֲבֵי הַמֶּלֶךְ הַמּוֹשֵׁל בְּעֵבֶר הַנָּהָר וְהַגָּדוֹל בַּמַּלְכוּת וְהַנֶּאֱמָן לַמֶּלֶךְ׃
ט וַיִּשְׁלַח אוֹתוֹ וְאֵת אַלְקִימוֹס הָרָשָׁע וַיְקַיֶּם־לוֹ אֶת־הַכְּהֻנָּה וַיְצַוֵּהוּ
י לַעֲשׂוֹת נְקָמָה בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל׃ וַיִּסַּע וַיָּבֹא בְּחַיִל גָּדוֹל לְאֶרֶץ יְהוּדָה
יא וַיִּשְׁלַח מַלְאָכִים אֶל־יְהוּדָה וְאֶל־אֶחָיו בְּדִבְרֵי שָׁלוֹם בְּמִרְמָה׃ וְלֹא
יב שָׁמְעוּ לְדִבְרֵיהֶם כִּי־רָאוּ אֲשֶׁר בָּאוּ בְּחַיִל גָּדוֹל׃ וַיֵּאָסְפוּ אֶל־אַלְקִימוֹס
יג וּבַקְחִידֶס קְהַל־סוֹפְרִים לִדְרֹשׁ־צֶדֶק׃ וְרִאשׁוֹנִים הַחֲסִידִים הָיוּ בִּבְנֵי־
יד יִשְׂרָאֵל וַיְבַקְשׁוּ מֵהֶם שָׁלוֹם׃ כִּי־אָמְרוּ אִישׁ כֹּהֵן מִזֶּרַע אַהֲרֹן בָּא
טו בַּחַיִל וְלֹא יַעֲשֶׂה־לָּנוּ עַוְלָה׃ וַיְדַבֵּר אֲלֵיהֶם דִּבְרֵי שָׁלוֹם וַיִּשָּׁבַע
טז לָהֶם לֵאמֹר לֹא נְבַקֵּשׁ לָכֶם רָעָה וּלְאוֹהֲבֵיכֶם׃ וַיַּאֲמִינוּ לוֹ וַיִּקַּח
יז מֵהֶם שִׁשִּׁים אִישׁ וַיְמִיתֵם בְּיוֹם אֶחָד כַּדָּבָר אֲשֶׁר כָּתַב׃ בְּשַׂר חֲסִידֶיךָ
יח וְדָמָם שָׁפְכוּ סְבִיבוֹת יְרוּשָׁלַיִם וְאֵין קוֹבֵר׃ וַתִּפֹּל פַּחְדָּם וְאֵימָתָם עַל־
כָּל־הָעָם כִּי־אָמְרוּ אֵין בָּהֶם צֶדֶק וּמִשְׁפָּט כִּי־עָבְרוּ אֶת־הַבְּרִית וְאֶת־
יט הַשְּׁבוּעָה אֲשֶׁר נִשְׁבָּעוּ׃ וַיֵּלֶךְ בַּקְחִידֶס מִירוּשָׁלַיִם וַיִּחַן בְּבֵית־זָיִת
וַיִּשְׁלַח וַיֶּאֱסֹף רַבִּים מִן־הָאֲנָשִׁים הַנִּמְלָטִים אֲשֶׁר אִתּוֹ וַאֲחָדִים מִן־

וחומר לעושי רצונו. אמר לו ועשה אדם רצונו יותר ממך. אמר לו, ואם כך לעושי רצונו קל וחומר למכעיסיו. נכנס בו הדבר כארס שלחכנה, הלך וקיים בו ארבע מיתות של בית דין"... – מחפצו לכהן. לפי מק״ב (י״ד ג׳ וז׳) כבר היה כהן גדול קודם לכן, אלא שהנאמנים לדת הרחיקוהו מן הכהונה בעד נטייתו לאליליות. לפי יוספוס (קדמ׳ י״ב ט׳ ז׳, כ׳ י׳ א׳) העלהו לכהונה גדולה אנטיוכוס אבפטור, בהשתדלותו של לוסיאס, לאחר שהומת מנילאוס. –
ח בקחידס. לפי יוספוס (קדמ׳ י״ב י׳ ב׳) אוהבו של אנטיוכוס אפיפנס היה. – בעבר הנהר.
יב—יג בחילת סוריה (השוה י׳ ס״ט). – סופרים. תלמידי חכמים. – וראשונים החסידים.
טו—טז החסידים (ע׳ ב׳ מ״ב) היו ראשונים לבקש שלום. – וידבר... וישבע. בקחידס. – כדבר אשר כתב. κατὰ τὸν λόγον ὃν ἔγραψεν αὐτόν. ונראה שהוא לשון קדום לענין ציטוט מן המקרא, על דרך הלשון המאוחר (בזמן התנאים) ככתוב. והמעתיקים בכ״י הרחיבו הלשון: בדבר אשר כתב הנביא (או: אסף הנביא, או: דוד). הוא מצטט (בקיצור) תהל׳ ע״ט
יז ב׳ ג׳. – גדולה היא צרתו של מת שלא בא לקבורה (השוה מל״א י״ג כ״ב, י״ד י״א, ירמ׳
יט ז׳ ל״ג, יחז׳ כ״ט ה׳). – בבית־זית. Βηζέθ = בֵּיזַיִת (כיוצא בזה: בית־שאן = בֵּישָׁן). לפי יוספוס (קדמ׳ י״ב י׳ ב׳, י״א א׳) הוא הכפר (κώμη) שנקרא Βηθζηθώ (=בית־זיתא), חמשה קילומטרין בצפונה של בית־צור, אצל חורבת כופין (ע׳ Abel RB 1924, 373). – מן־האנשים הנמלטים אשר אתו. נראה, שכוונתו על הנמלטים ממחנה ישראל למחנה בקחידס,

כ הָעָם וַיִּשְׁחָטֵם אֶל־הַבְּאֵר הַגְּדוֹלָה׃ וַיָּקֶם אֶת־הָאָרֶץ לְאַלְקִימוֹס
כא וַיַּשְׁאֵר אִתּוֹ חַיִל לַעֲזָר־לוֹ וַיֵּלֶךְ בַּקְחִידֵס אֶל־הַמֶּלֶךְ׃ וַיִּלָּחֶם אַלְקִימוֹס
כב עַל־הַכְּהֻנָּה הַגְּדוֹלָה׃ וַיִּקָּבְצוּ אֵלָיו כָּל־עוֹכְרֵי עַמָּם וַיִּתְפְּשׂוּ אֶרֶץ
כג יְהוּדָה וַיַּעֲשׂוּ רָעָה רַבָּה בְּיִשְׂרָאֵל׃ וַיַּרְא יְהוּדָה אֶת־כָּל־הָרָעָה אֲשֶׁר־
כד עָשָׂה אַלְקִימוֹס וַאֲשֶׁר אִתּוֹ בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל [הֵרֵעוּ] מִן־הַגּוֹיִם׃ וַיַּעֲבֹר
בְּכָל־גְּבוּלוֹת יְהוּדָה מִסָּבִיב וַיַּעַשׂ נְקָמָה בָּאֲנָשִׁים הַנִּמְלָטִים וַיַּעַצְרוּ
כה מֵעֲבֹר בָּאָרֶץ׃ וְכַאֲשֶׁר רָאָה אַלְקִימוֹס כִּי־חָזַק יְהוּדָה וַאֲשֶׁר אִתּוֹ
וַיֵּדַע כִּי לֹא־יוּכַל לַעֲמֹד בִּפְנֵיהֶם וַיָּשָׁב אֶל־הַמֶּלֶךְ וַיַּאְשִׁימֵם רָעוֹת׃
כו וַיִּשְׁלַח הַמֶּלֶךְ אֶת־נִיקָנוֹר אֶחָד מִשָּׂרָיו הַנִּכְבָּדִים וְהַשּׂוֹנֵא
כז וְהָאוֹיֵב לְיִשְׂרָאֵל וַיְצַו עָלָיו לְהַשְׁמִיד אֶת־הָעָם׃ וַיָּבֹא נִיקָנוֹר
לִירוּשָׁלַםִ בְּחַיִל גָּדוֹל וַיִּשְׁלַח אֶל־יְהוּדָה וְאֶחָיו בְּמִרְמָה בְּדִבְרֵי
כח שָׁלוֹם לֵאמֹר׃ אַל־נָא תְהִי מְרִיבָה בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם אָבוֹא בִמְתֵי מְעַט
כט לְמַעַן אֶרְאֶה אֶת־פְּנֵיכֶם בְּשָׁלוֹם׃ וַיָּבֹא אֶל־יְהוּדָה וַיִּשְׁאֲלוּ אִישׁ
ל לְשָׁלוֹם רֵעֵהוּ וְהָאוֹרְבִים הָיוּ נְכוֹנִים לַחֲטֹף אֶת־יְהוּדָה׃ וַיִּוָּדַע
הַדָּבָר לִיהוּדָה כִּי־בָא אֵלָיו בְּמִרְמָה וַיְמַהֵר לָשׁוּב מִמֶּנּוּ וְלֹא־חָפֵץ
לא עוֹד לִרְאוֹת אֶת־פָּנָיו׃ וַיֵּדַע נִיקָנוֹר כִּי־נִגְלְתָה עֲצָתוֹ וַיֵּצֵא לִקְרַאת
לב יְהוּדָה בַּמִּלְחָמָה אֶל־כְּפַר שַׁלְמָה׃ וַיִּפְּלוּ מֵאֲשֶׁר עִם־נִיקָנוֹר כַּחֲמֵשׁ
מֵאוֹת אִישׁ וַיָּנוּסוּ אֶל־עִיר־דָּוִד׃
לג וְאַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה עָלָה נִיקָנוֹר אֶל־הַר־צִיּוֹן וַיֵּצְאוּ מִן־
הַכֹּהֲנִים מִבֵּית־הַמִּקְדָּשׁ וּמִזִּקְנֵי הָעָם לִשְׁאָל־לוֹ לְשָׁלוֹם וּלְהַרְאוֹתוֹ

והוא לא נתן בהם אמון והמיתם. – אל־הבאר הגדולה. בה"א הידיעה, שהיתה ידועה
לבני ארץ יהודה באותם הזמנים. ואולי הוא הבור שבדרום לבית־זית שזכה לשם ביר ג'בר
כד (=בור הגבורים), על שם אותו מעשה האכזריות של בקחידס (ע' Abel שם). – מסביב.
לארץ יהודה, ששמה נמלטו הפושעים אל אויבי ישראל. – באנשים הנמלטים. שעזבו
את מחנה יהודה ומצאו להם מקלט במחנה היוונים (ע' בפ"ט). – ניקנור. לעיל ג' ל"ח
מוזכר ניקנור שנלחם עם היהודים בימי אפיפנס. אבל לפי מק"ב י"ד י"ב ניקנור זה היה
קודם לכן ממונה על הפילים, ולפי פולוביוס (ל"א כ"ב) ויוספוס (קדמ' י"ב י' ד') היה
כז אוהבו הנאמן של דמיטריוס ברומי. – בחיל גדול. לפי מק"ב ט"ו כ"ז נהרגו במלחמת
לא חדשה ל"ה אלפים סוריים. – כפר שלמה. Χαφαρσαλαμά. בסורי: כפר שלמא. בירו'
עבודה זרה מ"ד עמוד ד'; כפר שלם. יש השערה שהוא המקום שלפי הגיאוגרפים הערביים
הוא בסביבות כפר סבא בדרך מרמלה לקיסריה: „כפר שַׁלָּם אחד מן הכפרים בפלך קיסריה.
מאוכלס מאד ויש שם מסגד. מקומו בדרך המלך מן אל־רמלה צפונה" (מוק' 177, מביאו
Le Strange, Palestine under the Moslems, 471). ולפי Abel (RB 1924, 376) הוא دير سلام (=דיר
לב שַׁלָּם) כשמונה קילומיטרין בצפונה של ירושלים. – עיר־דוד. היא חקרא (ע' א'
לג ל"ג). – עלה. נקט לשון זה לחשיבותו של הר ציון, שהרי המצודה במקום גבוה מהר

לד אֶת־הָעוֹלָה הַמְקֻרֶבֶת בְּעַד־הַמֶּלֶךְ׃ וַיְהַתֵּל בָּהֶם וַיִּלְעַג לָהֶם וַיְטַמְּאֵם
לה וַיְדַבֵּר בְּגָאוֹן׃ וַיִּשָּׁבַע בְּאַפּוֹ לֵאמֹר אִם לֹא־יִמָּסֵר יְהוּדָה וּמַחֲנֵהוּ
בְּיָדִי עַתָּה וְהָיָה כַּאֲשֶׁר אָשׁוּב בְּשָׁלוֹם וְשָׂרַפְתִּי אֶת־הַבַּיִת הַזֶּה
לו וַיֵּצֵא בָּחֳרִי־אַף גָּדוֹל׃ וַיָּבֹאוּ הַכֹּהֲנִים וַיַּעַמְדוּ לִפְנֵי הַמִּזְבֵּחַ וְהַהֵיכָל
לז וַיִּבְכּוּ וַיֹּאמְרוּ׃ אַתָּה בָחַרְתָּ אֶת־הַבַּיִת הַזֶּה לְמַעַן יִקָּרֵא שִׁמְךָ עָלָיו
לח לִהְיוֹת בֵּית־תְּפִלָּה וּתְחִנָּה לְעַמֶּךָ׃ עֲשֵׂה נְקָמָה בָּאִישׁ הַזֶּה וּבְמַחֲנֵהוּ
וְנָפְלוּ בֶּחָרֶב זְכֹר חֶרְפּוֹתֵיהֶם וְאַל־תִּתֵּן לָהֶם תְּקוּמָה׃
לט וַיֵּלֶךְ נִיקָנוֹר מִירוּשָׁלַםִ וַיִּחַן בְּבֵית־חוֹרוֹן וַיָּבֹא לִקְרָאתוֹ חֵיל־
מ אֲרָם׃ וִיהוּדָה חָנָה בַּחֲדָשָׁה בִּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים אִישׁ וַיִּתְפַּלֵּל יְהוּדָה
מא וַיֹּאמַר׃ כַּאֲשֶׁר חֵרְפוּ אֲשֶׁר־בָּאוּ מֵעִם מֶלֶךְ אַשּׁוּר יָצָא מַלְאָכְךָ וַיַּךְ
מב בָּהֶם מֵאָה וּשְׁמוֹנִים וַחֲמִשָּׁה אָלֶף׃ כֵּן תִּגֹּף אֶת־הַמַּחֲנֶה הַזֶּה לְפָנֵינוּ
הַיּוֹם וְיֵדְעוּ הַנִּשְׁאָרִים כִּי רָעָה דִבֵּר אֶל־מִקְדָּשֶׁךָ וּשְׁפֹט אוֹתוֹ
מג כְּרִשְׁעָתוֹ׃ וַיֵּאָסְרוּ הַמַּחֲנוֹת בַּמִּלְחָמָה בִּשְׁלֹשָׁה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ אֲדָר
מד וַיִּנָּגֵף מַחֲנֵה נִיקָנוֹר וַיִּפֹּל הוּא רִאשׁוֹן בַּמִּלְחָמָה׃ וְכִרְאוֹת מַחֲנֵהוּ
מה כִּי־נָפַל נִיקָנוֹר וַיַּשְׁלִיכוּ אֶת־נִשְׁקָם וַיָּנוּסוּ׃ וַיִּרְדְּפוּ אוֹתָם דֶּרֶךְ יוֹם
אֶחָד מֵחֲדָשָׁה עַד לְבוֹא־גָזֶר וַיָּרִיעוּ אַחֲרֵיהֶם בַּחֲצֹצְרוֹת הַתְּרוּעָה׃
מו וַיֵּצְאוּ מִכָּל־כְּפָרֵי יְהוּדָה מִסָּבִיב וַיָּסֹבּוּ אוֹתָם וַיִּפְנוּ אֵלֶּה נֹכַח אֵלֶּה
מז וַיִּפְּלוּ כֻלָּם בַּחֶרֶב וְלֹא נִשְׁאַר בָּהֶם עַד־אֶחָד׃ וַיִּקְחוּ אֶת־הַשָּׁלָל
וְאֶת־הַבִּזָּה וְאֶת־רֹאשׁ נִיקָנוֹר כָּרְתוּ וְאֶת־יְמִינוֹ אֲשֶׁר שָׁלַח בְּגָאוֹן
מח וַיְבִיאוּם וַיִּתְלוּם עַל־יַד יְרוּשָׁלָםִ׃ וַיִּשְׂמַח הָעָם מְאֹד וַיַּעֲשׂוּ אֶת־
מט הַיּוֹם הַהוּא לְיוֹם שִׂמְחָה גְדוֹלָה׃ וַיְקַיְּמוּ לַעֲשׂוֹת שָׁנָה שָׁנָה אֶת־
נ הַיּוֹם הַזֶּה בִּשְׁלֹשָׁה עָשָׂר לַאֲדָר׃ וַתִּשְׁקֹט אֶרֶץ יְהוּדָה יָמִים מְעַטִּים׃

לד ציון היתה. – ויטמאם. סתם ולא פירש במה טמא אותם. בעל היוסיפון כתב: „ירוק
לה—לט ירק למולו (כלו' למול בית המקדש)", ומשערים החוקרים שטמא אותם ברוקו. –
חרפותיהם. משמע שאנשי החיל חרפו גם הם.–בבית חורון. ע' ג' ט"ז.–חיל סוריה.
מ שבא לעזרתו.– בחדשה. ἐν Ἀδασά, וכן ביהושע ט"ו, ל"ז שם המקום חדשה נמסר בע'
Ἀδασά'. לפי יוספוס (קדמ' י"ב י' ה') הוא כפר (κώμη) דרך שלשים סטאדיון [צפונית־
מזרחית] מבית חורון. G. A. Smith, וכן Abel (RB 1024, 377), משערים שהוא חורבת עדשה
מב שלעכשיו, אע"פ שהיא ששים סטאדיון מבית הורון. – הנשארים. מן העמים השכנים,
מה משונאי ישראל. – עד לבוא־גזר. ע' ד' ט"ו. ואילו היינו מקיימים שחדשה (Ἀδασά)=
חורבת עדשה (=عدسه, וחילוף חי"ת עברית בעי"ן ערבית הוא דבר רגיל, ע' Abel, RB 1924, 379),
מו יצא שרדפו אחריהם כשלשים וחמשה קילומיטרין (עד תל־גזר). – אלה נכח אלה. הבורחים
מט אל חבריהם. –בשלשה עשר לאדר. לקביעת יום ניקנור ע' מק"ב י"ד–ט"ו, והשוה מגילת
תענית: „בתליסר ביה ניקנור. אמרו על ניקנור פולימרכוס של מלכי יונים היה והיה מניף

ח וַיִּשְׁמַע יְהוּדָה אֶת־שֵׁמַע הָרוֹמִיִּים כִּי הֵם גִּבּוֹרֵי חַיִל וְהֵם
רוֹצִים בְּכָל־הַדְּבֵקִים בָּהֶם וַאֲשֶׁר יָבֹאוּ אֲלֵיהֶם יָקִימוּ לָהֶם אַהֲבָה׃
ב וְכִי הֵם גִּבּוֹרֵי־חָיִל וַיַּגִּידוּ לוֹ אֶת־מִלְחֲמֹתֵיהֶם וְאֶת־גְּבוּרוֹתֵיהֶם אֲשֶׁר־
ג עָשׂוּ בַּגָּלָטִיִּים וְכִי כְבָשׁוּם וַיַּעֲשׂוּם לָמַס׃ וַאֲשֶׁר עָשׂוּ בְּאֶרֶץ אַשְׁפַּנְיָה
ד לִכְבֹּשׁ אֶת־מַחְצְבוֹת הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב אֲשֶׁר שָׁם׃ וַיִּכְבְּשׁוּ כָל־הַמָּקוֹם
בַּעֲצָתָם וּבְאֹרֶךְ אַפַּיִם וְהַמָּקוֹם הָיָה בְּמֶרְחָק רַב מֵהֶם מְאֹד וְהַמְּלָכִים

ידו כנגד ירושלם וכנגד בית המקדש ומחרף ומגדף, מתי יפלו בידי ואהרוס את המגדל הזה.
וכשגברה יד בית חשמונאי נכנסו לחילות שלו וחתכו את ראשו וקצצו את בהונות ידיו
ורגליו ותלאום כנגד ירושלם וכתבו הפה שדבר בגאוה וידים שהיו מניפות נגד יהודה
וירושלם ועל בית המקדש נקמה זו תֵּעָשֶׂה בהם. יום שעשו כך עשאוהו יום טוב" (סדר
החכמים לנאיבואיר ב׳ כ׳, והשוה בבלי תענית י"ח ב׳ וירו׳ תענית ב׳ י"ג ומגלה א׳ ו׳).
לאחר זמן, כשנתבטל יום ניקנור (בימי יוספוס — קדמ׳ י"ב י׳ ה׳ – עדיין היה קיים), נקבע
בי"ג אדר תענית אסתר (ע׳ הירשלר, פי׳ מדעי לאסתר, עמ׳ רל"ד). — ימים מעטים.
זמן מועט שבין מיתת ניקנור בי"ג באדר קנ"א ומלחמת בקחידס שבתשרי קנ"ב לשטרות
(לקמן ט׳ ג׳). —

ח שמועות יהודה על הרומיים הן מן הידיעות שבוודאי היו חוזרות בין היהודים שבא"י,
ואע"פ שבכללן נכונות הן, מכל מקום לא כל הפרטים מדויקים. ואין לתמוה: היהודים
והרומיים היו רחוקים אלו מאלו בכל הענינים, ואף לרומיים לא היו ידיעות נכונות על
היהודים, כמו שאפשר לראות מתוך הפרקים המוטעים שמקדיש טציטוס (Hist. 5, 1–8)
לקדמוניות היהודים. — שמע הרומיים נתפרסם במזרח אחר מלחמת מגניסיה בש׳ 190. —
בכל־הדבקים בהם. הרומיים עשו ברית עם אַטָּלוּס מפירגמוס, אֲרִיאַרָתֵס מקפדוקיה,
תלמי פילומיטור ובני רודוס. — אהבה. ברית אהבה. ברית זו ערך דיפלומטי ופוליטי היה
ב לה. — וכי הם גבורי־חיל. נראה שבפ"א נתכוון הכותב ליתן מתחלה משפט חזק על
ג׳ מתכונותיהם של הרומיים: א) רוצים בכל הדבקים בהם, ב) מקיימים [ברית] אהבה,
ג) גבורי חיל. ומן פ"ב ואילך הוא מרחיב הדיבור על אותן התכונות, והוא פותח במה שסיים,
היינו בתיאור תכונתם שהם גבורי־חיל (ב׳–י"א), ואח"כ הוא נותן תיאור של שתי התכונות
האחרות, שהם רוצים בכל הדבקים בהם ומקיימים ברית אהבה (י"ב–ט"ז). — בגלטיים.
יש שהיו סבורים שכוונתו לקילטים (=Gallograeci), שבט של גָּלִיִּים שנדד מאירופה והתישב
בש׳ 240 באסיה הקטנה, במדינה שנקראת גָּלָטְיָה על שם אותו שבט, ושהיה מפיל חתיתו
על שכניו עד שנכבש בש׳ 189 ע"י הקונסול הרומי Cn. Manlius Vulso. אבל לדעת מומסין
ואהרים הכוונה היא לגלטיים שבאיטליה הצפונית (Polyb. II, 14–34) שתמכו בידי חניבעל
במלחמה הפונית השניה (218–201). והם נותנים טעם לסברתם, מפני שגלטיים אלו דווקא
נכבשו ע"י הרומיים בש׳ 190 והיו להם למס (אבל על הגלטיים שבאסיה הקטנה אומר
ליביוס – ל"ח מ׳ – שהטילו עליהם רק לישב בתחומי מדינתם, ולא לנדוד כשהם מזוינים). —
ג בארץ אשפניה. חלקה של ארץ זו, שהיה שייך לבני קרתחדשת, עבר לממשלת הרומיים
בש׳ 201 בסוף המלחמה הפונית השניה. ובש׳ 197 היתה אשפניה כלה פלך של רומי. —
מחצבות הכסף והזהב. פליניוס (HN III, 4) כותב: במחצבות (Metallis) עופרת ברזל
ד נחשת כסף זהב כמעט כל אשפניה שופעת (scatet). — כל־המקום. גוזמה, כי כל חצי־האי
האיבירי נכבש ע"י רומי רק בימי אבגוסטוס. — והמלכים. הכוונה לחניבעל, שר הצבא

אֲשֶׁר־בָּאוּ עֲלֵיהֶם מִקְצֵה הָאָרֶץ עַד אֲשֶׁר־נְגָפוּ אוֹתָם וַיַּכּוּ בָהֶם
ה מַכָּה רַבָּה וְהַנִּשְׁאָרִים נוֹתְנִים לָהֶם מַס שָׁנָה שָׁנָה׃ וְאֶת־פִּילְפּוֹס
וְאֶת־פֶּרְסֵיוֹס מֶלֶךְ כִּתִּים וְאֵת הַקָּמִים עֲלֵיהֶם נָגְפוּ אוֹתָם בַּמִּלְחָמָה
ו וַיִּכְבְּשׁוּם׃ וְאֶת־אַנְטִיוֹכוֹס מֶלֶךְ אַסְיָה הַגָּדוֹל אֲשֶׁר־בָּא עֲלֵיהֶם
לַמִּלְחָמָה וְלוֹ מֵאָה וְעֶשְׂרִים פִּיל וּפָרָשִׁים וָרֶכֶב וְחַיִל רַב מְאֹד
ז וַיִּנָּגֵף לִפְנֵיהֶם׃ וַיִּקְחוּ אוֹתוֹ חַי וַיָּשִׂימוּ עֲלֵיהֶם לָתֵת הוּא וַאֲשֶׁר
ח יִמְלְכוּ אַחֲרָיו מַס גָּדוֹל וְלָתֵת בְּנֵי־תַעֲרוּבוֹת וְחָקָה׃ וְאֶת־אֶרֶץ
הֹדּוּ וּמָדַי וְלוּדְיָה וּמֵיטַב אַרְצוֹתֵיהֶן וּבְקַחְתָּם אוֹתָן [מֵהֶם] נָתְנוּ
ט אוֹתָן לְאֶבְמֶנֶס הַמֶּלֶךְ׃ וְכִי בְנֵי־הֶלָּס נוֹעֲצוּ לָלֶכֶת וּלְהַשְׁמִידָם׃

ה של קרתחדשת, ואחיו עזדרבעל שבא לעזרתו מאשפניה. — פילפוס. הוא פיליפוס II מלך
מקדוניה שנצחוהו הרומיים בקינוסקיפאלי בתיסליה בש׳ 197 (ליביוס ל"ג ז׳). — פרסיוס.
בנו של פיליפוס V, שנשבה במלחמת פודנה בש׳ 168, אח"כ בש׳ 146 נספחה מקדוניה
לרומי (ליביוס ל"ד י׳). — כתים. ע׳ א׳ א׳. — הקמים עליהם. שעזרו לפרסיוס, והם
ו הַתְּרָקִים, התיסליים ועוד. — אנטיוכוס. הוא אנטיוכוס III הגדול מלך סוריה (223–187)
שהתנשא להיות המשחרר את יון מעולה של רומי ושניגף לפני רומי בפעם השלישית במלחמת
מגניסיה (בש׳ 190) ע"י Scipio Africanus (פולוביוס ג׳ ג׳ ד׳). — מלך אסיה. כאן הכוונה
לאסיה במובנה המצומצם, לאסיה הקטנה (אע"פ שבפ"ח הוא מכניס בטעות לתוך ארץ מלכותו
של אנטיכוכוס גם את ארץ הדו), והן ערי החוף ועמקי השפלה של מאינדר, כאיסטר, הירמוס
וכאיכוס (Ramsay, מביאו Oestorley בפי׳ י"א י"ג). — מאה ועשרים פיל. ולפי ליביוס
ז (ל"ז ל"ט) היו לו נ"ד פילים. — ויקחו אותו חי. נראה ששמועה מוטעית יש כאן, שהרי
לפי עדותם של הסופרים הקלאסיים עלה בידו של אנטיוכוס לימלט. קויטש משער שפרסיוס
באנטיוכוס נתחלף לו. — ואשר ימלכו אחריו. סליבקוס IV פילופטור (187–176) ואנטיוכוס
IV אפיפנס (175–164), שהוא סילק בש׳ 173 את השיעור האחרון (Livius XLII 6) של המס
הגדול בחמשה עשר אלף ככר, שהטילו הרומיים בעד הוצאות המלחמה, שלשת אלפים מיד
ואלף ככר לשנה במשך שתים עשרה שנה (Polybius XXI, 17). הסוריים לא היו דייקנים
בתשלומין וכמה פעמים היו הרומיים מוכרחים לעשות להם „מורטוריון". — וְחָקָה. διαστολή
ח (השוה במד׳ י"ט ב׳ בע׳), וכן ברומי: et constitutum, כלו׳ מס קבוע. — ארץ הדו.
שמועה מוטעית היא, שהרי הדו לא היתה שייכת מעולם לאנטיוכוס, וגם מארץ מדי
היה אנטיוכוס מוכרח לוותר על השטח שבצד המערבי של הר טאורוס (cis Taurum
montem – ליביוס ל"ח ל"ח). ויש סברה שטעות הקולמוס יש כאן ובמקום מדי צ"ל
מוסיה (Mysia), שלפי ליביוס (ל"ח ב"ו) נכנסה מוסיה – בצדה של לודיה – להשפעת רומי,
ואף לפי מקומה הגיאוגרפי מתאימה ג"כ מוסיה יותר ממדי. — לאבמנס המלך.
הוא אבמינס II מלך פירגמוס (197–158) שבעד עזרתו שעזר לרומיים במלחמתם עם
סוריה, ובפרט במלחמת מגניסיה, נתנו לו כל אותן המדינות שנטלו מן הסוריים. —
ט בני־הֶלָּס נועצו ללכת ולהשמידם. אף זוהי שמועה מעולם האגדה: מעולם לא
החליטו היוונים להשמיד את הרומיים. המקרה היחידי שאפשר היה לחשוב שהוא נרמז
כאן הם דברי הפריטור דימוקריטוס מאיטוליה, שאיים על הציר הרומי פלאמיניוס, שהתאמץ
להתנגד (בשנת 190 בערך) לכריתת ברית האיטוליים עם אנטיוכוס III לשחרורה של יון. —

י וַיִּוָּדַע הַדָּבָר לָהֶם וַיִּשְׁלְחוּ עֲלֵיהֶם שַׂר־צָבָא אֶחָד וַיִּלָּחֲמוּ בָהֶם
וַיִּפְּלוּ מֵהֶם חֲלָלִים רַבִּים וַיִּשְׁבּוּ אֶת־נְשֵׁיהֶם וְאֶת־טַפָּם וַיָּבֹזּוּ אוֹתָם
וַיִּכְבְּשׁוּ אֶת־אַרְצָם וַיַּהַרְסוּ אֶת־מִבְצְרֵיהֶם וַיַּעֲבִידוּם עַד־הַיּוֹם הַזֶּה׃
יא וְאֶת־שְׁאָר הַמַּלְכֻיּוֹת וְאֶת־הָאִיִּים אֲשֶׁר־הִתְקוֹמְמוּ לָהֶם הֶחֱרִיבוּ וַיְשִׂימוּם
יב לַעֲבָדִים׃ וְעִם־אוֹהֲבֵיהֶם וְהַנִּשְׁעָנִים אֲלֵיהֶם שָׁמְרוּ אַהֲבָה וַיִּכְבְּשׁוּ
אֶת־הַמַּלְכֻיּוֹת הַקְּרוֹבוֹת וְהָרְחוֹקוֹת וְכֹל אֲשֶׁר־שָׁמְעוּ אֶת־שָׁמְעָם יָרְאוּ
יג מִפְּנֵיהֶם׃ וַאֲשֶׁר יַחְפְּצוּ לַעְזוֹר לָהֶם וּלְהַמְלִיךְ יַמְלִיכוּ וַאֲשֶׁר יַחְפְּצוּ
יד יוֹרִידוּ וַיִּגְבְּהוּ מְאֹד׃ וְכִי בְּכָל־אֵלֶּה אִישׁ מֵהֶם לֹא־שָׂם עָלָיו כֶּתֶר
טו וְלֹא לָבַשׁ אַרְגָּמָן לְהִתְגַּדֶּל בּוֹ׃ וּמוֹעֵצָה עָשׂוּ לָהֶם וְיוֹם יוֹם נוֹעָצִים
שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְעֶשְׂרִים יוֹעֲצִים תָּמִיד עִם־הָעָם לְמַעַן יֵיטִיבוּ לְנַהֲגָם׃
טז וּמַאֲמִינִים לְאָדָם אֶחָד לִהְיוֹת רֹאשׁ שָׁנָה שָׁנָה וְלִמְשֹׁל בְּכָל־אַרְצָם
וְהַכֹּל נִשְׁמָעִים לָאֶחָד וְאֵין שִׂנְאָה וְקִנְאָה בָּהֶם׃

י כל המסופר בפ״י מתאים למה שהיה כחמש עשרה שנה אחר מותו של יהודה, במלחמת
הרומיים עם בני אכיאה (בש׳ 146–147) ושר הצבא שנשתלח מטעם רומי היה L. Mummius.
באותה מלחמה נחרבה תיבי וכלקיס ובקורינתוס הנכבשה הרגו את הגברים, והנשים והטף
נמכרו לעבדות והעיר נשרפה ונחרבה ושאר הערים נהרסו חומותיהן וכל ארץ יון נספחה
יא לרומי בשם אכאיא (הפרטים והמקורות אצל Grimm). — ה א י י ם. כמו סיקיליה (שניטלה ע״י
רומי מאת קרתחדשת בש׳ 241), סרדיניה וקורסיקה (בש׳ 238), איי היוונים שבארכיפילגוס. —
יב ש מ ר ו א ה ב ה. הרומיים היו שומרים את האהבה כל זמן שהיתה תלויה בדבר, לרגל
שיטתם הפוליטית, ואח״כ היו מספחים אותן הארצות למלכות רומי. אבל ענין כזה, שמתברר
כתוצאה מן הפירספיקטיבה ההיסטורית, אי־אפשר היה שיהא נראה כל־צרכו לכותב יהודי
יג שהיה נאנח תחת עול הדיספוטין. — י מ ל י כ ו. כמה מלכים הועמדו ע״י הרומיים, כגון
מסיניסה מלך נומידיה, אבמינס א׳ וב׳ בפירגמוס, פרוסיאס וניקומידס II בבותיניה, אלכסנדר
טו בָּלָס בסוריה, אריארתס V בקפדוקיה ומלכי מצרים המאוחרים. — ו י ו ם י ו ם. טעות יש כאן:
ישיבות הסינטוס היו בכל חודש בימי Kalendae, Nones, Ides, Festes. — ו ע ש ר י ם. מתחלה
היו חברי הסינטוס רק מאה (ליביוס א׳ ח׳), ואח״כ היה מנינם הולך ומתרבה עד שהגיע
טז (בימי טרקביניוס פריסקוס) לשלש מאות, ומנין זה נשאר עד זמנו של Sulla.—ל א ד ם א ח ד...
ל ה י ו ת ר א ש. ידוע, שהיו מתמנים שני קונסולים. — ו א י ן ש נ א ה ו ק נ א ה ב ה ם.
היהודי אָכוּל המדות הרעות הללו, שהיו מקלקלות את המצב בארץ מולדתו, אינו רואה כלל את
הצללים אצל אחרים והוא מדבר על הרומיים כאילו אצלם לא היתה כלל קנאה ושנאה בין
הפליביין והפטריציין, ואף בין הקונסולים והטריבוניים, או אפילו בין קונסול לחברו. —
כתב־הברית נמסר כאן רק תכנו ובלי הפתיחה, שהיתה כוללת גם שמות הקונסולים מצד אחד
ושמו של יהודה המקבי מצד שני. נשתמר עוד כתב־ברית שעשו הרומיים בש׳ 105 עם בני
אַסְטֻפַּלְיָא (Foedus Astypalaeense), האי האיגיאי הקטן, וכדאי להשוותו לתכן הברית שנעשית
עם היהודים. אותו הכתב (מובא אצל Roth 10–13, וע׳ Bévenot) פותח: „לעם הרומיים וכן
לעם אסטופליא שלום וברית אהבה קשר של מגן ותנופה בארץ ובמים. אל תהא מלחמה. עם
אסטופליא לא יתן לאויבים ומתנגדים של הרומיים לא לעבור דרך ארצם שלהם ולא דרך שום

יז וַיִּבְחַר יְהוּדָה אֶת־אֶבְפּוֹלֵימוֹס בֶּן־יוֹחָנָן בֶּן־הַקּוֹץ וְאֶת־יָסוֹן בֶּן־
יח אֶלְעָזָר וַיִּשְׁלָחֵם רוֹמִי לְהָקִים לָהֶם אַהֲבָה וּבְרִית׃ וּלְהָסִיר אֶת־
הָעֹל מֵהֶם כִּי־רָאוּ אֶת־מַלְכוּת הַיְּוָנִים מַעֲבִידִים אֶת־יִשְׂרָאֵל עֲבוֹדָה׃
יט וַיֵּלְכוּ לְרוֹמִי וְהַדֶּרֶךְ רַבָּה מְאֹד וַיָּבֹאוּ אֶל־הַמּוֹעֵצָה וַיַּעֲנוּ וַיֹּאמְרוּ׃
כ יְהוּדָה הוּא הַמַּקַּבִּי וְאֶחָיו וְחֶבֶר הַיְּהוּדִים שְׁלָחוּנוּ אֲלֵיכֶם לְהָקִים
כא אִתְּכֶם בְּרִית וְשָׁלוֹם וְלִכְתֹּב אוֹתָנוּ בְּנֵי־בְרִיתְכֶם וְאוֹהֲבֵיכֶם׃ וַיִּיטַב
כב הַדָּבָר לִפְנֵיהֶם׃ וְזֶה מִשְׁנֵה־הַכְּתָב אֲשֶׁר־כָּתְבוּ עַל־לוּחוֹת נְחֹשֶׁת
וַיִּשְׁלְחוּ יְרוּשָׁלַםִ לִהְיוֹת לָהֶם שָׁם זֵכֶר שָׁלוֹם וּבְרִית׃
כג טוֹב יְהִי לָרוֹמִיִּים וּלְעַם הַיְּהוּדִים בַּיָּם וְעַל־הַיַּבָּשָׁה לְעֹלָם
כד וְחֶרֶב וְאוֹיֵב יִרְחַק מֵהֶם׃ וְאִם־תָּקוּם מִלְחָמָה לְרוֹמִי בָּרִאשׁוֹנָה אוֹ
כה לְכָל־בְּנֵי־בְרִיתָם בְּכָל־אֶרֶץ מֶמְשַׁלְתָּם׃ יַעְזֹר עַם־הַיְּהוּדִים כַּאֲשֶׁר
כו יִפְקֹד עֲלֵיהֶם הַזְּמָן בְּלֵבָב שָׁלֵם׃ וְלַנִּלְחָמִים אַל־יִתְּנוּ וְאַל־יַמְצִיאוּ

ארץ שנכבשה על ידי העם ומועצתו. ואם יבאו להלחם בעם הרומיים או בנתינים של הרומיים
אל יתמכו במרמה לא העם ולא המועצה את האויבים בנשק או בכסף או באניות״. אח״כ
באים שני פסוקים שיש בהם אותה התחייבות גם מצד הרומיים לתמוך בעם של האי אסטופליא
במקרה של מלחמה. ולבסוף: „ואם ירצו העם ומועצתו להוסיף או למחוק על פי התיעצות
משותפת יהא זה מותר אם יהא רצוי״. אח״כ מדובר על האפשרות לעשות הוספות או מחיקות
בעצם הכתב. הטופס של הרומיים יושם במקדש של זיוס על הקפיטוליום, והטופס של אנשי
יז אסטופליא יושם במקדש של אתונה ואיסקולפיוס ואצל מזבח [זיוס ו]רומי.— א ב פ ו ל י מ ו ס...
י ס ו ן. משמותיהם היוונים נראה שמחונכים ביוונות היו ומתאימים למשלחתם. יש משער
שאבפולימוס זה הוא הסופר ההיליניסטי שמביאו אלכסנדר פוליהיסטור ושהוא בעל הקטע על
תולדות דוד ושלמה שמובא אצל אבסיביוס (Praep Evang 30–34). — י ו ח נ ן. לפי מק״ב ד׳
י״א אדם חשוב היה והשיג אצל אנטיוכוס הנחות מיוחדות לבני עמו. — ה ק ו ץ. שם של
יט משפחת כהנים (ע׳ עזרא ב׳ ס״א, נחמ׳ ג׳ ד׳, דה״א ד׳ ח׳). — ו ה ד ר ך ר ב ה מ א ד. הם
כ לא היו רגילים לילך לרומי, ומכאן הערה זו. — ו ח ב ר ה י ה ו ד י ם. τὸ πλῆθος τῶν
Ἰουδαίων׳. אולי יש כאן שם של מוסד, מעין בית דין או מועצה, שהיה קיים אצל יהודה
כב המקבי (ע׳ Cooke NSI 354). — מ ש נ ה ־ ה כ ת ב. לפי יוספוס (קדמ׳ י״ב י׳ ו׳) הונח המקור,
שהיה חרות על לוחות של ברונזה, בקפיטוליום שברומי למשמרת והעתק ממנו נשלח לארץ
יהודה. וכן מספר פולוביוס (ג׳ כ״ו) שבזמנו היו שמורים עדיין בקפיטוליום כתבי הברית בין
רומי וקרתחדשת. ודאי נכתב המקור רומית ויוונית, ובא כאן בתרגום עברי והמתרגם היווני
כג תרגמו מחדש מעברית ליוונית. — ט ו ב י ה י. καλῶς γένοιτο. לפי Grimm היה הנוסח ברומית:
Quod bonum, felix faustumque sit. ולפי O. Roth (Rom u. d. Hasmonäer, 14) היה הנוסח:
Pax et amititia populo Romano et genti Judaeorum (=שלום וברית לעם הרומיים ולעם
היהודים). — ו ל ע ם ־ ה י ה ו ד י ם. כך הוא בפי הרומיים, אבל בשאר מקומות משתמש הכותב
כד–כה בשם עם ישראל או עם יעקב. — א ר ץ מ מ ש ל ת ם. של הרומיים.— י פ ק ד ע ל י ה ם ה ז מ ן.
בדיוק: יכתב (=יצוה) להם הזמן.— ב ל ב ב ש ל ם. ביוונית: בלב מלא (πλήρει).— ו ל נ ל ח מ י ם.
כו ברומיים. — א ל ־ י ת נ ו. היהודים. — א נ י ו ת. אניות אלו לא נתנו למפרשים מנוחה, שהרי

דָּגָן נֶשֶׁק כֶּסֶף אֳנִיּוֹת כַּנִּרְאֶה לְרוֹמִי וְיִשְׁמְרוּ אֶת־מִשְׁמַרְתָּם מִבְּלִי
כז קַחַת מְאוּמָה׃ וּכְמוֹ־כֵן אִם לְעַם־הַיְּהוּדִים תָּבֹא מִלְחָמָה בָּרִאשׁוֹנָה
כח הָרוֹמִיִּים יַעֲזֹרוּ בְנֶפֶשׁ כַּאֲשֶׁר יִפְקֹד עֲלֵיהֶם הַזְּמָן׃ וְלִבְנֵי־בְרִית לֹא־
יִנָּתֵן מַאֲכָל נֶשֶׁק כֶּסֶף אוֹ אֳנִיּוֹת כַּנִּרְאֶה לָרוֹמִיִּים וְיִשְׁמְרוּ אֶת־
כט הַמִּשְׁמָרוֹת הָאֵלֶּה וְלֹא בְמִרְמָה׃ עַל־פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הֵקִימוּ
ל הָרוֹמִיִּים [בְּרִית] לְעַם־הַיְּהוּדִים׃ וְאִם אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה יִרְצוּ
אֵלֶּה וְאֵלֶּה לְהוֹסִיף אוֹ לִגְרֹעַ יַעֲשׂוּ כְנַפְשָׁם וַאֲשֶׁר יוֹסִיפוּ אוֹ־יִגְרְעוּ
לא יִהְיֶה קַיָּם׃ וְעַל הָרָעוֹת אֲשֶׁר דֶּמֶטְרִיּוֹס הַמֶּלֶךְ עָשָׂה לָהֶם כָּתַבְנוּ
לוֹ לֵאמֹר לָמָּה הִכְבַּדְתָּ אֶת־עֻלְּךָ עַל־אוֹהֲבֵינוּ בְּנֵי־בְרִיתֵ[נוּ] הַיְּהוּדִים׃
לב וְאִם יִתְאוֹנְנוּ עוֹד עָלֶיךָ נַעֲשֶׂה לָהֶם מִשְׁפָּט וְנִלָּחֲמָה בְּךָ בַּיָּם
וּבַיַּבָּשָׁה׃

ט וַיִּשְׁמַע דֶּמֶטְרִיּוֹס כִּי־נָפַל נִיקָנוֹר וְחֵילוֹ בַּמִּלְחָמָה וַיּוֹסֶף לִשְׁלֹחַ
אֶת־בַּקְחִידֶס וְאֶת־אַלְקִימוֹס שֵׁנִית לְאֶרֶץ יְהוּדָה וְאֶת־הַקֶּרֶן הַיְמָנִית
ב אִתָּם׃ וַיֵּלְכוּ דֶּרֶךְ הַגִּלְגָּלָה וַיַּחֲנוּ עַל־מְסִלּוֹת אֲשֶׁר בְּאַרְבֵּל וַיִּלְכְּדוּהָ
ג וַיַּהַרְגוּ נְפָשׁוֹת אָדָם רַבּוֹת׃ וּבַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בִּשְׁנַת שְׁתַּיִם וַחֲמִשִּׁים
ד וּמֵאָה חָנוּ נֶגֶד יְרוּשָׁלָיִם׃ וַיִּסְעוּ וַיֵּלְכוּ לְבֵירָה בְּעֶשְׂרִים אֶלֶף אִישׁ

ליהודים לא היו אניות. ונראה, שכך היה אצל הרומיים הנוסח הקבוע לכתבי־ברית עם
כח המדינות שעל חוף ים התיכון. – ו ל ב נ י ב ר י ת. של אויבי היהודים. –
ט ב ק ח י ד ס. Βακχίδης. בסורי: בכריוס (ברי"ש), והשוה בגריס (במגילת אנטיוכוס).–
ש נ י ת. על המשלחת הראשונה ע' ז' ח' ואילך. – ה ק ר ן ה י מ נ י ת. הסורי: לחילא דמן
ימינא. נראה שבקחידס בא מצפון (השוה יוספוס קדמ' י"ב י"א א': יצא מאנטיוכיה). מהשקפת
ב היהודים תהיה הכנף הימנית בדרום, ומנקודת הסוריים – בצד צפון. – ה ג ל ג ל ה. שלשה
מקומות יש במקרא ששמם גלגל: א) אצל יריחו – בין יריחו והירדן (ע' Buhl, GaP 171)–
שביהושע ד' י"ט ועוד, ב) בקו הישר שבין שכם – על יד הר גרזים – וירושלים (ע"ש 202),
ג) בעמק השרון. וכאן הכוונה לגלגל שבין שכם וירושלים, שמקומו בדרך הדרומית הגדולה,
היא דרך מצרים (ע' Smith, HG 430).—מ ס ל ו ת א ש ר ב א ר ב ל. Μεσσαλὼθ ἐν Ἀρβήλοις.
מקום זה (יוספוס אינו מזכירו כלל) קשה לסמנו. ונראה שהיה מקום קטן כעין פרבר על יד
ארבל קרוב לחוף המערבי של ים כנרת, ונתאי הָאַרְבֵּלִי (אבות א' ח') משם היה ובאותו דור
של המקבים, והיא חורבת אִרְבִּיד שלעכשיו (ע' Buhl, GaP 219 והארץ לספיר 6) וטפל לה
ג (ועל המערות שבאותם המקומות ע' Dalman, OuW 126).—ו ב ח ד ש ה ר א ש ו ן. הכותב אינו
נותן זמן ליציאת החיל מסוריה, אלא זמן בואו לארץ ישראל, וזה היה בחדש הראשון, כלו'
ד בתשרי, היינו יותר משבעה חדשים לאחר מפלת ניקנור (ע' ז' מ"ג).–ל ב י ר ה. בסורי ביראת
וכן בכ"י של Saint-Germain: Bereth(iim), ולפי זה סבור Abel (RB 1924, 382) להגיה Βερέθ
בירת=البيرة שלעכשיו (אולי נקרא כך על שם המבצר שהיה שם), במרחק ששה עשר קילומטרין
בצפונה של ירושלים בדרך שכם. ויוספוס (שם) כתב: יהודה חנה על יד כפר אחד ששמו
Ζῆθος (=זית). ויש נוסח: Βιρζῆθος או Βηρζῆθος=ביר אל זית, על יד ג׳פנא יצפונית־

ה וּבְאַלְפַּיִם פָּרָשִׁים׃ וִיהוּדָה הָיָה חוֹנֶה בְּאֶלְעָשָׂה וּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים
ו אִישׁ אִתּוֹ בָּחוּר׃ וַיִּרְאוּ אֶת־הֲמוֹן הַחַיִל כִּי רַב־הוּא וַיִּירְאוּ מְאֹד
וַיִּבְרְחוּ רַבִּים מִן־הַמַּחֲנֶה לֹא־נִשְׁאֲרוּ מֵהֶם כִּי אִם־שְׁמוֹנֶה מֵאוֹת
ז אִישׁ׃ וַיַּרְא יְהוּדָה כִּי־נָמַס מַחֲנֵהוּ וְהַמִּלְחָמָה לְחָצַתּוּ וַיֵּחַת בְּלִבּוֹ
ח כִּי לֹא הָיְתָה־לוֹ עֵת לְהַקְהִילָם׃ וַיֵּרַךְ לִבּוֹ וַיֹּאמֶר לַנִּשְׁאָרִים נָקוּמָה
ט וְנֵלְכָה אֶל־אוֹיְבֵינוּ אוּלַי נוּכַל לְהִלָּחֵם אִתָּם׃ וַיְשִׁיבוּהוּ לֵאמֹר לֹא־
נוּכַל אֲבָל אִם נַצִּיל אֶת־נַפְשׁוֹתֵינוּ כָּעֵת נָשׁוּב עִם־אַחֵינוּ וְנִלָּחֲמָה
י בָהֶם וַאֲנַחְנוּ מְעַטִּים׃ וַיֹּאמֶר יְהוּדָה חָלִילָה־לִּי מֵעֲשׂוֹת אֶת־הַדָּבָר
הַזֶּה לָנוּס מֵהֶם וְאִם־קָרַב יוֹמֵנוּ וָמַתְנוּ בִגְבוּרָה בְּעַד־אַחֵינוּ וְלֹא
יא נַעֲזֹב אַחֲרֵינוּ עָוֹן לִכְבוֹדֵנוּ׃ וַיִּסַּע הַחַיִל מִן־הַמַּחֲנֶה וַיַּעַמְדוּ לִקְרָאתָם
וַיֵּחָלְקוּ הַפָּרָשִׁים לִשְׁנֵי רָאשִׁים וְהַקַּלָּעִים וְהַקַּשָּׁתִים הָלְכוּ לִפְנֵי
יב הַחַיִל וְרִאשׁוֹנֵי הַמִּלְחָמָה כָּל־הַגִּבּוֹרִים׃ וּבַקְחִידֶס הָיָה בַּקֶּרֶן הַיְמָנִית
וַיִּקְרַב הַגְּדוּד מִשְּׁנֵי הָרָאשִׁים וַיִּתְקְעוּ בַּחֲצֹצְרוֹת וַיָּרִיעוּ וַאֲשֶׁר עִם־
יג יְהוּדָה תָּקְעוּ גַם־הֵם בַּחֲצֹצְרוֹת׃ וַתִּרְעַשׁ הָאָרֶץ מִקּוֹל מַחֲנוֹתֵיהֶם
יד וַתְּהִי הַמִּלְחָמָה אֲרֻכָּה מִן־הַבֹּקֶר עַד־הָעָרֶב׃ וַיַּרְא יְהוּדָה כִּי־בַקְחִידֶס
טו וְתֹקֶף מַחֲנֵהוּ בַּיָּמִין וַיִּתְחַבְּרוּ אֵלָיו כָּל־אַמִּיצֵי הַלֵּב׃ וַתִּנָּגֵף הַקֶּרֶן
טז הַיְמָנִית מֵאִתָּם וַיִּרְדֹּף אַחֲרֵיהֶם עַד־[חָצוֹר] הָהָר׃ וַאֲשֶׁר אֶל־הַקֶּרֶן
הַשְּׂמָאלִית רָאוּ כִּי־נִגְּפָה הַקֶּרֶן הַיְמָנִית וַיָּשׁוּבוּ בְּעִקְּבוֹת יְהוּדָה
יז וַאֲשֶׁר אִתּוֹ מֵאֲחוֹרֵיהֶם׃ וַתִּכְבַּד הַמִּלְחָמָה וַיִּפְּלוּ חֲלָלִים רַבִּים מֵאֵלֶּה
יח–יט וּמֵאֵלֶּה׃ וִיהוּדָה נָפָל וְהַנִּשְׁאָרִים נָסוּ׃ וַיִּשָּׂא יוֹנָתָן וְשִׁמְעוֹן אֶת־
כ יְהוּדָה אֲחִיהֶם וַיִּקְבְּרוּהוּ בְּקֶבֶר אֲבֹתָיו בְּמוֹדִיעִים׃ וַיִּסְפְּדוּ לוֹ

ה מערבית), ע' Schürer GJV I, 222.—אֶלְעָשָׂה. Ἀλασά (או: Ἐλασά). השוה דה"ב ב' ל"ט–
מ', ח' ל"ז, ט' מ"ג. בסורי: אלסא, והוא חורבת אל־עַשִׁי (العشى) או על־עַשָּׁה (العشة) של
עכשיו, קרוב לרמלה ודרך עשרה רגעים מבירת (=אל־בירה) וממולה (Abel, RB 1924, 383–4),
ולכך היה אפשר ליהודה ואנשיו להשגיח על מה שנעשה במחנה של האויב, ומכאן הפחד
ח שבלב האנשים. – ו י א מ ר. מתוך מורך לב ויאוש אמר כך.–ע ו ן ל כ ב ו ד נ ו. αἰτία נמסר:
י עָוֹן, על דרך הע' בברא' ד' י"ג, וכאן הוא במושג של תביעה משפטית, האשמה (וכן בוולג':
טז crimen). הסורי: לא נשבוק מומא בתשבוחתן. ו כ ב ו ד הוא כאן במובן שם טוב.–ע ד־
[חָ צ ו ר] ה ה ר. Ἀζώρου ὄρους – כך מגיה Abel (שם 386–7), במקום Ἀζώτου ὄρους
(=אשדוד ההר), שהוא נוסח מופרך, שהרי אשדוד אינה בהר ואף אינה בתחומין של מאורעות
אלו, וחָצוֹר ההר (השוה ש"ב י"ג כ"ג בעל חצור, נחמ' י"א ל"ג חצור) הוא ג׳בל אל עָצוּר
בערבית, בקצה צפוני־מזרחי של הככר ההולכת ונמשכת מן בירת במרחק של עשרה קילומיטר.
יוספוס (שם ב') כתב: Ἀζᾶ (או Ἐζᾶ) ὄρους οὕτω λεγομένου (=עֲזָה הר שכך שמו),
יט ואין הר זה ידוע. – ו י ש א י ו נ ת ן ו ש מ ע ו ן. לפי יוספוס (שם) עלה בידם לקבל את המת
כב מידי האויבים. – ב ק ב ר א ב ו ת י ו ב מ ו ד י ע י ם. ע' ב' א', י"ג כ"ז.–לסגנון פכ"ב השוה

וַיִּבְכּוּ אוֹתוֹ כָּל־יִשְׂרָאֵל בְּכִי גָדוֹל וַיִּתְאַבְּלוּ יָמִים רַבִּים וַיֹּאמְרוּ׃
כא–כב אֵיךְ נָפַל רַב מוֹשִׁיעַ יִשְׂרָאֵל׃ וְיֶתֶר דִּבְרֵי יְהוּדָה וְהַמִּלְחָמוֹת
וְהַגְּבוּרוֹת אֲשֶׁר עָשָׂה וּגְדֻלָּתוֹ לֹא־נִכְתָּבוּ כִּי־רַבִּים הָיוּ מְאֹד׃
כג וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת־יְהוּדָה וַיָּצִיצוּ פֹּעֲלֵי אָוֶן בְּכָל־גְּבוּל יִשְׂרָאֵל
כד וַיִּצְמְחוּ כָּל־עוֹשֵׂי רִשְׁעָה׃ בַּיָּמִים הָהֵם הָיָה רָעָב גָּדוֹל מְאֹד וַתַּשְׁלֵם
כה הָאָרֶץ אִתָּם׃ וַיִּבְחַר בַּקְחִידֵס אֶת־הָאֲנָשִׁים הָרְשָׁעִים וַיְשִׂימֵם לְמוֹשְׁלֵי
כו הָאָרֶץ׃ וַיְבַקְשׁוּ וַיְחַפְּשׂוּ וַיַּשְׁמִידוּ אֶת־אוֹהֲבֵי יְהוּדָה וַיְבִיאוּם אֶל־
כז בַּקְחִידֵס וַיִּנָּקֵם אוֹתָם וַיִּתְעַלְּלוּ בָהֶם׃ וַתְּהִי צָרָה גְדוֹלָה בְּיִשְׂרָאֵל
כח אֲשֶׁר לֹא הָיְתָה כָמוֹהָ לְמִיּוֹם לֹא נִרְאָה נָבִיא לָהֶם׃ וַיִּוָּעֲדוּ כָּל־
כט אוֹהֲבֵי יְהוּדָה וַיֹּאמְרוּ לְיוֹנָתָן׃ אַחֲרֵי אֲשֶׁר מֵת יְהוּדָה אָחִיךָ וְאָדָם
ל כָּמוֹהוּ אַיִן לָצֵאת נֶגֶד הָאוֹיְבִים וּבַקְחִידֵס וְהַצּוֹרְרִים מֵעַמֵּנוּ׃ וְעַתָּה
לא בָּחַרְנוּ בְךָ הַיּוֹם לִהְיוֹת לָנוּ לְשַׂר וּלְרֹאשׁ לְהִלָּחֵם מִלְחַמְתֵּנוּ׃ וַיְקַבֵּל
יוֹנָתָן בָּעֵת הַהִיא אֶת־הַשְּׂרָרָה וַיָּקָם תַּחַת יְהוּדָה אָחִיו׃
לב–לג וַיֵּדַע בַּקְחִידֵס וַיְבַקֵּשׁ לַהֲמִיתוֹ׃ וַיֵּדַע יוֹנָתָן וְשִׁמְעוֹן אָחִיו וְכָל
לד אֲשֶׁר אִתּוֹ וַיָּנוּסוּ לְמִדְבַּר תְּקוֹעַ וַיַּחֲנוּ עַל־מֵי־בְּאֵר אַסְפָּר׃ וַיֵּדַע
לה בַּקְחִידֵס בְּיוֹם הַשַּׁבָּת וַיֵּלֶךְ הוּא וְכָל־צְבָאוֹ לְעֵבֶר הַיַּרְדֵּן׃ וַיִּשְׁלַח

מל״ב י׳ ל״ד, ועוד. — לא נכתבו. מחמת שהיו מרובים מאד מלהכניסם לתוך ספר אחד, וכתבו הסופרים תולדותיו בקיצור. — כדאי להעיר שדנטי (Paradiso XVIII) מושיב את יהודה בגן עדן בין יהושע בן־נון ובין קרלוס הגדול (Carlo Magno). —

ט כ״ג–י״ב נג. יהונתן שר העם.

כג–כד ויציצו פועלי און. כלשון הכתוב בתהל׳ צ״ב ח׳. — ותשלם הארץ אתם. השוה ש״ב י׳ י״ט וַיַּשְׁלִמוּ את־ישראל. מחמת גודל הרעב השלימו יושבי הארץ הטובים, כלו׳ אנשי יהודה, את שלטון הרשעים ופסקו להלחם. הסורי מסר לפי הכוונה: ובהנון יומתא הוא כפנא רבה ואתחבלת ארעא עמהון (=ובימים ההם היה רעב גדול ותשחת הארץ עמהם). וכן כתב יוספוס (קדמ׳ י״ג א׳ א׳): מחמת נבלותם של האנשים הללו בא רעב על הארץ ורבים מתוך חוסר צרכיהם ומבלתי יכולת לעמוד נגד פורענות זו וגם נגד מזמות האויבים
כז עברו לצד המקדוניים. — לא נראה נביא להם. רצונו לומר: מזמן רב, בכל אותה התקופה הארוכה שלא היה להם לישראל מורה דרך מן הנביאים (והשוה לעיל ד׳ מ״ו). יוספוס (שם) מוסר כך: באה עליהם, על היהודים, פורענות שכמותה לא היה להם למן זמן
לא עלותם מבבל. — את השררה. τὴν ἥγησιν (=את ההנהגה). הסורי: מדברנא. — למדבר תקוע. העיר תקוע (שם היה עמוס הנביא א׳ א׳) היא חמשה מילין דרומית מזרחית לבית לחם (השוה ש״ב י״ד ב׳ ד׳ וט׳, דה״ב י״א ו׳, כ׳ כ׳, ירמ׳ ו׳ א׳), ומדבר תקוע הוא בין אותה העיר ובין ים המלח. — באר אספר. יש סברה שמקומה של באר זו היה בחורבת באר אל־זעפרנה, כחמשה קילומטרין בדרומה של תקוע, ונקרא המקום כך על שם
לד צבע הפרחים והמים, שהם מכורכמים (ע׳ Abel, RB 1925 196–7). — פסוק ל״ד מיותר ועיקרו

[יוֹנָתָן] אֶת־[יוֹחָנָן] אָחִיו רֹאשׁ הֶחָיִל וַיְבַקֵּשׁ מֵאֵת בְּנֵי־נְבָיוֹת אוֹהֲבָיו
לה לְהַנִּיחַ אֶצְלָם אֶת־רְכוּשָׁם הָרָב׃ וַיֵּצְאוּ בְנֵי־יַמְרִי אֲשֶׁר מִמֵּידְבָא
לו וַיִּקְחוּ אֶת־יוֹחָנָן וְכָל אֲשֶׁר־הָיָה לוֹ וַיֵּלְכוּ עִמָּהֶם׃ אַחַר הַדְּבָרִים
לז הָאֵלֶּה הִגִּידוּ לְיוֹנָתָן וְשִׁמְעוֹן אָחִיו כִּי בְנֵי־יַמְרִי עוֹשִׂים מִשְׁתֶּה
גָדוֹל וּמוֹלִיכִים אֶת־הַכַּלָּה מִנָּדְבַת בַּת־אַחַד־נְשִׂיאֵי כְנַעַן הַגְּדוֹלִים
לח בְּמִשְׁלַחַת גְּדוֹלָה׃ וַיִּזְכְּרוּ אֶת־דְּמֵי יוֹחָנָן אֲחִיהֶם וַיַּעֲלוּ וַיִּתְחַבְּאוּ
לט בְּסֵתֶר הָהָר׃ וַיִּשְׂאוּ אֶת־עֵינֵיהֶם וַיִּרְאוּ וְהִנֵּה רַעַשׁ וּרְכוּשׁ רָב וְהֶחָתָן
מ בָּא וּמֵרֵעָיו וְאֶחָיו לִקְרָאתָם בְּתֻפִּים וּבִכְלֵי־שִׁיר וּבְנֶשֶׁק רָב׃ וַיָּקוּמוּ
עֲלֵיהֶם מִן־הַמַּאֲרָב וַיְמִיתוּם וַיִּפְּלוּ חֲלָלִים רַבִּים וְהַנִּשְׁאָרִים נָסוּ אֶל־
מא הָהָר וַיִּקְחוּ אֵת כָּל־שְׁלָלָם׃ וַיֵּהָפֵךְ הַמִּשְׁתֶּה לְאֵבֶל וְקוֹל שִׁירָם
מב–מג לְקִינָה׃ וַיִּקְמוּ אֶת־נִקְמַת דְּמֵי־אֲחִיהֶם וַיָּשׁוּבוּ אֶל־אֲגַם־הַיַּרְדֵּן׃ וַיִּשְׁמַע
מד בַּקְחִידֵס וַיֵּלֶךְ בְּיוֹם הַשַּׁבָּת עַד חוֹף הַיַּרְדֵּן בְּחַיִל רָב׃ וַיֹּאמֶר יוֹנָתָן
לַאֲשֶׁר אִתּוֹ נָקוּמָה וְנִלָּחֵם עַל־נַפְשׁוֹתֵינוּ כִּי אֵין הַיּוֹם כִּתְמוֹל
מה שִׁלְשׁוֹם׃ וְהִנֵּה הַמִּלְחָמָה מִפָּנֵינוּ וּמֵאֲחוֹרֵינוּ וּמֵימֵי הַיַּרְדֵּן מִזֶּה וּמִזֶּה
מו וַאֲגַם וָחֹרְשָׁה וְאֵין מָקוֹם לִנְטוֹת׃ וְעַתָּה קִרְאוּ לַשָּׁמַיִם לְמַעַן תִּנָּצְלוּ
מז מִיַּד אוֹיְבֵיכֶם׃ וַתֵּאָסֵר הַמִּלְחָמָה וַיִּשְׁלַח יוֹנָתָן אֶת־יָדוֹ לְהַכּוֹת אֶת־

לה בפמ״ג. — בני נביות. ע׳ לעיל ה׳ כ״ה. — רכושם. גם הבהמה בכלל (ע׳ ה׳ י״ג). —
לו בני ימרי. ביוונית υἱοὶ Ἰαμβρείν (השוה הכתיב בע׳: זִמְרִי=Ζαμβρί או Ζαμβρεί). שבט ערבי קרוב למידבא או במידבא. Cl. Ganneau (ע׳ Recueil d'archéol. orient. II, Paris 1896, 185 ff.) משוה את השם הפרטי יעמרי (בעי״ן אחר היו״ד) — שר צבא של בני נביות בכתבת ארמית שנמצאה במקום אֻםּ־אל־רְצָץ (ט״ז מילין דרומית־מזרחית למידבא, ע׳ Cooke NSI, 247). יוספוס (שם): בני אֲמָרַי (οἱ Ἀμαραίου παῖδες), במקום בני ימרי. — מידבא. עיר מואבית בדרומה של חשבון (השוה יהושע י״ג ט׳ וט״ז), ועדיין ישנן חרבותיה. והשוה
לז דברי מישע (בכתבתו ז׳–ח׳): ויִרש עמרי את ארץ מידבא וישב בה. — ומוליכים את־הכלה. מבית הוריה לבית החתן. — מנדבת. ἀπὸ Ναδαβάθ. נדבת זו (הנוסחאות מחולפים בכ״י, ע׳ Kappler) שהיתה מיושבת בבני כנען, אינה ידועה. אצל יוספוס: נַבַּתָה. הסורי: נבת. ועד עכשיו נקרא המקום צפונית־מערבית של מידבא בשם אל־נבה. בימי קדם היה שם המקום נְבוֹ (דב׳ ל״ב מ״ט ועוד, כתבת מישע י״ד). — כנען. נראה שכאן הוא כינוי לנכרים סתם. — במשלחת גדולה. כלו׳ לויה גדולה הלכה עם הכלה מבית אביה ללוותה. —
לט ורכוש רב. שנתנו לה מבית אביה למשק ביתה. — ומרעיו. הם שושביני החתן. —
מ לקראתם. לקראת החבורה של הכלה. — חללים רבים. לפי יוספוס (קדמ׳ י״ג א׳ ד׳)
מב היה מנינם ארבע מאות. — אגם הירדן. מקום המעבר (וכן מסר הסורי: לעברא דירדן) הקרוב ביותר לים המלח — בפנה צפונית־מערבית שבין שניהם (וכנגד אותה פנה היתה
מד מידבא), — ונקרא בערבית אל־הֶלוּ (τὸ ἕλος) ששם הירדן מלא על כל גדותיו כל ימי קציר (יהושע ג׳ ט״ו), ושם היה מחנהו של יונתן. — וישמע בקחידס. על מקום
מה מחנהו של יונתן ועל מעשיו. — חוף הירדן. המזרחי, כך נראה מפמ״ח. — מפנינו
מז ומאחורינו. מפנינו בקחידס ומאחורינו בני ימרי. — וישלח יהונתן... את־בקחידס.

מח בַּקְחִידֶס וַיֵּט מִמֶּנּוּ לְאָחוֹר׃ וַיִּקְפְּצוּ יוֹנָתָן וַאֲשֶׁר אִתּוֹ לְתוֹךְ הַיַּרְדֵּן
מט וַיִּשְׂחוּ לָעֵבֶר [הַשֵּׁנִי] וְלֹא עָבְרוּ אַחֲרֵיהֶם אֶת־הַיַּרְדֵּן׃ וַיִּפְּלוּ לְבַקְחִידֶס
נ בַּיּוֹם הַהוּא כְּאֶלֶף אִישׁ׃ וַיָּשׁוּבוּ יְרוּשָׁלַםְ וַיִּבְנוּ עָרִים בְּצוּרוֹת
בִּיהוּדָה אֶת־הַמִּבְצָר אֲשֶׁר בִּירִיחוֹ וְאֵת עַמָּאוּם וְאֵת בֵּית־חוֹרוֹן וְאֵת
בֵּית־אֵל וְאֶת־תַּמְנָתָה פַּרְעָתוֹן וְאֶת־תַּפּוּחַ בְּחוֹמוֹת גְּבוֹהוֹת וּבִשְׁעָרִים
נא–נב וּבִבְרִיחִים׃ וַיָּשִׂימוּ בָּהֶן מַצָּב לְהָצֵר לְיִשְׂרָאֵל׃ וַיְבַצְּרוּ אֶת־הָעִיר
נג בֵּית־צוּר וְגֶזֶר וְהַמְּצוּדָה וַיָּשִׂימוּ בָּהֶן חַיִל וּמִסְכְּנוֹת אֹכֶל׃ וַיִּקַּח אֶת־
בְּנֵי־רָאשֵׁי הָאָרֶץ לְעֵרָבוֹן וַיָּשֶׂם אוֹתָם בַּמְּצוּדָה בִּירוּשָׁלַםִ בַּמִּשְׁמָר׃
נד וּבִשְׁנַת שָׁלֹשׁ וַחֲמִשִּׁים וּמֵאָה בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי צִוָּה אַלְקִימוּס
לַהֲרֹס אֶת־חוֹמַת חֲצַר־הַמִּקְדָּשׁ הַפְּנִימִית וַיַּהֲרֹס אֶת־מַעֲשֵׂה הַנְּבִיאִים
נה וַיָּחֶל לַהֲרֹס׃ בָּעֵת הַהִיא נֻגַּע אַלְקִימוּס וַיְבֻטְּלוּ מַעֲשָׂיו וַיִּשָּׁתֵם פִּיו
נו וַיִּשְׁתַּתֵּק וְלֹא יָכֹל עוֹד לְדַבֵּר דָּבָר וּלְצַוּוֹת לְבֵיתוֹ׃ וַיָּמָת אַלְקִימוּס
נז בָּעֵת הַהִיא בְּרָגְזָה גְּדוֹלָה׃ וַיַּרְא בַּקְחִידֶס כִּי מֵת אַלְקִימוּס וַיָּשָׁב
אֶל־הַמֶּלֶךְ וַתִּשְׁקֹט אֶרֶץ יְהוּדָה שְׁנָתָיִם׃

מח נראה, שכוונתו לא ליונתן ובקחידס בעצמם, אלא למחנה יונתן ולמחנה בקחידס. – לעבר השני. לעבר המערבי, ונשארו במדבר יהודה, שהמלחמה היתה בעבר הירדן המזרחי. –
נ וישובו. מחנה בקחידס.–ביהודה. בנו מבצרים סוריים מסביב לארץ יהודה.–המבצר... ביריחו. לפי סטראבון (ט״ז ב׳ מ׳) שני מבצרים היו קרוב ליריחו ושמותיהם Taurus, Threx–ושניהם נהרסו ע״י פומפיוס – וודאי אחד מן השנים נבנה ע״י בקחידס (ע׳ Grimm). – עמאוס. ע׳ ג׳ מ׳. – בית חורון. ע׳ ג׳ ט״ז. – בית־אל. על גבול שומרון, בֵּיתִין שלעכשיו.–תמנתה. Θαμνάθα. כמה מקומות היו ששמם תמנה, ונראה שכאן כוונתו לתמנה=תמנתה שבשבט דן (=תל תִּבְנָה שלעכשיו, ע׳ Abel RB 1925, 205), עשרים קילומיטר צפונית־מערבית לבית אל. – פרעתון. Φαραθών, בשבט אפרים (שופ׳ י״ב י״ג וט״ו), וולג: Phara, סורי: פרת, יוספוס (קדמ׳ י״ד א׳ ג׳): Φαραθώ. אולי פַּרְעָתָה שלעכשיו, כעשרה קילומיטר דרומית־מערבית לשכם. – תפוח. Τεφώ או Τεφών. השוה תַּפּוּחַ שביהושע ט״ו נ״ג (=בע׳
נב Ταφού). כשלשה מילין במערבה של חברון. – בית־צור. ע׳ ד׳ כ״ט. – וגזר. ע׳ ד׳
נג ט״ו. – והמצודה. היא חקרא (ע׳ א׳ ל״ג). – ומסכנות אכל. ע׳ ו׳ נ״ג. – בחדש השני. מרחשון. – להרס את־חומת חצר המקדש הפנימית. שתי חצרות היו במקדש: פנימית–לכהנים, וחיצונית–לעם. בתקופת הורדוס היתה החצר הפנימית מוקפת חומה. מחוץ לחומה היה מסביב חֵל, כעין מרפסת צרה, ומן החֵל היו מעלות מורידות לתוך החצר החיצונית (השוה משנה כלים א׳ ח׳: הַחֵל מְקֻדָּשׁ ממנו שאין הנכרי וטמא מת נכנסים לשם). מתחת למעלות היה עוד מעקה נמוך מסביב, הוא הַסּוֹרֵג, והוא היה התחום שלא יעברהו נכרי (השוה משנה מדות ב׳ ג׳: לפנים ממנו [מהר הבית] סורג גבוה עשרה טפחים... לפנים ממנו הַחֵל עשר אמות ושתים עשרה מעלות היו שם, רום מעלה חצי אמה ושלחה חצי אמה). ואלקימוס צוה להרוס את חומת החצר הפנימית שלא תהא מחיצה לנכרים בין קדש וחול (וע׳ Srhürer GJV I, 225) – ויהרס... ויחל להרס. קצת עלה כבר בידו להרוס והתחיל להרוס את השאר. – מעשה הנביאים. חגי וזכריה וחבריהם, שהם היו המנצחים על

נח וַיִּוָּעֲצוּ כָּל־הַפּוֹשְׁעִים לֵאמֹר הִנֵּה יוֹנָתָן וַאֲשֶׁר אִתּוֹ בִּמְנוּחָה
יוֹשְׁבִים לָבֶטַח עַתָּה נָבִיא אֶת־בַּקְחִידֶס וּתְפָשֵׂם כֻּלָּם בְּלַיְלָה אֶחָד׃
נט–ס וַיֵּלְכוּ וַיִּוָּעֲצוּ אִתּוֹ׃ וַיִּסַּע לָבוֹא בְּחַיִל גָּדוֹל וַיִּשְׁלַח מִכְתְּבֵי סֵתֶר
לְכָל־בְּנֵי־בְרִיתוֹ אֲשֶׁר בִּיהוּדָה כִּי־יִתְפְּשׂוּ אֶת־יוֹנָתָן וַאֲשֶׁר אִתּוֹ וְלֹא
סא יָכְלוּ כִּי־נוֹדְעָה עֲצָתָם׃ וַיִּתְפְּשׂוּ מֵאַנְשֵׁי הָאָרֶץ מֵרָאשֵׁי הָרִשְׁעָה
סב כַּחֲמִשִּׁים אִישׁ וַיְמִיתוּם׃ וַיֵּצֵא יוֹנָתָן וְשִׁמְעוֹן וַאֲשֶׁר אִתָּם לְבֵית־בֵּצִי
סג אֲשֶׁר בַּמִּדְבָּר וַיִּבְנוּ אֶת־חָרְבוֹתֶיהָ וַיְבַצְּרוּהָ׃ וַיֵּדַע בַּקְחִידֶס וַיֶּאֱסֹף
סד אֶת־כָּל־הֲמוֹנוֹ וְאֶל־אֲשֶׁר מִיהוּדָה שָׁלַח׃ וַיָּבֹא וַיִּחַן עַל־בֵּית־בֵּצִי
סה וַיִּלָּחֶם אוֹתָהּ יָמִים רַבִּים וַיַּעַשׂ מְכוֹנוֹת׃ וַיַּשְׁאֵר יוֹנָתָן אֶת־שִׁמְעוֹן
סו אָחִיו בָּעִיר וַיֵּצֵא לָאָרֶץ וַיָּבֹא בִ[מְתֵי] מִסְפָּר׃ וַיַּךְ אֶת־עֻדְמֵירָה וְאֶת־
סז אֶחָיו וְאֶת־בְּנֵי פָשִׁירוֹן בְּמוֹשָׁבָם וַיָּחֶל לְהַכּוֹת וְלַעֲלוֹת בֶּחָיִל׃ וְשִׁמְעוֹן
סח וַאֲשֶׁר אִתּוֹ יָצְאוּ מִן־הָעִיר וַיִּשְׂרְפוּ אֶת־הַמְּכוֹנוֹת׃ וַיִּלָּחֲמוּ אֶת־
בַּקְחִידֶס וַיִּנָּגֵף עַל־יָדָם וַיִּלְחָצוּהוּ מְאֹד כִּי־הָיוּ עֲצָתוֹ וּמְצוּרוֹ לַשָּׁוְא׃
סט וַיִּחַר אַפּוֹ בָּאֲנָשִׁים הַפּוֹשְׁעִים אֲשֶׁר־יְעָצוּהוּ לָבוֹא לָאָרֶץ וַיַּהֲרֹג מֵהֶם
ע רַבִּים וַיִּוָּעֵץ לָשׁוּב לְאַרְצוֹ׃ וַיֵּדַע יוֹנָתָן וַיִּשְׁלַח אֵלָיו מַלְאָכִים לַעֲשׂוֹת
עא אִתּוֹ שָׁלוֹם וּלְהָשִׁיב לָהֶם אֶת־הַשֶּׁבִי׃ וַיֵּאוֹת וַיַּעַשׂ כִּדְבָרָיו וַיִּשָּׁבַע
עב לוֹ לְבִלְתִּי בַּקֵּשׁ לוֹ רָעָה כָּל־יְמֵי חַיָּיו׃ וַיָּשֶׁב־לוֹ אֶת־הַשֶּׁבִי אֲשֶׁר
שָׁבָה לְפָנִי מִזֶּה מֵאֶרֶץ יְהוּדָה וַיָּשָׁב וַיֵּלֶךְ לְאַרְצוֹ וְלֹא יָסַף עוֹד
עג לָבוֹא בִּגְבוּלָם׃ וַתֶּחְדַּל חֶרֶב מִיִּשְׂרָאֵל וַיֵּשֶׁב יוֹנָתָן בְּמִכְמָשׂ וַיָּחֶל
יוֹנָתָן לִשְׁפֹּט אֶת־הָעָם וַיְבַעֵר אֶת־הָרְשָׁעִים מִיִּשְׂרָאֵל׃
י וּבִשְׁנַת שִׁשִּׁים וּמֵאָה עָלָה אֲלֶכְּסַנְדֵּר בֶּן־אַנְטִיוֹכוֹס אֶפִּיפָנֶס

נט בנין הבית השני.–ויועצו אתו. מה שהחליטו נראה מתוך פ״ס.–בית־בֵּצִי. Βεθβασί
סב או Βαιθβασί. בֵּצַי בעזרא ב׳ י״ז (=נחמ׳ ז׳ כ״ג) נמסר בע׳ (ה׳ ט״ז) Βασεί. לא רחוק מבית לחם, במדבר יהודה, במזרחה של תקוע יש ואדי אל־בַּצָּה וגם חורבת בית־בַּצָּה (וע׳
סו–עג Abel, RB 1925, 212–215).– עֻדְמֵירָה. Ὀδομηρά (ובסורי: עדורא).–פשירון. Φασιρών. נראה, ששני שבטים של בדוים היו. – ולעלות בחיל. על האויב. – ותחדל חרב מישראל. לחמש שנים. – במכמש. ט׳ מילין בצפונה של ירושלים. מגיד לך: מרכז פעולתם של יונתן ואנשיו במכמש היה, ומכאן היה יוצא המשפט לבער אחר המתיוונים שהיו מתרכזים בירושלים. –

י ובשנת ששים ומאה. – ג״א תר״ט לב״ע. – אלכסנדר בן־אנטיוכוס אפיפנס. אלכסנדר זה באמת לא בנו של אפיפנס היה, אלא רמאי היה, ושמו האמתי היה אלכסנדר בָּלָס (Balas, יש משוים לשם בַּעֲלָא בסורית), והוא היה אחד מדלת העם באזמיר, ומפני שהיה דומה בקלסתר פניו ואף בשנותיו לאנטיוכוס אבפטור אמר על עצמו שהוא בנו של אפיפנס, כלו׳ אחיו של אבפטור שנרצח. וכל מה שעשה בעטיו של אטלוס II מלך פירגמוס

ב וַיִּלְכֹּד אֶת־עַכּוֹ וַיְקַבְּלוּהוּ וַיִּמְלָךְ־שָׁם׃ וַיִּשְׁמַע דֶּמֶטְרִיּוֹס הַמֶּלֶךְ
ג וַיֶּאֱסֹף חַיִל רַב מְאֹד וַיֵּצֵא לִקְרָאתוֹ לַמִּלְחָמָה׃ וַיִּשְׁלַח דֶּמֶטְרִיּוֹס
ד אֶל־יוֹנָתָן סְפָרִים בְּדִבְרֵי שָׁלוֹם לְגַדֵּל אוֹתוֹ׃ כִּי אָמַר נַקְדִּים לַעֲשׂוֹת
ה שָׁלוֹם אִתּוֹ בְּטֶרֶם יַעֲשֶׂהוּ עִם־אֲלֶכְּסַנְדֵּר נֶגְדֵּנוּ׃ כִּי יִזְכֹּר אֶת כָּל־
ו הָרָעוֹת שֶׁעָשִׂינוּ לוֹ וּלְאֶחָיו וְלָעָם׃ וַיִּתֶּן־לוֹ תֹּקֶף לֶאֱסָף־חַיִל וּלְהָכִין
נֶשֶׁק וְלִהְיוֹת בֶּן־בְּרִיתוֹ וְאֶת־בְּנֵי־הַתַּעֲרוּבוֹת אֲשֶׁר בַּמְּצוּדָה אָמַר
ז לְהָשִׁיב לוֹ׃ וַיָּבֹא יוֹנָתָן יְרוּשָׁלֵם וַיִּקְרָא אֶת־הַסְּפָרִים בְּאָזְנֵי כָל־
ח הָעָם וְהָאֲנָשִׁים מִן־הַמְּצוּדָה׃ וַיִּירְאוּ יִרְאָה גְדוֹלָה כִּי־שָׁמְעוּ כִּי נָתַן
ט לוֹ הַמֶּלֶךְ תֹּקֶף לֶאֱסָף־חָיִל׃ וַיָּשִׁיבוּ הָאֲנָשִׁים מִן־הַמְּצוּדָה לְיוֹנָתָן
י אֶת־בְּנֵי־הַתַּעֲרוּבוֹת וַיִּמְסְרֵם לְהוֹרֵיהֶם׃ וַיֵּשֶׁב יוֹנָתָן בִּירוּשָׁלֵם וַיָּחֶל
יא לִבְנוֹת וּלְחַדֵּשׁ אֶת־הָעִיר׃ וַיֹּאמֶר לְעוֹשֵׂי הַמְּלָאכָה לִבְנוֹת הַחֹמוֹת
יב וְהַר־צִיּוֹן מִסָּבִיב אַבְנֵי מַחְצֵב לְמִבְצָר וַיַּעֲשׂוּ־כֵן׃ וַיִּבְרְחוּ הַנָּכְרִים
יג אֲשֶׁר־הָיוּ בַּמִּבְצָרִים אֲשֶׁר־בָּנָה בַקְּחִידֵס׃ וַיַּנַּח כָּל־אִישׁ אֶת־מְקוֹמוֹ
יד וַיֵּלֶךְ אֶל־אַרְצוֹ׃ רַק בְּבֵית־צוּר נִשְׁאֲרוּ אֲחָדִים מִן־הָעוֹזְבִים אֶת־
הַתּוֹרָה וְאֶת־הַמִּצְוֹת כִּי־הָיְתָה [לָהֶם] לְמָנוֹס׃
טו וַיִּשְׁמַע אֲלֶכְּסַנְדֵּר הַמֶּלֶךְ אֶת־כָּל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר־שָׁלַח דֶּמֶטְרִיּוֹס
לְיוֹנָתָן וַיְסַפְּרוּ לוֹ אֶת־הַמִּלְחָמוֹת וְאֵת הַגְּבוּרוֹת אֲשֶׁר־עָשָׂה הוּא
טז וְאֶחָיו וְאֵת הַתְּלָאוֹת אֲשֶׁר־מְצָאוּם׃ וַיֹּאמֶר הֲנִמְצָא כָּזֶה גֶּבֶר אֶחָד
יז וְעַתָּה נָשִׂימָה אוֹתוֹ אוֹהֵב וּבֶן־בְּרִיתֵנוּ׃ וַיִּכְתֹּב סְפָרִים וַיִּשְׁלַח אֵלָיו
כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה לֵאמֹר׃
יח–יט הַמֶּלֶךְ אֲלֶכְּסַנְדֵּר לְאָחִיו יוֹנָתָן שָׁלוֹם׃ שָׁמַעְנוּ עָלֶיךָ כִּי אִישׁ
כ גִּבּוֹר־חַיִל אַתָּה וְנָאֶה לְךָ לִהְיוֹת אוֹהֲבֵנוּ׃ וְעַתָּה הֶעֱמַדְנוּךָ הַיּוֹם

(159–138) עשה, והוא שנתן לו את השם אלכסנדר וגם סייע בידו לעלות למלכות סוריה, כדי שיפיל את דמיטריוס. גם תלמי VI מלך מצרים ואריארתס V מלך קפדוקיה תמכו בידו ונתנו לו חיל להוציא את מזימתו אל הפועל. ואע"פ שלדברי פולוביוס (ל"ג י"ד ו') יודע היה הסינטוס ברומי את יחוסו של אלכסנדר מכל מקום לא איחר גם זה לקיים אותו כבנו של אפיפנס ולהבטיח לו עזרה. והואיל ודמיטריוס היה שנוא על עמו מחמת גאותו וקשי אופיו ויחס של בוז לזולתו ולעניני ממשלתו (ע' יוספוס קדמ' י"ג ב' א') לפיכך עלה בידו של אלכסנדר להפילו ולישב על כסאו. הכותב קורא כאן לאלכסנדר בשם שקיבל במלכותו, וכן
יד קורא לו גם יוספוס. — ב ב י ת־צ ו ר. ע' ד' כ"ט. יוספוס מוסיף (וכן נראה מפל"ב ומן י"א
טז כ'): ואשר היו במצודת ירושלים. — ג ב ר א ח ד. שינה ממטבע הלשון שבברא' מ"א ל"ח, ששם (לגבי רוח אלהים של יוסף) הוציא בלשון איש (ἄνθρωπος), וכאן (לגבי רוח גבורה שביונתן) – בלשון גבר (ἀνήρ). ואילמלא דמסתפינא הייתי אומר שבגוף העברי היה כתוב גבר

לְכֹהֵן גָּדוֹל לְעַמְּךָ וְאוֹהֵב הַמֶּלֶךְ תִּקָּרֵא | וַיִּשְׁלַח אֵלָיו אַרְגָּמָן וַעֲטֶרֶת
זָהָב | וּלְהַשְׂכִּיל בַּאֲשֶׁר לָנוּ וְלִשְׁמֹר אַהֲבָה אֵלֵינוּ׃
כא וַיִּלְבַּשׁ יוֹנָתָן אֶת־מְעִיל־הַקֹּדֶשׁ בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בִּשְׁנַת שִׁשִּׁים
וּמֵאָה בְּחַג הַסֻּכּוֹת וַיֶּאֱסָף־חַיִל וַיָּכֶן נֶשֶׁק רָב׃
כב וַיִּשְׁמַע דֶּמֶטְרִיּוֹס אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיִּתְעַצֵּב וַיֹּאמַר׃ מַה־
זֹּאת עָשִׂינוּ כִּי הִקְדִּימָנוּ אֲלֶכְּסַנְדֵּר לְהָקִים אַהֲבָה עִם־הַיְּהוּדִים
כג לְהִתְחַזֵּק׃ אֶכְתֹּב גַּם־אֲנִי אֲלֵיהֶם דִּבְרֵי תַנְחוּמִים וּגְדוּלוֹת וּמַתָּנוֹת
כד לְמַעַן יִהְיוּ אִתִּי לְעֵזֶר׃ וַיִּשְׁלַח אֲלֵיהֶם כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה׃
כה–כו הַמֶּלֶךְ דֶּמֶטְרִיּוֹס לְעַם־הַיְּהוּדִים שָׁלוֹם׃ אֵת אֲשֶׁר־שְׁמַרְתֶּם
אִתָּנוּ אֶת־בְּרִיתוֹתֵיכֶם וַתִּשָּׁאֲרוּ בְּאַהֲבָתֵנוּ וְלֹא הִתְחַבַּרְתֶּם לְאוֹיְבֵינוּ
כז שָׁמַעְנוּ וְשָׂמָחְנוּ׃ וְעַתָּה הִשָּׁאֲרוּ עוֹד לִשְׁמֹר אֵלֵינוּ אֱמוּנָה וְגָמַלְנוּ
כח לָכֶם טוֹבוֹת חֵלֶף הַטּוֹבוֹת אֲשֶׁר־תַּעֲשׂוּ אִתָּנוּ׃ וַהֲנָחוֹת רַבּוֹת נַעֲשֶׂה
כט לָכֶם וְנִתֵּן לָכֶם מַתָּנוֹת׃ וְעַתָּה אֲנִי מַתִּיר אֶתְכֶם וְשׁוֹמֵט לְכָל־
ל הַיְּהוּדִים מִן־הַמִּסִּים וְעֶרֶךְ־הַמֶּלַח וּמִמִּסֵּי הַכֶּתֶר׃ וּשְׁלִישִׁית הַזֶּרַע
וַחֲצִי פְּרִי־הָעֵץ אֲשֶׁר יִפֹּל־לִי לָקַחַת אֲנִי מַנִּיחַ מִן־הַיּוֹם וָהָלְאָה
לָקַחַת מֵאֶרֶץ יְהוּדָה וּמִשְּׁלֹשֶׁת הַגְּלִילוֹת אֲשֶׁר־חֻבְּרוּ אֵלֶיהָ מִן־

אחר (ברי"ש), והמתרגם רי"ש בדל"ת נתחלפה לו. — כ ה ן ג ד ו ל. במשך שבע שנים – למן מות אלקימוס – לא היה כהן גדול. — ב ג ד א ר ג מ ן ו ע ט ר ת ז ה ב. ממלבושי מלכות הם
כא (ח' י"ד), וסימן של חסד הוא לאיש שהמלך חפץ ביקרו (אסתר ח' ט"ו, דנ' ה' ז'). — ב ח ד ש ה ש ב י ע י. לפי שהוא מזכיר חג הסוכות (ויקרא כ"ג ל"ד) הוציא את החדש תשרי בלשון החדש השביעי, כמו שהוא מוזכר בתורה, אבל באמת היו מונין אז השנה מתשרי והיה נחשב
כד להם בסדר החדש הראשון. — ד ב ר י ת נ ח ו מ י ם. בשם λόγους παρακλήσεως. παράκλησις נמסר בע' לשון תנחומים ונחומים, והוא לשון חיזוק ועידוד (וכן ענינו במעשי השליחים י"ג ט"ו, ולא דברי מוסר, כתרגומו של דיליטש). בוולג' verba deprecatoria=דברי תנחומים (כמו שנמסר פעם אחת בע' ירמ' ל"א ט', אבל גם שם תחנונים=תנחומים, שהיא ניגוד ל ב כ י). —
כה–כו ו ג ד ו ל ו ת. כלו' תהלות ושבחים. — א ת־ב ר י ת ו ת י כ ם. ע' ט' ע'–ע"ב. נוח היה לו
כח להִתַּמֵּם ולכתוב כאילו מאמין הוא שעדיין היהודים קיימים בבריתו. — ו ה נ ח ו ת ר ב ו ת. בפל"ו–ל"ז נמנו התנאים שעל פיהם ניתנות ההנחות, ובפל"ח–מ"א ומ"ג–מ"ה פורט גופן של
כט ההנחות. — כ ל־ה י ה ו ד י ם. שנמצאים בשאר מדינות המלך חוץ מארץ יהודה. — מ ן־ה מ ס י ם. מסי גלגלת, שהיו מתחלפים לפי מצבו וערכו של כל איש ואיש. — ו ע ר ך ה מ ל ח. שהיו מעריכין את המלח שהוציאו מסביבות ים המלח ונוטלין מס לפי מחירו (ἡ τιμὴ τοῦ ἅλος). — ו מ מ ס י ה כ ת ר. המסים שתחלתם היתה ברצון וסופם באונס. השוה מגלת תענית ב': בעשרין ושבעה ביה [באייר] אתנטילו כְּלִילָאֵי מיהודה ומירושלם. מס זה היה מעין המס
ל aurum coronarium של הרומיים (מק"ב י"ד ד'). — ו ש ל י ש י ת ה ז ר ע. ושלישית תבואת הזרע. בממשלת הסליבקיים היו מחליפין את המסים הללו בכסף. — א ש ר י פ ל־ל י. אשר יגיע לי (השוה במד' ל"ד ב' זאת הארץ אשר תפל לכם בנחלה). — ו מ ש ל ש ת ה ג ל י ל ו ת τῶν

לא הַשֹּׁמְרוֹן וְהַגָּלִיל לְמִן־הַיּוֹם הַזֶּה וְעַד עוֹלָם: וִירוּשָׁלַיִם תִּהְיֶה קְדוֹשָׁה
לב וַחָפְשִׁיָּה וּגְבוּלֶהָ [מִן־]הַמַּעַשְׂרוֹת וְהַמִּסִּים: אֲנִי מֵנִיחַ גַּם אֶת־תָּקְפָּהּ
הַמְּצוּדָה אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַיִם וְנוֹתֵן לַכֹּהֵן הַגָּדוֹל לְמַעַן יָשִׂים בָּהּ אֲנָשִׁים
לג אֲשֶׁר יִבְחַר בָּהֶם לְשָׁמְרָהּ: וְכָל־נֶפֶשׁ הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר־הוּבְלָה בִּשְׁבִי
מֵאֶרֶץ יְהוּדָה לְכָל־מַלְכוּתִי אֲנִי מְשַׁלֵּחַ חָפְשִׁי חִנָּם וְכֻלָּם יָנִיחוּ אֶת־
לד מִסֵּיהֶם וּמִמִּקְנֵיהֶם: וְכָל־הַחַגִּים וְהַשַּׁבָּתוֹת וְרָאשֵׁי הֶחֳדָשִׁים וִימֵי
הַמּוֹעֲדִים וּשְׁלֹשָׁה יָמִים לִפְנֵי הֶחָג וּשְׁלֹשָׁה יָמִים אַחַר הֶחָג יִהְיוּ
לה כֻּלָּם יְמֵי־חֹפֶשׁ וַהֲנָחָה לְכָל־הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר בְּמַלְכוּתִי: וְלֹא יִהְיֶה־
לו כֹּחַ לְאִישׁ לִנְגֹּשׂ וּלְאַלֵּץ אִישׁ מֵהֶם לְכָל־דָּבָר: וְכָתְבוּ מִן־הַיְּהוּדִים
בְּחֵיל־הַמֶּלֶךְ כִּשְׁלֹשִׁים אֶלֶף אִישׁ וְנִתַּן לָהֶם שָׂכָר כַּאֲשֶׁר יַגִּיעַ לְכָל־
לז חֵיל־הַמֶּלֶךְ: וְהָעֳמְדוּ מֵהֶם בְּמִבְצְרֵי הַמֶּלֶךְ הַגְּדוֹלִים וּמֵהֶם יַעַמְדוּ
עַל־צָרְכֵי הַמַּלְכוּת אֲשֶׁר לֶאֱמוּנָה וַאֲשֶׁר עֲלֵיהֶם וְהָרָאשִׁים מֵהֶם

τριῶν νομῶν. שלשתם משומרון היו (השוה בפל״ח) והם עֲפֵרַיִם, לוד ורמתים. התיבה והגליל
בטעות היא כתובה (ע׳ בפל״ח, וכן י״א כ״ה ול״ד). ונראה שמקורה עוד בכ״י העברי,
לא שהיתה הכפלה מן התיבה הגלילות שלפניה. — וירושלם תהיה קדושה. ענין זה
מתבאר מתוך פקודה של אנטיוכוס III הגדול שמביא יוספוס (קדמ׳ י״ב ג׳ ד׳): „שום נכרי
אין לו רשות ליכנס לתוך אותו חלק מן המקדש שהוא סגור אף בפני היהודים, חוץ מאותם
מהם שנתקדשו לשם כך ושמותר להם לפי דיני המקום. כמו כן הוחלט שאיש לא יעיז להכניס
לעיר בשר סוס או חזיר או חמורי בר או המורי בית, חתולים, שועלים, ארנבות, ובכלל כל
בעלי חיים האסורים ליהודים. וכמו כן נאסר להכניס לעיר עורות של בעלי חיים אלו או
להחזיקם בעיר. רק בעלי חיים המשמשים מעולם לקרבנות, הנחוצים לעבודת המקדש,
מותרים להמצא בתוך תחומי העיר. וכל מי שעבר על אחת ההחלטות הללו נקנס בשלשת
אלפים דרכמי כסף לטובת הכהנים״. — יוספוס (קדמ׳ י״ג ב׳ ג׳) מוסר תכנו של כתוב זה:
ורצוני שירושלים העיר תהא קדושה ומקלטית (καὶ ἄσυλον) וחפשיה עד גבולותיה מן
המעשרות ומן המסים... ואותם עשרת אלפים דרכמין שהיו נוהגין המלכים לקבל מן המקדש
לב אני מניח לכם לטובת הכהנים העובדים במקדש. — המצודה. היא חקרא, כמו בפ״ו–ט׳
(השוה א׳ ל״ג–ל״ו). — לכהן הגדול. אינו קורא ליהונתן בשמו, שהרי כבר קבל את
בריתו של אלכסנדר, ולפיכך המכתב כלו ערוך הוא על שם העם. ולא על שמו של
לג יונתן. — וכלם. לכלם יניחו את המסים ואף ממקניהם. — יוספוס (שם) כותב: ומן היהודים
השבויים או הנמצאים בעבדות בארצנו אני מניח חפשים ואוסר להשתמש באונס (ἀγγαρεύεσθαι)
לד במקנה היהודים. — ושלשה ימים... חֹפֶשׁ. חופש = ἀτέλεια ממסים ומחובות עבודה
למלכות, כלו׳ שלא להכריחם לשום עבודה (כמבואר בפל״ה), כדי שיוכלו לעלות לרגל לירושלים.—
לו כשלשים אלף איש. והוא, מלך סוריה, הרי ירויח בזה כפלים: מצד אחד ירחיק מארץ
ישראל שלשים אלף איש מאנשי החיל ומצד שני יהיה לו חיל טוב במלחמתו עם אלכסנדר
בלס. — שכר. ξένια=שכר הנכרים הנשכרים לעבוד בצבא (מאכל ומלבוש וכסף שהיו ניתנים
לז לשכירי החיל, השוה יוספוס קדמ׳ י״א ח׳ ה׳, י״ב ב׳ ה׳ וג׳ א׳). — על־צרכי המלכות
אשר לאמונה. כוונתו לשומרי חצר המלכות וראש המלך. השוה יוספוס (קדמ׳ י״ג ב׳

לח יִהְיוּ וְהָלְכוּ בְּחֻקּוֹתֵיהֶם וְכַאֲשֶׁר צִוָּה הַמֶּלֶךְ בְּאֶרֶץ יְהוּדָה: וּשְׁלֹשֶׁת
הַגְּלִילוֹת אֲשֶׁר חֻבְּרוּ לִיהוּדָה מֵאֶרֶץ שֹׁמְרוֹן מְחַבֵּר אָנֹכִי לִיהוּדָה
אֲשֶׁר־יֵחָשְׁבוּ לִהְיוֹת לְאֶחָד וְלֹא יִשָּׁמְעוּ לְשִׁלְטוֹן אַחֵר כִּי אִם־לַכֹּהֵן
לט הַגָּדוֹל: וְאֶת־עַכּוֹ וְאֶת־[הָאָרֶץ] הַבָּאָה אֵלֶיהָ נָתַתִּי מַתָּנָה לְבֵית־
מ הַמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַיִם לַהוֹצָאָה הַנְּחוּצָה בַּמִּקְדָּשׁ: וְאָנֹכִי נוֹתֵן שָׁנָה
שָׁנָה חֲמִשָּׁה עָשָׂר אֶלֶף שֶׁקֶל כֶּסֶף מִתְּבוּאַת הַמֶּלֶךְ מִן־הַמְּקוֹמוֹת
מא הַבָּאִים: וְכָל־הָעוֹדֵף אֲשֶׁר לֹא־נָתְנוּ הַפְּקִידִים כְּבַשָּׁנִים הָרִאשׁוֹנוֹת
מב יִתְּנוּ מֵעַתָּה לִמְלֶאכֶת הַבָּיִת: וּמִלְּבַד אֵלֶּה חֲמֵשֶׁת אַלְפֵי שֶׁקֶל כֶּסֶף
אֲשֶׁר הָיוּ לוֹקְחִים כְּבַשָּׁנִים הָרִאשׁוֹנוֹת מִצָּרְכֵי הַמִּקְדָּשׁ דְּבַר שָׁנָה
מג בְשָׁנָה גַּם־אֵלֶּה הוּנְחוּ כִּי לַכֹּהֲנִים הָעוֹבְדִים הֵם: וְכֹל אֲשֶׁר־יָנוּס
לַמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַיִם וּלְכָל־גְּבוּלוֹ הַחַיָּב לַמֶּלֶךְ וְכָל־דָּבָר יִנָּקֶה
מד [הוּא] וְכֹל אֲשֶׁר לוֹ בְּמַלְכוּתִי: וּלְהִבָּנוֹת וּלְהִתְחַדֵּשׁ מְלֶאכֶת הַמִּקְדָּשׁ
מה וְהַהוֹצָאָה תִּנָּתֵן מִתְּבוּאַת הַמֶּלֶךְ: וּלְהִבָּנוֹת חֹמוֹת יְרוּשָׁלַיִם וּלְבַצֵּר
מִסָּבִיב וְהַהוֹצָאָה תִּנָּתֵן מִתְּבוּאַת הַמֶּלֶךְ וְלִבְנוֹת הַחֹמוֹת בִּיהוּדָה:
מו וְכִשְׁמֹעַ יוֹנָתָן וְהָעָם אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לֹא הֶאֱמִינוּ לָהֶם
וְלֹא קִבְּלוּ כִּי זָכְרוּ אֶת־הָרָעוֹת הַגְּדֹלוֹת אֲשֶׁר עָשָׂה בְּיִשְׂרָאֵל
מז וְעִנָּה אוֹתָם מְאֹד: וַיִּרְצוּ בַּאֲלֶכְּסַנְדֵּר כִּי הוּא הָיָה לָהֶם רִאשׁוֹן

ג׳): מהם אעמיד במצב המבצרים, מהם בין שומרי גופי וקצתם אעשה שרים לצבא היכלי.—
לח ושלשת הגלילות. ע׳ בפ״ל. שלשת הגלילות היו כבר מאוכלסים ביהודים, ואין כאן
לט שום מתנה, אלא אישור מצדו של דמיטריוס. — ואת־עכו. בכוונה הוא נותן לבית המקדש
מקום שאינו שלו, את תחום עכו, שאויבו אלכסנדר שרוי בה (ע׳ בפ״א), ומתנה זו הרי היתה
יותר לטובתו מאשר לטובתם של היהודים. תחום עכו נכנס לארץ ישראל אח״כ ע״י יונתן,
מ שקבלהו מאת אנטיוכוס IV, בנו של אלכסנדר בלס. — ואנכי. ניגוד הוא למה שאמר בפסוק
הקודם: את עכו עליכם לכבוש מידי אלכסנדר, אבל אני נותן לכם כך וכך. — שקל כסף
הוא בערך ארבעה אדרכמונים, וט״ו אלף שקל הוא בערך 3200 £ (על החשבון ע׳ בפי׳ מק״ב
ג׳ י״א). — מן־המקומות הבאים. כלו׳ שנוח להם ליהודים לקבל משם את מתנת המלך.
נראה שלשון זה הוא מעין אשגרה של לשון הממשלה, כדי שאחר כך יהא אפשר להתנהג
מא בערמומיות. — העודף. מן ההמשך נראה שכוונתו לסיוע התמידי שהיו המלכים נוהגין ליתן
שנה שנה למקדש, ושבאותן הזמנים – מימי אנטיוכוס אפיפנס– הפסיקו מתנה זו. — אשר לא
נתנו הפקידים. לא המלכים אשמים, אלא הפקידים! — למלאכת הבית. כוונתו
לעבודת שמים שבמקדש (השוה דה״א כ״ג ד׳), שהרי על מלאכת הבנין ובדק הבית מדובר
מב–מג בפמ״ד. — חמשת אלפים שקלי כסף. בערך 1,067 £. — ינוס למקדש. המקדש
דין מקלט לו וכל רוצח נפש הנס שמה נמלט מרדיפתם של גואלי הדם (ע׳ שמות
כ״א י״ד, מל״א א׳ נ׳, ב׳ כ״ח ואילך). וכאן הוא נותן למקדש גם דין של מנוס לבעלי
מד חובות (כמנהג היוונים). — ולהבנות ולהתחדש... כיוצא בזה מצינו למלכי פרס
מו–מז (עזרא ו׳ ח׳, ז׳ כ׳).—וְעִנָּה אותם מאד. כאמור בפרקים ז׳–ט׳.—ראשון. ἀρχηγός. אולי

מח לְדִבְרֵי שָׁלוֹם וַיַּעַזְרוּ לוֹ כָּל־הַיָּמִים׃ וַיֶּאֱסֹף אֲלֶכְסַנְדֵּר הַמֶּלֶךְ חַיִל
מט רָב וַיִּחַן לִקְרַאת דֶּמֶטְרִיּוֹס׃ וַיַּאַסְרוּ מִלְחָמָה שְׁנֵי הַמְּלָכִים וַיָּנָס
נ מַחֲנֵה דֶּמֶטְרִיּוֹס וַיִּרְדֹּף אַחֲרָיו אֲלֶכְסַנְדֵּר וַיִּגְבַּר עֲלֵיהֶם׃ וַתֶּחֱזַק
הַמִּלְחָמָה מְאֹד עַד־בּוֹא הַשֶּׁמֶשׁ וַיִּפֹּל דֶּמֶטְרִיּוֹס בַּיּוֹם הַהוּא׃
נא וַיִּשְׁלַח אֲלֶכְסַנְדֵּר אֶל־תַּלְמַי מֶלֶךְ מִצְרַיִם מַלְאָכִים בַּדְּבָרִים
נב הָאֵלֶּה לֵאמֹר׃ כְּבָר שַׁבְתִּי לְמַלְכוּתִי וָאֵשֵׁב עַל־כִּסֵּא אֲבוֹתַי וָאֶתְפֹּשׂ
נג אֶת־הַמֶּמְשָׁלָה וָאֶגֹּף אֶת־דֶּמֶטְרִיּוֹס וָאֶכְבֹּשׁ אֶת־אַרְצֵנוּ׃ וָאֶאֱסֹר אִתּוֹ
נד מִלְחָמָה וַיִּנָּגֵף הוּא וּמַחֲנֵהוּ עַל־יָדֵנוּ וַנֵּשֶׁב עַל־כִּסֵּא מַלְכוּתוֹ׃ וְעַתָּה
נָקִימָה אַהֲבָה בֵּינֵינוּ וְעַתָּה תְּנָה־לִּי בִתְּךָ לְאִשָּׁה וְהִתְחַתַּנְתִּי לְךָ
וְנָתַתִּי לְךָ מַתָּנוֹת וָלָהּ הָרְאוּיוֹת לָךְ׃
נה וַיַּעַן תַּלְמַי הַמֶּלֶךְ לֵאמֹר
בָּרוּךְ הַיּוֹם אֲשֶׁר בּוֹ שַׁבְתָּ לְאֶרֶץ אֲבוֹתֶיךָ וַתֵּשֶׁב עַל־כִּסֵּא
נו מַלְכוּתָם׃ וְעַתָּה אֶעֱשֶׂה־לָּךְ אֲשֶׁר כָּתַבְתָּ וּפְגַשְׁתַּנִי בְעַכּוֹ לְמַעַן
נִתְרָאֶה וְהִתְחַתַּנְתִּי לְךָ כַּאֲשֶׁר אָמָרְתָּ׃
נז וַיֵּצֵא תַלְמַי מִמִּצְרַיִם הוּא וּקְלֵיאָפַּטְרָה בִתּוֹ וַיָּבֹא לְעַכּוֹ בִּשְׁנַת
נח שְׁתַּיִם וְשִׁשִּׁים וּמֵאָה׃ וַיִּפְגְּשֵׁהוּ אֲלֶכְסַנְדֵּר הַמֶּלֶךְ וַיִּתֶּן־לוֹ אֶת־
קְלֵיאָפַּטְרָה בִּתּוֹ וַיַּעַשׂ אֶת־מִשְׁתֶּהָ בְּעַכּוֹ כְּדֶרֶךְ הַמְּלָכִים בְּכָבוֹד
נט–ס גָּדוֹל׃ וַיִּכְתֹּב אֲלֶכְסַנְדֵּר הַמֶּלֶךְ אֶל־יוֹנָתָן לָצֵאת לְפָנָיו׃ וַיֵּלֶךְ
בְּכָבוֹד לְעַכּוֹ וַיִּפְגֹּשׁ אֶת־שְׁנֵי הַמְּלָכִים וַיִּתֵּן לָהֶם כֶּסֶף וְזָהָב וּלְאוֹהֲבֵיהֶם
סא וּמַתָּנוֹת רַבּוֹת וַיִּמְצָא חֵן לִפְנֵיהֶם׃ וַיֵּאָסְפוּ נֶגְדּוֹ אַנְשֵׁי בְלִיַּעַל
מִיִּשְׂרָאֵל אֲנָשִׁים פּוֹשְׁעִים לְהִתְאוֹנֵן עָלָיו וְלֹא שָׁמַע אֲלֵיהֶם הַמֶּלֶךְ׃
סב וַיְצַו הַמֶּלֶךְ וַיַּפְשִׁיטוּ אֶת־יוֹנָתָן אֶת־בְּגָדָיו וַיַּלְבִּישֻׁהוּ אַרְגָּמָן וַיַּעֲשׂוּ־
סג כֵן׃ וַיּוֹשִׁיבֵהוּ הַמֶּלֶךְ עַל־יָדוֹ וַיֹּאמֶר לְשָׂרָיו צְאוּ אִתּוֹ אֶל־רְחוֹב
הָעִיר וְקִרְאוּ כִּי־אִישׁ אַל־יִתְאוֹנֵן עָלָיו בְּכָל־דָּבָר וְאִישׁ אַל־יַעֲצִיבֵהוּ
סד בְּכָל־דָּבָר׃ וַיְהִי כַּאֲשֶׁר רָאוּ הַמִּתְאוֹנְנִים אֶת־כְּבוֹדוֹ כַּאֲשֶׁר קָרָא
סה לְפָנָיו הַקּוֹרֵא וְהוּא מְלֻבָּשׁ אַרְגָּמָן וַיָּנוּסוּ כֻלָּם׃ וַיְכַבְּדֵהוּ הַמֶּלֶךְ
וַיִּכְתְּבֵהוּ מִן־הָאוֹהֲבִים הָרִאשֹׁנִים וַיְשִׂימֵהוּ שַׂר־צָבָא וְשַׂר־פֶּלֶךְ׃

נא כוונתו ראשון במעלה, ולא בזמן. – תלמי. הוא תלמי VI פילומיטור, שמלך (בתחלה תחת אפיטרופסותה
נד של קליאופטרה אמו) בשנות 180–146. – בתך. קליאופטרה. – והתחתנתי לך. בלמ"ד (וכן
נט בסמוך), דוקא כמו בדה"ב י"ח א' ויתחתן לאחאב. – לצאת לפניו. שוב לשון דה"ב י"ד ט'. –
סה ושר־פלך. καὶ μεριδάρχην = ושר של μερίς (=חלק של מדינה). כל μέρις היה מתחלק

סו–סז וַיָּשָׁב יוֹנָתָן יְרוּשָׁלַיִם בְּשָׁלוֹם וּבְשִׂמְחָה׃ וּבִשְׁנַת חָמֵשׁ וְשִׁשִּׁים וּמֵאָה
סח בָּא דֶּמֶטְרִיּוֹס בֶּן־דֶּמֶטְרִיּוֹס מִכְּרֵתִים לְאֶרֶץ אֲבוֹתָיו׃ וַיִּשְׁמַע אֲלֶכְסַנְדֵּר
סט הַמֶּלֶךְ וַיִּתְעַצֵּב מְאֹד וַיָּשָׁב לְאַנְטִיּוֹכְיָה׃ וַיַּעֲמֵד דֶּמֶטְרִיּוֹס אֶת־
אַפּוֹלוֹנְיוֹס אֲשֶׁר הָיָה עַל־שְׂדֵה־אֲרָם וַיֶּאֱסֹף חַיִל רַב וַיִּחַן עַל־יַבְנֶה
וַיִּשְׁלַח אֶל־יוֹנָתָן הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל לֵאמֹר׃
ע אַתָּה לְבַדְּךָ הִתְקוֹמַמְתָּ נֶגְדֵּנוּ וַאֲנִי הָיִיתִי לְלַעַג וּלְקֶלֶס בִּגְלָלְךָ
עא וְלָמָּה תַרְאֶה תָקְפְּךָ נֶגְדֵּנוּ עַל־הֶהָרִים׃ וְעַתָּה אִם־תִּבְטַח בְּחֵילְךָ רֵד
עב אֵלֵינוּ אֶל־הָעֵמֶק וְנִשָּׁפְטָה שָּׁם כִּי־אִתִּי חֵיל־הֶעָרִים׃ שְׁאַל וּלְמַד
מִי אֲנִי וְהַנִּשְׁאָרִים הָעוֹזְרִים לָנוּ וְאָמְרוּ אֵין־לָכֶם מַעֲמַד רֶגֶל בְּפָנֵינוּ
עג כִּי־פַעֲמַיִם נִגְּפוּ אֲבוֹתֶיךָ בְּאַרְצָם׃ וְעַתָּה לֹא תוּכַל לַעֲמֹד כְּנֶגֶד סוּס
וְחַיִל זֶה בָּעֵמֶק אֲשֶׁר אֵין־שָׁם אֶבֶן וְלֹא־צוּר וְלֹא מָקוֹם לָנוּס׃

סז לטופרכיות. – חמש וששים ומאה. ג"א תרי"ד לב"ע. – דמטריוס. הוא דמיטריוס II
ניקטור. – מִכְּרֵתִים. שהיה שם בגולה למן הזמן שהתחילה המלחמה בין אביו ואלכסנדר.
סח לפי יוספוס (קדמ' י"ג ד' ג') הלך מאי כרתים לקיליקיה, כלו' לגבול של מלכות סוריה,
סט ואתו חיל שכירים רב בהנהגתו של לַסְתֵּינֵס איש כרתים (ע' י"א ל"ב). – וישב לאנטיוכיה.
מפוניקיה (יוספוס, שם). – את־אפולוניוס. לפי פולוביוס (ל"א כ"א ב') גדל עם (σύντροφος)
דמיטריוס I, ויוספוס קוראו בשם (או Ἀπολλώνιος ὁ Ταός (Δαός = אפולוניוס הדאוסי,
כלו' בן־עם הדאים, אומה של שכותים שהיתה נודדת במערבו של ים הכספי ועל שמה
נקראה אותה מדינה בשם דאגיסטַן. – שדה־ארם. זהו השם העברי (שדה בעברית=טריטוריה
בלע"ז, השוה רות ד' ג' השבה משדה מואב, ולשם שדה ארם השוה הושע י"ב י"ג) של
κοίλη Συρία ביוונית, שהוא תרגום של השם הסורי חילת סוריה=עמק סוריה (חֵילָא
בסורית=עמק) במובן המצומצם: העמק שבין שני הרי הלבנון (השוה יהושע י"א י"ז בקעת הלבנון).
אבל היקפה של חילת סוריה היה משתנה בהמשך הזמנים, ובתקופת היוונים היו מכלילים
בשם חילת סוריה את כל ארץ ישראל ופוניקיה. אצל יוספוס (קדמ' י"ד ד' ה') יש לשון
זה: קוליסוריה עד פרת הנהר ומצרים. ונראה שאף כאן משמעו כך (והסורי מסר: הו דעביד
הוא על סוריא). – נראה שאפולוניוס זה מושל חילת סוריה במלכותו של דמיטריוס I היה
(כך נראה מתוך המשך הדברים כאן, אבל לפי יוספוס שם, פקידו של אלכסנדר היה ומרד
בו ועבר לצדו של דמיטריוס). ולפי פולוביוס (ל"א י"ט כ"א) עוד בזמן שהיה דמיטריוס
ע עצור ברומי היה אפולוניוס זה ידידו ושמר לבן אהבת אב. – יבנה. ע' ד' ט"ו. – בגללך.
עא שלא כבשתיך. – על־ההרים. ששם קל להמלט מידי אויב. – ונשפטה. נמסר כלשון
היווני: συγκριθῶμεν ἑαυτοῖς, לשון דִּיּוּן יחד, השתוות. בע' נמסר בלשון זה פָּתַר (וגם
פָּרַשׁ, כגון במד' ט"ו ל"ד), ואצל תאודוטיון לדניאל ה' י"ב מְפַשֵּׁר, ושם ט"ז לְמִפְשַׁר.
ואילולא דמסתפינא הייתי מוסר כאן בלשון: ונתראה פנים (על דרך מל"ב י"ד ח' וי"א,
דה"ב כ"ה י"ז וכ"א). – חיל־הערים. יוספוס (קדמ' י"ג ד' ג') מוסר: על כל פנים דע
שהאנשים הטובים ביותר מכל עיר הם בחילי (ἐμοὶ συστρατεύεσθαι) והם הם האנשים שהיו
עב תמיד מנצחים לאבותיך. – פעמים נגפו אבותיך. קשה הוא הלשון אבותיך. אולי
תצדק ההשערה שמעיקרא היה הלשון: נגפו צְבָאוֹתֶיךָ (והמתרגם נשתבש וקרא אבותיך).
ואם נקבל הלשון כמו שהוא, על כרחנו, מדבר הוא בלשון אבותיך על אותם שקדמו

עד וְכִשְׁמֹעַ יוֹנָתָן אֶת־דִּבְרֵי אַפּוֹלוֹנְיוֹס וַיִּסָּעֵר לִבּוֹ וַיִּבְחַר עֲשֶׂרֶת
אֲלָפִים אִישׁ וַיֵּצֵא מִירוּשָׁלַם וַיֵּצֵא לְפָנָיו שִׁמְעוֹן אָחִיו לְעֶזְרָתוֹ׃
עה וַיִּחַן עַל־יָפוֹ וַיִּסְגְּרוּ בַעֲדוֹ הָאֲנָשִׁים מִן־הָעִיר כִּי מַצַּב אַפּוֹלוֹנְיוֹס
עו בְּיָפוֹ וַיִּלָּחֲמוּ אוֹתָהּ׃ וַאֲנָשִׁים מִן־הָעִיר יָרְאוּ וַיִּפְתָּחוּ וַיִּמְשֹׁל יוֹנָתָן
עז בְּיָפוֹ׃ וַיִּשְׁמַע אַפּוֹלוֹנְיוֹס וַיַּעֲרֹךְ שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים סוּס וְחַיִל רָב וַיֵּלֶךְ
אַשְׁדּוֹדָה כְּמוֹ עוֹבֵר וַיִּסּוֹג אֶל־הָעֵמֶק כִּי הָיָה־לוֹ הֲמוֹן פָּרָשִׁים
עח וַיִּבְטַח בָּהֶם׃ וַיִּרְדֹּף אַחֲרָיו אַשְׁדּוֹדָה וַיַּאַסְרוּ הַמַּחֲנוֹת הַמִּלְחָמָה׃
עט–פ וַיַּשְׁאֵר אַפּוֹלוֹנְיוֹס אֶלֶף פָּרָשִׁים בְּהַחְבֵּא מֵאַחֲרֵיהֶם׃ וַיֵּדַע יוֹנָתָן כִּי
יֵשׁ מַאֲרָב מֵאֲחוֹרָיו וַיָּסֹבּוּ אֶת־מַחֲנֵהוּ וַיִּשְׁפְּכוּ אֶת־הַחִצִּים בָּעָם מִן־
פא הַבֹּקֶר וְעַד־הָעָרֶב׃ וְהָעָם עָמַד כַּאֲשֶׁר צִוָּה יוֹנָתָן וַיִּלְאוּ סוּסֵיהֶם׃
פב וַיִּנְהַג שִׁמְעוֹן אֶת־חֵילוֹ וַיִּלָּחֵם עִם־הַגְּדוּד וְהַפָּרָשִׁים עָיְפוּ וַיִּנָּגְפוּ
פג מִפָּנָיו וַיָּנוּסוּ׃ וְהַפָּרָשִׁים נָפוֹצוּ בָּעֵמֶק וַיָּנוּסוּ אַשְׁדּוֹדָה וַיָּבֹאוּ לְבֵית־
פד דָּגוֹן הֵיכַל אֱלִילָם לְהִנָּצֵל׃ וַיִּשְׂרֹף יוֹנָתָן אֶת־אַשְׁדּוֹד וְאֶת־הֶעָרִים
אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֶיהָ וַיִּקַּח אֶת־שְׁלָלָן וְאֶת־הֵיכַל דָּגוֹן וְאֵת אֲשֶׁר נָסוּ
פה אֵלָיו שָׂרַף בָּאֵשׁ׃ וַיִּהְיוּ הַנֹּפְלִים בַּחֶרֶב עִם־הַשְּׂרוּפִים כִּשְׁמוֹנַת
פו אֲלָפִים אִישׁ׃ וַיִּסַּע מִשָּׁם יוֹנָתָן וַיִּחַן עַל־אַשְׁקְלוֹן וַיֵּצְאוּ הָאֲנָשִׁים מִן־
פז הָעִיר לְפָנָיו בְּכָבוֹד גָּדוֹל׃ וַיָּשָׁב יוֹנָתָן יְרוּשָׁלַיְמָה עִם־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר
פח אִתּוֹ וְלָהֶם שָׁלָל רָב׃ וַיְהִי כִּשְׁמֹעַ אֲלֶכְּסַנְדֵּר הַמֶּלֶךְ אֶת־הַדְּבָרִים
פט הָאֵלֶּה וַיּוֹסֶף עוֹד לְכַבֵּד אֶת־יוֹנָתָן׃ וַיִּשְׁלַח־לוֹ קֶרֶס־זָהָב כַּמִּשְׁפָּט
לָתֵת לִשְׁאֵרֵי הַמְּלָכִים וַיִּתֶּן־לוֹ אֶת־עֶקְרוֹן וְאֵת כָּל־גְּבוּלָהּ לְנַחֲלָה׃
יא וּמֶלֶךְ מִצְרַיִם אָסַף חֵיל רַב כַּחוֹל אֲשֶׁר עַל־שְׂפַת הַיָּם וָאֳנִיּוֹת
הַרְבֵּה וַיְבַקֵּשׁ לִכְבֹּשׁ אֶת־מַלְכוּת אֲלֶכְּסַנְדֵּר בְּמִרְמָה וּלְסָפְחָהּ אֶל־

פה ליונתן במלחמה עם הסורים, והוא רומז למה שהוזכר לעיל ו׳ מ״ז, ט׳ ו׳ וי״ח. – י פ ו.
עז העיר יפו (יהושע י״ט מ״ו) היא ג׳ מילין וחצי מיבנה. – ל א ש ד ו ד. εἰς Ἄζωτον. ע׳ ד׳
פ–פא ט״ו. – ו י ס ב ו. האויבים. – ו ה ע ם ע מ ד. יוספוס (שם י״ג ד׳ ד׳) כותב: הוא צוה לחייליו
פג לסגור את המגנים ולגדור בהם על עצמם מפני חִצֵּי הפרשים. – ל ב י ת ־ ד ג ו ן. יראתם של
פד פלשתים (השוה שופ׳ ט״ז כ״ג–כ״ד, ש״א ה׳ ב׳–ז׳). – ו א ת ־ ה ע ר י ם. אצל יוספוס: ואת
פו הכפרים. – א ש ק ל ו ן. אחת מחמש ערי פלשתים (יהושע י״ג ג׳) על החוף, בין אשדוד ובין
פט עזה. – ק ר ס. πόρπη (=פְּרָפָה, תרגום ארמי של קרס, כגון שמות כ״ו ו׳), שהיו נוהגין היוונים ובני המזרח לפרוף בו את הבגד העליון על הכתף. – ל ש א ר י ה מ ל כ י ם. שאר־המלך (συγγενής) היה תאר של מעלה (השוה עזרא החיצוני ג׳ ז׳). – ע ק ר ו ן. הצפונית בערי פלשתים היא, בין אשדוד ויבנה לצד מזרח. –
יא ו מ ל ך מ צ ר י ם. תלמי VI פילומיטור (ע׳ י׳ נ״א). – ב מ ר מ ה. כמו שנראה מן ההמשך שבפרשה (ולא כמו שמספר יוספוס – קדמ׳ י״ג ד׳ ה׳ – שמלכתחלה היתה כוונתו

ב מַלְכוּתוֹ׃ וַיָּבֹא לַאֲרָם בְּדִבְרֵי שָׁלוֹם וַיִּפְתְּחוּ־לוֹ אַנְשֵׁי הֶעָרִים וַיָּבֹאוּ
אֵלָיו כִּי מִצְוַת אֲלֶכְּסַנְדֵּר הַמֶּלֶךְ הָיְתָה לָבֹא אֵלָיו כִּי חוֹתְנוֹ הוּא׃
ג וַיְהִי כַּאֲשֶׁר בָּא תַלְמַי אֶל־הֶעָרִים וַיַּעֲמֵד אֶת־הַחַיִל לְמַצָּב בְּכָל־
ד עִיר׃ וְכַאֲשֶׁר קָרַב אֶל־אַשְׁדּוֹד הֶרְאוּ לוֹ אֶת־מִקְדַּשׁ דָּגוֹן הַנִּשְׂרָף
וְאַשְׁדּוֹד וּסְבִיבוֹתֶיהָ שׁוֹמֵמוֹת וְהַגְּוִיּוֹת מֻשְׁלָכוֹת וְאֵת הַנִּשְׂרָפִים אֲשֶׁר
ה שְׂרָפוּ בַּמִּלְחָמָה כִּי־עָשׂוּ מֵהֶם תִּלִּים בְּדַרְכּוֹ׃ וַיְסַפְּרוּ לַמֶּלֶךְ אֵת
ו אֲשֶׁר־עָשָׂה יוֹנָתָן לְהוֹצִיא עָלָיו דִּבָּה וְהַמֶּלֶךְ הֶחֱשָׁה׃ וַיָּבֹא יוֹנָתָן
אֶל־הַמֶּלֶךְ לְיָפוֹ בְּכָבוֹד וַיִּשְׁאֲלוּ אִישׁ לְשָׁלוֹם רֵעֵהוּ וַיָּלִינוּ שָׁם׃
ז וַיֵּלֶךְ יוֹנָתָן עִם־הַמֶּלֶךְ עַד־הַנָּהָר הַנִּקְרָא כַּבִּיר וַיָּשָׁב יְרוּשָׁלָיְמָה׃
ח וְהַמֶּלֶךְ תַּלְמַי הִשְׂתָּרֵר עַל־עָרֵי הַחוֹף עַד־סְלֶבְקִיָּה אֲשֶׁר עַל־הַיָּם
ט וַיַּחְשֹׁב עַל־אֲלֶכְּסַנְדֵּר מַחֲשָׁבוֹת רָעוֹת׃ וַיִּשְׁלַח מַלְאָכִים אֶל־
דֶּמֶטְרִיּוֹס הַמֶּלֶךְ לֵאמֹר בּוֹא נִכְרְתָה בְרִית בֵּינֵינוּ וְנָתַתִּי לְךָ אֶת־
י בִּתִּי אֲשֶׁר לַאֲלֶכְּסַנְדֵּר וּמָלַכְתָּ עַל־מַמְלֶכֶת אָבִיךָ׃ כִּי־נִחַמְתִּי כִּי
יא נָתַתִּי־לוֹ אֶת־בִּתִּי כִּי־בִקֵּשׁ לַהֲמִיתֵנִי׃ וַיּוֹצֵא עָלָיו דִּבָּה מֵחֶמְדוֹ אֶת־
יב מַמְלַכְתּוֹ׃ וַיִּקַּח אֶת־בִּתּוֹ וַיִּתְּנֶהָ לְדֶמֶטְרִיּוֹס וַיִּתְנַכֵּר אֶל־אֲלֶכְּסַנְדֵּר
יג וַתִּגָּל שִׂנְאָתָם׃ וַיָּבֹא תַלְמַי לְאַנְטְיוֹכְיָה וַיָּשֶׂם עַל־רֹאשׁוֹ כֶּתֶר אַסְיָה
יד וַיָּשֶׂם שְׁנֵי כְתָרִים עַל־רֹאשׁוֹ כֶּתֶר אַסְיָה וּמִצְרָיִם׃ וַאֲלֶכְּסַנְדֵּר
הַמֶּלֶךְ הָיָה בְקִילִיקְיָה בָּעֵת הַהִיא כִּי־מָרְדוּ אַנְשֵׁי הַמְּקוֹמוֹת הָהֵם׃
טו וַיִּשְׁמַע אֲלֶכְּסַנְדֵּר וַיֵּלֶךְ לִקְרָאתוֹ בַּמִּלְחָמָה וַיּוֹצֵא תַלְמַי [אֶת־חֵילוֹ]
טז וַיָּבֹא אֵלָיו בְּיָד חֲזָקָה וַיִּגְּפֵהוּ׃ וַיִּבְרַח אֲלֶכְּסַנְדֵּר לַעֲרָב לְהִסָּתֵר
יז שָׁם וְהַמֶּלֶךְ תַּלְמַי גָּבַהּ׃ וַיָּסַר זַבְדִּיאֵל הָעַרְבִי אֶת־רֹאשׁ אֲלֶכְּסַנְדֵּר

ב–ג רצויה בנסיעה זו לעזור לאלכסנדר חתנו). – ב ד ב ר י ש ל ו ם. מן השפה ולחוץ. – ל מ צ ב ב כ ל ־ ע י ר. ואיש לא ידע אם המצב היה נגד אלכסנדר גופו או שתכליתו היתה לשם שמירה
ה מפני סכנת דמיטריוס, שהיו אותן הערים חשודות בנטיתן אליו. – ו ה מ ל ך ה ח ש ה.
ו והמלשינים לא יכלו לירד לסוף כוונתו, אם הוא בעד יונתן או נגדו. – ל י פ ו. לעירו שבקצה
ז הדרום. – כ ב י ר. Ἐλεύθερος=נהר אל־כביר שלעכשיו, והוא הנהר הגדול ביותר בפוניקיה, שמתחיל מן הלבנון והולך ומגיע עד ים התיכון, בין אורתוסיה וטריפוליס. נהר זה היה על
ח הגבול בין סוריה ופוניקיה (סטראבון ט״ז ב׳ י״ב). יונתן לוהו, לתלמי, מהלך רב. – ס ל ב ק י ה א ש ר ע ל ־ ה י ם. אחת הערים החשובות בסוריה הצפונית, שנוסדה ע״י סליבקוס I ניקטור (מלך 312–280). עיר זו היתה חמשה מילין בצפון, במקום שאורונטיס זורם לתוך הים,
ט והיתה משמשת נמל לאנטיוכיה, שהיתה רחוקה ממנה ט״ז מילין. – א ל ־ ד מ ט ר י ו ס. נראה, שהיה בקיליקיה (השוה י׳ ס״ז, וכן לקמן פי״ד, ששם נאמר שבני קיליקיה מרדו באלכסנדר).–
י יוספוס (שם ו׳) מספר, שאיש אחד מידידיו של אלכסנדר, אמוניוס שמו, התנקש בנפש תלמי כשהיה בעכו, וכשדרש תלמי מאלכסנדר שיעניש לאמוניוס השיב אלכסנדר את פניו, ולפיכך
יג–יז האשים תלמי לאלכסנדר עצמו. – א ס י ה. ע׳ ח׳ ו׳. – ז ב ד י א ל ה ע ר ב י. לפי יוספוס (שם

יח וַיִּשְׁלַח אֶל־תַּלְמָי: וְהַמֶּלֶךְ תַּלְמָי מֵת בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַאֲשֶׁר הָיוּ
יט בְּמִבְצָרָיו נֶהֶרְגוּ בִּידֵי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר בַּמִּבְצָרִים: וַיִּמְלֹךְ דֵּמֶטְרִיּוֹס
בִּשְׁנַת שֶׁבַע וְשִׁשִּׁים וּמֵאָה:
כ בַּיָּמִים הָהֵם אָסַף יוֹנָתָן אֶת־הָאֲנָשִׁים מִיהוּדָה לִכְבּשׁ אֶת־
כא הַמְּצוּדָה אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַיִם וַיַּעֲשׂוּ עָלֶיהָ מְכוֹנוֹת הַרְבֵּה: וַיָּבֹאוּ שׂוֹנְאִים
לְעַמָּם אֲנָשִׁים פּוֹשְׁעִים אֶל־הַמֶּלֶךְ וַיּוֹדִיעוּ לוֹ כִּי־יוֹנָתָן צָר עַל־
כב הַמְּצוּדָה: וּבְשָׁמְעוֹ קָצַף וּכְשָׁמְעוֹ מִהֵר וַיֵּלֶךְ וַיָּבֹא לְעַכּוֹ וַיִּכְתֹּב
לְיוֹנָתָן לְבִלְתִּי־צוּר וְלָבוֹא אֵלָיו וּלְשׂוֹחֵחַ אִתּוֹ בְּעַכּוֹ עַד־מְהֵרָה:
כג וְכִשְׁמֹעַ יוֹנָתָן צִוָּה לָצוּר וַיִּבְחַר מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל וּמִן־הַכֹּהֲנִים וַיְסַכֵּן
כד אֶת־נַפְשׁוֹ: וַיִּקַּח כֶּסֶף וְזָהָב וּמַלְבּוּשִׁים וּשְׁאָר מַתָּנוֹת הַרְבֵּה וַיֵּלֶךְ
כה אֶל־הַמֶּלֶךְ לְעַכּוֹ וַיִּמְצָא חֵן בְּעֵינָיו: וַיִּתְאוֹנְנוּ עָלָיו פּוֹשְׁעִים אֲחֵרִים
כו מִן־הָעָם: וַיַּעַשׂ לוֹ הַמֶּלֶךְ כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ־לוֹ אֲשֶׁר־הָיוּ לְפָנָיו וַיְנַשְּׂאֵהוּ
כז לִפְנֵי כָל־אוֹהֲבָיו: וַיְקַיֶּם־לוֹ אֶת־הַכְּהֻנָּה הַגְּדוֹלָה וְכָל־הַמַּעֲלוֹת אֲשֶׁר
כח הָיוּ לוֹ לְפָנִים וַיַּעֲשֵׂהוּ לִנְשִׂיא רִאשׁוֹנֵי הָאוֹהֲבִים: וַיְבַקֵּשׁ יוֹנָתָן מֵאֵת
הַמֶּלֶךְ לַעֲשׂוֹת אֶת־יְהוּדָה חָפְשִׁיָּה מִמַּס וּשְׁלֹשֶׁת גְּלִילוֹת שֹׁמְרוֹן
כט וַיַּבְטַח־לוֹ שְׁלֹשׁ מֵאוֹת כִּכָּר: וַיֵּאוֹת הַמֶּלֶךְ וַיִּכְתֹּב לְיוֹנָתָן אִגְּרוֹת
עַל־כָּל אֵלֶּה כַּמִּשְׁפָּט הַזֶּה:
ל–לא הַמֶּלֶךְ דֵּמֶטְרִיּוֹס לְיוֹנָתָן הָאָח שָׁלוֹם וּלְעַם־הַיְּהוּדִים: פַּתְשֶׁגֶן
הָאִגֶּרֶת אֲשֶׁר־כָּתַבְנוּ אֶל־לַסְתֶּנֶס שְׁאֵרֵנוּ עֲלֵיכֶם גַּם־אֲלֵיכֶם כָּתַבְנוּ

ח׳) נשיא (δυνάστης) הערביים היה. השווה השם זבדלא (=זבד אלא) בכתבת תדמורית
יח משנת 155 (Cooke NSI, 272). – מת ביום השלישי. לאחר שהביאו אליו את ראשו של
אלכסנדר. לפי יוספוס (שם) נפצע קשה במלחמה מידי האויבים ונשאר בלי חושים במשך
ארבעה ימים וביום החמישי הוטב לו קצת, ורק כששימחוהו בראשו של אלכסנדר, שהביאו
יט אליו, מת מחמת גודל השמחה, כעבור זמן מה. – שבע וששים ומאה=ג״א תרט״ז לב״ע.–
כ ללכד את־המצודה. כי דמיטריוס I לא עמד בדיבורו (י׳ ל״ב) ולא הוציא את אנשיו
כג–כז מתוך המצודה. – וישם את־נפשו בכפו. ביוונית: ויתן את־נפשו בְּסַכָּנָה. – ויקים
לו. השווה ז׳ ט׳. יונתן נתמנה כהן גדול ע״י אלכסנדר (י׳ כ׳). – וכל המעלות. ע׳ י׳ כ׳
כח ס״ד ס״ה ופ״ט. – ושלשת גלילות שמרון. מתוך פל״ד (והשווה י׳ ל׳) ברור הדבר
ששלש המדינות משמרון היו. וביוונית יש טעות: ושמרון (καὶ τὴν Σαμ.).–שלש מאות
ככר. τάλαντα. ודאי של כסף, בערך 97.500 £. הכותב לא הודיע אם סכום זה
ל התחייב לסלק רק פעם אחת או בכל שנה. – ליונתן... ולעם־היהודים.
אלכסנדר כתב רק על שם יונתן (י׳ ח׳), דמיטריוס I – על שם עם היהודים (י׳ כ״ה), וזה –
לא דמיטריוס II – כתב על שם שניהם. – ללסתנס. ע׳ עליו בפ׳ י׳ ס״ז. נראה שכל
הענין הזה היה תלוי בלסתינס, שהיה ממונה על הארץ. – שארנו. ובפסוק הסמוך הוא
מתארהו האב, – כל זה דרך כבוד, על דרך שאמר יוסף על עצמו (בראש׳ מ״ה ח׳):

לב–לג לְמַעַן תִּרְאוּ: הַמֶּלֶךְ דֵּמֶטְרִיּוֹס לְלַסְתֶּנֶס הָאָב שָׁלוֹם: לְעַם־הַיְּהוּדִים
אוֹהֲבֵינוּ וְהַמְמַלְּאִים [הַחוֹבוֹת] אֵלֵינוּ בְּצֶדֶק גָּזַרְנוּ לַעֲשׂוֹת טוֹב בְּעַד
לד רְצוֹנָם הַטּוֹב אֵלֵינוּ: וְעַתָּה קִיַּמְנוּ לָהֶם גְּבוּל יְהוּדָה וּשְׁלֹשֶׁת הַגְּלִילוֹת
עֶפְרַיִם וְלֹד וְרָמָתַיִם חֻבְּרוּ לִיהוּדָה מִשֹּׁמְרוֹן וְכָל אֲשֶׁר לָהֶם לְכָל־
הַמַּקְרִיבִים בִּירוּשָׁלַיִם תַּחַת מִסֵּי הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר הָיָה לוֹקֵחַ הַמֶּלֶךְ
לה מֵהֶם לְפָנִים שָׁנָה שָׁנָה מִתְּבוּאוֹת הָאֲדָמָה וּמִפְּרִי־הָעֵץ: וְכָל־הַשְּׁאָר
הַמַּגִּיעַ לָנוּ מֵעַתָּה מִן־הַמַּעַשְׂרוֹת וְהַמִּסִּים הַמַּגִּיעִים לָנוּ וּמִכְרוֹת
לו הַמֶּלַח וּמִסֵּי הַכֶּתֶר הַמַּגִּיעִים לָנוּ הַכֹּל אֲנַחְנוּ מְנִיחִים לָהֶם: וְאַל
לז יְבֻטַּל אֶחָד מֵאֵלֶּה מֵעַתָּה לְכָל־הַיָּמִים: וְעַתָּה שִׂימוּ עַיִן לַעֲשׂוֹת
פַּתְשֶׁגֶן מֵאֵלֶּה וּלְתִתּוֹ לְיוֹנָתָן וּלְשִׂימוֹ בְּהַר־הַקֹּדֶשׁ בְּמָקוֹם מְצֻיָּן:
לח וַיַּרְא דֵּמֶטְרִיּוֹס הַמֶּלֶךְ כִּי־שָׁקְטָה הָאָרֶץ לְפָנָיו וְאֵין אִישׁ עוֹמֵד
כְּנֶגְדּוֹ וַיְשַׁלַּח אֶת־כָּל־חֵילוֹ אִישׁ לִמְקוֹמוֹ מִלְּבַד חֵיל־הַנָּכְרִים אֲשֶׁר

לד וישימני אב לפרעה. – עפרים. כן בסורי, וביוונית Ἀφαίρεμα או Ἀφέρεμα, והוא שם
עיר. השווה ש״ב י״ג כ״ג ויהי גזזים לאבשלום בבעל חצור אשר עם אפרים. אבל יותר נכון
הכתיב עפרון (בעי״ן), והשווה דה״ב י״ג י״ט וילכד... ואת־עֶפְרוֹן (או עֶפְרַיִן, ע׳ בתנ״ך הוצאת
גינזבורג) ובנתיה (לא רחוק מבית־אל, ע׳ יוספוס מלחמות ד׳ ט׳ ט׳), והשווה הפתגם במנחות
פ״ה א׳: תבן אתה מכניס לעפריים (רש״י: „עפריים שהוא מקום הרבה תבואה אתה מביא
לשם תבואה למכור״), וכן במשנה מנחות ח׳ א׳ עפרים (כצ״ל, בעי״ן, ולא בחי״ת–ע׳ מלאכת
שלמה. ודאלמן– OuW 233–טעה וקרא בת״ו במקום חי״ת, ולא רק כאן אלא אף ביהושע י״ט
י״ט) בבקעה, שהיא שניה לסולת (וע׳ ב״ר הוצ׳ תיאודור 1058). לפי אבסיביוס והירונימוס
היה כפר בשם אפרים ה׳ מילין במזרח בית־אל וכ׳ מילין בצפון ירושלים (ע׳ Buhl, GaP 177).–
ולד. כך הוא הכתיב – חסר ובחולם – בעזרא ב׳ ל״ג ודה״א ח׳ י״ב. Λυδδά, עכשיו לוד,
בין יפו וירושלים. לפי יוספוס (מלחמות ב׳ כ׳ ד׳) אחד מגלילות יהודה. – רמתים.
Ῥαθαμείν או – יותר נכון – Ῥαμαθέμ, יוספוס: Ῥαμαθά, הסורי: רמתים. השווה ש״א
א׳ א׳ רָמָתַיִם צוֹפִים, והיא הרמה שבהר אפרים (ויש להבדילה מן רמה שבבנימין, שהיתה
יותר קרובה לירושלים). אולי היתה במקום בֵּית־רִימָה של עכשיו, צפונית־מזרחית ללוד. –
וכל אשר להם... תחת מסי המלך וגו׳. מכאן ועד סוף הפסוק אין הדברים
ברורים כל צרכם ונמסרו כמות שהם ביוונית, ונראה שהתיבה תחת מיותרת, אבל יוספוס
(קדמ׳ י״ג ד׳ ט׳) מוסר תכן הפסוקים ל״ד–ל״ו: ושלשת הגלילות עפרים ולוד ורמתים
שנתחברו ליהודה משומרון וכן [הקרקעות] ששייכות להם. חוץ מזה המסים מן הקרבנות
שבירושלים שהמלכים שקדמו לי היו נוטלים והמסים מתבואות הארץ ומן הפירות ושאר
המסים שניתנים לנו ומכרות הַמְּלָכִים ומסי הכתר המגיעים לנו אני מניח להם, ואיש לא יבטל
אלה מעתה ועד עולם. – לכל־המקריבים בירושלים. נראה, שכוונתו ליהודים
לה הנאמנים בדתם, למעט המתיוונים. – ומכרות המלח. הבורות שמתמלאין בכל שנה בזמן
גאות המים שבים המלח וכשמתאיידין המים נשאר המלח (והשווה יחז׳ מ״ז י״א, צפניה ב׳ ט׳).–
לז–לח פתשגן. נראה, שעל לוחות של נחשת היה (השווה ח׳ כ״ב). – אשר אסף מאיי הגוים.

לט אָסַף מֵאִיֵּי הַגּוֹיִם וַיִּשְׂנָאוּהוּ כָּל־חֵיל אֲבוֹתָיו: וּטְרִיפוֹן הָיָה מִן־
הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָיוּ עִם־אֲלֶכְּסַנְדֵּר לְפָנִים וַיַּרְא כִּי כָל־הַחַיִל
מִתְאוֹנְנִים עַל־דְּמֶטְרִיּוֹס וַיֵּלֶךְ אֶל־יַמַּלְכּוּ הָעַרְבִי אֲשֶׁר־הָיָה מְכַלְכֵּל
מ אֶת־אַנְטִיוֹכוֹס בֶּן־אֲלֶכְּסַנְדֵּר הַיֶּלֶד: וַיִּפְצַר־בּוֹ כִּי יְמַסְרֵהוּ לוֹ לְמַעַן
יִמְלֹךְ תַּחַת אָבִיו וַיֹּאמֶר־לוֹ אֵת אֲשֶׁר־עָשָׂה דְּמֶטְרִיּוֹס וְהַשִּׂנְאָה אֲשֶׁר
מא יִשְׂנָאוּהוּ חֵילוֹ וַיִּשָּׁאֵר שָׁם יָמִים רַבִּים: וַיִּשְׁלַח יוֹנָתָן אֶל־דְּמֶטְרִיּוֹס
הַמֶּלֶךְ כִּי־יוֹצִיא אֶת־הָאֲנָשִׁים מִן־הַמְּצוּדָה מִירוּשָׁלַםִ וַאֲשֶׁר בַּמִּבְצָרִים
מב כִּי הָיוּ נִלְחָמִים אֶת־יִשְׂרָאֵל: וַיִּשְׁלַח דְּמֶטְרִיּוֹס אֶל־יוֹנָתָן לֵאמֹר לֹא
אֵלֶּה בִּלְבַד אֶעֱשֶׂה־לְּךָ וּלְעַמְּךָ כִּי גַם־כַּבֵּד אֲכַבֶּדְךָ וְאֶת־עַמְּךָ
מג כַּאֲשֶׁר אֶמְצָא עֵת נְכוֹנָה: וְעַתָּה טוֹב תַּעֲשֶׂה וְשָׁלַחְתָּ לִּי אֲנָשִׁים
מד אֲשֶׁר יִלָּחֲמוּ־לִי כִּי כָל־חֵילִי יָצָא: וַיִּשְׁלַח יוֹנָתָן שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים אִישׁ
גִּבּוֹרֵי חַיִל אֵלָיו לְאַנְטִיוֹכְיָה וַיָּבֹאוּ אֶל־הַמֶּלֶךְ וַיִּשְׂמַח הַמֶּלֶךְ לְבוֹאָם:
מה וַיִּתְאַסְּפוּ הָאֲנָשִׁים מִן־הָעִיר לְתוֹךְ־הָעִיר כִּשְׁתֵּים־עֶשְׂרֵה רִבּוֹ אִישׁ
מו וַיְבַקְשׁוּ לְהָמִית אֶת־הַמֶּלֶךְ: וַיִּבְרַח הַמֶּלֶךְ אֶל־הֶחָצֵר וַיִּתְפְּשׂוּ הָאֲנָשִׁים
מז מִן־הָעִיר אֶת־מְבוֹאוֹת הָעִיר וַיָּחֵלּוּ לְהִלָּחֵם: וַיִּקְרָא הַמֶּלֶךְ לַיְּהוּדִים
לְעֶזְרָה וַיִּתְאַסְּפוּ אֵלָיו כֻּלָּם יַחַד וַיָּפוּצוּ בָּעִיר וַיָּמִיתוּ בָעִיר בַּיּוֹם
מח הַהוּא כַּעֲשֶׂר רִבֹּאוֹת: וַיִּשְׂרְפוּ אֶת־הָעִיר וַיִּקְחוּ שָׁלָל רַב בַּיּוֹם הַהוּא
מט וַיַּצִּילוּ אֶת־הַמֶּלֶךְ: וַיִּרְאוּ הָאֲנָשִׁים מִן־הָעִיר כִּי־כָבְשׁוּ הַיְּהוּדִים אֶת־
הָעִיר כַּאֲשֶׁר בִּקְשׁוּ וַיֵּרַךְ לְבָבָם וַיִּזְעֲקוּ אֶל הַמֶּלֶךְ בְּתַחֲנוּנִים לֵאמֹר:
נ–נא תְּנָה־לָּנוּ יָמִין וְיֶחְדְּלוּ הַיְּהוּדִים לְהִלָּחֵם אֹתָנוּ וְאֶת־הָעִיר: וַיַּשְׁלִיכוּ
אֶת־הַנֶּשֶׁק וַיַּעֲשׂוּ שָׁלוֹם וַיִּכָּבְדוּ הַיְּהוּדִים לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ וְלִפְנֵי־כֹל
אֲשֶׁר בְּמַלְכוּתוֹ וַיְהִי לָהֶם שֵׁם בְּמַלְכוּתוֹ וַיָּשׁוּבוּ יְרוּשָׁלַםִ בְּשָׁלָל
נב רָב: וַיֵּשֶׁב הַמֶּלֶךְ דְּמֶטְרִיּוֹס עַל־כִּסֵּא מַלְכוּתוֹ וַתִּשְׁקֹט הָאָרֶץ לְפָנָיו:

מאי כרתים ומשאר האיים (יוספוס, שם). — וישנאוהו. מפני שהפסידו את משכורתם. —
לט וטריפון. לפי הסופרים היוונים דיאודוטוס היה שמו, וכינה לעצמו טריפון (= Τρύφων =
בעל תענוגים, débauché) לאחר שנצח לדמיטריוס II. — יַמַּלְכּוּ. Εἰμαλκουαί או Ἰμαλκουέ
וולג׳: Emalcuel. השם נמצא בכתבות תדמוריות (ע׳ Schürer GJV I, 234), וכן השם מַלְכּוּ,
מ וביוונית Μάλχος (ע׳ Cooke NSI 276, 278). — ויפצר־בו. לפי יוספוס (קדמ׳ י״ג ה׳ א׳)
מא לא האמין לו ימלכו לטריפון. — ימים רבים. עד שמסר לו ימלכו את אנטיוכוס הצעיר. —
האנשים. הנכרים. — ואשר במבצרים. רשימת המבצרים שבנה בקחידס ע׳ ט׳ נ׳–
נ״ב. בשעת התפרצות המלחמה בין דמיטריוס I ואלכסנדר בלס (ע׳ י׳ י״ב–י״ד) עזבו הנכרים
מה את המבצרים, ונראה שאח״כ תפסום שוב. — כשתים־עשרה רבו איש. אולי גוזמה

נג וַיְשַׁקֵּר כֹּל אֲשֶׁר־דִּבֵּר וַיִּתְנַכֵּר לְיוֹנָתָן וְלֹא הֵשִׁיב הַטּוֹבוֹת אֲשֶׁר־
גָּמַל לוֹ וַיָּצַר לוֹ מְאֹד:
נד וְאַחֲרֵי־כֵן שָׁב טְרִיפוֹן וְאַנְטִיוֹכוֹס הַבֵּן הַצָּעִיר אִתּוֹ וַיִּמְלֹךְ וַיָּשֶׂם
נה כָּתֶר: וַיֵּאָסְפוּ אֵלָיו כָּל־הַחַיִל אֲשֶׁר נָטַשׁ דְּמֶטְרִיּוֹס וַיִּלָּחֲמוּ־בוֹ וַיָּנָס
נו–נז וַיִּנָּגֵף: וַיִּקַּח טְרִיפוֹן אֶת־הַפִּילִים וַיִּכְבֹּשׁ אֶת־אַנְטִיוֹכְיָה: וַיִּכְתֹּב אַנְטִיוֹכוֹס
הַצָּעִיר אֶל־יוֹנָתָן לֵאמֹר קִיַּמְתִּי לְךָ אֶת־הַכְּהֻנָּה הַגְּדוֹלָה וָאַעֲמִידְךָ
נח עַל־אַרְבַּעַת הַגְּלִילוֹת וְהָיִיתָ מֵאֹהֲבֵי הַמֶּלֶךְ: וַיִּשְׁלַח לוֹ כְּלֵי־זָהָב
וּכְלֵי־בַיִת וַיִּתֶּן־לוֹ תֹּקֶף לִשְׁתּוֹת בִּכְלֵי זָהָב וְלִלְבֹּשׁ אַרְגָּמָן וְלִהְיוֹת
נט לוֹ קֶרֶס זָהָב: וְאֶת־שִׁמְעוֹן אָחִיו הֶעֱמִיד לְשַׂר־צָבָא בְּסֻלַּם־צוֹר עַד־
ס גְּבוּל מִצְרָיִם: וַיֵּצֵא יוֹנָתָן וַיִּסַּע לְעֵבֶר הַנָּהָר וּבֶעָרִים וַיֵּאָסְפוּ אֵלָיו
כָּל־חֵיל אֲרָם לְעֶזְרָה וַיֵּלֶךְ לְאַשְׁקְלוֹן וַיֵּצְאוּ אֵלָיו אֲנָשִׁים מִן־הָעִיר
סא בְּכָבוֹד: וַיֵּלֶךְ מִשָּׁם לְעַזָּה וַיִּסְגְּרוּ בַּעֲדָם אַנְשֵׁי עַזָּה וַיָּצַר עָלֶיהָ
סב וַיִּשְׂרֹף פַּרְוָרֶיהָ בָּאֵשׁ וַיָּבָז אוֹתָם: וַיְבַקְשׁוּ אַנְשֵׁי עַזָּה שָׁלוֹם מִיּוֹנָתָן
וַיִּתֵּן לָהֶם יָמִין וַיִּקַּח אֶת בְּנֵי־הַשָּׂרִים לְעֵרָבוֹן וַיְשַׁלְּחֵם יְרוּשָׁלַםִ
סג וַיַּעֲבֹר אֶת־הָאָרֶץ עַד־דַּמָּשֶׂק: וַיִּשְׁמַע יוֹנָתָן כִּי־בָאוּ שָׂרֵי דְמֶטְרִיּוֹס
סד לְקֶדֶשׁ אֲשֶׁר בַּגָּלִיל בְּחַיִל רַב בִּרְצוֹתָם לְהַפְרִיעוֹ מִמַּעֲשֶׂה: וַיָּבֹא

נג יש כאן, וכן בכעשר רבוא שהומתו בפמ״ז. — וַיְשַׁקֵּר. לא קיים את הבטחותיו. השוה ברא׳
כ״א כ״ג אם־תשקר לי ולניני ולנכדי. — ויצר לו מאד. לפי יוספוס (שם ג׳): „איים
עליו במלחמה אם לא יסלק לו כל אותם המסים שהיה מסלק העם היהודי למלכים הקודמים״. —
נה וילחמו־בו. בדמיטריוס. — וינס. לפי יוספוס (שם ד׳) נמלט לקיליקיה, ולפי ליביוס
נו–נז (Epit. LII) לסליבקיה. — הפילים. שהיו ברשותה של המלכות. — ארבעת הגלילות.
נח ארץ יהודה ושלשת הגלילות שנספחו אליה משומרון (ע׳ בפל״ד). — לשתות בכלי זהב.
כדרכם של מלכים וחשובי אורחיהם (השוה אסתר א׳ ז׳, הומירוס אוד׳ א׳ קל״ז וקמ״ב). —
נט וללבוש ארגמן. ע׳ י׳ כ׳ וס״ב. — קרס זהב. ע׳ י׳ פ״ט. — בסלם צור. κλίμαξ
Τύρου=סולמה של צור או סולמא דצור (אצל רז״ל, כגון בבלי שבת כ״ו א׳, ירו׳ ב״ק ד׳
הלכה ג׳). לפי יוספוס (מלחמות ב׳ י׳ ב׳) הוא הר גבוה על חוף הים בין צור ועכו, מאה
סטאדיון בצפון עכו. סבורים שהוא ג׳בל מוּשַׁקָּה שלעכשיו המכונה ראש־אל־נקורה, שעולים
אליו בדרך זיגזגין העשויה כעין מדרגות של סולם. — עד־גבול מצרים. אולי כוונתו
ס עד נהר מצרים, והוא ואדי אל־עריש שלעכשיו. — לעבר הנהר. נראה שכוונתו לעבר
הנהר פרת (השוה ז׳ ח׳), שכן הוא אומר ויאספו אליו כל חיל סוריה. ועבר הנהר שלכאן
הוא העבר הסמוך מצד יהודה, כלו׳ ארץ סוריה (השוה מל״א ה׳ ד׳ כי הוא רדה בכל עבר
סא הנהר מתפסח ועד עזה). — אשקלון. ע׳ י׳ פ״ו. — עזה. העיר הדרומית ביותר מחמש
ערי הפלשתים, כט״ו מילין דרומית־מערבית מאשקלון. — ויסגרו בעדם. כי בטחו במבצרם
סב והיו נאמנים לדמיטריוס II. — וישלחם ירושלם. ולא מסרם לטריפון, כי תקיף היה. —
סג דמשק. בגבול מדבר סוריה, בערך ק״כ מילין צפונית־מזרחית לירושלים. — לקדש. עיר
לויים ועיר מקלט בהרי נפתלי (יהושע כ״א ל״ב), ונקראת קדש נפתלי (שופ׳ ד׳ ו׳ וי״א),

סה אֲלֵיהֶם וְאֶת־שִׁמְעוֹן אָחִיו הִשְׁאִיר בָּאָרֶץ: וַיִּחַן שִׁמְעוֹן עַל־בֵּית־צוּר
סו וַיִּלָּחֶם אוֹתָהּ יָמִים רַבִּים וַיִּסְגְּרֵם: וַיְבַקְשׁוּ מִמֶּנּוּ לָקַחַת יָמִין וַיִּתֵּן
סז לָהֶם וַיְגָרְשֵׁם מִשָּׁם וַיִּקַּח אֶת־הָעִיר וַיַּעֲמֵד בְּתוֹכָהּ מַצָּב: וְיוֹנָתָן
סח וּמַחֲנֵהוּ חָנוּ עַל־מֵי גִּנֵּיסַר וַיַּשְׁכִּימוּ בַּבֹּקֶר לְבִקְעַת חָצוֹר: וְהִנֵּה
מַחֲנֵה נָכְרִים לִקְרָאתוֹ בַּבִּקְעָה וַיָּשִׂימוּ מַאֲרָב לוֹ בֶּהָרִים וְהֵם יָצְאוּ
סט-ע מִנֶּגֶד: וְהַמַּאֲרָב יָצָא מִמְּקוֹמוֹתֵיהֶם וַיַּאַסְרוּ מִלְחָמָה: וַיָּנוּסוּ כָּל־אַנְשֵׁי
יוֹנָתָן וְלֹא נִשְׁאַר אַף־אֶחָד מֵהֶם מִלְּבַד מַתִּתְיָהוּ בֶּן־אַבְשָׁלוֹם וִיהוּדָה
עא בֶּן־חַלְפַי שָׂרֵי צְבָא־הֶחָיִל: וַיִּקְרַע יוֹנָתָן אֶת־בְּגָדָיו וַיַּעַל עָפָר עַל־
עב–עג רֹאשׁוֹ וַיִּתְפַּלֵּל: וַיָּשָׁב אֲלֵיהֶם לַמִּלְחָמָה וַיִּגָּפֵם וַיָּנוּסוּ: וַיִּרְאוּ הַנָּסִים
מֵעָלָיו וַיָּשׁוּבוּ אֵלָיו וַיִּרְדְּפוּ אִתּוֹ עַד־קֶדֶשׁ עַד־מַחֲנֵיהֶם וַיַּחֲנוּ־שָׁם:
עד וַיִּפְּלוּ מִן־הַנָּכְרִים בַּיּוֹם הַהוּא כִּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים אִישׁ וַיָּשָׁב יוֹנָתָן
יְרוּשָׁלָיִם:

יב וַיַּרְא יוֹנָתָן כִּי־הָעֵת תַּעֲזָר־לוֹ וַיִּבְחַר אֲנָשִׁים וַיִּשְׁלַח לְרוֹמִי
ב לְקַיֵּם וּלְחַדֵּשׁ אִתָּם אֶת־הָאַהֲבָה: וְאֶל־בְּנֵי־אַשְׁפַּרְטָה וְלִמְקוֹמוֹת

להבדילה מן קדש ברנע בדרום יהודה (במד׳ ל״ב ח׳, יהושע י׳ מ״א, ט״ו כ״ג) ומן קדש
סה בישׂשכר (דה״א ו׳ נ״ח). עכשיו הכפר קדש. — ממעשה. לעזור לאנטיוכוס. — בית־צור.
ע׳ ד׳ כ״ט. אבפטור כבש את בית צור והעמיד שם מצב סורי (ו׳ נ׳). דמיטריוס I בִּצֵּר אותה
והגדיל את המצב (ט׳ נ״ב). בימי מלחמת אלכסנדר בלס נגד דמיטריוס היו בית־צור והמצודה
שבירושלים שני המקומות שנשאר בהם חיל סוריה (י׳ י״ב—י״ד), ודמיטריוס שהבטיח ליונתן
להוציא את החיל משם (י״א מ״א–מ״ב) לא קיים את הבטחתו (ע׳ בפנ״ג). עכשיו בא שמעון
סז וגרש לסוריים משם. — ויסגרם. הביא את־העיר בתוך הסגר של מצור. — מי גניסר.
τὸ ὕδωρ τοῦ Γεννησάρ. זוהי הפעם הראשונה בספרות שיָם כִּנֶּרֶת (במד׳ ל״ד י״א, יהושע
י״ג כ״ז) או יָם כִּנְּרוֹת (יהושע י״ב ג׳) או יָם סתם (דב׳ ל״ג כ״ג) נקרא (בחילוף כ״ף בגימ״ל
ות״ו רפויה בסמ״ך וחילוף מקום הסמ״ך והרי״ש) בשם מֵי־גְנֵיסַר (כך במשנה ובתרגומים.
ובתלמוד הוא נקרא יַמָּה של טבריה (וכן בערבית עד עכשיו بحر طبرية), ע׳ Buhl, GaP 113—114
(וכן Dalman, OuW³ 128—9). — לבקעת חצור. Ἀσωρ״, עיר בשבט נפתלי (ע׳ יהושע י״א
סח א׳, י״ב י״ט ועוד) לא רחוק בדרך קדש, צפונית־מערבית למי־מרום. — מחנה נכרים.
ע נראה שכוונתו למחנה של אנשי צבא נכרים מחילו השכיר של דמיטריוס II. — מתתיה בן־
עא אבשלום. אולי הוא אבשלום שבמק״ב י״ג י״א, שהיה ציר יהודי בזמן לוסיאס. — חַלְפַי.
Χαλφεί (ע׳ מילון תלמודי של יאסטרוב, ערך חילפי). — לדעת ר׳ ישמעאל גם כהן גדול
פורם אלא שאינו פורם כשאר בני אדם (ע׳ הוריות י״ב ב׳ ורמב״ם הלכות כלי המקדש ה׳
עד ו׳). — כשלשת אלפים איש. ולפי יוספוס (קדמ׳ י״ג ה׳ ח׳): אַלְפַּיִם. —
יב העת תעזר־לו. αὐτῷ συνεργεῖ. הסורי: דזבנא מעדר לה. בלשון המאוחרת:
השעה משחקת לו. — ויבחר אנשים. את נומיניוס ואת אנטיפטר (פט״ז, י״ד כ״ב). —
ב לקיים ולחדש. השוה ח׳ י״ז ואילך. — ואל־בני־אשפרטה. כל עם הלקוניים או
הלקידומוניים נקרא על שם אשפרטה. המטרופולין של לקוניה. — ולמקומות אחרים.

ג אַחֵרִים שָׁלַח אִגְּרוֹת כָּאֵלֶּה: וַיֵּלְכוּ לְרוֹמִי וַיָּבֹאוּ אֶל־הַמּוֹעָצָה וַיֹּאמְרוּ
יוֹנָתָן הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וְעַם־הַיְּהוּדִים שְׁלָחוּנוּ לְחַדֵּשׁ אֶת־הָאַהֲבָה לָהֶם
ד וְאֶת־הַבְּרִית כְּבָרִאשׁוֹנָה: וַיִּתְּנוּ לָהֶם אִגְּרוֹת עֲלֵיהֶם לִמְקוֹמוֹתֵיהֶם
כִּי־יְשַׁלְּחוּם לְאֶרֶץ יְהוּדָה בְּשָׁלוֹם:
ה וְזֶה פַּתְשֶׁגֶן הָאִגְּרוֹת אֲשֶׁר־כָּתַב יוֹנָתָן אֶל־בְּנֵי־אַשְׁפַּרְטָה:
ו יוֹנָתָן כֹּהֵן גָּדוֹל וּמוֹעֶצֶת זִקְנֵי הָאֻמָּה וְהַכֹּהֲנִים וּשְׁאָר־עַם־
ז הַיְּהוּדִים לִבְנֵי־אַשְׁפַּרְטָה הָאַחִים שָׁלוֹם: עוֹד לְפָנִים נִשְׁלְחוּ אִגְּרוֹת
אֶל־חֲנִיָּה הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל מֵאֵת אֶרֶס הַמּוֹלֵךְ בָּכֶם כִּי אַחִים אַתֶּם
ח לָנוּ כַּאֲשֶׁר יֵרָאֶה הַפַּתְשֶׁגֶן: וַיְקַבֵּל יוֹחָנָן אֶת־הָאִישׁ הַשָּׁלוּחַ בְּכָבוֹד
ט וַיִּקַּח אֶת־הָאִגְּרוֹת אֲשֶׁר נֶאֱמַר בָּהֶן בֵּרוּר עַל־בְּרִית וְאַהֲבָה: וַאֲנַחְנוּ
אִם־אָמְנָם אֵין צֹרֶךְ לָנוּ בִּדְבָרִים אֵלֶּה כִּי הַסְּפָרִים הַקְּדוֹשִׁים אֲשֶׁר

לא פירש את שמותיהם. — אגרות כאלה. מכאן משמע שהיתה בידם גם אגרת אל הסינטוס
ג–ד ברומי. — המועצה. βουλευτήριον = הסינטוס הרומי. — לחדש. כך היה המנהג: מלך
חדש מחדש את הברית. — עליהם למקומותיהם. שיעברו שם בדרכם ליהודה. — כי־
ישלחום... השוה נחמ׳ ב׳ ז׳ אגרות יתנו לי אל פחוות עבר הנהר אשר יעבירוני עד אשר
ה אבוא אל־יהודה. — בני אשפרטה כמעט שלא השתתפו באותו הקשר של מדינות היוונים
שהיה נגד הרומיים. ולפיכך כשהרסו הרומיים לפני שנה בערך (בשנת 146) את קורינתוס
ועשו את יון פלך רומי בשם אכאיה (Achaia) התנהגו עם אשפרטה ברחמים והשאירו
לה את ממשלתה העצמית. משאר חלקי יון נשתמר עוד רק באתונה השלטון העצמי
(המוגבל). מכאן מתבאר מעשהו של יונתן שהתנהג כלפי רומי בנימוס ובקש לכרות
ברית רק עם אשפרטה הרצויה בעיני רומי. — ומועצת זקני. γερουσία (=senatus).
למן זמן התלמיים (ע׳ יוספוס קדמ׳ י״ב ג׳ ג׳) היתה מועצה כזו קיימת על יד
הכהן הגדול לצרכי הנהגה אדמיניסטרטיבית. זכר המועצה בא עוד מק״ב ד׳ מ״ד וי״א כ״ז
(מזמן אנטיוכוס IV אפיפנס ואנטיוכוס V אבפטור). לתולדות יסודה של מועצה זו יש לעיין
דה״ב י״ט ח׳: וגם בירושלים העמיד יהושפט מן הלוים והכהנים ומראשי האבות לישראל
למשפט ה׳ ולריב. — האמה. ἔθνος. — ושאר־עם. καὶ ὁ λοιπὸς δῆμος. — האחים. ע׳
בפכ״א. — חֲנִיָּה. השם שנוהגין לכתבו חוניו הוא בהעתקו היווני Ὀνίας (הסורי כותב:
חוניא), ומזה נראה שמעיקרו היתה צורתו חֲנִיָּה, והוא שם של חבה לשם יוחנן, אלא שהיו
נוהגין לקצרו, כדי למנוע שם שמים–יה–בסופו, והיו כותבין אותו ביו״ד וסימן הקיצור,
ואח״כ נשתגר הכתיב חוֹנְיָו (רב האי כותב בשתי יודי״ן: חוֹנְיִי), ונתקצר גם לצורה חוני
(השוה חוני המעגל, תענית י״ט א׳ ועוד). ויש להשוותו לצורה של שם חבה חוניא מן
נחוניא, ע׳ ספרא (אמור, פרשה א׳): מעשה ביוסף בן פכסס... קרא לנחוניא (=לנחוניה,
ז ירו׳ נזיר ו׳ הלכה א׳) בנו, אמר לו חוניא בני... — חֲנִיָּה הכהן הגדול. כוונתו
ליוחנן הראשון בן ידוע (נחמ׳ י״ב י״א, יוספוס קדמ׳ י״א ח׳ ז׳) אביו של שמעון א׳ הצדיק
(בערך שנות 320—300). — ארס. Ἄρης״, כן צ״ל (ולא Ἄρειος״, וע׳ Kappler).
אריס הראשון מלך באשפרטה בש׳ 309–265. אם כן מלך כתשע שנים בזמנו של יוחנן. —
ח–ט האיש השלוח. לפי יוספוס (שם י״ג ה׳ ח׳) היה שמו דֵּימוֹטֶלֵס. — בדברים אלה.
אם גם לעידוד רוחנו אין לנו צורך באגרות של ברית ואהבה (ע׳ בסוף הפסוק הקודם),

י בְּיָדֵינוּ הֵם לָנוּ תַּנְחוּמִים: הוֹאַלְנוּ לִשְׁלֹחַ אֶת־הָאִגֶּרֶת אֲלֵיכֶם לְחַדֵּשׁ
אַחֲוָה וְאַהֲבָה לְבִלְתִּי הִתְנַכֵּר אֲלֵיכֶם כִּי עִתִּים רַבּוֹת עָבְרוּ לְמִן־אֲשֶׁר־
יא שְׁלַחְתֶּם אֵלֵינוּ: וַאֲנַחְנוּ בְּכָל־עֵת בְּלִי הֶרֶף בַּחַגִּים וּבִשְׁאָר יְמֵי־מוֹעֵד
יב נִזְכָּרְכֶם בַּהֲבִיאֵנוּ קָרְבָּנוֹת וּבִתְפִלּוֹת כָּרָאוּי וְנָאֶה לִזְכֹּר אַחִים: וַאֲנַחְנוּ
יג שְׂמֵחִים עַל־כְּבוֹדְכֶם: וְאוֹתָנוּ סְבָבוּ רָעוֹת רַבּוֹת וּמִלְחָמוֹת רַבּוֹת
יד וַיִּלָּחֲמוּ אוֹתָנוּ הַמְּלָכִים אֲשֶׁר בִּסְבִיבוֹתֵינוּ: וְלֹא חָפַצְנוּ בְּכָל־זֹאת
טו לְהַלְאוֹת אֶתְכֶם וּשְׁאָר־בְּנֵי־בְרִיתֵנוּ וְאוֹהֲבֵינוּ בַּמִּלְחָמוֹת הָאֵלֶּה: כִּי
יֶשׁ־לָנוּ עֵזֶר מִשָּׁמַיִם הָעוֹזֵר לָנוּ וְנִצַּלְנוּ מֵאוֹיְבֵנוּ וַיִּכָּנְעוּ אוֹיְבֵינוּ:
טז וְעַתָּה בָּחַרְנוּ אֶת־נוּמֵינְיוֹס בֶּן־אַנְטִיוֹכוֹס וְאֶת־אַנְטִפַּטְרוֹס בֶּן־יָסוֹן
וַנִּשְׁלַח אֶל־הָרוֹמִיִּים לְחַדֵּשׁ אֶת־הָאַהֲבָה אִתָּם וְהַבְּרִית שֶׁמִּלְּפָנִים:
יז וְצִוִּינוּ לָהֶם לָלֶכֶת גַּם־אֲלֵיכֶם וְלִדְרוֹשׁ שְׁלוֹמְכֶם וְלִמְסֹר לָכֶם הָאִגְּרוֹת
יח מֵאִתָּנוּ עַל־הַחִדּוּשׁ וְאַחֲוָתֵנוּ: וְעַתָּה טוֹב תַּעֲשׂוּ לַהֲשִׁיבֵנוּ עַל־אֵלֶּה:
יט וְזֶה פַּתְשֶׁגֶן הָאִגְּרוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח לְחָנִיָּה:
כ–כא אָרֵס מֶלֶךְ בְּנֵי־אַשְׁפַּרְטָה לְחָנִיָּה כֹּהֵן גָּדוֹל שָׁלוֹם: נִמְצָא
בִּכְתָב עַל־בְּנֵי־אַשְׁפַּרְטָה וְהַיְּהוּדִים כִּי־אַחִים הֵם וְכִי הֵם מִזֶּרַע
כב אַבְרָהָם: וְעַתָּה אַחֲרֵי אֲשֶׁר יָדַעְנוּ אֵלֶּה טוֹב תַּעֲשׂוּ לִכְתָּב־לָנוּ עַל־
כג שְׁלוֹמְכֶם: וַאֲנַחְנוּ כוֹתְבִים לָכֶם מִקְנֵיכֶם וּרְכוּשְׁכֶם לָנוּ הֵם וַאֲשֶׁר
לָנוּ לָכֶם הוּא וַנְּצַו כִּי יוֹדִיעוּכֶם עַל־אֵלֶּה:
כד וַיִּשְׁמַע יוֹנָתָן כִּי־שָׁבוּ שָׂרֵי דֶמֶטְרִיּוֹס בְּחַיִל רַב מִבָּרִאשׁוֹנָה
כה לְהִלָּחֶם־בּוֹ: וַיִּסַּע מִירוּשָׁלַיִם וַיֵּלֶךְ לִקְרָאתָם לְאֶרֶץ חֲמָת כִּי לֹא־
כו נָתַן לָהֶם זְמָן לִנְחֹל אֶת־אַרְצוֹ: וַיִּשְׁלַח מְרַגְּלִים לְמַחֲנֵיהֶם וַיָּשׁוּבוּ

י שהרי בשעות קשות מוצאים אנו תנחומים בספרי הקדש. – ע ת י ם ר ב ו ת. יותר מק״ן שנה.–
יא–טז ב ח ג י ם. ג׳ רגלים ופורים וחנוכה. – ו ב ש א ר י מ י ־ מ ו ע ד. חדש ושבת. – נ ו מ י נ י ו ס ב ן־
א נ ט י ו כ ו ס ו א נ ט י פ ט ר ו ס ב ן־י ס ו ן. שמותיהם ושמות אבותיהם מעידים על חינוכם,
כא וודאי בקיאים היו בלשון יון. הדברים הללו הם תעודה היסטורית, ועל כרחנו עלינו להודות
בכך, שאילולא היה ענין זה יסודו במציאות הרי היה הממציא בוחר לו מן העמים הקרובים
לבעלי ברית ולא היה נודד אל האשפרטיים הרחוקים. ועוד, שני בעלי הברית – אריס I
ויוחנן I – היו בזמן אחד. ואם נקיים את הברית בין היהודים והאשפרטיים הרי האגרות
שבאו כאן הן תעודות ממשיות (אלא שהכותב העברי תרגמן מיוונית לעברית, ואח״כ בא
המתרגם היווני ותרגמן מעברית ליוונית). ואם יש בתעודות אלו דברים ע״ד קרבה שבין
היהודים והיוונים, ודאי דברי אגדה ומסורת מעין אלו היו מתהלכים בזמנם בעולם. –
כג לתחלת פסוק כ״ג השוה מל״א ד׳ ומל״ב ג׳ ז׳ כמוני כמוך כעמי כעמך כסוסי כסוסיך. –
כד–כה הפרשה שבפ״א–כ״ג הפסיקה את ההמשך, וכאן הוא חוזר אל י״א ע״ד. – ח מ ת. הלשון
בוא חמת משמש להורות על תחומה הצפוני של ארץ ישראל (במד׳ י״ג כ״א, מל״א ח׳

כז וַיּוֹדִיעוּ לוֹ כִּי הֵם עֲרוּכִים לִנְפֹּל עֲלֵיהֶם לָיְלָה: וְכַאֲשֶׁר בָּא הַשֶּׁמֶשׁ
צִוָּה יוֹנָתָן לַאֲנָשָׁיו לִהְיוֹת עֵרִים וְלִהְיוֹת חֲמוּשִׁים לִהְיוֹת נְכוֹנִים
כח לַמִּלְחָמָה כָּל־הַלָּיְלָה וַיַּעֲמֵד מִשְׁמָרוֹת מִסָּבִיב לַמַּחֲנֶה: וַיִּשְׁמְעוּ
הָאוֹיְבִים כִּי הִתְכּוֹנְנוּ יוֹנָתָן וַאֲנָשָׁיו לַמִּלְחָמָה וַיִּירְאוּ וַיֶּחֱרַד לִבָּם
כט וַיַּדְלִיקוּ אֵשׁ בְּמַחֲנָם וַיָּנוּסוּ: וְיוֹנָתָן וַאֲנָשָׁיו לֹא־יָדְעוּ עַד־הַבֹּקֶר
ל כִּי־רָאוּ אֶת־הָאוּרוֹת דּוֹלְקִים: וַיִּרְדֹּף אַחֲרֵיהֶם וְלֹא הִשִּׂיגָם כִּי־עָבְרוּ
לא אֶת־כַּבִּיר הַנָּהָר: וַיֵּט יוֹנָתָן אֶל־הָעַרְבִיִּים הַנִּקְרָאִים זַבְדִיִּים וַיַּכֵּם
לב–לג וַיִּקַּח אֶת־שְׁלָלָם: וּבְשׁוּבוֹ בָּא לְדַמֶּשֶׂק וַיַּעֲבֹר בְּכָל־הָאָרֶץ: וְשִׁמְעוֹן
יָצָא וַיַּעֲבֹר עַד־אַשְׁקְלוֹן וְהַמִּבְצָרִים הַקְּרוֹבִים וַיֵּט לְיָפוֹ וַיִּכְבְּשֶׁהָ:
לד כִּי שָׁמַע כִּי רוֹצִים הֵם לִמְסֹר אֶת־הַמִּבְצָר לְאַנְשֵׁי דֶמֶטְרִיּוֹס וַיַּעֲמֵד
לה שָׁם מַצָּב לְמַעַן יִשְׁמְרוּהוּ: וַיָּשָׁב יוֹנָתָן וַיַּקְהֵל אֶת־זִקְנֵי־הָעָם וַיִּוָּעֵץ
לו אִתָּם לִבְנוֹת מִבְצָרִים בִּיהוּדָה: וּלְהַגְבִּיהַּ אֶת־חוֹמוֹת יְרוּשָׁלַיִם וּלְהָרִים
רָמָה גְדוֹלָה בֵּין־הַמְּצוּדָה וְהָעִיר לְהַבְדִּילָהּ מִן־הָעִיר לְמַעַן תִּהְיֶה
לז בוֹדֵדָה אֲשֶׁר לֹא־יִקְנוּ וְלֹא יִמְכְּרוּ: וַיֵּאָסְפוּ לִבְנוֹת אֶת־הָעִיר וַיִּפֹּל
לח מֵחוֹמַת הַנַּחַל אֲשֶׁר מִקֶּדֶם וַיְקוֹמֵם אֶת־הַנִּקְרָא בְּשֵׁם כָּפֵנָתָה: וְשִׁמְעוֹן
בָּנָה אֶת־חָדִיד בַּשְּׁפֵלָה וַיְבַצְּרָהּ וַיַּעֲמֵד שְׁעָרִים וּבְרִיחִים:

כח ס״ה, והשוה יחז׳ מ״ז ט״ז, עמוס ו׳ ב׳). – ו י נ ו ס ו. καὶ ἀναχώρησαν (כן בכמה כ״י,
ל–לא הסורי ויוספוס). כיוצא בזה המעשה במל״ב ז׳ ז׳. – כ ב י ר ה נ ה ר. ע׳ י״א ז׳. – ז ב ד י י ם.
Ζαβαδαῖοι. אולי היא הארץ הקטנה שנקראת עכשיו זַבְּדִינִי, והיא ל׳ קילומיטר צפונית־
מערבית לדמשק בדרך בעלבך. ויש להשוות מגלת תענית: בשבעה עשר ב׳ה [באדר] קמו
עממיא על פליטת ספריא במדינת כַּלְקִיס וּבֵית זַבְדִּי (השוה הכפר בית זבדי שלעכשיו במערבה
של דמשק) והוה פורקן לבית ישראל (וע׳ כהנא, ספרות ההיסטוריא הישראלית א׳, 8 בהערה).–
לב־לג־ ל ד מ ש ק. ע׳ י״א ס״ב. – א ש ק ל ו ן... ל י פ ו. ע׳ י׳ ע״ה–ע״ו ופ״ו. – ו ל ה ג ב י ה א ת־
לו ח מ ו ת י ר ו ש ל ם. יוספוס (קדמ׳ י״ג ה׳ י״א) מוסיף: ולקומם חלק מחומת המקדש שנהרסה
(כוונתו למבצרי המקדש, שבצד המזרחי היו מחומת העיר ונהרס אותו חלק ע״י אנטיוכוס
אבפטור, ע׳ ו׳ ס״ב). – א ש ר ל א ־ י ק נ ו ו ל א י מ כ ר ו. במקום שבין המצודה והעיר
העמיד מחיצה גבוהה כדי למנוע משא ומתן בין יושבי העיר והאנשים שבמצודה. להרעיבם
לז בשעת הצורך נתכוון, שלא יוכלו לקנות שם אוכל (ע׳ י״ג מ״ט). – ו י פ ל. בשעת עבודת
הבנין נפל מן החומה, שהיסוד לא יכול לסבול את התוספת הכבדה שבראש החומה. –
ה נ ח ל. נחל קדרון במזרחה של ירושלים. – ו י ק ו מ ם א ת ־ ה נ ק ר א ב ש ם כ פ נ ת ה. כך הוא
הלשון: τὸ καλούμενον Χαφεναθα. לשון זה קשה לפרשו ואינו בשום מקום אחר, וגם
יוספוס אינו מזכירו. בסורי א׳ נמסר: וטמרה לדוכתא דמתקריא כ ס פ ע ת א (ובסורי ב׳:
אפיתא, ובסורי ג׳ כספניתא). מן ההמשך נראה שכוונתו לחלק החומה שהיה לו שם מיוחד.
נראה, שהחומה היא החומה החיצונה שעליה מסופר בדה״ב ל״ג י״ד: ואחרי־כן בנה [מנשה]
חומה חיצונה לעיר־דוד מערבה לגיחון בנחל ולבוא בשער הדגים וסבב לָעֹפֶל ויגביהה.
דַלמן (Jerus. 124) סבור שהמלה כ פ נ ת ה עיקרה: [חומתא] כְּפֵלְתָּא, אבל רחוק הוא שיהא
לח מביא שמה של חומת ירושלים ב א ר מ י ת. – ח ד י ד. Ἀδιδά. עיר בשבט בנימין (ע׳ עזרא

לט ויבקש טריפון למלך על־אסיה ולשים הכתר בראשו ולשלח
מ יד באנטיוכוס המלך: וירא פן־יפריעהו יונתן ופן־ילחם־בו ויחפש
מא דרך לתפש אותו להמיתו ויקם ויבא לבית־שאן: ויצא יונתן
לקראתו בארבעים אלף איש בחור למלחמה וילך לבית־שאן:
מב–מג וירא טריפון כי־בא בחיל רב ויירא לשלח בו יד: ויקבלהו בכבוד
ויעמידהו עם־כל־אוהביו ויתן־לו מתנות ויצו לאוהביו ולחילו
מד לשמע אליו כאשר לו: ויאמר ליונתן למה הלאית את־כל־העם
מה הזה ומלחמה אין לנו: ועתה שלח אותם לבתיהם ובחר־לך מתי־
מספר אשר יהיו אתך ולכה אתי לעכו ואתנה לך ואת שאר־
המבצרים ואת החיל הנשאר וכל אשר על־המסים ואשוב ואלך
מו כי על־כן באתי: ובהאמינו לו עשה כאשר אמר וישלח את־החיל
מז וילכו לארץ יהודה: וישאר אתו שלשת אלפים איש אלפים מהם
מח שלח לגליל ואלף הלכו אתו: וכאשר בא יונתן לעכו ויסגרו אנשי
עכו את־השערים ויתפשוהו ואת כל־אשר־באו אתו הרגו בחרב:
מט וישלח טריפון חיל וסוסים לגליל ואל־העמק הגדול להמית את־
נ כל־האנשים אשר בעד־יונתן: וידעו כי־נתפש ויאבד הוא ואשר
נא אתו ויעודדו איש את־רעהו ויצאו ערוכים נכונים למלחמה: ויראו
נב הרודפים כי בנפשם הוא וישובו: ויבאו כלם בשלום לארץ יהודה
ויבכו את־יונתן ואת אנשיו וייראו מאד ויבך כל־ישראל בכי גדול:

ב׳ ל״ג, נחמ׳ ז׳ ל״ז, י״א ל״ד). לפי יוספוס (קדמ׳ י״ג ו׳ ה׳) היתה על הר שבתחתיתו היתה שפלת (τὰ πεδία) יהודה. השוה משנה ערכין ט׳ ו׳: מוקפות חומה מימות יהושע בן נון כגון... וחדיד ואונו וירושלם. כמו כן באה חדיד יחד עם אונו ולוד בעזרא ונחמיה (שם), לפי שהיתה יחד עם אלו בדרך מיפו לירושלים (ע׳ יוספוס מלחמות ו׳ ט׳ א׳). במפה של מידבא המקום Ἀδίαθιμ ἡ νῦν Ἀδίθα הוא צפונית־מערבית למודיעים וצפונית־מזרחית ללוד. עכשיו הוא הכפר אל חדיתה (الحديثة) ה׳ או ו׳ קילומיטר מלוד (ע׳ Abel, RB 1926, 218).— בשפלה. במערב הרי יהודה. במשנה שביעית ט׳ ב׳ נחלקת השפלה לשפלת לוד ושפלת הדרום. חדיד היתה בשפלת לוד. — טריפון. ע׳ י״א נ״ד ואילך. — למלך על־אסיה.
לט
יש מטבעות ששמו עליהן.— לבית־שאן. Βεθσά. היוונים היו קורין לה סקיתופוליס
מ
(יוספוס קדמ׳ י״ג ו׳ א׳), ע׳ ה׳ נ״ב. — בארבעים אלף איש. זהו מחנה המקבים הגדול
מא
ביותר. — ואתנה לך. עיר עכו דמיטריוס I הבטיחה ליונתן (י׳ ל״ט).— שאר־המבצרים.
מה
שעל החוף, בין עכו ויפו. — כי על־כן באתי. ויונתן האמין לו שבשביל כך הטריח עצמו ובא, כדי לעשות טובה ליונתן ולהמשילהו על ארץ החוף מעכו ועד יפו! — העמק
מט
הגדול. ע׳ ה׳ נ״ב. — אשר הם בעד־יונתן. הם אלפים האיש ששלח יונתן לגליל (ע׳ בפמ״ז). — בנפשם הוא. כלו׳ הם נלחמים על נפשם. —
נא

נג ויבקשו כל־הגוים אשר סביבותיהם להשמידם כי־אמרו אין־להם
שר ומושיע ועתה נלחם אותם ונשביתה מאנוש זכרם:
יג וישמע שמעון כי־אסף טריפון חיל רב לבוא לארץ יהודה
ב להכחידה: וירא את־העם כי הוא רועד ופוחד ויעל ירושלמה
ג ויקהל את־העם: ויעודד אותם ויאמר להם אתם ידעתם את אשר־
עשינו אני ואחי ובית־אבי למען התורה והמקדש ואת־המלחמות
ד והמצוקות אשר־ראינו: בגלל זה אבדו אחי כלם בעד ישראל
ה ואותר אני לבדי: ועתה חלילה־לי לחוס על־נפשי בכל־עת צרה
ו כי לא טוב אנכי מאחי: אבל אנקם נקמת עמי והמקדש ונשיכם
ז וטפכם כי־חברו כל־הגוים להשמיד אתכם בשנאתם: ותחי רוח
ח העם לשמע הדברים האלה: ויענו בקול גדול לאמר אתה נשיאנו
ט תחת יהודה ויונתן אחיך: הלחם מלחמתנו וכל אשר תצונו נעשה:
י ויאסף את כל־אנשי המלחמה וימהר לכלות את־חמות ירושלם
יא ויבצרה מסביב: וישלח את־יונתן בן־אבשלום ואתו די חיל ליפו
ויגרש את אשר־היו־בה וישאר שם בתוכה:
יב ויסע טריפון מעכו בחיל רב לבוא לארץ יהודה ויונתן אתו
יג–יד במשמר: ושמעון חנה בחדיד לפני העמק: וידע טריפון כי קם
שמעון תחת יונתן אחיו וכי עתיד הוא להתגרות אתו מלחמה
טו וישלח אליו מלאכים לאמר: בעד הכסף אשר חב אחיך יונתן
טז לאוצר המלך לצרכיו עצרנוהו: ועתה שלח כסף מאה ככר ושנים
יז מבניו לערבון לבל־יסור ממנו כאשר יצא לחפשי ושלחנוהו: וידע
שמעון כי במרמה דברו אליו וישלח לקחת את־הכסף ואת־הבנים
יח פן־יביא עליו שנאה גדולה מאת העם: כי־יאמרו יען אשר לא־

יג א׳—טז כ״ד. שמעון.

יג–ד שמעון. האח האחרון מבניו של מתתיהו בן יוחנן הכהן. — אבדו אחי כלם. בטוח היה שיונתן הומת כבר (ע׳ י״ב נ׳) בידי טריפון, אבל הלז חשב שכדאי לו להחזיקו בחיים (ע׳ בפי״ב וכ״ג). על מותם של שאר אחיו: של אלעזר ע׳ ו׳ מ״ו, של יהודה—ט׳ י״ח, יוחנן—ט׳ ל״ו ומ״ב.—
ו–ח–י כל־הגוים. השכנים.—אתה נשיאנו. אותה שעה מינוהו גם כהן גדול (ע׳ י״ד ל״ה).—וימהר לכלות את־חמות ירושלם. שהתחיל בהן יונתן ולא הספיקה לו השעה לגמרן (ע׳
יא י״ב ל״ו–ל״ז). — יונתן. נראה שאחיו של מתתיה בן אבשלום (ע׳ י״א ע׳) היה. כנראה היה אביהם של אלו בוחר לבניו שמות כשמותיהם של בני משפחת המקבים. — את אשר־היו־בה. את האויבים מבני בריתו של טריפון שהיו שרויים ביפו (ע׳ יוספוס, קדמ׳ י״ג ו׳ ד׳).—
יג–טז בחדיד. ע׳ י״ב ל״ח. — לאוצר המלך. ע׳ מק״ב נ׳ י״ג. — כסף מאה ככר.

יט שְׁלַחְתִּי לוֹ אֶת־הַכֶּסֶף וְאֶת־הַבָּנִים אָבָד׃ וַיִּשְׁלַח אֶת־הַיְלָדִים וְאֵת
כ מְאַת־הַכִּכָּר וַיִּשְׁקֹר וְלֹא שִׁלַּח אֶת־יוֹנָתָן׃ וְאַחֲרֵי־כֵן בָּא טְרִיפוֹן לְנַחֵל
בָּאָרֶץ וּלְהַשְׁמִידָהּ וַיִּסֹּב אֶת־הַדֶּרֶךְ לַאֲדוֹרָיִם וְשִׁמְעוֹן וּמַחֲנֵהוּ עַל־
כא יָדוֹ הָלְכוּ בְּכָל־אֲשֶׁר־הָלָךְ׃ וְהָאֲנָשִׁים מִן־הַמְּצוּדָה שָׁלְחוּ אֶל־
טְרִיפוֹן מַלְאָכִים וַיָּאִיצוּ בוֹ לָבוֹא אֲלֵיהֶם דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר וְלִשְׁלֹחַ לָהֶם
כב אֹכֶל׃ וַיָּכֶן טְרִיפוֹן אֶת־כָּל־פָּרָשָׁיו לָלֶכֶת וּבַלַּיְלָה הַהוּא הָיָה שֶׁלֶג
כג גָּדוֹל מְאֹד וְלֹא הָלַךְ מִפְּנֵי הַשֶּׁלֶג וַיִּסַּע וַיָּבֹא לַגִּלְעָד׃ וְכַאֲשֶׁר קָרַב
כד לְבֵית־שִׁקְמָה הֵמִית אֶת־יוֹנָתָן וַיִּקָּבֶר־שָׁם׃ וַיָּשָׁב טְרִיפוֹן וַיֵּלֶךְ לְאַרְצוֹ׃
כה וַיִּשְׁלַח שִׁמְעוֹן וַיִּקַּח אֶת־עַצְמוֹת יוֹנָתָן אָחִיו וַיִּקְבְּרֵהוּ בְּמוֹדִיעִים
עִיר אֲבוֹתָיו׃
כו וַיִּסְפְּדוּ־לוֹ כָּל־יִשְׂרָאֵל מִסְפֵּד גָּדוֹל וַיִּבְכּוּ אוֹתוֹ יָמִים רַבִּים׃ וַיִּבֶן
כז שִׁמְעוֹן עַל־קֶבֶר אָבִיו וְאֶחָיו וַיַּגְבִּיהוּ לְמַרְאֶה בְּאֶבֶן גָּזִית מִפָּנִים וּמֵאָחוֹר׃
כח וַיַּעֲמֵד שֶׁבַע פִּירָמוֹת אִשָּׁה לְעֻמַּת אֲחוֹתָהּ לָאָב וְלָאֵם וּלְאַרְבַּעַת הָאַחִים׃

יט–כ בערך 32.500 ₤. — וישקר. טריפון. — לַאֲדוֹרָיִם. Ἀδωρά (ואצל יוספוס קדמ׳ י״ג ז׳ ב׳
Δῶρα) בגבול יהודה בדרום (דה״ב י״א ט׳), עשרה קילומיטר דרומית־מערבית לחברון,
עכשיו הכפר דורה. — על־ידו הלכו. הם היו הולכים לארך השפלה לדרום ושמעון וחילו
כא על ידם דרך ההרים — וההרים מגן להם, — כדי לתפוס מקום ביניהם ובין ירושלים. — דרך
המדבר. דרך מדבר יהודה, במערבו של ים המלח. — ולשלח להם אכל. כי החומה
שהגביהה יונתן בין הר הבית ובין המצודה (י״ב ל״ו) היתה מפריעתם מהשיג צרכי אוכל
כב (וע׳ לקמן בפמ״ט–נ׳). ולא הלך מפני השלג. דלמן (AuS, I, 233) מתאר סופת שלג
גדולה (שהיתה ט׳ י״ב בפברואר 1910): „עד לגובה של מיטר היה השלג, ואי אפשר היה
לקבור מתים. האכרים היה מובדלים מן העיר [ירושלים]. גגי בתים נפלו וקברו אנשים
ובהמות. בכמה מקומות נשברה מחציתם של כל עצי הזית". חוץ ממה שלסוסים היתה קשה
ההליכה נטשטשו ג״כ הדרכים מחמת השלג. — ויבא לגלעד. ודאי הלך מסביב לקצה
הדרומי של ים המלח. — גלעד כאן במובנו הרחב, הכולל כל ארץ מזרח הירדן (השוה ה׳
ט׳). — במקום הלשון וַיִּקָּבֶר שָׁם הנוסח בוולג׳: ואת בניו. וודאי המית טריפון עם יונתן גם
כד–כה לבניו. — לארצו. לסוריה. — במודיעים. ע׳ ב׳ א׳. — ויגביהו למראה. עשאו
כז גבוה שיהא נראה למרחוק (ע׳ בפכ״ט). — באבן גזית מפנים ומאחור. יוספוס (שם)
כח כתב: מאבן לְבָנָה וגזית. נראה שכוונתו שהאבן היתה גזית מכל עבריה. — שבע פירמות.
המלה πυραμίς, שנמצאת אצל הסופרים היוונים (השוה, למשל, הירודוטוס ἑπτὰ πυραμίδας
ב׳ קכ״ו, ועוד), ממשיכין מן הלשון המצרית, שבה הגובה הזקוף היה נקרא pir-em-us
(E. Revillout, Rev.Eg. II, 305—309 מביאו Flinders Petrie במאמרו באנציקלופידיה בריט׳11, כ״ב
683). כאן נמסר בעברית: פִּירָמָה (על דרך השמות המצרים פִּי־הַחִירֹת שמות י״ד ב׳, פִּי־בֶסֶת יחז׳
ל׳ י״ז). הסורי מסר: שבע נפשן. השימוש בשם נפש היה רגיל לענין ציון על גבי הקבר.
השוה, למשל, בכתבת נבטית מלפני סה״נ: דא נפשא די אב... די בנה לה אבוהי=זה הציון
של אב... שבנה לו אביו (ע׳ Cooke NSI, 214), והשוה שקלים ב׳ ה׳ יבנה לו נפש על קברו,
ועוד (שם): אין עושין נפשות לצדיקים. ואולי היו נוהגים לעשות הנפש שעל גבי הקבר

כט וְלָהֶן עָשָׂה מְלֶאכֶת מַחֲשֶׁבֶת וַיַּעֲמֵד מִסָּבִיב עַמּוּדִים גְּדוֹלִים וַיַּעַשׂ עַל־
הָעַמּוּדִים חֲלִיצוֹת לְשֵׁם־עוֹלָם וְעַל־יַד־הַחֲלִיצוֹת פִּתּוּחֵי אֳנִיּוֹת לְהֵרָאוֹת
ל לְכָל־יוֹרְדֵי הַיָּם׃ זֶה הַקֶּבֶר אֲשֶׁר עָשָׂה בְּמוֹדִיעִים עַד־הַיּוֹם הַזֶּה׃
לא וּטְרִיפוֹן הָלַךְ בְּמִרְמָה עִם־אַנְטִיוֹכוֹס הַמֶּלֶךְ הַצָּעִיר וַיְמִיתֵהוּ׃
לב וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו וַיָּשֶׂם עַל־רֹאשׁוֹ כֶּתֶר אַסְיָה וַיַּעַשׂ רָעָה גְדוֹלָה בָּאָרֶץ׃
לג וַיִּבֶן שִׁמְעוֹן אֶת־מִבְצְרֵי יְהוּדָה וַיַּקִּיפֵם בְּמִגְדָּלִים גְּבֹהִים וּבְחוֹמוֹת
לד גְּדֹלוֹת וּבִשְׁעָרִים וּבִבְרִיחִים וַיָּשֶׂם אֹכֶל בַּמִּבְצָרִים׃ וַיִּבְחַר שִׁמְעוֹן
אֲנָשִׁים וַיִּשְׁלַח אֶל־דְּמֶטְרִיוֹס הַמֶּלֶךְ לַעֲשׂוֹת הֲנָחָה לָאָרֶץ כִּי כָל־

בתבנית פִּירָמָה, כנראה מן יד אבשלום שבירושלים ועוד. ואפשר שאף כאן היה בעברית:
שבע נפשות. — אשה לעמת אחותה. נראה, שהשביעית שהכין לעצמו, בודדת, בלי
כט בת־זוג, עמדה. — מלאכת מחשבת μηχανήματα (=מכונות למלחמת מצור). לפי ההמשך
נראה שכאן יש למלה זו משמעות של מושג כללי לכל אותן הגילופין של סמל שנחרתו על
העמודים כמו שהוא מספר בסמוך. לתרגום זה השוה בע׳: דה״ב כ״ו ט״ו חשבנות מחשבת
חושב=μηχανὰς μεμηχανεμένας λογιστοῦ. — עמודים גדולים. לפי יוספוס מונוליתין
(=מאבן אחת) היו וכעין סטיו (στοά) נעשו מסביב לבנין. — חליצות. πανοπλία = כל
השייך לנשקו של איש צבא. השוה ש״ב ב׳ כ״א ואחז לך אחד מהנערים וקח־לך את חֲלִצָתוֹ.
הסורי מסר: וגלף על אסטונא כל מאני זינא דקרבא (=ופִתַּח על העמודים כל כלי זין של
מלחמה). — פתוחי אניות. כל הגילופין הללו היו סמל נצחונות המקבים שנצחו ביבשה
ובים (בכיבוש יפו, ע׳ י׳ ע״ו, י״ב ל״ג ואילך, י״ד ה׳). — יורדי הים. τῶν πλεόντων
ל τήν θαλάσσαν. כן הוא גם הלשון בבן סירא מ״ג כ״ד (בעברית וביוונית). — עד־היום
הזה. לשון קצר, וכוונתו: [עומד] עד היום הזה. ואע״פ שעדיין לא עבר זמן רב למן העמדת
הציון על קברם של המקבים ע״י שמעון ועד שנכתבו הדברים הללו, מכל מקום כעין סיפוק
יש לו לכותב: לאחר שנות חירום שעברו במשך הזמן עדיין המצבות במקומן עומדות
ובעינן! — המצבות נשתמרו גם כמה זמן אחר כך. יוספוס אומר: הם [הבנינים שעל קברי
המקבים] נשמרו עד היום. ואבסיביוס (בערך 320 לסה״נ) אומר באונומסטיקון: מודיעים...
לא ומשם היו המקבים, שמצבות קבריהם (sepulchra) מראים שם גם היום (hodieque). — לפי
ליביוס (Epit. LV, וע׳ יוספוס קדמ׳ י״ג ז׳ א׳): „[אנטיוכוס] בנו של אלכסנדר מלך סוריה
כשהיה רק בן עשר נהרג במרמה ע״י אפיטרופסו דיודוטוס, המכונה טריפון, בעזרת רופאים
משוחדים ששיקרו לעם ואמרו שהוא חולה במחלת אבנים (Calculus) ובשעת הניתוח המיתוהו.—
מתוך ההמשך נראה שאנטיוכוס VI נרצח בשנת ק״ע לשטרות (ג״א תרי״ט לב״ע), שהרי
המאורעות המסופרים לקמן (בפמ״א–נ״א) חלו בתחלת שנת קע״א, ואם כן מלך פחות משלש
שנים (השוה לעיל י״א ל״ח–מ׳). ולפי יוספוס (קדמ׳ י״ג ז׳ א׳ ב׳) מלך אנטיוכוס VI ארבע
שנים וטריפון שלש שנים. ולפי ליביוס (Epit. LII) אנטיוכוס VI בן שנתים היה כשנטלהו
לב טריפון מידי דיאוקלס הערבי ובשעת מותו היה כבר בן עשר (שם, LV). — וימלך תחתיו.
לג מלכותו של טריפון ארכה כשלש שנים ומחצה (139–142 לפני סה״נ). — אסיה. ע׳ ח׳ ו׳. —
בשעה שטריפון ודמיטריוס היתה מלחמה ביניהם על כתר המלכות של סוריה מצא לו שמעון
שעת הכושר לחזק את ארץ יהודה במבצרים. — וישם אכל במבצרים. שיוכלו לעמוד
לד בפני מצור. — וישלח אל דמיטריוס המלך. על המתנות ששלח ביד השליחים
מסופר בפל״ז. — לעשות הנחה. טיבה של הנחה זו נראה מאגרת המלך בפל״ו ואילך. —

לה מַעֲשֵׂי טְרִיפוֹן הָיוּ חָמָס׃ וַיִּשְׁלַח אֵלָיו דֶּמֶטְרִיּוֹס הַמֶּלֶךְ כַּדְּבָרִים
הָאֵלֶּה וַיַּעֲנֵהוּ וַיִּכְתָּב־לוֹ אֶת־הָאִגֶּרֶת הַזֹּאת׃
לו הַמֶּלֶךְ דֶּמֶטְרִיּוֹס לְשִׁמְעוֹן הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וְאוֹהֵב מְלָכִים וְלַזְּקֵנִים
לז וּלְעַם־הַיְּהוּדִים שָׁלוֹם׃ אֶת־עֲטֶרֶת הַזָּהָב וַעֲנַף־הַתָּמָר אֲשֶׁר־שְׁלַחְתֶּם
קִבַּלְנוּ וּנְכוֹנִים אֲנַחְנוּ לַעֲשׂוֹת לָכֶם שָׁלוֹם רָב וְלִכְתֹּב לַאֲשֶׁר עַל
לח הַמִּסִּים לַעֲשׂוֹת לָכֶם הֲנָחוֹת׃ וַאֲשֶׁר קִיַּמְנוּ לָכֶם קַיָּם וְהַמִּבְצָרִים
לט אֲשֶׁר־בְּנִיתֶם לָכֶם יִהְיוּ׃ וַאֲנַחְנוּ נִשָּׂא אֶת־שְׁגִיאוֹתֵיכֶם וְאֶת־פִּשְׁעֵיכֶם
עַד־הַיּוֹם הַזֶּה ו[מַס] הַכֶּתֶר שֶׁאַתֶּם חַיָּבִים וְאִם שִׁלְּמוּ מִסִּים אֲחֵרִים
מ בִּירוּשָׁלַםִ לֹא יְשַׁלְּמוּ עוֹד׃ וְאִם יֵשׁ בָּכֶם רְאוּיִים לְהִכָּתֵב בֵּין
הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתָּנוּ יִכָּתֵבוּ וְהָיָה בֵּינֵינוּ שָׁלוֹם׃
מא–מב בִּשְׁנַת שִׁבְעִים וּמֵאָה הוּסַר עֹל הַגּוֹיִם מִיִּשְׂרָאֵל׃ וַיָּחֶל עַם־
יִשְׂרָאֵל לִכְתֹּב בַּסְּפָרִים וּבַשְּׁטָרוֹת בִּשְׁנַת אַחַת לְשִׁמְעוֹן הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל
וְשַׂר־הַצָּבָא וּנְשִׂיא הַיְּהוּדִים׃
מג בַּיָּמִים הָהֵם חָנָה [שִׁמְעוֹן] עַל־גָּזֶר וַיָּסָב אוֹתָהּ בְּמַחֲנוֹת וַיַּעַשׂ

לו–לז ולזקנים. הם חברי המועצה (γερουσία =). השווה לעיל י"ב ו', וכן א' כ"ו. — וענף
התמר. ודאי היה זה שבט (או שרביט) של זהב בתבנית של עץ תמר (סמל של נצחון),
לח ושניהם—השבט והעטרת—מסימני מלכות הם (השוה מק"ב י"ד ד'). — ואשר קימנו לכם.
לט ע' י"א ל'–ל"ז. — הוא סולח להם השגיאות והפשעים של דברים שבפוליטיקה. ודאי יש כאן
רמז למה שהיו היהודים על צדו של טריפון בראשית מרדו (ע' י"א נ"ז ואילך). — ו[מס]
מ הכתר. ע' י' כ"ט. — בירושלם. תפס ירושלים במקום ארץ יהודה. — הוא מחשיב לאנשי
מא צבא מן היהודים (ע' י"א מ"ו). — בשנת שבעים ומאה. ג"א תרי"ט לב"ע. — הוסר
על הגוים מישראל. הוסר הלחץ של הגוים, ואע"פ שעדיין היו תלויים בהם מכל
מקום השלטון המלא היה ביד הכהן הגדול שהיה לו תאר של נשיא (ἔθναρχος =, ע' י"ד
מב מ"ז, ט"ו א'). — ישראל. הנהיגו תאריך חדש מתקופת חירות זו. ממנין חדש זה נשתמרו
מטבעות משנות א' ב' ג' וד' (ע' ט"ו ו'). השוה ר"ה י"ח ב' (=מגלת תענית): בתלתא
בתשרי בטילת אדכרתא מן שטרייא, שגזרה מלכות יון גזרה שלא להזכיר שם שמים על פיהם
וכשגברה מלכות חשמונאי ונצחום התקינו שיהיו מזכירין שם שמים אפילו בשטרות, וכך היו
כותבים: בשנת כך וכך ליוחנן כהן גדול לאל עליון. וכששמעו הכמים בדבר אמרו למחר זה
מג פורע את חובו ונמצא שטר מוטל באשפה, — וביטלום. ואותו היום עשאוהו יו"ט. — גזר.
אע"פ שבכל הכ"י והתרגומים הנוסח הוא Γάζαν (=עזה), מכל מקום נראה שהנכון הוא גזר
(כמו שאצל יוסֵפוס, קדמ' י"ג ו' ז' ומלחמות א' ב' ב')=Γαζάραν מפני שגזר היתה יותר
קרובה לחקרא, והיא היתה תכליתו של שמעון כדי להגן על חקרא, וכך נראה ממה שנאמר
לקמן בפמ"ח, ששמעון בנה לו בית בעיר הכבושה, ובפנ"ג נאמר שיוחנן בנו ישב בגזר
(ודאי בבית שבנה לו אביו), אבל שמעון נתישב בירושלים בהר הבית (ע' בפנ"ב), חוץ מזה
בא זכר של כיבוש גזר ע"י שמעון לקמן י"ד ז' ול"ד. ועוד ט"ו כ"ח דורש אנטיוכוס VII
סידיטס שימסרו לו את העיר וט"ז א' מדובר עליה שהיא נחלתם של היהודים. ונראה כי י"ד
ל"ד נרמז לכיבוש זה של גזר, באמרו ששמעון „בצר... את גזר... אשר ישבו בה האויבים

מד מַלְכֹּדֶת־עִיר וַיַּקְרִיבֶהָ לָעִיר וַיַּךְ מִגְדָּל אֶחָד וַיִּכְבְּשֵׁהוּ׃ וַיִּקְפְּצוּ
הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר בְּמַלְכֹּדֶת הָעִיר לְתוֹךְ־הָעִיר וַתְּהִי מְבוּכָה גְדוֹלָה
מה בָּעִיר׃ וַיַּעֲלוּ אַנְשֵׁי הָעִיר עִם־נְשֵׁיהֶם וְטַפָּם עַל־הַחוֹמָה קְרוּעֵי בִגְדֵיהֶם
מו וַיִּצְעֲקוּ בְּקוֹל גָּדוֹל מְבַקְשִׁים מֵאֵת שִׁמְעוֹן לָתֵת לָהֶם יָמִין׃ וַיֹּאמְרוּ
מז אַל־תַּעַשׂ לָנוּ כְּרִשְׁעָתֵנוּ כִּי אִם־כְּחַסְדֶּךָ׃ וַיֵּעָתֵר לָהֶם שִׁמְעוֹן וְלֹא
נִלְחַם אוֹתָם וַיְגָרְשֵׁם מִן־הָעִיר וַיְטַהֵר אֶת־הַבָּתִּים אֲשֶׁר הָיוּ בָהֶם
מח הָאֱלִילִים וּבְזֶה בָּא לְתוֹכָהּ שָׁר וּמְהַלֵּל׃ וַיָּסַר מִמֶּנָּה כָּל־טֻמְאָה
וַיּוֹשֶׁב בָּהּ אֲנָשִׁים הַמְקַיְּמִים אֶת־הַתּוֹרָה וַיְבַצְּרֶהָ וַיִּבֶן־לוֹ בָהּ בָּיִת׃
מט וְהָאֲנָשִׁים מִן־הַמְּצוּדָה בִּירוּשָׁלַםִ נֶעֶצְרוּ לָצֵאת וְלָבוֹא לָאָרֶץ
נ וְלִקְנוֹת וְלִמְכֹּר וַיִּרְעֲבוּ מְאֹד וַיִּגְוְעוּ מֵהֶם רַבִּים בָּרָעָב׃ וַיִּקְרְאוּ אֶל־
שִׁמְעוֹן לָקַחַת יָמִין וַיִּתֵּן לָהֶם וַיְגָרְשֵׁם מִשָּׁם וַיְטַהֵר אֶת־הַמְּצוּדָה מִן־
נא הַשִּׁקּוּצִים׃ וַיָּבֹא אֵלֶיהָ בִּשְׁלֹשָׁה וְעֶשְׂרִים לַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בִּשְׁנַת אַחַת
וְשִׁבְעִים וּמֵאָה בְּהַלֵּל וּבְכַפּוֹת תְּמָרִים וּבְכִנּוֹרוֹת וּבְתֻפִּים וּבִנְבָלִים
נב וּבְשִׁירִים וּבִזְמִירוֹת כִּי נִשְׁמַד אוֹיֵב גָּדוֹל מִיִּשְׂרָאֵל׃ וַיְקַיֵּם לַעֲשׂוֹת
נג שָׁנָה שָׁנָה אֶת־הַיּוֹם הַהוּא בְּשִׂמְחָה׃ וַיְבַצֵּר הַר־הַמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר עַל־יַד־

לפנים ויושב שם יהודים". אבל את עזה כבשו היהודים רק כחמשים שנה אחר כך (בשנת 96
לפני סה"נ). — על מקומה של גזר ע' ד' ט"ו. — מלכדת עיר. ἑλέπολις (בע' אין שם זה),
והיא מכונת מצור (שהמציא דמיטריוס פוליאורקֵיטיס כשהיה צר על סאלָמיס בקפריסין). בתוך
המכונה היה מקום למאתים אנשי חיל, חוץ מאותם שהיו עובדים בה (תיאור המכונה ע'
מז בערך Helepolis אצל Smith, Dict. of Greek and Roman Antiq.). — ויעתר להם שמעון.
מח ע' מק"ב י"א י"ד. — ויטהר את־הבתים. ע' א' נ"ה. — ויבן־לו בה בית. ע' בפמ"ג.
בחפירות גזר מצאו את ביתו של שמעון. הבנין נעשה מאבני גזית. תבניתו היתה יוצאת מן
הכלל, לבנין היה שער נהדר שהיה מוליך לתוך חצר. גם היה שם תיעול בשיטה טובה
מט (ע' Macalister, Excavations of Gezer II, 209—223). — סוף סוף בא היום שאליו היה מקוה
יונתן: הוא, יונתן, הגביה חומה בין הר הבית והמצודה, כדי שלא יהא בידם של אנשי
המצודה לקנות צרכי אוכל (ע' י"ב ל"ו). ועכשיו, כשנתרעבו, עלה לו לשמעון לגרשם משם.—
נ שמעון נתן להם ימין, עשה אתם שלום, אבל גרשם, כלו' זה היה טיבו של אותו שלום
שילכו להם משם ויפטרו מהם. כך השיג שמעון את המצודה לירושלים ולארץ יהודה וחירות
נא גמורה לישראל. — לחדש השני. חדש אייר. — בשנת אחת ושבעים ומאה. ג"א
תר"כ לב"ע. — ובכפות תמרים. סמל של שמחה (השוה מק"ב י' ז'). — אויב גדול.
נב השוה א' ל"ג ואילך. — ויקים לעשות... את־היום ההוא. השוה מגלת תענית ב':
בעשרין ותלתא ביה נפקו בני חקרא מירושלם. מפני שהיו מצרים להם לבני ירושלם ולא
היו ישראל יכולין לצאת ולבא מפניהם ביום אלא בלילה, וכשגברה [יד] בית חשמונאי הגלו
נג אותם משם, ואותו היום שעקרום עשאוהו יום טוב. — אשר על־יד־המצודה. לפי
יוספוס (קדמ' י"ג ו' ז') הסיר שמעון את המצודה עד היסוד כדי שלא יוכלו האויבים למצא
בה עוד עזר לפעולותיהם הרעות, כמקודם. ואחר כך הסיר את כל אותו ההר, שהיתה עליו

נד הַמְּצוּדָה וַיֵּשֶׁב שָׁם הוּא וַאֲשֶׁר אִתּוֹ׃ וַיַּרְא שִׁמְעוֹן אֶת־יוֹחָנָן בְּנוֹ כִּי
אִישׁ הוּא וַיַּעֲמִידֵהוּ לְשַׂר כָּל־הַצָּבָא וַיֵּשֶׁב בְּגָזֶר׃
יד וּבִשְׁנַת שְׁתַּיִם וְשִׁבְעִים וּמֵאָה אָסַף דְּמֶטְרִיּוֹס הַמֶּלֶךְ אֶת־חֵילוֹ
ב וַיֵּלֶךְ לְמָדַי לִמְשֹׁךְ עֶזְרָה לוֹ לְמַעַן יִלָּחֵם אֶת־טְרִיפוֹן׃ וַיִּשְׁמַע אַרְשַׁכָּה
מֶלֶךְ פָּרַס וּמָדַי כִּי־בָא דְּמֶטְרִיּוֹס בִּגְבוּלוֹ וַיִּשְׁלַח אֶת־אַחַד שָׂרָיו
ג לְתָפְשׂוֹ אוֹתוֹ חָי׃ וַיֵּלֶךְ וַיַּךְ אֶת־מַחֲנֵה דְּמֶטְרִיּוֹס וַיִּתְפְּשֵׂהוּ וַיְבִיאֵהוּ
אֶל־אַרְשַׁכָּה וַיְשִׂימֵהוּ בְּמִשְׁמָר׃
ד וַתִּשְׁקֹט הָאָרֶץ כָּל־יְמֵי שִׁמְעוֹן וַיְבַקֵּשׁ טוֹב לְעַמּוֹ וַיִּיטַב בְּעֵינֵיהֶם
ה שִׁלְטוֹנוֹ וּכְבוֹדוֹ כָּל־הַיָּמִים׃ וּמִלְּבַד כָּל־כְּבוֹדוֹ לָקַח אֶת־יָפוֹ לְחוֹף
ו וַיַּעַשׂ מָבוֹא לְאִיֵּי־הַיָּם׃ וַיַּרְחֵב אֶת־הַגְּבוּלוֹת לְעַמּוֹ וַיִּמְשֹׁל בָּאָרֶץ׃

המצודה, כדי להרים בזה את הגבעה שעליה עמד המקדש. עבודה זו נעשית ע״י העם, לאחר
שהסביר להם שמעון חשיבותו של הענין, ועסקו בזה במשך שלש שנים יומם ולילה, בלי
הפסק, עד שנעשה כל אותו מקום של הר המצודה אדמת מישור, ולמן אז היה המקדש
גבוה מכל העיר. נראה שהיה לו, ליוספוס, מקור לזה (נגד פקפוקיו של דלמן .Jerus. 129,
הטוען שלא נזכר ענין זה במק״א). — וישב שם. בהר הבית. שמעון התישב סמוך למקדש,
שהרי סוף סוף כהן גדול היה, ואת יוחנן בנו עשה שר צבא (כאמור בפנ״ד) וודאי הושיבהו
נד בגזר בביתו שבנה לו (ע׳ בפמ״ח). — את־יוחנן בנו. הוא יוחנן הורקנוס. — כי איש
הוא. כלו׳ גבור חיל. — וישב בגזר. ודאי בביתו של אביו (ע׳ בפמ״ח). —
יד וילך למדי למשך עזרה לו. קשה הענין שסתם הכותב כל כך ואמר בקיצור
וכמעט ברמז שהלך דמיטריוס עם חילו למדי דוקא למשוך לו עזרה. לפי יוספוס נקרא
דמיטריוס מאת מי שהיו נתיניו קודם לכן ושנכבשו אח״כ ע״י אַרְשַׁכָּה שיבא לשחררם מעולה
של פרס. בעזרתם של אלו — כך מספר יוסטינוס (38 ,9) — נצח בהרבה מלחמות, אלא שאח״כ
עלה בידיהם של אויביו ליקח אותו בשבי. לפי יוספוס עלה לו לדמיטריוס לצאת אח״כ
לחפשי, ולפי אפיאנוס הצליח אפילו לשאת את בתו של מלך פרס לאשה. הכותב מספר כאן
רק על מלחמתו של דמיטריוס עם פרס מפני שרק זה נחוץ לו לרגל הסיפור על פעולותיו
ב של שמעון בכיבוש המצודה ובשאר עבודותיו. — אַרְשַׁכָּה (זוהי צורתו הבבלית של השם
Ἀρσάκης, ע׳ Kugler 340) מתואר כאן כאילו הוא שם פרטי של מלך פרס ומדי, שהיו הפלכים
העיקריים במלכות הפרתיים שהיתה מתפשטת עד ארץ הדו. ובאמת אין ארשכה שם פרטי,
אלא תאר של מלך בפרתיה (תאר זה ניטל בהשאלה משמו של המיסד הראשון למלכות
הפַּרְתִּיִּים), ואינו אלא כעין התאר של פרעה שהיה ניתן למלכי מצרים. שמו הפרטי של
ארשכה זה היה מִתְּרָדָת I (מלך בש׳ 171—138). — לתפש אותו חי. ודאי היתה לו בזה
כוונה מיוחדת להוציא מזה תועלת, שיתפשוהו דוקא חי ולא מת (כיוצא בזה הוא שביו של
ה יונתן בידי טריפון, שאף הוא, טריפון, הניחהו זמן מה בחיים מתוך כוונה מיוחדת). — לקח
את־יפו לחוף. יותר נראה שהיה כתוב לְמָחוֹז (השוה תהל׳ ק״ז ל׳ בע׳ λιμήν), או לְמֵזַח
(ישע׳ כ״ג י׳).—בחשיבות זו של נמל נשארה יפו עד עכשיו, כלו׳ עד שבנו נמל יהודי בתל־אביב
והשאירו נמל יפו לנכרים.—ויעש מבוא. עשה את יפו מבוא לאיי הים, כלו׳ לאיים והחוף של
ו-טו ים התיכון. — השיר של שבח לשמעון נטלהו הכותב — כך נראה — ממקום אחר, אולי מפי

ז וַיֶּאֱסֹף שְׁבִי רָב   וַיִּשְׁלֹט בְּגֶזֶר וּבְבֵית־צוּר וּבַמְּצוּדָה
וַיְבַעֵר אֶת־הַטֻּמְאָה מִתּוֹכָהּ   וְלֹא הָיָה מִתְקוֹמֵם־לוֹ׃
ח [וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל לָבֶטַח]   וַיַּעַבְדוּ אַדְמָתָם בְּשָׁלוֹם
וְהָאָרֶץ נָתְנָה יְבוּלָהּ   וַעֲצֵי־הַשָּׂדֶה אֶת־פִּרְיָם׃
ט זְקֵנִים בָּרְחוֹבוֹת יָשָׁבוּ   כֻּלָּם עַל־טוּב נִדְבָּרוּ
[בְּתוּלוֹת תִּפְאֶרֶת עָטָפוּ]   וְהַבַּחוּרִים כָּבוֹד לָבְשׁוּ וּבִגְדֵי מִלְחָמָה׃
י לֶעָרִים הִמְצִיא אֹכֶל   וַיַּעֲשֵׂן לִמְקוֹמוֹת מִבְצָר
עַד־קְצֵה הָאָרֶץ נִקְרָא שֵׁם־כְּבוֹדוֹ   [וּתְהִלָּתוֹ בַּגּוֹיִם סִפֵּרוּ]׃
יא עָשָׂה שָׁלוֹם עַל־הָאָרֶץ   וַיִּשְׂמַח יִשְׂרָאֵל שִׂמְחָה רַבָּה׃
יב וַיֵּשְׁבוּ אִישׁ תַּחַת גַּפְנוֹ וּתְאֵנָתוֹ   וְלֹא הָיָה אִישׁ מַחֲרִידָם׃
יג וְלֹא נִשְׁאַר נִלְחָם־בָּם עֲלֵי־אָרֶץ   וְהַמְּלָכִים נִגְּפוּ בַּיָּמִים הָהֵם׃
יד וַיִּתְמֹךְ כָּל־עֲנִיֵּי עַמּוֹ   אֶת הַתּוֹרָה דָּרָשׁ
[וַיְחַזֵּק יְדֵי שֹׁמְרֶיהָ]   וַיַּשְׁמֵד כָּל־פֶּשַׁע וָעָוֶל׃
טו אֶת הַמִּקְדָּשׁ פֵּאֵר   וַיֶּרֶב אֶת־כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ׃
טז וַיִּשָּׁמַע בְּרוֹמִי כִּי־מֵת יוֹנָתָן וְעַד־אַשְׁפַּרְטָה [בָּאָה הַשְּׁמוּעָה]
יז וַיִּתְעַצְּבוּ מְאֹד׃ וּכְשָׁמְעָם כִּי שִׁמְעוֹן אָחִיו הָיָה כֹהֵן גָּדוֹל תַּחְתָּיו
יח וְהוּא שַׁלִּיט הָאָרֶץ וְהֶעָרִים אֲשֶׁר בָּהּ׃ וַיִּכְתְּבוּ אֵלָיו עַל־לוּחוֹת
נְחֹשֶׁת לְחַדֵּשׁ אִתּוֹ אֶת־הָאַהֲבָה וְאֶת־הַבְּרִית אֲשֶׁר־הֵקִימוּ אֶת־יְהוּדָה
יט-כ וְיוֹנָתָן אֶחָיו׃ וַיִּקָּרְאוּ לִפְנֵי הָעֵדָה בִּירוּשָׁלָיִם׃ וְזֶה פַּתְשֶׁגֶן הָאִגְּרוֹת
אֲשֶׁר שָׁלְחוּ בְנֵי אַשְׁפַּרְטָה
רָאשֵׁי הָאַשְׁפַּרְטִיִּים וְהָעִיר לְשִׁמְעוֹן כֹּהֵן גָּדוֹל וְלַזְּקֵנִים וְלַכֹּהֲנִים
כא וְלִשְׁאָר עַם־הַיְּהוּדִים הָאַחִים שָׁלוֹם׃ הַמַּלְאָכִים אֲשֶׁר נִשְׁלְחוּ אֶל־עַמֵּנוּ
כב הוֹדִיעוּ לָנוּ עַל־כְּבוֹדְכֶם וְתִפְאַרְתְּכֶם וְשָׂמַחְנוּ לְבוֹאָם׃ וְכָתַבְנוּ דִבְרֵיהֶם
בְּמוֹעֲצוֹת הָעָם לֵאמֹר נוּמֵנְיוֹס בֶּן־אַנְטִיּוֹכוֹס וְאַנְטִפַּטְרוֹס בֶּן־יָסוֹן

ז העם, ושילבהו בתוך הרצאתו (וע׳ בפי׳ א׳ כ״ו). — ויאסף שבי רב. ודאי כוונתו ליהודים
שבויים בארצות אחרות שבמאמציו של שמעון נשתחררו ונאספו תפוצותיהם ליהודה. — בגזר.
ע׳ ד׳ כ״ט, י״ג מ״ג ומ״ט–נ״א. — ובבית־צור. ע׳ י״א ס״ה–ס״ו. — והמצודה. הקרא. ע׳
י״ג מ״ט–נ״א. — מתוכה. מתוך המצודה. — פי״ד אולי שיעורו:
יד וְיוֹשַׁע כָּל־עֲנִיֵּי עַמּוֹ   וַיַּשְׁמֵד כָּל־פֶּשַׁע וָעָוֶל
אֶת הַתּוֹרָה דָּרָשׁ   [וַיְחַזֵּק יְדֵי שֹׁמְרֶיהָ]
יח-כ את יהודה ויונתן. ע׳ ח׳ י״ז–ל׳, י״ב א׳ וג׳–ד׳. — ראשי האשפרטים. המלך
האחרון באשפרטה היה פֵּילָפֶּס (בערך 211 לפני סה״נ), ואחריו משלו בה הטירָנים (עד שנת
192, שהטירן האחרון, נָבִיס, נהרג באותה שנה). אחר כך היתה הממשלה בידי האֵיפוֹרִין,
כב ולאלו מתכוון הכותב. — והעיר. אנשי העיר היו בעצה אחת עם ראשיהם. — נומיניוס...

כג מַלְאֲכֵי הַיְּהוּדִים בָּאוּ אֵלֵינוּ לְחַדֵּשׁ אִתָּנוּ אֶת־הָאַהֲבָה׃ וַיִּיטַב לָעָם
לְקַבֵּל אֶת־פְּנֵי הָאֲנָשִׁים בְּכָבוֹד וּלְקַיֵּם פַּתְשֶׁגֶן הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה
בַּסְּפָרִים הַגְּלוּיִים לָעָם לִהְיוֹת לְזֵכֶר לְעַם־הָאַשְׁפַּרְטִיִּים וּפַתְשֶׁגֶן
הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כָּתְבוּ אֶל־שִׁמְעוֹן הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל׃
כד אַחֲרֵי־כֵן שָׁלַח שִׁמְעוֹן אֶת־נוּמֵנְיוֹס לְרוֹמִי וּבְיָדוֹ מָגֵן זָהָב גָּדוֹל
אֶלֶף מָנֶה מִשְׁקָלוֹ לְהָקִים אִתָּם אֶת־הַבְּרִית׃
כה וְכִשְׁמֹעַ הָעָם אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיֹּאמְרוּ מַה־תּוֹדָה נִתֵּן לְשִׁמְעוֹן
כו וּלְבָנָיו׃ כִּי עָמַד בֶּאֱמוּנָה הוּא וְאֶחָיו וּבֵית־אָבִיו וַיָּנִיסוּ אֶת־שׂוֹנְאֵי
יִשְׂרָאֵל מֵעֲלֵיהֶם וַיְקַיְּמוּ־לוֹ חָפְשָׁה וַיִּכְתְּבוּ עַל־לוּחוֹת נְחֹשֶׁת וַיָּשִׂימוּ
כז עַל־עַמּוּד בְּהַר־צִיּוֹן׃ וְזֶה פַּתְשֶׁגֶן הַכְּתָב
בִּשְׁמוֹנָה עָשָׂר בֶּאֱלוּל בִּשְׁנַת שְׁתַּיִם וְשִׁבְעִים וּמֵאָה וְהִיא שָׁנָה
כח שְׁלִישִׁית לְשִׁמְעוֹן כֹּהֵן גָּדוֹל שַׂר־עַם־אֵל׃ בִּקְהַל גָּדוֹל שֶׁל כֹּהֲנִים
כט וָעָם וְרָאשֵׁי אֻמָּה וְזִקְנֵי הָאָרֶץ הוֹדַע לָנוּ׃ אַחֲרֵי אֲשֶׁר פְּעָמִים הַרְבֵּה
הָיוּ מִלְחָמוֹת בָּאָרֶץ וְשִׁמְעוֹן בֶּן־מַתִּתְיָהוּ בֶּן־בְּנֵי יוֹיָרִיב וְאֶחָיו שָׂמוּ
אֶת־נַפְשָׁם בְּכַפָּם וַיַּעַמְדוּ נֶגֶד אוֹיְבֵי עַמָּם לְקַיֵּם אֶת־מִקְדָּשָׁם וְאֶת־הַתּוֹרָה
ל וּבְשֵׁם גָּדוֹל פֵּאֲרוּ אֶת־עַמָּם׃ וַיַּקְהֵל יוֹנָתָן אֶת־עַמּוֹ וַיְהִי לָהֶם לְכֹהֵן
לא גָּדוֹל וַיֵּאָסֵף אֶל־עַמָּיו׃ וַיִּרְצוּ אוֹיְבֵיהֶם לִנְחֹל בְּאַרְצָם לְהַחֲרִיב אֶת־
לב אַרְצָם וְלִשְׁלֹחַ יָד בְּמִקְדָּשָׁם׃ אָז יָקוּם שִׁמְעוֹן וַיִּלָּחֵם בְּעַד עַמּוֹ
וַיּוֹצֵא רְכוּשׁ רַב מֵאֲשֶׁר־לוֹ הוֹצִיא וַיְחַמֵּשׁ אֶת־אַנְשֵׁי הַחַיִל מֵעַמּוֹ
לג וַיִּתֵּן לָהֶם שָׂכָר׃ וַיְבַצֵּר אֶת־עָרֵי יְהוּדָה וּבֵית־צוּר וְעַל־גְּבוּלוֹת
יְהוּדָה אֲשֶׁר הָיָה שָׁם לְפָנִים נֶשֶׁק הָאוֹיְבִים וַיָּשֶׂם שָׁם מַצַּב אֲנָשִׁים
לד יְהוּדִים׃ וְאֶת־יָפוֹ בִּצֵּר אֲשֶׁר עַל־הַיָּם וְאֶת־גֶּזֶר אֲשֶׁר עַל־גְּבוּל אַשְׁדּוֹד

כד ואנטפטרוס. אותם הצירים ששלח יונתן בשעתו לרומי ואשפרטה (ע׳ י״ב ט״ז). — פסוק כ״ד מפריע את ההמשך שבין פכ״ג ופכ״ה, ואולי מקומו הנכון אחר פט״ז. — במגן זהב. ע׳ ו׳ ל״ט. — אלף מנה משקלו. משקל כבד מאד (המנה היווני היה בו יותר מט״ו
כז אוקיות), השוה ט״ו י״ח. — בשנת שתים ושבעים ומאה=ג״א תרכ״א לב״ע. — שנה שלישית. ע׳ י״ג מ׳. — שר־עם־אל ἐν Σαμαρέλ= (ובסורי מסר: שר ישראל=באיסראל). נראה שהמתרגם היווני מסר את התאר של שמעון בעברית, אלא שהלבלרים חשבו מלה
כח עברית זו לשם מקום והוסיפו ἐν (=בְּ) בראשה. — הודַע. כן בנוסח L (וכן וולג׳ : nota facta
כט sunt haec), ונכון. — בני יויריב. ע׳ ב׳ א׳. — שמו את־נפשם בכפם. ביווני: מסרו
לג את נפשם לסכנה (τῷ κινδύνῳ). — ויבצר את־ערי יהודה. ע׳ י״ג י״ג. — ובית־
לד צור. ע׳ ד׳ כ״ט. מחמת רוב השיבותה כמקום מגין על בית המקדש הזכירה קודם. — ואת־יפו בצר. ע׳ י״ב ל״ג–ל״ד. — ואת־גזר. ע׳ י״ג מ״ג–מ״ח. — על היכלו של שמעון שמצאו בחפירות גזר ע׳ לעיל י״ג מ״ח. — אשר על־גבול אשדוד. נראה שגבולות

אֲשֶׁר יָשְׁבוּ הָאוֹיְבִים לְפָנִים שָׁם וַיּוֹשֶׁב שָׁם יְהוּדִים וְאֵת כָּל־הַצֹּרֶךְ
לה לְתַקֵּן אוֹתָן שָׂם בְּתוֹכָן׃ וַיַּרְא הָעָם אֶת־אֱמוּנַת שִׁמְעוֹן וְאֶת־הַכָּבוֹד
אֲשֶׁר רָצָה לַעֲשׂוֹת לְעַמּוֹ וַיְשִׂימוּהוּ נָשִׂיא לָהֶם וְכֹהֵן גָּדוֹל יַעַן עֲשׂוֹתוֹ אֶת־
כָּל־אֵלֶּה וּבְעַד הַצֶּדֶק וְהָאֱמוּנָה אֲשֶׁר שָׁמַר לְעַמּוֹ וַיְבַקֵּשׁ בְּכָל־דָּבָר אֶת־
לו עַמּוֹ׃ וּבְיָמָיו הִצְלִיחַ בְּיָדוֹ לְגָרֵשׁ אֶת־הַגּוֹיִם מֵאַרְצָם וַאֲשֶׁר בְּעִיר דָּוִד
אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַםִ אֲשֶׁר עָשׂוּ לָהֶם מְצוּדָה אֲשֶׁר מִמֶּנָּה הָיוּ יוֹצְאִים וּמְטַמְּאִים
לז מִסָּבִיב לַמִּקְדָּשׁ וַיַּעֲשׂוּ רָעָה רַבָּה בַּקֹּדֶשׁ׃ וַיּוֹשֶׁב בָּהּ אֲנָשִׁים יְהוּדִים
לח וַיְבַצְּרָהּ לְבִטְחוֹן הָאָרֶץ וְהָעִיר וַיַּגְבַּהּ אֶת־חוֹמוֹת יְרוּשָׁלָםִ׃ וְהַמֶּלֶךְ
לט דְּמֶטְרִיּוֹס קִיֵּם־לוֹ אֶת־הַכְּהֻנָּה הַגְּדוֹלָה בִּגְלַל אֵלֶּה׃ וַיְשִׂימֵהוּ בְּאוֹהֲבָיו
מ וַיְכַבְּדֵהוּ כָּבוֹד גָּדוֹל׃ כִּי שָׁמַע אֲשֶׁר נִקְרְאוּ הַיְּהוּדִים מֵאֵת הָרוֹמִיִּים
מא אוֹהֲבִים וּבְנֵי־בְרִית וְאַחִים וְכִי פָּגְשׁוּ מַלְאֲכֵי שִׁמְעוֹן בְּכָבוֹד׃ וְכִי
הַיְּהוּדִים וְהַכֹּהֲנִים נֵאוֹתוּ לִהְיוֹת לָהֶם שִׁמְעוֹן לְנָשִׂיא וּלְכֹהֵן גָּדוֹל לְעוֹלָם
מב עַד־אֲשֶׁר יָקוּם נָבִיא אֱמֶת׃ וְלִהְיוֹת לָהֶם לְשַׂר־צָבָא וְלִדְאֹג לַמִּקְדָּשׁ
וּלְהַעֲמִיד בְּיָדוֹ מְלַאכְתּוֹ וְעַל־הָאָרֶץ וְעַל־הַנֶּשֶׁק וְעַל־הַמִּבְצָרִים׃
מג וְכִי יִדְאַג לַמִּקְדָּשׁ וְכֻלָּם יִשְׁמְעוּ בְקוֹלוֹ וְכִי יִכָּתְבוּ בִשְׁמוֹ כָּל־
מד הַשְּׁטָרוֹת בָּאָרֶץ וְכִי יִלְבַּשׁ אַרְגָּמָן וְזָהָב יִשָּׂא׃ וְלֹא יוּכַל אִישׁ מִן־
הָעָם וְהַכֹּהֲנִים לְבַטֵּל דָּבָר מֵאֵלֶּה וּלְדַבֵּר נֶגֶד דְּבָרָיו וְלֶאֱסֹף אֲסֵפָה
מה בָּאָרֶץ בִּלְעָדָיו וְלִלְבֹּשׁ אַרְגָּמָן וְלִקְרֹס קֶרֶס זָהָב׃ וַאֲשֶׁר יַעֲשֶׂה דָבָר
מו נֶגֶד כָּל־אֵלֶּה אוֹ יְבַטֵּל דָּבָר מֵאֵלֶּה אָשֵׁם יִהְיֶה׃ וַיֵּאוֹת כָּל־הָעָם
מז לְקַיֵּם לְשִׁמְעוֹן לַעֲשׂוֹת כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה׃ וַיְקַבֵּל שִׁמְעוֹן וַיֵּאוֹת לִהְיוֹת
כֹּהֵן גָּדוֹל וְלִהְיוֹת שַׂר־צָבָא וּנְשִׂיא הַיְּהוּדִים וְהַכֹּהֲנִים וְלַעֲמֹד עַל־

אשדוד היו הולכים ומתפשטים עד כאן (כי אשדוד רחוקה מגזר כ״ח קילומיטר דרומית־מערבית). — אשר ישבו... שם ע׳ ד׳ ט״ו, ט׳ נ״ב. — ויושב שם יהודים. ע׳ י״ג
לו מ״ח. — מארצם. של היהודים. ע׳ י״ג מ״ט, י״ד ל״א. — ואשר היו בעיר דוד. ע׳ י״ג
לז מ״ט–נ״א. — תמוה מה שהוא אומר כאן ששמעון ביצר את המצודה בירושלים, שהרי להפך
לח שמענו שהסיר את בנינה וטשטש את מקומה (ע׳ לעיל י״ג נ״ג)! — קים־לו. ע׳ י״ג ל״ו.—
מ–מא ואחים. תיבה מיותרת (השוה בפי״ח, שרק על אהבה וברית מדובר). — ולכהן גדול לעולם. יש כאן הד של הלשון אתה־כהן לעולם (תהל׳ ק״י ד׳).—עד־אשר יקום נביא אמת. אשגרה לשונית היא ומשמעותה: לעולם ועד. כיוצא בזה היו משתמשים גם בזמן
מב עבר לענין: מימי קדם (ע׳ לעיל ד׳ מ״ו). — ולהעמיד בידו. καθισθάναι δἰ αὐτοῦ
מג (כהגהתו של Risberg 16/17), במקום δἰ αὐτοῦ. — וזהב ישא. הכוונה לקרס הזהב שפורפין
מז בו המלכים את לבוש הארגמן (ע׳ בפמ״ד, וכן ח׳ י״ד, י׳ כ׳ ופ״ט). — ונשיא. ἐθνάρχης. תאר הוא שהיה ניתן לנשיאים וַסָּלִים, כמו שמעון, ארכילאוס (יוספוס קדמ׳ י״ז י״ג ד׳), חרתת (ב׳ קורינתיים י״א ל״ב), ועוד. כמו כן היה התאר של אתנרכיס לראשי הקהלה

מח כֻּלָּם: וְאֶת־הַכְּתָב הַזֶּה צִוּוּ לָשִׂים עַל־לוּחוֹת וּלְהַעֲמִידָם בְּתוֹךְ־
מט גֶּדֶר הַמִּקְדָּשׁ בְּמָקוֹם מְצֻיָּן: וּפַתְשֶׁגֶן מֵאֵלֶּה לְהַנִּיחַ בְּלִשְׁכַּת הָאוֹצָר
לְמַעַן יִהְיֶה לְשִׁמְעוֹן וּלְבָנָיו:

טו וַיִּשְׁלַח אַנְטִיּוֹכוֹס בֶּן־דְּמֶטְרִיּוֹס הַמֶּלֶךְ אִגְּרוֹת מֵאִיֵּי הַיָּם אֶל־
ב שִׁמְעוֹן הַכֹּהֵן וְשַׂר הַיְּהוּדִים וּלְכָל־הָעָם: וּבָהֶן הָיָה כַּדָּבָר הַזֶּה:
הַמֶּלֶךְ אַנְטִיּוֹכוֹס לְשִׁמְעוֹן כֹּהֵן גָּדוֹל וְשַׂר הָאֻמָּה וּלְעַם הַיְּהוּדִים
ג שָׁלוֹם: אַחֲרֵי אֲשֶׁר אַנְשֵׁי בְלִיַּעַל תָּפְשׂוּ אֶת־מַלְכוּת אֲבוֹתֵינוּ אֶחְפֹּץ
לִדְרֹשׁ אֶת־הַמַּלְכוּת לְמַעַן אֲקַיְּמֵם אוֹתָהּ כַּאֲשֶׁר הָיְתָה בָרִאשׁוֹנָה
ד וְאֶאֱסֹף הֲמוֹן־חַיִל וְאָכִין אֳנִיּוֹת מִלְחָמָה: וְאֶחְפֹּץ לַעֲבֹר בָּאָרֶץ לְמַעַן
ה אֶעֱנֹשׁ אֶת־מַחֲרִיבֵי אַרְצֵנוּ וְהַמְשֹׁמְמִים עָרִים רַבּוֹת בְּמַלְכוּתִי: וְעַתָּה
קִיַּמְתִּי לְךָ אֶת־כָּל־הַהֲנָחוֹת אֲשֶׁר־עָשׂוּ לְךָ הַמְּלָכִים אֲשֶׁר הָיוּ
ו לְפָנַי וּשְׁאָר הַמַּתָּנוֹת אֲשֶׁר־הֵנִיחוּ לָךְ: וּמֵנִיחַ אָנֹכִי לְךָ לַעֲשׂוֹת
ז מַטְבֵּעַ שֶׁלְּךָ מַטְבֵּעַ בְּאַרְצְךָ: וִירוּשָׁלַםִ וְהַמִּקְדָּשׁ יִהְיוּ חָפְשִׁים וְכָל־
הַנֶּשֶׁק אֲשֶׁר־הֵכִינֹתָ וְהַמִּבְצָרִים אֲשֶׁר־בָּנִיתָ אֲשֶׁר תִּמְשֹׁל בָּהֶם יִשָּׁאֲרוּ
ח–ט לָךְ: וְכָל־חוֹב הַמֶּלֶךְ וּמִסֵּי הַמֶּלֶךְ מֵעַתָּה לְכָל־הַיָּמִים מוּנָחִים לָךְ:
וְכַאֲשֶׁר נְקוֹמֵם אֶת־מַלְכוּתֵנוּ נְכַבֵּד אוֹתְךָ וְאֶת־עַמְּךָ וְאֶת־הַמִּקְדָּשׁ
בְּכָבוֹד גָּדוֹל לִהְיוֹת כְּבוֹדְכֶם נִרְאֶה בְּכָל־הָאָרֶץ:

מט היהודית שבאלכסנדריה. – בלשכת האוצר. שבנין מיוחד היה (ע' מק"ב ג' ו' כ"ח ומ', ה' י"ח). —

טו אנטיוכוס זה הוא אנטיוכוס VII (שמלך בש' 138–128) בנו של דמיטריוס I ואחיו של דמיטריוס II שנפל בשבי הפרתיים. את התאר סִידֵיטֵס קבל על שם העיר סִידֵי בפמפוליה (ע' בפכ"ג), שנתגדל שם. לפי יוספוס היה מכונה גם בשם סוטיר והיהודים היו מכנים אותו בשם אבסיביס (Εὐσεβής = ירא שמים) על שם שהיה מתיחס ביראת הכבוד לעבודת המקדש. אנטיוכוס היה ממשיך המלחמה בטריפון, אבל בתחלה לא היה לו די־אמצעים לכך. – מאיי הים. לפי אפיאנוס (Syr. 68, מביאו שירר) באה אליו הידיעה שנשבה אחיו כשהיה באי
ב רודוס, ומשם ערך את דבריו אל שמעון. – המלך. כך הוא מכנה לעצמו, אע"פ שעדיין
ג שואף היה למלכות. – אניות מלחמה. להעביר את החיל מרודוס לחוף סוריה, ודאי
ה–ו לעיר סליבקיה. – ושאר המתנות. מס הכתר ועוד (ע' י' כ"ט). – עשיית מטבעות היתה רק ברשותה של הממשלה העליונה. כיוצא מן הכלל היו מרשים לפעמים מלכי הסליבקיים לערים ידועות לעשות מטבעות של ברונזה לאות של חירות בציור של ראש המלך בצד אחד ושם העיר בצד השני. ולאות של חירות ארץ יהודה נתן כאן אנטיוכוס סידיטס רשות זו לשמעון, ואח"כ בטל אותה (ע' בפכ"ז). של שמעון נשתמרו הרבה ממטבעות כסף בשקל, חצי שקל ורבע שקל: בצד אחד כתוב עליהן „ירושלים קדשה" ובצד שני „שקל ישראל", או „חצי שקל" וכדומה. מטבעות אלו הן משנים א' ב' וג'. ומטבעות נחשת נמצאו בכתבת „שנת ארבע לגאלת ציון". על כרחנו נקיים שהיה שמעון יוצק מטבעות קודם לכן, ואנטיוכוס לא
ז–י בא כאן אלא לאַשֵּׁר מה שהיה שמעון נוהג לעשות קודם לכן. – הפשים. ממסים. – וכל

י בִּשְׁנַת אַרְבַּע וְשִׁבְעִים וּמֵאָה יָצָא אַנְטִיּוֹכוֹס לְאֶרֶץ אֲבוֹתָיו
יא וַיֶּאֱסֹף אֵלָיו אֶת־כָּל־הַחַיִל עַד־אֲשֶׁר מְעַטִּים הָיוּ עִם־טְרִיפוֹן: וַיִּרְדֹּף
יב אַחֲרָיו אַנְטִיּוֹכוֹס הַמֶּלֶךְ וַיֵּלֶךְ אֶל־דּוֹר בּוֹרֵחַ עַד־הַיָּם: כִּי־רָאָה כִּי־
יג נֶאֶסְפוּ עָלָיו הָרָעוֹת וְחֵילוֹ עֲזָבָהוּ: וַיִּחַן אַנְטִיּוֹכוֹס עַל־דּוֹר וְאִתּוֹ
יד שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה רִבּוֹ אָדָם לוֹחֲמִים וּשְׁמוֹנַת אֲלָפִים פָּרָשִׁים: וַיָּסֹבּוּ
אֶת־הָעִיר וְהָאֳנִיּוֹת מִן־הַיָּם קָרְבוּ וַיַּךְ אֶת־הָעִיר מִן־הָאָרֶץ וּמִן־הַיָּם
וְלֹא נָתַן לְאִישׁ לָצֵאת וְלָבוֹא:
טו וַיָּבֹא נוּמֵינְיוֹס וַאֲשֶׁר אִתּוֹ מֵרוֹמִי וְלָהֶם אִגְּרוֹת אֶל־הַמְּלָכִים
טז וְאֶל־הָאֲרָצוֹת וּבָהֶן הָיָה כָּתוּב כָּכָה: לְקִיּוֹס יוֹעֵץ הָרוֹמִיִּים לְתַלְמַי
יז הַמֶּלֶךְ שָׁלוֹם: מַלְאֲכֵי הַיְּהוּדִים בָּאוּ אֵלֵינוּ אוֹהֲבֵינוּ וּבְנֵי־בְרִית
לְחַדֵּשׁ אֶת־הָאַהֲבָה וְאֶת־הַבְּרִית אֲשֶׁר מִבָּרִאשׁוֹנָה שְׁלוּחִים מֵאֵת
יח שִׁמְעוֹן הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וְעַם־הַיְּהוּדִים: וְהֵבִיאוּ מָגֵן זָהָב אֶלֶף מָנֶה:
יט וַיִּיטַב לָנוּ לִכְתֹּב לַמְּלָכִים וְלָאֲרָצוֹת כִּי לֹא־יְבַקְשׁוּ לָהֶם רָעָה וְכִי
לֹא־יִלָּחֲמוּ אוֹתָם וְאֶת־עָרֵיהֶם וְאֶת־אַרְצָם וְכִי לֹא־יַעַזְרוּ לַנִּלְחָמִים
כ–כא אִתָּם: וַיִּיטַב לָנוּ לְקַבֵּל הַמָּגֵן מֵהֶם: וְאִם יָנוּסוּ אַנְשֵׁי בְלִיַּעַל מֵאַרְצָם
אֲלֵיכֶם תִּמְסְרוּ אוֹתָם לְשִׁמְעוֹן הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל לְמַעַן יִקֹּם בָּהֶם כְּתוֹרָתָם:
כב–כג וְכָכָה כָּתַב לִדְמֶטְרִיּוֹס הַמֶּלֶךְ וּלְאַטָּלוֹס וּלְאָרָתֵס וּלְאַרְשַׁכָּה: וּלְכָל־

י הנשק... והמבצרים. ע' י"ג ל"ג, י"ד י' ומ"ב.–בשנת ארבע ושבעים ומאה. ג"א תרכ"ג לב"ע. – דור. עירה פוניקית על חוף ים התיכון בין קיסרין (ט' קילומיטר בצפון לקיסרין) והכרמל. ע' יהושע י"א ב', י"ב כ"ג, י"ז י"א (דאר, באל"ף), שופ' א' כ"ז. עכשיו הכפר טַנְטוּרָה (=שֵׁן־טרה, על שם כף הסלע היוצא אל הים).–התעודה שבפס"ז–כ"א אין כאן– בתוך פרשת המצור על המצודה דור–מקומה, וצריכה היתה לבוא קודם י"ד כ"ה: שם ניתנה תשובתם של בני אשפרטה, ותשובתם של הרומיים, שהיא חשובה מתשובתם של בני אשפרטה, חסרה. אולי נכנסה לכאן מטעם כרונולוגי: באותה שעה, באמצע המצור של דור, חזרו המלאכים מרומי, לאחר שעשו בדרכם זמן ממושך, אפשר ברומי עצמה ואפשר בדרך הסיבוב שעשו בחזרתם בארצות שונות. והואיל ובאה כאן והפריעה המשך הספור היה כבר הכרח לשנות
טו קצת בסגנון פכ"ה, כשהוא בא לפתוח שוב באותו הספור שהופסק בפי"ד. – לוקיוס יועץ =Λεύκιος ὕπατος (=Lucius consul) הוא Lucius Calpurnius Piso, שהיה קונסול יחד עם M. Popilius Laenas בשנת 138 (=קע"ד לשטרות, והיא שנת המצור על דור). אבל Laenas אינו חתום על התעודה מפני שהוא היה במשרתו של פרוקונסול בספרד. תעודה דומה לזו על החלטת הסינטוס ניתנה אח"כ (לפי יוספוס קדמ' י"ד ח' ה') גם ליוחנן הורקנוס, בנו של שמעון (ולא להורקנוס השני, ע' Roth) בש' 116 מאת הפריטור Lucius Valerius. – לתלמי המלך. תלמי פיסקון. – כאן ניתן רק פתשגן מה שנכתב אל תלמי, שהיה החשוב מכל שכניהם של היהודים, ושאר האגרות ניתנו רק שמות מי שנכתבו אליהם. אפשר שהיה טופס אחד לכלן.–
יז–כ אשר מבראשונה. לפני כ"ה שנה (ע' ח' י"ז ואילך). – מגיד הכותב: לאחר שכתבו
כג להגן על היהודים קבלו מהם, דרך אגב, גם את הדורון שהביאו. – לדמטריוס. אע"פ

הָאֲרָצוֹת לְשַׁמְשַׁכָּה וְלִבְנֵי אַשְׁפַּרְטָה וּלְדֵלוֹס וּלְמֶנְדוֹס וּלְסִקְיוֹן
וּלְקָרִיס וּלְסָמוֹס וּלְפַמְפּוּלְיָה וּלְלֻקְיָה וּלְהָלִיקַרְנַסּוֹס וּלְרוֹדוֹס וּלְפָסֵילִיס
וּלְקוֹס וּלְסִידִי וּלְאָרָדוֹס וּלְגוֹרְטוּנָה וּלְקְנִידוֹס וּלְקַפְּרִיסִין וּלְקוּרִינִי׃
כד וּפַתְשֶׁגֶן הַכְּתָבִים הָהֵם כָּתַב לְשִׁמְעוֹן הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל׃
כה וְאַנְטִיוֹכוֹס הַמֶּלֶךְ חָנָה עַל־דּוֹר בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי וַיִּקְרַב אֵלֶיהָ אֶת־
כו חֵילוֹ בַּעֲשׂוֹתוֹ מְכוֹנוֹת וַיִּסְגֹּר אֶת־טְרִיפוֹן מִצֵּאת וּמִבּוֹא׃ וַיִּשְׁלַח אֵלָיו
כז שִׁמְעוֹן אַלְפַּיִם אִישׁ בָּחוּר לַעֲזָר־לוֹ וְכֶסֶף וְזָהָב וְדֵי־אֹכֶל׃ וְלֹא חָפֵץ
לְקַבְּלָם וַיָּשֶׁם לְאַל אֶת־כֹּל אֲשֶׁר־נִדְבַּר אִתּוֹ בָּרִאשׁוֹנָה וַיִּתְנַכֵּר אֵלָיו׃
כח וַיִּשְׁלַח אֵלָיו אֶת־אַתְּנָבִּיּוֹס אֶחָד מֵאוֹהֲבָיו לְדַבֵּר עִמּוֹ לֵאמֹר אַתֶּם
כט מוֹשְׁלִים בְּיָפוֹ וּבְגֶזֶר וּבַמְּצוּדָה אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַיִם עָרֵי מַמְלַכְתִּי׃ אֶת־
גְּבוּלוֹתֵיהֶם הֲשִׁמּוֹתֶם וַתַּעֲשׂוּ רָעָה גְדוֹלָה בָּאָרֶץ וַתִּשְׂתָּרְרוּ בִּמְקוֹמוֹת

שהיה בשבי אצל ארשכה מלך פרתיה (ע׳ י״ד א׳–ג׳), מכל מקום ידעו ברומי ששבוי ארעי הוא וכי עתיד הוא לחזור למלכותו (וע׳ Kugler, 348).– ולאטלוס. אטלוס (Ἀττάλος) II מלך פירגמוס (159–138). – וְלַאֲרָתֵס או אֲרִיאַרְתֵס V מלך קפדוקיה (162–130).– ולאַרְשַׁכָּה. הוא מִתְרְדָת I מלך פרתיה (ע׳ י״ד ב׳). – ולכל־הארצות. שיטפא דלישנא היא. על כל פנים הן הארצות שהוזכרו כאן בשמותיהן ושהיו אז מדינות חפשיות ובלתי תלויות לא במלכים שהוזכרו לעיל, בפכ״ב, ולא ברומי. – לְשַׁמְשַׁכָּה. Σαμψάκῃ. מתוך שהוא סמוך לבני אשפרטה נראה ששם איש הוא. יש ממשיכו מן שֶׁמֶשׁ בסיום=כָּה (השוה בפכ״ב אַרְשַׁכָּה)=וּכִּין בבבלית (במשמעות: יְכוֹנֵן, יְהַוֶּה),–סיום רגיל בשמות בבליים, כגון, שַׁמַשׁ–שֻׁם–וּכִּין, מַרְדְּכַּ–וּכִּין (ע׳ Ettelson, Integrity, 313). – ולבני אשפרטה. אשפרטה היתה אז עיר חפשית.– ולדֵלוֹס. אי בארכיפילגוס. – ולמֶנְדוֹס. עיר בקָרִיס, בחוף דרומי־מערבי של אסיה הקטנה, קרוב להליקרנסוס. – ולסִקְיוֹן. בחוף הצפוני של פילופוניסוס, במערב קורינתוס.— ולקָרִיס. ארץ בחוף דרומי־מערבי של אסיה הקטנה. – ולסָמוֹס. אי בארכיפילגוס. — ולפַמְפּוּלְיָה. ארץ בחוף אסיה הקטנה בין לוקיה וקיליקיה. – ולְלֻקְיָה ארץ באסיה הקטנה.– ולהָלִיקַרְנַסּוֹס. עיר הבירה שלקָרִיס. – ולפָסֵילִיס. שם עיר בחוף לֻקְיָה. — ולקוֹס. אי מחוץ לחוף קריס. – ולסִידִי. עיר נמל בפמפוליה.– ולאָרָדוֹס. שם אי (עכשיו רוּאַד) ועיר בחוף פוניקיה, בקירוב מול פי אלכביר (ע׳ י״א ז׳).–ולגוֹרְטוּנָה. עיר חשובה בכְּרֵיתִים. – ולקְנִידוֹס. עיר בקָרִיס.–ולקפריסין. אי ידוע.–ולקוּרִינִי.
כה עיר הבירה של לוקיה ארץ בחוף הצפוני של אפריקה, מערבית למצרים. – ואנטיוכוס המלך. חוזר הוא למה שהפסיק בו בפי״ג–י״ד, מפני שנכנס הענין של תעודת הרומיים באמצע (בפט״ו–כ״ד). – ביום השני. ἐν τῇ δευτέρᾳ. לשון קצר הוא, והמכוון ביום השני.
כו ויש מפרשים הלשון כמות שהוא: שנית, בפעם השניה. – וישלח אליו שמעון. – לפי יוספוס (קדמ׳ י״ג ז׳ ב׳) שלח שמעון עזרה לחיל המצור על דור לבקשתו של אנטיוכוס. —
כח וישם לאל. השוה פ״ב–ט׳ – אתם מושלים ביפו. השוה י״ב ל״ג, י״ד ה׳ ול״ד.— ובגזר. השוה י״ג מ״ג–מ״ח, י״ד ל״ד. – ובמצודה אשר בירושלם. היא חקרא, המצודה שבנה דודו זקנו אנטיוכוס אפיפנס (ע׳ א׳ ל״ג ואילך), ושמעון נטלה מן הסוריים
כט (י״ג מ״ט–נ״א). – ותשתררו במקומות רבים. כגון עקרון, שנתן אלכסנדר בלס

ל רַבִּים בְּמַמְלַכְתִּי׃ וְעַתָּה הָשִׁיבוּ אֶת־הֶעָרִים אֲשֶׁר לְקַחְתֶּם וְאֵת מִסֵּי
לא הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר־הִשְׂתָּרַרְתֶּם עֲלֵיהֶם מִחוּץ לִגְבוּלוֹת יְהוּדָה׃ וָלֹא
וּנְתַתֶּם תַּחְתָּם חֲמֵשׁ מֵאוֹת כִּכְּרֵי כֶסֶף וּבְעַד הַהַשְׁחָתָה אֲשֶׁר הִשְׁחַתֶּם
וּמִסֵּי הֶעָרִים עוֹד כִּכָּרִים חֲמֵשׁ מֵאוֹת וָלֹא וּבָאנוּ וְנִלְחַמְנוּ אִתְּכֶם׃
לב וַיָּבֹא אַתְּנָבִּיּוֹס אוֹהֵב הַמֶּלֶךְ יְרוּשָׁלַיִם וַיַּרְא אֶת־כְּבוֹד שִׁמְעוֹן וְאֵת
מַעֲרֶכֶת הַכֵּלִים עִם־כְּלֵי־הַזָּהָב וּכְלֵי־הַכֶּסֶף וְאֵת הַמַּעֲמָד הַגָּדוֹל
לג וַיִּשְׁתּוֹמֵם וַיּוֹדַע־לוֹ אֶת־דִּבְרֵי הַמֶּלֶךְ׃ וַיַּעַן שִׁמְעוֹן וַיֹּאמֶר־לוֹ לֹא
אֶרֶץ נָכְרִיָּה לָקַחְנוּ וְלֹא בִרְכוּשׁ נָכְרִים מָשַׁלְנוּ כִּי אִם־נַחֲלַת אֲבוֹתֵינוּ
לד אֲשֶׁר בִּידֵי אוֹיְבֵינוּ בָּעֵת מִן־הָעִתִּים בְּלֹא־מִשְׁפָּט נִכְבָּשָׁה׃ וַאֲנַחְנוּ
לה כַּאֲשֶׁר הָיְתָה לָנוּ עֵת הֱשִׁיבֹנוּ אֶת־נַחֲלַת אֲבוֹתֵינוּ׃ וְעַל יָפוֹ וְגֶזֶר
תִּדְרֹשׁ הֵן עָשׂוּ בְעַמֵּנוּ רָעָה גְדוֹלָה וּבְאַרְצֵנוּ בַּעֲדָן נִתֵּן מֵאָה כִכָּר
לו וְלֹא עָנָהוּ דָבָר׃ וַיָּשָׁב בָּחֳרִי־אַף אֶל־הַמֶּלֶךְ וַיּוֹדַע לוֹ אֶת־הַדְּבָרִים
הָאֵלֶּה וְאֶת־כְּבוֹד שִׁמְעוֹן וְכֹל אֲשֶׁר־רָאָה וַיִּכְעַס הַמֶּלֶךְ כַּעַס גָּדוֹל׃
לז–לח וּטְרִיפוֹן יָרַד בָּאֳנִיָּה וַיִּבְרַח לְאָרְתוֹסִיָּה׃ וַיַּעֲמֵד הַמֶּלֶךְ אֶת־קַנְדֶּבִּיּוֹס
לט לְשַׂר־צָבָא שֵׁנִי עַל־אֶרֶץ הַחוֹף וְחֵיל רַגְלִים וּפָרָשִׁים נָתַן־לוֹ׃ וַיְצַו
עָלָיו לַחֲנוֹת לִפְנֵי יְהוּדָה וַיְצַו עָלָיו לִבְנוֹת אֶת־הַקִּדְרוֹן וּלְבַצֵּר אֶת־
מ הַשְּׁעָרִים וּלְהִלָּחֵם אֶת־הָעָם וְהַמֶּלֶךְ רָדַף אַחֲרֵי טְרִיפוֹן׃ וַיָּבֹא
קַנְדֶּבִּיּוֹס לְיַבְנֶה וַיָּחֶל לְהַרְגִּיז אֶת־הָעָם וְלִנְחֹל בִּיהוּדָה וְלָקַחַת אֶת־
מא הָעָם בַּשְּׁבִי וְלַהֲרֹג׃ וַיִּבֶן אֶת־הַקִּדְרוֹן וַיַּנַּח שָׁם סוּס וְחַיִל לְמַעַן
יָשֹׁדוּ בְּצֵאתָם אֶת־דַּרְכֵי יְהוּדָה כַּאֲשֶׁר צִוָּה לוֹ הַמֶּלֶךְ׃
טז וַיַּעַל יוֹחָנָן מִגֶּזֶר וַיּוֹדַע לְשִׁמְעוֹן אָבִיו אֵת אֲשֶׁר פָּעַל קַנְדֶּבִּיּוֹס׃
ב וַיִּקְרָא שִׁמְעוֹן אֶת־שְׁנֵי בָנָיו הַגְּדוֹלִים אֶת־יְהוּדָה וְאֶת־יוֹחָנָן וַיֹּאמֶר

ל ליונתן (י׳ פ״ט), עזה (י״א ס״א) ועוד.–מחוץ לגבולות יהודה. ודאי כוונתו לשלשת
לא–לג הגלילות שנתחברו אל יהודה. – ככרים חמש מאות. בערך 162.500 ₤.–ואת־מערכת הכלים. κυλικεῖον (ע׳ אגרת אריסטיאס ש״כ). – ואת המעמד. ואת מעמד משרתיו
לג (השוה מל״א י׳ ה׳). – וישתומם. לראות וַפֵּל במצבו של שמעון חי ברחבות כזאת. – לא
לה–לז במשפט. ע׳ לעיל ב׳ ל״ז. – מאה ככר. בערך 32.000 ₤. – אָרְתוֹסְיָה. עיר פוניקית בצפונה של טריפוליס. יש ידיעות (הפילוסוף האלילי כַּרְכְּס, מביאו Fairweather), שקודם כל ברח לעכו ואח״כ לארתוסיה, ומכאן לאַפָּמֵיאָה, ושם נשבה והומת (יוספוס קדמ׳ י״ג ז׳ ב׳).—
לח קַנְדֶּבִּיּוֹס. שירר ממשיך שם זה מן שם העיר קַנְדָּבָה בלֻקְיָה. – לשר־צבא שני. ἐπιστρατηγός, והוא בעצמו היה שר־צבא הראש (στρατηγὸς πρώταρχος, ע׳ מק״ב י׳ י״א).—
לט לבנות את הקדרון. את המצודה של קדרון (השוה א׳ ל״ג, ט״ז ט).
טז ליבנה. ע׳ ד׳ ט״ו.–ויעל. מגזר (ע׳ י״ג נ״ג) עלה לירושלים.–את־יהודה ואת־

לָהֶם אֲנִי וְאַחַי וּבֵית־אָבִי נִלְחַמְנוּ מִלְחֲמוֹת יִשְׂרָאֵל לְמִן־יְמֵי־הַנְּעוּרִים
וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה וַיַּצְלַח בְּיָדֵינוּ לְהוֹשִׁיעַ אֶת־יִשְׂרָאֵל פְּעָמִים רַבּוֹת׃
ג וְעַתָּה זָקַנְתִּי וְאַתֶּם בְּחֶסֶד [שָׁמַיִם] רַבִּים אַתֶּם בְּשָׁנִים הֱיוּ תַחְתַּי וְתַחַת
ד אָחִי וִיצָאתֶם וְנִלְחַמְתֶּם בְּעַד עַמֵּנוּ וּמִן־הַשָּׁמַיִם יְהִי עֵזֶר לָכֶם׃ וַיֶּאֱסֹף
מִן־הָאָרֶץ עֶשְׂרִים אֶלֶף אִישׁ מִלְחָמָה וּפָרָשִׁים וַיֵּלְכוּ נֶגֶד קַנְדְּבִיּוֹס
ה וַיָּלִינוּ בְּמוֹדִיעִים׃ וַיָּקוּמוּ בַבֹּקֶר וַיֵּצְאוּ לָעֵמֶק וְהִנֵּה חַיִל רַב לִקְרָאתָם
ו רַגְלִים וּפָרָשִׁים וְנַחַל הָיָה בֵּינֵיהֶם׃ וַיִּחַן עַל־פְּנֵיהֶם הוּא וְעַמּוֹ וַיַּרְא
אֶת־הָעָם יָרֵא לַעֲבֹר אֶת־הַנַּחַל וַיַּעֲבֹר רִאשׁוֹן וַיִּרְאוּ אוֹתוֹ הָאֲנָשִׁים
ז וַיַּעַבְרוּ אַחֲרָיו׃ וַיַּחַץ אֶת־הָעָם וְהַפָּרָשִׁים בְּתוֹךְ הָרַגְלִים וּפָרָשֵׁי
ח הָאוֹיְבִים רַבִּים מְאֹד׃ וַיִּתְקְעוּ בַּחֲצֹצְרוֹת וַיִּנָּגֵף קַנְדְּבִיּוֹס וּמַחֲנֵהוּ
ט וַיִּפְּלוּ מֵהֶם חֲלָלִים רַבִּים וְהַנִּשְׁאָרִים בָּרְחוּ לַמִּבְצָר׃ אָז נִפְצַע
יְהוּדָה אֲחִי יוֹחָנָן וְיוֹחָנָן רָדַף אוֹתָם עַד בּוֹאוֹ אֶל־קִדְרוֹן אֲשֶׁר־בָּנָה׃
י וַיָּנוּסוּ עַד לַמִּגְדָּלִים אֲשֶׁר בִּשְׂדוֹת אַשְׁדּוֹד וַיִּשְׂרְפָהָ בָּאֵשׁ וַיִּפְּלוּ
מֵהֶם כְּאַלְפַּיִם אִישׁ וַיָּשָׁב לִיהוּדָה בְּשָׁלוֹם׃
יא וְתַלְמַי בֶּן חֲבוּבוּ הָפְקַד שַׂר־צָבָא בְּעַרְבוֹת יְרִיחוֹ וַיְהִי לוֹ
יב–יג כֶּסֶף וְזָהָב הַרְבֵּה׃ כִּי הָיָה חֲתַן הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל׃ וַיִּגְבַּהּ לִבּוֹ וַיַּחְפֹּץ
לִכְבֹּשׁ אֶת־הָאָרֶץ וַיִּוָּעַץ בְּמִרְמָה עַל־שִׁמְעוֹן וְעַל־בָּנָיו לְאַבְּדָם׃
יד וְשִׁמְעוֹן הָיָה עוֹבֵר אֶת־הֶעָרִים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ וַיִּדְאַג לְצָרְכֵיהֶן וַיֵּרֶד
לִירִיחוֹ הוּא וּמַתִּתְיָהוּ וִיהוּדָה בָּנָיו בִּשְׁנַת שֶׁבַע וְשִׁבְעִים וּמֵאָה
טו בְּחֹדֶשׁ אַחַד עָשָׂר הוּא חֹדֶשׁ שְׁבָט׃ וַיְקַבֵּל אוֹתָם בֶּן־חֲבוּבוּ בְּמִרְמָה
אֶל־הַמִּבְצָר הַנִּקְרָא דּוֹק אֲשֶׁר־בָּנָה וַיַּעַשׂ לָהֶם מִשְׁתֶּה גָדוֹל וַיַּחְבֵּא

ג יוחנן. בפי״ד מוזכר עוד מתתיהו, בן שלישי.—רבים אתם בשנים. עד כדי לנהל מלחמת
ד העם.—אָחָי. כצ״ל, ברבוי, והמתרגם טעה בקריאה ומסר אחי, ביחיד.—ויאסף. שמעון אסף להם, לשני
בניו, את החיל. מתוך פ״ט (וע׳ י״ג נ״ג) משמע שיוחנן היה שר הצבא, אע״פ שמן הסדר
שבפ״ב נראה שיהודה היה הבכור, אבל יוחנן היה הגבור. — במודיעים. ע׳ ב׳ א׳. —
ה–ו ופרשים. זוהי הפעם הראשונה שמצינו פרשים בחיל המקבים. — ויחן. הכוונה ליוחנן. —
ח–י למבצר. הוא קדרון. — וינוסו. האויבים, שלא הספיקו להמלט למבצר קדרון, נסו למגדלים
שבשדה אשדוד. — וישרפה. את אשדוד. ממש כמו שעשה לה יונתן לפני עשר שנים (ע׳
י׳ פ״ד). — חֲבוּבוּ. Ἀβούβου. השוה השם (של כמה מן האמוראים) חֲבִיבָא, וכן חביבו,
חביבי (Lidzbarski, Handb. d. NSE 269—270), אבבא (שם 500)=אבבוא (ע׳ Ettelson, Intergrity
יא 312). — בערבות יריחו. עמק יריחו ארכו שבעים ריס ורחבו עשרים והוא [המעין
יד שבקרבת יריחו] מגדל בתוכו פרדסים נחמדים וצפופים (יוספוס, מלחמות ד׳ ח׳ ג׳). — בשנת
טו שבע ושבעים ומאה=ג״א תרכ״ז לב״ע. — בן־חבובו. לשון זלזול הוא (השוה לשונו
של שאול ביחס לדוד: בן־ישי, ש״א כ״ב ז׳ ח׳ י״ג ועוד). — דוק. Δωκ (בערבית: אל־דיוק,

טז שָׁם אֲנָשִׁים׃ וְכַאֲשֶׁר הִשְׁתַּכֵּר שִׁמְעוֹן וּבָנָיו קָם תַּלְמַי וַאֲשֶׁר אִתּוֹ
וַיִּקְחוּ אֶת־נִשְׁקָם וַיָּבֹאוּ אֶל־שִׁמְעוֹן אֶל־הַמִּשְׁתֶּה וַיְמִיתוּ אוֹתוֹ וְאֶת־
יז שְׁנֵי בָנָיו וַאֲחָדִים מִנְּעָרָיו׃ וַיַּעַשׂ חָמָס גָּדוֹל וַיִּגְמֹל רָעָה תַּחַת טוֹבָה׃
יח וַיִּכְתֹּב תַּלְמַי אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה וַיִּשְׁלַח אֶל־הַמֶּלֶךְ כִּי יִשְׁלַח־לוֹ חַיִל
יט לְעֵזֶר וּמָסַר אֶת־הָאָרֶץ לוֹ וְאֶת־הֶעָרִים׃ וַיִּשְׁלַח אֲחֵרִים לְגֶזֶר לְאַבֵּד
אֶת־יוֹחָנָן וּלְשָׂרֵי הָאֶלֶף שָׁלַח אִגְּרוֹת לָבוֹא אֵלָיו לְמַעַן יִתֵּן לָהֶם
כ כֶּסֶף וְזָהָב וּמַתָּנוֹת׃ וַאֲחֵרִים שָׁלַח לִכְבֹּשׁ אֶת־יְרוּשָׁלַםִ וְאֶת הַר־
כא הַמִּקְדָּשׁ׃ וַיָּבֹא פָלִיט לְהוֹדִיעַ לְיוֹחָנָן לְגֶזֶר כִּי־הוּמְתוּ אָבִיו וְאֶחָיו
כב וְכִי שָׁלַח לְהָמִית גַּם אוֹתְךָ׃ וּבְשָׁמְעוֹ וַיִּתְחַלְחַל מְאֹד וַיִּתְפֹּשׂ אֶת־
הָאֲנָשִׁים הַבָּאִים לְאַבְּדוֹ וַיְמִיתֵם כִּי־יָדַע אֲשֶׁר בִּקְשׁוּ לְאַבְּדוֹ׃
כג וְיֶתֶר דִּבְרֵי יוֹחָנָן וּמִלְחֲמוֹתָיו וּגְבוּרוֹתָיו אֲשֶׁר עָשָׂה וּבִנְיַן
כד הַחוֹמוֹת אֲשֶׁר בָּנָה וּמַעֲשָׂיו׃ הִנֵּה הֵם כְּתוּבִים עַל־סֵפֶר יְמֵי־כְהֻנָּתוֹ
הַגְּדוֹלָה לְמִן־אֲשֶׁר־הָיָה כֹּהֵן גָּדוֹל אַחֲרֵי אָבִיו׃

ספיר בהארץ מעתיק: דָיֵק). יוספוס (קדמ׳ י״ג ח׳ א׳, מלח׳ א׳ ב׳ ג׳) כותב: דָּגוֹן (Δαγών).
עכשיו עין אל־דוך, קבוצת מעינות בערך ב׳ מילין צפונית־מערבית ליריחו (ע׳ ט׳ נ׳). בזמן
המלחמה העולמית מצאו שם רצפה של בית כנסת עתיק מעשה מוסאיקה וכתבת עברית־ארמית.
טז לדעת החוקרים היא ממאה ג׳ לסה״נ (ע׳ Barton, Arch. and Bible[5] 113).—וכאשר השתכר.
כא השוה כיוצא בזה רציחת אֵלָה בן בעשא ע״י זמרי (מל״א ט״ז ט׳–י׳). — להמית גם אותך.
כד הוא עובר מגוף נסתר לנוכח (ע׳ א׳ נ׳).—ספר ימי כהנתו הגדולה. ספר זה לא נתקיים
לדורות. גרים כותב: „Sixtus Senensis מספר (Bibliotheca Sancta lib. I, p. 39) שראה בספריה
של Santes Pagninus בליאון כתב־יד מספר יוני של המקבים בסגנון עברי במדה מרובה
(sehr hebraisirenden) והוא כולל דברי הימים של ל״א שנה (לפי יוספוס קדמ׳ י״ג י׳ ז׳
מלך הורקנוס ל״א שנה) ופותח בלשון זה: καὶ μετὰ τὸ ἀποκτανθῆναι τὸν Σίμωνα
ἐγενήθη Ἰωάννης ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἱερεὺς ἀντ’ αὐτοῦ (=ואחרי הֵרָצַח שמעון היה יוחנן
בנו כהן תחתיו). לפי התיאור הזה היה כולל אותו ספר או את ספר הימים המוזכר כאן או
עיבוד מן הספר הזה. לצערנו, עלה אוצר הספרים ההוא באש תיכף אחר שפרסם
Sixtus Senensis ידיעה זו״. אפשר שיוספוס השתמש בספר זה. —

מקבים ב

א לְאַחִים הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם בִּבְרָכָה הָאַחִים הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר

א א–ב י"ח. שתי אגרות שכתבו בני ארץ ישראל אל יהודי מצרים.

שתי האגרות הללו נשלחו ע"י יהודה המקבי ובית דינו אל היהודים שבאלכסנדריה להודיעם שטיהרו את המקדש ושהחליטו לחוג את חג החנוכה שמונה ימים לזכר חג הסכות שחיללו מאונס, שהיו נרדפים ע"י האויבים „והיו רועים בהרים ובמערות כחיות השדה" (ע' לקמן י' ג'–ח', והשוה מק"א ד' מ"ג–נ"ט), ולפיכך קראו מתחלה לאותו חג שקבעו בשם חג הסכות (ולא חג החנוכה) וחגגוהו בנטילת ארבעת המינים (לקמן י' ו'–ז'). החג נקבע ליום כ"ה בכסלו שנת קמ"ח לשטרות (ג"א תקצ"ח לב"ע) והאגרות נשלחו זמן מה קודם לחג, אולי בתחלתו של חדש כסלו. האגרת הראשונה (שיעורה: א' א'–ח, כ"ג–ל', ט') נכתבה אל הקהלה היהודית שבאלכסנדריה, והשניה (שיעורה: א' י'–כ"ב, ל"א–ל"ו, ב' א'–י"ח) — אל אריסטובלוס הפילוסוף, שבעל השפעה היה הן בחצר המלכות והן בקהלה היהודית. האגרות נקבעו כאן, בתחלת הספר, משום שהן משמשות מקור יסודי לפסק ההלכה שיצא מבית דינו של יהודה המקבי לקבוע חג החנוכה ולהטילו חובה על כל ישראל (השוה לקמן י' ח').

שיעורן של האגרות אינו בסדר: חלק מן האגרת הראשונה (פכ"ג–ל'), על ענין קריאת התפלה לחגיגת הטיהור של המקדש, שהיתה בראשותו של יונתן החשמונאי — הוא שימש אותה שעה בכהונה גדולה,—נשתרבב לתוך ההמשך של האגרת השניה. ודאי גרמה לכך סבה תיכנית או רשלנות המעתיק.

ברור הוא ש ה א ג ר ת ה ר א ש ו נ ה עברית נכתבה ובנוסח עברי, כמו שנראה מסגנון הברכות שבתחלתה ומצירוף הלשונות זה לזה בו"ו החיבור (ב'–ו'), והוא נוסח שגור בתחלתן של הרבה אגרות שהיו שולחים בני א"י לאחיהם שבגולה בכל הזמנים. וכן מן הלשון ועתה (καὶ νῦν) לשם מעבר מן הברכות אל עצם הענין בפ"ו וט' (ע' בפי').

ואף על פי שיהודה ובית דינו נזכרים רק בתחלתה של האגרת השניה מכל מקום מעצמו משמע שאף הראשונה מטעמם נכתבה.

תכן האגרת: אדריסה (א') ופתיחה בלשונות של ברכות ומליצה, כנהוג באגרות שנשלחות מאת היושבים לפני ה' בעיר הקדש אל אחיהם שבגולה (ב'–ו') — עצם הענין על זכרון הצרות שעברו על ראשם ועל נצחונם ועל טיהור המקדש והבאת קרבן (ז'–ח') ועל התפלה בציבור בשעת מעשה הקרבן (כ"ג – ל') — הטלת חובה על יהודי מצרים שיעשו אף הם את חג הסכות הוא חג החנוכה בכ"ה בכסלו (ט').

ה א ג ר ת ה ש נ י ה אף היא בענין הטלת חובה על יהודי מצרים לחוג את חג החנוכה נכתבה, אלא שנכתבה אל „אריסטובלוס מורה (διδάσκαλος=מורה או יועץ) לתלמי המלך מזרע הכהנים המשוחים" מאת אנשי ירושלים ומועצת הזקנים ויהודה (יהודה אין לו שום תאר של התמנות או של כבוד—כגון στρατηγός וכדומה,—כי כל כובד המשקל הוא באישיותו ובשמו הפרטי, בחינת גדול מרבן שמו!). הסברה נותנת שאגרת זו אף היא באותו זמן של האגרת הראשונה נשלחה, אלא שיוונית נכתבה. אריסטובלוס אדם חשוב מכמה צדדים היה: ראשית, כהן היה ומזרע הכהנים המשוחים, כלו' ממשפחה של כהן גדול, ובן־תורה — אם גם ביוונית (ע' שירר 512, III[4])—וחרד לדבר ה' ועומד בראש הקהלה שבאלכסנדריה (ע' אבסיביוס

ב בִּירוּשָׁלַיִם וַאֲשֶׁר בְּאֶרֶץ יְהוּדָה שָׁלוֹם טוֹב: וְיֵיטִיב לָכֶם הָאֱלֹהִים
וְיִזְכֹּר אֶת־בְּרִיתוֹ עִם־אַבְרָהָם וְיִצְחָק וְיַעֲקֹב עֲבָדָיו הַנֶּאֱמָנִים:
ג וְיִתֶּן־לָכֶם לֵב לְכֻלְּכֶם לְיִרְאָה אוֹתוֹ וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ בְּגֹדֶל לֵבָב
ד וּבְנֶפֶשׁ חֲפֵצָה: וְיִפְתַּח אֶת־לִבְּכֶם בְּתוֹרָתוֹ וּבְמִצְוֹת וְיָשִׂים שָׁלוֹם:
ה–ו וְיִשְׁמַע אֶת־תְּפִלּוֹתֵיכֶם וְיֵעָתֵר לָכֶם וְאַל־יַעַזְבְכֶם בְּעֵת רָעָה: וְעַתָּה
ז הִנְנוּ מִתְפַּלְלִים פֹּה בַּעַדְכֶם: בְּמַלְכוּת דֶּמֶטְרִיּוֹס בִּשְׁנַת מֵאָה וְשִׁשִּׁים

(Praep. ev. VII, 13) ואף קרוב למלכות היה (את חיבורו בפירוש אליגורי לתורת משה – Ἐξήγησις τῆς Μωυσέως γραφῆς – הקדיש למלך כדי להסביר לו טיבה של היהדות ולהטות את לבו אליה) ובעל השפעה בחצרם של התלמיים, — מורהו של תלמי פילומיטור או איבירגיטיס היה. ליהודה וסיעתו היה חשוב הדבר שעל ידי אדם גדול זה יִוָּדעו בחצרם של התלמיים דוקא עניני המרד והנצחונות, ואולי אף פרטי מותו של אנטיוכוס אפיפנס הסליבקי. הרי אפשר היה להרויח בזה סימפתיה מצדה של מלכות מצרים לארץ ישראל המתחדשת. לפיכך חוזרת אגרת זו באופן אחר על חשיבותו של אותו מאורע, והיא מספרת בפרטות על מפלתו של אנטיוכוס באותו פרק דוקא, בשנת קמ"ח לשטרות, ורומזת לשתי סבות שגרמו לחג: נצחונות המקבי והשתנות שיטתה של המלכות אחר מיתתו המשונה של אנטיוכוס. ולכבודו ולהנאתו של אריסטובלוס מתובלת האגרת, דרך אגב, בדברי מסורת שבאגדה על האש מן השמים שהיתה יוקדת על גבי המזבח בזמן שהיה מקדש קיים ושההשגחה האלהית היתה מְשַׁמַּרְתָּהּ לעם ישראל בכל זמן גלותם (א' י"ח ד' ל"ו) ועל הענין הקשור באותה אגדה, היינו על גניזת כלי הקדש ע"י ירמיה הנביא וזירוזיו של הנביא לבני עמו שיהיו נאמנים לתורה (ב' א'–ח' ו') ועל חנוכת משכן העדות ומקדש שלמה (ב' ח' ד–י"ב), ואחרון אחרון חביב – לאיש כאריסטובולוס – על הזכרונות (מקובלים היו בידם בכתב, ע' א' כ"א) המספרים על פעולתם של ראשונים — נחמיה וסיעתו — שהיו עוסקים באסיפת אוצר של ספרים וכתבים על תרבות ישראל בירושלים, ועל פעולתו של יהודה המקבי שעשה אף הוא כמעשה נחמיה וסדר אוצר ספרים לאומי בירושלים. ותוך כדי דיבור מודיעים בעלי האגרת שהם מוכנים לעשות העתקות מן הספרים שבאותו אוצר ליהודי מצרים כפי דרישתם.

קרוב לוודאי ששתי האגרות הללו שנקבעו בראש הספר כעין תעודה היסטורית לענין של חג החנוכה, שבו עוסק הספר בעיקר, ניטלו מתוך הארכיון המרכזי שבירושלים, שנסדר בידי יהודה המקבי וסיעתו (ע' ב' י"ד) או מתוך הארכיון של הקהלה היהודית שבאלכסנדריה.—

א אשר במצרים. τοῖς κατ᾽ Αἴγυπτον=המפוזרים במצרים.—וייטיב... ויזכר... חזרת
ב
ג הו"וין (καὶ) באגרת זו מעידה על הסגנון העברי.—בגדל לבב. καρδίᾳ μεγάλῃ. ואולי היה בעברית:
ו בלב שלם ובנפש חפצה (על דרך הכתוב בדה"א כ"ח ט'). — ו ע ת ה. καὶ νῦν. לשון של מעבר הוא מפתיחת המכתב או האדריסה אל עצם הענין או לענין אחד מעניני המכתב (השוה מל"ב ה' ו' וְעַתָּה כבוא הספר הזה אליך..., שם י' א'–ב' וְעַתָּה כבא הספר הזה אליכם). וכן במכתב זה יש שני ענינים: כאן ובתחלת פסוק ט'. כיוצא בזה היא הלשון כְּעַן או כְּעֶנֶת שהיה רגיל במכתבים ארמיים (השוה עזרא ד' י' ובפי' של כהנא). — פ ה. בירושלים ובבית המקדש. —
ז ב מ ל כ ו ת ד מ ט ר י ו ס ב ש נ ת מ א ה ו ש ש י ם ו ת ש ע. לשון זה אין לו שייכות לא להרצאת הדברים שלפניו ולא שלאחריו והוא מפסיק את ההמשך באמצע, במקום המעבר מן הברכות שבתחלת האגרת אל עצם תכנה. אמת, אפשר להסיק שבאותה שנה היו ג"כ צרות. בשנת קס"ט לשטרות (3–144 לפני סה"נ) מלך דמיטריוס השני ניקטור ובה בשנה

ותשע אנחנו היהודים כתבנו לכם בצרה ובמצוקה שבאה עלינו
בשנים ההן למן־סור יסון ואשר־אתו מן־הארץ הקדושה והממלכה:
ח וישרפו את־השערים וישפכו דם נקי ונתפלל אל־יי וישמע אלינו
ט ונבא זבח ומנחה ונדלק את־הנרות ונשם את־הלחם: ועתה עשו
את־ימי חג־הסכות [מחמשה ועשרים] בחדש כסלו [— — —] בשנת
מאה שמונים ושמנה:
י העם אשר בירושלם ואשר ביהודה ומועצת הזקנים ויהודה
אל־ארסטובלוס מורה תלמי המלך מזרע הכהנים המשוחים

מרד בו יונתן ונתחבר אל אנטיוכוס VI ודיודוטוס טריפון אפיטרופוסו, משום שדמיטריוס שקרן היה ולא עמד בדיבורו (ע׳ מק״א י״א נ״ג), ודיודוטוס רצח את אנטיוכוס מלכו באותה שנה ושמעון פנה שוב אל דמיטריוס. אבל כאן, בתוך המשך זה, אין מקום לתאריך הנ״ל. ויש לשער שאינו אלא הערה בגליון שעשה אחד הקוראים כעין פירוש ללשון צרה ומצוקה שבסמוך.—כ ת ב נ ו ל כ ם. מן המאורעות שהוא הולך ומונה בפסוק זה ושלאחריו נראה שהוא רומז למה שהיה במלכות אנטיוכוס אפיפנס בשנות קמ״ה–קמ״ח לשטרות (168–165), למן הזמן שנסתלק יסון מן הכהונה ולמן רדיפות אנטיוכוס ועד חנוכת המקדש. — ב צ ר ה ו ב מ צ ו ק ה. ἐν τῇ θλίψει καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ — ממש כלשון הכתוב בצפניה א׳ ט״ו (בע׳ θλίψις καὶ ἀνάγκη). וכן בסורי: בעקתא ובאולצנא (=ברומי: in angustiis et pressuris). וגריטץ (GdJ III[2] 675) סבור כי ἀκμῇ הוא שיבוש מן ἀνάγκῃ. — בפ״ח הוא מונה אף הצרות של שריפת שערים ושפיכת דם נקי ותשועת ה׳ שהביאו עליה זבחי תודה ומנחת סלת והדלקת הנרות ושימת לחם הפנים. וכאן הוא מספר רק על פרטי חגיגת החנוכה שהם מטילים על יהודי מצרים. — ל מ ן ־ ס ו ר י ס ו ן. המעשה ביסון (ע׳ ד׳ י״ג–י״ד) שסילקהו אנטיוכוס (בש׳ 170) מן הכהונה הגדולה מסופר לקמן ה׳ ה׳–י׳: הוא ברח לארץ בני עמון (ד׳ כ״ו), ובשעת המלחמה השניה של אנטיוכוס במצרים (ש׳ 168), כשנתפשטה השמועה שאנטיוכוס מת, חזר לירושלים ואתו אלף איש ונתכהן שוב והניס את מנילאוס. ואח״כ כשחזר אנטיוכוס ובא לירושלים ועשה הרג רב באנשי יסון נמלט הלה שוב לעמון. וכשנתפס אחר כך בפקודתו של אנטיוכוס עלה בידו להמלט למצרים. — ו ה מ מ ל כ ה. ברור שהוא רומז ליחסי הידידות כלפי מלכות מצרים, שיסון
ח וחבריו נטו כלפי מלכות סוריה. — א ת ה ש ע ר י ם. τὸν πυλῶνα, ביחיד (ולא πόλη), והוא שם קיבוץ (ע׳ מק״א ד׳ ל״ח). — ו י ש פ כ ו ד ם נ ק י. ע׳ שם א׳ ל״ז. — ו נ ת פ ל ל א ל ־ ה׳. ע׳ ח׳ י״ד–ט״ו וכ״ג (התפלה שלפני המלחמה עם ניקנור). — ז ב ח ו מ נ ח ה.
ט ביווני: זבח וסלת (σεμίδαλιν), והשוה מק״א ד׳ נ׳–נ״ג. — פסוק ט׳ מקומו אחר פכ״ג-ל׳. — ו ע ת ה. ע׳ בפ״ו. — א ת ־ י מ י ח ג ־ ה ס כ ו ת. עדיין אין לאותם הימים השם חג־החנוכה (השוה מק״א ד׳ נ״ו ואילך). יוספוס (קדמ׳ י״ב 325) קורא עדיין לחנוכה בשם חג־הנרות (φῶτα). — ב ח ד ש כ ס ל ו. לפני כן נשמט היום: [מחמשה ועשרים]. — כמו־כן לפני תאריך
י השנים נשמט היום שבו נכתבה האגרת. — ה ע ם א ש ר ב י ר ו ש ל ם. οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις. וכן וולג׳: populus, qui est Jerosolymis. — הקדימו את העם למועצת הזקנים וליהודה! — ו מ ו ע צ ת ה ז ק נ י ם. γερουσία (וולג׳: senatus). — ו י ה ו ד ה. הוא נקרא בשמו סתם, בלי תאר בלי הכינוי מקבי, שמפורסם היה בארץ ובחו״ל. — א ר י ס ט ו ב ל ו ס. הוא הפילוסוף הפריפטיטי, שהקדיש למלך מצרים את פירושו האליגורי לתורת משה כדי לקרבו אל הבנת היהדות

יא ואל־היהודים שבמצרים שלום וחיים: מסכנות גדולות נושענו
יב ביי ומודים אנחנו לו מאד כאנשים שאסרו מלחמה במלך: כי הוא
יג גרש את־האנשים אשר אסרו מלחמה בעיר הקדושה: כי כבוא
שר־הצבא לפרס ואתו חיל־היונים נגפו בהיכל ננה בערמה
יד שעשתה בידי כהני ננה: כי כמו לבעל אותה בא אנטיוכוס זה
אל־המקום והאוהבים אשר אתו למען קחת את־האוצרות הגדולים
טו כשלוחים: וכאשר נתנום כהני ננה וכאשר בא עם־מתי מספר
טז אל־תוך ההיכל נעלו את־המקדש אחרי הכנס אנטיוכוס: ובפתחם
את־הדלת הנסתרה אשר בתקרה זרקו אבנים ופצעו את שר־הצבא
יז ופצפצוהו ואת־הראשים השליכו לעומדים בחוץ: על־הכל ברוך
יח אלהינו אשר־הסגיר את־הרשעים: בהיותנו נכונים לעשות בחדש

(ע׳ לעיל בפתיחה). — ת ל מ י ה מ ל ך. נראה שהוא תלמי פילומיטור (שמלך בש׳ 180–145). —
א כ א נ ש י ם ש א ס ר ו מ ל ח מ ה ב מ ל ך. וַנּוֹכַל, — כך מסתבר. ומעצמו מובן שהנלחם נגד צבאותיו
ב של מלך במלך גופו הוא נלחם. — ג ר ש. ἐξέβρασεν — לשון משמש לענין גירוש הזוהמה שהים פולט מתוכו (השוה ישע׳ נ״ז כ׳ כים נגרש... ויגרשו מימיו רפש וטיט). כאן הכוונה לפושעי
ג ישראל המשולים לזוהמה שמדליחה מי הים. — סיפור ממקור ישראל על מיתתו של אפיפנס יש כאן. ולקמן, בפרק ט׳, יש סיפור ש נ י על מיתתו ואף אגרת שערך אל היהודים לפני מיתתו לטובת בנו. ו ש ל י ש י ת נרמזת מיתתו לקמן י״א כ״ג באגרתו של אבפטור אל לוסיאס, שבה הוא רוצה בטובתם של ישראל אחר מות אביו. ויש להעיר שאילולא היתה אגרת זו אבטינטית ודאי היה מחברה משוה הסיפור על מותו של אנטיוכוס למה שמסופר לקמן בפרק ט׳. — ש ר ־ ה צ ב א. תאר זה לאנטיוכוס אפיפנס הוא מכוון (השוה סוף פי״א), שנסע לפרס בתורת שר צבא לחילו (והשוה ט׳ י״ט: אנטיוכוס המלך ושר הצבא). — נ נ י ה. Anahita-Ναννaία האלילה הפרסית (KAT[3] 442)=דיאנה־ארטימיס או אפרודיטי (ע׳ פולוביוס ל״א ב׳, יוספוס קדמ׳ י״ב ט׳ א׳) האלילה היוונית. נשתמרו מטבעות שחרותה עליהן צורתה והכתבת נָנָה. אלילה זו — נניה — אשתו של בֵּל האליל היתה, ומכאן הוא שבמקורות אחרים
יד מיוחס ההיכל שבעילם לבל עצמו. — היכל נניה זו בעיר Elymais היה. — ל ב ע ל א ו ת ה. συνοικησῶν (=לחיות אתה). — אף בהירפוליס (Hierapolis) שבסוריה עשה ערמה זו לדיאנה האלילה, כדי לבוז את אוצרות היכלה בצורת שילוחים של אוחה כלה (גראניוס ליציאנוס הוצאת פלימיש 1904, א׳ XXVIII, מביאהו Motzo 130). — א נ ט י ו כ ו ס ז ה. במקור: ὅ τε Ἀντίοχος, —
טו מטעים: הוא הוא שהיה הגורם לכל אותן הצרות. הכוונה לאנטיוכוס אפיפנס. — נ ת נ ו ם. הכהנים בעצמם, כדי להכשילהו בערמתם, הניחו לפניו קצת מן החפצים היקרים שבאותם
יז האוצרות. — ו א ת ־ ה ר א ש י ם. של אנשי אפיפנס שנהרגו בו במקום. בסוף פי״ז הם נרמזים בתאר הרשעים. אפיפנס גופו לא נהרג באותו מעמד אלא נפצע קשה וחלה מחלה מסוכנת, כנראה מן הסיפור על מחלתו (בפרק ט׳, וכן מק״א בתחלת פרק ו׳), ובחזרתו מעבר הנהר
יח מת. — [ח ג ־] ט ה ר ת ה מ ק ד ש. τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἱεροῦ. וכן ב׳ ט״ז τὸν καταρισμόν =[חג־] הטהרה. ח ג ־ ה ס כ ו ת ו ה א ש. קשר בין חג הסכות ואש יש למצא בחנוכת מקדשו של שלמה, השוה מל״א ח׳ ב׳ ויקהלו אל־המלך שלמה כל איש ישראל בירח האתנים ב ח ג

כִּסְלֵו בַּחֲמִשָּׁה וְעֶשְׂרִים [בּוֹ] אֶת־[חַג] טָהֳרַת הַמִּקְדָּשׁ רָאִינוּ
לְהוֹדִיעֲכֶם לְמַעַן תַּעֲשׂוּ גַּם־אַתֶּם חַג־הַסֻּכּוֹת וְהָאֵשׁ כִּנְחֶמְיָה בְּכַלְכְּלוֹ
יט אָז אֶת־הַמִּקְדָּשׁ וְאֶת־הַמִּזְבֵּחַ הֵבִיא זְבָחִים: כִּי כַּאֲשֶׁר הָגְלוּ אֲבוֹתֵינוּ
לְפָרַס לָקְחוּ הַכֹּהֲנִים יִרְאֵי־שָׁמַיִם מֵאֵשׁ הַמִּזְבֵּחַ בַּסֵּתֶר וַיִּטְמְנוּהָ
בְּעֹמֶק בְּאֵר אֲשֶׁר תַּחְתִּיתָהּ הָיְתָה בְּלִי־מַיִם וְשָׁם שְׁמָרוּהָ לָבֶטַח כִּי
כ לֹא נוֹדַע הַמָּקוֹם לְאִישׁ: וְכַעֲבֹר שָׁנִים רַבּוֹת כְּשֶׁעָלָה בִּרְצוֹן
הָאֱלֹהִים וּנְחֶמְיָה נִשְׁלַח מֵאֵת מֶלֶךְ פָּרַס שָׁלַח מִצֶּאֱצָאֵי הַכֹּהֲנִים
שֶׁטָּמְנוּ אֶת־הָאֵשׁ לְקַחְתָּהּ וְכַאֲשֶׁר סִפְּרוּ לָנוּ לֹא מָצְאוּ אֵשׁ כִּי
כא אִם־מַיִם עָבִים וְצִוָּה עֲלֵיהֶם לִשְׁאֹב אוֹתָם וְלַהֲבִיאָם: וְאַחַר אֲשֶׁר
הוּכַן הַדָּרוּשׁ לַזְּבָחִים אָמַר נְחֶמְיָה לַכֹּהֲנִים לִזְרֹק מִן־הַמַּיִם עַל־
כב הָעֵצִים וְעַל אֲשֶׁר־עֲלֵיהֶם: וְכַאֲשֶׁר נַעֲשָׂה הַדָּבָר הַזֶּה וְעָבַר זְמַן־מָה
וְהַשֶּׁמֶשׁ הַמְעֻנֶּנֶת לִפְנֵי מִזֶּה זָרְחָה הִתְלַקְּחָה אֵשׁ גְּדוֹלָה וְכֻלָּם
כג הִשְׁתּוֹמָמוּ: וּבְהֵאָכֵל הַקָּרְבָּן עָרְכוּ הַכֹּהֲנִים תְּפִלָּה וְהַכֹּהֲנִים וְכֻלָּם
כד בִּפְתֹחַ יוֹנָתָן וְהָאֲחֵרִים עוֹנִים כְּ[מַעֲשֵׂה] נְחֶמְיָה: וְהַתְּפִלָּה הָיְתָה כָּכָה
אֲדֹנָי אֲדֹנָי הָאֱלֹהִים בּוֹרֵא הַכֹּל הַנּוֹרָא וְגִבּוֹר וְצַדִּיק
כה וְעוֹשֶׂה חֶסֶד הַמּוֹלֵךְ לְבַדּוֹ וְטוֹב: הַנּוֹתֵן הַכֹּל לְבַדּוֹ הַצַּדִּיק
לְבַדּוֹ וּמוֹשֵׁל בַּכֹּל וְ[אֵל] עוֹלָם הַפּוֹדֶה אֶת־יִשְׂרָאֵל מִכָּל־
כו רָע אֲשֶׁר־עָשָׂה אֶת־הָאָבוֹת בְּחִירִים וְקִדְּשָׁם: רְצֵה־נָא אֶת־

הוא החדש השביעי || דה״ב ז׳ א׳ וככלות שלמה להתפלל והאש ירדה מהשמים ותאכל העלה והזבחים. אבל כאן הוא מקשר ענין חג הסכות והאש בנחמיה דוקא מפני שהוא צריך לו לרגל ההמשך שלפניו. ואולי היתה לו אגדה על ענין חג הסכות שעשה נחמיה בקשר עם מציאת האש הקדושה ע״י נחמיה, כמסופר כאן. — בכלכלו. במקור: οἰκοδομήσας=בבנותו. ויש מפרשים: חיזק (על דרך שנאמר במק״א ד׳ ס׳ על יהודה: ויבנו—ᾠκοδόμησαν בעת ההיא את־הר ציון). ויותר נראה הנוסח שבכ״י מוסקבה 125 (ע׳ Богоявленскій, 2 книга Маккавеиская, 88): οἰκονομήσας=בכלכלו את המקדש והמזבח). ולפי זה משוה הכותב התקנות
יט והטהרה שעשו במקדש למעשיו של נחמיה (השוה נחמיה י״ג). — לפרס. כך הוא מכנה לבבל, שהיתה אז בטלה ונחשבת חלק ממלכות פרס. — מאש המזבח. מאש תמיד שעל
כ המזבח (ע׳ ויק׳ ו׳ ה׳–ו׳). — וכאשר ספרו לנו. ὡς δὲ διεσάφησαν ἡμῖν. וודאי כוונתו למסורת בכתב (השוה ב׳ כ״ג). — מים עבים. ביוסיפון (הוצ׳ גינזבורג — כהנא, מ״ח) נמסר מים שָׁמֵן וְעָב (כך לשונו! — אולי חשב על τὸ ὕδωρ שביווני) כדבש. נפט — שמן מינירלי דולק, שהיה נדלק בקרני השמש (בפכ״ב). הפרסים היו מכבדים את האש ואת הנפט, שהיה מחזיק את האש. ואולי נרמז בשם המקום שנקרא (בפל״ו) בשם נֶפְתָּר Νεφθάρ ובלשון ההמון נֶפְתָּי
כג (Νεφθαεί) מדרשו של השם נפט. — יונתן. אחיו של יהודה שהיה משמש בכהונה גדולה. —
כ[מעשה] נחמיה. בחנכת חומת ירושלם שהעמיד שתי תודות גדולות עונות בשיר זו
כה לעומת זו (נחמ׳ י״ב כ״ז ואילך). — אשר עשה את־האבות בחירים. לשון זה יש

הַקָּרְבָּן עַל כָּל־עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל וּשְׁמֹר אֶת־נַחֲלָתְךָ וְקַדְּשָׁהּ:
כז כַּנֵּס נְפוֹצוֹתֵינוּ גְּאַל אֶת־הָעוֹבְדִים בַּגּוֹיִם וְהַבְּזוּיִם וּמְתֹעָבִים הַבִּיטָה
כח וְיֵדְעוּ הַגּוֹיִם כִּי אַתָּה אֱלֹהֵינוּ: עֲנֹשׁ אֶת־הֶעָרִיצִים וְהַמִּתְאַמְּרִים בְּגַאֲוָה:
כט טַע אֶת־עַמְּךָ בִּמְקוֹם קָדְשְׁךָ כַּאֲשֶׁר אָמַר מֹשֶׁה:
ל–לא וְהַכֹּהֲנִים שָׁרוּ מִזְמוֹרֵי הַהַלֵּל: וּכְשֶׁאֻכְּלוּ נִתְחֵי הַקָּרְבָּן אָמַר
לב נְחֶמְיָה לִשְׁפֹּךְ אֶת־שְׁיָרֵי הַמַּיִם עַל־אֲבָנִים גְּדוֹלוֹת: וּכְהֵעָשׂוֹת הַדָּבָר
הַזֶּה עָלְתָה לֶהָבָה וּכְזֹרֹחַ הָאוֹר לְעֻמָּתָהּ מֵעַל־הַמִּזְבֵּחַ כָּבָתָה:
לג וְכַאֲשֶׁר נוֹדַע הַדָּבָר וּלְמֶלֶךְ פָּרַס הֻגַּד כִּי בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר טָמְנוּ
הַכֹּהֲנִים הַגּוֹלִים אֶת־הָאֵשׁ נִרְאוּ הַמַּיִם שֶׁקִּדְּשׁוּ בָהֶם נְחֶמְיָה
לד וַאֲנָשָׁיו אֶת־הַקָּרְבָּנוֹת: אַחֲרֵי אֲשֶׁר חָקַר הַמֶּלֶךְ אֶת־הַדָּבָר גָּדַר
לה אֶת־הַמָּקוֹם הַהוּא וַיְקַדְּשֵׁהוּ: וְ[הַכֹּהֲנִים] אֲשֶׁר־רָצָה בָהֶם הַמֶּלֶךְ לָקַח
לו וַיִּתֵּן [לָהֶם] מַתָּנוֹת רַבּוֹת: וְאַנְשֵׁי נְחֶמְיָה קָרְאוּ לוֹ נִטְהַר לֵאמֹר
טָהֳרָה הוּא וְרַבִּים יִקְרְאוּ־לוֹ נַטְהַי:
ב וְנִמְצָא בַּסְּפָרִים כִּי יִרְמְיָה הַנָּבִיא צִוָּה לַגּוֹלִים לָקַחַת מִן־הָאֵשׁ
ב כַּאֲשֶׁר נִרְמָז: וְכַאֲשֶׁר צִוָּה הַנָּבִיא לַגּוֹלִים בְּתִתּוֹ לָהֶם אֶת הַתּוֹרָה

כז בו יותר מבלשון אשר בחר באבות. — את־העובדים בגוים. כך במקור: ἐν τοῖς ἔθνεσιν. תרתי משמע: א) הנמצאים בעבדות בארצות הגויים, ב) העובדים לאלהים בהיותם פזורים בגויים. וברומי :L libera eos qui serviunt gentibus contemnentibus et abominandis respice (τοῖς ἐξουθενουσι καὶ βδελύκτοις)=גְּאַל העובדים לגוים הבוזים והמתעבים
כט–ל הביטה. — כאשר אמר משה. בשמות ט״ו י״ז: תביאמו ותטעמו בהר נחלתך. — מזמורי
לה ההלל. τοὺς ὕμνους (בה״א הידיעה). ודאי כוונתו להלל שלנו. — ו[הכהנים] אשר־רצה בהם. כוונתו לכהנים ממקדש ירושלים שמצאו את האש הגנוזה. — לקח ויתן. נראה שאשגרת לשון היא לענין מתנה: בידי עצמו לקח ונתן. — מתנות רבות. מחמת שמחה
לו (השוה אסתר ט׳ י״ט וכ״ב). — קראו לו. προσηγόρευσαν δὲ... τοῦτο. מסוף הכתוב נראה שהפירוש הוא כמו שנמסר בוולג׳ appellavit autem Nehemias hunc locum=ויקרא נחמיה למקום ההוא. — נטהר. כך נראה מן המדרש שבצדו ביוונית: καθαρισμός=טָהֳרָה, אבל במקור כתוב השם Νεφθάρ=נֶפְתָּר (הסורי מסר גונפתר, וע׳ מ״ש בפ״כ). וכן כתבתי השם ההמוני נַטְהָי (בשינוי רי״ש ביו״ד שבאשגרת לשון) במקום Νεφθαί=נֶפְתָּי (כך גם בסורי). ויש (Moffatt) מושך לכאן naftar apanar — תאר זינדי למים קדושים המטהרים. —
ב לפעולתו זו של ירמיה השוה חזון ברוך א׳ ו׳ ז׳–י׳. — במקור הוטעם כאן שמו של ירמיה הנביא ביחס ישר: ונמצא בַּסְּפָרִים ירמיה הנביא אשר צוה... — והמתרגמים ראו צורך לשנות, כגון וולג׳: quod invenitur autem in descriptionibus iussit Jeremiae prophetae, וכן בסורי: משתכח דין בכתבא דארמיא נביא דפקד. — האגדה המתגעגעת כל כך על המקדש ועבודתו בחרה לה לחפצה בירמיה הנביא דוקא, שלפי הלך רוחו היה רחוק כל כך מגעגועים אלו, משום שלא מצאה נביא חשוב הימנו מדור החורבן. ורמז מצאה לה האגדה בירמיה נ״ב י״ז–כ״ג, שאין שם זכר לארון בין הכלים ששיברו הכשדים או שטלטלום לבבל

בל־ישכחו את מצות יי ובל־יתעו בלבם בראותם את־פסילי הזהב
ג והכסף ואת עדים: ובדברו עוד דברים כאלה הזהירם לבלתי
ד הסיר את־התורה מלבם: והיה בספר אשר צוה הנביא על־פי־
הדבור אשר היה אליו לאהל ולארון ללכת יחד אחריו כאשר
עלה אל־ההר אשר עלה עליו משה וראה את־נחלת־האלהים:
ה ובעלותו מצא ירמיה בית־מערה ואת־האהל ואת־הארון ואת־מזבח
ו הקטרת הביא שמה ואת הדלת סגר: ומן־הבאים אתו נגשו להתוות
ז את־הדרך שמה ולא יכלו למצא: וכאשר ידע ירמיה הוכיחם ויאמר
כי המקום יהיה לא־ידוע עד־אשר־יקבץ האלהים את קבוצת עמו
ח ויעשה חסד: ואז יגלה יי את־אלה ויראה כבוד־יי והענן כאשר
ט נגלה למשה וכן התפלל גם־שלמה כי המקום יקדש מאד: ועוד
נאמר כי בהיות לו חכמה הביא קרבן חנכת המקדש והשלמתו:
י וכאשר התפלל משה אל־יי וירדה אש מן־השמים ואכלה את־נתחי
הקרבן כן גם שלמה התפלל וירדה אש ותאכל את העלות:
יא–יב ויאמר משה יען אשר אין החטאת נאכלת נשרפה: וכן עשה גם־
יג שלמה את שמונת־הימים: הדברים האלה נאמרו גם בכתבי

ד בשלימותם. — והיה בספר. נראה שספר זה הוא מאותם ספרי האגדה הנזכרים בפ״א. —
על־פי־הדבור אשר היה אליו. χρηματισμοῦ γενηθέντος αὐτῷ. הדיבור מן
השמים היה. — ללכת יחד אחריו. συνακολουθεῖν. אולי יש כאן הדיוק: שיוליכו אותם
ה–ט אחריו זה אחר זה. — ואת־מזבח הקטרת. ובפ״ד נזכרים רק האהל והארון. — ועוד
י נאמר. באותם הספרים. — בהיות לו חכמה. לשלמה. — על ירידת אש מן השמים למשה
ע׳ ויק׳ ט׳ כ״ד ותצא אש מלפני ה׳ ותאכל על המזבח את־העלה ואת־החלבים, ועל שלמה —
דה״ב ז׳ א׳ וככלות שלמה להתפלל והאש ירדה מהשמים ותאכל העלה והזבחים. —
יא חוץ ממה שפי״א הוא מחוץ להמשך תמוה הוא אף בעצם תכנו, שהרי בויקרא י׳ ט״ז
נאמר ההפך, שמשה קצף על אלעזר ואיתמר שלא אכלו את החטאת במקום הקדש ושרפוה.—
יב פסוק י״ב נראה קטוע, שהיה צריך להביא השוָאה למעשה משה (השוה פ״י), שחגג
שמונת ימי המלואים וכדומה. ואולי היה תכן הכתוב בעיקרו שיהודה המקבי עשה שמונת
ימי חנוכה (ע׳ פי״ג–י״ד שהוא משוה מעשה יהודה באסיפת הספרים למעשה נחמיה), ולכך
היה מתאים ההמשך, ששלמה חגג אף הוא שמונה ימים בחנוכת המקדש, ושיעורו של הכתוב
היה מעין: וכן [עשה יהודה כאשר] עשה גם־שלמה את שמונת הימים. — ולגופו של ענין הן
משה והן שלמה לא חגגו אלא שבעת ימים: במשה נאמר בפירוש (ויק׳ ח׳ ל״ג) ומפתח אהל
מועד לא תצאו שבעת ימים עד יום מלאת ימי מלאיכם כי שבעת ימים ימלא את־ידכם,
ואח״כ ביום השמיני כבר התחיל אהרן בעבודה (ויק׳ ט׳), ובשלמה כתוב (מל״א ח׳ ס״ה—ס״ו)
ויעש שלמה בעת־ההיא את־החג... שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום ביום השמיני
שלח את־העם. ונראה שהכותב השתמש כאן במה שנאמר בדה״ב ז׳ ח׳–ט׳ ויעש שלמה את־
החג בעת ההיא שבעת ימים... ויעש ביום השמיני עצרת כי חנכת המזבח עשו שבעת ימים

נחמיה ובזכרונותיו וגם [מספר] אשר בערכו אוצר ספרים אסף
ספרים על־המלכים והנביאים וספרי דוד ואגרות המלכים על־
יד מתנות קדש: וכן גם־יהודה את־הספרים אשר נפזרו מפני המלחמה
טו אספם לנו כלם והם אצלנו: ואם־יש לכם צרך במקצתם ושלחתם
אנשים אשר יביאום אליכם:
טז ובהיותנו נכונים לעשות את־חג־הטהרה כותבים אנחנו לכם
יז ויפה תעשו לחג את־הימים: והאלהים אשר הציל את־כל־עמו
ואשר נתן את־נחלתו לכלנו ואת המלכות ואת הכהנה ואת
יח המקדש: כאשר הבטיח בתורה וקוינו לאלהים כי במהרה ירחמנו
ויאספנו מכל־הארץ תחת השמים אל־מקום הקדש כי פדנו
מרעות גדולות ואת המקום טהר:
יט ואלה הדברים על־יהודה המקבי ואחיו וטהרת המקדש
כ הגדול מאד וחנכת המזבח: וגם על־המלחמות נגד אנטיוכוס
כא אפיפנס ואבפטור בנו: והמראות מן־השמים אשר נראו לנלחמים

יג והחג שבעת ימים. — בכתבי נחמיה ובזכרונותיו. ספרים אלו לא הגיעו לידנו. —
ספרים על־המלכים והנביאים. ודאי כוונתו לנביאים ראשונים ואחרונים. — וספרי
דוד. קובצים של מזמורי תהלים. — על מתנות הקדש. περὶ ἀναθεμάτων. נראה שכוונתו
לתעודות שונות ואגרות הנחה שכתבו מלכי פרס (ע׳ עזרא ז׳ י״א–כ״ו) לטובת בית המקדש
וירושלים ועם ישראל. כאן הוא נותן בדרך כלל רק סוגי הספרים והכתבים שכינסו לאותו
יד אוצר. על התורה אינו רואה צורך להגיד, שנפוצה בעם היתה ורווחת מחוץ לאוצר. — מזכיר
הוא פעולתו זו של יהודה דוקא, משום שהשמדת ספרי ישראל היתה אחד העיקרים שברדיפות
יז–יח אנטיוכוס (ע׳ מק״א א׳ נ״ו–נ״ז). — הפסוקים י״ז–י״ח הם חזרה של סיום אל מה שפתח
לעיל א׳ ו׳–ח׳ ונותנים טעם לשיתופם של בני חוץ לארץ בחג החנוכה (שבפט״ז). —
כל־עמו. מטעים הוא: אין כאן הצלה לבני א״י גרידא, אלא לכל עם ישראל. ושוב
הוא מטעים: ואשר נתן את־נחלתו לכלנו, — כלו׳ כלנו שותפים בארץ ישראל, שהוא נחלתו
של אלהי ישראל, וקנינינו קניניכם. — ואת־המלכות ואת־הכהנה ואת־המקדש.
רמז לכתוב בשמות י״ט ו׳ ואתם תהיו־לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, וכמו שהוא ממשיך
ואומר (ריש פי״ח): כאשר הבטיח בתורה. —

ב י״ט–ל״ב. הקדמת הסופר בעל הקיצור שבספר זה.

מתן דין וחשבון של המקצר את ספרו הגדול של יסון: תכנו של הספר (י״ט–כ״ב)
שכתב יסון איש קוריני (כ״ג) ועבודתו של המקצר וטיבה ותכליתה: רק קצרן היסטורי הוא
כ רוצה להיות ולא סופר או חוקר היסטורי (כ״ד–ל״ב). — אנטיוכוס אפיפנס ואבפטור
בנו. ואינו מזכיר את סליבקוס IV ודמיטריוס I, אע״פ שבספר דיבר אף על המאורעות
שאירעו במלכותם, משום שאלו לא באו אלא דרך אגב עד כמה שנצרך למאורעות שבסוף
מלכותו של סליבקוס לשם פתיחת הספר ולמאורעות שהיו בימי דמיטריוס I לשם סיומו. —
כא בקנאה. φιλοτίμως (בוולג׳ ובסורי נשמטה תיבה זו). תרגמתי כך לפי ההמשך, אע״פ

עַל־הַיַּהֲדוּת בְּקִנְאָה וּבִגְבוּרָה וְאִם גַּם־מְעַטִּים הָיוּ כָּבְשׁוּ אֶת־הָאָרֶץ
כב וְאֵת הֲמוֹן־הַזָּרִים רָדָפוּ׃ וְאֶת־הַמִּקְדָּשׁ הַמְהֻלָּל מְאֹד בְּכָל־הָעוֹלָם
הֵשִׁיבוּ וְאֵת הָעִיר שִׁחְרְרוּ וְאֵת הַחֻקִּים אֲשֶׁר הָיוּ עֲתִידִים לְבַטֵּל
כג קוֹמְמוּ בְּחֶסֶד יְיָ אֲשֶׁר בְּכָל טוּבוֹ הָיָה לָהֶם׃ מֵאֵת יָסוֹן אִישׁ קוּרִינִי
כד סֵפֶר בַּחֲמִשָּׁה סְפָרִים וַאֲנַחְנוּ נְנַסֶּה בְּחִבּוּר אֶחָד לְקַצֵּר׃ כִּי בִּרְאוֹתֵנוּ אֶת־
מַרְבִּית הַמִּסְפָּרִים וְאֶת־הַקֹּשִׁי לַחֲפֵצִים לְגַלְגֵּל בְּתוֹךְ סִפּוּרֵי הַהִסְטוֹרְיָה
כה מִפְּנֵי רֹב הַחֹמֶר׃ שַׂמְנוּ אֶל־לִבֵּנוּ לְהָכִין נְעִימוּת הַנֶּפֶשׁ לַחֲפֵצִים
לִקְרֹא וְלָאוֹהֲבִים לְשָׁמְרָם בְּזִכְרוֹנָם לְהָקֵל וּלְכָל־הַקְּרֵבִים לְהוֹעִיל׃
כו וְאָמְנָם לָנוּ אֲשֶׁר לָקַחְנוּ לְעַצְמֵנוּ אֶת־טֹרַח הַקִּצּוּר לֹא קַל הַדָּבָר
כז כִּי אִם־עֲמַל־זֵעָה וּשְׁקִידָה׃ כְּאִישׁ הַמֵּכִין מִשְׁתֶּה וְהַמְבַקֵּשׁ תּוֹעֶלֶת
לַאֲחֵרִים אֵין הַדָּבָר קַל לוֹ כֵּן בִּגְלַל תּוֹדַת רַבִּים נָטִיל עַל־נַפְשֵׁנוּ
כח אֶת עֲמַל־הָעֲבוֹדָה בְּעֹנֶג׃ וּבְעָזְבֵנוּ דִּיּוּקֵי הַפְּרָטִים לַסּוֹפֵר נַעֲמֹל
כט לְהִתְנַהֵל לְרֶגֶל תַּבְנִית הַקִּצּוּר׃ וּכְבוֹנֶה בַּיִת חָדָשׁ יִדְאַג לְבִנְיָן כֻּלּוֹ

שבעיקרו הוא לשון של אהבת כבוד (והשוה חכמת שלמה י"ח ג׳, שהוציא בלשון זה תאר לעמוד האש שהאציל מכבודו על ישראל במסעיהם במדבר). — היהדות. Ἰουδαισμός. עד כמה שידוע זוהי הפעם הראשונה שנמצא שם זה — יודאיסמוס — למושג היהדות (וכן לקמן ח׳ א׳ י"ד ל"ח). — ואת המון־הזרים. τὰ βάρβαρα πλήθη (וכן מכוגים האויבים
כג גם לקמן י׳ ד׳). בתאר βάρβαρος היו היוונים מכנים לעמים זולתם. — איש קוריני. τοῦ Κυρηναίου. עיר בצפון אפריקה היא והיה שם ישוב יהודי פורח (על תולדות היהודים שם ע׳ K. Friedmann, Le fonti per la storia degli Ebrei di Cirenaica nell' antichita במאסף האיטלקי לזכר צ׳ פ׳ חיות, פירינצי 1930, ע׳ 55–39). — בחמשה ספרים. קרובה לוודאי ההשערה שמתוך הקיצור שלפנינו אפשר להוציא את חלוקת התכן של חמשת ספרי יסון: א) ג׳ א׳–מ׳, ב) ד׳ א׳–ז׳ מ"ב, ג) ח׳ א׳–י׳ ט׳, ד) י׳ י׳–י"ג כ"ו, ה) י"ד א׳–ט"ו ל"ז. — בחיבור אחד. δι' ἑνὸς συντάγματος. — לקצר. ויש מקומות שמתוך ההמשך נראה שלא קיצר בהם כלל אלא העתיקם בשלימות כמו שהיו אצל יסון, כגון ג׳ י"ד–ל"ט (על הליודורוס),
כד ד׳ מ"ג–נ׳ (זיכוי מנילאוס בדין), ח׳ ח׳–כ"ט ול"ד–ל"ו (על ניקנור). — מרבית המספרים. χῦμα ἀριθμῶν (=שטף, המון, מן χέω=שפך). כוונתו להמון הפרטים של מספרים — כגון ימים ושנים ומנין אנשי הצבא והחללים וכדומה — שהיה בספרו של יסון ושלדעתו מפריעים הם המספרים לקורא הרוצה לעמוד בעיקר על מהלך המאורעות דווקא, ולא על פרטיהן. — לגלגל
כו בתוך. εἰσκυκλεῖσθαι=להתגלגל ולהסתובב בתוך תוכם. — ושקידה. ἀγρυπνία (=נדידת
כח שינה, עירות). — לַסּוֹפֵר. τῷ συγγραφεῖ. ליסון גופו הוא מתכוון. — לרגל תכנית
כט הקיצור. τοῖς ὑπογραμμοῖς τῆς ἐπιτομῆς. — הבנין. καταβολή=הנחת היסוד, וכאן ענינו: הבנין כלו (וולג׳: structura). — לפתח. ἐγκαίνειν=לעשות פיתוחים בצריבה. — כן יש לשפט גם עלינו. בהגהת נוסח A: ὁ δοκῶν καὶ ἐπὶ ἡμῶν =יהא חושב עלינו (השוה וולג׳: ita aestimandum est in nobis), והלשון הוא סתמי. ונדחה הוא הנוסח המקובל δοκῶ καὶ ἐπὶ ἡμῶν (=דומני גם אנחנו, וכן בסורי:

אֲבָל הַלּוֹקֵחַ לְפַתֵּחַ וּלְצַיֵּר יְבַקֵּשׁ [רַק] הַנִּצְרָךְ לְיִפּוּי כָּךְ־יֵשׁ לִשְׁפֹּט
ל גַּם־עָלֵינוּ׃ כִּי לְהַעֲמִיק וְלַעֲשׂוֹת דֶּרֶךְ מְסַבִּיב לַדְּבָרִים וּלְהַרְבּוֹת
לא חֵקֶר בַּחֲלָקִים מוּטָּל עַל־הָרִאשׁוֹן לְמַעֲשֵׂה הַהִסְטוֹרְיָה׃ וְלִשְׁאֹף לְקִצּוּר
הַדִּבּוּר וּלְהִמָּנַע מִן־הָעֵשֶׂק בְּכָל־הַפְּרָטִים נָאֶה לָעוֹשֶׂה אֶת־הַתֹּכֶן׃
לב וְעַתָּה נָחֵל אֶת־הַסִּפּוּר אַחֲרֵי אֲשֶׁר הִרְבֵּינוּ לְטַפֵּל בְּהַקְדָּמַת
הַדְּבָרִים כִּי סִכְלוּת הוּא לְהַרְבּוֹת דְּבָרִים לִפְנֵי הַהִסְטוֹרְיָה וְאֶת
הַהִסְטוֹרְיָה [עַצְמָהּ] לְקַצֵּר׃
ג כְּשֶׁהָיְתָה עִיר הַקֹּדֶשׁ יוֹשֶׁבֶת בְּכָל־הַשָּׁלוֹם וְהַחֻקִּים הָיוּ
נִשְׁמָרִים יָפֶה מְאֹד בְּצִדְקָתוֹ שֶׁל־חָנְיָה כֹּהֵן גָּדוֹל וּבְשִׂנְאָתוֹ לָרָע׃
ב לִפְעָמִים הָיוּ גַּם הַמְּלָכִים בְּעַצְמָם נוֹתְנִים כָּבוֹד לַמָּקוֹם וּמְכַבְּדִים
ג אֶת־הַמִּקְדָּשׁ בְּמַתָּנוֹת יְקָרוֹת מְאֹד׃ וְאַף סְלֶבְקוֹס מֶלֶךְ אַסְיָה נָתַן
מֵהַכְנָסוֹתָיו שֶׁלּוֹ אֶת כָּל־הַהוֹצָאוֹת הַנִּצְרָכוֹת לַעֲבוֹדַת הַקָּרְבָּנוֹת׃
ד וְשִׁמְעוֹן אִישׁ מִשֵּׁבֶט בִּנְיָמִין אֲשֶׁר הָעֳמַד לְנָגִיד הַמִּקְדָּשׁ בָּא בְּרִיב

סבר אנא), משום שקשה הצירוף של מדבר בעדו יחיד ורבים מניה וביה. — כוונתו: ההיסטוריין המקורי דומה לבונה בית שלם ועליו לדאג שיהיו בעין כל הפרטים בשלימות, ואילו המקצר חיבור היסטורי משול כמי שבא לעשות עבודה חלקית בבנין, כגון קישוטים, ועליו לדאג לפרט שנטל לעצמו שיהא נעשה כהוגן. וכך אף הוא, הקצרן של יסון,
ל רק קיצור נטל לעצמו לעשות ולא יותר, ומצד זה על הקורא לדון עליו. — על הראשון למעשה ההסטוריה. τῷ τῆς ἱστορίας ἀρχηγενέτῃ, כלומר בעל העבודה המקורית. —
לא לעושה את־התכן. τῷ τὴν μετάφρασιν ποιουμένῳ. —

חלק א: המאורעות עד טיהור הבית (ג א–י ט)

ג א׳–מ׳. על מפלתו של הליודורוס שליח סליבקוס המלך לָבֹז את אוצר המקדש.

א חניה כהן גדול. ארבעה חניה שמשו בכהונה גדולה: האחד, בנו של ידוע, היה בזמן אלכסנדר מקדון, השני, בן שמעון השני — בזמנו של סליבקוס ניקטור, השלישי — בימי אנטיוכוס אפיפנס, והרביעי, בנו של חניה השלישי, היה המיסד את המקדש בליאונטופוליס שבמצרים. כאן מתכוון הכותב אל חניה השלישי (בנו של שמעון בן חניה השני) שהיה מן המשמרים המתנגדים להשפעת ההתיוונות. — חניה. בספרות העברית נוהג
ב הכתיב חוניו (וע׳ מק"א י"ב ז׳). — לפעמים היו. כך הוא פירושו של האימפרפיקטום συνέβαινεν, וולג׳ Fiebat. — ומכבדים את־המקדש במתנות יקרות מאד. במאה השלישית לפני סה"נ היו המלכים מבית תלמי מראים את חסדם ליהודים מכמה צדדים. גם אנטיוכוס III הגדול ראה צורך להטות אף הוא את חסדו ליהודים, לאחר שכבש
ג את יהודה, והביא מתנות גם למקדש (ע׳ יוספוס קדמ׳ י"ב ג׳ ג׳). — ואף סלבקוס. מגיד לך: מלך זה, שלאחר זמן רצה בעצמו לבֹז את המקדש, אף הוא בשעתו ראה לו צורך לילך בדרכי אביו ולהפריש — ודאי לרגל מאורע חשוב — מהכנסותיו להוצאות הקרבנות
ד שבמקדש. — שמעון. נראה שממשפחת טוביה היה (י"ב ד׳ י׳). — משבט בנימין.

עִם־הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל עַל־דְּבַר הַנְהָגַת שׁוּק־הָעִיר: וּמִבִּלְתִּי יָכְלְתּוֹ לִגְבֹּר
ה עַל־חוֹנְיָה הָלַךְ אֶל־אַפּוֹלוֹנְיוֹס הַתַּרְסִי אֲשֶׁר הָיָה בָּעֵת הַהִיא שַׂר־
צָבָא בִּשְׂדֵה־אֲרָם וּפוֹנִיקְיָה: וַיּוֹדַע לוֹ עַל־עֹשֶׁר בְּלִי־סוֹף הַשָּׁמוּר
ו בְּאוֹצַר יְרוּשָׁלַיִם וּלְרֹב הַכֶּסֶף אֵין מִסְפָּר וְאֵין צֹרֶךְ בּוֹ לְקָרְבָּנוֹת
וְנָכוֹן הוּא אֲשֶׁר כָּל־זֶה יִפֹּל בִּידֵי הַמֶּלֶךְ: וְאַפּוֹלוֹנְיוֹס בְּפָגְשׁוֹ אֶת־
ז הַמֶּלֶךְ גִּלָּה לוֹ עַל־הָעֹשֶׁר שֶׁהוּדַע לוֹ וְהוּא בָחַר בְּהֶלְיוֹדוֹרוֹס אֲשֶׁר
עַל־הָעִנְיָנִים וַיִּתֶּן־לוֹ פְּקֻדָּה וַיִּשְׁלָחֵהוּ לְהוֹצִיא אֶת הָאוֹצָרוֹת
ח הַנִּזְכָּרִים: וְהֶלְיוֹדוֹרוֹס יָצָא מַהֵר לַדֶּרֶךְ בְּרַמְזוֹ שֶׁעָלָיו לְבַקֵּר בֶּעָרִים
שֶׁבִּשְׂדֵה אֲרָם וּפוֹנִיקְיָה וּבֶאֱמֶת הָלַךְ לְמַלֵּא אֶת־מִצְוַת הַמֶּלֶךְ:
ט וְכַאֲשֶׁר בָּא יְרוּשָׁלַיִם וְנִתְקַבֵּל בְּאַהֲבָה מֵאֵת הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וְהָעִיר
סִפֵּר עַל־אֲשֶׁר נוֹדַע־לוֹ וַיַּגֵּד עַל־דְּבַר בּוֹאוֹ וַיִּשְׁאַל אִם־הַדָּבָר קָרוֹב
י לֶאֱמֶת: וְכַאֲשֶׁר הוֹדִיעוֹ הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל כִּי פִּקָּדוֹן הוּא [הָאוֹצָר]
יא מֵאֵת אַלְמָנוֹת וִיתוֹמִים: וּמִקְצָתוֹ הוּא לְהוֹרְקָנוֹס בֶּן־טוֹבִיָּה אִישׁ

כך ברוב הכ״י ובוולג׳, ואם כן לא כהן ולא לוי היה, אלא ישראל. אבל בכ״י רומיים עתיקים (ZXBM) ניכר הנוסח: בֶּן־בִּלְגָּה (de tribu balgea), ולפי זה ממשפחת כהנים היה. בִּלְגָּה (נחמיה י״ב ה׳ וי״ח) או בִּלְגַּי (שם י׳ ט׳) היתה אחת מכ״ד משמרות כהונה שנפסלה מחמת שהיו בניה נתפסים להתיוונות, כמו ששנינו (ע׳ תוספתא סוף סוכה, והשוה בבלי וירו׳ שם): „בילגא לעולם טבעתה קבועה והלונה סתומה, מפני מרים בת בילגא שנשתמדה והלכה ונישאת לסרדיוט אחד ממלכי יון וכשנכנסו יוונים להיכל (רש״י: בימי מתתיהו בן יוחנן) באתה מרים וטפחה לה על גגו של מזבח, אמרה לו, לוקוס לוקוס אתה החרבת את נכסיהם של ישראל ולא עמדת להם בשעת צערן (בבלי: וכששמעו חכמים בדבר — רש״י: לאחר שגברה יד בית חשמונאי – קבעו את טבעתה וסתמו את חלונה). ויש אומרים, מפני שעיכב את משמרתו לבוא ונכנס ישבאב אחיו ושימש תחתיו. לפיכך בילגא נראית יוצאה לעולם וישבאב נכנסת לעולם״. — לנגיד המקדש. προστάτης τοῦ ἱεροῦ (=משגיח המקדש). על משרה זו בבית המקדש אין ידיעות ממקום אחר. ודאי היה ממונה על משק המקדש, כעין גבאי של ביהכ״נ בזמננו. ולפיכך היו נהירין לו עניני האוצר שבמקדש. והשוה דה״ב ל״ה ח׳ נגידי בית האלהים, ועזרא החיצוני א׳ ח׳ οἱ ἐπιστάται. — נגיד זה רצה להיות אף הממונה על ההנהגה של שוק העיר (περὶ τῆς κατὰ τὴν πόλιν ἀγορανομίας), ואף הענין של משרה זו — ἀγορανομία — אינו ידוע לנו. — אפולוניוס התרסי. בכ״י היווניים: Θρασίου=בֶּן־תְּרָסִי,
ה וכיון שלקמן ד׳ ד׳ וכ״א הוא בן מניסתיאוס, יש הגהה שעיקרו Θαρσέα (על שם מקומו, ועל מקום זה ע׳ לקמן ד׳ ל׳), וכן בכ״י הרומיים LX (ע׳ De Bruyne): ad Apollonium Tharseae (ויש להעיר שכאן שם המקום בת״ו = Θ, ולא בטי״ת). ועדיין טעון הכרע אם שני אפולוניוס אלו אדם אחד הם. — שר־צבא. στρατηγός. — בשדה־ארם. הכוונה לסוריה הדרומית
ז בכלל (וע׳ מק״א י׳ ס״ט בפי׳). — בהליודורוס. ודאי הוא הליודורוס בן אסכילוס הנזכר אצל אפיאנוס (Syr. 45) ובכתובות שבדילוס (Deissmann, Bibl. St. 303), וזה נראה מתארו אשר על־הענינים=ὁ ἐπὶ τῶν πραγμάτων (ע׳ Corradi, Studi ellenistici 257—8). —
ט–יא הכהן הגדול והעיר. זהו הנוסח הנכון (כמו שהוא בכ״י A ובסורי). — להורקנוס

גָּדוֹל מְאֹד וְלֹא כְדִבְרֵי שִׁמְעוֹן הָרָשָׁע וְהַכֹּל כֶּסֶף אַרְבַּע מֵאוֹת
יב כִּכָּר וְזָהָב מָאתָיִם: וְאִי־אֶפְשָׁר עַל־כָּל־פָּנִים לַעֲשׂוֹת עָוֶל לַבּוֹטְחִים
בִּקְדֻשַּׁת הַמָּקוֹם וּבִכְבוֹדוֹ וּבִקְלִיטַת הַמִּקְדָּשׁ הַמְכֻבָּד בְּכָל־הָעוֹלָם:
יג וְהֶלְיוֹדוֹרוֹס אָמַר בְּכֹחַ פְּקֻדַּת הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר בְּיָדוֹ כִּי צָרִיךְ לְהָבִיא הַכֹּל
יד אֶל־אוֹצַר הַמֶּלֶךְ: וּכְקָבְעוֹ אֶת־הַיּוֹם לָבֹא פְּנִימָה לִבְדֹּק אֶת־הָאוֹצָר
טו וַתְּהִי הִתְרַגְּשׁוּת לֹא מְעַטָּה בְּכָל־הָעִיר: וְהַכֹּהֲנִים הִתְנַפְּלוּ לִפְנֵי
הַמִּזְבֵּחַ בְּבִגְדֵי הַכְּהֻנָּה וַיִּקְרְאוּ אֶל־הַשָּׁמַיִם אֶל־אֲשֶׁר נָתַן אֶת־חֹק
טז הַפִּקָּדוֹנוֹת כִּי יִשְׁמְרֵם בִּשְׁלֵמוּת לַמַּפְקִידִים: וְכָל־אֲשֶׁר רָאָה אֶת־
פְּנֵי־הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל רָגְשָׁה נַפְשׁוֹ כִּי מַבָּטוֹ וּמַרְאֵה פָנָיו הַמְשֻׁנִּים הֵעִידוּ
יז עַל־צָרַת נַפְשׁוֹ: כִּי אֵימָה וּרְעִידַת הַגּוּף אֲחָזוּהוּ וְלָרוֹאִים אוֹתוֹ
יח הָיָה גָלוּי הַכְּאֵב הַלּוֹחֵץ אֶת־לִבּוֹ: וּמִן־הַבָּתִּים פָּרְצוּ בֶהָמוֹן לִתְפִלָּה
יט בַּצִּבּוּר אֲשֶׁר לֹא יִהְיֶה הַמָּקוֹם לְחֶרְפָּה: וְהַנָּשִׁים חָגְרוּ שַׂק מִתַּחַת
לַשָּׁדַיִם וּמִלְאוּ אֶת־הָרְחוֹבוֹת וּמִן־הָעֲלָמוֹת הַסְּגוּרוֹת בְּבָתֵּיהֶן רָצוּ
יַחְדָּו מֵהֶן לַשְּׁעָרִים וּמֵהֶן לַחוֹמוֹת וּמֵהֶן נִשְׁקָפוֹת הָיוּ בְּעַד־הַחַלּוֹנוֹת:
כ–כא וְכֻלָּם פָּרְשׂוּ כַּפַּיִם לַמָּרוֹם וְהִתְפַּלָּלוּ: וְרַחֲמִים נִתְעוֹרְרוּ בְּהִתְנַפֵּל
הֶהָמוֹן כֻּלָּם יַחַד וְהַכֹּהֵן הַגָּדוֹל הָיָה עוֹמֵד בְּהִתְרַגְּשׁוּת רַבָּה וּמְצַפֶּה:
כב וַיִּקְרְאוּ אֶל־יְיָ כֹּל יָכֹל כִּי יִשְׁמֹר אֶת־הַפִּקָּדוֹנוֹת לַמַּפְקִידִים בְּכָל־
כג–כד בִּטָּחוֹן: וְהֶלְיוֹדוֹרוֹס רָצָה לְבַצַּע אֶת־מְזִמָּתוֹ: וּבִהְיוֹתוֹ כְבָר עַל־יַד
לִשְׁכַּת הָאוֹצָר עִם־בַּעֲלֵי הַחֲנִיתוֹת פָּעַל אַדִּיר הָרוּחוֹת וְהִשְׁלִיט
בְּכָל־כֹּחַ מַחֲזֶה גָדוֹל עַד־כִּי כָל־אֲשֶׁר הֵעֵזּוּ לָבֹא אִתּוֹ נָפְלָה
כה עֲלֵיהֶם בְּכֹחַ הָאֱלֹהִים אֵימָה וּמְחִתָּה: כִּי־נִרְאָה לָהֶם סוּס וְעָלָיו
פָּרָשׁ נוֹרָא וְהוּא מְכֻסֶּה כֻלּוֹ בְּמִכְסֶה נֶהְדָּר וּבְרוּצוֹ הִכָּה הַסּוּס אֶת־
הֶלְיוֹדוֹרוֹס בְּפַרְסוֹתָיו הַקִּדְמוֹת וְהָרוֹכֵב הָיָה נִרְאֶה חָמוּשׁ נֶשֶׁק זָהָב:
כו וְעוֹד שְׁנֵי בַחוּרִים אַדִּירֵי־כֹחַ נֶהְדְּרֵי כָבוֹד וּמַזְהִירֵי־לְבוּשׁ וְהֵם
בְּעָמְדָם מִשְּׁנֵי הַצְּדָדִים הִכּוּהוּ בְּלִי־הֲפוּגוֹת מַכּוֹת רַבּוֹת הִכּוּהוּ:
כז וּכְנָפְלוֹ פִּתְאֹם עַל־הָאָרֶץ מֻעֲלָף בַּחֲשֵׁכָה גְדוֹלָה הֱרִימוּהוּ וְעַל־מִטָּה

בן־טוביה. אולי הוא האיש שעליו מספר יוספוס (קדמ׳ י״ב ב׳–י״א). חורבות היכלו של זה עדיין נמצאות בערק אל־אמיר שבעבר הירדן מזרחה. אולי יש להמשיך את שלשלת היוחסין שלו מטוביה העמוני שבנחמיה ב׳ י״ט, ועוד. — כסף ארבע מאות ככר. בערך 130.000 לא״י, לפי שער המטבע לזהב שלעכשיו 84 s 11½ d (ע׳ J. W. Hunkin). — וזהב
יד מאתים. בערך 725.000 לא״י. — לבדק את־האוצר. כך ודאי אמר, והסורי מסר אף
טו את כוונתו: דאמתי דנעול ונחזא אנין ונשתלט עליהין. — אל־השמים. כינוי שגור

כח המטילוהו: את הבא בלויה רבה ובכל המון־נושאי חניתות אל־
האוצר הנקוב למעלה הוציאו חסר־אונים וידע את כח־האלהים
כט הנגלה: ובפעל אלהים נעשה חסר־קול ונעדר כל־תקוה ותשועה:
ל והם ברכו את־יי הנותן כבוד למקומו והמקדש אשר היה לפני
זמן מעט מלא אימה ובעתה נמלא שמחה וגיל בהופיע יי:
לא ומחברי הליודורוס מהרו לבקש מאת חניה כי יקרא אל־
העליון למען יתן בחסדו את־החיים למוטל בנשימתו האחרונה:
לב והכהן הגדול מיראתו פן־יחשב המלך כי מאת היהודים נעשתה
לג רעה נגד הליודורוס הביא קרבן עבור ישועתו של האיש: עוד
הכהן הגדול עושה את־החטאת והבחורים ההם הופיעו שנית אל־
הליודורוס עטופי המלבושים ההם ובעמדם אמרו רבות תודות
לד תביע לחניה הכהן הגדול כי בגללו נתן לך יי את החיים: ואתה
הנענש מן־השמים תודיע לכל על־כח האלהים הגדול וכאמרם
לה את־הדברים האלה ויעלמו: והליודורוס אחרי הביאו קרבן ליי
ואחרי נדרו נדרים גדולים מאד למשאיר לו את־החיים נפרד
לו מעל־חניה וישב הוא ומחנהו אל־המלך: ויעד לכל על־מעשי יי
לז הגדול מאד שנראו לעיניו: וכשאל המלך את הליודורוס מי־האיש
לח הראוי להשלח עוד־פעם ירושלימה ויאמר: אם־יש־לך אויב או
צר לעניני המלכות ושלחתו שמה ונפשתו נענש אם־רק ימלט כי
לט אמנם כח־אלהים יש במקום [ההוא]: כי שכן שמים הוא משגיח
מ ומושיע למקום ההוא והבאים להרע יכה [ו]יאבד: ואלה הדברים
קרו להליודורוס ולשמירת האוצר:

ד ושמעון הנקוב למעלה אשר היה מועל באוצר ובארץ אבות
הוציא דבה על־חניה כי הוא התגולל על־הליודורוס והוא העומד
ב על־המעשים הרעים: ואת־המיטיב לעיר והדואג לבני עמו והמקנא
ג לתורה העז לקרא בשם אויב לעניני המלכות: וכאשר הגיעה
השנאה עד־אשר על־ידי איש מנאמני שמעון נעשו מעשי רצח:
ד וכראות חניה את סכנת הריב וכי אפולוניוס בן מנסתאוס שר־צבא

כז כלפי מעלה (השוה מק״א ג׳ י״ח). — ועל־מטה. שמטלטלין עליה מתים. במקור:
לב εἰς φόρον, והוא תרגום של אפריון (שה״ש ג׳ ט׳). — קרבן. חטאת (ἱλασμός) היה (כן נראה
לה מפל״ג). — קרבן. תודה היה על הנצלו ממות. —

ה שד־ארם ופוניקיה מגרה את רשעת שמעון: ויתכונן ללכת אל־
המלך לא למען האשים את־התושבים כי אם מהביטו אל־תועלת
ו העם כלו בכלל ובפרט: כי ראה אשר בלי השגחת המלך אי־
אפשר להשיג שלום בעניני המלכות ושמעון לא־ירפה מסכלותו:
ז אבל אחרי מות סלבקוס ואנטיוכוס המכנה אפיפנס קבל את־
ח המלוכה שאף יסון אחי־חניה אל־הכהנה הגדולה: בהבטיחו למלך
בהתראותו אתו שלש מאות וששים ככר ומהכנסות אחרות שמונים
ט ככר: ועל־אלה הבטיח בכתב עוד מאה וחמשים אם ינתן־לו
הרשיון להקים בכחו גמנסיון ואפביה ולרשם את־אנשי ירושלם
י לאנשי אנטיוכיה: וכאשר הסכים המלך והוא קבל את כח־
יא הממשלה מהר להטות את בני־עמו למדות ההלניות: ואת־
הזכיות האנושיות המקימות ליהודים מאת המלכות על־ידי יוחנן
אבי־אבפולימוס אשר הלך במלאכות אל־הרומיים בדבר אהבה
וכריתת ברית בטל ואת־החקים הנכונים הפר ויחדש מנהגים אשר

ד א׳—כ״ב. חרחוריהם של שמעון ויסון נגד הכהנה הגדולה.

ז סליבקוס IV פילופטר הומת ע״י אותו אפולוניוס (בש׳ 175) שרצה למלוך במקומו, אלא שאבמינס ואטלוס גרשוהו והמליכו במקומו את אנטיוכוס אפיפנס (ע׳ מק״א א׳ י׳). ונראה שמחמת מאורע זה, שבינתים מת סליבקוס שלפניו היה מגיש עצומותיו, לא הצליח חוניו (אם נסע לאנטיוכיה, ואולי לא נסע כלל). — יסון. הוא בחר לעצמו שם יווני הדומה בצלצולו לשמו העברי ישוע. — לפי יוספוס (קדמ׳ י״ב ה׳ א׳) שאף יסון לתפוס
ח את הכהונה הגדולה של חוניו אחיו לאחר שהלז מת והניח בן קטן (וצ״ע). — שלש מאות וששים ככר. בערך 117.000 לא״י. — ומהכנסות אחרות. נראה שהסכום הקודם הבטיח מאוצר המקדש וסכום זה של שמונים ככר (= בערך 26.000 לא״י)
ט אולי ממתנות או מהכנסות הכהונה היה. — מאה וחמשים. בערך 49.000 לא״י. — גמנסיון. ע׳ מק״א א׳ י״ד בפי׳. — ואפביה. ἐφηβία — עיקר משמעותו: זמן הבחרות, וכאן ענינו: ככר להתעמלות ומשחקי התאבקות לבחורים (ἐφηβεῖον) מבני י״ד ומעלה. — ולרשם את־אנשי ירושלים לאנשי אנטיוכיה. נראה שהנרשם כבן־אנטיוכיה היה משיג בזה זכיות מיוחדות. וודאי ענין זה של רשימת האנשים לבני אנטיוכיה נמסר בידי יסון שעשה לו מזה מקור של הכנסה וכדאי היה לו לשלם בזה ק״ן ככר. —
יא יוחנן אבי אבפולימוס. הבן היה מפורסם במלאכותו לרומי שנשלח ע״י יהודה המקבי (כמסופר במק״א ח׳ י״ז–ל״ב) ולפיכך מיוחס כאן האב על הבן, אע״פ שהוא עצמו אדם חשוב היה, שבזמנו השיג זכיות מיוחדות, אנושיות, ליהודים מאת מלך סוריה, ועכשיו בא יסון וביטל אותן הזכיות והנהיג זכיות אחרות של רשימת בני ירושלים לאזרחי אנטיוכיה. — אשר הלך. אל אבפולימוס הוא חוזר: לאחר זמן בימי יהודה המקבי, הלך במלאכות לרומי. — בטל. חוזר אל הזכיות האנושיות (שבראש הפסוק): יסון ביטל אותן הזכיות והפר את החקים הנכונים, וכמו כן חידש מנהגים יוונים שלא כתורת ישראל. —

יב לֹא כַתּוֹרָה: כִּי בְשִׂמְחָה בָּנָה גִּמְנַסְיוֹן מִתַּחַת לַמְּצָדָה וְאֶת הַמְפֹאָרִים
יג שֶׁבַּבַּחוּרִים הֵבִיא מִתַּחַת לַמִּכְסֶה כְּשֶׁהוּא הוֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם: וְעַד
מַעֲלָה כָּזֹה הִגִּיעָה הַהֶלֶנִיּוּת וּמִדּוֹת הַנָּכְרִים פָּרְצוּ בְּחֶטְאוֹ הַגָּדוֹל
יד שֶׁל יָסוֹן לֹא־כֹהֵן גָּדוֹל: עַד־אֲשֶׁר הַכֹּהֲנִים חָדְלוּ לִהְיוֹת קַנָּאִים
לַעֲבוֹדַת הַמִּזְבֵּחַ וּבְבִזּוֹתָם אֶת־הַמִּקְדָּשׁ וּבְעָזְבָם אֶת־הַקָּרְבָּנוֹת הָיוּ
מְמַהֲרִים אֶל־כִּכַּר הַהִתְאַבְּקוּת בְּהַנְהָגַת הַפֶּשַׁע עַל־פִּי קְרִיאַת
טו הַדִּסְקוֹס: וּכְבוֹד הָאָבוֹת נֶחְשַׁב לָהֶם לְאֶפֶס וְהַכָּבוֹדִים הַהֶלֶנִיִּים הָיוּ
טז לָהֶם הַיָּפִים בְּיוֹתֵר: וּבִגְלַל־זֶה בָּאָה עֲלֵיהֶם צָרָה גְדוֹלָה וְאֵלֶּה
אֲשֶׁר לְמִדּוֹתֵיהֶם הָיוּ הֵם מְקַנְּאִים וַאֲשֶׁר אֲלֵיהֶם הָיוּ רוֹצִים
יז לְהִדָּמוֹת בַּכֹּל נַעֲשׂוּ לָהֶם אוֹיְבִים וּמְעַנִּים: כִּי לֹא דָבָר קַל הוּא
לִפְשֹׁעַ בְּחֻקֵּי אֱלֹהִים וְזֶה יֵרָאֶה הֶעָתִיד:
יח–יט וּבִהְיוֹת מִשְׂחַק־שְׁנַת הַחָמֵשׁ בְּצֹר וְהַמֶּלֶךְ הָיָה שָׁם: שָׁלַח יָסוֹן
הַמְתֹעָב מִתְבּוֹנְנִים אַנְטִיוֹכִיִּים בְּשֵׁם יְרוּשָׁלַיִם אֲשֶׁר הֵבִיאוּ שְׁלֹשׁ מֵאוֹת
אֲדַרְכְּמוֹנִים כֶּסֶף לְקָרְבַּן הֶרַקְלֵס וְהַמְּבִיאִים בִּקְשׁוּ לְבִלְתִּי הוֹצִיא
כ אוֹתָם לְקָרְבָּן כִּי לֹא נָאֶה כִּי אִם־לְהוֹצִיאָם לְצֹרֶךְ אַחֵר: וּבְכֵן נוֹעֲדוּ
אֵלֶּה בִּרְצוֹן הַשּׁוֹלֵחַ לְקָרְבַּן הֶרַקְלֵס וּלְמַעַן הַנִּמְצָאִים הוּצִיאוּם
כא לְמַעֲשֵׂי הָאֳנִיּוֹת: וּבְהִשָּׁלַח אַפּוֹלוֹנְיוֹס בֶּן מְנֶסְתֵּאוֹס מִצְרַיְמָה לְרֶגֶל

ב מתחת למצודה. ודאי כוונתו לא למצודה שבנה אנטיוכוס (מק"א א' ל"ג), אלא למצודה („הבירה") שהיתה בצפון המקדש (ע' נחמ' ב' ח', ז' ב'). — הביא מתחת למכסה. ὑποτάσσων. ברגיל מפרשים לשון זה: הכריחם לשים בראשם את הכובע הרחב (=פֶּיטַסוֹס, כובע שהיה לו יחס אל הירמס) שהיה מיוחד לכך, להגן על המשחקים בפני החמה. —
יד–יח הדסקוס (δισκος) הוא גלגל־מתכת קטן שהיה משמש במשחק של יריה אל המטרה. — משחק שנת החמש. המשחקים אחת בחמש שנים (πενταέτερις) הונהגו בצור על דרך אותם המשחקים שבאולימפוס, וכמו שהמשחקים האולימפיים היו קדש להירקלס כך היו המשחקים בצור לשם יראתם הלאומית מלקרת (=מלך קרת=מלך הקריה), שהיו מדמים אלהיהם זה להירקלס היווני. תארו השלם היה: מלקרת בעל צֹר (והוא הבעל שהכניסה איזבל לשמרון, ע' מל"א ט"ז ל"א–ל"ב). ביוונית (בכתבות) היה נמסר מלקרת בלשון Ἡράκλει Ἀρχηγέτει (ע' Cooke, NSI, 74). —
יט מתבוננים. θεωρούς =מסתכלים במשחקים (בוולג' נמסר peccatores=חַטָּאִים, במקום spectatores =מסתכלים). הכוונה לא למסתכלים גרידא, אלא לשליחים של מלכות ובידם מנחת קרבן להשתתף במשחקים ובזבחים בשם שולחיהם. מגיד הכותב שיסון שלח מבחורי ישראל הירושלמיים שהיו רשומים אצלו בתורת אזרחים אנטיוכיים (ע' בפ"ה) שישתתפו בשם ירושלים (ὡς ἀπὸ Ἱεροσολύμων). — שלש מאות אדרכמונים. אם סכום קטן זה (בערך 16 לא"י) הוא נכון, והוא ודאי מנדבות של יחידים בא, הרי יש ללמוד ממנו על
יט מנינם של המתיוונים שמועטים היו. — כי לא נאה. על כל פנים, הרי כהן גדול
כ בירושלים היה! — האניות. τῶν τριηρέων, והן אניות מלחמה קלות ומהירות בשלש חֲבִיתוֹת של שַׁיָּטִים. מגיד: בכסף ירושלים השתמשו לעריכת צרכיהן של אותן האניות —

עֲלוֹת־פִּילוֹמֵטוֹר הַמֶּלֶךְ לְכִסֵּא הַמְּלוּכָה וְהַדָּבָר נוֹדַע לְאַנְטִיוֹכוֹס שֶׁהוּא
כב מִתְנַכֵּר לַמַּלְכוּת וַיִּדְאַג לְבִטְחוֹנוֹ וַיֵּלֶךְ יָפוֹ וַיָּבֹא יְרוּשָׁלַיִם: וַיְקַבֵּל יָסוֹן
וְהָעִיר אֶת־פָּנָיו בְּהָדָר גָּדוֹל וַיִּכָּנֵס לְאוֹר־לַפִּידִים וּבְצָהֳלָה וּמִשָּׁם הָלַךְ
כג עִם־מַחֲנֵהוּ לְפוֹנִיקְיָה: וּמִקֵּץ שָׁלֹשׁ שָׁנִים שָׁלַח יָסוֹן אֶת־מְנֶלָאוֹס אֲחִי
שִׁמְעוֹן הַנִּרְמָז לְמַעְלָה לְהָבִיא אֶת־הַכֶּסֶף אֶל־הַמֶּלֶךְ וְלִגְמֹר בְּזִכְרוֹן
כד דְּבָרִים נְחוּצִים: וְהוּא בְּעָמְדוֹ לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ וּבְפָאֲרוֹ אוֹתוֹ בִּפְנֵי
הַשִּׁלְטוֹן הִשִּׂיג אֶת־הַכְּהֻנָּה הַגְּדוֹלָה לְנַפְשׁוֹ בְּהוֹסִיפוֹ עַל־[מַתַּן] יָסוֹן
כה שְׁלֹשׁ מֵאוֹת כִּכַּר כָּסֶף: וּבְקַחְתּוֹ אֶת־פְּקֻדַּת הַמֶּלֶךְ בָּא וְלֹא הֵבִיא
אִתּוֹ דָּבָר רָאוּי לַכְּהֻנָּה הַגְּדוֹלָה כִּי אִם־בָּא בַּחֲמַת עָרִיץ אַכְזָרִי
כו וּבְזַעַם פְּרִיץ־חַיּוֹת: וְיָסוֹן שֶׁדָּחָה אֶת־אָחִיו בִּמְזִמּוֹת נִדְחָה עַל־יְדֵי
כז אַחֵר בִּמְזִמּוֹת וּבְבָרְחוֹ לְאֶרֶץ עַמּוֹן גֹּרָשׁ: וּמְנֶלָאוֹס הֶחֱזִיק בַּשִּׁלְטוֹן
כח אֲבָל לֹא הֵבִיא סֵדֶר בִּדְבַר הַכֶּסֶף הַמֻּבְטָח לַמֶּלֶךְ: אִם־גַּם
סַסְטְרָטוֹס שַׂר־הַמְּצוּדָה הָיָה נוֹשֶׁה כִּי עָלָיו הָיָה דְּבַר הַהַכְנָסוֹת
כט וְעַל־כֵּן נִקְרְאוּ שְׁנֵיהֶם אֶל־הַמֶּלֶךְ: וּמְנֶלָאוֹס הִשְׁאִיר אֶת־לוּסִימָכוֹס
אָחִיו לְמַמְלֵא מְקוֹמוֹ בַּכְּהֻנָּה הַגְּדוֹלָה וְסַסְטְרָטוֹס אֶת־קְרָטֵיס אֲשֶׁר
עַל־בְּנֵי קַפְרִיסִין:
ל וּבְהֵחָרֵץ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה קָרָה שֶׁהִתְקוֹמְמוּ אַנְשֵׁי טַרְסוֹס וּמַלּוֹס

כא גאותה של צור — לשם השתתפות בחגיגת המשחקים. — לרגל עלות פילומיטור... תלמי פילומיטור (181—145) לפני כן קטן נחשב והממלכה היתה מתנהגת ע"י אפיטרופסין בשמו, ובש' 172 הודיעו האפיטרופסים שכבר גדל והעלוהו להיות מנהיג עניני המלכות בעזרתם של שני הוזירים אבלאוס וליגאוס. — שהוא מתנכר. לשון זה חוזר אל מלך מצרים הצעיר שהיה תובע את מדינת עמק סוריה לעצמו. אפולוניוס נזדרז והודיע ענין זה לאנטיוכוס אפיפנס והוא לא אחר לשים לבו לכך ולדאג להגנה על גבולות ארצו, ולשם בדיקה הלך לירושלים. — וידאג לבטחונו. חושש היה שמא יטול הימנו מלך מצרים קודם כל את ארץ ישראל. —

ד כ"ג—נ'. חרחורי מניילאוס ומעשי רשעתו.

כג ומקץ שלש שנים. לשימושו של יסון בכהונה גדולה. — בזכרון. בכתב זכרון. —
כד ובפארו אותו בפני השלטון. τῷ προσώπῳ τῆς ἐξουσίας — לשון קשה. לפי הסורי (הו דין כד אזל אתקים ואשתבח קדם מלכא) ענינו: מניילאוס שיבח לעצמו בפני המלך. אבל בוולג': Cum magnificasset faciem potestatis eius, כלו' מגילאוס שיבח למלך והחניף
כו לו. — לארץ עמון גרש. אל חֲרֵתַת מלך בני נביות (כך משמע ממה שנאמר לקמן ה'
כח ח' שחרתת לא קבלהו בפעם שניה). — נקראו שניהם אל־המלך. לשם קבלת ענשם
כט והראיה שנתמנו אחרים (ע' בפכ"ט) במקומם. — לממלא מקומו. διάδοχος. בדה"ב כ"ח ז' נמסר בלשון זה התאר העברי מִשְׁנֶה. בשם דיאדוכין מכונים יורשיו של אלכסנדר מקדון,
ל כאן נמסר לפי ההמשך. — טַרְסוֹס. מטרופולין של קיליקיה היתה, ומַלּוֹס — עיר שניה לטרסוס,

לא עַל־הִנָּתְנָם מַתָּנָה לְאַנְטִיוֹכִיס פִּילֶגֶשׁ הַמֶּלֶךְ׃ וְעַל־כֵּן מִהֵר הַמֶּלֶךְ
לְסַדֵּר אֶת־הַדְּבָרִים וְאֶת־אַנְדְּרוֹנִיקוֹס אַחַד הַשָּׂרִים שָׂם תַּחְתָּיו׃
לב וּמְנֶלָאוֹס בְּחָשְׁבוֹ לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בִּשְׁעַת הַכֹּשֶׁר גָּנַב אֲחָדִים מִכְּלֵי הַזָּהָב
שֶׁבַּמִּקְדָּשׁ וַיַּקְרֵב שַׁי לְאַנְדְּרוֹנִיקוֹס וַאֲחֵרִים מָכַר לְצֹר וְלֶעָרִים
לג סָבִיב׃ וּבְהִוָּדַע הַדָּבָר לְחָנְיָה הוֹכִיחָהוּ אַחֲרֵי אֲשֶׁר־נִסְגַּר בְּמִקְלָט
לד שֶׁבְּדַפְנֵי הַקְּרוֹבָה לְאַנְטִיוֹכְיָה׃ וְעַל־כֵּן הָלַךְ מְנֶלָאוֹס וַיִּפָּגֵשׁ בִּיחִידוּת
עִם־אַנְדְּרוֹנִיקוֹס וַיְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ לִשְׁלֹחַ יָד בְּחָנְיָה וְהוּא הָלַךְ אֶל־חָנְיָה
וַיַּבְטִיחֵהוּ בְּמִרְמָה וַיִּתֶּן־לוֹ יְמִינוֹ בִּשְׁבוּעָה וְאִם־גַּם[־חָנְיָה] הָיָה
חוֹשֵׁד בּוֹ בְּכָל־זֹאת פִּתָּהוּ לַעֲזֹב אֶת־מְקוֹם מִקְלָטוֹ וּבַמָּקוֹם הַהוּא
לה הֱמִיתָהוּ מִבְּלִי שִׂים לֵב לְכָל־צֶדֶק׃ וְעַל־זֶה הָיוּ נִרְגָּזִים לֹא רַק
הַיְּהוּדִים כִּי אִם־גַּם בְּנֵי־עַמִּים אֲחֵרִים וָרַע הָיָה בְּעֵינֵיהֶם הַמַּעֲשֶׂה
לו שֶׁנִּרְצַח הָאִישׁ שֶׁלֹּא בְצֶדֶק׃ וּכְשׁוּב הַמֶּלֶךְ מִן־הַמְּקוֹמוֹת שֶׁבְּקִילִיקְיָה
הִתְאוֹנְנוּ הַיְּהוּדִים שֶׁבָּעִיר וְגַם מִן־הַיְּוָנִים תִּעֲבוּ אֶת־דְּבַר הָרֶצַח
לז חָנְיָה עַל־לֹא־דָבָר׃ וְאַנְטִיוֹכוֹס הִתְאַבֵּל בְּנֶפֶשׁ וְהָיָה מִצְטַעֵר וּבוֹכֶה
לח עַל טוּבוֹ וְצִדְקָתוֹ הַגְּדוֹלָה שֶׁלַּמֵּת׃ וּבַחֲרוֹת אַפּוֹ בּוֹ הֵסִיר מֵעַל־
אַנְדְּרוֹנִיקוֹס אֶת־הָאַרְגָּמָן וַיַּפְשִׁיטוֹ אֶת־כָּל־בְּגָדָיו וַיּוֹלִיכֵהוּ דֶּרֶךְ כָּל־
הָעִיר אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הִרְשִׁיעַ שָׁם נֶגֶד חָנְיָה וְשָׁם בִּעֵר אֶת אִישׁ־
הַדָּמִים מִן־הָעוֹלָם וַיְיָ פָּקַד עָלָיו עֲוֹנוֹ כִּגְמוּלוֹ׃
לט וְכַאֲשֶׁר רַבּוּ בִּזּוֹת־קֹדֶשׁ בָּעִיר בִּידֵי לוּסִימָכוֹס בִּידִיעַת
מְנֶלָאוֹס וְהַשְּׁמוּעָה פָּשְׁטָה בַחוּץ הִתְקוֹמֵם הָעָם לְלוּסִימָכוֹס כִּי הִרְבָּה
מ כְלֵי־זָהָב כְּבָר נָבֹזוּ׃ וּבְהִתְרַגֵּשׁ הָעָם וּבְהִמָּלְאוֹ חֵמָה זִיֵּן לוּסִימָכוֹס
כִּשְׁלֹשֶׁת אַלְפֵי אִישׁ וַיָּחֶל לַעֲשׂוֹת מַעֲשֵׂי חָמָס וְחוֹרָנוֹס אָדָם זָקֵן
מא בְּשָׁנִים וְלֹא פָחוֹת מִזֶּה זָקֵן בְּמֵרוּף־דַּעַת נוֹהֵג בָּהֶם׃ וְכִרְאוֹתָם הִתְנַפְּלוּת
לוּסִימָכוֹס תָּפְשׂוּ אֲחָדִים מֵהֶם אֲבָנִים וַאֲחֵרִים גִּזְרֵי־עֵץ עָבִים וַאֲחֵרִים
מב חָפְנוּ עָפָר מִן־הָאֲדָמָה וַיִּזְרְקוּ עַל־אַנְשֵׁי לוּסִימָכוֹס׃ וְכֵן פָּצְעוּ רַבִּים
מֵהֶם וַאֲחָדִים הִפִּילוּ לָאָרֶץ וְאֶת־כֻּלָּם הֵנִיסוּ וְאֶת בּוֹזֵז הַמִּקְדָּשׁ

והיא על נהר כּוֹרְמוֹס וקרובה אל הים. — אנטיוכוס נתן שתי ערים אלו מתנה לפילגשו ויושביהן
לב התקוממו על כך. — ג נ ב. νοσφισάμενος =הניח הצדה. ממש כהוראתו היסודית של גנב
לג בעברית. — ד פְ נ י. פרבר על אנטיוכיה היה, בעבר אורונטוס הנהר, ושם היה מקדש של
אפולון ודיאנה שהיה משמש מקלט לנרדפים ושמה החיש לו מפלט אף חוניו מחמת מנילאוס. —
לד–לו ל ש ל ח י ד. χειρώσασθαι =לתפוס ביד להמיתו (וולג׳: interficeret). — וגם מן־
לט ה י ו נ י ם ת ע ב ו. שבמקלטו של מקדש אלהיהם נרצח איש. — ב י ד י ע ת מ נ ל א ו ס.

מג הֵמִיתוּ לְיַד־לִשְׁכַּת הָאוֹצָר׃ וְעַל־כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה עוֹרְרוּ מִשְׁפָּט
מד עַל־מְנֶלָאוֹס׃ וּכְבוֹא הַמֶּלֶךְ לְצֹר הִגִּישׁוּ לְפָנָיו הִצְטַדְּקוּתָם שְׁלֹשָׁה
מה אֲנָשִׁים מִמּוֹעֲצַת הַזְּקֵנִים׃ וְכִרְאוֹת מְנֶלָאוֹס אֶת־אֲסוֹנוֹ הִבְטִיחַ לְתַלְמַי
מו בֶּן־דּוֹרוֹמִינוֹס כֶּסֶף רָב לְמַעַן יְפַתֶּה אֶת־הַמֶּלֶךְ׃ וְעַל־כֵּן הִטָּה תַלְמַי
אֶת־הַמֶּלֶךְ הַצִּדָּה אֶל־לִשְׁכַּת הָעַמּוּדִים לְהִנָּפֵשׁ וַיְדַבֵּר עַל־לִבּוֹ׃
מז וְאֶת־מְנֶלָאוֹס מְסוֹבֵב כָּל־הָרָעָה הִצְדִּיק מִכָּל־אַשְׁמָה וְאֶת־הָאֻמְלָלִים
אֲשֶׁר גַּם אִם־לִפְנֵי שְׂכָתִים הָיוּ מְדַבְּרִים הָיוּ מְצֻדָּקִים אֶת־אֵלֶּה דָּן
מח לְמִיתָה׃ וְכֵן נָשְׂאוּ עֹנֶשׁ שֶׁלֹּא בְצֶדֶק בִּמְהֵרָה הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר טָעֲנוּ
מט בְּעַד־הָעִיר וְהָעָם וּכְלֵי־הַקֹּדֶשׁ׃ וְעַל־כֵּן אַף בְּנֵי־צֹר שֶׁהָיוּ נִרְגָּזִים
נ עַל־זֶה עָרְכוּ לָהֶם לְוָיָה נֶהְדָּרָה׃ וּמְנֶלָאוֹס מֵאַהֲבַת הַתַּקִּיפִים לְבֶצַע
נִשְׁאַר בְּשִׁלְטָנוֹ וּבְגֹדֶל רִשְׁעָתוֹ הָיָה אוֹיֵב אַכְזָרִי לִבְנֵי עַמּוֹ׃
ה בָּעֵת הַהִיא הָלַךְ אַנְטִיוֹכוֹס לְהִלָּחֵם שֵׁנִית אֶת־מִצְרָיִם׃ וַיִּקָּר
ב שֶׁמִּמַּעַל לְכָל־הָעִיר הָיוּ נִרְאִים פּוֹרְחִים בָּאֲוִיר כִּמְעַט אַרְבָּעִים יוֹם
פָּרָשִׁים וַעֲלֵיהֶם מַלְבּוּשִׁים שְׁזוּרִים זָהָב וְהֵם גְּדוּדִים חֲמוּשִׁים חֲנִיתוֹת
ג וַחֲרָבוֹת שְׁלוּפוֹת׃ וּמַעַרְכוֹת פָּרָשִׁים סְדוּרוֹת וְהִתְנַפְּלוּת וַהֲגָנָּה מִזֶּה
וּמִזֶּה וָרַעַשׁ מָגִנִּים וַהֲמוֹן רְמָחִים וּזְרִיקַת כִּידוֹנִים וְהַבְרָקַת עֲדָיֵי זָהָב
ד וְשִׁרְיוֹנִים שׁוֹנִים׃ וְעַל־כֵּן הָיוּ מִתְפַּלְלִים כֻּלָּם כִּי יְהִי הַמַּרְאֶה
ה לְטוֹבָה׃ וּבִהְיוֹת שְׁמוּעַת שֶׁקֶר עַל־אַנְטִיוֹכוֹס כִּי מֵת וַיִּקַּח יָסוֹן
לֹא־פָחוֹת מֵאֶלֶף אִישׁ וַיִּתְנַפֵּל פִּתְאֹם עַל־הָעִיר וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר
נֶאֶסְפוּ הָאֲנָשִׁים עַל־הַחוֹמָה וְהָעִיר נִלְכְּדָה בָּרַח מְנֶלָאוֹס אֶל־הַמְּצוּדָה׃

מג נראה שעסק של שותפות היה (וולג׳: Menelai consilio). — הסורי מסר: עם הלין דין קם אף
מנלאוס לקבלהון בדינא (=עם כל זה עמד עוד מינילאוס נגדם בדין), כלו׳ מנילאוס היה
התובע ולא הנתבע. וכן נראה מפמ״ד, ששלשת הזקנים הגישו למלך דברי הצטדקות
מה (δικαιολογίαν). — ל ת ל מ י ב ן ־ ד ו ר ו מ י נ ס. מאוהבי המלך היה (ע׳ מק״א ג׳ ל״ח). —
מז ש כ ת י ם. מפורסמים היו באכזריותם (ע׳ הירודוטוס ד׳ ס״ד), וע׳ לקמן ד׳ ד׳. —
נ ה ת ק י פ י ם. כוונתו: תלמי בן דורומינס והמלך. —

ה א׳ כ״ז. חילול המקדש ורדיפות היהודים ע״י אנטיוכוס אפיפנס.

א ל ה ל ח ם ש נ י ת. הווזירים המצריים לא פסקו לתבוע את עמק־סוריה מידי מלכי
סוריה והללו היו שולחים לרומי ומבקשים תמיכה מהסינטוס. לבסוף, כשראה אפיפנס שהרומיים
טרודים במלחמה עם פירסיאוס במקדוניה, לא החמיץ את השעה ובשנת 169–170 יצא
למלחמה את מצרים ונחל נצחון וגם לקח בשבי בערמתו את תלמי המלך. נראה שהכותב
מערבב כאן את מלחמתו הראשונה של אפיפנס במלחמתו השניה (השוה מק״א א׳ י״ז—
ב—ה י״ט בפי׳). — ה ע י ר. ירושלים. — בשמועת שקר שנפוצה על מותו של אפיפנס השתמש

ו וישון עשה טבח אכזרי לבני־עמו והוא לא ראה בהצלחת המלחמה
בבני עמו את־האסון הגדול מאד וידמה בנפשו לקבל אתות נצחון
ז על אויבים ולא על־בני־עמו: ולשלטון לא־הגיע כי תכלית
ח מזמותיו היתה חרפה ובורח בא ארצה בני־עמון: ובסוף היה
גורלו רע כי אצל חרתת שליט הערביים נכלא ומעיר לעיר היה
בורח נרדף בידי־כל ויתעברוהו כפושע בתורה ומתעב כאויב
ט לארץ מולדתו ולבני עמו ומצרימה הגלה: ואשר היה מגרש
המונים מארץ מולדתם הנה אבד בנכר ויעל אל־אנשי לקדמון
י ושם בקש מגן לו יען אשר הם קרובים אל־עמו: ואשר היה
משליך המונים לא־נקברים הנה בלתי נספד וכל־קבורה או קבר
אבות לא היה לו:
יא ובבוא השמועה אל־המלך על־כל אשר־היה ויחשב כי יהודה
פשעה בו ויעל ממצרים זועף בלבו כפריץ־חיות וילכד את־העיר
יב בנשק: ויצו לאנשי הצבא להכות בלי־חמלה את־הנמצאים ואת־
יג העולים לבתים להרג: ותהי מכה בנערים וזקנים הרג בנשים וטף
יד טבח בתולות ויונקים: שמנה רבבות בשלשה ימים תמימים אבדו
טו וארבעים אלף בידים נקצרו ולא פחות מן־הנרצחים נמכרו: וכל־
זה לא־שוה לו ועוד העז לבא אל־ההיכל הקדוש מאד בכל־
טז הארץ ומנלאוס הבוגד בתורה ובארץ אבות היה נוהג בו: ובידיו
הטמאות לקח את־כלי הקדש ואשר נתן נדבה בידי מלכים

יסון כדי לדחות את מנילאוס — שהיה משחד את המלך בממון ובוטח בו — מן הכהונה הגדולה ולהסבה אל עצמו. אבל הצלחתו, שעלתה לו בעזרת קומץ של אלף איש, לא היתה לאורך ימים, משום שהעם, שדמו נשפך בידי יסון, היה נגדו, ובידי מנילאוס שהיה במצודה
ז עלה לגרשו מן הארץ. — ה א נ ש י ם. אנשי הצבא. — א ר צ ה ב נ י ־ ע מ ו ן. לערק אל־אמיר אחוזתו של הורקנוס מבני טוביה. יסון היה מוכרח לברח משם משום שהמקום נכבש ע״י צבא
ח אנטיוכוס. — ח ר ת ת. ביוונית בטי״ת: Ἀρέτας (השוה Cooke NSI, 214–115: חרתת מלך נבטו, וכן אל הקורינתיים ב׳ י״א ל״ב: בדמשק שמר הנצב של חרתת המלך את עיר הדמשקיים ובקש לתפשני). ואין להכריע היכן היה מקום ממשלתו של ערבי זה. — ג ר ש. ἐξεβράση. לשון זה ממש נמצא לעיל א׳ י״ב (ע״ש). מגיד לך: הוא, חלאת המין האנושי, גורש
ט מתוך עמו כרפש וטיט שמגרשים מתוכם מי הים. — ו י ע ל. ἀναχθείς=הוצא (מן האניה אל שפת הים). — א ל ־ א נ ש י ל ק ד מ ו ן. על יחס הקרבה שבין אנשי אשפרטה והיהודים
י ע׳ מק״א י״ב ו׳. — הגורל טלטלהו מאסיה לאירופה! — ה׳ נפרע מן הרשעים מדה כנגד
יד מדה (השוה ד׳ כ״ו, ט׳ ה׳—ו׳, י״ג ח׳). — לפי״א—כ״ג השוה מק״א א׳ כ׳—כ״ח. — לפי יוספוס היה מנין הנהרגים עשרת אלפים, וכן מנין השבויים. — נ ק צ ר ו. הוא מדמה אותם לקציר

אחרים לגדל ולפאר את־המקום ואת־כבודו סחב הוא בידיו
יז המתעבות: ואנטיוכוס נטרפה דעתו ולא ראה כי בעון יושבי
יח העיר קצף אדני לזמן מעט ויסגר את־המקום: ולולא היו מגאלים
בעונות רבים כי עתה כהליודורוס אשר נשלח מאת סלבקוס
המלך לבדק את־האוצר הנה מכה גם־הוא והיה שב מעזותו:
יט אבל לא למען המקום בחר יי את־העם כי אם את־המקום למען
כ העם: ועל־כן המקום אשר סבל גם־הוא הרעות שבאו על־העם
לקח אחרי־כן חלק בטובתו גם־הוא ואשר נעזב בחרון־אף אל
שדי חדש בכל־כבודו בעשות הרבון הגדול שלום:
כא ואחרי גזלו מן־המקדש אלף ושמנה מאות ככר מהר
אנטיוכוס ללכת לאנטיוכיה בחשבו בגאותו להפך את היבשה
כב לים ואת־הים ליבשה: וישאר פקידים להרע לעם את־פילפוס
כג מעם־הפרוגים בירושלים והוא אכזרי בטבעו ממפקידהו: ואת־
אנדרוניקוס בגרזים ומלבד אלה הרע מכלם מנלאוס אשר
כד התעלה על־התושבים ויהי אויב בלבו לתושבים היהודים: וישלח
את־אפולוניוס שר־המוסים עם־עשרים ושנים אלף אנשי צבא
כה ויפקד לרצח את־כל־הגברים ואת הנשים ואת הטף למכר: והוא
כבואו ירושלים ויבקש שלום בערמה ויחכה עד־היום הקדוש יום
השבת ובראותו את־היהודים שובתים צוה את־אנשי חילו להחלץ:
כו ואת כל־היוצאים לראות המית ויפרץ אל־תוך העיר עם־אנשיו
כז המזינים ויהרג המון רב: ויהודה הוא המכנה גם מקבי היה

כא חציר (νομή). — א ל ף ו ש מ נ ה מ א ו ת כ כ ר. ודאי כוונתו: ככר כסף (בערך 585.000
כב לא״י). — פ י ל פ ו ס מ ע ם ה פ ר ו ג י ם. לקמן ט׳ כ״ט הוא רע המלך (σύντροφος) ולפי
כג מק״א ו׳ י״ד מינהו המלך בשעת מותו לכלכל עניני המלכות ולגדל בנו. — ב ג ר ז י ם. זכר את השם גרזים במקום שמרון, אולי מחפצו לרמוז שאף כאן, במקום מקדשם של השמרונים, היתה רדיפת הדת. — לפי יוספוס (ע׳ לקמן ו׳ ב׳) התכחשו השמרונים לדתם והחליטו שאין
כד להם שום קרבה ליהדות, וכך עשו כדי להנצל מן הרדיפות. — א פ ו ל ו נ י ו ס. אולי הוא של ג׳ ה׳, ד׳ ד׳ וכ״א. — ש ר ־ ה מ ו ס י ם. μυσάρχης, תיבה שאין לה אח. ונראית דעת גייסי (Kritik d. beiden Makk. 29) שענינה: שר־המוסים (ולא כוולג׳ odiosum principem, והסורי: רשא דכלהון טמאא, שפירשוהו מעין: ראש השונאים, מלשון μύσος=שנאוי), המוסים (בני מדינת Μυσία, בצפונית־מערבית של אסיה הקטנה) היו גדוד של צבא מיוחד הן בימי
כו אנטיוכוס III והן בימי אפיפנס (השוה מק״א א׳ כ״ט. — ל ר א ו ת. שהיה הצבא חונה מחוץ לעיר והלכו התושבים שמה לראות בתכסיסי הזיון של הצבא, שהתחפש למלאכי שלום. —
כז פסוק כ״ז מתמיה כאן שהרי לא מחמת הפרעות אפולוניוס ראה יהודה המקבי צורך לברוח

הָעֲשִׂירִי וַיִּבְרַח אֶל הַמִּדְבָּר כַּחַיּוֹת בֶּהָרִים חַי הוּא וַאֲשֶׁר אִתּוֹ וְהָעֵשֶׂב
הָיָה מַאֲכָלָם כָּל־הָעֵת לְבִלְתִּי־הֱיוֹת לָהֶם חֵלֶק בַּטֻּמְאָה׃
ו כַּעֲבֹר זְמַן לֹא רַב שָׁלַח הַמֶּלֶךְ זָקֵן אִישׁ־אַתּוּנָה לֶאֱנֹס אֶת־
ב הַיְּהוּדִים לָסוּר מִתּוֹרַת אָבוֹת וּלְבִלְתִּי לֶכֶת בְּחֻקֵּי הָאֱלֹהִים׃ וּלְטַמֵּא
אֶת־הַמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַיִם וְלִקְרֹא לוֹ בְּשֵׁם זֶיוּס הָאוֹלִמְפִּי וַאֲשֶׁר
ג בְּגְרִזִּים בְּשֵׁם זֶיוּס הָאַכְסְנַי כְּמוֹ שֶׁהָיוּ יוֹשְׁבֵי הַמָּקוֹם׃ קָשֶׁה הָיָה
ד לְכֻלָּם וְכָבֵד פֶּרֶץ הָרִשְׁעָה׃ כִּי הַמִּקְדָּשׁ הָיָה מָלֵא עַל־יְדֵי הַגּוֹיִם
נִאוּף וְהוֹלֵלוֹת בְּהִתְעַלְּסָם עִם־זוֹנוֹת וּבְחַצְרוֹת הַקֹּדֶשׁ הָיוּ קְרֵבִים
ה אֶל־נָשִׁים וּמְבִיאִים שָׁמָּה דְּבָרִים אֲשֶׁר לֹא יוּבָאוּ׃ וְהַמִּזְבֵּחַ הָיָה
ו מָלֵא דְּבָרִים הָאֲסוּרִים מִן־הַתּוֹרָה׃ וְאִי־אֶפְשָׁר הָיָה לִשְׁבּוֹת וְלֹא
ז לִשְׁמֹר אֶת־חַגֵּי הָאָבוֹת וְלֹא לְהִקָּרֵא בְּשֵׁם יְהוּדִי בִּכְלָל׃ וַיִּהְיוּ
סוֹחֲבִים אוֹתָם אֲנוּסִים בִּמְרִירוּת בְּיוֹם הֻלֶּדֶת הַמֶּלֶךְ בְּכָל־חֹדֶשׁ אֶל־
אֲכִילַת הַזְּבָחִים וּבִהְיוֹת חַג דְּיוֹנִיסוֹס הָיוּ נֶאֱנָסִים לַהֲלֹךְ בְּתַהֲלוּכַת

אל ההרים. נראה שפסוק זה, לפי זמנו ולפי תכנו („לבלתי היות להם חלק בטמאה"), שייך לתוך הסיפור שבפרק ח׳. — ויהודה הוא המכנה גם־המקבי. ואינו מזכיר את אביו ואת אחיו (השוה מק"א ב׳ כ"ח) משום שבעיקר ליהודה הוא צריך. — היה העשירי. כלו׳ היו לו עוד תשעה חברים. —

ו א׳–ל"א. יִוּן היהודים על כרחם והמעשה באלעזר הקדוש.

א לפסוקים א׳–י"ז השוה מק"א א׳ מ"א–ס"ד. — זקן איש אתונה. הלשון זקן ודאי תאר של חשיבות הוא, כלו׳ אדם זה חבר של מועצת הזקנים (γερουσία) היה. ואין ענינו זקן=שבע ימים. רצה אנטיוכוס להשפיע עליהם תרבות יוונית ממקור ראשון: מאתונה גופה! — וולג׳: איש אנטיוכיה (במקום: איש אתונה). לפי יוספוס (קדמ׳ י"ב ה׳ ד׳) זקן זה פילפוס היה (ע׳
ב ה׳ כ"ב). — זיוס האולימפי. זיוס זה היה חשוב מאד לאנטיוכוס (וע׳ בפי׳ למק"א א׳ נ"ד). — ואשר בגרזים. ברדיפת הדת השוה את השמרונים ליהודים. לפי יוספוס הסבירו לו השמרונים לאפיפנס באגרת שאין להם שום שייכות לעם היהודים ובקשו הימנו רשיון לכנות את מקדשם על שם Zeus Hellenios. — זיוס האכסני. זיוס מכניס אורחים, זיוס מגן לאורחים. בשם זה היו מכנים על הרוב לזיוס הנעבד (פבסניאס ג׳ י"א, ועוד). — כמו שהיו יושבי המקום. נראה שתאר של חנופה זה, שהם מכניסי אורחים, ניתן
ה להם לשמרונים על שם שהסבירו פנים להיליניסמוס של אנטיוכוס. — דברים האסורים.
ז כגון דם חזיר (דין ד׳ ל"ד ב׳). — ביום־הלדת המלך בכל־חדש. כבר הוכיח שירר (ZNTW 1902, 48—52) מתוך כמה כתבות שמלכי מצרים היו חוגגים את יום הולדתם ואת יום מלכותם לחדשים. וכן היה דורש אנטיוכוס I מלך קומגינה מנתיניו, וכדבר הזה מסופר על כמה ממלכי פירגמום. כמו־כן מוכיחה כתובת אחת מפירגמום שהיו חוגגים בכל חדש את יום הולדתו של אבגוסטוס עד זמנו של אדרינוס (ע׳ Gutberlet). — אל־אכילת הזבחים. לפי פוסידוניוס (אצל דיודורוס ל"ד א׳) זבחו חזירה גדולה על מזבח העולה והכהן הגדול ושאר היהודים הוכרחו לאכול מאותו זבח. — דיוניסוס. Bacchus. —

ח דְּיוֹנִיסוֹס וְהֵם מְעֻטָּרִים עֲטָרוֹת קִיסוֹס׃ וּבַעֲצַת תַּלְמַי יָצְאָה פְקֻדָּה
גַּם לֶעָרִים הַקְּרוֹבוֹת אֶל־עָרֵי הַיְּוָנִים לָשׂוּם אֶת הַמִּדּוֹת הָהֵן עַל־
ט הַיְּהוּדִים וּלְהַאֲכִילָם מִן־הַזְּבָחִים׃ וַאֲשֶׁר יְמָאֲנוּ לַעֲבֹר אֶל־חֻקֵּי
י הַהֶלֵּנִים לְהָמִית וְאָז הָיָה אֶפְשָׁר לִרְאוֹת אֶת־הַתְּלָאָה׃ וּשְׁתֵּי נָשִׁים
נֶאֶשְׁמוּ כִּי מָלוּ אֶת־בְּנֵיהֶן וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר תָּלוּ אֶת־הַיְלָדִים בִּשְׁדֵיהֶן
יא וְנִסְחֲבוּ בָּעִיר לְעֵינֵי הָעָם שְׁמָטוּן מֵעַל הַחוֹמָה׃ וַאֲחֵרִים אֲשֶׁר מִהֲרוּ
לְהִתְאַסֵּף בַּמְּעָרוֹת הַקְּרוֹבוֹת לַעֲשׂוֹת אֶת־הַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי בַּסֵּתֶר
כַּאֲשֶׁר הֻרְאוּ לְפִילִפּוֹס נִשְׂרְפוּ יַחַד כִּי מִפְּנֵי כְבוֹד קְדֻשַּׁת הַיּוֹם
חָשְׁבוּ לְדָבָר בִּלְתִּי הָגוּן לַעֲמֹד עַל־נַפְשָׁם׃
יב וְעַתָּה אֲבַקֵּשׁ מִן־הַקֹּרְאִים אֶל־הַסֵּפֶר הַזֶּה כִּי לֹא יִפֹּל רוּחָם
לִשְׁמֹעַ דִּבְרֵי הַפֻּרְעָנֻיּוֹת הָאֵלֶּה וְיָבִינוּ כִּי עִנּוּיִים בָּאִים עַל־עַמֵּנוּ לֹא
יג לְכַלּוֹתוֹ כִּי אִם־לְמוּסָרוֹ׃ כִּי דְבַר־הַשְּׁאֵר הַפּוֹשְׁעִים לִזְמַן לֹא רַב
יד וְקַבְּלָם אֶת־הָעֹנֶשׁ בִּמְהֵרָה הוּא אוֹת לְטוֹבָה גְדוֹלָה׃ כִּי לֹא כְמוֹ
לְעַמִּים אֲחֵרִים אֲשֶׁר יַדְהֶה לָמוֹ אֲדֹנָי בְּאֹרֶךְ אַפּוֹ אֶת הָעֹנֶשׁ עַד־
טו מְלֹאת סְאַת חַטֹּאתֵיהֶם מִשְׁפָּטוֹ אִתָּנוּ׃ וּלְבִלְתִּי שְׁפֹט אוֹתָנוּ בְּהַגִּיעֵנוּ
טז אֶל־תַּכְלִית עֲוֹנוֹתֵינוּ׃ עַל־כֵּן לֹא יַרְחִיק מֵעָלֵינוּ לְעוֹלָם חַסְדּוֹ וְחַנֵּךְ
יז יְחַנֵּךְ אוֹתָנוּ בְּצָרוֹת אֲבָל לֹא יַעֲזֹב אֶת־עַמּוֹ׃ וְנֶאֶמְרוּ הַדְּבָרִים
הָאֵלֶּה מֵאִתָּנוּ לְזִכָּרוֹן וְאַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה נַחֲזֹר אֶל־הָעִנְיָן׃
יח אֶלְעָזָר אַחַד הַסּוֹפְרִים הָרִאשׁוֹנִים אִישׁ בָּא בַשָּׁנִים וְיָפֶה מְאֹד
יט בְּהַדְרַת פָּנָיו הָיָה נֶאֱנָס לִפְתֹּחַ פִּיו וְלֶאֱכֹל בְּשַׂר חֲזִיר׃ וְהוּא הָיָה
מְבַכֵּר מָוֶת מְפֹאָר עַל־חַיֵּי וְלָזוּל וַיֵּלֶךְ בִּרְצוֹנוֹ הַטּוֹב לִקְרַאת עִנּוּיֵי־
כ מָוֶת׃ וַיָּקֵא כָּרָאוּי לַעֲשׂוֹת לַדּוֹחִים בְּאֹמֶץ־לֵב לֶאֱכֹל מִתּוֹךְ אַהֲבָה
כא לַחַיִּים דְּבַר הָאָסוּר׃ וַאֲשֶׁר הָעֳמְדוּ עַל־אֲכִילַת הַזְּבָחִים הָאֲסוּרִים
מִדַּעְתָּם אֶת הָאִישׁ מִזְּמַן רַב הִטּוּהוּ הַצִּדָּה וַיְדַבְּרוּ עַל־לִבּוֹ לְהָבִיא
בָּשָׂר הַמּוּכָן עַל־יָדוֹ מִן הַמֻּתָּר לוֹ לֶאֱכֹל וּלְהִתְחַפֵּשׂ לְאוֹכֵל מִבְּשַׂר

ח קיסוס. צמח זה היה קדוש לאותו אליל (דיוניסוס) ע׳ מק"ג ב׳ כ"ט. — יצאה פקדה.
י ודאי מאת המלך ובעצתו של תלמי דורומינס (ד׳ מ"ה). — ושתי נשים. השוה מק"א א׳
י–יז ס׳–ס"א. — לפי"א יש להשוות שם ב׳ כ"ט–ל"ח. — ההרצאה נוטה הצדה: הפורענויות שבאות על ישראל לא לכלותן ח"ו הן באות אלא לשם מוסר של חינוך (על דרך כי את אשר יאהב ה׳ יוכיח, משלי ג׳ י"ב), וכמו שאמרו רז"ל: ישראל אין חוזרין למוטב
יח–לא אלא ע"י יסורין (מנחות נ"ג א׳). — המעשה באלעזר הקדוש נראה שבירושלים היה. —
יח–יט אחד הסופרים. ע׳ מק"א ז׳ י"ב. — ענויי־מות. τὸ τύμπανον (וכן בפכ"ח), וולג׳ Supplicium, והוא מות קדושים. משמעותו העיקרית היא תף (מן τύπτω, =הכה) וקשה להכריע

כב הַקָּרְבָּן הַמְּצֻוֶּה מֵאֵת הַמֶּלֶךְ: לְמַעַן בַּעֲשׂוֹתוֹ הַדָּבָר הַזֶּה יִנָּצֵל מִן־
כג הַמָּוֶת וּבִגְלַל אַהֲבָתוֹ אֲלֵיהֶם מֵאָז יְהִי נֶהֱנֶה מֵאַהֲבַת אָדָם: וְהוּא
הִתְרוֹמֵם עַד־לְמַחֲשָׁבָה טוֹבָה הָרְאוּיָה לִשְׁנוֹתָיו וְלִכְבוֹד הַזִּקְנָה וְהַשֵּׂיבָה
הַטּוֹבָה שֶׁהִגִּיעַ אֵלֶיהָ וְלַדֶּרֶךְ הַיָּפָה מְאֹד שֶׁקָּנָה לוֹ מִיַּלְדוּתוֹ וְעַל־כֹּל
לְפִי הַתּוֹרָה הַקְּדוֹשָׁה יְצִירַת הָאֱלֹהִים וַיַּעַן גָּלוּי וַיֹּאמֶר כִּי יְמַהֲרוּ לְשַׁלְּחוֹ
כד שְׁאוֹלָה: | כִּי לֹא רָאוּי לִשְׁנוֹתֵינוּ שֶׁלָּנוּ לִהְיוֹת חֹנֵף עַד־אֲשֶׁר צְעִירִים
כה רַבִּים יַחְשְׁבוּ כִּי אֶלְעָזָר בֶּן־הַתִּשְׁעִים עָבַר אֶל־דַּת נָכְרִים: וּבְסִבַּת
חֲנֻפָּתִי וּבִגְלַל חַיֵּי־הֶבֶל מְעַטִּים יִהְיוּ נִתְעִים גַּם־הֵם עַל־יָדִי וּבָזֶה
כו אָבִיא רִשְׁעָה לְזִקְנָתִי וַהֲמִיתוֹתִי עָלֶיהָ חֶרְפָּה: וְאִם־לָעֵת הַזֹּאת אֶנָּצֵל
כז מֵעִנּוּיֵי אֱנוֹשׁ מִיְּדֵי שַׁדַּי לֹא אֶמָּלֵט לֹא בַחַיִּים וְלֹא בַמָּוֶת: וְלָכֵן
כח בְּהַחֲלִיפִי עַתָּה בִּגְבוּרָה אֶת־הַחַיִּים אֶהְיֶה רָאוּי לְזִקְנָה: וְלַצְּעִירִים
אַשְׁאִיר מוֹפֵת הָאֹמֶץ לָמוּת בְּרָצוֹן וּבִגְבוּרָה בִּגְלַל הַתּוֹרָה הַמְצֻיֶּנֶת
וְהַקְּדוֹשָׁה | וּבְאָמְרוֹ כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה מִהֵר לָלֶכֶת לִקְרַאת הָעִנּוּיִים:
כט וְהַמּוֹלִיכִים אוֹתוֹ אֲשֶׁר לִפְנֵי זְמַן־מָה הָיוּ מְבַקְשִׁים טוֹבָתוֹ הָפְכוּ
לְבַקֵּשׁ רָעָתוֹ בִּגְלַל הַדְּבָרִים שֶׁנֶּאֶמְרוּ לִפְנֵי־כֵן כִּי חָשְׁבוּ הֱיוֹתָם
ל [דִּבְרֵי] סִכְלוּת: בְּעֵת מוֹתוֹ מִן־הַמַּכּוֹת וַיֵּאָנַח וַיֹּאמֶר לַיְיָ אֲשֶׁר לוֹ
הַדַּעַת הַקְּדוֹשָׁה יָדוּעַ כִּי יָכוֹל הָיִיתִי לְהִמָּלֵט מִן־הַמָּוֶת וַאֲנִי מְעֻנֶּה
עִנּוּיִים נוֹרָאִים בְּגוּפִי הַמֻּכֶּה אֲבָל בְּנַפְשִׁי אֶשָּׂאֵם בְּרָצוֹן בִּגְלַל
לא יִרְאָתִי אוֹתוֹ: וְכֵן הֶחֱלִיף אֶת־הַחַיִּים בְּהַשְׁאִירוֹ אֶת מוֹתוֹ לְמוֹפֵת
גְּבוּרָה וּלְזִכָּרוֹן רוּחַ נְדִיבָה לֹא רַק לַצְּעִירִים כִּי אִם־גַּם לָרַבִּים
מְאֹד מִן־הָעָם:
ז וְעוֹד הָיָה מַעֲשֶׂה שֶׁשִּׁבְעָה אַחִים וְאִמָּם נִתְפְּשׂוּ וְנֶאֶנְסוּ מֵאֵת
ב הַמֶּלֶךְ לֶאֱכֹל מִבְּשַׂר חֲזִיר הָאָסוּר וַיֻּכּוּ בְּשׁוֹטִים וּבְגִידִים: וְאֶחָד
מֵהֶם שֶׁהָיָה הַמְדַבֵּר בַּעֲדָם אָמַר הִתְרַצָּה לַחְקֹר וְלָדַעַת אוֹתָנוּ

כז על התפתחותה של משמעות זו. — בהחליפי... את החיים. διαλλάξας τὸν βίον (ובפל"א בא הלשון μετήλλαξεν סתם, בלי השם βίον). והכוונה להחלפת חיי עולם הזה בחיי
לא עולם הבא. — לרבים מאד. τοῖς πλείστοις. וולג׳: universae genti (=לכל העם). —

ז א׳—מ״ב. מות קדושים של האם ושבעת בניה.

א מעשה זה יש לו כמה תקבלות בספרות האגדה והפיוט (ע׳ צונץ GVJ²131, ובס׳ המעשיות לגאסטר בחלק האנגלי 196 סי׳ 57). שמות הבנים אינם ידועים, והאם נקראת בשם חנה (או מרים) בת תנחום (ע׳ הערת אינילו במנורת המאור לאלנקאוה ב׳ 337), או מדובר עליה כעל אשה סתם (גיטין נ״ז ב׳). בליטורגיה של הנוצרים הסורים שמה שמונה (אולי

ג נְכוֹנִים אֲנַחְנוּ לָמוּת מִלַּעֲבֹר תּוֹרַת הָאָבוֹת: וַיִּחַר אַף־הַמֶּלֶךְ וַיְצַו
ד לְהַלְבִּין בָּאֵשׁ מַחֲבַתּוֹת וְקַלָּחוֹת: וְכַאֲשֶׁר הִתְלַבְּנוּ מַהֵר וַיְצַו לִכְרֹת
אֶת־לְשׁוֹן הַמְדַבֵּר בַּעֲדָם וְאַחֲרֵי־כֵן לְפַשֵּׁט עוֹר רֹאשׁוֹ כְּדֶרֶךְ
ה הַשְּׁכֵתִים וּלְקַצֵּץ אֶת־אֵבָרָיו לְעֵינֵי יֶתֶר הָאַחִים וְהָאֵם: וּבִהְיוֹתוֹ
מְרֻסַּק אֵבָרִים צִוָּה לַהֲבִיאוֹ בְּעוֹדוֹ חַי בָּאֵשׁ וְלִצְלוֹת בְּמַחֲבַת וְעַד־
הַמַּחֲבַת מְפִיצָה אֵד חָזָק הָיוּ הֵם וְאִמָּם מְעוֹדְדִים זֶה אֶת־זֶה לָמוּת
ו בִּגְבוּרָה בְּאָמְרָם: יְיָ הָאֱלֹהִים מַשְׁקִיף וּמְרַחֵם עָלֵינוּ בֶּאֱמֶת כְּמוֹ
שֶׁהוֹדִיעַ מֹשֶׁה בְּשִׁיר תּוֹכַחְתּוֹ אֶל־פְּנֵיהֶם לֵאמֹר וְעַל־עֲבָדָיו יִתְנֶחָם:
ז וּכְשֶׁהֶחֱלִיף הָרִאשׁוֹן כָּכָה [אֶת־הַחַיִּים] וַיָּבִיאוּ אֶת־הַשֵּׁנִי לְקַלָּסָה
וּבְפָשְׁטָם אֶת־עוֹר הָרֹאשׁ עִם־הַשֵּׂעָר מִסָּבִיב שָׁאֲלוּ אִם־יֹאכַל בְּטֶרֶם
ח יְעֻנֶּה גוּפוֹ אֵבָרִים אֵבָרִים: וְהוּא עָנָה בִּלְשׁוֹן אָבוֹת וַיֹּאמַר לֹא וְלָכֵן
ט קִבֵּל גַּם־הוּא כָּרִאשׁוֹן אֶת־הָעִנּוּיִים: וּבְנִשְׁמָתוֹ הָאַחֲרוֹנָה אָמַר אַתָּה
הָרָשָׁע נוֹטֵל אוֹתָנוּ מֵחַיֵּי הָעוֹלָם הַזֶּה וּמֶלֶךְ הָעוֹלָם יָעִיר אוֹתָנוּ
הַמֵּתִים בְּעַד תּוֹרָתוֹ לָשׁוּב אֶל־חַיֵּי נֶצַח:

על היותה השמינית לשבעת בניה) או שלומונה, ובשאר הספרות של הכנסיה הנוצרית ה״א נקראת בשם אם המקבים או המקבית, והבנים נקראים בשם האחים המקבים (ודאי על שם הס׳ מקבים, משום שאין להם בסיפור המעשה שמות פרטיים). נראה שהמאורע באנטיוכיה היה, שהרי היה במעמדו של אפיפנס. אף לפי המסורת של הנוצרים, שהאם ובניה נמנים בתוך קדושיהם, מיתתם באנטיוכיה היתה, ובימי הירונימוס (Onomast. ed. Lagarde 140) היו מכבדים שם את קברם, ובמאה הרביעית או החמישית העבירו את עצמותיהם קצתן לרומי, והן נמצאות עכשיו בכנסית ס׳ פיטרו בווינקולי (Card. Rampolla בעתון Bessarione 1897, מביאו Bevenot, והשוה מאמרו של קלמן שולמאן בהוספה להצופה של המגיד מי״ח טבת תרל״ז, שלא ידע כי הנוצרים קורין לשבעת הקדושים הללו בכינוי מקבים וחשב בטעות שמתתיהו החשמונאי ובניו קבורים ברומה), וקצתן לקולוניה שבגרמניה, ששם היתה קיימת עד לפני מאה שנה כנסיה של המקבים (Makkabaerkirche) ושם קיים אף רחוב המקבים (Makkabaerstrasse). — לאכל. במקור: ἐφάπτεσθαι =לנגע (השוה איוב ו׳ ז׳ מאנה לנגוע
ד נפשי), ומסרתי לפי הענין, בעקבות הוולג׳ (edere). — כדרך הַשְּׁכֵתִים. περισκυθιάσαντας. השכותים באכזריותם הפראית היו למשל במזרח העתיק, ובפרט היו מצטיינים במנהגם לפשוט מגוף אויבם את עורו ולהסיר את הראש ולעשות מן העורות והקרקפות כלים שונים לתשמישם (ע׳ באריכות אצל הירודוטוס ד׳ ס״ד—ס״ה), והגיעו הדברים לידי כך שביוונית נתהוה פעל מיוחד לענין עשה מעשה שכותים. — ולקצץ את־אבריו. הידים והרגלים, ואולי גם החוטם והאזנים (השוה כסינופון Anab. 1,9,13). כך עשה גם אנטיוכוס III, כחמשים
ה שנה קודם לכן, לאכיאוס קרובו שהתקומם נגדו. — מרסק אברים. במקור: ἄχρηστον = בלי תועלת וולג׳: inutilis), וכוונתו: נשמד לאין תקוה, מרסק אברים. — אד חזק. מריח
ו הבשר. — בשירת תוכחתו. דב׳ ל״ב ל״ו ומ״ג, והלשון נמסר במקור ע״פ הע׳. —
ח בלשון אבות. πατρίῳ φωνῇ. אפשר לפרשו גם: בלשון־האם, והוא בניגוד ללשונו של העריץ

י אַחֲרֵי־כֵן הֵבִיאוּ אֶת־הַשְּׁלִישִׁי לְהִתְעַלֶּל־בּוֹ וְכַאֲשֶׁר נִשְׁאַל לָלָשׁוֹן
יא מַהֵר נִוֹצִיאָהּ וְאֶת־הַיָּדַיִם שָׁלַח בְּשִׂמְחָה׃ וַיֹּאמֶר בִּנְדִיבוּת מִן־
הַשָּׁמַיִם הָיוּ לִי אֵלֶּה וּבְעַד תּוֹרָתוֹ לֹא אֶחֱשֹׂךְ אֵלֶּה וּמִמֶּנּוּ אֲקַוֶּה
יב לָשׁוּב לְקַבֵּל אֵלֶּה׃ עַד אֲשֶׁר הַמֶּלֶךְ בְּעַצְמוֹ וַאֲשֶׁר הָיוּ אִתּוֹ
הִשְׁתּוֹמְמוּ לְרוּחַ הַנַּעַר עַד־מָה הָיָה חוֹשֵׁב אֶת־הַיִּסּוּרִים לְאֶפֶס׃
יג—יד וְכַאֲשֶׁר הֶחֱלִיף זֶה [אֶת־הַחַיִּים] עִנּוּ כָכָה אֶת־הָרְבִיעִי׃ וַיְהִי בְּעֵת
מוֹתוֹ וַיֹּאמַר נִבְחָר לִסְבֹּל הַמָּוֶת מִידֵי בְנֵי־אָדָם וּלְצַפּוֹת לַתִּקְוֹת
שֶׁנְּתָנוּ מֵאֵת הָאֱלֹהִים כִּי עַל־יָדוֹ נָשׁוּב לִתְחִיָּה וּלְךָ לֹא תְהִי
טו—טז תְּקוּמָה לַחַיִּים׃ וּבַהֲבִיאָם אַחֲרֵי־כֵן אֶת הַחֲמִישִׁי עִנּוּהוּ׃ וּבִרְאוֹתוֹ
אוֹתוֹ וַיֹּאמַר בִּהְיוֹת לְךָ הַשִּׁלְטוֹן בִּבְנֵי־אָדָם תַּעֲשֶׂה אֶת־אֲשֶׁר תִּרְצֶה
אַף־כִּי בֶן־תְּמוּתָה אַתָּה וְאַל־תַּחֲשֹׁב כִּי עַמֵּנוּ נֶעֱזַב מֵאֵת הָאֱלֹהִים׃
וְאַתָּה תְחַכֶּה וְרָאִיתָ אֶת־כֹּחוֹ הַכַּבִּיר כְּשֶׁיְּעַנֶּה אוֹתְךָ וְאֶת־זַרְעֲךָ׃
יח וְאַחֲרֵי־כֵן הֵבִיאוּ אֶת־הַשִּׁשִּׁי וַיְהִי בְּעֵת מוֹתוֹ וַיֹּאמַר אַל־תִּטְעֶה
לַשָּׁוְא בִּגְלַל נַפְשֵׁנוּ נִסְבָּל־זֹאת כִּי לֵאלֹהֵינוּ חָטָאנוּ וְעַל־כֵּן הָיִינוּ
יט לְשַׁמָּה׃ וְאַתָּה אַל־תַּחֲשֹׁב כִּי לֹא תֶאְשַׁם בֵּאלֹהִים נוֹעַזְתָּ לְהִלָּחֵם׃
כ וְעַל־כֻּלָּם רְאוּיָה לְהִשְׁתּוֹמְמוּת וּלְזִכָּרוֹן טוֹב הָאֵם אֲשֶׁר רָאֲתָה
אֶת־שִׁבְעַת בָּנֶיהָ מוּמָתִים בְּיוֹם אֶחָד וְהִיא נָשְׂאָה בִּגְבוּרַת נֶפֶשׁ
כא בְּתִקְוָה לַיְיָ׃ אֶת כָּל־אֶחָד מֵהֶם הָיְתָה מְעוֹדֶדֶת בִּלְשׁוֹן אָבוֹת
מְלֵאָה רוּחַ נְדִיבָה וּבְחַזְּקָהּ אֶת־לֵב הָאִשָּׁה בְּרוּחַ גֶּבֶר אָמְרָה לָהֶם׃
כב לֹא אֵדַע אֵיךְ נִגְלֵיתֶם בְּבִטְנִי וְלֹא אֲנִי נָתַתִּי בָּכֶם אֶת־הָרוּחַ וְאֶת־
כג הַחַיִּים וְאֶת־חֹמֶר כָּל־אֶחָד לֹא אֲנִי יָצַרְתִּי׃ וְלָכֵן בּוֹרֵא הָעוֹלָם אֲשֶׁר
יָצַר הִתְהַוּוּת הָאָדָם וְהַמְצִיא הִתְהַוּוּת־כֹּל הוּא יָשִׁיב לָכֶם בְּחֶסֶד
גַּם הַנֶּפֶשׁ וְגַם הַחַיִּים יַעַן לֹא חַסְתֶּם עֲלֵיהֶם בַּעֲבוּר תּוֹרָתוֹ׃
כד וְאַנְטִיוֹכוֹס בְּחָשְׁבוֹ הֱיוֹתוֹ בָזוּי וּבְחָשְׁדוֹ כִּי בִלְשׁוֹן הֵרוּף תְּדַבֵּר

שיוונית היתה. על כל פנים כוונתו: בעברית (השוה פכ״א, כ״ד וכ״ז), כי אתה לשון הארמית לא
יא היה יהודי הילינסטן כיסון מקוריני מוציא בביטוי כזה. — לסוף פי״א יש להשוות דניאל
יז י״ב ב׳, ונראית כאן אמונה שהמתים יקומו לתחיה בגופותיהם שלהם. — כ ש י ע נ ה א ו ת ך.
רמז למותו המשונה של אפיפנס (ע׳ לקמן ט׳ ז׳ ואילך). — ו א ת ־ ז ר ע ך. את איבפטור. על
כב מיתתו המשונה של זה ע׳ מק״א ז׳ ד׳. — ו א ת ־ ח מ ר... ל א א נ י י צ ר ת י. καὶ τὴν...στοιχείωσιν
ואת חמר... לא אני ערכתי באפן מתאים (בוולג׳ נמסר: membra non ego=οὐκ ἐγὼ διερύθμισα
compegi=את האברים לא אני פִּלַּגְתִּי). לרעיון השוה תהל׳ קל״ט י״ג—ט״ז, איוב י׳ ח׳ י״ב. —
כג—כד ה נ פ ש. πνεῦμα. — ו ב ח ש ד ו. מחמת שנאמרו הדברים בעברית (השוה ח׳ כ״א וכ״ז). —

וּבִהְיוֹת עוֹד הַקָּטָן פָּנָה אֵלָיו לֹא בִדְבָרִים בִּלְבַד כִּי אִם־גַּם
בִּשְׁבוּעָה הָיָה מַבְטִיחוֹ כִּי עָשִׁיר וּמְאֻשָּׁר יַעֲשֵׂהוּ וְאִם־יָסוּר מֵחֻקֵּי
כה אָבוֹת יַעֲשֵׂהוּ אֹהֲבוֹ וּדְבָרִים נִכְבָּדִים יַאֲמִינֵהוּ׃ וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר הַנַּעַר
לֹא שָׂם לֵב לָזֶה קָרָא הַמֶּלֶךְ אֶת־הָאֵם לָעֵזֶר וְהָיָה מְפַתֶּהָ לִהְיוֹת
כו יוֹעֶצֶת לִתְשׁוּעַת הַנַּעַר׃ וְאַחֲרֵי הַרְבּוֹתוֹ לְדַבֵּר עַל־לִבָּהּ נֵאוֹתָה
כז לְפַתּוֹת אֶת־הַבֵּן׃ וַתֵּט אֵלָיו וּבְלַעֲגָהּ לֶעָרִיץ הָאַכְזָרִי אָמְרָה בִּלְשׁוֹן
אָבוֹת בְּנִי רַחֵם עָלַי אֲשֶׁר נְשָׂאתִיךָ תִּשְׁעָה חֳדָשִׁים בְּבִטְנִי וְשָׁלֹשׁ
שָׁנִים הֵינַקְתִּיךָ וְגִדַּלְתִּיךָ וַהֲבֵאתִיךָ אֶל־יָמֶיךָ הָאֵלֶּה וְכִלְכַּלְתִּיךָ׃
כח בְּבַקָּשָׁה מִמְּךָ הַבֵּט אֶל־הַשָּׁמַיִם וְאֶל־הָאָרֶץ וְאֶל־כָּל־אֲשֶׁר בָּהֶם
וְכָל־אֲשֶׁר תִּרְאֶה וְיָדַעְתָּ כִּי מֵאַיִן בְּרָאָם הָאֱלֹהִים וְגַם זֶרַע הָאָדָם
כט כְּמוֹ־כֵן נַעֲשָׂה׃ אַל־תִּירָא אֶת־הַתַּלְיָן הַזֶּה כִּי אִם־מִהְיוֹתְךָ רָאוּי
לְאַחֶיךָ תִּשָּׂא אֶת־הַמָּוֶת לְמַעַן אָשׁוּב אֲקַבֵּל אוֹתְךָ וְאַחֶיךָ בְּ[עֵת־]
הָרַחֲמִים׃
ל עַד־הִיא מְדַבֶּרֶת וְהַנַּעַר אָמַר לָמָּה תְּחַכּוּ לְמִצְוַת הַמֶּלֶךְ לֹא
אֶשְׁמַע כִּי שׁוֹמֵעַ אֲנִי לְמִצְוַת הַתּוֹרָה שֶׁנִּתְּנָה לַאֲבוֹתֵינוּ עַל־יְדֵי
לא מֹשֶׁה׃ וְאַתָּה הַמַּמְצִיא כָּל־מִינֵי רָעָה לָעִבְרִים לֹא תִמָּלֵט מִידֵי
לב—לג הָאֱלֹהִים׃ כִּי אֲנַחְנוּ בַּחֲטָאֵינוּ נִסְבֹּל׃ וְאִם־קָצַף עָלֵינוּ אֱלֹהִים חַיִּים
לד לִזְמַן־מָה וַיְיַסְּרֵנוּ וַיּוֹכִיחֵנוּ הֲלֹא יָשׁוּב וְרִחַם אֶת־עֲבָדָיו׃ וְאַתָּה
הָרָשָׁע וְהַפּוֹשֵׁעַ מִכָּל־בְּנֵי אָדָם לַשָּׁוְא תִּגְבַּהּ בְּגַאֲוָתְךָ בְּתִקְווֹת שֶׁקֶר
לה וְעַל־עֲבָדָיו תָּרִים יָדְךָ׃ כִּי לֹא נִמְלַטְתָּ עוֹד מִמִּשְׁפַּט הָאֱלֹהִים
לו הַמֹּשֵׁל בַּכֹּל וְהָרֹאֶה־כֹּל׃ כִּי אַחֵינוּ הַסּוֹבְלִים עִנּוּיִים קְצָרִים קִבְּלוּ
חַיֵּי עוֹלָם בִּבְרִית הָאֱלֹהִים וְאַתָּה בְּמִשְׁפַּט הָאֱלֹהִים עֹנֶשׁ צֶדֶק תִּשָּׂא
לז בִּגְלַל זְדוֹנְךָ׃ וַאֲנִי כְּאַחַי אֶת־גּוּפִי וְאֶת־נַפְשִׁי אֶמְסֹר בְּעַד־תּוֹרַת
אָבוֹת וְאֶל־הָאֱלֹהִים נִקְרָא כִּי יְמַהֵר לְרַחֵם אֶת־הָעָם וְיוֹדִיעֲךָ בְּעִנּוּיִים
לח וּבְמַכּוֹת כִּי הוּא לְבַדּוֹ הָאֱלֹהִים׃ וְכִי בִי וּבְאַחַי יִכְלֶה חֲרוֹן־אַף אֵל

כח מֵ א ־ י ַ ש: ἐξ οὐκ ὄντων (בכ״י, וולג׳ וסורי, במקום הנוסח הרגיל οὐκ ἐξ ὄντων),
ועניננו: מֵאַיִן (וולג׳: ex nihilo). יש כאן הסברה של בריאת העולם יש מאין, והיא רמוזה בדברי
רז״ל בויכוחיהם עם המינים, כגון ב״ר א׳ ט׳ פילוסופוס שאל את רבן גמליאל, אמר לו, צייר
גדול היה אלהיכם אלא מצא לו סממנים טובים שסייעוהו... אמר ליה, תפח רוחיה דההוא
גברא, כולם כתיב בהם בריאה... — ולטענת הפילוסופוס השוה הסברה היהודית־האלכסנדרית
(של פילון) שהעולם נברא ἐξ ἀμόρφου ὕλης (=מחומר היולי). — כ מ ו ־ כ ן. οὕτω. כן לפי
לז—לח ברא׳ א׳ כ״ז, ולפי ב׳ ז׳ יצר את־האדם עפר מן־האדמה. — הם מתים בעד חטא־הם של

לט שַׁדַּי אֲשֶׁר בָּא עַל־עַמּוֹ בְּצֶדֶק׃ וְהַמֶּלֶךְ מֵרֹב הִתְמַרְמְרוּתוֹ עַל־
מ הַלַּעַג עָלָה אַפּוֹ וַיְעַנֵּהוּ בְּאַכְזְרִיּוּת יְתֵרָה מֵאֶחָיו׃ וְגַם הוּא הֶחֱלִיף
מא [אֶת־הַחַיִּים] בְּטָהֳרוֹ בְּבִטְחוֹ כֻלּוֹ בַּיָי׃ וְאַחַר הַבָּנִים מֵתָה הָאֵם׃
מב וְדַי בַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה עַל־אֹנֶס הַזְּבָחִים וְעַל־הָעִנּוּיִים הַגְּדוֹלִים מְאֹד׃
ח וִיהוּדָה [הַנִּקְרָא] גַּם מַקַּבִּי וַאֲשֶׁר אִתּוֹ הָיוּ הוֹלְכִים בַּסֵּתֶר מִסָּבִיב
לַכְּפָרִים וְקוֹרְאִים אֶת־קְרוֹבֵיהֶם וְאֶת הַנִּשְׁאָרִים בַּיַּהֲדוּת לָקְחוּ אֲלֵיהֶם
ב וַיֵּאָסְפוּ כְּשֵׁשֶׁת אַלְפֵי אִישׁ׃ וַיִּקְרְאוּ אֶל יְיָ לְהַשְׁגִּיחַ עַל הָעָם הַנִּרְמָס
בִּידֵי כֹל וְלִרְחֹם עַל־הַמִּקְדָּשׁ הַמְחֻלָּל עַל־יְדֵי הָאֲנָשִׁים הַפּוֹשְׁעִים׃
ג וְלַחְמֹל עַל הָעִיר הַנֶּחֱרֶבֶת וְהַקְּרוֹבָה לִהְיוֹת שָׁוָה לָאֲדָמָה וְלִשְׁמֹעַ
ד אֶל־הַדָּמִים הַצּוֹעֲקִים אֵלָיו׃ וְלִזְכֹּר עַל־הֶרֶג הַיְלָדִים הַתְּמִימִים
ה בְּרִשְׁעָה וְעַל־חֵרוּף שְׁמוֹ וְלִנְקֹם בְּעַד־מַעֲשֵׂי רֶשַׁע׃ וּבִהְיוֹת הַמַּקַּבִּי
ו בְּמַעֲרֶכֶת לֹא הָיָה מַעֲמָד לַגּוֹיִם בְּפָנָיו בְּהֵפֶךְ זַעַם יְיָ לְחָסֶד׃ וּפִתְאֹם
הָיָה בָּא לֶעָרִים וְלַכְּפָרִים וְשׂוֹרְפָם וְאֶת הַמְּקוֹמוֹת הַנּוֹחִים הָיָה לוֹקֵחַ
ז בְּהַכּוֹתוֹ מִן־הָאוֹיְבִים לֹא־מְעַט׃ עַל־הָרֹב הָיָה לוֹקֵחַ לוֹ אֶת־הַלַּיְלָה
לְעוֹזֵר בְּהִתְנַפְּלֻיּוֹת הָאֵלֶּה וְשֵׁם גְּבוּרָתוֹ הָיָה הוֹלֵךְ בְּכָל־מָקוֹם׃
ח וְכִרְאוֹת פִּילִפּוֹס כִּי מְעַט־מְעַט בָּא הָאָדָם לְהַצְלָחָה וּמִיּוֹם
לְיוֹם הוּא הוֹלֵךְ וּמַשְׂכִּיל בְּמַעֲשָׂיו וַיִּכְתֹּב אֶל־תַּלְמַי שַׂר־צְבָא שְׂדֵה־
ט אֲרָם וּפוֹנִיקְיָה לָבֹא לְעֶזְרָתוֹ בְּעִנְיְנֵי הַמֶּלֶךְ׃ וְהוּא מִהֵר וַיִּבְחַר אֶת־
נִיקָנוֹר בֶּן־פַּטְרוֹקְלוֹס מֵאוֹהֲבָיו הָרִאשׁוֹנִים וַיִּשְׁלָחֵהוּ וַיַּעֲמֵד תַּחְתָּיו
מֵעַמִּים שׁוֹנִים לֹא פָּחוֹת מֵרִבֹּתַיִם לְהַשְׁמִיד אֶת־כָּל־זֶרַע יְהוּדָה
וַיַּעֲמֵד אִתּוֹ אֶת־גֹּרְגִיאַס אִישׁ צָבָא וּבַעַל נִסָּיוֹן בְּדִבְרֵי מִלְחָמָה׃

מ כלל ישראל, שישראל כולן ערבין זה בזה (סנהד' כ"ז ב'). — בטהרו. שלא נטמא באכילה מזבחי מתים. —

ח א'—ל"ו. התקוממות יהודה המקבי והצלחתו.

א מקבי. ע' ה' כ"ז. — קרוביהם. συγγενεῖς כאן: בני משפחה (וכמו שמסרו הרומיים: cognatos או propinquos), כמו שנראה מן ההמשך: ואת הנשארים ביהדות. — כששת אלפי איש. ולפי מק"א ד' ו' היו לו ליהודה במלחמתו עם גרגיאס שלשת
ג—ד אלפים איש. — הדמים. αἱμάτων, בל' רבים: רבים כמשמעו. — הרג הילדים
ז התמימים. ע' לעיל ו' י', מק"א א' ס"א. — את־הלילה לעוזר. כגון י"ב ו', מק"א
ח ה' כ"ט וג'. — פילפוס. שהפקידו אנטיוכוס לרדף את היהודים (ע' ה' כ"ב ואילך). —
ט—כט תלמי. הוא תלמי בן דורומינס (ד' מ"ה, י' י"ב). — השוה מק"א ג' ל"ח — ד' כ"ה. בשתי הרצאות אלו יש חילופים (כאן ההרצאה יותר קצרה) והן משלימות זו את זו. —
ט ניקנור... גרגיאס. על נצחונו של יהודה במלחמתו אתם ע' באריכות מק"א

י וְנִיקָנוֹר אָמַר לְמַלֵּא לַמֶּלֶךְ מִשְּׁבִי הַיְּהוּדִים אֶת־אַלְפַּיִם הַכִּכָּר אֲשֶׁר
יא הוּא חַיָּב לָרוֹמִיִּים׃ וַיְמַהֵר וַיִּשְׁלַח לֶעָרִים אֲשֶׁר עַל־הַיָּם וַיִּקְרָא
לָהֶם לָבוֹא לִקְנוֹת אֶת־הָעֲבָדִים הַיְּהוּדִים וַיֹּאמֶר לָתֵת תִּשְׁעִים עֶבֶד
בְּכִכָּר וְהוּא לֹא הֶעֱלָה בְדַעְתּוֹ אֶת־הַפֻּרְעָנוּת אֲשֶׁר הָיְתָה עֲתִידָה
יב לָבֹא עָלָיו מִשַּׁדַּי׃ וּכְהִוָּדַע לִיהוּדָה עַל־בּוֹא נִיקָנוֹר וּכְהַגִּידוֹ לַאֲשֶׁר
יג אִתּוֹ עַל בּוֹא הַחַיִל׃ וַיִּבְרְחוּ הַיְּרֵאִים וְהַבִּלְתִּי־בְטוּחִים בְּגְמוּל
יד הָאֱלֹהִים אִישׁ לְנַפְשׁוֹ וַיַּעַזְבוּ אֶת־מְקוֹמָם׃ וַאֲחֵרִים מָכְרוּ אֶת־כָּל־
אֲשֶׁר נִשְׁאַר לָהֶם וַיִּתְפַּלְלוּ אֶל־יְיָ לְהַצִּיל אֶת־הַנִּמְכָּרִים עַל־יְדֵי
טו נִיקָנוֹר הָרָשָׁע עוֹד לִפְנֵי הַמִּלְחָמָה׃ וְאִם־לֹא לְמַעֲנָם יַעַשׂ לְמַעַן
בְּרִית אֲבוֹתֵיהֶם וּלְמַעַן שְׁמוֹ הַגָּדוֹל וְהַנִּכְבָּד אֲשֶׁר נִקְרָא עֲלֵיהֶם׃
טז וְהַמַּקַּבִּי אָסַף אֶת אֲשֶׁר אִתּוֹ שֵׁשֶׁת אֲלָפִים מִסְפָּרָם וַיְדַבֵּר עַל־לִבָּם
בַּל־יִפֹּל רוּחָם מִפְּנֵי הַכְּבָלִים וּבַל־יִפְחֲדוּ מִפְּנֵי הֲמוֹן־הַגּוֹיִם הָרַב
הַיּוֹצְאִים לְהִלָּחֵם בָּהֶם לֹא בְצֶדֶק כִּי אִם־עֲלֵיהֶם לְהִלָּחֵם בִּגְבוּרָה׃
יז וּלְשַׁוּוֹת נֶגֶד עֵינֵיהֶם אֶת־הַנְּבָלָה אֲשֶׁר נֶעֶשְׂתָה בְּרִשְׁעָתָם בִּמְקוֹם
הַקֹּדֶשׁ בְּלֹא־מִשְׁפָּט וְאֶת־הֲרִיסַת הָעִיר הַמְחֹרֶפֶת וְהַשְׁבָּתַת מוֹסְדוֹת
יח הָאָבוֹת׃ וְהֵם בּוֹטְחִים בַּנֶּשֶׁק וּבְכֹחַ־יָדָם וַאֲנַחְנוּ בוֹטְחִים בְּאֵל שַׁדַּי
אֲשֶׁר בְּכֹחוֹ לְהַפִּיל בִּתְנוּעָה אַחַת אֶת־הַיּוֹצְאִים לִקְרָאתֵנוּ וְאֶת כָּל־
יט הָעוֹלָם כֻּלּוֹ׃ וַיְסַפֵּר לָהֶם גַּם עַל־תְּשׁוּעַת הָאָבוֹת וְשֶׁבִּימֵי סַנְחֵרִיב

ג' ל"ט ואילך. — לא פחות מרבותים. ובמק"א: ארבעים אלף. ונראה שאין סתירה ביניהם: שר הצבא שלעמק סוריה ופוניקיה שלח עשרים אלף איש, ואלה
י נצטרפו אל חיל שנשתלח מאנטיוכיה, ויחד היו ארבעים אלף. — אלפים הככר. בערך
יא 650.000 לא"י. על החשבון ע' ג' י"א. בענין מס זה ע' מק"א ח' ו' ואילך. — העבדים. ביוונית: σώματα=גופות, ויש כאן השקפת היווני על ערך העבד: הוא אינו עבד (=עובד), אלא גוף, חֵפֶץ סתם. — תשעים עבד בככר. אם כן היה בדעתו למכור 2000×90= 180.000 איש. — לפי מחיר תשעים עבד בככר העריך את מחיר העבד בקירוב 3.61 לא"י שלנו. —
יג לפי"ג השוה מק"א ג' נ"ו, שיהודה בעצמו שילח מן המחנה הרבה מאנשי חילו על סמך
יד הכתוב בדברים כ' ה'—ח'. — ואחרים. אנשים חדשים שלא היו קודם לכן בחילו של יהודה מכרו את רכושם ובאו אל מחנהו והתפללו לה' שינחילם נצחון על ניקנור ויציל את העם הזה, שניקנור נחפז בקלות דעתו למכרם לעבדים לסוחרים שהזמין אליו עוד קודם המלחמה ואף קצב כבר את המחיר שיקח בעדם. — את כל־אשר נשאר להם. לאחר כל הפורעניות שעברו עליהם. — ויתפללו אל־ה'. תפלה זו במצפה היתה (מק"א ג' מ"ו). —
טז ששת אלפים מספרם. אם כן לא הפסיד יהודה בעזוב הפחדנים את מחנהו, כי החדשים מילאו את מחסור המנין. — מפני הכבלים. שהביאו אתם הסוחרים לאסור את
יח השבויים שֶׁיִּמָּכְרוּ לעבדות. — בתנועה אחת. ἑνὶ νεύματι והסורי שמסר: ברוח פיו, קרא:
יט πνεύματι. — ושבימי סנחריב. ע' מל"ב י"ט ל"ה וישע' ל"ז ל"ו (השוה לקמן ט"ו כ"ב). —

כ אָבְדוּ מֵאָה וּשְׁמוֹנִים וַחֲמִשָּׁה אָלֶף: וְעַל הַמִּלְחָמָה בְּבָבֶל נֶגֶד
הַגָּלָטִים שֶׁבָּאוּ לַקְּרָב רַק בְּחֵיל שְׁמוֹנַת אֲלָפִים וּמָקְדוֹנִים אַרְבַּעַת
אֲלָפִים וְכַעֲזֹב הַמָּקְדוֹנִים אוֹתָם הִכּוּ שְׁמוֹנַת הָאֲלָפִים אֶת שְׁתֵּים־
עֶשְׂרֵה הָרִבּוֹא בַּתְּשׁוּעָה שֶׁהָיְתָה לָהֶם מִן הַשָּׁמַיִם וַיִּקְחוּ שָׁלָל רָב:
כא וּבְחַזְּקוֹ אֶת־רוּחָם בִּדְבָרָיו וְכַעֲשׂוֹתוֹ אוֹתָם נְכוֹנִים לָמוּת בְּעַד־הַתּוֹרָה
כב וְאֶרֶץ הָאָבוֹת וַיְחַלֵּק אֶת־הַצָּבָא לְאַרְבָּעָה חֲלָקִים: וַיַּעֲמֵד אֶת־אֶחָיו
בְּרֹאשׁ כָּל־מַחְלָקָה אֶת שִׁמְעוֹן וְאֶת [יוֹחָנָן] וְאֶת יוֹנָתָן וַיִּתֵּן לְכָל
כג אֶחָד אֶלֶף וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת אִישׁ: וְעַל־אֶלְעָזָר צִוָּה לִקְרֹא בַּסֵּפֶר
הַקָּדוֹשׁ וּבְהַשְׁמִיעוֹ אִמְרָה לֵאלֹהִים הַיְשׁוּעָה וְהוּא בְּרֹאשׁ הַמַּחְלָקָה
כד הָרִאשׁוֹנָה אָסַר מִלְחָמָה עִם נִיקָנוֹר: וְאֵל שַׁדַּי הָיָה לָהֶם לְעֵזֶר
וַיַּכּוּ מִן־הָאוֹיְבִים יוֹתֵר מִתִּשְׁעַת אֲלָפִים וְגַם פְּצוּעִים וּמְשֻׁחָתִים הָיוּ
כה בְּרֹב חֵיל נִיקָנוֹר וְאֶת־כֻּלָּם הֵנִיסוּ: וְאֶת הַבָּאִים לִקְנוֹתָם לָקְחוּ מֵהֶם
אֶת־כַּסְפָּם וַיִּרְדְּפוּ אַחֲרֵיהֶם דֶּרֶךְ רָב וַיָּשׁוּבוּ כִּי הַשָּׁעָה דְחָקָתַם:
כו—כז כִּי עֶרֶב שַׁבָּת הָיָה וְלֹא יָכְלוּ לִרְדֹּף אַחֲרֵיהֶם עוֹד: וּכְאָסְפָם אֶת־
הַנֶּשֶׁק וּכְפָשְׁטָם אֶת־הַשָּׁלָל מֵעַל־הָאוֹיְבִים וַיְקַבְּלוּ אֶת־הַשַּׁבָּת וַיּוֹדוּ
כח וַיְשַׁבְּחוּ לַיְיָ אֲשֶׁר הוֹשִׁיעָם בַּיּוֹם הַהוּא וַיִּרְאֵם רֵאשִׁית חַסְדּוֹ: וְאַחַר
הַשַּׁבָּת חִלְּקוּ מִן־הַשָּׁלָל לַפְּצוּעִים וְלָאַלְמָנוֹת וְלַיְתוֹמִים וְאֶת־הַשְּׁאָר
כט חִלְּקוּ בֵּינֵיהֶם וּבֵין בְּנֵיהֶם: וְאַחֲרֵי עֲשׂוֹתָם הַדָּבָר הַזֶּה הִתְפַּלְּלוּ
בְּצִבּוּר וַיִּתְחַנְּנוּ אֶל אֱלֹהֵי הָרַחֲמִים לְהִתְנַחֵם עַל־עֲבָדָיו עַד־הַסּוֹף:
ל וּבַמִּלְחָמָה אֶת־חֵיל טִימוֹתָאוֹס וּבַקְחִידָס הִכּוּ מֵהֶם יוֹתֵר מֵעֶשְׂרִים
אֶלֶף אִישׁ וְעַל־נִקְלָה לָכְדוּ מִבְצָרִים גְּבוֹהִים וְאֶת־הַשָּׁלָל הָרָב

כ מלחמה זו איננה ידועה מן ההיסטוריה. כנראה נרמז כאן למאורע שהיה ידוע באותם הזמנים: מספרים היו שבאחת המלחמות היו שמונת אלפים יהודים וארבעת אלפים מקדוניים נגד חיל עצום של י״ד רבוא והמקדוניים נתפחדו ועזבו את המערכה והיהודים נשארו לבדם בשדה קטל והם נצחו את האויב העצום. ומן ההמשך נראה שאותו חיל של יהודים
כב שכירים היו אצל הנכרים ונלחמו על ענין לא להם. — ואת [יוחנן]. כן צ״ל במקום
כג ואת יוסף, שלא היה לו אח בשם יוסף, (השוה מק״א ב׳ ב׳). — לקרא בספר הקדוש. חג השבועות היה (ע׳ מק״א ג׳ נ׳) וקרא פרשת היום, ואותו ספר תורה מידי הגוים הצילוהו וחבה יתרה היו מחבבין אותו (ע״ש מ״ח). — לאלהים הישועה. לשון זה (תהל׳ ג׳ ט׳)
כד היה משמש לו אִמְרָה של זירוז ועידוד. — על הפרטים של אותה מלחמה ע׳ מק״א ד׳ א׳—
כו כ״ב. — יותר מתשעת אלפים. שם ד׳ ג׳ — שלשת אלפים. — לטעם הפסקת הרדיפה
כז אחר האויב מחמת שהיה ערב שבת השוה שם ד׳ י״ז—י״ח. — על זמן נטילת השלל מעל האויבים ע״ש ד׳ י״ח וכ״ג. —

חִלְּקוּ בֵּינֵיהֶם וּבֵין הַפְּצוּעִים וְהַיְתוֹמִים וְהָאַלְמָנוֹת וְהַזְּקֵנִים הֵלֶק
לא כְּחֵלֶק: וַיְמַהֲרוּ לֶאֱסֹף אֶת כָּל נִשְׁקָם וַיַּנִּיחוּהוּ בִּמְקוֹמוֹת נוֹחִים וְאֶת

ח ל׳—י׳ ט׳. על המשך הפרשיות הללו.

פרשיות המאורעות שלמן ח׳ ל׳ ועד י׳ ט׳ אינן בסדר כרונולוגי בנוסח הספר של עכשיו.

קודם כל מתמיהה הפרשה ח׳ ל׳—ל״ג, העוסקת במפלתם של טימותאוס ובקחידס. יש כאן תמיהה הן מצד התכן והן מצד מקומה של הפרשה בתוך ההמשך.

מצד התכן מתמיה שטימותאוס ובקחידס מופיעים כאן פתאם, אבל מדברי הכותב משמע שכבר הודיע עליהם קודם לכן, בעוד שמתוך מק״א ג׳ ל״ח—ד׳ כ״ה נראה שבמלחמה זו של לוסיאס היה רק צבא אחד גדול ושריו היו — הן לפי מק״א והן לפי מק״ב — רק ניקנור וגרגיאס, ואילו לטימותאוס ובקחידס אין שום זכר במק״א. ועוד יש להעיר, שמתוך הידיעה הניתנת כאן על מנין החללים (עשרים אלף איש) שנפלו מחילם של טימותאוס ובקחידס נראה שאבידתם של אלו כמנין כל חילו של ניקנור (ח׳ ט׳) היה, ומשמע שחילם של טימותאוס ובקחידס גדול היה הרבה מחילם של ניקנור וגרגיאס.

מכאן ברור שאין לקטע זה שום שייכות למלחמתו הראשונה של לוסיאס. אם כן, קטע זה מצד מקומו אין המשכו כאן, בתוך פרשת ניקנור, שהרי הוא מפריד בין הדבקים — בין פכ״ט לבין פל״ד—ל״ו (השוה תכן פל״ד למה שנאמר בפ״י ומק״א ג׳ מ״א!).

אבל לאחר העיון בגדלם של שני הקטעים (פ״ל—ל״ג ול״ד—ל״ו) נראה שכמעט שוים הם בכמותם. מכאן אפשר לשער על טעות תיכנית שנפלה: נראה שמתחלה היו שני הקטעים הללו כתובים בשני עמודים של דף אחד ואירע שבארכיטיפוס נשמט אותו דף ממקומו וכשהחזירוהו בעליו למקומו הכניסוהו בסדר הפוך באופן שהעמוד הראשון היה במקומו של השני והשני במקומו של הראשון.

מכאן יש להסיק שאין הפסוקים ל׳—ל״ג שייכים להמשך של מלחמת לוסיאס הראשונה אלא הם ענין למלחמת לוסיאס השניה, שהרי לא יתכן כלל שמלחמה זו, שהיתה מכריעה כל כך במהלך המאורעות שביהודה ושהביאה לידי הענין הגדול של טיהור המקדש והנוכתו, לא תתפוס שום מקום במק״ב, בזה הספר שהוא מוקדש רק לפעולותיו של יהודה המקבי ובאותו כוון דוקא.

ובאמת, במק״א ד׳ א׳—ל״ח מסופר על מלחמת לוסיאס השניה, שלתקופת השנה יצא שנית למלחמה על יהודה בששים אלף רגלי וחמשת אלפים פרשים, היינו שחילו זה היה גדול בעשרים אלף איש מן החיל שהיה לו בשנה הקודמת (ע״ש ג׳ ל״ח). ועוד מסופר שיהודה בעשרת אלפיו נצח קרוב לחדש כסלו ושהמנצחים עלו ירושלים בשמחה וכשבאו להר הבית ראו את המקדש בשממתו ואת המזבח בטומאתו ואת השערים בשרפתם.

ולאחר השוואה אל המסופר כאן, ח׳ ל׳—ל״ג, נראה שכאן דוקא נרמז אותו המאורע. גם בפל״ג מדובר על חגיגת הנצחון בירושלים (ואילו בנצחון ראשון על ניקנור — מק״א ד׳ כ״ד וכ״ה — אין עליה לירושלים!) ועל השערים שנשרפו. ברור שקטע זה עסוק אף הוא בנצחונו של יהודה על לוסיאס בפעם השניה. לפי זה נראה שטימותאוס (מפלתו נרמזת גם לקמן ט׳ ג׳ וי׳ כ״ד) ובקחידס שרי צבא של חיל לוסיאס היו. ואין לתמוה על שאין להם זכר במק״א (ד׳ כ״ו ואילך), שכך דרכו של זה שלא להזכיר את שמותיהם של שרי הצבא (השוה גם מק״א ו׳ כ״ח ואילך, אף שם אין שמותיהם של שרי הצבא!), והוא די לו להזכיר את שמו של לוסיאס בלבד. ועוד ברור שקטע זה אין בו אלא כדי סיום לפרשה של אותה מלחמת לוסיאס השניה, וודאי בתחלתה של פרשה זו היה מסופר על לוסיאס שגמר

לב שְׁאָר הַשָּׁלָל הֵבִיאוּ יְרוּשָׁלָֽםִ׃ וְאֵת רֹאשׁ־הַחַיִל טִימוֹתְאוֹס הָרְגוּ וְהוּא
לג הָיָה אָדָם רָשָׁע וַיַּעַשׂ רָעוֹת רַבּוֹת לַיְּהוּדִים׃ וּבְחָגְגָם אֶת חַג־הַנִּצָּחוֹן
בְּעִיר־הָאָבוֹת וַיִּשְׂרְפוּ אֶת־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר שָׂרְפוּ אֶת שַׁעֲרֵי הַקֹּדֶשׁ
וְאֵת קְלִיסְתֶּנֵס אֲשֶׁר נִמְלַט לְבַיִת קָטָן וְהֵמָּה קִבְּלוּ הַגְּמוּל
לד כְּרִשְׁעָתָם׃ וְנִיקָנוֹר הָרָשָׁע הַמַּרְשָׁע אֲשֶׁר הֵבִיא שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים
לה סוֹחֲרִים לִקְנוֹת אֶת־הַיְּהוּדִים׃ הָכְרַע בְּעֶזְרַת יְיָ בִּידֵי הָאֲנָשִׁים שֶׁהוּא
חֲשָׁבָם בְּלִבּוֹ לְאֶפֶס וְאַחֲרֵי הִתְפַּשְּׁטוֹ אֶת־בִּגְדֵי הֲדָרוֹ בָּרַח בּוֹדֵד
בְּתוֹךְ־הָאָרֶץ כְּעֶבֶד בּוֹרֵחַ וַיָּבֹא לְאַנְטְיוֹכְיָה מְדֻכֶּה עַל־אָבְדַן הֶחָיִל׃
לו וְהָאִישׁ אֲשֶׁר לָקַח לְנַפְשׁוֹ לְסַדֵּר מִשְּׁבִי יְרוּשָׁלַםִ אֶת־[תַּשְׁלוּם] הַמַּס
לָרוֹמִיִּים הָיָה עָלָיו לְהוֹדִיעַ כִּי הַיְּהוּדִים יֵשׁ נִלְחָם לָהֶם וְעַל־כֵּן הֵם
בִּלְתִּי נִפְצָעִים מִשָּׁמְרָם אֶת־מִצְוֹת תּוֹרָתוֹ׃

בדעתו להלחם שוב ביהודה (על הדרך שהענין מסופר במק״א ד׳ כ״ו— כ״ט), ושם היה מסופר ג״כ על שרי צבאו של לוסיאס, ובתוכם גם על ניקנור (כמו שמצינו זכרו בצדו של של טימותאוס לקמן ט׳ ג׳). מתוך כל האמור יש לשער שנשמט מתוך הספר דף שלם (בן שני עמודים), ולא השלימוהו אחר כך, מפני שבעל הספר לא הרגיש בחסרונו. אותו דף היה מקומו אחר ח׳ ל״ד—ל״ו ולפני ח׳ ל׳—ל״ג.

ועוד דף אחד (בן שני עמודים) נשמט בתוך המשך זה ממקומו והוכנס אחר כך שלא במקומו, והוא הדף שהיתה בו הפרשה על טיהור המקדש וחנוכתו (י׳ א׳—ח׳). פרשה זו מקומה ודאי היה מתחלה לפני ט׳ א׳ וסמוכה היתה לסיפור כניסתם של יהודה ואנשיו לירושלים (ח׳ ל׳—ל״ג) והפרק ט׳ א׳—כ״ט סיומו היה מתחלה בפסוק י׳ ט׳.

לפי מה שנאמר, שיעורו של המשך הפרקים ח׳—י׳ מתחלה כך היה:

ח׳ א׳—כ״ט מפלתם של ניקנור וגרגיאס על יד עמאוס,

ח׳ ל״ד—ל״ו מנוסת ניקנור,

ח׳ ל׳—ל״ג מפלתם של [ניקנור ?] טימותאוס ובקחידס [שרי צבאו של לוסיאס] במלחמת בית־צור ועליתם של יהודה ומחנה ירושלים וענשם של קליסתינס וחבריו,

י׳ א׳—ח׳ טיהור המקדש וחנוכתו וקביעת חג החנוכה (כ״ה כסלו קמ״ח לשטרות),

ט׳ א׳—כ״ט חזרתו של אנטיוכוס אפיפנס מפרס, מחלתו בדרך ומיתתו,

י׳ ט׳ סיום לפרשת מיתתו של אפיפנס,

י׳ י׳ ואילך מאורעות אנטיוכוס אבפטור ולוסיאס אפיטרופוסו.

ח ל׳—ל״ו. על מפלתם של טימותאוס ובקחידס ומנוסתו של ניקנור.

לא ואת שאר השלל הביאו ירושלם. זוהי תרומת מכס לה׳ לכהנים וללוים
לב (ע׳ במד׳ ל״א כ״ח—ל׳). — ראש חיל. φυλαρχήν=ראש של פִילֵי (φύλη). בוולג׳ נמסר כשם
לג פרטי: ואת פילארכוס מחיל טימותאוס... — וישרפו את־האנשים אשר שרפו. מגיד
לך: נפרעו מהם מדה כנגד מדה, ולכך הזכיר קודם לכן מכל פשעיהם את שריפת השערים
לד דוקא (לעיל א׳ ח׳, מק״א ד׳ ל״ח). — הרשע המרשע. ביוונית: רָשָׁע מְשֻׁלָּשׁ (τρισαλιτήριος,
לה וכן לקמן ט״ו ג׳). — בתוך הארץ. בחר לו דרך הקצרה ביותר וחצה את הארץ. —
לו יש נלחם להם. על דרך הכתוב (שמות י״ד י״ד) ה׳ ילחם לכם ואתם תחרישון. —

ט בָּעֵת הַהִיא קָרָה לְאַנְטְיוֹכוֹס לַחֲזֹר בְּאִי־כָבוֹד מִן־הַמְּקוֹמוֹת
ב אֲשֶׁר בְּפָרָס׃ כִּי הוּא פָּרַץ אֶל־הָעִיר הַנִּקְרֵאת בְּשֵׁם פֶּרְסֶפּוֹלִיס
וַיִּנַּס לָבֹז הַמִּקְדָּשׁ וְלִכְבֹּשׁ אֶת הָעִיר וְעַל־כֵּן בְּהִתְקוֹמֵם הָעָם אָחֲזוּ
בְּעֶזְרַת הַנֶּשֶׁק וְאַנְטְיוֹכוֹס אֲשֶׁר הֻכָּה בִּידֵי בְנֵי־הָאָרֶץ שָׁב עַל־
ג עֲקֵבָיו בְּחֶרְפָּה׃ וּבִהְיוֹתוֹ קָרוֹב אֶל־אַחְמְתָא שָׁמַע אֶת־אֲשֶׁר קָרָה
ד לְנִיקָנוֹר וְאֶת־אֲשֶׁר הָיָה לְאַנְשֵׁי טִימוֹתְאוֹס׃ וּבָחֲרוֹת אַפּוֹ חָשַׁב
לְהָסֵב אֶל־הַיְּהוּדִים אֶת־הַגְּמוּל בְּעַד הַמַּפָּלָה אֲשֶׁר נָחַל מֵעֵת אֲשֶׁר
הֱנִיסוּהוּ וְלָכֵן צִוָּה עַל הָרַכָּב לִדְפֹּק אֶת־הַסּוּסִים בְּלִי־מְנוּחָה עַד־
סוֹף הַמַּסָּע בְּעוֹד אֲשֶׁר כְּבָר נִגְזַר עָלָיו הַדִּין מִן־הַשָּׁמַיִם וְכֹה אָמַר
בְּגַאֲוָתוֹ בֵּית־קְבָרוֹת לַיְּהוּדִים אֶעֱשֶׂה אֶת יְרוּשָׁלַםִ בְּבוֹאִי שָׁמָּה׃
ה וַיְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הָרוֹאֶה־כֹּל הִכָּהוּ מַכָּה אֲנוּשָׁה וּבִלְתִּי־נִרְאָה וְעַד
לֹא כִלָּה דְבָרָיו וַתֹּאחֲזֵהוּ מַחֲלָה מֵאֲנָה הֵרָפֵא בְּמֵעָיו וּמַכְאוֹבִים

ט א׳—כ״ט. מיתתו המשונה של אפיפנס.

לאחר שראה אנטיוכוס אפיפנס שהצליח בקביעת שלטונו ובעשיית סדרים כרצונו בעניני ההיליניות במדינות המזרח גמר בדעתו לילך לעילם ולבז שם את האוצרות שבמקדש, שהוציאום בני עילם בשעתם מבבל. אבל באותן הארצות ההרריות אפשר אף לגדולי המלכים שיגחלו מפלה. וכך היה לאנטיוכוס. בימי האביב שבשנת 163 לפני סה״נ יצא למסעו לארץ מדי ונטה בדרכו דרומית לצד שושן־אספהן. שם, קרוב לאספהן, היתה המצודה גַבֵּי (ע׳ מק״א ו׳ ט׳ בפי׳), וממנה דרך המלך לעילם ההררית. באותה דרך הלך אפיפנס. כאן, בפ״ב שבפרשה זו, ניתן שם עיר פרסיפוליס ושם זה אינו אומר אלא פרשני כתרגומו: עיר של פרס (וכן הוא אומר במק״א ו׳ א׳: יש בעילם בפרס עיר מפוארת בעושר...), שהרי העיר גופה ששמה הפרטי הוא פרסיפוליס היא במרחק של ארבע מאות קילומיטר בדרומה של אספהן. סופו של אפיפנס בנסיעתו זו היה שמתוך חמדתו הגדולה לבז נחל מפלה ועל כרחו חזר באי־כבוד בדרך אחמתא, — כך מספר הכותב (ע׳ בפ״ג). ולפי שאר ההיסטוריינים מת בגַבֵּי המצודה. מתוך כך יש סובר (Kugler 389) להגיה אספהן (Aspadana) במקום אחמתא (Agbatana). כמו כן יש סמך להגהה זו במה שרצה אפיפנס לחזור דרך בבל (ע׳ מק״א ו׳ ד׳) לדרומה של סוריה, ואין דרך זו באחמתא, שהרי לשם כך היה צריך לעשות סיבוב גדול בהרים, והימים ימי חורף. וודאי היה ברצונו לילך דרך גַבֵּי ושושן. — לפרשה זו השוה מק״א ו׳ א׳ ט״ז, וכן מק״ב א׳ י״ב—ט״ז. —

א מן־המקומות אשר בפרס=הארצות העליונות (מק״א ו׳ א׳). — וינס לבז. ולפי
ב אפיאנוס (Syr. 66) עלה הנסיון בידו. — הכה בידי בני־הארץ. ע׳ לעיל א׳ ט״ז, שזרקו עליו כהני נניה אבנים ופצעוהו (כיוצא בזה מספר אף גראניוס, מביאו Motzo 130). —
ג אחמתא. Hagmatana בפרסית העתיקה=Agamatana בבבלית=Agmadana בעילמית=Hamadan
ה של עכשיו, והיא Ekbatana. — ובלתי נראה. יש מפרשים לשון זה שהמכה היתה נוראה, שלא נראתה כמותה מעולם, ויש תופסין הלשון שהמכה לא היתה נראית מבחוץ, שהיתה בפנימיות גופו, באיבריו הפנימיים. מחלתו היתה קשה מאד, עד שנתפשטה שמועה קודם הזמן שהוא מת, ובאנטיוכיה הרחוקה מעילם האמינו לשמועה זו, ולפיכך ראו שם צורך

ו מָרִים בְּקִרְבּוֹ: וּבְצֶדֶק גָּמוּר כִּי בְּמַכְאוֹבִים רַבִּים וְנִמְרָצִים הָיָה
ז מְעַנֶּה מְעֵיהֶם שֶׁל אֲחֵרִים: וְהוּא לֹא הִרְפָּה מִגַּאֲוָתוֹ וְעוֹד מִלֵּא לִבּוֹ
בִּזְדוֹנוֹ וּבְאֵשׁ חָרָה אַפּוֹ עַל־הַיְּהוּדִים וַיְצַו לְמַהֵר לִנְסֹעַ וַיִּקֶר־לוֹ
לִנְפֹּל מִתּוֹךְ־הַמֶּרְכָּבָה הַשּׁוֹטֶפֶת בִּמְרוּצָתָהּ וּבְנָפְלוֹ קָשֶׁה רֻסְּקוּ כָּל־
ח אֵבְרֵי גוּפוֹ: וְהוּא אֲשֶׁר לִפְנֵי־כֵן הָיָה נִרְאֶה כִּמְצַוֶּה לְגַלֵּי־הַיָּם
בְּגֹבַהּ־לֵב הַגָּדוֹל מִבֶּן־אָדָם וַאֲשֶׁר חָשַׁב לִשְׁקֹל בְּפֶלֶס גָּבְהֵי־הָרִים
נָפַל לָאָרֶץ וְהָיָה נִשָּׂא בְּמִטָּה לְמַעַן הַרְאוֹת לַכֹּל אֶת כֹּחַ־הָאֱלֹהִים
ט הַגָּלוּי: עַד־אֲשֶׁר מִתּוֹךְ בְּשַׂר־הָרָשָׁע יָצְאוּ תוֹלָעִים וּבְעִנּוּיִים וְיִסּוּרִים
הָיוּ נִשָּׁלִים מֵעַל הַחַי מִפְּלֵי בָשָׂר וְכָל־הַמַּחֲנֶה לֹא נָשָׂא אֶת־הָרִקָּבוֹן
י מֵרֹב צַחֲנָה: וַאֲשֶׁר לִפְנֵי־כֵן הָיָה כְתוֹפֵשׂ כּוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לֹא יָכֹל
יא אִישׁ לְשֵׂאתוֹ מִפְּנֵי מַשְּׂאַת הַצַּחֲנָה אֲשֶׁר לֹא־תְסֻבָּל: וְעַתָּה בְּרֹבוֹת
מַכְאוֹבָיו הֵחֵל לַעֲזֹב אֶת רָב־זְדוֹנוֹ וַיַּכֵּר בְּמוּסַר אֱלֹהִים כִּי מַכְאוֹבָיו
יב הוֹלְכִים וְרַבִּים בְּכָל־רֶגַע: וְלֹא יָכֹל לִסְבֹּל אֶת־צַחֲנַת גְּוִיָּתוֹ וַיֹּאמַר
טוֹב לְהִכָּנַע לִפְנֵי הָאֱלֹהִים וְאֵין לְבֶן־תְּמוּתָה לַחְשֹׁב אֶת־עַצְמוֹ
יג כֵּאלֹהִים: וַיִּתְפַּלֵּל הָרָשָׁע לַאדֹנָי אֲשֶׁר לֹא הָיָה מְרַחֵם עָלָיו עוֹד
יד וַיֹּאמַר: לַעֲשׂוֹת חָפְשִׁית אֶת־עִיר הַקֹּדֶשׁ אֲשֶׁר נֶחְפָּז הָיָה לְהַגִּיעַ
טו אֵלֶיהָ וּלְשׁוּתָהּ לְאַדְמַת הָאָרֶץ וּלְהָפְכָהּ לְבֵית הַקְּבָרוֹת: וּלְהַשְׁווֹת
לִבְנֵי־אַתּוּנָה אֶת־הַיְּהוּדִים כֻּלָּם אֲשֶׁר חוֹשֵׁב הָיָה לֹא לְכַבְּדָם
בִּקְבוּרָה כִּי אִם־לְתִתָּם אוֹתָם וְאֶת־טַפָּם מַאֲכָל לְעוֹף הַשָּׁמַיִם

לסדר את עניני המלכות ולכתוב אל לוסיאס שישקיט את היהודים בדברי שלום כדי שיוכל לחזור לאנטיוכיה ולעסוק בענינים החשובים ביותר לשלטון המדינה. כל זה היה כשאנטיוכוס עדיין קיים היה בחיים, אלא שהיה חולה במחלה מסוכנת. מתוך המקורות קשה לעמוד על טיבה של אותה מחלה. לפי הגדרתו של אפיאנוס מחלת השחפת (φθίνων) היתה, שהיתה מכלה את בשרו עד שמת בש׳ קמ״ט לשטרות (בערך 163–164). וכן כותב בעל מק״א (ו׳ ט״ז): וימת שם אנטיוכוס המלך בשנת תשע וארבעים ומאה. אבל באנטיוכיה ובמדינה היו כלם סבורים שמת קודם לכן. וכן מספר Chronicon של אבסיביוס שבנוסח ארמיני (עמוד 119 בהוצאת קארסט 1911, מביאהו Motzo): „ואחר אנטיוכוס אפיפנס בזמן שהיה עדיין בחיים מלך אנטיוכוס בנו, שהיה כמעט בן י״ב שנים, והיה מכונה אבפטור, ובמשך שנה וששה חדשים במלכותו עוד היה אביו חי". ובזה מתבאר שלפי אגרת יהודה המקבי (לעיל א׳ ט״ז ואילך) ולפי האגרות שלקמן בפרק י״א (וכן יוצא אף מתוך הפרק של כאן) מת אפיפנס בש׳ קמ״ח לשטרות עוד לפני חדש כסלו (דיסימבר 165) ולפני טיהור המקדש, ולפי מק״א ו׳ ט״ז מת
טו בש׳ קמ״ט לשטרות. — ולהשוות לבני אתונה. אף אם לא היה נדרו זה מתאים למציאות, מכל מקום קו יפה הוא בהלך נפשו של בר נש זה: אוהב־היליניות שבכל נימי נפשו היה אדוק באתונה ואנשיה (אפילו את הסגנון הלשכתי שבאתונה הנהיג באנטיוכיה!)

טז וּלְהַיּוֹת הַשָּׂדֶה: וְאֶת בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר לִפְנֵי־כֵן בָּזָה לְפָאֵר
בְּמַתָּנוֹת הַיָּפוֹת בְּיוֹתֵר וּלְהָשִׁיב אֶת־כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ כֻּלָּם וְלָתֵת אֶת־
יז הַהוֹצָאוֹת הַנִּדְרָשׁוֹת לְמַעֲשֵׂה הַקָּרְבָּנוֹת מֵהַכְנָסוֹתָיו שֶׁלּוֹ: וְעַל־כָּל־
אֵלֶּה יִהְיֶה הוּא עַצְמוֹ יְהוּדִי וּבְכָל־מְקוֹם־יִשּׁוּב אֲשֶׁר יָבֹא שָׁמָּה
יח יוֹדִיעַ כֹּחַ־הָאֱלֹהִים: וְכַאֲשֶׁר לֹא הִרְפּוּ מַכְאוֹבָיו מִמֶּנּוּ כִּי בָא עָלָיו
מִשְׁפַּט־הָאֱלֹהִים הַצַּדִּיק כָּתַב אֶל־הַיְּהוּדִים בְּאַבֵּד תִּקְוָתוֹ אֶת־הָאִגֶּרֶת
הַזֹּאת וּבָהּ כְּעֵין בַּקָּשַׁת רַחֲמִים וּבָהּ נֶאֱמַר כָּכָה:
יט לַיְּהוּדִים הַנֶּאֱמָנִים הָאֶזְרָחִים שָׁלוֹם רַב וּבְרִיאוּת וְהַצְלָחָה
כ הַמֶּלֶךְ וְשַׂר־הַצָּבָא אַנְטִיוֹכוֹס: אִם אַתֶּם שָׁלוֹם וּבְנֵיכֶם וּמַעֲשֵׂיכֶם הֵם
כא כִּרְצוֹנְכֶם בַּשָּׁמַיִם תִּקְוָתִי: בְּזָכְרִי בְּאַהֲבָה אֶת־כְּבוֹדְכֶם וְאֶת־
מַחְשְׁבֹתֵיכֶם הַטּוֹבָה אֵלַי בְּשׁוּבִי מִן־הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר בְּפָרַס וּבְנָפְלִי
כב בְּמַחֲלָה קָשָׁה חָשַׁבְתִּי לְדָבָר נָחוּץ לִדְאֹג לְבִטְחוֹן הַכֹּל: אֵינֶנִּי
מְיָאֵשׁ אֶת־לִבִּי בַּאֲשֶׁר אִתִּי כִּי יֶשׁ־לִי תִקְוָה שְׁלֵמָה לְהִנָּצֵל
כג מִמַּחֲלָתִי: אֲבָל בִּרְאוֹתִי כִּי גַם אָבִי בְּצֵאתוֹ לַמִּלְחָמָה אֶל הַמְּקוֹמוֹת
כד הַגְּבוֹהִים מִנָּה אֶת־הַמֶּלֶךְ אַחֲרָיו: לְמַעַן אֲשֶׁר אִם־יָבֹא דָבָר בִּלְתִּי

יז אין לו ברכה גדולה מזו לכשירצה בטובתם של היהודים: כבני אתונה יהיו לו! — בנוגע לנדריו אלו של אנטיוכוס כותב Bevenot: „מפרשים ידועים יוכלו ללעוג להבטחותיו אלו של אפיפנס. אבל זוהי מדה סורית טהורה: לעשות הבטחות בשפלות רוח יתרה בימי צרה ושלא
יט–כב לקיימן אח״כ". — ביחס לאגרת אפיפנס החולה (חסר בה התאריך) על בנו יורש כסאו נראית הסברה (Bevan, House of Seleucus, II, 177, 299) שאגרת זו נערכה אל היהודים המתיוונים, והם הם הנאמנים והאזרחים (י״ט), כלו׳ הדברים מכוונים אל אותם היהודים שהיו באמת נאמנים לאפיפנס ושהיו רשומים בין אזרחי אנטיוכיה. באגרתו זו הוא מודיעם שבחזרו ממדינת פרס חלה מחלה מסוכנת, ואע״פ שיקוה להבריא, מכל מקום הוא עושה כמעשה אביו, שכשרצה לילך למדינות העליונות הודיע מי יהיה יורש כסאו, שאם יקרהו המות לא יתקוממו העמים בידעם למי הנחיל את השלטון. ואף הוא, אפיפנס, עושה כך וכדי למנוע אפשרות של מרידה במותו הוא ממליך לאנטיוכוס בנו. ובהזכירו לאותם היהודים את הטובות שעשה להם יזרזם לישאר נאמנים לבנו, וודאי בנו גם הוא ישמר להם חסד. אבל בעל מק״ב (לעיל בפי״ג–ט״ז) הוציא דברי האגרת מפשוטם והסיק בדרך דרש שהדברים נכתבו אל כלל ישראל ושאפיפנס הבטיח בשעת חוליו לשחרר את ירושלים ולשפרה ולהשוות את היהודים לבני אתונה ולפאר את המקדש ולהחזיר את כליו ואף ליתן ממונו לקרבנות ולהיות יהודי ולפרסם בכל העולם כח אלהיהם של ישראל. — אפשר שאגרת זו היתה כעין מכתב חוזר שנשלח גם אל יהודי אנטיוכיה ואחרים. — מן הלשון „וגם כתבתי אליו הדברים הבאים למטה" (שבפכ״ה) משמע שלאגרת זו היתה מצורפת עוד העתקת אגרתו
יט של אפיפנס אל אבפטור בנו שהוא ממליכהו במקומו. — ליהודים הנאמנים. τοῖς
כג χρηστοῖς =המועילים, הישרים, הטובים — במובן כשרות פוליטית. — בצאתו למלחמה

צָפוּי וְקָרָהוּ אָסוֹן יֵדְעוּ אַנְשֵׁי הָאָרֶץ בִּידֵי מִי נִתְּנוּ הָעִנְיָנִים וּבַל־
כה יִהְיוּ נְבוֹכִים׃ וּבְרָאוֹתִי גַּם־כֵּן שֶׁהַמּוֹשְׁלִים הַקְּרוֹבִים וּשְׁכֵנֵי הַמַּלְכוּת
מְצַפִּים לִשְׁעַת הַכֹּשֶׁר וּמְחַכִּים לַאֲשֶׁר יִקְרֶה מִנִּיתִי לְמֶלֶךְ אֶת־בְּנִי
אַנְטִיוֹכוֹס אֲשֶׁר פְּעָמִים רַבּוֹת בְּמַהֲרִי אֶל־הַפְּלָכִים הַגְּבֹהִים הֶעֱמַדְתִּיו
כו וְהִצַּגְתִּיו לִפְנֵיכֶם וְגַם כָּתַבְתִּי אֵלָיו הַדְּבָרִים הַבָּאִים לְמָטָּה׃ וְקֹרֵא
אֲנִי אֲלֵיכֶם וּמְבַקֵּשׁ מִכֶּם כִּי בְזָכְרְכֶם אֶת־הַמַּעֲשִׂים הַטּוֹבִים לַכְּלָל
וְלַפְּרָט יִשְׁמֹר כָּל־אִישׁ מִכֶּם אֶת־מַחֲשַׁבְתּוֹ הַטּוֹבָה אֵלַי וְאֶל־בְּנִי׃
כז וּבָטוּחַ אֲנִי כִּי הוּא יֵלֵךְ בִּדְרָכַי וְיִתְהַלֵּךְ אִתְּכֶם בִּנְדִיבוּת וּבְאַהֲבַת
אָדָם׃

כח כֵּן כִּלָּה אֶת־חַיָּיו בַּנֵּכָר עַל־הֶהָרִים בְּמָוֶת נוֹרָא רֹצֵחַ־אָדָם
כט וּמְחָרֵף אַחֲרֵי סָבְלוֹ נוֹרָאוֹת אֲשֶׁר הָיָה עוֹשֶׂה לַאֲחֵרִים׃ וְאֶת־גְּוִיָּתוֹ
הֶעֱבִיר לִמְקוֹמוֹ פִילִפּוֹס אֲשֶׁר גָּדַל אִתּוֹ וְהוּא בְּפַחְדּוֹ מִפְּנֵי בֶּן־
אַנְטִיוֹכוֹס בָּרַח אֶל־תַּלְמַי פִילוֹמֵטוֹר מִצְרָיְמָה׃

וּמַקַּבִּי וַאֲשֶׁר אִתּוֹ שָׁבוּ וַיִּכְבְּשׁוּ בְּעֶזְרַת יְיָ מִנְהִיגָם אֶת־הַמִּקְדָּשׁ
ב וְאֶת־הָעִיר׃ וְאֶת־הַמִּזְבְּחוֹת אֲשֶׁר נִבְנוּ עַל־הַכִּכָּר בִּידֵי הַנָּכְרִים וְגַם־
ג אֶת־יִרְאָתָם הָרָסוּ׃ וּכְטַהֲרָם אֶת־הַמִּקְדָּשׁ עָשׂוּ מִזְבֵּחַ אַחֵר וַאֲבָנִים
מְשַׁלְהָבוֹת וַיּוֹצִיאוּ אֵשׁ מֵהֶן וַיָּבִיאוּ קָרְבָּנוֹת כַּעֲבֹר שְׁנָתַיִם וַיַּעֲשׂוּ

כח אל־המקומות הגבוהים. ע׳ מק״א ג׳ ל״ז. – במות נורא. μόρῳ (=בגורל רע). —
כט ואת־גויתו העביר. ודאי חנטוהו קודם לכן, כנהוג, ואח״כ העבירוהו. — אשר גדל אתו. ὁ σύντροφος αὐτοῦ, – תאר הוא לאהובו של מלך שהיה חברו מנעוריו (על מעלת התאר הזה ע׳ Corradi 269 sqq.), והשוה מל״א י״ב ח׳ ויועץ את הילדים אשר גדלו אתו אשר העמדים לפניו. — בפחדו מפני בן־אנטיוכוס. באמת לא מפני בנו של אנטיוכוס פחד, אלא מפני לוסיאס שתפס בידו עם המלך אף את עניני המלכות וראה שאין טוב לפניו אלא להסיר את פיליפוס מעל דרכו. כאן נרמז הענין בקיצור, ולפי מק״א ו׳ חזר פיליפוס עם חילו של אפיפנס מפרס וכבש לו את אנטיוכיה, אלא שלוסיאס נצחהו אחר כך והמליך את אבפטור, בנו של אפיפנס, ואז נמלט פיליפוס למצרים (ולפי יוספוס, קדמ׳ י״ב ט׳ ז׳, נתפס והומת). —

י א׳–ט׳. טיהור המקדש וקביעת חג החנוכה (א׳—ח׳) וסיום פרשת אנטיוכוס (ט׳).

א פסוק א׳ הוא המשך אל ח׳ ל׳–ל״ג. — לענין טיהור המקדש וקביעת חג החנוכה השוה מק״א ד׳ ל״ו—נ״ט. – את־המקדש ואת־העיר. אבל לא את המצודה (ע׳ מק״א ד׳ מ״א).—
ב את־בתי יראתם. τεμένη =וולג׳ delubra (=היכלות). עיקר ענינו ביוונית: חורשה קדושה
ג שמשתחוים שם לירואתם. – אבנים משלהבות ויוציאו מהן אש. אש טהורה (ולא: אש זרה, ע׳ ויק׳ י׳ א׳ ועוד) שתהא ראויה לבער על המזבח. ועשו ממש כאדם הראשון בשעתו שזימן לו [הקב״ה] שני רעפים (=אבנים משולהבות) והקישן זה לזה (=פסחים נ״ד ב׳: והביא שתי אבנים וטחנן זו בזו) ויצא האור (ב״ר י״א, וכן י״ב ופ״ב). – כעבר שנתים.

ד קְטֹרֶת וְנֵרוֹת וַיָּשִׂימוּ אֶת־לֶחֶם הַפָּנִים׃ וְאַחֲרֵי עֲשׂוֹתָם כָּל־אֵלֶּה
הִתְנַפְּלוּ לִפְנֵי יְיָ וַיִּתְחַנְּנוּ לְבִלְתִּי הָבִיא עֲלֵיהֶם רָעוֹת כָּאֵלֶּה עוֹד
וּבְשׁוּבָם לַחֲטֹא יְיַסְּרֵם בְּרַחֲמָיו וְאַל־יִתְּנֵם עוֹד בִּידֵי מְחָרְפִים וְעַמִּים
ה זָרִים׃ וּבַיּוֹם אֲשֶׁר טֻמָּא הַמִּקְדָּשׁ בִּידֵי נָכְרִים בַּיּוֹם הַהוּא הָיָה
ו טְהוֹר הַמִּקְדָּשׁ בְּעֶשְׂרִים וַחֲמִשָּׁה בַחֹדֶשׁ הַהוּא הוּא כִּסְלֵו׃ וַיָּחֹגּוּ
אֶת־שְׁמֹנַת הַיָּמִים בְּשִׂמְחָה כְּחַג־הַסֻּכּוֹת בְּזָכְרָם אֶת־רְעוֹתָם לִפְנֵי
ז זְמַן־מָה בְּחַג הַסֻּכּוֹת בֶּהָרִים וּבַמְּעָרוֹת כְּחַיּוֹת הַשָּׂדֶה׃ וְעַל־כֵּן
בְּעַנְפֵי עֵץ עָבוֹת וּבְעַנְפֵי הָדָר וּבְ[כַפּוֹת] תְּמָרִים בִּידֵיהֶם הוֹדוּ
ח לַאֲשֶׁר הִצְלִיחַ בְּיָדָם לְטַהֵר אֶת־מְכוֹנוֹ׃ וּבְדַעַת כֻּלָּם נִמְנוּ וְקָבְעוּ
ט לְכָל־עַם הַיְּהוּדִים לָחֹג מִדֵּי שָׁנָה בְשָׁנָה אֶת הַיָּמִים הָאֵלֶּה׃ כֵּן
הָיוּ הַדְּבָרִים בְּקֵץ אַנְטִיוֹכוֹס הַמְּכֻנֶּה אַפִּיפָנֵס׃

ולפי מק״א (א׳ נ״ד, ד׳ נ״ב ונ״ד) ויוספוס (קדמ׳) עברו ג׳ שנים, ולפי דניאל (ט׳ כ״ז) ויוספוס במלחמות (א׳ א׳ א׳) עברו שלש שנים ומחצה. נראה שההבדל (אם רק אין כאן טעות של שנתים במקום שלש שנים) הוא מפאת התפיסה שבענין: לפי בעל מק״ב נמנות השנים רק מתחלת פעולתו של יהודה המקבי. – ונרות. שבעת הנרות שבמנורה (השוה מק״א ד׳ מ״ט—נ׳). אולי כותב הוא כך בהשפעת הלשון שבאגרת יהודה, לעיל א׳ ח׳. — ועל־כן. כיון שלפני ב׳ חדשים לא היה בידם לחֹג את חג הסכות בסימני התגיגה שהיו נהוגים בישראל אמרו לשלם את חובם לשמים ולחֹג את החג של חנוכה באותם הסימנים. — בענפי עץ עבות. ביווני: θύρσους =מקלות של קיסוס או של גפן מעוטפים עלי קיסוס, שהיה נושא האליל בכוס וכהנותיו. – ובענפי הדר. καὶ κλάδους ὡραίους =ובענפים יפים, ואין ספק שכוונתו ללשון פרי עץ הדר שבויקרא כ״ג מ׳. – וב[כפות] תמרים. φοίνικας, וכוונתו לכפות תמרים (ומק״א י״ג נ״א βαΐων =כפות תמרים). – ובדעת כלם נמנו
ח וקבעו... הוא רומז כאן לִקביעת החג של חנוכה ע״י בית דינו של יהודה המקבי ולפסק הלכה שכל ישראל חייבים בחגיגה. מכאן אנו עומדים על כוונתו של בעל הספר שקבע את האגרות בתחלתו. —

חלק ב: המלחמות עד יום ניקנור (י׳ י׳—ט״ו מ׳).

י י׳—ל״ח. מלחמות יהודה עם השכנים.

בפרשה זו יש ג׳ סעיפים:

א) פתיחה לחלק ב׳ של הספר (י׳—י״ג): הכותב מציג לפני הקורא את אנטיוכוס V אבפטור (מדרשו של השם ביוונית: אביו היה טוב, ולפיכך מוסיף הכותב: בן הרשע ההוא! – לפי מק״א ו׳ י״ז לוסיאס הוא שעיטרהו לאבפטור בכינוי זה). אבפטור מינה את לוסיאס לראש הממשלה (ולפי מק״א ו׳ י״ד—ט״ו מינה אפיפנס אביו את פיליפוס למשרה זו. מחילופי גברא של אלו צמחה אח״כ טובה ליהודה, ע׳ לקמן י״ג כ״ג).

ב) יהודה כבש את מצודות האדומיים (י״ד—כ״ג). אחר הגיגת החנוכה ביצרו את הר ציון בחומות גבוהות ובמגדלים חזקים, ואף את בית־צור ביצרו מפני האדומיים (מק״א ד׳ ס׳—ס״א, וע׳ ו׳ ז׳). כששמעו הגוים מסביב על הצלחתם של היהודים, שבנו את המזבח וחנכו את המקדש, התחילו מרוב קנאה להשמיד את היהודים היושבים בקרבם

י וְעַתָּה נְסַפֵּר אֶת־דִּבְרֵי אַנְטִיוֹכוֹס אַבְפָּטוֹר בֶּן־הָרָשָׁע הַהוּא
יא בְּצַמְצְמֵנוּ אֶת־הַמִּקְרִים בְּצָרוֹת הַמִּלְחָמוֹת׃ וְהוּא בְּקַבְּלוֹ אֶת־הַמְּלוּכָה
הֶעֱמִיד עַל־הַשִּׁלְטוֹן אָדָם אֶחָד לוּסִיאַס שַׂר־צָבָא הָרֹאשׁ לִשְׂדֵה־
יב אֲרָם וּפוֹנִיקְיָה׃ כִּי תַּלְמַי הַמְּכֻנֶּה מַקְרוֹן אֲשֶׁר חָשַׁב לְטוֹב לִשְׁמֹר
אֶל־הַיְּהוּדִים אֶת־הַצֶּדֶק אַחַר הָעַוְלוֹת שֶׁנַּעֲשׂוּ לָהֶם שָׁאַף לִחְיוֹת
יג אִתָּם בְּשָׁלוֹם׃ וְלָכֵן הָאֳשַׁם לִפְנֵי אַבְפָּטוֹר עַל־יְדֵי אוֹהֲבָיו וַיְהִי
כְּשָׁמְעוֹ כִּי כֻלָּם בּוֹגֵד יִקְרְאוּ לוֹ עַל אֲשֶׁר עָזַב אֶת־קַפְרִיסִין שֶׁהִפְקִיד
פִילוֹמֵטוֹר בְּיָדוֹ וַיַּעֲבֹר אֶל אַנְטִיוֹכוֹס אַפִּיפָנֵס וּכְשֶׁלֹּא הָיָה בְּיָדוֹ
לִנְהֹג אֶת־שִׁלְטוֹנוֹ הֶחָשׁוּב בְּכָבוֹד וַיְסַמֵּם אֶת בְּשָׂרוֹ וַיַּעֲזֹב אֶת־
הַחַיִּים׃

(מק״א ה׳ א׳—ב׳), וכשנודע ליהודה נזדרז והלך להעניש לאותם הגוים. ראשית מעשהו היתה ליפרע מבני עשו שבעקרבים: הכניעם ונטל שללם (שם, ג׳). אח״כ פנה אל בני־בעון, שהיו מציקים ליהודים על הדרכים: שרף את המגדלים, שנמלטו שמה בני בעון, על האנשים שבתוכם (שם, ד׳—ו׳). כאן, במק״ב, מסופרים אותם המאורעות ביתר אריכות: גרגיאס, שר הצבא שבאדום, עשה מלחמה בחיל שכורים והאדומיים עזרו על ידו. אבל הם נחלו מפלה לפני יהודה. הוא היה צריך לילך בעצמו למקומות אחרים והניח לאנשיו ללכד את המבצרים שהיו האדומיים בהם. דרך אגב, מספר הכותב שלרבים מן האדומיים עלה להמלט על נפשם מחמת שבוגדים מן היהודים סייעו בידיהם בעד שוחד ממון שקיבלו מידם. וכשנודע הדבר ליהודה דן את הבוגדים למיתה וכבש אותם המגדלים. לאחר השוואת מק״א למק״ב נראה שהראשון דייק בשם המקום והשני האריך בסיפור הדברים, ושניהם ממלאים זה לזה.

אע״פ שלפי ההמשך שלכאן נראה שהמאורעות ההן בימי אנטיוכוס V אבפטור היו, מכל מקום ממק״א מתברר שתחלתה של שלשלת מאורעות זו (ע׳ מק״א ה׳ ג׳—ס״ח) עוד קודם מותו של אפיפנס היתה (שם, ו׳ א׳—י״ד). ענין זה מתיישב ע״י העובדה שאבפטור מלך עוד קודם מות אביו (ע׳ לעיל ט׳ ה׳ בפי׳).

ג) מפלתו של טימותאוס ומיתתו (כ״ד—ל״ח). הסיפור שבמק״א ה׳ ו׳—ח׳ (שבא בהמשך למלחמה באדומיים) אין לו חבר במק״ב, וכמו־כן אין במק״א זכר למלחמת טימותאוס ולוסיאס ביהודה, שבא סיפורה כאן בהמשך למלחמה באדומיים, שהרי שם — במק״א — בא סיפור הענין עם הגוים שבגלעד, ג״כ בהנהגתו של טימותאוס, ורדיפת היהודים בארץ טוב (ה׳ ט׳—י״ג).

הכלל הוא, שכל אחד משני הכותבים בחר לו מן החומר שלפניו את הרצוי לו לתכליתו.

י—יא אבפטור בן־הרשע ההוא. תאר והיפוכו (ע׳ לעיל). — אדם אחד מתוך בוז ללוסיאס הוא מוציאו בלשון זה, ובאמת יודע היה הכותב מי הוא לוסיאס (ע׳ י״א א׳). —
יב כי תלמי. מתן טעם הוא למינויו של גרגיאס על עמק סוריה ופוניקיה, שהיה תלמי מושל
יג שם קודם לכן (ע׳ ח׳ ח׳). — מקרון. Μάκρων=גדול. — על־עזבו את־קפריסין. כוונתו: מקרון עזב את שירותו אצל בית תלמי, שהיה מושל קפריסין מטעם מלך מצרים, ועבר לשרת את אפיפנס מלך סוריה (על שירותו זו מעיד גם פולוביוס י״ח נ״ה ו׳ כ״ז י״ג). —

יד וּבִהְיוֹת גָּרְגִּיאַס לְשַׂר־צָבָא בַּמְּקוֹמוֹת הָהֵם וַיֶּאֱסֹף שְׂכִירִים
טו וַיְכַלְכֵּל אֶת־הַמִּלְחָמָה בַּיְּהוּדִים׃ וּבְנֵי אֱדוֹם אֲשֶׁר הָיוּ לָהֶם מִבְצָרִים
נוֹחִים הִתְחַזְּקוּ אַף הֵם עֲלֵיהֶם וַיִּהְיוּ מַרְגִּיזִים אֶת־הַיְּהוּדִים וְאֶת־
טז הַבּוֹרְחִים מִירוּשָׁלַיִם הָיוּ מְקַבְּלִים וַיַּחֲזִיקוּ בַּמִּלְחָמָה׃ וְאַנְשֵׁי הַמַּקָּבִי
עָרְכוּ תְּפִלָּה וַיְבַקְשׁוּ מֵאֵת אֱלֹהִים לִהְיוֹת לָהֶם לְעֵזֶר וַיַּעֲלוּ עַל־
יז מִבְצְרֵי הָאֲדוֹמִים׃ וְאַחֲרֵי הִתְנַפְּלָם עֲלֵיהֶם בְּחֹזֶק כָּבְשׁוּ אֶת־הַמְּקוֹמוֹת
וְאֵת כָּל־הַנִּלְחָמִים מֵעַל־הַחוֹמָה הֵנִיסוּ וְאֵת כָּל הַבָּאִים לְיָדָם הֵמִיתוּ
יח וַיַּפִּילוּ לֹא פָחוֹת מֵרִבֹּתָיִם׃ וְכַאֲשֶׁר בָּרְחוּ לֹא פָחוֹת מִתִּשְׁעַת אֲלָפִים
יט לִשְׁנֵי מִגְדָּלִים בְּצוּרִים מְאֹד כִּי הָיָה לָהֶם הַכֹּל לְמָצוֹר׃ וַיַּעֲזֹב הַמַּקָּבִי
אֶת־שִׁמְעוֹן וְאֶת־יוֹסֵף וְכֵן אֶת־זַכַּי וַאֲנָשִׁים דֵּי הַמָּצוֹר וְהוּא יָצָא לַמְּקוֹמוֹת
כ הַנְּחוּצִים׃ וְאַנְשֵׁי שִׁמְעוֹן אֹהֲבֵי כֶסֶף נִפְתּוּ בַּכֶּסֶף עַל־יְדֵי אֲחֵרִים מֵאַנְשֵׁי
הַמִּגְדָּלִים וַיִּקְחוּ שִׁבְעִים אֶלֶף אֲדַרְכְּמוֹנִים וַיִּתְּנוּ לַאֲחֵרִים לִבְרֹחַ׃
כא וְכַאֲשֶׁר הִגִּידוּ לַמַּקָּבִי אֶת־הַנַּעֲשָׂה וַיֶּאֱסֹף אֶת־רָאשֵׁי הָעָם וַיַּרְשַׁע
אֶת־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר מָכְרוּ אֶת־אֲחֵיהֶם בְּכֶסֶף בְּהוֹצִיאָם לַחָפְשִׁי אֶת־
כב הָאוֹיְבִים לְמַעַן יִלָּחֲמוּ בָהֶם׃ וַיָּמֶת אֶת־הָאֲנָשִׁים הָהֵם שֶׁהָיוּ בוֹגְדִים
כג וַיִּלְכֹּד מִיָּד אֶת־שְׁנֵי הַמִּגְדָּלִים׃ וּבְהַצְלִיחַ הַכֹּל בְּיָדָיו וַיַּשְׁמֵד בִּשְׁנֵי
הַמִּגְדָּלִים יוֹתֵר מֵרִבֹּתַיִם בַּנֶּשֶׁק׃

כד וְטִימוֹתָאוֹס שֶׁנֻּצַּח לִפְנֵי־כֵן עַל־יְדֵי הַיְּהוּדִים אָסַף חַיִל נָכְרִי
הַרְבֵּה מְאֹד וְגַם פָּרָשֵׁי־אַסְיָה אָסַף לֹא מְעַט וַיָּבֹא לִכְבֹּשׁ אֶת־
כה יְהוּדָה בְּכֹחַ הַנֶּשֶׁק׃ וּבְהִקְרִיבוֹ הֶעֱלוּ אַנְשֵׁי הַמַּקָּבִי עָפָר עַל־
כו רָאשֵׁיהֶם וַיַּחְגְּרוּ שַׂקִּים בְּמָתְנֵיהֶם וַיַּעַמְדוּ לִתְפִלָּה׃ וְלִפְנֵי הַמִּזְבֵּחַ
הִתְנַפְּלוּ וַיִּתְחַנְּנוּ כִּי יֵרָאֶה לָהֶם חֶסֶד וִיהִי אֹיֵב אֶת־אֹיְבֵיהֶם וְצָר

יד במקומות ההם. גרגיאס היה שר צבא בארץ פלשתים ובארם (השוה לקמן י״ב ל״ב, מק״א ה׳ נ״ט). — ויכלכל את־המלחמה. ἐπολεμοτρόφειν (פעל זה אין לו חבר
טו בספרות היוונית). — ואת־הברחים מירושלים. את המתיוונים שהיו בורחים מפני
יח יהודה. — לשני מגדלים בצורים. השוה מק״א ה׳ ג׳ (על כיבוש עקרבים) וה׳ ד׳
יט (על כיבוש בני בעון). — את־שמעון. משלא נתן לו שם אביו בצדו או כינוי נראה שאחיו של יהודה הוא. — ואת־יוסף. השוה מק״א ה׳ נ״ו: יוסף בן־זכריה. — זכי.
כ ע׳ שם. — שבעים אלף אדרכמונים. ודאי בערך אדרכמוני אַטִּיקָה=ז׳ ככרים
כא עבריים (=ט״ו ככרי אטיקה וחצי)=בערך 78.300 שילינג. — למען ילחמו בהם. κατ᾽
כד αὐτῶν ἀπ.=שילחמו בנפשותיהם שלהם, כלו׳ ביהודים. — על מפלתו של טימותאוס קודם לכן ע׳ לעיל ח׳ ל׳. אבל טימותאוס שלקמן י״ב ב׳ הוא אותו האיש שבמק״א ה׳ ו׳—ח׳ (ע׳
כו—כט בפי׳ לפל״ב). — ככתוב בתורה. בשמות כ״ג כ״ב. — ויעמדו. לנוח. — לענין

כז אֶת צֹרְרֵיהֶם כַּכָּתוּב בַּתּוֹרָה׃ וּכְעָמְדָם מֵהִתְפַּלֵּל לָקְחוּ אֶת־הַנֶּשֶׁק
כח וַיֵּצְאוּ הַרְחֵק מִן־הָעִיר וּבְקָרְבָם אֶל הָאֹיְבִים וַיַּעֲמֹדוּ׃ וּבִזְרֹחַ הַשֶּׁמֶשׁ
וַיִּתְנַפְּלוּ מַחֲנֶה עַל־מַחֲנֶה אֵלֶּה מִלְּבַד גְּבוּרָתָם עֲרֻבָּה הָיָה לָהֶם
בְּהַצְלָחָתָם וּבְנִצְחוֹנָם גַּם מְנוּסָם אֶל־יְיָ וְהָאֲחֵרִים אֶת־קִצְפָּם עָשׂוּ
כט לָהֶם לְמַנְהִיג בַּמִּלְחָמָה׃ וְכַאֲשֶׁר רַבָּה הַמִּלְחָמָה וַיִּגָּלוּ מִן־הַשָּׁמַיִם
כְּמַנְהִיגִים לַיְּהוּדִים נֶגֶד הָאֹיְבִים חֲמִשָּׁה אֲנָשִׁים נֶהְדָּרִים רוֹכְבִים
ל עַל־סוּסִים בְּרִסְנֵי זָהָב׃ וּשְׁנַיִם לָקְחוּ אֶת הַמַּקַּבִּי אֶל בֵּינוֹתָם וַיָּגֵנּוּ עָלָיו
בַּחֲלִיצָתָם וַיִּשְׁמְרוּהוּ מִמַּכָּה וּבָאֹיְבִים יָרוּ חִצִּים וּבְרָקִים עַד־הִתְעָרְבָם
לא אֵלֶּה בָּאֵלֶּה מְסֻנְוָרִים וּמְלֵאֵי מְבוּכָה אָבָדוּ׃ וַיּוּמְתוּ רִבֹּתַיִם וַחֲמֵשׁ
לב מֵאוֹת אִישׁ רַגְלִי וְשֵׁשׁ מֵאוֹת פָּרָשִׁים׃ וְטִימוֹתְאוֹס עַצְמוֹ נָס לַמִּבְצָר
הַנִּקְרָא גָּזֶר מְצוּדָה חֲזָקָה מְאֹד וְשָׁם הָיָה שַׂר־הַצָּבָא חֵירֵיאָס׃
לג וַיָּצוּרוּ אַנְשֵׁי הַמַּקַּבִּי עַל־הַמְּצוּדָה יָמִים עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה בִּגְבוּרָה׃
לד וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הַמְּצוּדָה בָּטְחוּ בְּחֹזֶק הַמָּקוֹם וַיְחָרְפוּ בְּזָדוֹן
לה וַיּוֹצִיאוּ דִּבְרֵי גִדּוּפִים׃ וּכְהָאִיר הַיּוֹם הָעֶשְׂרִים וַחֲמִשָּׁה וַיִּתְפָּרְצוּ
עֶשְׂרִים בָּחוּר מֵאַנְשֵׁי הַמַּקַּבִּי בַּחֲרוֹת אַפָּם עַל־הַחֵרוּפִים בִּגְבוּרָה
לו אֶל־הַחוֹמָה וּבְקִצְפָּם כְּפָרִיצֵי חַיּוֹת הֵמִיתוּ כָּל־אֲשֶׁר פָּגָשׁוּ׃ וּמִן
הַנִּשְׁאָרִים פָּרְצוּ גַם־הֵם בִּשְׁעַת מְהוּמָה אֶל־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר בִּפְנִים
וַיִּשְׂרְפוּ אֶת־הַמִּגְדָּלִים וַיַּדְלִיקוּ מְדוּרוֹת וַיִּשְׂרְפוּ אֶת־הַמְחָרְפִים חַיִּים
וַאֲחֵרִים פָּרְצוּ דֶּרֶךְ הַשְּׁעָרִים וַיַּכְנִיסוּ אֶת־שְׁאָר הַצָּבָא וַיִּכְבְּשׁוּ אֶת־
לז הָעִיר׃ וְאֶת טִימוֹתְאוֹס אֲשֶׁר נֶחְבָּא בְּאַחַד הַבּוֹרוֹת הֵמִיתוּ וְגַם אֶת־
לח חֵירֵיאָס אָחִיו וְאֶת־אַפּוֹלוֹפָנֵס׃ וְאַחֲרֵי עֲשׂוֹתָם כָּל־אֵלֶּה וַיְשַׁבְּחוּ בְּשִׁירוֹת
וּבְהַלֵּל לַיְיָ אֲשֶׁר הִרְאָה לְיִשְׂרָאֵל אֶת־טוּבוֹ וַיִּתֵּן לָהֶם אֶת־הַנִּצָּחוֹן׃

לב המלאכים שנראו מן השמים השוה לעיל ג׳ כ״ה–כ״ו. — ג ז ר. על מקומה וחשיבותה של גזר ע׳ מק״א ד׳ ט״ו. לפי מק״א י״ג מ״ג–מ״ד שמעון כבשה, וכאן מיחס הכותב כיבושה ליהודה. ונדחית הסברה שהסיפור כאן הוא אותו הסיפור שבמק״א ה׳ ו׳–ח׳ ושגזר כאן=יעזר (שם, ה׳ ח׳), שהרי יעזר בעבר הירדן מזרחה היא (ע״ש) וגזר אחת משלש המצודות הראשיות שביהודה היתה (ע׳ מק״א ד׳ ט״ו), והיא כשלשים קילומיטר במערבה של ירושלים (ע״ש ט׳ נ״ב). ונראה שגם טימותאוס שר הצבא של כאן — שליחו של לוסיאס היה וממונה על חיל גדול — אינו טימותאוס שבמק״א ה׳ ו׳–ח׳, שהיה שרם של בני עמון ועומד בראש הגוים שבגלעד, שכל כחם וגבורתם היה בלחיצת היהודים היושבים בקרבם, וכשבא יהודה היה מכהו בקלות (מק״א ה׳ ט׳–י״ג, כ״ד–מ״ד, מק״ב י״ב י׳–ל״ב). — ח י ר י א ס. Χαίρεας. —
לז א פ ו ל ו פ נ ס. ודאי היו ידיעות מפורטות על שונא ישראל זה בספרו הגדול של יסון, והכותב המקצר השמיטן. —

יא וְאַחַר זְמַן מְעַט לוּסִיאַס אַפִּיטְרוֹפּוֹס הַמֶּלֶךְ וּשְׁאֵרוֹ וְהַמְּמֻנֶּה עַל־
ב הָעִנְיָנִים בְּשָׂאתוֹ בְּצַעַר גָּדוֹל אֵת אֲשֶׁר־קָרָה׃ אָסַף עַד־שְׁמֹנֶה רִבּוֹא
וְאֵת כָּל־הַפָּרָשִׁים וַיֵּצֵא נֶגֶד הַיְּהוּדִים כִּי חָשַׁב לַעֲשׂוֹת אֶת־הָעִיר
ג לְמוֹשַׁב יְוָנִים׃ וְאֶת־הַמִּקְדָּשׁ לְמַס־כֶּסֶף כִּשְׁאָר מִקְדְּשֵׁי הַגּוֹיִם וְלַעֲשׂוֹת
ד אֶת הַכְּהֻנָּה הַגְּדוֹלָה לְדְבַר־מִקְנָה מִדֵּי שָׁנָה בְשָׁנָה׃ וְהוּא לֹא חָשַׁב
דָּבָר עַל־כֹּחַ אֱלֹהִים כִּי מְשֻׁגָּע הָיָה מֵרִבְבוֹת אִישׁ רַגְלִי וּמֵאַלְפֵי
ה הַפָּרָשִׁים וּמִשְּׁמוֹנִים הַפִּילִים׃ וַיָּבֹא לִיהוּדָה וַיִּקְרַב אֶל־בֵּית־צוּר
לַמָּקוֹם הַמִּבְצָר הָרָחוֹק מִירוּשָׁלַיִם כְּ[מֵאָה וַחֲמִשִּׁים] אִסְטַדְיוֹן
ו וַיִּלְחָצֵהוּ׃ וְכַאֲשֶׁר נוֹדַע הַדָּבָר לַמַּקַּבִּי וַאֲנָשָׁיו כִּי הוּא צָר עַל־
הַמִּבְצָר וַיִּתְפַּלְלוּ הֵם וְהָעָם בְּתַחֲנוּת וּבִדְמָעוֹת אֶל־יְיָ כִּי יִשְׁלַח
ז מַלְאָךְ טוֹב לְהוֹשִׁיעַ אֶת־יִשְׂרָאֵל׃ וְהַמַּקַּבִּי הוּא הָרִאשׁוֹן אָחַז בַּנֶּשֶׁק
וַיְהִי מְעוֹרֵר לַאֲחֵרִים אִתּוֹ יַחַד לְהוֹשִׁיעַ אֶת־אֲחֵיהֶם בְּחֵרֶף־נֶפֶשׁ
ח וְלָצֵאת בְּרוּחַ חֲפֵצָה יַחְדָּו׃ וּבִהְיוֹתָם שָׁם קָרוֹב לִירוּשָׁלַיִם וַיִּגָּל
בְּרֹאשָׁם מַנְהִיג כְּשֶׁהוּא רוֹכֵב עַל־סוּס בִּבְגָדִים לְבָנִים וְהוּא מְנוּפָף
ט חֲלִיצַת זָהָב׃ וְכֻלָּם יַחַד הוֹדוּ לֵאלֹהֵי הָרַחֲמִים וַיִּתְחַזְּקוּ בְנַפְשָׁם
וַיִּהְיוּ נְכוֹנִים לִפְרֹץ לֹא רַק בָּאֲנָשִׁים וּבְפָרִיצֵי חַיּוֹת כִּי אִם־גַּם
י בְּחוֹמוֹת בַּרְזֶל׃ וַיֵּלְכוּ קָדִימָה נְכוֹנִים בִּהְיוֹת לָהֶם עוֹזֵר מִן־הַשָּׁמַיִם
יא כִּי רִחַם יְיָ עֲלֵיהֶם׃ כַּאֲרָיוֹת הִשְׂתָּעֲרוּ עַל־הָאֹיְבִים וַיַּכּוּ מֵהֶם אַחַד
יב עָשָׂר אֶלֶף רַגְלִי וּפָרָשִׁים אֶלֶף וְשֵׁשׁ מֵאוֹת וְאֶת־כֻּלָּם הֵנִיסוּ׃ וְרֻבָּם
פְּצוּעִים נִמְלְטוּ עַל־נַפְשָׁם עֲרֻמִּים וְלוּסִיאַס הוּא הִצִּיל אֶת־נַפְשׁוֹ
יג בִּמְנוּסַת חֶרְפָּה׃ וְהוּא לֹא הָיָה חֲסַר־דַּעַת וַיַּחְשֹׁב בְּלִבּוֹ עַל־הַמַּפָּלָה
אֲשֶׁר הָיְתָה לוֹ וְעַל־הָעִבְרִים שֶׁהֵם בִּלְתִּי מְנֻצָּחִים כִּי אֱלֹהִים הוּא
יד בְּעֶזְרָם׃ וַיִּשְׁלַח אֲלֵיהֶם וַיִּבְטַח לְהַשְׁלִים בְּכָל תְּנָאֵי הַצֶּדֶק וְגַם
טו לְפַתּוֹת אֶת־הַמֶּלֶךְ וְעַל־כָּרְחוֹ יְהִי אֹהֲבָם׃ וְהַמַּקַּבִּי בְּדָאֲגוֹ לְטוֹבַת

יא א׳–ל״ח. מפלת לוסיאס ומעשה השלום.

א ו ש א ר ו ו ה מ מ נ ה ע ל ־ ה ע נ י נ י ם. שני תארים גדולים של קרובים למלכות: לתאר שְׁאֵר (=συγγενής) השוה מק״א י׳ פ״ט (וע׳ Corradi 281 sqq.), ולתאר ממונה על הענינים (ὁ ἐπὶ τῶν πραγμάτων) השוה לעיל ג׳ ז׳. —
ה כ[מ א ה ו ח מ ש י ם] א ס ט ד י ו ן. בנוסח המקובל כחמשה אסטדיונות (ὡσεὶ σταδίους πέντε), והוא טעות ברורה, שהרי המבצר בית־צור בגבול אדום היה, דרך עשרים מיל רומיים (לפי אבסיביוס: ק״ס אסטדיון) מירושלים. לפיכך יתכן הנוסח שבשני כ״י (ע׳ Swete) σχοίνους (במקום σταδίους), והמדה σχοῖνος=שלשים אסטדיון, אם כן מרחק בית־צור מירושלים ק״ן אסטדיון. — ע ר ו מ י ם. בלי נשק. — י ו ח נ ן. אולי הוא אחיו של יהודה. — ו א ב ש ל ו ם.
יב–יז

הָעָם קִבֵּל בְּרָצוֹן אֵת כָּל־אֲשֶׁר אָמַר לוּסִיאַס וְכָל־אֲשֶׁר הִצִּיעַ
הַמַּקַּבִּי לְלוּסִיאַס בִּכְתָב עַל־הַיְּהוּדִים קִבֵּל הַמֶּלֶךְ בְּרָצוֹן׃
טז וּמִטַּעַם לוּסִיאַס נִכְתְּבוּ אֶל־הַיְּהוּדִים אִגְּרוֹת וּבָהֶן נֶאֱמַר
יז לוּסִיאַס אֶל־עַם הַיְּהוּדִים שָׁלוֹם׃ יוֹחָנָן וְאַבְשָׁלוֹם אֲשֶׁר
נִשְׁלְחוּ מֵאִתְּכֶם מָסְרוּ אֶת־הַדְּבָרִים הַחֲתוּמִים וַיְבַקְשׁוּ תְּשׁוּבָה
יח אֶל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר בָּהֶם׃ וְעַתָּה אֲשֶׁר נָחוּץ הָיָה לְהוֹדִיעַ לַמֶּלֶךְ
יט הוֹדַעְתִּי וַאֲשֶׁר הָיָה אֶפְשָׁר רָצָה בוֹ׃ וְאִם־תִּשְׁמְרוּ אֶת־מַחְשַׁבְתְּכֶם הַטּוֹבָה
כ לַמַּלְכוּת אֶתְאַמֵּץ גַּם בַּיָּמִים הַבָּאִים לְהֵטֵב טוֹבוֹת [לָכֶם]׃ וּלְדַבֵּר
כא אִתְּכֶם עַל־כֹּל בִּפְרָטִים מָסַרְתִּי לָאֵלֶּה וְלַאֲנָשִׁים מֵאִתִּי׃ שָׁלוֹם לָכֶם
בִּשְׁנַת שְׁמֹנֶה וְאַרְבָּעִים וּמֵאָה בְּעֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה בְּדִיוֹס קוֹרִנְתִּי׃
כב וְאִגֶּרֶת הַמֶּלֶךְ הָיָה בָהּ לֵאמֹר
כג הַמֶּלֶךְ אַנְטִיּוֹכוֹס לְאָח לוּסִיאַס שָׁלוֹם׃ אַחֲרֵי אֲשֶׁר נִפְטַר
אָבִינוּ אֶל־בֵּין־הָאֱלֹהִים בִּרְצוֹתֵנוּ כִּי נֶעְדְּרֵי מְנוּחָה אֲשֶׁר בְּמַלְכוּתֵנוּ
כד יִהְיוּ דוֹאֲגִים הֵם לְעִנְיְנֵיהֶם׃ וּבְשָׁמְעֵנוּ כִּי הַיְּהוּדִים יְמָאֲנוּ לְהָמִיר
בְּהֶלֶנִיּוּת הַמְתֻקֶּנֶת עַל־יְדֵי אָבִינוּ וְהֵם מְבַכְּרִים לָלֶכֶת בְּמִדּוֹתֵיהֶם
כה שֶׁלָּהֶם וּמְבַקְשִׁים לְהַתִּיר לָהֶם אֶת־חֻקֵּיהֶם׃ וּבִרְצוֹתֵנוּ כִּי גַם־עַם זֶה
בְּלִי־יֶעְדַּר הַמְּנוּחָה גָּזַרְנוּ כִּי הַמִּקְדָּשׁ יוּשַׁב לָהֶם וּכְאֶזְרָחִים יִחְיוּ עַל־
כו פִּי מִנְהֲגֵי אֲבוֹתֵיהֶם׃ וְעַתָּה טוֹב תַּעֲשֶׂה אִם־תִּשְׁלַח אֲלֵיהֶם וְנָתַתָּ לָהֶם
יָמִין לְמַעַן יִרְאוּ אֶת־מַחְשַׁבְתֵּנוּ וְהָיוּ טוֹבֵי־רוּחַ וְהִתְמַסְּרוּ בְּשִׂמְחָה
לְתַקָּנַת עִנְיְנֵיהֶם׃
כז וְאֶל־הָעָם הָיְתָה אִגֶּרֶת הַמֶּלֶךְ כָּכָה
הַמֶּלֶךְ אַנְטִיּוֹכוֹס אֶל־מוֹעֲצַת זִקְנֵי הַיְּהוּדִים וּלְיֶתֶר הַיְּהוּדִים
כח–כט שָׁלוֹם׃ אִם־לָכֶם שָׁלוֹם זֶה־הוּא רְצוֹנֵנוּ וְגַם אָנוּ בְּרִיאִים׃ מְנֶלָאוֹס

כ–כא אפשר שהוא אותו אבשלום שבמק״א י״א ע׳, י״ג י״א. — לאלה. לשליחיכם. — בדיוס קורנתי. בנוסח המקובל תיבה אחת Διοσκορίνθιου ואין חדש בשם זה ולכך חילקוהו חכמים לשתים Διὸς κορινθίου (וכן ברומי B: iovis corinthii, ובשאר הנוסחאות הרומיים Dioskori, והוא החדש השלישי לאנשי כרתים), והוא כינוי לאחד החדשים על שם זיוס הקורינתי. ואצל יוספוס (קדמ׳ א׳ ג׳ ג׳, ועוד) Δῖος=מרחשון. וכן בתרגום הסורי כאן: בארבעא ועסרין בתשרי אחרי (= חדש תשרי שני של הסורים = מרחשון שלנו). —
כב לאח. תאר של חבה הוא לאיש שהמלך חפץ ביקרו. השוה מק״א י׳ י״ח שמלך סוריה מכנה
כג ליונתן החשמונאי בשם אח. — אל־בין־האלהים. εἰς θεούς (ולא אמר: πρὸς θεούς!), לפי שאפיפנס עשה עצמו אלהות (θεός), כנראה ממטבעותיו, ובמותו עבר לשכן בין שאר
כז–כח האלהות חבריו! — מועצת זקני היהודים. ע׳ א׳ י׳. — פכ״ח מזכיר את הנוסח של

ל הוֹדִיעַ לָנוּ עַל־רְצוֹנְכֶם לָרֶדֶת אֶל־בָּתֵּיכֶם וְאֶל־מַעֲשֵׂיכֶם׃ וְעַתָּה
לא לַשָּׁבִים עַד־הַשְּׁלֹשִׁים בְּ[דִיוֹס קוֹרִנְתִּי] תִּכּוֹן הַיָּמִין לָבֶטַח׃ כִּי
הַיְּהוּדִים יִשְׁתַּמְּשׁוּ בְּמַאַכְלֵיהֶם וּבְחֻקּוֹתֵיהֶם כְּמִלְּפָנִים וְאִישׁ מֵהֶם
לב לֹא יְרֻגַּז בְּכָל־דָּבָר עַל־הַפְּשִׁיעוֹת שֶׁהָיוּ בְּלֹא־יוֹדְעִים׃ וְאֶת מְנֶלָאוֹס
לג שָׁלַחְתִּי לְהַבְטִיחֲכֶם׃ שָׁלוֹם לָכֶם בִּשְׁנַת שְׁמֹנֶה וְאַרְבָּעִים וּמֵאָה
בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר בִּכְסַנְתִּכוֹס׃
לד וְגַם הָרוֹמִיִּים שָׁלְחוּ לָהֶם אִגֶּרֶת וּבָהּ כָּתוּב כָּכָה
קְוִינְטוֹס מֶמִּיוֹס טִיטוֹס מַנְיוֹס מַלְאֲכֵי הָרוֹמִיִּים אֶל־עַם הַיְּהוּדִים
לה שָׁלוֹם׃ אֶת־אֲשֶׁר הִנִּיחַ לָכֶם לוּסִיאַס שְׁאֵר־הַמֶּלֶךְ נָאוֹת לוֹ גַּם אָנוּ׃
לו וַאֲשֶׁר גָּמַר לְהוֹדִיעַ לַמֶּלֶךְ עַל־זֹאת תַּחְקְרוּ וּמִהַרְתֶּם לִשְׁלֹחַ אֵלֵינוּ
אִישׁ לְמַעַן נְבָאֵר אֶת־אֲשֶׁר יוֹעִיל לָכֶם כִּי הוֹלְכִים אָנוּ לְאַנְטִיּוֹכְיָה׃
לז עַל־כֵּן תְּמַהֲרוּ וּשְׁלַחְתֶּם אֲחָדִים [מִכֶּם] לְמַעַן נֵדַע גַּם אָנוּ מַה־
לח דַּעְתְּכֶם׃ הֱיוּ בְּרִיאִים בִּשְׁנַת שְׁמֹנֶה וְאַרְבָּעִים וּמֵאָה בַּחֲמִשָּׁה
[וְעֶשְׂרִים] בְּ[דִיוֹס קוֹרִנְתִּי]׃

דרישת שלום הרומית: se vales bene est : ego valeo (= אם שלום לך מוטב, אני שלום),
כט הנהוג בראשי תיבות S. V. B. E. E. V. — מנלאוס. ודאי לא הכהן הבוגד היה, אלא אחד
ל–לג מאנשי יהודה. — תכון הימין. לשון של מתן שלום או עשיית שלום. — בכסנתכוס.
לד חדש מקדוני זה מקביל לניסן היהודי. — וגם הרומיים. נראה שהללו ביפו היו באותה שעה או במחנהו של לוסיאס והיו מתכוננים לילך לאנטיוכיה. — קוינטוס ממיוס טיטוס מניוס. בהעתקה רומית: Quintus Memmius Titus Manlius. צירים אלו אינם ידועים ממקום אחר. הרבה צירים רומיים היו באותו הזמן במזרח ולא כלם ידועים
טו–לח בשמותיהם. — בפרשה זו באו ארבע אגרות הנוגעות למו״מ על המצב החדש של עם יהודה שנתהוה לאחר נצחונו של המקבי ומיתתו של אפיפנוס. אגרות אלו ודאי מתוך הארכיון שבירושלים (ע׳ לעיל ב׳ י״ד) ניטלו. לפי סדר של מו״מ כגון זה צריכות היו האגרות לבא בסדר זה:

א) אגרת אבפטור אל לוסיאס (כ״א–כ״ו): לאחר שאפיפנס אביו מת רצה אבפטור שהיהודים יהיו שקטים, ולכך הוא מוותר על התיוונותם ומחזיר להם את המקדש ומניח להם לחיות בדתי אבותיהם.

ב) אגרת אבפטור אל מועצת היהודים והעם (כ״ז–ל״ג): כיון שנודע לו לאבפטור מפיו של מנילאוס שברצון הנלחמים המורדים נגד מלכותו לחזור לבתיהם הוא סולח לפשעם ונותן בטחון לכל איש שיעשה הדבר הזה עד יום השלשים בכסנתיכוס ונותן להם לחיות בדתי אבותיהם.

באגרת זו יש טעות (בפ״ל) בשם החדש, שהרי לא יתכן שהמלך יתן רק ט״ו ימים של ריוח למן כתיבת הכרוז שלו ועד חזרתם למקומותיהם: ודאי צריך היה לעבור זמן של שבועים בערך רק עד שיגיע כרוז זה למקומו ועד שיפרסמוהו לעם. אבל באגרת אל לוסיאס (כ״א–כ״ו) מצוה אבפטור על החזרת המקדש ליהודים. מתוך אגרת יהודה המקבי ובית דינו אל יהודי

יב וַיְהִי אַחַר מַעֲשֵׂה הַתְּנָאִים הָאֵלֶּה וַיֵּלֶךְ לוֹ לוּסִיאַס אֶל־הַמֶּלֶךְ
ב וְהַיְּהוּדִים הֵחֵלּוּ לַעֲסֹק בַּעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה: אֲבָל שָׂרֵי הַצָּבָא אֲשֶׁר
בַּמְּקוֹמוֹת הָהֵם טִימוֹתָאוֹס וְאַפּוֹלוֹנְיוֹס בֶּן־גֶּנַּיוֹס וְגַם הִירוֹנוּמוֹס
וְדִימוֹפוֹן וְעַל־אֵלֶּה נִיקָנוֹר שַׂר־קַפְרִיסִין לֹא נָתְנוּ לָהֶם לִהְיוֹת לָבֶטַח
ג וּבִמְנוּחָה: וְאַנְשֵׁי יָפוֹ עָשׂוּ מַעֲשֵׂה מְתֹעָב זֶה בְּקִרְבָּם לַיְּהוּדִים
הַיּוֹשְׁבִים בְּקִרְבָּם לָרֶדֶת הֵם וּנְשֵׁיהֶם וְטַפָּם אֶל־הַסִּירוֹת אֲשֶׁר הֵכִינוּ
ד כְּאִלּוּ אֵין בְּלִבָּם כָּל־שִׂנְאָה אֲלֵיהֶם: כִּי אִם־עָשׂוּ זֹאת בְּדַעַת כָּל־הָעִיר
וְכַאֲשֶׁר קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם בִּרְצוֹתָם לִהְיוֹת בְּשָׁלוֹם וְלֹא הָיָה לָהֶם כָּל־
חֲשַׁד וַיּוֹלִיכוּ אוֹתָם אֶל־תּוֹךְ הַיָּם וַיַּטְבִּעוּ אוֹתָם [וְהֵם] לֹא פָּחוֹת
ה מִמָּאתַיִם נָפֶשׁ: וְכִשְׁמֹעַ יְהוּדָה עַל־הָאַכְזָרִיּוֹת אֲשֶׁר נֶעֶשְׂתָה לִבְנֵי
ו עַמּוֹ וַיְעוֹרֵר אֶת־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ: וַיִּקְרָא אֶל־הָאֱלֹהִים שׁוֹפֵט

מצרים, שנכתבה בתחלת כסלו קמ"ח (ע' לעיל בפתיחה לפרקים א'–ב'), נראה שהדבר היה אחר מותו של אפיפנס. באותה אגרת נצטוו יהודי מצרים לחג את החנוכה באותה שנה, קמ"ח לשטרות (תחלתה היתה א' בתשרי = 1 באוקטובר). שוב נאמר לעיל י' ו' שבאותה שנה לא היה בידם של יהודה ואנשיו לחג את חג הסכות משום שהיו רועים בחג הסכות בהרים ובמערות כחיות השדה. הא למדת שהמו"מ עם לוסיאס קודם לכן היה ונמשך עד לערך מרחשון קמ"ח לשטרות, ויתכן איפוא שבמקום הלשון עד־השלשים בכסנתיכוס שבפ"ל צריך להיות: עד־השלשים בדיוס קורנתי, המקביל לחדש מרחשון שלנו, כלו' שאבפטור נתן להם למורדים זמן של ששה חדשים בערך לחזור למקומותיהם, והם חזרו באמת באותו הזמן הקבוע לאחר שנשתוו בפרטי התנאים והתחילו לעסוק בעבודת אדמתם (ע' י"ב א'). —

ג) אגרת לוסיאס אל היהודים (ט"ז–כ"א). אגרת זו (שנכתבה על סמך הפקודה של המלך מיום ט"ו בכסנתיכוס = ניסן), יש לה התאריך של כ"ד בדיוס קורנתי (= מרחשון) קמ"ח לשטרות. מתוך האגרת מתברר שהמו"מ שהיה לו ללוסיאס עם יוחנן ואבשלום שליחיו של יהודה היה קרוב לגמר.

ד) אגרת הצירים הרומיים, שהיו נמצאים ביפו או במחנהו של לוסיאס (ל"ד–לח), אף היא ודאי סמוך לכתיבת אגרתו של לוסיאס אל היהודים נכתבה, כלו' אף הם כתבו ביום כ"ד בדיוס קורנתי, או ביום שלאחריו בחמשה ועשרים, ואף כאן נפלה טעות של מעתיק (שכתב: בחמשה עשר בכסנתיכוס) בנוסח היוני (אולם בנוסחאות הרומיים LBMP ושל וולג' כתוב dioscoridis וכדומה המשובש מן Διὸς κορινθίου). —

יב א'–מ"ה. שאר מלחמותיו של יהודה המקבי.

פרשה זו היא המשך אל י' י"ד–ל"ח (השוה מק"א ה' ח'–ס"ח). —

ב טימותאוס ואפולוניוס בן־גניוס. טימותאוס זה אולי שר־צבא בגלעד היה, וברור שאין הוא אותו שנהרג ביהודה (ע' לעיל י' ל"ז). ואף אפולוניוס זה אחר הוא, ולא אותו שמדובר עליו לעיל ג' ה' (וע' בפי' ה' כ"ד). — ניקנור שר־קפריסין. אולי הוא ניקנור בן־פטרוקלוס, שלעיל ח' ט'. ולקמן י"ד י"ב יש ניקנור אחר, הממונה על־
ג הפילים. — ואנשי יפו. פלשתים היו, — שונאיהם של ישראל מעולם. מתוך ההמשך נראה שעשו כעין טיול חגיגי בים, ובשעה שהיו מכניסים את המטיילים אל הסירות בחרו

הַצֶּדֶק וַיַּעַל עַל־רוֹצְחֵי אֶחָיו וַיַּצֵּת בַּלַּיְלָה דְּלֵקָה בַּחוֹף וְאֶת־הַסִּירוֹת
ז שָׂרַף וְאֶת־הַנִּמְלָטִים שָׁמָּה הֵמִית: וּבִהְיוֹת הַמָּקוֹם הַהוּא סָגוּר עָלָה
ח מִשָּׁם בְּמַחֲשָׁבָה לָשׁוּב שָׁמָּה וּלְהַכְחִיד אֶת־כָּל־בְּנֵי יָפוֹ: וְכַאֲשֶׁר
נוֹדַע לוֹ כִּי אַנְשֵׁי יַבְנֶה חֲפֵצִים גַּם־הֵם לַעֲשׂוֹת כַּדָּבָר הַזֶּה לַיְּהוּדִים
ט הַיּוֹשְׁבִים בְּקִרְבָּם: וַיִּפֹּל גַּם עַל־בְּנֵי יַבְנֶה לַיְלָה וַיִּשְׂרֹף אֶת־הַחוֹף
וְאֶת־הָאֳנִיּוֹת עַד אֲשֶׁר נִרְאֲתָה לַהֶבֶת־הָאֵשׁ בִּירוּשָׁלַיִם בְּמֶרְחַק
אַרְבָּעִים וּמָאתַיִם אִסְטַדְיוֹן:
י וּבְהַרְחִיקָם מִשָּׁם דֶּרֶךְ תִּשְׁעָה אִסְטַדְיוֹנוֹת נֶגֶד טִימוֹתָאוֹס וַיִּפְּלוּ
עֲלֵיהֶם עַרְבִיִּים לֹא פָּחוֹת מֵחֲמֵשֶׁת אַלְפֵי רַגְלִי וּפָרָשִׁים חָמֵשׁ מֵאוֹת:
יא וְהַקְּרָב הָיָה כָּבֵד וַיַּצְלַח יְהוּדָה וַאֲנָשָׁיו בְּעֶזְרַת הָאֱלֹהִים וְהַנּוֹגָּדִים
הַמֻּכִּים בִּקְשׁוּ מֵאֵת יְהוּדָה כִּי יִתֵּן לָהֶם יָמִין וַיִּבְטַח לָתֵת מִקְנֶה וְגַם
יב לִהְיוֹת לָהֶם לְתוֹעֶלֶת בִּדְבָרִים אֲחֵרִים: וִיהוּדָה חָשַׁב כִּי בֶאֱמֶת
יוּכְלוּ לְהוֹעִיל בִּדְבָרִים רַבִּים וַיִּגְמוֹר לַעֲשׂוֹת אִתָּם שָׁלוֹם וּבְקַחְתָּם
יג יָמִין הָלְכוּ אֶל־אָהֳלֵיהֶם: וְעוֹד נָפַל עַל־עִיר אַחַת וְהִיא בְצוּרָה
בְּסֹלְלוֹת וּסְגוּרָה בְּחֹמוֹת וּמְיֻשֶּׁבֶת בְּעֵרֶב־עַמִּים וּשְׁמָהּ כַּסְפִּין:
יד וַאֲנָשֶׁיהָ הַבֹּטְחִים בְּחֹזֶק הַחֹמוֹת וּבְאוֹצַר הַמַּאֲכֶלֶת נָהֲגוּ עִם־יְהוּדָה
וַאֲנָשָׁיו כְּאוֹיְבִים וַיְחָרְפוּ וַיְגַדְּפוּ וַיְדַבְּרוּ דְּבָרִים אֲשֶׁר לֹא־כֵן:
טו וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר עִם־יְהוּדָה קָרְאוּ אֶל־אֲדוֹן הָעוֹלָם הַגָּדוֹל אֲשֶׁר בְּלִי
אֵילֵי־בַרְזֶל וּמְצוּרוֹת הִפִּיל אֶת־יְרִיחוֹ בִּימֵי יְהוֹשֻׁעַ וַיִּשְׁתָּעֲרוּ כְּפָרִיצֵי
טז חַיּוֹת אֶל־הַחוֹמָה: וּבְלָכְדָם אֶת־הָעִיר בְּעֶזְרַת הָאֱלֹהִים וַיָּמִיתוּ הַרְבֵּה

ו בשביל היהודים סירות רעועות דוקא ואח"כ טיבעון בים. — ואת־הנמלטים שמה. אל
ט החוף, כדי לברוח דרך הים. — ארבעים ומאתים אסטדיון. בערך מ"ה קילומיטר
י (לפי Abel, RB 1925, 359 המרחק המדויק הוא ש"מ אסטדיון). — למלחמת גלעד שלכאן (י'–ל"א) השוה מק"א ה' כ"ד–נ"ג. — ובהרחיקם משם דרך תשעה אסטדיונות. מתוך ההמשך שלכאן אינו ידוע המקום שנתרחקו הימנו. אבל לפי מק"א ה' כ"ה המעשה המסופר כאן היה בפגישה עם בני נביות (אע"פ ששם לא נאמר שבתחלה כאויבים נפגשו, ועוד שכאן הם נקראים ערביים סתם) אחר דרך של שלשה ימים. לפיכך תצדק ההשערה (ע' Bevenot) שכאן, לפני פסוק י', צריך להיות פי"ז (שבמקומו של עכשיו הוא מפריע את ההמשך של סיפור המלחמה, כמו שהוא במק"א ה'): יהודה הלך עם אנשיו מיריחו מהלך תש"ן אסטדיון (=בערך קכ"ה קילומיטרין) ג' ימים לצפון גלעד, לארץ טוב. אבל היהודים שבטוב
יג כבר נהרגו. — בסללות. γεφύραις (כן בכ"י 55). אולי סוללות אלו של סלעים היו והיו מפריעות לעבור דרך אותם המקומות. — כספין. נראה שהוא כַּסְפֹּן שבמק"א ה' כ"ו
טז ול"ו (וע"ש). — שגי אסטדיונות=ש"ל מיטר (על אגם זה שהיה בקרבת העיר חשבון

לְאֵין מִסְפָּר עַד־כִּי הָאֲגַם הַקָּרוֹב אֲשֶׁר רָחְבּוֹ שְׁנֵי אִצְטַדְיוֹנוֹת נִרְאָה
בְּשִׁטְפוֹ מָלֵא דָּם׃
יז וְכַאֲשֶׁר הִרְחִיקוּ מִשָּׁם דֶּרֶךְ שְׁבַע מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים אִצְטַדְיוֹן וַיָּבֹאוּ
יח אֶל־הַכֶּרֶךְ וְאֶל־הַיְּהוּדִים הַנִּקְרָאִים בְּשֵׁם טוֹבִיָּנִים׃ וְאֶת־טִימוֹתָאוֹס
לֹא תָפְשׂוּ בַּמְּקוֹמוֹת הָהֵם כִּי הָלַךְ מִשָּׁם מִבְּלִי לִפְעֹל דָּבָר וּבְמָקוֹם
יט אֶחָד הִשְׁאִיר מַצָּב חָזָק מְאֹד׃ וְדוֹסִתָּאוֹס וְסוֹסִפַּטְרוֹס מִן־הַשָּׂרִים
אֲשֶׁר הָיוּ עִם־הַמַּקַּבִּי יָצְאוּ וַיַּכְחִידוּ אֶת־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הִשְׁאִיר
כ טִימוֹתָאוֹס בַּמִּבְצָר יוֹתֵר מֵרִבּוֹא אִישׁ׃ וְהַמַּקַּבִּי עָרַךְ אֶת־חֵילוֹ
לִגְדוּדִים וַיָּשֶׂם אוֹתָם עַל־הַגְּדוּדִים וַיֵּצְאוּ נֶגֶד טִימוֹתָאוֹס אֲשֶׁר הָיוּ
כא לוֹ שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה רִבּוֹא רַגְלִי וּפָרָשִׁים אֶלֶף וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת׃ וּבְהִוָּדַע
לְטִימוֹתָאוֹס כִּי יְהוּדָה הוֹלֵךְ וְקָרֵב וַיְשַׁלַּח אֶת־הַנָּשִׁים וְאֶת־הַטַּף וְגַם
אֶת־הָרְכוּשׁ לַמָּקוֹם הַנִּקְרָא קַרְנִין כִּי קָשֶׁה הָיָה הַמָּקוֹם לְמָצוֹר וְלֹא
כב נוֹחַ לִקְרֹב אֵלָיו כִּי צָרִים כָּל־הַמְּקוֹמוֹת׃ וְכַאֲשֶׁר נִרְאָה הַגְּדוּד
הָאֶחָד שֶׁלִּיהוּדָה נָפַל פַּחַד עַל־הָאֹיְבִים כִּי בָאָה עֲלֵיהֶם אֵימָה
מִפְּנֵי גִלּוּי הָרֹאֶה־כֹּל וַיִּפְנוּ לָנוּס אֶחָד הֵנָּה וְאֶחָד הֵנָּה עַד־אֲשֶׁר
כג הֻכּוּ רַבִּים בִּידֵי אַנְשֵׁיהֶם שֶׁלָּהֶם וַיִּדָּקְרוּ בְּפִיּוֹת חַרְבוֹתֵיהֶם׃ וִיהוּדָה
רָדַף אַחֲרֵיהֶם בְּכֹחוֹ וַיַּהֲרֹג אֶת־הָרְשָׁעִים וַיְאַבֵּד כִּשְׁלֹשֶׁת רִבּוֹא אִישׁ׃
כד וְטִימוֹתָאוֹס עַצְמוֹ נָפַל בִּידֵי דוֹסִתָּאוֹס וְסוֹסִפַּטְרוֹס וַיְדַבֵּר בְּרָב־
מִרְמָה כִּי יוֹצִיאוּהוּ חַי כִּי לְרַבִּים מֵהֶם הָיוּ בְיָדוֹ הוֹרִים וּמֵהֶם
כה אַחִים וְאוֹתָם תִּמְצָא הָרָעָה [בְּמוֹתוֹ]׃ וְאַחֲרֵי הִבְטִיחוֹ בְּרֹב דְּבָרִים
כִּי יְשִׁיבֵם שְׁלֵמִים הוֹצִיאוּהוּ לְחָפְשִׁי לְמַעַן הַצֵּל אֶת־הָאַחִים׃
כו וַיֵּלֶךְ מִשָּׁם אֶל קַרְנַיִם וּמִקְדַּשׁ עַתַּרְעָתָה וַיַּךְ רִבֹּתַיִם וַחֲמֵשׁ

יז באריכות (Kugler 399). — שבע מאות וחמשים אסטדיון. לפי מדידתו של Kugler
עולה א׳ אסטדיון=0.165 קילומטר. אם כן 750 אסטדיון=124 קילומטרין. — אל־הכרך.
בה״א הידיעה, εἰς τὸν Χάρακα. קשה להכריע איזהו מקומו, אע״פ שניתן סימנו
בצדו, — היהודים הנקראים בשם טוביָנים. נראה שטובינים אלו הם אנשי ארץ טוב, שבין
בני עמון וארץ סוריה (ע׳ מק״א ה׳ י״ג). יש סובר שהכרך של כאן=כֶּרֶךְ (Kerak) של עכשיו
יח (=כַּנַּת בחורן), עשרים קילומטר צפונית־מערבית לבצרה. — ובמקום אחד. בבצרה (מק״א
יט ה׳ כ״ח). — ודוסתאוס. תרגום יווני הוא לשם מתתיה העברי, ונמצא אף בכתבות
כ ארמיות (וע׳ ח׳ י״ז בפי׳). — וישם אותם. את דוסיתאוס וסוספטרוס, שהזכיר בפי״ט. —
כא את־הנשים ואת־הטף וגם את־הרכוש. של הערביים שהיו בחילו (ע׳ מק״א ה׳
כד ל״ט). — קַרְנִין. Κάρνιον=קַרְנַיִם (ע׳ מק״א ה׳ כ״ו ומ״ג.) — ברב־מרמה. μετὰ
πολλῆς γοητειάς=ברב־כשפים (וכן מסר הסורי: ובעא הוא מנהון ומתכשף הוא=והיה
כו מבקש מהם ועושה בכשפים). ויש מתרגמים: ברב־תחנונים ובכיות. — וילך. יהודה (נמשך

כז מֵאוֹת אִישׁ׃ וְאַחֲרֵי נַצְּחוֹ אֶת־אֵלֶּה וְהַכּוֹתוֹ אוֹתָם הָלַךְ אֶל־עֶפְרוֹן
עִיר בְּצוּרָה אֲשֶׁר לוּסִיאַס יָשַׁב שָׁם וַהֲמוֹן שֶׁל עֵרֶב וּבַחוּרֵי־כֹחַ
עָמְדוּ לִפְנֵי הַחוֹמוֹת וַיִּלָּחֲמוּ בִּגְבוּרָה וְשָׁם הָיָה אוֹצַר כְּלֵי־מִלְחָמָה
כח וְחִצִּים׃ וּבְקָרְאָם בְּשֵׁם אֲדֹנָי הַשֹּׁבֵר בְּכֹחוֹ צְבָא הָאֹיְבִים לָכְדוּ אֶת־
כט הָעִיר וַיַּכּוּ מֵאַנְשֶׁיהָ כִּרְבֹּתַיִם וַחֲמֵשֶׁת אֲלָפִים׃ וּמִשָּׁם הָלְכוּ אֶל־
ל בֵּית־שְׁאָן הָרְחוֹקָה מִירוּשָׁלַיִם שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אִצְטַדְיוֹן׃ וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר
הַיְּהוּדִים הַיּוֹשְׁבִים שָׁם הֵעִידוּ עַל הָרָצוֹן הַטּוֹב שֶׁלְּיוֹשְׁבֵי בֵית־שְׁאָן
לא אֲלֵיהֶם וְאַף עַל־הַנְהָגָתָם הַטּוֹבָה בִּימֵי צָרָה׃ הוֹדוּ לָהֶם וַיְבַקְשׁוּ
מֵהֶם לִהְיוֹת דּוֹרְשֵׁי טוֹב לְעַמָּם גַּם בַּיָּמִים הַבָּאִים וַיֵּלְכוּ יְרוּשָׁלַיִם
כִּי קָרַב חַג הַשָּׁבוּעוֹת׃
לב וְאַחֲרֵי הֶחָג הַנִּקְרָא שָׁבוּעוֹת הָלְכוּ נֶגֶד גָּרְגִּיאַס שַׂר־צְבָא אֱדוֹם׃
לג וַיֵּצֵא הוּא וּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים רַגְלִי וּפָרָשִׁים אַרְבַּע מֵאוֹת אִתּוֹ׃
לד–לה וּבְאָסְרָם מִלְחָמָה וַיֵּקַר כִּי נָפְלוּ אֲחָדִים מִן הַיְּהוּדִים׃ וְדוֹסִתָּאוֹס
אֶחָד מֵאַנְשֵׁי בַּכְּנוֹר פָּרָשׁ וְאִישׁ־חַיִל תָּפַשׂ אֶת גָּרְגִּיאַס וּבְאָחֲזוֹ
בִּמְעִילוֹ וַיִּסְחָבֵהוּ בְּכֹחַ כִּי חָפֵץ לָקַחַת אֶת־הָאָרוּר חַי וַיִּקְפֹּץ עָלָיו
אֶחָד פָּרָשׁ מִן הַתְּרָקִים וַיְקַצֵּץ אֶת־כְּתֵפוֹ וְגָרְגִּיאַס נִמְלַט לְמָרֵשָׁה׃
לו וְכַאֲשֶׁר עָיְפוּ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר עִם־עֶזְרִי מֵרֹב הַמִּלְחָמָה וַיִּקְרָא יְהוּדָה
לז אֶל־יְיָ כִּי יִגָּלֶה לָהֶם כְּעוֹזֵר וּמַנְהִיג בַּמִּלְחָמָה׃ וַיָּרֶם קוֹלוֹ בִּתְהִלּוֹת
בִּשְׂפַת הָאָבוֹת וַיִּפֹּל פִּתְאֹם עַל־אַנְשֵׁי גָרְגִּיאַס וַיְנִיסֵם׃

אל פכ״ג). — עתרעתה. היא אלילת הדג לבבליים, הסוריים ופלשתים. לפי מק״א ה׳ מ״ג
(וע״ש בפי׳) היה מקדש זה בקרנים או ליד קרנים וכשכבש יהודה את העיר שרף את ההיכל
(שם, מ״ד). ודאי הוא מזכיר כאן את המקדש לחוד מחמת שהיה משמש מקלט לאנשי העיר. —
כז–כט עפרון. ע׳ מק״א ה׳ מ״ו. — משם הלכו אל־בית־שאן. ובדרכם היו מוכרחים ללכוד את
עפרון שלא נתנה להם לעבור בגבולה (מק״א ל׳ מ״ו–נ״א), כי שם היה יושב לוסיאס. ומשם
היה אפשר להם לילך לבית שאן, שהיתה מושב הַשְּׁכוּתִים, ומכאן שמה הלועזי Σκυθῶν
πόλις (שם, נ״ב). — שש מאות אסטדיון. לא במדת קו האויר, אלא לפי אורך הדרך,
לב וזה כתשעים ותשעה קילומיטרין (Kugler). — שר־צבא אדום. לפי פסוק מ׳ נטלו
היהודים כלי קדש מפסילי יבנה, ואף לפי מק״א ה׳ נ״ח–נ״ט יצא גרגיאס למלחמה מיבנה,
וכן מכנה יוספוס (קדמ׳ י״ב ח׳ ו׳) בשם שר צבא יבנה (στρατηγὸς Ἰαμνείας). על סמך זה
יש מגיהים כאן: שר־צבא יבנה. ויש סובר שגרגיאס מתואר כאן שר צבא אדום על
לג שם שיבנה מיושבת בבני אדום היתה. — ויצא הוא. נראה שהנושא הוא גרגיאס. —
לה ודוסתאוס. אינו אותו שבפי״ט וכ״ד. — אחד מאנשי בכנור. הסורי גורס: דין גברא
מן טובינא (וכן בכמה כ״י יווניים: Τουβηνῶν או Τωβιηνῶν), כלו׳ אחד מאנשי טוב. —
לו עזרי. Ἔσδρις. השוה השם עֶזְרִי בדה״א כ״ז כ״ו. נראה שהכותב שכח ליתן קודם לכן

לח וִיהוּדָה אָסַף אֶת־הַחַיִל וַיֵּלֶךְ לְעִיר עֲדֻלָּם כִּי בָא הַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי
לט וַיִּשְׁבְּתוּ שָׁם אַחֲרֵי אֲשֶׁר הִטַּהֲרוּ כַּמִּנְהָג׃ וּבַיּוֹם הַמָּחֳרָת כְּבוֹא אַנְשֵׁי
יְהוּדָה אֵלָיו לַזְּמַן הַקָּבוּעַ לָקַחַת אֶת־גְּוִיּוֹת הַחֲלָלִים וְלַהֲבִיאָן לְקִבְרֵי
מ אָבוֹת עִם־קְרוֹבֵיהֶם׃ וַיִּמְצְאוּ לְכָל־אֶחָד מִן־הַמֵּתִים תַּחַת כֻּתָּנְתּוֹ
כְּלֵי־קֹדֶשׁ מִפְּסִילֵי יַבְנֶה דְּבַר הָאָסוּר לַיְּהוּדִים מִן הַתּוֹרָה וַיְהִי בָרוּר
מא לְכֻלָּם כִּי בִגְלַל זֹאת נָפְלוּ אֵלֶּה׃ וְעַל־כֵּן הִצְדִּיקוּ כֻלָּם אֶת־דִּין יְיָ
מב הַמְגַלֶּה נִסְתָּרוֹת׃ וַיִּפְתְּחוּ בִתְפִלָּה וַיִּתְחַנְּנוּ כִּי הַחֵטְא אֲשֶׁר נַעֲשָׂה
יִכָּחֵד כֻּלָּה וִיהוּדָה גִּבּוֹר־הַחַיִל הֵעִיד בָּעָם לְהִשָּׁמֵר מֵעָוֹן אַחֲרֵי אֲשֶׁר
מג רָאוּ בְעֵינֵיהֶם אֶת־אֲשֶׁר הָיָה בַּעֲוֹן הַנּוֹפְלִים׃ וְאַחֲרֵי־כֵן אָסַף נְדָבוֹת
מֵאֲנָשִׁים יְחִידִים אֲשֶׁר עָלוּ לְאַלְפַּיִם אֲדַרְכְּמוֹנִים כֶּסֶף וַיְשַׁלַּח יְרוּשָׁלַיִם
לְהָבִיא קָרְבַּן חַטָּאת וְטוֹב וְיָפֶה מְאֹד עָשָׂה בְּחָשְׁבוֹ עַל הַתְּחִיָּה׃
מד כִּי לוּלֵא הָיָה מְקַוֶּה לִתְחִיַּת הַנּוֹפְלִים הֲלֹא דָבָר מְיֻתָּר הָיָה וְסִכְלוּת
מה לְהִתְפַּלֵּל עַל הַמֵּתִים׃ וּמֵהִשִּׂיגוֹ בְּשִׂכְלוֹ כִּי הַמֵּתִים בְּיִרְאַת שָׁמַיִם
מוּכָן לָהֶם הַגְּמוּל הַטּוֹב בְּיוֹתֵר וְהִיא מַחֲשֶׁבֶת קְדֹשָׁה וַחֲסִידוּת עַל־
כֵּן הֵבִיא חַטָּאת בְּעַד הַמֵּתִים לְכַפֵּר עַל הַחֵטְא׃
יג בִּשְׁנַת מֵאָה וְאַרְבָּעִים וָתֵשַׁע בָּאָה הַשְּׁמוּעָה אֶל־יְהוּדָה וַאֲנָשָׁיו
ב כִּי אַנְטִיוֹכוֹס אֶבְפָּטוֹר יָצָא בְחַיִל רַב אֶל־אֶרֶץ יְהוּדָה׃ וְאִתּוֹ לוּסִיאַס
הָאַפִּטְרָפּוֹס וְהַמְמֻנֶּה עַל הָעִנְיָנִים וּלְכָל אֶחָד חֵיל־יְוָנִים אַחַת עֶשְׂרֵה
רִבּוֹא וּפָרָשִׁים חֲמֵשֶׁת אֲלָפִים וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וּפִילִים עֶשְׂרִים וּשְׁנַיִם
ג וּמֶרְכְּבוֹת־מַגָּלִים שְׁלֹשׁ מֵאוֹת׃ וַאֲלֵיהֶם הִתְחַבֵּר מֶנֶלָאוֹס וּבִנְכָלִים רַבִּים

לח ידיעות על טיבו של אדם זה, שוודאי היה מסופר עליו בספרו המלא של יסון. — עדלם. בערך י״ב קילומיטרין צפונית־מערבית לבית ג׳ברין (=בית גבורים), לא רחוק ממרישה (בערך
מ קילומיטר וחצי). השוה דה״ב י״א ז׳–ח׳. — כלי־קדש. ἱερώματα. יש סובר שפילים קטנים עשויים לשאתם כקמיע היו. — דבר האסור ליהודים מן־התורה. ע׳ דב׳
מב ז׳ כ״ה–כ״ו, ועוד. — גבור־החיל. γενναῖος, ואינו במובן של גבורה (כמו שהוא
מג בוולג׳: fortissimus), אלא במובן של אצילות ונדיבות־רוח. — לאלפים אדרכמונים כסף. בערך ק״י לא״י (על החשבון ע׳ ג׳ י״א). —

יג א׳–כ״ו. המלחמה האחרונה עם לוסיאס ואבפטור שהוכרחו להשלים עם יהודה.

ב ואתו לוסיאס. מן הנכון היה שיהא הספר פותח את הפרשה בלוסיאס דווקא ולהגיד שהוא יצא למלחמה ואתו אנטיוכוס אבפטור, שהרי לוסיאס הוא עושה המלחמה ואת המלך הילד טלטל אתו אל המלחמה, מחמת חשש שבינתים יחזור פיליפוס מן המזרח והמלך יהא נתון להשפעתו. — ולכל אחד חיל־יונים... ולפי מק״א ו׳ ל׳ כל החיל היה
ג במנין זה, ולעומת זאת יש שם ל״ב פילים (במקום כ״ב של כאן). — לא לשם הצלת

הָיָה מְעוֹדֵד אֶת־אַנְטִיוֹכוֹס לֹא לְשֵׁם הַצָּלַת אֶרֶץ־אָבוֹת כִּי אִם־
ד מַחֲשַׁבְתּוֹ לַעֲמֹד בַּשְּׂרָרָה׃ אֲבָל מֶלֶךְ הַמְּלָכִים עוֹרֵר חֲמַת אַנְטִיוֹכוֹס
עַל־הָרָשָׁע וְכַאֲשֶׁר בֵּאֵר לוּסִיאַס כִּי הוּא הֵסֵב בְּכָל־הָרָעוֹת הָהֵן
ה וַיְצַו לַהֲבִיאוֹ אֶל־בְּרוֹיָה וְלַהֲמִיתוֹ כְּמִשְׁפַּט הַמָּקוֹם׃ וּבַמָּקוֹם הַהוּא
יֵשׁ מִגְדָּל גָּבְהָהּ חֲמִשִּׁים אַמָּה מָלֵא אֵפֶר וּבוֹ מְכוֹנָה מִסְתּוֹבֶבֶת וּמִכָּל־
ו הַצְּדָדִים יוֹרֶדֶת הִיא אֶל־תּוֹךְ־הָאֵפֶר׃ וְשָׁמָּה הִפִּילוּ כֻלָּם לְאַבְּדוֹן
אֶת־הָאִישׁ אֲשֶׁר אָשֵׁם בְּבִזַּת הַהֵיכָל וַאֲשֶׁר עָשָׂה עוֹד רָעוֹת בְּמִדָּה
ז יְתֵרָה׃ וּבַמָּוֶת הַזֶּה הָיָה עַל מֶנֶלָאוֹס הַפּוֹשֵׁעַ לָמוּת וְאַף קְבוּרַת
ח אֲדָמָה לֹא הָיְתָה לוֹ׃ וּבְצֶדֶק גָּמוּר וּמִפְּנֵי שֶׁהִרְבָּה לַחֲטֹא לַמִּזְבֵּחַ
ט אֲשֶׁר אִשּׁוֹ וְאֶפְרוֹ קֹדֶשׁ עַל־כֵּן מָצָא אֶת־מוֹתוֹ בָּאֵפֶר׃ וְאַכְזָרִי
בִּמְזִמּוֹתָיו הָלַךְ הַמֶּלֶךְ לְדַרְכּוֹ וַיִּשְׁאַף לְהָבִיא עַל־הַיְּהוּדִים צָרוֹת
י גְּדוֹלוֹת מִשֶּׁהָיוּ בִּימֵי אָבִיו׃ וּכְהִוָּדַע הַדָּבָר לִיהוּדָה וַיְעוֹרֵר אֶת־הָעָם
יא לִקְרֹא אֶל־יְיָ יוֹמָם וָלַיְלָה כִּי יוֹשִׁיעַ גַּם עַתָּה כְּמִלְּפָנִים׃ לָאֵלֶּה אֲשֶׁר
עֲתִידִים לִגְזֹל מֵהֶם אֶת־הַתּוֹרָה וְאֶת־אֶרֶץ־הָאָבוֹת וְאֶת־בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ
וְכִי לֹא יַסְגִּיר בִּידֵי עוֹבְדֵי־הָאֱלִילִים הַמְתַעֲבִים אֶת־הָעָם אֲשֶׁר זֶה
יב זְמַן־מָה רָוַח־לוֹ׃ וְאַחֲרֵי עֲשׂוֹתָם כֵּן כֻּלָּם יַחַד וְהִתְחַנְּנָם לִפְנֵי אֵל־
הָרַחֲמִים בִּדְמָעוֹת וָצוֹם וּבִנְפִילַת אַפַּיִם יָמִים שְׁלֹשָׁה וַיְעוֹדְדֵם יְהוּדָה
יג וַיֹּאמֶר לָהֶם לִהְיוֹת נְכוֹנִים׃ וְאַחֲרֵי הִוָּעֲצוֹ בְּיִחוּד אֶת־הַזְּקֵנִים וַיִּגְמָר־
אֹמֶר לָצֵאת וּלְהַכְרִיעַ הַדָּבָר בְּעֶזְרַת אֱלֹהִים לִפְנֵי בוֹא חֵיל הַמֶּלֶךְ
יד אֶל־יְהוּדָה וְלִפְנֵי לָכְדוֹ אֶת־הָעִיר׃ וְאַחֲרֵי מָסְרוֹ אֶת־הַהַשְׁגָּחָה בִּידֵי
רִבּוֹנוֹ שֶׁל־עוֹלָם וְאַחֲרֵי עוֹרְרוֹ אֶת־אֲנָשָׁיו לְהִלָּחֵם בִּגְבוּרָה עַד־לַמָּוֶת
בְּעַד־הַתּוֹרָה וְהַמִּקְדָּשׁ וְהָעִיר וְאֶרֶץ הָאָבוֹת וְשִׁלְטוֹן הָאֻמָּה וַיַּעֲרֹךְ

ארץ־אבות. מכאן משמע שמנילאוס היה טוען שהקמת הממשלה של הסליבקיים בארץ יהודה היא הדבר היחידי לתועלתה, ומגיד הכתוב ששיקר בדבריו, ובאמת היה מזרז לאנטיוכוס לעשות מלחמה ביהודה כדי שהוא ישיג לעצמו על ידי כך את הכהונה הגדולה. —
ד אל־בְּרוֹיָה. εἰς Βέροιαν, בסוריה. הסורי מסר: לחלב (=ארם צובה). — לפי יוספוס (קדמ׳ י״ב ט׳ ז׳) הומת מנילאוס בסוף המלחמה. וכבר העירו מפרשים שידיעה זו
ה באה כאן, במק״ב, שלא בסדר הכרונולוגי. — אפר. אולי רֶמֶץ היה. יש מושך לכאן העונש של מיתת חנק בתוך בור מלא אפר, שהיה נוהג אצל הפרסיים (ע׳ פי׳ של Moffatt). —
ט ואכזרי במזמותיו. τοῖς δὲ φρονήμασιν... βεβαρβαρωμένος=וכבד־לב (ממש כמו שנאמר
יא–יד לגבי פרעה בשמות ז׳ י״ד). — רוח־לו. ἀναψύχεσθαι (=השיב נפשו). — ושלטון האמה. πολιτίας. — ליד־מודיעים. ביאת האויב דרך אדום היתה (מק״א ו׳ ל״א). ארץ אדום גם דרומית־מזרחית לבית צור וגם למערבה היתה. אם כן אף מרישה לאדום היתה.

טו אֶת־הַמַּחֲנֶה לְיַד־מוֹדִיעִים: וְאַחֲרֵי תִתּוֹ לַאֲנָשָׁיו אֶת־הָאִמְרָה לֵאלֹהִים
הַיְשׁוּעָה וַיִּפְרֹץ בַּלַּיְלָה הוּא וּבְחוּרֵי־הַחַיִל אֶל־אֹהֶל הַמֶּלֶךְ וַיַּךְ
כְּאַלְפַּיִם אִישׁ בַּמַּחֲנֶה וְאֶת־הַפִּיל הָרֹאשׁ עִם־אֲשֶׁר בַּבַּיִת הֵמִית:
טז וּכְמַלְאָם בַּסּוֹף אֶת־הַמַּחֲנֶה אֵימָה וּמְהוּמָה וַיֵּלְכוּ לָהֶם מְנַצְּחִים:
יז—יח הַבֹּקֶר אוֹר וְהַדָּבָר כְּבָר נַעֲשָׂה בְּחֶסֶד־יְיָ אֵלָיו: וְהַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר יָדַע
מִן־הַנִּסָּיוֹן אֶת־גְּבוּרַת הַיְּהוּדִים נִסָּה לִכְבֹּשׁ אֶת־הַמְּקוֹמוֹת בְּתַחְבּוּלוֹת:
יט וַיִּקְרַב אֶל־בֵּית־צוּר מְצוּדַת הַיְּהוּדִים הַבְּצוּרָה וַיְנִיסוּהוּ וַיָּשָׁב וַיִּסְתָּעֵר
כ וַיֻּכֶּה: וְאֶל־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר בְּתוֹכָהּ הָיָה יְהוּדָה שׁוֹלֵחַ אֶת־צָרְכֵיהֶם:
כא וַיּוֹדַע רוֹדוֹקוֹס מֵחֵיל־הַיְּהוּדִים אֶת־הַסּוֹדוֹת אֶל־הָאוֹיְבִים וַיְבֻקַּשׁ
כב וַיִּתָּפֵשׂ וַיְּכֻלָּא: וַיְדַבֵּר הַמֶּלֶךְ שֵׁנִית עִם־אַנְשֵׁי בֵית־צוּר וַיִּתֵּן אֶת־
כג הַיָּמִין וַיְקַבֵּל וַיֵּלֶךְ וַיִּפֹּל עַל אַנְשֵׁי יְהוּדָה וַיְנֻצָּח: וַיִּשְׁמַע כִּי פִילִפּוֹס
בְּאַנְטְיוֹכְיָה אֲשֶׁר עַל־הָעִנְיָנִים מָרַד וַיָּבֹא בִּמְבוּכָה וַיְדַבֵּר עַל־לֵב
הַיְּהוּדִים וַיִּכָּנַע וַיִּשָּׁבַע עַל־כָּל־דְּרִישׁוֹת הַצֶּדֶק וַיְשַׁלֵּם וַיָּבֵא קָרְבָּן
כד וַיְכַבֵּד אֶת־הַמִּקְדָּשׁ וְלַמָּקוֹם הֶרְאָה אַהֲבָה אֱנוֹשִׁית: וְאֶת הַמַּקַּבִּי
כה קִבֵּל וַיְשִׂימֵהוּ שַׂר־צָבָא לְמִן־עַכּוֹ וְעַד־גְּרָר: וַיֵּלֶךְ לְעַכּוֹ וְאַנְשֵׁי עַכּוֹ

ליהודה היה קשה לידע מראש איזוהי הדרך ילך בה האויב לירושלים, אם לאורך החוף של ים התיכון או דרך לוד, או בשתי הדרכים יחד. מלוד היו לפניו ב׳ דרכים בכוון דרומית מזרחית לירושלים: א׳ דרך בית חורון וב׳ קצת יותר דרומית. ואף דרך ג׳ לירושלים היתה במערב על יד מצודת גזר דרך עמאוס. לפיכך חנה יהודה במודיעים, שהיא דרך ט״ו קילומיטרין הן מלוד והן מגזר והן מעמאוס, ומשם היה יכול להרגיש במהלכו של האויב ואף להגן על מקומות הכניסה שבצפונית מערבית ובמערב ומשם היה בידו ג״כ להתנפל על
טו האויב בלילה ולהצליח. — ה א מ ר ה. $σύνθημα$, לשון סימן. — ל א ל ה י ם ה י ש ו ע ה.
יט ע׳ לעיל ח׳ כ״ג. — א ש ר ב ב י ת. במגדל שעל גב הפיל. — ו י ק ר ב א ל־ב י ת־צ ו ר. הלך לו לדרום ואחר כך פנה למזרח דרך אדום לבית־צור. אבל יהודה הקדימו ועד שהספיק להגיע לשם כבר היה יהודה שוב בירושלים ומשם הלך לבית זכריה, דרך ה׳ שעות מבית
כא צור (ע׳ מק״א ו׳ ל״ב). — א ת־ה ס ו ד ו ת. ודאי גילה להם בר־נש זה את הסוד באיזו דרכים שולח יהודה צרכי אוכל לנצורים. — ו י כ ל א. לא פירש הכתוב מה היה סוף ענשו (וע׳ לעיל י׳ כ״ב על ענשם של בוגדים). אבל סתם כלא בספר זה סופו משפט מות. —
כב ו י ל ך. היהודים עזבו את המקום והמלך העמיד שם מצב סורי (השוה מק״א ו׳ מ״ט—נ׳
כג ויוספוס קדמ׳ י״ב ט׳ ה׳). — פ י ל פ ו ס ב א נ ט י ו כ י ה. פילפוס חזר מן המזרח וכבש את אנטיוכיה. מאורע זה לטובתם של היהודים היה. — א ש ר ע ל־ה ע נ י נ י ם. אפיפנס מינהו
כד למשרה זו. — ק ב ל. הסורי מוסיף: בחבה גדולה. — ג ר ר. כך בכ״י 55: ἕως τῶν Γεραρήρων, וגרר היא דרומית־מזרחית לעזה. והלשון למן־עכו ועד־גרר ענינו למן עכו בצפון ועד־גרר בדרום. ובסורי: ועד גֶּזֶר (סמוכה ללוד, ע׳ מק״א ט״ו כ״ח ול״ה). —
כה ו א נ ש י ע כ ו ל א ה י ו ש ב ע י ר צ ו ן מ ן־ה ב ר י ת. עכו יושבת על גבול הגליל וודאי סבלה מן היהודים המתקוממים (השוה מק״א ה׳ כ״ב), וזוהי הסבה שהיו אנשיה שונאים את

לֹא הָיוּ שְׂבֵעֵי רָצוֹן מִן־הַבְּרִית כִּי הָיוּ דוֹאֲגִים מְאֹד וַיַּחְפְּצוּ לִדְחוֹת
כו אֶת־הַהֶסְכֵּם: וַיַּעַל לוּסִיאָס עַל־הַבָּמָה וַיָּגֶן כְּכֹחוֹ וַיְדַבֵּר עַל־לִבָּם
וַיְנַחֵת אֶת־דַּעְתָּם וַיַּשְׁלִימֵם וַיֵּלֶךְ לְאַנְטְיוֹכְיָה:
כז כָּכָה הָיְתָה דֶּרֶךְ הִסְתַּעֲרוּת הַמֶּלֶךְ וּתְשׁוּבָתוֹ:
יד וּמִקֵּץ שָׁלֹשׁ שָׁנִים בָּאָה הַשְּׁמוּעָה אֶל־יְהוּדָה וַאֲנָשָׁיו כִּי דֶמֶטְרִיּוֹס
בֶּן־סֶלֶבְקוֹס הִפְלִיג בָּאֳנִיָּה אֶל־חוֹף טְרִפּוֹלִיס וְאִתּוֹ חַיִל חָזָק וְצִי:
ב וַיִּכְבֹּשׁ אֶת־הָאָרֶץ אַחֲרֵי אֲשֶׁר הִרְחִיק אֶת־אַנְטִיוֹכוֹס וְאֶת־לוּסִיאָס
ג אַפִּטְרֹפְּסוֹ: וְאָדָם אֶחָד אַלְקִימוֹס אֲשֶׁר הָיָה כֹהֵן גָּדוֹל וַאֲשֶׁר בִּרְצוֹנוֹ
טִמֵּא אֶת־נַפְשׁוֹ בִּימֵי הַמְּבוּכָה בִּרְאוֹתוֹ כִּי אֵין לוֹ כָּל־תְּשׁוּעָה וְאֵין
ד לוֹ מָבוֹא אֶל־מִזְבַּח הַקֹּדֶשׁ: וַיָּבֹא אֶל־דֶּמֶטְרִיּוֹס הַמֶּלֶךְ בִּשְׁנַת מֵאָה
וַחֲמִשִּׁים וְאַחַת וַיָּבֵא לוֹ עֲטֶרֶת זָהָב וְתָמָר וּמִלְּבַד אֵלֶּה עַנְפֵי זַיִת
ה מִן־הַמִּקְדָּשׁ וּבַיּוֹם הַהוּא הָיָה שָׁקֵט: וַיִּבְחַר לוֹ שְׁעַת־הַכֹּשֶׁר
לְמַחֲשֶׁבֶת סִכְלוּתוֹ וְכַאֲשֶׁר נִקְרָא מֵאֵת דֶּמֶטְרִיּוֹס אֶל־הַמּוֹעָצָה וְנִשְׁאַל
ו עַל־הַמַּצָּב וְהָעֵצָה אֲשֶׁר הַיְּהוּדִים עוֹמְדִים בָּהֶם וַיַּעַן: הַיְּהוּדִים
הַנִּקְרָאִים בְּשֵׁם חֲסִידִים אֲשֶׁר בְּרֹאשָׁם יְהוּדָה הַמַּקַּבִּי הֵם הַמְכַלְכְּלִים

היהודים ומתנגדים לברית שכרת אתם המלך.

יד א׳—מ״ו. הרהורי ניקנור ובריתו שכרת.

לפרשה זו השוה מק״א ז׳ א׳—כ״ו. —
א ו מ ק ץ ש ל ש ש נ י ם. זמן זה יש לחשוב למן שנת קמ״ט (ע׳ י״ג א׳), ולפיכך המאורע שסופר עליו כאן הוא בש׳ קנ״א (כמו מק״א ז׳ א׳), שמתחילה בתשרי (161 לפני סה״נ). — ב א ה ה ש מ ו ע ה. שמועה זו אינה מתאימה למה שמסופר במק״א ז׳ א׳ ובספרי שאר היסטוריינים. אבל יתכן שהשמועה הגיעה אל יהודה לאחר שכבר היה דמיטריוס שליט ותקיף. המעשה בעליית דמיטריוס I למלוכה ומה שקדם לכך בא ביתר פירוט במק״א ז׳ א׳—ד׳, אלא שכאן יש השם טריפוליס (= ג׳ ערים, נקראה כך על שם שהשתתפו ביסודה של עיר זו יושבי ג׳ הערים צור וצידון וארָדוס), והוא הנמל הצפוני שהפליג דמיטריוס לשם. — ח י ל ח ז ק. שנים עשר איש ושלשה נערים (ע׳ מק״א ז׳ א׳ בפי׳)! —
ב—ג א ח ר י א ש ר ה ר ח י ק... השוה מק״א ז׳ ג׳. — ב ר צ ו נ ו ט מ א א ת־נ פ ש ו. ע׳ שם ז׳ ה׳—ט״ו. — ב י מ י ה מ ב ו כ ה. יש גורס: בימי המחלקת (כמו לקמן בפל״ח). — ו א י ן ל ו מ ב ו א א ל־מ ז ב ח ה ק ד ש. אולי היה דבר זה בימי החגים שבאותו תשרי, ולפיכך
ד נזדרז ותיכף הלך לאנטיוכיה ועשה מה שעשה. — לפי מק״א ז׳ ה׳ וכ״ה בא אל דמיטריוס פעמַיִם, באביב ובסתו בש׳ 161 (ופעם ג׳ בא אליו לקמן בפכ״ו). בפעם הראשונה פעל שיצא בקחידס למלחמה על ירושלים, ובשניה — ניקנור. כאן מדובר על הפעם השניה, שהרי אינו מזכיר לבקחידס ומדבר רק על מלחמת ניקנור. — ב ש נ ת מ א ה ו ח מ ש י ם ו א ח ת. לפי וולג׳ וסורי: מאה וחמשים. — ע ט ר ת ז ה ב. מתנה למלך. — ו ת מ ר. סימן של
ו נצחון. — ע נ פ י ז י ת. סמל של שלום. — ח ס י ד י ם. בתחלה עברו החסידים אל צדו של

אֶת־הַמִּלְחָמָה וְהֵם הַמִּתְקוֹמְמִים וְאֵינָם נוֹתְנִים לַמַּמְלָכָה לָבֹא אֶל־
ז הַמְּנוּחָה׃ וְעַל־כֵּן אֲנִי הַנֶּעְדָּר כְּבוֹד נַחֲלַת אָבוֹת רְצוֹנִי לֵאמֹר
ח הַכְּהֻנָּה הַגְּדוֹלָה בָּאתִי הֵנָּה בַּפַּעַם הַשֵּׁנִית׃ רֵאשִׁית עַל־מַחֲשַׁבְתִּי
הַיְשָׁרָה בָּעִנְיָנִים הַנּוֹגְעִים אֶל־הַמֶּלֶךְ וְשֵׁנִית עַל־שׂוּמִי לֵב אֶל־בְּנֵי
ט עַמִּי כִּי בְסִכְלוּת הַנְּקוּבִים לִפְנֵי־כֵן הָיָה לְעַמֵּנוּ נֵזֶק לֹא־מְעָט׃ וְאִם
אַתָּה הַמֶּלֶךְ תֵּדַע כָּל־אֵלֶּה וְדָאַגְתָּ לְאַרְצֵנוּ וּלְעַמֵּנוּ הַנִּדְכָּא כְּפִי
י אַהֲבַת אֱנוֹשׁ אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ הַמְקַדֶּמֶת הַכֹּל בְּטוּב׃ כִּי כָּל־הַיָּמִים
יא אֲשֶׁר יַעֲמֹד יְהוּדָה לֹא יוּכַל לִהְיוֹת שָׁלוֹם בָּאָרֶץ׃ וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר
יָצְאוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה מִפִּיו וַיַּלְהִיבוּ אֶת־דֵּמֶטְרִיּוֹס וְגַם אֶת־אוֹהֲבָיו
יב אֲשֶׁר אֵיבָה לָהֶם אֶל־הַיְּהוּדִים׃ וְלֹא אִחַר לִקְרֹא אֶת־נִיקָנוֹר הַמְמֻנֶּה
יג עַל־הַפִּילִים וַיַּפְקִידֵהוּ לְשַׂר־צָבָא וַיִּשְׁלָחוֹ לִיהוּדָה׃ וַיִּתֶּן־לוֹ צַו לְהָסִיר
אֶת־יְהוּדָה וּלְפַזֵּר אֶת־אֲנָשָׁיו וּלְהַעֲמִיד אֶת־אַלְקִימוֹס לְכֹהֵן גָּדוֹל
יד בַּמִּקְדָּשׁ הַגָּדוֹל מְאֹד׃ וְהַגּוֹיִם אֲשֶׁר בָּרְחוּ מֵאֶרֶץ יְהוּדָה מִפְּנֵי יְהוּדָה
הִתְחַבְּרוּ בֶּהָמוֹן אֶל־נִיקָנוֹר בְּחָשְׁבָם כִּי בְּאָסוֹן הַיְּהוּדִים וּבְצָרָתָם תִּהְיֶה
הַצְלָחָתָם׃

טו וּכְשָׁמְעָם עַל־בּוֹא נִיקָנוֹר וְעַל־הִתְחַבְּרוּת הַגּוֹיִם וַיַּעֲלוּ עָפָר
עַל־רֹאשָׁם וַיִּתְפַּלְלוּ לַאֲשֶׁר הֶעֱמִיד אֶת־עַמּוֹ לְעוֹלָם וַיְהִי מָגֵן תָּמִיד
טז בְּגָלוּי עַל־נַחֲלָתוֹ׃ וּבִפְקֻדַּת מַנְהִיגָם מִהֲרוּ לָקוּם מִשָּׁם וַיִּפָּגְשׁוּ אִתָּם
יז לְיַד כְּפַר דֶּסָּאוּ׃ וְשִׁמְעוֹן אֲחִי יְהוּדָה אָסַר מִלְחָמָה עִם־נִיקָנוֹר אֲבָל
יח לְאַט לְאַט וּבְהִסְתָּעֵר הָאוֹיְבִים פִּתְאֹם וַיִּתְמוֹטֵט׃ וּבְכָל־זֹאת כְּשָׁמַע
נִיקָנוֹר מַה־גְּדוֹלָה הַגְּבוּרָה וְאֹמֶץ־הָרוּחַ אֲשֶׁר לְאַנְשֵׁי יְהוּדָה
בְּמִלְחֲמוֹתֵיהֶם בְּעַד אֶרֶץ הָאָבוֹת וַיִּירָא לְהַכְרִיעַ אֶת־הַדָּבָר בִּשְׁפִיכַת
יט דָּמִים׃ וְעַל־כֵּן שָׁלַח אֶת פּוֹסֵידוֹנְיוֹס וְאֶת־תֵּאוֹדוֹטוֹס וְאֶת־מַתִּתְיָה
כ לָתֵת וְלָקַחַת הַיָּמִין׃ וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר הָיָה לָהֶם עִיּוּן רַב וְהַמַּנְהִיג
הוֹדִיעַ עַל־זֹאת לָעָם וַיָּבֹאוּ לְדֵעָה אַחַת וַיֵּאוֹתוּ לִתְנָאֵי הַבְּרִית׃

מנילאוס (מק״א ז׳ י״ג ואילך), ואחר שרצח מהם חמשים איש חזרו ועברו אל צדו של
ז יהודה. — כבוד נחלת אבות. אותו רשע מזרע של אהרן היה (מק״א ז׳ י״ד). —
יב ניקנור. נראה שזה אינו אותו ניקנור שבפרק ח׳. — פרשת ניקנור זו (התחלתה בעיקר
בפט״ו) כעין טראגידיה היא בחמש מערכות: א) המלחמה בדסאו (ט״ו—י״ז), ב) עשיית שלום
עם יהודה (י״ח—כ״ה), ג) קובלנות חדשות של אלקימוס (כ״ו—ל׳) ומלחמה בכפר שלמה
(מסופר רק במק״א ז׳ ל״א—ל״ב), ד) איומיו של ניקנור בבית המקדש (ל״א—ל״ו), ה) מפלתו
טז ומיתתו של ניקנור (פרק ט״ו). — המקום דסאו (Δεσσαού), או לֶסָאו, אינו ידוע. איבאלד

כא וַיִּקְבְּעוּ אֶת־הַיּוֹם אֲשֶׁר יִפָּגְשׁוּ הֵם לְבַדָּם וּמִכָּל־צַד הֵבִיאוּ כִּסֵּא
כב וַיַּעֲמִידוּ׃ וִיהוּדָה הֶעֱמִיד אֲנָשִׁים מְזֻיָּנִים בִּמְקוֹמוֹת נוֹחִים פֶּן־יִהְיֶה
מִצַּד הָאוֹיְבִים מַעֲשֵׂה רַע פִּתְאֹם וְהֵם נִהֲלוּ אֶת הַשִּׂיחָה בְּשָׁלוֹם׃
כג וַיְהִי נִיקָנוֹר בִּירוּשָׁלַיִם וְלֹא עָשָׂה דָבָר רָע וַיְשַׁלַּח מֵעָלָיו אֶת־הֶהָמוֹן
כד אֲשֶׁר אָסַף׃ וִיהוּדָה הָיָה תָּמִיד לְפָנָיו וְהוּא נָטָה אֶל הָאִישׁ מֵעֹמֶק
כה נַפְשׁוֹ׃ וַיְדַבֵּר עַל־לִבּוֹ לָשֵׂאת אִשָּׁה וּלְהוֹלִיד בָּנִים וַיִּשָּׂא אִשָּׁה וַיְהִי
חַי בְּטוּב וַיִּטְעַם חַיִּים׃
כו וְאַלְקִימוֹס בִּרְאוֹתוֹ אֶת־הָאַהֲבָה אֲשֶׁר בֵּינֵיהֶם וּבְהִוָּדַע לוֹ עַל־
הַבְּרִית אֲשֶׁר בֵּינֵיהֶם וַיֵּלֶךְ אֶל־דֵּמֶטְרִיּוֹס וַיֹּאמֶר כִּי נִיקָנוֹר יַחֲשֹׁב
מְזִמּוֹת נֶגֶד הַמֶּמְשָׁלָה כִּי אֶת־אוֹיֵב מַלְכוּתוֹ אֶת־יְהוּדָה מִנָּה לְמַמַּלֵּא
כז מְקוֹמוֹ׃ וַיִּחַר אַף הַמֶּלֶךְ וַיִּרְגַּז מִמַּלְשִׁינוּת הַנָּבָל הַגָּדוֹל וַיִּכְתֹּב אֶל־
נִיקָנוֹר עַל־דְּבַר הַבְּרִית וַיּוֹדַע כִּי קָשֶׁה־לוֹ לְשֵׂאתָהּ וַיְצַו עָלָיו
כח לְמַהֵר וְלִשְׁלֹחַ אֶת־הַמַּקַּבִּי בִּכְבָלִים לְאַנְטְיוֹכְיָה׃ כַּאֲשֶׁר נוֹדְעוּ
הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לְנִיקָנוֹר וַיִּבּוֹךְ וַיִּקַשׁ עָלָיו לְהָפֵר אֶת־הַבְּרִית עִם־
כט אָדָם אֲשֶׁר לֹא עָשָׂה כָּל־עָוֶל׃ אוּלָם מִבִּלְתִּי־יְכֹלֶת לַעֲשׂוֹת נֶגֶד
ל הַמֶּלֶךְ חִכָּה לִשְׁעַת־הַכֹּשֶׁר לַעֲשׂוֹת אֶת־הַדָּבָר בְּעָרְמָה׃ וְהַמַּקַּבִּי
כִּרְאוֹתוֹ אֶת נִיקָנוֹר וְהוּא מִתְנַהֵג אִתּוֹ בִּידִידוּת פְּחוּתָה וְתַחַת
יְדִידוּת כְּמִשְׁפָּטָהּ יְדַבֵּר אֵלָיו גַּסּוּת וְכַהֲבִינוֹ כִּי לֹא מִטּוּב־לֵב בָּאָה
לא גַּסּוּת זוֹ וַיֶּאֱסֹף מֵאֲנָשָׁיו לֹא־מְעַט וַיִּסָּתֵר מִלִּפְנֵי נִיקָנוֹר׃ וְכַאֲשֶׁר
נוֹדַע לָזֶה כִּי הָאִישׁ הֶעֱרִים עָלָיו בִּגְבוּרָה וַיָּבֹא אֶל־הַהֵיכָל הַגָּדוֹל
מְאֹד וְהַקָּדוֹשׁ בְּעֵת הֵבִיא הַכֹּהֲנִים אֶת קָרְבְּנוֹת הַתָּמִיד וַיְפַקֵּד
לב עֲלֵיהֶם לְהַסְגִּיר בְּיָדוֹ אֶת־הָאִישׁ׃ וּכְהַבְטִיחָם בִּשְׁבוּעוֹת כִּי לֹא יָדְעוּ
לג אֶת־מְקוֹם הַמְבֻקָּשׁ׃ וַיִּשְׁלַח אֶת־יְמִינוֹ אֶל־הַהֵיכָל וַיִּשָּׁבַע אִם־לֹא
תִמְסְרוּ אֶת־יְהוּדָה בְּיָדִי אָסוּר בִּכְבָלִים וְשִׁוִּיתִי מִשְׁכַּן אֱלֹהִים זֶה
לַאֲדָמָה וְאֶת הַמִּזְבֵּחַ אֶהֱרֹס וַהֲקִימוֹתִי בַּמָּקוֹם הַזֶּה מִקְדָּשׁ נִכְבָּד
לד לְדִיוֹנוּסוֹס׃ וּכְאָמְרוֹ אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיֵּלֶךְ־לוֹ וְהַכֹּהֲנִים פָּרְשׂוּ
כַּפֵּיהֶם אֶל־הַשָּׁמַיִם וַיִּקְרְאוּ אֶל־אֲשֶׁר נִלְחַם תָּמִיד בְּרֹאשׁ עַמֵּנוּ וְכֹה
לה אָמְרוּ׃ אַתָּה יְיָ אֲשֶׁר אֵין לְךָ צֹרֶךְ בְּכָל־דָּבָר הָיָה טוֹב בְּעֵינֶיךָ כִּי

כא סבור שהוא המקום חדשה (Ἀδασσα) שבמק״א ז׳ מ׳ ומ״ה. — הם לבדם. יהודה וניקנור. —
כג–כו את־ההמון. שברחו מפני יהודה ונספחו אליו (פ׳ בפי״ד). — לממלא מקומו. סתם
לא הכתוב ולא פירש לממלא מקומו של מי: של ניקנור או של אלקימוס. — במק״א (ז׳ ל״א–ל״ב)
יש קודם הענין על בואו של ניקנור למקדש סיפור על מלחמה חדשה שהיתה בין ניקנור

לו יִהְיֶה־לְּךָ מִקְדָּשׁ אֲשֶׁר תִּשְׁכָּן־בּוֹ בְּתוֹכֵנוּ: וְעַתָּה קָדוֹשׁ אֲדוֹן כָּל־
קְדֻשָּׁה שָׁמְרָה לְעוֹלָם מֵחַלֵּל אֶת־הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר זֶה מִקָּרוֹב טֹהָר:
לז וְרָזִי אַחַד זִקְנֵי יְרוּשָׁלַיִם הֻרְאָה לְנִיקָנוֹר כִּי הוּא אֹהֵב לִבְנֵי
עַמּוֹ וּבַעַל שֵׁם טוֹב מְאֹד וְעַל־דָּרְשׁוֹ הַטּוֹב קָרְאוּ לוֹ אֲבִי־הַיְּהוּדִים:
לח וּלְפָנִים בִּימֵי מַחְלֹקֶת הָיָה עַל־צַד הַיַּהֲדוּת וְעַל־הַיַּהֲדוּת מָסַר אֶת־
לט בְּשָׂרוֹ וְאֶת־נַפְשׁוֹ בְּכָל־כֹּחַ: וּמֵחֶפְצוֹ לְהַרְאוֹת גָּלוּי אֶת־שִׂנְאָתוֹ
מ לַיְּהוּדִים שָׁלַח נִיקָנוֹר יוֹתֵר מֵחֲמֵשׁ מֵאוֹת אִישׁ צָבָא לְתָפְשׂוֹ: כִּי
מא חָשַׁב שֶׁבְּתָפְשׂוֹ אֶת־הָאִישׁ הַזֶּה תִּהְיֶה מַכָּה לָהֶם: וְכַאֲשֶׁר חָפֵץ
הֶהָמוֹן לִלְכֹּד אֶת־הַמִּגְדָּל וַיִּסְתָּעֵר עַל־שַׁעַר הֶחָצֵר נָתַן צַו לְהַצִּית
אֵשׁ בַּשְּׁעָרִים וְהָאִישׁ בִּרְאוֹתוֹ כִּי עוֹד מְעַט וְנִתְפָּשׂ נָפַל עַל־חַרְבּוֹ:
מב וְטוֹב הָיָה לוֹ לָמוּת בְּכָבוֹד מִנְּפֹל בִּידֵי הָרְשָׁעִים וּלְהִנָּתֵן לָבוּז
מג שֶׁלֹּא לְפִי כְּבוֹד נְדִיבוּת־רוּחוֹ: וּמִפְּנֵי שֶׁהַמַּכָּה לֹא הָיְתָה נְכוֹנָה
כִּי נִמְהַר הָיָה וְהֶהָמוֹן הָיָה מִתְפָּרֵץ דֶּרֶךְ הַשַּׁעַר וַיָּרָץ בִּגְבוּרָה אֶל־
מד הַחוֹמָה וַיִּפֹּל עַל־הֶהָמוֹן: וּכְסוּר אֵלֶּה לַאֲחוֹרֵיהֶם וַיְהִי הַמֶּרְחָב וַיִּפֹּל
מה אֶל־הַמָּקוֹם הָרֵיק: וְעוֹדֶנּוּ חַי וּבַחֲרוֹת אַפּוֹ בּוֹ וְהַדָּם שׁוֹתֵת כְּמִתּוֹךְ
מַעְיָן וְהַפְּצָעִים כּוֹאֲבִים וַיָּקָם וַיַּעֲבֹר בֵּין הֶהָמוֹן וּבְעָמְדוֹ עַל־סֶלַע
מו מִשְׁפָּע: וְכֻלּוֹ כְּבָר שׁוֹפֵעַ דָּם וַיּוֹצֵא אֶת־קְרָבָיו וַיִּזְרְקֵם בִּשְׁתֵּי יָדָיו
עַל־הֶהָמוֹן וּבְקָרְאוֹ לַאֲדוֹן הַחַיִּים וְהָרוּחַ כִּי יַחֲזִיר לוֹ אֶת אֵלֶּה גָּוַע:
טו וְנִיקָנוֹר יָדַע כִּי יְהוּדָה וַאֲנָשָׁיו הֵם בַּמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר לְצַד
ב שֹׁמְרוֹן וַיִּוָּעֵץ לִנְפֹּל עֲלֵיהֶם בְּכָל־הַבִּטָּחוֹן בְּיוֹם הַמְּנוּחָה: וְכַאֲשֶׁר
אָמְרוּ לוֹ הַיְּהוּדִים הַהוֹלְכִים אִתּוֹ מֵאֹנֶס אַל־תַּכְחִידֵם בְּדֶרֶךְ כֹּה
אַכְזָרִי וּפִרְאִי וְתֵן כָּבוֹד לַיּוֹם אֲשֶׁר כִּבֵּד לְפָנִים בַּקֹּדֶשׁ מֵאֵת

לז ויהודה בכפר שלמה. — ו ר ז י. Ῥαζείς. השוה שם המלאך רזי (Schwab, Vocabulaire de l'angelologie, 246) והשם רזיאל. ואולי רזי עיקרו רזיה, על דרך עזרי (לעיל י"ב ל"ו) = עזריה. והסורי מסר את השם בשי"ן הסיום שביווני ועוד החליף הזי"ן בגימ"ל: רָגֵשׁ. —
מא א ת ־ ה מ ג ד ל. את הבית הגדול והחזק ששם גר רזי. —

טו א'—ל"ו. מפלתו ומיתתו של ניקנור.

א ב מ ק ו מ ו ת א ש ר ל צ ד ש מ ר ו ן. כך יש למסור את הלשון: ἐν τοῖς κατὰ Σαμάρειαν τόποις (וכן בסורי: על גנב שמרין = על צד שמרון, ולא כמו שנמסר בוולג׳: in locis Samariae = במקומות שבשמרון). הכוונה היא: יהודה ואנשיו נמצאו במקומות שבצפונה של יהודה והם לצד שמרון. כאן היה אף המקום חדשה (דרך שעה וחצי מבית־חורון, שהיה שם חילו של ניקנור), ושם היה חילו של יהודה (ע' מק"א ז' מ'). — ב כ ל ־ ה ב ט ח ו ן. שהרי יתנפל עליהם פתאם ביום המנוחה והם יבאו במבוכה גדולה עד שיתפסו

ג הָרוֹאֶה־כֹּל: וַיִּשְׁאַל רָשָׁע מֻרְשָׁע זֶה אִם־יֵשׁ בַּשָּׁמַיִם אֲשֶׁר צִוָּה לָחֹג
ד אֶת יוֹם־הַשַּׁבָּת: וְכַאֲשֶׁר הֱשִׁיבוּהוּ יֵשׁ יְיָ חַי הַמֹּשֵׁל בַּשָּׁמַיִם אֲשֶׁר
ה צִוָּה לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם־הַשְּׁבִיעִי: וַיֹּאמֶר הוּא וַאֲנִי מֹשֵׁל בָּאָרֶץ וַאֲנִי
מְצַוֶּה לֶאֱחֹז בַּנֶּשֶׁק וְלַעֲשׂוֹת אֶת דְּבַר־הַמֶּלֶךְ וּבְכָל־זֹאת לֹא עָלָה
בְּיָדוֹ לִגְמֹר אֶת־מְזִמָּתוֹ הָרָעָה:
ו וַיַּחֲשֹׁב נִיקָנוֹר בְּהִתְנַשְּׂאוֹ בְּכָל גֹּבַהּ לִבּוֹ לִנְחֹל נִצָּחוֹן גָּמוּר
ז עַל־יְהוּדָה וַאֲנָשָׁיו; וְהַמַּקַּבִּי הָיָה בֹּטֵחַ בִּטָּחוֹן חָזָק בְּכָל־תִּקְוָתוֹ כִּי
ח יְיָ יִתֶּן־לוֹ תְשׁוּעָה: וַיְהִי מְעוֹדֵד אֶת־אֲנָשָׁיו לְבִלְתִּי־יִרְאוּ מֵהִתְנַפְּלוּת
הַגּוֹיִם וְלִזְכֹּר גַּם־עַתָּה אֶת־הַתְּשׁוּעוֹת אֲשֶׁר הָיוּ לָהֶם מִן־הַשָּׁמַיִם
ט וּלְקַוּוֹת גַּם־עַתָּה לַנִּצָּחוֹן אֲשֶׁר יַנְחִילֵם אֲדוֹן־כֹּל: וּבְנַחֲמוֹ אוֹתָם מִן־
הַתּוֹרָה וּמִן־הַנְּבִיאִים וּבְהַזְכִּירוֹ לָהֶם עַל־הַמִּלְחָמוֹת שֶׁהָיוּ לָהֶם עוֹרֵר
י בָּהֶם רוּחַ־גְּבוּרָה: וּכְאַמְּצוֹ אֶת־רוּחָם וַיְעוֹדְדֵם לַמִּלְחָמָה בְּהַרְאוֹתוֹ
יא לָהֶם עַל־מַעַל הַגּוֹיִם וְעַל־הֵפֵר אֶת־שְׁבוּעָתָם: וַיְזַיֵּן אֶת־כָּל־אִישׁ
מֵהֶם לֹא כֵן בְּבִטָּחוֹן מָגֵן וְשִׁרְיוֹן כְּמוֹ בְּבִטָּחוֹן דְּבָרִים טוֹבִים
יב וּבְסַפְּרוֹ חֲלוֹם הַמִּתְקַבֵּל עַל־הַדַּעַת שִׂמַּח אֶת־כֻּלָּם מְאֹד: וְזֶה
מִשְׁפַּט הֶחָזוֹן חוֹנִיָּה אֲשֶׁר הָיָה כֹהֵן גָּדוֹל אָדָם יָפֶה וָטוֹב עָנָו
בְּמִנְהָגוֹ נוֹחַ בְּנַפְשׁוֹ וְנָעִים בְּדִבּוּרוֹ וְלָמוּד כָּל־מִדָּה טוֹבָה מִילְדוּתוֹ
יג אוֹתוֹ רָאָה פּוֹרֵשׂ אֶת־כַּפָּיו וּמִתְפַּלֵּל בְּעַד כָּל־הַיְּהוּדִים: וְאַחֲרֵי־כֵן
יד נִגְלָה עוֹד אִישׁ מְצֻיָּן בְּשֵׂיבָה וּבְכָבוֹד וְנִפְלָא בַּהֲדָרוֹ וְנִשְׂגָּב: פָּתַח
חוֹנִיָּה וְאָמַר זֶהוּ אֹהֵב אַחִים הַמַּרְבֶּה לְהִתְפַּלֵּל בְּעַד־הָעָם וְעִיר הַקֹּדֶשׁ
טו יִרְמְיָה נְבִיא־הָאֱלֹהִים: וַיִּשְׁלַח יִרְמְיָה אֶת־יְמִינוֹ וַיִּמְסֹר לִיהוּדָה חֶרֶב
טז זָהָב וְכֹה אָמַר בְּתִתּוֹ: קְחָה אֶת־הַחֶרֶב הַקְּדוֹשָׁה מַתָּנָה הִיא מֵאֵת
הָאֱלֹהִים בָּהּ תַּכֶּה אֶת־הָאוֹיְבִים:
יז מְאֻמָּצִים בְּדִבְרֵי יְהוּדָה הַיָּפִים וְהַחֲזָקִים כָּכָה הַמְעוֹדְדִים
לִגְבוּרָה וְהַמְאוֹשְׁשִׁים אֶת־נַפְשׁוֹת הַצְּעִירִים גָּמְרוּ בְדַעְתָּם לְבִלְתִּי־
עֲרֹךְ מַחֲנֶה כִּי אִם־לְהִתְנַפֵּל בִּגְבוּרָה וְלֶאֱסֹר בְּכָל־תֹּקֶף אֶת־הַמִּלְחָמָה
יח וּלְהַכְרִיעַ אֶת־הָעִנְיָן כִּי הָעִיר וְהַקֳּדָשִׁים וְהַמִּקְדָּשׁ בְּסַכָּנָה: כִּי
הַמִּלְחָמָה בְּעַד הַנָּשִׁים וְהַטַּף וְאַף הָאַחִים וְהַקְּרוֹבִים לֹא הָיְתָה לָהֶם
חֲשׁוּבָה כֹּה וְעַל־כֹּל הָיְתָה גְדוֹלָה וַחֲשׁוּבָה הַחֲרָדָה לְהֵיכַל הַמִּקְדָּשׁ:

נשק להגן על עצמם. כך היתה מחשבתו של ניקנור. ואין כאן סתירה לפסק ההלכה שבמק"א
ג—יא ב' מ"א שהתירו מלחמת מגן בשבת. — ר ש ע מ ר ש ע. ע' לעיל ח' ל"ד. — ה מ ת ק ב ל

יט וְגַם הַנִּשְׁאָרִים בָּעִיר הָיְתָה לָהֶם חֲרָדָה לֹא־מְעַטָּה בִּדְאָגָם לַקְּרָב
כ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה׃ וּבִהְיוֹתָם כְּבָר כֻּלָּם מְחַכִּים לְהַכְרָעָה וּבְהֵאָסֵף כְּבָר
הָאוֹיְבִים וְהַחַיִל נֶעֱרָךְ וְהַפִּילִים הָעֳמְדוּ בַּמְּקוֹמוֹת הַנּוֹחִים וְהַפָּרָשִׁים
כא נִצְּבוּ בַּקְּרָנוֹת׃ וּבִרְאוֹת הַמַּקַּבִּי אֶת־הֶהָמוֹן בָּא וְאֶת־תְּכוּנַת הַנֶּשֶׁק
הַשּׁוֹנָה וְאֶת־פִּרְאוּת הַפִּילִים אֲשֶׁר בַּמְּקוֹמוֹת הַנּוֹחִים וַיִּפְרֹשׂ אֶת־כַּפָּיו
אֶל־הַשָּׁמַיִם וַיִּקְרָא אֶל־יְיָ עוֹשֵׂה נִפְלָאוֹת בְּדַעְתּוֹ כִּי לֹא בְנֶשֶׁק כִּי
כב אִם־בְּמִשְׁפָּטוֹ יַנְחִיל אֶת־הַנִּצָּחוֹן לָרְאוּיִים [לוֹ]׃ וְכֹה קָרָא וַיֹּאמַר אַתָּה
יְיָ שָׁלַחְתָּ אֶת־מַלְאָכְךָ בִּימֵי חִזְקִיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה וַיַּךְ בְּמַחֲנֵה סַנְחֵרִיב
כג מֵאָה וּשְׁמֹנִים וַחֲמִשָּׁה אָלֶף׃ וְעַתָּה אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם שְׁלַח־נָא מַלְאַךְ
כד טוֹב לְפָנֵינוּ לְמַעַן יִירְאוּ וְיֶחֶרְדוּ׃ בְּכֹחַ זְרוֹעֲךָ יֻכּוּ אֵלֶּה אֲשֶׁר בָּאוּ
לְחָרֵף עַם־קָדְשְׁךָ וּבַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כִּלָּה׃
כה–כו וְאַנְשֵׁי נִיקָנוֹר הָלְכוּ לְקוֹל חֲצוֹצְרוֹת וּתְרוּעַת מִלְחָמָה׃ וְאַנְשֵׁי
יְהוּדָה לְקוֹל קְרִיאוֹת וּתְפִלּוֹת אָסְרוּ אֶת־הַמִּלְחָמָה עִם־הָאוֹיְבִים׃
כז וְנִלְחָמִים בִּידֵיהֶם וּמִתְפַּלְּלִים אֶל־הָאֱלֹהִים בְּלִבּוֹתֵיהֶם הִכּוּ לֹא פָּחוֹת
מִשְּׁלֹשִׁים וַחֲמִשָּׁה אֶלֶף וַיִּשְׂמְחוּ מְאֹד לִתְשׁוּעַת הָאֱלֹהִים הַגְּלוּיָה׃
כח וּבְכַלּוֹתָם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה וּבְשׁוּבָם בְּשִׂמְחָה וַיַּכִּירוּ אֶת־נִיקָנוֹר נֹפֵל
כט בַּחֲלִיצָתוֹ׃ וַתְּהִי צָהֳלָה וְהִתְרַגְּשׁוּת וַיְבָרְכוּ לַיְיָ בִּלְשׁוֹן אֲבוֹתֵיהֶם׃
ל וְרֹאשׁ הַנִּלְחָמִים בְּכָל־בְּשָׂרוֹ וְנַפְשׁוֹ בְּעַד בְּנֵי־עַמּוֹ אֲשֶׁר כַּוָּנָתוֹ
מִיַּלְדוּתוֹ נִשְׁאֲרָה נֶאֱמָנָה לְאֶחָיו צִוָּה לִכְרֹת אֶת־רֹאשׁ נִיקָנוֹר וְאֶת־
לא הַיָּד עִם־הַזְּרוֹעַ וּלְהָבִיא יְרוּשָׁלָיִם׃ וּבְבוֹאוֹ שָׁמָּה וַיֶּאֱסֹף אֶת־בְּנֵי עַמּוֹ
וְאֶת־הַכֹּהֲנִים הֶעֱמִיד לִפְנֵי הַמִּזְבֵּחַ וַיִּשְׁלַח לִקְרֹא לַאֲנָשִׁים אֲשֶׁר
לב בַּמְּצוּדָה׃ וַיַּרְא לָהֶם אֶת־רֹאשׁ נִיקָנוֹר הָרָשָׁע וְאֶת־יַד הַמְחָרֵף אֲשֶׁר
לג שָׁלַח בְּזָדוֹן אֶל־בֵּית מִקְדַּשׁ יְיָ׃ וְאֶת לְשׁוֹן־נִיקָנוֹר הַפּוֹשֵׁעַ כָּרַת וַיְצַו
לְהַשְׁלִיכָהּ גְּזָרִים לָעוֹפוֹת הַטּוֹרְפִים וְאֶת זְרוֹעַ־הַמְחָרֵף לִתְלוֹת
לד מוּל־הַהֵיכָל׃ וְכֻלָּם פָּנוּ אֶל־הַשָּׁמַיִם וַיְבָרְכוּ אֶת־יְיָ אֲשֶׁר נִגְלָה לָהֶם
לה וַיֹּאמְרוּ יְהִי הַשּׁוֹמֵר אֶת־מְקוֹם קָדְשׁוֹ מֵחֻלָּלוֹ מְבֹרָךְ׃ וְאֶת רֹאשׁ
נִיקָנוֹר צִוָּה לְהוֹקִיעַ עַל־הַמְּצוּדָה לְמַעַן יֵרָאֶה לַכֹּל וְגִלָּה אוֹת־

כא על הדעת. ἀξιόπιστον (= ראוי להאמין בו). — ואת־הכנת הנשק השונה. החיל של הסליבקיים היה מאוסף מעמים שונים ולפיכך היה אף הנשק ממינים שונים (השוה
ל–לא ליביוס ל"ז מ'). — וראש הנלחמים. יהודה. — לקרא לאנשים אשר במצודה. הם הגוים שבמצב המצודה (יהודים היו שם רק לאחר שנלכדה המצודה ע"י שמעון המקבי והגוים גורשו מתוכה, ע' מק"א י"ג נ'). ושלח לקרא להם כדי להראותם את מפלתו של

לו תְּשׁוּעַת יְיָ׃ וַיִּגְמְרוּ כֻלָּם בְּלֵב אֶחָד לְבִלְתִּי הַנִּיחַ אֶת־הַיּוֹם הַהוּא
בִּלְתִּי מְצֻיָּן כִּי אִם־לָחֹג אוֹתוֹ בִּשְׁלֹשָׁה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ שְׁנֵים עָשָׂר
אֲדָר שְׁמוֹ בִּלְשׁוֹן יְיָ יוֹם אֶחָד לִפְנֵי יוֹם מָרְדֳּכָי׃
לז כֵּן הָיָה מַהֲלַךְ דִּבְרֵי נִיקָנוֹר וּלְמִן־הַיָּמִים הָהֵם הָיְתָה הָעִיר
לח בְּיַד־הָעִבְרִים וּבָזֶה אֲכַלֶּה אֶת־דְּבָרָי׃ וְאִם־הָיָה דִבּוּרִי יָפֶה וְעָרוּךְ עַל־
אָפְנָיו זֶה הָיָה חֶפְצִי וְאִם־קַל הוּא וְרָפֶה הֲלֹא עָשִׂיתִי אֶת־אֲשֶׁר
לט הָיָה בְכֹחִי׃ כַּאֲשֶׁר לֹא נָעִים לִשְׁתּוֹת יַיִן לְבַד וְאַחֲרֵי־כֵן מַיִם לְבָד
וְכַאֲשֶׁר יַיִן מְמֻזָּג בְּמַיִם יִנְעַם וְיָבִיא עֹנֶג מְבֻסָּם כֵּן תְּבַסֵּם עֲרִיכַת
הַדִּבּוּר אֶת־אָזְנֵי הַמַּקְשִׁיבִים לָעֲרִיכָה הַהִיא׃
וּבָזֶה תָּם׃

לו ניקנור. — בלשון יְיָ. τῇ κυριακῇ φωνῇ, כלו' בלשון הקדש. כך דרכו של הכותב שהוא נותן בכל פעם תאר מיוחד ללשון עברית (השוה ו' ח' וכ"א וכ"ז ועוד) מתוך רוב כבוד וחבה שלבו רוחש אליה. ויש נוסח בלשון ארמית (Συριακῇ), ונוסח נדחה הוא. — יום־מרדכי. ע' אסתר ט' כ"א. מק"א ז' מ"ג ומ"ט נאמר רק שהנצחון היה בי"ג באדר, משום שאותה שנה (161 לפסה"נ) מעוברת היתה והמאורע היה בי"ג באדר ראשון, ובעל מק"ב לא ידע ענין זה, ולפיכך הוסיף הערה משֶׁלו שיום אחד קודם פורים היה (ע' S. Zeitlin, Historical Study of the canonisation of the Hebrew Scriptures 13). —

טו לז–לט. חתימת הספר.

לז העיר. אבל המצודה לא נכבשה עדיין (מק"א י"ג נ"א). והעיר כלה נפלה שוב בידי אנטיוכוס סידיטס בש' 133–134, ורק אחר מותו של זה (בש' 129) יצאה יהודה לחירות
לט עד בואו של פומפיוס (בש' 63). — תכן פל"ט: כמו שהיין שתייתו נעימה כשהיא ממוזג במים, כך אף הדיבור שוטף והולך כהוגן לפני הקורא כשהוא ממוזג ומתוקן כל צרכו. נראה שתכנם של הדברים הוא מדמה ליין, ואופן הרצאתם — למים הממזגים את היין ועושים אותו נעים לשתיה. —

מקבים ג

מבוא

א. שם הספר.

הספר מקבים ג׳ אין שמו הולמו, שהרי לא מצינו בו שום דבר על החשמונאים, ואין לו לספר שום שייכות לב׳ ספרי המקבים א׳ וב׳. הספר מספר על מאורעות שהיו בימי תלמי פילופטור שמלך על מצרים בשנות 205–221 לפני ספה״נ, כלומר כשבעים שנה לפני זמנו של יהודה המקבי.

שם הספר ניתן לו מידי אחרונים שעשוהו לאגודה אחת עם שני ספרי המקבים א׳ וב׳. עוד במאה העשירית נמצא (אצל Synopsis Athanasii) לשלשתם השם הכולל Πτολεμαϊκα (= דברי הימים לתלמיים), ושם זה היה יותר ראוי לספר זה לפי תכנו.

ב. תכן הספר.

הספר מתחלק לארבעה ראשים:

א) א׳ א׳–ב׳ כ״ד – על נצחונו של תלמי במלחמתו עם אנטיוכוס הגדול על יד רפיח (בשנת 217) ועל עלייתו לירושלים לחלל את המקדש, ותפלתו של שמעון הכהן בעד העם.

ב) ב׳ כ״ה–ד׳ כ״א – תלמי הוציא גזרה על היהודים שישתחוו לדיונוסוס האליל ובזה יבאו בבריתו, וכל העובר את מצותו יורַד מנכסיו ויהיה כעבד עבדים, ולא כאזרח הארץ. ועוד הוסיף על אכזריותו וגזר לפקדם ולכנסם אל תוך הקרקס הגדול שבאלכסנדריה, אבל השוטרים לא יכלו לא לפקדם כלם ולא לכנסם כלם מרוב מספרם.

ג) ה׳ א׳–ו׳ כ״א–המלך גזר עוד לכנס את כל היהודים אל תוך הקרקס כדי שירמסום הפילים המשוכרים ויבוססום, וה׳ הציל את עבדיו מצרתם והפילים נסוגו אחור ורמסו את עבדי המלך.

ד) ו׳ כ״ב – ז׳ כ״ג – המלך נבהל מן הנס שראו עיניו בקרקס ושחרר את היהודים וגזר עליהם לקבוע חג שבעת ימים לדורותם לזכר הנס שנעשה להם.

ג. טיבו של הספר ולשונו.

מן התכן של הספר נראה שלפי טיבו הוא כעין מגלת פורים טיפוסית: פותח הוא בטפשותו של אחד הדיספוטים שהוציא גזרה על השמדת היהודים בארצו על לא דבר ובלי שום טעם הגיוני, אלא שהסיתוהו לכך רעיו הקרובים אליו ודעתו המטורפת, ומסיים הוא בהצלתם של ישראל בדרך נס, שמן השמים סיכלו את מזמתו של אותו עריץ.

ליהודי מצרים בפרט היו כמה מגלות פורים ואף שמחות פורים בכל הדורות[1], ואף ספר זה, מקבים ג׳, אינו כל עיקרו אלא תעודה קדומה מאותו המין, כלומר מגלה שהיא

1) ע׳ א׳ כהנא, ספרות ההיסטוריה הישראלית ב׳, 75–82. —

מעידה על חג בסבת אותו המאורע המסופר בה ושכנראה היו יהודי מצרים חוגגים אותו זמן מה, או על כל פנים קבעוהו לאותו חג, אלא שנתבטל אחר כך, אולי מחמת שתפסו לחג זה זמן מרובה של שבעה ימים והעם לא היה בכחו לקבל רוב טובה ולפיכך נתבטל.

על המאורעות שנזכרו במגלה זו מעידים כמה פרטים היסטוריים ממקומות אחרים, היינו:

א) בהקבלה למה שמסופר א׳ ו׳ יש בכתבת פִּנוּפּוֹס[1] שתלמי פילופטור עבר בכל המקומות שבמלכותו ובא בהיכלותיהם והעלה להם מנחות.

ב) על המשתה שעשה המלך לכבוד נצחונו על יד רפיח (כגון ד׳ א׳, ה׳ ל״ו) מספרת כתבת עתיקה בשלש לשונות[2] שהמלך גזר על שריו לעשות להם משתה וחגיגה לכבוד נצחונו.

ג) על דורותאוס בן דרמילוס, איש יהודי שהמיר דתו (א׳ ג׳), שהציל לתלמי מיד אויבו כשבא אליו תאודוטוס להמיתו, מספר אף פולוביוס (V, 83), אלא שהוא אינו מזכיר את שמו של דורותאוס. אבל שם זה נמצא עוד בתוך פפירוס Hibeh 99, והוא כהן יהודי שבשנת 219 היה משמש עוד בכהונתו.

ד) המחבר מדבר על דביקותו של תלמי בעבודת דיונוסוס האליל ושהנהיג סדר מסתורין (Μυστηρία) של אליל זה במדינתו והכריח אף להיהודים לעבדו. אף סטוריס (fr. 31) הזכיר ענין זה, וכמו־כן מעידה על כך הכתבת שנתפרסמה על ידי Schubart, Reitzenstein, Pedrizet[3].

ה) בספר מסופר על הפילים הרבים שהוציאם הרמון הפקיד לרמוס את היהודים. על זה יש להעיר שכתבות אחדות מעידות על תלמי ששלח אנשים למדינות הים לצוד לו פילים והפקיד עליהם פקידים, וכך היה מנהגם של שאר התלמיים[4]. ועל עצם הגזרה לרמוס את היהודים בפרסות הפילים מדבר אף יוספוס[5], אלא שהוא מיחס מעשה זה לא לתלמי הרביעי אלא לתלמי הששי, המכונה פוסקון (Φύσκων = הַצָּבֶה). הרי שהיתה גזרה זו מקובלת בידם.

ומשום שמגלת פורים זו נכתבה בשביל יהודי מצרים שהיו משתמשים לכל צרכיהם, החילוניים ואף הרוחניים, בלשון היוונית, לפיכך נערכה אף מגלה זו בלשון זו.

אבל הלשון היוונית שבספר זה בשני סגנונים היא משמשת: סגנון אחד פרוסאי להרצאת המאורעות וסגנון אחד פיוטי לעריכת ב׳ התפילות הגדולות שנמצאות בספר (ב׳ ב׳–כ׳ ו׳ ב׳–ט״ו).

בסגנון הפרוסאי ניכרת השפעת פולוביוס ההיסטוריין הן בהרצאת פרטי הענינים והי בשימוש הלשון[6].

1) ע׳ Spiegelberg, Ak.–S. Ber., Muenchen 1925. —

2) ע׳ Gautier et Sortas, Un décret trilingue en l'honneur de Ptolemee IV, Cairo 1925. —

3) ע׳ Schubart, Amtl. Ber. aus den Kgl. Kunstsammlungen, XXXVII. — Pedrizet, Rev. Etudes Anciennes, 1910. — Reitzenstein, Hell. Mysteriensrel. (1927), 105–6. —

4) ע׳ — Naville, The Store-City of Pithom, 18, Pl. X. — Hall, Classical Review XII. 1898, 274–6. — Wilcken, apud Droysen, Kl. Schriften II. Anh. 483. — Curtius, Woch. f. Klass. Phil. 1887, IV. 827. — Mahaffy, B. C. H. 1894, XVIII. 149. — Strack, Ptolemaeer, 237. —

5) Contra Apionem, II. 5. —

6) הפרטים בשימושי לשון של פולוביוס כבר אספם והקרם Casanbon (אצל I. C. Wolf, Cassauboniana 70 ff.) ונביא כאן קצת מהם הדומים לשימושי ספר זה:

א) שימוש צירוף המלים בסמיכותיהן כדי שיהיה הפסוק כלו מושזר ומשולשל, כגון οὐδὲν ἄξιον ἠδυνήθη

חוץ מזה מצינו לו למחבר שקרא אף בספר מקבים ב׳ 1), ואולי היה לפניו ספר זה לא בקיצורו שהוא נמצא בידנו, אלא בגופו של הספר השלם שכתב יסון איש קוריני בה׳ חלקים.

וודאי היו עוד מקורות שהשפיעו על המחבר, אלא שהלכו לאיבוד ואנו אין בידנו להכריע על כך. כן, למשל, יש בו בפסוק אחד (ה׳ ל״א) חרוז שקול שניטל מתוך אחד המשוררים היוונים 2): ὅσοι γονεῖς παρῆσαν ἢ παίδων γόνοι. כמו־כן ידוע שתלמי בן אגאזארכוס המגלופוליטני (Megalopolitanus) כתב ספר דברי הימים לתלמי פילופטור. לפי סברתו של Emmet 3) שאבו ממנו גם פולוביוס ההיסטוריין היווני וגם בעל ס׳ מקבים ג׳, אלא שמכל מקום סברה זו אינה יוצאת מגדר של השערה.

בכללו אין סגנונו הפרוסאי של הספר ברור ומוצלח, ואין לו מדה: פסוקיו ארוכים ולשונותיו מתפתלים כחבל השזור, ואף הגיונו הוא לפעמים יותר יהודי מיווני.

ואילו בסגנון הפיוטי של שתי התפלות משמשת לשון אחרת לגמרי. נראה שאותם היהודים, שבמצרים, אע״פ שהיו מסדרים תפילותיהם בלשון יוונית, מכל מקום ממקור קדוש, מספרי המקרא וסידורי התפלות הקדומות, היו שואבים את התכן ואף את הלשון. משום כך אותן שתי התפלות מצטיינות הן בתכן יהודי והן בסגנון יהודי ואשגרות לשון יהודיות שמטבע הלשון העברית טבוע בהן ומזכירות הן כמה לשונות מסידורי התפלות הנמצאים בידנו, וכל בנין הפסוקים הוא יותר עברי מיווני.

ד. על תקופת המאורעות שבספר.

אחר מיתתו של אלכסנדר מקדון (בשנת 323) התעוררו שרי המדינות איש על אחיו למען תפוס לו כל אחד לעצמו את כסא המלכות. ימים רבים ארכה ביניהם המלחמה עד שנשארו מכלם רק ג׳ שרים שחילקו ביניהם את המלכות:

א) החלק המקדוני, והוא אינו נוגע לענייננו,

ב) החלק המצרי, שנפל ברשותו של לָגוס (Λαγώς) השר, והוא אבי התלמיים,

ג) החלק הסורי, שנפל ברשותו של סליבקוס השר, והוא אבי הסליבקיים.

ארץ ישראל היתה מוטלת בספק, אם היא שייכת למצרים או לסוריה: התלמיים היו

λόγου βλάψαι (השוה מק״ג ב׳ ל״א, ג׳ ב׳, ה׳ י״א, ה׳ י״ז ועוד). —

ב) שימוש פתגמים גבוהים ומעורפלים כבסגנון הפייטנים, כגון πεπνομένοις ἀνδράσι, והשוה ד׳ א׳ τρέχειν ἐν πρεσβείῳ τὴν ἡλικίαν λελογχώς, א׳ י״ט δρόμον συννίστασθαι, ועוד בכמה פסוקים.—

ג) שימושי לשון בעקיפין במקום לשון ישרה כגון πρᾶγμα πράττειν והשוה א׳ כ״ג στῆναι στᾶσιν וכן ו׳ י״א ματαίοις οἱ ματαιόφρονες. —

1) כמה רעיונות ומאורעות דומים יש בהם, בשני הספרים, כגון מפלת הליודורוס (מק״ב כ״ב—ל״א) ועונש אנטיוכוס (ט׳ ד׳ ואילך, השוה מק״ג ב׳ כ״א—ד׳), חזיונות פלאים (ג׳ כ״ה, י׳ כ״ט, י״א ה׳, השוה מק״ג ו׳ י״ח), התשיבות של קדושת ההיכל ותפלות להגן עליו (ג׳ ט״ו—כ״ב, ח׳ ב׳—ד׳, י״ד ל״ד—ל״ז, השוה מק״ג א׳ י״א ואילך, ב׳ א׳ ואילך), מלחמה בדת (ו׳ ט׳ ועוד, השוה מק״ג ב׳ כ״ז ואילך, ג׳ כ״א), שאיפה לקבל אזרחות (ד׳ ט׳, השוה מק״ג שם), חשיבות של חגיגת זכרון (י׳ ו׳ ט״ו ל״ו, השוה מק״ג ו׳ ל׳—ל״ו), אגרות פומביות (ט׳ י״ח ואילך, י״א ט״ז ואילך, השוה מק״ג ג׳ י״ב ואילך, ז׳ א׳ ואילך). אף אלעזר הזקן והחסיד מופיע בשני הספרים (ו׳ י״ח, השוה מק״ג ו׳ א׳). כמו כן דומה תיאור הזועה הכללית ג׳ ט״ו ואילך למק״ג א׳ ט״ו ואילך, ד׳ ג׳—ח׳. — חוץ מזה יש בין שני ספרים אלו כמה דמיונות בלשון וסגנון (ע׳ רשימתם אצל Emmet p. 156). —

2) ע׳ עוד: J.Rendel Harris, Metrical Fragments in III Maccabees (Bulletin of the John Rylands Library, 1920). —

3) במבואו לספר מק״ג, עמ׳ 159. —

טוענים שאינה אלא חלק מארץ מצרים, והסליבקיים היו סבורים שהיא חלק מארץ סוריה. המלחמה בענין זה היתה נמשכת ביניהם והארץ היתה ביניהם כאניה מסוערת בלב ים.

מלכתחלה היתה הארץ תחת שלטון אנטיגונוס, אחד משריו של אלכסנדר מקדון, שהיה שורר על כל מדינת סוריה. וכשתלמי לגוס, פקיד מצרים, הטיל עין בארץ זו, בא בברית עם סליבקוס השר ועלו שניהם עליה (בש׳ 305) ותלמי נעשה מלך עליה.

אבל כשעלה (בשנת 223) אנטיוכוס השלישי, המכונה הגדול, על כסא הסליבקיים התעורר ועלה על ארץ־ישראל לתפוס אותה לעצמו, ובשנת 218 עלה בידו לספח אותה אל ממלכתו. בשנת 217 עלה לקראתו תלמי הרביעי פילופטור ונצח אותו במלחמה על יד רפיח על הגבול שבין מצרים וארץ־ישראל.

אחר הנצחון הזה חזרה הארץ אל ממשלת התלמיים. אבל בשנת 205 אחר מותו של תלמי הרביעי חזר אנטיוכוס ועלה על הארץ ובשנת 198 כְּבָשָׁהּ במלחמה על יד פָּנְיוּס (Banias).

למלחמות הללו רומז בעל ספר דניאל (י״א י״א—ט״ז):

ויתמרמר מלך הנגב (= תלמי הרביעי) וְיָצָא ונלחם עמו עם־מלך הצפון (= אנטיוכוס השלישי) והעמיד המון רב וְנִתַּן ההמון בידו — וְנִשָּׂא ההמון ירום לבבו והפיל רִבֹּאות ולא יָעוֹז — ושב מלך הצפון והעמיד המון רב מן־הראשון ולקץ הָעִתִּים שָׁנִים יָבוֹא בוֹא בחיל גדול וברכוש רב — ובעתים ההם רבים יעמדו על־מלך הנגב ובני פריצי עַמְּךָ יִנַּשְּׂאוּ להעמיד חזון וְנִכְשָׁלוּ — ויבא מלך הצפון וישפך סוללה ולכד עיר מִבְצָרוֹת וּזְרֹעוֹת הנגב לא יַעֲמֹדוּ וְעַם מִבְחָרָיו ואין כח לעמוד — ויעש הַבָּא אליו כרצונו ואין עומד לפניו ויעמד בארץ־הצבי וְכָלָה בידו.

ואולי רומזים לכך אף דברי הנבואה של הסיבילה (ג׳ 663 ואילך):

מַלְכֵי הָעַמִּים יָשׁוּבוּ לְהִשְׂתָּעֵר עַל־הָאָרֶץ הַזֹּאת יַחַד והביאו על־עצמם גְּזֵרַת הַמָּוֶת — כִּי אֶת־הֵיכַל הָאֵל הָאַדִּיר ואת מִבְחַר האנשים — יחפצו להשחית כאשר יבאו אל־הארץ — הָקֵם יָקִימוּ המלכים האכזרים סביב העיר איש את־כסאו ועליו עַמּוֹ הממרה — ואז בקול גדול ידבר אלהים אל־כל־האנשים הַבֹּעֲרִים והכסילים ומשפט יבוא עליהם — מאת האל הכביר וכלם יאבדו — ...

ויש להשוות דברי בעל המדרש „עשר גלויות" המאוחר שכתב על התלמיים והסליבקיים:

ובא אלכסנדרוס מלך מקדון והרג לכורש ומלך י״ב שנה ומת.

ועמדו אחריו ארבעה ממזרים שהיו משעבדים את ישראל קמ״ח שנים, עד שבאו בני חשמונאי והרגו לממזרים ונטלו המלכות מהם.

ה. זמן חיבורו של הספר.

על הזמן המדויק שבו נכתב הספר אין להכריע. על כל פנים, מתחלתו משמע שלאחר המלחמה שהיתה על יד רפיח נכתב, כלו׳ אחר שנת 217.

מתוך השפעתו של פולוביוס ההיסטוריין היווני (חי בשנות 240–122 לערך) על הרצאתו וסגנונו של ספר זה אפשר לשער שנכתב כמאה שנה לפני סה״נ, שהרי יש לשער שספרו של פולוביוס גופו נתפרסם אחרי מותו, קרוב לאותו זמן.

יש מביאים עוד ראיות מסימני לשון, כגון הלשון שבא בראש אגרותיו של תלמי (ג׳ י״ב, ז׳ א׳) Χαίρειν καὶ ἐρρῶσθαι 1) או הכנוי של תלמי Πτολεμαῖος Φιλοπάτωρ

1) וע׳ B. Tramontano, La lettera di Atristea a Filocrate, Napoli 1931 (p. 59). —

שקבלהו זמן מועט לאחר נצחונו על יד רפיח בשנת 217[1], שבא בראש אותן האגרות. בעלי ראיות אלו טוענים שאותם שני הלשונות לא נמצאו בשימוש קודם למאה הא' לפני כה"נ. כמו־כן מביאים ראיה ממה שהעיר תלמאים (Πτολεμάις) שבארסינואיטיס (ע' ז' י"ז) לא נקראה בשם זה קודם לשנ' 117, שמלכתחלה קרוקודילופוליס היה שמה[2].

אבל ראיות אלו וכיוצא בהן הן עדיין בבחינת לא ראינו אינה ראיה.

כמו־כן כיון שמן הספר גופו ברור שנכתב יוונית ובשביל יהודי מצרים על הנס שנעשה להם מן השמים, הרי אין שוב מקום להשערות בטלות, כגון שהספר נכתב בימי קליגולה הרומי (מלך בשנות 37—41)[3] או בימי פומפיוס הרומי (שעלה על ירושלים בשנת 64)[4]. אמת, אף אלו מנוולים היו והתנהגותם לא טובה היתה מהתנהגותו של תלמי פילופטור, אבל כל זה אינו נותן עדיין חופש לחוקר להחליפם זה בזה.

ו. על תרגומיו של הספר.

הנוצרים שבארצות המערב לא הכניסו את הספר הזה לתוך קובץ כתבי הקודש ומטעם זה אינו בתרגום הוולגאטה. אבל הנוצרים שבארצות המזרח קבלוהו והכניסוהו לתוך תרגום הפשיטא.

תרגום סורי זה, אע"פ שהוא חפשי, מכל מקום יסודו בנוסח היווני שבידנו, ולא נטה הימנו אלא בפרטים קטנים. אבל נראה שלא היה המתרגם בקי בלשון היוונית, ולפיכך אין בו ערך להבנת המקור.

עוד תרגום יש בארמינית, והוא מאוחר מן התרגום הסורי, ומחוסר ידיעה בלשון הארמינית לא השתמשנו בו.

ז. קצת ביבליוגרפיה.

C. L. W. Grimm, Kurzgefasstes Exegetisches Handbuch zu den Apocryphen des A. T.: Dritte Lieferung, Das zweite, dritte, vierte Buch der Maccabaer, Leipzig 1856.

O. Fritzsche, Libri Apocryphi Veteris Testamenti Graece, Leipzig 1871.

H. B. Swete, The Old Testament in Greek, vol. III, Cambridge 1899.

E. Kautzsch, Das sogen. dritte Buch der Makkabaer (Die Apokryphen u. Pseudepigraphen d. A. T. Tuebingen 1900).

Emmet, The Third Book of Maccabees (Charles, Apocrypha and Pseudepigrapha vol. II, Oxford 1913).

1) המכתב הראשון שבו נמצא בכינוי זה הוא Papyr. Leyden G. שנכתב בשנת 99 (ע' Bickermann, P. W. XIV, 798). —

2) ע' Plaumann, Archiv f. Papyrusforschung VI 83 sqq. —

3) ע' Ewald, Geschichte, d. Volkes Israel IV^4 615 ff., והשגותיו של Motzo בספר „Entaphia" Memoria E. Pozzi, 1913. —

4) על עליתו של פומפיוס ע' יוספוס, קדמ' י"ד ד' ד' ומלחמות א' ז' ו'. ועל קליגולה ע' קדמ' י"ח ח' ב' ואילך, מלחמות ב' י"א, וכן פילון Leg. ad Cajum, 29. —

מקבים ג

א וַיְהִי כִּשְׁמֹעַ פִּילוֹפָּטוֹר מִפִּי הַשָּׁבִים כִּי תָּפַשׂ אַנְטִיוֹכוֹס אֶת־מְקוֹמוֹת אֲחֻזָּתוֹ וַיַּשְׁמַע אֵלָיו אֶת־כָּל־אַנְשֵׁי חֵילוֹ רַגְלִים וּפָרָשִׁים וַיִּקַּח אִתּוֹ אֶת אַרְסִינוֹאִי אֲחוֹתוֹ וַיִּסַּע אֶל הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר עַל־יַד

א א'—ה'. פתיחה: המערכה אצל רפיח.

בשנת 219 עלה אנטיוכוס השלישי, המכונה בשם הגדול, מושל סוריה על ארץ־ישראל ולכד ערים בצורות, ובהן עכו וצור וגדרה ורבת־עמון (פילדילפיה), עד שסוף־סוף, בשנת 217, עמד כנגדו תלמי הרביעי, המכונה בשם פילופטור, מושל מצרים וערך עמו מלחמה על יד רפיח הכפר ונצחהו ועשה בו נקמות (ע' מבוא פרק ד'). —

א פילופטר. כינוי הוא לתלמי הרביעי, מלך מצרים (בש' 222—205), ומשמעו אוהב את אביו, והוא על דרך הכינויים פילדילפוס=אוהב את אחיו (כינויו של תלמי השני), פילומיטור=אוהב את אמו (כינויו של תלמי השלישי). אף לאנטיוכוס הרביעי היה הכינוי פילופטור. כינויים אלו ניתנו להם לשם האלהה, שהתלמיים ונשותיהם האליהום המצריים וקראו להם בשם θεοὶ ἀδελφοί (=אלים אחים, שהרי אחיותיהם היו נשותיהם), ולתלמי הרביעי וארסינואי אשתו כינו בשם אלים פילופטורים (Θεοὶ Φιλοπάτορες), כגון בכתבת CIG 4697: Θεῶν Σωτηρῶν καὶ Θεῶν ἀδελφῶν (צ"ל Φιλαδελφῶν) καὶ Θεῶν Εὐεργέτων καὶ Θεῶν Φιλοπατόρων. וכן בכתבת BM 1207 (=275, CR XIII): Θεῶν Φιλοπατόρων. ועל מטבעות עיר מוף נמצא ג"כ Θεοὶ Φιλοπάτορες (ע' Poole, Greek Coins Brit. Mus., Ptolem. 500 — ובאריכות נתברר אצל Brugsch, Thes. V, 858; Mahaffy, Fl. Petrie, Pap. II, 154; Wilcken, Hermes XXII, 8). — לדעתו של פיטשמן (Pauly-Wissowa, V, 1287) לא קראו לו פילופטור אלא לאחר נצחונו ברפיח, שכינוי זה נמצא רק במטבעות שנטבעו אחר שנת 217. — מפי השבים. הגבורים שחזרו מן המלחמות נגד גדודיו של אנטיוכוס השלישי. — מקומות אחזתו. המקומות שנפלו בחלקו של תלמי, שכבשום מתחלה תלמי הראשון וסליבקוס מיד אנטיגונוס הפקיד (ע' מבוא פרק ד'). בין אותם המקומות היו עכו וצור וגדרה ועוד כמה ערים שלכדן אנטיוכוס. — רגלים ופרשים. לפי פולוביוס (ח' ע"ט) היה מספרם שבעים אלף רגלי וחמשת אלפים פרשים עם ע"ג פילים. — ארסינואי אחותו. והיא היתה אף אשתו, כדרכם של התלמיים. — רפיח. עיר או כפר קרוב לעזה, דרך כ"ב מילין אנגליים (עכשיו תל רפח), והוא מקום ידוע, ששם נצח סרגון מלך אשור את חנון מלך עזה ואת סוא שר־צבא מצרים בשנת 719 (ע' Prunkinscr. 25, והשוה מל"ב י"ז ד'). עיקר כתיבתו הוא רפיח בחי"ת (השוה ירו' שביעית ו' א', וכן בכתבת סרגון Ra—pi—hi) ולא רפיא באל"ף כמו שטעו רבים. סטראבון אומר: Μετὰ δὲ Γάζαν Ραφία ἐν ᾗ συνέβη μάχη Πτολεμαίῳ τῷ τε τετάρτῳ καὶ Ἀντιόχῳ τῷ μεγάλῳ (=אחר עזה רפיח ששם היתה מלחמה בין

ב רָפִיחַ אֲשֶׁר חָנוּ שָׁם אַנְשֵׁי אַנְטִיּוֹכוּס: וַיְהִי אִישׁ אֶחָד וּשְׁמוֹ תְּאוֹדוֹטוֹס
וַיִּוָּעֵץ הָאִישׁ הַהוּא לַעֲשׂוֹת מְזִמָּה וַיִּקַּח עִמּוֹ מֵרֵאשִׁית גִּבּוֹרֵי תַלְמַי
הַמְּפֻקָּדִים בְּיָדוֹ וַיֵּלֶךְ לַיְלָה אֶל־אֹהֶל תַּלְמַי לַהֲרֹג אוֹתוֹ בְּיָדוֹ וְלָשׂוּם
ג קֵץ לַמִּלְחָמָה: וַיִּוָּדַע הַדָּבָר לְדוֹסִתְּאוֹס הַמְּכֻנֶּה בֶּן־דְּרִימוּלוֹס אִישׁ
יְהוּדִי מִלֵּדָה אֲשֶׁר עָזַב אַחֲרֵי כֵן אֶת־דָּתוֹ וַיִּתְנַכֵּר לִבְרִית אָבוֹת
ד וַיַּשְׁכֵּב בָּאֹהֶל אִישׁ בְּלִי־שֵׁם וַתְּהִי הַנְּקָמָה עַל־זֶה: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר
כָּבְדָה הַמִּלְחָמָה עַד־מְאֹד וְיַד אַנְטִיּוֹכוּס רָמָה עַל־אוֹיְבָיו וַתִּתְהַלֵּךְ
אַרְסִינוֹאִי בְּקֶרֶב הַגִּבּוֹרִים הָלוֹךְ וָשׁוֹב וּשְׂעַר רֹאשָׁהּ פָּרוּעַ וַתְּאַמֵּץ
אֶת־לִבָּם בִּנְהִי וּבִדְמָעוֹת לַעֲמֹד עַל־נַפְשָׁם וְעַל־נֶפֶשׁ טַפָּם וּנְשֵׁיהֶם
וַתַּעֲבֵר קוֹל בַּמַּחֲנֶה כִּי תִתֵּן לַמְנַצְּחִים שְׁנֵי מָנִים זָהָב לְאִישׁ:
ה וְכֵן עָלָה הַדָּבָר בִּידֵיהֶם לְהֵאָבֵק עִם־אוֹיְבֵיהֶם וּלְהַצְמִיתָם וְרַבִּים
ו מֵהֶם לָקְחוּ בַּשֶּׁבִי: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הֵפֵר [תַּלְמַי] אֶת־עֲצַת [אַנְטִיּוֹכוּס]

ב–ג תלמי הרביעי ואנטיוכוס הגדול). — על עצם הענין, שתיאודוטוס בקש להרוג את תלמי ודוסיתאוס הפר את עצתו, ספר אף פולוביוס (ה׳ מ׳ מ״ו וס״א), אבל לא הזכיר שם
ב דוסיתאוס. — תאודוטוס. לפי פולוביוס (ה׳ מ״ו) היה בתחלה שר צבא בחילת־סוריה ומאנשי השם בין עוזריו של תלמי. הוא עמד (בש׳ 220) נגד אנטיוכוס על יד ברוכי (Βροχοί) העיר, ואח״כ עזב את חסדו ובגד באדוניו ובקש להמיתו, ולקח עמו שני אנשים ובא בלילה אל אהל תלמי לעשות מזמתו. אבל תלמי כבר יצא מן האהל ושם היה ישן אנדריאס
ג הרופא והמיתהו תאודוטוס בשגגה במקום אדוניו. — דוסיתאוס. כהן בשם דוסיתאוס בר דרימולוס מוזכר עוד בפפירוס חיבי (Hibeh) צ״ט, שהיה משרת בכהונתו בש׳ 219. אף בתוספות למגילת אסתר (י״א א׳) מוזכר דוסיתאוס הכהן. — איש בלי־שם. לשון זה (ἄσημον τινα) מתמיה, שהרי לפי פולוביוס לא היה האיש אלא אנדריאס הרופא המובהק בזמנו של תלמי פילופטור, ולא יתכן שהוא יתואר כאיש בלי שם. אולי שאב המחבר ממקור יווני וטעה וקרא ἄνδρα τινα (=איש פלוני) במקום Ἀνδρεαν τινα (=איש אחד ושמו
ד–ה אנדריאס). — אף על הענין של ארסינואי, שהיתה מתהלכת בתוך המחנה ומאמצת את לב הגבורים, סיפר פולוביוס (ה׳ פ״ג), אבל לא הזכיר את השבועה שנשבעה המלכה ליתן לכל איש ב׳ מנים זהב מחיר הנצחון. מנהג כזה היו מתנהגות בנות האלופים בארצות המזרח עד הזמן האחרון, שהיו נשואות במטה מיוחדת (=מחמל, בערבית) בתוך המחנה כשהן מגלות דדיהן לעיני אנשי הצבא לשמחם ביופין ולאמצם למלחמה (ע׳ בפרטות Schwally, Semit. Kriegsalterthumer I, 9 sqq.). — שני מנים זהב. כ׳ מנים כסף, והוא סכום גדול שלא קל לשלמו אף למלכה. מדברי Theokritos XV,36 אנו למדים, שבימי תלמי השלישי מחיר מעפורת כלה לא היה יותר משני מנים כסף. לפיכך יש סוברים שדבר זה, שלא נזכר אצל פולוביוס, במדרש יסודו. ואפשר שהרבתה המלכה המחיר מתוך רוב התלהבות. —

א ו׳—כ״ט. עלייתו של תלמי על המקדש.

עצם הענין נזכר עוד בכתבת ישנה, והוא דומה בעיקרו למה שספרו רז״ל על עלייתו של אלכסנדר מקדון לירושלים, שעלה בזדון לבו וגדף את בית המקדש עד שראה בעיניו

וַיְהִי עִם לְבָבוֹ לָלֶכֶת אֶל־כָּל־הֶעָרִים הַקְּרוֹבוֹת וּלְאַמֵּץ לֵב־יוֹשְׁבֵיהֶן
ז וַיַּעַשׂ כֵּן: וַיּוֹבֶל שַׁי לְבָתֵּי מִקְדְּשֵׁיהֶן וַיַּעֲמֵד אֶת־כָּל־הַנִּכְנָעִים אִישׁ
עַל־כַּנּוֹ:
ח וְכַאֲשֶׁר שָׁלְחוּ אֵלָיו הַיְּהוּדִים מִזְּקֵנֵיהֶם וּמֵרָאשֵׁיהֶם לִשְׁאָל־לוֹ
לְשָׁלוֹם וּלְהַקְרִיב אֵלָיו שַׁי וּלְבָרְכוֹ עַל אֲשֶׁר־קָרָהוּ וַיִּתְעוֹרֵר עוֹד
ט יוֹתֵר לְבַקְּרָם מְהֵרָה: וַיָּבֹא יְרוּשָׁלַםִ וַיַּעַל עוֹלוֹת לְאֵל עֶלְיוֹן וַיִּזְבַּח
לוֹ זִבְחֵי תוֹדָה וַיַּעַשׂ כְּכָל חֻקּוֹת הַמָּקוֹם וַיָּבֹא אֶל־בֵּית הַמִּקְדָּשׁ
י וַיִּשְׁתּוֹמֵם לְמַרְאֵה הַיֹּפִי וַהֲדַר הַכָּבוֹד: וַיִּתְמַהּ גַּם עַל־הַסְּדָרִים
הַטּוֹבִים אֲשֶׁר בַּמִּקְדָּשׁ וַתָּעַר רוּחוֹ וַיָּזָם לָבֹא אֶל־קֹדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים:
יא וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו לֹא יִתָּכֵן לַעֲשׂוֹת כַּדָּבָר הַזֶּה כִּי גַם בְּנֵי הָעָם גַּם כָּל־
הַכֹּהֲנִים לֹא יוּכְלוּ לָבֹא שָׁמָּה בִּלְתִּי אִם־הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל הַמְמֻנֶּה עַל־
כֻּלָּם לְבַדּוֹ וְאַף הוּא רַק אַחַת בַּשָּׁנָה וְלֹא שָׁמַע וְלֹא הֶאֱזִין לָהֶם:
יב וַיָּבֶז בְּלִבּוֹ לַדָּת וְלֹא חָדַל עוֹד מִזְּדוֹנוֹ וַיַּגֵּד לָהֶם כִּי עָלָיו לָבֹא
שָׁמָּה וִיהִי מָה וַיֹּאמַר אַף אִם־מֵאֵלֶּה יִמָּנַע הַכָּבוֹד הַזֶּה מִמֶּנִּי לֹא
יג יִמָּנַע: וַיִּשְׁאַל מֵהֶם לְבָאֵר לוֹ מַדּוּעַ כְּבָר בָּא אֶל־כָּל־מִקְדָּשׁ וּמִקְדָּשׁ
יד וְאִישׁ לֹא הֵנִיא אוֹתוֹ מֵעוֹלָם: וַיַּעַן אִישׁ פּוֹתֶה וַיֹּאמַר כִּי הַדָּבָר
טו הַהוּא יִהְיֶה לוֹ לְרָעָה: וַיֹּאמֶר [אֲלֵיו הַמֶּלֶךְ] אִם־כֵּן מַדּוּעַ לֹא תַחְפְּצוּ
טז בְּבוֹאִי שָׁמָּה [וַהֲלֹא יִהְיֶה זֶה לִי לְרָעָה]: וַיִּפְּלוּ הַכֹּהֲנִים אַרְצָה
וְהֵמָּה מְלֻבָּשִׁים כָּל־בִּגְדֵיהֶם וַיִּתְפַּלְלוּ אֶל־אֵל עֶלְיוֹן לְהוֹשִׁיעָם מֵאֲשֶׁר
בָּא עֲלֵיהֶם וּלְהַטּוֹת מֵהֶם אֶת־שֶׁטֶף־הָרָעָה הַמִּשְׂתָּעֵר כָּכָה עֲלֵיהֶם
יז וַיְמַלְאוּ אֶת־הַמִּקְדָּשׁ צְעָקָה וּדְמָעוֹת: וְהַנִּשְׁאָרִים בָּעִיר נִדְחֲפוּ בְּבֶהָלָה
יח מִבָּתֵּיהֶם בְּחָשְׁבָם כִּי דָּבָר מוּזָר נַעֲשָׂה: וְהַבְּתוּלוֹת הַכְּלֻאוֹת בְּתוֹךְ־

את כל הדרו (ע׳ מ׳ גאסטר Exempla of the Rabbis, בהערה לסימן 279, ושם רשימת כל המקורות לענין זה). —
ט לאל עליון. כינוי של הקב״ה במקדשו שבירושלים ובו הוא נודע בגוים (ע׳ ברא׳ י״ד י׳, תהל׳ מ״ו ה׳, פ״ז ו׳). ועליון הוא שם קדום לאל של בני ארם, שהזכירוהו בכתבת
יא מן Sudchin. — זבחי תודה. לכבוד נצחונו על יד רפיח. — ואף הוא רק אחת בשנה.
טז ביום הכפורים. — כל־בגדיהם. כלו׳ בכל בגדי כהונתם. נראה שכאן נרמז המקור ששאב ממנו המחבר, והוא היה מדרש קדום, כמו שמסופר אף על אלכסנדר מקדון, ושם היה מסופר שעלו הכהנים בכל בגדי תפארתם לקראתו, ושייר הכותב ולא סיפר זאת בתחלת סיפורו, אבל לא נשכח מלבו וכאן נרמז (השוה עקטאן דמר יעקב, ירושלים תרמ״ה 20: מה עשה שמעון הצדיק, הלך בראש יקירי ירושלים מלובש בבגדי כהונה). — ולחטות... נראה לי שהשוה המחבר עלייתו של תלמי לשטף מים (=ὁρμή) הפורצים ועולים
יח (ἐμβάλλεσθαι) בלא מפנה (=μεταθῶναι). — הכלאות בתוך חפותיהן. מנהג קדום

חֻפּוֹתֵיהֶן רָצוּ הַחוּצָה יַחַד עִם־אִמּוֹתֵיהֶן וַתַּעֲלֶינָה עָפָר וָאֵפֶר עַל־
יט רָאשֵׁיהֶן וַתְּמַלֶּאנָה אֶת־הָרְחוֹבוֹת תַּאֲנִיָּה וַאֲנִיָּה: וְכָל־כַּלָּה הַמַּעְדָּה
אֶת־כֵּלֶיהָ עֹזְבָה אֶת־עַרְשָׂהּ הָעֲרוּכָה לָהּ וְאֶת־צְנִיעוּתָהּ הָרְאוּיָה
כ לָהּ וּמְבֹהָלוֹת נֶחְפְּזוּ בְּתוֹךְ הָעִיר: גַּם אֶת־הָעוֹלָלִים הַיִּלּוֹדִים נָטְשׁוּ
אִמּוֹתֵיהֶם וְאֹמְנוֹתֵיהֶם כֹּה וָכֹה בַּבַּיִת וּבַחוּץ וְלֹא פָנוּ אֲלֵיהֶם וְכֻלָּן
כא רָצוּ נִדְחָפוּ בְּבֶהָלָה אֶל־מְקוֹם הַמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר בִּמְרוֹם הָעִיר: וַיִּתְאַסְּפוּ
כֻלָּם [יַחַד] וַיִּתְפַּלְלוּ תְּפִלּוֹת שׁוֹנוֹת לְמִינֵיהֶן עַל־דְּבַר הַגִּדּוּפִים אֲשֶׁר
כב גִּדֵּף [הַמֶּלֶךְ]: וְעַל כָּל־אֵלֶּה הָיוּ אֲנָשִׁים מִיּוֹשְׁבֵי הָעִיר אֲשֶׁר
כג נִלְאוּ לְהַאֲרִיךְ נַפְשָׁם עַד סוֹף־דָּבָר וּלְתִתּוֹ לְמַלֵּא אֶת־מְזִמָּתוֹ: וַיַּעֲבִירוּ
קוֹל בָּרַבִּים לַעֲלוֹת עַל־הַצָּבָא וּלְהַעֲרוֹת נַפְשָׁם לָמוּת בְּעַד תּוֹרַת
אֲבוֹתֵיהֶם וַיָּקִימוּ מְהוּמָה גְדוֹלָה בְּכָל־הַמָּקוֹם הַהוּא וְהַזְּקֵנִים וְהָרָאשִׁים

הוא אצל כל אומות העולם לכלוא את הבתולה בחופתה עד שיבא אליה החתן, ולפיכך
נקראת הארוסה בשם כלה (מלשון כלל, כלא, ע' Crawley-Besterman, Mystic Rose ^{2}II, 41—4,
ומה שהעירותי עליו בעתון Folkolore XI, 399—403). — עם־אמותיהן. נראה שעם
הכלות היו נכלאות אף אמותיהן ללמדן עניני זווג, והוא מנהג קבוע בכמה אומות, ובפרט
בבני ישמעאל, שיקראו לו בשם לימוד, ונ"ל שלזה רמז הכתוב שה"ש ח' ב': אל בית אמי
יט תלמדני. — המעדה את־כליה. ביוונית ἐσταλμέναι, ולא יכלו המפרשים להלמו. רבים
גזרוהו מן στέλλω בהוראת הכין (כן הסורי: וכלתא דן אלן דהשא לגברא), ואינו. ואני
מפרשהו על פי לשונו של הסופר היוני Achilles Tatius (II, 17): ἔστηκε δὲ νυμφικῶς
ἐστολισμένη, והשוה ישע' ס"א י' וככלה תעדה כליה. — ערשה. παστός. מנהג קדום
הוא באומות לעשות לנשואים סכה קטנה הנקראת בערבית ערש, ובאכדית Bit irši, שישמחו
בה בזווגין. וכך היו עושין אף היוונים שקראו לה לאותה סכה בשם αλαμοί (ע'
Theokritos XVIII; Xenophon. Ephes. A, VIII, 2). ואפשר שרומז על כך בשה"ש א' ט"ז:
כ אף ערשנו רעננה. — במרום העיר. πανυπέρτατον (=היותר גבוה). רבים סבורים שהוא
דרך מליצה, שר"ל המקדש הוא המקום היותר נעלה ונהדר מכל המקומות. ולדעתי הוא
כפשוטו, שהמקדש בנוי במקום גבוה שבעיר. אף הבבליים היו נוהגין לבנות את מקדשיהם
במרומי קרת, וכמו כן היו היהודים בונים בתי־כנסיות, ועד היום יבנו הנוצרים בתי
תפלותיהם במקום גבוה בכל כפר וכפר. — יש להעיר שהיהודים לא נהרו אל המקדש לשם
הגנה שהרי כבר עלה עליו תלמי, אלא כדי לראות בעיניהם את אשר יעשה שם (והשוה
כא לקמן ט"ו כ"ב). — ויתאספו כלם. כוונתו: כל היהודים, ולא רק האמות והמילדות.
במקור: εἰς τοῦτο συλλεγέντων (=המתאספים לשם דבר זה). אולי צ"ל εἰς ταὐτὸ συλλεγντων=
המתאספים יחד), כמו שנמצא אצל אפלטון Legg. 961 A. — אשר גדף. תלמי (במקור:
כג ἐκείνου). — לעלות על־הצבא. על צבאו של תלמי (במקור: τὴν ὁρμὴν ἐπὶ τὰ
ὅπλα ποιήσασθαι). יש מפרשים (כגון גרימי וצוקליר): להזק מגן וצנה ולעלות עליו
למלחמה. ולדעתי τὰ ὅπλα אין הכוונה לכלי זין שיטלו בידיהם היהודים, אלא לכלי זין
שבידי צבאו של השודד, ולפיכך יתפרש: שיעלו היהודים למלחמה על כלי־זינו של השודד,
מבלי לשום לב שהם עצמם אין להם כלי־זין וגבוריו של תלמי מזוינים. תרגומי הוא כמעט

כד אֲשֶׁר הָיוּ עוֹמְדִים שָׁם בִּתְפִלָּה כִּמְעַט לֹא עָצְרוּ כֹחַ: וַהֲמוֹן הָעָם
כה הוֹסִיף בְּכָל־זֹאת לְהִתְפַּלֵּל כְּבָרִאשׁוֹנָה: וְהַשָּׂרִים הַנִּצָּבִים עַל־הַמֶּלֶךְ
הִרְבּוּ לְנַסּוֹת כָּל־הָעֵת לְהַטּוֹת אֶת־לִבּוֹ הָאַכְזָרִי מֵעֲשׂוֹת אֶת־הַמְּזִמָּה
כו אֲשֶׁר זָמָם: וַיָּעֵז הַמֶּלֶךְ אֶת־פָּנָיו וְלֹא שָׂם לֵב לְכֻלָּם וְהוּא כְּבָר
כז עוֹלֶה וְצוֹעֵד לַעֲשׂוֹת כַּאֲשֶׁר אָמָר: וְגַם הָעוֹמְדִים לְפָנָיו בִּרְאוֹתָם
זֹאת הוֹאִילוּ גַּם־הֵם לַעֲשׂוֹת כִּבְנֵי עַמֵּנוּ לִקְרֹא אֶל־אֲשֶׁר לוֹ כָּל־
הַכֹּחַ לְהוֹשִׁיעָם בְּכֹל הַבָּא עֲלֵיהֶם וּלְבִלְתִּי הַעְלֵם עֵינָיו מִמַּעֲשֵׂה
כח הָרֶשַׁע וְהַגַּאֲוָה: וַתְּהִי הַזְּעָקָה הַמָּרָה אֲשֶׁר זָעַק הֶהָמוֹן יַחְדָּו כָּל־
כט הָעֵת לְקוֹל נוֹרָא אַדִּיר: וַיְהִי נִרְאֶה כְּמוֹ לֹא רַק בְּנֵי־הָאָדָם לְבַדָּם
הָיוּ הַצּוֹעֲקִים כִּי אִם־גַּם הַקִּירוֹת וְכָל־הַקַּרְקַע גַּם־יַחַד וְכֻלָּם בָּחֲרוּ
בַּמָּוֶת מֵרְאוֹת אֶת־הַמָּקוֹם מְחֻלָּל:

ב וַיִּכְרַע שִׁמְעוֹן הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל עַל־בִּרְכָּיו לִפְנֵי הַהֵיכָל וַיָּכֶן לִבּוֹ
ב הָכֵן הֵיטֵב וַיִּפְרֹשׂ אֶת־כַּפָּיו וַיִּתְפַּלֵּל וַיֹּאמַר: יְיָ יְיָ מֶלֶךְ הַשָּׁמַיִם
וַאֲדוֹן כָּל־הַבְּרִיאָה קָדוֹשׁ בִּקְדוֹשִׁים מוֹשֵׁל יָחִיד אֵל שַׁדַּי הַקְשִׁיבָה
ג אֵלֵינוּ הַנַּעֲנִים בְּיַד אִישׁ עָרֵל וְטָמֵא הַמִּתְגָּאֶה בְּכֹחַ וָעֹז: כִּי אַתָּה
יוֹצֵר הַכֹּל וּמוֹשֵׁל בַּכֹּל אַתָּה שַׁלְטוֹן־צֶדֶק וְכָל־עוֹשֵׂי זָדוֹן וְגַאֲוָה

כח חפשי. — יחדו. במקום συναγομένης צ"ל συναγομένων (Schleissner). —

ב א'—כ"ד. תפלת שמעון כהן גדול וענשו של תלמי.

נראה שתפלה זו בהשפעת מקורות עבריים נאמרה, שהרי לשונותיה עבריים הם, כגון
παντοκράτωρ=ה' צבאות (או: שדי), ἀνόσιος καὶ βέβηλος=ערל וטמא, במקום κρίνεις
κατακρίνεις=תשפוט, ποιεῖν ἀδίκιαν=עשה עולה, ὑπερηφανίαν ἐργάζεσθαι=פעל
זדון, πυρὶ καὶ θείῳ=באש וגפרית, ἔργα σῆς χειρός=מעשי ידך, ὄχλων πληθεῖ=ברב
המון, ἡγιάζειν... τῷ ὀνόματι σοῦ=לקדש... לשמך, ἀπάλειψον τὰς ἁμαρτίας=מחה פשע,
στενοχωρίᾳ=בצרה (או: במצוקה), τῷ ὄνομτι τῆς δόξης σου=לשם כבודך, ταχὺ
προκαταλαβέτωσαν ἡμᾶς οἱ ἄκτιρμοι σου=מהר יקדמונו רחמיך (תהל' ע"ח ה'),
ποίησας ἡμῖν εἰρήνην=עושה שלום עלינו. —

א שמעון הכהן הגדול. לפי הזמן צריך להיות הכוונה לשמעון השני שהוא היה
כהן גדול בשנת 217 ושמעון הראשון מת בשנת 270. מכל מקום יש לשער שכוונת המחבר
היתה לשלב לתוך סיפורו את שמעון הראשון, המכונה בשם צדיק, שגדול היה בדורו (ע' תיאורו
בבן סירא נ' א'), והוא המוזכר אף במעשה עלייתו של אלכסנדר מקדון לירושלים, הדומה
ב בכמה פרטים לסיפור זה. — יי יי. Κύριε κύριε (והשוה חזון עזרא ג' ד' o Dominator domine,
וכן שם ד' ל"ח, ה' ל"ח, ו' י"א, ז' י"ז, י"ג נ"א, חזון ברוך ב' ג' א', כ"ג א', ל"ח א') — הראשון
שם עצם והשני שם תואר. והוא על דרך ה' אדנינו (תהל' ח' ב' וי', וע' ראב"ע לשמות
ט"ו ב'). — קדוש בקדושים. במקור ἅγιε ἐν ἁγίοις. ובישע' נ"ז ט"ו נמסר בע' בלשון
זה שוכן קדוש. — מושל יחיד. נ"ל שכנגד אלהותו של תלמי ומלכותו אמר כך, שאין מלך אלא

ד תִּשְׁפֹּט: הֲלֹא עוֹשֵׂי עָוֶל מִקֶּדֶם וּבָהֶם הָיוּ הַנְּפִילִים הַבּוֹטְחִים בְּכֹחַ
ה וָעֹז אַתָּה הִשְׁמַדְתָּם בַּהֲבִיאֲךָ עֲלֵיהֶם שִׁפְעַת מַיִם רַבִּים: הֲלֹא אַנְשֵׁי
סְדוֹם עוֹשֵׂי גַאֲוָה הַיְדוּעִים לַכֹּל בְּרָעָתָם בְּאֵשׁ וְגָפְרִית שָׂרַפְתָּ וַתְּשִׂימֵם
ו מָשָׁל לְדוֹר וָדוֹר: גַּם אֶת־פַּרְעֹה הֶעָרִיץ מַעֲבִיד יִשְׂרָאֵל עַם קָדְשֶׁךָ
ז אַתָּה פָּקַדְתָּ בְּמַכּוֹת שׁוֹנוֹת וְרַבּוֹת וַתַּרְאֵהוּ גְּדֻלַּת עֻזֶּךָ: אַף בְּרָדְפוֹ
אַחֲרֵיהֶם בְּרֶכֶב וּבֶהָמוֹן עַם הִטְבַּעְתָּ אוֹתוֹ בִּתְהוֹמוֹת יָם וְאֶת־הַבּוֹטְחִים
ח בְּךָ אֲדוֹן כָּל־הַבְּרִיאָה לָבֶטַח הֶעֱבַרְתָּ: וַיִּרְאוּ כֻלָּם מַעֲשֵׂי יָדֶיךָ
ט וַיּוֹדוּךָ אֵל שַׁדָּי: וְאַתָּה הַמֶּלֶךְ בּוֹרֵא הָאָרֶץ הַגְּדוֹלָה וּרְחַבַת־הַיָּדַיִם
הֲלֹא בָּחַרְתָּ בָּעִיר הַזֹּאת וַתַּקְדֵּשׁ הַמָּקוֹם הַזֶּה לְשִׁמְךָ הֲלֹא אַתָּה
הוּא לְעַצְמְךָ וְאֵין לְךָ צֹרֶךְ בַּכֹּל וַתּוֹפַע עָלָיו בְּזִיו הֲדָרְךָ וַתַּעֲמִידֵהוּ
י לְתִפְאֶרֶת שִׁמְךָ הַגָּדוֹל וְהַנִּכְבָּד: וּמֵאַהֲבָתְךָ אֶת־בֵּית יִשְׂרָאֵל
הִשְׁמַעְתָּם דְּבָרְךָ אֲשֶׁר אִם תָּקוּם עָלֵינוּ רָעָה וְאִם תִּמְצָאֵנוּ צָרָה
יא וּבָאנוּ אֶל־הַמָּקוֹם הַזֶּה וְהִתְפַּלַּלְנוּ אַתָּה תִשְׁמַע תְּפִלָּתֵנוּ: וְנֶאֱמָן אַתָּה
יב וּבַעַל הָאֱמֶת: וּמִדֵּי בוֹא צוּקָה עַל אֲבוֹתֵינוּ אַתָּה הוֹשַׁעְתָּם מִצָּרָתָם
יג וּמֵרָעוֹת רַבּוֹת הִצַּלְתָּם: וְעַתָּה הַמֶּלֶךְ הַקָּדוֹשׁ מִפְּנֵי חֲטָאֵינוּ הָרַבִּים
וְהַגְּדוֹלִים אָנוּ נַעֲנִים מְאֹד וְתַחַת שׂוֹנְאֵינוּ נִכְנָעִים וְהִנְנוּ נְמַקִּים בְּאֵין
יד אוֹנִים: וְהִנֵּה בְּעָנְיֵנוּ פְּרִיץ הַנּוֹעָז וְהַטָּמֵא הַזֶּה לְחַלֵּל אֶת־הַמָּקוֹם
טו הַקָּדוֹשׁ הַנִּבְחָר מִכָּל הָאָרֶץ לְשֵׁם כְּבוֹדֶךָ: הֵן אַתָּה מְקוֹם מוֹשָׁבְךָ
טז בִּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם אִישׁ לֹא יִגַּע אֵלָיו: אַךְ בְּגַלּוֹתְךָ אֶת־כְּבוֹדְךָ בְּתוֹךְ
יז יִשְׂרָאֵל עַמְּךָ קִדַּשְׁתָּ אֶת־הַמָּקוֹם הַזֶּה: אַל־תְּחַיְּבֵנוּ בְּטֻמְאָתָם וְאַל־
תְּיַסְּרֵנוּ בְּחִלּוּלָם פֶּן יִתְפָּאֲרוּ הָרְשָׁעִים בִּלְבָבָם וְהִרְחִיבוּ עָלֵינוּ פִּיהֶם
יח בְּגַאֲוָה לֵאמֹר: אֲנַחְנוּ בוֹסַסְנוּ אֶת־בֵּית הַמִּקְדָּשׁ כְּבוֹס בָּתֵּי הַשִּׁקּוּצִים:
יט מַהֵר פְּשָׁעֵינוּ וְהַתֵּר מוֹסְרוֹתֵינוּ וְגַלֵּה עָלֵינוּ חַסְדְּךָ לָעֵת הַזֹּאת:

מלך מלכי המלכים הקב"ה. — אל שדי. במקור: παντοκράτωρ. — ערל וטמא.
במקור: ἀνοσίου καὶ βεβήλου, שהוא שם תיכני יווני לכל מי שאין לו רשות לבוא בקהל.
ד והשוה ישע׳ נ"ב א׳ לא יוסיף יבא בך עוד ערל וטמא. — לפי תפיסתו של הכותב לא
הביא הקב"ה המבול לעולם אלא מחמת הנפילים (ע׳ בראש׳ ו׳ ד׳ ה׳). — שפעת מים רבים.
ט במקור ἀμέτρητον ὕδωρ (=מים בלי מדה). — ואתה המלך. מטעים: הוא המלך ולא
י תלמי. — השמעתם דברך. השוה מל"א ח׳ ל"ג: בהנגף עמך ישראל לפני אויב אשר
יא יחטאו לך ושבו אליך והודו את שמך והתחננו אליך בבית הזה ואתה תשמע. — ונאמן
אתה. כל המקיים שבועתו נקרא נאמן, והשבועה גופה נקראת בשם אמנה (השוה נחמיה י׳
יב א׳: אנחנו כורתים אמנה, וכן בכתבת הדד מזנג׳רלי, ש׳ י"א: ואמן כרת). — ומרעות.
יח במקור: κινδύνων=סַכָּנוֹת. — בתי השקוצים. היהודי שם בפיהם של הנכרים הכינוי

כ מַהֵר יְקַדְּמוּנוּ רַחֲמֶיךָ וְנָתַתָּ שִׁירֵי שֶׁבַח בְּפִיּוֹת הַנִּדְכָּאִים וְנִשְׁבְּרֵי
הַלֵּב וְעָשִׂיתָ שָׁלוֹם עָלֵינוּ:
כא וְהָאֱלֹהִים הָרוֹאֶה כֹּל אָב רִאשׁוֹן קָדוֹשׁ בִּקְדוֹשִׁים שָׁמַע
אֶת־דִּבְרֵי הַתְּחִנָּה הַתְּמִימָה הַהִיא וַיַּךְ אֶת־הַמִּתְגָּאֶה כָּכָה בְּזָדוֹן
כב וָעֹז מַכָּה גְדוֹלָה: וַיְנִיעֵהוּ כְּנוֹעַ קָנֶה לִפְנֵי־רוּחַ עַד־אֲשֶׁר נָפַל לָאָרֶץ
דּוֹמָם וְנֻכֵּה אֵבָרָיו עַד לֹא־יָכֹל לְמַלֵּל דָּבָר כִּי הֻכָּה בְּמִשְׁפַּט־צֶדֶק:
כג וַיִּרְאוּ רֵעָיו וְשׁוֹמְרֵי־רֹאשׁוֹ אֶת־מוּסָרוֹ אֲשֶׁר בָּאָהוּ כִּי קָשֶׁה הוּא
וַיִּירְאוּ פֶּן יִגְוַע וַיְמַהֲרוּ וַיִּסְחָבֻהוּ מִן הַמָּקוֹם הַהוּא וַתֹּאחֲזֵם אֵימָה
כד גְדוֹלָה וַיֶּחֶרְדוּ: וַיְהִי אַחֲרֵי־כֵן וַיְחִי מֵחָלְיוֹ וּבְכָל עֲנוּתוֹ לֹא שָׁב וְלֹא
נִחַם וַיִּגְעַר בָּהֶם בְּזַעַם לְשׁוֹנוֹ וַיֵּלֶךְ לוֹ:
כה וַיָּשָׁב מִצְּרַיְמָה וַיּוֹסֶף עוֹד רָעָה עַל רָעָתוֹ וַיְחַזְּקוּ אֶת־יָדָיו
כו אַנְשֵׁי־סוֹדוֹ הַמּוֹעֲדִים גַּם־חֲבֵרָיו אֲנָשִׁים הָרְחוֹקִים מִכָּל־צֶדֶק: וְלֹא
שָׂבַע בְּנַבְלוּתָיו הָרַבּוֹת לְאֵין מִסְפָּר וַיּוֹסֶף עוֹד עַל־זְדוֹנוֹ עַד־לָשֵׂאת
חֶרְפָּה עַל־הַמְּקוֹמוֹת וְרַבִּים מֵרֵעָיו הַנּוֹשְׂאִים עַיִן אֶל־רְצוֹן הַמֶּלֶךְ
כז הָלְכוּ גַם־הֵמָּה בִּדְרָכָיו וַיַּעֲשׂוּ רְצוֹנוֹ רְצוֹנָם: וַיִּגְזֹר גְּזֵרָה בָרַבִּים
לְהָבִיא חֶרְפָּה עַל־עַם־סְגֻלָּה וַיַּצֵּב לוּחַ־אֶבֶן עַל־הַמִּגְדָּל אֲשֶׁר בַּחֲצֵרוֹ
כח וַיָּחָק עָלָיו כְּתֹבֶת: אֲשֶׁר לֹא־יָבֹא בְּהֵיכַל אֱלֹהָיו כָּל־אֲשֶׁר לֹא יִזְבַּח

כ שרגיל על לשונו הוא! — מהר יקדמונו רחמיך. לשון הכתוב בתהל׳ ע"ט ח׳, ויש להעיר
שהכותב השתמש בתרגום הע׳. — ועשית שלום עלינו. השוה תפלת קדיש בסוף:
כא עושה שלום במרומיו (לשון איוב כ"ה ב׳) הוא יעשה שלום עלינו. — אב ראשון. במקור:
προπάτωρ=אב ראשון למשפחה שממנו נמשכת שלשלת היוחסין. כיוצא בזה קרא סופוקליס
(Ajax, 387) לזיוס (Ζεύς): προγόνων προπάτωρ=אב ראשון לאבות הראשונים. וידוע
שישראל נקראו בנים למקום והוא בבחינת אב ראשון להם (השוה דב׳ ל"ב ו׳: הלא הוא אביך
קנך הוא עשך ויכוננך, ישע׳ ס"ג ט"ז: כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו). —

ב כ"ה—ז כ"ג. מעשה הגזרה וביטולה בדרך נס מן השמים.

כה אנשי־סודו. במקור συμποτῶν (=חברים למשתה היין). — המועדים.
προαποδεδειγμένων (=מוזמנים, קרואים אל משתה). יש כאן רמז למשתה הגדול שעשה
תלמי פילופטור לכבוד נצחונו על יד רפיח. אותו משתה מוזכר בתוך כתבת עתיקה
שנתפרסמה ע"י Gautier et Sortas, Un décret trilingue en l'honneur de Ptolemée IV, Cairo 1924
(וע׳ Spiegelberg, Beitr. z. Erkl. d. neuen Priesterdek. z. Ehren Ptolemaios IV, Bay. S. B. 1925, 4
ועוד Spiegelberg et Otto, Neue Urkunden z. d. Siegesfeier des Ptolemaïs IV, ibid 1926, 2). —
כו המקומות. הקדושים, כלו׳ בתי המקדש (השוה בערבית מקאם ובאשורית asru, וכן בשפת
כז ראס־שמרה אשר=בית מקדש. — עם סגולה. במקור: τοῦ ἔθνους=העם κατ' ἐξοχήν. —
על־המגדל... כך היה מנהגם של מלכי מצרים ובבל ופרס שהיו חוקקים גזרותיהם על
כח חומות ההיכל. — יזבח [לו] זבחים. כלו׳ לתלמי המלך (כך בתרגום הסורי). עבודת

[לו] זבחים וכל־היהודים יורדו ממעמדם ונמנו גם־הם בין ילידי
כט הארץ והעבדים וכל־הממרים יתפסום בחזקה ויומתום: וכל־
המתפקדים יצרב באש על־בשרם עלה הקיסוס הוא אות־דיוניסוס
ל ואחרי־כן ישיבם למעמדם הראשון המוגבל: ולבלתי היות בעיני
כלם כאויב הוסיף עוד לחק כי כל־איש מהם אשר יבחר להסתפח
אל־קהל אמוני המקדשים הוא יהיה כאחד אזרחי אלכסנדריה:
לא ויהיו בהם אשר מצאה חן בעיניהם כל־דרך המובילה אותם
אל־זכות אזרחים וימהרו לתת־יד למען יהיה גם־להם חלק בשם
לב הטוב הנקרא על־כל־הדבקים במלך: והרבים החזיקו בתם־לבבם
ולא נטו מדתיהם ויתנו הונם כפר נפשם ולא יראו ויבקשו בכל־
לג עת להציל את־נפשם מן המפקד: ותהי להם תקוה טובה להושע
ויתעבו את־הנבדלים מתוכם ויהיו בעיניהם כצוררי העם ויריקום
מהתחבר עמהם ומהועיל להם בכל־דבר:
ג ויהי כאשר נודעו לרשע הדברים האלה ויחר אפו עד־כי
יצא קצפו לא רק על־[היהודים] אשר באלכסנדריה לבדם כי אם־
גם על כל־היושבים בארץ ויצו לכנס את־כלם מהרה אל־מקום
ב אחד ולהמיתם במות אכזרי מאד: ויהי בעשותם את־הדברים
האלה ויתנו מועד לכל־החושבים רע לעשותו ויצא דבר על־העם
ג אשר ימנעו את־נפשם מעשות כדת: ואולם היהודים עוד היו
שומרים את־החסד ואת־האמונה אשר היו נוהגים בהם מקדם עם־

תלמי וארסינואי אשתו היתה רגילה בהיכל אלכסנדריה, כמו שהזכיר נירוצוס (Neroutsos 5, 22), האומר שהיו המצרים משתחוים להם בשם סירפיס ואיסיס. — ונמנו גם־הם בין ילידי הארץ. λαογραφία (=רשימה עממית). המלה λαός היא כאן מונח למצריים בניגוד ליוונים (ע׳ הערתו
כט של Emmet). — יצרב באש על־בשרם. ביוונית στίγμα והוא סימן של קנין שהיו הקדמונים חוקקים על עבדיהם ובהמתם כדי שיהיו ניכרים בחוצות ולא ינוסו (ע׳ Diog. Laert. IV, 46: אין לו פרצוף, אלא כתוב על הפרצוף הסימן של הבעל האכזר. וכן Macrobius, Sat, I, 11, 19: famulus... fronte notata,—וע׳ כל הענין בביאורו של Mayor על Juvenal, XIV, 24).—עלה הקיסוס. סמל של דיונוסוס האליל. בעיר Acharnai נקרא האליל גופו בשם Κισσός (ע׳ Pausanias I, 31, 1, וכל הענין אצל Pauly-Wissowa Realencycl. V, 1016). ויש להעיר שהתלמיים היו מושכים שלשלת יחוסם מדיונוסוס האליל שהיו מקיימים אותו כאבי משפחתם, ומכאן האדיקות שהיו אדוקים בו ומנהיגים במלכותם את המסתורין (μυστηρία) שלו ומכריחים שבוייהם
לא לעבדו. — פסוק ל״א קשה הוא, וע׳ בפירושו של Emmet. —
א לרשע. לתלמי המלך. — על־כל־יושבי הארץ. כוונתו: על כל היהודים היושבים
ב בכל הארץ, ולא רק באלכסנדריה עיר הבירה. — על־העם. על כלל ישראל. — דברי הכתוב

ד המלכים ולא נטו מדרכם: ואת־האלהים היו יראים [בכל־זאת]
וילכו בתורתו ויהיו נבדלים עוד מן־העם במאכלם ובגלל הדבר
ה הזה היו אחדים אשר הראו אותם שנאה: ויהיו מפארים בחייהם
ו במעשים טובים וצדיקים וימצאו חן בעיני כל־אדם: וכל המעשים
הטובים אשר נהגו בהם העם לא נחשבו בעיני הנכרים למאומה:
ז כי אם שום שמו להם עלילות דברים על־אשר נבדלו מהם
בעבודת אלהיהם ובמאכלם באמרם אין האנשים האלה נאמנים
לא בברית המלך ולא בברית חיל הצבא כי תרמית בלבבם
ח ומתנגדים הם עד־מאד למלכות: ככה לא נמנעו מלהביא עליהם
חרפה מרחוק אך היונים יושבי העיר אשר לא עשו להם היהודים
כל־רע בראותם את־המהומה הבאה עליהם פתאם ואת־כל־הרגשה
אשר לא חכו לה ולא יכלו לעזרם כי מטעם העריץ יצאה הגזרה
ובכל־זאת נטה לבם אחריהם ונפשם מרה עליהם ויצפו בכל־יום
ט לתקון הדבר: [ויאמרו בלבם] אכן לא יעזב עם גדול כזה אשר לא
י עשה עולה: עוד היו להם שכנים ורעים ושתפים אשר הטו אותם
אחריהם בלאט ויכרתו אתם ברית להגן עליהם ולעשות הכל לישועתם:
יא והוא הנה מתגאה על־היותו מצליח דרכו ולא שם לבו
לגבורת אל עליון ויהי עם לבבו לעמד במזמתו ויכתב עליהם
יב את־האגרת הזאת: תלמי פילופטור המלך אל־שרי הצבא ואל־אנשי
החיל אשר בארץ מצרים ואשר בכל־מקום ומקום שלום ובריאות:
יג—יד אני בריא וכל אשר לי: כאשר ידעתם עזרנו אלהים והצליח
צבאנו אשר יצא למלחמה לארץ אסיה בדרך אשר לא קוינו ולא
טו צפינו וכל־חפצנו השלם: על־כן היה עם־לבבנו לנהג עם כל־

ח כאן מזכירים דברי המן באסתר ג׳ ח׳. — כי מטעם העריץ יצאה הגזרה. קרוב לזה נמסר בפש׳ הלשון τυραννίκη γὰρ ἦν ἡ διάθεσις. והוא פי׳ נכון. ויש מפרשים (כגון Grimm, Zoeckler): כי קשה עליהם מצב הדבר ומלא עריצות. ולא ראו שאין זה מסגנון יווני לומר διάθεσις τυραννίκη לענין מצב הדבר מלא
ט עריצות, והכל תלוי בחוש! — אשר לא עשה עולה. אל תקרא ἠγνοηκώς אלא
י—יא ἠγνοηκός. — ושתפים. שותפי עסקים (συμπραγματευόμενοι). — והוא. תלמי. —
יב תלמי פילופטור. כינוי זה אינו באגרות המלכות קודם לשנת 99 (ע׳ במבוא, פרק ח׳). יש מן החוקרים הרואים כאן רמז לזמן חיבורו של הספר. אף הברכה Χαίρειν καὶ
יד ἐρρῶσθαι (=שלום ובריאות) אינה באגרות לפני המאה הראשונה שלפני סה״נ. — והצליח
טו צבאנו. על יד רפיה. — לנהג... לא בכח החרב. לשון קצר. ובמלואו: לבלתי החרידם

יוֹשְׁבֵי שְׂדֵה־אֲרָם וְצִידוֹנִים לֹא בְּכֹחַ הֶחָרֶב כִּי אִם־בְּרָצוֹן וּבְחֶסֶד
טז רַב וְלַעֲשׂוֹת עִמָּהֶם טוֹבוֹת׃ וְהִנֵּה הוֹצֵאנוּ עַל־הַהֵיכָלוֹת אֲשֶׁר בֶּעָרִים
כֶּסֶף רָב וַנָּבֹא גַּם יְרוּשָׁלַיִם וַנַּעַל אֵלֶיהָ לְמַעַן תֵּת כָּבוֹד לַהֵיכָל
יז הַסּוֹרְרִים אֲשֶׁר לְעוֹלָם לֹא יֶחְדְּלוּ מֵאִוַּלְתָּם׃ וְהֵם קִבְּלוּ אֶת־פָּנֵינוּ
בְּפֶה וְלֹא בְּמַעֲשֶׂה כִּי בְּרֶגַע אֲשֶׁר עָלָה עַל־לְבָבֵנוּ לָבוֹא בְּמִקְדָּשָׁם
יח וּלְכַבְּדוֹ בְּקָרְבְּנוֹת הוֹד וִיקָר׃ נָהֲגוּ הֵמָּה בְּתַעְתּוּעֵי הַקַּדְמוֹנִים וַיְנִיאוּ
אוֹתָנוּ מִבּוֹא וַאֲנַחְנוּ בְּלֶכְתֵּנוּ בְּאַהֲבָה עִם כָּל־אָדָם לֹא הִכְבַּדְנוּ
יט עֲלֵיהֶם אַכְפֵּנוּ׃ וַיְגַלּוּ אֶת־מִרְיָם בָּנוּ בְּקָהָל רָב כִּי הֵמָּה לְבַדָּם
מִכָּל־עַם מִתְקוֹמְמִים בִּקְשִׁי־עָרְפָּם לַמְּלָכִים וְלַמְּטִיבִים עִמָּהֶם וְכָל־
כ דְּבַר־דַּעַת לֹא יַחְפְּצוּ לְקַבֵּל׃ וּבְכָל־זֹאת שִׁוִּינוּ נַפְשֵׁנוּ לְאִוַּלְתָּם
וּבְשׁוּבֵנוּ בְּנִצָּחוֹן מִצְּרַיְמָה גָּמַלְנוּ חֶסֶד לְכָל הָעַמִּים וַנַּעַשׂ כַּטּוֹב
כא לָהֶם׃ וּבָזֶה הִשְׁמַעְנוּ לְכָל־בְּנֵי עַמָּם כִּי כְּבָר עָבַרְנוּ עַל־כָּל־רָעָתָם
בִּגְלַל אֲשֶׁר יָצְאוּ גַם־הֵם בְּצִבְאוֹתֵינוּ וַיַּעֲשׂוּ בְּתָם־לֵבָב אֶת כָּל־
הֲמוֹן הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הִפְקַדְנוּ בִּידֵיהֶם מִבָּרִאשׁוֹנָה וַיֵּצֵא דָבָר מֵאִתָּנוּ
לְזַכּוֹת גַּם־אוֹתָם כְּאֶזְרְחֵי אֲלֶכְּסַנְדְּרִיָּה וְלָתֵת גַּם־לָהֶם חֵלֶק בְּמִנְהֲגֵי
כב קֹדֶשׁ בְּמוֹעֲדֶיהָ׃ וְהֵמָּה הִתְנַגְּדוּ אֵלֵינוּ וְאֶת־כָּל־הַטּוֹבָה מָאֲסוּ כְּמִשְׁפָּטָם
כג הַגַּס וַיִּטּוּ תָמִיד אֶל־הָרָע׃ וְלֹא רַק בְּחֹק הָאֶזְרָחִים הַיָּקָר מְאֹד
מָאֲסוּ כִּי גַם־נָשְׂאוּ חֶרְפָּה בְּקוֹל וּבְלַחַשׁ עַל־הַמְעַטִּים מֵהֶם הַנּוֹטִים
אֵלֵינוּ לְטוֹבָה וְגַם קִוּוּ בִּלְבָבָם לְהָשִׁיב אוֹתָנוּ בְּקָרוֹב בְּרֹעַ מַעַלְלֵיהֶם
כד מִדְּבָרֵינוּ׃ וְעַתָּה עַל־פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה נוֹכַחְנוּ לָדַעַת כִּי יַחְשְׁבוּ
עָלֵינוּ רַע בְּכָל־דַּרְכֵיהֶם וְעַל־כֵּן הִתְעוֹרַרְנוּ פֶּן־יָקוּמוּ עָלֵינוּ מֶרֶד
פִּתְאֹם וְנֶהֶפְכוּ הָאֲנָשִׁים הָרָעִים הָהֵם לְבוֹגְדִים בָּנוּ וּלְאוֹיְבִים אַכְזָרִים׃
כה לָכֵן גָּזַרְנוּ כִּי בְּשָׁעָה שֶׁתַּגִּיעַ אֲלֵיכֶם הָאִגֶּרֶת הַזֹּאת תְּמַהֲרוּ לִשְׁלֹחַ
אֵלֵינוּ אֶת־הַנִּזְכָּרִים לְמַעְלָה עִם־הַנָּשִׁים וְהַטַּף בִּכְלִמּוֹת וּבְעִנּוּיִים
אֲסוּרִים בְּכַבְלֵי בַרְזֶל לְמַעַן הֲמִיתָם מוֹת אַכְזָרִי וּמְשֻׁנֶּה כָּרָאוּי לְמוֹרְדִים׃
כו וְאִם כָּכָה יֵעָנְשׁוּ נִדְמֶה בְּנַפְשֵׁנוּ כִּי סוֹף סוֹף תַּעֲמֹד הַמֶּמְשָׁלָה
כז בְּמַעֲמָד בָּטוּחַ וָטוֹב בַּיָּמִים הַבָּאִים׃ וְאִישׁ אֲשֶׁר יִמָּצֵא אַחַד הַיְּהוּדִים
מִזָּקֵן וְעַד־נַעַר וְעַד־יוֹנֵק וְעִנָּה אוֹתוֹ עִם־כָּל־אַנְשֵׁי בֵיתוֹ עִנּוּיִים קָשִׁים

טז בכח חרב כי אם לפנקם. — באמת עשה תלמי הרביעי טוב עם ההיכלות והמשיך בנין ההיכל הגדול בעיר דַּכָּא, שהתחיל לבנותו ארגמון מלך הנוביים (BM. Guide, p. 400). ונראה
יז שנתן את הכספים מאוצר המלכות. — ולא במעשה. τῷ δε πράγματι νόθως. —
יח בתעתועי הקדמונים. כלו׳ התנהגו בהבלי אבותיהם לעכב את הגר מלהכנס להיכל. —

כח עַד־מָוֶת׃ וְכָל־אֲשֶׁר יַחְפֹּץ לְהוֹדִיעַ [עַל־יְהוּדִי] יְקַבֵּל אֶת־כָּל־הוֹנוֹ
מְחִיר קִנְאָתוֹ וְעוֹד אַלְפַּיִם דַּרְכְּמוֹנִים מִכֶּסֶף הַמֶּלֶךְ יְקַבֵּל וּבֶן־חוֹרִין
כט יִהְיֶה וַעֲטֶרֶת הַחֹפֶשׁ יֵעָטֵר׃ וְכָל־מָקוֹם אֲשֶׁר יִסָּתֵר בּוֹ אִישׁ יְהוּדִי
וְנִמְצָא וְנִתַּן הַמָּקוֹם הַהוּא לְשַׁמָּה וְלִשְׂרֵפַת־אֵשׁ וְהָיָה לְמָקוֹם טָמֵא
בְּעֵינֵי כָּל־חַי עַד־עוֹלָם׃
ל כֵּן לְשׁוֹן הָאִגֶּרֶת אֲשֶׁר נִכְתָּבָה׃
ד וּבְכָל־מָקוֹם וּמָקוֹם אֲשֶׁר גְּזֵרַת הַמֶּלֶךְ הִגִּיעָה עָשׂוּ לַגּוֹיִם
מִשְׁתֶּה וְשִׂמְחָה וְהוֹלֵלוֹת עַל־חֶשְׁבּוֹן הַמְּדִינָה וְכָל־הַשִּׂנְאָה הָעֲצוּרָה
ב אֲשֶׁר הִסְתִּירוּהָ מֵאָז בְּלִבָּם גְּלוּיָה עַתָּה לְעֵינֵי הַקָּהָל׃ וְלַיְּהוּדִים הָיָה
אֵבֶל בְּלִי חָשָׂךְ וְקוֹל נְהִי וּדְמָעוֹת וְלִבָּם נִצְרַב עֲלֵיהֶם בְּקִינוֹת אֲשֶׁר
נִשְׁמְעוּ מִכָּל־עֵבֶר עַל־הָאֲבַדּוֹן אֲשֶׁר לֹא שִׁבְּרוּ אֵלָיו וַאֲשֶׁר נִגְזַר
ג עֲלֵיהֶם פִּתְאֹם׃ וְלֹא הָיְתָה מְדִינָה אוֹ עִיר אוֹ מְקוֹם מוֹשָׁב אוֹ שׁוּק
ד אֲשֶׁר לֹא הָיוּ מְלֵאִים נְהִי וּמִסְפֵּד מֵאִתָּם׃ כִּי בְּאַכְזְרִיּוּת הָיוּ מְגֹרָשִׁים
יַחַד בִּידֵי מוֹשְׁלֵי הֶעָרִים וּבִקְשִׁי־לֵב עַד־כִּי גַם בְּצוֹרְרֵיהֶם הָיוּ
אֲנָשִׁים אֲשֶׁר שָׁכְחוּ מַחְשְׁבוֹת נִקְמָתָם בִּרְאוֹתָם בְּעֵינֵיהֶם נְקָמָה זָרָה
וְצָרַת רַבִּים וּבְזָכְרָם אֶת־תַּהְפּוּכוֹת הַחַיִּים וּתְמוּרוֹתֵיהֶם לֹא נִמְנְעוּ
ה מִבְּכוֹת עַל־מַר גֵּרוּשָׁם׃ כִּי הֲמוֹן זְקֵנִים אֲשֶׁר כְּבָר זָרְקָה שֵׂיבָה בָּם
כְּפוּפִים מֵחֻלְשַׁת הַזֹּקֶן הָיוּ נְהוּגִים בְּרַגְלֵיהֶם וַאֲנוּסִים מִפְּנֵי גֵרוּשׁ־
ו הֶחָמָס נִדְחֲפוּ בְּלֹא בוּשָׁה לְמַהֵר אֶת־לֶכְתָּם׃ וּבְתוּלוֹת אֲשֶׁר זֶה עַתָּה
בָּאוּ אֶל־חֻפָּתָן עָשׂוּ מִסְפֵּד תַּחַת שִׂמְחָה וְכָל־שַׂעֲרָן הַמָּשׁוּחַ מֹר
הֶעֱלוּ עָלָיו עָפָר וּבְלִי צָעִיף הוּבְלוּ וְתַחַת שִׁירֵי יְדִידוֹת נָשְׂאוּ כֻלָּן
ז קִינָה כִּפְצוּעוֹת פֶּצַע עַל־יְדֵי הַנָּכְרִים׃ וּבְזִקִּים נִסְחֲבוּ בְּתוֹךְ־יָד
ח לִפְנֵי הָרַבִּים עַד־אֲשֶׁר עָלוּ אֶל־הָאֳנִיָּה׃ וּבַעֲלֵיהֶן אֲסוּרִים בַּחֲבָלִים
בְּצַוְּארֵיהֶם תַּחַת לְוָיוֹת וְהֵם בִּימֵי נְעוּרִים פּוֹרְחִים וְתַחַת מִשְׁתֶּה
וְתַעֲנוּגֵי נְעוּרִים בִּלּוּ יְמֵי חֲתֻנָּתָם בִּבְכִי כִּי רָאוּ שְׁאוֹל פְּתוּחָה
ט לְרַגְלֵיהֶם׃ וַיִּהְיוּ מוּבָלִים כִּפְרִיצֵי חַיּוֹת בְּעֹל זִקֵּי בַרְזֶל מֵהֶם הָיוּ

כח מכסף המלך. נראה שבימי קדם היו נוהגין שני מיני משקל ומדה: מדת העם ומדת המלך, ומדת המלך היתה גדולה ממדת העם. ולפיכך הוציא הכתוב בכוונה הלשון מכסף המלך. ואולי יש כאן רמז למשקל כסף חדש שהכניסו התלמיים בממשלתם, וכוונת הכתוב: אלפים כסף במשקל התלמיים. –
ד לגוים. ניגוד ליהודים. — לויות. στεφέων=כליל תפארת. מנהג הוא מעולם בכל האומות
ח שישאו החתנים כלילי תפארת בחגיגת חתונתם, לסימן שהם בבחינת מלכים וכלותיהם – מלכות

רתוקים בצואריהם אל־ספסלי האניה ומהם אסורים בכבלים לא
י ישברו ברגליהם: וגם מכסים היו מכסה עבה עד־היותם חשוכי
עינים ובגלל זאת היה בידם להתיעץ איש עם־רעהו כל־ימי מסעם:
יא ויהי בבואם אל־המקום הנקרא סכדיה והמסע תם כאשר
יעד המלך ויגזור עליהם להכלא בתוך הככר למרוץ הסוסים אשר
מול העיר והוא מקום רחב־ידים ונוח מאד לתתם לראוה לכל־
הבאים העירה ולכל־היוצאים חוצה לגור שם ולא יהיה להם כל־
יב שיח ושיג עם חיל הצבא ולא יזכו לכל־מחסה: ויהי אחר הדברים
האלה וישמע [המלך] כי מרבים בני עמם לצאת אליהם מן־העיר
יג בלט ומתאבלים על־חרפת גורל אחיהם: ויחר אפו ויגזור עליהם
כי יעשה גם־להם כאשר לאלה ולא יגרעו מהם דבר מכל־ענשם:
יד ואשר יתפקד כל־העם בשמותיהם ולא לשם עבודת האלילים
אשר הזכרה בקצרה לפני־זה כי אם למען ענותם כאשר הודיע
טו עליהם ולהשמידם כלם ביום אחד: וישקדו על־רשימת המפקד
בלב אכזרי ובתאות הכבוד מצאת השמש ועד־בואה ולא כלתה
המלאכה עד ארבעים יום:
טז ויגרב המלך ויוסף על־שמחתו ויעש משתה בהיכל כל־אליל
ואליל ולבו מלא תעתועים ויתרחק עוד יותר מן־האמת וינבל עוד
שפתיו ויתן שבח לפסילים אשר לא ישמעו ולא ידברו ולא יוכלו
יז להושיע ועל־האל הגדול מאד דבר דברים אשר לא כן: ואחרי
הזמן הנאמר למעלה השיבו הסופרים דבר את־המלך כי לא יוכלו
יח עוד לפקד את־היהודים יען־כי רבו לאין מספר: ואף־כי יש מהם
אשר ישבו בבתיהם ואשר ישכנו במקומות ידועים עוד נשארו
רבם נפוצים בכל־הארץ עד־כי לא ימנו על־ידי כל־פקידי מצרים:

יא (השוה שה"ש ג' י"א: בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו). — ס כ ד י ה. בשם σχεδία
(ענינו בעיקר מקום עיגון האניות, מקום רפסודות) נקרא מחוז האניות קרוב לאלכסנדריה
עיר הבירה דרך ג' מילין אנגליים (Strabo XVII, p. 800). — ה כ כ ר ל מ ר ו ץ ה ס ו ס י ם.
ההיפודרומוס, הקרקס. לפי סטראבון (VVII, p. 795) היה על יד השער המזרחי, הנקרא שער
כנופוס. — ו ל א י ז כ ו ל כ ל ־ מ ח ס ה. במקור: μήδε τὸ σύνολου καταξιῶσαι
περιβολῶν, וקשה להלמו בדיוק. יש מפרשים (אולי בצדק): ולא יזכו לבוא בתוך חומות
יד העיר. — ל ש ם. אל תקרא κατὰ τρόπον, אלא κατὰ πόνον=לעבודה (כ"יV). — ע ב ו ד ת
ה א ל י ל י ם. במקור τῶν ἔργων λατρείαν ...οὐκ εἰς τὴν, ונ"ל שהלשון τῶν ἔργων
ענינו פסילים, אלילים. — א ש ר ה ז כ ר ה ב ק צ ר ה ל פ נ י ז ה. ע' ג' כ"ח. —

יט [ויהי כשמע המלך את־הדברים האלה] ויגער בהם בזעם לשונו
כאלו חשבו מזמות להחלץ ממנו ואחרי־כן הוכיחו לו את־הדבר:
כ ויאמרו לו ויוכיחו באותות כי כבר חסרו גליונות וקני־סופרים
כא למלאכתם: וכל־זה היה בכח ההשגחה אשר אין עומד בפניה
אשר מן השמים היתה על־היהודים להושיעם:
ה ויקרא להרמון אשר על־הפילים ולבו מלא זעם וקצף ועומד
ב בשנאתו: ויגזור עליו להשקות ביום מחר את־כל־הפילים חמש
מאות במספר הרבה לבונה ויין חזק וכאשר יתהוללו מחמת
ג המשקה יביאם על־היהודים המועדים למות: ואחרי גזרו את־הגזרה
הזאת שב להתענג במשתה היין ויאסף אליו את־רב רעיו ואנשי
ד חילו ההוגים שנאה ליהודים: ושר הפילים מלא אחרי דברו אל־
ה נכון: ויצאו המפקדים עליהם בערב ויאסרו את־ידי האמללים
וישקדו עוד ויזהרו לשמרם הלילה בלי־פגע כי אמרו בלבם אכן
ו יבא על־כל־העם יחד כליון: והיהודים אשר היו בעיני הגוים
ז חסרי כל־מגן בהיותם אסורים בזקים מכל־עבר: הורידו דמעות
ויקראו בשם אל שדי אשר־לו כל־הכח אביהם אלהי הרחמים
ח ולא חדלו משוע ויתפללו אליו בלי הפוגות: להסיר מעליהם את־
מזמת־בליעל ההיא ולהצילם מיד האבדון הנכון לרגליהם ולגלות
ט כבודו עליהם בדרך פלא: ותעל תפלתם ותבא מהרה השמימה:
י והרמון השקה את־הפילים האכזרים עד־אשר מלא כרסם יין
ולבונה לרב וישכם בבקר ויבא אל־החצר להודיע למלך על־
יא הדבר הזה: והאלהים שלח אל־המלך תרדמה הוא הדבר הטוב
אשר ברא מאז מעולם ואשר אצל בחסדו גם־יומם גם־לילה
יב לכל־בחיריו: ובכח יי נרדם תרדמה נעימה ויתע לבו מרע מזמתו
יג וישקר בעצתו אשר יעץ: ותעבר על־היהודים השעה המזמנה
ויתנו שבח לאל קדשם וישובו ויבקשו ממנו להראות את־גאי
יד העמים את־גבורת ידו ואת־נעם כחה: ויהי בתוך השעה העשירית
וירא הממנה על־הקריאות כי כבר רגשו הקרואים וימהר וילך
טו אל־המלך: וכמעט העירו משנתו וישמיעהו כי כבר חלפה שעת
טז המשתה ויספר־לו את־כל־אשר נעשה: וישם המלך את־לבו

ה א—כ א ש ר ע ל ־ ה פ י ל י ם. במלחמה על יד רפיח היו לו ע"ג פילים. — פ ל ר י ס. Phalaris הטיראן

לַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיָּשָׁב עוֹד לְהִתְעַנֵּג בִּשְׁתִיָּה וַיְצַו אֶת־כָּל־הַנִּצָּבִים
יז עַל־יָדוֹ לִהְיוֹת גַּם־הֵם מְסִבִּים אִתּוֹ בַּמִּשְׁתֶּה׃ וַיְהִי כַּאֲשֶׁר נַעֲשָׂה
הַדָּבָר הַזֶּה וַיְאַמֵּץ לֵב כָּל־אַנְשֵׁי הַמִּשְׁתֶּה לִשְׂמֹחַ עוֹד יוֹתֵר וַיִּתְמַכְּרוּ
יח לְשִׂמְחָה בְּשָׁעוֹת הַמִּשְׁתֶּה הַנִּשְׁאָרוֹת׃ וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִרְבּוּ הַקְּרוּאִים
לָבֹא אֵלָיו בֶּהָמוֹן וַיָּשָׁב הַמֶּלֶךְ וַיִּשְׁלַח לִקְרֹא לְהֶרְמוֹן וַיְדַבֵּר אִתּוֹ
יט קָשׁוֹת וַיִּשְׁאַל מַדּוּעַ זָכוּ הַיְּהוּדִים לִחְיוֹת עוֹד הַיּוֹם הַהוּא׃ וַיַּגֶּד־לוֹ
כִּי כְּבָר הֵכִין בַּלַּיְלָה לְמַלֵּא אַחֲרֵי הַפְּקֻדָּה וְהָרֵעִים הֵעִידוּ כִּי אֱמֶת
כ הַדָּבָר׃ וַיַּעַל הַמֶּלֶךְ בְּעָרִיצוּתוֹ אַף עַל־פְּלָרִים וַיֹּאמֶר אָכֵן עֲלֵיהֶם
לְהוֹדוֹת עַל־אֲשֶׁר יָשַׁנְתִּי הַיּוֹם וּבְכָל־זֹאת תָּכִין אֶת־הַפִּילִים כְּמוֹ־כֵן
כא לְיוֹם מָחָר לְמַעַן אַבֵּד אֶת־הַיְּהוּדִים הַסּוֹרְרִים׃ וּכְדַבֵּר הַמֶּלֶךְ אֶת־
הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה שָׂשׂוּ כָּל הַנִּצָּבִים עַל־יָדוֹ וַיְחַזְּקוּ אֶת־יָדָיו בְּשִׂמְחָה
כב וַיֵּלְכוּ אִישׁ לְבֵיתוֹ׃ וְלֹא בִלּוּ כֵּן אֶת־הַלַּיְלָה בְּשֵׁנָה כְּמוֹ
בְּמַחֲשָׁבוֹת עַל־הַלַּעַג אֲשֶׁר יִלְעֲגוּ עַל־הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר הָיוּ בְעֵינֵיהֶם
כַּעֲלוּבִים׃

כג וַיְהִי לִפְנוֹת בֹּקֶר עִם־קְרִיאַת הַגֶּבֶר וַיַּעֲרֹךְ הֶרְמוֹן אֶת־הַבְּהֵמוֹת
כד וַיְנַהֵג אֶל־תּוֹךְ הַמִּסְדְּרוֹן הַגָּדוֹל׃ וַיִּתְאַסְּפוּ כָּל־הֲמוֹן הָעִיר בְּרֶגֶשׁ
כה לִרְאוֹת בְּמַרְאֶה הַמַּר וַיְחַכּוּ בְּכִלְיוֹן עֵינַיִם לַעֲלוֹת הַשָּׁחַר׃ וְהַיְּהוּדִים
נַפְשָׁם בָּהֶם תִּתְעַטָּף כִּי קָצְרָה לָהֶם מִדַּת חַיֵּיהֶם וַיִּשְׁפְּכוּ דְּמָעוֹת
וְתַחֲנוּנִים וַיֵּאָנְקוּ בְּקוֹל וַיִּפְרְשׂוּ כַּפֵּיהֶם הַשָּׁמַיְמָה בִּתְפִלָּה לְאֵל עֶלְיוֹן
כו כִּי יָבֹא לְעֶזְרָתָם גַּם־הַפַּעַם בְּדֶרֶךְ פֶּלֶא׃ וּבְטֶרֶם תּוֹפִיעֶינָה קַרְנֵי
הַשֶּׁמֶשׁ וְהַמֶּלֶךְ קִבֵּל פְּנֵי חֲבֵרָיו כְּמִשְׁפָּטוֹ וַיַּעֲמֹד הֶרְמוֹן לְפָנָיו
וַיּוֹצִיאֵהוּ הַחוּצָה וַיּוֹרֵהוּ כִּי כָל־חֵפֶץ הַמֶּלֶךְ נָכוֹן עַתָּה לְהִמָּלֵא׃
כז וַיִּשְׁמַע הַמֶּלֶךְ אֶת־דְּבָרָיו וַיִּתְמַהּ מְאֹד עַל־אֲשֶׁר שָׁקַד עָלָיו כָּכָה
לְהוֹצִיאוֹ בַּבֹּקֶר הַשְׁכֵּם אֲשֶׁר לֹא כְמִשְׁפָּטוֹ וְלֹא זָכַר עוֹד אֶת־אֲשֶׁר
כח כְּבָר צִוָּהוּ׃ וַיִּשְׁאָלֵהוּ מַה־הוּא הַדָּבָר וְאֵיזֶה־הוּא הַנַּעֲשָׂה בְּחִפָּזוֹן
כט כָּזֶה׃ וּמֵאֵת אֱלֹהִים הַמֹּשֵׁל בַּכֹּל הָיְתָה זֹאת אֲשֶׁר הִשְׁכִּיחַ מִלִּבּוֹ
כָּל־מְזִמּוֹתָיו אֲשֶׁר זָמַם וַיּוֹרֵהוּ הֶרְמוֹן וְכָל־חֲבֵרָיו וַיֹּאמְרוּ לוֹ אָנָּא
ל הַמֶּלֶךְ הַבְּהֵמוֹת וְהַחַיִל עֲרוּכִים כְּמִצְוָתֶךָ׃ וַיִּשְׁמַע הַמֶּלֶךְ אֶת־הַדְּבָרִים

מאגריגינטום במאה הששית לפני סה"נ, שאכזריותו היתה למשל (פולוביום י"ב כ"ה), וע'
כג לקמן בפמ"ב. — המסדרון הגדול. τῷ μεγάλῳ περιστύλῳ (השוה שופטים ג' כ"ג).
מסדרון הוא חצר גדורה בעמודים, והמסדרון שהיה באלכסנדריה מוזכר עוד אצל פולוביוס
כו (FHG II, p. XXVII). — קבל פני חבריו כמשפטו. ליתן להם פקודות לאותו יום. —

הָאֵלֶּה וַיִּמָּלֵא לִבּוֹ חֲרוֹן־אַף וָקֶצֶף כִּי מֵאֵת יְיָ הָיְתָה זֹאת כִּי
לא הִתְבַּלְּעָה רוּחַ בִּינָתוֹ וַיִּתְמַרְמַר אֲלֵיהֶם וַיִּגְעַר בָּהֶם לֵאמֹר׃ מִי יִתֵּן
וְהָיוּ לְךָ פֹּה אָבוֹת אוֹ בְּנֵי בָנִים וְהִשְׁלַכְתִּים לַחַיָּה הַזֹּאת לְמִשְׁתֶּה
שְׁמָנִים תַּחַת הַיְּהוּדִים הַנְּקִיִּים הָאֵלֶּה הַמִּתְהַלְּכִים עִמִּי וְעִם־אֲבוֹתַי
לב בֶּאֱמוּנָה תְּמִימָה וּבְלֵבָב שָׁלֵם יוֹתֵר מִכָּל־אִישׁ׃ וְאַתָּה לוּלֵא עָמַדְתָּ
לְפָנַי בְּכָל־עֵת גַּם־בְּמַאֲכָלִי גַּם בְּכָל־חֲפָצַי כִּי עַתָּה פָּקַדְתָּ חַיֶּיךָ
לג תַּחַת אֵלֶּה׃ וַיְקַבֵּל הֶרְמוֹן אֶת־דִּבְרֵי הַגְּעָרָה הַזֹּאת הַמְּלֵאִים קֶצֶף
לד וָאָסוֹן אֲשֶׁר לֹא קִוָּה וְעֵינָיו וּפָנָיו נָפָלוּ׃ וַיַּעַזְבוּ אוֹתוֹ רֵעָיו וְהֵם
לה זוֹעֲפִים אַחַד אֶחָד וַיְשַׁלְּחוּ אֶת־הַנֶּאֱסָפִים אִישׁ לְדַרְכּוֹ׃ וְהַיְּהוּדִים
כְּשָׁמְעָם אֶת־דִּבְרֵי הַמֶּלֶךְ נָתְנוּ שֶׁבַח לְאֵל נוֹרָא מֶלֶךְ הַמְּלָכִים אֲשֶׁר
בֵּרְכָם גַּם־הַפַּעַם בִּישׁוּעָתוֹ׃

לו וַיּוֹסֶף הַמֶּלֶךְ עֲרֹךְ אֶת־הַמִּשְׁתֶּה כְּמִשְׁפָּט הַהוּא וַיֹּאמֶר לָהֶם לְהִתְעַנֵּג
לז עוֹד בְּשִׂמְחָה׃ וַיִּקְרָא לְהֶרְמוֹן וַיִּגְעַר בּוֹ וַיֹּאמֶר הוֹי רָשָׁע בָּרְשָׁעִים
לח כַּמֶּה פְּעָמִים עָלַי לְצַוּוֹתְךָ עַל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה׃ קוּמָה וַעֲרֹךְ אֶת־
לט הַפִּילִים לְיוֹם מָחָר לְמַעַן אַבֵּד אֶת־הַיְּהוּדִים׃ וַיִּתְמְהוּ רֵעָיו הַמְסִבִּים
מ עִמּוֹ עַל־שַׁנּוֹתוֹ בְּכָל־עֵת אֶת־טַעְמוֹ וַיִּתְוַכְּחוּ עִמּוֹ וַיֹּאמְרוּ׃ אָנָּא הַמֶּלֶךְ
עַד־אָנָה תְּנַסֵּנוּ כִּפְתָאִים זֶה שָׁלֹשׁ פְּעָמִים צִוִּיתָ לְאַבְּדָם וְתָשׁוּב
מא תִּנָּחֵם עַל־הַדָּבָר וְתָפֵר אֶת־עֲצָתֶךָ׃ עַל־כֵּן תִּרְגַּשׁ הָעִיר כֻּלָּהּ בְּצִפִּיָּתָהּ
וְלִבָּם נִלְאָה מֵרֹב הַתַּהְפֻּכוֹת וְעַתָּה פֶּן־יִפְּלוּ עוֹד פְּנֵיהֶם וּפָרָעוּ׃
מב אָז נִמְלָא לֵב הַמֶּלֶךְ שִׁגָּעוֹן וְהוּא כִּפְלָרִים בְּכָל־דְּרָכָיו וַיָּפֶר אֶת־
כָּל־אֲשֶׁר נִחַם עַל־הַיְּהוּדִים בָּרִאשׁוֹנָה וַיִּשָּׁבַע בְּנַפְשׁוֹ שְׁבוּעָה גְדוֹלָה
אֲשֶׁר לֹא יַעֲבֹר לְהוֹרִידָם מַהֵר שְׁאוֹלָה נִרְמָסִים בְּרַגְלֵי הַחַיּוֹת
מג וּבְפַרְסוֹתֵיהֶן׃ וְלַעֲלוֹת מִיָּד עַל־אֶרֶץ יְהוּדָה וּלְהָשִׂים אוֹתָהּ בָּאֵשׁ
וּבַחֶרֶב וּלְשַׁלַּח אֵשׁ בְּבֵית מִקְדָּשָׁם אֲשֶׁר סָגַר בַּעֲדוֹ בָּרִאשׁוֹנָה
וְלָשׂוּם אוֹתוֹ מְהֵרָה לְעִיִּים וּלְהַשְׁבִּית מִן־הַמָּקוֹם הַהוּא זֶבַח וְזוֹבֵחַ
מד עַד־עוֹלָם׃ וַיֵּצְאוּ הָרֵעִים וּמְתֵי סוֹדוֹ מִלְּפָנָיו טוּבֵי־לֵב כִּי בָטְחוּ
עַל־דְּבָרוֹ וַיַּעֲרֹךְ כָּל־אִישׁ אֶת־אַנְשֵׁי חֵילוֹ לְמִשְׁמָר עַל־כָּל־הַמְּקוֹמוֹת

לא אבות או בני בנים. במקור חרוז במשקל יאמבוס ὅσοι γονεῖς παρῆσαν ἤ
παίδων γόνοι, וודאי הוא מתוך משורר יווני בלתי נודע לנו. ומכאן שהספר
נכתב יוונית מלכתחלה, ואינו תרגום (ע' במבוא פרק ג' ובמאמרו של Rendel Harris), —
לב—מא פקדת חייך. על דרך ישע' ל"ח י': פקדתי יתר שנותי. — מרוב התהפכות.

מה הָרְאוּיִים בָּעִיר: וְשַׂר הַפִּילִים מִהֵר לְהַשְׁקוֹת אֶת־הַבְּהֵמוֹת מַשְׁקֵה
נָעִים יַיִן מָהוּל בִּלְבוֹנָה עַד־לְהִשְׁתַּגֵּעַ וַיַּחְבִּשֵׁן וַיַּעַל עֲלֵיהֶן כֵּלִים
מו נוֹרָאִים: וַיְהִי לִפְנוֹת בֹּקֶר וְהָעִיר רָעֲשָׁה כֻלָּהּ בַּהֲמוֹן הָעָם הָרַב
לְאֵין מִסְפָּר בַּדֶּרֶךְ לְכִכַּר מֵרוֹץ הַסּוּסִים וַיָּבֹא אֶל־הֶחָצֵר וַיְמַהֵר
מז אֶת־הַמֶּלֶךְ לָבֹא לִרְאוֹת אֶת־הַנַּעֲשֶׂה: וְלֵב הַמֶּלֶךְ הָרַע מָלֵא חֵמָה
גְדוֹלָה וַיֵּלֶךְ עִם־כָּל־חֵילוֹ וְעִם־הַחַיּוֹת כִּי בִקֵּשׁ לִרְאוֹת בְּעֵינָיו
מח וּבְקֹשִׁי־לִבּוֹ אֶת־כָּל־מָרַת־אֵיד [הַיְּהוּדִים] הַמְּזֻכָּרִים לְמַעְלָה: וְהַיְּהוּדִים
בִּרְאוֹתָם אֶת־תִּמְרוֹת הָאָבָק הָעוֹלוֹת לִפְנֵי הַפִּילִים הַיּוֹצְאִים בַּשַּׁעַר
וְלִפְנֵי כָל־חֵיל הַצָּבָא הַנִּלְוֶה עֲלֵיהֶם וְלִפְנֵי כָל־רִגְשַׁת הֶהָמוֹן וּבְשָׁמְעָם
מט בְּאָזְנֵיהֶם אֶת־קוֹל הֲמוֹנָם: וַיֹּאמְרוּ בְלִבָּם עַתָּה בָא עֲלֵיהֶם רֶגַע
חַיֵּיהֶם הָאַחֲרוֹן וְאֶת־אֲשֶׁר פָּחֲדוּ הִגִּיעָם וַיִּמְסְרוּ אֶת־נַפְשָׁם לִבְכִי
וּלְמִסְפֵּד וַיִּשְׁקוּ אִישׁ לְאָחִיו וַיְחַבְּקוּ לְכָל־בְּנֵי מִשְׁפַּחְתָּם וַיִּפְּלוּ עַל־
צַוְּארֵיהֶם אָבוֹת וּבָנִים אִמּוֹת וּבָנוֹת וְגַם מֵינִיקוֹת וְיוֹנְקִים אֲשֶׁר לֹא
נ יִינְקוּ עוֹד שְׁדֵיהֶן: וּבְכָל זֹאת זָכְרוּ עוֹד אֶת־כָּל־הַתְּשׁוּעָה אֲשֶׁר
בָּאָה אֲלֵיהֶם בִּימֵי קֶדֶם מִן־הַשָּׁמַיִם וַיִּשְׁתַּחֲווּ וַיִּפְּלוּ אַרְצָה וַיַּשְׁלִיכוּ
נא אֶת הַיּוֹנְקִים מִשְּׁדֵי אִמּוֹתֵיהֶם: וַיִּצְעֲקוּ בְקוֹל רָם וַיַּעְתִּירוּ אֶת־פְּנֵי
מוֹשֵׁל כָּל־מֶמְשָׁלָה לְרַחֲמָם וּלְגַלּוֹת עוֹד אֶת־כְּבוֹדוֹ עֲלֵיהֶם עַתָּה
בְּקָרְבָם אֶל־שַׁעֲרֵי שְׁאוֹל:

ו וַיְהִי אִישׁ נִכְבָּד בְּכֹהֲנֵי הָאָרֶץ וּשְׁמוֹ אֶלְעָזָר וְהָאִישׁ בָּא בַיָּמִים
וְהוּא הָדוּר בְּכָל־מִדָּה טוֹבָה וַיַּהַס אֵלָיו אֶת־הַזְּקֵנִים אֲשֶׁר מִסְּבִיבוֹ
ב לִקְרֹא אֶל־הָאֱלֹהִים הַקָּדוֹשׁ וַיִּתְפַּלֵּל וַיֹּאמַר: אָנָּא מֶלֶךְ בַּעַל גְּבוּרוֹת
ג אֵל עֶלְיוֹן אֱלֹהֵי צְבָאוֹת נוֹהֵג כָּל־בְּרִיאָה בְּרַחֲמִים: הַבִּיטָה אֶל־זֶרַע
אַבְרָהָם אֶל־בְּנֵי יַעֲקֹב קְדוֹשֶׁךָ עַם נַחֲלַת קָדְשְׁךָ הָאֻמְלָלִים בְּלֹא
ד מִשְׁפָּט נָכְרִים בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה: אָבִינוּ אַתָּה הִשְׁמַדְתָּ אֶת־פַּרְעֹה מוֹשֵׁל

מה כלו׳ מרוב התחלפות הענין והשתנותו בכל פעם. — כ ל י ם נ ו ר א י ם. סכינים וכדומה. —
מח ב ש ע ר. כך בכ״י אחדים. לפי שטראבון (XVII p. 795) ההיפודרומוס שהיו היהודים מכונסים בתוכו היה קרוב לשער המזרחי של העיר, הוא שער כנופוס. —

א א ל ע ז ר. אולי הוא אישיות שבאגדה (ע׳ מק״ד א׳ ח׳ ועוד), על סמך אלעזר שבמק״ב ו׳ י״ח ועוד, שמסר נפשו על קידוש השם, ממש כשמעון הצדיק (ע׳ לעיל ב׳ א׳) אהוב האגדה. — תפלת אלעזר טיפוסית היא לתפלות ישראל שנאמרו בשעת מצוקה: המתפלל מזכיר לפני הקב״ה את גבורותיו וישועותיו שהפליא לעשות עם עבדיו בימי קדם, ומתוך כך הוא בא לבקש שיחדש חסדיו גם עם המתפללים. — נראה שהכוונה כאן לכהנים שבבית חוניו

מִצְרַיִם זֹאת אֲשֶׁר הֵעֵז בְּרֹב רִכְבּוֹ וּבְלָשׁוֹן מְדַבֶּרֶת גְּדוֹלוֹת וְאוֹתוֹ
וְאֶת־חֵיל גַּאֲוָתוֹ טִבַּעְתָּ בַּיָּם וְעַל־עַם יִשְׂרָאֵל אוֹר רַחֲמֶיךָ הוֹפַעְתָּ:
ה וְאַתָּה אֶת־סַנְחֵרִיב מֶלֶךְ אַשּׁוּר אִישׁ נוֹעָז הַמִּתְגָּאֶה בְּחַיִל כָּבֵד
הַכּוֹבֵשׁ בְּחַרְבּוֹ כָּל־הָאָרֶץ הַמִּתְגָּאֶה עַל־עִיר קָדְשְׁךָ הַמְדַבֵּר גְּבוֹהָה
בְּגַאֲוָה וָבוּז אַתָּה יְיָ אֶת־זְרוֹעוֹ שִׁבַּרְתָּ וּלְעֵינֵי גוֹיִם רַבִּים כֹּחַ גְּבוּרָתְךָ
ו הוֹדַעְתָּ: אַתָּה הִצַּלְתָּ אֶת־שְׁלֹשֶׁת הָרֵעִים אֲשֶׁר בְּבָבֶל לְפָנִים מָסְרוּ
נַפְשָׁם לַכִּבְשָׁן לְבִלְתִּי עֲבֹד אֱלֹהֵי הֶבֶל וְכָל־יְקוֹד הַכִּבְשָׁן בְּשִׁפְעַת
מַיִם כְּבִּית וַתּוֹצִיאֵם כֻּלָּם בְּשָׁלוֹם וּשְׂעַר רֹאשָׁם לֹא נֶחֱרַךְ וּבְכָל־
ז צָרֵיהֶם שִׁלַּחְתָּ אֵשׁ: אַתָּה הוֹצֵאתָ שָׁלֵם מֵאֲפֵלָה לְאוֹרָה אֶת־דָּנִיֵּאל
אֲשֶׁר מִתַּרְמִית וּמִשִּׂנְאָה הָשְׁלַךְ לָאֲרָיוֹת בְּתַחְתִּיּוֹת אֶרֶץ לִהְיוֹת טֶרֶף
ח לְפִיהֶם: וְאֵת יוֹנָה הָאֻמְלָל הַמְסֹעָר בִּמְעֵי הַדָּגָה בְּתוֹךְ־הַיָּם הֲשֵׁבֹתָ
ט אַתָּה אָבִינוּ שָׁלֵם אֶל־כָּל־בְּנֵי בֵיתוֹ: וְעַתָּה אַתָּה שׂוֹנֵא גֵאוּת רַב־
הַחֶסֶד מָגֵן לַכֹּל מַהֵר הִגָּלֵה עַל־אֵלֶּה בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל קְדוֹשֶׁיךָ הַנֶּעֱלָבִים
י עַל־יְדֵי גּוֹי רָשָׁע וְנִתְעָב: וְאִם נִלְכְּדָה נַפְשֵׁנוּ בְּרִשְׁעָה מִפְּנֵי אֲשֶׁר
גָּלִינוּ מֵאַרְצֵנוּ הַצִּילֵנוּ נָא מִיַּד הָאוֹיְבִים וְאַבְּדֵנוּ יְיָ בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר
יא תִּבְחָר: אַל־נָא יִתְהַלְּלוּ בְּהֶבְלָם שׁוֹמְרֵי הַבְלֵי שָׁוְא בְּאָבְדַן אוֹהֲבֶיךָ
יב בְּאָמְרָם אֱלֹהֵיהֶם לֹא הוֹשִׁיעָם: וְאַתָּה אֲשֶׁר לְךָ כָּל־הַכֹּחַ וְהָעֹז
פְּנֵה־נָא חֵי־עוֹלָם אֵלֵינוּ וְרַחֵם עָלֵינוּ הַלְּקוּחִים מִן הַחַיִּים כְּפוֹשְׁעִים
יג בְּמִטְפְּשׁוּת הָרְשָׁעִים וַחֲמָסָם: הַפֵּל פַּחְדְּךָ עַל־הַגּוֹיִם וּמַלֵּא לִבָּם
יד חֲרָדָה מִפְּנֵי אֹמֶץ כֹּחֲךָ הַיּוֹם כִּי רַק בְּיָדְךָ יְיָ תְּשׁוּעַת יִשְׂרָאֵל: כָּל־
הָעֵדָה אָבוֹת וּבָנִים מִתְחַנְּנִים הַיּוֹם אֵלֶיךָ וְשׁוֹפְכִים לְפָנֶיךָ דִּמְעוֹתָם:
טו וְגִלִּיתָ לְעֵינֵי כָל־הַגּוֹיִם כִּי אַתָּה עִמָּנוּ יְיָ וְלֹא הִסְתַּרְתָּ פָּנֶיךָ מִמֶּנּוּ
וְקַיֵּם לָנוּ אֶת־דְּבָרְךָ [כַּכָּתוּב] וְאַף־גַּם־זֹאת בִּהְיוֹתָם בְּאֶרֶץ אֹיְבֵיהֶם
לֹא מְאַסְתִּים:

טז וַיְכַל אֶלְעָזָר מֵהִתְפַּלֵּל אֶת־תְּפִלָּתוֹ וְהַמֶּלֶךְ בָּא עִם־הַבְּהֵמוֹת
יז וְכָל מַעֲרֶכֶת הַחַיִל אֶל־כִּכַּר מֵרוֹץ הַסּוּסִים: וַיִּרְאוּ אוֹתוֹ הַיְּהוּדִים
וַיִּצְעֲקוּ בְּקוֹל רָם הַשָּׁמַיְמָה עַד־אֲשֶׁר הֵשִׁיבוּ הָעֲמָקִים מִסָּבִיב הֵד
יח קוֹלָם וַיְהִי קוֹל צְוָחָה בַּמַּחֲנֶה וְלֹא נָדָם: אָז הוֹפִיעַ בְּקָדְשׁוֹ אֱלֹהֵי

ו בליאונטופוליס. — השוה דנ׳ ג׳ בע׳ (צ״ע Emmet p. 171). — ב ש פ ע ת מ י ם כ ב י ת. על פי תוספות לס׳ דניאל בשירת ג׳ הילדים. — ו ש ע ר ר א ש ם ל א נ כ ו ה. השוה דניאל ג׳ כ״ז: ושער ראשיהן לא התחרך. — ו ב כ ל־צ ר י ה ם א ש ש ל ח ת. לפי תוספות לס׳ דניאל כ״ה. —
ז–טו השוה דניאל ו׳ ז׳ כ״ד. — פי״א הוא תרגום חפשי. — ו א ף ג ם ז א ת... ויקרא כ״ו מ״ד. —

הַכָּבוֹד וְהַכֹּחַ וְהָאֱמֶת וַיִּפְתַּח אֶת־שַׁעֲרֵי הַשָּׁמַיִם וַיֵּרְדוּ מִשָּׁם שְׁנֵי
מַלְאָכִים אַדִּירִים וְתָאֳרָם נוֹרָא מְאֹד וַיֵּרָאוּ אֶל־כֻּלָּם רַק לֹא אֶל־
יט הַיְּהוּדִים׃ וַיָּקוּמוּ וַיְמַלְאוּ אֶת־חֵיל הָאוֹיֵב פַּחַד וַחֲרָדָה וַיַּעַמְדוּ
כ תַּחְתָּם כַּאֲסִירֵי בַרְזֶל׃ וּבְשַׂר הַמֶּלֶךְ סָמַר עָלָיו מֵרֹב פַּחַד וְגֹדֶל
כא עֻזּוֹ סָר מִמֶּנּוּ׃ וְהַבְּהֵמוֹת נָסַבּוּ לְאָחוֹר עַל־הַגִּבּוֹרִים הַהוֹלְכִים
אַחֲרֵיהֶן וַתְּרַמֵּסְנָה אוֹתָם בְּרַגְלֵיהֶן עַד־הִשָּׁמְדָם׃
כב וַיֵּהָפֵךְ לֵב הַמֶּלֶךְ בְּקִרְבּוֹ מֵחֲרוֹן־אַף לְרַחֲמִים וּדְמָעוֹת עַל־כָּל־
כג אֲשֶׁר זָמַם בָּרִאשׁוֹנָה׃ וַיִּשְׁמַע אֶת־קוֹל הַצְּוָחָה וַיַּרְא אוֹתָהּ כֻּלָּם
כד מִשְׁתּוֹחֲחִים אַרְצָה לִקְרַאת הַמָּוֶת וַיֵּבְךְּ׃ וַיִּחַר אַפּוֹ וַיִּגְעַר בְּרֵעָיו
לֵאמֹר אַתֶּם תּוֹפְשִׂים אֶת־הַמַּלְכוּת וְעוֹלִים עַל־כָּל־הֶעָרִיצִים בְּאַכְזְרִיּוּתְכֶם
וְגַם־עָלַי אֲשֶׁר עָשִׂיתִי עִמָּכֶם חֶסֶד בְּכָל־עֵת אַתֶּם מִתְקַשְּׁרִים לִגְזֹל
מִמֶּנִּי אֶת־כְּבוֹדִי וְאֶת־נַפְשִׁי יַחַד וּתְחַפְּאוּ בְקִרְבְּכֶם דְּבָרִים אֲשֶׁר
כה אֵינָם לְטוֹבַת הַמַּלְכוּת׃ וְעַתָּה מִי־הוּא זֶה הַמְגָרֵשׁ מִבָּתֵּיהֶם אֶת־
הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה הַמַּחֲזִיקִים בֶּאֱמוּנָה מִבְצְרֵי אַרְצֵנוּ וַיְכַנְּסֵם הֵנָּה בְּלִי
כו מִשְׁפָּט׃ וּמִי הוּא הַמֵּבִיא בְּרֶשַׁע אֶת־הָרָעָה הַזֹּאת עַל־הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה
הָעוֹלִים מֵאָז עַל־כָּל־עַמֵּי הָאָרֶץ בְּטוּב־נַפְשָׁם אֵלֵינוּ וּפְעָמִים רַבּוֹת
כז הֶעֱרוּ בַעֲדֵנוּ אֶת־נַפְשָׁם בְּסַכָּנוֹת הַקָּשׁוֹת בְּיוֹתֵר׃ וְעַתָּה הַתֵּר הַתִּירוּ
אֶת־זִקֵּי־הֶחָמָס הָאֵלֶּה אֲשֶׁר הָאֲנָשִׁים אֲסוּרִים בָּהֶם בְּאֵין מִשְׁפָּט
וְשַׁלְּחוּם אִישׁ לִמְקוֹמוֹ בְּשָׁלוֹם וּבַקַּשְׁתֶּם מֵהֶם אֶת־הַסְּלִיחָה עַל־כָּל
כח הַנַּעֲשֶׂה לָהֶם׃ שַׁלְּחוּ־נָא לַחָפְשִׁי אֶת־בְּנֵי אֵל שַׁדַּי שֶׁבַּשָּׁמַיִם אֵל חַי
אֲשֶׁר יִסַּד אֶת־הַמַּלְכוּת מוֹסַד כָּבוֹד לֹא יִמּוֹט מִימֵי אֲבוֹתֵינוּ וְעַד־
כט הַיּוֹם הַזֶּה׃ כֹּה דִבֶּר וּכְרֶגַע הֻתָּרוּ וַיְבָרְכוּ אֶת־הָאֵל הַקָּדוֹשׁ מוֹשִׁיעָם
כִּי נִצְּלוּ הַפַּעַם מִן־הַמָּוֶת׃
ל וְהַמֶּלֶךְ שָׁב הָעִירָה וַיִּקְרָא אֵלָיו אֶת שַׂר־הַמִּסִּים וַיְצַוֵּהוּ לְהַמְצִיא
לַיְּהוּדִים יַיִן וְכָל־צָרְכֵי מִשְׁתֶּה שִׁבְעַת יָמִים יַעַן אֲשֶׁר גָּמַר אֹמֶר כִּי
בְּעֶצֶם הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הִתְעַתְּדוּ שָׁם לְאֵידָם יָחֹגּוּ חַג יְשׁוּעָתָם בְּרִנָּה
לא וּבְשִׂמְחָה׃ וְהֵם אֲשֶׁר הָיוּ מֻשְׁפָּלִים וּקְרוֹבִים לִשְׁאוֹל וְכִמְעַט שֶׁיָּרְדוּ
שָׁמָּה נַעַרְכוּ מִשְׁתֵּה־יְשׁוּעוֹת תַּחַת אֶנְקַת־מָוֶת וּצְעָקָה וּמְלֵאֵי שִׂמְחָה

כד הערוצים. כלו׳ פריצי עולם ששמם הגיע אלינו. — ותחפאו בקרבכם דברים. על
כט דרך מל״ב י״ז מ׳: ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן. — לאל הקדוש. ἅγιος Θεός.
לב אולי הוא תרגום יווני של השם השגור הקדוש ברוך הוא. — שירת אבותם. נראה

לב וָגִיל יְבַלּוּ עִם חַבְרֵיהֶם בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר הֵכִינוּ לָהֶם אֵיד וָקֶבֶר׃ וְחָדְלוּ
בְּכִי וּצְעָקָה מָרָה וְנָשְׂאוּ שִׁירַת אֲבוֹתָם וְנָתְנוּ שֶׁבַח לָאֵל מוֹשִׁיעַ
יִשְׂרָאֵל עוֹשֵׂה פֶלֶא וְתַחַת בְּכִי וְקִינָה יָצְאוּ בִמְחוֹלוֹת וּבְשִׂמְחַת
לג יְשׁוּעָתָם׃ וְהַמֶּלֶךְ גַּם־הוּא עָשָׂה מִשְׁתֶּה גָדוֹל לְזֵכֶר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה
לד וַיָּרֶב כָּל־הָעֵת לְהוֹדוֹת לַשָּׁמַיִם עַל־הַיְשׁוּעָה הַבָּאָה לָהֶם פִּתְאֹם׃
לד וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר שִׁבְּרוּ לָהֶם לְהִשָּׁמֵד וְלִהְיוֹת טֶרֶף לְעוֹף הַשָּׁמַיִם
וַאֲשֶׁר הֵכִינוּ בְשִׂמְחָה אֶת־רְשִׁימָתָם נֶאֶנְחוּ מָרָה כִּי הֶעֱטוּ עֲלֵיהֶם
לה בּוּשָׁה וְלַהַב קִנְאָתָם כָּלָה כָבָה׃ וְהַיְּהוּדִים עָשׂוּ אֶת־הַמְּחוֹלוֹת אֲשֶׁר
צִוּוּ עֲלֵיהֶם כַּאֲשֶׁר אָמַרְנוּ בְשִׂמְחָה וָגִיל וַיְבַלּוּ אֶת־הַיָּמִים בְּשִׁירֵי
לו תוֹדָה וּבְמִזְמוֹרֵי תְהִלִּים׃ וַיָּשִׂימוּ אֶת־הַדָּבָר לְחֹק לְקַיֵּם אוֹתוֹ
עֲלֵיהֶם בְּכָל־מוֹשְׁבוֹתֵיהֶם לְדֹרוֹתָם וַיִּקְבְּעוּ אֶת־הַיָּמִים הָאֵלֶּה לְחַג לֹא
לְשִׁכָּרוֹן וּלְהוֹלֵלוֹת כִּי אִם לִכְבוֹד הַתְּשׁוּעָה אֲשֶׁר בָּאָה לָהֶם מֵאֱלֹהֵי
לז—לח הַשָּׁמָיִם׃ וַיְבַקְשׁוּ מֵאֵת הַמֶּלֶךְ לְשַׁלְּחָם אִישׁ לִמְקוֹמוֹ׃ וִימֵי פְקֻדָּתָם
אֲשֶׁר הִתְפַּקְדוּ הָיוּ מִיּוֹם הָעֶשְׂרִים וַחֲמִשָּׁה לְחֹדֶשׁ פַּחוֹן וְעַד הָרְבִיעִי
לְחֹדֶשׁ אֲפִיפִי אַרְבָּעִים יוֹם וְהַיָּמִים אֲשֶׁר בָּהֶם אָמְרוּ לְאַבְּדָם הֵם
מִיּוֹם הַחֲמִשִּׁי לְחֹדֶשׁ אֲפִיפִי וְעַד־יוֹם הַשְּׁבִיעִי בּוֹ שְׁלֹשֶׁת יָמִים׃
לט וּבַיָּמִים הָהֵם הִפְלִיא אֲדוֹן הַכֹּל אֶת־חַסְדּוֹ וַיַּצִּילֵם כֻּלָּם יַחַד וַיּוֹשִׁיבֵם
מ לָבֶטַח׃ וַיּוֹסִיפוּ עוֹד לִשְׂמֹחַ עַד יוֹם הָאַרְבָּעָה עָשָׂר וְכָל־הַדְּבָרִים
אֲשֶׁר לַמִּשְׁתֶּה וְלַשִּׂמְחָה נִתְּנוּ לָהֶם מֵאֵת הַמֶּלֶךְ וּבַיּוֹם הַהוּא בִּקְשׁוּ
מא לָלֶכֶת [לְדַרְכָּם]׃ וַיַּעַשׂ הַמֶּלֶךְ אֶת־בַּקָּשָׁתָם וַיִּכְתֹּב עֲלֵיהֶם אֶת־הַכְּתָב
הַזֶּה אֶל־שָׂרֵי הַמְּדִינוֹת וַיַּבַּע אֶת־חֶפְצוֹ בְּרֹחַב־לֵב׃
ז תַּלְמַי פִילוֹפָּטוֹר אֶל־שָׂרֵי הַצָּבָא אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וְאֶל־כָּל־
ב הַפְּקִידִים אֲשֶׁר עַל־הָעִנְיָנִים שָׁלוֹם וּבְרִיאוּת׃ גַּם־אֲנַחְנוּ וְגַם־בָּנֵינוּ
ג בְּרִיאִים בְּעֶזְרַת הָאֵל הַגָּדוֹל בְּמַעֲשֵׂינוּ כְּחֶפְצֵנוּ׃ אֲחָדִים מֵרֵעֵינוּ הָיוּ
מְסִיתִים אוֹתָנוּ בְּרֹעַ לְבָבָם לֶאֱסֹף אֶת־כָּל־הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר בְּמַלְכוּתֵנוּ
אֶל־מָקוֹם אֶחָד וּלְהִשָּׁפֵט עִמָּהֶם מִשְׁפָּטִים אַכְזָרִים כְּעַם־מוֹרְדִים
ד בַּמַּלְכוּת׃ בְּאָמְרָם אִם־לֹא נַעֲשֶׂה כָּזֹאת לֹא תָקוּם מַלְכוּתֵנוּ לְעוֹלָם

לו שכוונתו: שירים עבריים עממיים שהם רווחים באומה. — וישימו את הדבר לחק. חג
לח זה לא נשאר לו זכר במקום אחר, ונראה שבעיקרו לא נשמר החג אלא במצרים. — פחון. החדש
המצרי השלישי לימי האביב. ראש החדש חל בכ״ו באפריל. — אפיפי. החדש המצרי
השלישי לימי האביב. ראש החדש חל בכ״ה ביוני. לפי חשבון המצרים היה בכל חדש ל׳
יום, ולפיכך מיום כ״ה בפחון ועד ד׳ באפיפי — ארבעים יום. —

ה בִּגְלַל הַשִּׂנְאָה אֲשֶׁר הֵם הוֹגִים לְכָל־הָעַמִּים׃ וַיְבִיאוּם אֲסוּרִים בְּזִקִּים
כַּעֲבָדִים אוֹ גַם־כְּמוֹרְדִים וּבְלִי כָל־מִשְׁפָּט וַחֲקֹר־דָּבָר בִּקְשׁוּ לַהֲמִיתָם
ו וַיְעַנּוּ אוֹתָם עִנּוּי קָשֶׁה יוֹתֵר מִדֶּרֶךְ הַשִּׂכְתִּים׃ וַאֲנַחְנוּ הֶרְאִינוּ אוֹתָם
קָשֶׁה בִּגְלַל זֶה וּבִהְיוֹתֵנוּ עוֹשִׂים בְּרַחֲמִים עִם־כָּל־הָאָדָם הִשְׁאַרְנוּ
אוֹתָם בַּחַיִּים בְּחַסְדֵּנוּ וּבְדַעְתֵּנוּ אֶל־נָכוֹן כִּי אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם מָגֵן
ז לַיְּהוּדִים תָּמִיד בְּהִלָּחֲמוֹ אֶת־מִלְחֲמוֹתֵיהֶם כְּאָב בְּעַד בָּנָיו׃ וּבְשׂוּמֵנוּ
לֵב אֶל־הַיְדִידוּת וְאֶל־אֱמוּנַת הַחֶסֶד שֶׁהֵם הוֹגִים לָנוּ וְלַאֲבוֹתֵינוּ
ח שִׁלַּחְנוּם לַחָפְשִׁי מִכָּל־הַמִּשְׁפָּט שֶׁהִתְעוֹרֵר עֲלֵיהֶם׃ וַנְּצַו כָּל־אִישׁ
מֵהֶם לָשׁוּב לִמְקוֹמוֹ וְאַל־יִפְגַּע בָּהֶם אִישׁ לְרָעָה בְּכָל־מְקוֹמוֹת
מְדִינָתֵנוּ וְאַל־יִשָּׂא עֲלֵיהֶם חֶרְפָּה עַל־כָּל־הַמּוֹצְאוֹת אוֹתָם לֹא בְצֶדֶק׃
ט וְיָדוֹעַ תֵּדְעוּ כִּי אִם נְעוֹרֵר עֲלֵיהֶם דְּבַר רָע אוֹ נָצִיק לָהֶם בִּדְבַר־
מָה לֹא בֶן־אָדָם כִּי אִם אֲדוֹן הַכֹּל בַּעַל־הַכֹּחַ אֵל עֶלְיוֹן הוּא יִנָּקֵם
בָּנוּ עַל־הַנַּעֲשֶׂה בְּכָל־דֶּרֶךְ וּבְכָל־עֵת וְלֹא נִמָּלֵט מִמֶּנּוּ לְעוֹלָם שָׁלוֹם׃
י וַיְהִי כַּאֲשֶׁר קִבְּלוּ אֶת־הָאִגֶּרֶת הַזֹּאת לֹא הִבְהִילוּ לְמַהֵר אֶת־
צֵאתָם כִּי אִם בִּקְשׁוּ עוֹד מֵאֵת הַמֶּלֶךְ כִּי כָל־בְּנֵי עַם הַיְּהוּדִים
אֲשֶׁר סָרוּ מֵאַחֲרֵי הָאֱלֹהִים הַקָּדוֹשׁ וַיַּעַבְרוּ אֶת־תּוֹרַת יְיָ יֵעָנְשׁוּ עַל־
יא יְדֵיהֶם כִּגְמוּל מַעֲשֵׂיהֶם׃ בְּאָמְרָם כָּל־הָעוֹבְרִים אֶת־מִצְוַת הָאֱלֹהִים
יב לְמַעַן כְּרֵסָם לְעוֹלָם לֹא יִהְיוּ נֶאֱמָנִים אַף לְמִצְוַת הַמֶּלֶךְ׃ וְהוּא
בַּהֲבִינוֹ כִּי כֵן דִּבְּרוּ וּבְהַלְלוֹ אוֹתָם הִשְׁלִיטָם שִׁלְטוֹן מָלֵא לְהַשְׁמִיד
גָּלוּי וּבְלִי רִשְׁיוֹן־מַלְכוּת וּפְקֻדָּה כָּל־אֲשֶׁר עָבְרוּ תּוֹרַת אֱלֹהִים
יג בְּכָל־מְקוֹמוֹת מַלְכוּתוֹ׃ וּבְקַבְּלָם אֶת־דְּבָרָיו בִּמְחִי כַפַּיִם כָּרָאוּי
יד הֵרִיעוּ הַכֹּהֲנִים וְכָל־הָעָם הַלְלוּיָהּ וַיֵּצְאוּ מִלְּפָנָיו בְּשִׂמְחָה׃ וְכָל־אִישׁ
מִן־הַטְּמֵאִים בִּבְנֵי־עַמָּם אֲשֶׁר פָּגְשׁוּ בַּדֶּרֶךְ עֲנָשׁוּהוּ וַיִּתְפְּשׂוּהוּ וַיְעַנֻּהוּ׃
טו וַיִּתְפְּשׂוּ בַּיּוֹם הַהוּא יוֹתֵר מִשְּׁלֹשׁ מֵאוֹת אִישׁ וַיַּבְדִּילוּ אֶת־הַטְּמֵאִים
טז מִמִּשְׁתֵּיהֶם אֲשֶׁר עָרְכוּ בְשִׂמְחָה׃ וְהֵמָּה הַדְּבֵקִים בֵּאלֹהִים גַּם־עַד
מוֹתָם וַאֲשֶׁר קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם אֶת־עֹנֶג הַיְשׁוּעָה וַיֵּצְאוּ מִן־הָעִיר וְעַל־
רָאשֵׁיהֶם עֲטָרוֹת כָּל־פִּרְחֵי בֹשֶׂם לְמִינֵיהֶם וּבְפִיהֶם קוֹל שִׂמְחָה

ה יותר מדרך השכותים. השכותים (Σκῦθαι), באשורית הם נקראים Gimirrai=
בני גֹמר, ברא׳ י׳ ב׳) היו מפורסמים באכזריותם, שהיו מקלפים עור הקדקד מפגרי אויביהם
יא שנפלו במלחמה (ע׳ הירודוטוס ד׳ ס״ד, והשוה מק״ב ד׳ מ״ז). — לשם כרסם. לשם פרנסה. —
יג–יז הריעו הללויה. נראה שהללויה היה לשון קריאה בשעת שמחה. — תלמאיס. עיר זו

וּתְהִלּוֹת וּמִזְמוֹרֵי תוֹדָה לֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם חַי עוֹלָמִים בַּעַל יְשׁוּעַת
יִשְׂרָאֵל׃
יז וַיָּבֹאוּ אֶל־תַּלְמָאִיס הַמָּקוֹם אֲשֶׁר נִקְרָא כֵן יַעַן הוּא צוֹמֵחַ
וְרָדִים וַיַּחֲנוּ שָׁם שִׁבְעַת יָמִים כִּרְצוֹן כֻּלָּם בְּטֶרֶם תַּפְלִיג הָאֳנִיָּה׃
יח וַיַּעֲשׂוּ שָׁם מִשְׁתֵּה־יְשׁוּעוֹת כִּי גָדַל עֲלֵיהֶם חֶסֶד הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר צִוָּה
יט לָתֵת לְאִישׁ וְאִישׁ מֵהֶם דֵּי צָרְכּוֹ וּמַאֲכָלוֹ עַד־בּוֹאוֹ אֶל־בֵּיתוֹ׃ וַיְהִי
כַּאֲשֶׁר בָּאוּ בְשָׁלוֹם עַד־קְצֵה מַסְעֵיהֶם בְּתוֹדוֹת כָּרָאוּי גָּמְרוּ גַם־שָׁם
כ לְקַיֵּם אֶת־הַיָּמִים הָהֵם כִּימֵי חַג כָּל־יְמֵי חַיֵּיהֶם׃ וַיִּכְתְּבוּם כְּיָמִים
קְדוֹשִׁים עַל־עַמּוּד וַיְקַדְּשׁוּ מָקוֹם לִתְפִלָּה בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר חָגְגוּ אֶת־
חַגָּם וַיַּעַבְרוּ בֶטַח חָפְשִׁים וּמְלֵאֵי שִׂמְחָה וַיּוּבְלוּ בְשָׁלוֹם בְּמַסָּעָם
בַּיַּבָּשָׁה וּבַיָּם וּבַנָּהָר לְפִי פְקֻדַּת הַמֶּלֶךְ אִישׁ לְאַרְצוֹ כִּי גָדַל עֶרְכָּם
כא מֵאֲשֶׁר לְפָנִים בְּעֵינֵי צָרֵיהֶם׃ וַיִּשְׂאוּ כָבוֹד וִיקָר וְאִישׁ לֹא נָגַע בְּכָל־
כב רְכוּשָׁם׃ וּלְכֻלָּם הוּשַׁב כָּל־רְכוּשָׁם לְפִי הָרְשִׁימָה וְכָל־אֲשֶׁר נִמְצָא־
בְיָדוֹ מֵרְכוּשָׁם הֵשִׁיב מֵרֹב יִרְאָה כִּי הִגְדִּיל אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת
לִישׁוּעָתָם׃
כג בָּרוּךְ גּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם וָעֶד אָמֵן׃

איננה תלמאיס העיר הגדולה הקרובה לעיר תיבי (Θῆβαι), אלא עיר אחרת, והיא מקום
עיגון האניות במדינת ארסינואיטיס, היושבת על מי נחל יוסף ושמה עכשיו אל־להון, ואותו
יז מקום צומח ורדים (ע׳ Ptolemaios, IV, 5, 57). — יען הוא צומח ורדים. ῥοδόφορος.
ואין תאר זה ידוע ממקום אחר.

מקבים ד

מבוא

א. שם הספר.

השם הקדום של הספר הוא (לפי הכ״י האלכסנדרי והסינאי והויניציי) Μακκαβαίων δ' (=מקבים ד׳). הספר נקרא בשם זה מפני שהכנסיה הנוצרית מעריצה את אלעזר וחנה ושבעת בניה ומכנה אותם בשם המקבים הקדושים, שפרוטוטיפוס של קדושים המוסרים את נפשם על קידוש השם עוד מלפני צמיחת הנצרות הם לה. ומסורת רווחת היתה להם שמקום עינוייהם של הקדושים ההם לא בירושלים אלא באנטיוכיה היתה, ובאנטיוכיה היתה בסיליקה שבה נשמרו עצמותיהם (ע׳ מק״ב בפי׳ ז׳ א׳). ולפי מסורת של הכנסיה הביזנטית אלעזר בעלה של חנה היה. אבל קרוב לודאי שמעיקרו היה שם הספר לפי תכנו: περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ (=על שלטון התבונה). בשם זה נקרא הספר אצל יוסף פלאביוס, שאליו היה מיוחס, וכן הוא נזכר אצל אבות הכנסיה הנוצרית סוידס, הירונימוס ואבסיביוס.

ועוד הוא מופיע בכמה מהדורות של כתבי יוספוס בשם περὶ σώφρονος λόγου, ואף בשם Ἰωσίππου εἰς τοὺς Μακκαβαίους βιβλίον או εἰς τοὺς Μακκαβαίους λόγος.

ב. הכותב זמנו ומקומו.

הכותב היה **יהודי הילניסטי** שידע את הספרות היוונית והיה נוטה לשיטת הסטואה ויחד עם זה ידע את התורה והנביאים והיה בקי בדרשות הפרושים. אבל לפעמים מבאר הוא גם באופן אליגורי בדרך חכמי הסטואה והמשכילים האלכסנדריים. ככה מבאר הוא (ח׳ י״ח) את הנחש כמפתה בתולות, פירוש שנמצא גם אצל פילון על בריאת העולם (בתרגום העברי עמוד 60). ביחוד מושפע הוא מפוסידוניוס עד כמה שעיקרי הסטואה אינם מתנגדים לחוקי התורה. ולהפך, את ארבע המדות הטובות של הסטואה: בינה, צדק, גבורה וכיבוש היצר מוצא הוא בתורת היהדות המיטיבה לחנך את הרצון, ולכן החובה לקיים מצוות התורה לכל פרטיהן ודקדוקיהן. **שמו** של הכותב אינו ידוע. אמת, אחדים מאבות הכנסיה מיחסים את הספר הזה ליוספוס פלאביוס, אבל כבר הוכיחו החקירות שאי אפשר שיוספוס יהיה המחבר. מהמלים ὥσπερ εἴωθα ποιεῖν (י״ב א׳) יוצא שהיה דורש ברבים, וגם הספר הזה הוא נאום שנשא בחגיגת חנוכה — τοῦτον τὸν καιρόν (י׳ א׳) — מחוץ לכתלי בית הכנסת, שהרי בבית הכנסת היה דרך הדורשים להניח כיסוד לדבריהם פסוק מן התורה או מן הנביאים, ולא הנחה פילוסופית. הנאום הוא כולו חילוני יותר מדי. המקום בלתי ידוע. ברור שהנואם מדבר לפני קהל שומעים ששפתם יוונית. אם כן, לא בארץ ישראל, שבארץ ישראל בימים ההם היתה אמנם השפה היוונית שגורה בפי חלק מיושביה, אבל עיקר דיבורם היתה השפה העברית. לפיכך יש לשער **שמקום הנאום** היה מצרים או אסיה הקטנה או אי מאיי יון. שלל הציורים הרבים מתנועת הים וגליו ומשבריו שהשתמש בהם הנואם מוכיחים שהוא ושומעיו חיו בקרבת הים. זמנו הוא כנראה המאה שלפני חורבן הבית, שאילו חי אחרי החורבן־

כדעת אחדים — מן הנמנע הוא שלא היה איזה רמז בדבריו למאורע גדול כזה בחיי העם. יהודי לאומי חדור אמונה בתורת ישראל מסביר הוא האלמוני לקהל שומעיו את קדושת תורת משה בראיות מתוך קורות העם בעבר לא רחוק ומציג כדוגמה של מסירות נפש בעד העם ותורתו את אלעזר הכהן והאם ושבעת בניה.

הנאום הוא בנוסח התקופה ההיא: מניח הוא הנחה פילוסופית והולך ומבאר אותה ומהדק את מסקנותיו במאורע היסטורי. והואיל ולא העובדה ההיסטורית היתה עיקרו של הנואם הלכך לא דק בדבריו והליודורוס באפולוניוס נתחלף לו. המקורות שמהם שאב המחבר היו יָסון מקוֹרינֵי או ספר מקבים ב׳. גם בתיאורו הבולט של עינויי הקדושים הוא בן זמנו. הקירקוס חנך את הדורות ההם למצוא סיפוק במחזות אנשים מעונים ותיאור העינויים לא עורר אצל השומעים או הקוראים רגש של בחילה כמו אצל בן זמננו. גם התיאורים של עינויי הקדושים הנוצרים הם בנוסח זה.

ג. קצת ביבליוגרפיה.

הספר נכתב יוונית ותורגם פעמים אחדות לרומית ולסורית, ובזמן האחרון גם לשפות שונות. הוצאה מדויקת אין עדיין. ההוצאה הטובה ביותר היא כעת זו של Swete, והוצאה זו וגם התרגום הלטיני הנמצא בהוצאת Havercamp לספריו של יוספוס היו לפני בשעת התרגום. השתמשתי גם בתרגום הגרמני של Deissmann.

שאר הספרות רשומה אצל 1) Schuerer, Geschichte des jud. Volkes, III 526—528

2) Pauly—Wissowa, R. E. XIV, 800—803 (Heinemann).

על אלה יש להוסיף:

Heinemann, Poseidonios metaphys. Schriften 1921, I 154—159.

מיכלין, חנה ושבעת בניה, מזרח ומערב, כרך ג׳ 194—199.

מקבים ד

א בִּרְצוֹנִי לָשֵׂאת דָּבָר פִּילוֹסוֹפִי אֲמִתִּי אִם־שׁוֹלֶטֶת בְּכֹחַ עַצְמָהּ
הַתְּבוּנָה הַמְּלֵאָה יִרְאַת הָאֱלֹהִים עַל־הַיְּצָרִים וּבְדַעְתִּי לִיעֹץ לָכֶם
ב אֶל־נָכוֹן שֶׁתָּשִׂימוּ לִבְּכֶם לְדִבְרֵי הַפִּילוֹסוֹפְיָה הַזֹּאת׃ הֲלֹא גַם הֶכְרֵחִי
הוּא שֶׁיָּבִין אִישׁ וָאִישׁ אֶת־הַנְּאוּם הַזֶּה מִפְּנֵי שֶׁתָּכְנוֹ שֶׁבַח לַמִּדָּה
ג הַטּוֹבָה בְּיוֹתֵר כַּוָּנָתִי לַבִּינָה׃ וּבְכֵן אִם־הַתְּבוּנָה נִרְאֵית לִהְיוֹת שַׁלֶּטֶת
ד עַל־הַיְּצָרִים הַזּוֹלְלוּת וְהַחִמּוּד הַמְעַכְּבִים לְיִשּׁוּב הַדַּעַת׃ מִכֹּל שֶׁכֵּן
הִיא נִרְאֵית לְמָשָׁל גַּם עַל־הַיְּצָרִים הַמּוֹנְעִים אֶת־הַצֶּדֶק כְּמוֹ הַמִּרְמָה
וְעַל־הַיְּצָרִים הַמּוֹנְעִים אֶת־הַגְּבוּרָה כְּמוֹ הַכַּעַס וְהַפַּחַד וְהַתְּלָאָה׃
ה אֵיךְ זֶה יֹאמְרוּ אוּלַי אֲחֵרִים אִם־הַתְּבוּנָה שׁוֹלֶטֶת עַל־הַיְּצָרִים מַדּוּעַ
אֵינָהּ מוֹשֶׁלֶת עַל־הַשִּׁכְחָה וְעַל־הַסִּכְלוּת מְנַסִּים הֵם לְדַבֵּר דִּבְרֵי
ו צְחוֹק׃ יַעַן הַתְּבוּנָה אֵינָהּ מוֹשֶׁלֶת עַל־הַיְּצָרִים שֶׁלָּהּ כִּי אִם־עַל־אֵלֶּה
הַמִּתְנַגְּדִים לַצֶּדֶק וְלַגְּבוּרָה וּלְיִשּׁוּב דַּעַת וְלַבִּינָה וְעַל־אֵלֶּה לֹא
ז בְּאֹפֶן שֶׁהִיא מְכַלָּה אוֹתָם רַק כָּכָה שֶׁאֵינָהּ נִכְנַעַת לָהֶם׃ וְהִנֵּה
בִּרְאָיוֹת מַרְאָיוֹת שׁוֹנוֹת בְּיָדִי לְהַרְאוֹת לָכֶם שֶׁהַשְּׁלִיטָה הַיְחִידָה עַל־
ח הַיְּצָרִים הִיא הַתְּבוּנָה הַמְּלֵאָה יִרְאַת־הָאֱלֹהִים׃ בְּיִחוּד אוֹכִיחַ זֹאת
מֵהַגְּבוּרָה הַנֶּאֱצָלָה שֶׁל הָאֲנָשִׁים אֶלְעָזָר וְשִׁבְעַת הָאַחִים וְהָאֵם שֶׁל־
ט אֵלֶּה שֶׁמֵּתוּ בְּעַד שְׁלֵמוּת הַמִּדּוֹת׃ יַעַן כִּי כָל־אֵלֶּה בְּבַעֲטָם בְּיִסּוּרִים
י עַד־מוֹתָם הוֹכִיחוּ כִּי הַרְבֵּה שׁוֹלֶטֶת הַתְּבוּנָה עַל־הַיְּצָרִים׃ עַל־הַמִּדּוֹת
הַטּוֹבוֹת הָאֵלֶּה מוּטָל עָלַי לְשַׁבֵּחַ אֶת־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר מֵתוּ יַחַד עִם־

א מהותה של גבורה זו מבוארת לקמן ה׳ כ״ג, שסובלים אנחנו כל סבל בנפש חפצה. —
ד כוונתו של הכתוב: אם התבונה מנצחת את יצרי הרגש, ודאי תנצח את יצרי השכל. כאן
ו נלחמת מחשבה במחשבה, שם מחשבה ברגש. — בעת שחכמי הסטואה דרשו השמדת היצרים,
ואחרים, כגון סניקה, דרשו רק החלשתם, הולך הכותב בדעת רז״ל (יומא ס״ט ב׳): כחלינהו
ז לעיניה ושבקוהו. — ש ה ש ל י ט ה ה י ח י ד ה. αὐτοκράτωρ. השוה פילון (על בריאת
י העולם ל׳): והתבונה ההגמון של כל הנשמה. — ב ז מ ן ה ז ה. בימי חנוכה (ע׳ מבוא). —
ש ז כ ו ל ו. אחר מותם. רעיון יווני הוא (השוה דברי סולון לקרוסוס על מותו של טילוס

אִמָּם בַּזְּמַן הַזֶּה עֲבוּר הַטּוֹב וְהַיָּפֶה וַעֲבוּר הַכָּבוֹד שֶׁזָּכוּ לוֹ אֲאַשֵּׁר
יא אוֹתָם׃ כִּי הֵם נֶעֱרָצִים לֹא לְבַד מֵאֵת כָּל־בְּנֵי הָאָדָם בִּגְלַל גְּבוּרָתָם
וְסַבְלָנוּתָם כִּי גַם מְמַעֲנֵיהֶם וְהָיוּ הַגּוֹרְמִים לִפְרִיקַת עֹל הָעֲרִיצוּת
מֵעַל־עַמָּם בְּנִצְחָם אֶת־הֶעָרִיץ בְּכֹחַ סַבְלָנוּתָם כָּכָה שֶׁעַל־יָדָם טֹהֲרָה
יב אֶרֶץ הַמּוֹלֶדֶת׃ אֲבָל עוֹד מְעַט תִּהְיֶה־לִּי הַהִזְדַּמְּנוּת לְדַבֵּר עַל־
אוֹדוֹת זֶה בְּהַתְחִילִי בַּהֲנָחָה הָעִקָּרִית כְּדַרְכִּי לַעֲשׂוֹת וְכָכָה אֶעֱבֹר
לְהִתְבּוֹנֵן בָּאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה בְּתִתִּי כָבוֹד לָאֵל הַיּוֹדֵעַ־כֹּל׃
יג נַחְקֹר אֵפוֹא אִם־הַתְּבוּנָה הִיא שַׁלֶּטֶת יְחִידָה עַל־הַיְּצָרִים׃
יד וְנַבְדִּיל מַה־הִיא תְּבוּנָה וּמַה־יֵּצֶר וְכַמָּה סוּגִים שֶׁל־יְצָרִים וְאִם־
טו הַתְּבוּנָה מוֹשֶׁלֶת עַל־כָּל־אֵלֶּה׃ תְּבוּנָה הִיא בִּינָה אֲשֶׁר יַחַד עִם־
טז חַיִּים יְשָׁרִים בָּחֲרָה לָהּ אֶת־לִמּוּד הַחָכְמָה׃ חָכְמָה הִיא דַעַת מַעֲשֵׂי
יז אֱלֹהִים וּבְנֵי־אָדָם וְסִבּוֹתֵיהֶם׃ וְזֶהוּ הַשֵּׂכֶל הַיּוֹצֵא מֵהַתּוֹרָה אֲשֶׁר
בְּעֶזְרָתָהּ לוֹמְדִים אֲנַחְנוּ אֶת־עִנְיְנֵי אֱלֹהִים בְּדֶרֶךְ הֲגוּנָה וְאֶת־עִנְיְנֵי
יח בְּנֵי הָאָדָם בְּדֶרֶךְ מוֹעִילָה׃ אֶת־סוּגֵי הַחָכְמָה מַצִּיגִים הַתְּבוּנָה
יט וְצֶדֶק וּגְבוּרָה וְיִשּׁוּב־דַּעַת׃ הַחֲשׁוּבָה בְּכֻלָּם הִיא הַהִתְבּוֹנְנוּת אֲשֶׁר
כ בְּכֹחָהּ שׁוֹלֶטֶת הַתְּבוּנָה עַל־הַיְּצָרִים׃ נִטְעֵי הַיְּצָרִים הֵם שְׁנַיִם
הַכּוֹלְלִים הַכֹּל הַהֲנָאָה וְהַצַּעַר שְׁנֵיהֶם צוֹמְחִים גַּם־סָבִיב לַנְּשָׁמָה׃
כא וְהִנֵּה מִסָּבִיב לַהֲנָאָה וְלַצַּעַר נִמְצָאִים בְּנֵי־לְוָיָה רַבִּים מֵהַיְּצָרִים׃
כב–כג לִפְנֵי הַהֲנָאָה נִמְצֵאת הַתַּאֲוָה וְאַחֲרֵי הַהֲנָאָה הַשִּׂמְחָה׃ לִפְנֵי הַצַּעַר
כד הַפַּחַד וְאַחֲרֵי הַצַּעַר הַתּוּגָה׃ יֵצֶר מְשֻׁתָּף לַהֲנָאָה וְלַצַּעַר הוּא הַכַּעַס
כה אִם־מַרְגִּישׁ הָאָדָם כְּשֶׁהוּא בָא עָלָיו׃ בְּמַהוּת הַהֲנָאָה נִמְצֵאת גַּם
כו הַתְּכוּנָה הַמְּשֻׁחֶתָה בְּיוֹתֵר רַבַּת הַצּוּרוֹת בֵּין הַיְּצָרִים כֻּלָּם׃ אֲשֶׁר
לַנְּשָׁמָה יְהִירוּת וְאַהֲבַת כֶּסֶף וּרְדִיפַת כָּבוֹד וּתְשׁוּקַת נִצָּחוֹן וְצָרוּת־
כז–כח עָיִן׃ אֲשֶׁר לַגּוּף גַּרְגְּרָנוּת וְזוֹלְלוּת וַאֲכִילָה לוֹ לְעַצְמוֹ׃ וְהִנֵּה כְּמוֹ
שֶׁהַהֲנָאָה וְהַצַּעַר הֵם שְׁנֵי צְמָחִים שֶׁל הַגּוּף וְהַנֶּפֶשׁ כָּכָה רַבִּים הֵם
כט גַּם־הַיּוֹנְקוֹת שֶׁל הַיְּצָרִים הָאֵלֶּה׃ אֶת־אֵלֶּה הַגַּנֶּנֶת הַכּוֹלֶלֶת הַתְּבוּנָה

יא אצל הירודוטוס א׳ ל׳). אבל היהודי מתפלל ל„חיים של כבוד״. — ט ה ר ה. מעבודה זרה
יב (ע׳ גם י״ז כ״א). — ב ת ת י כ ב ו ד. δόξαν διδούς — לשון עברי! — בעיקרו נמצא רעיון
זה אף בקהל״ר ה׳ א׳: הרשעים ברשות לבם, שנאמר ויאמר עשו בלבו [ברא׳ כ״ז מ״א], ויאמר
ירבעם בלבו [מל״א י״ב כ״ו], אבל הצדיקים לבם ברשותם, דכתיב וחנה היא מדברת על־לבה
[ש״א א׳ י״ג], ויאמר דוד אל לבו [ש״א כ״ז א׳]. דומין לבוראם, שנאמר ויאמר ה׳ אל לבו
[ברא׳ ח׳ כ״א]. —

מְנַקָּה סָבִיב וְגוֹזֶמֶת וְעוֹטֶפֶת וּמַשְׁקָה וּמַטָּה אֶת־הַמַּיִם מֵהֶם וּמְצָרֶפֶת
ל אֶת־סְבַךְ הַמִּדּוֹת וְהַיְצָרִים׃ יַעַן כִּי הַתְּבוּנָה הִיא הַמַּדְרִיכָה שֶׁל־
הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת אֲבָל הַשַּׁלֶּטֶת הַיְחִידָה עַל הַיְצָרִים
וְהִנֵּה לָרִאשׁוֹנָה עַל־יְדֵי הִתְבּוֹנְנוּת בְּמַעֲשִׂים הָעוֹמְדִים לְשָׂטָן
לְיִשּׁוּב־הַדַּעַת תַּכִּירוּ שֶׁהַתְּבוּנָה הִיא בְּכֹחַ עַצְמָהּ שַׁלֶּטֶת עַל־הַיְצָרִים׃
לא–לב יִשּׁוּב־הַדַּעַת הוּא אֵפוֹא מוֹשֵׁל יְחִידִי עַל־הַתַּאֲוֹת׃ וְהַתַּאֲוֹת מֵהֶן
לג נַפְשִׁיּוֹת וּמֵהֶן גּוּפָנִיּוֹת וּבָרוּר שֶׁעַל־שְׁתֵּיהֶן שׁוֹלֶטֶת הַתְּבוּנָה׃ אִם לֹא
אֵפוֹא אֵיכָכָה נִמְשָׁכִים אֲנַחְנוּ אֶל־הַמַּאֲכָלִים הָאֲסוּרִים וּבוֹרְחִים
מֵהַתַּעֲנוּגִים הַכְּרוּכִים בָּהֶם הַאֵין־זֹאת מִפְּנֵי שֶׁבְּכֹחַ הַתְּבוּנָה לְהִתְגַּבֵּר
לד עַל־הַכִּסּוּפִים אֲנִי לְעַצְמִי חוֹשֵׁב זֹאת׃ וּבְכֵן אַף־כִּי מִתְאַוִּים אֲנַחְנוּ
לְשֶׁרֶץ הַמַּיִם וּלְצִפֳּרִים וּלְבַעֲלֵי אַרְבַּע רַגְלַיִם נִמְנָעִים אֲנַחְנוּ מִמַּאֲכָלִים
לה שׁוֹנִים הָאֲסוּרִים לָנוּ לְפִי הַתּוֹרָה בְּכֹחַ שִׁלְטוֹן הַתְּבוּנָה׃ יַעַן שָׂמִים
אֲנַחְנוּ לְנֶגֶד עֵינֵינוּ אֶת־הַכֹּסֶף שֶׁהֻטָּה עַל־יְדֵי הַשֵּׂכֶל הַמָּתוּן וְכָל־
רִגְשׁוֹת הַגּוּף הָשְׁתְּקוּ עַל־יְדֵי הַתְּבוּנָה׃

ב וּמַה יֵּשׁ לְהִתְפַּלֵּא אִם־תַּאֲווֹת הַנֶּפֶשׁ לְהִתְמַזְּגוּת עִם הַיְּפֵי
ב הוֹלְכוֹת וְקֵהוֹת׃ אָכֵן בִּגְלַל זֶה מְהֻלָּל יוֹסֵף הַמָּתוּן עַל־אֲשֶׁר בְּכֹחַ
ג הַתְּבוּנָה הִתְגַּבֵּר עַל־תַּאֲווֹת הַבְּשָׂרִים׃ יַעַן בִּהְיוֹתוֹ צָעִיר וּבְכֹחַ
ד עֲלוּמָיו לָבֹא אֶל־אִשָּׁה הִשְׁבִּיחַ בִּתְבוּנָתוֹ אֶת־שַׁלְהֶבֶת הַיְצָרִים׃ בָּרוּר
שֶׁהַתְּבוּנָה מִתְגַּבֶּרֶת לֹא לְבַד עַל־שַׁלְהֶבֶת תַּאֲווֹת הַבְּשָׂרִים כִּי־גַם
ה עַל כָּל־תַּאֲוָה׃ אָכֵן אוֹמֶרֶת הַתּוֹרָה לֹא תַחְמֹד אֵשֶׁת רֵעֶךָ וְלֹא כֹל
ו אֲשֶׁר לְרֵעֶךָ׃ בָּזֶה שֶׁהַתּוֹרָה הִיא הָאוֹמֶרֶת לָנוּ שֶׁלֹּא לַחְמֹד אוֹכִיחַ
לָכֶם עַל־אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שֶׁבְּכֹחַ הַתְּבוּנָה לִשְׁלֹט עַל־הַתַּאֲווֹת כְּמוֹ
עַל־הַיְצָרִים הַמְעַכְּבִים אֶת־הַתְּבוּנָה׃

ז כִּי בְאֵיזֶה אֹפֶן יָכֹל הָאִישׁ שֶׁהוּא לְפִי הֶרְגֵּלוֹ אוֹהֵב לֶאֱכֹל רַק
הוּא לְבַדּוֹ וְזוֹלֵל וְסוֹבֵא לְהִתְחַנֵּךְ לַטּוֹב אִם לֹא־גָלוּי שֶׁהַתְּבוּנָה
ח הִיא גְּבֶרֶת הַיְצָרִים׃ אָדָם הַמְסַדֵּר אֶת־חַיָּיו לְפִי־הַתּוֹרָה אִם גַּם־
יִהְיֶה אוֹהֵב כֶּסֶף כּוֹבֵשׁ מִיָּד אֶת־רוּחוֹ וּמַלְוֶה לַעֲנִיִּים בְּלִי נֶשֶׁךְ
ט וְכַאֲשֶׁר קָרְבָה שְׁנַת הַשֶּׁבַע מַשְׁמִיט אֶת־הַמִּלְוָה׃ וְלוּ גַם־יִהְיֶה כִּילַי

ב יוסף המתון. יוסף בן יעקב אבינו. — הכותב מביא שמות כ׳ י״ז, תחלת הפסוק
ב–ה
ח וסופו, על פי תרגום הע׳. — בלי נשך. השוה שמות כ״ב כ״ד, ויק׳ כ״ה ל״ה–ל״ז, דב׳ כ״ג
ט–י כ׳. — משמיט את־המלוה. דב׳ ט״ו א׳. — אחרי הבציר. ע׳ ויק׳ י״ט י״ט. — כוונתו:
אם יאמר האב לעבור על המצוות לא ישמע לו. וכן דרשו רז״ל (יבמות ה׳ ב׳): יכול אמר

בִּזְכוּת הַתְּבוּנָה מוֹשֶׁלֶת עָלָיו הַתּוֹרָה וְלֹא יְלַקֵּט אֶת־הַתְּבוּאָה בַּשָּׂדוֹת
אַחֲרֵי הַקָּצִיר וְלֹא יֶאֱסֹף אֶת־פֶּרֶט הַכְּרָמִים אַחֲרֵי הַבָּצִיר׃
י גַּם־בְּעִנְיָנִים אֲחֵרִים יֵשׁ לְהַכִּיר שֶׁהַתְּבוּנָה הִיא הַשַּׁלֶּטֶת עַל־
הַיְצָרִים יַעַן כִּי הַתּוֹרָה שַׁלֶּטֶת גַּם עַל־הַחִבָּה לְהוֹרִים וְאֵינָהּ מַפְקִירָה
יא אֶת־הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת בִּגְלָלָם׃ וְהִיא שׁוֹלֶטֶת גַּם עַל־הָאַהֲבָה לָאִשָּׁה
יב עַל־חֵטְא הִיא מוֹכִיחָה אוֹתָהּ׃ גַּם מוֹשֶׁלֶת הִיא עַל־אַהֲבַת הַיְלָדִים
יג עַל־דַּרְכָּם הָרָעָה מְיַסֶּרֶת הִיא אוֹתָם׃ גַּם מוֹשֶׁלֶת הִיא עַל־חִבַּת
יד הָאוֹהֲבִים בְּעַד עָוֶל מוֹכִיחָה הִיא אוֹתָם׃ וְאַל תַּחְשְׁבוּ שֶׁזֶּה דָּבָר
קָשֶׁה לְהַאֲמִין הֲלֹא גַּם עַל־הַשִּׂנְאָה אֶל־הָאוֹיֵב יְכוֹלָה הַתְּבוּנָה לִשְׁלֹט
בְּכֹחַ הַתּוֹרָה שֶׁלֹּא נִכְרֹת אֶת־עֲצֵי הַפְּרִי שֶׁל־הָאוֹיְבִים לַעֲזֹר לַתּוֹעֶה
מִשֶּׁל הָאוֹיְבִים וּלְהָקִים יַחַד אִתָּם אֶת־בְּהֶמְתָּם הָרוֹבֶצֶת תַּחַת
מַשָּׂאָהּ׃

טו גַּם עַל־הַיְצָרִים הַנִּסִּים בְּיוֹתֵר נִרְאֵית הַתְּבוּנָה לִשְׁלֹט עַל־תַּאֲוַת
הַשְּׂרָרָה וְעַל־רְדִיפָה אַחֲרֵי הַפִּרְסוּם הַנָּבוּב וְהִתְיַהֲרוּת וְהִשְׁתַּחֲצָנוּת
טז וְהָרְכִילוּת׃ כִּי הַבִּינָה הַמְּתוּנָה דּוֹחָה אֶת כָּל־הַיְצָרִים הָרָעִים הָאֵלֶּה
יז כְּמוֹ גַם אֶת־הַכַּעַס כִּי גַם עָלָיו שׁוֹלֶטֶת הִיא׃ וּבֶאֱמֶת מֹשֶׁה בְּכַעֲסוֹ
עַל־דָּתָן וַאֲבִירָם לֹא פָעַל נֶגְדָּם בִּשְׁעַת כַּעְסוֹ כִּי אִם־בִּתְבוּנָה כָּבַשׁ
יח אֶת־כַּעְסוֹ׃ כִּי בִיכֹלֶת הַבִּינָה הַמְּתוּנָה כְּמוֹ שֶׁאָמַרְתִּי לְהִלָּחֵם עַל־
הַיְצָרִים וּלְנַצְּחָם וְאֵלֶּה מֵהֶם לְהַטּוֹת לְטוֹבָה וְאֵלֶּה מֵהֶם לְדַכֵּא׃
יט בִּגְלַל מָה הֶאֱשִׁים אָבִינוּ הֶחָכָם הַשָּׁלֵם יַעֲקֹב אֶת־הָאֲנָשִׁים
אֲשֶׁר עִם־שִׁמְעוֹן וְלֵוִי עַל אֲשֶׁר־הָרְגוּ לֹא־בִתְבוּנָה אֻמָּה שְׁלֵמָה
כ בִּשְׁכֶם בְּאָמְרוֹ אָרוּר אַפָּם׃ אִלּוּ יָכְלָה הַתְּבוּנָה לִשְׁלֹט עַל
כא הָרְגָשׁוֹת לֹא הָיָה אוֹמֵר כֵּן׃ כִּי כַּאֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם
כב נָטַע סְבִיבוֹ אֶת־הַיְצָרִים וְאֶת הַהֶרְגֵּלִים׃ וְאָז כְּבָר הִמְלִיךְ עַל־כֻּלָּם
כג אֶת־הַבִּינָה הַמַּנְהִיגָה הַנַּעֲלָה בְּעֶזְרַת הַחוּשִׁים׃ וַיִּתֵּן לָאָדָם אֶת־
הַתּוֹרָה אֲשֶׁר אִם־יִחְיֶה עַל־פִּיהָ יִמְלֹךְ מַמְלָכָה שֶׁבָּהּ יִשּׁוּב־דַּעַת וָצֶדֶק
וְטוּב־לֵב וּגְבוּרָה׃

לו אביו היטמא, או שאמר לו אל תחזור, יכול ישמע לו, ת״ל איש אמו ואביו תיראו ואת
יב שבתותי תשמרו, — כלכם חייבים בכבודי. — על דרכם הרעה. כוונתו לבן סורר ומורה
(דב׳ כ״א י״ח). — מוכיחה היא אותם. השוה ויק׳ י״ט ט״ו הוכח תוכיח את־עמיתך. —
יד–יז שלא נכרת. דב׳ כ׳ י״ט. — תחת משאה. שמות כ״ג ד׳–ה׳. — כבש את־כעסו. ע׳
יט במד׳ ט״ז. — ארור אפם. ברא׳ ל״ד כ״ה, מ״ט ז׳. —

כד וּבְכֵן אֵיךְ זֶה יִשְׁאַל אוּלַי הַשּׁוֹאֵל אִם־הַתְּבוּנָה שׁוֹלֶטֶת עַל־
הַיְצָרִים מַדּוּעַ אֵינָהּ מוֹשֶׁלֶת עַל־הַשִּׁכְחָה וְעַל הַסִּכְלוּת׃
ג עִנְיָן מַצְחִיק כֻּלּוֹ הוּא אֲשֶׁר לַתְּבוּנָה יַעַן בָּרוּר שֶׁהַתְּבוּנָה
ב אֵינָהּ שׁוֹלֶטֶת עַל־הַיְצָרִים שֶׁלָּהּ כִּי־אִם עַל־הַגּוּפָנִיִּים׃ כָּכָה אֵין אִישׁ
מִכֶּם יָכֹל לְשָׁרֵשׁ אֶת־הַתַּאֲוָה אֲבָל הַתְּבוּנָה יְכֹלָה לִגְרֹם לֹא לִהְיוֹת
ג מְשֻׁעְבָּד לַתַּאֲוָה׃ אִישׁ מִכֶּם אֵינֶנּוּ יָכֹל לְשָׁרֵשׁ אֶת־הַכַּעַס מִתּוֹךְ־
ד נַפְשׁוֹ אֲבָל אֶפְשָׁר לְרַפֵּא אֶת־הַכָּעַס׃ אֵין אִישׁ מִכֶּם יָכֹל לְשָׁרֵשׁ
אֶת־רֹעַ הַלֵּב אֲבָל לְבִלְתִּי יִכָּנַע תַּחַת רֹעַ הַלֵּב יְכֹלָה הַתְּבוּנָה
ה לַעֲזֹר בַּמִּלְחָמָה׃ יַעַן כִּי־הַתְּבוּנָה אֵינֶנָּה עוֹקֶרֶת אֶת־הַיְצָרִים כִּי אִם־
מִתְנַגֶּדֶת לָהֶם׃

ו אֶת־הָעִנְיָן אֶפְשָׁר לְבָרֵר הֵיטֵב מֵהַמְסֻפָּר עַל־דְּבַר הַצָּמָא שֶׁל
ז הַמֶּלֶךְ דָּוִד׃ כִּי כַּאֲשֶׁר הִשְׁתַּעֵר פַּעַם דָּוִד בְּמֶשֶׁךְ יוֹם שָׁלֵם עַל־
ח הַפְּלִשְׁתִּים וְהֵמִית רַבִּים מֵהֶם בְּעֶזְרַת אַנְשֵׁי צָבָא מֵעַמּוֹ׃ וּכְבוֹא הָעֶרֶב
הָלַךְ מֵזִיעַ וְעָיֵף מְאֹד אֶל־אֹהֶל הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר מִסָּבִיב־לוֹ חָנָה כָל־הַצָּבָא
ט–י שֶׁל אֲבוֹתֵינוּ׃ וְהִנֵּה הָאֲחֵרִים כֻּלָּם עָסְקוּ בַּאֲרֻחָתָם׃ וְהַמֶּלֶךְ אַף
כִּי־הָיָה צָמֵא מְאֹד וְהַמַּעְיָנוֹת עֲשִׁירִים בְּמַיִם לֹא יָכֹל לְרַוּוֹת אֶת
יא צְמָאוֹ מֵהֶם׃ וְאֵיזוֹ תַּאֲוָה לְלֹא־הִגָּיוֹן לַמַּיִם הַנִּמְצָאִים אֵצֶל הָאוֹיְבִים
הִתְגַּבְּרָה עָלָיו וְיִבְּשָׁה אֶת־גְּרוֹנוֹ וְשָׂרְפָה אוֹתוֹ עַד כְּלוֹת־כֹּחוֹתָיו׃
יב וְלָכֵן יַעַן הִצְטָעֲרוּ מְאֹד נוֹשְׂאֵי הַמָּגִנִּים עַל־תַּאֲוַת הַמֶּלֶךְ שָׁמוּ שְׁנֵי
צְעִירִים אַנְשֵׁי צָבָא גִּבּוֹרֵי־כֹחַ בְּהַעֲרִיכָם אֶת־תַּאֲוַת־הַמֶּלֶךְ אֶת כָּל־
נִשְׁקָם עֲלֵיהֶם וְלָקְחוּ כַּד בִּידֵיהֶם וְעָבְרוּ לַעֲבֹר סוֹלְלוֹת הָאוֹיְבִים׃
יג וְנַעֲלָמִים מֵעֵינֵי שׁוֹמְרֵי הַשְּׁעָרִים עָבְרוּ וְחִפְּשׂוּ בְּכָל־מַחֲנֵה הָאוֹיְבִים׃
יד וּמְלֵאֵי־עֹז גִּלּוּ אֶת־הַמַּעְיָן וְשָׁאֲבוּ מִתּוֹכוֹ אֶת־הַשִּׁקּוּי בִּשְׁבִיל הַמֶּלֶךְ׃
טו וְהוּא אַף כִּי־נִחֲרוּ עַצְמוֹתָיו מִצָּמָא שָׁקַל בְּדַעְתּוֹ מָה אֲיֻמָּה הַסַּכָּנָה
טז בִּשְׁבִיל הַנֶּפֶשׁ בְּהַעֲלוֹתוֹ עַל־לִבּוֹ שֶׁשָּׁקוּל הַשִּׁקּוּי הַזֶּה כְּדָם׃ לָכֵן
אַחֲרֵי הִצִּיגוֹ אֶת־הַתְּבוּנָה כְּנֶגֶד הַתַּאֲוָה הִסִּיךְ הַמַּשְׁקֶה לִפְנֵי הָאֱלֹהִים׃
יז כִּי בִּידֵי הַשֵּׂכֶל הַמָּתוּן לְנַצֵּחַ אֶת־לַחַץ הַיְצָרִים וּלְהַשְׁקִיט אֶת־הָאֵשׁ
יח שֶׁל־חֶמְדַּת הַחַיִּים׃ וּלְדַכֵּא אֶת יִסּוּרֵי הַגּוּף אַף אִם־יִהְיוּ לְמַעְלָה

פד לפסוק כ״ד ע׳ א׳ ה׳. –
ג הפלשתים. ἀλλόφυλοι (=לועזים, נכרים), והוא כינוי לפלשתים בתרגום הע׳ למן
ז
טז ס׳ שופטים ואילך. — לפסוק ט״ז השוה ש״ב כ״ג י״ג–י״ז, דה״א י״א ט״ו–י״ט. –

מִכֹּחַ־הַסֵּבֶל וְלִבְעֹט בְּעֶזְרַת הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת וְהַיָּפוֹת שֶׁל־הַתְּבוּנָה
בְּהִשְׁתַּלְּטִיּוֹת כָּל־הַיְצָרִים כֻּלָּן׃
יט וּכְבָר קוֹרֵאת לָנוּ הַשָּׁעָה לְסַפֵּר אֶת־סִפּוּר הַהִסְטוֹרְיָה שֶׁל־
הַתְּבוּנָה הַמְּתוּנָה׃
כ בִּהְיוֹת עוֹד שָׁלוֹם וְשַׁלְוָה לַאֲבוֹתֵינוּ עֵקֶב הַחֻקִּים הַטּוֹבִים
וְחָיוּ בַּטּוֹב עַד־שֶׁסֶּלֶבְקוֹס נִיקָנוֹר הַמֶּלֶךְ בְּאַסְיָה גַּם קָצַב לָהֶם כֶּסֶף
כא גְּמוּל הָעֲבוֹדָה בַּמִּקְדָּשׁ וְגַם אִשֵּׁר אֶת־חֻקַּת הַמְּדִינָה שֶׁלָּהֶם׃ וְהִנֵּה
הִפְרִיעוּ אוֹהֲבֵי תְמוּרוֹת אֲחָדִים אֶת־הָאַחְדוּת הַכְּלָלִית אֲבָל גַּם־
עֲלֵיהֶם עָבְרוּ צָרוֹת שׁוֹנוֹת וְרַבּוֹת׃
ד כִּי הָיָה אִישׁ אֶחָד וְשִׁמְעוֹן שְׁמוֹ שֶׁהָיָה שׂוֹנֵא בְּעִנְיְנֵי הַמְּדִינָה,
לְחָנְיָה אֲשֶׁר שִׁמֵּשׁ בַּיָּמִים הָהֵם בִּכְהֻנָּה גְדוֹלָה לְכָל־יְמֵי חַיָּיו וְהָיָה
אִישׁ טוֹב וְיָשָׁר וְכַאֲשֶׁר הִלְשִׁין עָלָיו בִּדְרָכִים שׁוֹנוֹת וְלֹא עָלָה
ב בְיָדוֹ לְהָרַע לוֹ בִּגְלַל הָעָם וַיֵּצֵא וַיִּבְרַח לִבְגֹּד בְּמוֹלַדְתּוֹ׃ וּבְבוֹאוֹ
ג אֶל־אַפּוֹלוֹנְיוֹס הַמַּצְבִּיא עַל־סוּרְיָה וּפוֹנִיקְיָה וְקִילִיקְיָה׃ וַיֹּאמַר לְבִי
טוֹב לְעִנְיְנֵי הַמֶּלֶךְ וּבָאתִי לְהוֹדִיעַ שֶׁכְּסָפִים שֶׁל־יְהוּדִים לִרְבָבוֹת
נִצְבְּרוּ בָּאוֹצָרוֹת בִּירוּשָׁלַיִם שֶׁאֵין לָהֶם עִנְיָן עִם־הַמִּקְדָּשׁ וּמַגִּיעִים
ד הֵם לַמֶּלֶךְ סֶלֶבְקוֹס׃ וַיְהִי כַּאֲשֶׁר נוֹדַע לְאַפּוֹלוֹנְיוֹס הָעִנְיָן לִפְרָטָיו
וַיְהַלֵּל אֶת־שִׁמְעוֹן עַל־דַּאֲגָתוֹ לַמֶּלֶךְ וַיַּעַל אֶל־סֶלֶבְקוֹס וַיְמַסֶּר־לוֹ
ה אֶת־דְּבַר אוֹצַר הַכֶּסֶף׃ וְאַחֲרֵי קַבְּלוֹ אֶת־הָרְשׁוּת עָלָיו וַיְמַהֵר
וַיָּבֹא אֶל־אַרְצֵנוּ יַחַד עִם־שִׁמְעוֹן הָאָרוּר וְצָבָא חָזָק מְאֹד אִתּוֹ׃
ו וַיֹּאמֶר כִּי־בָא בְּמִצְוַת הַמֶּלֶךְ לָקַחַת אֶת־כַּסְפֵּי הַיְהוּדִים אֲשֶׁר בְּאוֹצַר
ז הַמִּקְדָּשׁ׃ וַיִּתְעַבֵּר הָעָם וַיְדַבֵּר נֶגֶד הַפְּקֻדָּה הַזֹּאת כִּי חָשַׁב לְחֵטְא
גָּדוֹל אִם־תִּשָּׁלַח יָד בַּפִּקְדוֹנוֹת הַמֻּפְקָדִים בְּאוֹצַר הַקֹּדֶשׁ וַיִּתְקוֹמֵם
ח כְּכָל־אֲשֶׁר הָיָה לְאֵל יָדוֹ אֲבָל אַחֲרֵי אִיּוּמִים חָדַר אַפּוֹלוֹנְיוֹס לְתוֹךְ־
ט הַמִּקְדָּשׁ׃ וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִתְחַנְּנוּ הַכֹּהֲנִים וְעִמָּהֶם הַנָּשִׁים וְהַיְלָדִים
י בַּמִּקְדָּשׁ אֶל־הָאֱלֹהִים כִּי יָגֵן עַל־הַמָּקוֹם הַמְחֻלָּל׃ וְאַפּוֹלוֹנְיוֹס
מִשְׂתָּעֵר עִם־צְבָאוֹ הַמְזֻיָּן לָבֹז אֶת־הַכְּסָפִים וַיּוֹפִיעוּ מִשָּׁמַיִם מַלְאָכִים

כ הסיפור הבא מפסוק כ״ה ואילך לקוח ממקבים ב׳ ג׳ ואילך.– סלבקוס ניקנור. כוונתו לסליבקוס IV פילופטור (187–175), בנו של אנטיוכוס III הגדול. השוה בנוסח V: τὸν Νικάνορος= מצאצאי ניקנור (שרו של אלכסנדר מקדון מיסד השושלת של הסליבקיים). –
ד
א–יא בגלל העם. שעמד לימין חוניו.– ואפולוניוס. לפי מק״ב ג׳ ז׳ אירע דבר זה להליודורוס. — חצר־הגוים. החצר החיצונית במקדש שעד תוכה היה מותר לנכרים ליכנס

רוֹכְבִים עַל־סוּסִים בְּנֶשֶׁק מַבְרִיק וַיַּטִּילוּ עֲלֵיהֶם פַּחַד גָּדוֹל
יא וּרְעָדָה: וְאַפּוֹלוֹנִיוֹס נָפַל מִתְעַלֵּף בְּתוֹךְ חֲצַר־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר בַּמִּקְדָּשׁ
וַיִּפְרֹשׂ כַּפָּיו הַשָּׁמַיְמָה וַיִּתְחַנֵּן אֶל־הָעִבְרִים בִּדְמָעוֹת כִּי יִתְפַּלְלוּ
יב בַּעֲדוֹ וִיפַיְּסוּ אֶת־צְבָא מָרוֹם: כִּי הוֹדָה שֶׁחָטָא בְּמִדָּה שֶׁהוּא חַיָּב
גַּם מִיתָה וְאִם־יִשָּׁאֵר בַּחַיִּים יְתַנֶּה לְכָל בְּנֵי־הָאָדָם אֶת־הָאֹשֶׁר הָרַב
יג הַצָּפוּן בַּמָּקוֹם הַקָּדוֹשׁ הַזֶּה: הַמִּלִּים הָאֵלֶּה נָגְעוּ אֶל־לֵב חֲנִיָּה הַכֹּהֵן
הַגָּדוֹל אַף כִּי בְּיֶתֶר הַדְּבָרִים הוּא יְרֵא אֱלֹהִים וַיִּתְפַּלֵּל בַּעֲדוֹ
לְבִלְתִּי יַחְשֹׁב הַמֶּלֶךְ סֶלֶבְקוֹס כִּי אַפּוֹלוֹנִיוֹס נִפְגַּע בִּנְכְלֵי בְנֵי־אָדָם
יד וְלֹא עַל־יְדֵי הַצֶּדֶק הָאֱלֹהִי: וְהוּא אַחֲרֵי אֲשֶׁר הָיוּ לוֹ חַיָּיו לְשָׁלָל
בְּדֶרֶךְ פֶּלֶא הָלַךְ לוֹ לְגַלּוֹת לַמֶּלֶךְ אֵת כָּל־הַקּוֹרוֹת אוֹתוֹ:
טו אַחֲרֵי מוֹת הַמֶּלֶךְ סֶלֶבְקוֹס קִבֵּל אֶת־הַשִּׁלְטוֹן בְּנוֹ אַנְטִיוֹכוֹס
טז אֶפִּיפָנֶס אִישׁ גֵּא וְרַע מַעֲלָלִים: הוּא הוֹרִיד אֶת־חֲנִיָּה מֵהַכְּהֻנָּה
יז הַגְּדוֹלָה וְהֵקִים לְכֹהֵן גָּדוֹל אֶת־יָסוֹן אָחִיו: יַעַן כִּי־הוּא הִבְטִיחַ
לְשַׁלֵּם שָׁנָה שָׁנָה אִם־יַעֲבִיר אֵת הַמֶּמְשָׁלָה לְיָדוֹ שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים
יח שֵׁשׁ מֵאוֹת וּשְׁלֹשִׁים כִּכָּר: וְהַמֶּלֶךְ הֶעֱבִיר לְיָדוֹ אֶת־הַכְּהֻנָּה הַגְּדוֹלָה
יט–כ וְאֶת הַנְהָלַת הָעָם: וַיְשַׁט [יָסוֹן] אֶת־הָעָם וַיַּטֵּהוּ לְכָל־חֵטְא: עַד כִּי־
לֹא רַק בָּנָה גִּמְנַסְיוֹן בִּמְצוּדַת עִיר אֲבוֹתֵינוּ כִּי גַם־הֵפֵר אֶת־עֲבוֹדַת
כא הַמִּקְדָּשׁ: עֵקֶב הַמַּעֲשִׂים הָאֵלֶּה חָרָה אַף הַצֶּדֶק הָאֱלֹהִי וְאַנְטִיוֹכוֹס
כב עַצְמוֹ עָלָה לַמִּלְחָמָה: יַעַן כִּי־בְעֵת עֲשׂוֹתוֹ מִלְחָמָה בְּמִצְרַיִם עִם־
תַּלְמַי שָׁמַע כִּי לַשְּׁמוּעָה שֶׁנָּפוֹצָה עַל־דְּבַר מוֹתוֹ שָׂמְחוּ יוֹשְׁבֵי
כג יְרוּשָׁלַיִם שִׂמְחָה גְדוֹלָה וַיַּעַל עֲלֵיהֶם חִישׁ מַהֵר: וַיִּתְגַּבֵּר עֲלֵיהֶם
וַיּוֹצֵא פְּקֻדָּה כִּי כָל־אִישׁ מֵהֶם אֲשֶׁר יִגָּלֶה כְּמִתְנַהֵג לְפִי תּוֹרַת הָאָבוֹת
כד יָמוּת: וְיַעַן כִּי לֹא־הָיָה בְּכֹחוֹ בְּשׁוּם אֹפֶן לְהָפֵר עַל־יְדֵי פְקֻדּוֹת
כה אֶת־דְּבֵקוּת הָעָם וְכָל־אִיּוּמָיו וַעֲנָשָׁיו הָיוּ לְלֹא הוֹעִיל: עַד כִּי גַם־
נָשִׁים הִשְׁלִיכוּ עַצְמָן יַחַד עִם עוֹלְלֵיהֶן לַמַּעֲמַקִּים עַל אֲשֶׁר־מָלוּ
כו אֶת־בְּנֵיהֶן יַעַן יָדְעוּ מֵרֹאשׁ שֶׁזֶּה יִקְרֶה לָהֶן: וְיַעַן כִּי־הָאֻמָּה בָזָה
לְפִקּוּדָיו אִלֵּץ בְּעִנּוּיִים אֵת כָּל־אִישׁ מֵהָעָם לִטְעֹם מֵהַמַּאֲכָלִים
הָאֲסוּרִים וְלִבְגֹּד בָּזֶה בַּיַּהֲדוּת:

(ע' משנה כלים א' ח': החֵל מקודש ממנו שאין הנכרי וטמא מת נכנסים לשם). —
טו–יז אנטיוכוס אפיפנס. מלך 164–175. — שלשת אלפים שש מאות ושלשים.
במק"ב ד' ט' יש מספרים אחרים: שלש מאות וששים ככר כסף במחירה ועוד שמונים
ככר מתרומות הארץ. —

ה וּבְכֵן יָשַׁב אַנְטִיוֹכוֹס הָעָרִיץ עִם־יוֹעֲצָיו בְּמָקוֹם גָּבֹהַּ וְאַנְשֵׁי
ב חַיִלוֹ עָמְדוּ סְבִיבָם חֲמוּשִׁים: וַיְצַו עַל־נוֹשְׂאֵי הָרְמָחִים לְהָבִיא לְפָנָיו
בְּכֹחַ אִישׁ אִישׁ מֵהָעִבְרִים וּלְהַכְרִיחָם לִטְעֹם מִבְּשַׂר הַחֲזִיר וּמִזִּבְחֵי
ג הַגִּלּוּלִים: וּלְהָמִית אֶת־הַמְמָאֲנִים לְהִתְגָּאֵל בְּמַאֲכָלִים אֲסוּרִים בְּעִנּוּיֵי
ד הָאוֹפָן: וּכְבָר נִסְחֲבוּ וְהוּבְאוּ רַבִּים וְעִבְרִי אֶחָד מִתּוֹךְ הֶהָמוֹן הָעֹמֵד
רִאשׁוֹן קָרוֹב אֵלָיו וּשְׁמוֹ אֶלְעָזָר כֹּהֵן לְפִי מוֹצָאוֹ וּלְפִי חָכְמָתוֹ יוֹדֵעַ
תּוֹרָה וּלְפִי גִילוֹ בָּא בַיָּמִים וּמְכֻבָּד בִּגְלַל זִקְנָתוֹ עַל רַבִּים מֵהָעוֹמְדִים
סָבִיב לֶעָרִיץ:
ה–ו וַיְהִי כִּרְאוֹת אוֹתוֹ אַנְטִיוֹכוֹס וַיֹּאמַר: אָנֹכִי אִיעָצְךָ הַזָּקֵן בְּטֶרֶם
יִגְּשׁוּ אֵלֶיךָ בְּעִנּוּיִים כִּי תַצִּיל אֶת־נַפְשְׁךָ בְּטָעָמְךָ מִבְּשַׂר הַחֲזִיר
יַעַן מוֹקִיר אֲנִי אוֹתְךָ בִּגְלַל גִּילְךָ וְשֵׂיבָתֶךָ אַף כִּי־אֵינְךָ בְּעֵינַי עוֹסֵק
בְּפִילוֹסוֹפְיָה אִם־אַחֲרֵי שָׁנִים רַבּוֹת כָּאֵלֶּה עוֹדְךָ מַחֲזִיק בְּדַת־הַיְּהוּדִים:
ז כִּי מַדּוּעַ מוֹאֵס אַתָּה בַּאֲכִילַת הַבָּשָׂר הַטּוֹב מְאֹד שֶׁל הַחַיָּה הַזֹּאת
ח אֲשֶׁר הַבְּרִיאָה נָתְנָה בְּטוּבָהּ: כִּי סִכְלוּת הִיא לְהִנָּזֵר מֵהֲנָאַת
הַתַּעֲנוּגִים הָאֵלֶּה שֶׁאֵין בָּהֶם שׁוּם רָע וְגַם עָוֶל הוּא לָקוּץ בְּמַתְּנַת
ט הַבְּרִיאָה: וְאַתָּה נִדְמֶה־לִּי עוֹשֶׂה מַעֲשֶׂה אֱוִילִי בְּיוֹתֵר שֶׁאַתָּה מִלְּבַד
י דַּעְתְּךָ הַנְּבוּבָה עַל־הָאֱמֶת עוֹדְךָ מְבַזֶּה גַּם אוֹתִי לַהֲוָתֶךָ: הֲלֹא
יא תִּתְעוֹרֵר מִפִּילוֹסוֹפְיַת הַלַּהַג שֶׁלָּכֶם: וְתַעֲזֹב אֶת־הַפִּטְפּוּט שֶׁלְּךָ
וְתִרְכָּשׁ־לְךָ בִּינָה הַמַּתְאִימָה לְגִילְךָ וְאָז תִּתְפַּלְסֵף לְךָ עַל־אֲמִתּוּת
יב הַתּוֹעֶלֶת: וּתְכַבֵּד אֶת־דִּבְרֵי הָעִדּוּד שֶׁלִּי הַנְּדִיבִים וּתְרַחֵם עַל־
יג שֵׂיבָתֶךָ: כִּי שִׂימָה גַּם אֶל־לִבְּךָ שֶׁאִם־בֶּאֱמֶת יֵשׁ לְדָת זֶה כֹּחַ
מַשְׁגִּיחַ עָלֶיהָ תִּסְלַח לְךָ כָּל־עֲבֵרָה שֶׁעָבַרְתָּ עָלֶיהָ בְּאֹנֶס:
יד אַחֲרֵי שֶׁהִמְרִיץ הֶעָרִיץ בְּאֹפֶן כָּזֶה לַאֲכִילַת הַבָּשָׂר הָאָסוּר
טו בִּקֵּשׁ אֶלְעָזָר אֶת־הָרְשׁוּת לְדַבֵּר: וְכַאֲשֶׁר קִבֵּל אֶת־הָרְשׁוּת לְדַבֵּר
טז וַיִּשָּׂא אֶת־קוֹלוֹ וַיֹּאמַר: אַנְטִיוֹכוֹס אֲנַחְנוּ הַחַיִּים אֶת־חַיֵּינוּ בְּשָׁמְעֵנוּ
לְתוֹרַת אֱלֹהִים מַאֲמִינִים שֶׁאֵין כֹּחַ מַכְרִיחַ יוֹתֵר חָזָק מֵהַמִּשְׁמַעַת
יז הַנֶּאֱמָנָה לְתוֹרָתֵנוּ: עַל־כֵּן חוֹשְׁבִים אֲנַחְנוּ לְנָכוֹן שֶׁאֵין לַעֲבֹר אוֹתָהּ
יח בְּשׁוּם פָּנִים: וְלוּ גַּם לֹא־הָיְתָה תוֹרָתֵנוּ בֶּאֱמֶת מֵאֵת הָאֱלֹהִים
כַּאֲשֶׁר דִּמִּיתָ אֲבָל אֲנַחְנוּ מַאֲמִינִים שֶׁהִיא מֵאֵת הָאֱלֹהִים גַּם אָז

ה
ד–כ ושמו אלעזר. השוה מק"ב ו' כ"א–ל"ח. — באמת מותר לעבור על כל המצוות בשעת
סכנת נפשות, חוץ משלש — עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים. אולם בשעת השמד

יט לֹא־הָיְתָה לָנוּ הָרְשׁוּת לְבַטֵּל אֶת־דַּעְתֵּנוּ עַל־יִרְאַת אֱלֹהִים: אַל־
כ תַּחְשֹׁב אֵפוֹא שֶׁזֶּה יִהְיֶה חֵטְא קָטֹן אִם־נֹאכַל מַאֲכָלִים אֲסוּרִים: יַעַן
כא כִּי־אוֹתוֹ עֵרֶךְ לַעֲבֵרוֹת קְטַנּוֹת כַּלַּגְּדוֹלוֹת: כִּי בִשְׁתֵּיהֶן מְחַלֶּלֶת
כב הַתּוֹרָה בְּמִדָּה שָׁוָה מִתּוֹךְ שְׁרִירוּת־לֵב: לוֹעֵג אַתָּה לַפִּילוֹסוֹפְיָה
כג שֶׁלָּנוּ כְּאִלּוּ אֵין זֶה לְפִי־הַשֵּׂכֶל הַיָּשָׁר לִחְיוֹת עַל־פִּיהָ: אָמְנָם הִיא
מְלַמֶּדֶת אוֹתָנוּ בִינָה כָּכָה שֶׁשּׁוֹלְטִים אֲנַחְנוּ עַל כָּל־הַחֲמָדוֹת וְהַתַּאֲוֹת
כד לְהִתְאַמֵּץ בִּגְבוּרָה כָּכָה שֶׁסּוֹבְלִים אֲנַחְנוּ כָּל־סֵבֶל בְּנֶפֶשׁ חֲפֵצָה: גַּם
מְחַנֶּכֶת הִיא לְצֶדֶק כָּכָה שֶׁבְּכָל־אָרְחוֹתֵינוּ חֻקָּה אַחַת לְכֻלָּנוּ וּמְלַמֶּדֶת
יִרְאַת אֱלֹהִים כָּכָה שֶׁרַק אֶת־אֱלֹהִים לְבַדּוֹ הַחַי וְקַיָּם מַעֲרִיצִים
כה אֲנַחְנוּ בְּתִפְאָרָה: עַל־כֵּן אֵין אֲנַחְנוּ אוֹכְלִים מַאֲכָלִים אֲסוּרִים יַעַן
מַאֲמִינִים אֲנַחְנוּ בְּלֵב שָׁלֵם שֶׁהַתּוֹרָה נִקְבְּעָה מֵאֵת אֱלֹהִים וְלָכֵן
יוֹדְעִים אֲנַחְנוּ שֶׁבּוֹרֵא הָעוֹלָם כִּמְחוֹקֵק חָשׁ אִתָּנוּ גַּם לְפִי הַבְּרִיאָה:
כו אֶת־הַמַּאֲכָלִים שֶׁיַּתְאִימוּ לְנַפְשׁוֹתֵינוּ הִתִּיר לָנוּ לֶאֱכֹל וְאֵת מַאַכְלֵי
כז הַבָּשָׂר שֶׁיִּהְיוּ לְזָרָא לָנוּ אָסַר לֶאֱכֹל: אֲבָל הָעֲרִיצוּת הִיא לֹא לְבַד
שֶׁאַתָּה מַכְרִיחַ אוֹתָנוּ לַעֲבֹר אֶת־הַמִּצְוֹת כִּי גַּם לֶאֱכֹל לְמַעַן
כח הוֹלֵלוּת הַזֹּאת הַשְּׂנוּאָה לָנוּ תִּצְחַק: אוּלָם בִּגְלָלִי לֹא תִצְחַק
כט אֶת־הַצְּחוֹק הַזֶּה: כִּי גַּם לֹא אֶעֱזֹב אֶת־שְׁבוּעוֹת הַקֹּדֶשׁ שֶׁל־
ל אֲבוֹתֵינוּ לִשְׁמֹר אֶת־הַתּוֹרָה: אַף לֹא אִם־תְּנַקֵּר לִי אֶת־עֵינַי וְתַחְתֹּךְ
לא אֶת־מֵעַי: גַּם אֵינֶנִּי כֹּה זָקֵן וַחֲדַל אִישִׁים שֶׁבִּינָתִי לֹא תְחַדֵּשׁ אֶת־
לב נְעוּרֶיהָ כְּשֶׁהַדָּבָר נוֹגֵעַ לְיִרְאַת אֱלֹהִים: נֶגֶד אֵלֶּה תָּכִין אוֹפַנִּים
לג וְתַגְדִּיל אֶת־הַמְּדוּרָה: כִּי לֹא־אֶחְמֹל עַל־זִקְנָתִי בְּמִדָּה כָּזֹה שֶׁבְּדַעַת
לד אֲבַטֵּל אֶת־תּוֹרַת אֲבוֹתֵינוּ: לֹא אֲשַׁקֶּר־בָּךְ הַתּוֹרָה אוֹמַנְתִּי וְלֹא
לה אֶשְׁתַּמֵּט מִפָּנַיִךְ הַסַּבְלָנוּת יְדִידָתִי: גַּם לֹא אֲחַלֵּל אוֹתְךָ הַשֵּׂכֶל
לו הָאוֹהֵב חָכְמָה וְלֹא הַכְּהֻנָּה הַנֶּאֱצָלָה וְדַעַת הַתּוֹרָה: וְאַל־תְּטַמֵּא פִּי
לז אֶת־זִקְנָתִי הַמְכֻבָּדָה וְאֵת שֵׂיבָתִי אַחֲרֵי חַיִּים בְּדַרְכֵי הַתּוֹרָה: טָהוֹר
יַאַסְפוּנִי אֲבוֹתַי אֲלֵיהֶם וּכְאִישׁ שֶׁלֹּא פָחַד מִפְּנֵי עִנּוּיֵי הַמָּוֶת שֶׁלְּךָ:
לח עַל רְשָׁעִים תִּשְׁפֹּךְ אֶת־עֲרִיצוּתְךָ אַךְ עַל־מַחְשְׁבוֹתַי אֲשֶׁר לְיִרְאַת
אֱלֹהִים לֹא תִמְשֹׁל לֹא בִדְבָרֶיךָ וְלֹא בְמַעֲשֶׂיךָ:
ו וַיְהִי כַּאֲשֶׁר עָנָה אֶלְעָזָר בְּאֹפֶן כָּזֶה עַל־שְׁדוּלֵי הֶעָרִיץ וַיִּסְחָבוּ

אפילו על דבר קל יהרג ואל יעבור (ע׳ סנהד׳ ע״ד א׳: א״ר יוחנן, לא שנו אלא שלא בשעת גזרת המלכות, אבל בשעת גזרת המלכות אפילו מצוה קלה יהרג ואל יעבור). —

ב אוֹתוֹ נוֹשְׂאֵי הָרְמָחִים הָעוֹמְדִים שָׁם בְּיָד נַטָּה אֶל־כְּלֵי הָעִנּוּיִים: וַיַּפְשִׁטוּ
בָּרִאשׁוֹנָה מֵעַל הַזָּקֵן אֶת־בְּגָדָיו אֲבָל הוּא נִשְׁאַר מְקֻשָּׁט בַּעֲדִי שֶׁל־
ג יִרְאַת אֱלֹהִים: וַיִּקְשְׁרוּ אַחַר כָּךְ אֶת־יָדָיו מֵאֲחוֹרָיו וַיְיַסְּרוּהוּ בְּשׁוֹטִים
ד—ה וְעַל צִדּוֹ צָעַק צוֹעֵק כָּרוֹז: שְׁמַע לִפְקֻדּוֹת הַמֶּלֶךְ: אֲבָל הוּא הָאִישׁ
בַּעַל הַנֶּפֶשׁ הָרָמָה וְהָאָצִיל כְּמוֹ אֶלְעָזָר אֲמִתִּי לֹא שָׂם לֵב אֲלֵיהֶם
ו כְּלָל וּכְלָל כְּאִלּוּ מְעֻנֶּה הוּא בַּחֲלוֹם: רַק בְּעֵינַיִם תְּלוּיוֹת בִּשְׁמֵי
שָׁמַיִם נָתַן הַזָּקֵן אֶת־בְּשָׂרוֹ לְהִקָּרַע עַל־יְדֵי הַשּׁוֹטִים וּלְדָמוֹ שֶׁיִּזְרֹם
ז וּלְצַלְעוֹתָיו שֶׁיִּכָּסוּ פְּצָעִים: וּבְעָמְדוֹ כְּבָר לִכְרֹעַ תַּחְתָּיו כִּי גוּפוֹ לֹא
יָכֹל לָשֵׂאת יוֹתֵר אֶת־הַיִּסּוּרִים אֲבָל תְּבוּנָתוֹ נִשְׁאֲרָה תַּקִּיפָה וּבִלְתִּי
ח נִכְנַעַת: וַיִּבְעַט אֶחָד מִנּוֹשְׂאֵי הָרְמָחִים הַגַּסִּים בְּמָתְנָיו וּבְקָפְצוֹ עָלָיו
ט פָּגַע בּוֹ כְּדֵי שֶׁיָּקוּם הַכּוֹשֵׁל: אֲבָל הוּא נָשָׂא אֶת־הַיִּסּוּרִים וּמָאַס
י בַּלַּחַץ וְסָבַל אֶת־הַהִתְעַלְּלוּת: וּכְאַתְלֵט מְשֻׁבָּח הַנֶּאֱבָק הִתְגַּבֵּר הַזָּקֵן
יא עַל מְעַנָּיו: בְּפָנִים מְכֻסִּים זֵעָה וּבִנְשִׁימָה קְצָרָה הִתְפַּלְּאוּ גַּם קְצָת
מֵהַמְעַנִּים עַצְמָם עַל־גְּבוּרַת נַפְשׁוֹ:

יב—יג וְעַתָּה אִם־כִּי נִכְמְרוּ רַחֲמֵיהֶם עַל־זִקְנָתוֹ: אִם־כִּי הִשְׁתַּתְּפוּ
בְּצַעֲרוֹ שֶׁל־מַכִּירָם וְאִם־כִּי הִתְפַּלְּאוּ עַל־גְּבוּרָתוֹ נִגְּשׁוּ אֵלָיו מֵאַנְשֵׁי
יד הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמְרוּ: מַה־זֶּה אֶלְעָזָר שֶׁבִּגְלַל עִנְיָנִים טְפֵלִים כָּאֵלֶּה
טו תְּאַבֵּד אֶת־עַצְמְךָ לְלֹא־הִגָּיוֹן: אֲנַחְנוּ נַגִּישׁ מֵהַמַּאֲכָלִים וְאַתָּה תַּרְאֶה
אֶת־עַצְמְךָ כְּטוֹעֵם מִבְּשַׂר הַחֲזִיר וְתַצִּיל אֶת־נַפְשֶׁךָ:

טז וְאֶלְעָזָר כְּאִלּוּ הִתְעַלְּלוּ בוֹ בָּעֵצָה הַזֹּאת עוֹד יוֹתֵר גַּם צָעַק
יז מִקֶּרֶב לִבּוֹ: אַל־יַעַל עַל־לִבֵּנוּ בְּנֵי אַבְרָהָם דְּבַר בְּלִיַּעַל כָּזֶה שֶׁבְּנֶפֶשׁ
יח תְּשׁוּשָׁה נְשַׂחֵק מִשְׂחָק בִּלְתִּי הוֹלֵם אוֹתָנוּ: וְגַם יִהְיֶה שֶׁלֹּא כְהִגָּיוֹן
אִם חָיִינוּ אֶת־חַיֵּינוּ עַד־הַזִּקְנָה לְפִי הָאֱמֶת וְשָׁמַרְנוּ לְפִי הַתּוֹרָה אֶת־
יט דַּעְתֵּנוּ עַל־אוֹדוֹתֶיהָ וְעַתָּה יֵהָפֵךְ לִבֵּנוּ: וְנִהְיֶה אֲנַחְנוּ בְּעַצְמֵנוּ מוֹפֵת
כ לַצְּעִירִים בָּרֶשַׁע כְּדֵי שֶׁנִּהְיֶה דֻגְמָה בַּאֲכִילַת מַאֲכָלִים אֲסוּרִים: כִּי
הֶרְפָּה תַּעֲטֹף אֶת־הַזְּמַן הַקָּצָר שֶׁאוּלַי נִחְיֶה עוֹד וּמִלְּבַד זֹאת נִהְיֶה
כא שְׂחוֹק לְכֻלָּם בִּגְלַל מֹרֶךְ לִבֵּנוּ: וּבְעֵינֵי הֶעָרִיץ נִהְיֶה לָבוּז כַּחַדְלֵי
כב אִישִׁים וְלֹא גַנּוֹנוּ עַל־תּוֹרָתֵנוּ עַד מוֹתֵנוּ: בְּכֹל הַנְּגִישׂוֹת הָאֵלֶּה
קַבְּלוּ עֲלֵיכֶם בְּנֵי אַבְרָהָם בְּלֵב מָלֵא רָצוֹן אֶת־הַמָּוֶת בְּעַד יִרְאַת

ו ד אלעזר אמתי. נראה שהוא דורש השם אלעזר: אלהיו בעזרו. —

כג אֱלֹהִים: אֲבָל אַתֶּם נוֹשְׂאֵי הָרְמָחִים שֶׁל־הֶעָרִיץ לָמָּה תִתְמַהְמָהוּ:
כד כִּרְאוֹתָם אוֹתוֹ בְּכָל הָעִנּוּיִים כֹּה מָלֵא רוֹמְמוּת רוּחַ וּבְכָל
כה הַמְלָתָם לֹא נִכְנַע וַיּוֹבִילוּהוּ אֶל־הָאֵשׁ: פֹּה שָׂמוּ אֵשׁ תַּחְתָּיו וַיַּצְרִבוּהוּ
בִּכְלֵי יִסּוּרִים הַמְצֻאוּ בִמְזִמּוֹת רֶשַׁע וַיַּצִּקוּ מָרָק נִבְאָשׁ לְתוֹךְ נְחִירָיו:
כו וּכְבָר הָיָה שָׂרוּף עַד־הָעֲצָמוֹת וְקָרוֹב לְהוֹצִיא נִשְׁמָתוֹ וַיִּשָּׂא עֵינָיו
כז אֶל־אֱלֹהִים וַיֹּאמַר: אַתָּה הָאֱלֹהִים יוֹדֵעַ שֶׁהָיָה בְיָדִי לְהַצִּיל אֶת־
כח נַפְשִׁי אֲבָל אָמוּת בְּעִנּוּיֵי הָאֵשׁ בְּעַד הַתּוֹרָה: חוּס עַל־עַמְּךָ דַּי לְךָ
כט בָעֹנֶשׁ שֶׁסּוֹבְלִים אֲנַחְנוּ בַּעֲבוּרָם: קַבֵּל אֶת־דָּמִי לְטָהֳרָתָם וְכֹפֶר
ל חַיֵּיהֶם אֶת־חַיָּי: וּכְדַבְּרוֹ אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה גָּוַע הָאִישׁ הַנַּעֲלֶה
וְהַמְעֻנֶּה אֲצִיל הָרוּחַ וְעַד־יִסּוּרֵי הַמָּוֶת יָכֹל הָיָה לַעֲמֹד בְּעֶזְרַת
הַתְּבוּנָה בְּעַד הַתּוֹרָה:

לא בָּרוּר אֵפוֹא לַכֹּל כִּי הַשַּׁלֶּטֶת עַל־הַיְּצָרִים הִיא הַתְּבוּנָה
לב יִרְאַת הָאֱלֹהִים: יַעַן אִלּוּ הִתְגַּבְּרוּ הַיְּצָרִים עַל־הַתְּבוּנָה אֲנִי הָיִיתִי
לג מֵעִיד עַל־עָצְמָתָם: וְעַתָּה אַחַר שֶׁהַתְּבוּנָה נִצְּחָה אֶת־הַיְּצָרִים חוֹלְקִים
לד אֲנַחְנוּ לָהּ בְּיֹשֶׁר אֶת־הַזְּכוּת לַהַנְהָגָה הָעֶלְיוֹנָה: וּבְצֶדֶק נוֹדֶה גָּלוּי
שֶׁהַכֹּחַ בִּידֵי הַתְּבוּנָה הֲלֹא מִתְגַּבֶּרֶת הִיא גַּם עַל־הַיִּסּוּרִים שֶׁמִּחוּץ
לה כְּאִלּוּ עַל־דָּבָר טָפֵל: וְגַם מַרְאֶה אֲנִי שֶׁלֹּא לְבַד עַל־הַיִּסּוּרִים
שָׁלְטָה הַתְּבוּנָה כִּי גַּם עַל־הַהֲנָאָה שׁוֹלֶטֶת הִיא מִבְּלִי לְהִכָּנַע לָהּ:

ז כְּמוֹ רַב־חוֹבֵל מֻבְהָק נִהֲגָה הַתְּבוּנָה שֶׁל־אָבִינוּ אֶלְעָזָר אֶת־אֳנִיַּת
ב יִרְאַת הָאֱלֹהִים בְּתוֹךְ־יָם הַיְּצָרִים: וְסַעֲרוֹת אִיּוּמֵי הֶעָרִיץ סוֹעֲרוֹת
ג סְבִיבָהּ וּמִשְׁבְּרֵי הָעִנּוּיִים מִשְׁתַּפְּכִים עָלֶיהָ: וּבְשׁוּם אֹפֶן לֹא הִטְּתָה
אֶת־הַהֶגֶה שֶׁל־יִרְאַת אֱלֹהִים עַד שֶׁנִּכְנְסָה בְשָׁלוֹם לְתוֹךְ נְמַל־
ד הַנִּצָּחוֹן הוּא הַמָּוֶת: עוֹד לֹא עָמְדָה מֵעוֹלָם עִיר בְּצוּרָה בִּפְנֵי
מְכוֹנוֹת רַבּוֹת וְשׁוֹנוֹת כְּמוֹ הַקָּדוֹשׁ הַהוּא בְּכָל־מַעֲשָׂיו שֶׁנִּתְעַנָּה
בְנִשְׁמָתוֹ הָאֲצִילָה בְּעִנּוּיֵי אֵשׁ וְיִסּוּרִים וְהֵדַף אֶת־הַשָּׁמִים עָלָיו מָצוֹר
ה יַעַן כִּי־הַתְּבוּנָה יִרְאַת הָאֱלֹהִים הֵגֵנָּה עָלָיו: כְּמוֹ סֶלַע מוּצָק הַיּוֹצֵא
לְתוֹךְ הַיָּם הֶעֱמִיד אָבִינוּ אֶלְעָזָר אֶת־הַכָּרָתוֹ וְנִפֵּץ־בָּהּ אֶת־מִשְׁבְּרֵי
ו הַיִּסּוּרִים הַמִּשְׁתּוֹלְלִים: הוֹי כֹּהֵן רָאוּי לִכְהֻנָּה לֹא טִמֵּאתָ אֶת־שִׁנּוֹתֶיךָ
הַקְּדוֹשׁוֹת וְלֹא חִלַּלְתָּ בְּמַאֲכָלִים אֲסוּרִים אֶת־גּוּפְךָ מִשְׁכַּן יִרְאַת
ז הָאֱלֹהִים וְהַטָּהֳרָה: הוֹי אַתָּה מְזִוָּגָה יָפָה עִם־הַתּוֹרָה וּפִילוֹסוֹפוֹס
ח שֶׁל־הַחַיִּים בְּדַרְכֵי אֱלֹהִים: כָּאֵלֶּה צְרִיכִים לִהְיוֹת הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר

הַתּוֹרָה אֻמְנוּתָם הַמְגִנִּים עַד־מִצּוּי דָּמָם וּבְזֵעַת אַפָּם הַקְּדוֹשָׁה נֶגֶד
ט הַיְּצָרִים הַנִּמְשָׁכִים עַד־הַמָּוֶת: אַתָּה אָבִינוּ הֶאֱמַרְתָּ לִתְהִלָּה אֶת־
מִצְוֹתֵינוּ עַל־יְדֵי סַבְלָנוּתְךָ וְדִבַּרְתָּ בְּהַדְרַת־כָּבוֹד עַל־קְדֻשָּׁתֵנוּ וְלֹא
י הֲרַסְתָּ אוֹתָהּ וְאִשַּׁרְתָּ בְּמַעֲשֶׂיךָ אֶת־דִּבְרֵי הַפִּילוֹסוֹפְיָה: אַתָּה הַזָּקֵן
שֶׁהִתְגַּבַּרְתָּ עַל־הָעִנּוּיִים הַיָּשִׁישׁ שֶׁהִתְאַדַּרְתָּ עַל־הָאֵשׁ הַמֶּלֶךְ שֶׁהִתְגַּדַּלְתָּ
יא עַל הַיְּצָרִים אֶלְעָזָר: כִּי כְּאָבִינוּ אַהֲרֹן אֲשֶׁר בְּעָבְרוֹ בְּתוֹךְ־הָעֵדָה מְזֻיָּן
יב בַּמַּחְתָּה נִצַּח אֶת־הַמַּלְאָךְ: כָּכָה אֶלְעָזָר מִזֶּרַע אַהֲרֹן אֲכוּל־אֵשׁ לֹא־
יג כָּנָה עֶרְךְּ לַתְּבוּנָה: וְהַדָּבָר הַמַּפְלִיא בְּיוֹתֵר הוּא שֶׁאַף כִּי הָיָה זָקֵן
וּשְׁרִירֵי גוּפוֹ כְּבָר רָפוּ וּבְשָׂרוֹ סָבִיב לְגוּפוֹ נָפַל נְתָחִים
יד וְגִידָיו נִשְׁחֲתוּ חִדֵּשׁ נְעוּרָיו: עַל־יְדֵי רוּחַ הַתְּבוּנָה וְעַל־יְדֵי הַתְּבוּנָה
טו שֶׁל־יִצְחָק הִקְהָה אֶת־הָעִנּוּיִים רַבֵּי הָרָאשִׁים: הוֹי עַל־הַשֵּׂיבָה
הַבְּרוּכָה הַשֵּׂעָר הַלָּבָן הַנַּעֲרָץ וְהַחַיִּים הַתּוֹרָנִיִּים אֲשֶׁר הַחוֹתָם
הָאֲמִתִּי הַמָּוֶת הִשְׁלִימָם:

טז אִם־אֵפוֹא יָשִׁישׁ לֹא שָׂם לִבּוֹ לְעִנּוּיֵי מָוֶת הוֹדוֹת לְיִרְאַת
אֱלֹהִים בָּרוּר הוּא שֶׁהַתְּבוּנָה יִרְאַת הָאֱלֹהִים הִיא מַנְהִיגַת הַיְּצָרִים:
יז אוּלַי יֹאמְרוּ אֲחָדִים עַל־הַיְּצָרִים לֹא כָל אִישׁ וָאִישׁ שׁוֹלֵט יַעַן לֹא
יח לְכָל־אִישׁ וָאִישׁ תְּבוּנַת חָכָם: אֲבָל הָאֲנָשִׁים הַמִּתְאַמְּצִים שֶׁיִּרְאַת
אֱלֹהִים שֶׁלָּהֶם תִּהְיֶה מִלֵּב שָׁלֵם אֵלֶּה לְבַד יְכֹלִים לִשְׁלֹט עַל־
יט יִצְרֵי הַבָּשָׂר: יַעַן מַאֲמִינִים הֵם כִּי לֹא יָמוּתוּ לֵאלֹהִים כְּמוֹ גַם־
כ אֲבוֹתֵינוּ אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב רַק יִחְיוּ לֵאלֹהִים: לָכֵן אֵין הַדָּבָר
הַיָּדוּעַ מִתְנַגֵּד כְּלָל שֶׁאֵלֶּה הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר תְּבוּנָתָם חַלָּשָׁה נִרְדִּים
כא עַל־יְדֵי הַיְּצָרִים: יַעַן כִּי הָאִישׁ הַהוֹגֶה דֵעוֹת בְּיִרְאַת אֱלֹהִים לְפִי־
כב הַמִּכְלוֹל הַשָּׁלֵם שֶׁל הַפִּילוֹסוֹפְיָה וּבָטוּחַ בֵּאלֹהִים: וְיוֹדֵעַ שֶׁאָשֵׁר
הוּא לִסְבֹּל כָּל־סֵבֶל בְּעַד שְׁלֵמוּת הַמִּדּוֹת הַאִם אִישׁ כָּזֶה לֹא
כג יִשְׁלֹט עַל־הַיְּצָרִים בְּכֹחַ יִרְאַת אֱלֹהִים: הֲלֹא הֶחָכָם וְהַנָּבוֹן לְבַד
כד הוּא הָאָדוֹן הַגִּבּוֹר עַל־הַיְּצָרִים: לָכֵן יָכְלוּ נְעָרִים לְהִתְגַּבֵּר עַל־
עִנּוּיִים גַּם קָשִׁים יוֹתֵר יַעַן הִשְׂכִּילוּ בַּתְּבוּנָה יִרְאַת הָאֱלֹהִים:
ח וַיְהִי כַּאֲשֶׁר נִצַּח הֶעָרִיץ לְעֵינֵי כֹל בְּנִסְיוֹנוֹ הָרִאשׁוֹן לֹא עָלָה
ב בְיָדוֹ לְהַכְרִיחַ אִישׁ זָקֵן כִּי יֹאכַל מַאֲכָלִים אֲסוּרִים: וַיִּמָּלֵא חֵמָה

ז יא–יד נצח את־המלאך. במד׳ ט״ו ל״ה. — של־יצחק. בשעת העקדה (ע׳ לקמן י״ב י״ג, כ׳ ט״ז). —

ויצו להביא אחרים מן־העברים במיטב שנותיהם ואם־יאכלו
מהמאכלים האסורים לשלח אותם לנפשם אחרי אכלם ואם־ימאנו
ג להקשות מאד בענוייהם: לפקדת העריץ הזאת הובאו לפניו יחד
עם־אמם הזקנה שבעה אחים יפי־תאר ועניי־רוח ואצילים ונוחים
ד בכל מעשיהם: כאשר ראה אותם העריץ מקיפים סביב את־אמם
כמו במעגל נלבב מהם ונרגש מהדרתם ואצילותם ויאר פנים להם
ה ויקרא להם לקרב אליו ויאמר: בחורים נוטה אני חסד לכל־אחד מכם
ומתפלא אני על־יפיכם ומכבד אני מאד מספר כזה של־אחים
ולכן לא לבד שאינני יועץ לכם לעשות כמעשה השגעון של־
ו הזקן שענה זה עתה: כי אם־דורש אני מכם לשמע בקולי בכל
ולהנות מחבתי יען יש לאל ידי גם־לענש את הממרים מצותי גם
ז להיטיב לשומעים אלי: בטחו אפוא בי ותקבלו משרות ראשיות
ח בעסקי אם־תתכחשו לשמירת החקה מורשת אבותיכם: וקבלו
עליכם את־ארחות החיים של־היונים וקחו חלק בהם והתענגו
ט בעלומיכם: יען כי אם־תעלו את־חמתי בסרובכם תאלצוני להמית
י אחרי ענשים נוראים איש איש מכם בענויים: רחמו אפוא על־
נפשותיכם אשר גם אני אויבכם חומל עליכם בגלל גילכם ויפי
יא תארכם: האינכם שמים לב לדבר כי אם־תמאנו אין דרך
בשבילכם זולתי למות ביסורים:

יב את־הדברים האלה דבר ויצו להציג לנגד עיניהם את כלי־
הענויים למען ימריצם גם הפחד כי ישמעו ויאכלו מן־המאכלים
יג האסורים: וישימו נושאי הרמחים לפניהם אופנים ומעקמי אברים
וכלי־יסורים ואנקולים ומזורים וקלחות ומחתות ובתי־כפים וידי
יד ברזל ויתדות ומפוחי־אש והעריץ פתח ואמר: נערים יפל עליכם
פחד והצדק שאתם מעריצים אותו יתן לכם רחמים עקב הלחץ
שלוחצים אתכם לעבר על־התורה:

טו והם אשר־שמעו דבורים מלבבים וראו דברים מעוררים
פלצות לא רק שלא נפל עליהם פחד כי אם־גם התפלספו עם־
העריץ וגם עשו לאל את־יצר לבו הרע בכח שכלם הישר:
טז בכל־זאת נשקל בדעתנו אלמלי היו בהם בעלי נפש חלשה

ח ג לפרשת האשה ושבעת בניה השוה מק״ב ז׳. —

יז והדלי־אישים באילו מלים היו משתמשים אם לא־באלה: הוי
אנחנו האמללים הרחוקים מאד מדעת מלך מעודד אותנו וקורא
יח למעשה טוב האם לא נשמע לו: למה נשמח את־לבנו במחשבות
יט שדופות נשא נפשנו לסרוב המביא אחריו את־המות: אנשים
אחים הלא נפחד מפני כלי־הענויים ונתחשב עם־איומי הענויים
כ ונפנה ערף לדמיון שוא זה ולהתאמרות המסכנת הזאת: נרחם
כא על־שנות עלומינו ונחמל על־שיבת אמנו: ונשים אל־לבנו שאם
כב לא־נשמע נוצא להורג: גם הצדק האלהי יסלח לנו הלא אנוסים
כג אנחנו ופחדנו את־המלך: למה נשלל מעצמנו את החיים
כד הנעימים ומדוע נמנע מעצמנו את־העולם המתוק: אל־נצא בכח
כה נגד האנס ולא נעשה־לנו שם נבוב ביסורינו: גם התורה עצמה
אינה מחיבת אותנו מיתה בעשותנו לא ברצוננו הלא יראים אנו
כו את־הענויים: מאין לנו תשוקת הנצוח הטבועה בנו והעמידה על־
דעתנו המוצאת חן בעינינו והמות ברגלה בשעה שבידנו לחיות
כז בשלוה אם־נשמע בקול המלך: אולם מכל־הדברים האלה לא
דברו הצעירים שעמדו בפני הענויים ולא העלו אותם על־לבם:
כח—כט יען כי היו נעלים על היצרים ושליטים על היסורים: וככה כאשר
אך חדל העריץ לדבר על־לבם כי יאכלו מאכלים אסורים אמרו
כלם יחד בקול אחד כאלו מלב אחד:

ט מה תהסס אתה העריץ נכונים אנו למות מעבר את־מצות
ב אבותינו: הלא בצדק עלינו להתבייש בפני אבות אבותינו אם לא
ג נשתמש במשמעת התורה כמדריכה וכהכרה: ואתה עריץ היועץ
לעבר את־דברי התורה אל־תרחם עלינו יותר ממנו־אנו הלא
ד שונאנו אתה: יען קשים מהמות עצמו בעינינו רחמיך הרוצים
ה להציל אותנו על־ידי עברנו את־דברי התורה: מבעת אתה
אותנו באימך עלינו במות על־ידי ענויים כאלה לא לקחת מוסר
ו כלל לפני רגע מדברי אלעזר: אם־הזקנים מן־העברים קבלו
עליהם בעד יראת אלהים גם את־הענויים ומתו אף כי עלינו
הצעירים למות מבלי להביט לענויי הלחץ שלך אשר גם־מחנכנו
ז הזקן התגבר עליהם: נס־נא אפוא אותנו עריץ ואל־תדמה שגם
לנפשותינו תביא הפסד על־ידי הענויים כשתוציא אותנו להורג

ח בעד יראת אלהים: אבל אנחנו בעד כח סבל הצרות הזה נשא
ט את־נזר הנצחון המגיע בעד שלמות המדות: ואתה המגאל ברצח
שלנו תסבל מאת הצדק האלהי ענויים באש עדי־עד:

י אחרי דברם את־הדברים האלה נתמלא העריץ חמה לא לבד
יא בגלל סרובם כי־אם על־כפית טובה שלהם בעד אפו: ולכן תפשו
והביאו החובלים כאשר צוו את־הגדול ויקרעו את־כתנתו מעליו
יב ויקשרו את־ידיו ואת־זרועותיו לשני צדדיו: וכאשר עיפו מן־
המכות אשר הכוהו מבלי להשיג דבר השליכוהו על־האופן:
יג–יד והעלם העדין נמתח סביבו עד אשר־נקעו פרקיו: ויהי כאשר
כו נתרפקו כל אבריו התחיל להתאונן ויאמר: הוי עריץ בליעל אויב
הצדק השמימי ואכזר לא יען רצחתי נפש משחית אתה ככה
את־גופי ולא יען פעלתי עול אלא יען כי נגותי על־תורת־אל:
טז–יז ונושאי הרמחים אמרו לו האות לאכל כדי שתנצל מהענויים: אך
הוא אמר האופן שלכם אינו חזק למדי משרתים בני־בליעל
יח שידכא את־תבונתי: חתכו את־אברי ושרפו את־בשרי חתיכות
חתיכות ופרקו את־פרקי בכל־הענויים אוכיח לכם כי רק ילדי
יט העברים בלתי מנצחים הם בעד שלמות המדות: עודנו מדבר ככה
שמו אש תחתיו ובעת הפיחם את־האש בלי הרף מתחו את־האופן
כ הלך ומתוח: האופן גאל בכל־צד בדם וערמת הגחלים כבתה
כא מנטפי מי הדם וחתיכות בשר עפו מסביב לצירי המכונה: ומערכת
העצמות כבר נפגעה מסביב והעלם גדל־הדעה ובן לאברהם לא
כב נאנח: כי אם־כאלו בתוך האש מתגלגל הוא לתוך הנצחיות וסבל
כג ברוח נדיבה את־היסורים: ויקרא אחי עשו כמעשי אל־תעזבו
אותי לנצח ואל־תבגדו לי בברית האחים מרוממת הרוח הלחמו
כד מלחמה קדושה ונעלה בעד יראת אלהים: ובגללה ההשגחה
הצודקת ומורשה לנו מאבותינו תרחם את־עמנו ותענש את־העריץ
כה הארור: אחרי דברו את־הדברים האלה הוציא העלם הקדוש
את־נשמתו:

כו עודם תמהים כלם לחזק רוחו והנה הביאו נושאי הרמחים
את־השני הצעיר לפי גילו מהראשון ובשימם על־ידיהם את־ידי
הברזל בעלות צפרנים חדות קשרו אותו אל־המכונות והמזור:

כז וישאלוהו אם הוא רוצה לאכל טרם יענה וכשמעם את חות דעתו
כח האצילה: תפשו הברדלסים הטורפים האלה בידי הברזל מערפו
עד סנטרו ופשטו מעליו את־הבשר כלו ואת־עור הראש והוא
כט סבל את־הכאב הזה באמץ ואמר: מה־נעים המות בכל־צורה בעד
ל יראת אלהים מורשת אבותינו: ולעריץ אמר הוי עריץ רע מכלם
האינך חושב כי מענה אתה בשעה זה יותר ממני בראותך כי
מכונת העריצות היהירה שלך מנצחת על־ידי תקיפות דעתנו בעד
לא יראת האלהים: יען לי הוקל הסבל בענג הברוך בשלמות
לב המדות: אבל אתה מענה בתוך איומי רשעתך לא־תמלט עריץ
נבזה מחרון אף הענש האלהי:

י אחר שנשא גם זה את־המות המהלל באמץ הובל השלישי
ב ורבים קוראים אליו ומבקשים כי יאכל ויציל את־חייו: אבל הוא
צעק מקרב לבו ואמר האינכם יודעים כי אותו האב הוליד אותי
ואת־המומתים כי אותה האם ילדתנו וגדלתי באותם העקרים:
ג–ד אינני כופר בברית הנעלה של האחוה: אם־יש לכם תחבולה
לעצר בכח הזה גשו אל־גופי בנשמתי אף אם־תרצו לא תגעו:
ה ואלה קבלו בכעס את־וידוי לבו של האיש ונקעו במכונות מנקעי
הפרקים את־ידיו ואת־רגליו ובמשכם פקקו אותן מתוך הקשרים:
ו וסחבו ועקמו את־האצבעות ואת־הזרועות ואת־השוקים ואת־
ז המרפקים: ויען כי בכל־אמצעי לא יכלו לשבר את־רוחו פשטו
לו את כל־העור סביב עד קצות האצבעות כדרך השכתים
ח והובילוהו מיד אל־האופן: מעל גבו ראה בעת ששדרתו הולכת
ט ונשחקת את בשרו מרטש וטפות דמו מטפטפות על־מעיו: ובעמדו
י למות אמר: הוי עריץ רע ובליעל אנחנו סובלים למען המוסר
יא האלהי ושלמות המדות: אתה בגלל רשעתך ושפיכת דמים שלך
תסבל ענויים בלתי פוסקים:
יב כאשר מת גם זה ראוי לאחיו הביאו את־הרביעי ואמרו:
יג אל־תשתגע באותו שגעון כמו אחיך אלא שמע בקול המלך
יד והצל את־נפשך: ויען הוא להם ויאמר האש שהצתם איננה שורפת

ז כדרך השכתים. ע׳ מק״ב, שם והשוה הירודוטוס ד׳ ס״ד: רבים מפשיטים גם את עור האדם כולו ופושטים אותו על עץ ונושאים אותו על סוסיהם. —

טו במדה זו כי תעשוני למוג־לב: במותם המאשר של אחי ובאבדן
הנצחי של העריץ ובחיי יראי אלהים המהללים נשבעתי שלא
טז אכחש לאחוה הנעלה: המצא עריץ ענויים למען תדע גם על־ידם
יז כי אח אני לאלה שענו לפני: כשמע אנטיוכוס איש־הדמים והרצח
יח והגבוה את־הדברים האלה צוה לחתך את־לשונו: וזה אמר אם
גם־לוקח אתה ממני את־אבר הדבור אלהים שומע את־האלמים:
יט ראה הוצאתי את־לשוני חתוך בזה לא תחתך את־לשון תבונתנו:
כ—כא ברצון נותנים אנחנו בעד אלהים להשחית את־אברי הגוף: ומאתך
ידרש אלהים עוד מעט יען התכת את־הלשון השרה ומירות־אל:
יא וכאשר מת גם זה משחת מהענויים קפץ ונגש החמישי
ב ואמר: עריץ אין בדעתי להשתמט מהענויים בעד שלמות המדות:
ג כי אם באתי מרצוני הטוב שתרצח גם אותי ועל־ידי שפע עונות
ד תחיב את־עצמך ענש מהצדק השמימי: הוי אויב הטוב והישר
ה ואויב בני־האדם מה העוינו כי תעולל לנו כזאת: או רע בעיניך
שאנו יראים את בורא העולם ואנחנו חיים לפי תורתו המוסרית:
ו—ז אבל מעשים כאלה ראויים לכבוד ולא לענויים: לו באמת
הרגשת בתוחלת בני־האדם והיתה לך תקוה לישע מאת אלהים:
ח—ט והנה עתה הנך זר לאלהים ואויב אתה ליראי־אל: בעת דברו
את־הדברים האלה אסרוהו נושאי הרמחים ויקשרוהו אל־המזור:
י עליו קשרוהו כשהוא כורע על־ברכיו אשר הכניסון לתוך מוקשי
ברזל ואת־ירכו כפפו למטה על־יתד האופן ומתוח אחורנית על־
יא האופן כעין עקרב נחתך אבר אבר: במצב כזה כשנשימתו קצרה
יב וגופו נחנק אמר: עריץ יפים החסדים שאתה מחונן אותנו בהם
נגד רצונך יפים כי נותן אתה על־ידי יסורים נעלים להראות עד־
יג כמה מחזיקים אנחנו בתורתנו: וכאשר מת גם זה ואחריו הובא
הששי נער רך בשנים והעריץ שאל אם־רוצה הוא לאכל ולהיות
יד חפשי לנפשו אמר: אמנם אני צעיר בגילי מאחי אבל בהכרה
טו הנני בגילם: לשם אותם החיים נולדנו וגדלנו ובעד אותם החיים
טז עלינו למות בשוה: ולכן אם־טוב בעיניך לענות את־אלה שאינם
יז אוכלים מאכלים אסורים ענה: אחר דברו את־הדברים האלה
יח הוליכוהו אל־האופן: עליו נמתח בקפדנות ובעת שנקעו חליות

יט שדרתו נשרף מתחתיו: גם לבנו באש חניתות חדות והגיעו
כ לגבו ובדקרם בצלעותיו שרפו גם את־מעיו: מתוך יסוריו
אמר מה־נהדרה ההזדמנות שלה הוזמנו לסבל יסורים מספר אחים
כא כזה ולא הכרענו: יען ההכרה יראת האלהים הו עריץ בל־תנצח:
כב—כג ערוך בכל־הטוב והיפה אמות גם־אני יחד עם־אחי: ואביא גם־
אני נוקם גדול עליך אתה הממציא ענויים ואויב ליראי אלהים
כד—כה באמת: ששה נערים אנחנו ובטלנו את־עריצותך: כי לא עלה
בידך לשנות את־תבונתנו ולא להכריח אותנו בענוייך לאכל
כו מאכלים אסורים האין זה בטולך אשך קרה בשבילנו ובלתי
כז מכאיבים המזורים וכחך בלי־יכלת: כי לא נושאי רמחים של
כח עריץ עומדים לפנינו כי אם־של־תורת האלהים: בגלל זה אי־
אפשר לנצח את־תבונתו:
יב וכאשר הוציא גם־זה את־נשמתו באשרו כשהשלך אל־תוך הוד
ב קרב השביעי הצעיר מכלם: עליו חמל העריץ אף כי אחיו
ג הכאיבו לו מאד: וכראותו כי כבר שמים עליו את־הכבלים
ד ויקרא לו לקרב אליו וינם לדבר על־לבו באמרו: הנך רואה את־
קץ טרוף דעתם של־אחיך כי בשל־מרים מתו מענים ואתה אם־
ה לא תשמע בקולי תענה נוראות וגם תמות בלא־עתך: ואם־תשמע
ו תהיה אהוב ותעמד בראש עסקי הממלכה: ובעת דברו את־
הדברים האלה שלח לקרא את־אם הילד בחמלו עליה שאבדה
כה הרבה בנים ויעודד אותה שתביא את־בנה הנשאר לידי
ז המשמעת המצילה: והוא אחר שאמו זרזתהו בשפה העברית אשר
ח על־זה נדבר עוד מעט אמר: הניחו לי ואדבר אל־המלך ואל־
ט כל־אוהביו אשר אתו: וישמחו מאד על־הודעת הנער וירפו ממנו
י—יא מהר: והוא קפץ קרוב למחתות ויאמר: הוי עריץ נבל והפושע
בכל־הרשעים לא נרתעת אחור אחר שקבלת מאת אלהים את־
הנכסים והממלכה לרצח את־עבדיו ולענות את העמלים ביראת
יב אלהים: בעד המעשים האלה הועיד אותך הצדק האלהי לאש
יותר חזקה ונצחית ולענויים אשר לא ירפו ממך לעולמי עד:
יג לא נרתעת אחור אף כי בן־אדם אתה הוי חית־פרא: לחתך את־

יב ז נדבר עוד מעט. לקמן ט״ז ט״ו. —

הַלָּשׁוֹן לִבְנֵי־אָדָם הַמַּרְגִּישִׁים כָּמוֹךָ וַאֲשֶׁר נוֹצְרוּ מֵחֹמֶר שָׁוֶה וְלִגְרֹם
יד לָהֶם בְּאֹפֶן כָּזֶה יִסּוּרִים וְעִנּוּיִים: אָמְנָם הֵם בְּמוֹתָם הַנַּעֲלֶה מִלְאוּ
טו אַחֲרֵי יִרְאָתָם כְּלַפֵּי אֱלֹהִים: אֲבָל אַתָּה תְּקוֹנֵן מַר שֶׁאַתָּה מֵמִית
נְקִיִּים הַלּוֹחֲמִים בְּעַד שְׁלֵמוּת הַמִּדּוֹת וַיּוֹסֶף לְדַבֵּר וַיֹּאמַר לָכֵן
טז–יז רוֹצֶה גַּם אֲנִי לָמוּת: וְלֹא אֶבְגֹּד בְּעֵדוּת שֶׁהֵעִידוּ אַחַי: קוֹרֵא אֲנִי
יח לֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי שֶׁיְּרַחֵם עַל־עַמּוֹ: וְאוֹתְךָ יַעֲנֹשׁ גַּם בַּחַיִּים הָאֵלֶּה גַּם
יט אַחֲרֵי מוֹתְךָ: אַחֲרֵי הַתְּפִלָּה הַזֹּאת הִפִּיל עַצְמוֹ אֶל־תּוֹךְ הַמַּחְתּוֹת
וַיָּמֹת:

יג וּבְכֵן אִם־שִׁבְעַת הָאַחִים בָּזוּ לַיִּסּוּרִים עַד־מוֹתָם נוֹדֶה מִכָּל־
הַבְּחִינוֹת שֶׁהַשַּׁלִּיטָה הַיְחִידָה עַל־הַיְּצָרִים הִיא הַתְּבוּנָה יִרְאַת
ב הָאֱלֹהִים: וְאִלּוּ נִכְנְעוּ לַיְּצָרִים וְאָכְלוּ דָּבָר טָמֵא הָיִינוּ אוֹמְרִים
ג שֶׁאֵלֶּה נִצְּחוּ עַל־יָדָם: וְעַתָּה הַדָּבָר לֹא־כֵן אֶלָּא בְּעֶזְרַת הַתְּבוּנָה
ד הַמְפֹאָרָה אֵצֶל אֱלֹהִים נַעֲשׂוּ חֲזָקִים מֵהַיְּצָרִים: וְאֵין גַּם לַעֲבֹר
מִבְּלִי לָשׂוּם לֵב לְמֶמְשֶׁלֶת הַהַכָּרָה כִּי הֲלֹא הִתְגַּבְּרוּ גַּם עַל־
ה הַיְּצָרִים גַּם עַל־הַיִּסּוּרִים: אֵיךְ אֵפוֹא אֵין לְהוֹדוֹת שֶׁהַשִּׁלְטוֹן עַל־
הַיְּצָרִים בְּעֶזְרַת הַשֵּׂכֶל הַיָּשָׁר מַגִּיעַ לַאֲנָשִׁים אֲשֶׁר לֹא־שָׂמוּ לֵב
ו לְיִסּוּרֵי הָאֵשׁ: כְּמוֹ שֶׁמִּגְדְּלֵי הַנְּמֵלִים הַבּוֹלְטִים לְתוֹךְ הַיָּם הוֹדְפִים
אֶת־אֵימֵי הַגַּלִּים וּמַמְצִיאִים לַמַּפְלִיגִים הַנִּכְנָסִים מְקוֹם־שֶׁקֶט לָעֲגֹן:
ז כָּכָה הָיָה הַשֵּׂכֶל הַיָּשָׁר בֶּן־שִׁבְעַת הַמִּגְדָּלִים שֶׁל־הַצְּעִירִים מֵנַח
ח לִנְמַל יִרְאַת אֱלֹהִים וְנִצַּח אֶת־הִשְׁתּוֹלְלוּת הַיְּצָרִים: מַרְאֵיהֶם הָיָה
ט כַּחֲבוּרָה קְדוֹשָׁה בְּשָׁעָה שֶׁעוֹדְדוּ אִישׁ אֶת־אָחִיו בַּדְּבָרִים: אַחֵינוּ
נָמוּת בְּאַחֲוָה בְּעַד הַתּוֹרָה נְחַקֶּה אֶת־שְׁלֹשֶׁת הַצְּעִירִים מֵאַשּׁוּר
י אֲשֶׁר בָּזוּ אוֹתָם הָעִנּוּיִים שֶׁבַּכִּבְשָׁן: אַל־יִפֹּל רוּחֵנוּ כְּשֶׁהַדָּבָר נוֹגֵעַ
יא לְהוֹכָחַת יִרְאַת אֱלֹהִים: הָאֶחָד קָרָא בְּטַח לִבְּךָ אָחִי הַשֵּׁנִי הִתְחַזֵּקְתָּ
יב יָפֶה: אֶחָד אָמַר זִכְרוּ מִי מְקוֹרְכֶם אוֹ מִי הָאָב בְּיָדוֹ נִתַּן יִצְחָק
יג לְהִשָּׁחֵט בְּעַד יִרְאַת אֱלֹהִים: אִישׁ אִישׁ וְכֻלָּם יַחַד אָמְרוּ כְּשֶׁפְּנֵיהֶם
קוֹרְנִים וּשְׁלֵוִים נַקְדִּישׁ אֶת עַצְמֵנוּ בְּכָל־לְבָבֵנוּ לֵאלֹהִים אֲשֶׁר נָתַן
יד לָנוּ אֶת־נִשְׁמוֹתֵינוּ וְתִהְיֶינָה לָנוּ גְוִיּוֹתֵינוּ כְּמָגֵן עַל־תּוֹרָתֵנוּ: אַל־נִפְחַד
טו מִפְּנֵי הָאִישׁ הַחוֹשֵׁב לָקַחַת אֶת־נַפְשֵׁנוּ: יַעַן גְּדוֹלָה מִלְחֶמֶת הַנֶּפֶשׁ
טז וְהַסַּכָּנָה הַמֻּנַּחַת בְּיִסּוּרֵי נֶצַח לָעוֹבְרִים אֶת־מִצְוַת אֱלֹהִים: נִזָּהֵן

יג ט שלשת הצעירים מאשור. חנניה מישאל ועזריה (דנ׳ ג׳ ח׳). —

יז אֵפוֹא בַּתְּבוּנָה הָאֱלֹהִית הַשּׁוֹלֶטֶת עַל־הַיְּצָרִים: אִם־נִסְבֹּל בְּעַד
רַעְיוֹן זֶה יְקַבְּלוּ אוֹתָנוּ אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב וְהָאָבוֹת כֻּלָּם יְהַלְלוּ
יח אוֹתָנוּ: וּלְכָל־אֶחָד מֵהָאַחִים שֶׁנִּתְפַּס אָמְרוּ הַנִּשְׁאָרִים אַל־תְּבַיֵּשׁ
יט אוֹתָנוּ אָחִי וְאַל־תִּתְכַּחֵשׁ לָאֵלֶּה שֶׁקָּדְמוּ: אַתֶּם יוֹדְעִים הֵיטֵב אֶת־
הָאַהֲבָה הָעַזָּה שֶׁל הָאַחְוָה אֲשֶׁר הָאֱלֹהוּת וְהַהַשְׁגָּחָה הַחֲכָמָה בַּכֹּל
כ הִטְבִּיעָה בַּנּוֹלָדִים עַל־יְדֵי הָאָבוֹת וְטִפְּחָה בְּבֶטֶן הָאֵם: אֲשֶׁר בָּהּ
שָׁהָה כָּל־אָח זְמַן שָׁוֶה וּבְאוֹתוֹ הַזְּמַן הִתְרַקְמוּ וּמֵאוֹתוֹ הַדָּם שָׂגְשְׂגוּ
כא וּמֵאוֹתוֹ כֹּחַ־הַנֶּפֶשׁ הָשְׁלְמוּ: וְאַחַר אוֹתוֹ הַזְּמַן יָצְאוּ לַאֲוִיר הָעוֹלָם
וּמֵאוֹתָם הַמַּעְיָנוֹת שָׁתוּ חָלָב וּמִזֶּה נַפְשׁוֹת הָעוֹלָלִים מִתְקַשְּׁרוֹת
כב יַחַד בְּאַחְוָה: וְהֵם גְּדֵלִים יוֹתֵר וְיוֹתֵר בְּטִפּוּל מְשֻׁתָּף וְחַיִּים מְשֻׁתָּפִים
כג יוֹם יוֹם וּשְׁאָר פְּעֻלּוֹת הַחִנּוּךְ וְאֶצְלֵנוּ גַּם בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים: וְאִם־
הַדָּבָר כֵּן־הוּא בְּרַחֲמֵי הָאַחְוָה שִׁבְעַת הָאַחִים רִחֲמוּ מְאֹד
כד אֶחָד לַשֵּׁנִי: יַעַן הֱיוֹתָם מְחֻנָּכִים בְּאוֹתָהּ הַתּוֹרָה וּמֻדְרָכִים בְּאוֹתָן
כה הַמִּדּוֹת וְגָדְלוּ יַחַד בְּחַיֵּי צֶדֶק הוֹסִיפוּ אַהֲבָה אִישׁ לְאָחִיו: כִּי
תַּעֲצוּמָתָם הַמְשֻׁתֶּפֶת לְכָל־דָּבָר טוֹב וְיָפֶה הִגְדִּיל אֶל־הָאַחְדוּת
כו בֵּינֵיהֶם: יַעַן יַחַד עִם־יִרְאַת אֱלֹהִים בִּצְּרָה לָהֶם הַתְּבוּנָה אֶת
כז הָאַהֲבָה הָעֲמֻקָּה שֶׁל־הָאַחְוָה: וְאַף כִּי עַל־יְדֵי הַבְּרִיאָה וְעַל־יְדֵי
הַחַיִּים יַחְדָּו וְעַל־יְדֵי תְּכוּנָתָם הַמּוּסָרִית גָּדְלָה וְחָזְקָה אַהֲבַת הָאַחְוָה
בֵּינֵיהֶם נָשְׂאוּ לְמַעַן יִרְאַת אֱלֹהִים אֵלֶּה שֶׁנִּשְׁאֲרוּ עוֹד בַּחַיִּים אֶת־
הַיִּסּוּרִים כִּרְאוֹתָם אֶת־אֲחֵיהֶם מְעֻנִּים עַד־מָוֶת:

יד עוֹד יוֹתֵר זֵרְזוּ אוֹתָם לִקְרַאת הַהִתְעַלְּלוּת כָּכָה שֶׁלֹּא לְבַד
שֶׁיִּבְעֲטוּ בְּיִסּוּרִים אֶלָּא שֶׁיִּשְׁלְטוּ גַּם עַל־יִצְרֵי אַהֲבַת אַחִים:
ב הוֹי תְּבוּנָה בַּת־מְלָכִים הָעוֹלָה עַל־מְלָכִים וּבַת־חוֹרִים הָעוֹלָה
ג עַל־פְּנֵי חוֹרִים: הוֹי הָאַחְדוּת הַקְּדוֹשָׁה וְהַשְּׁלֵמָה שֶׁל־שִׁבְעַת הָאַחִים
ד בִּדְבַר יִרְאַת אֱלֹהִים: אִישׁ מִשִּׁבְעַת הַצְּעִירִים לֹא נִרְתַּע וְלֹא פִּקְפֵּק
ה לִקְרַאת הַמָּוֶת: אֶלָּא כֻלָּם מִהֲרוּ אֶל־הַמָּוֶת תַּחַת עִנּוּיִים כְּאִלּוּ רָצִים
ו הֵם בַּדֶּרֶךְ אֶל־הַנֶּצַח: כְּמוֹ שֶׁהַיָּדַיִם וְהָרַגְלַיִם מִתְנוֹעֲעוֹת בְּקֶצֶב אֶחָד
לְפִי הוֹרָאַת הַנְּשָׁמָה כָּכָה הַצְּעִירִים הַקְּדוֹשִׁים הָהֵם הִסְכִּימוּ לָמוּת
ז בְּעַד יִרְאַת אֱלֹהִים בִּגְלַל נִצְחִיּוּת נִשְׁמָתָם הַמְלֵאָה אוֹתָהּ: הוֹי
שְׁבִיעִיָּה קְדוֹשָׁה שֶׁל אַחִים מְאֻחָדִים כִּי כְמוֹ שֶׁשִּׁבְעַת יְמֵי הַבְּרִיאָה

יד ב בת־מלכים העולה על־מלכים. במקור: הו תבונה מלכותית יותר ממלכים

ח הִקִּיפוּ אֶת־יִרְאַת אֱלֹהִים: כָּכָה הַצְּעִירִים בְּמַקְהֵלָתָם סָבִיב לְמִסְפַּר
ט שִׁבְעָה וּבִטְּלוּ אֶת־פַּחַד הָעִנּוּיִים: כְּשֶׁאֲנַחְנוּ שׁוֹמְעִים הַיּוֹם אֶת־צָרוֹת
הַבַּחוּרִים הָאֵלֶּה רְעָדָה תֹּאחֲזֵנוּ וְהֵם לֹא לְבַד שֶׁרָאוּ וְלֹא לְבַד
שֶׁשָּׁמְעוּ אֶת־הַפְּקֻדָּה הָאֲיֻמָּה לְהוֹצִיאָהּ לַפֹּעַל בּוֹ בַּמָּקוֹם כִּי אִם־
י גַּם־סָבְלוּ וְעוֹד יוֹתֵר נִתְחַזְּקוּ עַל־יְדֵי עִנּוּיֵי הָאֵשׁ: וּמַה מַּכְאִיב יוֹתֵר
מֵאֵלֶּה הֲלֹא כֹּחַ־הָאֵשׁ הַחַד וְהַקָּצָר הָרַס מַהֵר אֶת־הַגְּוִיּוֹת:
יא וְאַל־יְהִי לְפֶלֶא בְּעֵינֵיכֶם שֶׁהַתְּבוּנָה הִתְחַזְּקָה עַל־הָאֲנָשִׁים
הָאֵלֶּה בְּתוֹךְ הָעִנּוּיִים אִם־בִּינַת אִשָּׁה בָּזָה לְכָל־מִינֵי יִסּוּרִים כְּפוּלִים
יב וּמְכֻפָּלִים: יַעַן כִּי הָאֵם שֶׁל־שִׁבְעַת הַצְּעִירִים סָבְלָה אֶת־הַיִּסּוּרִים
יג שֶׁל־כָּל־אֶחָד מִבָּנֶיהָ: הַבִּיטוּ־נָא וּרְאוּ מַה חֲזָקִים עֲבוֹתוֹת הָאַהֲבָה
יד שֶׁל־אַהֲבַת יְלָדִים הַמְקַשְּׁרוֹת כָּל־הַנּוֹלָדִים אֶל־רַחֲמֵי הַלֵּב: הֲלֹא גַם
חַיּוֹת חַסְרוֹת בִּינָה אוֹתָם הָרַחֲמִים וְהַחֶמְלָה לָהֶן לַנּוֹלָדִים מֵהֶן כְּמוֹ
טו לִבְנֵי הָאָדָם: הִנֵּה מִבַּעֲלֵי הַכָּנָף מְקַנְּנִים הַבֵּיתִיִּים תַּחַת הַגַּגּוֹת לְהָגֵן
טז עַל־אֶפְרוֹחֵיהֶן: הָאֲחֵרוֹת דּוֹגְרוֹת עַל־רָאשֵׁי הֶהָרִים וּבִנְקִיקֵי סְלָעִים
תְּלוּלִים וּבְחוֹרֵי עֵצִים וּבְצַמְּרוֹתֵיהֶם וּמוֹצִיאוֹת אוֹתָם לָאוֹר וְעוֹצְרוֹת
יז בְּכָל־הַמִּתְקָרֵב: וְאִם לֹא יַעֲלֶה בְיָדָן לַעְצֹר מְעוֹפְפוֹת הֵן סְבִיבָם
בְּצַעַר מָלֵא אַהֲבָה וְקוֹרְאוֹת אוֹתָם אֲלֵיהֶן בְּקוֹלָן וְעוֹזְרוֹת בְּכָל־כֹּחָן
יח לְיַלְדֵיהֶן: וּלְאֵיזֶה צֹרֶךְ יֵשׁ לְהוֹכִיחַ מֵהַחַיּוֹת חַסְרוֹת הַדַּעַת אֶת־
יט חֶמְלָתָן עַל־יַלְדֵיהֶן: אִם־גַּם הַדְּבוֹרִים עוֹצְרוֹת בְּעַד הַמִּתְקָרֵב בְּעוֹנַת
עֲשִׂיַּת חַלּוֹת הַדְּבַשׁ וּכְמוֹ בְּעֹקֶץ בַּרְזֶל עוֹקְצוֹת הֵן אֶת־הַקְּרֵבִים אֶל־
כ כַּוָּרְתָן וְעוֹצְרוֹת בָּהֶם בִּמְסִירוּת נֶפֶשׁ: אֲבָל לֹא כָכָה אֶם־הַבַּחוּרִים
הַדּוֹמָה בְרוּחָהּ לְאַבְרָהָם אֲשֶׁר הָרַחֲמִים לֹא שִׁנּוּ אֶת־דַּעְתָּם:
טו הוֹי תְּבוּנַת יְלָדִים שֹׁלֶטֶת עַל־הַיְּצָרִים וְיִרְאַת אֱלֹהִים הַנַּעֲרָצָה
ב לָאֵם מִבָּנֶיהָ: אִם־שְׁתֵּי בְרֵרוֹת הָיוּ לְפָנֶיהָ יִרְאַת הָאֱלֹהִים וְהַצָּלַת
ג שִׁבְעַת בָּנֶיהָ לְחַיֵּי שָׁעָה לְפִי הַבְטָחַת הֶעָרִיץ: וְהִיא אָהֲבָה יוֹתֵר
ד אֶת־יִרְאַת הָאֱלֹהִים הַמַּצִּילָה לְחַיִּים נִצְחִיִּים לְפִי הַבְטָחַת אֵל: בְּאֵיזֶה
אֹפֶן אֲתָאֵר אֶת־רִגְשֵׁי הָאַהֲבָה שֶׁל־הַהוֹרִים לַיְלָדִים אֲשֶׁר אֶת־חוֹתָם
דְּמִיוֹנָם בְּרוּחַ וּבְתֹאַר מַחְתִּימִים הֵם בְּאֹפֶן מַפְלִיא עוֹד בְּגִישׁוּתָם
ה הַרְבֵּה בְּיִחוּד הָאִמָּהוֹת הַמַּרְגִּישׁוֹת יוֹתֵר עִם־יַלְדֵיהֶן מֵהָאָבוֹת: יַעַן

כ (Ὦ βασιλέων λογισμοὶ βασιλικώτεροι) וחירותית יותר מבני חורים. — הדומה ברוחה לאברהם. שהעלה את בנו על המזבח. —

כִּי־בְמִדָּה שֶׁהָאִמָּהוֹת חַלָּשׁוֹת בָּרוּחַ וְלֵדוֹתֵיהֶן רַבּוֹת כֵּן וְעוֹד
ו יוֹתֵר אוֹהֲבוֹת הֵן יְלָדִים: מֵהָאִמָּהוֹת כֻּלָּן נַעֲשְׂתָה אֵם שִׁבְעַת הַבָּנִים
אוֹהֶבֶת יְלָדִים בְּיוֹתֵר אֲשֶׁר בְּשִׁבְעָה הֵרָיוֹנוֹת טִפְּחָה וְרִבְּתָה אֶת־
ז אַהֲבָתָהּ אֲלֵיהֶם: וַאֲשֶׁר בְּהַרְבֵּה חֶבְלֵי לֵדָה אֵצֶל כָּל־אֶחָד וְאֶחָד
ח הַחֶמְלָה עֲלֵיהֶם כָּפְתָה עָלֶיהָ: וַאֲשֶׁר בִּגְלַל יִרְאַת אֵל לֹא שָׂמָה לִבָּהּ
ט לְהַצָּלַת יְלָדֶיהָ לְחַיֵּי שָׁעָה: אֲבָל לֹא־כֵן כִּי גַם־בִּגְלַל הַטּוֹב וְהַיָּפֶה
י שֶׁהָיָה בְּבָנֶיהָ וְהִשָּׁמְעָם לַתּוֹרָה הָיְתָה אַהֲבָתָהּ עַזָּה אֲלֵיהֶם: הֲלֹא
הָיוּ צַדִּיקִים וּמְבִינִים וְגִבּוֹרִים וּבַעֲלֵי נֶפֶשׁ רָמָה וְנֶאֱמָנִים לָאַחִים
וְאוֹהֲבִים אֶת־אִמָּם בְּמִדָּה כָּזוֹ שֶׁעַד־מוֹתָם שָׁמְעוּ בְּקוֹלָהּ לִשְׁמֹר אֶת־
יא הַמִּצְוֹת: וּבְכָל־זֹאת אַף־כִּי כֹּה גְדוֹלִים הָיוּ הַגּוֹרְמִים שֶׁקָּשְׁרוּ אֶת־
הָאֵם בְּאַהֲבָה אֶל־הַיְלָדִים לֹא יָכְלוּ הָעִנּוּיִים הַשּׁוֹנִים לְהַטּוֹת אֶת־
יב תְּבוּנָתָהּ הַצֶּדֶק: כִּי אִם־כָּל־אֶחָד לְעַצְמוֹ וְאֶת־כֻּלָּם יַחַד זֵרְזָה הָאֵם
יג לָמוּת בְּעַד יִרְאַת הָאֱלֹהִים: הוֹי תְּבוּנָה נַעֲלָה הוֹי אַהֲבַת הוֹרִים
יד וְחִבָּה לְהוֹרִים הוֹי אוֹמֶנֶת הוֹי רִגְשׁוֹת הָאִמָּהוֹת שֶׁאֵין לְנַצְּחָם: אֶחָד
אַחֲרֵי הַשֵּׁנִי רָאֲתָה הָאֵם מְעֻנֶּה וְנִשְׂרָף וְלֹא מָעֲדָה בְּכֹחַ יִרְאַת
טו הָאֱלֹהִים: חֲתִיכוֹת בְּשַׂר בָּנֶיהָ רָאֲתָה נְמַקּוֹת מִסָּבִיב לָאֵשׁ וְאֶת
אֶצְבְּעוֹת הָרַגְלַיִם וְהַיָּדַיִם מְפַרְפְּרוֹת עַל־הָאֲדָמָה וְאֶת רְצוּעוֹת בְּשַׂר
טז הָרֹאשׁ עַד־הַלְּחָיַיִם מֻשְׁלָכוֹת סָבִיב כְּמוֹ מַסֵּכוֹת: הוֹי אֵם מַה־מָּרִים
יז הָיוּ בְשָׁעָה זוֹ הַמַּכְאוֹבִים שֶׁנָּשִׂית בָּהֶם מִבְּשָׁעַת לֶדֶת בָּנַיִךְ: הוֹי
יח הָאִשָּׁה הַיְחִידָה שֶׁהֵבִיאָה לָעוֹלָם אֶת־יִרְאַת הָאֱלֹהִים הַשְּׁלֵמָה: לֹא
הֵנִיא אוֹתָךְ הַבְּכוֹר כַּאֲשֶׁר הוֹצִיא אֶת־נִשְׁמָתוֹ וְלֹא הַשֵּׁנִי בְּעֵת הַבִּיטוֹ
יט אֵלַיִךְ הָאֻמְלָלָה מִתּוֹךְ עִנּוּיָיו וְלֹא הַשְּׁלִישִׁי כְּשֶׁיָּצְאָה נִשְׁמָתוֹ: גַּם
לֹא בָכִית כִּרְאוֹתֵךְ אֶת־הָעֵינַיִם הַקְּפוּאוֹת שֶׁל־כָּל־אֶחָד מַבִּיטוֹת מִתּוֹךְ־
כ הָעִנּוּיִים אֶל־מְסַגְּפָיו וְאֶת נִשְׁמַת אַפָּם הַמּוֹדִיעָה עַל־קִצָּם: וְלֹא
הוֹרַדְתְּ דְּמָעוֹת כִּרְאוֹתֵךְ אֶת־בְּשַׂר בָּנַיִךְ נִשְׂרָף חֲתִיכָה אַחַר חֲתִיכָה
אֵיךְ יָד אַחֲרֵי יָד נֶחְתֶּכֶת אֵיךְ רֹאשׁ אַחֲרֵי רֹאשׁ נִכְרָת וּגְוִיָּה נוֹפֶלֶת
עַל־גְּוִיָּה גַּם בִּרְאוֹתֵךְ אֶת־הֶהָמוֹן הַמְמַלֵּא אֶת־הַכִּכָּר לְרֶגֶל עִנּוּיֵי
כא בָּנַיִךְ: מַנְגִּינוֹת בְּנוֹת הַשִּׁיר וְקוֹלוֹת הַבַּרְבּוּרִים אֵינָם מוֹשְׁכִים אֶת־

טו כ את־ההמון הממלא את־הככר. אומות העולם היו אוהבים תענוג זה בכל הדורות — להסתכל בעינוייהם של שבוייהם הנטרפים בשיני חיות טורפות שבקירקוס, והיו מומחים גדולים בהמצאת אותם העינויים למן הרומיים והיוונים ועד בני בניהם, בעלי האינקביזיציה וצאצאיהם בעלי מחנות ההסגר שבדורותינו. —

הַשּׁוֹמְעִים לְהַקְשָׁבָה כְּמוֹ קוֹלוֹת יְלָדִים הַקּוֹרְאִים מִתּוֹךְ עִנּוּיִים
כב לְאִמָּם׃ וּמַה־עֲצוּמִים וּמַה־גְּדוֹלִים הָיוּ עִנּוּיֵי הָאֵם בְּשָׁעָה שֶׁעֻנּוּ בָּנֶיהָ
כג בְּאוֹפַנִּים וּכְלֵי־כְוִיָּה׃ אוּלָם הַתְּבוּנָה יִרְאַת הָאֱלֹהִים הִפְנְתָה אֶת־
עֶשְׁתּוֹנוֹתֶיהָ בְּעֹז בְּתוֹךְ־מִלְחֶמֶת הַיְצָרִים לְהַטּוֹת דַּעַת מֵאַהֲבַת
כד הַיְלָדִים בָּעוֹלָם הַזֶּה׃ אַף כִּי־רָאֲתָה אֶת־אָבְדַן שִׁבְעַת בָּנֶיהָ וְשִׁפְעַת
הַסִּגּוּפִים הַשּׁוֹנִים שָׂמָה הָאֵם הָאֲצִילָה אֶת־הַכֹּל לְאַל בְּכֹחַ אֱמוּנָתָהּ
כה בֵּאלֹהִים׃ דּוֹמָה הָיְתָה כְּאִלּוּ עָמְדָה בַּמּוֹעָצָה וְרָאֲתָה בְּרוּחָהּ אֶת־
כו הַיּוֹעֲצִים הַקָּשִׁים טֶבַע וִיצִירָה וְאַהֲבַת יְלָדִים וְעִנּוּיֵי יְלָדִים׃ וּמַחֲזִיקָה
כז הָאֵם שְׁתֵּי אַבְנֵי גוֹרָל הַמְּבִיאוֹת עַל־יְלָדֶיהָ מָוֶת וְחַיִּים׃ וְלֹא הֶחֱלִיטָה
כח לְהַצִּיל אֶת־חַיֵּי שִׁבְעַת בָּנֶיהָ לְחַיֵּי שָׁעָה׃ כִּי אִם־הַבַּת זָכְרָה אֶת־
כט נִסְיוֹנוֹתָיו שֶׁל־אַבְרָהָם יְרֵא הָאֱלֹהִים׃ אַתְּ אֵם הָאֻמָּה נוֹקֶמֶת הַתּוֹרָה
ל מְגִנָּה יִרְאַת הָאֱלֹהִים נוֹשֵׂאת זֵר־הַנִּצָּחוֹן בְּמִלְחֶמֶת הַנֶּפֶשׁ׃ עָמַדְתְּ
לא בְּנִסָּיוֹן יוֹתֵר נֶאֱצָל מִגְּבָרִים וּבְסַבְלָנוּת הָיִית גִּבּוֹרָה מִגִּבּוֹרִים׃ יַעַן
כִּי כְתֵבַת נֹחַ בַּמַּבּוּל שֶׁשָּׁטַף אֶת־הָעוֹלָם אֲשֶׁר נָשְׂאָה אֶת־הָעוֹלָם
לב בְּקִרְבָּם וְעָמְדָה בְעֹז בִּפְנֵי הַמִּשְׁבָּרִים׃ כָּכָה אַתְּ שׁוֹמֶרֶת הַתּוֹרָה
סוֹבֶלֶת מֵהֲמוֹן דָּכְיָם שֶׁל־הַיְצָרִים סְבִיבוֹתַיִךְ וּמְאֻיֶּמֶת בְּרוּחוֹת חֲזָקוֹת
עִנּוּיֵי בָּנַיִךְ עָמַדְתְּ בְּאֹמֶץ בִּפְנֵי הַסְּעָרוֹת שֶׁסָּעֲרוּ עַל־יִרְאַת הָאֱלֹהִים׃

טז וְאִם אֵפוֹא אִשָּׁה שֶׁהִיא גַם־יְשִׁישָׁה גַּם־אֵם לְשִׁבְעָה יְלָדִים
יָכְלָה לְהַחֲזִיק מַעֲמָד וְלִרְאוֹת בְּעִנּוּיֵי מָוֶת שֶׁל־בָּנֶיהָ בָּרוּר שֶׁהַתְּבוּנָה
ב יִרְאַת הָאֱלֹהִים הִיא הַשַּׁלֶּטֶת הַיְּחִידָה עַל־הַיְצָרִים׃ הֶרְאֵיתִי
שֶׁלֹּא גְּבָרִים בִּלְבַד שָׁלְטוּ עַל־הַיְצָרִים כִּי אִם־גַּם־אִשָּׁה בָּזָה לָעִנּוּיִים
ג הַגְּדוֹלִים בְּיוֹתֵר׃ גַּם־הָאֲרָיוֹת מִסָּבִיב לְדָנִיֵּאל לֹא הָיוּ כֹּה פִּרְאִים
וְלֹא הַכִּבְשָׁן שֶׁל־מִישָׁאֵל הַבּוֹעֵר בְּאִשּׁוֹ הָאוֹכֶלֶת כְּמוֹ שֶׁלָּהֲטָה הָאַהֲבָה
הַטִּבְעִית לִילָדֶיהָ מִסָּבִיב לָאִשָּׁה הַהִיא בְּשָׁעָה שֶׁרָאֲתָה אֶת־שִׁבְעַת
ד בָּנֶיהָ הַמְעֻנִּים׃ אֶפֶס בְּכֹחַ הַתְּבוּנָה שֶׁל יִרְאַת אֱלֹהִים כָּבְשָׁה הָאֵם
ה יְצָרִים כֹּה גְדוֹלִים וְכֹה אַדִּירִים׃ וְהִנֵּה אֶפְשָׁר לִשְׁקֹל בְּדַעַת גַּם אֶת־
הַדָּבָר הַזֶּה שֶׁאִלּוּ הָיְתָה הָאִשָּׁה רַכַּת־לֵב אַף כִּי הָיְתָה מְיַלֶּלֶת עֲלֵיהֶם
ו וְהָיְתָה אוּלַי מְדַבֶּרֶת כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה׃ אַלְלַי לִי אֻמְלָלָה וּפִי־כַמָּה עֲלוּבָה
ז שִׁבְעָה בָנִים יָלַדְתִּי וְאֵינֶנִּי אֵם אַף לְאֶחָד׃ לַשָּׁוְא שִׁבְעָה הֵרָיוֹנוֹת לְלֹא
תוֹעֶלֶת שֶׁבַע פְּעָמִים עֲשָׂרָה חֳדָשִׁים לְלֹא פְּרִי עֲמַל הָאוֹמֶנֶת מְעֻשָּׁקוֹת
ח יַרְחֵי הַיְנִיקָה׃ לַשָּׁוְא בָּנַי סָבַלְתִּי חֶבְלֵי הַלֵּדָה הָרַבִּים וְדַאֲגוֹת

ט גְּדוּלְכֶם הַקָּשׁוֹת מֵאֵלֶּה׃ אַלְלַי לִי עַל־יְלָדַי מֵהֶם בִּלְתִּי נְשׂוּאִים
מֵהֶם נְשׂוּאִים לָרִיק לֹא אֶרְאֶה בָנִים מִכֶּם לֹא אֶקָּרֵא אִמָּא וִיאַשְּׁרוּנִי
י אֲחֵרִים׃ אַלְלַי לִי אֵם לְבָנִים רַבִּים וְיָפִים נִשְׁאַרְתִּי אַלְמָנָה גַּלְמוּדָה
יא וְרַבַּת דְּמָעוֹת׃ וְאַחֲרֵי מוֹתִי לֹא יִהְיֶה לִי אַף אֶחָד מִבָּנַי לְקָבְרֵנִי׃
יב אֲבָל קִינָה זוֹ לֹא קוֹנְנָה כְּלָל וּכְלָל הָאֵם הַנַּעֲלָה וְהַיִּרְאָה
אֶת־אֱלֹהִים וְלֹא מָנְעָה אַף אֶחָד מֵהֶם מִלֶּכֶת לָמוּת וְלֹא הִתְאַבְּלָה
יג עַל־הַמּוּמָתִים׃ אוּלָם כְּאִלּוּ עֲשׂוּיָה רוּחָם בַּרְזֶל עָשׂוֹת וּכְאִלּוּ לָשׁוּב
וְלָלֶדֶת בָּנִים לִנְצִחִיּוּת כַּמִּסְפָּר הַהוּא זֵרְזָה אוֹתָם בְּתַחֲנוּנִים אֶל־הַמָּוֶת
יד בְּעַד יִרְאַת אֱלֹהִים׃ הוֹי אֵם אַתְּ הַנִּלְחֶמֶת עַל־יִרְאַת אֱלֹהִים זְקֵנָה
וְאִשָּׁה בְּדַעְתֵּךְ הַתַּקִּיפָה נִצַּחַתְּ גַּם אֶת־הֶעָרִיץ וּבְמַעֲשִׂים וּדְבָרִים
טו נִמְצֵאת אַדִּירָה גַּם מִגֶּבֶר׃ הֲלֹא כַּאֲשֶׁר נִתְפַּשְׂתְּ יַחַד עִם בָּנַיִךְ עָמַדְתְּ
טז וְרָאִית בְּעִנּוּיֵי אֶלְעָזָר וְאָמַרְתְּ לְבָנַיִךְ בַּלָּשׁוֹן הָעִבְרִית׃ בָּנַי הַקְּרָב
הוּא נַעֲלֶה כְּשֶׁתִּדָּרְשׁוּ אֵלָיו לְהָעִיד בְּעַד עַמְּכֶם הִלָּחֲמוּ בְּלֵב מְרוֹמָם
יז עַל־תּוֹרַת הָאָבוֹת׃ יַעַן לְחֶרְפָּה יִהְיֶה אִם־הַיָּשִׁישׁ יִשָּׂא אֶת־הַיִּסּוּרִים
עַל־יִרְאַת אֱלֹהִים וְאַתֶּם הַצְּעִירִים מִמֶּנּוּ תֵּחַתּוּ מִפְּנֵי הָעִנּוּיִים׃
יח—יט זִכְרוּ כִּי מִידֵי אֱלֹהִים נָפַל לָכֶם חֶבֶל בָּעוֹלָם וְחֵלֶק בַּחַיִּים׃ וּבַעֲבוּר
כ זֶה חַיָּבִים אַתֶּם לָשֵׂאת כָּל־עָמָל בְּעַד הָאֱלֹהִים׃ בַּעֲדוֹ גַּם אַבְרָהָם
אָבִינוּ מִהֵר לִשְׁחֹט אֶת־בְּנוֹ אֶת־יִצְחָק אֲבִי לְאֻמִּים וְזֶה לֹא נִבְהַל
כא כִּרְאוֹתוֹ אֶת־יַד אָבִיו עִם־הַמַּאֲכֶלֶת יוֹרֶדֶת עָלָיו׃ וְגַם דָּנִיֵּאל הַצַּדִּיק
הָשְׁלַךְ אֶל־הָאֲרָיוֹת וַחֲנַנְיָה וַעֲזַרְיָה וּמִישָׁאֵל הָשְׁלְכוּ לְתוֹךְ כִּבְשַׁן
כב אֵשׁ וְסָבְלוּ לְמַעַן אֱלֹהִים׃ וְאַתֶּם אֵפוֹא בְּאוֹתָהּ הָאֱמוּנָה בֵּאלֹהִים
כג אַל־תֵּעָצֵבוּ׃ כִּי לֹא מִן־הַהִגָּיוֹן הוּא לָדַעַת בִּידִיעָה בְּרוּרָה אֶת־יִרְאַת
הָאֱלֹהִים וְלֹא לַעֲמֹד בִּפְנֵי הַיִּסּוּרִים׃
כד בְּדִבּוּרִים אֵלֶּה הִזְהִירָה אֵם הַשִּׁבְעָה אֶת כָּל־אֶחָד מִבָּנֶיהָ
כה בְּדַבְּרָהּ עַל־לִבּוֹ לִבְחֹר בַּמָּוֶת מִלַּעֲבֹר אֶת־מִצְוַת אֱלֹהִים׃ מִלְּבַד
זֹאת יָדֹעַ יָדְעוּ כִּי בְּמוֹתָם בְּעַד אֱלֹהִים יִחְיוּ לֵאלֹהִים כְּמוֹ אַבְרָהָם
יִצְחָק וְיַעֲקֹב וְהָאָבוֹת כֻּלָּם׃
יז סִפְּרוּ גַם־אֲחָדִים מִנּוֹשְׂאֵי הָרְמָחִים כִּי כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ לִסְחֹב גַּם
אוֹתָהּ לַמָּוֶת הִתְנַפְּלָה אֶל־תּוֹךְ־הָאֵשׁ לְבִלְתִּי נְגֹעַ אִישׁ בִּבְשָׂרָהּ׃
ב הוֹי אֵם עִם־שִׁבְעַת הַבָּנִים בִּטַּלְתְּ אֶת־תָּקְפּוֹ שֶׁל הֶעָרִיץ

טז כ אבי לאמים. ככתוב: ושני לאמים ממעיך יפרדו (ברא׳ כ״ה כ״ג). —

ג וְהֵפַרְתְּ אֶת־מְזִמּוֹתָיו הָרָעוֹת וְהוֹכַחַתְּ אֶת־רוֹמְמוּת הָאֱמוּנָה: יַעַן אַתְּ
תִּקְרָה הַנִּשְׁעֶנֶת עַל עַמּוּד בָּנַיִךְ נָשָׂאת מִבְּלִי־לָמוּט אֶת־זַעֲזוּעַ
ד הָעִנּוּיִים: יִהְיֶה אֵפוֹא לִבֵּךְ סָמוּךְ וּבָטוּחַ הָאֵם בַּעֲלַת נֶפֶשׁ נַעֲלָה
ה הֲלֹא תִּקְוַת תּוֹחַלְתֵּךְ רְצוּיָה לֵאלֹהִים: הַיָּרֵחַ בָּרָקִיעַ יַחַד עִם־
הַכּוֹכָבִים לֹא יַעֲמֹד כֹּה נִשְׂגָּב כַּאֲשֶׁר אַתְּ עוֹמֶדֶת בְּכָבוֹד אֵצֶל
אֱלֹהִים כִּי הוֹלַכְתְּ שִׁבְעַת בָּנַיִךְ הַדּוֹמִים לְכוֹכָבִים בַּשְּׁבִיל הַמַּזְהִיר
ו אֶל יִרְאַת אֱלֹהִים וַתַּעֲמִדִי בַשָּׁמַיִם אִתָּם יָחַד: הֲלֹא חִנּוּךְ בָּנַיִךְ
הָיָה כְּחִנּוּךְ־בֶּן־אַבְרָהָם:
ז אִלּוּ הָיָה בְיָדֵנוּ לְצַיֵּר בִּתְמוּנָה אֶת־קוֹרוֹת יִרְאַת אֱלֹהִים שֶׁלָּךְ
הֲלֹא יִתְחַלְחֲלוּ הַמִּסְתַּכְּלִים בְּאֵם שִׁבְעַת הַבָּנִים הַסּוֹבֶלֶת לְמַעַן
ח יִרְאַת אֱלֹהִים עִנּוּיִם מְשֻׁנִּים עַד־מוֹתָהּ: וְגַם נָכוֹן הָיָה לַחֲרֹת עַל־
הַצִּיּוּן הַזֶּה לְזִכָּרוֹן לִבְנֵי־עַמֵּנוּ אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה:
ט פֹּה נִטְמְנוּ
יָשִׁישׁ נַעֲלֶה
וְאִשָּׁה יְשִׁישָׁה
וְשִׁבְעַת בָּנֶיהָ
מֵחֲמַס עָרִיץ
אֲשֶׁר אָמַר לְהַכְרִית אֶת־מְדִינַת הָעִבְרִים:
י וְאֵלֶּה הִצִּילוּ אֶת־הָעָם
בְּנָשְׂאָם עֵינֵיהֶם לֵאלֹהִים
וְסָבְלוּ אֶת־הָעִנּוּיִים עַד־מוֹתָם:
יא—יב וּבֶאֱמֶת הָיְתָה זֹאת מִלְחֶמֶת־יָהּ אֲשֶׁר נִלְחֲמוּ הֵם: כִּי
הִתְחָרְתָה אָז שְׁלֵמוּת הַמִּדּוֹת הַבּוֹחֶרֶת בְּמִדַּת הַסַּבְלָנוּת פְּרַס
יג הַנִּצָּחוֹן הָיְתָה הַנִּצְחִיּוּת בְּחַיֵּי עוֹלָם: אֶלְעָזָר נִלְחַם בָּרֹאשׁ אֵם
יד שִׁבְעַת הַבָּנִים הִשְׁתַּתְּפָה בְּהִתְחָרוּת הָאַחִים נִלְחָמוּ: הֶעָרִיץ נִלְחַם
טו כְּנֶגְדָּם הָעוֹלָם וּבְנֵי־הַתְּמוּתָה הִסְתַּכְּלוּ: נִצְּחָה יִרְאַת אֱלֹהִים שֶׁהִגִּישָׁה
טז אֶת זֵר־הַנִּצָּחוֹן לַלּוֹחֲמִים בַּעֲדָהּ: מִי לֹא־יִשְׁתּוֹמֵם עַל־הָאַתְלֵטִים
בְּעַד חֻקַּת הָאֱמֶת מִי לֹא־תֹאחֲזֵנוּ רְעָדָה בִּפְנֵיהֶם:
יז—יח הֶעָרִיץ עַצְמוֹ וְכָל־הַמּוֹעֵצָה הִתְפַּלְאוּ בְּסַבְלָנוּתָם: בַּעֲבוּר
זֶה עוֹמְדִים הֵם עַתָּה קְרוֹבִים לְכִסֵּא אֱלֹהִים וְחַיִּים הֵם אֶת חַיֵּי־

יז ה בַּשְּׁבִיל הַמַּזְהִיר. אולי כוונתו לדניאל י״ב ד׳: והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע. —

יט הַנֶּצַח הַמְאֻשָּׁרִים: וְכֵן אוֹמֵר מֹשֶׁה וְכָל־הַקְּדוֹשִׁים תַּחַת יָדֶיךָ:
כ וְהַקְּדוֹשִׁים הָאֵלֶּה הַמְכֻבָּדִים בִּגְלַל אֱלֹהִים מְכֻבָּדִים לֹא בְכָבוֹד זֶה
לְבַד כִּי אִם־גַּם עַל־אֲשֶׁר בִּזְכוּתָם לֹא הִשְׁתַּלְּטוּ הָאוֹיְבִים עַל־עַמֵּנוּ:
כא-כב וְהֶעָרִיץ נֶעֱנַשׁ וְאֶרֶץ הַמּוֹלֶדֶת טֹהֲרָה: הֵם נַעֲשׂוּ כְּאִלּוּ כֹּפֶר חַטְּאֵי
הָעָם בְּדָם הַחֲסִידִים הָאֵלֶּה וּבְמוֹתָם הַמְכַפֵּר הִצִּילָה הַהַשְׁגָּחָה
הָאֱלֹהִית אֶת־יִשְׂרָאֵל הַנָּתוּן לִפְנֵי־זֶה בִּמְצוּקָה:
כג כִּי עַל־גְּבוּרָתָם בִּשְׁלֵמוּת הַמִּדּוֹת וְעַל־כֹּחַ־סַבְלָנוּתָם בְּעִנּוּיִים
שָׂם אַנְטִיוֹכוֹס אֶת עֵינָיו וְהִכְרִיז לְאַנְשֵׁי חֵילוֹ אֶת־סַבְלָנוּתָם לְמוֹפֵת:
כד וְאָמְנָם הָיוּ לוֹ בֵּינֵיהֶם גִּבּוֹרֵי מִלְחָמָה לִקְרָב וּלְמָצוֹר וְנִצַּח וְהִשְׁמִיד
אֶת־אוֹיְבָיו כֻּלָּם:
יח אַתֶּם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִזֶּרַע אַבְרָהָם הַטּוּ לִבְּכֶם לַתּוֹרָה הַזֹּאת
ב וִהְיוּ בְּכָל־דַּרְכֵיהֶם יִרְאֵי אֱלֹהִים: בְּהַכִּירְכֶם שֶׁהַשְּׁלִיטָה עַל־הַיְצָרִים
הִיא הַתְּבוּנָה יִרְאַת הָאֱלֹהִים וְלֹא עַל־הַיִּסּוּרִים הַפְּנִימִיִּים לְבַד כִּי
אִם־גַּם־עַל־הַיִּסּוּרִים הַחִיצוֹנִיִּים:
ג מִפְּנֵי שֶׁהֵם מָסְרוּ אֶת גּוּפוֹתֵיהֶם לְיִסּוּרִים בְּעַד יִרְאַת אֱלֹהִים
הֶעֱרָצוּ לֹא רַק עַל־יְדֵי בְּנֵי הָאָדָם כִּי אִם־גַּם נִמְצְאוּ רְאוּיִם לָקַחַת
חֵלֶק בֵּאֱלֹהוּת:
ד וְעַל־יָדָם בָּא הַשָּׁלוֹם לָעָם וְאַחַר שֶׁחִדְּשָׁה אֶרֶץ הַמּוֹלֶדֶת לְפִי־
ה הַחֻקָּה הֻכּוּ הָאוֹיְבִים: וְהֶעָרִיץ אַנְטִיוֹכוֹס נֶעֱנַשׁ גַּם עֲלֵי־אֲדָמוֹת וְגַם
נִפְרַע מִמֶּנּוּ אַחֲרֵי מוֹתוֹ כִּי כַּאֲשֶׁר לֹא עָלָה בְיָדוֹ כְּלָל וּכְלָל
לְהַכְרִיחַ אֶת־יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַיִם לָלֶכֶת בְּדַרְכֵי הַגּוֹיִם וּלְשַׁנּוֹת אֶת־מִנְהֲגֵי
אֲבוֹתֵיהֶם עָלָה מֵעַל יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַיִם וַיֵּצֵא לַמִּלְחָמָה עַל־הַפָּרְסִים:
ז וַתְּדַבֵּר אֵם שִׁבְעַת הַבָּנִים הַצַּדֶּקֶת גַּם אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה
לִילָדֶיהָ הָיִיתִי בְּתוּלָה צְנוּעָה וְלֹא יָצָאתִי מִבֵּית אָבִי שָׁמַרְתִּי עַל־
ח הַצֵּלָע הַבְּנוּיָה: לֹא עִנָּה אוֹתִי הַבְּלִיַּעַל בַּמִּדְבָּר הַמַּשְׁחִית בַּשָּׂדֶה
גַּם לֹא טִמֵּא הַבְּלִיַּעַל הַנָּחָשׁ בְּפִתּוּיו אֶת־צְנִיעוּת בְּתוּלַי בִּתְקוּפַת

כ לסוף פי״ט השוה דב׳ ל״ג ג׳ כל קדושיו בידך. —
יח ו ז ויצא למלחמה על־הפרסים. אין הכותב מאריך לספר על מותו של אנטיוכוס,
משום שהיה ידוע לקורא דבריו (ע׳ מק״ב ט׳). — ולא יצאתי מבית אבי. השוה
תהל׳ מ״ה י״ד כל־כבודה בת־מלך פנימה. — שמרתי על־הצלע הבנויה. כלו׳
שמרה על צניעותה של אשה (השוה ברא׳ ב׳ כ״ד ויבן אלהים את הצלע אשר לקח, ובב״ר
ח י״ח התבונן מאין לבראתה... אלא ממקום צנוע באדם). — המשחית בשדה. ע׳ דב׳

ט פְּרִיחָתִי נִשְׁאַרְתִּי קְשׁוּרָה עִם אִישִׁי: כְּשֶׁגָּדְלוּ אֵלֶּה מֵת הָאָב אַשְׁרָיו
יַעַן חַי חַיָּיו עִם־בָּנִים רַבִּים וּתְקוּפַת חַיֵּי הַשְּׁכֹל לֹא הֶעֱצִיבָה אֶת־
י רוּחוֹ: בְּעוֹדֶנּוּ חַי אִתָּנוּ הָיָה מְלַמֵּד אֶתְכֶם אֶת הַתּוֹרָה וְאֶת
יא הַנְּבִיאִים: אֶת־רֶצַח הֶבֶל בִּידֵי קַיִן הָיָה קוֹרֵא לְפָנֵינוּ וְאֶת עֲקֵדַת
יב יִצְחָק וְאֶת יוֹסֵף בְּבֵית־הָאֲסוּרִים: הָיָה מְדַבֵּר אִתָּנוּ עַל־דְּבַר פִּינְחָס
הַקַּנָּאִי וְהָיָה מְלַמֵּד אֶתְכֶם עַל־דְּבַר חֲנַנְיָה וַעֲזַרְיָה וּמִישָׁאֵל בָּאֵשׁ:
יג–יד הָיָה מְקַלֵּס אֶת־דָּנִיֵּאל בְּגֹב הָאֲרָיוֹת וְהָיָה מְאַשְּׁרוֹ: וְהָיָה מְשַׁנֵּן לָכֶם
אֶת־סֵפֶר יְשַׁעְיָהוּ הָאוֹמֵר כִּי תֵלֵךְ בְּמוֹ־אֵשׁ לֹא תִכָּוֶה וְלֶהָבָה לֹא
טו תִבְעַר־בָּךְ: הָיָה שָׁר לָנוּ אֶת־שִׁירֵי דָוִד הָאוֹמֵר רַבּוֹת רָעוֹת צַדִּיק:
טז וְהָיָה מְבָאֵר לָנוּ אֶת־מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה הָאוֹמֵר עֵץ־חַיִּים הִיא לְכָל־
יז הָעוֹשִׂים אֶת־חֶפְצוֹ: וְהָיָה מַסְכִּים עִם־יְחֶזְקֵאל הָאוֹמֵר הֲתִחְיֶינָה
יח הָעֲצָמוֹת הַיְבֵשׁוֹת הָאֵלֶּה: גַּם לֹא שָׁכַח אֶת־הַשִּׁירָה אֲשֶׁר לִמֵּד
יט מֹשֶׁה הָאוֹמֵר: אֲנִי אָמִית וַאֲחַיֶּה אֵלֶּה הֵם חַיֵּיכֶם וְאֹרֶךְ יְמֵיכֶם:
כ הוֹי הַיּוֹם הַהוּא הַמַּר וּבְכָל־זֹאת לֹא מַר כַּאֲשֶׁר עָרִיץ הַיְּוָנִים
הַמַּר כִּבָּה אֵשׁ בְּאֵשׁ תַּחַת הַדּוּדִים הָאֲיֻמִּים וּבַחֲרוֹנוֹ הַלּוֹהֵט הוֹלִיךְ
אֶת־שִׁבְעַת הַבָּנִים זֶרַע אַבְרָהָם אֶל־הַמָּזוֹר וְעוֹד פַּעַם אֶל־עִנּוּיָיו:
כא נִקֵּר אֶת־בָּבוֹת עֵינֵיהֶם חָתַךְ לְשׁוֹנָם וְהָרַג אוֹתָם בְּעִנּוּיִים שׁוֹנִים:
כב בִּגְלַל הַמַּעֲשִׂים הָאֵלֶּה עָנַשׁ אֱלֹהֵי הַצֶּדֶק אֶת־הַבְּלִיַּעַל וְיוֹסֵף
כג לְעָנְשׁוֹ: אֲבָל הַבָּנִים זֶרַע אַבְרָהָם וְהָאֵם הַנּוֹשֵׂאת זֵר־הַנִּצָּחוֹן נֶאֶסְפוּ
לְמַקְהֵלַת הָאָבוֹת אַחַר שֶׁקִּבְּלוּ נְשָׁמוֹת טְהוֹרוֹת וְנִצְחִיּוֹת מֵאֵת
כד הָאֱלֹהִים: אֲשֶׁר לוֹ הַתְּהִלָּה מֵעוֹלָם וְעַד עוֹלָם אָמֵן:

יד כ״ב כ״ה. – הבליעל־הנחש. סמל של מפתה ערום (ברא׳ ג׳ א׳). – לפי״ד השוה ישע׳
טו–יז מ״ג ב׳. – לפט״ו השוה תהל׳ ל״ד כ׳. – לפט״ז השוה משלי ג׳ י״ח. – לפי״ז השוה יחז׳
יח ל״ז ג׳. – אני אמית ואחיה. דב׳ ל״ב ל״ט. – חייכם וארך ימיכם. שם ל׳
כ׳. – הציטטות של הפסוקים נעשו, כנראה, מפי הזכרון מבלי לדייק. ואולי היתה לו לכותב
כוונה מיוחדת בכך. –

הספרים החיצונים

לתורה לנביאים לכתובים ושאר ספרים חיצונים

כרך שני

ספר שני

תכן כרך ב׳ ספר ב׳

ספר טוביה

מבוא

א. תוכן הספר.

הספר טוביה מספר מעשה כפול: מעשה טובי האב ומעשה טוביה הבן, ושני המעשים האלה קשורים קשר אמיץ.

טובי האב, מבני נפתלי, הגלה לנינוה עם גלות עשרת השבטים שגלו בימי הושע בן אלה. בעודו בארץ ישראל, כאשר בני שבטו מעלו מעל בה׳ ותעו אחרי העגלים אשר הקים ירבעם בן־נבט, גם אז היה טובי מחזיק בה׳, עולה לרגלים לירושלים ושומר את תורת משה. וכאשר גלה לנינוה גם שם היה מקיים את מצוות ה׳. שם מצא חן בעיני המלך שלמנאסר והמלך הפקידהו על כל צרכי ביתו וארצו לקנות אותם. הוא היה המשביר לארץ אשור: מטעם המלך בא גם למדי ושם הפקיד עשרה ככרי כסף ביד גבאל קרובו. טובי היה גומל חסדים טובים לחיים ולמתים, וביחוד למתי מצוה, כי המלכות בעת ההיא לפעמים לא היתה מניחה לקבור את מתי ישראל. פעם אחת, בחג השבועות, כאשר ישב לסעוד את סעודת החג, הגיד לו טוביה בנו כי מת אחד מבני ישראל מוטל ברחוב. עזב טובי את סעודת החג וקבר את המת. וכשהיה ישן בחצר הטילה צפור ממעל את צאתה בעיני טובי ונסתמא. וכאשר נעשה סגי־נהור ירד גם מנכסיו. הקב״ה נסה אותו נסיון אחר נסיון והוא עמד בכלן. בצרת נפשו התחנן אל ה׳ (א׳ א׳—ג׳ ו׳).

אותה שעה התחננה אל ה׳ גם שרה בת רעואל באחמתא שבמדי, כי גדל עליה כאב־לבה. לשבעה אנשים נתקדשה, לזה אחר זה, ולא נקראה על שם אחד מהם, כי כלם מתו מדי בואם לחדר החפה: בטרם יבאו אל שרה הרג אותם אשמדאי השד הרע. הקשיב ה׳ אל תפלת שניהם ושלח את רפאל המלאך לרפוא תחלואי שניהם ולתת את שרה בת רעואל לאשה לטוביה בן טובי (ג׳ ז׳—י״ג).

כאשר ירד טובי מנכסיו זכר את עשרת ככרי הכסף אשר הפקיד ביד גבאל במדי וצוה את טוביה לבקש מאת גבאל את הפקדון. ובהיות טוביה עוד נער בקש טובי איש שינהג וילוה אותו מנינוה למדי. נזדמן לו רפאל המלאך הגדול בתאר אדם והתנדב להביא את טוביה למדי ולהשיב אותו לנינוה (הפרקים ד׳—ה׳).

הלך טוביה עם רפאל והגיעו אל שפת נהר חדקל. עלה דג גדול מן הנהר ובקש לבלוע את טוביה. זירז רפאל את טוביה וטוביה החזיק בדג ונתח אותו לנתחיו ולקח עמו את המרה ואת הכבד ואת הלב ממולחים, לפי שיש לאברים אלה כח־רפואה גדול (ו׳ א׳—ט׳).

ורפאל לא הוליך את טוביה לאחמתא אל גבאל להשיב את הפקדון כי אם לרגא (=רי=טיהיראן) אל בית רעואל אבי שרה שמתו שבעת בעליה זה אחר זה בליל חתונתה, כי טוביה היה קרוב לשרה, אין זולתו קרוב לה, ולו משפט הגאולה והירושה. קידש טוביה את שרה ועשו את החתונה, אע״פ שיראו כי גם טוביה יהרג ע״י אשמדאי כמו בעלי שרה הקודמים. אולם טוביה (לפי העצה שיעצו רפאל) הקטיר את כבד הדג ואת לבו, וכאשר

הריח אשמדאי את ריח הקטרת, ברח למצרים ושם אסר אותו רפאל בזקים, ושרה ניצלה מן השד. עשו י״ד ימי המשתה בשלום ובשלוה. ובימים שעשו המשתה הלך רפאל לאחמתא וקבל מגבאל את עשרת ככרי הכסף שהפקיד אצלו טובי האב (ו׳ ט׳ — ט׳ ו׳).

וטובי האב חשב יום יום חשבונות: לפני כמה ימים נסע בנו ובכמה ימים יכול לשוב. ואשתו נתיאשה לגמרי שבנה ישוב אליה עוד. בלילה נדדה שנתה ויומם לא אכלה לחם והיתה יושבת על הדרך אשר בה נסע בנה. וגם לטוביה בנם ארכו הימים ומהר לשוב. הביטה חנה וראתה את בנה וקראה גם לבעלה טובי הסומא. קרב טוביה אל טובי וזרק בעיניו את מרת הדג אשר צד בחדקל ונפקחו עיני טובי. וטובי ניבא על מפלת נינוה ועל ירושלים העתידה להבנות לתפארת וצוה את בנו שאחרי מות אבותיו יצא מאשור ארץ הרשעה. יצאו טוביה ושרה מנינוה וישבו בארץ מדי בשלום (ט׳ ז׳—י״ד ט״ו).

ב. באיזו לשון נכתב ספר טוביה בתחלה.

נחלקו חכמים אם ס׳ טוביה נכתב בתחלה בלשון שמית (עברית, ארמית) או ביוונית. אף אם עתה נוטים יותר לסברא שהנוסח המקורי נכתב בעברית, אין שום ספק שהנוסחאות היוניים שבידינו הם יותר עתיקים מכל הנוסחאות העבריים ומן הנוסח הארמי היחיד הידוע לנו. נילדיקי, ראש המדברים בכל מקום בנוגע ללשונות בני שם, סבור שאין שום רושם, שום ראיה של מקור עברי. גם חוקרים אחרים הלכו לשיטתו.

אולם גם הנוסחאות היוניים שונים הרבה זה מזה לא רק בדבריהם כי אם גם בעניניהם, ובפרט שני הנוסחאות הראשיים אי אפשר שהאחד נובע מחברו, אלא ודאי שכל אחד נובע ממקור אחר. ואף אם אין עוד מסקנה גמורה בדבר, בכל זאת כמעט רוב החוקרים מסכימים שהמקור היה מקור עברי.

ויש להעיד שני עדים עתיקים המעידים על השאלה הזאת, אף אם למראה העין שתי העדויות סותרות זו את זו.

העדות האחת היא של אוריגינס (Origenis, Epistola ad Afric. XIII), שהוא נושא ונותן על ס׳ טוביה, וזה לשונו: „היהודים אינם משתמשים בס׳ טוביה וגם לא בס׳ יהודית, ואני דרשתי והקרתי ולא מצאתים בידם בעברית, אף לא כמו ספרים חיצונים.״

העדות השניה היא של הירונימוס. הוא מספר, כי חבריו בקשו ממנו לתרגם להם את הס׳ טוביה מארמית ללטינית, ועלה בידו למצוא יהודי אחד בקי בעברית וארמית, ומה שתרגם היהודי מארמית לעברית מיד מסרו הירונימוס לסופר מהיר לכתבו בלטינית, והוא מתפאר שגמר את המלאכה הזאת ביום אחד.

עדויות שני אבות הכנסיה סותרות זו את זו, אבל אפשר לעשות פשרה ביניהן. אפשר שגם אוריגינס שמע או ידע שיש לס׳ טוביה נוסח עברי־ארמי, ודוקא משום שמועה זו בקש את הספר ולא מצא אותו. ומה שלא עלה ביד אוריגינס (מאה שלישית לסה״נ) עלה אחר מאה וכמה שנים להירונימוס שהוא היה עסקן בדברים כאלו.

אין שום ספק שהירונימוס השתמש בנוסח ארמי, וברור שהנוסח הזה נחשב בעיניו מאד, יותר מן היוני, מפני שהוא הניח את היוני ותרגם את הארמי. ואולי סבור היה שהנוסח הארמי היה העיקרי. גריטץ (MGWJ, 1879, 163, 385—386) סובר שהירונימוס קורא ארמית ללשון המשנה והתלמוד. על זה יש לדון, אבל בוודאי הדין עמו שנוסח הירונימוס אינו הנוסח העיקרי.

לפי לשון הנוסחאות היוניים יש רגלים לדבר שאינם אלא תרגומים מעברית או מארמית. כמה חוקרים אספו מאמרים שונים בנוסחאות היוניים שתרגומם הוא סגנון הלשון העברית. כגון ἔριφος ἐξ αἰγῶν (ב׳ י״ב)=גדי מן העזים, τίνα σοι ἔσομαι μισθὸν διδόναι

(ה׳ ט״ו) מלה במלה לפי העברית: מה שכר אני עתיד ליתן לך (ע׳ MGWJ 1879, 160), μεγαλωσύνην δίδοτε αὐτῷ (י״ב ו׳)=לשון המקרא: הבו גדל לאלהינו (דב׳ ל״ב ג׳), εἰς τὸν αἰῶνα καὶ ἔτι=לעולם ועד.

ונראה שלפעמים לא הבין המתרגם היוני את הנוסח העברי. ראיה מובהקה לזה הביא ישראל לוי (REJ XLIV, 288—291): שרה בת רעואל, שמתו שבעה בעליה בליל חתונתה קודם שקרבו אליה, מתעצבת בלבה מפני שאמהותיה מוכיחות אותה, או (לפי נוסח אחר) מפני שאחת מאמהותיה מוכיחה אותה, שהיא קטלנית. על זאת מתעצבת שרה כל־כך עד שהיא מבקשת את המות וקרובה היא לחנק את עצמה. גלוי וברור שאין שום ערך בין הסבה ובין תולדותיה. ועוד איך תעיז שפחה את פניה לגעור בגברתה ולקלל אותה. כבר התקשה גריטץ (MGWJ 1879, 392) בענין זה ולא מצא לו פירוש נכון. לוי סובר שבנוסח העיקרי אִמָּהּ של שרה גערה בבתה, והמתרגם טעה וקרא אָמָה תחת אִמָּהּ.

ואני אוסיף עוד דוגמאות שבעל הנוסח היוני טעה בפירוש המקור העברי. גבאל אוהב טובי בא לחתונת טוביה בן טובי ונותן תודה לאלהים: εὐλογητὸς ὁ θεός, ὅτι εἶδον Τωβιν τὸν ἀνεψιόν μου ὅμοιον αὐτῷ (נוסח ארוך ט׳ ו׳)=ברוך אלהים שראיתי את טוביה קרובי דומה לו. ויש לתמוה שהוא מברך אלהים על אשר טוביה דומה לעצמו. אבל אפשר שבעברית היה כתוב: ברוך אלהים שראיתי בן־דודי הדומה לו, כלומר הבן דומה לאביו, ותרגם בן דודי ע״י מלה אחת ἀνεψιός (גם במד׳ ל״ו בן דוד מתורגם בע׳ ἀνεψιός) והלשון דומה לו נראה כדומה לעצמו, לפי שהמלה αὐτῷ אין לה על מה שתסמוך, והיא תלויה באויר. ואם כן גבאל מברך על אשר ראה בן דודו דומה לדודו.

דוגמה אחרת: ἐλεημοσύνη μετὰ δικαιοσύνης μᾶλλον ἢ πλοῦτος μετὰ ἀδικίας (נוסח ארוך י״ב ח׳)=חסד וצדקה טוב מעושר עם עולה. והרי זה פשיטא לגמרי. ועוד אם צדקה באמת הפכה של עולה, אבל חסד אינו הפכו של עושר. לכך נראה שמעיקרה היה כתוב בעברית: חֹסר בצדקה טוב מעֹשר בעולה, ואם כן שני חצאי המאמר מתאימים זה לזה: עֹשר הפכו של חֹסר, עולה הפכה של צדקה.

ועוד דוגמה: בשיר תודה של טובי נאמר ἀνάγει ἐκ τῆς ἀπωλείας τῆς μεγάλης (נוסח ארוך י״ג ב׳). ונראה שמלת ἀπωλείας היא טעות תרגום של אבדון וכוונת המאמר: הקב״ה מעלה משאול ואבדון.

על פי הדוגמאות האלה וכיוצא בהן יש להחליט שהנוסח היוני ניתרגם מהעברי, ויש להכריע שס׳ טוביה חובר מעיקרו בעברית.

ג. הנוסחאות היוניים.

כשם שהמחלוקת עודנה עומדת על הנוסח העברי ועל הנוסח היוני, מי קודם למי, כן יש מחלוקת עוד יותר גדולה בין הנוסחאות היוניים עצמם. מהנוסחאות היוניים שנים נכבדים ביותר: הנוסח הקצר של Codex Vaticanus והנוסח הארוך של Codex Sinaiticus.

לפי שיטתנו שס׳ טוביה נכתב מתחלה עברית, נראה ששני הנוסחאות העיקריים האלה נולדו ממקור עברי. גלוי וידוע שהנוסח הארוך משתדל ללכת בעקבות הדיבור העברי ועל־כן בכלל לא קשה לתרגמו לעברית, לגלות את הסגנון העברי שהוא טמון בו. הנוסח הקצר הוא מעשה ידי אמן יוני שיגע לכתב ספר בפני עצמו, מעשה אמנות.

ועתה יש לעיין אם שניהם בדרך ישרה נולדו ממקור עברי או אם הנוסח הקצר (Vaticanus) אינו אלא קיצור הארוך (Sinaiticus), או אם הארוך נולד מן הקצר ע״י תוספות שהרחיבו את הענין וקשטו את המליצה.

משלש השיטות האלה אינה יכולה להתקיים אלא השיטה הראשונה: הנוסחאות היווניים, גם הקצר גם הארוך, נולדו ממקור עברי.

אי אפשר שהארוך נוצר מן הקצר ע״י הוספות של מליצה, לפי שהוא קרוב אל הדיבור העברי, והסגנון העברי אי אפשר שלקח אותו מן הנוסח היווני הקצר. על כל פנים השתמש בספר עברי.

ומצד אחר גם־כן אי אפשר שהנוסח הקצר נעשה מן הארוך ע״י קיצור והשמטות. הקצר שמר לנו כמה פרטים, ומהם פרטים חשובים, שאינם נמצאים בארוך. אין כוונתנו בזה לרמוז רק על החסרונות הגלויים בארוך שחסרו בפרט בשני מקומות: חסרון אחד יש להרגיש בדברי מוסר שטובי נותן צידה לדרך לבנו טוביה (ד׳ ז—י״ח), והחסרון האחר נראה לעינים בדברי השבח וההודאה שטובי מפאר ומרומם את הקב״ה שהציל אותו ואת משפחתו (י״ג ג׳—י׳). נראה שנאבד גליון או גליונות מן הכתב. אבל גם במקומות שנשארו לנו בשני הנוסחאות כמה פעמים הקצר מתוקן יותר ושלם יותר מן הארוך. למשל: בליל השבועות, אחרי אשר קבר טובי את מת־המצוה, לא נכנס לביתו לישון, כי אם בחצרו שכב ושם נפלה אל עיניו צואת הצפור שממנה נסתמא. מדוע לא עלה אל עליתו לשכב במטתו? הנוסח הארוך משיב: מפני שהחֹם כבד עליו. אבל הקצר נותן טעם לדבר: מפני שהיה טמא־מת (ב׳ ט׳). דוגמה אחרת: כאשר שם טוביה לדרך פעמיו ללכת למדי. הנוסח הקצר מספר שהיה לו כלב והכלב הזה הלך אחריו ללוותו (ה׳ י״ג). הארוך במקום הזה אינו מזכיר את הכלב, ובכל זאת במקום אחר (ו׳ ב׳) הוא מראה אותו על צד טוביה. ועוד, במקום אחד נשתבשה גירסתו ונכתב κύριος תחת κύων, כלומר אדון תחת כלב (י״ג ב׳). דוגמה שלישית: אשמדאי הורג את שבעת הבעלים שלהן נתקדשה שרה בת רעואל בליל חתונתם. הנוסח הארוך אינו נותן טעם לדבר, אבל הקצר מספר שאשמדאי עצמו אהב את שרה ובקנאתו המית כל מי שקרב אליה. הטעם הזה נכון מאד, שכמותו נמצא באגדות העממיות על המת מכיר טובה, אגדות שהשתמש בהן בעל ס׳ טוביה.

במקומות מעטים הנוסח הארוך מתוקן יותר. כאשר נכנסו טוביה ורפאל לבית רעואל מספר הנוסח הקצר ששרה בת רעואל היא הראשונה לדרוש את שלום האורחים. ויותר נכון מה שכותב הארוך, שבעל הבית עצמו דורש שלומם (ג׳ א׳—ב׳), וכן היא עמדת דרך ארץ. כמו־כן כאשר נפרד טוביה מרעואל חותנו. אף צוואות רעואל ברורות מאד בנוסח הארוך.

אבל על הרוב הנוסח הקצר נראה ברור יותר, כמו שראינו בכמה דוגמאות. וגם נמצא בנוסח הארוך תוספת שהיא מגרעת. אחרי אשר נכנס טוביה לחדר החופה של שרה אין ספק לרעואל שנהרג ע״י אשמדאי כמו הבעלים הקודמים. לפיכך עוד בלילה הוא כורה לו קבר לקברו לפני עלות השחר. אך כאשר הוברר הדבר שטוביה חי וקיים רעואל מצוה את עבדיו שימלאו את הבור אשר בו חשב לקבור את טוביה (נוסח קצר ט׳ ט׳—י״ח). אבל בעל הנוסח הארוך ראה בזה סתירה שרעואל עצמו כורה את הבור אך עבדיו ממלאים אותו. לפיכך בדא מלבו שרעואל עם עבדיו כורים יחד את הבור. ובזה לא הבין כוונתו הנכונה של הסופר הראשון: כל עוד חשב רעואל שצריך לכסות קלון ביתו ולקבור את חתנו בלט היה הוא עצמו כורה את הבור בסתר, אבל כאשר ניצל מן הדאגה, כראותו את חתנו חי, צוה את עבדיו למלאות את הבור לפרסומא מילתא. בעל הנוסח הארוך לא התבונן בזה והוא מצרף את העבדים לרעואל בחפירת הבור. ויתר זה כנטול דמי.

בנוסח הארוך יש כמה וכמה תוספות, אבל כמעט כלן הן דברי מליצה להרחיב את הלשון, להאריך בפרטים, לקשט וליפות את הדיבור או את המעשה. בכלל לפני בעל הנוסח הקצר היתה מונחת גירסא עברית שהיא בכמה מקומות נכונה יותר, מתוקנת יותר וגם שלמה יותר מהגירסא שתרגם מתוכה בעל הנוסח הארוך.

ד. שאר התרגומים הלועזיים.

שאר התרגומים העתיקים הם: 1) שני תרגומים בסורית, 2) תרגום כושי, 3) תרגום פרסי שניתרגם מן העברי הוצאת Muenster (נרשם כבר ע״י צונץ GV² 132 ונאיבואר השוה לו את הנוסח העברי), 4) התרגומים הלטיניים א) Vetus Itala (נדפס מחדש ע״י נאיבואר The Book of Tobit LXVIII—XC) ב) של הירונימוס בוולגאטה.

כמה רגלים לדבר שתרגום Vetus Itala נוסד על הנוסח היווני הארוך. דוגמאות: חנה אשת טוביה גומרת את מלאכתה septima die mensis Distri (ב׳ י״ט, וביווני הארוך ב׳ י״ב). רעואל כורה את הבור יחד עם עבדיו (ח׳ י״א), הוא זובח שתי פרות וארבעה אילים לחתונת בתו שרה עם טוביה (ח׳ כ״ב). המתרגם פרט מה שנתן רעואל לטוביה חתנו (י׳ י׳). פעמים מוסיף בעל Vetus Itala על מקורו: כגון data sunt illi munera multa (י״א כ״א), שניתנו מתנות לחתן ולכלה (כמו בגאסטר א׳), או שהוא קוצב מספר בני טוביה שהם שבעה (י״ב ח׳) כמו בוולגאטה.

תרגומו של הירונומוס, כמו שכבר ראינו, נעשה מתוך ספר ארמי שהלך לאיבוד ושהיה משונה מן הנוסחאות היווניים. נזכיר קצת פרטיו המיוחדים: בשלשת הפרקים הראשונים אין טובי מדבר בעצמו כי אם הכותב מספר מעשיו. טובי אינו מסתמא בחג השבועות אלא quadam die=חד יומא (ב׳ י׳), ונסתמא ע״י צואת צפור (ב׳ י״א). טובי נתנסה כמו איוב (ב׳ י״ב). ופרט אחד מכריע את כלן: אחר הנישואין מקדשים עצמם טוביה ואשתו לעבודת ה׳ ונמנעים ג׳ לילות וימים לקרוב זה אל זו לבעילת מצוה (פרקים ו׳ וח׳). על שם כך נקראו בכנסיה הנצרית לילות צניעות כאלה: לילות טוביה (Noctes Tobiae). הירונימוס היה עסקן בדברים וחזר אחר הנוסח העקרי, אבל לפי הנראה לא הצליח למצא את הנוסח המקורי.

ה. על הנוסחאות העבריים והנוסח הארמי.

הוברר לנו שס׳ טוביה חובר מתחלה בעברית. אבל ברור ונכון גם־כן שאבד הספר העברי המקורי שממנו נולדו הנוסחאות השונים, גם עבריים גם אחרים. כמה נוסחאות עבריים יש בידינו, שנבעו ממקורות שונים, ויש גם שנבעו ממקור משחת. ואלו הם הנוסחאות לפי קרבתם אל המקור, ראשון ראשון חביב ונאמן.

1) התרגום העברי על פי הנוסח הקצר יצא בפעם הראשונה בקונסטאנטינופול רע״ט (1519) ופעם שניה ע״י Fagius באיזנא ש״ב (1542) יחד עם אלפא ביתא דבן סירא (בשער העברי כתוב: ספר טוביה בלשון עברי עם העתקה בלשון רומיי בצדו על ידי פאוילי באגיי). כבר הראה נילדיקי (Monatsberichte d. Koenigl. preuss. Akad. d. Wiss., Berlin 1879, 55) שניתרגם מהנוסח היווני הקצר, ועל פי לשונו הוא דן שנולד בזמן מאוחר שבימי הבינים. וגם Landauer הסכים לו, והחוקרים האחרונים הלכו בעקבותיהם והביאו ראיות לא רק מן הלשון אלא גם מן הענין (וע׳ Fritsche 9, 10, וגם Schulte 29, 30).

2) הנוסח הארמי יצא ע״י Neubauer בספרו The Book of Tobit (3—16) עם תרגום אנגלי (XXVII—XLIII). אין שום ספק שתרגום זה יצא ממקור יווני. זה הוברר ע״י שמות הערים והנהרות, כמו שהוכיח נילדיקי (במאמרו הנ״ל, 57—56). שם העיר במדי שגבאל יושב בה נכתב רגש, ריגש, ראגיש, והוא לפי היוונית (ἐν Ῥαγαῖς, Ῥαγοῖς). סופר עברי או ארמי היה כותב רג, רגיג או גם רי. רעואל אבי שרה יושב באגבתנית, וזה אינו אלא לפי היוונית ἐν Ἐκβατάνοις. עברי או ארמי היה אומר אחמתא (עזרא ו׳ ב׳). טוביה עם רפאל מגיעים עד נחל תגרין כמו ביוונית ἐπὶ τὸν Τίγριν. עברי או ארמי היה כותב חדקל (בראׄ ב׳ י״ב, דנ׳ י׳ ב׳, וכן גם בנוסח העברי ו׳ א׳ שהוציא גאסטר).

נוסח ארמי זה קרוב הוא לנוסח היווני הארוך, בשינויים בכמה פרטים. בשלשת הפרקים הראשונים של הנוסח היווני טוביה מדבר בעדו, והוא עצמו מספר כל מה שאירע לו בנינוה ובמדי. אבל בנוסח הארמי הסופר מספר על ענין טוביה כמו בתרגומו של הירונימוס, וכמו בנוסח העברי שבהוצאת Muenster (ע׳ לקמן). בסוף הנוסח הארמי חסרים שני הפרקים האחרונים ובמקומם נוספו שם דברי מוסר, בפרט על מצות גמילות חסדים והמעשרות.

גם בפרטי המעשה אין הנוסח הארמי הולך תמיד בעקבות הנוסח היווני. דוגמאות אחדות: טובי אינו לן בביתו מפני שלא טבל ולא טהר מטומאת מת מצוה, וכאשר נסתמא שאל את הרופא בבקר (פרק ב׳). שרה בת רעואל, ביגונה על שהשפחה גערה בה, בקשה לצלוב את עצמה (פרק ג׳). כשטוביה רוחץ רגליו בחדקל חוטף הדג את לחמו וטוביה תופס את הדג ונוטל את לבו ואת מרתו (ולא את כבדו), וכן הוא בנוסח העברי של Muenster (פרק ו׳). בנוסח היווני טובי רוצה ליתן לרפאל את שכרו עקב אשר נהג את בנו ושמרו בדרך ורפא את שרה מן השד ואת טובי עצמו מן העורון, ואז רפאל מתודע שהוא אחד מן המלאכים אצל השכינה. בנוסח הארמי רפאל מסתלק מלפני טובי וטוביה, והם לא יכלו למצוא אותו, ומזה דנו שמלאך רפאל הוא, הממונה מאת הקב״ה להביא רפואה לטובי ולשרה. שינוי כזה נמצא גם בס׳ שעשועים.

שמות הערים והנהר מוכיחים שהנוסח הארמי נעשה מתוך גירסא יוונית. במקומות ששני הנוסחאות היווניים משתנים זה מזה הארמי מתאים אל הארוך. רעואל כורה את הקבר בלילה עם עבדיו (פרק ח׳) כמו בנוסח הארוך (ח׳ ט׳), אבל בנוסח הקצר רעואל עצמו כורה אותו בסתר. רפאל נוסע מאהמתא לרג (רי) עם שני גמלים וארבעה עבדים, כמו בנוסח הארוך (ט׳ ח׳), ואילו בקצר נראה שהוא הולך לבדו. על פי הפרטים האלה וכיוצא בהם יש להחליט שהנוסח הארמי הוא תרגום מהנוסח היווני הארוך.

3) הנוסח העברי על פי הנוסח הארוך יצא לאור בקושטאנטינא 1516 וגם 1519 (Zunz, GV 125, GV^2 132), ואחר־כך ע״י הנוצרי Sebastian Muenster ונדפס גם בפוליגלוטה של לונדון. ובאחרונה הוציאהו Neubauer בספרו The Book of Tobit (17–35) עם תרגום אנגלי (XLIII–LXIII).

ברור למדי שגם נוסח זה אינו מקורי. שמות הערים נקראו רגיש, רגש, רגאיש (ולא רג או רי), אגבתנית (ולא אחמתא), ושם הנהר הוא תגרין (ולא חדקל), שאי אפשר לפרש אותם אלא מן היוונית.

נאיבואר הכיר שהנוסח העברי הזה הוא קרוב מאד לנוסח הארמי. נילדיקי (50, 55) מלא את דבריו, ובעקבותיהם הלכו רוב החוקרים. הנה קצת ההתאמות שבין שניהם: טוביה רוחץ את רגליו בחדקל והדג חוטף את לחמו, וטוביה אחז בדג ולקח ממנו את הלב ואת המרה. בנוסחאות היווניים הוא נוטל גם את הכבד (ו׳ ה׳–ה׳). בשניהם העדים חותמים על הכתובה של שרה (פרק ז׳) מה שאינו ברור כל־כך ביווני (פרק ח׳). התאמה אחת תמוהה מאד: בשניהם טוביה מקטיר את לב הדג תחת בגדי שרה (ראש פרק ח׳) ואינו חושש שמא ישרוף את בגדיה או את גופה. בשויהם טוביה מגיע אל עיר אקרים מול נינוה (ראש פרק י״ג). בשניהם אין אף מלה אחת על הכלב שהוא מלוה את טוביה בעת צאתו לדרך. דברי שני הנוסחאות האלה בסוף הספר עניים מדברי הנוסחאות היווניים. נילדיקי סובר שהארמי הוא היותר עתיק, ובמה שהסכימו זה עם זה הם נותנים נוסח ארמי עתיק.

בנוסח העברי נמצאים כמה שינויים שאינם נמצאים בזולתו. טובי שגלה — לפי דברי הספר — בגלות עשרת השבטים, מזכיר גם את גלות יהודה לבבל שגלו שמה אחר כמה דורות (פרק א׳ דף י״ט). בנוסחאות היווניים רק בסוף הספר נעשה טובי נביא ורואה בחזיונו את גלות בבל. נוסח עברי זה נותן טעם לדבר מדוע אדרמלך ושראצר הרגו את סנחריב

אביהם. סנחריב שאל את יועציו אחרי אשר ניגף מחנהו הצר על ירושלים: מדוע ה׳ מושיע תמיד את ישראל מצורריהם? וחכמיו ענו לו: אלהיהם נותן להם תשועה מפני שאברהם אביהם עקד את בנו לעולה. ועל זה נטל סנחריב עצה בנפשו וגזר לשחוט את שני בניו, אולי יתרצה ה׳ בהם. לפיכך אמרו אדרמלך ושראצר זה לזה: הבא להרגך השכם להרגו, — והמיתו את אביהם (סוף פרק א׳). עיקר האגדה הזאת, שסנחריב בקש להקריב את בניו ובשביל זה המיתו הם אותו, נמצא בסנהדרין צ״ו א׳. — טעם מיוחד ניתן בנוסח העברי הזה למה לן טובי בחצר ששם נסתמא מצואת הצפרים. הטעם מפני שבנינוה ארץ טמאה אינו יכול להטהר כראוי (פרק ב׳ דף כ״א). באמת הטעם הזה בטל ואין בו ממש, שאם כן טובי שהוא טמא מת מצוה בנינוה אינו יכול להטהר עולמית ואינו יכול לישב בביתו עולמית.

מתוך כל זה יש להסיק: הנוסח העברי של Muenster והנוסח הארמי ממקור אחד יצאו: הארמי הוא העתיק, והעברי קבל כמה שינויים, ופעמים חדש את הענין בתוספותיו.

4) שני הנוסחאות שהוציא גאסטר במכתב־העתי Proceedings of the Society of Biblical Archaeology 1896–1897 (והדפיס אותם שנית בקובץ מאמריו Studies and Texts I 1–38, III 1–15).

א) הנוסח שבכתב־יד לונדון.

גאסטר הוכיח שהנוסח הזה קרוב מאד לתרגום הלטיני של הירונימוס. יחס מיוחד יש בין שניהם. כמה ראיות מוכיחות על הקשר הזה. אבל התאמה אחת בפרט מבטלת כל ספק. טוביה מפחד שיארע לו מה שאירע לשבעת בעלי שרה הראשונים שכלם המיתם השד קודם שבעלו את שרה. והנה רפאל מניח את דעת טוביה ומבטיחו: אין השד שולט אלא במי שתאות הזנות שולטת בו, וטוביה יציל עצמו מן הסכנה אם לא יגביר על עצמו יצר התאוה ואם ינזר מן הביאה שלשה לילות ושלשה ימים הראשונים. בלילה הראשון טוביה מקטיר את לב הדג (אצל הירונימוס: את כבדו) ומזכיר את שמות האבות „הקדושים”, בלילה השני הוא מתפלל על זרע הגון, בלילה השלישי הותרה לו אשתו. וכל זה למה? „למען לא נלך בחקות הגוים סביבותינו” (פרקים ו׳ וח׳). מעשה כזה נפלא מאד, אין לו שרש בדת היהודית. זמורת זר עלתה פה, וודאי מגזע הכנסיה הנצרית פרחה. הנוסח העברי של כ״י לונדון הולך בעקבות הירונימוס, שהוא קוצב כמו כן שלשה לילות להתאפקות ומקשר מעשה טוביה למעשה sanctorum patriarcharum כמו שהנוסח העברי מחייב את טוביה להזכיר „שמות האבות הקדושים”.

הנוסח העברי הזה מתאים עם הוולגאטה עוד בכמה פרטים אחרים. הצפור שצואתה נופלת אל עיני טובי היא בשתיהן דרור (hirundo), אבל בשאר הנוסחאות היא צפור סתם. הירונימוס ובעל כ״י לונדון מדמים את היסורין הבאים על טובי ליסורין שהיה איוב מנוגע בהם: למען נסותו עשה לו אלהים את כל אלה. הירונימוס מדמה לרעי איוב (הוא קורא להם „מלכים”), שהפטירו בשפה על איוב, את קרובי טובי ואת מכיריו שלועגים לטובי: איה איפוא תקותך, איה צדקתך, איה פעולתך? לנוסח של לונדון אין די בהשוואה הזאת, כי הוא מספר עוד שרעי איוב עצמם, אליפז התימני ובלדד השוחי וצפור הנעמתי, באו אל טובי והיו מלעיגים עליו. בסיפור מתמיה כזה הנוסח של כ״י לונדון הוא יחידי. בשום נוסח אחר לא נמצא כזאת.

אין ספק, גאסטר היטיב לראות שהנוסח של כ״י לונדון קשור קשר אמיץ בנוסח של הירונימוס. אבל גאסטר הגזים בערך הנוסח הזה בהחליטו שנוסח זה הוא עיקרי ובלתי תלוי באחר ובעבור זאת הוא חשוב ביותר: אינו מתורגם משום נוסח שידענו, ואם אינו המקור שבו השתמש הירונימוס, על כל פנים קרוב הוא מאד להמקור הזה.

ולי נראה שנוסח לונדון אינו מתוקן כלל, כי אם הוא אחד מהמשובשים ביותר. וכמה מפרטיו אין להם שום טעם, ונולדו רק מחסרון בינה. בשאר הנוסחאות קבלה חנה אשת

טובי פעם אחת בשכר מלאכתה גדי עזים, בנוסח לונדון היא מקבלת בכל יום ויום גדי אחד. בשאר הנוסחאות הכעיסה פעם אחת את טובי בעלה, בנוסח לונדון היא מכעיסה אותו יום יום (ה׳ ו׳). טוביה מכיר מעיקרא שרפאל הוא מלאך ה׳ צבאות (י׳ ה׳), ואילו בשאר הנוסחאות טובי אינו יודע מי הוא מנהל בנו עד שרפאל מתודע לו. וגם לא הבין בעל הנוסח העברי הזה את כוונת המעשה בכתבו על אדות שרה: „כי נתנה לשבעה אנשים ויהי בלילה הראשון לשכבם יחד ויבא אשמדאי מלך השדים בחצות הלילה ויהרגם" (ו׳ י׳). המחבר כוון להגיד שאשמדאי המית את האנשים לפני בואם אל שרה ואם כן לא המתין עד חצות הלילה.

את הארצות ואת הערים מבלבל נוסח לונדון תכלית בלבול. טובי מבקש חבר מדריך לבנו שינהל אותו למדי. רפאל נראה לו. „ויאמר לו טובי: הידעת דרך ארץ נפתלי? ויאמר לו ידעתי כל גבולי הארץ והמדינות. ומכיר אני את גבאל איש משבטי והוא יושב בדאגי העיר אשר במדי בעיר נינוה בהר אגבתניס" (ה׳ ו׳ ז׳). מי שמע כאלה? טוביה מתעתד ללכת למדי, למה לו מנהל לשבט נפתלי? דאגי (ראגי) במדי היא בעיר נינוה שהיא בירת אשור, ונינוה יושבת בהר אגבתניס שהיא אחמתא במדי! הריהו מבלבל אר״י ישראל עם ארץ מדי ועם ארץ אשור. וגם השמות דאגי (תחת ראגי) ואגבתנית מוכיחים שהשתמש בנוסח שבו השמות נקראו ביוונית או בלטינית, שאם לא כן היה כותב אחמתא תחת אגבתנית.

מכל זה ברור, שאין זו הגירסא שבה השתמש הירונימוס. אדרבה, בעל הנוסח של כ״י לונדון היה מכיר את ס׳ טוביה על פי וולגאטה. משם לקח רוב הענינים, אבל שאב גם מבודות אחרים. דוגמא אחת: כשנפרדו טוביה ושרה מבית רעואל אבי שרה, „וישלחו אותו ואשתו. וכל קרוביו ואוהביו ומיודעיו הלכו עמו דרך יום אחד. ויתנו לו מנות איש נזם זהב וקשיטה ואגורה" (ט׳ א׳). מתנות חתונה כאלה לא נזכרו בנוסחאות היווניים וגם לא אצל הירונימוס, אבל נמצאו בנוסח הלטיני של Vetus Latina, ששם (י״ג כ״א הוצאת נאיבואר LXXXV) כתוב et data sunt illi munera multa (=מתנות רבות ניתנו להם). ומתנת הקשיטה והנזם נוספה על־פי המעשה של רעי איוב (מ״ב י״א). —

סוף דבר: בעל כ״י לונדון יסד מעשהו על הוולגאטה אבל שאב גם ממקורות אחרים וגם בדא מלבו כמה שנויים.

ב) **הנוסח העברי של כ״י גאסטר ליום ב׳ של שבועות.**

נוסח זה נמצא בכתב־יד של גאסטר שכולל כמה ענינים ודרשות להפטרות ולמועדים שונים. מעשה טוביה הוא מיוחד „ליום שני של שבועות". היחס בין טוביה ובין חג השבועות הוא ברור: הלא גם בנוסחאות העתיקים יושב טובי לסעוד סעודת חג השבועות כאשר נקרא לקבור מת מצוה. וגם כן קל להבין מדוע מיוחד מעשה טוביה ליום השני. בשני לשבועות קורין בתורה פרשת עשר תעשר. טוביה מצטיין במצות המעשר ונוסח זה דורש דרשות על המצוה הזאת על שכר מקיימיה ועל עונש עובריה.

נוסח זה מידי אמן יצא, מפואר בקיצור, ובלשונו. במעט דברים מספר הוא את העיקר. ניכר שאינו אלא קיצור של נוסח ארוך. ואיזה המקור שממנו נבע? נראה לי שיש להשיב על השאלה הזאת תשובה נחרצה על פי פרט אחד שמבטל הספקות. למען גרש את אשמדאי, שם טוביה את לב הדג על המחתה „ויקטר תחת בגדי שרה". דרך ההקטרה הזאת אינה נמצאת אלא בנוסח הארמי ובנוסח כ״י לונדון (גאסטר א׳). ואל שני הנוסחאות האלה מתאים המעשה הזה „ליום שני של שבועות" עוד בזה שהדג חוטף את הלחם מיד טוביה. אמת, פה טוביה רוצה לשתות מן הנהר, ובשני הנוסחאות הללו הוא טובל את רגליו. אבל בעל הסיפור היפה הזה לא חש לסור ממקורו. בשאר הנוסחאות לן טובי, כשנסתמא, מחוץ לחדר מטתו ונסתמא מצואת צפור, אבל פה שוכב הוא על מטתו „ויפול עפר מן הכותל על עיניו."

סוף דבר: המעשה „ליום שני של שבועות" שאוב מהנוסח הארמי או מנוסח עברי שהוא דומה לכ״י לונדון (גאסטר א׳), והראשון נראה בעיני, לפי שהשינויים המתמיהים בכ״י לונדון שאינם בנוסח הארמי אינם נמצאים גם פה.

5) **מעשה טוביה בספר שעשועים** של יוסף בן מאיר בן זבארה (הוצאת ישראל דוידסון ניו־יורק תרע״ד, ברלין תרפ״ח, LXII—LXIV, 55–59).

הסיפור בס׳ שעשועים הוא הנוסח היחיד שאנחנו מכירים את מחברו: יוסף בן מאיר בן זבארה (המאה י״ב). מה שהוא מספר לא נמצא כמהו בשום מקום. בשאר הנוסחאות טובי נולד משבט נפתלי, ובס׳ שעשועים מעשה טוביה אירע לטוביה בן אחיה **הדני**. בשאר הנוסחאות טובי קובר בני ישראל מתי מצוה, אבל טוביה הדני קבר **גר** אחד. „ויוציאוהו [את טוביה] מחוץ לעיר לתלותו על העץ אשר הכינו לו, ויהי בקרבם אל העץ הכו בסנורים מקטן ועד גדול ולא ראו אותו וישמט טוביה מהם." בשאר הנוסחאות טובי הפקיד את הכסף במדי, בס׳ שעשועים הוא מפקיד אותו בארץ הודו אצל פאר הזמן בעיר ששמה תובת. בשאר הנוסחאות הראשיים טוביה תופס את הדג בנהר חדקל, בס׳ שעשועים בן טוביה מהלך עם מנהלו על שפת הים „וישלך [הים הזועף] לפניהם דג אחד אל היבשה." בשאר הנוסחאות רפאל המלאך הוא המנהל את טוביה והוא מתודע בסוף, בס׳ שעשועים מנהל בן טוביה נסתלק מלפניהם וכאשר לא עלה בידם למצוא אותו הם מבינים שהוא אליהו הנביא, ובזה מתאים ס׳ שעשועים לנוסח הארמי. בכל הנוסחאות מתו לשרה שבעה בעלים בליל חתונתם, ובס׳ שעשועים אינם אלא שלשה.

ישראל דוידסון בא לידי מסקנא: „כל החילופים הללו שאינם בשום נוסח אחר של ס׳ טוביה מוכיחים כי לפני זבארה היה נוסח מוחלף של הספר, ואפשר ששמע אותו בעל פה" (עמ׳ LXIII—LXIV).

ואני לא אוכל להסכים לדוידסון.

דברי זבארה מתרחקים מכל מה שקראנו על אדות טוביה. קרוב לודאי שזבארה הולך אל אשר ישאהו רוחו: הוא משנה כרצונו ובודא מלבו מה שטוב בעיניו. השינוי שלא רפאל אלא אליהו הנביא מגין על טוביה, נמצא גם כן בתוספות לתנחומא האזינו (ע׳ בסמוך). ושם נמצא גם שינוי אחר: רק שלשה בעלים מתו ע״י השד. וטעם נכון לשינוי הזה מצא Rosenmann (33) בדין הקטלנית: „נישאת לראשון ומת, לשני ומת, לשלישי לא תנשא, דברי רבי. רבן שמעון בן גמליאל אומר, לשלישי תנשא, לרביעי לא תנשא" (יבמות ס״ד ב׳, נדה ס״ב א׳). דוידסון נזהר מלפתור השאלה אם כבר נמצא ס׳ טוביה במאה הי״ב בתרגום עברי. לפי הקירת גאסטר (Studies and Texts I, 6) כמעט אין ספק שכבר נמצא.

פרט אחד, אמת חלוש וקלוש, אפשר שיוליך אותנו אל רושמי מקור זבארה. בס׳ שעשועים טוביה נעשה עור מצואת דרור. וכן הוא אצל הירונימוס hirundo, וכן הוא בנוסח העברי של כ״י לונדון שהוציא גאסטר מכ״י מהמאה הי״ג (שהועתק לפי גאסטר מכ״י מהמאה הי״א). ואפשר שמקור ס׳ שעשועים הוא או הירונימוס או נוסח גאסטר א׳. אמת, רושם אחר מוליך אל הנוסח הארמי: בנוסח זה כמו בס׳ שעשועים אין רפאל מתודע, אלא מתוך שהוא מסתלק בדרך פלא דנים שהוא מלאך.

6) **תוספת למדרש תנחומא** ס׳ האזינו, מיוחסת לר׳ משה הדרשן (יצאה כמה פעמים, הוצאה מדוקדקה אצל נאיבואר 36—38).

מעשה בשני אחים, האחד היה עשיר והיתה לו בת אחת יפת תאר וחסידה ונישאת לשלשה בני אדם לזה אחר זה וכפעם בפעם למחרת הנישואין מצאו את בעלה מת. והאח האחר העני דר במדינה אחרת וירד מנכסיו לגמרי. אחד מעשרה בניו של העני הלך אל דודו העשיר ושאל ממנו את בתו לאשה. הדוד לא רצה שיסתכן בן אחיו בבתו

שכבר מתו שלשה בעליה. אבל הבחור העני דבק בבת דודו ונשא אותה, ואליהו הנביא יעצו עצה טובה שריחם מלאך המות על הכלה ולא המית את החתן.

נוסח זה מבולבל מכל מה שלפניו. נעדר כאן כל מה שהוא נחמד ללב בשאר הנוסחאות: צדקת טוביה, יסוריו, האסון שקרה את שרה, מעשה רפאל, שהיה מנהל את הילד טוביה ומגרש את השד ופוקח את עיני טובי. לא נשאר כלום חוץ מן הקטלנית שמתו בעליה. ג׳ בעליה מתו כמו בס׳ שעשועים, וגם אליהו נכנס בסיפור הזה כיועץ ישר כמו בס׳ שעשועים. אבל משתי התאמות אלו אין לדון שזבארה לא השתמש אלא בתוספת הזאת לתנחומא, שמלבד שני הפרטים האלה לא מצא פה כלום למליצתו.

7) תרגום עברי חדש נעשה ע״י יצחק זעקיל פרענקיל שתרגם רוב האפוקריפים והדפיסם בשם „כתובים אחרונים״ (ליפסיא תר״ץ). בהקדמתו הוא אומר שתרגומו לס׳ טוביה עשה מתוך הוולגאטה (ולא מן הגוף היווני).

ו. ההלכה בספר טוביה.

מימי גייגר ואילך שמו החוקרים עיניהם ולבם אל ההלכה בספרים החיצונים והתבוננו שההלכה הזאת אינה מתאימה בכל עם ההלכה בתלמוד ובפוסקים. — ואלה הן ההלכות שס׳ טוביה נוגע בהן: 1) הלכות מעשרות, 2) פת של נכרים, 3) הלכות טומאה, 4) הלכות נישואין.

1) הלכות מעשרות. טובי מתברך בלבבו שהיה מקיים מצוות התורה. על זה הוא אומר בנוסח הקצר: עליתי פעמים רבות ירושלימה בחג ככתוב לכל־ישראל לחק־עולם ובידי הבכורים ומעשרות הבקר וראשית הגז ואתן אותם לכהנים לבני אהרן למזבח מכל התבואות את המעשר נתתי לבני לוי המשרתים בירושלים ואת־המעשר השני מכרתי ועליתי ואכלתי אותו בירושלים בכל שנה ושנה ואת [מעשר] השלישי נתתי לאשר הוא לו (א׳ ו׳—ח׳). כל זה ניחא לפי התורה ולפי הדין: את הבכורים ואת ראשית הגז נותן טובי לכהנים ואת המעשר לבני לוי ואת מעשר שני הוא מוכר ואת דמיו אוכל בירושלים. ואם הוא נותן את המעשר השלישי למי שהוא ראוי לו, בוודאי רוצה לומר שזה הוא מעשר עני שהלוי הגר היתום והאלמנה זוכים בו (דב׳ י״ב כ״ט).

הנוסח הארוך מרבה עוד הפרטים: הבכורים והבכורות ומעשר הבהמה וראשית גז הצאן מהרתי להעלות ירושלם ואתן אותם לכהנים בני אהרן קרבן למזבח ואת מעשר הדגן והתירוש והיצהר והרמונים והתאנים ושאר פרי העץ לבני לוי המשרתים בירושלם ואת מעשר השני לשש שנים עשרתי בכסף ואעל ואוכל אותם בירושלם בכל שנה ושנה ואתן אותם ליתומים ולאלמנות ולגרים הנלוים על בני ישראל הבאתי ונתתי להם בשנה השלישית ונאכלם על פי החק החקוק עליהם בתורת משה (א׳ ו׳—ח׳). הרי נוספו כאן הבכורות ומעשר בהמה. מעשר בהמה מצווה כבר בתורה: וכל מעשר בקר וצאן כל־אשר יעבור תחת השבט העשירי יהיה קדש לה׳ (ויק׳ כ״ז ל״ב), ואפשר שהוא שנוי בנביאים: ושה־אחת מן־הצאן מן־המאתים ממשקה ישראל למנחה ולעולה ולשלמים (יחז׳ מ״ה ט״ו), וכן בוודאי משולש בכתובים: ובני ישראל ויהודה היושבים בערי יהודה גם־הם מעשר בקר וצאן ומעשר קדשים המקדשים לה׳ אלהיהם הביאו (דה״ב ל״א ו׳). וכן גם בס׳ היובלים (י״ג כ״ה—כ״ו, ל״ב ט״ו) מצוה לתת לכהנים מעשר בקר וצאן. ואלביק (Buch d. Jub. und d. Halacha 30—32) מוכיח שלזה הסכים גם פילון, גם הלכת השומרונים והקראים. ומה שעישר טובי את המעשר השני משש השנים והשנה השלישית נתן המעשר ליתומים וכו׳, רצונו לומר שמעשר ראשון ושני עישר בשנה הראשונה, השניה, הרביעית והחמישית, ומצד אחר בשנה השלישית והששית נתן

מעשר עני לבעליו שהוא פורט אותם על פי הכתוב. וגם אם אכל מעשר שני בכל שנה של שש השנים לא היה בו חטא, כי אם אמנם לא היו מפרישין מעשר שני אלא בשנה השנית והחמישית, אבל מה שנשאר מדמיו ולא אכלו אותו בשנה אחת מותר היה לאכול בשנים הבאות. והוא פורט את המינים החייבים במעשר ובתרומה על פי הכתוב: ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש (דב׳ ח׳ ח׳, וע׳ ספרי דב׳ רצ״ז ומשנה בכורים א׳ ג׳). ואין שום הכרח לסברה שס׳ טוביה חולק על ההלכה המוסכמה ומחייב לתת בשנה השלישית מעשר שני עם מעשר שלישי (Rosenthal, Vier apokr. Buecher 118; Finkelstein JBL XLIX [1930], 33).

הנוסח ליום שני של שבועות (גאסטר ב׳) מסיים את דבריו בשבח הפרשת המעשר: טוביה נתברך „על שקיים מצות אביו ויתן מעשר מכל אשר לו. הא למדנו כח הצדקות והמעשרות כמה גדול, על שעשה טובי צדקות והפריש מעשרותיו כראוי מה שלם לו הקב״ה, ולפי שהיו יודעין אבות העולם כח הצדקה והמעשרות היו זהירין בהן.״

2) פת של נכרים. טובי מתברך בלבבו שאף־על־פי שבגלות נינוה כל אחיו ובני משפחתו אכלו ἐκ τῶν ἄρτων τῶν ἐθνῶν (=מלחם הגוים) הוא לבדו נזהר מלאכול ממנו (א׳ י׳—י״א).

גריטץ (MGWJ 1879 433—438, 509—513) ורוזינתאל (133) סברו שהלשון ἐκ τῶν ἄρτων הוא פת עצמו דוקא, שאפילו מפת הגוים נזהר לפי הגזרה שגזרו על פת נכרי (שבת י״ז ב׳). ומזה דנו שס׳ טוביה חובר בימים שהרומיים משלו כבר ביהודה. אבל אין הראיה ואין הסברא מיוסדות. ἄρτος הוא לחם, ואינו פת דוקא אלא גם כל מיני מאכלים, וטובי מחזיק טובה לעצמו שהוא נזהר ממאכלות אסורים והוא דומה בזה לדניאל וחבריו שלא התגאלו בפת־בג הצר המלך. ואם־כן אין שום צורך לאחר זמן כתיבת ס׳ טוביה עד ימי ממשלת הרומיים.

3) טומאת מת. טובי אינו נכנס לחדר משכבו אחרי קברו מת מצוה אלא הוא ישן בחצר. הנוסח היווני הארוך נותן טעם לדבר שמפני החם שכב בחוץ. אבל הנוסח הקצר נותן טעם אחר: טובי ישן על יד קיר החצר μεμιαμμένος (ב׳ ט׳), כלומר מפני שנטמא. אמנם אין זה טעם מספיק: טמא מת אסור לבוא אל המקדש אבל אינו אסור מלשוב לביתו. והנוסחאות המאוחרים דוחקים עצמם להרים את המכשול. הנוסח שנקרא שלא כדין על שמו של Muenster מרבה בדברים: „ובלילה ההוא אחרי קברי את המת עשיתי טבילה ולא יכלתי לטהר את עצמי בארץ טמאה כראוי בארץ ישראל וכאשר דבר עלינו ירמיהו הנביא [י״ג כ״ז] לא תטהרי אחרי מתי עוד.״ אבל בפירוש כזה אין ממש, שאם כן בחוץ לארץ אין טהרה ואין טהור, ואם אין הטמאים רשאים להכנס לביתם אין שום ישראל בחוץ לארץ יכול לישב בביתו. וזה אינו אלא בדוי מלב. ופשוט יותר מה שכתוב בנוסח העברי של כ״י לונדון (גאסטר א׳): „ויהי היום ויעף [וייעף] טובי מקבור אותם. ולא טבל ידיו ובמים לא שטפם אחרי קברו אותם וישכב על המטה אצל הקיר״ (ב׳ י׳). לפי נוסח מאוחר זה אין כאן ענין להלכה מקויימת, אלא טוביה נוהג כמנהג שאנו נוהגים גם היום: ליטול את הידים אחר הקבורה.

4) הלכות נישואין ומנהגיהם. רק פעם אחת נזדמן לבעל ס׳ טוביה לדבר על המעשרות, על לחם נכרים ועל טומאת המת. אבל כמה פעמים נזדמן לו משא ומתן בעניני נישואין, שהרי במחצית השניה של הספר עיקר המעשה הוא שטוביה נושא את שרה לאשה. כמה פעמים מגיד לנו הכותב שרעואל אינו יכול לתת בתו לאחר חוץ מטוביה, ופעם אחת (ו׳ י״ג) הוא משמיענו שרעואל חייב מיתה אם הוא נותן את שרה בתו לאחר.

למה חייב רעואל להשיא את בתו לטוביה דוקא? רוזינמאן (Studien z. Buch Tobit

(1894, 1–7) דרש וחקר את השאלה הזאת בדיוק נמרץ והגיע אל המסקנה שחובת רעואל מיוסדת על מעשה בנות צלפחד שנגזר דינן בתורה: וכל־בת ירשת נחלה ממטות בני ישראל לאחד ממשפחת מטה אביה תהיה לאשה למען יירשו בני ישראל איש נחלת אבתיו (במד׳ ל״ו ח׳). בנות צלפחד חמש היו, אבל שרה יחידה היא לאבותיה, היא יורשת כל מה שיש בבית אביה ולכן מוטב שתנשא לקרובה ולא תסוב הנחלה משבט לשבט. גריטץ (MGWJ 1879, 399) מדקדק על שמות האנשים שבס׳ טוביה וסובר שטוביה הוא בן דודה של שרה, אם כן שרה נישאת לבן דודה כמו בנות צלפחד לבני דודיהן (וע׳ גם רוזינתאל 116). ויש לרמוז גם על מעשה רות עם הגואל ועם בועז. רוזינמאן סובר שנשמר כאן רשם של הלכה עתיקה קודם שהותרו שבטים לבא זה בזה (תענית ל׳ ב׳). מכל מקום קשה: אם הטעם הוא משום שלא תסב נחלה משבט לשבט, למה תלוי הדבר בטוביה דוקא, הלא יש כמה וכמה בני נפתלי שיוכלו לשמור נחלת רעואל בשבט נפתלי. ואם כן טעם זה בטל.

טובי, אביו של טוביה, שאינו יודע מה שאירע לשרה, אינו מחייב את בנו לקחת לו את שרה לאשה כי אם מזהיר אותו שיקח אשה ממשפחת אביו כמו שנח ואברהם ויצחק ויעקב לקחו אשה ממשפחת אביהם (ד׳ י״ב). ואם כן אין כאן הלכה גמורה אלא עצה טובה, מנהג טובים, כמו שדרש ר׳ תנחומא: נשא מקרובותיו עליו הכתוב אומר עצם מעצמי ובשר מבשרי (ב״ר כ״ח ד׳).

נישואי טוביה עם שרה מתוארים בפרטיהם ובדקדוקיהם, קצתם הלכה, קצתם מנהג. רעואל אוחז בימין בתו תוקעה בכף טוביה ולוקח ספר וכותב עליו כתובה (או כתב־σύγγραφον), העדים חותמים עליה (ז׳ י״ג). אבל בנוסח הארוך גרסינן: ויאמר [רעואל] להביא ספר ויכתוב כתב ספר נישואין. לפי הנוסח הארוך יש לחשוב על הכתובה, ולפי הקצר על שטר אירוסין או נישואין שהוא אחד משלשה דרכים שהאשה נקנית בהן לפי המשנה הראשונה שבמסכת קדושין (ע׳ גריטץ MGWJ 1879, 433, רוזינתאל 132, רוזינמאן 15–19).

כאשר נכנס טוביה עם שרה לחדר המטות הוא מברך את האלהים שיצר אדם הראשון ויצר לו חוה עזר כנגדו ומשניהם נולד זרע בני האדם (ח׳ ו׳). הרי כאן עיקר ברכות חתנים כפי הלכות נישואין בימינו וכפי שהותקן, כמו שמצינו במס׳ כתובות (ז׳ א׳): אחת בתולה ואחת אלמנה טעונה ברכה. לפי זה שרה שהיתה אלמנה מז׳ בעלים טעונה ברכה. והברכה נקשרה באדם הראשון כפי הטופס: אשר יצר את האדם בצלמו.... בשמחך יצירך בגן עדן מקדם (שם ח׳ א׳).

ועוד יש לשום לב שבעיקר מעשהו ס׳ טוביה סותר את ההלכה: שרה בת רעואל נישאת לשבעה בעלים זה אחר זה וכלם מתו והרי היא קטלנית, ואיך נישאת כבר לרביעי? הא תניא, נישאת לראשון ומת, לשני ומת, לשלישי לא תנשא דברי רבי. רבי שמעון בן גמליאל אומר, לשלישי תנשא לרביעי לא תנשא (יבמות ס״ד ב׳, נדה ס״ב א׳). בין לרבי בין לר׳ שמעון בן גמליאל שרה נישאת שלא כדין לבעלה הרביעי, החמישי, הששי, השביעי, ומכל שכן לטוביה עצמו. תוספת התנחומא לס׳ האזינו והסיפור בס׳ שעשועים משנים משום דיני קטלנית דוקא את המעשה: שרה לא נישאת אלא לשלשה בעלים (רוזינמאן 33). והוברר הדבר שבשעת כתיבת ס׳ טוביה עדיין לא נקבעה ההלכה של אשה קטלנית.

ז. האגדה בספר טוביה.

ספר טוביה הוא מראשו ועד סופו אגדה. אבל בפרטיו אינו נוגע באגדות התנאים והאמוראים כמו כמה ספרים חיצונים אחרים, כגון תוספות לאסתר, ס׳ חנוך, ס׳ היובלים, ס׳ ברוך, חזון עזרא.

רושמי האגדה בס׳ טוביה הם מעט מזעיר. כשטוביה נוסע למדי אביו מזהירהו

שיקח אשה מבנות משפחתו ומזכיר לו את נח אברהם יצחק ויעקב שלקחו אשה מבנות אחיהם ונברכו בזרעם. קל להבין שטובי מראה במעשה אברהם יצחק ויעקב סימן לבנו. אבל מן התורה אין אנחנו מכירים את תולדות אשת נח. וצדקו דברי רוזינמאן (8, 9) שפירוש לאגדה הזאת נמצא בס׳ היובלים (ד׳ ל״ג), ששם נח נושא את אֶמְזָרָה בת אחי אביו לאשה.

טובי מתהלל שהוא נולד מזרע נביאים (ד׳ י״ב), ובנוסח Vetus Itala נאמר בפירוש: quoniam filii prophetarum sumus, qui in veritate prophetaverunt priores. Noe prophetavit prior et Abraham et Isaac et Jacob parentes nostri a principio saeculi. גם מסכים קצת למה שנדרש בפרק כ״א של סדר עולם שאדם, נח, יפת, שם ועבר נתנבאו עד שלא בא אברהם אבינו. „ומנין שכל האבות והאמהות נקראו נביאים שנאמר ויתהלכו מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר וגו׳ אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו (דה״א ט״ז כ״ט). ויש להעיר שבאגדות המושלמים, למן הקוראן ואילך, נח הוא אחד מראשי הנביאים.

טוביה ירא לישא את שרה מפני שמתו בעליה הראשונים. רפאל מניח את דעתו ומבטיחו ששרה מזומנת לו מעולם (ו׳ י״ח). בנוסח הארוך הוא מבטיחהו ששרה היתה מזומנת לו קודם שהיה העולם. הרי אלו דברי אגדה כדברי ר׳ יוסי בן חלפתא, שהקב״ה יושב ומזווג זווגים איש לאשה ואשה לאיש (ב״ר ס״ה ב׳), וכדרב יהודה אמר רב, שארבעים יום קודם יצירת הוולד בת קול יוצאת ואומרת, בת פלוני לפלוני (סוטה ב׳ א׳, סנהד׳ כ״ב א׳). והנוסח הארוך הפליג על זה שהאשה מזומנה לאיש קודם לבריאת העולם, ונראה שגוזמא בעלמא הוא.

לאחר שגמר רפאל את שליחותו הוא מתודע לטובי שהוא אחד משבעת המלאכים העומדים לשרת לפני האלהים ושכל הימים שהיה עמהם על הארץ באמת לא אכל ולא שתה אלא שנראה לבני אדם כאילו אכל וכאילו שתה (י״ב ט״ו, י״ט). מספר שרי המלאכים אינו מוגבל תמיד במנין שוה. פרקי ר׳ אליעזר (פרק ד׳) מונים תחלה ד׳ מחנות של מיכאל, של גבריאל, של אוריאל ושל רפאל, ומיד כמעט תוך כדי דבור מוסיפים: ושבעה מלאכים שנבראו מתחלה משרתים לפני ולפנים מן הפרכת והוא נקרא פרגוד. ידוע ברור שפרקי ר׳ אליעזר בדור מאוחר נולדו, כבר בימי האישלם. אבל גם בימים קדמונים ס׳ חנוך א׳ מזכיר בכמה מקומות את שבעת המלאכים הקדושים (פ״ה ה׳, צ׳ כ״א וכ״ב) וכן גם צוואת לוי (ח׳ א׳). פעם אחת מונה ספר חנוך א׳ (ב׳ א׳–ה׳) את שמותם ואינם אלא ששה. ומנין המספר הזה? כבר הכיר ר׳ שמעון בן לקיש: אף שמות המלאכים עלו בידם מבבל (ר״ה ירו׳ דף נ״ו ב׳, ויותר ברור בב״ר מ״ח ט׳: אף שמות מלאכים מיכאל וגבריאל ורפאל). והחוקרים בימינו הוסיפו על זה שגם מנין המלאכים עלה עמהם מבבל, כלומר מדת הפרסיים, וגם שם פעמים הם ששה ופעמים הם שבעה לפי מה שהורמיז נמנה עמהם או ממונה עליהם.

בס׳ חנוך א׳ (כ׳ ג׳) רפאל הוא השני במנין. טוביה מספר ברור שרפאל ממונה על הרפואה, עליו מוטל לרפא את שרה מן אשמדאי ואת טובי מן העורון. וגם באגדה רפאל ממונה על הרפואה כדאמרינן: מאן נינהו שלשה אנשים? מיכאל וגבריאל ורפאל. מיכאל שבא לבשר את שרה, רפאל שבא לרפא את אברהם, גבריאל אזל למיהפכיה לסדום (ב״מ פ״ו ב׳, וגם דרך ארץ ב׳). ועל אותן ג׳ מלאכים אמר ר׳ תנחום בר חנילאי: ירדו למטה ואכלו לחם. ואכלו סלקא דעתך, אלא אימא נראו כמו שאכלו ושתו (ב״מ שם). וכן גם בב״ר (מ״ה י״ב): והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו, וכי אוכלים היו. אלא נראים כאוכלים, — ממש כמו בס׳ טוביה (וע׳ הפירוש י״ב י״ט).

לפני מותו משורר טובי שיר תפארת וברוח נבואה הוא רואה את ירושלים העתידה להבנות. ירושלם תבנה בספיר ובסמרגדין, באבן יקרה חומותיה, מגדליה ומבצריה זהב טהור,

חוצות ירושלים תרצפנה בבורלא בכדכד ובאבן מאופיר (י״ג ט״ז וי״ז). אלה הם דברי אגדה שיסודם במקרא: הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך וגו׳ (ישע׳ נ״ב י״א—י״ב). על הפסוקים האלה נוסדה נבואת טובי ונוסדה גם כן האגדה בפסיקתא דר״כ בפסקא עניה סוערה (הוצאה ראשונה ד״ף קל״ב—קל״ג): ר׳ ירמיה בשם ר׳ שמואל בר יצחק, עתיד הקב״ה לעשות שער מזרחי של בית המקדש הוא ושני פשפשין אבן אחת של מרגליות. וכן מה שראה טובי בנבואתו שרצפת חוצות ירושלם תעשה מאבן יקרה גם זה מסכים עם האגדה, דא״ר לוי עתידין תחומי ירושלם להיות מלאים אבנים טובות ומרגליות, ויהיו ישראל באין ונוטלין חפציהן מהם, לפי שבעולם הזה מתחמים באבנים ובחצובות אבל לעתיד לבא מתחמין באבנים טובות ומרגליות.

ואגדה אחת נראה שנכנסה לס׳ טוביה אגב שבשתא. לפני מותו מראה טובי לבנו דוגמאות שהקב״ה גומל טוב לצדיקים ומשלם רע לרשעים. ובנוסח היווני הקצר נאמר שמנשה גמל חסדים טובים לפיכך ניצל ממוקשי מות. אילו היתה הגירסא הזאת הגונה, הרי היא רומזת על מנשה מלך יהודה, שלפי דה״ב (ל״ג י״ב—י״ג) חזר בתשובה. רבותינו פליגי אם יש למנשה חלק לעוה״ב. ר׳ יהודה אומר מנשה יש לו חלק לעוה״ב (סנהד׳ ק״ב ב׳). אבל באמת אין כאי שום טעם להזכיר את מנשה, ובודאי „מנשה״ הוא טעות סופר וצריך לכתוב אחיקר שהוא הראש במעשה אחיקר שאנו עומדים כאן לדון עליו.

ח. אחיקר בס׳ טוביה.

ספר טוביה רומז כמה פעמים על מעשה אחיקר. אחיקר בספר זה נעשה פעמים בן אחי טובי. אסר חדון מלך אשור הפקיד את אחיקר על חשבונות ממלכתו ועל הנהגת המדינה, הוא שר המשקים למלך והוא חותם בטבעת המלך. אסר חדון משיבו פעם שניה על כנו. כאשר גדל תקפו, נעשה מליץ יושר לטובי וכאשר הוכרח טובי לברח מפני שקבר את המתים שהמלך לא הניח לקברם, בקש אחיקר רחמים עליו והמלך סלח לו ונתן לו רשות לשוב לביתו (א׳ כ״א—כ״ב), וכאשר הוכה טוביה בסנורים כלכלו אחיקר שתי שנים עד אשר נסע אחיקר לעילם (ב׳ י׳). וכאשר שב טוביה בן טובי לביתו עם שרה אשתו, מהרו רבים מאוהביו ומקרוביו לברכו ובהם גם אחיקר עם נסבס (Νασβᾶς, נוסח ארוך Ναβάδ=נבד) בן אחיו (י״א י״ג). ולפני מותו מזהיר טובי את בנו טוביה (על פי הנוסח הארוך שהוא מתוקן פה ביותר): ראה בני מה עשה נדב לאחיקר אשר גדלו וכלכלו. האם לא הורד חי לארץ? וישלם לו אלהים את החרפה בפניו ויצא אחיקר לאור ונדב ירד לחשך עולמים על אשר בקש להרוג את אחיקר בצדקתיו (צ״ל בצדקתו) ניצל ממוקשי מות אשר יקש לו נבד ונבד נלכד במוקשי מות ואבד בהן (י״ד י׳).

לפני חמשים שנה נראו כל הרמזים האלה כסודות ונסתרות (כגון לנילדיקי, לגריטץ), והיום כזהר הרקיע מזהירים. כלם הובררו ע״י ספר אחיקר. מעשה אחיקר היה ידוע בנוסח ערבי בקובץ הסיפורים של אלף לילות ולילה עוד משנת 1788 לסה״נ, אבל לא שמו לב שהמעשה הזה מפיץ אור בהיר על סתרי ספר טוביה. הראשון שהתבונן אל היחס שבין ס׳ טוביה ובין ס׳ אחיקר היה גיאורג הופמאן. במשך הימים נגלו לאור החקירה כמה נוסחאות: בערבית, בסורית, בארמינית, בכושית, בטורקית, ביוונית, בסלאבית. את רובם הוציאו לאור F. C. Conybeare, J. Rendel Harris, Agnes Smith Lewis הן בלשונם הן בתרגום אנגלי. והעתיק ביותר, ועל כן גם החשוב ביותר, מכל הנוסחאות הוא הארמי שנכלל בקבוצת כתבים של המושב היהודי שבעיר יֵב (Elephantine). הכתבים האלה נכתבו במאה הששית והחמשית לפני סה״נ, ר״ל בימי זרבבל או כבר בימי ירמיה ויחזקאל, ואם כן הם חשובים ביותר, אע״פ שדוקא מהנוסח הארמי הזה לא נשארו אלא קטעים. לפני המצא הקטעים הארמיים

האלה נחלקו החוקרים אם ס׳ טוביה לקח מסיפור אחיקר או להפך. עכשו אין ספק שמעשה אחיקר קדם בכמה מאות שנה את ס׳ טוביה, שבעל ס׳ טוביה השתמש בס׳ אחיקר, וכמעט כל הרמזים בס׳ טוביה על מעשה אחיקר הובררו לגמרי.

הרי תוכן מעשה אחיקר בקיצור: אחיקר החכם מצא חן בעיני סנחריב מלך אשור והיה לו לסופר ולמזכיר. בכל דרכיו הצליח, רק פרי בטן נמנע ממנו. לקח את נדן בן אחותו והיה לו לבן וגדלו וחנכו ולמדו למען אשר יירש את משרתו להיות תחתיו סופר ויועץ למלך. אולם נדן היה כפוי טובה ושלם לדודו רעה בעד כל חסדיו, כי כתב ושלח למלך מצרים ולמלך פרס אגרות מזויפות בשם אחיקר וחתם בחותם אחיקר ובאגרות האלה הבטיח את המלכים שיסגיר בידם את חיל מלך אשור. והוצא דבה לפני סנחריב שאחיקר פשע במלך. סנחריב האמין לדבתו ואסר את אחיקר בנחושתים ומסר אותו לעבד נאמן אחד שיהרוג אותו. אבל העבד היה מכיר־טובה לאחיקר וחמל עליו והרג תחתיו אחד מן החוטאים שהיה חייב מיתה. ואת אחיקר הסתיר בביתו (של אחיקר) ואשת אחיקר כלכלה את בעלה ושמרה עליו בסתר. רק שלשתם ידעו את הסוד, וכל העם חשב שאחיקר הומת.

וכאשר הגיעה השמועה אל מלך מצרים שמח מאד כי אבד למלך אשור יועצו החכם. שלח מלאכים אל סנחריב ובקש ממנו שיפתור את חידותיו ושיעשה את המעשים אשר יטיל עליו ושיבנה לו היכל בין השמים והארץ [1]. ואם ישלח לו סנחריב אדם בקי כזה, שיצא ידי כל החובות האלה, ישלם לו מלך מצרים מס של שלש שנים, ואם לא ישלח, אז על סנחריב לשלם לו מס כזה.

סנחריב דאג מאד, איפה ימצא איש חכם ונבון כזה, והתחרט מאד על אשר צוה להרוג את אחיקר. והעבד אשר לו מסר סנחריב את אחיקר להרג ראה את צרת נפש המלך והתודה לפניו כי עוד אחיקר חי. הוציאו את אחיקר מן הבור אשר בו היה מסתתר. בא אחיקר למצרים ולקח עמו שני נשרים אשר הורגלו לשאת שני נערים באויר. כאשר נישאו שני הנערים על כנפי הנשרים קראו ממעל: הבו לנו לבנים וחומר ואבנים למען אשר נבנה היכל לפרעה. אנשי מלך מצרים לא מצאו ידיהם ורגליהם ולא ידעו מה יעשו. אמר אחיקר שהם חייבים אם לא נבנה באויר ההיכל המפואר לפרעה. וגם את כל חידות פרעה פתר אחיקר ועל כל שאלותיו השיב תשובה נצחת. אחר כך שב אחיקר אל סנחריב בכבוד גדול ובהון רב, במס של שלש שנים. וסנחריב הביע תודה לאחיקר והסגיר אליו את נדן בן אחותו ואחיקר יסר אותו והוכיחהו בכמה משלי מוסר, ובקע גוף נדן כחמת.

מן המעשה הזה אור זרוע על ס׳ טוביה. עתה הוברר הדבר שסנחריב השיב את אחיקר על כנו פעם שנית (א׳ כ״א). לכאורה רמז על מה שהוציא המלך את אחיקר מן הבור אשר בו הסתירוהו אשתו ועבדו. אחיקר כלכל את טוביה שנתים עד אשר נסע לעילם (ב׳ י׳). בנוסחאות מעשה אחיקר שידענו הולך אחיקר למצרים, אבל גם מלך פרס נזכר, שבידיו בקש אחיקר (לפי דבת נדן) להסגיר את חיל מלך אשור. אפשר שבנוסח אחר הלך אחיקר אל מלך פרס לעילם. ובפרט הובררו דברי טובי האחרונים שמוכיח לפני מותו את טוביה בנו ושם לפניו את מעשה אחיקר עם נדן, שאחיקר גדל ורומם את נדן ונדן השיב רעה תחת טובה, אחיקר הורד לארץ (כלומר אל הבור), אבל בסוף יצא אחיקר לאור ונדן ירד לחשך עולם. אחיקר ניצל ממוקשי מות ונדן נלכד בהם.

ועוד הובררו כמה ענינים: אחיקר מוכיח את נדן שתי פעמים, כמו כן מוכיח טובי את טוביה שתי פעמים. אחיקר מתפלל שתי פעמים, וכן גם טובי. והתוכחות גם בתכנן

---

[1]) החידות והתובות הקשות מתאימות קצת אל דברי החכמה שר׳ יהושע בן חנניה מנצח בהם את חכמי אתונא: בני לן ביתא באוירא דעלמא, אית לן ריתיא דתבירא, חייטיה (בכורות ח׳ ב׳).

מתאימות קצת זו לזו, בפרט ששתיהן מלמדות את המצוה לקבור את המתים. אחיקר מבקש שנדן יקברהו בכבוד, טובי שואל שטוביה יקבור אותו ואת אשתו בכבוד. באמת מצטיין טובי בפרט בקבורת מתי מצוה.

ועוד הוברר הדבר למה שם בעל ס׳ טוביה את כל מעשהו בימי סנחריב. בעל ס׳ טוביה, כמו רבים מבני דורו, מצא חפץ במעשה אחיקר ובקש לחבר את שני הענינים, על כן המציא מלבו שטובי הוא קרובו של אחיקר, ואם כן שניהם בימי סנחריב היו, ושניהם הם יהודים. עוד יש חלוקי־דעות בזה, מה היה אחיקר בעיקר המליצה, לפי שיש נוסחאות שבהן נזכרו אלילי אשור. בס׳ טוביה אחיקר נעשה יהודי.

ט. האגדה העממית על המת מכיר־טובה בס׳ טוביה.

ס׳ טוביה נקשר עם מעשה אחיקר, אבל בקשר אמיץ נקשר גם עם אגדה עממית אחרת על המת מכיר־טובה, הידועה בשם Der dankbare Tote, The grateful dead, Le mort reconnaissant. באגדה הזאת מת אחד מוטל בחוץ, אסור לקבור אותו. פעמים הטעם הוא מפני שהמת היה חייב ממון לנושה ולא שלם, והנושה איננו מניח שיקברו אותו. ועבר שם בחור נכרי וחמל על המת ושלם את חובו וקבר את המת. והמת ההוא השיב לו גמול על החסד הזה כפל כפלים. הבחור גומל חסדים נסע לכמה מסעות, ונסתכן בכמה סכנות, בכל מסעותיו מתחבר אל הבחור חבר נפלא ונעלם, ומכל סכנותיו מציל אותו מושיע נאמן. והבחור אינו יודע מי הוא חברו מושיעו, רק בסוף המעשה הוא מכיר שהמושיע הזה הוא רוחו של המת אשר קבר. הבחור גומל־חסדים מבקש גם לישא אשה, אך האשה הזאת אחוזה ע״י נחש, ע״י תנין או ע״י שד. החבר הנאמן (שהוא המת מכיר־טובה) מנצח את הנחש, את התנין או את השד והבחור מצליח לישא את אשת חפצו.

אפילו עור בשתי עיניו רואה כמה דומה ס׳ טוביה לאגדה העממית הזאת. מוצא האגדה הוא שיש כאן מת שאסור לקבור אותו ויש גומל חסד למת. גמילת חסדים עם המת מוצאה שכרה ופעולתה כמה וכמה פעמים: גומל חסדים (בס׳ טוביה: בנו) ניצל מכל אסון בדרך רחוקה מסוכנת, ומארש אשה שהיא אחוזת שד או תנין, האשה ניצלת וניתנת לבחור גומל חסדים (בס׳ טוביה ניתנה לבנו של גומל חסדים).

ועוד בכמה פרטים של ס׳ טוביה נודף ריחה של האגדה העממית. רפאל מבאר לטוביה מדוע השד הורג את כל בעלי שרה: אשמדאי עצמו אוהב את שרה אהבה עזה ובקנאתו הוא הורג את החתנים (ו׳ י״ב). שד שאוהב אשה מבנות האדם, הרי זה מן האמונה העממית.

המת הנקבר נראה בנוסחאות השונים במראות שונים: כזקן, כמשרת, כצפור, כשועל, פעמים גם כמלאך, ואולי דוקא ס׳ טוביה השפיע על כמה נוסחאות שבהן המנהל נשתנה למלאך. ואין לתמוה על זה, כי גם כל מעשה טוביה נעשה בעצמו אגדה עממית המסופרת כמעט בימינו, כגון בארץ סיקיליא (ע׳ Laura Gonzenbad, Sicilianische Maerchen, Lpz. 1870, II, 177, № 89 Die Geschichte von Tobia und Tobiola).

האגדה העממית על המת מכיר־טובה מפורסמת בנוסחאות כמעט אין מספר. ונוסח אחד ראוי ביותר לשום לב אליו. בנוסח זה החבר הנאמן בעת התחברו לבחור גומל החסדים כורת עמו ברית להושיעו בתנאי שכל מה שרכש הבחור בעזרת חברו עליו לחלק עם חברו בשוה. וכאשר הקנה החבר לבחור את האשה האהובה, מבקש הוא גם כן את מחצית האשה, ונתח את האשה לשנים ועל ידי זה יצאו מבטנה הנחשים שקננו שם והרגו את בעליה בליל החתונה. ורושם מהנוסח המקורי הזה עוד ניכר בס׳ טוביה: אע״פ שטובי לא הבטיח את חבר בנו אלא שיתן לו זוז ליום, בכל זאת רוצה טוביה לתת לו החצי מכל אשר

רכשו וגם טובי אביו מבקש שרפאל יקבל את החצי מכל הרכוש (י״ב ב׳ וה׳).

על ידי האגדה העממית נפתרה גם חידה אחת בס׳ טוביה. הסכנות באו על טובי מפני שקבר את המתים, לכן נרדף ע״י המלכות. וקשה להבין מה הוא החטא והאשם החמור הזה, למה בקשו את נפש טובי לקחתה. באמת, ס׳ טוביה אינו משיב תשובה מספקת על השאלה הזאת. ונראה שהמוטיב הזה של המת שאסור לקבור אותו בא מרחוק, מאגדה עממית, ונכנס כמו חומר זר בבנין המעשה.

אבל מצד אחר אין לנו לעצום את עינינו מהשינויים העמוקים שבהם נשתנה ס׳ טוביה מהאגדות העממיות. האגדה העממית פשוטה יותר: המת שנהנה מחסד הבחור הוא עצמו משלם חובת תודתו לגומל לו חסדים. כנגד זה בספר טוביה אין מדובר על מת אחד אלא על כמה מתי מצוה שנקברו ע״י טובי האב וכולם אינם יכולים להתחבר עם הבחור גומל חסדים. במקום המת ממונה ע״י הקב״ה רפאל המלאך לשלם כל החסדים. ועוד שינוי אחד עיקרי מוליד כמה תולדות, כמה שינויים. באגדה העממית הבחור שחמל על המת הוא עצמו נשכר, הוא עצמו קונה רכוש, קונה אשה אהובה וחשובה. לעומת זה בס׳ טוביה האב גומל חסד והבן נהנה משכר צדקות אביו. — החוקרים התבוננו שבס׳ טוביה שם האב כמעט כשם בנו: האב נקרא טובי, והבן נקרא טוביה, וגם סברו לומר שמעיקרא המעשה היה מיוחד לו: הוא העושה טוב הוא המקבל שכר מעשהו הטוב, ורק אחר כך חלקו את המעשה לשנים: מעשה ראשון — האב זוכה לו ולבנו, מעשה שני — הבן נהנה מזכות אביו.

י. הערך ההיסטורי והערך האמנותי של ס׳ טוביה.

בזמננו מסכימים כמעט כל החוקרים (חוץ מקצת חוקרים קתולים) שס׳ טוביה אינו אלא דבר־חזון מתחלתו ועד סופו ושלא עלה על דעת המחבר לספר לנו דברי הימים כסדרם וכאמתם. אם יש בו איזה גרעין מדברי הימים הוא שאול מספרי קדשנו: עשרת השבטים מרדו במלכות דוד, השתחוו לעגלי הזהב שהעמיד ירבעם בן נבט לעבדם, שלמנאסר הגלה את עשרת השבטים לארץ אשור, סנחריב צר על ירושלים, אבל צבאו ניגף והוא עצמו שב לארצו בבושה, ושני בניו הרגו אותו, ואסר חדון בנו מלך תחתיו. אין בזה שום חידוש. וכן אין שום חידוש בנבואה מאחריתה (vaticinium ex eventu) שגם ירושלים תחרב אבל תבנה שנית (פרק י״ד).

ס׳ טוביה אינו אלא מליצה או חזון, אבל מליצה שהיא מעשה ידי אמן בקי. המחבר בקש חומר אבנים ולבנים לבנות ארמון. בקש ומצא. מצא את מעשה איוב, שאליו דמה את גבורו המנוסה. מצא את מעשה אחיקר אשר בוודאי לא צמח על אדמת ישראל, אף כי הוא מלא מוסר. מצא את האגדה העממית של המת מכיר־טובה שהיא רחוקה מאד מאמונת ישראל. מצא אגוזים וזרק את קליפתם. זרק את האמונות הזרות שהמת עצמו מתחבר לבחור שגמל לו חסד, שהמת עצמו מושיע את קוברו מכל הסכנות. כאן הקב״ה משלם שכר הצדק, הוא שולח את מלאכו וגומל לבן את חסדי האב.

ובכן המעשה נחצה לחצאין: במחצית הראשונה האב קונה זכויות, במחצית השניה הבן נהנה מזכות אביו. המחבר נתן את דמי השינוי: מה שמרויחה האמונה מפסידה האמנות. האמונה מרויחה שאין ההשגחה מופקדה לרוחות המתים כי אם להקב״ה. האמנות מפסידה לפי שאבדה אחדות העלילה. אבל לפי כוונת המחבר יצא הפסדו בשכרו. ומלבד זאת שני החצאין משלימים זה את זה. המחצית הראשונה מתארת את האב שגומל חסדים טובים לחיים ולמתים, המחצית השניה מתארת את הבן שהוא דומה לאביו במדותיו ובמעשיו, שומע בקולו, מקיים מצוותיו ונהנה הן מזכות אביו הן מזכות עצמו.

מתאימות קצת זו לזו, בפרט ששתיהן מלמדות את המצוה לקבור את המתים. אחיקר מבקש שנדן יקברהו בכבוד, טובי שואל שטוביה יקבור אותו ואת אשתו בכבוד. באמת מצטיין טובי בפרט בקבורת מתי מצוה.

ועוד הוברר הדבר למה שם בעל ס׳ טוביה את כל מעשהו בימי סנחריב. בעל ס׳ טוביה, כמו רבים מבני דורו, מצא חפץ במעשה אחיקר ובקש לחבר את שני העניינים, על כן המציא מלבו שטובי הוא קרובו של אחיקר, ואם כן שניהם בימי סנחריב היו, ושניהם הם יהודים. עוד יש חלוקי־דעות בזה, מה היה אחיקר בעיקר המליצה, לפי שיש נוסחאות שבהן נזכרו אלילי אשור. בס׳ טוביה אחיקר נעשה יהודי.

ט. האגדה העממית על המת מכיר־טובה בס׳ טוביה.

ס׳ טוביה נקשר עם מעשה אחיקר, אבל בקשר אמיץ נקשר גם עם אגדה עממית אחרת על המת מכיר־טובה, הידועה בשם Der dankbare Tote, The grateful dead, Le mort reconnaissant. באגדה הזאת מת אחד מוטל בחוץ, אסור לקבור אותו. פעמים הטעם הוא מפני שהמת היה חייב ממון לנושה ולא שלם, והנושה איננו מניח שיקברו אותו. ועבר שם בחור נכרי וחמל על המת ושלם את חובו וקבר את המת. והמת ההוא השיב לו גמול על החסד הזה כפל כפלים. הבחור גומל חסדים נסע לכמה מסעות, ונסתכן בכמה סכנות, בכל מסעותיו מתחבר אל הבחור חבר נפלא ונעלם, ומכל סכנותיו מציל אותו מושיע נאמן. והבחור אינו יודע מי הוא חברו מושיעו, רק בסוף המעשה הוא מכיר שהמושיע הזה הוא רוחו של המת אשר קבר. הבחור גומל־חסדים מבקש גם לישא אשה, אך האשה הזאת אחוזה ע״י נחש, ע״י תנין או ע״י שד. החבר הנאמן (שהוא המת מכיר־טובה) מנצח את הנחש, את התנין או את השד והבחור מצליח לישא את אשת חפצו.

אפילו עור בשתי עיניו רואה כמה דומה ס׳ טוביה לאגדה העממית הזאת. מוצא האגדה הוא שיש כאן מת שאסור לקבור אותו ויש גומל חסד למת. גמילת חסדים עם המת מוצאה שכרה ופעולתה כמה וכמה פעמים: גומל חסדים (בס׳ טוביה: בנו) ניצל מכל אסון בדרך רחוקה מסוכנת, ומארש אשה שהיא אחוזת שד או תנין, האשה ניצלת וניתנת לבחור גומל חסדים (בס׳ טוביה ניתנה לבנו של גומל חסדים).

ועוד בכמה פרטים של ס׳ טוביה נודף ריחה של האגדה העממית. רפאל מבאר לטוביה מדוע השד הורג את כל בעלי שרה: אשמדאי עצמו אוהב את שרה אהבה עזה ובקנאתו הוא הורג את החתנים (ו׳ י״ב). שד שאוהב אשה מבנות האדם, הרי זה מן האמונה העממית.

המת הנקבר נראה בנוסחאות השונים במראות שונים: כזקן, כמשרת, כצפור, כשועל, פעמים גם כמלאך, ואולי דוקא ס׳ טוביה השפיע על כמה נוסחאות שבהן המנהל נשתנה למלאך. ואין לתמוה על זה, כי גם כל מעשה טוביה נעשה בעצמו אגדה עממית המסופרת כמעט בימינו, כגון בארץ סיקיליא (ע׳ Laura Gonzenbad, Sicilianische Maerchen, Lpz. 1870, II, 177, № 89 Die Geschichte von Tobia und Tobiola).

האגדה העממית על המת מכיר־טובה מפורסמת בנוסחאות כמעט אין מספר. ונוסח אחד ראוי ביותר לשום לב אליו. בנוסח זה החבר הנאמן בעת התחברו לבחור גומל החסדים כורת עמו ברית להושיעו בתנאי שכל מה שרכש הבחור בעזרת חברו עליו להלק עם חברו בשוה. וכאשר הקנה החבר לבחור את האשה האהובה, מבקש הוא גם כן את מחצית האשה, ונתח את האשה לשנים ועל ידי זה יצאו מבטנה הנחשים שקננו שם והרגו את בעליה בליל החתונה. ורושם מהנוסח המקורי הזה עוד ניכר בס׳ טוביה: אע״פ שטובי לא הבטיח את חבר בנו אלא שיתן לו זוז ליום, בכל זאת רוצה טוביה לתת לו החצי מכל אשר

רכשו וגם טובי אביו מבקש שרפאל יקבל את החצי מכל הרכוש (י״ב ב׳ וה׳).

על ידי האגדה העממית נפתרה גם חידה אחת בס׳ טוביה. הסכנות באו על טובי מפני שקבר את המתים. לכן נרדף ע״י המלכות. וקשה להבין מה הוא החטא והאשם החמור הזה, למה בקשו את נפש טובי לקחתה. באמת, ס׳ טוביה אינו משיב תשובה מספקת על השאלה הזאת. ונראה שהמוטיב הזה של המת שאסור לקבור אותו בא מרחוק, מאגדה עממית, ונכנס כמו חומר זר בבנין המעשה.

אבל מצד אחר אין לנו לעצום את עינינו מהשינויים העמוקים שבהם נשתנה ס׳ טוביה מהאגדות העממיות. האגדה העממית פשוטה יותר: המת שנהנה מחסד הבחור הוא עצמו משלם חובת תודתו לגומל לו חסדים. כנגד זה בספר טוביה אין מדובר על מת א ח ד אלא על כמה מתי מצוה שנקברו ע״י טובי האב וכולם אינם יכולים להתחבר עם הבחור גומל חסדים. במקום המת ממונה ע״י הקב״ה רפאל המלאך לשלם כל החסדים. ועוד שינוי אחד עיקרי מוליד כמה תולדות, כמה שינויים. באגדה העממית הבחור שחמל על המת הוא עצמו נשכר, הוא עצמו קונה רכוש, קונה אשה אהובה וחשובה. לעומת זה בס׳ טוביה האב גומל חסד והבן נהנה משכר צדקות אביו. — החוקרים התבוננו שבס׳ טוביה שם האב כמעט כשם בנו: האב נקרא טובי, והבן נקרא טוביה, וגם סברו לומר שמעיקרא המעשה היה מיוחד לו: הוא העושה טוב הוא המקבל שכר מעשהו הטוב, ורק אחר כך חלקו את המעשה לשנים: מעשה ראשון — האב זוכה לו ולבנו, מעשה שני — הבן נהנה מזכות אביו.

י. הערך ההיסטורי והערך האמנותי של ס׳ טוביה.

בזמננו מסכימים כמעט כל החוקרים (חוץ מקצת חוקרים קתולים) שס׳ טוביה אינו אלא דבר־חזון מתחלתו ועד סופו ושלא עלה על דעת המחבר לספר לנו דברי הימים כסדרם וכאמתם. אם יש בו איזה גרעין מדברי הימים הוא שאול מספרי קדשנו: עשרת השבטים מרדו במלכות דוד, השתחוו לעגלי הזהב שהעמיד ירבעם בן נבט לעבדם, שלמנאסר הגלה את עשרת השבטים לארץ אשור, סנחריב צר על ירושלים, אבל צבאו ניגף והוא עצמו שב לארצו בבושה, ושני בניו הרגו אותו, ואסר חדון בנו מלך תחתיו. אין בזה שום חידוש. וכן אין שום חידוש בנבואה מאחריתה (vaticinium ex eventu) שגם ירושלים תחרב אבל תבנה שנית (פרק י״ד).

ס׳ טוביה אינו אלא מליצה או חזון, אבל מליצה שהיא מעשה ידי אמן בקי. המחבר בקש חומר אבנים ולבנים לבנות ארמון. בקש ומצא. מצא את מעשה איוב, שאליו דמה את גבורו המנוסה. מצא את מעשה אחיקר אשר בוודאי לא צמח על אדמת ישראל, אף כי הוא מלא מוסר. מצא את האגדה העממית של המת מכיר־טובה שהיא רחוקה מאד מאמונת ישראל. מצא אגוזים וזרק את קליפתם. זרק את האמונות הזרות שהמת עצמו מתחבר לבחור שגמל לו חסד, שהמת עצמו מושיע את קוברו מכל הסכנות. כאן הקב״ה משלם שכר הצדק, הוא שולח את מלאכו וגומל לבן את חסדי האב.

ובכן המעשה נחצה לחצאין: במחצית הראשונה האב קונה זכויות, במחצית השניה הבן נהנה מזכות אביו. המחבר נתן את דמי השינוי: מה שמרויחה האמונה מפסידה האמנות. האמונה מרויחה שאין ההשגחה מופקדה לרוחות המתים כי אם להקב״ה. האמנות מפסידה לפי שאבדה אחדות העלילה. אבל לפי כוונת המחבר יצא הפסדו בשכרו. ומלבד זאת שני החצאין משלימים זה את זה. המחצית הראשונה מתארת את האב שגומל חסדים טובים לחיים ולמתים, המחצית השניה מתארת את הבן שהוא דומה לאביו במדותיו ובמעשיו, שומע בקולו, מקיים מצוותיו ונהנה הן מזכות אביו הן מזכות עצמו.

חוצות ירושלים תרצפנה בבורלא בכדכד ובאבן מאופיר (י״ג ט״ז וי״ז). אלה הם דברי אגדה שיסודם במקרא: הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך וגו׳ (ישע׳ נ״ב י״א—י״ב). על הפסוקים האלה נוסדה נבואת טובי ונוסדה גם כן האגדה בפסיקתא דר״כ בפסקא עניה סוערה (הוצאה ראשונה דף קל״ב—קל״ג): ר׳ ירמיה בשם ר׳ שמואל בר יצחק, עתיד הקב״ה לעשות שער מזרחי של בית המקדש הוא ושני פשפשין אבן אחת של מרגליות. וכן מה שראה טובי בנבואתו שרצפת חוצות ירושלם תעשה מאבן יקרה גם זה מסכים עם האגדה, דא״ר לוי עתידין תחומי ירושלם להיות מלאים אבנים טובות ומרגליות, ויהיו ישראל באין ונוטלין חפציהן מהם, לפי שבעולם הזה מתחמים באבנים ובחצובות אבל לעתיד לבא מתחמין באבנים טובות ומרגליות.

ואגדה אחת נראה שנכנסה לס׳ טוביה אגב שבשתא. לפני מותו מראה טובי לבנו דוגמאות שהקב״ה גומל טוב לצדיקים ומשלם רע לרשעים. ובנוסח היווני הקצר נאמר שמנשה גמל חסדים טובים לפיכך ניצל ממוקשי מות. אילו היתה הגירסא הזאת הגונה, הרי היא רומזת על מנשה מלך יהודה, שלפי דה״ב (ל״ג י״ב—י״ג) חזר בתשובה. רבותינו פליגי אם יש למנשה חלק לעוה״ב. ר׳ יהודה אומר מנשה יש לו חלק לעוה״ב (סנהד׳ ק״ב ב׳). אבל באמת אין כאי שום טעם להזכיר את מנשה, ובודאי „מנשה״ הוא טעות סופר וצריך לכתוב אחיקר שהוא הראש במעשה אחיקר שאנו עומדים כאן לדון עליו.

ח. אחיקר בס׳ טוביה.

ספר טוביה רומז כמה פעמים על מעשה אחיקר. אחיקר בספר זה נעשה פעמים בן אחי טובי. אסר חדון מלך אשור הפקיד את אחיקר על חשבונות ממלכתו ועל הנהגת המדינה, הוא שר המשקים למלך והוא חותם בטבעת המלך. אסר חדון משיבו פעם שניה על כנו. כאשר גדל תקפו, נעשה מליץ יושר לטובי וכאשר הוכרח טובי לברח מפני שקבר את המתים שהמלך לא הניח לקברם, בקש אחיקר רחמים עליו והמלך סלח לו ונתן לו רשות לשוב לביתו (א׳ כ״א—כ״ב), וכאשר הוכה טוביה בסנורים כלכלו אחיקר שתי שנים עד אשר נסע אחיקר לעילם (ב׳ י׳). וכאשר שב טוביה בן טובי לביתו עם שרה אשתו, מהרו רבים מאוהביו ומקרוביו לברכו ובהם גם אחיקר עם נסבס (Νασβᾶς, נוסח ארוך Ναβάδ=נבד) בן אחיו (י״א י״ג). ולפני מותו מזהיר טובי את בנו טוביה (על פי הנוסח הארוך שהוא מתוקן פה ביותר): ראה בני מה עשה נדב לאחיקר אשר גדלו וכלכלו. האם לא הורד חי לארץ? וישלם לו אלהים את החרפה בפניו ויצא אחיקר לאור ונדב ירד לחשך עולמים על אשר בקש להרוג את אחיקר בצדקתיו (צ״ל בצדקתו) ניצל ממוקשי מות אשר יקש לו נבד ונבד נלכד במוקשי מות ואבד בהן (י״ד י׳).

לפני חמשים שנה נראו כל הרמזים האלה כסודות ונסתרות (כגון לנילדיקי, לגריטץ), והיום כזהר הרקיע מזהירים. כלם הוברר ע״י ספר אחיקר. מעשה אחיקר היה ידוע בנוסח ערבי בקובץ הסיפורים של אלף לילות ולילה עוד משנת 1788 לסה״נ, אבל לא שמו לב שהמעשה הזה מפיץ אור בהיר על סתרי ספר טוביה. הראשון שהתבונן אל היחס שבין ס׳ טוביה ובין ס׳ אחיקר היה גיאורג הופמאן. במשך הימים נגלו לאור החקירה כמה נוסחאות: בערבית, בסורית, בארמינית, בכושית, בטורקית, ביוונית, בסלאבית. את רובם הוציאו לאור F. C. Conybeare, J. Rendel Harris, Agnes Smith Lewis הן בלשונם הן בתרגום אנגלי. והעתיק ביותר, ועל כן גם החשוב ביותר, מכל הנוסחאות הוא הארמי שנכלל בקבוצת כתבים של המושב היהודי שבעיר יֵב (Elephantine). הכתבים האלה נכתבו במאה הששית והחמשית לפני סה״נ, ר״ל בימי זרבבל או כבר בימי ירמיה ויחזקאל, ואם כן הם חשובים ביותר, אע״פ שדוקא מהנוסח הארמי הזה לא נשארו אלא קטעים. לפני המצא הקטעים הארמיים

האלה נחלקו החוקרים אם ס׳ טוביה לקח מסיפור אחיקר או להפך. עכשו אין ספק שמעשה אחיקר קדם בכמה מאות שנה את ס׳ טוביה, שבעל ס׳ טוביה השתמש בס׳ אחיקר, וכמעט כל הרמזים בס׳ טוביה על מעשה אחיקר הוברר לגמרי.

הרי תוכן מעשה אחיקר בקיצור: אחיקר החכם מצא חן בעיני סנחריב מלך אשור והיה לו לסופר ולמזכיר. בכל דרכיו הצליח, רק פרי בטן נמנע ממנו. לקח את נדן בן אחותו והיה לו לבן וגדלו וחנכו ולמדו למען אשר יירש את משרתו להיות תחתיו סופר ויועץ למלך. אולם נדן היה כפוי טובה ושלם לדודו רעה בעד כל חסדיו, כי כתב ושלח למלך מצרים ולמלך פרס אגרות מזויפות בשם אחיקר וחתם בחותם אחיקר ובאגרות האלה הבטיח את המלכים שיסגיר בידם את חיל מלך אשור. והוצא דבה לפני סנחריב שאחיקר פשע במלך. סנחריב האמין לדבתו ואסר את אחיקר בנחושתים ומסר אותו לעבד נאמן אחד שיהרוג אותו. אבל העבד היה מכיר־טובה לאחיקר וחמל עליו והרג תחתיו אחד מן החוטאים שהיה חייב מיתה. ואת אחיקר הסתיר בביתו (של אחיקר) ואשת אחיקר כלכלה את בעלה ושמרה עליו בסתר. רק שלשתם ידעו את הסוד, וכל העם חשב שאחיקר הומת.

וכאשר הגיעה השמועה אל מלך מצרים שמח מאד כי אבד למלך אשור יועצו החכם. שלח מלאכים אל סנחריב ובקש ממנו שיפתור את חידותיו ושיעשה את המעשים אשר יטיל עליו ושיבנה לו היכל בין השמים והארץ [1]. ואם ישלח לו סנחריב אדם בקי כזה, שיצא ידי כל החובות האלה, ישלם לו מלך מצרים מס של שלש שנים, ואם לא ישלח, אז על סנחריב לשלם לו מס כזה.

סנחריב דאג מאד, איפה ימצא איש חכם ונבון כזה, והתחרט מאד על אשר צוה להרוג את אחיקר. והעבד אשר לו מסר סנחריב את אחיקר להרג ראה את צרת נפש המלך והתודה לפניו כי עוד אחיקר חי. הוציאו את אחיקר מן הבור אשר בו היה מסתתר. בא אחיקר למצרים ולקח עמו שני נשרים אשר הורגלו לשאת שני נערים באויר. כאשר נישאו שני הנערים על כנפי הנשרים קראו ממעל: הבו לנו לבנים וחומר ואבנים למען אשר נבנה היכל לפרעה. אנשי מלך מצרים לא מצאו ידיהם ורגליהם ולא ידעו מה יעשו. אמר אחיקר שהם חייבים אם לא נבנה באויר ההיכל המפואר לפרעה. וגם את כל חידות פרעה פתר אחיקר ועל כל שאלותיו השיב תשובה נצחת. אחר כך שב אחיקר אל סנחריב בכבוד גדול ובהון רב, במס של שלש שנים. וסנחריב הביע תודה לאחיקר והסגיר אליו את נדן בן אחותו ואחיקר יסר אותו והוכיחהו בכמה משלי מוסר, ובקע גוף נדן כחמת.

מן המעשה הזה אור זרוע על ס׳ טוביה. עתה הוברר הדבר שסנחריב השיב את אחיקר על כנו פעם שנית (א׳ כ״א). לכאורה רמז על מה שהוציא המלך את אחיקר מן הבור אשר בו הסתירוהו אשתו ועבדו. אחיקר כלכל את טוביה שנתים עד אשר נסע לעילם (ב׳ י׳). בנוסחאות מעשה אחיקר שידענו הולך אחיקר למצרים, אבל גם מלך פרס נזכר, שבידיו בקש אחיקר (לפי דבת נדן) להסגיר את חיל מלך אשור. אפשר שבנוסח אחר הלך אחיקר אל מלך פרס לעילם. ובפרט הוברר דברי טובי האחרונים שמוכיח לפני מותו את טוביה בנו ושם לפניו את מעשה אחיקר עם נדן, שאחיקר גדל ורומם את נדן ונדן השיב רעה תחת טובה, אחיקר הורד לארץ (כלומר אל הבור), אבל בסוף יצא אחיקר לאור ונדן ירד לחשך עולם. אחיקר ניצל ממוקשי מות ונדן נלכד בהם.

ועוד הוברר כמה ענינים: אחיקר מוכיח את נדן שתי פעמים, כמו כן מוכיח טובי את טוביה שתי פעמים. אחיקר מתפלל שתי פעמים, וכן גם טובי. והתוכחות גם בתכן

---

1) החידות והחובות הקשות מתאימות קצת אל דברי החכמה שר׳ יהושע בן חנניה מנצח בהם את חכמי אתונא: בני לן ביתא באוירא דעלמא, אית לן ריחיא דתבירא, חייטיה (בכורות ח׳ ב׳).

(1894, 1–7) דרש וחקר את השאלה הזאת בדיוק נמרץ והגיע אל המסקנה שחובת רעואל מיוסדת על מעשה בנות צלפחד שנגזר דינן בתורה: וכל־בת ירשת נחלה ממטות בני ישראל לאחד ממשפחת מטה אביה תהיה לאשה למען יירשו בני ישראל איש נחלת אבתיו (במד׳ ל״ו ח׳). בנות צלפחד חמש היו, אבל שרה יחידה היא לאבותיה, היא יורשת כל מה שיש בבית אביה ולכן מוטב שתנשא לקרובה ולא תסוב הנחלה משבט לשבט. גריטץ (MGWJ 1879, 399) מדקדק על שמות האנשים שבס׳ טוביה וסובר שטוביה הוא בן דודה של שרה, אם כן שרה נישאת לבן דודה כמו בנות צלפחד לבני דודיהן (וע׳ גם רוזינתאל 116). ויש לרמוז גם על מעשה רות עם הגואל ועם בועז. רוזינמאן סובר שנשמר כאן רשם של הלכה עתיקה קודם שהותרו שבטים לבא זה בזה (תענית ל׳ ב׳). מכל מקום קשה: אם הטעם הוא משום שלא תסב נחלה משבט לשבט, למה תלוי הדבר בטוביה דוקא, הלא יש כמה וכמה בני נפתלי שיוכלו לשמור נחלת רעואל בשבט נפתלי. ואם כן טעם זה בטל.

טובי, אביו של טוביה, שאינו יודע מה שאירע לשרה, אינו מחייב את בנו לקחת לו את שרה לאשה כי אם מזהיר אותו שיקח אשה ממשפחת אביו כמו שנח ואברהם ויצחק ויעקב לקחו אשה ממשפחת אביהם (ד׳ י״ב). ואם כן אין כאן הלכה גמורה אלא עצה טובה, מנהג טובים, כמו שדרש ר׳ תנחומא: נשא מקרובותיו עליו הכתוב אומר עצם מעצמי ובשר מבשרי (ב״ר כ״ח ד׳).

נישואי טוביה עם שרה מתוארים בפרטיהם ובדקדוקיהם, קצתם הלכה, קצתם מנהג. רעואל אוחז בימין בתו תוקעה בכף טוביה ולוקח ספר וכותב עליו כתובה (או כתב–σύγγραφον), העדים חותמים עליה (ז׳ י״ג). אבל בנוסח הארוך גרסינן: ויאמר [רעואל] להביא ספר ויכתוב כתב ספר נישואין. לפי הנוסח הארוך יש לחשוב על הכתובה, ולפי הקצר על שטר אירוסין או נישואין שהוא אחד משלשה דרכים שהאשה נקנית בהן לפי המשנה הראשונה שבמסכת קדושין (ע׳ גריטץ MGWJ 1879, 433, רוזינתאל 132, רוזינמאן 15–19).

כאשר נכנס טוביה עם שרה לחדר המטות הוא מברך את האלהים שיצר אדם הראשון ויצר לו חוה עזר כנגדו ומשניהם נולד זרע בני האדם (ח׳ ו׳). הרי כאן עיקר ברכות חתנים כפי הלכות נישואין בימינו וכפי שהותקן, כמו שמצינו במס׳ כתובות (ז׳ א׳): אחת בתולה ואחת אלמנה טעונה ברכה. לפי זה שרה שהיתה אלמנה מז׳ בעלים טעונה ברכה. והברכה נקשרה באדם הראשון כפי הטופס: אשר יצר את האדם בצלמו.... בשמחך יצירך בגן עדן מקדם (שם ח׳ א׳).

ועוד יש לשום לב שבעיקר מעשהו ס׳ טוביה סותר את ההלכה: שרה בת רעואל נישאת לשבעה בעלים זה אחר זה וכלם מתו והרי היא קטלנית, ואיך נישאת כבר לרביעי? הא תניא, נישאת לראשון ומת, לשני ומת, לשלישי לא תנשא דברי רבי. רבי שמעון בן גמליאל אומר, לשלישי תנשא לרביעי לא תנשא (יבמות ס״ד ב׳, נדה ס״ב א׳). בין לרבי בין לר׳ שמעון בן גמליאל שרה נישאת שלא כדין לבעלה הרביעי, החמישי, הששי, השביעי, ומכל שכן לטוביה עצמו. תוספת התנחומא לס׳ האזינו והסיפור בס׳ שעשועים משנים משום דיני קטלנית דוקא את המעשה: שרה לא נישאת אלא לשלשה בעלים (רוזינמאן 33). והוברר הדבר שבשעת כתיבת ס׳ טוביה עדיין לא נקבעה ההלכה של אשה קטלנית.

ז. האגדה בספר טוביה.

ספר טוביה הוא מראשו ועד סופו אגדה. אבל בפרטיו אינו נוגע באגדות התנאים והאמוראים כמו כמה ספרים חיצונים אחרים, כגון תוספות לאסתר, ס׳ חנוך, ס׳ היובלים, ס׳ ברוך, חזון עזרא.

רושמי האגדה בס׳ טוביה הם מעט מזעיר. כשטוביה נוסע למדי אביו מזהירהו

שיקח אשה מבנות משפחתו ומזכיר לו את נח אברהם יצחק ויעקב שלקחו אשה מבנות אחיהם ונברכו בזרעם. קל להבין שטובי מראה במעשה אברהם יצחק ויעקב סימן לבנו. אבל מן התורה אין אנחנו מכירים את תולדות אשת נח. וצדקו דברי רוזינמאן (8, 9) שפירוש לאגדה הזאת נמצא בס׳ היובלים (ד׳ ל״ג), ששם נח נושא את אֶמְשָׂרָה בת אחי אביו לאשה.

טובי מתהלל שהוא נולד מזרע נביאים (ד׳ י״ב), ובנוסח Vetus Itala נאמר בפירוש: quoniam filii prophetarum sumus, qui in veritate prophetaverunt priores. Noe prophetavit prior et Abraham et Isaac et Jacob parentes nostri a principio saeculi. גם מסכים קצת למה שנדרש בפרק כ״א של סדר עולם שאדם, נח, יפת, שם ועבר נתנבאו עד שלא בא אברהם אבינו. „ומנין שכל האבות והאמהות נקראו נביאים שנאמר ויתהלכו מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר וגו׳ אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו (דה״א ט״ז כ״ט). ויש להעיר שבאגדות המושלמים, למן הקוראן ואילך, נח הוא אחד מראשי הנביאים.

טוביה ירא לישא את שרה מפני שמתו בעליה הראשונים. רפאל מניח את דעתו ומבטיחו ששרה מזומנת לו מעולם (ו׳ י״ח). בנוסח הארוך הוא מבטיחהו ששרה היתה מזומנת לו קודם שהיה העולם. הרי אלו דברי אגדה כדברי ר׳ יוסי בן חלפתא, שהקב״ה יושב ומזווג זווגים איש לאשה ואשה לאיש (ב״ר ס״ה ב׳), וכדרב יהודה אמר רב, שארבעים יום קודם יצירת הוולד בת קול יוצאת ואומרת, בת פלוני לפלוני (סוטה ב׳ א׳, סנהד׳ כ״ב א׳). והנוסח הארוך הפליג על זה שהאשה מזומנה לאיש קודם לבריאת העולם, ונראה שגוזמא בעלמא הוא.

לאחר שגמר רפאל את שליחותו הוא מתודע לטובי שהוא אחד משבעת המלאכים העומדים לשרת לפני האלהים ושכל הימים שהיה עמהם על הארץ באמת לא אכל ולא שתה אלא שנראה לבני אדם כאילו אכל וכאילו שתה (י״ב ט״ו, י״ט). מספר שרי המלאכים אינו מוגבל תמיד במנין שוה. פרקי ר׳ אליעזר (פרק ד׳) מונים תחלה ד׳ מחנות של מיכאל, של גבריאל, של אוריאל ושל רפאל, ומיד כמעט תוך כדי דבור מוסיפים: ושבעה מלאכים שנבראו מתחלה משרתים לפני ולפנים מן הפרכת והוא נקרא פרגוד. ידוע ברור שפרקי ר׳ אליעזר בדור מאוחר נולדו, כבר בימי האישלם. אבל גם בימים קדמונים ס׳ חנוך א׳ מזכיר בכמה מקומות את שבעת המלאכים הקדושים (פ״ה ה׳, צ׳ כ״א וכ״ב) וכן גם צוואת לוי (ח׳ א׳). פעם אחת מונה ספר חנוך א׳ (ב׳ א׳–ה׳) את שמותם ואינם אלא ששה. ומנין המספר הזה? כבר הכיר ר׳ שמעון בן לקיש: אף שמות המלאכים עלו בידם מבבל (ר״ה ירו׳ דף נ״ו ב׳, ויותר ברור בב״ר מ״ח ט׳: אף שמות מלאכים מיכאל וגבריאל ורפאל). והחוקרים בימינו הוסיפו על זה שגם מנין המלאכים עלה עמהם מבבל, כלומר מדת הפרסיים, וגם שם פעמים הם ששה ופעמים הם שבעה לפי מה שהורמיז נמנה עמהם או ממונה עליהם.

בס׳ חנוך א׳ (כ׳ ג׳) רפאל הוא השני במנין. טוביה מספר ברור שרפאל ממונה על הרפואה, עליו מוטל לרפא את שרה מן אשמדאי ואת טובי מן העורון. וגם באגדה רפאל ממונה על הרפואה כדאמרינן: מאן נינהו שלשה אנשים? מיכאל וגבריאל ורפאל. מיכאל שבא לבשר את שרה, רפאל שבא לרפא את אברהם, גבריאל אזל למיהפכיה לסדום (ב״מ פ״ו ב׳, וגם דרך ארץ ב׳). ועל אותן ג׳ מלאכים אמר ר׳ תנחום בר חנילאי: ירדו למטה ואכלו לחם. ואכלו סלקא דעתך, אלא אימא נראו כמו שאכלו ושתו (ב״מ שם). וכן גם בב״ר (מ״ה י״ב): והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו, וכי אוכלים היו. אלא נראים כאוכלים, – ממש כמו בס׳ טוביה (וע׳ הפירוש י״ב י״ט).

לפני מותו משורר טובי שיר תפארת וברוח נבואה הוא רואה את ירושלים העתידה להבנות. ירושלים תבנה בספיר ובסמרגדין, באבן יקרה חומותיה, מגדליה ומבצריה זהב טהור,

חוצות ירושלים תרצפנה בבורלא בכדכד ובאבן מאופיר (י״ג ט״ז וי״ז). אלה הם דברי אגדה שיסודם במקרא: הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך וגו׳ (ישע׳ נ״ב י״א—י״ב). על הפסוקים האלה נוסדה נבואת טובי ונוסדה גם כן האגדה בפסיקתא דר״כ בפסקא עניה סוערה (הוצאה ראשונה ד״ף קל״ב—קל״ג): ר׳ ירמיה בשם ר׳ שמואל בר יצחק, עתיד הקב״ה לעשות שער מזרחי של בית המקדש הוא ושני פשפשין אבן אחת של מרגליות. וכן מה שראה טובי בנבואתו שרצפת חוצות ירושלם תעשה מאבן יקרה גם זה מסכים עם האגדה, דא״ר לוי עתידין תחומי ירושלם להיות מלאים אבנים טובות ומרגליות, ויהיו ישראל באין ונוטלין חפציהן מהם, לפי שבעולם הזה מתחמים באבנים ובחצובות אבל לעתיד לבא מתחמין באבנים טובות ומרגליות.

ואגדה אחת נראה שנכנסה לס׳ טוביה אגב שבשתא. לפני מותו מראה טובי לבנו דוגמאות שהקב״ה גומל טוב לצדיקים ומשלם רע לרשעים. ובנוסח היווני הקצר נאמר שמנשה גמל חסדים טובים לפיכך ניצל ממוקשי מות. אילו היתה הגירסא הזאת הגונה, הרי היא רומזת על מנשה מלך יהודה, שלפי דה״ב (ל״ג י״ב—י״ג) חזר בתשובה. רבותינו פליגי אם יש למנשה חלק לעוה״ב. ר׳ יהודה אומר מנשה יש לו חלק לעוה״ב (סנהד׳ ק״ב ב׳). אבל באמת אין כאי שום טעם להזכיר את מנשה, ובודאי „מנשה” הוא טעות סופר וצריך לכתוב אחיקר שהוא הראש במעשה אחיקר שאנו עומדים כאן לדון עליו.

ח. אחיקר בס׳ טוביה.

ספר טוביה רומז כמה פעמים על מעשה אחיקר. אחיקר בספר זה נעשה פעמים בן אחי טובי. אסר חדון מלך אשור הפקיד את אחיקר על חשבונות ממלכתו ועל הנהגת המדינה, הוא שר המשקים למלך והוא חותם בטבעת המלך. אסר חדון משיבו פעם שניה על כנו. כאשר גדל תקפו, נעשה מליץ יושר לטובי וכאשר הוכרח טובי לברח מפני שקבר את המתים שהמלך לא הניח לקברם, בקש אחיקר רחמים עליו והמלך סלח לו ונתן לו רשות לשוב לביתו (א׳ כ״א—כ״ב), וכאשר הוכה טוביה בסנורים כלכלו אחיקר שתי שנים עד אשר נסע אחיקר לעילם (ב׳ י׳). וכאשר שב טוביה בן טובי לביתו עם שרה אשתו, מהרו רבים מאוהביו ומקרוביו לברכו ובהם גם אחיקר עם נסבס (Νασβᾶς, נוסח ארוך Ναβάδ=נבד) בן אחיו (י״א י״ג). ולפני מותו מזהיר טובי את בנו טוביה (על פי הנוסח הארוך שהוא מתוקן פה ביותר): ראה בני מה עשה נדב לאחיקר אשר גדלו וכלכלו. האם לא הורד חי לארץ? וישלם לו אלהים את החרפה בפניו ויצא אחיקר לאור ונדב ירד לחשך עולמים על אשר בקש להרוג את אחיקר בצדקתיו (צ״ל בצדקתו) ניצל ממוקשי מות אשר יקש לו נבד ונבד נלכד במוקשי מות ואבד בהן (י״ד י׳).

לפני חמשים שנה נראו כל הרמזים האלה כסודות ונסתרות (כגון לנילדיקי, לגריטץ), והיום כזהר הרקיע מזהירים. כלם הוּבררו ע״י ספר אחיקר. מעשה אחיקר היה ידוע בנוסח ערבי בקובץ הסיפורים של אלף לילות ולילה עוד משנת 1788 לסה״נ, אבל לא שמו לב שהמעשה הזה מפיץ אור בהיר על סתרי ספר טוביה. הראשון שהתבונן אל היחס שבין ס׳ טוביה ובין ס׳ אחיקר היה גיאורג הופמאן. במשך הימים נגלו לאור החקירה כמה נוסחאות: בערבית, בסורית, בארמינית, בכושית, בטורקית, ביוונית, בסלאבית. את רובם הוציאו לאור F. C. Conybeare, J. Rendel Harris, Agnes Smith Lewis הן בלשונם הן בתרגום אנגלי. והעתיק ביותר, ועל כן גם החשוב ביותר, מכל הנוסחאות הוא הארמי שנכלל בקבוצת כתבים של המושב היהודי שבעיר יֵב (Elephantine). הכתבים האלה נכתבו במאה הששית והחמשית לפני סה״נ, ר״ל בימי זרבבל או כבר בימי ירמיה ויחזקאל, ואם כן הם חשובים ביותר, אע״פ שדוקא מהנוסח הארמי הזה לא נשארו אלא קטעים. לפני המצא הקטעים הארמיים

האלה נחלקו החוקרים אם ס׳ טוביה לקח מסיפור אחיקר או להפך. עכשו אין ספק שמעשה אחיקר קדם בכמה מאות שנה את ס׳ טוביה, שבעל ס׳ טוביה השתמש בס׳ אחיקר, וכמעט כל הרמזים בס׳ טוביה על מעשה אחיקר הוּבררו לגמרי.

הרי תוכן מעשה אחיקר בקיצור: אחיקר החכם מצא חן בעיני סנחריב מלך אשור והיה לו לסופר ולמזכיר. בכל דרכיו הצליח, רק פרי בטן נמנע ממנו. לקח את נדן בן אחותו והיה לו לבן וגדלו וחנכו ולמדו למען אשר יירש את משרתו להיות תחתיו סופר ויועץ למלך. אולם נדן היה כפוי טובה ושלם לדודו רעה בעד כל חסדיו, כי כתב ושלח למלך מצרים ולמלך פרס אגרות מזויפות בשם אחיקר וחתם בחותם אחיקר ובאגרות האלה הבטיח את המלכים שיסגיר בידם את חיל מלך אשור. והוצא דבה לפני סנחריב שאחיקר פשע במלך. סנחריב האמין לדבתו ואסר את אחיקר בנחושתים ומסר אותו לעבד נאמן אחד שיהרוג אותו. אבל העבד היה מכיר־טובה לאחיקר וחמל עליו והרג תחתיו אחד מן החוטאים שהיה חייב מיתה. ואת אחיקר הסתיר בביתו (של אחיקר) ואשת אחיקר כלכלה את בעלה ושמרה עליו בסתר. רק שלשתם ידעו את הסוד, וכל העם חשב שאחיקר הומת.

וכאשר הגיעה השמועה אל מלך מצרים שמח מאד כי אבד למלך אשור יועצו החכם. שלח מלאכים אל סנחריב ובקש ממנו שיפתור את חידותיו ושיעשה את המעשים אשר יטיל עליו ושיבנה לו היכל בין השמים והארץ[1]. ואם ישלח לו סנחריב אדם בקי כזה, שיצא ידי כל החובות האלה, ישלם לו מלך מצרים מס של שלש שנים, ואם לא ישלח, אז על סנחריב לשלם לו מס כזה.

סנחריב דאג מאד, איפה ימצא איש חכם ונבון כזה, והתחרט מאד על אשר צוה להרוג את אחיקר. והעבד אשר לו מסר סנחריב את אחיקר להרג ראה את צרת נפש המלך והתודה לפניו כי עוד אחיקר חי. הוציאו את אחיקר מן הבור אשר בו היה מסתתר. בא אחיקר למצרים ולקח עמו שני נשרים אשר הורגלו לשאת שני נערים באויר. כאשר נישאו שני הנערים על כנפי הנשרים קראו ממעל: הבו לנו לבנים וחומר ואבנים למען אשר נבנה היכל לפרעה. אנשי מלך מצרים לא מצאו ידיהם ורגליהם ולא ידעו מה יעשו. אמר אחיקר שהם חייבים אם לא נבנה באויר ההיכל המפואר לפרעה. וגם את כל חידות פרעה פתר אחיקר ועל כל שאלותיו השיב תשובה נצחת. אחר כך שב אחיקר אל סנחריב בכבוד גדול ובהון רב, במס של שלש שנים. וסנחריב הביע תודה לאחיקר והסגיר אליו את נדן בן אחותו ואחיקר יסר אותו והוכיחהו בכמה משלי מוסר, ובקע גוף נדן כחמת.

מן המעשה הזה אור זרוע על ס׳ טוביה. עתה הוברר הדבר שסנחריב השיב את אחיקר על כנו פעם שנית (א׳ כ״א). לכאורה רמז על מה שהוציא המלך את אחיקר מן הבור אשר בו הסתירוהו אשתו ועבדו. אחיקר כלכל את טוביה שנתים עד אשר נסע לעילם (ב׳ י׳). בנוסחאות מעשה אחיקר שידענו הולך אחיקר למצרים, אבל גם מלך פרס נזכר, שבידיו בקש אחיקר (לפי דבת נדן) להסגיר את חיל מלך אשור. אפשר שבנוסח אחר הלך אחיקר אל מלך פרס לעילם. ובפרט הוּבררו דברי טובי האחרונים שמוכיח לפני מותו את טוביה בנו ושם לפניו את מעשה אחיקר עם נדן, שאחיקר גדל ורומם את נדן ונדן השיב רעה תחת טובה, אחיקר הורד לארץ (כלומר אל הבור), אבל בסוף יצא אחיקר לאור ונדן ירד לחשך עולם. אחיקר ניצל ממוקשי מות ונדן נלכד בהם.

ועוד הוּבררו כמה ענינים: אחיקר מוכיח את נדן שתי פעמים, כמו כן מוכיח טובי את טוביה שתי פעמים. אחיקר מתפלל שתי פעמים, וכן גם טובי. והתוכחות גם בתכּן

[1]) החידות והחובות הקשות מתאימות קצת אל דברי החכמה שר׳ יהושע בן חנניה מנצח בהם את חכמי אתונא: בני לן ביתא באוירא דעלמא, אית לן ריחיא דתבירא, חייטיה (בכורות ח׳ ב׳).

מתאימות קצת זו לזו, בפרט ששתיהן מלמדות את המצוה לקבור את המתים. אחיקר מבקש שנדן יקברהו בכבוד, טובי שואל שטוביה יקבור אותו ואת אשתו בכבוד. באמת מצטיין טובי בפרט בקבורת מתי מצוה.

ועוד הוברר הדבר למה שם בעל ס׳ טוביה את כל מעשהו בימי סנחריב. בעל ס׳ טוביה, כמו רבים מבני דורו, מצא חפץ במעשה אחיקר ובקש לחבר את שני הענינים, על כן המציא מלבו שטובי הוא קרובו של אחיקר, ואם כן שניהם בימי סנחריב היו, ושניהם הם יהודים. עוד יש חלוקי־דעות בזה, מה היה אחיקר בעיקר המליצה, לפי שיש נוסחאות שבהן נזכרו אלילי אשור. בס׳ טוביה אחיקר נעשה יהודי.

ט. האגדה העממית על המת מכיר־טובה בס׳ טוביה.

ס׳ טוביה נקשר עם מעשה אחיקר, אבל בקשר אמיץ נקשר גם עם אגדה עממית אחרת על המת מכיר־טובה, הידועה בשם Der dankbare Tote, The grateful dead, Le mort reconnaissant. באגדה הזאת מת אחד מוטל בחוץ, אסור לקבור אותו. פעמים הטעם הוא מפני שהמת היה חייב ממון לנושה ולא שלם, והנושה איננו מניח שיקברו אותו. ועבר שם בחור נכרי וחמל על המת ושלם את חובו וקבר את המת. והמת ההוא השיב לו גמול על החסד הזה כפל כפלים. הבחור גומל חסדים נסע לכמה מסעות, ונסתכן בכמה סכנות, בכל מסעותיו מתחבר אל הבחור חבר נפלא ונעלם, ומכל סכנותיו מציל אותו מושיע נאמן. והבחור אינו יודע מי הוא חברו מושיעו, רק בסוף המעשה הוא מכיר שהמושיע הזה הוא רוחו של המת אשר קבר. הבחור גומל־חסדים מבקש גם לישא אשה, אך האשה הזאת אחוזה ע״י נחש, ע״י תנין או ע״י שד. החבר הנאמן (שהוא המת מכיר־טובה) מנצח את הנחש, את התנין או את השד והבחור מצליח לישא את אשת הפצו.

אפילו עור בשתי עיניו רואה כמה דומה ס׳ טוביה לאגדה העממית הזאת. מוצא האגדה הוא שיש כאן מת שאסור לקבור אותו ויש גומל חסד למת. גמילת חסדים עם המת מוצאה שכרה ופעולתה כמה וכמה פעמים: גומל חסדים (בס׳ טוביה: בנו) ניצל מכל אסון בדרך רחוקה מסוכנת, ומארש אשה שהיא אחוזת שד או תנין, האשה ניצלת וניתנת לבחור גומל חסדים (בס׳ טוביה ניתנה לבנו של גומל חסדים).

ועוד בכמה פרטים של ס׳ טוביה נודף ריחה של האגדה העממית. רפאל מבאר לטוביה מדוע השד הורג את כל בעלי שרה: אשמדאי עצמו אוהב את שרה אהבה עזה ובקנאתו הוא הורג את החתנים (ו׳ י״ב). שד שאוהב אשה מבנות האדם, הרי זה מן האמונה העממית.

המת הנקבר נראה בנוסחאות השונים במראות שונים: כזקן, כמשרת, כצפור, כשועל, פעמים גם כמלאך, ואולי דוקא ס׳ טוביה השפיע על כמה נוסחאות שבהן המנהל נשתנה למלאך. ואין לתמוה על זה, כי גם כל מעשה טוביה נעשה בעצמו אגדה עממית המסופרת כמעט בימינו, כגון בארץ סיקיליא (ע׳ Laura Gonzenbad, Sicilianische Maerchen, Lpz. 1870, II, 177, № 89 Die Geschichte von Tobia und Tobiola).

האגדה העממית על המת מכיר־טובה מפורסמת בנוסחאות כמעט אין מספר. ונוסח אחד ראוי ביותר לשום לב אליו. בנוסח זה החבר הנאמן בעת התחברו לבחור גומל החסדים כורת עמו ברית להושיעו בתנאי שכל מה שרכש הבחור בעזרת חברו עליו לחלק עם חברו בשוה. וכאשר הקנה החבר לבחור את האשה האהובה, מבקש הוא גם כן את מחצית האשה, ונתח את האשה לשנים ועל ידי זה יצאו מבטנה הנחשים שקננו שם והרגו את בעליה בליל החתונה. ורושם מהנוסח המקורי הזה עוד ניכר בס׳ טוביה: אע״פ שטובי לא הבטיח את חבר בנו אלא שיתן לו זוז ליום, בכל זאת רוצה טוביה לתת לו החצי מכל אשר

רכשו וגם טובי אביו מבקש שרפאל יקבל את החצי מכל הרכוש (י״ב ב׳ וה׳).

על ידי האגדה העממית נפתרה גם חידה אחת בס׳ טוביה. הסכנות באו על טובי מפני שקבר את המתים. לכן נרדף ע״י המלכות. וקשה להבין מה הוא החטא והאשם החמור הזה, למה בקשו את נפש טובי לקחתה. באמת, ס׳ טוביה אינו משיב תשובה מספקת על השאלה הזאת. ונראה שהמוטיב הזה של המת שאסור לקבור אותו בא מרחוק, מאגדה עממית, ונכנס כמו חומר זר בבנין המעשה.

אבל מצד אחר אין לנו לעצום את עינינו מהשינויים העמוקים שבהם נשתנה ס׳ טוביה מהאגדות העממיות. האגדה העממית פשוטה יותר: המת שנהנה מחסד הבחור הוא עצמו משלם חובת תודתו לגומל לו חסדים. כנגד זה בספר טוביה אין מדובר על מת א ח ד אלא על כמה מתי מצוה שנקברו ע״י טובי האב וכולם אינם יכולים להתחבר עם הבחור גומל חסדים. במקום המת ממונה ע״י הקב״ה רפאל המלאך לשלם כל החסדים. ועוד שינוי אחד עיקרי מוליד כמה תולדות, כמה שינויים. באגדה העממית הבחור שחמל על המת הוא עצמו נשכר, הוא עצמו קונה רכוש, קונה אשה אהובה וחשובה. לעומת זה בס׳ טוביה האב גומל חסד והבן נהנה משכר צדקות אביו. — החוקרים התבוננו שבס׳ טוביה שם האב כמעט כשם בנו: האב נקרא טובי, והבן נקרא טוביה, וגם סברו לומר שמעיקרא המעשה היה מיוחד לו: הוא העושה טוב הוא המקבל שכר מעשהו הטוב, ורק אחר כך חלקו את המעשה לשנים: מעשה ראשון — האב זוכה לו ולבנו, מעשה שני – הבן נהנה מזכות אביו.

י. הערך ההיסטורי והערך האמנותי של ס׳ טוביה.

בזמננו מסכימים כמעט כל החוקרים (חוץ מקצת חוקרים קתולים) שס׳ טוביה אינו אלא דבר־חזון מתחלתו ועד סופו ושלא עלה על דעת המחבר לספר לנו דברי הימים כסדרם וכאמתם. אם יש בו איזה גרעין מדברי הימים הוא שאול מספרי קדשנו: עשרת השבטים מרדו במלכות דוד, השתחוו לעגלי הזהב שהעמיד ירבעם בן נבט לעבדם, שלמנאסר הגלה את עשרת השבטים לארץ אשור, סנחריב צר על ירושלים, אבל צבאו ניגף והוא עצמו שב לארצו בבושה, ושני בניו הרגו אותו, ואסר חדון בנו מלך תחתיו. אין בזה שום חידוש. וכן אין שום חידוש בנבואה מאחריתה (vaticinium ex eventu) שגם ירושלים תחרב אבל תבנה שנית (פרק י״ד).

ס׳ טוביה אינו אלא מליצה או חזון, אבל מליצה שהיא מעשה ידי אמן בקי. המחבר בקש חומר אבנים ולבנים לבנות ארמון. בקש ומצא. מצא את מעשה איוב, שאליו דמה את גבורו המנוסה. מצא את מעשה אחיקר אשר בוודאי לא צמח על אדמת ישראל, אף כי הוא מלא מוסר. מצא את האגדה העממית של המת מכיר־טובה שהיא רחוקה מאד מאמונת ישראל. מצא אגוזים וזרק את קליפתם. זרק את האמונות הזרות שהמת עצמו מתחבר לבחור שגמל לו חסד, שהמת עצמו מושיע את קוברו מכל הסכנות. כאן הקב״ה משלם שכר הצדק, הוא שולח את מלאכו וגומל לבן את חסדי האב.

ובכן המעשה נחצה לחצאין: במחצית הראשונה האב קונה זכויות, במחצית השניה הבן נהנה מזכות אביו. המחבר נתן את דמי השינוי: מה שמרויחה האמונה מפסידה האמנות. האמונה מרויחה שאין ההשגחה מופקדה לרוחות המתים כי אם להקב״ה. האמנות מפסידה לפי שאבדה אחדות העלילה. אבל לפי כוונת המחבר יצא הפסדו בשכרו. ומלבד זאת שני החצאין משלימים זה את זה. המחצית הראשונה מתארת את האב שגומל חסדים טובים לחיים ולמתים, המחצית השניה מתארת את הבן שהוא דומה לאביו במדותיו ובמעשיו, שומע בקולו, מקיים מצוותיו ונהנה הן מזכות אביו הן מזכות עצמו.

המחבר אמן הוא בסיפור המעשה וכמו כן אמן הוא בתיאור עושי המעשה. אמת, שס־טוביה, כמו המליצה העממית והמקורית (מה ששילר קורא Naive Dichtung), אוהב לתאר צדיקים גמורים או רשעים גמורים ומתרחק מן הבינונים, רואה אור בהיר לבד וחשך־אפלה לבד ואינו מערב את האור עם החושך, את המדות המעולות עם המדות הגרועות. את הצדיקים הגמורים הוא מוצא בישראל: טובי, עדנה, טוביה, רעואל, שרה ואחיקר (שנעשה יהודי בס׳ טוביה). את הרשעים הגמורים הוא מוצא בסיפור אחיקר (נדן), במלכי אשור (סנחריב), בממשלת השדים (אשמדאי).

בכלל, אין ס׳ טוביה מחבר באדם אחד מדות נעלות עם מדות גרועות. מן הכלל הזה יצאה חנה אשת טובי. חנה ראויה היא לבעלה לגמרי, מתוארה כמו אשה טובת חן וטובת טעם. בכל זאת פעם אחת אינה דומה לעצמה ואינה הגונה לבעלה. כאשר נתנסה טובי נסיון אחר נסיון, חנה לועגת לו: איה איפוא צדקותיך, איה חסדיך, איה משכרתך (ב׳ י״ב). אבל גם את המום הזה אפשר להבין. הסופר בקש להשוות את גורל טובי לגורל איוב. כשם שאשת איוב מכאיבה את לב בעלה באמרה לו: ברך אלהים ומות (איוב ב׳ ט׳), כן גם אשת טובי מעציבה את בעלה, רק פעם אחת. אמנם בהמשך הסיפור משלם המחבר את חובו גם לחנה: צרת האם הדבקה לבנה נוגעת ללבנו. חנה גוערת בטובי למה שלח את בנם לגבות את הכסף במדי, הלא בנם שוה להם יותר מכל הון, וכל הכסף אין די לפדיונו (ה׳ י״ט). וכאשר הלך טוביה בנה למרחוק היא בוכה יום ולילה, בלילה נדדה שנתה וביום היא יושבת על הדרך אשר בה הלך בנם ומצפה שישוב לבית אבותיו. וכן גם שאר התיאורים.

ס׳ טוביה מעשה ידי אמן מומחה הוא.

יא. המוסר והדת בספר טוביה.

בעל ס׳ טוביה שאב ממקורות שונים, מקורות יהודיים ומקורות זרים. גם המקורות הזרים נתנו טעמם לספר. כבוד גדול יותר מדי הוא מחלק למלאכים, על כל פנים יותר מספרי קדשנו (מלבד ס׳ דניאל). כשטובי ושרה מתפללים מעלה רפאל תפלתם לפני כסא הכבוד. כשטובי גומל חסדים טובים מזכיר רפאל צדקותיו לפני הקב״ה (י״ב י״ב). רפאל הוא ממלא מקום ההשגחה האלהית וטובי מברך את האלהים ואת כל מלאכיו הקדושים. ועוד יותר זר הוא אשמדאי השד השולט בשרה, אוהב אותה אהבה עזה ובקנאתו הורג את בעליה. ואמונה טפלה היא שאפשר לגרש את המזיקין ע״י עשן וקטרת של לב דג וכבדו, שאפשר לרפא את העורון ע״י מרה.

אבל אמונות טפלות כאלה בטלות ברוב הספר. כבר ראינו שהמחבר, אף כי הוא אמן המליצה, מחשיב יותר את טהרת האמונה מיפי החבור, מאחדות העלילה. כל מה שמצא במקורות שונים וכל מה שבדא מלבו אינו משמש לו אלא ללמד מוסר ואמונה.

טובי מקיים את מצוות התורה. אין לו חלק במעל אשר מעלו עשרת השבטים, חלילה לו מעבוד את העגלים שהקים ירבעם. אדרבה, הוא עולה ירושלים לרגלים. וגם בגולה אינו מתגאל במאכלים אסורים. כלל גדול בידו להיות נקי מה׳ ומישראל, ולפי זה הוא מקיים כאחד את המצוות שבין אדם למקום ושבין אדם לחברו: מפריש הוא את הבכורים, את הבכורות, מעשר בקר, ראשית הגז, מעשר ראשון ושני, מעשר עני ובזה הוא משלם חובו לכהנים, ללויים, לגרים, לאלמנות, ליתומים ולעניים. בחג השבועות היא מכין סעודת מצוה, אבל לא רק לעצמו ולבני ביתו אלא הוא שולח את בנו לקרא גם עניים מן החוץ לסעודתו. הוא מרחיק את עצמו מן הכיעור ומן הדומה לו, אינו סובל שום חשש עבירה, לא ידביק בידו מאומה מן האסור, לפיכך הוא גוער באשתו כאשר קבלה גדי, ומפחד שמא הגדי גנוב הוא אתה, מקפיד הוא על ריח עבירה. כשנתנסה בנסיונות קשים הוא מקבל עליו את הדין, מתודה על עוונותיו ומקוה לרחמים מהקב״ה ונמצא בעל בטחון אמיץ גם בשעות רעות. אמונה טהורה

ונכבדה נמצאת גם כן בשתי הצוואות של טובי, בראשונה כשהוא שולח את בנו למדי (פרק ד׳), בשניה לפני מותו כשהוא מצוה אותו לכבד את אמו, לשלם לה תודה, לעשות צדקה בין ממעט בין מהרבה, להזהר מן הזנות, מקחת אשה זרה, שלא להתגאות, שלא לעשות לחברו מה ששנוא לו.

אין להעלים עין שקצת העצות והמצוות האלה נשאלו מספר אחיקר. בכל זאת לא לחנם התפאר טובי ואמר: בני נביאים אנחנו. בעל ס׳ טוביה תלמיד הנביאים הוא.

יב. אימתי ואיפה נולד ספר טוביה.

בנוסחאות היווניים, שהם היותר עתיקים שנשארו לנו, בשלשת הפרקים הראשונים מספר טובי האב מה שאירע לו בימי שלמנאסר, סנחריב ואסר חדון מלכי אשור, למראה עינים, כמו שנחמיה בן חכליה מספר בעצמו את דברי ימיו ופעמים אף עזרא הסופר (ז׳ כ״ח, ח׳ ט״ו–ל״א, ט׳ א׳–ט״ו). ואם כן כתב טובי את דברי ימיו במאה השמינית ובמאה השביעית לפני סה״נ.

אולם באמת אין לדמות ספר טוביה לספר נחמיה: נחמיה השתדל לכתוב דברי הימים, אך מחבר ס׳ טוביה תיאר מעשה ידי אמן במליצה, השתמש במעשה אחיקר, באגדה עממית, וסיפר דברים שלא היו ולא נבראו.

הספר עצמו רומז על גלות יהודה, על הורבן ירושלם ועל הבנות ההיכל שנית (י״ד ה׳). והנה כמעט מאתים שנה אחרי גלות עשרת השבטים שבו בנ׳ יהודה לארצם. ואם כן אי־אפשר שחובר ס׳ טוביה קודם לימי כורש, אלא נולד בימי בית שני. וגם לא נולד בתחלת הבית השני, כי רשמי ההשפעה הפרסית ניכרים בו: אשמדאי הוא השד שאהז את שרה בת רעואל, והוא בודאי Aeshma-Daeva=השד אישמא, והוא אחד משבעת מלאכי הפנים העומדים לפני הקב״ה. גם האמונה הזאת, ששבעה מלאכים ראשים ממונים על כל המלאכים מדת הפרסית היא, מן המיתוס של שבעה Amescha-Spenta (ע׳ Kautzsch, Pseudep. 250—251). ולפי זה לא נכתב ס׳ טוביה בתחלת ממשלת הפרסים אלא בעת שכבר העמיקה ההשפעה הפרסית.

ומצד אחר אין לאחר יותר מדי את זמנו של ס׳ טוביה כמו שאחרו אותו גריטץ ורוזינתאל. גריטץ (MGWJ 1879, 514—519) טוען שהספר נכתב בעת שהיה אסור לקבור הרוגי המלכות. האיסור הזה היה קיים, לפי האגדה, בימי אדריאנוס. וכן מצינו בירושלמי (תענית דף ס״ט א׳): כרם גדול היה לאדריאנוס הרשע שמונה עשר מיל על שמונה עשר מיל כמין (צ״ל כמן) טבריא לצפורי והקיפו גדר מהרוגי ביתר מלא קומה ופישוט ידים ולא גזר עליהם שיקברו עד שעמד מלך אחר וגזר עליהם שיקברו. א״ר הונא משניתנו הרוגי ביתר להקבר, נקבעה [ברכת] הטוב ומיטיב, הטוב שלא נסרחו והמיטיב שניתנו לקבורה. ומזה דן גריטץ: סנחריב שאינו מניח לקבור את הרוגי המלכות הוא אדריאנוס ואסר הדון שבטל את האסור הוא אנטוניוס פיוס, ואם כן ס׳ טוביה הוא אספקלריא לדברי הימים של המאה השנית.

אבל בחכמה החריפה הזאת אין שום כח של ראיה. גריטץ היטיב להכיר: הצדקה הראשית של טובי היא שמקבר מתי מצוה. זו אמת שאין להשיב עליה. אבל פירוש הצדקה הזאת אין אנו רשאים לבקש בדברי הימים, שכבר מצאנו אותו באגדה העממית של המת מכיר־טובה, שבה אדם אחד קובר מת מוטל בחוץ ומקבל שכר מצותו. המוטיב הזה נכנס בכמה וכמה אגדות עממיות ונכנס ג״כ בס׳ טוביה ואינו מוכיח על שום זמן ועל שום מקום מפני שהוא שייך לכל הזמנים ולכל המקומות ועודנו חי אף בימינו.

מן הטעם הזה בטל גם מה שהביא רוזינתאל (137) כללו של ר׳ עקיבא: עבד דיעבדון

לך, לוי דילוונך, ספוד דיספדונך, קבור דיקברונך (תוספתא מגלה ד׳ ט״ז, הוצ׳ צוקרמאנדל עמ׳ 226). וסבר רוזינתאל שס׳ טוביה נולד בבית מדרשו של ר׳ עקיבא. ואין לסמוך על זה שהרי מצות הקבורה קודמת הרבה לר׳ עקיבא. אמת שרוזינתאל הרבה להביא עוד כמה דברים של ר׳ עקיבא הדומים לרעיונות ס׳ טוביה.

וכן אין לאחר זמנו של ס׳ טוביה מפני פת נכרי שממנו נזהר טובי ומפני הכתובה ששרה בת רעואל מקבלת. פת נכרי בוודאי איננו פת נכרי דוקא, אלא ר״ל כל מאכלים אסורים, והמלה συγγραφή שמא היא שטר אירוסין או שטר נישואין.

קוהוט (Geiger, Jud. Zeitsch. X, 49) רצה לאחר זמן כתיבת ס׳ טוביה עד המאה השלישית לסה״נ.

סברות כאלה כבר דן נילדיקי (Monatsber. Ak. Berlin 1879, 63. — Geiger, Jued. Zeitschr. X, 233) שהן נפסדות לגמרי. בזמננו רוב החוקרים נוטים להקדים את זמנו של ס׳ טוביה לתקופת בית שני. טובי מתנבא לפני מותו על גלות בבל, על בנין הבית השני, אבל איננו מתנבא על חורבן הבית השני וגם לא על צוק העתים בימי המקבים ומכל שכן לא על הצרה בימי הרומים. וגם הראינו לדעת שבימי בעל ס׳ טוביה עוד לא נקבעה ההלכה של קטלנית שלדברי רבי לא תנשא לשלישי ולדברי רשב״ג לא תנשא לרביעי (יבמות ס״ב ב׳, נדה ס״ב א׳). ועוד יש להביא ראיה מן השתיקה (argumentum e silentio): הספר מדבר הרבה על המתים ועל המיתה ולא הפליט דבר אחד על חיי העולם הבא. כגון כשטובי שולח את טוביה בנו לדרך רחוקה הוא מצוהו לעשות צדקה, כי הצדקה היא אוצר טוב גנוז ליום צרה להציל מן המות (ד׳ ח׳—י׳), ואינו מוסיף שהצדקה מביאה לחיי העולם הבא. קרוב הדבר, שס׳ טוביה הוא קדום מס׳ דניאל שכתוב בו (י״ב ב׳): ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם.

על פי כל הדברים האלה ברור שס׳ טוביה נכתב בזמן בית שני, לא מיד אחר הגלות, אלא בזמן שהשפעה הפרסית כבר העמיקה שרש, ואם כן לא נולד לפני המאה הרביעית לפני סה״נ. ומצד אחר נכתב בזמן שלא נתחזקה עדיין האמונה בחיי העולם הבא ובתחית המתים ולא נקבעה הלכת הקטלנית. ויש להסתפק אם נולד הספר במאה הרביעית, השלישית או השנית לפני המספר הרגיל.

על ארץ מולדתו של ס׳ טוביה אין מסקנא ברורה. מעשה הספר אירע קצתו בנינוה קצתו באחמתא וברגא (רי=טהיראן). לפי זה קצתו באשור וקצתו במדי. וגם ארץ מצרים נזכרה: אשמדאי גורש ממדי וברח למצרים ושם נאסר בזקים ע״י רפאל. מרכז המעשה הוא נינוה, ששם חי טובי האב, משם יצא טוביה ושמה שב עם שרה אשתו. אבל מזה אין להוכיח שהספר נכתב באשור (או בבבל). צריך לשוות לנגדנו תמיד שהמחבר שם לו למטרה לקשור ספרו למעשה אחיקר. אחיקר חי (לפי הקבלה העממית) בימי סנחריב בנינוה, טובי חי עמו, ואם כן ניתנה קצבה לזמן המעשה ולמקומו: המעשה נקשר לאשור. אבל מזה אין לדון כלום על מקום מושבו של המחבר ולא על ארץ מולדתו של הספר.

קצת המעשה אירע באחמתא וברגא. אבל רחוק מאד לסבור שס׳ טוביה נכתב במדי. לא נשאר לנו שום ספר עברי או יהודי שחובר במדי. אף אין להאמין שבעת ההיא, במאה הרביעית או השלישית נודעה התורה ונשמרה כל־כך במדי, עד שההלכה על אדות המעשר ועל הנישואין נקבעה שם בדקדוק כזה.

לפי זה לא נשאר אלא ארץ מצרים או ארץ ישראל. לארץ מצרים בורח אשמדאי ושם נאסר בנחושתים. אבל זה מתפרש ממה שארץ מצרים נחשבה לארץ הכשפים, ואם כן גם

לארץ השדים. עוד יש להתבונן שבמצרים בתוך גניזה של כתבים יהודיים נמצא הנוסח הארמי העתיק של מעשה אחיקר שהוא מקורו האחד החשוב של ס׳ טוביה. אבל כנגד זה יש להזכיר שבמצרים כתבו היהודים את ספריהם ביוונית, ולנו הוברר הדבר שהלשון המקורית של ס׳ טוביה היא העברית. ובכן יש להחליט שס׳ טוביה נכתב בארץ ישראל.

יג. קצת ביבליוגרפיה.

חוץ מן הספרים שנזכרו כבר במבוא יש להזכיר:

A. Rahlfs, Septuaginta, Stuttgart [1935] I, 1002–1039.
Cosquin, Le Livre de Tobie et l'histoire du sage Ahikar, Revue Biblique 1899, VIII 50–82.
M. Loehr, Das Buch Tobit (Kautzsch, Apokr. und Pseudep. 1900, I, 135—147).
Simpson, The Book of Tobit (Charles, Apocr. and Pseudep. 1913, I 174—241).
Sven Liljebad, Die Tobiasgeschichte und andre Maerchen mit toten Helden, Lund 1927.
Romuald Galdos, Commentarius in librum Tobit, Parisiis 1930.
P. Meinrad M. Schumpp O. P., Das Buch Tobias, Muenster i. Westf. 1933 (מדויק מאד).

סֵפֶר טוֹבִיָּה

הַנּוּסָח הַקָּצָר

א סֵפֶר דִּבְרֵי טוֹבִי בֶּן־טוֹבִיאֵל בֶּן־חֲנַנְאֵל בֶּן־עֲדוּאֵל בֶּן־גַּבָּאֵל
ב מִזֶּרַע יַחְצְאֵל מִשֵּׁבֶט נַפְתָּלִי׃ אֲשֶׁר הָגְלָה בִּימֵי שַׁלְמַנְאֶסֶר מֶלֶךְ
ג אַשּׁוּר מִתִּשְׁבֶּה אֲשֶׁר מִימִין קֶדֶשׁ נַפְתָּלִי בַּגָּלִיל מִמַּעַל לְאָשֵׁר׃ אֲנִי
טוֹבִי הָלַכְתִּי בְּדַרְכֵי הָאֱמֶת וְהַצְּדָקָה כָּל־יְמֵי חַיַּי וַחֲסָדִים רַבִּים
ד עָשִׂיתִי לְאַחַי וְלָעָם הַהוֹלְכִים עִמִּי לְאֶרֶץ אַשּׁוּר לְנִינְוֵה׃ וְכַאֲשֶׁר

סֵפֶר טוֹבִיָּה

הַנּוּסָח הָאָרֹךְ

א סֵפֶר דִּבְרֵי טוֹבִי בֶּן־טוֹבִיאֵל בֶּן־חֲנַנְאֵל בֶּן־עֲדוּאֵל בֶּן־גַּבָּאֵל
ב בֶּן־רְפָאֵל בֶּן־רְעוּאֵל מִזֶּרַע יַחְצְאֵל מִשֵּׁבֶט נַפְתָּלִי׃ אֲשֶׁר הָגְלָה בִּימֵי
שַׁלְמַנְאֶסֶר מֶלֶךְ אַשּׁוּר מִתִּשְׁבֶּה אֲשֶׁר מִיָּמִין לְקֶדֶשׁ נַפְתָּלִי בַּגָּלִיל
מִמַּעַל לְאָשֵׁר אַחֲרֵי דֶּרֶךְ מְבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ מִשְּׂמֹאל לִפְעוֹר׃
ג אֲנִי טוֹבִי הָלַכְתִּי בְּדַרְכֵי הָאֱמֶת וּבִצְדָקוֹת כָּל־יְמֵי חַיַּי וַחֲסָדִים
רַבִּים גָּמַלְתִּי לְאַחַי וּלְעַמִּי הַהוֹלְכִים עִמִּי בִּשְׁבִי לְאֶרֶץ אַשּׁוּר לְנִינְוֵה׃
ד וְכַאֲשֶׁר הָיִיתִי עוֹד בְּאַרְצִי עַל־אַדְמַת יִשְׂרָאֵל וַאֲנִי עוֹדֶנִּי נַעַר וַיִּפְשַׁע

א. א׳—כ״ב טוביה בגלות אשור בימי שלמנאסר וסנחריב.

א לענין השמות ע׳ גריטץ MGWJ 1879, 398—9 וגם Galdor 69—79. לדעת גריטץ
מתכוון בעל ס׳ טוביה להראות שטובי ורעואל הם קרובים זה לזה ואם כן לטוביה בן טובי
יש משפט גאולה וירושה ביחס לשרה בת רעואל. — יחצאל=Ἀσιήλ הוא בכורו של נפתלי
ב (בראׁ׳ מ״ו כ״ב) ובזה נקשרה שלשלת היוחסין של טובי לנפתלי. — טובי וטוביה ושאר
הנפשות העושות בספר הזה בדויים הם מלבו של הסופר וחזון רוחו הם, והוא שם אותם
בימי שלמנאסר וסנחריב ואסר־חדון משום שהוא מקשר מעשה טוביה עם מעשה אחיקר
ואחיקר לפי הקבלה הרגילה והכללית היה יועצו של סנחריב, ואם כן גם טובי נעשה בן
דורו של סנחריב ושל המלך הקודם לו והבא אחריו. וכל מה שהוא מספר על מלכי אשור
ג שאב מס׳ מלכים ב׳ פרקים י״ג וי״ח—י״ט. — מכאן ועד סוף הפרק השלישי טובי עצמו מספר
מה שעשה בהיותו בארץ ישראל ומה שאירע לו בגלות. אבל בנוסח הלטיני של הירונימוס,

הָיִיתִי [עוֹד] בְּאַרְצִי בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וַאֲנִי עוֹדֶנִּי נַעַר וַיִּפְשַׁע כָּל־מַטֵּה
נַפְתָּלִי אָבִי בְּבֵית יְרוּשָׁלַיִם אֲשֶׁר נִבְחֲרָה מִכָּל־שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל לְמַעַן
יִזְבְּחוּ שָׁם כָּל־הַשְּׁבָטִים וְנִקְדַּשׁ הֵיכַל שְׁכִינַת עֶלְיוֹן וַיִּבָּנֶה לְכָל־
ה דּוֹרוֹת עוֹלָמִים׃ וְכָל־הַשְּׁבָטִים הַפּוֹשְׁעִים זָבְחוּ לַבַּעַל לָעֵגֶל גַּם־בֵּית
ו נַפְתָּלִי אָבִי׃ וְרַק אֲנִי לְבַדִּי עָלִיתִי פְּעָמִים רַבּוֹת יְרוּשָׁלַיְמָה לַחַגִּים
כַּכָּתוּב לְכָל־יִשְׂרָאֵל לְחָק־עוֹלָם וּבְיָדִי הַבִּכּוּרִים וּמַעַשְׂרוֹת הַבָּקָר
ז וְרֵאשִׁית הַגֵּז׃ וָאֶתֵּן אוֹתָם לַכֹּהֲנִים לִבְנֵי אַהֲרֹן לַמִּזְבֵּחַ מִכָּל־הַתְּבוּאוֹת
אֶת־הַמַּעֲשֵׂר נָתַתִּי לִבְנֵי לֵוִי הַמְשָׁרְתִים בִּירוּשָׁלַיִם וְאֶת־הַמַּעֲשֵׂר הַשֵּׁנִי
ח מָכַרְתִּי וְעָלִיתִי וְאָכַלְתִּי אוֹתוֹ בִּירוּשָׁלַיִם בְּכָל שָׁנָה וְשָׁנָה׃ וְאֶת־
[הַמַּעֲשֵׂר] הַשְּׁלִישִׁי נָתַתִּי לַאֲשֶׁר הוּא לוֹ כַּאֲשֶׁר צִוְּתָה [אוֹתִי] דְּבוֹרָה

כָּל־מַטֵּה נַפְתָּלִי אָבִי בְּבֵית דָּוִד אָבִי וּבִירוּשָׁלַיִם הָעִיר אֲשֶׁר נִבְחֲרָה
מִכָּל־שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל לְמַעַן יִזְבְּחוּ שָׁם כָּל־שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל וְנִקְדַּשׁ הֵיכַל
ה שְׁכִינַת אֱלֹהִים וַיִּבָּנֶה־בָּהּ לְכָל־דּוֹרוֹת עוֹלָמִים׃ וְכָל־אַחַי וּבֵית־
נַפְתָּלִי אָבִי זָבְחוּ לָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשָׂה יָרָבְעָם מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל בְּדָן מִכָּל־
ו גְּבוּל הַגָּלִיל׃ וְרַק אֲנִי לְבַדִּי עָלִיתִי פְּעָמִים רַבּוֹת יְרוּשָׁלַיְמָה לַחַגִּים
כַּכָּתוּב לְכָל־יִשְׂרָאֵל לְחָק־עוֹלָם וּמִהַרְתִּי לַעֲלוֹת יְרוּשָׁלַיִם וּבְיָדִי
ז הַבִּכּוּרִים וְהַבְּכוֹרוֹת וּמַעְשַׂר הַבְּהֵמָה וְרֵאשִׁית גֵּז הַצֹּאן׃ וָאֶתֵּן אוֹתָם
לַכֹּהֲנִים בְּנֵי אַהֲרֹן קָרְבָּן לַמִּזְבֵּחַ וּמַעְשַׂר הַדָּגָן הַתִּירוֹשׁ וְהַיִּצְהָר
וְהָרִמּוֹנִים וְהַתְּאֵנִים וּשְׁאָר פְּרִי הָעֵץ [נָתַתִּי] לִבְנֵי לֵוִי הַמְשָׁרְתִים
בִּירוּשָׁלַיִם וְאֶת־הַמַּעֲשֵׂר הַשֵּׁנִי לְשֵׁשׁ הַשָּׁנִים עִשַּׂרְתִּי בְּכֶסֶף וָאַעַל
ח וָאֹכַל אוֹתָם בִּירוּשָׁלַיִם בְּכָל־שָׁנָה וְשָׁנָה׃ וָאֶתֵּן אוֹתָם לַיְתוֹמִים
וְלָאַלְמָנוֹת וְלַגֵּרִים הַנִּלְוִים עַל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאתִים וּנְתַתִּים לָהֶם
בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית וַנֹּאכְלֵם עַל־פִּי הַחֹק הֶחָקוּק עֲלֵיהֶם בְּתוֹרַת מֹשֶׁה
וְעַל־פִּי הַמִּצְוָה אֲשֶׁר צִוְּתָה אוֹתִי דְּבוֹרָה אֵם חֲנַנְאֵל אָבִינוּ כִּי יָתוֹם

בנוסח העברי של כ״י לונדון ובנוסח הארמי המחבר הוא המספר על טובי כבר מתחלת הפרק
ה הראשון. שינוי בגופי המדברים על דרך זה נמצא אף בספר עזרא. — לבעל. Βάαλ הַיִּ,
ו והכוונה לאלילי נקבה, כגון לאשרה. — מצות הבכורים וראשית הגז ידועה למדי, על מצות
מעשר בהמה נצטוו ויק׳ כ״ז ל״ב: וכל־מעשר בקר וצאן כל אשר יעבר תחת השבט
העשירי יהיה קדש לה׳. קיום המצוה מסופר דה״ב ל״א ו׳, ועוד יש להזכיר יחז׳ מ״ה ט״ו:
ז ושה אחת מן הצאן מן המאתים. — טובי מקריב מעשר שני כמצווה בדב׳ י״ב כ״ב—כ״ז. —
ח מעשר שלישי הוא מעשר עני של השנה השלישית והששית לאחר השמטה (דב׳ י״ד כ״ח—כ״ט). —
ולענין כל החובות האלה (בכורים, בכורות, ראשית הגז, מעשרות) ע׳ במבוא, פרק ו׳. —

ט אִם אָבִי כִּי יָתוֹם מֵאָבִי נִשְׁאַרְתִּי׃ וְכַאֲשֶׁר הָיִיתִי לְאִישׁ לָקַחְתִּי אֶת־
י חַנָּה מִזֶּרַע בֵּית־אָבִי לְאִשָּׁה וְהוֹלַדְתִּי מִמֶּנָּה אֶת־טוֹבִיָּה׃ וְכַאֲשֶׁר
יא הָגְלֵינוּ לְנִינְוֵה אָכְלוּ כָל־אַחַי וְכָל־בְּנֵי עַמִּי מִלֶּחֶם הַגּוֹיִם׃ אַךְ אָנֹכִי
יב נִשְׁמַרְתִּי בְנַפְשִׁי לְבִלְתִּי־אֱכֹל מִמֶּנּוּ׃ כִּי זָכַרְתִּי אֶת־הָאֱלֹהִים בְּכָל־
יג נַפְשִׁי׃ וַיִּתֵּן עֶלְיוֹן לִי חֵן וְשֵׂכֶל טוֹב בְּעֵינֵי שַׁלְמַנְאֶסֶר וָאֱהִי לוֹ
יד לְמַשְׁבִּיר׃ וָאֵלֵךְ לְמָדַי וְהִפְקַדְתִּי בְּיַד גַּבָּאֵל אָחִי גַבְרִי בְּרָגָא בְּמָדַי
עֶשֶׂר כִּכְּרֵי־כָסֶף׃
טו וְכַאֲשֶׁר מֵת שַׁלְמַנְאֶסֶר וַיִּמְלֹךְ סַנְחֵרִיב בְּנוֹ תַּחְתָּיו וְלֹא הָיוּ
טז דְּרָכָיו נְכוֹנוֹת וְלֹא יָכֹלְתִּי עוֹד לָלֶכֶת לְמָדָי׃ בִּימֵי שַׁלְמַנְאֶסֶר עָשִׂיתִי
יז חֲסָדִים רַבִּים לְאַחָי׃ לַחְמִי נָתַתִּי לָרְעֵבִים וּבְגָדַי לָעֵירֻמִּים וְכִי רָאִיתִי

ט הִשְׁאִירַנִי אָבִי וַיָּמֹת׃ וְכַאֲשֶׁר הָיִיתִי לְאִישׁ לָקַחְתִּי אִשָּׁה מִזֶּרַע
י מִשְׁפַּחְתִּי וְהוֹלַדְתִּי מִמֶּנָּה בֵּן וָאֶקְרָא אֶת־שְׁמוֹ טוֹבִיָּה׃ וּבְגָלוּתִי
לְאַשּׁוּר כַּאֲשֶׁר הָגְלֵיתִי הָלַכְתִּי לְנִינְוֵה וְכָל־אַחַי וּבְנֵי עַמִּי אָכְלוּ
יא מִלֶּחֶם הַגּוֹיִם׃ אַךְ אָנֹכִי נִשְׁמַרְתִּי בְנַפְשִׁי לְבִלְתִּי אֱכָל־מִלֶּחֶם הַגּוֹיִם׃
יב–יג כַּאֲשֶׁר זָכַרְתִּי אֶת־אֱלֹהַי בְּכָל־נַפְשִׁי׃ וַיִּתֵּן עֶלְיוֹן לִי חֵן וְשֵׂכֶל טוֹב
יד בְּעֵינֵי שַׁלְמַנְאֶסֶר וָאֱהִי מַשְׁבִּיר לְכָל־צְרָכוֹ׃ וָאֵלֵךְ לְמָדַי וָאֱהִי שָׁם
מַשְׁבִּיר עַד־מוֹתוֹ וְהִפְקַדְתִּי בְּיַד גַּבָּאֵל אָחִי גַבְרִי בְּאֶרֶץ מָדַי צְרוֹר
עֶשֶׂר כִּכְּרֵי־כָסֶף׃
טו וְכַאֲשֶׁר מֵת שַׁלְמַנְאֶסֶר וַיִּמְלֹךְ סַנְחֵרִיב בְּנוֹ תַּחְתָּיו וְאָרְחוֹת
טז מָדַי חָדְלוּ וְלֹא יָכֹלְתִּי לָלֶכֶת לְמָדָי׃ בִּימֵי שַׁלְמַנְאֶסֶר עָשִׂיתִי חֲסָדִים
יז רַבִּים לְאַחַי בְּנֵי עַמִּי׃ לַחְמִי נָתַתִּי לָרְעֵבִים וּבְגָדַי לָעֵירֻמִּים וְכַאֲשֶׁר

י מ ל ח ם ה ג ו י י ם. ἐκ τῶν ἄρτων τῶν ἐθνῶν. ר"ל שטוביה נזהר ממאכלים שאסרה אותם
יד התורה, אבל על פת נכרים ביחוד עוד לא גזרו בזמנו של ס' טוביה. — ב ר ג א. ἐν
Ῥαγαῖς או ἐν Ῥαγοῖς. בעברית או בארמית היה צריך לכתוב ר ג, ר ג א או גם ר י.
במקומה יושבת עכשיו עיר טהיראן (ע' נילדיקי עמ' כ"ו). — ס נ ח ר י ב. בנוסח הקצר כתוב
טו Ἀχηρείλ, וברור שהוא טעות סופר במקום Σενναχηρείμ. — טוביה מקיים כל מצוות התורה,
אבל ביחוד מטפל הוא בקבורת מתי מצוה, והטעם ברור למדי: מעשה ספר טוביה בעיקרו
שאול מהאגדה העממית של המת מכיר־טובה: מת מוטל בחוץ, אסור לקבור אותו, ובחור אחד
שעבר שם מבטל את האיסור וקובר את המת. והמת משלם לו משכרתו שלמה, מציל אותו
מכל הסכנות ומקנה לו אשה טובת חן שאחז אותה תנין או שד. בס' טוביה רפאל הוא הממונה
יז לשלם לטובי שכר גמילות חסדיו (ע' המבוא פרק ט'). — סנחריב הרג באפו רבים מן היהודים,
ומסתמא (המחבר אינו אומר זאת בפירוש) אסר שיקברו אותם, וטובי עבר את מצות המלך.

אֶחָד מִבְּנֵי עַמִּי מֵת וּמֻשְׁלָךְ מֵאֲחוֹרֵי חוֹמוֹת נִינְוֵה קְבַרְתִּי אוֹתוֹ׃
יח וְכַאֲשֶׁר הָרַג הַמֶּלֶךְ סַנְחֵרִיב אִישׁ אַחֲרֵי בָרְחוֹ מֵאֶרֶץ יְהוּדָה קְבַרְתִּי
אוֹתָם בַּלָּט כִּי רַבִּים הָרַג בַּחֲמָתוֹ וְהַגְּוִיּוֹת בִּקְשׁוּ בִּדְבַר הַמֶּלֶךְ וְלֹא
יט נִמְצָאוּ׃ וַיֵּלֶךְ אֶחָד מִבְּנֵי נִינְוֵה וַיַּגֵּד עָלַי לַמֶּלֶךְ כִּי אֲנִי קוֹבֵר אוֹתָם
כ וָאֵחָבֵא וְכַאֲשֶׁר יָדַעְתִּי כִּי מְבַקְשִׁים לַהֲמִיתֵנִי יָרֵאתִי וָאֶבְרָח׃ וַיָּבֹזּוּ
אֶת כָּל־אֲשֶׁר־לִי וְלֹא נִשְׁאַר לִי מְאוּמָה בִּלְתִּי אֶת־חַנָּה אִשְׁתִּי וְטוֹבִיָּה
כא בְנִי׃ וְלֹא עָבְרוּ חֲמִשִּׁים יוֹם וַיַּהַרְגוּ אוֹתוֹ שְׁנֵי בָנָיו וַיִּמָּלְטוּ אֶל־הָרֵי
אֲרָרָט וַיִּמְלֹךְ אֵסַר־חַדּוֹן בְּנוֹ תַּחְתָּיו וַיַּפְקֵד אֶת־אֲחִיקָר בֶּן־חֲנַנְאֵל
כב בֶּן־אָחִי עַל־כָּל־חֶשְׁבּוֹנוֹת מַמְלַכְתּוֹ וְעַל־כָּל־הַנְהָגַת הַמְּדִינָה׃ וַיִּפְגַּע־
לִי אֲחִיקָר [בַּמֶּלֶךְ] וָאָבוֹא אֶל־נִינְוֵה וַאֲחִיקָר הָיָה שַׂר־הַמַּשְׁקִים וְעַל־

רָאִיתִי אֶחָד מִבְּנֵי עַמִּי מֵת וּמֻשְׁלָךְ אֲחוֹרֵי חוֹמוֹת נִינְוֵה קְבַרְתִּי
יח אוֹתוֹ׃ וְאִם־הָרַג סַנְחֵרִיב אִישׁ כַּאֲשֶׁר בָּא בוֹרֵחַ מִיהוּדָה בִּימֵי
הַנְּקָמָה אֲשֶׁר נָקַם מֶלֶךְ הַשָּׁמַיִם עַל־גִּדּוּפִים אֲשֶׁר גִּדֵּף קְבַרְתִּי אוֹתוֹ
יט וַיְבַקְשֵׁם סַנְחֵרִיב וְלֹא מְצָאָם׃ וַיֵּלֶךְ אֶחָד מִבְּנֵי נִינְוֵה וַיַּגֵּד לַמֶּלֶךְ
עָלַי כִּי אֲנִי קוֹבֵר אוֹתָם וָאֵחָבֵא וְכַאֲשֶׁר יָדַעְתִּי כִּי הַמֶּלֶךְ יוֹדֵעַ עָלַי
כ וְכִי מְבַקְשִׁים לַהֲמִיתֵנִי יָרֵאתִי וָאֶבְרָח׃ וַיָּבֹזּוּ אֶת כָּל־אֲשֶׁר לִי וְלֹא
נִשְׁאַר־לִי מְאוּמָה אֲשֶׁר לֹא לֻקַּח לְאוֹצַר הַמֶּלֶךְ בִּלְתִּי אֶת־חַנָּה
כא אִשְׁתִּי וְטוֹבִיָּה בְנִי׃ וְלֹא עָבְרוּ אַרְבָּעִים יוֹם וַיַּהַרְגוּ אוֹתוֹ שְׁנֵי בָנָיו
וַיִּמָּלְטוּ אֶל־הָרֵי אֲרָרָט וַיִּמְלֹךְ אֵסַר־חַדּוֹן בְּנוֹ תַּחְתָּיו וַיַּפְקֵד אֶת־
אֲחִיקָר בֶּן־חֲנַנְאֵל בֶּן־אָחִי עַל־כָּל־חֶשְׁבּוֹנוֹת מַמְלַכְתּוֹ וְעַל־כָּל־הַנְהָגַת
כב הַמְּדִינָה׃ וַיִּפְגַּע לִי אֲחִיקָר [בַּמֶּלֶךְ] וָאָבֹא אֶל־נִינְוֵה וַאֲחִיקָר הָיָה
שַׂר־הַמַּשְׁקִים וְעַל־הַחוֹתֶמֶת וּמְחַשֵּׁב חֶשְׁבּוֹנוֹת לְסַנְחֵרִיב מֶלֶךְ אַשּׁוּר
וַיָּשֶׁב אוֹתוֹ אֵסַר־חַדּוֹן שֵׁנִית עַל־כַּנּוֹ וְהוּא הָיָה בֶן־אָחִי וּמִבְּנֵי מִשְׁפַּחְתִּי׃

כא כך משנה הסופר באמנות את האגדה העממית על המת מכיר־טובה. — מיתת סנחריב מסופרת
לפי מל"ב י"ט, ל"ה, ישע' ל"ז ל"ו. — א ח י ק ר ב ן ־ ח נ נ א ל ב ן ־ א ח י. בזמנו של בעל ס'
טוביה היה רצוי מאד לקוראים ספר אחד על מעשה אחיקר החכם יועץ סנחריב שהורד מכנו
והושב עליו שנית. וגם בעל ס' טוביה מוצא חפצו במעשה הזה וקשר מעשה אחיקר למעשה
טובי ובזה עורר את לב הקוראים, כי טובי התפאר שאחיקר הוא בן אחיו. — אחיקר עלה
למעלת פקיד המלך כמו יוסף במצרים או כמו נחמיה בן חכליה אצל ארתחששתא. — ש נ י ת
ע ל כ נ ו. אחיקר היה ידיד המלך סנחריב, אבל נדן, בן אחותו של אחיקר, הוציא דבה על
דודו שפשע במלך, לפיכך צוה סנחריב להרוג את אחיקר. אחיקר נמלט ונסתר, ובעת צרה
השיבו סנחריב על כנו ש נ י ת (ע' מבוא פרק ח). —

הַחוֹתֶמֶת וּמְכַלְכֵּל וּמְחַשֵּׁב חֶשְׁבּוֹנוֹת וַיָּשֶׁב אוֹתוֹ אֲסַר־חַדּוֹן שֵׁנִית
[עַל־כַּנּוֹ] וְהוּא הָיָה בֶּן־אָחִי׃
ב כַּאֲשֶׁר שַׁבְתִּי אֶל־בֵּיתִי וְהוּשְׁבוּ לִי חַנָּה אִשְׁתִּי וְטוֹבִיָּה בְנִי
בְּחַג הַחֲמִשִּׁים הוּא חַג קֹדֶשׁ לְשִׁבְעָה שָׁבֻעוֹת וַיְהִי לִי מִשְׁתֶּה יָפֶה
ב וָאָסֵב לֶאֱכֹל׃ וָאֵרֶא וְהִנֵּה מַאֲכָל־רָב וָאֹמַר לִבְנִי לֵךְ וְהָבֵא אֶת־אֲשֶׁר
ג תִּמְצָא מֵאַחֵינוּ אִישׁ עָנִי הַזּוֹכֵר אֶת־יְיָ וְהִנֵּה אֲנִי מְחַכֶּה־לָּךְ׃ וַיָּבֹא
ד וַיֹּאמַר אָבִי אֶחָד מֵאַחֵינוּ נֶחְנַק מֻשְׁלָךְ בַּשּׁוּק׃ וְאָנֹכִי טֶרֶם אֶטְעַם
ה מְאוּמָה קַמְתִּי וָאֶשָּׂאֵהוּ אֶל בַּיִת אֶחָד עַד־בּוֹא הַשָּׁמֶשׁ׃ וָאָשׁוּב
ו וָאֶרְחַץ וָאֹכַל אֶת־לַחְמִי בְּעִצָּבוֹן׃ וָאֶזְכֹּר אֶת־נְבוּאַת עָמוֹס אֲשֶׁר אָמַר
וְנֶהֶפְכוּ חַגֵּיכֶם לְאֵבֶל   וְכָל־שִׁירֵיכֶם לְקִינָה
ז–ח וָאֵבְךְּ׃ וְכַאֲשֶׁר בָּא הַשֶּׁמֶשׁ קַמְתִּי וָאֶכְרֶה וָאֶקְבְּרֵהוּ׃ וְהַשְּׁכֵנִים לָעֲגוּ
לֵאמֹר עוֹדֶנּוּ לֹא יִירָא מֵהֵהָרֵג עַל־הַדָּבָר הַזֶּה כְּבָר בָּרַח וְהִנֵּה הוּא

ב וּבִימֵי אֵסַר־חַדּוֹן הַמֶּלֶךְ שַׁבְתִּי אֶל־בֵּיתִי וְהוּשְׁבוּ לִי חַנָּה אִשְׁתִּי
וְטוֹבִיָּה בְּנִי וּבְיוֹם שָׁבֻעוֹת חַגֵּנוּ אֲשֶׁר הוּא קֹדֶשׁ שִׁבְעָה שָׁבֻעוֹת
ב הָיָה לִי מִשְׁתֶּה יָפֶה וָאָסֵב לֶאֱכֹל׃ וַיּוּשַׂם לְפָנַי הַשֻּׁלְחָן וּמַאֲכָלִים
רַבִּים הוּשְׂמוּ לְפָנַי וָאֹמַר לְטוֹבִיָּה בְּנִי לֵךְ בְּנִי וַאֲשֶׁר תִּמְצָא עָנִי
מֵאַחֵינוּ מִגָּלוּת נִינְוֵה הַזּוֹכֵר אוֹתוֹ בְּכָל לְבָבוֹ וְהֵבֵאתָ אוֹתוֹ וְאָכַל
ג יַחַד עִמָּדִי וְהִנֵּה אֲנִי מְחַכֶּה לְךָ בְּנִי עַד־אֲשֶׁר תָּשׁוּב׃ וַיֵּלֶךְ טוֹבִיָּה
לְבַקֵּשׁ אִישׁ עָנִי מֵאֶחָי וַיָּשָׁב וַיֹּאמַר אָבִי וָאֹמַר הִנְנִי בְנִי וַיַּעַן וַיֹּאמַר
ד אָבִי הִנֵּה אִישׁ מֵעַמֵּנוּ הָרוּג וּמֻשְׁלָךְ בַּשּׁוּק וְזֶה־עַתָּה נֶחְנָק׃ וָאָקוּם
וָאֶעֱזֹב אֶת־הָאֲרוּחָה בְּטֶרֶם אֶטְעַם מִמֶּנָּה וָאֶשָּׂא אוֹתוֹ מִן־הַשּׁוּק וָאָשִׂים
אוֹתוֹ אֶל־אַחַד־הַבָּתִּים הַקְּטַנִּים עַד־אֲשֶׁר יָבֹא הַשֶּׁמֶשׁ וְאֶקְבֹּר אוֹתוֹ׃
ה–ו וָאָשׁוּב וָאֶרְחַץ וָאֹכַל אֶת־הַלֶּחֶם בְּעִצָּבוֹן׃ וָאֶזְכֹּר דְּבַר הַנָּבִיא אֲשֶׁר
דִּבֶּר עָמוֹס בְּבֵית־אֵל לֵאמֹר
וְנֶהֶפְכוּ חַגֵּיכֶם לְאֵבֶל   וְכָל שִׁירֵיכֶם לְקִינָה
ז–ח וָאֵבְךְּ׃ וְכַאֲשֶׁר בָּא הַשֶּׁמֶשׁ קַמְתִּי וָאֶכְרֶה וָאֶקְבְּרֵהוּ׃ וְהַשְּׁכֵנִים לָעֲגוּ
לֵאמֹר עוֹדֶנּוּ לֹא יִירָא וּכְבָר בֻּקַּשׁ לַהֲרֹג עַל־הַדָּבָר הַזֶּה וַיִּבְרַח וְהִנֵּה

ב א׳–י״ד (ט״ו). נסיונות שנתנסה בהם טובי.

א–ו יש להעיר ששבועות עדיין אינו חג מתן תורה. – בעמוס ח׳ י׳ כתוב והפכתי... וכל־שיריכם לקינה. הנוסח הארוך גורס: καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ ὑμῶν εἰς θρῆνος (=וכל דרכיכם לאבל)

ט שָׁב לִקְבֹּר אֶת־הַמֵּתִים׃ וּבַלַּיְלָה הַהוּא קַמְתִּי מִן־הַקְּבוּרָה וְיַעַן כִּי
י נִטְמֵאתִי יָשַׁנְתִּי אֵצֶל חוֹמַת הֶחָצֵר וּפָנַי גְּלוּיִם׃ וְאָנֹכִי לֹא רָאִיתִי כִּי
צִפֳּרִים עַל־הַחוֹמָה וְכַאֲשֶׁר נִפְקְחוּ עֵינַי הֵטִילוּ הַצִּפֳּרִים אֶת־צֵאָתָן
חַמָּה בְּעֵינַי וַיִּהְיוּ תְּבַלּוּלֵי־לָבָן בְּעֵינַי וָאֵלֵךְ אֶל־רוֹפְאִים וְלֹא הוֹעִילוּנִי
יא וַאֲחִיקָר כִּלְכֵּל אוֹתִי עַד־אֲשֶׁר הָלַךְ לְעֵילָם׃ וְאִשְׁתִּי חַנָּה נִשְׂכְּרָה
יב לִמְלֶאכֶת נָשִׁים׃ וַתְּשַׁלַּח לַבְּעָלִים וְאַף־הֵם נָתְנוּ לָהּ שְׂכָרָהּ וַיּוֹסִיפוּ
יג עָלָיו עוֹד גְּדִי׃ וְכַאֲשֶׁר בָּא אֵלַי הֵחֵל לִגְעוֹת וָאֹמַר אֵלֶיהָ מֵאַיִן
הַגְּדִי הַאֵינֶנּוּ גָנוּב הָשִׁיבִי אוֹתוֹ לִבְעָלָיו כִּי לֹא נָכוֹן לֶאֱכֹל גְּנֵבָה׃
יד וַתֹּאמַר מַתָּן נִתַּן־לִי עַל־שְׂכָרִי וְלֹא הֶאֱמַנְתִּי לָהּ וָאֹמַר לְהָשִׁיב אוֹתוֹ

ט הוּא שָׁב לִקְבֹּר אֶת־הַמֵּתִים׃ וּבַלַּיְלָה הַהוּא טָבַלְתִּי וּבָאתִי אֶל־
י חֲצֵרִי וָאִישַׁן אֵצֶל חוֹמַת הֶחָצֵר וּפָנַי גְּלוּיִם מִפְּנֵי הַחֹם׃ וְאָנֹכִי לֹא
יָדַעְתִּי כִּי צִפֳּרִים עַל־הַחוֹמָה מִמַּעַל־לִי וַיָּטִילוּ אֶת־צֵאָתָן חַמָּה אֶל־
עֵינַי וַיִּהְיוּ תְּבַלּוּלֵי לָבָן וָאֵלֵךְ אֶל־הָרוֹפְאִים לְהִתְרַפֵּא וּבְכָל־אֲשֶׁר
מָשְׁחוּ אֶת־עֵינַי בִּסַּמִּים כֵּן גָּדַל עִוָּרוֹן עֵינַי מִתְּבַלּוּלֵי־הַלָּבָן עַד־אֲשֶׁר
הָיִיתִי עִוֵּר וְלֹא יָכֹלְתִּי לִרְאוֹת בְּעֵינַי אַרְבַּע שָׁנִים וְכָל־אַחַי הִתְעַצְּבוּ
עָלַי וַאֲחִיקָר כִּלְכֵּל אוֹתִי שְׁתֵּי שָׁנִים עַד־אֲשֶׁר הָלַךְ לְעֵילָם׃
יא–יב וּבָעֵת הַהִיא נִשְׂכְּרָה חַנָּה אִשְׁתִּי לִמְלֶאכֶת נָשִׁים׃ וַתְּשַׁלַּח
לְבַעֲלֵיהֶן וְאַף־הֵם נָתְנוּ לָהּ שְׂכָרָהּ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי לְחֹדֶשׁ דִּסְטְרוֹס
גָּזְרָה אֶת־הַמַּטְוֶה וַתְּשַׁלַּח אוֹתוֹ לִבְעָלָיו וַיִּתְּנוּ לָהּ אֶת־כָּל־שְׂכָרָהּ
יג וַיּוֹסִיפוּ עָלָיו עוֹד גְּדִי־עִזִּים׃ וְכַאֲשֶׁר בָּא הַגְּדִי אֵלַי הֵחֵל לִגְעוֹת
וָאֶקְרָא אֵלֶיהָ וָאֹמַר מֵאַיִן הַגְּדִי הַאֵינֶנּוּ גָנוּב הָשִׁיבִי אוֹתוֹ לִבְעָלָיו
יד כִּי לֹא נָכוֹן לֶאֱכֹל גְּנֵבָה׃ וַתֹּאמֶר אֵלַי נָתֹן נִתַּן לִי עַל־שְׂכָרִי וְלֹא

ט ובלי ספק הגירסא המתוקנת היתה: ᾠδαί (תחת ὁδοί), כלומר: כל שיריכם. – ויען כי
נטמאתי ישנתי אצל חומת החצר. הטעם הזה מתמיה מאד. חדא, שטוביה טבל,
ועוד שאין טמא מת, אפילו בארץ ישראל, אסור להכנס לביתו. יותר פשוט הנוסח הארוך:
י טובי ישן בחצר מפני החם (וע׳ המבוא פרק ו׳). – ואחיקר כלכל אותי עד־אשר
הלך לעילם. הנוסחאות הידועים של מעשה אחיקר אינן מספרים מאומה שאחיקר הלך
לעילם, אבל מספרים בפרטים רבים שהלך למצרים. אולי השתמש בעל ס׳ טוביה בנוסח שבו
יב אחיקר נסע גם לעילם (וע׳ מבוא פרק ו׳). – בנוסח הארוך נקצב היום שבו היתה חנה אשת
טובי שולחת את מעשי ידיה לקונים ἐν τῇ ἑβδόμῃ τοῦ Δύστρου (= בשבעה לחדש Δύστρου)
יד שהוא החדש השני לשנה המקדונית. – חנה בכל הספר היא אשת חיל, ולעומת זה בפעם הזאת
היא מדברת תיפלה: מעציבה את בעלה כאלו נתגלה שאין בטובי שום זכות, שהרי הקב״ה

לְבַעְלָיו וּפְנֵי הֶאְדִּימוּ בַּעֲבוּרָהּ וַתַּעַן וַתֹּאמֶר לִי אַיֵּה אֵיפוֹא חֲסָדֶיךָ
וְצִדְקוֹתֶיךָ הִנֵּה כֹּל עִמְּךָ נוֹדָע׃
ג ב וָאֶתְעַצֵּב וָאֵבְךְּ וָאֶתְפַּלֵּל בְּצָרָתִי לֵאמֹר׃ צַדִּיק אַתָּה יְיָ וְכָל־
מַעֲשֶׂיךָ וְכָל־דְּרָכֶיךָ צְדָקָה וֶאֱמֶת וּמִשְׁפָּט אֱמֶת וָצֶדֶק אַתָּה שׁוֹפֵט
ג לְעוֹלָם׃ זָכְרֵנִי־נָא וְהַבִּיטָה־נָּא אֵלַי אַל־תִּפְקֹד עָלַי עֲוֹנוֹתַי וְאַשְׁמוֹתַי
ד וְ[חַטְּאוֹת] אֲבוֹתַי אֲשֶׁר חָטָאנוּ לְפָנֶיךָ׃ כִּי לֹא שָׁמַעְנוּ לְמִצְוֹתֶיךָ
וַתִּתֵּן אוֹתָנוּ לְבִזָּה לִשְׁבִי לָמָוֶת לְמָשָׁל וּלְחֶרְפָּה לְכָל־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר
ה נְפוֹצַרְנוּ בְּתוֹכָם׃ וְעַתָּה מִשְׁפָּטֶיךָ הָרַבִּים אֱמֶת בַּעֲשׂוֹתְךָ עִמָּדִי
כְּחַטֹּאתַי וּכְחַטֹּאת אֲבוֹתַי אֲשֶׁר לֹא עָשִׂינוּ מִצְוֹתֶיךָ וְלֹא הָלַכְנוּ
ו בֶּאֱמֶת לְפָנֶיךָ׃ וְעַתָּה עֲשֵׂה עִמָּדִי כַּטּוֹב בְּעֵינֶיךָ צַו־נָא לָקַחַת רוּחִי

הֶאֱמַנְתִּי לָהּ וָאֹמַר לְהָשִׁיב אוֹתוֹ לִבְעָלָיו וּפְנֵי הֶאְדִּימוּ בַּעֲבוּרָהּ׃
טו וַתַּעַן וַתֹּאמֶר לִי אַיֵּה אֵיפוֹא חֲסָדֶיךָ וְצִדְקוֹתֶיךָ הִנֵּה אֲשֶׁר עִמְּךָ נוֹדָע׃
ג ב וָאֶתְעַצֵּב בְּנַפְשִׁי וָאֵבְךְּ וָאֵאָנַח וָאֶתְפַּלֵּל בַּאֲנָחָתִי לֵאמֹר׃ צַדִּיק אַתָּה
יְיָ וְכָל־מַעֲשֶׂיךָ צַדִּיקִים וְכָל־דְּרָכֶיךָ חֶסֶד וֶאֱמֶת אַתָּה שׁוֹפֵט הָעוֹלָם׃
ג וְעַתָּה יְיָ זָכְרֵנִי־נָא וְהַבִּיטָה־נָּא אֵלַי וְאַל־נָא תִּפְקֹד עָלַי אֶת־חַטֹּאתַי
ד וְאֶת־עֲוֹנוֹתַי וְאֶת־חַטֹּאת אֲבוֹתַי אֲשֶׁר חָטְאוּ לְפָנֶיךָ׃ כִּי לֹא שָׁמְעוּ
לְמִצְוֹתֶיךָ וַתִּתֵּן אוֹתָנוּ לִמְשִׁסָּה לַשְּׁבִי לַמָּוֶת לְמָשָׁל וְלִשְׁנִינָה וּלְחֶרְפָּה
ה בְּכָל־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הֱפִיצֹתָ אוֹתָנוּ בְּתוֹכָם׃ וְעַתָּה מִשְׁפָּטֶיךָ הָרַבִּים
אֱמֶת בַּעֲשׂוֹתְךָ בִּי כְּחַטֹּאתַי כִּי לֹא עָשִׂינוּ אֶת־מִצְוֹתֶיךָ וְלֹא הָלַכְנוּ
ו בֶּאֱמֶת לְפָנֶיךָ׃ וְעַתָּה עֲשֵׂה עִמָּדִי כַּטּוֹב בְּעֵינֶיךָ צַו־נָא לָקַחַת רוּחִי
מִמֶּנִּי לְמַעַן אֵאָסֵף מֵעַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה וְאָשׁוּב אֶל־הָאֲדָמָה כִּי טוֹב מוֹתִי
מֵחַיַּי כִּי חֶרְפּוֹת־שָׁוְא שָׁמַעְתִּי וִיגוֹנִי גָּדוֹל אֲדֹנָי צַו־נָא אֲשֶׁר אֶנָּצֵל
מִן־הַצָּרָה הַזֹּאת אֱסָף־נָא אוֹתִי אֶל־מְקוֹם עוֹלָם וְאַל־תַּסְתֵּר יְיָ אֶת־

שולח עליו יסורין על יסורין. והמחשבה המקולקלה הזאת מתאימה למה שרעי איוב הוכיחו לאיוב: הוא לוקה, אם כן הוא חוטא (ע׳ מבוא עמ׳ רצ״ג). הסופר השתדל להשוות גורל טובי לגורל איוב ולכך הטיל מום בחנה. הוולגאטה מדמה בפירוש מה שאירע לטובי למה שאירע לאיוב. ובנוסח העברי של כ״י לונדון באים רעי איוב עצמם, בשמותם הידועים מס׳ איוב, אל טובי ולועגים לו (ע׳ מבוא עמ׳ רצ״ד). —

ג א׳—ו׳. תפלת טובי.

ו כאן, בפסוק ו׳, וגם בפרק האחרון מרבה טובי לדבר על המות, אבל אינו אומר דבר על חיי העולם הבא. ויש לדון מזה שבימי המחבר עוד לא נתחזקה האמונה בחיי העולם הבא. —

מִמֶּנִּי לְמַעַן אֶנָּצֵל וְאָשׁוּב אֶל־הָאֲדָמָה כִּי טוֹב מוֹתִי מֵחַיַּי כִּי
חֶרְפּוֹת־שָׁוְא שָׁמַעְתִּי וְגָדוֹל כְּאֵבִי בְּקִרְבִּי צַו־נָא וְאֶנָּצֵל מִן־הַצָּרָה
וְאֵלְכָה לִמְקוֹם עוֹלָם אַל־תַּסְתֵּר פָּנֶיךָ מִמֶּנִּי׃
ז בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה אֻנָּה לְשָׂרָה בַת־רְעוּאֵל בְּאַחְמְתָא בְּמָדַי
ח לִשְׁמוֹעַ גַּם־הִיא חֲרָפוֹת מִפִּי אַמְהוֹת אָבִיהָ׃ כִּי נִתְּנָה לְשִׁבְעָה
אֲנָשִׁים וְאַשְׁמְדַי הַשֵּׁד הָרַע הָרַג אוֹתָם בְּטֶרֶם יִהְיוּ אִתָּהּ כְּמִשְׁפַּט
בַּנָּשִׁים וַתֹּאמַרְנָה־לָּהּ הַאֵין בָּךְ תְּבוּנָה כִּי תְחַנְּקִי אֶת־הָאֲנָשִׁים הִנֵּה
ט כְּבָר שִׁבְעָה לָךְ וְאֵין אַתְּ נִקְרֵאת עַל־שֵׁם אֶחָד מֵהֶם׃ לָמָּה אַתְּ
מְיַסֶּרֶת אוֹתָנוּ אִם־מֵתוּ לְכִי עִמָּהֶם אַל־נָא נִרְאֶה לָךְ בֵּן אוֹ־בַת
י לְעוֹלָם׃ כַּאֲשֶׁר שָׁמְעָה זֹאת הִתְעַצְּבָה מְאֹד עַד לְהֵחָנֵק וַתֹּאמֶר הֵן

פָּנֶיךָ מִמֶּנִּי כִּי טוֹב לִי לָמוּת מֵרְאוֹת בְּחַיַּי צָרָה רַבָּה וּמִשְּׁמוֹעַ חֲרָפוֹת׃
ז בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה אֻנָּה גַם לְשָׂרָה בַּת־רְעוּאֵל בְּאַחְמְתָא בְּמָדַי
ח לִשְׁמֹעַ אַף הִיא חֲרָפוֹת מֵאַחַת אַמְהוֹת אָבִיהָ׃ כִּי נִתְּנָה לְשִׁבְעָה
אֲנָשִׁים וְאַשְׁמְדַי הַשֵּׁד הָרַע הָרַג אוֹתָם בְּטֶרֶם הֱיוֹתָם עִמָּהּ כְּמִשְׁפַּט
הַנָּשִׁים וַתֹּאמֶר לָהּ הָאָמָה אַתְּ הִיא הַהוֹרֶגֶת אֶת־בְּעָלַיִךְ הִנֵּה לְשִׁבְעָה
ט אֲנָשִׁים כְּבָר נִתַּתְּ וְלֹא נִקְרֵאת עַל־שֵׁם אֶחָד מֵהֶם׃ לָמָּה אַתְּ מְיַסֶּרֶת
אוֹתָנוּ בִּדְבַר בְּעָלַיִךְ אֲשֶׁר מֵתוּ לְכִי עִמָּהֶם אַל־נָא נִרְאֶה לָךְ בֵּן אוֹ
י בַת לְעוֹלָם׃ וַתִּתְעַצֵּב בַּיּוֹם הַהוּא בְּנַפְשָׁהּ וַתֵּבְךְּ וַתַּעַל אֶל־עֲלִיַּת

ג׳ ז׳—ט״ו. צרת שרה בת רעואל ותפלתה.

ז בנוסח הארוך שרה שומעת גערה מאמהות אביה, ובנוסח הקצר מפי אמה (שפחה) אחת. ישראל לוי היטיב להעיר שאין שום ערך בין הסבה ותולדתה: אמה אחת או אמהות אחדות גוערות בה ומשום זה שרה מבקשת למות. ועוד קשה איך השפחה מֵעֵזָּה פניה לדבר עם גברתה קשות. לכן סבר שבנוסח העברי המקורי היה כתוב אִמָּהּ גערה בה, והמתרגם טעה וקרא אָמָא תחת אִמָּהּ ובנוסח הארוך הוסיפו על האמה הזאת כמה אמהות (וע׳ מבוא עמ׳ רפ״ט).—

ח אשמדאי השד. Ασμοδαῖος. כמעט כל החוקרים מסכימים שהשם הזה נשאל מן הפרסית ומעיקרא היה Aeshma Daeva. יש משוים אשמדאי אל שידה שמדון שנזכר פעמים בב״ר ל״ו, א׳ ג׳. לקמינקא (JQR, NS, XIII, 221—224) יש סברא חדשה: אשמדאי הוא Pseudo-Smerdis, שעלה על הכסא אחר מותו של כמבישא בן כורש וגזל לזמן את המלכות מדריוש, כמו שאשמדאי כבש את כסא שלמה. ואולם דברים כאלה אינם אלא דברי חלומות. החקירה אינה יכולה לצאת מן האגדה בגיטין ס״ח, אלא מספר טוביה, ולפירוש אשמדאי בס׳ טוביה אין הסברא הזאת מתאימה כלל. — שרה בת רעואל נישאה לשבעה אנשים זה אחר זה וטוביה היה בעלה השמיני, אם כן בזמן בעל ס׳ טוביה עוד לא היה קיים דין הקטלנית. ויש לדמות מה שכתוב באיבנגליון שהצדוקים שאלו מישו על אדות אשה (יבמה) שנישאת לשבעה אחים לזה אחר זה, למי מן האחים תהיה האשה הזאת בשעת תחית המתים (מתי כ״ב כ״ג-ל״ז), וע׳ מבוא עמ׳ רצ״ח.—

בַּת יְחִידָה אָנֹכִי לְאָבִי וְאִם אֶעֱשֶׂה זֹאת תִּהְיֶה־לּוֹ לְחֶרְפָּה וְהוֹרַדְתִּי
יא אֶת־שֵׂיבָתוֹ בְּיָגוֹן שְׁאוֹלָה׃ וַתִּתְפַּלֵּל שָׂרָה נֶגֶד הַחַלּוֹן וַתֹּאמַר בָּרוּךְ
אַתָּה יְיָ אֱלֹהַי וּבָרוּךְ שִׁמְךָ הַקָּדוֹשׁ וְהַנִּכְבָּד לְעוֹלָמִים יְבָרְכוּךָ כָּל־
יב—יג מַעֲשֶׂיךָ לְעוֹלָם׃ וְעַתָּה יְיָ אֵלֶיךָ נָשָׂאתִי אֶת־עֵינַי וְאֶת־פָּנָי׃ אֱמֹר
יד וְאֶגָּאֵל מִן־הָאָרֶץ וְלֹא אֶשְׁמַע עוֹד חֶרְפָּה׃ אַתָּה יָדַעְתָּ יְיָ כִּי טְהוֹרָה
טו אֲנִי מִכָּל־חֵטְא אִישׁ׃ וְלֹא חִלַּלְתִּי אֶת־שְׁמִי וְאֶת־שֵׁם אָבִי בְּאֶרֶץ
גָּלוּתִי יְחִידָה אֲנִי לְאָבִי וְאֵין־לוֹ יֶלֶד אֲשֶׁר יִירַשׁ אוֹתוֹ אַף־אֵין־לוֹ
אָח קָרוֹב אוֹ בֶן־אָחִיו אֲשֶׁר אֶשְׁמֹר אֶת־נַפְשִׁי לוֹ לְאִשָּׁה כְּבָר
אָבְדוּ־לִי שִׁבְעָה וְלָמָּה זֶּה־לִי חַיִּים וְאִם־לֹא טוֹב לְךָ לַהֲמִיתֵנִי
הוֹאִילָה־נָא פְּנֵה אֵלַי וְרַחֲמֵנִי אֲשֶׁר לֹא אֶשְׁמַע־עוֹד חֶרְפָּה׃
טז—יז וְהִנֵּה נִשְׁמְעָה תְּפִלַּת שְׁנֵיהֶם לִפְנֵי כְּבוֹד רְפָאֵל הַגָּדוֹל׃ וַיִּשְׁלַח

אָבִיהָ וַתַּחְשֹׁב לְהֵחָנֵק וַתָּשָׁב וַתְּדַבֵּר בְּלִבָּהּ פֶּן־יְחָרְפוּ אֶת־אָבִי
וְיֹאמְרוּ לוֹ בַּת יְחִידָה אֲהוּבָה הָיְתָה לוֹ וְגַם הִיא נֶחְנְקָה מִפְּנֵי
הָרָעוֹת וְהוֹרַדְתִּי אֶת־שֵׂיבַת אָבִי בְּיָגוֹן שְׁאֹלָה טוֹב לִי לֹא־לְהֵחָנֵק
כִּי אִם־לְהִתְפַּלֵּל אֶל־יְיָ כִּי אָמוּת וְלֹא אֶשְׁמַע עוֹד חֲרָפוֹת בְּחַיָּי׃
יא וַתִּפְרֹשׂ בָּעֵת הַהִיא אֶת־כַּפֶּיהָ נֶגֶד הַחַלּוֹן וַתִּתְפַּלֵּל וַתֹּאמַר בָּרוּךְ
אַתָּה אֵל רַחֲמָן וּבָרוּךְ שִׁמְךָ לְעוֹלָמִים וִיבָרְכוּךָ כָּל־מַעֲשֶׂיךָ לְעוֹלָם׃
יב—יג וְעַתָּה אֵלֶיךָ נָשָׂאתִי פָּנַי וְעֵינָי׃ אֱמָר־נָא וְאֵאָסֵף מִן־הָאֲדָמָה וְלֹא
יד אֶשְׁמַע עוֹד חֲרָפוֹת׃ אַתָּה יָדַעְתָּ אֲדֹנָי כִּי טְהוֹרָה אֲנִי מִכָּל־טֻמְאַת
טו אִישׁ׃ וְלֹא חִלַּלְתִּי שְׁמִי וְלֹא שֵׁם אָבִי בְּאֶרֶץ שִׁבְיִי יְחִידָה אֲנִי
לְאָבִי וְאֵין לוֹ יֶלֶד אַחֵר אֲשֶׁר יִירַשׁ אוֹתוֹ וְאֵין לוֹ בֶן־אָח אוֹ קָרוֹב
לוֹ אֲשֶׁר אֶשְׁמֹר אוֹתִי לוֹ לְאִשָּׁה כְּבָר אָבְדוּ לִי שִׁבְעָה [בְעָלִים]
וְלָמָה־זֶּה לִי עוֹד חַיִּים וְאִם־לֹא טוֹב לְךָ לַהֲמִיתֵנִי יְיָ הַקְשִׁיבָה־
נָּא לְחֶרְפּוֹתָי׃
טז בָּעֵת הַהִיא נִשְׁמְעָה תְּפִלַּת שְׁנֵיהֶם לִפְנֵי כְּבוֹד הָאֱלֹהִים׃
יז וַיִּשְׁלַח רְפָאֵל לְרַפֵּא אֶת־שְׁנֵיהֶם אֶת־טוֹבִי לְהָסִיר אֶת־תְּבַלֻּל הַלֹּבֶן

יא ותתפלל שרה נגד החלון. השוה דנ׳ ו׳ י״א: וכוין פתיחן ליה בעליתיה נגד ירושלם.—

ג טז—יח. תפלת טובי ושרה נתקבלה.

טז והנה נשמעה תפלת שניהם לפני כבוד רפאל הגדול. יותר מתוקן הנוסח הארוך: נשמעה... לפני כבוד האלהים. רפאל ממונה להעלות את התפלה לפני כסא הכבוד, אבל הקב״ה בעצמו עונה את התפלה. ודוקא רפאל מפני שהוא מלאך הרפואה (כגון במעשה

רְפָאֵל לְרַפֹּא אֶת־שְׁנֵיהֶם לְהָסִיר מֵעֵינֵי טוֹבִי אֶת־תְּבַלּוּלֵי הַלֹּבֶן
וְלָתֵת אֶת־שָׂרָה בַּת־רְעוּאֵל לְטוֹבִיָּה בֶן־טוֹבִי לְאִשָּׁה וְלֶאְסֹר אֶת־
אַשְׁמְדַי הַשֵּׁד הָרָע כִּי עַל־טוֹבִיָּה נִגְזַר לָרֶשֶׁת אוֹתָהּ בְּעֶצֶם הָעֵת
הַהִיא פָּנָה טוֹבִי וַיָּבֹא אֶל־בֵּיתוֹ וְשָׂרָה בַת־רְעוּאֵל יָרְדָה מֵעֲלִיָּתָהּ׃
ד בַּיּוֹם הַהוּא זָכַר טוֹבִי אֶת־הַכֶּסֶף אֲשֶׁר הִפְקִיד בְּיַד גַּבָּאֵל
ב בְּרָגָא [בְּאֶרֶץ] מָדָי׃ וַיֹּאמֶר בְּקִרְבּוֹ הֵן אֲנִי בִּקַּשְׁתִּי הַמָּוֶת וּמַדּוּעַ
ג לֹא אֶקְרָא לְטוֹבִיָּה בְנִי לְהַגִּיד־לוֹ [דְּבָרַי] בְּטֶרֶם אָמוּת׃ וַיִּקְרָא לוֹ
וַיֹּאמַר בְּנִי בְּמוֹתִי וּקְבַרְתָּנִי וְאַל־תָּבֹז לְאִמְּךָ כַּבְּדֶהָ כָּל־יְמֵי חַיֶּיךָ
ד וַעֲשֵׂה הַטּוֹב לָהּ וְאַל־תְּעַצֵּב אוֹתָהּ׃ זְכָר־בְּנִי כִּי סַכָּנוֹת רַבּוֹת
ה רָאֲתָה בִגְלָלְךָ בִּהְיוֹתְךָ בַּבָּטֶן׃ וּבְמוֹתָהּ וּקְבַרְתָּהּ אֶצְלִי בְּקֶבֶר אֶחָד׃
זְכָר־בְּנִי אֶת־יְיָ אֱלֹהֵינוּ כָּל־יָמֶיךָ וְאַל־תֹּאבֶה לַחֲטֹא וְלַעֲבֹר מִצְוֹתָיו
ו עֲשֵׂה צְדָקָה כָּל־יְמֵי חַיֶּיךָ וְאַל־תֵּלֵךְ בְּדַרְכֵי עַוְלָה׃ וְאִם־תִּפְעַל אֱמֶת

מֵעֵינָיו לְמַעַן אֲשֶׁר יִרְאֶה בְעֵינָיו אֶת־אוֹר הָאֱלֹהִים וְאֶת־שָׂרָה בַּת־
רְעוּאֵל לָתֵת אוֹתָהּ לְטוֹבִיָּה בֶן־טוֹבִי לְאִשָּׁה לְהָסִיר מִמֶּנָּה אֶת־
אַשְׁמְדַי הַשֵּׁד הָרָע כִּי עַל־טוֹבִיָּה לָרֶשֶׁת אוֹתָהּ מִכָּל־הַמְבַקְשִׁים
לְקַחְתָּהּ וַיִּפֶן טוֹבִיָּה בָּעֵת הַהִיא מִן־הֶחָצֵר אֶל־בֵּיתוֹ וְשָׂרָה בַּת־
רְעוּאֵל גַּם־הִיא יָרְדָה מִן־הָעֲלִיָּה׃
ד בַּיּוֹם הַהוּא זָכַר טוֹבִי אֶת־הַכֶּסֶף אֲשֶׁר הִפְקִיד בְּיַד גַּבָּאֵל
ב בְּרָגָא בְּמָדָי׃ וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ הִנֵּה אֲנִי בִּקַּשְׁתִּי הַמָּוֶת לָמָּה־זֶּה לֹא
אֶקְרָא לְטוֹבִיָּה בְנִי לְהַגִּיד לוֹ אֶת־דְּבַר הַכֶּסֶף הַהוּא בְּטֶרֶם אָמוּת׃
ג וַיִּקְרָא לְטוֹבִיָּה בְנוֹ וַיָּבֹא לְפָנָיו וַיֹּאמֶר לוֹ קְבָר־נָא אוֹתִי קְבוּרָה
יָפָה וְכַבֵּד אֶת־אִמְּךָ וְאַל־תַּעֲזֹב אוֹתָהּ כָּל־יְמֵי חַיֶּיהָ וַעֲשֵׂה הַטּוֹב
ד בְּעֵינֶיהָ וְאַל־תְּעַצֵּב אֶת־רוּחָהּ בְּכָל־דָּבָר׃ זְכָר־נָא לָהּ בְּנִי כִּי סַכָּנוֹת
רַבּוֹת רָאֲתָה אִמְּךָ בְּבִטְנָהּ וְכַאֲשֶׁר תָּמוּת קְבֹר אוֹתָהּ אֶצְלִי בְּקֶבֶר אֶחָד׃
ה וְכָל־יָמֶיךָ בְּנִי זְכָר־נָא אֶת־יְיָ וְאַל־תֹּאבֶה לַחֲטֹא וְלַעֲבֹר עַל־מִצְוֹתָיו
ו צְדָקוֹת תַּעֲשֶׂה כָּל־יְמֵי חַיֶּיךָ וְאַל־תֵּלֵךְ בְּדַרְכֵי הָעַוְלָה׃ כִּי פֹּעֲלֵי

אברהם רפאל ממונה לרפא את אברהם, וע׳ המבוא עמ׳ רצ״ט). —

ד א׳—כ״א. טובי שולח את טוביה בנו לאחמתא במדי.

ד טובי מלמד את בנו מוסר ואמונה. גם בזה דומה הוא לאחיקר שמורה את נדן בן
ג אחיו, וגם בכמה פרטים במשלי המוסר הם נוגעים זה בזה. — טובי מצוה את טוביה בנו
שיקבור אותו, וכן גם לקמן י״ב י׳. מצות קבורה היא מצוה מן המובחר, לפי שהספר מיוסד

ו תַּצְלִיחַ בְּמַעֲשֶׂיךָ׃ וְגַם־לְכָל־עוֹשֵׂי צְדָקָה תַּעֲשֶׂה צְדָקָה מֵאֲשֶׁר יֶשׁ־
לְךָ וְאַל־תֵּרַע עֵינְךָ בַּעֲשׂוֹתְךָ צְדָקָה וְאַל־תַּסְתֵּר פָּנֶיךָ מִכָּל־עָנִי וְלֹא
ח יִסָּתְרוּ מִפָּנֶיךָ פְּנֵי־הָאֱלֹהִים׃ אִם־יֶשׁ־לְךָ רַב עֲשֵׂה צְדָקָה לְפִי הָרֹב
ט וְאִם־מְעַט יֶשׁ־לְךָ אַל־תִּירָא מֵעֲשׂוֹת צְדָקָה לְפִי הַמְּעָט׃ כִּי אוֹצָר
י טוֹב תְּאַצֵּר־לְךָ לְיוֹם צָרָה׃ כִּי צְדָקָה תַּצִּיל מִמָּוֶת וְלֹא תִתֵּן לָבֹא
יא בַחֹשֶׁךְ׃ כִּי מַתָּנָה טוֹבָה הַצְּדָקָה לְכָל־הָעוֹשִׂים אוֹתָהּ לִפְנֵי הָעֶלְיוֹן׃
יב הִשָּׁמֶר בְּנִי מִכָּל־זְנוּנִים וְרֵאשִׁית דָּבָר תִּקַּח לְךָ אִשָּׁה מִזֶּרַע אֲבוֹתֶיךָ
אַל־תִּקַּח אִשָּׁה נָכְרִיָּה אֲשֶׁר־לֹא מִשֵּׁבֶט אָבִיךָ הִיא כִּי בְּנֵי נְבִיאִים
אֲנַחְנוּ זְכָר־נָא בְּנִי כִּי נֹחַ אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב אֲבוֹתֵינוּ מֵעוֹלָם
נָשְׂאוּ כֻלָּם נָשִׁים מִקֶּרֶב אֲחֵיהֶם וַיְבֹרְכוּ בְּיַלְדֵיהֶם וְזַרְעָם יִרַשׁ אָרֶץ׃
יג וְעַתָּה בְּנִי אֱהַב אֶת־אַחֶיךָ וְאַל־יָרוּם לְבָבְךָ עַל־אַחֶיךָ וְעַל־בְּנֵי עַמְּךָ
וְעַל־בְּנוֹת עַמְּךָ מִקַּחַת מֵהֶן אִשָּׁה כִּי בְּגַאֲוָה אָבְדוּ וּמְהוּמָה רַבָּה
יד וּבְשִׁפְלוּת חֶסְרוֹן וּמִסְכֵּנוּת רַבָּה כִּי הַנַּבְלָה אֵם הָרָעָב׃ וְלֹא תָלִין
אִתְּךָ פְּעֻלַּת כָּל־אָדָם הָעוֹשֶׂה לְךָ מְלָאכָה כִּי מִיָּד תִּתֵּן אוֹתָהּ לוֹ
אִם־תַּעֲבֹד אֶת־הָאֱלֹהִים יְשַׁלֶּם לְךָ הִשָּׁמֶר לְךָ בְּנִי בְּכָל־מַעֲשֶׂיךָ וֶהְיֵה
טו אִישׁ־מוּסָר בְּכָל־אָרְחוֹתֶיךָ׃ אֲשֶׁר יִשָּׂנֵא לְךָ אַל־תַּעֲשֶׂה לְכָל־אָדָם
טז אַל־תֵּשְׁתְּ יַיִן עַד־לְשִׁכָּרוֹן וְאַל־יֵלֵךְ הַשִּׁכָּרוֹן עִמְּךָ בְּדַרְכֶּךָ׃ מִלַּחְמְךָ
תֵּן לָרָעֵב מִשִּׂמְלָתְךָ לָעֵירֻמִּים מִכָּל־מוֹתָרְךָ עֲשֵׂה צְדָקָה וְאַל תֵּרַע עֵינְךָ

ז אֱמֶת יַצְלִיחוּ בְּכָל־מַעֲשֵׂיהֶם׃ וּלְכָל־עוֹשֵׂי צְדָקָה יִתֵּן לָהֶם יְיָ עֵצָה
טוֹבָה וְאֵת אֲשֶׁר יַחְפֹּץ יַשְׁפִּיל יְיָ עַד־שְׁאוֹל תַּחְתִּית וְעַתָּה בְּנִי זְכָר־

ט על האגדה העממית של המת מכיר־טובה. — הצדקה היא אוצר טוב מעושר, כמו באגדה של
מונבז המלך שבזבז אוצרותיו ואוצרות אבותיו, וגערו בו אחיו ובית אביו והשיב להם שדוקא
הוא גנז אוצרות (ב״ב י״א א׳, פיאה ירוש׳ א׳), והשוה איבנגליון (מתאי ו׳ י״ט—כ׳): אל
תאצרו לכם אוצרות על הארץ אשר שם יאבדם סס ורקב ואשר גנבים יחתרו שם ויגנבו
יב אותם, כי אם תאצרו לכם אוצרות בשמים וכו׳. — תקח לך אשה מזרע אבותיך.
גם זו היא מצוה מן המובחר בס׳ טוביה, עליה נוסדו הנישואין שנשא טוביה את שרה בת
רעואל. — שנח נשא אשה מבנות אחיו לא נמצא במקרא, אבל נמצא בס׳ היובלים (ב׳ ל״ג),
טו ששם נח לוקח את בת אחותו לאשה (ע׳ מבוא). — אשר ישנא לך אל־תעשה לכל־
אדם. השוה דברי הלל דעלך סני לחברך לא תעביד (שבת ל״א א׳), או כמו שמיוחס לר׳ עקיבא:
מה דאת סני לגרמך לחברך לא תעביד (אדר״נ, נוסחא ב׳, פרק כ״ו). בצוואת נפתלי נאמר:
שלא יעשה איש לרעהו מה שלא רצה לנפשו. רבים נשאו ונתנו על כלל הזהב הזה
(ע׳ [I² 24] Bacher, Agada d. Tannaiten I, 7, ויש ספר מיוחד העוסק בזה Leonidas Joh.
Philippidis, Die goldene Regel religionsgeschichtlich untersucht, Lpz. 1929). — כלל הזהב

יז בַּעֲשׂוֹתְךָ צְדָקָה׃ שְׁלַח לַחְמְךָ עַל־קֶבֶר הַצַּדִּיקִים וְאַל־תִּתֵּן אוֹתוֹ
יח לַחַטָּאִים׃ מִכָּל־נָבוֹן תְּבַקֵּשׁ עֵצָה וְאַל־תִּבְזֶה כָּל־עֵצָה אֲשֶׁר יֶשׁ־בָּהּ
יט מוֹעִיל׃ בְּכָל־עֵת בָּרֵךְ אֶת־יְיָ אֱלֹהִים וּמִמֶּנּוּ תְּבַקֵּשׁ כִּי יִכּוֹנוּ דְרָכֶיךָ
וְיִצְלְחוּ כָּל־אָרְחוֹתֶיךָ וְכָל־עֲצוֹתֶיךָ כִּי לְכָל־גּוֹי אֵין עֵצָה כִּי אִם־
יְיָ הוּא נוֹתֵן כָּל־טוֹב וְאֶת־אֲשֶׁר יַחְפֹּץ יַשְׁפִּיל כִּרְצוֹנוֹ וְעַתָּה בְּנִי
כ זְכָר־נָא אֶת־מִצְוֹתַי וְלֹא תִמָּחֶינָה מִלְּבָבֶךָ׃ וְעַתָּה בְּנִי אַגִּידָה־לְּךָ כִּי
עֶשֶׂר כִּכְּרֵי־כֶסֶף הִפְקַדְתִּי בְּיַד גַּבָּאֵל בֶּן־גַּבְרִי בְּרָגָא בְּמָדָי׃ וְאַל־
תִּירָא בְּנִי כִּי רָשַׁשְׁנוּ יֶשׁ־לְךָ רָב אִם־תִּירָא אֶת־הָאֱלֹהִים וְאִם־תִּרְחַק
מִכָּל־חֵטְא וְהַטּוֹב בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה׃
ה ב וַיַּעַן טוֹבִיָּה וַיֹּאמֶר לוֹ אָבִי כָּל־אֲשֶׁר צִוִּיתַנִי אֶעֱשֶׂה׃ אַךְ אֵיכָה
ג אוּכַל לְקַבֵּל אֶת־הַכֶּסֶף וְאָנֹכִי לֹא יְדַעְתִּיו׃ וַיִּתֶּן־לוֹ אֶת כְּתָב־הַיָּד
וַיֹּאמֶר לוֹ בַּקֶּשׁ־לְךָ אִישׁ אֲשֶׁר יֵלֵךְ עִמְּךָ וְאָנֹכִי אֶתֶּן־לוֹ אֶת־שְׂכָרוֹ

כ נָא אֶת־הַמִּצְוֹת הָאֵלֶּה וְלֹא תִמָּחֶינָה מִלִּבְּךָ׃ וְעַתָּה בְּנִי אַגִּידָה לְךָ
כִּי הִפְקַדְתִּי עֶשֶׂר כִּכְּרֵי־כֶסֶף בְּיַד גַּבָּאֵל בֶּן־גַּבְרִי בְּרָגָא בְּמָדָי׃
כא וְאַל־תִּירָא בְּנִי כִּי רָשַׁשְׁנוּ יֵשׁ לְךָ רְכוּשׁ רָב אִם־תִּירָא אֶת־הָאֱלֹהִים
וְאִם־תִּבְרַח מִכָּל־חֵטְא וְאִם־תַּעֲשֶׂה אֶת־הַטּוֹב בְּעֵינֵי יְיָ אֱלֹהֶיךָ׃
ה וַיַּעַן טוֹבִיָּה לְטוֹבִי אָבִיו לֵאמֹר כֹּל אֲשֶׁר צִוִּיתַנִי אָבִי אֶעֱשֶׂה׃
ב אַךְ אֵיכָה אוּכַל לְקַבֵּל מִמֶּנּוּ [אֶת־הַכֶּסֶף] וְהוּא אֵינֶנּוּ מַכִּיר אוֹתִי
וַאֲנִי אֵינֶנִּי מַכִּיר אוֹתוֹ אֵי־זֶה אוֹת אֶתֶּן־לוֹ וְיַכִּירֵנִי וְיַאֲמֶן לִי וְיִתֶּן־
לִי אֶת־הַכֶּסֶף וְגַם אֶת־הַדְּרָכִים לְמָדַי אֵינֶנִּי יוֹדֵעַ לָלֶכֶת שָׁמָּה׃
ג וַיַּעַן טוֹבִי וַיֹּאמֶר לְטוֹבִיָּה בְנוֹ אֶת כְּתַב־יָדוֹ נָתַן לִי וַאֲנִי נָתַתִּי לוֹ
אֶת כְּתַב־יָדִי וַאֲחַלְּקוֹ לִשְׁנַיִם וַנִּקַּח אִישׁ [חֵלֶק] אֶחָד וָאָשִׂים אוֹתוֹ

הזה נמצא אצל היהודים, היוונים, הרומים, הנוצרים, המושלמים, אצל מאמיניו של קונפוטזה,
יז של בודהא ואצל הברהמינים. — שלח לחמך על־קבר הצדיקים ואל־תתן אותו
לחטאים. כלומר טוב שתקריב קרבן על קבר הצדיקים משתתן משלך לחטאים. יש שסברו
שצריך להגיה: שלח לחמך בקרב הצדיקים, מפני שחשבו שאין ראוי ליהודי להקריב
קרבנות על קבר (Neubauer XV, Galdos 170—171). אבל הכלל הזה נמצא גם בס׳ אחיקר
ואם כן לקוח הוא משם. —

ה א׳—י״ז. רפאל המלאך נלוה לטוביה.

ה ג בנוסח הקצר נתן רעואל, כאשר קבל את הפקדון, כתב־ידו לטובי וטובי או שליחו
חייבים להראות את כתב־היד ולהחזירו אל רעואל כדי שיקבלו את הפקדון. בנוסח הארוך
טובי ורעואל שניהם חלקו כתב־יד אחד, כל אחד שומר את מחציתו, ואם יועדו יחדו יכירו

ד בְּעוֹדֶנִּי חָי וְלֵךְ קַח אֶת־הַכֶּסֶף׃ וַיֵּלֶךְ לְבַקֵּשׁ אָדָם וַיִּמְצָא אֶת־רְפָאֵל
ה אֲשֶׁר הָיָה מַלְאָךְ וְהוּא לֹא יָדָע׃ וַיֹּאמֶר לוֹ הֲאוּכַל לָלֶכֶת עִמְּךָ
ו לְרָגָא בְּמָדַי אִם־יוֹדֵעַ אַתָּה אֶת־הַמְּקוֹמוֹת [הָאֵלֶּה]׃ וַיֹּאמֶר לוֹ
הַמַּלְאָךְ הָלֹךְ אֵלֵךְ עִמְּךָ גַּם־אֶת־הַדֶּרֶךְ יָדַעְתִּי וְאָלִין אֵצֶל גַּבָּאֵל
ז—ח אָחִינוּ׃ וַיֹּאמֶר לוֹ טוֹבִיָּה חַכֵּה־לִי וְאַגִּידָה לְאָבִי׃ וַיֹּאמֶר אֵלָיו לֵךְ
ט וְאַל־תְּאַחֵר׃ וַיָּבֹא וַיֹּאמֶר לְאָבִיו רְאֵה מָצָאתִי אִישׁ אֲשֶׁר יֵלֵךְ
עִמָּדִי וַיֹּאמֶר אָבִיו קְרָא־נָא לוֹ אֵלַי וְאֵדְעָה אֵי־מִזֶּה שֵׁבֶט הוּא וְאִם־
י נֶאֱמָן־הוּא לָלֶכֶת עִמְּךָ׃ וַיִּקְרָא לוֹ וַיָּבֹא וַיְבָרְכוּ אִישׁ אֶת־רֵעֵהוּ׃

אֵצֶל הַכֶּסֶף וְעַתָּה הִנֵּה זֶה עֶשְׂרִים שָׁנָה אֲשֶׁר הִפְקַדְתִּי אֶת־הַכֶּסֶף
הַזֶּה וְעַתָּה בְּנִי בַּקֶּשׁ־לְךָ אִישׁ נֶאֱמָן אֲשֶׁר יֵלֵךְ עִמְּךָ וְתֶּן־לוֹ שְׂכָרוֹ
ד עַד־אֲשֶׁר תָּשׁוּב וְקַח מִמֶּנּוּ אֶת־הַכֶּסֶף הַזֶּה׃ וַיֵּצֵא טוֹבִיָּה לְבַקֵּשׁ
אִישׁ אֲשֶׁר יֵלֵךְ עִמּוֹ לְמָדַי הַיּוֹדֵעַ אֶת־הַדֶּרֶךְ וַיֵּצֵא וַיִּמְצָא אֶת־רְפָאֵל
ה הַמַּלְאָךְ עוֹמֵד לִקְרָאתוֹ וְלֹא יָדַע כִּי מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים הוּא׃ וַיֹּאמֶר
לוֹ מֵאַיִן אַתָּה הַנַּעַר וַיֹּאמֶר לוֹ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל אַחֶיךָ וּבָאתִי הֵנָּה
לְהִשְׂתַּכֵּר לִמְלָאכָה וַיֹּאמֶר לוֹ הֲיָדַעְתָּ אֶת־הַדֶּרֶךְ לָלֶכֶת לְמָדָי׃
ו וַיֹּאמֶר לוֹ הֵן פְּעָמִים רַבּוֹת הָיִיתִי שָׁם וְהִכַּרְתִּי וְיָדַעְתִּי אֶת־כָּל־
הַדְּרָכִים כַּמָּה פְּעָמִים הָלַכְתִּי לְמָדַי וְאָלִין אֵצֶל גַּבָּאֵל אָחִינוּ הַיּוֹשֵׁב
בְּרָגָא בְּמָדַי וְאַחְמְתָא דֶּרֶךְ יוֹמַיִם רְחוֹקָה מֵרָגָא כִּי יוֹשְׁבוֹת הֵן בָּהָר׃
ז וַיֹּאמֶר לוֹ חַכֶּה־לִי הַנַּעַר עַד־אֲשֶׁר אָבֹא וְאַגִּידָה לְאָבִי כִּי צָרִךְ־לִי
ח שֶׁתֵּלֵךְ עִמִּי וַאֲנִי אֶתֵּן לְךָ אֶת־שְׂכָרֶךָ׃ וַיֹּאמֶר לוֹ אָנֹכִי אֲחַכֶּה רַק
ט אַל־תְּאַחֵר׃ וַיָּבֹא טוֹבִיָּה וַיַּגֵּד לְטוֹבִי אָבִיו וַיֹּאמֶר לוֹ הִנֵּה מָצָאתִי
אִישׁ מֵאַחֵינוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר לוֹ קְרָא־נָא לִי אֶת־הָאִישׁ לְמַעַן
אֵדַע מַה־הִיא מִשְׁפַּחְתּוֹ וְאֵי־מִזֶּה שֵׁבֶט הוּא וְאִם־נֶאֱמָן הוּא לָלֶכֶת
י עִמְּךָ בְּנִי׃ וַיֵּצֵא טוֹבִיָּה וַיִּקְרָא לוֹ וַיֹּאמֶר לוֹ הַנַּעַר אָבִי קוֹרֵא לָךְ
וַיָּבֹא לְפָנָיו וַיְבָרֵךְ אוֹתוֹ טוֹבִי בַּתְּחִלָּה וַיַּעַן לוֹ שִׂמְחָה רַבָּה תְּהִי
לָךְ וַיַּעַן טוֹבִי וַיֹּאמֶר לוֹ מַה־יֶּשׁ־לִי עוֹד לִשְׂמֹחַ וְאָנֹכִי אִישׁ אֲשֶׁר
לֹא יוּכַל לִרְאוֹת בְּעֵינָיו וְלֹא אַבִּיט אֶת־אוֹר הַשָּׁמַיִם כִּי אִם־אֶשְׁכַּב

י זה את זה. – כבר ידוע שבעל ס׳ טוביה איננו בקי בגיאוגרפיה, איננו מכיר את ערי אשור ואת ערי מדי ולא את הדרך ולא את המרחק (Galdos 73—80, 347—350; Noeldeke 49—50), וקרוב לודאי שהספר לא נכתב לא באשור ולא במדי. –

יא וַיֹּאמֶר לוֹ טוֹבִי אָחִי אֵי־מִזֶּה שֵׁבֶט וְאֵי־מִזֶּה בֵּית־אָב אַתָּה הַגִּידָה־
יב נָא־לִי׃ וַיֹּאמֶר לוֹ הֲשֵׁבֶט וּבֵית־אָב אַתָּה מְבַקֵּשׁ אִם־שָׂכִיר אֲשֶׁר
יֵלֵךְ עִם־בִּנְךָ וַיֹּאמֶר לוֹ טוֹבִי אָחִי חָפַצְתִּי לָדַעַת מַה־מּוֹלַדְתְּךָ וּמַה־
יג—יד שְׁמֶךָ׃ וַיֹּאמֶר אָנֹכִי עֲזַרְיָה בֶּן־חֲנַנְיָה הַגָּדוֹל מֵאַחֶיךָ׃ וַיֹּאמֶר לוֹ בּוֹא
בְשָׁלוֹם אָחִי וְאַל־תִּקְצֹף עָלַי כִּי בִקַּשְׁתִּי לָדַעַת שִׁבְטְךָ וּמוֹלַדְתְּךָ
וְהִנֵּה אַתָּה אָחִי מִמִּשְׁפָּחָה יָפָה וְטוֹבָה כִּי יָדַעְתִּי אֶת־חֲנַנְיָה וְאֶת־
יְהוֹנָתָן בְּנֵי שִׁמְעוֹן הַגָּדוֹל כַּאֲשֶׁר עָלִינוּ יַחַד יְרוּשָׁלַםִ לְהִשְׁתַּחֲוֹת
וְהֶעֱלִינוּ אֶת־הַבִּכּוּרוֹת וְאֶת־מַעְשַׂר הַתְּבוּאָה וְלֹא תָעוּ בִּתְעוֹת
טו אַחֵינוּ אָכֵן מִשֹּׁרֶשׁ טוֹב אַתָּה אָחִי׃ אַךְ אֱמָר־לִי מָה־הַשָּׂכָר אֲשֶׁר
טז אֶתֶּן־לְךָ אֲדַרְכְּמוֹן לַיּוֹם וְאֶת־צָרְכְּךָ כַּאֲשֶׁר לִבְנִי׃ וְעוֹד אוֹסִיף עַל־
יז שְׂכָרְךָ אִם־תָּשׁוּבוּ בְשָׁלוֹם׃ וַיֵּאוֹתוּ אִישׁ לְרֵעֵהוּ וַיֹּאמֶר אֶל־טוֹבִיָּה

בְּמַחֲשַׁכִּים כַּמֵּתִים אֲשֶׁר אֵינָם רוֹאִים עוֹד אֶת־הָאוֹר עוֹדֶנִּי בְחַיַּי אֲנִי
מִן־הַמֵּתִים קוֹל בְּנֵי הָאָדָם אֲנִי שׁוֹמֵעַ וְאוֹתָם אֵין אֲנִי רוֹאֶה וַיֹּאמֶר
לוֹ חֲזַק קָרוֹב מֵאֵת אֱלֹהִים לְרַפֵּא אוֹתְךָ חֲזַק וַיֹּאמֶר לוֹ טוֹבִי טוֹבִיָּה
בְּנִי חָפֵץ לָלֶכֶת לְמָדַי הֲתוּכַל לָלֶכֶת עִמּוֹ וּלְנַהֵל אוֹתוֹ וַאֲנִי אֶתֵּן־
לְךָ אֶת־שְׂכָרְךָ אָחִי וַיֹּאמֶר לוֹ אוּכַל לָלֶכֶת עִמּוֹ וְגַם מַכִּיר אֲנִי אֶת־
כָּל־הַדְּרָכִים וְגַם פְּעָמִים רַבּוֹת הָלַכְתִּי לְמָדַי וְעָבַרְתִּי בְּבִקְעוֹתֶיהָ
יא וְאֶת־הָרֶיהָ וְאֶת־כָּל דְּרָכֶיהָ אֲנִי יוֹדֵעַ׃ וַיֹּאמֶר לוֹ אָחִי אֵי־מִזֶּה בֵּית־
יב אָב וְאֵי־מִזֶּה שֵׁבֶט אַתָּה הַגִּידָה־נָא־לִי אָחִי׃ וַיֹּאמֶר מַה־לְּךָ לְשֵׁבֶט
וַיֹּאמֶר לוֹ חָפַצְתִּי לָדַעַת בֶּאֱמֶת בֶּן־מִי אַתָּה אָחִי וּמַה־שְּׁמֶךָ׃
יג—יד וַיֹּאמֶר לוֹ אֲנִי עֲזַרְיָה בֶּן־חֲנַנְיָה הַגָּדוֹל מֵאַחֶיךָ׃ וַיֹּאמֶר לוֹ לֵךְ בְּשָׁלוֹם
וּבִתְשׁוּעָה אָחִי וְאַל־תִּקְצֹף עָלַי אָחִי כִּי חָפַצְתִּי לָדַעַת אֶת־הָאֱמֶת
וְאֶת־בֵּית אָבִיךָ וְהִנֵּה נִמְצָא כִּי אָחִי אַתָּה וּמִמִּשְׁפָּחָה יָפָה וְטוֹבָה
אַתָּה יָדַעְתִּי אֶת־חֲנַנְיָה וְאֶת־נָתָן שְׁנֵי בְּנֵי שְׁ[לֹ]מְיָה הַגָּדוֹל
וְהֵם עָלוּ יַחַד עִמִּי יְרוּשָׁלַםִ וַיִּשְׁתַּחֲווּ עִמָּדִי שָׁם וְלֹא תָעוּ אַחֶיךָ
טו אֲנָשִׁים טוֹבִים הֵם מִשֹּׁרֶשׁ טוֹב אַתָּה וְלֵךְ בְּשִׂמְחָה׃ וַיֹּאמֶר לוֹ אֲנִי
טז אֶתֵּן אֶת־שְׂכָרְךָ אֲדַרְכְּמוֹן לַיּוֹם וְאֶת־צְרָכֶיךָ כְּמוֹ לִבְנִי׃ וְלֵךְ עִם־בְּנִי
יז וַאֲנִי אוֹסִיף עוֹד עַל־שְׂכָרֶךָ׃ וַיֹּאמֶר לוֹ אֲנִי אֵלֵךְ עִמּוֹ וְאַל־תִּירָא
בְּשָׁלוֹם נֵלֵךְ וּבְשָׁלוֹם נָשׁוּב אֵלֶיךָ כִּי הַדֶּרֶךְ לָבֶטַח וַיֹּאמֶר לוֹ תָּבוֹא
עָלֶיךָ בְּרָכָה וַיִּקְרָא לִבְנוֹ וַיֹּאמֶר לוֹ בְּנִי הָכֵן אֶת־אֲשֶׁר לַדֶּרֶךְ וְצֵא

הִכּוֹן לַדֶּרֶךְ וְהַצְלִיחוּ וַיָּכֶן בְּנוֹ אֶת־אֲשֶׁר לַדָּרֶךְ וַיֹּאמֶר לוֹ אָבִיו לֵךְ
עִם־הָאִישׁ וֵאלֹהִים הַיּוֹשֵׁב בַּשָּׁמַיִם יַצְלִיחַ אֶת־דַּרְכְּכֶם וּמַלְאָכוֹ יֵלֵךְ
עִמָּכֶם וַיֵּצְאוּ שְׁנֵיהֶם לָלֶכֶת לְדַרְכָּם וְכֶלֶב הַנַּעַר עִמָּם׃
יח וַתֵּבְךְּ חַנָּה אִמּוֹ וַתֹּאמֶר לְטוֹבִי מַה־זֶּה שִׁלַּחְתָּ אֶת־בְּנֵנוּ הֲלֹא
יט הוּא מִשְׁעֶנֶת יָדֵנוּ בַּאֲשֶׁר הוּא יוֹצֵא וָבָא לְפָנֵינוּ׃ הַכֶּסֶף אֶל־הַכֶּסֶף
כ בַּל־יוֹסֵף כִּי אִם־פִּדְיוֹן בְּנֵנוּ יִהְיֶה׃ כִּי אֲשֶׁר נָתַן לָנוּ לְמִחְיָה מֵאֵת
כא יְיָ רַב לָנוּ׃ וַיֹּאמֶר לָהּ טוֹבִי אֵין דָּבָר אֲחוֹתִי בְּשָׁלוֹם יָבֹא וְעֵינַיִךְ
כב תִּרְאֶינָה אוֹתוֹ׃ כִּי מַלְאָךְ טוֹב יֵלֵךְ עִמּוֹ וְהִצְלִיחַ דַּרְכּוֹ וְיָשׁוּב בְּשָׁלוֹם׃
כג וַתֶּחְדַּל לִבְכּוֹת׃

ו וַיֵּלְכוּ לְדַרְכָּם וַיָּבֹאוּ לְעֵת עֶרֶב אֶל־נְהַר חִדֶּקֶל וַיָּלִינוּ שָׁם׃
ב וַיֵּרֶד הַנַּעַר לִרְחֹץ וַיֵּצֵא דָג מִן־הַנָּהָר וַיְבַקֵּשׁ לִבְלוֹעַ אֶת־הַנָּעַר׃
ג וַיֹּאמֶר לוֹ הַמַּלְאָךְ תְּפוֹשׂ אֶת־הַדָּג וַיַּחֲזֵק הַנַּעַר בַּדָּג וַיַּשְׁלֵךְ אוֹתוֹ
ד עַל־הַיַּבָּשָׁה׃ וַיֹּאמֶר לוֹ הַמַּלְאָךְ נַתַּח אֶת־הַדָּג וְלָקַחְתָּ אֶת־הַלֵּב

עִם־אָחִיךָ וְהָאֱלֹהִים בַּשָּׁמַיִם יוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם שָׁם וְיָשִׁיב אֶתְכֶם אֵלַי
בְּשָׁלוֹם וּמַלְאָכוֹ יֵלֵךְ עִמָּכֶם לִישׁוּעָה בְּנִי וַיֵּצֵא לָלֶכֶת לְדַרְכּוֹ וַיִּשַּׁק
לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ וַיֹּאמֶר לוֹ טוֹבִי לֵךְ בְּשָׁלוֹם׃
יח וַתֵּבְךְּ אִמּוֹ וַתֹּאמֶר לְטוֹבִי מַה־זֶּה שִׁלַּחְתָּ אֶת־בְּנִי הֲלֹא הוּא
יט מִשְׁעֶנֶת יָדֵנוּ וְהוּא יוֹצֵא וּבָא לְפָנֵינוּ׃ הַכֶּסֶף אֶל־הַכֶּסֶף בַּל־יוֹסֵף
כ כִּי אִם־פִּדְיוֹן בְּנֵנוּ יְהִי׃ כַּאֲשֶׁר נָתַן לָנוּ מֵאֲדֹנָי לִהְיוֹת כֵּן דַּי לָנוּ׃
כא וַיֹּאמֶר לָהּ אֵין דָּבָר בְּשָׁלוֹם יֵלֵךְ בְּנֵנוּ וּבְשָׁלוֹם יָשׁוּב אֵלֵינוּ וְעֵינַיִךְ
כב תִּרְאֶינָה בַּיּוֹם אֲשֶׁר בּוֹ יָבֹא אֵלַיִךְ בְּשָׁלוֹם׃ אֵין דָּבָר אַל־תִּירְאִי
בִּגְלָלָם אֲחוֹתִי כִּי מַלְאָךְ טוֹב יֵלֵךְ עִמּוֹ וְדַרְכּוֹ תַּצְלִיחַ וּבְשָׁלוֹם
כג יָשׁוּב׃ וַתֶּחְדַּל לִבְכּוֹת׃
ו וַיֵּצֵא הַנַּעַר וְהַמַּלְאָךְ עִמּוֹ וְהַכֶּלֶב יָצָא עִמּוֹ וַיֵּלֶךְ עִמָּהֶם וַיֵּלְכוּ
ב שְׁנֵיהֶם וַיָּבֹא עֲלֵיהֶם הַלַּיְלָה וַיָּלִינוּ עַל־נְהַר חִדֶּקֶל׃ וַיֵּרֶד הַנַּעַר
לִרְחוֹץ אֶת־רַגְלָיו בִּנְהַר חִדֶּקֶל וַיָּקָם דָּג גָּדוֹל מִן הַמַּיִם וַיְבַקֵּשׁ
ג לִבְלוֹעַ אֶת־רֶגֶל הַנַּעַר וַיִּצְעַק׃ וַיֹּאמֶר הַמַּלְאָךְ אֶל־הַנַּעַר תְּפֹשׂ אֶת־
ד הַדָּג וְהַחֲזֶק־בּוֹ וַיַּחֲזֵק הַנַּעַר בַּדָּג וַיּוֹצִיאוֹ אֶל־הַיַּבָּשָׁה׃ וַיֹּאמֶר לוֹ

ה י״ח—ו א׳. תוגת האם והיציאה לדרך.

ט הכסף... פדיון בננו יהיה. חנה רוצה לומר: טוב שלא נקבל לעולם את הפקדון משיסתכן בננו בדרך הרחוקה הזאת. —

ה וְאֶת־הַכָּבֵד וְאֶת־הַמְּרֵרָה וְשִׂים אוֹתָם לְמִשְׁמֶרֶת׃ וַיַּעַשׂ הַנַּעַר כַּאֲשֶׁר
ו אָמַר לוֹ הַמַּלְאָךְ וַיִּצְלוּ אֶת־הַדָּג וַיֹּאכְלֻהוּ׃ וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם בַּדֶּרֶךְ
ז עַד־אֲשֶׁר קָרְבוּ אֶל־אַחְמְתָא׃ וַיֹּאמֶר הַנַּעַר אֶל־הַמַּלְאָךְ עֲזַרְיָה אָחִי
ח מַה־[דְּבַר] הַכָּבֵד וְהַלֵּב וְהַמְּרֵרָה שֶׁל־הַדָּג׃ וַיֹּאמֶר לוֹ הַלֵּב וְהַכָּבֵד
כִּי יִפָּגַע שֵׁד אוֹ רוּחַ רָע בְּאָדָם יְקַטְּירוּם לִפְנֵי הָאִישׁ אוֹ הָאִשָּׁה
ט וְלֹא־עוֹד יִפָּגְעוּ׃ וְהַמְּרֵרָה יִמְרְחוּ עַל־אִישׁ אֲשֶׁר־לוֹ תְבַלּוּלִים
בְּעֵינָיו וְנִרְפָּא׃
י—יא וַיְהִי כַּאֲשֶׁר קָרְבוּ לָבֹא אֶל־רָגָא׃ וַיֹּאמֶר הַמַּלְאָךְ אֶל־הַנַּעַר
אָחִי הַיּוֹם נָלִין אֵצֶל רְעוּאֵל וְהוּא קְרוֹבְךָ וְלוֹ בַּת יְחִידָה וּשְׁמָהּ
יב שָׂרָה׃ וַאֲנִי אֲדַבֶּר־בָּהּ כִּי תִנָּתֶן־לְךָ לְאִשָּׁה כִּי לְךָ מִשְׁפַּט יְרֻשָּׁתָהּ

הַמַּלְאָךְ נַתַּח אֶת־הַדָּג וְהוֹצֵא אֶת־מְרֵרָתוֹ וְאֶת־לִבּוֹ וְאֶת־כְּבֵדוֹ וְשָׂא
אוֹתָם עִמְּךָ וְאֶת־בְּנֵי הַמֵּעַיִם הַשְׁלֵךְ הָלְאָה כִּי מְרֵרָתוֹ וְלִבּוֹ וּכְבֵדוֹ
ה טוֹבִים לְסַם רְפוּאָה׃ וַיְנַתַּח הַנַּעַר אֶת־הַדָּג וַיֶּאֱסֹף אֶת־הַמְּרֵרָה וְאֶת־
הַלֵּב וְאֶת־הַכָּבֵד וַיִּצְלוּ אֶת־הַדָּג וַיֹּאכְלוּ וַיּוֹתִירוּ מִמֶּנּוּ מְמֻלָּח׃
ו—ז וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו עַד־אֲשֶׁר קָרְבוּ לְמָדָי׃ וַיִּשְׁאַל הַנַּעַר אֶת־
הַמַּלְאָךְ וַיֹּאמֶר לוֹ עֲזַרְיָה אָחִי מַה־הִיא הָרְפוּאָה בְּלֶב־הַדָּג בִּכְבֵדוֹ
ח וּבִמְרֵרָתוֹ׃ וַיֹּאמֶר לוֹ אֶת לֶב־הַדָּג וְאֶת־כְּבֵדוֹ הַעֲשֵׁן לִפְנֵי אִישׁ אוֹ
אִשָּׁה אֲשֶׁר נִפְגְּעוּ מִן־הַשֵּׁד אוֹ מֵרוּחַ רָעָה וְיָנוּס מִמֶּנּוּ כָּל־פֶּגַע וְלֹא
ט יַעֲמֹד עִמּוֹ עַד־עוֹלָם׃ וְהַמְּרֵרָה יִמְרְחוּ בָהּ אֶת־עֵינֵי אָדָם אֲשֶׁר
נָפְלוּ עֲלֵיהֶן תְּבַלּוּלֵי לֹבֶן וְנָפְחוּ עֲלֵיהֶם עַל־תְּבַלּוּלֵי הָעַיִן וְיֵרָפְאוּ׃
י—יא וַיְהִי כַּאֲשֶׁר בָּאוּ לְמָדַי וַיִּקְרְבוּ לְאַחְמְתָא׃ וַיֹּאמֶר רְפָאֵל לַנַּעַר
טוֹבִיָּה בְּנִי וַיֹּאמֶר לוֹ הִנֵּנִי וַיֹּאמֶר לוֹ הַלַּיְלָה הַזֶּה עָלֵינוּ לָלִין בְּבֵית
יב רְעוּאֵל וְהָאִישׁ קָרוֹב לְךָ וְיֵשׁ לוֹ בַּת וּשְׁמָהּ שָׂרָה׃ וְאֵין־לוֹ בֵּן זָכָר
וְלֹא בַת בִּלְתִּי שָׂרָה לְבַדָּהּ וְאַתָּה הַקָּרוֹב לָהּ מִכָּל־בְּנֵי אָדָם לָרֶשֶׁת

ו ב׳—ט׳. טוביה ורפאל על נהר חדקל ובמדי.

ו
ח לענין השדים, איך הם אוהבים את בני האדם ואיך הם נגרשים מקרבם, מחזיק ס׳ טוביה באמונות העממיות: יש לגרש את המזיקין ע״י לב הדג ומררתו. גם בצוואת שלמה המלך (JQR XI) נגרשו המזיקין ע״י כבד ומרה (§ 24), אבל ס׳ טוביה הוא עתיק יותר מצוואת שלמה, ואם כן קרוב לחשוב שצוואת שלמה הולכת בעקבי ס׳ טוביה. ולענין הרפואה ע״י עשן וגחלת ע׳ גם גיטין ס״ז ב׳: מאי אסותיה (כלו׳ מהי הרפואה לקורדייקוס), בשרא
יב סומקא גומרי. — כי לך משפט ירושתה. שרה בת רעואל היא בת יורשת נחלה, וכדי

יג וְאַתָּה הַיָּחִיד מִמִּשְׁפַּחְתָּהּ וְהַנַּעֲרָה יָפָה וְטוֹבַת שֶׂכֶל: וְעַתָּה שְׁמַע־לִי
וְאָנֹכִי אֲדַבֵּר אֶל־אָבִיהָ וְכִי נָשׁוּב מֵרָגָא נַעֲרוֹךְ אֶת־הַחֲתֻנָּה כִּי יוֹדֵעַ
אָנֹכִי בִּרְעוּאֵל כִּי לְפִי תּוֹרַת מֹשֶׁה לֹא יִתֵּן אוֹתָהּ לְאִישׁ אַחֵר כִּי
יד חֵטְא מָוֶת הוּא כִּי לְךָ מִשְׁפַּט הַיְרוּשָּׁה מִכָּל־בְּנֵי אָדָם: וַיֹּאמֶר
הַנַּעַר אֶל־הַמַּלְאָךְ עֲזַרְיָה אָחִי שָׁמַעְתִּי כִּי נִתְּנָה הַנַּעֲרָה לְשִׁבְעָה
טו וְכֻלָּם מֵתוּ בַּחֲדַר הַחֻפָּה: וַאֲנִי יָחִיד לְאָבִי וְיָרֵאתִי פֶּן־אָבֹא וְאָמוּת
כָּרִאשׁוֹנִים כִּי שֵׁד אוֹהֵב אוֹתָהּ אֲשֶׁר לֹא יָרַע לְאִישׁ כִּי אִם־לְכָל־
הַקָּרֵב אֵלֶיהָ וְעַתָּה יָרֵאתִי פֶּן־אָמוּת וְהוֹרַדְתִּי אֶת־חַיֵּי אָבִי וְאִמִּי
בְּיָגוֹנָם עָלַי אֶל־קִבְרָם וּבֵן אַחֵר אֵין לָהֶם אֲשֶׁר יִקְבֹּר אוֹתָם:
טז וַיֹּאמֶר לוֹ הַמַּלְאָךְ הֲלֹא תִזְכֹּר אֶת־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר צִוְּךָ אָבִיךָ לָקַחַת

אוֹתָהּ וְאַתָּה תִּזְכֶּה לָרֶשֶׁת גַּם אֶת־כָּל־אֲשֶׁר לְאָבִיהָ וְהַנַּעֲרָה טוֹבַת
יג שֶׂכֶל וְאֵשֶׁת חַיִל וְיָפָה מְאֹד וְאָבִיהָ בֶּן־טוֹבִים: וַיֹּאמַר לְךָ הַמִּשְׁפָּט
לָשֵׂאת אוֹתָהּ וְעַתָּה שְׁמַע־לִי אָחִי וַאֲנִי אֲדַבֵּר בַּנַּעֲרָה אֶל־אָבִיהָ
הַלַּיְלָה הַזֶּה לְמַעַן נִקַּח אוֹתָהּ לְךָ לְכַלָּה וְכַאֲשֶׁר נָשׁוּב מֵרָגָא נַעֲשֶׂה
אֶת־חֲתֻנָּתָהּ וַאֲנִי יָדַעְתִּי כִּי לֹא יוּכַל רְעוּאֵל לִמְנוֹעַ אוֹתָהּ מִמְּךָ אוֹ
לְאָרֵשׂ אוֹתָהּ לְאִישׁ אַחֵר חַיָּב מִיתָה הוּא עַל־פִּי דִּין סֵפֶר מֹשֶׁה
בַּאֲשֶׁר הוּא יוֹדֵעַ כִּי לְךָ מִשְׁפַּט הַיְרֻשָּׁה מִכָּל־בְּנֵי הָאָדָם לָקַחַת אֶת־
בִּתּוֹ לְאִשָּׁה וְעַתָּה שְׁמַע־נָא לִי אָחִי וַאֲנִי אֲדַבֵּר בַּנַּעֲרָה הַלַּיְלָה הַזֶּה
וּנְקַדֵּשׁ אוֹתָהּ לְךָ וְכַאֲשֶׁר נָשׁוּב מֵרָגָא נִקַּח אוֹתָהּ וְנוֹלִיכֶנָּה עִמָּנוּ
יד אֶל־בֵּיתֶךָ: וַיַּעַן טוֹבִיָּה וַיֹּאמֶר לִרְפָאֵל עֲזַרְיָה אָחִי שָׁמַעְתִּי כִּי כְּבָר
נִתְּנָה לְשִׁבְעָה אֲנָשִׁים וַיָּמוּתוּ בַּחֲדַר חֻפָּתָם בַּלַּיְלָה אֲשֶׁר בָּאוּ אֵלֶיהָ
טו וְגַם שָׁמַעְתִּי אוֹמְרִים שֶׁשֵּׁד הָרַג אוֹתָם: וְעַתָּה יָרֵאתִי כִּי לָהּ לֹא
יָרַע כִּי אִם־אֲשֶׁר חָפֵץ לִקְרֹב אֵלֶיהָ יַהֲרֹג אוֹתוֹ וַאֲנִי יָחִיד לְאָבִי פֶּן־
אָמוּת וְאוֹרִיד אֶת־חַיֵּי אָבִי וְאִמִּי בְּיָגוֹן עָלַי אֶל־קִבְרָם וּבֵן אַחֵר אֵין
טז לָהֶם לִקְבֹּר אוֹתָם: וַיֹּאמֶר לוֹ הֲלֹא זָכַרְתָּ מִצְוֹת אָבִיךָ כַּאֲשֶׁר צִוְּךָ

שלא תסב נחלתה משבט לשבט אינה יכולה להנשא אלא לבן שבטה, כמו שבנות צלפחד נישאו לבני דודיהן (במד׳ ל״ו י״א), אבל הסופר הפליג על הדין באמרו כי לטוביה לבדו יש משפט הירושה, שהלא כל בני נפתלי ראויים לנחול את נחלת שרה. ומכל־שכן גוזמא בעלמא היא שרעואל חייב מיתה אם הוא נותן את בתו לאחר, בלתי לטוביה לבדו: אין
טו לו משפט מות לא לפי תורת משה שהוא מזכיר ואף לא לפי ההלכה. — כי שד אוהב אותה. שד שאוהב את בת אדם ובקנאתו הורג את מי שקרב אליה הוא דבר אגדה עממית

אִשָּׁה מִמִּשְׁפַּחְתֶּךָ וְעַתָּה שְׁמָעֵנִי אָחִי כִּי לְךָ תִּהְיֶה לְאִשָּׁה אֶל־הַשֵּׁד
יז אַל־תִּדְאַג כִּי בַּלַּיְלָה הַזֶּה תִּנָּתֵן הִיא לְךָ לְאִשָּׁה: וְכִי תָבֹא אֶל־
חֲדַר הַחֻפָּה וְלָקַחְתָּ גַּחֶלֶת קְטֹרֶת וְשַׂמְתָּ עָלֶיהָ מִלֵּב הַדָּג וּמִכְּבֵדוֹ
וְהֶעֱלִיתָ אֶת־עֲשָׁנָם וְהֵרִיחַ בּוֹ הַשֵּׁד וּבָרַח וְלֹא יוֹסִיף עוֹד לָבֹא
יח עַד־עוֹלָם: וְכִי תָבֹא אֵלֶיהָ הִתְעוֹרְרוּ שְׁנֵיכֶם וְקִרְאוּ אֶל־אֵל רַחוּם
וְיַצִּיל אֶתְכֶם וִירַחֲמְכֶם אַל־תִּירָא כִּי־לְךָ הִיא יְעוּדָה מֵעוֹלָם וְאַתָּה
תַּצִּיל אוֹתָהּ וְהִיא תֵלֵךְ עִמְּךָ וַאֲקַוֶּה כִּי יִהְיוּ לְךָ מִמֶּנָּה בָּנִים:
יט וְכַאֲשֶׁר שָׁמַע טוֹבִיָּה אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיֶּאֱהָבֶהָ וְנַפְשׁוֹ נִקְשְׁרָה־
בָהּ מְאֹד:
ז וַיָּבֹאוּ אֶל־אַחְמְתָא וַיַּגִּיעוּ אֶל־בֵּית־רְעוּאֵל וַתֵּצֵא שָׂרָה לִקְרָאתָם

לָקַחַת אִשָּׁה מִבֵּית אָבִיךָ וְעַתָּה שְׁמַע־נָא לִי אָחִי וְאַל־תַּחְשֹׁב אֶת־
הַשֵּׁד לִמְאוּמָה וְקַח [אֶת־הַנַּעֲרָה] וַאֲנִי יָדַעְתִּי הַלַּיְלָה הַזֶּה תִּנָּתֵן לְךָ
יז לְאִשָּׁה: וְכַאֲשֶׁר תָּבֹא לַחֲדַר הַחֻפָּה קַח מִכְּבַד הַדָּג וְאֶת־לִבּוֹ וְשִׂים
עַל־גַּחֶלֶת הַקְּטֹרֶת וְהֵרִיחַ יֵלֵךְ וְהֵרִיחַ בּוֹ הַשֵּׁד וְיִבְרַח וְלֹא יֵרָאֶה
יח עוֹד עָלֶיהָ לְעוֹלָם וָעֶד: וְכַאֲשֶׁר תַּחְפֹּץ לִהְיוֹת עִמָּהּ תִּתְעוֹרְרוּ
שְׁנֵיכֶם תְּחִלָּה וְהִתְפַּלַּלְתֶּם וּבִקַּשְׁתֶּם מִיַּד אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם לִהְיוֹת רַחֲמָיו
וּתְשׁוּעָתוֹ עֲלֵיכֶם וְאַל־תִּירָא כִּי לְךָ הִיא מְיֻעֶדֶת מֵעוֹלָם וְאַתָּה תַּצִּיל
אוֹתָהּ וְעִמְּךָ תֵלֵךְ וַאֲקַוֶּה כִּי יִהְיוּ לְךָ מִמֶּנָּה בָּנִים וְיִהְיוּ לְךָ כְּאַחֶיךָ
יט אֵין דָּבָר: וְכַאֲשֶׁר שָׁמַע טוֹבִיָּה אֶת־דִּבְרֵי רְפָאֵל וְכִי יֵשׁ לוֹ אָחוֹת
מִזֶּרַע בֵּית־אָבִיו וַיֶּאֱהָבֶהָ מְאֹד וְלִבּוֹ נִקְשַׁר בָּהּ:
ז וְכַאֲשֶׁר בָּאוּ לְאַחְמְתָא וַיֹּאמֶר לוֹ עֲזַרְיָה אָחִי נְהִי בְּדֶרֶךְ יְשָׁרָה

יח וקרוב למה שנמצא באגדות על המת מכיר־טובה. — התעוררו שניכם וקראו אל־אל רחום. בנוסחאות היווניים טוביה ושרה מתפללים קודם בעילת מצוה. אבל בתרגום הרומי של הירונימוס טוביה ושרה מתחננים שלשה ימים ושלשה לילות ואינם קרבים זה לזה. ולא נראה שהירונימוס מצא מעשה הסיגוף הזה בנוסח הארמי שתרגם, יותר נכון שמחשבה כזאת נולדה בכנסיה הנוצרית, וכמה פעמים הכנסיה משתדלת לשבח ולפרסם את המנהג הזה (ע׳ Schulte 99, Excurs ueber die Tobiasnaechte). — לך היא יעודה מעולם. על דרך האגדה שהקב״ה יושב ומזווג זווגים (ב״ר ס״ח ד׳), וכדברי ר׳ יהודה אמר רב: ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני (סוטה ב׳ א׳, סנהד׳ כ״ב א׳). ומפני ששרה היתה יעודה לטוביה קודם יצירתה יכול לומר דרך גוזמא שהיתה יעודה לו מעולם, או גם טרם שנברא העולם. —

ז א׳—י״ז. טוביה מארש את שרה בת רעואל.

ז א בנוסח הקצר שרה יוצאת ראשונה לקראת האורחים והיא דורשת שלומם, בלי ספק כדי שתהא

וַתִּשְׁאַל־לָהֶם לְשָׁלוֹם וְגַם־הֵם שָׁאֲלוּ לִשְׁלוֹמָהּ וַתְּבִיאֵם הַבָּיְתָה׃
ב וַיֹּאמֶר רְעוּאֵל אֶל־עֶדְנָה אִשְׁתּוֹ מַה־דּוֹמֶה הַנַּעַר טוֹבִיָּה לְבֶן־דּוֹדִי׃
ג וַיִּשְׁאַל אוֹתָם רְעוּאֵל מֵאַיִן אַתֶּם אֶחָי וַיֹּאמְרוּ לוֹ מִבְּנֵי נַפְתָּלִי אֲשֶׁר
ד בַּגּוֹלָה בְּנִינְוֵה׃ וַיֹּאמֶר לָהֶם הַיְדַעְתֶּם אֶת־טוֹבִי אָחִי וַיֹּאמְרוּ יְדַעְנוּ׃
ה וַיֹּאמֶר לָהֶם הֲשָׁלוֹם לוֹ וַיֹּאמְרוּ גַּם־חַי גַּם־שָׁלוֹם לוֹ וַיֹּאמֶר טוֹבִיָּה
ו אָבִי הוּא׃ וַיָּקָם רְעוּאֵל וַיִּשַּׁק־לוֹ וַיֵּבְךְּ וַיְבָרֲכֵהוּ וַיֹּאמֶר לוֹ בֶּן־אָב
יָפֶה וָטוֹב אַתָּה וַיְהִי כְּשָׁמְעוֹ כִּי לְטוֹבִי אָבְדוּ עֵינָיו וַיִּתְעַצֵּב וַיֵּבְךְּ׃
ז וְגַם־עֶדְנָה אִשְׁתּוֹ וְשָׂרָה בִתּוֹ בָּכוּ וַיְקַבְּלוּ אוֹתָם בְּיֹשֶׁר לֵבָב׃
ח וַיִּזְבְּחוּ אַיִל מִן־הַצֹּאן וַיָּכִינוּ אֲרוּחָה גְדוֹלָה׃
ט וְטוֹבִיָּה אָמַר אֶל־רְפָאֵל עֲזַרְיָה אָחִי דַּבֶּר־נָא עַל־אֲשֶׁר אָמַרְתָּ
י בַּדֶּרֶךְ וְכַלֵּה הַדָּבָר׃ וַיַּגֵּד אֶת־הַדָּבָר אֶל־רְעוּאֵל וַיֹּאמֶר רְעוּאֵל אֶל־

אֶל־רְעוּאֵל אָחִינוּ וַיְנַהֵל אוֹתוֹ לְבֵית־רְעוּאֵל וַיִּמְצָאוּהוּ יוֹשֵׁב בְּפֶתַח
הֶחָצֵר וַיְבָרֲכוּהוּ הֵם תְּחִלָּה וַיֹּאמֶר לָהֶם שִׂמְחוּ מְאֹד אַחַי בֹּאֲכֶם בְּשָׁלוֹם
ב וַיָּבֵא אוֹתָם הַבָּיְתָה׃ וַיֹּאמֶר לְעֶדְנָה אִשְׁתּוֹ מַה־מְּאֹד דּוֹמֶה הַנַּעַר
ג הַזֶּה לְטוֹבִי אָחִי׃ וַתִּשְׁאַל אוֹתָם עֶדְנָה וַתֹּאמֶר לָהֶם מֵאַיִן אַתֶּם אֶחָי
ד וַיֹּאמְרוּ לָהּ אֲנַחְנוּ מִבְּנֵי נַפְתָּלִי הַמֻּגְלִים לְנִינְוֵה׃ וַתֹּאמֶר לָהֶם
ה הַיְדַעְתֶּם אֶת־טוֹבִי אָחִינוּ וַיֹּאמְרוּ לָהּ אֲנַחְנוּ יוֹדְעִים אוֹתוֹ׃ וַתֹּאמֶר
לָהֶם הֲשָׁלוֹם לוֹ וַיֹּאמְרוּ לָהּ שָׁלוֹם לוֹ וְחַי וַיֹּאמֶר טוֹבִיָּה אָבִי הוּא׃
ו וַיָּקָם רְעוּאֵל וַיִּשַּׁק אוֹתוֹ וַיֵּבְךְּ וַיְדַבֵּר וַיֹּאמֶר לוֹ בְּרָכָה עָלֶיךָ בְּנִי
בֶּן־אָב יָפֶה וָטוֹב אוֹי עַל־מַכּוֹתָיו הָאֲנוּשׁוֹת כִּי אִישׁ צַדִּיק גּוֹמֵל
ז חֲסָדִים הֻכָּה בַסַּנְוֵרִים וַיִּפֹּל עַל־צַוַּאר טוֹבִיָּה אָחִיו וַיֵּבְךְּ׃ גַּם עֶדְנָה
ח אִשְׁתּוֹ בָּכְתָה עָלָיו וְשָׂרָה בִתָּם בָּכְתָה אַף־הִיא׃ וַיִּזְבַּח אַיִל מִן־
הַצֹּאן וַיְקַבֵּל אוֹתָם בְּנֶפֶשׁ חֲפֵצָה׃
ט וַיְהִי כַּאֲשֶׁר טָבְלוּ וְרָחֲצוּ וַיָּסֵבּוּ לֶאֱכֹל וַיֹּאמֶר טוֹבִיָּה לִרְפָאֵל
י עֲזַרְיָה אָחִי אֱמָר־נָא לִרְעוּאֵל וְיִתֶּן־לִי אֶת־שָׂרָה אֲחוֹתִי׃ וַיִּשְׁמַע
רְעוּאֵל אֶת־הַדָּבָר וַיֹּאמֶר לַנַּעַר אֱכֹל וּשְׁתֵה וְיִיטַב לִבְּךָ הַלַּיְלָה הַזֶּה
כִּי אֵין־אִישׁ בִּלְתְּךָ אֲשֶׁר־לוֹ יָאוֹת לָשֵׂאת אֶת־בִּתִּי אָחִי וּכְמוֹ־כֵן גַּם
אֲנִי אֵין בְּיָדִי לָתֵת אוֹתָהּ לְאִישׁ אַחֵר זוּלָתְךָ כִּי אַתָּה הַקָּרוֹב לִי

דִּימָה לרבקה המקבלת את עבד אברהם בסבר פנים יפות. אבל בנוסח הארוך האורחים נכנסים
ט לבית, הם מתחילים לברך את בעל הבית ורעואל משיב ברכתם. — בנוסח הארוך אינם יושבים

טוֹבִיָּה אֱכֹל וּשְׁתֵה וְיִיטַב לִבְּךָ כִּי לְךָ נָאֶה לָקַחַת אֶת־יַלְדָּתִי אַךְ אַגִּידָה
יא לְךָ אֶת־הָאֱמֶת׃ אֲנִי נָתַתִּי אֶת־יַלְדָּתִי לְשִׁבְעָה אֲנָשִׁים וְכַאֲשֶׁר בָּאוּ
יב אֵלֶיהָ מֵתוּ בַּלַּיְלָה הַהוּא אַךְ עַתָּה יִיטַב לִבְּךָ וַיֹּאמֶר טוֹבִיָּה
לֹא אֶטְעַם מְאוּמָה עַד־אֲשֶׁר תַּעֲמִידוּ וְתַעַמְדוּ אִתָּם לְפָנָי וַיֹּאמֶר
רְעוּאֵל קַח־נָא אוֹתָהּ מֵעַתָּה כַּמִּשְׁפָּט הֵן אַתָּה אָחִיהָ וְהִיא לְךָ וְאֵל
יג רַחוּם יַצְלִיחַ אֶתְכֶם יָפֶה׃ וַיִּקְרָא לְשָׂרָה בִתּוֹ וַיִּקַּח אֶת־יָדָהּ וַיִּתֵּן
אוֹתָהּ לְטוֹבִיָּה לְאִשָּׁה וַיֹּאמֶר הִנֵּה קַח אוֹתָהּ עַל־פִּי תּוֹרַת מֹשֶׁה
יד וְהוֹלַכְתָּ אוֹתָהּ אֶל־אָבִיךָ וַיְבָרֶךְ אוֹתָם׃ וַיִּקְרָא רְעוּאֵל לְעֶדְנָה אִשְׁתּוֹ
טו וַיִּקַּח סֵפֶר וַיִּכְתֹּב כְּתֻבָּה וַיַּחְתְּמוּ וַיָּחֵלּוּ לֶאֱכֹל׃ וַיִּקְרָא רְעוּאֵל

יא אָמְנָם אַגִּידָה לְךָ אֶת־הָאֱמֶת בְּנִי׃ נָתַתִּי אוֹתָהּ לְשִׁבְעָה אֲנָשִׁים מֵאַחַי
וְכֻלָּם מֵתוּ בַּלַּיְלָה כַּאֲשֶׁר בָּאוּ אֵלֶיהָ וְעַתָּה בְּנִי אֱכֹל וּשְׁתֵה וַאדֹנָי
יב יַעֲשֶׂה [חֶסֶד] עִמָּכֶם׃ וַיֹּאמֶר טוֹבִיָּה לֹא אֹכַל מְעָתָּה וְלֹא אֶשְׁתֶּה
עַד־אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה אֶת־דְּבָרִי וַיֹּאמֶר לוֹ רְעוּאֵל כֵּן אֶעֱשֶׂה וְהִיא תִנָּתֵן
לְךָ עַל־פִּי מִשְׁפַּט סֵפֶר מֹשֶׁה וּמִן הַשָּׁמַיִם נִגְזַר שֶׁתִּנָּתֵן לְךָ שָׂא־נָא אֶת־
אֲחוֹתְךָ מֵעַתָּה אָחִיהָ אַתָּה וְהִיא אֲחוֹתְךָ הִיא נְתֻנָה לְךָ מִן־הַיּוֹם
הַזֶּה עַד־עוֹלָם וַאדֹנֵי הַשָּׁמַיִם יַצְלִיחַ אֶתְכֶם בְּנִי הַלַּיְלָה הַזֶּה וְיַעַשׂ
יג עִמָּכֶם רַחֲמִים וְשָׁלוֹם׃ וַיִּקְרָא רְעוּאֵל לְשָׂרָה בִתּוֹ וַתָּבֹא אֵלָיו
וַיֹּאחֶז אֶת־יְמִינָהּ וַיִּתְּנֶהָ לוֹ וַיֹּאמֶר שָׂא־נָא אוֹתָהּ עַל־פִּי הַתּוֹרָה
וְהַמִּשְׁפָּט הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר מֹשֶׁה לָתֵת אוֹתָהּ לְךָ לְאִשָּׁה קַח אוֹתָהּ
יד וְלֵךְ בְּשָׁלוֹם אֶל־אָבִיךָ וֵאלֹהֵי הַשָּׁמַיִם יַצְלִיחַ שְׁלוֹמְכֶם׃ וַיִּקְרָא אֶת־
אִמָּהּ וַיֹּאמֶר לְהָבִיא סֵפֶר וַיִּכְתֹּב כְּתֻבַּת סֵפֶר נִשּׂוּאִים וּבְזֹאת נְתָנוּ
אוֹתָהּ לוֹ לְאִשָּׁה עַל־פִּי מִשְׁפַּט תּוֹרַת מֹשֶׁה וַיָּחֵלּוּ אַחֲרֵי כֵן לֶאֱכֹל
טו וְלִשְׁתּוֹת׃ וַיִּקְרָא רְעוּאֵל לְעֶדְנָה אִשְׁתּוֹ וַיֹּאמֶר לָהּ אֲחוֹתִי הָכִינִי־נָא
טז אֶת־הַחֶדֶר הָאַחֵר וְהָבִיאִי אוֹתָהּ שָׁם׃ וַתֵּלֶךְ וַתַּצַּע אֶת־הַמִּטָּה בַּחֶדֶר
כַּאֲשֶׁר אָמַר לָהּ וַתְּנִחֶהָ שָׁמָּה וַתֵּבְךְּ עָלֶיהָ וַתִּמַח אֶת־דִּמְעוֹתֶיהָ

יב–יג לסעוד אלא אחר מים ראשונים אחר שנטלו את ידיהם. — על־פי תורת משה.
הרי זה טיפוס הנישואין שלנו: כדת משה וישראל. טוביה ממאן לטעום מאומה עד אשר יציגו
לפניו את שרה לקדשה לו ועד אשר יעמדו העדים להעיד על הנישואין, ממש כעבד אברהם
שאמר: לא אכל עד אם־דברתי דברי (ברא׳ כ״ד ל״ג). בס׳ טוביה איש ואשתו נקראים
יג לפעמים אח ואחותו (כגון ח׳ ז׳ וכ״א בנוסח ארוך, ח׳ ו׳ נוסח קצר י׳ י״ב). — יש לשום לב
יד למנהג שהכלה תוקעת כפה לחתן. — האב חותם על שטר הנישואין (Zeitlin, JQR NS, XXIV 2)
וגם נהגו שהחתן יהא חותם (REJ 1928, LXXXV, 222). —

לְעֶדְנָה אִשְׁתּוֹ וַיֹּאמֶר לָהּ אֲחוֹתִי הָכִינִי־נָא אֶת־הַחֶדֶר הָאַחֵר וְהָבִיאִי
טז אוֹתָהּ שָׁמָּה׃ וַתַּעַשׂ כַּאֲשֶׁר אָמַר וַתָּבֵא אוֹתָהּ שָׁמָּה וַתֵּבְךְּ וַתְּקַבֵּל
יז אֶת־דִּמְעוֹת בִּתָּהּ וַתֹּאמֶר לָהּ׃ חִזְקִי יַלְדָּתִי אֲדֹנֵי הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ
יִתֶּן־לָךְ שִׂמְחָה תַּחַת יְגוֹנֵךְ זֶה חִזְקִי בִּתִּי׃
ח ב וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כִּלּוּ לֶאֱכֹל וַיָּבִיאוּ אֶת־טוֹבִיָּה אֵלֶיהָ׃ וַיֵּלֶךְ וַיִּזְכֹּר
אֶת־דִּבְרֵי רְפָאֵל וַיִּקַּח אֶת־גַּחֶלֶת הַקְּטֹרֶת וַיָּשֶׂם [עָלֶיהָ] אֶת־לֵב
ג הַדָּג וְאֶת־כְּבֵדוֹ וַיַּעַל עֲשָׁנָם׃ וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הֵרִיחַ הַשֵּׁד אֶת־הָרֵיחַ
ד וַיִּבְרַח אֶל־יַרְכְּתֵי מִצְרַיִם הָעֶלְיוֹנָה וַיֶּאְסֹר אוֹתוֹ הַמַּלְאָךְ׃ וַיְהִי כַּאֲשֶׁר
נִסְגְּרוּ שְׁנֵיהֶם וַיָּקָם טוֹבִיָּה מִן־הַמִּטָּה וַיֹּאמֶר קוּמִי אֲחוֹתִי וְנִתְפַּלֵּל
ה כִּי יְרַחֵם עָלֵינוּ יְיָ׃ וַיָּחֶל טוֹבִיָּה וַיֹּאמֶר בָּרוּךְ אַתָּה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ
וּבָרוּךְ שִׁמְךָ הַקָּדוֹשׁ וְהַנִּכְבָּד לְעוֹלָמִים יְבָרְכוּךָ שָׁמַיִם וְכָל־בְּרוּאֶיךָ׃
ו אַתָּה עָשִׂיתָ אָדָם וַתִּתֶּן־לוֹ עֵזֶר אֶת־חַוָּה אִשְׁתּוֹ לְמִשְׁעֶנֶת מֵהֶם נוֹלַד

יז וַתֹּאמֶר לָהּ׃ חִזְקִי בִּתִּי אֲדֹנֵי הַשָּׁמַיִם יִתֵּן לָךְ שִׂמְחָה תַּחַת יְגוֹנֵךְ
זֶה חִזְקִי בִּתִּי וַתֵּצֵא׃
ח וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כִּלּוּ לֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת חָפְצוּ לִישֹׁן וַיְלַוּוּ אֶת־הַנַּעַר
ב וַיְבִיאוּ אוֹתוֹ אֶל־הַחֶדֶר׃ וַיִּזְכֹּר טוֹבִיָּה אֶת־דִּבְרֵי רְפָאֵל וַיִּקַּח אֶת־
כְּבַד הַדָּג וְאֶת־לִבּוֹ מִן־הַכִּיס אֲשֶׁר־הֵם־בּוֹ וַיְשִׂימֵם עַל־גַּחֶלֶת
ג הַקְּטֹרֶת׃ וַיִּכְבַּד רֵיחַ הַדָּג וַיִּבְרַח הַשֵּׁד עַד־קְצֵה מִצְרַיִם הָעֶלְיוֹן
ד וַיֵּלֶךְ רְפָאֵל וַיְכַבְּלֵהוּ שָׁם וַיַּאַסְרֵהוּ פִּתְאֹם׃ וַיֵּצְאוּ וַיִּסְגְּרוּ
אֶת־דֶּלֶת הַחֶדֶר וַיֵּעוֹר טוֹבִיָּה מֵעַל־הַמִּטָּה וַיֹּאמֶר לָהּ אֲחוֹתִי קוּמִי
ה נִתְפַּלְּלָה וּנְבַקְשָׁה מֵאֲדֹנֵינוּ לַעֲשׂוֹת עִמָּנוּ רַחֲמִים וִישׁוּעָה׃ וַתָּקָם וַיָּחֵלּוּ
לְהִתְפַּלֵּל וּלְבַקֵּשׁ לָהֶם יְשׁוּעָה וַיָּחֶל וַיֹּאמֶר בָּרוּךְ אַתָּה אֱלֹהֵי
אֲבוֹתֵינוּ וּבָרוּךְ שִׁמְךָ לְכָל־דּוֹרוֹת הָעוֹלָם יְבָרְכוּךָ הַשָּׁמַיִם וְכָל־
ו בְּרוּאֶיךָ לְכָל־הַדּוֹרוֹת׃ וְאַתָּה עָשִׂיתָ אֶת־אָדָם וַתַּעַשׂ לוֹ אֶת־חַוָּה

ח א׳—כ״א. טוביה מגרש את אשמדאי ורופא את שרה אשתו.

ח ב בעזרת רפאל מגרש טוביה את השד, כמו שבאגדה העממית הבחור בעזרת המת מכיר־
טובה מנצח את הנחש, את התנין. ואשמדאי בורח אל ירכתי מצרים, חדא משום שהיא מדינה
ה רחוקה, ועוד משום שמצרים היא אדמת הכשפים. — טוביה מברך ברכת חתנים כמו שנאמר
בריש מסכת כלה: כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה, וגם סגנון הברכה דומה לברכת
ו חתנים ורומז על אדם וחוה שמהם נולדו כל בני האדם (כתובות ז׳ ח׳).— גם בנוסח הקצר
גם בארוך גרסינן: נ ע ש ה לו עזר כנגדו (וכן בתרגום הע׳). אבל בנוסח המסורה כתיב:

זֶרַע בְּנֵי הָאָדָם אַתָּה אָמַרְתָּ לֹא טוֹב הֱיוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ נַעֲשֶׂה־לּוֹ
ז עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ׃ וְעַתָּה יְיָ לֹא לִזְנוּנִים אֲנִי לוֹקֵחַ אֶת־אֲחוֹתִי זֹאת כִּי
ח אִם־בֶּאֱמֶת צַוֵּה־נָא כִּי אֶמְצָא רַחֲמִים וְכִי אֶזְקַן עִמָּהּ יַחַד׃ וַתַּעַן
אַחֲרָיו אָמֵן׃
ט—י וַיִּשְׁכְּבוּ שְׁנֵיהֶם בַּלָּיְלָה׃ וַיָּקָם רְעוּאֵל וַיֵּלֶךְ וַיִּכְרֶה קֶבֶר כִּי
יא—יב אָמַר פֶּן־יָמוּת גַּם־זֶה׃ וַיָּבֹא רְעוּאֵל אֶל־בֵּיתוֹ׃ וַיֹּאמֶר לְעֶדְנָה אִשְׁתּוֹ
שִׁלְחִי־נָא אַחַת הַנְּעָרוֹת לִרְאוֹת אִם־הוּא חַי וְאִם־לֹא נִקְבְּרֶהוּ־נָּא
יג אוֹתוֹ וְאִישׁ לֹא יֵדָע׃ וַתָּבֹא הַנַּעֲרָה וַתִּפְתַּח אֶת־הַדֶּלֶת וְהִנֵּה שְׁנֵיהֶם
יד—טו יְשֵׁנִים׃ וַתֵּצֵא וַתְּבַשֵּׂר אוֹתָם כִּי הוּא־חָי׃ וַיְבָרֶךְ רְעוּאֵל אֶת־
הָאֱלֹהִים לֵאמֹר בָּרוּךְ אַתָּה אֱלֹהִים בְּכָל־הַבְּרָכָה הַטְּהוֹרָה וְהַקְּדוֹשָׁה
וִיבָרְכוּךָ כָּל־קְדוֹשֶׁיךָ וְכָל־בְּרוּאֶיךָ וְכָל־מַלְאָכֶיךָ וְכָל־בְּחִירֶיךָ יְבָרְכוּךָ
טז לְעוֹלָמִים׃ בָּרוּךְ אַתָּה כִּי שִׂמַּחְתַּנִי וְלֹא הָיָה לִי כַּאֲשֶׁר חָשַׁבְתִּי כִּי
יז אִם־כְּרַחֲמֶיךָ הָרַבִּים עָשִׂיתָ עִמָּנוּ׃ בָּרוּךְ אַתָּה כִּי רִחַמְתָּ עַל־שְׁנֵי

אִשְׁתּוֹ לְעֵזֶר מִשְׁעֶנֶת וּמִשְּׁנֵיהֶם נוֹלַד זֶרַע בְּנֵי הָאָדָם וְאַתָּה אָמַרְתָּ
ז לֹא טוֹב הֱיוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ נַעֲשֶׂה־לּוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ׃ וְעַתָּה לֹא לִזְנוּנִים
אֲנִי לוֹקֵחַ אֶת־אֲחוֹתִי זֹאת כִּי אִם־בֶּאֱמֶת צַוֵּה־נָא כִּי אֲנִי וְהִיא
ח נִמְצָא רַחֲמִים וְנִזְקַן יַחְדָּו׃ וַיֹּאמְרוּ זֶה עִם־זֶה אָמֵן אָמֵן׃
ט וַיִּישְׁנוּ בַּלָּיְלָה׃
י וַיָּקָם רְעוּאֵל וַיִּקְרָא לְעַבְדֵי בֵיתוֹ אֵלָיו וַיֵּלְכוּ וַיִּכְרוּ קֶבֶר כִּי
יא אָמַר פֶּן־יָמוּת וְנִהְיֶה לְלַעַג וּלְחֶרְפָּה׃ וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כִּלּוּ לַחְפֹּר אֶת־
יב הַקֶּבֶר וַיֵּלֶךְ רְעוּאֵל אֶל־הַבַּיִת וַיִּקְרָא לְאִשְׁתּוֹ׃ וַיֹּאמֶר שִׁלְחִי־נָא אֶת־
אַחַת הַנְּעָרוֹת וְתֵלֵךְ וְתִרְאֶה אִם־הוּא חַי וְאִם־מֵת נִקְבְּרֶנּוּ וְאִישׁ לֹא
יג יֵדָע׃ וַיִּשְׁלְחוּ אֶת־הַנַּעֲרָה וַיַּדְלִיקוּ אֶת־הַנֵּר וַיִּפְתְּחוּ אֶת־הַדֶּלֶת וַתִּמְצָא
יד אוֹתָם יְשֵׁנִים וְנִרְדָּמִים יַחְדָּו׃ וַתֵּצֵא הַנַּעֲרָה וַתַּגֵּד לָהֶם כִּי הוּא חַי
טו וְכִי אֵין רָע׃ וַיְבָרְכוּ אֶת־אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמְרוּ בָּרוּךְ אַתָּה אֱלֹהִים
טז בְּכָל־בְּרָכָה טְהוֹרָה יְבָרְכוּךָ עַד־כָּל־הַדּוֹרוֹת׃ וּבָרוּךְ אַתָּה כִּי שִׂמַּחְתַּנִי
יז וְלֹא הָיָה כַּאֲשֶׁר חָשַׁבְנוּ כִּי אִם־כְּרַחֲמֶיךָ הָרַבִּים עָשִׂיתָ עִמָּנוּ׃ וּבָרוּךְ

ז א ע ש ה לו עזר כנגדו. — ל א ל ז נ ו נ י ם א נ י ל ו ק ח א ת־א ח ו ת י ז א ת. הירונימוס
משלים את הדבור: non luxuriae causa accipio sororam conjugem sed sola posteritatis
dilectione in qua benedicatur nomen tuum in aeternum (=אין אני עושה את בעילתי
ט בעילת זנות אלא כוונתי לקיים מצות פריה ורביה). — בנוסח הקצר רעואל לבדו חופר את

הַיְחִידִים עָשָׂה אֲדֹנָי עִמָּהֶם חֶסֶד וּמַלֵּא אֶת־יְמֵי חַיֵּיהֶם בְּשָׁלוֹם
בְּשִׂמְחָה וּבְרַחֲמִים׃ וַיֹּאמֶר לְעַבְדֵי בֵיתוֹ לְמַלֵּא אֶת־הַקֶּבֶר עָפָר׃ יח
וַיַּעַשׂ לָהֶם מִשְׁתֵּה־חֲתֻנָּה אַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם׃ וַיֹּאמֶר לוֹ רְעוּאֵל יט–כ
בְּטֶרֶם יִכְלוּ יְמֵי הַחֲתֻנָּה וַיִּשָּׁבַע לְבִלְתִּי צֵאת מֵעִמּוֹ עַד־מְלֹאת
אַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם יְמֵי מוֹעֵד הַחֲתֻנָּה׃ אָז יִקַּח מַחֲצִית כָּל־רְכוּשׁוֹ כא
וְיֵלֵךְ בְּשָׁלוֹם אֶל אָבִיו וְאֶת־הַנּוֹתָר כַּאֲשֶׁר אָמוּת אֲנִי וְאִשְׁתִּי׃
וַיִּקְרָא טוֹבִיָּה לִרְפָאֵל וַיֹּאמֶר לוֹ׃ עֲזַרְיָה אָחִי קַח אִתְּךָ נַעַר ט ב
אֶחָד וּשְׁנֵי גְמַלִּים וְלֵךְ אֶל־רָגָא בְּמָדַי אֶל־גַּבָּאֵל וְקַח־לִי אֶת־הַכֶּסֶף
אוֹתוֹ הָבֵא לִי אֶל־הַחֲתֻנָּה׃ כִּי הִשְׁבִּיעַנִי רְעוּאֵל לְבַל אֵצֵא׃ וְאָבִי סוֹפֵר ג–ד

אַתָּה כִּי רִחַמְתָּ עַל־שְׁנֵי הַיְלָדִים הַיְחִידִים עָשָׂה עִמָּהֶם אֲדֹנָי רַחֲמִים
וִישׁוּעָה וּמַלֵּא אֶת־חַיֵּיהֶם שִׂמְחָה וְרַחֲמִים׃ וַיֹּאמֶר לְעַבְדֵי בֵיתוֹ לְמַלֵּא יח
אֶת־הַקֶּבֶר עָפָר לִפְנֵי עֲלוֹת הַשָּׁחַר׃
וַיֹּאמֶר לְאִשְׁתּוֹ לַעֲשׂוֹת מַאֲכָלִים רַבִּים וַיֵּלֶךְ אֶל־הַמַּרְבֵּק וַיָּבֵא יט
שְׁנֵי פָרִים וְאַרְבָּעָה אֵילִים וַיְצַו לַעֲשׂוֹתָם וַיָּחֵלּוּ לְהָכִין׃ וַיִּקְרָא לְטוֹבִיָּה כ
וַיֹּאמֶר לוֹ אַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לֹא תָמוּשׁ מִפֹּה כִּי אִם־תֵּשֵׁב לֶאֱכֹל
וְלִשְׁתּוֹת עִמִּי וּתְשַׂמַּח אֶת־נֶפֶשׁ בִּתִּי הַכּוֹאֲבָה׃ וּמֵאֲשֶׁר לִי קַח מִפֹּה כא
אֶת־מַחֲצִיתוֹ וְהָבֵא בְּשָׁלוֹם אֶל־אָבִיךָ וְכַאֲשֶׁר נָמוּת אֲנִי וְאִשְׁתִּי
הַמַּחֲצִית הַשֵּׁנִית לָכֶם תִּהְיֶה חֲזַק בְּנִי אֲנִי אָבִיךָ וְעֶדְנָה הִיא אִמְּךָ
וְעִמְּךָ אֲנַחְנוּ וְעִם־אֲחוֹתְךָ מֵעַתָּה וְעַד־עוֹלָם חֲזַק בְּנִי׃
אָז קָרָא טוֹבִיָּה לִרְפָאֵל וַיֹּאמֶר לוֹ׃ עֲזַרְיָה אָחִי קַח אִתְּךָ ט ב
אַרְבָּעָה עֲבָדִים וּשְׁנֵי גְמַלִּים וְלֵךְ לְרָגָא וּבֹא אֵצֶל גַּבָּאֵל וְתֶן־לוֹ אֶת
כְּתַב־הַיָּד וְקַבֵּל אֶת־הַכֶּסֶף וְאוֹתוֹ הָבֵא עִמְּךָ אֶל־הַחֲתֻנָּה׃ כִּי אַתָּה ג–ד
יָדַעְתָּ כִּי אָבִי סוֹפֵר אֶת־הַיָּמִים וְאִם־אֵחַרְתִּי יוֹם אֶחָד וַאֲעַצֵּב אוֹתוֹ
מְאֹד אַתָּה רוֹאֶה אֵיךְ הִשְׁבִּיעַנִי רְעוּאֵל וְאֵין אֲנִי יָכֹל לַעֲבוֹר עַל־

יט הקבר לחתנו, ובארוך הוא ובני ביתו חופרים אותו (וע׳ מבוא). — ארבעה עשר יום. שבעת ימי המשתה פַּעֲמָיִם. —

ט א׳–י׳ י״ד. רפאל גובה את הפקדון מגבאל.

ט הרבה נשאו ונתנו אם אפשר בתוך שבועים לילך מאחמתא לרגא ולשוב לאחמתא בלא קפיצת הדרך. אבל אין אנחנו רשאים לשכוח שס׳ טוביה מעשה מליצה נעשה ולא איכפת למחברו
א לדקדק בגיאוגרפיה (Noeldeke 69). — לפי הנוסח הארוך גבאל שמח לראות את טוביה לפי שהוא דומה לטובי אביו שהוא קרובו של גבאל (ע׳ מבוא). —

ה אֶת־הַיָּמִים וְכִי אֲאַחֵר הַרְבֵּה וְהִתְעַצֵּב מְאֹד׃ וַיֵּלֶךְ רְפָאֵל וַיָּלֶן אֵצֶל
גַּבָּאֵל וַיִּתֶּן־לוֹ אֶת כְּתַב־הַיָּד וַיּוֹצֵא גַבָּאֵל אֶת־הַצְּרוֹרוֹת בְּחוֹתְמֵיהֶם
ו וַיִּתְּנֵם לוֹ׃ וַיָּקוּמוּ וַיֵּלְכוּ יַחְדָּו אֶל־הַחֲתֻנָּה וַיְבָרֶךְ טוֹבִיָּה אֶת־אִשְׁתּוֹ׃
י וְטוֹבִי אָבִיו הָיָה מְחַשֵּׁב כָּל־יוֹם וַיְהִי כִּי מָלְאוּ יְמֵי מַהֲלָכוֹ
ב וְלֹא בָא׃ וַיֹּאמֶר הֲלֹא בוֹשְׁשׁוּ בַּדֶּרֶךְ אוּלַי מֵת גַּבָּאֵל וְאֵין אִישׁ
ג–ד אֲשֶׁר יִתֶּן־לוֹ אֶת־הַכָּסֶף׃ וַיִּתְעַצֵּב מְאֹד׃ וַתֹּאמֶר לוֹ אִשְׁתּוֹ אָבַד
ה הַיֶּלֶד כִּי עַל־כֵּן אֵחַר לָבֹא וַתָּחֶל לִבְכּוֹתוֹ וַתֹּאמַר׃ אֵיךְ־לִי־נַחַת בְּנִי
ו כִּי נְתַתִּיךָ לָלֶכֶת אוֹר עֵינָי׃ וַיֹּאמֶר לָהּ טוֹבִי אַל־תּוֹסִיפִי דַּבֵּר אַל־
ז תִּדְאֲגִי שָׁלוֹם לוֹ׃ וַתֹּאמֶר לוֹ הַחֲרֵשׁ אַל־תַּשְׁלֶה אוֹתִי אָבַד בְּנִי
וַתֵּצֵא יוֹם יוֹם אֶל־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר בָּהּ הָלַךְ יוֹמָם לֶחֶם לֹא אָכְלָה
וּבַלֵּילוֹת לֹא חָדְלָה לִבְכּוֹת לְטוֹבִיָּה בְנָהּ עַד־אֲשֶׁר מָלְאוּ אַרְבָּעָה
עָשָׂר יְמֵי הַחֲתֻנָּה אֲשֶׁר הִשְׁבִּיעוֹ רְעוּאֵל לַעֲשׂוֹת שָׁם׃

ה שְׁבוּעָתוֹ׃ וַיֵּלֶךְ רְפָאֵל וְאַרְבַּעַת הָעֲבָדִים וּשְׁנֵי הַגְּמַלִּים לְרָגָא בְּמָדַי
וַיָּלִינוּ אֵצֶל גַּבָּאֵל וַיִּתֵּן לוֹ אֶת כְּתַב־יָדוֹ וַיַּגֵּד לוֹ עַל־טוֹבִיָּה בֶּן־
טוֹבִי כִּי נָשָׂא אִשָּׁה וְכִי קוֹרֵא לוֹ אֶל־הַחֲתֻנָּה וַיָּקָם וַיְסַפֵּר לוֹ אֶת־
ו הַצְּרוֹרוֹת בְּחוֹתְמֵיהֶם וַיַּאַסְפוּ אוֹתָם׃ וַיָּקוּמוּ יַחְדָּו וַיֵּלְכוּ אֶל־הַחֲתֻנָּה
וַיָּבֹאוּ אֶל־רְעוּאֵל וַיִּמְצְאוּ אֶת־טוֹבִיָּה מֵסֵב וַיָּקָם וַיְחַבֵּק אוֹתוֹ וַיֵּבְךְּ
וַיְבָרֶךְ אוֹתוֹ וַיֹּאמֶר לוֹ יָפֶה וָטוֹב בֶּן־יָפֶה וָטוֹב בֶּן־צַדִּיק וְעוֹשֶׂה
חֶסֶד יִתֶּן לְךָ יְיָ בִּרְכַּת הַשָּׁמַיִם גַּם לְאִשְׁתְּךָ גַּם לְאָבִיךָ גַּם לַחֲתֻנָּתְךָ
בָּרוּךְ אֱלֹהִים שֶׁרָאִיתִי אֶת־בֶּן־דּוֹדִי דּוֹמֶה לוֹ׃
י וְטוֹבִי הָיָה מְחַשֵּׁב יוֹם לְיוֹם אֶת־הַיָּמִים בְּכַמָּה יֵלֵךְ וּבְכַמָּה
ב יָשׁוּב וְכַאֲשֶׁר מָלְאוּ הַיָּמִים וּבְנוֹ לֹא בָא׃ וַיֹּאמֶר אוּלַי נִמְנַע שָׁם
ג אוּלַי מֵת גַּבָּאֵל וְאֵין אִישׁ נוֹתֵן לוֹ אֶת־הַכָּסֶף׃ וַיָּחֶל לְהִתְעַצֵּב׃
ד וַתֹּאמֶר חַנָּה אִשְׁתּוֹ אָבַד הַיֶּלֶד וְאֵינֶנּוּ עוֹד בַּחַיִּים וַתָּחֶל לִבְכּוֹת
ה וְלִדְמוֹעַ עַל בְּנָהּ וַתֹּאמַר׃ אוֹי לִי יְלִידִי כִּי הִנַּחְתִּיךָ לָלֶכֶת אוֹר
ו עֵינָי׃ וַיֹּאמֶר לָהּ טוֹבִי הַחֲרִישִׁי אֵין דָּבָר אֲחוֹתִי שָׁלוֹם לוֹ רַבּוּ
לָהֶם הַמַּסָּעוֹת שָׁם וְהָאִישׁ הַהוֹלֵךְ עִמּוֹ נֶאֱמָן וּמֵאַחֵינוּ הוּא אַל־
תִּתְעַצְּבִי לוֹ אֲחוֹתִי עוֹד יָשׁוּב׃
ז וַתֹּאמֶר לוֹ הַחֲרֵשׁ מִמֶּנִּי וְאַל־תַּשְׁלֶה אוֹתִי אָבַד בְּנִי וַתָּקָם וַתַּבֵּט
בַּיּוֹם אֶת־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר בָּהּ הָלַךְ בְּנָהּ וְלֹא שָׁמְעָה לְקוֹל אִישׁ וְכַאֲשֶׁר

ח וַיֹּאמֶר טוֹבִיָּה לְרְעוּאֵל שַׁלְּחֵנִי־נָא כִּי אָבִי וְאִמִּי לֹא יְקַוּוּ עוֹד
ט לִרְאוֹת אוֹתִי: וַיֹּאמֶר לוֹ חוֹתְנוֹ שְׁבָה עִמָּדִי וַאֲנִי אֶשְׁלַח אֶל־אָבִיךָ
וְיַגִּידוּ לוֹ מֶה־הָיָה לְךָ וַיֹּאמֶר טוֹבִיָּה לֹא־כֵן כִּי אִם שַׁלְּחֵנִי־אֶל־
י אָבִי: וַיָּקָם רְעוּאֵל וַיִּתֶּן־לוֹ אֶת שָׂרָה אִשְׁתּוֹ וְאֶת־חֲצִי רְכוּשׁוֹ נַפְשׁוֹת
יא אָדָם וּמִקְנֶה וָכָסֶף: וַיְשַׁלְּחֵם וַיְבָרֶךְ אוֹתָם לֵאמֹר אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם
יב יַצְלִיחַ אֶתְכֶם בָּנַי בְּטֶרֶם אָמוּת: וַיֹּאמֶר לְבִתּוֹ כַּבְּדִי־נָא אֶת־חָמִיךְ
וְאֶת־חֲמוֹתֵךְ אֲבוֹתַיִךְ הֵם מֵעַתָּה אֶשְׁמְעָה־נָּא שְׁמוּעָה טוֹבָה עָלַיִךְ
יג וַיִּשַּׁק־לָהּ: וְעֶדְנָה אָמְרָה לְטוֹבִיָּה אָחִי הָאָהוּב אֲדוֹנֵי הַשָּׁמַיִם יְשִׁיבְךָ
הַבַּיְתָה וְיִתֶּן־לִי לִרְאוֹת בָּנֶיךָ מִשָּׂרָה בִתִּי לְמַעַן אֶשְׂמַח לִפְנֵי יְיָ
וְהִנֵּה אֲנִי מַפְקֶדֶת בְּיָדְךָ אֶת־בִּתִּי לְפִקָּדוֹן אַל־תַּעֲצֵב אוֹתָהּ:
יד אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הָלַךְ טוֹבִיָּה וַיְבָרֶךְ אֶת־הָאֱלֹהִים עַל־כִּי
הִצְלִיחַ דַּרְכּוֹ וַיְבָרֶךְ גַּם־אֶת־רְעוּאֵל וְאֶת־עֶדְנָה אִשְׁתּוֹ:

בָּא הַשֶּׁמֶשׁ נִכְנְסָה וַתּוֹרֶד דְּמָעוֹת וַתֵּבְךְּ כָּל־הַלַּיְלָה וְלֹא רָאֲתָה שֵׁנָה:
ח וְכַאֲשֶׁר מָלְאוּ אַרְבָּעָה עָשָׂר יְמֵי הַחֲתֻנָּה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע רְעוּאֵל
לַעֲשׂוֹת לְבִתּוֹ וַיָּבֹא אֵלָיו טוֹבִיָּה וַיֹּאמֶר שַׁלְּחֵנִי־נָא כִּי יָדַעְתִּי אָבִי
וְאִמִּי לֹא יַאֲמִינוּ לִרְאוֹתִי עוֹד וְעַתָּה הוֹאֶל־נָא אָבִי לְשַׁלְּחֵנִי וְאֵלֵךְ
ט אֶל־אָבִי כְּבָר הִגַּדְתִּי לְךָ אֵיךְ עֲזַבְתִּי אוֹתוֹ: וַיֹּאמֶר רְעוּאֵל לְטוֹבִיָּה
שֶׁב־בְּנִי שֵׁב עִמִּי וַאֲנִי אֶשְׁלַח מַלְאָכִים אֶל טוֹבִי אָבִיךָ וְיַגִּידוּ לוֹ
אֶת־דְּבָרֶךָ וַיֹּאמֶר לוֹ לֹא־כֵן הוֹאֶל־נָא לְשַׁלְּחֵנִי מִפֹּה אֶל אָבִי:
י וַיָּקָם רְעוּאֵל וַיִּתֵּן לְטוֹבִיָּה אֶת־שָׂרָה אִשְׁתּוֹ וְאֶת־הַמַּחֲצִית מִכֹּל אֲשֶׁר
לוֹ נְעָרִים וּנְעָרוֹת בָּקָר וָצֹאן חֲמוֹרִים וּגְמַלִּים בְּגָדִים וָכֶסֶף וְכֵלִים:
יא וַיְשַׁלְּחֵם בְּשָׁלוֹם וַיְחַבֵּק אוֹתוֹ וַיֹּאמֶר לוֹ שָׁלוֹם לְךָ בְּנִי לֵךְ בְּשָׁלוֹם
אֲדֹנֵי הַשָּׁמַיִם יַצְלִיחַ אֶתְכֶם וְאֶת־שָׂרָה אִשְׁתְּךָ וְאֶרְאֶה מִכֶּם בָּנִים
יב בְּטֶרֶם אָמוּת: וַיֹּאמֶר לְשָׂרָה בִּתּוֹ לְכִי אֶל־חָמִיךְ כִּי מֵעַתָּה הֵם
אֲבוֹתַיִךְ כְּמוֹ יוֹלְדַיִךְ לְכִי בְשָׁלוֹם בִּתִּי אֶשְׁמְעָה־נָּא שְׁמוּעָה טוֹבָה
יג עָלַיִךְ בְּעוֹד אֲנִי חַי וַיְחַבְּקֵם וַיְשַׁלְּחֵם: וַתֹּאמֶר עֶדְנָה לְטוֹבִיָּה יַלְדִּי
וְאָחִי הָאָהוּב יְיָ יְשִׁיבְךָ הַבַּיְתָה וְאֶרְאֶה־נָּא לְךָ בָּנִים בְּעוֹדֶנִּי חַיָּה
וּלְשָׂרָה בִתִּי בְּטֶרֶם אָמוּת לִפְנֵי יְיָ הִנְנִי מַפְקֶדֶת לְךָ אֶת־בִּתִּי
לְפִקָּדוֹן אַל־תַּעֲצֵב אוֹתָהּ כָּל־יְמֵי חַיֶּיךָ בְּנִי [לֵךְ] בְּשָׁלוֹם מֵעַתָּה
אֲנִי אִמְּךָ וְשָׂרָה הִיא אֲחוֹתְךָ נַצְלִיחָה־נָּא כֻּלָּנוּ יַחַד כָּל־יְמֵי חַיֵּינוּ

יא ב וַיֵּלֶךְ עַד־אֲשֶׁר הִקְרִיב לְנִינְוֵה: וַיֹּאמֶר רְפָאֵל אֶל־טוֹבִיָּה:
ג—ד הֲלֹא תֵדַע אָחִי אֵיךְ עֲזַבְנוּ אֶת־אָבִיךָ: נָרוּצָה־נָּא לִפְנֵי אִשְׁתְּךָ
ה וּנְכִינָה אֶת־הַבָּיִת: קַח־נָא בְּיָדְךָ אֶת־מְרֵרַת הַדָּג וַיֵּלְכוּ וְהַכֶּלֶב הָלַךְ
ו—ז אַחֲרֵיהֶם: וְחַנָּה יוֹשֶׁבֶת עַל־יַד הַדֶּרֶךְ מְצַפָּה לִבְנָהּ: וַתִּתְבּוֹנֵן אֵלָיו
ח כְּבוֹאוֹ וַתֹּאמֶר לְאָבִיו רְאֵה בָּא בִנְךָ וְהָאִישׁ אֲשֶׁר הָלַךְ עִמּוֹ: רְפָאֵל
ט אָמַר יָדַעְתִּי כִּי תִפָּקַחְנָה עֵינֵי אָבִיךָ: וְאַתָּה מְרַח אֶת־הַמְּרֵרָה
בְּעֵינָיו וְאִם נָשַׁךְ וְהִתְגָּרֵד וְהִשְׁלִיךְ אֶת תַּבְלוּלֵי הַלֹּבֶן וְרָאָה
י אוֹתְךָ: וַתָּרָץ חַנָּה לִקְרָאתָם וַתִּפֹּל עַל־צַוַּאר בְּנָהּ וַתֹּאמֶר לוֹ אָמוּתָה
יא הַפַּעַם אַחֲרֵי רְאוֹתִי אוֹתְךָ בְּנִי וַיִּבְכּוּ שְׁנֵיהֶם: וְטוֹבִי יָצָא אֶל־הַפֶּתַח
יב וַיִּכָּשֵׁל וַיָּרָץ בְּנוֹ לִקְרָאתוֹ: וַיַּחֲזֵק בְּאָבִיו וַיָּשֶׂם אֶת־הַמְּרֵרָה עַל־עֵינֵי

יד וַתְּחַבֵּק אֶת־שְׁנֵיהֶם וַתְּשַׁלְּחֵם בְּשָׁלוֹם: וַיִּסַּע טוֹבִיָּה מֵרְעוּאֵל בְּשָׁלוֹם
שָׂמֵחַ וּמְבָרֵךְ לַאֲדֹנֵי הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ מֶלֶךְ הַכֹּל כִּי הִצְלִיחַ אֶת־דַּרְכּוֹ
וַיֹּאמֶר לוֹ תַשְׂכִּיל לְכַבֵּד אוֹתָם כָּל־יְמֵי חַיֵּיהֶם:
יא וַיְהִי כַּאֲשֶׁר קָרְבוּ אֶל־קַסְרִין אֲשֶׁר מוּל נִינְוֵה וַיֹּאמֶר רְפָאֵל:
ב—ג אַתָּה יָדַעְתָּ אֵיךְ עֲזַבְנוּ אֶת־אָבִיךָ: נָרוּצָה־נָּא לִפְנֵי אִשְׁתְּךָ וְנָכִינָה
ד אֶת הַבַּיִת אֲשֶׁר יָבֹאוּ־בוֹ: וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו וַיֹּאמֶר לוֹ קַח־נָא
ה בְּיָדְךָ אֶת־הַמְּרֵרָה וַיֵּלֶךְ עִמָּהֶם הַכֶּלֶב מֵאַחֲרָיו וּמֵאַחַר טוֹבִיָּה: וְחַנָּה
ו יָשְׁבָה צֹפִיָּה לְדֶרֶךְ בְּנָהּ: וַתִּתְבּוֹנֵן כִּי הוּא בָא וַתֹּאמֶר לְאָבִיו רְאֵה
ז הִנֵּה בִנְךָ בָא וְעִמּוֹ הָאִישׁ אֲשֶׁר הָלַךְ אִתּוֹ: וַיֹּאמֶר רְפָאֵל לְטוֹבִיָּה
ח לִקְרוֹב אֶל־אָבִיו יָדַעְתִּי כִּי עֵינָיו תִּפָּקַחְנָה: מְרַח אֶת־מְרֵרַת הַדָּג
בְּעֵינָיו וְסַם הָרְפוּאָה יְצַמֵּק וְיָמֵס אֶת־הַתְּבַלּוּל מֵעֵינָיו וְאָבִיךָ יַבִּיט
ט אֵלֶיךָ וְיִרְאֶה אֶת־הָאוֹר: וַתָּרָץ חַנָּה וַתִּפֹּל עַל־צַוַּאר בְּנָהּ וַתֹּאמֶר־לוֹ
י רָאִיתִי אוֹתְךָ בְּנִי אָמוּתָה הַפַּעַם וַתֵּבְךְּ: וַיָּקָם טוֹבִי וַיִּכָּשֵׁל בְּרַגְלָיו
יא בְּצֵאתוֹ מִפֶּתַח הֶחָצֵר: וַיֵּלֶךְ טוֹבִיָּה לִקְרָאתוֹ וַיֹּאחֲזֵהוּ וּבְיָדוֹ מְרֵרַת

יא א׳—י״ט. געגועי אבות טוביה על בנם – טוביה ממהר אליהם.

יא גם בפרק הזה מראה הסופר את נפשו הרכה והענוגה. הכלה אינה ממהרת כל־כך לראות
את חמיה ואת חמותה כמו שהבן חש לראות את אביו ואת אמו ולהניח את לבם הרוגש. ויש גם
לשום אל לב שהסופר לא שכח את הכלב שנלוה לטוביה. רוזינמאן מדמה כלבו של טוביה
לכלבו של אודיסיוס שמכיר את אדוניו השב לאחר עשרים שנה כאשר בני ביתו מכירים
ט אותו עוד (Odysseia XVII 290,327), וע׳ Gruenwald, Gaster Anniversary Volume 1936, 187. —
הסופר שם בפיה של הנה בראותה את בנה את המלים אשר אמר יעקב בנפלו על צואר יוסף:

יג אָבִיו וַיֹּאמֶר חֲזַק אָבִי: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר נָשְׁכוּ עֵינָיו וַיְגָרֵד אוֹתָן וַיִּמָּחוּ
יד תַּבְלוּלֵי הַלֹּבֶן מִזָּוִיּוֹת עֵינָיו: וַיַּרְא אֶת־בְּנוֹ וַיִּפֹּל עַל־צַוָּארוֹ וַיֵּבְךְּ
טו וַיֹּאמַר: בָּרוּךְ אַתָּה אֱלֹהִים וּבָרוּךְ שִׁמְךָ לְעוֹלָמִים וּבְרוּכִים כָּל־
מַלְאָכֶיךָ הַקְּדוֹשִׁים כִּי יִסַּרְתַּנִי וְתִרַחֲמֵנִי הִנֵּה אָנֹכִי רוֹאֶה אֶת־טוֹבִיָּה
טז בְנִי: וַיָּבֹא אֵלָיו בְּנוֹ שָׂמֵחַ וַיַּגֵּד לְאָבִיו אֶת־הַגְּדוֹלוֹת אֲשֶׁר נַעֲשׂוּ
לוֹ בְּמָדָי:

יז וַיֵּצֵא טוֹבִי לִקְרַאת כַּלָּתוֹ לִפְנֵי שַׁעַר נִינְוֵה וְהוּא שָׂמֵחַ וּמְבָרֵךְ
אֶת־הָאֱלֹהִים וַיִּתְמְהוּ הָרוֹאִים אוֹתוֹ הוֹלֵךְ וּמַבִּיט וַיּוֹדֶה טוֹבִי
יח לִפְנֵיהֶם כִּי רִחַם אוֹתוֹ אֱלֹהִים: וַיִּגַּשׁ טוֹבִי אֶל־שָׂרָה כַּלָּתוֹ וַיְבָרְכֶהָ
וַיֹּאמַר בּוֹאִי בְשָׁלוֹם בִּתִּי בָּרוּךְ אֱלֹהִים אֲשֶׁר נָחָה אוֹתָךְ אֵלֵינוּ
יט—כ וּ[בְרוּכִים] אָבִיךְ וְאִמֵּךְ: וַתְּהִי שִׂמְחָה לְכָל־אֶחָיו בְּנִינְוֵה: וַיִּהְיוּ אִתָּם

הַדָּג וַיָּפַח בְּעֵינָיו וַיֹּאמֶר חֲזַק אָבִי וַיָּשֶׂם עָלָיו אֶת־סַם הָרְפוּאָה
יב—יג וַיִּשְׁנֶה: וַיִּמַח בִּשְׁתֵּי יָדָיו [אֶת־הַתְּבַלּוּל] מִזָּוִיּוֹת עֵינָיו: וַיִּפֹּל עַל־
יד צַוָּארָיו וַיֵּבְךְּ וַיֹּאמֶר לוֹ בְּנִי רְאִיתִיךָ אוֹר פָּנָי: וַיֹּאמֶר בָּרוּךְ
הָאֱלֹהִים וּבָרוּךְ שְׁמוֹ הַגָּדוֹל וּבְרוּכִים כָּל־מַלְאָכָיו הַקְּדוֹשִׁים יְהִי
שְׁמוֹ הַגָּדוֹל עִמָּנוּ וּבְרוּכִים הַמַּלְאָכִים לְכָל־הַדּוֹרוֹת כִּי הוּא יִסְּרַנִי
טו וְהִנֵּה אֲנִי רוֹאֶה אֶת־טוֹבִיָּה בְנִי: וַיָּבֹא טוֹבִיָּה שָׂמֵחַ וּמְבָרֵךְ אֶת־
הָאֱלֹהִים בְּכָל־פִּיו וַיַּגֵּד טוֹבִיָּה לְאָבִיו כִּי הִצְלִיחָה דַרְכּוֹ וְכִי הֵבִיא
כֶּסֶף וְכִי לָקַח אֶת־שָׂרָה בַּת־רְעוּאֵל לְאִשָּׁה וְהִנֵּה הִיא פֹּה וּקְרֵבָה
לְשַׁעַר נִינְוֵה:

כז וַיֵּצֵא טוֹבִי לִקְרַאת כַּלָּתוֹ לִפְנֵי שַׁעַר נִינְוֵה שָׂמֵחַ וּמְבָרֵךְ אֶת־
הָאֱלֹהִים וַיְהִי כַּאֲשֶׁר רָאוּ אוֹתוֹ אַנְשֵׁי נִינְוֵה הוֹלֵךְ וְצוֹעֵד בְּכָל
כֹּחוֹ וְאֵין אִישׁ נוֹהֵג בּוֹ וַיִּתְמְהוּ וַיּוֹדֶה טוֹבִי לִפְנֵיהֶם כִּי רִחַם אוֹתוֹ
יז הָאֱלֹהִים: וַיִּגַּשׁ טוֹבִי אֶל־שָׂרָה אֵשֶׁת טוֹבִיָּה וַיְבָרֶךְ אוֹתָהּ וַיֹּאמֶר
לָהּ בּוֹאִי בְשָׁלוֹם בִּתִּי וּבָרוּךְ אֱלֹהַיִךְ אֲשֶׁר נָחָה אוֹתָךְ אֵלֵינוּ בִּתִּי
יח בּוֹאִי לְבֵיתֵךְ בְּשָׁלוֹם בִּבְרָכָה וּבְשִׂמְחָה: בַּיּוֹם הַהוּא הָיְתָה שִׂמְחָה

יח אמותה הפעם. — בתחלת הספר נולד אחיקר כאח לצרה לטובי, הוא בקש רחמים על טובי
וניתן לו רשות לשוב לנינוה (א׳ כ״ב) והוא כלכל את טובי כאשר הוכה בסנורים, הסופר איני
שוכח אותו והביאו גם לחתונת בנו של טובי והביאו עם נדן בן אחיו, שגידלהו ורוממהו.
אמת, אחר כך ימעל נדן מעל באחיקר, אבל הסופר מראה אותו בעת שעוד לא תקפו יצרו
הרע כשבא יחד עם דודו. —

שָׁם אֲחִיקָר וְנַסְבָּם בֶּן־אָחִיו וַיָּחֹגּוּ אֶת־חֲתֻנַּת טוֹבִיָּה בְּשִׂמְחָה
שִׁבְעַת יָמִים:

יב וַיִּקְרָא טוֹבִי לְטוֹבִיָּה בְנוֹ וַיֹּאמֶר לוֹ רְאֵה בְּנִי [לָתֵת] שְׂכַר
ב הָאִישׁ אֲשֶׁר הָלַךְ עִמְּךָ וְעָלֵינוּ לְהוֹסִיף עָלָיו עוֹד: וַיֹּאמֶר אֵלָיו
ג אָבִי לֹא יַחֲבָל־לִי אִם־אֶתֶּן־לוֹ אֶת־הַחֲצִי מֵאֲשֶׁר הֵבֵאתִי: כִּי הֱשִׁיבַנִי
אֵלֶיךָ בְּשָׁלוֹם וְאֶת־אִשְׁתִּי רִפֵּא וְאֶת־כַּסְפִּי הֵבִיא וְגַם־אוֹתְךָ רִפֵּא:
ד—ה וַיֹּאמֶר הַזָּקֵן [אָמְנָם כִּי־]לוֹ יָאֲתָה: וַיִּקְרְאוּ לַמַּלְאָךְ וַיֹּאמְרוּ לוֹ קַח־
ו נָא אֶת־הַמֶּחֱצָה מִכֹּל אֲשֶׁר הֲבֵאתֶם: וַיִּקְרָא הַמַּלְאָךְ לִשְׁנֵיהֶם בַּסֵּתֶר
וַיֹּאמֶר לָהֶם בָּרְכוּ אֶת־אֱלֹהִים וְהוֹדוּ לוֹ הָבוּ־גֹדֶל לוֹ וְהוֹדוּ לְעֵינֵי
כָל־חַי עַל אֲשֶׁר עָשָׂה עִמָּכֶם טוֹב לְבָרֵךְ אֶת־הָאֱלֹהִים וּלְרוֹמֵם אֶת־שְׁמוֹ
ז לְהַגִּיד בְּכָבוֹד מַעֲשֵׂי אֱלֹהִים וְאַל־תִּתְעַצְּלוּ לְהוֹדוֹת־לוֹ: סוֹד מֶלֶךְ

יט לְכָל־הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר בְּנִינְוֵה: וַיִּהְיוּ אִתָּם שָׁם אֲחִיקָר וְנֶכֶד בְּנֵי־
אָחִיו שְׂמֵחִים בִּפְנֵי טוֹבִי:

יב וַיְהִי כַּאֲשֶׁר מָלְאוּ [יְמֵי] הַחֲתֻנָּה וַיִּקְרָא טוֹבִי לְטוֹבִיָּה בְנוֹ
וַיֹּאמֶר לוֹ בְּנִי רְאֵה לָתֵת אֶת־הַשָּׂכָר לָאִישׁ הַהוֹלֵךְ אִתְּךָ וּלְהוֹסִיף
ב לוֹ עַל־שְׂכָרוֹ: וַיֹּאמֶר לוֹ אָבִי מָה הַשָּׂכָר אֲשֶׁר אֶתֶּן־לוֹ לֹא אַפְסִיד
ג אִם אֶתֶּן־לוֹ אֶת־מַחֲצִית הָרְכוּשׁ אֲשֶׁר הֵבִיא אִתִּי: אוֹתִי הֵשִׁיב
בְּשָׁלוֹם וְאֶת־אִשְׁתִּי רִפֵּא וְאֶת־הַכֶּסֶף נָשָׂא אִתִּי וְאוֹתְךָ רִפֵּא מַה־יְּהִי
ד הַשָּׂכָר אֲשֶׁר אֶתֶּן־לוֹ עוֹד: וַיֹּאמֶר לוֹ טוֹבִי [אָמְנָם כִּי־] לוֹ יָאֲתָה בְּנִי
ה לָקַחַת אֶת־הַמַּחֲצִית מִכֹּל אֲשֶׁר בְּיָדוֹ כַּאֲשֶׁר בָּא: וַיִּקְרָא־לוֹ וַיֹּאמֶר
קַח־נָא בִשְׂכָרְךָ אֶת־הַמַּחֲצִית מִכֹּל אֲשֶׁר בְּיָדְךָ כַּאֲשֶׁר בָּאתָ וָלֵךְ
בְּשָׁלוֹם:

אָז קָרָא [רְפָאֵל] אֶת־שְׁנֵיהֶם בַּסֵּתֶר וַיֹּאמֶר לָהֶם אֶת־הָאֱלֹהִים
בָּרְכוּ וְלוֹ תְּנוּ תוֹדָה נֶגֶד כָּל־חַי עַל־הַטּוֹבָה אֲשֶׁר עָשָׂה עִמָּכֶם
לְבָרֵךְ וּלְהַלֵּל אֶת־שְׁמוֹ הַגִּידוּ דִּבְרֵי אֱלֹהִים לְכָל־בְּנֵי אָדָם בְּכָבוֹד

יב א׳—כ״ב. רפאל מתודע לטובי ולטוביה.

יב ב הסופר השתמש באגדה העממית של המת מכיר־טובה. בקצת נוסחאות עתיקים כתוב
שהחבר הנאמן שנתחבר לבחור אשר קבר את המת קצב תנאי שלו יהיה שייך המחצית מכל
מה שירכשו. גם טוביה ואביו אינם מפקפקים ליתן לחבר שנלוה אליהם בדרך את המחצית
מן הכל (ע׳ מבוא). אבל גם פה הראה בעל ס׳ טוביה את יתרון אמנותו: טוביה לא הבטיח
לעזריה (=רפאל) אלא זוז ליום, והוא אומר מעט ועושה הרבה ורוצה שיחלק אתו כל מה
ז שיש לו. — כמו כן י״ב ג׳ הוא הפך מה שכתוב במשלי (כ״ה ב׳) כבוד אלהים הסתר דבר

טוֹב לְהַסְתִּיר וּמִפְעֲלוֹת אֱלֹהִים כָּבוֹד לְגַלּוֹת עֲשׂוּ טוֹב וְרָעָה לֹא
ח תִמְצָא אֶתְכֶם: טוֹבָה תְּפִלָּה עִם־צוֹם וְחֶסֶד וּצְדָקָה טוֹב מְעַט
ט בִּצְדָקָה מֵהַרְבֵּה עִם־עַוְלָה טוֹב לַעֲשׂוֹת חֶסֶד מֵאֱצֹר זָהָב: צְדָקָה
תַּצִּיל מִמָּוֶת וְהִיא מְטַהֶרֶת כָּל־חֵטְא עוֹשֵׂי חֶסֶד וּצְדָקָה יִשְׂבְּעוּ
י—יא חַיִּים: וְהַחַטָּאִים שׂוֹנְאֵי נַפְשָׁם־הֵמָּה: לֹא אַסְתִּיר מִכֶּם דָּבָר
הֲלֹא אָמַרְתִּי סוֹד־מֶלֶךְ טוֹב לְהַסְתִּיר מַעֲשֵׂי אֱלֹהִים כָּבוֹד לְגַלּוֹת:
יב וְעַתָּה כַּאֲשֶׁר הִתְפַּלַּלְתָּ אַתָּה וְשָׂרָה כַּלָּתְךָ הֶעֱלֵיתִי זֵכֶר תְּפִלַּתְכֶם
לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ וְאַף כַּאֲשֶׁר קָבַרְתָּ אֶת־הַמֵּתִים שָׁם הָיִיתִי עִמָּךְ:
יג וְכַאֲשֶׁר לֹא נֶעֱצַלְתָּ לָקוּם וְלַעֲזֹב אֶת־אֲרוּחָתְךָ וְלָלֶכֶת לְהַלְבִּישׁ
יד אֶת־הַמֵּת לֹא נִסְתַּרְתָּ מִמֶּנִּי בַּעֲשׂוֹתְךָ הַטּוֹב כִּי עִמְּךָ הָיִיתִי: וְעַתָּה
טו שְׁלָחַנִי אֱלֹהִים לְרַפֵּא אוֹתְךָ וְאֶת־שָׂרָה כַּלָּתֶךָ: אֲנִי רְפָאֵל אֶחָד
מִשִּׁבְעַת הַמַּלְאָכִים הַמַּעֲלִים אֶת־תְּפִלּוֹת הַקְּדוֹשִׁים וּבָאִים לִפְנֵי
כְּבוֹד הַקָּדוֹשׁ:
טז—יז וַיִּבָּהֲלוּ שְׁנֵיהֶם וַיִּפְּלוּ עַל־פְּנֵיהֶם כִּי יָרֵאוּ: וַיֹּאמֶר לָהֶם אַל־

ז וְאַל־תִּתְעַצְּלוּ מֵהוֹדוֹת לוֹ: סוֹד מֶלֶךְ טוֹב לְהַסְתִּיר אֲבָל מִפְעֲלוֹת
הָאֱלֹהִים כָּבוֹד לְגַלּוֹת וּלְהוֹדוֹת אֶת־הַטּוֹב תַּעֲשׂוּ וְרָעָה לֹא תִמְצָא
ח אֶתְכֶם: טוֹבָה תְּפִלָּה עִם־אֱמֶת וְחֶסֶד עִם־צְדָקָה טוֹב מֵעֹשֶׁר עִם־
ט עָוֶל טוֹב לַעֲשׂוֹת חֶסֶד מֵאֱצֹר זָהָב: צְדָקָה תַּצִּיל מִמָּוֶת וְהִיא
י מְטַהֶרֶת כָּל־חֵטְא עוֹשֵׂי צְדָקָה יִשְׂבְּעוּ חַיִּים: וְעוֹשֵׂי עָוֹן וָעָוֶל
יא שׂוֹנְאִים אֶת־נַפְשָׁם: אֶת כָּל־הָאֱמֶת אַגִּיד לָכֶם וְלֹא אַסְתִּיר מִכֶּם
דָּבָר כְּבָר הִגַּדְתִּי לָכֶם וְאָמַרְתִּי סוֹד מֶלֶךְ טוֹב לְהַסְתִּיר
יב וּמִפְעֲלוֹת אֱלֹהִים כָּבוֹד לְגַלּוֹת: וְעַתָּה כַּאֲשֶׁר הִתְפַּלַּלְתָּ אַתָּה וְשָׂרָה
אֲנִי הֶעֱלֵיתִי זֵכֶר תְּפִלַּתְכֶם לִפְנֵי כְּבוֹד אֲדֹנָי וְכַאֲשֶׁר קָבַרְתָּ אֶת־
יג הַמֵּתִים כַּמּוֹ־כֵן: וְכַאֲשֶׁר לֹא נֶעֱצַלְתָּ לָקוּם וְלַעֲזֹב אֶת־אֲרוּחָתְךָ
יד וַתֵּלֶךְ וַתַּלְבֵּשׁ אֶת־הַמֵּת אָז נִשְׁלַחְתִּי אֵלֶיךָ לְנַסּוֹתְךָ וּבְאַחַת שְׁלָחַנִי
טו הָאֱלֹהִים לְרַפֵּא אוֹתְךָ וְאֶת־שָׂרָה כַּלָּתֶךָ: אֲנִי הוּא רְפָאֵל אֶחָד
מִשִּׁבְעַת הַמַּלְאָכִים הָעוֹמְדִים וּבָאִים לִפְנֵי כְּבוֹד יְיָ:
טז—יז וַיִּבָּהֲלוּ שְׁנֵיהֶם וַיִּפְּלוּ עַל פְּנֵיהֶם וַיִּירָאוּ: וַיֹּאמֶר לָהֶם אַל־

טו וכבוד מלכים חקור דבר. ואלו ואלו יכולים להתקיים. — רפאל הוא אחד משבעת המלאכים הקדושים. שרי המלאכים פעמים הם ארבעה פעמים שבעה. בס׳ חנוך א׳ (פרק כ׳) הם ששה

יח תִּירָאוּ שָׁלוֹם יִהְיֶה לָכֶם וְאֶת־הָאֱלֹהִים בָּרְכוּ לְעוֹלָם: כִּי לֹא
יט מִטּוֹבָתִי כִּי אִם־בִּרְצוֹן אֱלֹהֵיכֶם בָּאתִי לָכֵן בָּרְכוּ אוֹתוֹ לְעוֹלָם: כָּל־
הַיָּמִים נִרְאֵיתִי לָכֶם וְלֹא אָכַלְתִּי וְלֹא שָׁתִיתִי כִּי אִם־חָזוֹן חֲזִיתֶם:
כ וְעַתָּה בָּרְכוּ אֱלֹהִים כִּי עוֹלֶה אֲנִי אֶל־אֲשֶׁר שְׁלָחַנִי וְכִתְבוּ בַסֵּפֶר
כא—כב אֵת כָּל־אֲשֶׁר נַעֲשָׂה: וַיָּקוּמוּ וְלֹא רָאֻהוּ עוֹד: וַיּוֹדוּ אֶת־מַעֲשֵׂי
אֱלֹהִים הַגְּדוֹלִים וְהַנִּפְלָאִים וְאֶת־אֲשֶׁר נִגְלָה לָהֶם מַלְאַךְ יְיָ:
יג ב וַיִּכְתֹּב טוֹבִי שִׁיר־תְּפִלָּה לֵאמֹר: בָּרוּךְ אֱלֹהִים חַי־עוֹלָמִים
ו[בְרוּכָה] מַלְכוּתוֹ כִּי־הוּא מְיַסֵּר וּמְרַחֵם מוֹרִיד שְׁאוֹל וַיַּעַל וְאֵין
ג נִמְלָט מִיָּדוֹ: הוֹדוּ לוֹ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְעֵינֵי הַגּוֹיִם כִּי־הוּא הֵפִיץ
ד אוֹתָנוּ בְתוֹכָם: שָׁם תַּגִּידוּ גְּדֻלָּתוֹ רוֹמְמוּ אוֹתוֹ לְעֵינֵי כָל־חָי כִּי־הוּא
ה אֲדוֹנֵינוּ וֵאלֹהֵינוּ הוּא אָבִינוּ לְעוֹלָם וָעֶד: וְהוּא יְיַסְּרֵנוּ בַעֲוֹנוֹתֵינוּ

יח תִּירָאוּ שָׁלוֹם לָכֶם אֶת־הָאֱלֹהִים בָּרְכוּ לְעוֹלָם: וְכַאֲשֶׁר הָיִיתִי עִמָּכֶם
לֹא הָיִיתִי עִמָּכֶם מִטּוֹבָתִי כִּי אִם־בִּרְצוֹן הָאֱלֹהִים אוֹתוֹ בָּרְכוּ כָל־
יט יְמֵיכֶם לוֹ הַלְלוּ: וּרְאִיתֶם אוֹתִי כִּי לֹא אָכַלְתִּי מְאוּמָה כִּי אִם־חָזוֹן
כ נִרְאָה לָכֶם: וְעַתָּה בָּרְכוּ עַל־הָאָרֶץ אֶת־יְיָ וְהוֹדוּ לֵאלֹהִים רְאֵה
הִנֵּה אֲנִי עוֹלֶה אֶל־שׁוֹלְחִי כִּתְבוּ אֶת־כָּל אֵלֶּה אֲשֶׁר מָצְאוּ אֶתְכֶם
כא—כב וַיַּעַל: וַיָּקוּמוּ וְלֹא יָכְלוּ עוֹד לִרְאוֹת אוֹתוֹ: וַיְבָרְכוּ וַיְהַלְלוּ אֶת־
הָאֱלֹהִים וַיּוֹדוּ לוֹ עַל־כָּל־מַעֲשָׂיו הַגְּדוֹלִים הָאֵלֶּה כַּאֲשֶׁר נִרְאָה לָהֶם
מַלְאַךְ אֱלֹהִים:
יג ב וַיֹּאמַר: בָּרוּךְ הָאֱלֹהִים הַחַי לְעוֹלָם ו[בְרוּכָה] מַלְכוּתוֹ כִּי הוּא
מְיַסֵּר וּמְרַחֵם מוֹרִיד שְׁאוֹל תַּחְתִּית הָאָרֶץ וְהוּא מַעֲלֶה
ג מֵהָאֲבַדּוֹן הָעָמֹק וְאֵין נִמְלָט מִיָּדוֹ: הוֹדוּ לוֹ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל לְעֵינֵי
ד הַגּוֹיִם כִּי הוּא הֵפִיץ אֶתְכֶם בָּהֶם: שָׁם הִגִּיד לָכֶם אֶת־גְּדֻלָּתוֹ
וְרוֹמְמוּ אוֹתוֹ נֶגֶד כָּל־חָי כִּי הוּא אֲדֹנֵינוּ הוּא אֱלֹהֵינוּ הוּא אָבִינוּ

יט (ע׳ Ginsberg, Legends V, 23, 65). — המלאכים אינם אוכלים. גם שלשת המלאכים שנגלו לאברהם באלוני ממרא רק נראו כמו שאכלו (ב״מ פ״ו ב׳, ב״ר י״ח ט״ז, מ״ח י״ב, ויק׳ ל״ד ח׳, קהל״ר ג׳ י״ד, וע׳ S. Rappaport, Agada u. Exegese bei Flavius Josephus 18, 104). —

יג א׳—י״ט. תפלת רנה שכתב טוביה.

יג חלקי השירה הזאת שאולים מדברי המקרא: מס׳ תהלים, מנבואות המנחם הגדול
ב ומתפלת חנה. — ממש כתפלת חנה, ודומה גם להאזינו (דב׳ ל״ב ל״ט): מחצתי ואני ארפא
ה—ו ואין מידי מציל. — דומים לדברי התוכחה ולפסוקים אחרים במשנה תורה, כגון: כי תשוב

ו וישוב ירחמנו ויקבצנו מכל־הגוים אשר נפוצתם שם: אם־תשובו
בכל־לבבכם ובכל־נפשכם לעשות לפניו באמונה ושב אליכם ולא
ז יסתיר פניו מכם: ותראו את־אשר יעשה עמכם והודו לו בכל־
ח פיכם וברכו את־אלהי הצדקה ורוממו את־מלך העולמים: אני
בארץ שביי אודה לו גבורתו וגדלתו לגוי חטאים שובו חטאים
ועשו צדקה לפניו מי יודע אולי ירצה בכם ויעש עמכם חסד:
ט—י ארומם את־אלהי ונפשי למלך השמים תרנן גדלתו: יאמרו כלם
ויודו לו בירושלם ירושלם קריה קדושה [הוא] ויסרך על־מעשי
יא בניך וישוב וירחם על־בני הצדיקים: הודי ליי כי טוב וברכי
יב מלך עולמים למען ישוב יבנה בך משכנו בשמחה: וישמח בך
יג את־השבוים ויאהב בך את־העשוקים לכל־דרות עולם: גוים רבים
מרחוק יבאו לשם יי אלהים ובידיהם מתנות ישאו מתנות למלך
יד השמים בדור דורים יתנו לך רנה: ארורים כל־משנאיך ברוכים
טו יהיו כל־אוהביך לעולם: שמחי ורני על־בני הצדיקים כי נקבצו

ה הוא האלהים לעולם ועד: ויסר אתכם על־פשעיכם ואת־כלכם
ו ירחם [ויקבץ] מכל־הגויים אשר נפצתם בם: כאשר תשובו אליו
בכל־לבבכם ובכל־נפשכם לעשות לפניו אמת אז ישוב אליכם
ז ולא יסתיר עוד פניו מכם: ועתה ראו אשר עשה עמכם והודו
לו בכל־פיכם וברכו את־אדני הצדקה ורוממו את־מלך־העולמים:
יא—יב וישוב ויבנה משכנך בשמחה: וישמח בך כל־השבויים
יג ויאהב בך את־כל־העשוקים לכל־דרת העולם: אור בהיר יאיר
עד כל־ירכתי הארץ גוים רבים מרחוק יבאו לך ויושבי כל־קצוי
ארץ לשם קדשך ובידם מתנותיהם למלך השמים דורי דורים
יד יתנו בך רנה ושם [העיר] הבחורה לדרת עולם: ארורים כל־
דברי קשות ארורים יהיו כל־אורריך ופרצי חמותיך ונתצי מגדליך
טו ושרפי משכנתיך וברוכים יהיו לעולם כל־יראיך אז תלכי ותרני
בבני הצדיקים כי כלם יקבצו ויברכו את־אדני העולם אשרי

אל ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך (דב' ל' י'), והפכו: והסתרתי פני מהם וגו' (שם
יא ל"א י"ב י"ח). — הגוים מקריבים מתנות להקב"ה כמו בדברי המנחם הגדול (כגון
יב ישע' ס' ס"ו כ'). — דומה לדברי בלעם (במד' כ"ד ט'): מברכיך ברוך ואורריך ארור. —

ויברכו את־אדון הצדיקים אשרי אוהביך [עוד] ישמחו בשלומך:
טז אשרי הנעצבים על־כל־מכותיך כי ישמחו עליך בראותם את־כל־
כבודך ויגילו לעולם ברכי נפשי את־האלהים את־המלך הגדול:
יז כי תבנה ירושלם ספיר וברקת וחמותיך אבני־חפץ ומגדליך
יח ושורותיהם זהב טהור: ורחובות ירושלם רצופות שהם ואבן
יט מאופיר: וכל־חוצותיה יאמרו הללויה ושבחו לאמר ברוך האלהים
המרומם לעולם ועד:

יד ב ויכל טובי להודות: והוא היה בן־שמונה וחמשים שנה
באבוד עיניו ומקץ שמונה שנים נפקחו ויגמל חסדים ויוסף ליראה
ג את־יי אלהים ולהודות לו: ויזקן מאד ויקרא לבנו ולבני בנו ויאמר
לו בני קח־נא את־בניך הנה זקנתי וקרוב אני לצאת מן־החיים:

טז אהביך ואשרי השמחים בשלומך: ואשרי כל־בני אדם הנעצבים
על־כל־מכתיך כי ישמחו בך ויראו כל־שמחתך לעולם ברכי
יז נפשי את־יי המלך הגדול: כי ירושלם תבנה בעיר ביתו לעלמים
אשרי נפשי אם־עתידה שארית זרעי לראות את־כבודך ולהודות
למלך השמים ושערי ירושלם יבנו בספיר ובברקת ובאבני חפץ
כל־חמותיך מגדלות ירושלם יבנו מזהב והליה מפז טהור
יח רחובות ירושלם רצופות נפך ואבן מאופיר: ושערי ירושלם יאמרו
שירי רנה וכל־בתיה יאמרו הללויה ברוך אלהי ישראל וברוכים
יברכו את־שמו הקדוש לעולם ועד:

יד ב ויכלו דברי תודת טובי: וימת בשלום בן־מאה ושתים עשרה
שנה ויקבר בכבוד בנינוה ובן־שתים וששים שנה היה כאשר אבד
מאור עיניו ואחר אשר נפקח חיה בטוב ויעש חסדים ויסף עוד
ג לברך את־האלהים ולהודות את־גדלת האלהים: ויהי במותו ויקרא

טז ירושלם בנויה לעתיד לבא כמו שנבא המנחם הגדול (ישע' נ"ד י"א—י"ב), ודומה לזה גם
האגדה בפסיקתא דר"כ, פיסקא עניה סוערה לא נחמה (וע' במבוא). —

יד א'—ט"ו. דברי טובי וטוביה האחרונים.

ד גם בטובי נתקיים מה שהבטיח בלדד השוחי את איוב: והיה ראשיתך מצער ואחריתך
ישגה מאד (איוב ח' ל'). המחבר בקש גם פה להשוות גורל טובי לגורל איוב. טובי לפני
מותו מתרומם למעלת נביא ורואה את אשר יהיה באחרית הימים: גלות יהודה, חורבן

ד לְךָ־לְּךָ בְּנִי לְמָדַי כִּי בָטוּחַ אֲנִי בְּדִבְרֵי יוֹנָה הַנָּבִיא עַל־נִינְוֵה כִּי
תֵהָפֵךְ וּבְמָדַי יִהְיֶה שָׁלוֹם יוֹתֵר עַד־עֵת וְכִי אַחֵינוּ בָּאָרֶץ יָפוּצוּ
מֵעַל הָאָרֶץ הַטּוֹבָה וִירוּשָׁלַםִ תִּהְיֶה לְשַׁמָּה וּבֵית־אֱלֹהִים בָּהּ יִשָּׂרֵף
ה וְחָרְבָּה תִּהְיֶה עַד־עֵת: וְשָׁב וְרִחַם אוֹתָם הָאֱלֹהִים וְהֵשִׁיב אוֹתָם
אֶל־הָאָרֶץ וּבָנוּ אֶת־הַבַּיִת וְלֹא כָרִאשׁוֹן עַד־אֲשֶׁר תִּמָּלֶאנָה עִתּוֹת
הָעוֹלָם וְאַחֲרֵי־כֵן יָשׁוּבוּ מִן־הַגָּלֻיּוֹת וְיִבְנוּ אֶת־יְרוּשָׁלַםִ בְּכָבוֹד וּבֵית־
אֱלֹהִים בְּתוֹכָהּ יִבָּנֶה לְכָל־דּוֹרוֹת הָעוֹלָם יִבָּנֶה לְתִפְאֶרֶת כַּאֲשֶׁר
ו דִּבְּרוּ עָלָיו הַנְּבִיאִים: וְכָל־הַגּוֹיִם יָשׁוּבוּ בֶּאֱמֶת לְיִרְאָה אֶת־יְיָ

ד לְטוֹבִיָּה בְנוֹ וַיְצַו אוֹתוֹ לֵאמֹר בְּנִי קַח־נָא אֶת־בָּנֶיךָ: וּמַהֵר לָלֶכֶת
לְמָדַי כִּי בָטוּחַ אֲנִי בִּדְבַר אֱלֹהִים עַל־נִינְוֵה אֲשֶׁר דִּבֵּר נַחוּם כֹּל
אֲשֶׁר יִהְיֶה וְיָבֹא עַל־אַשּׁוּר וְנִינְוֵה וַאֲשֶׁר דִּבְּרוּ נְבִיאֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר
שְׁלָחָם הָאֱלֹהִים הַכֹּל בָּא יָבֹא וְלֹא יִגָּרַע דָּבָר מִכָּל־הַדְּבָרִים וְהַכֹּל
יָקוּם בְּעִתּוֹ וּבְמָדַי תִּהְיֶה תְשׁוּעָה יוֹתֵר מִבְּאַשּׁוּר וּמִבְּבָבֶל כִּי עַל־
כֵּן אֲנִי יוֹדֵעַ וּמַאֲמִין כִּי כָל־אֲשֶׁר אָמַר הָאֱלֹהִים יִמָּלֵא וְיִהְיֶה וְלֹא
יִפֹּל דָּבָר מִכָּל־דְּבָרָיו וְאַחֵינוּ הַיּוֹשְׁבִים בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל יָפוּצוּ כֻּלָּם
וְיִגָּלוּ מֵהָאָרֶץ הַטּוֹבָה וְכָל־אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל תִּהְיֶה חָרְבָּה וְגַם שֹׁמְרוֹן
וִירוּשָׁלַםִ חָרְבָּה תִּהְיֶינָה וּבֵית־הָאֱלֹהִים בְּאֵבֶל וְיִשָּׂרֵף עַד־עֵת:
ה וְשָׁב וְרִחַם אוֹתָם הָאֱלֹהִים וְיָשִׁיב אוֹתָם הָאֱלֹהִים לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל
וְיָשׁוּבוּ לִבְנוֹת אֶת־הַבַּיִת וְלֹא כְבָרִאשׁוֹנָה עַד־עֵת [כִּי אִם־] עַד אֲשֶׁר
יִמָּלֵא קֵץ הָעִתִּים וְאַחֲרֵי זֹאת יָשׁוּבוּ מִן־הַגָּלוּת בְּכָבוֹד כָּל־יוֹשְׁבֵי
יְרוּשָׁלַםִ וּבֵית־הָאֱלֹהִים בְּתוֹכָהּ יִבָּנֶה כַּאֲשֶׁר דִּבְּרוּ עָלֶיהָ נְבִיאֵי
ו יִשְׂרָאֵל: וְכָל־הַגּוֹיִם בְּכָל־הָאָרֶץ כֻּלָּם יָשׁוּבוּ וְיִירְאוּ אֶת־הָאֱלֹהִים

ד ירושלם, בנין בית שני. כל אלה הן נבואות מאחרית לראשית (vaticinia ex eventu). — טובי
מתנבא גם על מפלת נינוה והוא סומך בזה על נבואות הנביאים הקודמים: בנוסח הקצר על
יונה בן אמתי — ונינוה נהפכת (יונה ג׳ ד׳), בנוסח הארוך — על נחום, שכל דבריו מכוונים
ה אל נינוה. — ו ב נ ו א ת ־ ה ב י ת ו ל א כ ר א ש ו ן. הבית השני בימי זרבבל ועזרא לא
נבנה בהוד והדר כמו בנין שלמה, כמו שכתוב בחגי (ב׳ ג׳): מי בכם הנשאר אשר ראה
את הבית הזה בכבודו הראשון ומה אתם רואים אותו עתה הלא כמהו כאין בעיניכם.
והשוה עזרא (ג׳ י״ב): ורבים מהכהנים והלוים וראשי האבות הזקנים אשר ראו את הבית
ז הראשון ביסדו זה הבית בעיניהם בוכים בקול גדול. — ו ק ב ר ו א ת ־ ע צ ב י ה ם. בלי ספק
על פי נבואת ישעיה: ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו אשר עשו
לו להשתחוות לחפר פרות ולעטלפים (ישע׳ ב׳ כ׳). שם מזכיר הכתוב חפרפרות, בעלי חיים

ז אֱלֹהִים וְקָבְרוּ אֶת־עֲצַבֵּיהֶם וִיבָרְכוּ כָּל־הַגּוֹיִם אֶת־יְיָ: וְעַמּוֹ יוֹדֶה
לֵאלֹהִים וַיְיָ יְרוֹמֵם אֶת־עַמּוֹ וְיִשְׂמְחוּ כָּל־אוֹהֲבֵי יְיָ אֱלֹהִים בֶּאֱמֶת
ח וּבִצְדָקָה וְעָשׂוּ חֶסֶד עִם־אַחֵינוּ: וְעַתָּה בְּנִי צֵא מִנִּינְוֵה כִּי הַכֹּל
ט יִהְיֶה כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר יוֹנָה הַנָּבִיא: וְאַתָּה בְּנִי שְׁמֹר תּוֹרָה וּמִצְוֹת וֶהְיֵה
אִישׁ אוֹהֵב וְצַדִּיק לְמַעַן יִיטַב־לָךְ וּקְבֹר אוֹתִי יָפֶה וְאֶת־אִמְּךָ עִמָּדִי
י וְאַל־תֵּשֵׁב עוֹד בְּנִינְוֵה: בְּנִי רְאֵה מֶה־עָשָׂה אָמָן לַאֲחִיקָר אֲשֶׁר
גִּדֵּל אוֹתוֹ אֵיךְ הֱבִיאוֹ מֵאוֹר אֶל־חֹשֶׁךְ וּמַה־גָּמַל עָלָיו וַאֲחִיקָר נוֹשַׁע
וְלוֹ הוּשַׁב גְּמוּל וְהוּא יָרַד אֶל־הַחֹשֶׁךְ מִמַּעֲשֶׂה עָשָׂה חֶסֶד וַיִּוָּשַׁע

בֶּאֱמֶת וְיַעַזְבוּ כֻלָּם אֶת־עֲצַבֵּיהֶם אֶת־הַמַּתְעִים אוֹתָם לְתָעוּת שָׁוְא
ז וִיבָרְכוּ אֶת־אֱלֹהֵי הָעוֹלָם בִּצְדָקָה: כָּל־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל הַנּוֹשָׁעִים בַּיָּמִים
הָהֵם זוֹכְרֵי הָאֱלֹהִים בֶּאֱמֶת יֵאָסְפוּ וְיָבֹאוּ יְרוּשָׁלַםִ וְיֵשְׁבוּ לְעוֹלָם
בְּאֶרֶץ אַבְרָהָם לָבֶטַח וְנִתְּנָה לָהֶם וְיִשְׂמְחוּ כָּל־אוֹהֲבֵי הָאֱלֹהִים
ח—ט בֶּאֱמֶת וּפֹעֲלֵי עָוֶן וְעַוְלָה יִכְלוּ מִכָּל־הָאָרֶץ: וְעַתָּה בָּנַי הִנֵּה אֲנִי
מְצַוֶּה אֶתְכֶם עִבְדוּ אֶת־הָאֱלֹהִים בֶּאֱמֶת וַעֲשׂוּ אֶת־הַטּוֹב בְּעֵינָיו
וּבְנֵיכֶם יִשְׁתַּעְבְּדוּ לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וָחֶסֶד וְלִזְכֹּר אֶת־הָאֱלֹהִים וּלְבָרֵךְ
אֶת־שְׁמוֹ בְּכָל־עֵת בֶּאֱמֶת וּבְכָל־מְאֹדָם וְעַתָּה בְּנִי צֵא מִנִּינְוֵה וְאַל־
תַּעֲמֹד פֹּה בַּיּוֹם אֲשֶׁר תִּקְבֹּר אֶת־אִמְּךָ אֶצְלִי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה אַל־
תָּלִין עוֹד בְּהָרֶיהָ כִּי אֲנִי רוֹאֶה כִּי רַב הֶחָמָס בְּתוֹכָהּ וּמִרְמָה רַבָּה
י נַעֲשָׂה בָהּ וְלֹא יֵבֹשׁוּ: רְאֵה בְּנִי מֶה־עָשָׂה נָדָב לַאֲחִיקָר אֲשֶׁר גִּדֵּל
אוֹתוֹ הֲלֹא עוֹדֶנּוּ חַי הוּרַד בָּאָרֶץ וַיְשַׁלֵּם הָאֱלֹהִים אֶת־הַחֶרְפָּה אֶל־
פָּנָיו אֲחִיקָר יָצָא אֶל־הָאוֹר וַיָּבֹא נָדָב בְּחֹשֶׁךְ עוֹלָם כִּי בִקֵּשׁ לְהָמִית
אֶת־אֲחִיקָר וּבַעֲשׂוֹתוֹ חֶסֶד יָצָא [אֲחִיקָר] מִמּוֹקְשֵׁי מָוֶת וַיְאַבֵּד אוֹתוֹ:

שהם חופרים תחת האדמה, וכאן נמסר בפעל κατορύσσειν שענינו קבר, טמון באדמה.
בנוסח הארוך נאמר: ויעזבו את כל עצביהם, וכן בתפלת מוסף של ר״ה ויוה״כ: ויזבחו
י את זבחיהם ויחפרו אליליהם. — עכשיו אין שום ספק לענין כוונת המחבר: טובי מורה את
בנו מוסר ומביא לו אות ומופת ממעשה אחיקר עם נדן להביא ראיה שהצדקה משתלמת
והרשעה תקבל גמולה. אחיקר גידל ורומם את נדן בן אחותו וחנך אותו למען אשר יירש
את גדולת אחיקר ויהיה תחתיו סופר ויועץ ומזכיר למלך אשור. אך נדן כפוי טובה גמל
לאחיקר רע תחת טוב: „הביא אותו מן האור אל החשך", כלומר הלשין עליו שמעל מעל
במלך אשור ובקש להסגיר את חיל אשור למלכי פרס ומצרים. מלך אשור צוה להרוג את
אחיקר, אך אחיקר נמלט ונסתר בבור מתחת לארץ, וזוהי כוונת הלשון „הביא אותו מן
האור אל החשך". ולסוף הושב אחיקר על כנו והסגיר את בן אחותו למלך: נדן ירד אל

יא מִמּוֹקְשֵׁי מָוֶת אֲשֶׁר יָקְשׁוּ לוֹ וְאָמָן נָפַל בַּמּוֹקֵשׁ וַיֹּאבַד: וְעַתָּה
בָּנַי רְאוּ מַה־יַּעֲשֶׂה הַחֶסֶד וְאֵיךְ תַּצִּיל הַצְּדָקָה וּכְדַבְּרוֹ אֶת־הַדְּבָרִים
הָאֵלֶּה יָצְאָה נַפְשׁוֹ עַל־הַמִּטָּה וְהוּא בֶּן־שְׁמוֹנֶה וַחֲמִשִּׁים וּמְאַת שָׁנָה
וַיִּקְבֹּר אוֹתוֹ בְּכָבוֹד:

יב וַיְהִי כַּאֲשֶׁר מֵתָה חַנָּה וַיִּקְבֹּר אוֹתָהּ אֵצֶל אָבִיו וַיֵּלֶךְ טוֹבִיָּה
יג הוּא וְאִשְׁתּוֹ וּבָנָיו לְאַחְמְתָא אֶל־רְעוּאֵל חוֹתְנוֹ: וַיִּזְקַן בְּכָבוֹד וַיִּקְבֹּר
אֶת־חוֹתְנוֹ וְאֶת־חוֹתַנְתּוֹ בְּכָבוֹד וַיִּירַשׁ אֶת אֲשֶׁר לָהֶם וַאֲשֶׁר לְטוֹבִי
יד—טו אָבִיו: וַיָּמָת בֶּן־מֵאָה וְשֶׁבַע שָׁנִים בְּאַחְמְתָא מָדָי: וּבְטֶרֶם יָמוּת

יא וְעַתָּה בָּנַי רְאוּ מַה־פָּעַל הַחֶסֶד וּמַה־פָּעַל הֶחָמָס הֲלֹא הוּא מֵמִית
[וְעַתָּה] רְאֵה נַפְשִׁי יוֹצֵאת: וַיָּשִׂימוּ אוֹתוֹ עַל־הַמִּטָּה וַיָּמָת וַיִּקָּבֵר
בְּכָבוֹד:

יב וְכַאֲשֶׁר מֵתָה אִמּוֹ וַיִּקְבֹּר אוֹתָהּ טוֹבִיָּה אֵצֶל אָבִיו וַיֵּלֶךְ הוּא
יג וְאִשְׁתּוֹ לְמָדַי וַיֵּשֶׁב בְּאַחְמְתָא עִם־רְעוּאֵל חוֹתְנוֹ: וַיְכַלְכֵּל אוֹתָם
בְּזִקְנָתָם בְּכָבוֹד וַיִּקְבֹּר אוֹתָם בְּאַחְמְתָא בְּמָדָי וַיִּירַשׁ אֶת־בֵּית רְעוּאֵל
יד וְגַם [בֵּית־] טוֹבִי אָבִיו: וַיָּמָת בֶּן־מֵאָה וּשְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּאַחְמְתָא
טו בְּמָדָי: וַיַּרְא וַיִּשְׁמַע לִפְנֵי מוֹתוֹ כִּי אָבְדָה נִינְוֵה וַיַּרְא אֶת־גָּלוּתָם

חשך עולמים, ואם כן אחיקר נצל מן הפח ונדן נלכד בו. כל זה ידוע היטב ממעשה אחיקר וגם הוברר מן הנוסח הארוך, שהוא במקום הזה מתוקן יותר. אבל בעל הנוסח הקצר לא ידע את מעשה אחיקר ולא הבין את השמות ולכן הכניס כמה שבושים בשמות האלה והחליפם בשמות הידועים מספרי קדשנו: תחת נדן (נדב) כתב אדם, ונמצאת גם גירסא אחרת: המן, ועוד יותר מתמיה שתחת אחיקר כתב מנשה. בלי ספק נתכוון למה שנאמר על מנשה שבצרתו שב אל האלהים ואלהים קבל את תשובתו והושיעו (דה״ב ל״ג י״ב—י״ג). ובאמת אין לתשובת
טו מנשה שום עסק עם ס׳ טוביה. — **א ב ד ה נ י נ ו ה א ש ר ל כ ד ו א ו ת ה נ ב ו כ ד נ א צ ר ו א ח ש ו ר ו ש.** טעות היא ביד בעל ס׳ טוביה, כי באמת נבופלאסר אביו של נבוכדנאצר יחד עם Kyaxares מלך מדי כבשו את מלכות אשור. ואין לתמוה על הטעות הזאת, לפי שהמחבר יודע דברי הימים העתיקים מספרי קדשנו, לפיכך ידע אל נכון איך שב סנחריב ממצור ירושלם, איך נהרג, איך ישב אסר חדון בנו על כסאו, כי כל זה כתוב בס׳ מלכים. לעומת זה אין מפלת נינוה מסופרת ברור בספרי קדשנו ולכן לא קבל הסופר עליה אלא שמועה רחוקה. בכל זאת לא טעה אלא בשמות: הוא מיחס לנבוכדנאצר מה שעשה כבר אביו, מיחס לאחשורוש מלך פרס ומדי מה שעשה קיאקסארס מלך מדי. אבל גרעין סיפורו אמת: בבל ומדי התחברו להשבית את ממלכת אשור. — בנוסח הארוך כתוב Ἀχιάχαρος: אחיאחר הגלה את נינוה. לכאורה **א ח י א ח ר** הוא שבוש תחת אחשורוש, ואחשורוש עצמו נזכר מחמת חסרון הדקדוק בדברי הימים, שלפי האמת ההיסטורית היה צריך לכתוב: Kyaxares. —

שָׁמַע כִּי אָבְדָה נִינְוֵה אֲשֶׁר לְכָדוּ אוֹתָהּ נְבוּכַדְנֶאצַּר וַאֲחַשְׁוֵרוֹשׁ
וַיִּשְׂמַח לִפְנֵי מוֹתוֹ עַל־נִינְוֵה:

נָהוֹגָה לְמָדַי אֲשֶׁר הִגְלָה אֲחִיאָחָר מֶלֶךְ מָדַי וַיְבָרֶךְ אֶת־הָאֱלֹהִים
עַל־כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה לִבְנֵי נִינְוֵה וְאַשּׁוּר וַיִּשְׂמַח לִפְנֵי מוֹתוֹ עַל־נִינְוֵה
וַיְבָרֵךְ אֶת־יְיָ אֱלֹהִים לְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים:

ספר יהודית

מבוא

א. תכן הספר.

הספר הזה בכללו מספר מאורע אחד מחיי עם ישראל בימי קדם שהאשה יהודית לקחה בו חלק בראש, ועל כן נקרא הספר יהודית על שמה. בימים ההם (כפי המסופר) היה נבוכדנאצר אחד מלך על אשור בנינוה, והוא עשה מלחמה עם ארפכשד מלך מדי שמלך באחמתא. נבוכדנצר זה קרא לו לעזרה את כל העמים מארצות המערב, מקילקיא ועד מצרים, ובתוכם גם בני ישראל היושבים בארץ יהודה. ולא אבו לשמוע לו והוא קצף עליהם מאד וישבע להנקם מהם. הוא נלחם במלך מדי ונצחהו ולכד את אחמתא והמיתהו ושב לנינוה בשלום. אחרי־כן נזכר את אשר עשו לו עמי המערב ואשר נשבע עליהם, ושלח עליהם את שר צבאו הולופרניס עם חיל כבד מאד. הולופרניס נסע עד גבול קיליקיא ונלחם עליה וכבשה. ואחר כך פנה לדרום וכבש את סוריא ודמשק ובני עמון ומואב וכל יושבי המדבר, ושם פניו אל הים הגדול. וכל הערים אשר על שפת הים מצֹר ועד אשקלון יראו ממנו מאד ושלחו לו דברי שלום לאמר: הננו לך לעבדים עשה לנו הטוב בעיניך. ובא עד הערים ההן וכלן פתחו לו שעריהן, ופנה ובא אל עמק יזרעאל אשר מצפון לארץ יהודה. והיהודים היושבים בארץ יהודה נבהלו מאד מפניו ויראו פן יבא ויבטל את עבודת בית המקדש אשר בירושלים ואמרו לעמוד על נפשם ותפשו את ראשי ההרים ובצרו את הכפרים אשר שם ונתנו מכשולים בדרך האויב. ויהויקים הכהן הגדול כתב אל שתי הערים בית־אלוה ובית־חומותים, שבהן המבוא אל ההר, שלא יתנו לאויב לעבור, והיהודים עשו כן. כאשר ראה הולופרניס כי היהודים לא קדמו אותו בדברי שלום כשאר עמי ארץ כנען והתעתדו למלחמה תמה מאד ושאל על אדותם ואחיור שר בני עמון הגיד לו שהם ילדי כשדים והם עובדי אל אחד ותוסים בו ואינם בוטחים על חילם. כשמעו את הדברים האלה חרה אפו וצוה לחילו לשים על העיר בית־אלוה. פקידיו יעצו אותו לתפוש את המעינות שבתחתית ההר אשר משם שאבו אנשי בית־אלוה מים. עשה כן, והעיר באה במצור שלשים וארבעה ימים. ומקץ הימים ההם חסרו המים מן העיר והעם התעטף בצמא ונקהלו על ראשי העיר ואמרו להם למסור את העיר אל האויבים כי טוב להם להיות לעבדים ממות בצמא. אמרו להם ראשי העיר להמתין עוד חמשה ימים, ואם לא יהיה להם הצלה בזמן ההוא ימסרו את העיר.

ואשה אחת היתה בעיר בית־אלוה, יהודית שמה, משבט שמעון והיא אלמנה. אחר מות אישה נהגה קדושה בעצמה והתהלכה את אלהים והיתה חשובה מאד בעיני כל יושבי העיר. כאשר שמעה את דברי ראשי העם קראה להם לבא אליה ודברה אליהם דברי כבושים והוכיחתם על נסותם את ה׳ ועל חסר אמונתם. אמרו אליה להתפלל אל ה׳ להוריד להם גשם כדי למלאות את הבורות, והיא אמרה להם: לא כן, אלא דבר אחד אעשה אשר לא תשאלו ממני מה הוא, רק פתחו לי השער ותנו לי לצאת מן העיר. אמרו: כן נעשה.

התפללה יהודית אל ה׳ והסירה בגדי אלמנותה ושמה את כל עדיה עליה ולקחה לחם, יין וצמוקים ונתנה לתוך אמתחת ושמה על שכם מיניקתה ושתיהן יצאו את העיר וירדו את ההר אל מחנה האויב. פגעו בהן השומרים ושאלו אותן מי הן ומאין באו. אמרה יהודית כי מן העיר היא בורחת כי קרוב עתה להנתן ביד האויב, ובקשה מהם להוליכה אל הולופרניס שרם. עשו כן. אמרה אל הולופרניס כי בעוד חמשה ימים עתיד אלהים להסיר צלו מן היהודים ואם יתן לה לצאת מן העיר מעת לעת להתפלל היא תגיד לו בבא השעה הנכונה, כי נביאה היא, ואז תנהג אותו בדרך עד ירושלים. מצאה יהודית חן בעיניו ואמר לעשות כאשר דברה. נתן לה אהל וישנה שם עד חצי הלילה, ואז יצאה מן המחנה עם מיניקתה עד הגיען למעין אחד ושם רחצה ושבו אל המחנה. כן עשתה שלשה לילות. וביום הרביעי עשה הולופרניס משתה לכל עבדיו ואמר אל בגוי סריסו להביא את האשה העברית לשתות עמהן, כי כבר התאווה את יפיה בלבו. באה יהודית והביאה את אמתחתה ושתתה עמהם מן היין אשר הביאה היא. בנשף צוה בגוי להוציא כל איש מאהל הולופרניס, ונשאר עם יהודית לבדו, והוא היה כבד מן היין ונפל שכור על המשכב. קמה יהודית ולקחה את החרב שהיתה תלויה לו על עמוד המטה וכרתה בה את ראשו ושמה אותו באמתחתה. יצאה מן האהל וקראה אל מיניקתה ושתיהן יצאו מן המחנה כפעם בפעם ועלו את ההר. באו אל שער העיר. יהודית קראה לשוערים לפתוח לה. פתחו, והיא באה וקראה לראשי העיר והראתה אותם את ראש הולופרניס. תמהו ושמחו מאד, ובבקר תלו את ראש הולופרנים על החומה ויצאו אנשי חיל מן העיר והתחילו לרדת את ההר. ראו אותם שומרי מחנה אשור והגידו לפקידים ולבגוי, ובגוי הלך אל אהל הולופרניס להגיד לו ומצא אותו מוטל ארצה וראשו מוסר מעליו. הגיד במחנה ונפל עליהם פחד ונסו על נפשם דרך דמשק. יצאו היהודים את העיר ורדפו אחריהם והכתום בכל הדרכים ובזו את מחניהם. הודו לאלהי ישראל על הישועה אשר עשה להם, וגם יהויקים הכהן הגדול והזקנים באו מירושלים לראות את יהודית ולברכה בשם ה׳. יצאה יהודית עם כל הנשים ושרה שיר חדש לה׳ ואחר כך עלו כל העם אל ירושלים והעלו עולות וזבחי שלמים ולא היה עוד המפחיד את בית ישראל כל ימי יהודית אשר חיתה, כמסופר, מאה וחמש שנים.

ב. טיב הספר וערכו ההיסטורי.

זהו בקצור תכן ספר יהודית, ומזה נראה ברור שיש לספר הזה שני פנים ספרותיים. האחד היסטורי והאחד רומנטי. וכבר נפלגו הדעות על השאלה, לאיזה מין ספרות הוא שייך בעצם: להיסטוריה או רומנטיקה. ועל הצד הראשון יש להטעים כי עיקר המסופר בו הוא מאורע מחיי האומה הישראלית שהוא ענין היסטורי בטבע, וידיעות היסטוריות חשובות כרוכות בו. ולאידך גיסא יש לטעון כי עיקר הספר הוא תיאור רגשות אנשים פרטיים והלך לבם ומעשיהם, והחלק ההיסטורי הוא טפל לזה, וגם ניכר מתוכו שהוא מזויף. הדעה הראשונה היא דעת כל הקדמונים. והסופר הנוצרי סולפיציוס סוירוס (במאה הרביעית לסה״נ) כלל את מעשה יהודית בתוך ההיסטוריה הקדושה אצל מעשה אסתר, ואחריו נטו רוב המפרשים הקתוליים עד היום הזה. והראשון אשר חלק עליו היה מרטין לותיר, שחווה דעתו כי ספר יהודית הוא בעצם רומנטי וכוונתו לעורר לב הקוראים לאהבת ה׳ ולעבודתו על ידי סיפור נעים, שאולי יסודו באמת, אבל אינו היסטורי בעצם. על פי הדעה הזאת תיאר אותו שירר בשם parenetic (מוסרי), וכן הסכימו רוב המפרשים המודרניים.

אבל כשנעיין היטב בספר עצמו נמצא שהמשפט הזה שטחי הוא יותר מדי, ואינו מספיק להבנת הספר בכללו. ובאמת יש לברר בו שלש כוונות מיוחדות שראוי לשים לב לכל אחת מהן, ואלה הן:

האחת היא לעורר לב הקוראים להודות ולהלל לה׳ חסדיו ואמתו עם בית ישראל, לחזק לבם באמונתו ולחבב עליהם את בית מקדשו. והכוונה הזאת היא העיקרית בפרקים ד׳—ח׳.

השנית היא לפרסם כבוד האשה יהודית בעולם ולהזכיר שמה לדורות. הכוונה הזאת עיקר בחצי השני של הספר.

השלישית היא לגלות את רעת המלך המכונה נבוכדנצר מלך נינוה ואשר בקש לעשות ליהודים, והכוונה הזאת עיקר בשלשת הפרקים הראשונים.

והואיל ושלש כוונות אלה נכללו בספר יהודית, הדעת נותנת כי המחבר כתבו בעצם וראשונה לשם היסטוריה, כי אם לא יאמינו הקוראים שהוא אמתי לא יתפעלו ממנו על האופן שהוא רוצה. וזה בעצמו עולה לנו כשנחקור את הספר מצד אחר ונדרוש לאיזו תכלית נכתב מעיקרא. ידענו כי בימי קדם היו הרבה מן היהודים עושים יום טוב של יהודית אם ביום מיוחד אם בתוך ימי החנוכה, וכן כתב הירונימוס (כמאה השלישית לסה״נ), בסוף התרגום הלטיני של ספר יהודית שעשה וזה לשונו: „יום נצחון ההוא נמנה בתוך הימים הטובים ליהודים מן היום ההוא ועד עתה״. וכן היה המנהג בהרבה קהלות בימי הבינים. ובהיות הדבר כן, הדעת נותנת כי ספר יהודית כתבו המחבר לצורך יום טוב של יהודית, זאת אומרת שאם היו היהודים כבר עושים יום טוב של יהודית שיהיו קוראים בו בספר הזה כדי לכוון את לבם לעשות את היום כראוי, דווקא כמו שקוראים מגלת אסתר בפורים ומגלת אנטיוכוס בחנוכה, ואם לא היו כבר עושים יום טוב זה — לעוררם לעשותו. ואם זה היה תכליתו, צריך לומר שכתבו המחבר לשם היסטוריה ולא לשם רומן בעלמא.

הנמשך מכל זה הוא שספר יהודית בעצם הוא היסטורי ואף אם לא נמנה אותו בין ההיסטוריות המדויקות. ואולי נאמר עליו מה שאמר המשורר גותי על האבטוביוגרפיה שלו שהיא לא היתה כלה אמת אלא אמת ודמיון (Dichtung und Wahrheit). על כל פנים אין כדאי להטיל ספק בעיקר המסופר בו, כלומר שבזמן מן הזמנים היתה תשועה ופרקן ליהודים באופן זה על ידי האשה יהודית. ועלינו אם כן לדרוש את טיב הישועה הזאת ומקומה בתולדות היהודים על פי כל הדעות העולות לנו בין מתוך ספר יהודית בין ממקורות אחרים.

וכדי לבוא אל המטרה צריך ראשית כל להעיר כי השם א ש ו ר בספר יהודית הוא בכל מקום כינוי לפרס. וזה עולה לנו מכמה ראיות. האחת היא שהולופרניס שר צבא אשור קורא לערי כנען להמציא לו עפר ומים לסימן הכנעה, וזה היה מנהגם של מלכי פרס ולא של מלכות אחרת. ועוד במקום אחד (ה׳ ב׳) שרי המלכות נקראים פחות (σατραπαί) וזה היה כינוי פרסי. עוד בכמה מקומות בספר נזכר א ל ה י ה ש מ י ם, וזה הכינוי היה שגור בפי אנשים בימי הפרסים, כמו שמצינו בספר נחמיה. גם השם הולופרניס ושם בגוי סריסו הם פרסיים. ולעומת זה בכל האמור על אשור בספר הזה אין דבר שאינו מתאים לפרס, ובפרט שהיו היהודים קוראים לפרס אשור כמו שמצינו בתנ״ך.

וכמו שהשם א ש ו ר בספר הזה מתאים למלכות פרס, כן השם נ ב ו כ ד נ צ ר מתאים למלך הפרסי אוכוס שלקח לעצמו שם ארתחשׁשתא השלישי ונקרא בפי הסופרים היוונים: Ἀρταξέρξης Ὦχος, הוא אשר מלא את מקום אביו ארתחששתא השני בשנת 359 לפני סה״נ ומלך עד שנת 338. וכדי לברר את זה נציג פה בקיצור הידיעות השמורות לנו על המלך הזה בספרים יוונים ולטינים.

הסופר היווני דיאודורוס סיקולוס מגיד (ספר ט״ז) כי מדינת פוניקיה ומדינת מצרים מרדו במלך ארתחששתא הזה, והוא עלה עליהם בחיל גדול והכניע אותם תחת ידו. עוד הוא מספר כי אֲרָפֶרְנִיס מלך קפוטקיה הלך לעזור למלך אוכוס במלחמתו על מצרים והיה שם לבן חיל והמלך שלחהו לארצו בכבוד גדול. עוד מצינו לאבסיביוס המספר כי המלך אוכוס

הגלה יהודים מארץ ישראל והושיבם על הים הכספי. מזה יש לשער כי היהודים גם הם מרדו בארתחששתא עם הסורים והמצרים. וצריך עוד להעיר כי, לפי דיאודורוס, בראשונה לא ירד המלך ארתחששתא בעצמו לארץ מצרים אלא שלח משרי צבאו והם לא הצליחו. ואפשר שהשר הנקרא הולופרניס בספר יהודית היה אחד מהם, וטעה המחבר בשמו והחליפו באֲרָפֶרְנִיס מלך קפוטקיה. והטעם שלא ירד ארתחששתא בעצמו למלחמה בראשונה הוא, לפי דיאודורוס, מפני התרשלותו ועצלותו, ואפשר כי באמת היה מה שכתוב בספר יהודית, שהיה עסוק במלחמה אחרת נגד המורדים בו בחלק המזרחי של ממשלתו. ואם כן, אפשר שכל מה שמסופר בשלשת הפרקים הראשונים של ספר יהודית הוא היסטורי בעצם רק שהמספרים מוגזמים מאד.

ועתה עלינו לחקור מה היה מצב היהודים ההם שבא עליהם השר הזה הנקרא הולופרניס עם חילו. ואם יש להתאים את הפרטים הנמצאים בספר יהודית עם ידיעות ממקורות אחרים. בעל הספר מכנה בשם י ה ו ד ה (Ἰουδαία) כל השטח מירושלים ועד גבול שומרון, שהוא כולל גם הר יהודה גם הר אפרים. לפי דבריו היה כל השטח הזה אדמת היהודים ששבו מן הגולה אבל לא שאר ארץ ישראל. ליהודים אשר ביהודה היה בית מקדש אחד בירושלים והם היו אדוקים מאד בעבודתו וכלם היו סרים אל משמעת הכהן הגדול ועדת הזקנים אשר בירושלים. אף העיר בית־אלוה או בתוליה בצפון הר אפרים קרוב לעמק דותן היתה עיר יהודים שרובם או קצתם היו משבט שמעון, ואף הם היו אדוקים בעבודת בית המקדש בירושלים, אף על פי שכפי הנראה לא היה הקשר כל כך חזק בינם ובין ראשי העם בירושלים.

בתיאור הזה יש שני דברים מתמיהים מאד לכל יודעי תולדות עם ישראל. האחד הוא שבני ישראל היושבים בחלק הצפון של הר אפרים יהיו קשורים עם ירושלים, וזה היה, כפי המסופר, בימי בית שני. והלא ידענו שבחבל הזה ישבו בני ישראל שמנע אותם נחמיה מהשתתף בבנין ירושלים והם עשו עצמם לכת מיוחדת בשם שומרונים או כותים ושנאה עצומה היתה בינם ובין יהודי ירושלים וגם עשו להם מקדש מיוחד על הר גרזים הסמוך לשכם. והדבר השני הוא שמנשה בעל יהודית שהוא משבט שמעון היה לו קבר אבות בעמק דותן. והלא ידענו כי לפני הגולה היו בני שמעון מיושבים בחלק נחלת יהודה בקצה הדרומי של ארץ ישראל סמוך לארץ אדום (יהושע י״ט א׳—ט׳). ואין ספק כי מפני הקושיות האלה, אף אם לא הביעו אתם בפירוש, נטו הרבה מן החכמים לחשוב שבעצם הסיפור שבספר יהודית הוא בדוי ואין לשאוב ממנו ידיעות היסטוריות.

ובכל זה גם את הקושיות האלה יש לישב על פי השערות לא כל כך רחוקות וזה בשום לב תחלה אל מה שכתוב בספר יהודית, כי בני ישראל העולים מן הגולה ישבו בהר כי היה חרב (ה׳ י״ט). ואם הדבר הזה הוא אמת — ואין לנו טעם לפקפק בו — אפשר להתאים את כל האמור בספר יהודית על מצב היהודים אל ידיעותינו ממקורות אחרים. כי הלא יש מקום להניח שאחרי ימי נחמיה היתה עליה של אנשי שבט שמעון מן הגולה אל ארץ ישראל ושהם החזיקו בעיר שכם, ואפשר גם כן ששינו את שמה לבית־אלוה או לבתוליה מפני כבודו של אבי שבטם. גם יש לשער כי עד ימי ארתחששתא אוכוס היו קשורים עם ירושלים, והמחלוקת העצומה בין השומרונים והיהודים לא נתפרצה עד תחלת ימי אלכסנדר מקדון, כמו שעולה לנו מסיפור יוספוס (קדמניות א׳ ח׳), ואז נלוו בני שמעון אל השומרונים, ונעשה בית המקדש שלהם על הר גרזים. ואם כן הוא הדבר נעשה ספר יהודית למקור חשוב על תולדות עם ישראל בימי ממשלת הפרסים.

אמנם כדי שיהא ניחא לנו בשטה הזאת צריך להתיר ספקות אחדים:

האחד הוא, למה ישתמש הכותב כל כך ברמז וכינויים? על זה יש להשיב כי עשה

זה מפני היראה, כי כתב עוד בימי הפרסים והיה ירא שאם ישתמש בשם פרסים בגלוי יודע הדבר להם ויענישוהו על ששמח למפלתם.

הספק השני הוא, למה לא נקבע יום של יהודית להלכה כמו ימי הפורים וימי החנוכה. ויש לאמר שזה היה מפני שלא היתה הישועה שלמה, כי אחרי כן בא ארתחששתא והגלה היהודים מירושלים, ואפשר שהיו גם פקפוקים אחרים.

הספק השלישי הוא, למה לא הזכיר יוספוס בספרו על קדמוניות היהודים דבר ממעשה יהודית. ועל זה יש להשיב כי בהרבה מקומות מצינו שיוספוס איננו בר סמכא בדברי קדמונים. וגם לא רצה להאריך בקורות מזמן הפרסים, ולכן אשתמטיה האי ולא הזכירו.

ג. האשה יהודית.

בתוך הקהל הזה של בני שמעון בהר אפרים קמה אשה אחת יוצאת מן הכלל, נשגבה בדעותיה ומשונה בדרכי חייה. כל מגמת הכותב היא לתאר את יהודית כאשה שיש בה קצת מרוח הנבואה ולפי הרוח ההוא היא מסדרת כל מעשיה. היא נוחלת את בעלה ואינה זקוקה לאפיטרופוס כשאר האלמנות, וגם אינה מתיבמת אף על פי שאין לה בן, היא מבקשת קרבת אלהים בצום ובעינוי נפש. אמנם, כנראה, איננה עולה לרגל לבית המקדש בירושלים. היא טובלת ומתפללת בעתים משונות, ומפרשת הלכות תרומות ומעשרות באופן זר. היא חוקרת באלהיות ודורשת בתולדות עמה, אוהבת היסורין ובוטחת באלהי ישראל. נלהבת היא בלאומיותה ונכונה להשליך נפשה מנגד בעד עמה וארצה. גם בעלת לשון היא ומלמדת תפלה ושיר. היא קוראה לראשי העיר והם באים ומקבלים את תוכחתה בשתיקה.

תאר אשה כזאת כמעט לא נמצא בכל הספרות, והוא אשר עשה את ספר יהודית כל כך חביב על קהל הקוראים. ואם קשה להאמין כי נמצאו כל התארים האלה באשה אחת, מכל מקום קשה ג"כ להאמין כי התאר הזה הוא פרי דמיונו של הכותב. והקרוב הוא כי הסופר תיאר בכלל מה שעיניו היו רואות, רק שיפר והדר את הציור עד קצה גדר האמת.

ואם נניח כי באמת היתה אשה כיהודית, הרי הדעת נותנת כי חיתה בזמן ממשלת הפרסים קרוב לסופו, בזמן שכבר פסקה הנבואה מישראל, אבל עוד נשארה זיקת האש מן הזמן הקודם.

ד. זמנו של ספר יהודית.

אם באמת נכתב ספר יהודית לצורך יום טוב של יהודית, הדעת נותנת כי נכתב קרוב לזמן המעשה עצמו, זאת אומרת עוד בימי ממשלת פרס, ולפני שלטון היונים. ובאמת אין בספר כל דבר המתנגד לזה. ויש לומר שבזמן החשמונאים כשרצו לכלול את יום טוב של יהודית עם ימי החנוכה הגיהו את הספר קצת ועשו בו הוספות ויש לשער גם כן שהיה הכותב הראשון אחד מקרוביה של יהודית, ועל כן השתדל לרומם ערכה ולהגדיל מעשיה ככל האפשר, בעבור זה לא דק בכל מקום לברר את האמת לאמתו. גם ניכר מתוך הספר ששנאה גדולה היתה למחבר נגד המלך הנקרא נבוכדנצר, ואם היה המלך הזה באמת ארתחששתא אוכוס גם זה ראיה שהכותב חיה בימיו.

ד"ר אברהם ביכלר במאמרו על ספר יהודית (בספר היובל לד"ר בלוי, תרפ"ו) חוה דעתו כי אחת מכוונות הספר היתה להגדיל קדושת ירושלים בעיני השומרונים בהראותו כי יהודית האשה הגדולה מעיר בית־אלוה אשר בגבול שמרון אף היא היתה דבקה בכל עז בירושלים ובית מקדשה. הדעת הזאת נכונה היא ועיקר. אבל מה שרצה למשוך מזה, שמעיקרא לא היה כל זכר לירושלים בספר יהודית ורק היהודים בארץ מצרים הכניסוה אחרי כן, כדי לאפוקי מן השומרונים האומרים שהר גרזים הוא מקום הקדושה, אין ראוי לקבל ממנו: מכותלי הספר ניכר שהוא חטיבה אחת וכלו ניתן מרועה אחד, חוץ מהוספות

קטנות שאינן עושות שינוי בטיב הספר בכללו. ויותר קרוב לשער כי הספר נכתב בזמן שהיה קרוב להתפרץ הריב בין השומרונים ויושבי ירושלים, והסופר בקש בספר זה לעשות שלום ביניהם, ואולי בשביל זה שינה בכמה דברים ולא תאר אותם כהויתם.

ה. הלשון של ספר יהודית.

ספר יהודית נמסר לנו בלשון יוונית. הסגנון שלו הוא לגמרי עברי, ואין ספק שהוא מתורגם ממקור עברי. ויש לומר עוד שהוא מתורגם כמעט מלה במלה, כי בהרבה מקומות הוא סר לגמרי מנימוס הלשון היוונית ומחזיק בנימוס הלשון העברית, כגון σφόδρα σφόδρα (=מאד מאד) ἔπεσεν ἐπὶ τὴν κλίνην (=נפל למשכב). לכן יש לשער שאם נצליח לתרגמו מלה במלה לעברית יהיה בידינו הנוסח המקורי או קרוב לו. וכך היתה באמת כוונת בעל התרגום הזה להוציא נוסח עברי שהיה יכול להיות מקור לנוסח שלפנינו, אבל בהרבה מקומות לא היה זה אפשר אם לא על ידי ביטויים זרים קצת או יותר.

ו. ספר יהודית בספרות העברית.

בכל הספרות העברית אין זכר לספר יהודית בנוסח שהוא עכשיו בידנו. אין ספק שהתרגום היווני נעשה בידי יהודי, ואפשר שתרגום זה היה נקרא אצל יהודי אלכסנדריה, שמהם עבר עם שאר הספרים אל ימינו אלה. ואף על פי שספר יהודית אבד מבין בני עמנו, מעשה יהודית לא נשכח מהם לגמרי, ויש בידנו שני מדרשים מאוחרים (שנדפסו בבית המדרש של ילינק) המספרים את מעשה יהודית בקיצור ובשינויים רבים, ואין להם ערך היסטורי כלל.

ז. קצת ביבליוגרפיה.

חוץ ממאמרים שבאנציקלופידיות שונות יהודיות וכלליות, יש להעיר על ספרים אלו:

Vo kmar, Das Buch Judith, 1861.

כוונת המחבר בספר זה להראות שספר יהודית הוא בעצם סיפור על דרך משל למלחמת טראיאנוס עם היהודים בשנת 117 לסה"נ. ואף שבעיקר דבריו הם דברי נביאות שאין בהם ממש, מכל מקום נמצאים בו פירושים נאים וידיעות חשובות גיאוגרפיות והיסטוריות.

Ball, Judith (Speakers Commentary on the Bible), 1888.

Lohr (Kautzsch, Apokr. und Pseudep. I, 147—164), 1900.

Cowley, Judith (Charles, Apocr. and Pseudep., I, 242—267), 1913.

א' ביכלר, מצב האשה היהודית... (בספר היובל לד"ר בלוי, תרפ"ו).

הנוסח שהשתמשתי בו הוא הוצאת Fritzsche.

סֵפֶר יְהוּדִית

א בִּשְׁנַת שְׁתֵּים־עֶשְׂרֵה לִנְבוּכַדְנֶאצַּר אֲשֶׁר מָלַךְ עַל־אַשּׁוּר בְּנִינְוֵה
ב הָעִיר הַגְּדוֹלָה בִּימֵי אַרְפַּכְשַׁד אֲשֶׁר מָלַךְ עַל־מָדַי בְּאַחְמְתָא׃ הוּא
אֲשֶׁר בָּנָה עַל־אַחְמְתָא סָבִיב חוֹמַת אַבְנֵי מַחְצֵב שָׁלֹשׁ אַמּוֹת רֹחַב
וָשֵׁשׁ אַמּוֹת אֹרֶךְ וַיַּעַשׂ אֶת־קוֹמַת הַחוֹמָה שִׁבְעִים אַמָּה וְרָחְבָּהּ
ג חֲמִשִּׁים אַמָּה׃ וַיַּצֵּב מִגְדָּלֶיהָ עַל־יַד שְׁעָרֶיהָ אַמּוֹת מֵאָה וַיְיַסֵּד אֶת־
ד רָחְבָּם אֶל־אַמּוֹת שִׁשִּׁים׃ וַיַּעַשׂ שְׁעָרֶיהָ תְּלוּלִים עַד־גֹּבַהּ שִׁבְעִים
אַמָּה וְרָחְבָּם אַרְבָּעִים אַמָּה לְהוֹצִיא בָהֶם חֵיל מִסְפָּרָיו וְלַעֲרוֹךְ בָּהֶם
ה אַנְשֵׁי מִלְחַמְתּוֹ׃ וַיְהִי בַּיָּמִים הָהֵם וַיַּעַשׂ הַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְנֶאצַּר מִלְחָמָה
ו עִם־הַמֶּלֶךְ אַרְפַּכְשַׁד בַּמִּישׁוֹר הַגָּדוֹל הוּא בְּחֶבֶל רָגָא׃ וַיֵּאָסְפוּ אֵלָיו
כָּל־יוֹשְׁבֵי הָהָר וְכָל־הַיּוֹשְׁבִים עַל־שְׂפַת נְהַר פְּרָת וְחִדֶּקֶל וּפִישׁוֹן
וּבְמִישׁוֹר אַרְיוֹךְ מֶלֶךְ עֵילָם וַיָּבֹאוּ גּוֹיִם רַבִּים לַמִּלְחָמָה עַל־בְּנֵי

א א בשנת שתים־עשרה... ולא נאמר מה היה בשנה הזאת. ויש לומר שדבר המחבר
ברמז וחסורי מחסרא והכי קאמר: בשנת שתים עשרה למלך הזה קרה מה שקרה. ומה זה,
שמרדו עליו מדינות מלכותו וגם היהודים בתוכם. — נבוכדנצר. הוא ארתחשׁשׁתא אוכוס
מלך פרס (ע׳ מבוא עמ׳ שמ״ו). — בימי. המשך הפסוק כך הוא: בשנת י״ב לנבוכדנצר
אשר מלך בימי ארפכשד. והראה הכותב בזה כי לפי דעתו היה ארפכשד המלך העליון
ונבוכדנצר תפל לו. — ארפכשד. ע׳ מבוא שם. — אחמתא. ἐν Ἐκβατάνοις. —
ב הוא אשר בנה. לפי הירדוטוס, נבנתה אחמתא פעם אחת על ידי דייקיס (Deioces)
מלך מדי, וממקור אחר למדנו שנחרבה על ידי כורש מלך פרס. ואפשר שבנה אותה
ארפכשד זה מחדש. — על־אחמתא סביב. יש לשאול למה מביא הוא כל הפרטים האלה
על אחמתא שאינם שייכים כלל לקורות היהודים. ויש לומר שגם פה יש רמז, ור״ל שכאשר ראו
היהודים אשר במלכות פרס את תוקף ארפכשד וגבורתו נלוו אליו ומרדו במלך ארתחשׁשׁתא.—
ג שלש אמות רחב. לכאורה כל המספרים האלה מוגזמים מאד. — וייסד את־רחבם.
ד כלו׳ עשה יסוד חזק למגדלים מפה ומפה על רהב ס׳ אמות. — תלולים =διεγειρομένας
נטויים. — להוציא... לכאורה באו המלות האלו להראות על רב מספר אנשיו אשר בעבורו
ה היה צריך לשערים רחבים כל כך. — בחבל רגא. ἐν τοις ὁρίοις Ῥάγαν=בגבולות רגא. רגא
ו או רגי או רעו היתה עיר גדולה ומהוללה קרוב לים הכספי, כעשרה ימים מאחמתא. — אליו.
כלומר אל ארפכשד. — ופישון. καὶ τὸν Ὑδάσπην. והוא נהר בארץ הודו, ואפשר שיש
פה טעות או מצד המתרגם או מצד הכותב עצמו, ורצה לומר כאספיס (Choaspes) שהוא
כפר בארץ מדי. — ובמישור אריוך מלך עילם. καὶ ἐν τῷ πεδίῳ Ἀρίωχ βασιλεὺς

ז חֲלוּד׃ וַיִּשְׁלַח נְבוּכַדְנֶצַּר מֶלֶךְ אַשּׁוּר אֶל־כָּל־יוֹשְׁבֵי פָּרַס וְאֶל־כָּל־
יוֹשְׁבֵי מַעֲרָב יוֹשְׁבֵי קִילִיקְיָה וְדַמֶּשֶׂק לְבָנוֹן וּמוּל־הַלְּבָנוֹן וְאֶל־כָּל־
ח הַיּוֹשְׁבִים לִפְנֵי שְׂפַת הַיָּם׃ וְלַאֲשֶׁר בְּגוֹיֵי כַרְמֶל וְגִלְעָד וְגָלִיל הָעֶלְיוֹן
ט וְעֵמֶק יִזְרְעֶאל הַגָּדוֹל׃ וְכָל־אֲשֶׁר בְּשֹׁמְרוֹן וּבְנוֹתֶיהָ וּבְעֵבֶר הַיַּרְדֵּן
עַד־יְרוּשָׁלַםִ וּבֵית־עֲנוֹת וְחַלְחוּל וְקָדֵשׁ וּנְהַר מִצְרַיִם וְתַחְפַּנְחֵס
י וְרַעְמְסֵס וְכָל־אֶרֶץ גֹּשֶׁן׃ עַד־בּוֹאֲךָ לְהָלְאָה מִצֹּעַן וּמֹף וְכָל־יוֹשְׁבֵי
יא מִצְרַיִם עַד־בֹּאֲךָ גְּבוּל כּוּשׁ׃ וַיִּבְזוּ כָּל־יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ אֶת־דְּבַר
נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ אַשּׁוּר וְלֹא בָאוּ לְעֶזְרָתוֹ בַּמִּלְחָמָה כִּי לֹא יָרְאוּ
מִמֶּנּוּ וַיְהִי בְּעֵינֵיהֶם כְּאַחַד־הָאֲנָשִׁים וַיָּשִׁיבוּ מַלְאָכָיו רֵיקָם בְּבֹשֶׁת פָּנִים
יב מִפְּנֵיהֶם׃ וַיִּחַר אַף נְבוּכַדְנֶאצַּר עַל־כָּל־הָאָרֶץ הַזֹּאת מְאֹד וַיִּשָּׁבַע
בְּכִסְאוֹ וּבְמַלְכוּתוֹ לְהִפָּרַע מִכָּל חֶבֶל קִילִיקְיָה וְדַמֶּשֶׂק וַאֲרָם לְהַשְׁמִיד
בַּחֶרֶב אוֹתָם וְאֶת־כָּל־יוֹשְׁבֵי מוֹאָב וּבְנֵי עַמּוֹן וְכָל־אֶרֶץ יְהוּדָה וְכָל־
יג אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם עַד־בֹּאֲךָ גְּבוּל שְׁנֵי הַיַּמִּים׃ וַיֵּצֵא עִם־כָּל־חֵילוֹ
לִקְרַאת הַמֶּלֶךְ אַרְפַּכְשַׁד בִּשְׁנַת שְׁבַע־עֶשְׂרֵה וַיֶּחֱזַק מִמֶּנּוּ בַּמִּלְחָמָה
יד וַיַּפֵּל אֶת־כָּל־חֵיל אַרְפַּכְשַׁד וְכָל־פָּרָשָׁיו וְרִכְבּוֹ׃ וַיִּלְכֹּד אֶת־עָרָיו וַיָּבֹא
עַד־אַחְמְתָא וַיִּלְכֹּד אֶת־הַמִּגְדָּלִים וַיַּחֲרֵב רְחוֹבֹתֶיהָ וַיָּשֶׂם אֶת־עֶדְיָהּ
טו לְחֶרְפָּה׃ וַיִּלְכֹּד אֶת־אַרְפַּכְשַׁד בְּהָרֵי רָגָא וַיִּדְקֹר אוֹתוֹ בְּחִצָּיו וַיַּשְׁמֵד
טז אוֹתוֹ עַד־הַיּוֹם הַזֶּה׃ וַיָּשֻׁבוּ הוּא וְכָל־הֲמוֹנוֹ מִקֵּץ מֵאָה וְעֶשְׂרִים יוֹם׃

Ἐλυμαίων. נראה שיש כאן טעות סופרים והנוסח הנכון בספק. — למלחמה על בני
חלוד. נראה שגם פה יש טעות סופרים. ואפשר שבני חלוד הוא שם גנאי שהיו הגוים
ז האלה קוראים לפרסים מפני שהיו חופרים עפר למבצרים כמו חולדות. — אל כל יושבי
פרס. גם כאן יש לשאול למה הביא כל הפרטים האלה. ויש לומר שרצה להראות כי
היהודים במרדם על ארתחשׁשׁתא רק עשו ככל סביבותיהם. — ונגד הלבנון Ἀντιλέβανον. —
ח ולאשר בגויי כרמל. אפשר שגויי כרמל וגלעד הוא מה שנקרא בישעיה (ח׳ כ״ג)
ט גליל הגוים, ואחרי כן נקרא גליל התחתון. — בית ענות. Βετάνη עיר יהודה (יהושע
יא ט״ו נ״ט). — חלחול — Χελους. נזכר גם כן ביהושע ט״ו נח. — כאיש אחד. נראה שענינו
כאיש אחד מן ההמון. ויש נוסח אחר ὡς ἀνὴρ ἴσος (=כאיש שוה), וקצת המפרשים חשבו
יב שכתב כאיש שוא, וטעה המתרגם בין שוא לשוה, ואינו נכון. — שני הימים. נראה שהם
יד הים הגדול וים סוף. ויש לפרש גם כן על שתי זרועות הנהר נילוס. — עדיה. τὸν κόσμον
αὐτῆς. אפשר שזה היה בית מלכות או בית ע״ז בקרבה אשר שמו נבוכדנצר לבית מוצאות
או כדומה. וחשבו קצת המפרשים שהיה כתוב בעברית שָׂם אֶת־יְפִיָהּ לְדֹפִי. אמנם
טז היה יותר קרוב לתרגם המלה יופי κάλλος ולא κόσμον. — יש נוסח אחר שהפסוק הזה כך
שיעורו: וישב אל־נינוה הוא וכל המונו מספר אנשי חיל רב מאד ויהי שם שקט ושלו הוא
וחילו עשרים ומאת יום. —

ב וּבִשְׁנַת שְׁמֹנֶה־עֶשְׂרֵה בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בִּשְׁנַיִם וְעֶשְׂרִים לַחֹדֶשׁ
הָיָה דָבָר בְּבֵית נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ אַשּׁוּר לְהִנָּקֵם מִכָּל הָאָרֶץ כַּאֲשֶׁר
ב אָמָר: וַיִּקְרָא לְכָל עֲבָדָיו וּלְכָל שָׂרָיו וַיָּשֶׁת אִתָּם אֶת־סוֹד עֲצָתוֹ
ג וַיְכַל אֶת־כָּל־רִשְׁעַת הָאָרֶץ מִפִּיהוּ: וַיָּשִׁיבוּ פֶּה אֶחָד לְאַבֵּד כָּל־נֶפֶשׁ
ד אֲשֶׁר לֹא שָׁמְעוּ אֶל־דְּבַר פִּיו: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר נִגְמְרָה הָעֵצָה וַיִּקְרָא
נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ אַשּׁוּר אֶל־הוֹלוֹפֶרְנִיס שַׂר־צְבָאוֹ אֲשֶׁר הָיָה מִשְׁנֶה
ה לַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר אֵלָיו: כֹּה אָמַר הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל אֲדוֹן כָּל־הָאָרֶץ רְאֵה
אַתָּה תֵּצֵא מִלְּפָנַי וְתִקַּח אִתְּךָ אֲנָשִׁים גִּבּוֹרֵי כֹחַ עַד־מֵאָה וְעֶשְׂרִים
ו אֶלֶף וְחַיִל סוּסִים עִם־פָּרָשִׁים שְׁנֵים־עָשָׂר אָלֶף: וְיָצָאתָ לִקְרַאת
ז כָּל־הָאָרֶץ לַמַּעֲרָב אֲשֶׁר לֹא שָׁמְעוּ לִדְבַר פִּי: וְצִוִּיתָ אוֹתָם לְהָכִין
עָפָר וּמַיִם כִּי הִנְנִי יוֹצֵא בַּחֲמָתִי עֲלֵיהֶם וְכִסִּיתִי אֶת־כָּל־פְּנֵי הָאָרֶץ
ח בְּרַגְלֵי אַנְשֵׁי חֵילִי וּנְתַתִּי אוֹתָם לָבַז לָהֶם: וּמָלְאוּ חַלְלֵיהֶם אֶת־
ט נַחֲלֵיהֶם וְאֶת־אֲפִיקֵיהֶם וְנָהָר שׁוֹטֵף יִמָּלֵא מִפִּגְרֵיהֶם: וְאֶת־שִׁבְיָם
י אֶנְהַג אֶל־קְצוֹת כָּל־הָאָרֶץ: וְאַתָּה תֵּצֵא וְתֹאחֵז כָּל־גְּבוּלָם וְיִמָּסְרוּ
יא בְּיָדְךָ וְתִשְׁמֹר אוֹתָם לִי עַד־יוֹם שָׁפְטִי אוֹתָם: וַאֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ
לֹא תָחוֹס עֵינְךָ עֲלֵיהֶם מִתֵּת אוֹתָם לַהֶרֶג וּלְשָׁלָל בְּכָל־אַרְצְךָ:
יב—יג כִּי חַי אָנִי וּבְמַלְכוּתִי נִשְׁבַּעְתִּי אֲנִי דִבַּרְתִּי וְאֶעֱשֶׂה בְיָדִי: וְאַתָּה
אַל־תַּפֵּל דָּבָר אֶחָד מִדִּבְרֵי אֲדוֹנֶיךָ וְעָשֹׂה תַעֲשֶׂה כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ
יד וְלֹא תְאַחֵר לַעֲשׂוֹתוֹ: וַיֵּצֵא הוֹלוֹפֶרְנִיס מֵאֵת פְּנֵי אֲדוֹנָיו וַיִּקְרָא
טו לְכָל־הַשָּׂרִים וְהַפְּקִידִים וְרָאשֵׁי חֵיל אַשּׁוּר: וַיִּפְקֹד אֲנָשִׁים לַצָּבָא
כַּאֲשֶׁר צִוָּה לוֹ אֲדוֹנָיו מִסְפַּר שְׁתֵּים־עֶשְׂרֵה רִבּוֹא וּפָרָשִׁים מוֹרֵי
טז—יז קֶשֶׁת שְׁנֵים־עָשָׂר אָלֶף: וַיַּעֲרֹךְ אוֹתָם כְּמִשְׁפַּט צְבָא מִלְחָמָה: וַיִּקַּח
גְּמַלִּים וּפְרָדִים לְמַשָּׂאָם לָרֹב מְאֹד וְצֹאן וּבָקָר וְעִזִּים אֵין מִסְפָּר
יח לְמַאֲכָלָם: וְצֵידָה לְשֹׂבַע לְכָל אִישׁ וְאִישׁ וְזָהָב וְכֶסֶף הַרְבֵּה מְאֹד
יט הַמֶּלֶךְ: וַיֵּצֵא הוּא וְכָל חֵילוֹ לִפְנוֹת דֶּרֶךְ לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְנֶאצַּר
וּלְכַסּוֹת אֶת־כָּל־פְּנֵי הָאָרֶץ לַמַּעֲרָב בְּרִכְבָּם וּבְפָרָשָׁם וְאַנְשֵׁי חֵילָם:

ב היה דבר. כלו׳ התחילו לטפל בדבר. — סוד עצתו. כנראה הניח להם לגזור איך יעשה.—
א—ב ויגמר... καὶ συνετέλεσε πᾶσαν τὴν κακίαν τῆς γῆς ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ. ענין
ד המלות האלה אינו מבואר. — הולופרניס. כך נכתב השם הזה במדרשים, אולם ביוונית
ו הוא Ὀλοφέρνης = אלפרניס (על טיב האיש הזה ע׳ מבוא עמ׳ שמ״ו—שמ״ז). — להכין עפר
ז ומים. כמשפט המקבלים עול מלכות מדי ופרס. — כי הנני יוצא. כלומר, אם לא יעשו
י—טו כן. — ארצך. אולי יש כאן טעות סופרים, וצריך להיות ארצם. — שתים עשרה רבוא.

כ וַיֵּצֵא אִתָּם הָמוֹן רַב כָּיֶּלֶק אֵין מִסְפָּר וְכַחוֹל שֶׁעַל שְׂפַת הַיָּם כִּי
כא לֹא הָיָה מִסְפָּר לָהֶם: וַיִּסְעוּ מִנִּינְוֵה דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים אֶל־פְּנֵי
הַמִּישׁוֹר בֵּיקְטִילַת וַיַּחֲנוּ מִבֵּיקְטִילַת אֵצֶל הָהָר אֲשֶׁר מִשְּׂמֹאל
כב לְקִילִיקְיָה הָעֶלְיוֹן: וַיִּקַּח אֶת־כָּל חֵילוֹ הָרַגְלִי וְהַפָּרָשִׁים וְהָרֶכֶב וַיִּסַּע
כג מִשָּׁם אֶל־הָהָר: וַיַּכְרֵת אֶת־פּוּט וְאֶת־לוּד וַיָּבֹז אֶת־כָּל־בְּנֵי רַסִּים
כד וּבְנֵי יִשְׁמָעֵאל אֲשֶׁר לִפְנֵי הַמִּדְבָּר מִנֶּגֶב לְחֶלְיוֹן: וַיַּעֲבֹר נְהַר פְּרָת
וַיַּעֲבֹר בְּתוֹךְ אֶרֶץ אֲרַם נַהֲרַיִם וַיַּהֲרֹס אֶת־כָּל הֶעָרִים הַגְּבֹהוֹת
כה אֲשֶׁר עַל־הַנַּחַל עֶבְרוֹן עַד מְבוֹא הַיָּם: וַיִּלְכֹּד אֶת־חֶבֶל קִילִיקְיָה
וַיַּךְ אֶת־כָּל־הָעוֹמְדִים לְנֶגְדוֹ וַיָּבֹא עַד גְּבוּל יֶפֶת מִנֶּגֶב לְעֻמַּת עֲרָב:
כו וַיָּסָב אֶת־כָּל־בְּנֵי מִדְיָן וַיִּשְׂרֹף אָהֳלֵיהֶם בָּאֵשׁ וַיָּבָז גִּדְרוֹת צֹאנָם:
כז וַיֵּרֶד אֶל־עֵמֶק דַּמֶּשֶׂק בִּימֵי קְצִיר חִטִּים וַיְבַעֵר אֶת־כָּל־שְׂדוֹתָם
וַיִּתֵּן לְכִלָּיוֹן צֹאנָם וּבְקָרָם וַיָּבֹז אֶת־עָרֵיהֶם וַיַּשְׁחֵת אֶת־אַדְמָתָם וַיַּךְ
אֶת כָּל־בַּחוּרֵיהֶם לְפִי חָרֶב:

ג וַיִּפֹּל פַּחְדּוֹ וְיִרְאָתוֹ עַל־יוֹשְׁבֵי שְׂפַת הַיָּם עַל־אֲשֶׁר בְּצִידוֹן
וְצֹר וְיוֹשְׁבֵי סוּר וְעַכּוֹן וְכָל־יוֹשְׁבֵי יַבְנֶה וְהַיּוֹשְׁבִים בְּאַשְׁדּוֹד
ב וּבְאַשְׁקְלוֹן יָרְאוּ מִמֶּנּוּ מְאֹד: וַיִּשְׁלְחוּ אֵלָיו דִּבְרֵי שָׁלוֹם לֵאמֹר:
ג הִנֵּה אֲנַחְנוּ בְּנֵי הַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְנֶאצַּר נוֹפְלִים לְפָנֶיךָ אַרְצָה עֲשֵׂה לָנוּ
ד כַּטּוֹב בְּעֵינֶיךָ: הִנֵּה חוֹתֵינוּ וְכָל־מְקוֹמוֹתֵינוּ וְכָל־חֶלְקַת־חִטִּים וְהַצֹּאן
וְהַבָּקָר וְכָל־גִּדְרוֹת אָהֳלֵינוּ הִנָּם לְפָנֶיךָ לַעֲשׂוֹת לָהֶם כַּאֲשֶׁר יִיטַב
ה לָךְ: רְאֵה עָרֵינוּ וְיוֹשְׁבֵיהֶן עֲבָדִים לָךְ בֹּא עֲשֵׂה לָהֶם כְּכָל הַטּוֹב
ו בְּעֵינֶיךָ: וַיָּבֹאוּ הָאֲנָשִׁים אֶל־הוֹלוֹפֶרְנִיס וַיַּגִּידוּ לוֹ כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה:
ז וַיֵּרֶד אֶל־שְׂפַת הַיָּם הוּא וְכָל־חֵילוֹ וַיִּתֵּן מִשְׁמָר בֶּעָרִים הַבְּצוּרוֹת
ח וַיִּקַּח מֵאִתָּם אֲנָשִׁים נִבְחָרִים לְעֵזֶר־לוֹ: וַיָּבֹאוּ לִקְרָאתוֹ הֵם וְכָל־

כא מספרים אלו נראים גם כן מוגזמים. — דרך שלשת ימים. מנינוה עד גבול קיליקיא הרבה
יותר משלשה ימים. — ביקטילת. אפשר שזה שם סורי: בי — קטילת, כלומר מקום ההרג. —
ויחן. נראה שהולופרניס חכה שיצאו אליו האויבים למלחמה, וכאשר לא יצאו נסע הוא וחילו
כג אל ההר והכניע את יושביה. — פוט לוד רסיס חליון. כל המקומות האלה אינם ידועים לנו.—
כד פרת. נראה שזה היה סמוך למקורו בצפון. — עברון. אינו ידוע. ונראה שהיה בארץ
כה קיליקיה. — גבול יפת. אינו ידוע. —
ג. סור. Σουρ. ואפשר שהוא טעות סופרים, וצריך להיות דור הקרוב לצור. — וְעַכּוֹן. καὶ
ד Ὀκινα. אפשר שזה עַכּוֹ. — וכל מקומותינו. καὶ πᾶς τόπος ἡμῶν. אינו מבואר,
ואפשר שהוא טעות סופרים. — גדרות אהלינו. לכאורה היה מספיק לומר גדרותנו

ט סְבִיבוֹתֵיהֶם בִּכְתָרִים וּמְחוֹלוֹת וְתֻפִּים: וַיִּתֹּשׁ אֵת כָּל־גְּבוּלָם וַיְגַדַּע
אֶת־אֲשֵׁרֵיהֶם וַיְהִי בְּלִבּוֹ לְהַשְׁמִיד אֶת־כָּל־אֱלֹהֵי הָאָרֶץ בַּעֲבוּר
יַעַבְדוּ כָּל־הָעַמִּים אֶל־נְבוּכַדְנֶאצַּר לְבַדּוֹ וְכָל־לָשׁוֹן וְכָל־עָם יִקְרְאוּ
י בִשְׁמוֹ: וַיָּבֹא לִפְנֵי יִזְרְעֶאל קָרוֹב לְדוֹתַיִן אֲשֶׁר לְעֻמַּת־הַמִּשׁוֹר
יא הַגָּדוֹל אֲשֶׁר לִיהוּדָה: וַיַּחֲנוּ בֵּין גֶּבַע וּבֵין בֵּית־שְׁאָן וַיְהִי שָׁם חֹדֶשׁ
יָמִים עַד הֵאָסֵף אֵלָיו כָּל־צָרְכֵי חֵילוֹ:
ד וַיִּשְׁמְעוּ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל הַיּוֹשְׁבִים בִּיהוּדָה אֵת כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה
הוֹלוֹפֶרְנִיס שַׂר צְבָא נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ אַשּׁוּר לַגּוֹיִם וַאֲשֶׁר שָׁלַל אֶת־
ב מִקְדְּשֵׁיהֶם וְהֶחֱרִים אוֹתָם: וַיִּירְאוּ מִפָּנָיו מְאֹד מְאֹד וַיֵּצֶר לָהֶם עַל־
ג בֵּית יְיָ אֱלֹהֵיהֶם: כִּי זֶה לֹא כְבָר עָלוּ מִן הַגּוֹלָה וּמִקָּרוֹב נֶאֶסְפוּ
כָּל־בְּנֵי יְהוּדָה יַחְדָּו וּכְלֵי הַקֹּדֶשׁ וְהַמִּזְבֵּחַ וְהַבַּיִת נִקְדְּשׁוּ אַחַר
ד חִלּוּלָם: וַיִּשְׁלְחוּ אֶל־כָּל־גְּבוּל שֹׁמְרוֹן וְאֶל־קוֹנָה וּבֵית־חוֹרוֹן וּבַעַל־
ה מְעוֹן וִירִיחוֹ וְאֶל־חוֹבָה וַיְעֵזֶר וְאֶל־נַחַל שָׁלֵם: וַיִּתְפְּשׂוּ אֵת כָּל־
רָאשֵׁי הֶהָרִים הָרָמִים וַיְבַצְּרוּ אֶת־עָרֵי הַפְּרָזוֹת אֲשֶׁר בָּהֶם וַיָּכִינוּ בַר
ו לַמִּלְחָמָה כִּי אַךְ־זֶה קָצְרוּ אֶת־שְׂדוֹתֵיהֶם: וַיִּכְתֹּב יְהוֹיָקִים הַכֹּהֵן

ח לבד. — גבולם. τὰ ὅρια αὐτῶν. אולי יש פה טעות סופרים וצריך להיות τὰ ἱερὰ,
כלומר במותם. — יקראו בשמו. אולי חשבו היהודים שארתחששתא בקש לעשות עצמו
אלוה, ובאמת לא היה זה דרך מלכי פרס. ומפני זה חשבו קצת החוקרים כי נבוכדנצר בספר
ט הזה הוא כינוי לאנטיוכס אפיפנס, אולם יש הרבה דברים בספר נגד השטה הזאת. —
למשור. τοῦ πρίονος. נראה שהוא שם לרכסי הרים שיש להם צורה של משור. ויש שחשבו
שקרא המתרגם בטעות מַשּׂור במקום מִישׁוֹר, ואינו נכון, כי מה זה המישור הגדול אשר ליהודה? —
ליהודה. לכאורה זוהי כל ארץ היהודים בזמן ההוא, שהיתה כוללת גם את הר אפרים (וע'
מבוא עמ' שמ"ז). —

ד ג כי זה לא כבר. תימה, מה מתן טעם יש כאן ומאי שנא אם באו עתה או מכבר.
ויש לפרש הענין באופן זה: בפסוק הזה יש שלשה ענינים נגד שלשה הנזכרים בפסוק
הקודם. ועל שאמר שם וייראו מפניו מאד מאד נתן טעם כי זה לא כבר עלו מן הגולה,
כלומר מקצת מהם, ויראו שאם יבא הולופרניס בתוכם ישיב את אלה הבאים מקרוב למקומם
בגולה. ועל שאמר שם ויצר להם על ירושלם נתן טעם פה כי מקרוב נאספו כל העם, כלומר
נעשו עם אחד עם המרכז בירושלם, ועתה יראו פן יבוא הולופרניס ויחלק אותם עוד הפעם
לרשויות שונות. ועל שאמר שם ויצר להם על מקדש ה' נתן טעם כי נקדש אחר חילולו,
ועתה יראו פן יבוא ויחלל אותו עוד הפעם ויבטל את העבודה. ואפשר שהחילול הזה הוא
ד הריגת כהן גדול בבית המקדש המסופרת ע"י יוספוס (קדמוניות י"א ז', ע"ש). — וישלחו.
ה נראה שהשולחים היו אנשי הר אפרים ולא אנשי ירושלם. — אל־כל־גבול שמרון. נראה
מזה שבזמן ההוא היה שלום בין היהודים ובין השמרונים (ע' מבוא עמ' שמ"ז). — בית
חורון... נראה שכל המקומות האלה היו על הגבול של ארץ יהודה. ולא נאמר למה שלחו
ו שם. ונראה ששלחו לבקש עזרה או לזרזם למלחמה. — ויכתב. צריך עיון למה כתב אל שני

הַגָּדוֹל אֲשֶׁר הָיָה בַּיָּמִים הָהֵם בִּירוּשָׁלַיִם אֶל־יוֹשְׁבֵי בֵּית־אֱלוֹהַּ וּבֵית־
חוֹמוֹתַיִם אֲשֶׁר־מִנֶּגֶד לְיִזְרְעֶאל לִפְנֵי הָעֵמֶק אֲשֶׁר־קָרוֹב לְדוֹתָיִן:
ז לֵאמֹר לָהֶם אֲשֶׁר יִתְפְּשׂוּ אֶת־מַעֲלֵי הָהָר כִּי בָהֶם הָיָה הַדֶּרֶךְ לָבֹא
אֶל־יְהוּדָה וּבְנָקֵל יַעַצְרוּ אֶת־הָעוֹבְרִים כִּי צַר הַמָּבוֹא וְאֵין מָקוֹם רַק
ח לִשְׁנֵי אֲנָשִׁים לְבָד: וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר צִוָּה אוֹתָם יְהוֹיָקִים
ט הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וְזִקְנֵי עַם־יִשְׂרָאֵל הַיּוֹשְׁבִים בִּירוּשָׁלָיִם: וַיִּצְעֲקוּ כָל־
י אִישׁ יִשְׂרָאֵל אֶל־יְיָ בְּחָזְקָה וַיְעַנּוּ אֶת־נַפְשׁוֹתָם מְאֹד: הֵם וּנְשֵׁיהֶם
וְטַפָּם וּבְהֶמְתָּם וְכָל־גֵּר וְשָׂכִיר וְעֶבֶד מִקְנַת כֶּסֶף אֲשֶׁר לָהֶם שָׂמוּ
יא שַׂק עַל־מָתְנֵיהֶם: וַיִּפְּלוּ כָּל־אִישׁ יִשְׂרָאֵל וְאִשָּׁה וְיֶלֶד הַיּוֹשְׁבִים
בִּירוּשָׁלַיִם לִפְנֵי הַמִּקְדָּשׁ וַיָּשִׂימוּ עָפָר עַל־רֹאשָׁם וַיִּפְרְשׂוּ שַׂקֵּיהֶם לִפְנֵי
יב יְיָ: וַיְכַסּוּ אֶת־הַמִּזְבֵּחַ בְּשַׂק וַיִּזְעֲקוּ אֶל־אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל פֶּה אֶחָד בְּחָזְקָה
אֲשֶׁר לֹא יִתֵּן לָבַז טַפָּם וּנְשֵׁיהֶם לְשָׁלָל וְעָרֵי נַחֲלָתָם לְשַׁמָּה
יג וּמִקְדְּשֵׁיהֶם לְחִלּוּל וּלְחֶרְפָּה מְשׂוֹשׂ לַגּוֹיִם: וַיִּשְׁמַע יְיָ אֶת־קוֹלָם וַיַּרְא
אֶת־לַחֲצָם וַיָּצֻמוּ הָעָם יָמִים רַבִּים בְּכָל־יְהוּדָה וּבִירוּשָׁלַיִם לִפְנֵי מִקְדַּשׁ
יד יְיָ אֲדוֹן־כֹּל: וִיהוֹיָקִים הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וְכָל־הָעוֹמְדִים לִפְנֵי יְיָ הַכֹּהֲנִים
וְעוֹבְדֵי יְיָ חֲגוּרִים שַׂק בְּמָתְנֵיהֶם הִקְרִיבוּ עוֹלַת הַתָּמִיד וְאֶת־נִדְרֵי
טו הָעָם וְנִדְבוֹתָם: וַיְהִי אֵפֶר עַל־מִגְבְּעוֹתֵיהֶם וַיִּקְרְאוּ אֶל־יְיָ בְּכָל־עֹז
לִפְקֹד אֶת־כָּל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְטוֹבָה:
ה וַיֻּגַּד לְהוֹלוֹפֶרְנִיס שַׂר־צְבָא אַשּׁוּר כִּי בְנֵי יִשְׂרָאֵל הִתְעַתְּדוּ
לַמִּלְחָמָה וַיִּסְגְּרוּ אֶת־מְבוֹאוֹת הָהָר וַיְבַצְּרוּ כָּל־רֹאשׁ הַר גָּבֹהַּ וַיָּשִׂימוּ
ב מִכְשׁוֹלִים בַּמִּישׁוֹר: וַיִּחַר אַפּוֹ מְאֹד וַיִּקְרָא לְכָל־שָׂרֵי מוֹאָב וּפְקִידֵי
ג עַמּוֹן וְכָל־פַּחֲוֹת חֶבֶל הַיָּם: וַיֹּאמֶר לָהֶם הַגִּידוּ־נָא לִי בְּנֵי כְנַעַן מִי

המקומות האלה לבד. ויש לומר שבהיותם קרובים אל האויב היו צריכים חיזוק ביותר.
ואפשר גם כן שהם היו חשובים יותר מן השאר. — בית אלוה. Βετύλουα או Βαιτύλουα,
ובוולגאטה Betulia=בתוליה. ונראה מכל הפרטים הבאים בענין שהוא כינוי לשכם (ע' מבוא
עמ' שמ"ז). — בית חומותים. Βετομέσθαιμ. אינו ידוע. ויש שחשבו שהוא כינוי
ז–ח לשומרון. — לשני אנשים לבד. נראה שזה גוזמא. — זקני עם ישראל. אצל יוספוס
γερουσιά=סנהדרין בעברית. אבל אין סברה שהשתמש בעל ספר יהודית במלה הזאת. —
יג וישמע... אם כן מאי קאמר ויצם... ונראה שהמלות האלה אין זה מקומן, ואפשר שהיו
כתובים בגליון ונכנסו לתוך הספר. — אדון כל. κυρίου παντοκράτορος. לא ברור למה
יד בא הכינוי הזה כאן. — העומדים לפני יי. לכאורה הם שנקראו בתלמוד אנשי המשמר,
ועובדי ה' הם כהני המשמר. —

ה. ב–ו פחות. σατράπας. — ילדי כשדים. אולי כינה אותם אחיור כן, ולא בני אברהם

הָעָם הַזֶּה הַיּוֹשֵׁב בָּהָר וּמָה הֶעָרִים אֲשֶׁר הוּא יוֹשֵׁב בָּהֵן וּמַה־מִּסְפַּר
צְבָאוֹ וּבַמֶּה כֹּחָם וְתָקְפָּם גָּדוֹל וּמִי הוּא הַמֶּלֶךְ הָעוֹמֵד עֲלֵיהֶם הַהוֹלֵךְ
ד לִפְנֵי צְבָאָם׃ וּמַדּוּעַ הִפְנוּ עֹרֶף לְבִלְתִּי בֹא לִקְרָאתִי כְּכָל־יוֹשְׁבֵי
ה מַעֲרָב׃ וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַחְיוֹר רֹאשׁ כָּל־בְּנֵי עַמּוֹן יִשְׁמַע־נָא אֲדוֹנִי דָּבָר
מִפִּי עַבְדּוֹ וְאַגִּידָה לְּךָ אֱמֶת עַל־הָעָם הַזֶּה הַיּוֹשֵׁב בֵּין הֶהָרִים קָרוֹב
ו אֵלֶיךָ וְלֹא יֵצֵא דְבַר שֶׁקֶר מִפִּי עַבְדֶּךָ׃ הָעָם הַזֶּה יַלְדֵי כַשְׂדִּים
ז הֵם׃ וַיָּגֻרוּ מִימֵי קֶדֶם בַּאֲרַם נַהֲרַיִם כִּי לֹא אָבוּ לָלֶכֶת אַחֲרֵי אֱלֹהֵי
ח אֲבוֹתֵיהֶם אֲשֶׁר הָיוּ בְּאֶרֶץ כַּשְׂדִּים׃ וַיָּסֻרוּ מִדֶּרֶךְ אֲבוֹתֵיהֶם וַיִּשְׁתַּחֲווּ
לֵאלֹהֵי הַשָּׁמַיִם הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִכִּירוּ וַיְגָרְשׁוּ אוֹתָם מֵעַם פְּנֵי
ט אֱלֹהֵיהֶם וַיָּנֻסוּ לַאֲרַם נַהֲרַיִם וַיָּגֻרוּ שָׁם יָמִים רַבִּים׃ וַיֹּאמֶר לָהֶם
אֱלֹהֵיהֶם לָצֵאת מֵאֶרֶץ מְגוּרֵיהֶם וְלָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן וַיֵּשְׁבוּ שָׁם
י וַיִּמָּלְאוּ זָהָב וָכֶסֶף וּבְמִקְנֶה רַב מְאֹד׃ וַיֵּרְדוּ מִצְרַיְמָה כִּי כִסָּה הָרָעָב
אֶת אֶרֶץ כְּנַעַן וַיָּגֻרוּ שָׁם עַד־אֲשֶׁר כִּלְכְּלוּ וַיִּהְיוּ שָׁם לָרֹב מְאֹד וְלֹא
יא הָיָה מִסְפָּר לְזַרְעָם׃ וַיָּקָם עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיִּתְחַכְּמוּ עֲלֵיהֶם
יב בַּעֲבוֹדָה וּבִלְבֵנִים וַיְעַנּוּ אוֹתָם וַיָּשִׂימוּ אוֹתָם לַעֲבָדִים׃ וַיִּצְעֲקוּ אֶל־
אֱלֹהֵיהֶם וַיַּךְ אֶרֶץ מִצְרַיִם נְגָעִים אֲשֶׁר אֵין לָהֶם תְּעָלָה וַיְגָרְשׁוּ אוֹתָם
יג–יד הַמִּצְרִים מִפְּנֵיהֶם׃ וַיּוֹבֵשׁ הָאֱלֹהִים אֶת־יַם סוּף לִפְנֵיהֶם׃ וַיּוֹלֶךְ
טו אוֹתָם בְּדֶרֶךְ סִינַי וְקָדֵשׁ בַּרְנֵעַ וַיּוֹרִישׁוּ כָּל־יוֹשְׁבֵי הַמִּדְבָּר׃ וַיֵּשְׁבוּ
בְּאֶרֶץ הָאֱמֹרִי וַיַּשְׁמִידוּ אֶת־כָּל־הַחֶשְׁבּוֹנִים בְּתָקְפָּם וַיַּעַבְרוּ אֶת־
טז הַיַּרְדֵּן וַיִּנְחֲלוּ אֶת־כָּל־הָהָר׃ וַיְגָרְשׁוּ מִפְּנֵיהֶם אֶת־הַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי
יז וְהַיְבוּסִי וְהַשִּׁכְמִי וְכָל־הַגִּרְגָּשִׁי וַיֵּשְׁבוּ בָהּ יָמִים רַבִּים׃ וְכָל־אֲשֶׁר לֹא
חָטְאוּ לֵאלֹהֵיהֶם הָיָה לָהֶם טוֹב כִּי אֱלֹהִים שׂוֹנֵא עַוְלָה הָיָה עִמָּהֶם׃
יח וְכַאֲשֶׁר סָרוּ מִן־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר פָּקַד אוֹתָם וַיֹּאבְדוּ בְּמִלְחָמוֹת רַבּוֹת
עַד־מְאֹד וַיִּגָּלוּ אֶל־אֶרֶץ לֹא־לָהֶם וּבֵית אֱלֹהֵיהֶם הוּרַד לֶעָפָר
יט וְעָרֵיהֶם נִתְּנוּ בְּיַד אוֹיְבֵיהֶם׃ וְעַתָּה כַּאֲשֶׁר צָעֲקוּ אֶל־אֱלֹהֵיהֶם עָלוּ
מִן־הַגּוֹלָה אֲשֶׁר נָפֹצוּ שָׁם וַיֹּאחֲזוּ בִּירוּשָׁלַיִם אֲשֶׁר־שָׁם מִקְדָּשָׁם
כ וַיֵּשְׁבוּ בָּהָר כִּי הָיָה חָרֵב׃ וְעַתָּה אֲדוֹנִי אִם יֵשׁ בָּעָם הַזֶּה עָוֹן

ח–ט יצדק ויעקב, להגדיל ערכם בעיני הולופרניס. — ויגרשו. הכשדים. — וימלאו. θύν θησαν
י–טו καὶ ἐπλη χρυσίῳ καί ἀργυρίῳ καὶ ἐν κτήμασι πολλοῖς. הלשון קצת מוזר. — עד אשר
כלכלו. μέχρις οὗ διετράφησαν. העניין אינו מבואר כל כך. — והשכמי. καὶ τὸν
Συχεμ. הוא החוי. ואפשר שכינה אותם אחיור כן מפני שהיה חיל הולופרניס קרוב לעיר
יט שכם. — בה. בארץ. — כי היה חרב. כלומר, לא היו צריכים לגרש עם אחר ממנו. —

וַיֶּחֶטְאוּ לֵאלֹהֵיהֶם וְאִם־נִרְאָה כִּי יֵשׁ בָּהֶם הַמִּכְשׁוֹל הַזֶּה וְעָלִינוּ
כא וְנוּכַל לָהֶם׃ וְאִם אֵין בָּהֶם עֲבֵרָה יַעֲבָר־נָא אֲדוֹנִי מֵהֶם פֶּן־יָגֵן
כב עֲלֵיהֶם אֱלֹהֵיהֶם וְנִהְיֶה לְחֶרְפָּה בְּעֵינֵי כָל־הָאָרֶץ׃ וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כִּלָּה
אַחְיוֹר לְדַבֵּר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיִּלֹּנוּ כָל־הָעָם הָעוֹמֵד עַל־הַמִּשְׁכָּן
סָבִיב וַיֹּאמְרוּ שָׂרֵי הוֹלוֹפֶרְנִיס וְכָל־יוֹשְׁבֵי חֶבֶל הַיָּם וּמוֹאָב לְהַכּוֹת
כג אוֹתוֹ לֵאמֹר׃ לֹא נִירָא מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כִּי הִנֵּה עַם אֲשֶׁר אֵין
כד בּוֹ כֹחַ וּגְבוּרָה לַמִּלְחָמָה׃ לָכֵן נַעֲלֶה וְיִהְיוּ לְבָרוֹת לְכָל־חֵילְךָ
אֲדוֹנֵנוּ הוֹלוֹפֶרְנִיס׃

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר תַּמָּה תְלוּנַת הָעָם אֲשֶׁר סָבִיב לָעֵדָה וַיֹּאמֶר
הוֹלוֹפֶרְנִיס שַׂר־צְבָא אַשּׁוּר אֶל־אַחְיוֹר לְעֵינֵי כָל־קְהַל בְּנֵי נֵכָר
ב וּלְכָל־בְּנֵי מוֹאָב׃ וּמִי אַתָּה אַחְיוֹר וּשְׂכִירֵי אֶפְרַיִם אֲשֶׁר נִבֵּאתָ
בְּתוֹכֵנוּ כְּהַיּוֹם וַתֹּאמֶר לְבִלְתִּי הִלָּחֵם בְּזֶרַע יִשְׂרָאֵל כִּי אֱלֹהֵיהֶם
יָגֵן עֲלֵיהֶם וּמִי אֱלֹהִים אִם־לֹא נְבוּכַדְנֶאצַּר הוּא יִשְׁלַח יָדוֹ וִיאַבֵּד
ג אוֹתָם מֵעַל פְּנֵי הָאָרֶץ וְלֹא יַצִּילֵם אֱלֹהֵיהֶם׃ וַאֲנַחְנוּ עֲבָדָיו נַכֵּם
ד כְּמוֹ אִישׁ אֶחָד וְלֹא יַעַמְדוּ לִפְנֵי שַׁעֲטַת סוּסֵינוּ׃ כִּי אִם נִרְמֹס
אוֹתָם בָּהֶם וְהָרֵיהֶם יִרְווּ מִדָּמָם וְאַדְמָתָם תִּמָּלֵא מִגְוִיֹּתֵיהֶם וְלֹא
תִתְיַצֵּב עֵקֶב רַגְלָם בְּפָנֵינוּ כִּי אִם־אָבֹד יֹאבֵדוּן אָמַר הַמֶּלֶךְ
נְבוּכַדְנֶאצַּר אֲדוֹן כָּל־הָאָרֶץ כִּי הוּא אָמַר וְלֹא יָשׁוּב דְּבָרוֹ רֵיקָם׃
ה וְאַתָּה אַחְיוֹר שְׂכִיר עַמּוֹן אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּיוֹם רִשְׁעֶךָ׃
לֹא תִרְאֶה עוֹד פָּנַי מִן הַיּוֹם הַזֶּה עַד אֲשֶׁר אֶנָּקֵם מִזֶּרַע הַיּוֹצְאִים
ו מִמִּצְרָיִם׃ וְאָז תִּדְקֹר מָתְנֶיךָ חֶרֶב חֵילִי וּבַרְזֶל עֲבָדַי וְתִפֹּל בְּתוֹךְ
ז חַלְלֵיהֶם כַּאֲשֶׁר אָשׁוּב׃ וְעַתָּה יַעֲמִידוּ אוֹתְךָ עֲבָדַי בָּהָר וְיָשִׂימוּ
ח אוֹתְךָ בְּאַחַת הֶעָרִים אֲשֶׁר בַּמַּעֲלוֹת׃ וְלֹא תָמוּת עַד־אֲשֶׁר תֹּאבַד
ט עִמָּהֶם׃ וְאִם־תְּקַוֶּה בְלִבְּךָ אֲשֶׁר לֹא יִתָּפְשׂוּ גַּם פָּנֶיךָ אַל־יִפְּלוּ אֲנִי
י דִּבַּרְתִּי וְלֹא יִפֹּל דָּבָר מִדְּבָרָי׃ וַיֹּאמֶר הוֹלוֹפֶרְנִיס לַעֲבָדָיו אֲשֶׁר
שָׁם בְּאָהֳלוֹ לִתְפֹּשׂ אֶת־אַחְיוֹר וְלָשֵׂאת אוֹתוֹ אֶל־בֵּית־אֱלוֹהַּ
יא וּלְהַסְגִּירוֹ בְּיַד בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל׃ וַיִּקָּחֻהוּ עֲבָדָיו וַיּוֹלִיכוּ אוֹתוֹ אֶל־מִחוּץ

ו בני נכר. ἀλλοφύλων. בתרגום הע׳ נקראו תמיד הפלשתים בשם הזה, ולפי הנראה
א מוסב כאן על המון גוים רבים שבמחנה אשור. — ולכל־בני מואב. המלות האלה נראות
ב מיותרות. — אפרים. תימה: אם לא ידע הולופרניס את טיב בני ישראל בכלל איך ידע שם
ה אפרים? — ואפשר שהיה הלשון שכירי אפרים שם גנאי לבני עמון מימי קדם. — שכיר עמון.
ט μισθωτὲ τοῦ Ἀμμων, כלומר מבני עמון. — גם פניך אל־יפלו. לשון לעג והיתול. —

לַמַּחֲנֶה אֶל־הַבִּקְעָה וַיִּסְעוּ מִתּוֹךְ הַבִּקְעָה אֶל־הָהָר וַיָּבֹאוּ אֶל־הַמַּעְיָנוֹת
יב אֲשֶׁר מִתַּחַת לְבֵית־אֱלוֹהַּ׃ וַיְהִי כַּאֲשֶׁר רָאוּ אוֹתָם אַנְשֵׁי הָעִיר עַל־רֹאשׁ
הָהָר וַיִּשְׂאוּ אֶת־כְּלֵי מִלְחַמְתָּם וַיֵּצְאוּ מִן־הָעִיר אֶל־רֹאשׁ הָהָר וְכָל־אִישׁ
יג קוֹלֵעַ בַּקֶּלַע עָצְרוּ אוֹתָם לַעֲלוֹת וַיַּדּוּ אֶבֶן בָּם׃ וַיֵּרְדוּ אֶל־שִׁפּוּלֵי הָהָר
וַיַּאַסְרוּ אֶת־אַחְיוֹר וַיַּעַזְבֻהוּ מֻשְׁלָךְ בְּתַחְתִּית הָהָר וַיָּשֻׁבוּ אֶל־
יד אֲדוֹנֵיהֶם וַיֵּרְדוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל מִן־הָעִיר וַיַּעַמְדוּ עָלָיו וַיְפַתְּחוּ אוֹתוֹ
טו וַיְבִיאוּהוּ אֶל־בֵּית־אֱלוֹהַּ וַיַּעֲמִידוּ אוֹתוֹ לִפְנֵי רָאשֵׁי הָעִיר׃ אֲשֶׁר הָיוּ
בַּיָּמִים הָהֵם עֻזִּיָּה בֶּן־מִיכָה מִשֵּׁבֶט שִׁמְעוֹן וְכַבְּרִי בֶּן־עָתְנִיאֵל
טז וְכַרְמִי בֶּן־מַלְכִּיאֵל׃ וַיִּקְרְאוּ אֶל־כָּל־זִקְנֵי הָעִיר וַיָּרֻצוּ גַּם כָּל־בָּחוּר
וְהַנָּשִׁים אֶל־הַקָּהָל וַיַּעֲמִידוּ אַחְיוֹר בְּתוֹךְ הָעָם וַיִּשְׁאַל אוֹתוֹ עֻזִּיָּה
יז מֶה הָיָה לוֹ׃ וַיַּעַן וַיַּגֵּד לָהֶם אֶת־דִּבְרֵי עֲדַת הוֹלוֹפֶרְנִים וְכָל־
הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּתוֹךְ פְּקִידֵי אַשּׁוּר וְכָל אֲשֶׁר הִתְפָּאֵר
יח הוֹלוֹפֶרְנִים עַל בֵּית יִשְׂרָאֵל׃ וַיִּפְּלוּ הָעָם עַל־פְּנֵיהֶם וַיִּשְׁתַּחֲווּ לַיְיָ
יט וַיִּקְרְאוּ בְּקוֹל גָּדוֹל׃ יְיָ אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם הַשְׁקִיפָה אֶל־זְדוֹנָם וְרַחֵם
כ עַל־עֳנִי עַמֵּנוּ וְהַבִּיטָה אֶל־פְּנֵי מְקֻדָּשֶׁיךָ בַּיּוֹם הַזֶּה׃ וַיְנַחֲמוּ אֶת־
כא אַחְיוֹר וַיְהַלְלוּ אוֹתוֹ מְאֹד׃ וַיּוֹלִיכֵהוּ עֻזִּיָּה מִן הַקָּהָל אֶל־בֵּיתוֹ וַיַּעַשׂ
מִשְׁתֶּה לַזְּקֵנִים וַיִּקְרְאוּ לֵאלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לְעֶזְרָה כָּל הַלָּיְלָה׃

ז וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַיֹּאמֶר הוֹלוֹפֶרְנִים לְכָל חֵילוֹ וּלְכָל הָעָם אֲשֶׁר
בָּאוּ לְעֶזְרָתוֹ לַעֲבוֹר אֶל־בֵּית־אֱלוֹהַּ וְלִתְפֹּשׂ אֶת־מַעֲלוֹת הָהָר
ב וּלְהִתְגָּרוֹת בִּבְנֵי־יִשְׂרָאֵל׃ וַיִּסַּע בַּיּוֹם הַהוּא כָּל־אִישׁ חַיִל בָּהֶם וַיְהִי
מִסְפָּרָם אַנְשֵׁי חַיִל מֵאָה וְשִׁבְעִים אֶלֶף רַגְלִי וּשְׁנֵים־עָשָׂר אֶלֶף
פָּרָשִׁים מִלְּבַד הַכֵּלִים וְכָל־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָיוּ אֶצְלָם מִסְפָּר רַב
ג מְאֹד׃ וַיַּחֲנוּ בָּעֵמֶק קָרוֹב לְבֵית אֱלוֹהַּ עַל־הָעַיִן וַיִּטּוּ לָרֹחַב אֶל־
דֹּתָן וְעַד־אָבֵל מַיִם וּלְאֹרֶךְ מִבֵּית אֱלוֹהַּ עַד־קִימוֹן אֲשֶׁר לְנֹכַח
ד יִזְרְעֶאל׃ וַיְהִי כַּאֲשֶׁר רָאוּ אוֹתָם בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל וַיִּבָּהֲלוּ מְאֹד וַיֹּאמְרוּ
אִישׁ אֶל־אָחִיו עַתָּה יְלַחֲכוּ אֵלֶּה אֶת־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ וְלֹא יִשְׂאוּ
ה אוֹתָם הֶהָרִים הַגְּבוֹהִים וְלֹא הַנְּחָלוֹת וְהַגְּבָעוֹת׃ וַיִּקְחוּ אִישׁ כְּלֵי
מִלְחַמְתּוֹ וַיַּדְלִיקוּ מְדוּרוֹת בַּמִּגְדָּלִים וַיַּעַמְדוּ עַל הַמִּשְׁמָר כָּל־הַלָּיְלָה

יב—יט עַל־רֹאשׁ הָהָר. המלות האלה נראות מיותרות, ואולי הן טעות סופרים. — מְקֻדָּשֶׁיךָ. τῶν ἡγιασμένων σοι. נראה שעל עצמם היו מדברים. —

ז ג—ה אבל מים. Ἀβελμαιν. אינו ידוע. גם קימון אינו ידוע. — מדורות. πυρὰς. —

ו הַהוּא׃ וַיְהִי בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי וַיּוֹצֵא הוֹלוֹפֶרְנִים אֶת־כָּל־פָּרָשָׁיו לְעֵינֵי
ז בְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָיוּ בְּבֵית־אֱלוֹהַּ׃ וַיַּחְקֹר אֶת־מַעֲלוֹת הָעִיר וַיָּתַר
אֶת מַעְיְנוֹת הַמַּיִם וַיִּתְפֹּשׂ אוֹתָם וַיַּעֲמֵד עֲלֵיהֶם אַנְשֵׁי צָבָא לְמִשְׁמָר
ח וַיָּשָׁב אֶל־עַמּוֹ׃ וַיִּגְּשׁוּ אֵלָיו כָּל־נְשִׂיאֵי בְּנֵי עֵשָׂו וְכָל רָאשֵׁי עַם
ט מוֹאָב וּפְקִידֵי חֶבֶל הַיָּם וַיֹּאמְרוּ׃ יִשְׁמַע אֲדוֹנִי אֶת־דְּבָרֵנוּ וְאַל־יְהִי
י בְחֵילְךָ פֶּגַע׃ כִּי עַם זֶה בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל אֵינָם בּוֹטְחִים עַל־חֲנִיתוֹתֵיהֶם
כִּי אִם־עַל־גָּבְהֵי הֶהָרִים אֲשֶׁר הֵם יוֹשְׁבִים בָּהֶם כִּי קָשֶׁה לָבֹא
יא אֶל־רָאשֵׁי הָרֵיהֶם׃ וְעַתָּה אֲדוֹנִי אַל־תִּלָּחֵם אִתָּם בְּדֶרֶךְ מִלְחֶמֶת
יב מַעֲרֶכֶת וְלֹא יִפֹּל מֵחֵילְךָ אִישׁ אֶחָד׃ שֵׁב בְּמַחֲנֶיךָ אַתָּה וְכָל־אַנְשֵׁי
יג חֵילֶךָ וְיֹאחֲזוּ עֲבָדֶיךָ אֶת־מַעְיַן הַמַּיִם הַיּוֹצֵא מִתַּחְתִּית הָהָר׃ כִּי
מִשָּׁם יִשְׁאֲבוּ מַיִם כָּל יוֹשְׁבֵי בֵית־אֱלוֹהַּ וְכִלָּה אוֹתָם הַצָּמָא וְיִמְסְרוּ
אֶת־עִירָם וַאֲנַחְנוּ וְעַמֵּנוּ נַעֲלֶה עַל־רָאשֵׁי הֶהָרִים הַקְּרוֹבִים וְחָנִינוּ
יד עֲלֵיהֶם לְבִלְתִּי תֵת אִישׁ אֶחָד לָצֵאת מִן־הָעִיר׃ וְיִמַּסּוּ בָרָעָב הֵם
וּבְנֵיהֶם וּבְטֶרֶם בֹּא הַחֶרֶב עֲלֵיהֶם יִתְעַטְּפוּ בִּרְחוֹבוֹת מוֹשְׁבוֹתֵיהֶם׃
טו וַהֲשֵׁבוֹתָ לָהֶם גְּמוּל רָע עַל־אֲשֶׁר מָרְדוּ וְלֹא קִבְּלוּ פָּנֶיךָ בְּדִבְרֵי
טז שָׁלוֹם׃ וַיִּיטְבוּ דִבְרֵיהֶם בְּעֵינֵי הוֹלוֹפֶרְנִים וּבְעֵינֵי כָל־עֲבָדָיו וַיְצַו
יז לַעֲשׂוֹת כַּאֲשֶׁר דִּבֵּרוּ׃ וַיִּסַּע מַחֲנֵה בְנֵי־עַמּוֹן וְאִתָּם חֲמֵשֶׁת אֲלָפִים
מִבְּנֵי אַשּׁוּר וַיַּחֲנוּ בָּעֵמֶק וַיִּתְפְּשׂוּ הַמַּיִם וְהַמַּעְיָנוֹת אֲשֶׁר לִבְנֵי
יח יִשְׂרָאֵל׃ וַיַּעֲלוּ בְּנֵי עֵשָׂו וּבְנֵי עַמּוֹן וַיַּחֲנוּ בָּהָר לְעֻמַּת דֹּתָן וַיִּשְׁלְחוּ
מֵהֶם נֶגְבָּה וָקֵדְמָה לְעֻמַּת עַקְרָבָה אֲשֶׁר אֵצֶל כּוּז אֲשֶׁר עַל־הַנַּחַל
מַחְמוּר וּשְׁאָר מַחֲנֵה אַשּׁוּר חָנוּ בַּמִּישׁוֹר וַיְכַסּוּ אֶת־כָּל־פְּנֵי הָאָרֶץ
יט וְאָהֳלֵיהֶם וּכְלֵיהֶם נְמוּשִׁים הָמוֹן גָּדוֹל וַיִּהְיוּ לָרֹב מְאֹד׃ וַיִּצְעֲקוּ בְנֵי
יִשְׂרָאֵל אֶל־יְיָ אֱלֹהֵיהֶם כִּי קָצְרָה רוּחָם כִּי סְבָבוּם כָּל־אוֹיְבֵיהֶם
כ וְלֹא הָיָה בְיָדָם לְהִמָּלֵט מִתּוֹכָם׃ וַיָּסֹבּוּ אוֹתָם כָּל־מַחֲנֵה אַשּׁוּר
הָרֶגֶל וְהָרֶכֶב וְהַפָּרָשִׁים שְׁלֹשִׁים וְאַרְבָּעָה יָמִים וַיִּכְלוּ לְכָל־יוֹשְׁבֵי
כא בֵית־אֱלוֹהַּ כָּל־הַמַּיִם אֲשֶׁר בִּכְלֵיהֶם׃ וַיֶּחְסְרוּ הַבּוֹרוֹת וְלֹא הָיָה לָהֶם
כב לִשְׁתּוֹת לָשֹׂבַע יוֹם אֶחָד כִּי בַמִּדָּה נָתְנוּ לָהֶם לִשְׁתּוֹת׃ וַתֵּבֶל נֶפֶשׁ
הַטַּף וַיִּתְעַלְּפוּ הַנָּשִׁים וְהַבַּחוּרִים מִן־הַצָּמָא וַיִּפְּלוּ בִּרְחוֹבוֹת הָעִיר
כג וּבְפִתְחֵי הַשְּׁעָרִים וְלֹא הָיָה לָהֶם עוֹד כֹּחַ׃ וַיִּתְקַבְּצוּ כָל־הָעָם עַל־
עֻזִּיָּה וְרָאשֵׁי הָעִיר הַנְּעָרִים וְהַנָּשִׁים וְהַטַּף וַיִּצְעֲקוּ קוֹל גָּדוֹל וַיֹּאמְרוּ

יז—יח המים. אולי הם בורות שהיו מים צבורים שם. — עקרבה. Ἐγρεβηλ. וכי כוז=Χους הם

כד לִפְנֵי הַזְּקֵנִים: יִשְׁפֹּט יְיָ בֵּינֵיכֶם וּבֵינֵינוּ אֲשֶׁר הֲרֵעֹתֶם לָנוּ לְבִלְתִּי
כה דַּבֵּר שָׁלוֹם עִם־בְּנֵי אַשּׁוּר: וְעַתָּה אֵין עוֹזֵר לָנוּ כִּי מְכָרָנוּ אֱלֹהֵינוּ
כו בְּיָדָם לִנְפֹּל לִפְנֵיהֶם בְּצָמָא וּבְעִנְיָן רָע וּבְאָבְדָן גָּדוֹל: וְעַתָּה קִרְאוּ
כז לָהֶם וּתְנוּ כָל־הָעִיר לָבֹז לְעַם הוֹלוֹפֶרְנִיס וּלְכָל־חֵילוֹ: כִּי טוֹב לָנוּ
הֱיוֹת לָהֶם לְשָׁלָל כִּי נִהְיֶה לָהֶם עֲבָדִים וּתְחִי נַפְשֵׁנוּ וְלֹא נִרְאֶה
כח בְּמוֹת טַפֵּנוּ לְעֵינֵינוּ וּבְהִתְעַטֵּף נֶפֶשׁ נָשֵׁינוּ וְעוֹלָלֵינוּ: הַעִידֹנוּ בָכֶם
הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וֵאלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ הַפֹּקֵד עָלֵינוּ עֲוֹנוֹתֵינוּ וַעֲוֹנוֹת
כט אֲבוֹתֵינוּ אֲשֶׁר לֹא יַעֲשֶׂה כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַיּוֹם הַזֶּה: וַתְּהִי אֲנָקַת
ל הָעָם גְּדוֹלָה מְאֹד כֻּלָּם יַחַד וַיִּצְעֲקוּ אֶל־אֱלֹהִים בְּקוֹל גָּדוֹל: וַיֹּאמֶר
לָהֶם עֻזִּיָּה חִזְקוּ אַחַי וְנִתְחַזֵּק עוֹד חֲמִשָּׁה יָמִים אוּלַי יִפְנֶה יְיָ אֱלֹהֵינוּ
לא לְרַחֵם עָלֵינוּ כִּי לֹא יַעַזְבֵנוּ לָנֶצַח: וְאִם יַעַבְרוּ הַיָּמִים הָאֵלֶּה וְלֹא
לב תָבֹא עֶזְרָה וְעָשִׂיתִי כְּדִבְרֵיכֶם: וַיְפַזֵּר אֶת־הָעָם לִמְקוֹמוֹ וַיֵּלְכוּ אֶל־
הַחוֹמוֹת וְהַמִּגְדָּלִים וַיְשַׁלַּח הַנָּשִׁים וְהַטַּף אֶל־בָּתֵּיהֶם וַיִּהְיוּ בְּצָרָה
גְּדוֹלָה בְּתוֹךְ הָעִיר:

ח וַתִּשְׁמַע בַּיָּמִים הָהֵם יְהוּדִית בַּת־מְרָרִי בֶּן־עוּץ בֶּן־יוֹסֵף בֶּן־
עֻזִּיאֵל בֶּן־חִלְקִיָּה בֶּן־חֲנַנְיָה בֶּן־גִּדְעוֹן בֶּן־רְפָאֵל בֶּן־אֲחִיטוּב בֶּן־אֵלִיָּהוּ
בֶּן־חִלְקִיָּהוּ בֶּן־אֱלִיאָב בֶּן־נְתַנְאֵל בֶּן־שְׁלֻמִיאֵל בֶּן־צוּרִישַׁדַּי בֶּן־יִשְׂרָאֵל:
ב וְשָׁם אִישָׁהּ מְנַשֶּׁה מִמִּשְׁפַּחְתָּהּ וּמִבֵּית אָבִיהָ וַיָּמָת בִּימֵי קְצִיר שְׂעֹרִים:
ג כִּי עָמַד עַל־הַמְאַלְּמִים הָאֲלֻמָּה בַּשָּׂדֶה וַיַּךְ הַחֹם עַל־רֹאשׁוֹ וַיִּפֹּל
לַמִּשְׁכָּב בְּבֵית־אֱלוֹהַּ עִירוֹ וַיִּקְבְּרֻהוּ עִם־אֲבוֹתָיו בַּשָּׂדֶה אֲשֶׁר בֵּין
ד דֹּתָן וּבַעַל עָמוֹן: וַתְּהִי יְהוּדִית בְּבֵיתָהּ מִתְאַלְמֶנֶת שָׁלֹשׁ שָׁנִים
ה וְאַרְבָּעָה חֳדָשִׁים: וַתַּעַשׂ לָהּ אֹהֶל עַל־גַּג בֵּיתָהּ וַתָּשֶׂם שַׂק עַל־
ו מָתְנֶיהָ וַתִּלְבַּשׁ בִּגְדֵי אַלְמְנוּתָהּ: וַתָּצָם כָּל־יְמֵי אַלְמְנוּתָהּ לְבַד מִכָּל־
עֶרֶב שַׁבָּת וְשַׁבָּת וְעֶרֶב רֹאשׁ חֹדֶשׁ וְרֹאשׁ חֹדֶשׁ וּמוֹעֲדִים וְיָמִים

כח הם מקומות בסביבות שכם. — מחמור. אינו ידוע. — אשר לא יעשה... כן הוא ביוונית,
אבל ברומית: אשר תעשו..., כלומר אשר תמסרו העיר. וגירסה ראשונה נראית עיקר, והוא
לב כעין תפלה ואינו שייך לשלעיל. — למקומו. εἰς τὴν ἑαυτοῦ παρεμβολήν= אל מחנהו,
והלשון קצת מוזר. —

ח א ותשמע. ולא נאמר מה שמעה. ואולי רצה המחבר לרמוז ששמעה קול מן השמים.—
ב וימת בימי קציר שעורים. טעם הזכרת הפרטים האלה אינו ברור. ואולי יש בהם רמז
ג שמנשה זה מת על ידי הפרסים, ולכן רצתה יהודית להנקם מהם. — מתאלמנת χηρεύουσα.
ו נראה שבקשה לפרוש מן העולם ולהתהלך עם האלהים. — ימים טובים. χαρμουνῶν.

ז טוֹבִים לְבֵית יִשְׂרָאֵל: וַתְּהִי יְפַת תֹּאַר וְטוֹבַת מַרְאֶה מְאֹד וַיַּעֲזֹב לָהּ
מְנַשֶּׁה אִישָׁהּ זָהָב וָכֶסֶף וַעֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת וּמִקְנֶה וְשָׂדוֹת וַתֵּשֶׁב
ח עִמָּהֶם: וְלֹא הָיָה הַמּוֹצִיא עָלֶיהָ דָּבָר רָע כִּי יָרְאָה אֶת־יְיָ מְאֹד:
ט וַתִּשְׁמַע אֶת־דִּבְרֵי הָעָם הָרָעִים עַל־רֹאשׁ הָעִיר כִּי קָצְרָה נַפְשָׁם
בְּחֹסֶר מַיִם וַתִּשְׁמַע יְהוּדִית אֶת־כָּל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵיהֶם
עֻזִּיָּה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לָהֶם לִמְסֹר אֶת־הָעִיר אַחֲרֵי חֲמִשָּׁה יָמִים לִבְנֵי
י אַשּׁוּר: וַתְּשַׁלַּח אֶת־מֵינִקְתָּהּ הַמּשֶׁלֶת עַל־כָּל־אֲשֶׁר לָהּ וַתִּקְרָא לְעֻזִּיָּה
יא וּלְכַבְּרִי וּלְכַרְמִי זִקְנֵי עִירָהּ: וַיָּבֹאוּ אֵלֶיהָ וַתֹּאמֶר לָהֶם שִׁמְעוּ־נָא
אֵלַי רָאשֵׁי יוֹשְׁבֵי בֵית־אֱלוֹהַּ כִּי לֹא נָכוֹן הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם לִפְנֵי
הָעָם בַּיּוֹם הַזֶּה וַתָּקִימוּ הַשְּׁבוּעָה אֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם בֵּין יְיָ וּבֵינֵיכֶם
וַתֹּאמְרוּ לִמְסֹר אֶת־הָעִיר לְאוֹיְבֵיכֶם אִם־לֹא יִפְנֶה בָהֶם יְיָ לָכֶם
יב לְעֶזְרָה: וְעַתָּה מִי אַתֶּם אֲשֶׁר נִסִּיתֶם אֶת־יְיָ בַּיּוֹם הַזֶּה וַתַּעַמְדוּ תַּחַת
יג אֱלֹהִים בְּקֶרֶב בְּנֵי אָדָם: וְעַתָּה דִּרְשׁוּ שַׁדַּי וְלֹא תַכִּירוּהוּ עַד־עוֹלָם:
יד כִּי הִנֵּה חֵקֶר לֵבַב אֱנוֹשׁ לֹא תִמְצְאוּ וְדַרְכֵי שִׂכְלוֹ לֹא תַשִּׂיגוּ וְאֵיךְ
תַּחְקְרוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר עָשָׂה כָל־אֵלֶּה וְתֵדְעוּ רוּחוֹ וּתְבוּנָתוֹ תַּכִּירוּ אַל
טו אַחַי אַל־תַּכְעִיסוּ אֶת־יְיָ אֱלֹהֵינוּ: כִּי אִם־לֹא יֹאבֶה בַּחֲמֵשֶׁת הַיָּמִים
לַעֲזָר־לָנוּ הִנֵּה הוּא יוּכַל לְהַצִּילֵנוּ בַּיָּמִים אֲשֶׁר יִרְצֶה אוֹ לְהַשְׁמִידֵנוּ
טז לִפְנֵי אוֹיְבֵינוּ: וְאַתֶּם אַל־תְּחַבְּלוּ אֶת־עֲצַת יְיָ אֱלֹהֵינוּ כִּי לֹא אִישׁ
יז אֵל לְהַבָּהֵל וְלֹא בֶן־אָדָם הוּא וְיִנָּחֵם: לָכֵן נְחַכֶּה לִישׁוּעָתוֹ וְנִקְרָא
יח אֵלָיו לְעֶזְרָה וְהוּא יִשְׁמַע קוֹלֵנוּ אִם יִרְצֶה: כִּי לֹא קָם בְּדֹרוֹתֵינוּ
וְאֵין בַּיּוֹם הַזֶּה לֹא שֵׁבֶט וְלֹא מִשְׁפָּחָה וְלֹא בֵית־אָב וְלֹא עִיר מִמֶּנּוּ
אֲשֶׁר יַעַבְדוּ לָאֱלִילִים מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם כַּאֲשֶׁר הָיָה בִּימֵי קֶדֶם:
יט אֲשֶׁר בִּגְלַל זֶה נִתְּנוּ אֲבוֹתֵינוּ לַחֶרֶב וְלַשָּׁלָל וַיִּפְּלוּ פְּלָאִים לִפְנֵי
כ אוֹיְבֵינוּ: וַאֲנַחְנוּ לֹא הִכַּרְנוּ אֵל אַחֵר בִּלְעָדָיו לָכֵן נְיַחֵל לוֹ וְלֹא
כא יַעְלִים עֵינָיו מִמֶּנּוּ וּמִזַּרְעֵנוּ: כִּי בִּהְיוֹתֵנוּ נִתְפָּשִׂים תִּתְמוֹטֵט כָּל־

ז נראה שהם הימים שקבעו חכמים שלא להתענות בהם. — ותשב עמהם. ולא התבודדה
יב במדברות כדרך בני הנביאים. — ותעמדו תחת אלהים. כלומר, שמתם עצמכם במקום
יג—יד אלהים. — שדי. κύριον παντοκράτορα, והשוה איוב ל״ז כ״ג. — עשה כל־אלה. השוה מי
ברא אלה (ישע׳ מ״ט כ״א). — רוחו=τὸν νοὺν αὰτοῦ, ותבונתו=τὸν λοκγισμὸν αὐτοῦ.
טז וכן מצינו בכתבי פילון כי νοῦς וλογισμύς הם המדות העליונות בטבע האלהי. — תחבלו.
ἐνεχυράζετε. והענין: אל תאחזו בה כאלו היא משכון בידיכם.— להבהל. ἀπειληθῆναι.
כלומר שתוכלו לגזם עליו. — וינחם. διαρτηθῆναι או διαιτηθῆναι. כלומר שתוכלו
להטותו כרצונכם. — המלות האלה נמצאו בתרגום הע׳ לבמדבר כ״ג ט׳. ואולי היה כתוב כן

יהודה ויחרבו מקדשינו והוא ידרש חלולם מדמנו ואת־דם אחינו
ואת־שבית ארצנו ואת־חרבן נחלתנו ישיב בראשנו בקרב הגוים
אשר נמכר שם לעבדים ונהיה למשל ולשנינה בעיני קונינו:
כג כי לא תכון עבודתנו לחסד כי יי אלהינו ישימה לחרפה:
כד ועתה אחי נהיה־נא למופת לאחינו כי ממנו תלויה נפשם והקדש
כה והבית והמזבח נשען עלינו: בעבור כל־זה נודה ליי אלהינו המנסה
כו אותנו כאשר נסה את־אבותינו: זכרו כל־אשר עשה עם־אברהם
ואשר נסה את־יצחק ואשר קרה ליעקב בפדן־ארם ברעותו את־
כז צאן לבן אחי אמו: כי לא כאשר צרף אותם לבחן לבותם ואותנו
כח לא שפט כן כי אם־למוסר מכה יי הקרובים אליו: ויאמר אליה
עזיה כל־אשר דברת בלב טוב דברת ולא יכחיש איש את־דבריך:
כט כי לא היום נראתה חכמתך כי מאז ידע העם בינתך כי טוב יצר
ל לבך: אמנם העם צמא מאד ויאלצו אותנו לעשות כאשר דברנו
לא להם ולשום עלינו שבועה אשר לא נעבר: ועתה העתירי בעדנו
כי אשה יראת יי את וישלח את־המטר למלא בורותינו ולא
לב נתעטף עוד: ותאמר להם יהודית שמעו אלי ואעשה דבר אשר
לג יגיע שמעו לדורי דורות בני עמנו: אתם תעמדו על־השערים
הלילה הזה ואני אצא עם מינקתי ובימים אשר אמרתם למסר את־
לד העיר לאויבינו יפקד יי את־ישראל על־ידי: ואתם אל־תדרשו מה
עם־לבבי לעשות כי לא אגיד לכם עד אם־כליתי את־המעשה:
לה ויאמר לה עזיה והראשים לכי לשלום ויי אלהים לפניך להנקם
לו מאויבינו: וישבו מהאהל וילכו למשמרותם:
ט ותפל יהודית על־פניה ותשם אפר על־ראשה ותגל את־השק
אשר לבשה ותהי אז קרבה קטרת הערב בבית יי בירושלם
ב ותצעק יהודית בקול גדול ליי ותאמר: יי אלהי אבי שמעון אשר

כא במקור. — תתמוטט. κλιθήσεται. ויש נוסחאות אחרות, וכלן קשות ההבנה. — מדמנו.
כב יפקוד עלינו בדם נפש. — תכון עבודתנו לחסד. κατευθυνθήσεται ἡ δούλεια
ἡμῶν εἰς χάριν. הלשון מוזר. ונראה שרוצה לומר שלא ימצאו חן בעיני בעליהם. —
והקדש. καὶ τὰ ἅγια. אפשר שמלה זו רומזת על העבודה, שהרי הבית והמזבח נזכרים. —
כח לא שפט כן. כלומר, הבחינה שלנו אינה קשה כמו שלהם. —

ט א קטרת. θυμίαμα. ואולי היה כתוב במקור מנחת והמתרגם לא דק. — פתחו
חגורת. ἔλυσαν μίτραν, והוא לשון רגיל ביוונית, אך לא בעברית. והגירסא בספק. —

בידו נתת חרב להנקם מבני נכר אשר פתחו חגורת בתולה
לטמאה ויחשפו שוק לבושה ויחללו רחם לחרפה כי אתה אמרת
ג לא כן יהיה ויעשו: ובגלל זה נתת שריהם להרג ומשכבם אשר
בוש מכחשם לדם ותך עבדים על־שרים ושרים על־כסאותם:
ד ותתן נשיהם לבז ובנותם לשבי וכל־שללם לחלק בניך האהובים
אשר נקמו נקמתך וישקצו טמאת דמם ויקראו אליך לעזרה
ה אלהים אלהי שמעה אלי האלמנה: כי אתה עשית אשר מקדם
ואשר מאז ואשר מאחרי־כן ואשר עתה ואשר להיות זמות ויהי כאשר
ו זמות: ויקימו את־עצתך ויאמרו הננו כי כל־דרכיך נכונים
ז ומשפטיך בדעת: כי הנה בני אשור הרבו בחילם גאו על־סוס
ורוכבו התפארו בזרוע רגלי בטחו במגן ובחנית וקשת וקלע ולא
ח ידעו כי אתה יי משבית מלחמות יי שמך: שבר תקפם בכחך
והורד עזם באפך כי אמרו לחלל מקדשך לטמא אהל משכן שם
ט כבודך לגדע בברזל קרן מזבחך: הביטה אל־זדונם שלח חמתך
י על־ראשם תן בידי האלמנה הכח אשר חפצתי: הך משפתי
מרמתי עבד על־אדון ואדון על־משרתו שבר גאונם ביד נקבה:
יא כי לא ברבים ממשלתך ולא בגבורים מלכותך כי אתה אל
ענוים עוזר דלים גואל חלשים מגן אמללים מושיע אובדים:
יב אנא אלהי אבי ואלהי נחלת ישראל אדון שמים וארץ יוצר
יג המים ומלך על־כל־היצורים שמע תפלתי: ותן דברי ומרמתי
לנגע ולפצע לאשר חשבו רעה על־בריתך ובית־מקדשך והר־ציון
יד ובית־אחזת בניך: ועשה נס אל־כל־עם ולשון לדעת כי אתה

ג אשר בוש מכחשם. ἣ ᾐδέσατο τὴν ἀπάτην αὐτῶν. ויש נוסחאות שונות, וכלן קשות.—
ד וישקצו טמאת דמם. כלומר, היה שיקוץ בעיניהם לטמא את אחותם בנשואי שכם בן
חמור. — אלהים אלהי. ὁ θεὸς, ὁ θεὸς ὁ ἐμὸς. נראה שקראה יהודית למדת הדין. —
ה אשר מקדם... σὺ γὰρ ἐποίησας τὰ πρότερα ἐκείνων καὶ ἐκεῖνα καὶ τὰ μετέπειτα
καὶ τὰ νῦν καὶ τὰ ἐπερχόμενα διενοήθης. הענין אינו מבואר. ואפשר שרצתה יהודית
להצדיק את שמעון אביה באמרה שהכל מן השמים, וגם מה שבלבה לעשות (τὰ ἐπερχ-
ו–ז όμενα) מיד האלהים הוא. — ויקימו. שמעון ולוי. — בזרוע רגלי. ἐν βραχίονι πεζῶν. —
י משפתי מרמתי. ἐκ χείλεων ἀπάτης μου. יותר ראוי היה לאמר ἐξ ἀπάτης χειλεων
יג μου, כלומר ממרמת שפתי. — על־בריתך. אין מבואר למה הזכירה כאן הברית. וזה אחד
מן המקומות בספר יהודית המראים על זמן החשמונאים. ואפשר שפסוק זה דווקא נכנס לספר
בזמן ההוא. —

אֱלֹהֵי כָל־מֶמְשָׁלָה וְשִׁלְטוֹן וְאֵין מָגֵן עַל־עַם יִשְׂרָאֵל אֶלָּא אָתָּה׃
י וַיְהִי כַּאֲשֶׁר תַּמָּה לִצְעֹק אֶל־אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וַתְּכַל אֶת־כָּל
ב הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה׃ וַתָּקָם מִנְּפִילָתָהּ וַתִּקְרָא לַאֲמָתָהּ וַתֵּרֶד אֶל־הַבַּיִת
ג אֲשֶׁר יָשְׁבָה־בּוֹ בִּימֵי הַשַּׁבָּת וּבַמּוֹעֲדִים׃ וַתִּפְשֹׁט אֶת־הַשַּׂק אֲשֶׁר
לָבְשָׁה וַתָּסַר אֶת־בִּגְדֵי אַלְמְנוּתָהּ וַתִּרְחַץ אֶת־בְּשָׂרָהּ בַּמַּיִם וַתָּסֶךְ
בְּמֹר שֶׁמֶן וַתְּסַלְסֵל שְׂעַר רֹאשָׁהּ וַתָּשֶׂם עָלָיו צְנִיפָה וַתִּלְבַּשׁ אֶת־
ד בִּגְדֵי שִׂמְחָתָהּ אֲשֶׁר הִתְעַטְּפָה בָהֶם בִּימֵי מְנַשֶּׁה בַּעְלָהּ׃ וַתִּקַּח
נְעָלִים לְרַגְלֶיהָ וַתָּשֶׂם עָלֶיהָ אֶת־הַצְּמִידִים וְהַטַּבָּעוֹת וְהַנְּזָמִים וְכָל־
ה עֶדְיָהּ וַתִּתְיַפֶּה מְאֹד נֹכַח כָּל־רֹאֶיהָ׃ וַתִּתֵּן לַאֲמָתָהּ נֹאד יַיִן וְאָסוּךְ
שֶׁמֶן וַתְּמַלֵּא אַמְתַּחַת חִטִּים וּתְאֵנִים וּפַת טָהוֹר וַתַּחְבֹּשׁ אֶת־הַכֵּלִים
ו וַתָּשֶׂם עָלֶיהָ׃ וַתֵּצֶאנָה אֶל־שַׁעַר הָעִיר בֵּית־אֱלוֹהַּ וַתִּמְצֶאנָה אֶת־
ז עֻזִּיָּה וְזִקְנֵי הָעִיר כַּרְמִי וְכַבְּרִי עוֹמְדִים עָלָיו׃ וַיְהִי כַּאֲשֶׁר רָאוּ
אוֹתָהּ וּפָנֶיהָ שֻׁנּוּ וּלְבוּשָׁהּ נֶהְפַּךְ וַיִּתְמְהוּ עַל־יָפְיָהּ מְאֹד וַיֹּאמְרוּ
ח לָהּ׃ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ יִתֵּן אוֹתָךְ לְחֶסֶד וִימַלֵּא רְצוֹנֵךְ לְתִפְאֶרֶת בְּנֵי־
ט יִשְׂרָאֵל וְלִגְאוֹן יְרוּשָׁלָיִם וַיִּשְׁתַּחֲווּ לַיְיָ׃ וַתֹּאמֶר לָהֶם אִמְרוּ לַנְּעָרִים
לִפְתֹּחַ לִי אֶת־שַׁעַר הָעִיר וְאֵצֵא לַעֲשׂוֹת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם
י עִמִּי וַיְצַוּוּ אֶת־הַנְּעָרִים לִפְתֹּחַ לָהּ כַּאֲשֶׁר אָמָרָה׃ וַיַּעֲשׂוּ כֵן וַתֵּצֵא
יְהוּדִית הִיא וַאֲמָתָהּ אִתָּהּ וַיַּבִּיטוּ הָאֲנָשִׁים אַחֲרֶיהָ עַד־אֲשֶׁר יָרְדָה
אֶת־הָהָר עַד־עָבְרָה אֶת־הַבִּקְעָה וְאָז לֹא רָאוּ אוֹתָהּ עוֹד׃
יא-יב וַתֵּלַכְנָה בַּבִּקְעָה לְעֻמָּתָן וַיִּפְגַּע בָּהּ מִשְׁמַר בְּנֵי־אַשּׁוּר׃ וַיִּתְפְּשׂוּ
אוֹתָהּ וַיִּשְׁאָלוּהָ לֵאמֹר לְמִי אַתְּ וְאֵי־מִזֶּה בָאת וְאָנָה תֵלְכִי וַתֹּאמֶר
בַּת הָעִבְרִים אָנֹכִי וּבוֹרַחַת אֲנִי מֵהֶם כִּי הִנָּם נְתוּנִים לָכֶם לְאָכְלָה׃
יג וְהִנְנִי בָאָה לִקְרַאת הוֹלוֹפֶרְנִים שַׂר־צְבָאֲכֶם לְהַגִּיד דִּבְרֵי אֱמֶת
וְהוֹרֵיתִי לוֹ אֶת־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר יֵלֵךְ בָּהּ לָרֶשֶׁת אֶת־כָּל־הָהָר וְלֹא
יד יִפָּקֵד מֵאֲנָשָׁיו מִבָּשָׂר וְעַד־רוּחַ חַיִּים׃ וַיְהִי כַּאֲשֶׁר שָׁמְעוּ הָאֲנָשִׁים
אֶת־דְּבָרֶיהָ וַיִּרְאוּ אֶת־פָּנֶיהָ וַיִּתְפַּלְאוּ מְאֹד עַל־יָפְיָהּ וַיֹּאמְרוּ לָהּ׃
טו הִצַּלְתְּ אֶת־נַפְשֵׁךְ בַּאֲשֶׁר מִהַרְתְּ לָרֶדֶת לִקְרַאת אֲדוֹנֵנוּ וְעַתָּה גְּשִׁי
טז אֶל־אָהֳלוֹ וּמִמֶּנּוּ יְלַוּוּ אוֹתָךְ עַד־אֲשֶׁר יִמְסְרוּ אוֹתָךְ לְיָדוֹ׃ וְהָיָה

י ד הצמידים. לזרועותיה. — והטבעות. לאצבעותיה. — והנזמים. לאזניה. — נכח.
ט εἰς ἀπάντησιν. ויש נוסחא אחרת: εἰς ἀπάτησιν=לפתות. — אשר דברתם עמי. ויותר
יג היה ראוי לאמר: אשר דברתי עמכם. — מבשר ועד רוח חיים. σὰρξ μία οὐδὲ

כַּאֲשֶׁר תַּעַמְדִי לְפָנָיו אַל־תִּירְאִי בִּלְבָבֵךְ וְהַגִּידִי אֶת־דְּבָרַיִךְ וְיֵיטַב לָךְ׃
יז וַיִּבְחֲרוּ מֵהֶם מֵאָה אֲנָשִׁים וַיְלַוּוּ אוֹתָהּ וְאֶת־אֲמָתָהּ וַיָּבִיאוּ אוֹתָן
יח אֶל־אֹהֶל הוֹלוֹפֶרְנִים׃ וַתְּהִי מְרוּצָה בְּכָל־הַמַּחֲנֶה כִּי נִשְׁמַע בָּאֳהָלִים
דְּבַר בִּיאָתָהּ וַיָּבֹאוּ וַיָּסֹבּוּ אוֹתָהּ וְהִיא עוֹמֶדֶת מִחוּץ לְאֹהֶל הוֹלוֹפֶרְנִים
יט עַד־אֲשֶׁר יַגִּידוּ לוֹ עַל־אֹדוֹתֶיהָ׃ וַיִּתְמְהוּ עַל־יָפְיָהּ וַיִּתְמְהוּ עַל־בְּנֵי־
יִשְׂרָאֵל מִמֶּנָּה וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ מִי יָבוּז לָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר יֶשׁ־
לוֹ בְקִרְבּוֹ נָשִׁים כָּאֵלֶּה כִּי לֹא נָכוֹן לְהַשְׁאִיר מֵהֶם אִישׁ אֶחָד אֲשֶׁר
כ אִם־יְשֻׁלְּחוּ לְנַפְשָׁם וְיָכְלוּ לְהִתְחַכֵּם עַל־כָּל־הָאָרֶץ׃ וַיֵּצְאוּ כָּל
הַשּׁוֹכְבִים אֵצֶל הוֹלוֹפֶרְנִים וְכָל־עֲבָדָיו וַיָּבִיאוּ אוֹתָן אֶל־הָאֹהֶל׃
כא וְהוֹלוֹפֶרְנִים שׁוֹכֵב בְּמִטָּתוֹ תַּחַת הָאַפִּרְיוֹן אֲשֶׁר הָיָה נֶאֱרָג מֵאַרְגָּמָן
כב וְזָהָב וּסְמָרַגְד וְאַבְנֵי יְקָר׃ וַיַּגִּידוּ לוֹ עָלֶיהָ וַיֵּצֵא אֶל־הַפְּרוֹזְדוֹר
כג וְלַפִּידֵי כֶסֶף לְפָנָיו׃ וַיְהִי כַּאֲשֶׁר בָּאָה לְפָנָיו יְהוּדִית וְלִפְנֵי עֲבָדָיו
וַיִּתְמְהוּ כֻלָּם עַל־יָפְיָהּ וַתִּפֹּל עַל־פָּנֶיהָ וַתִּשְׁתַּחֲוֶה לוֹ וַיָּקִימוּ
אוֹתָהּ עֲבָדָיו׃

יא וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ הוֹלוֹפֶרְנִים חִזְקִי אַל־תִּירְאִי בִּלְבָבֵךְ כִּי לֹא הֲרֵעוֹתִי
ב לְאִישׁ אֲשֶׁר בָּחַר לַעֲבֹד אֶת־נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ כָּל־הָאָרֶץ׃ וְעַתָּה עַמֵּךְ
הַיֹּשֵׁב בָּהָר לוּלֵא בָּזוּ אוֹתִי לֹא הֲרִימֹתִי חֲנִיתִי עֲלֵיהֶם כִּי הֵם עָשׂוּ
ג זֹאת לְנַפְשָׁם׃ וְעַתָּה הַגִּידִי לִי לָמָּה בָרַחַתְּ מֵהֶם וַתָּבֹאִי אֵלֵינוּ כִּי
ד לִתְשׁוּעַת נַפְשֵׁךְ בָּאת חִזְקִי הַלַּיְלָה הַזֶּה תִחְיִי וְגַם אַחֲרֵי־כֵן׃ כִּי
אֵין אֲשֶׁר יָרַע לָךְ כִּי אִם־יֵיטִיב לָךְ כַּאֲשֶׁר לְעַבְדֵי אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ
ה נְבוּכַדְנֶאצַּר׃ וַתֹּאמֶר לוֹ יְהוּדִית קַבֵּל דִּבְרֵי אֲמָתֶךָ וּתְדַבֵּר שִׁפְחָתְךָ
ו וְלֹא אַגִּיד שֶׁקֶר לַאדֹנִי בַּלַּיְלָה הַזֶּה׃ וְאִם־תִּשְׁמַע לְדִבְרֵי אֲמָתְךָ
ז עָשֹׂה יַעֲשֶׂה עִמְּךָ אֱלֹהִים וְלֹא יִבָּצֵר אֲדוֹנִי מִמְּזִמּוֹתָיו׃ כִּי חַי
נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ כָּל־הָאָרֶץ וְחֵי מֶמְשַׁלְתּוֹ אֲשֶׁר שָׁלַח אוֹתְךָ לְתַקֵּן
כָּל־נֶפֶשׁ כִּי לֹא אֲנָשִׁים לְבַד יַעַבְדוּ אוֹתוֹ עַל־יָדֶךָ כִּי אִם־חַיַּת הַשָּׂדֶה
וְהַבְּהֵמָה וְעוֹף הַשָּׁמַיִם עַל־יְדֵי גְבוּרָתְךָ יִחְיוּ בִּימֵי נְבוּכַדְנֶאצַּר וְכָל־

יח πνεῦμα ζωῆς. הלשון מוזר מאד. — ותהי מרוצה. נתקבצו כלם במרוצה. — להתחכם.
כ כלומר להזנות. — השכבים אצל. οἱ παρακαθεύδοντες. נ״א: οἱ παρεδρεύοντες=
הישבים אצלו, כלו׳ האוכלים על שלחנו. —
יא ז לתקן כל נפש. εἰς κατόρθωσιν πάσης ψύχυς, והענין אינו מבואר. — יחיו
בימי. ζήσονται ἐπὶ. ואינו מבואר. ונראה כי טעות סופרים יש כאן, וצריך להיות

ח בֵּיתוֹ: כִּי שָׁמַעְנוּ חָכְמָתְךָ וּמְזִמּוֹת לִבֶּךָ וְהֻגַּד לְכָל־הָאָרֶץ כִּי אַתָּה
לְבַדְּךָ הַטּוֹב בְּכָל־מַלְכוּתוֹ וְרַב חָכְמָה וְנִפְלָא בְּתַחְבּוּלוֹת מִלְחָמָה:
ט וְעַתָּה הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבֶּר אַחְיוֹר בְּתוֹךְ עֲדָתְךָ שָׁמַעְנוּ אֶת־דְּבָרָיו כִּי
י אַנְשֵׁי בֵית־אֱלוֹהַּ הֶחֱיוּ אוֹתוֹ וַיְסַפֵּר לָהֶם כָּל־אֲשֶׁר דִּבֶּר עִמָּךְ: לָכֵן
אֲדוֹנִי אַל־תַּעֲבֹר עַל־דְּבָרוֹ וְשִׂים אוֹתוֹ בְּלִבֶּךָ כִּי אֱמֶת הוּא כִּי אֵין
יא עַמֵּנוּ נִשְׁפָּט וְלֹא תוּכַל חֶרֶב עִמָּהֶם אִם־לֹא חָטְאוּ לֵאלֹהֵיהֶם: וְעַתָּה
לְמַעַן לֹא יָשׁוּב אֲדוֹנִי רֵיקָם דַּע כִּי יִפֹּל מָוֶת עַל־פְּנֵיהֶם וְהִנֵּה
נִתְפְּשׂוּ בְּחֵטְא אֲשֶׁר יַכְעִיסוּ בוֹ אֱלֹהֵיהֶם בְּכָל־עֵת אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ סְכָלוּת:
יב כִּי כַּאֲשֶׁר תַּם לָהֶם אֹכֶל וְחָסְרוּ הַמַּיִם וַיָּשִׂימוּ עַל־לֵב לִשְׁלֹחַ יָד
בִּבְהֶמְתָּם וְכָל־אֲשֶׁר צִוָּה אוֹתָם אֱלֹהִים בְּתוֹרָתוֹ אָמְרוּ לָבֹז:
יג וּבִכּוּרֵי דָגָן וּמַעַשְׂרוֹת יַיִן וְשֶׁמֶן אֲשֶׁר הִקְדִּישׁוּ וְשָׁמְרוּ לַכֹּהֲנִים
הָעֹמְדִים בִּירוּשָׁלַםִ לִפְנֵי אֱלֹהֵינוּ גָּמְרוּ לֶאֱכוֹל אֲשֶׁר אַף בְּיָדַיִם אֵין
יד לְאַחַד הָעָם לִנְגֹּעַ בָּהֶם: וַיִּשְׁלְחוּ לִירוּשָׁלַםִ כִּי גַם הַיֹּשְׁבִים שָׁם
טו עָשׂוּ כָזֶה אֲנָשִׁים אֲשֶׁר יָבִיאוּ לָהֶם הַתָּרָה מֵעֲדַת הַזְּקֵנִים: וְהָיָה
כַּאֲשֶׁר יָשִׁיבוּ לָהֶם דָּבָר וְעָשׂוּ וְנִתְּנוּ לְךָ לְכַלּוֹתָם בַּיּוֹם הַהוּא:
טז אֲשֶׁר עַל־כֵּן אָנֹכִי אֲמָתְךָ בְּיָדְעִי כָּל־זֹאת בָּרַחְתִּי מִפְּנֵיהֶם וַיִּשְׁלָחֵנִי
אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת עִמְּךָ דְּבָרִים אֲשֶׁר תִּתְפַּלָּא עֲלֵיהֶם כָּל־הָאָרֶץ כַּאֲשֶׁר
יז יִשְׁמְעוּ אוֹתָם: כִּי שִׁפְחָתְךָ יִרְאַת אֱלֹהִים הִיא וְלַיְלָה וְיוֹמָם אֶעֱבֹד
אֶת־אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְעַתָּה אֵשְׁבָה אֶצְלְךָ אֲדוֹנִי וְתֵצֵא אֲמָתְךָ לַיְלָה
אֶל־הַנַּחַל וְאֶתְפַּלְּלָה אֶל־אֱלֹהִים וְיַגִּיד לִי מָתַי עָשׂוּ אֶת־הַחֵטְא:
יח וּבָאתִי וְהִגַּדְתִּי לְךָ וְיָצָאתָ בְּכָל־חֵילֶךָ וְלֹא יִתְיַצֵּב בְּפָנֶיךָ אִישׁ מֵהֶם:
יט וְהוֹלַכְתִּיךָ בְּתוֹךְ יְהוּדָה עַד־בֹּאֲךָ נֹכַח יְרוּשָׁלַםִ וְאָשִׂים כִּסְאֲךָ בְּתוֹכָהּ
וּתְנַהֵג אוֹתָם כַּצֹּאן אֲשֶׁר אֵין לָהֶם רֹעֶה וְלֹא יֶחֱרַץ כֶּלֶב לְשׁוֹנוֹ
נֶגְדְּךָ כִּי כָל־זֶה נֶאֱמַר אֵלַי בִּנְבוּאָתִי וְהֻגַּד לִי וְנִשְׁלַחְתִּי לְהַגִּיד לָךְ:
כ וַיִּיטְבוּ דְבָרֶיהָ בְּעֵינֵי הוֹלוֹפֶרְנִיס וּבְעֵינֵי כָל־עֲבָדָיו וַיִּתְמְהוּ עַל־חָכְמָתָהּ
וַיֹּאמְרוּ אֵין כָּאִשָּׁה הַזֹּאת מִקְצֵה הָאָרֶץ וְעַד־קָצֶהָ לְיֹפִי וּלְחָכְמָה:
כא וַיֹּאמֶר לָהּ הוֹלוֹפֶרְנִיס הֵיטִיב אֱלֹהִים לְשָׁלְחֵךְ לִפְנֵי הָעָם לְמַעַן הֱיוֹת

ח יהללו או כדומה. — בתחבולות. ἐν στρατεύμασι ונראה שצ״ל ἐν στρατηγήμασι. —
יא יפול מות על־פניהם. καὶ ἐπιπεσεῖται θάνατος ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν. הלשון
יב משובש ואין לתקנו. — לבזבז. להוציא לצרכם. — ובכורי. τὰς ἀπαρχάς. נראה שהענין
מוסב על התרומות. לפי דת הפרושים היו המעשרות ללוים ולא לכהנים. וגם לא היה אסור
לנגוע בהם בידים. —

כב בְּיָדֵינוּ כֹּחַ וְלַמְבַזִּים אֶת־אֲדוֹנִי כִּלָּיוֹן: וְעַתָּה הִנָּךְ יָפָה בְּמַרְאֵךְ
וְטוֹבָה בִּדְבָרַיִךְ וְאִם־תַּעֲשִׂי כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתְּ יִהְיֶה אֱלֹהַיִךְ אֱלֹהַי וְתֵשְׁבִי
בְּבֵית נְבוּכַדְנֶאצַּר הַמֶּלֶךְ וְיֵצֵא שְׁמֵךְ בְּכָל־הָאָרֶץ:
יב וַיְצַו לַהֲבִיא אוֹתָהּ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־שָׁם כְּלֵי הַכֶּסֶף אֲשֶׁר־לוֹ
ב וַיֹּאמֶר לַעֲרֹךְ לְפָנֶיהָ מִמַּאֲכָלָיו וּמִיֵּינוֹ לִשְׁתּוֹת: וַתֹּאמֶר יְהוּדִית לֹא
אֹכַל מֵהֶם פֶּן־יִהְיֶה מִכְשׁוֹל אָמְנָם יַסְפִּיק לִי מֵאֲשֶׁר הוּבָא אִתִּי:
ג וַיֹּאמֶר לָהּ הוֹלוֹפֶרְנִיס וְאִם־יִכְלֶה אֲשֶׁר אִתָּךְ מֵאַיִן נָבִיא לָתֶת־לָךְ
ד כְּמֹהֶם כִּי אֵין אִתָּנוּ מֵעַמֵּךְ: וַתֹּאמֶר לוֹ יְהוּדִית חֵי נַפְשְׁךָ אֲדוֹנִי כִּי
לֹא תְכַלֶּה שִׁפְחָתְךָ אֲשֶׁר אִתִּי עַד־אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה יְיָ בְּיָדִי אֵת אֲשֶׁר־
ה יָעָץ: וַיּוֹלִיכוּ אוֹתָהּ עַבְדֵי הוֹלוֹפֶרְנִיס אֶל־תּוֹךְ הָאֹהֶל וַתִּישַׁן עַד־חֲצִי
ו הַלַּיְלָה וַתָּקָם בְּאַשְׁמֹרֶת הַבֹּקֶר: וַתִּשְׁלַח אֶל־הוֹלוֹפֶרְנִיס לֵאמֹר יִפְקֹד
ז אֲדוֹנִי וְיִתְּנוּ לְשִׁפְחָתְךָ לָצֵאת לְהִתְפַּלֵּל: וַיְצַו הוֹלוֹפֶרְנִיס לַשּׁוֹמְרִים
לֵאמֹר לֹא תַעַצְרוּהָ וַתֵּשֶׁב בַּמַּחֲנֶה שְׁלֹשֶׁת יָמִים וַתֵּצֵא בְּכָל־לַיְלָה
ח וָלַיְלָה אֶל־נַחַל בֵּית־אֱלוֹהַּ וַתִּרְחַץ בַּמַּחֲנֶה בְּמַעְיַן הַמָּיִם: וַתַּעַל
וַתִּתְפַּלֵּל אֶל־יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לְהַצְלִיחַ דַּרְכָּהּ לִתְקוּמַת בְּנֵי־עַמָּהּ:
ט–י וַתָּבוֹא טְהוֹרָה וַתֵּשֶׁב בָּאֹהֶל עַד־אֲשֶׁר הֵבִיאָה לַחְמָהּ בָּעָרֶב: וַיְהִי
בַּיּוֹם הָרְבִיעִי וַיַּעַשׂ הוֹלוֹפֶרְנִיס מִשְׁתֶּה לַעֲבָדָיו לְבַדָּם וְלֹא קָרָא אֶל־
יא הָאֲסֵפָה אֶחָד מִן־הַפְּקִידִים: וַיֹּאמֶר אֶל־בַּגְוַי הַסָּרִיס אֲשֶׁר עַל־כָּל־
אֲשֶׁר־לוֹ לֵךְ דַּבֵּר עַל־לֵב הָאִשָּׁה הָעִבְרִית אֲשֶׁר אִתָּךְ לָבֹא אֵלֵינוּ
יב וְלֶאֱכוֹל וְלִשְׁתּוֹת עִמָּנוּ: כִּי הִנֵּה חֶרְפָּה הִיא לָנוּ אִם־נְשַׁלַּח אִשָּׁה
יג כָּזֹאת בְּלִי הֱיוֹת עִמָּהּ כִּי אִם־לֹא נִתְפְּשֶׂהָ הֲלֹא תְשַׂחֵק בָּנוּ: וַיֵּצֵא
בַּגְוַי מִלִּפְנֵי הוֹלוֹפֶרְנִיס וַיָּבֹא אֵלֶיהָ וַיֹּאמֶר אַל־נָא תִמָּנַע הַנַּעֲרָה הַיָּפָה
הַזֹּאת מִלֶּכֶת אֶל־אֲדוֹנִי לִמְצוֹא חֵן לְפָנָיו וְלִשְׁתּוֹת עִמָּנוּ יַיִן לְשִׂמְחָה
וְלִהְיוֹת הַלַּיְלָה הַזֶּה כְּאַחַת מִבְּנוֹת אַשּׁוּר הָעֹמְדוֹת בְּבֵית נְבוּכַדְנֶאצַּר:
יד וַתֹּאמֶר אֵלָיו יְהוּדִית וּמִי אָנֹכִי לַמְרוֹת אֶת־פִּי אֲדוֹנִי כִּי כָל־אֲשֶׁר
יִיטַב בְּעֵינָיו אֶעֱשֶׂה מְהֵרָה וְהָיָה זֶה לִּי לְתִפְאֶרֶת עַד־יוֹם מוֹתִי:
טו וַתָּקָם וַתַּעַד שִׂמְלָתָהּ וְכָל־עֶדְיָהּ וַתֵּלֶךְ אֲמָתָהּ וַתַּרְפֶּד־לָהּ הָעוֹרוֹת

יב ז ותרחץ במחנה. נראה כי טעות סופרים יש כאן, שהרי לכאורה היה זה חוץ מן
י המחנה. — לעבדיו. כלומר לאנשי ביתו. — אל האספה. εἰς τὴν κλῆσιν (=אל
יא הקריאה). ונראה שהוא טעות סופרים. — הפקידים. אינו מבואר מי היו אלה. — בגוי,
טו Βάγωας. — לשמושה בכל־יום. εἰς τὴν καθημερινὴν δίαιταν, המלות האלה
נראות מיותרות. —

עַל־הָאָרֶץ לִפְנֵי הוֹלוֹפֶרְנִים אֲשֶׁר לָקְחָה אוֹתָם מִבְּגוֹי לְשִׁמּוּשָׁהּ בְּכָל־
טז יוֹם לְהָסֵב עֲלֵיהֶם בְּעֵת הַמַּאֲכָל׃ וַתָּבֹא יְהוּדִית וַתִּשְׁכַּב וַיֵּצֵא לֵב
הוֹלוֹפֶרְנִים אֵלֶיהָ וְנַפְשׁוֹ נִבְהָלָה וַיִּתְאַו מְאֹד לִשְׁכַּב עִמָּהּ כִּי שָׁמַר
יז אֶת־הַשָּׁעָה לְפַתֹּתָהּ מִיּוֹם רְאוֹתוֹ אוֹתָהּ׃ וַיֹּאמֶר לָהּ הוֹלוֹפֶרְנִים שְׁתִי
יח וְהֵיטִיבִי לִבֵּךְ עִמָּנוּ׃ וַתֹּאמֶר יְהוּדִית הִנְנִי שׁוֹתָה כִּי גָדְלָה חַיָּתִי כִּי
יט הַיּוֹם מִכָּל־יְמֵי חַיָּי׃ וַתִּקַּח אֵת אֲשֶׁר־הֵכִינָה אֲמָתָהּ וַתֹּאכַל וַתֵּשְׁתְּ
כ לְפָנָיו׃ וַיִּשְׂמַח בָּהּ הוֹלוֹפֶרְנִים וַיֵּשְׁתְּ יַיִן לָרֹב אֲשֶׁר לֹא שָׁתָה כָמֹהוּ
בְּיוֹם אֶחָד מִיּוֹם הִוָּלְדוֹ׃

יג וַיְהִי בַּנֶּשֶׁף וַיְמַהֲרוּ עֲבָדָיו לְהִפָּרֵד וַיִּסְגֹּר בַּגּוֹי אֶת־הַמִּשְׁכָּן
מִחוּץ וַיַּרְחֵק אֶת־הָעֹמְדִים שָׁם מִפְּנֵי אֲדוֹנָיו וַיֵּלְכוּ לְמִשְׁכְּנוֹתָם כִּי
ב הָיוּ כֻלָּם עֲיֵפִים מֵרֹב הַשְּׁתִיָּה׃ וַתִּשָּׁאֵר יְהוּדִית לְבַדָּהּ בָּאֹהֶל
ג וְהוֹלוֹפֶרְנִים נֹפֵל עַל־מִשְׁכָּבוֹ כִּי־הָיָה שְׁטוּף־יָיִן׃ וַתֹּאמֶר יְהוּדִית
לַאֲמָתָהּ לַעֲמֹד חוּץ מֵחַדְרָהּ וְלִשְׁמֹר צֵאתָהּ כְּמוֹ בְכָל־יוֹם כִּי־אָמְרָה
ד אֵצֵא לִתְפִלָּתִי וַתַּגֵּד לַבְּגוֹי כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה׃ וַיֵּצְאוּ כֻלָּם מִפָּנֶיהָ וְלֹא
נִשְׁאַר בַּחֶדֶר מִקָּטֹן וְעַד־גָּדוֹל וַתִּקְרַב יְהוּדִית אֶל־הַמִּשְׁכָּב וַתֹּאמֶר
בְּלִבָּהּ יְיָ אֱלֹהֵי כָל־עֹז הַבִּיטָה כָּעֵת עַל־מַעֲשֵׂי יָדַי לְהָרִים קֶרֶן
ה יְרוּשָׁלָם׃ כִּי עַתָּה עֵת לִתְמֹךְ בְּנַחֲלָתֶךָ וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹנִי לְשַׁבֵּר אֶת־
ו הָאוֹיְבִים אֲשֶׁר קָמוּ עָלֵינוּ׃ וַתִּגַּשׁ אֶל־עַמּוּד הַמִּטָּה אֲשֶׁר אֵצֶל רֹאשׁ
ז הוֹלוֹפֶרְנִים וַתִּקַּח חַרְבּוֹ מֵעָלָיו׃ וַתִּקְרַב אֶל־הַמִּטָּה וַתִּקְמֹץ מִצִּיצִת
ח רֹאשׁוֹ וַתֹּאמֶר חַזְּקֵנִי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בַּיּוֹם הַזֶּה׃ וַתַּךְ עַל־צַוָּארָיו
ט פַּעֲמַיִם בְּכָל־כֹּחָהּ וַתָּסַר אֶת־רֹאשׁוֹ מֵעָלָיו׃ וַתָּגֶל נִבְלָתוֹ מֵעַל־
הַמִּשְׁכָּב וַתּוֹרֶד הַיְרִיעָה מֵעַל־הָעַמּוּדִים וְאַחֲרֵי־כֵן יָצְאָה וַתִּתֵּן
י לַאֲמָתָהּ אֶת־רֹאשׁ הוֹלוֹפֶרְנִים׃ וַתַּשְׁלֵךְ אוֹתוֹ אֶל־תּוֹךְ אַמְתַּחַת
מַאֲכָלָהּ וַתֵּצֶאנָה שְׁתֵּיהֶן יַחַד כְּדַרְכָּן וַתַּעֲבֹרְנָה אֶת־הַמַּחֲנֶה וַתְּסֹבְנָה
יא אֶת־הַנַּחַל וַתַּעֲלֶינָה הָהָר בֵּית־אֱלוֹהַּ וַתָּבֹאנָה עַד־הַשָּׁעַר׃ וַתִּקְרָא
יְהוּדִית מֵרָחוֹק אֶל־הַשֹּׁמְרִים פִּתְחוּ פִתְחוּ הַשַּׁעַר כִּי עִמָּנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ
לַעֲשׂוֹת עוֹד גְּבוּרוֹת בְּיִשְׂרָאֵל וְיָד חֲזָקָה עַל־שׂוֹנְאֵינוּ כַּאֲשֶׁר עָשָׂה
יב הַיּוֹם הַזֶּה׃ וַיְהִי כַּאֲשֶׁר שָׁמְעוּ אַנְשֵׁי הָעִיר אֶת־קוֹלָהּ וַיְמַהֲרוּ לָרֶדֶת

יג א **בנשף.** ὀψία. המלה הזאת על הרב היא תאר לתחלת הלילה, וכאן נראה שכבר
ב התקדם הלילה קצת. – **להפרד.** ἀναλύειν, כלומר לקום מן המשתה. – **שטוף יין.** ἦν
περικεχυμένος αὐτῷ ὁ οἶνος. אפשר שהוא כמשמעו, כלומר היין היה שפוך עליו. –
ג–יח **ותאמר.** כבר אמרה. – **ראש שר אויבינו.** κεφαλῆς ἄρχοντος ἐχθρῶν ἡμῶν. אפשר

יג אֶל־הַשַּׁעַר וַיִּקְרְאוּ לְזִקְנֵי הָעִיר׃ וַיָּרֻצוּ כֻלָּם מִקְּטַנָּם עַד־גְּדוֹלָם כִּי
לְפֶלֶא הָיָה בוֹאָהּ וַיִּפְתְּחוּ הַשַּׁעַר וַיַּאַסְפוּ אוֹתָן וַיַּדְלִיקוּ אֵשׁ לְהָאִיר
יד וַיַּקִּיפוּ אוֹתָן מִסָּבִיב׃ וַתִּשָּׂא אֶת־קוֹלָהּ וַתֹּאמֶר לָהֶם הַלְלוּיָהּ הַלְלוּ
אֶת־יְיָ אֲשֶׁר לֹא הֵסִיר חַסְדּוֹ מִבֵּית־יִשְׂרָאֵל וַיְמַגֵּר אוֹיְבֵינוּ בְּיָדִי
טו הַלַּיְלָה הַזֶּה׃ וַתִּקַּח הָרֹאשׁ מִתּוֹךְ הָאַמְתַּחַת וַתַּרְאֵהוּ לָהֶם וַתֹּאמֶר
רְאוּ רֹאשׁ הוֹלוֹפֶרְנִים שַׂר־צְבָא אַשּׁוּר וּרְאוּ אֶת־הָאַפִּרְיוֹן אֲשֶׁר שָׁכַב
טז בּוֹ בְּשִׁכְרוּתוֹ וַיַּךְ יְיָ אוֹתוֹ בְּיַד נְקֵבָה׃ וְחַי יְיָ אֲשֶׁר שְׁמָרַנִי בַּדֶּרֶךְ
אֲשֶׁר־הָלַכְתִּי בָהּ כִּי פִתָּה אוֹתוֹ מַרְאֵה פָנַי לְרָעָתוֹ וְלֹא עָשָׂה נְבָלָה
יז עִמִּי לְטֻמְאָה וּלְחֶרְפָּה׃ וַיֶּחֱרַד כָּל־הָעָם מְאֹד וַיִּקְּדוּ וַיִּשְׁתַּחֲווּ לַיְיָ
וַיֹּאמְרוּ פֶּה אֶחָד בָּרוּךְ אַתָּה אֱלֹהֵינוּ אֲשֶׁר הִשְׁמַדְתָּ הַיּוֹם הַזֶּה
יח אוֹיְבֵי עַמֶּךָ׃ וַיֹּאמֶר לָהּ עֻזִּיָּה בְּרוּכָה אַתְּ בִּתִּי לָאֵל עֶלְיוֹן מִכָּל־
הַנָּשִׁים אֲשֶׁר עַל־הָאָרֶץ וּבָרוּךְ יְיָ אֱלֹהִים בּוֹרֵא שָׁמַיִם וָאָרֶץ אֲשֶׁר
יט נָחָה אוֹתָךְ בַּדֶּרֶךְ לְהַכּוֹת רֹאשׁ שַׂר־אוֹיְבֵינוּ׃ כִּי לֹא יָסוּר שִׁבְחֵךְ
כ מִלֵּב אֲנָשִׁים הַמַּזְכִּירִים גְּבוּרוֹת יְיָ עַד־עוֹלָם׃ וַיַּעַשׂ יְיָ לָךְ זֹאת
לִגְאוֹן עוֹלָם לְפָקְדֵךְ לְטוֹב יַעַן כִּי לֹא חַסְתְּ עַל־נַפְשֵׁךְ בִּגְלַל עֳנִי
עַמֵּנוּ וַתְּקַנְאִי לְמַפַּלְתֵּנוּ וַתֵּלְכִי בְּדֶרֶךְ יָשָׁר לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֵינוּ וַיֹּאמֶר
כָּל־הָעָם אָמֵן אָמֵן׃

יד וַתֹּאמֶר לָהֶם יְהוּדִית שִׁמְעוּנִי אַחַי קְחוּ אֶת־הָרֹאשׁ הַזֶּה וּתְלוּהוּ
ב עַל־מִגְדַּל הַחוֹמָה׃ וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יַעֲלֶה עַמּוּד הַשַּׁחַר וְהַשֶּׁמֶשׁ יֵצֵא
עַל־הָאָרֶץ תִּשְׂאוּ אִישׁ כְּלֵי מִלְחַמְתּוֹ וְתֵצְאוּ כָל־אִישׁ גִּבּוֹר חַיִל מִן־
הָעִיר וּתְנוּ אֲלֵיהֶם רֹאשׁ כְּאִלּוּ תֵרְדוּ אֶל־הָעֵמֶק אֶל־מִשְׁמַר בְּנֵי
ג אַשּׁוּר וְלֹא תֵרֵדוּ׃ וְהֵמָּה יִקְחוּ כְלֵיהֶם וְיֵלְכוּ אֶל־מַחֲנֵיהֶם וִיעוֹרְרוּ
אֶת־פְּקִידֵי חֵיל אַשּׁוּר וְיָרוּצוּ אֶל אֹהֶל הוֹלוֹפֶרְנִים וְלֹא יִמְצָאֻהוּ וְנָפַל
ד פַּחַד עֲלֵיהֶם וְיָנוּסוּ מִפְּנֵיכֶם׃ וְאַתֶּם וְכָל־יוֹשְׁבֵי גְּבוּל יִשְׂרָאֵל תִּרְדְּפוּ
ה אַחֲרֵיהֶם וְתַפִּילוּ אוֹתָם בַּדְּרָכִים׃ אַךְ בְּטֶרֶם תַּעֲשׂוּ זֹאת קִרְאוּ־לִי
לְאַחְיוֹר הָעַמּוֹנִי בַּעֲבוּר יִרְאֶה וְיַכִּיר הַמְבַזֶּה אֶת־בֵּית יִשְׂרָאֵל וַאֲשֶׁר־
ו שְׁלָחוֹ אֵלֵינוּ כְּאֶל־מָוֶת׃ וַיִּקְרְאוּ אֶת־אַחְיוֹר מִבֵּית עֻזִּיָּה וַיְהִי
כְּבֹאוֹ וַיַּרְא אֶת־רֹאשׁ הוֹלוֹפֶרְנִים בְּיַד אִישׁ אֶחָד בַּאֲסֵפַת הָעָם וַיִּפֹּל
ז עַל־פָּנָיו וַתֵּצֵא רוּחוֹ׃ וַיְקִימוּ אוֹתוֹ וַיִּפֹּל אֶל־רַגְלֵי יְהוּדִית וַיִּקֹּד לָהּ

שהיה כתוב במקור רק ראש אויבינו, והמתרגם מסר ראש על שני פנים. –
יד ב **ותתנו אליהם ראש.** δώσετε ἀρχηγὸν εἰς αὐτούς. נראה שטעה המתרגם

ויאמר ברוכה את בכל־אהלי יהודה ובכל־גוי אשר ישמעו את־
ח שמך ויראו: ועתה הגידי־לי מה־עשית בימים האלה ותגד־לו
יהודית בתוך העם את כל־אשר עשתה מיום צאתה עד־דברה
ט אליהם: וככלותה לדבר ויריעו העם בקול גדול ויתנו קול שמחה
י בעירם: וירא אחיור את כל־אשר עשה אלהי ישראל ויאמן ביי
מאד וימל בשר ערלתו וילוה אל־בית ישראל עד־היום הזה:
יא ויהי כעלות השחר ויתלו את־ראש הולופרנים על־החומה וישאו כל־
יב איש כלי מלחמתו וילכו גדודים אל־מעלות ההר: ויהי כאשר
ראו אותם בני אשור וישלחו אל־פקידיהם והם הלכו אל־השרים
יג ושרי האלפים וכל־ראש בהם: ויבאו עד־אהל הולופרנים ויאמרו
לאשר על־כל־אשר לו הער את־אדוננו כי העזו העבדים לרדת
יד אלינו למלחמה להשמדם עדי־עד: ויבא בגוי וידפק על־יריעת
טו האהל כי אמר הנה הוא שוכב עם־יהודית: ולא היה עונה ויפתח
ויבא אל־חדר המטות וימצא אותו על־הקרקע משלך מת וראשו
טז הוסר מעליו: ויצעק בקול גדול ויבך ויאנח ויקרע את־בגדיו:
יז ויבא אל־האהל אשר לנה שם יהודית ולא מצאה וידלג אל־העם
יח ויזעק לאמר: בגדו העבדים חרפה אשה אחת מן־העברים את־בית
המלך נבוכדנאצר כי הנה הולופרנים על־הארץ וראשו אין עליו:
יט וישמעו פקידי אשור את־דבריו ויקרעו בגדיהם ותבהל נפשם מאד
ותהי צעקתם גדולה מאד בקרב המחנה:

טו ב וישמעו האנשים אשר באהלים ויתמהו על־המעשה: ותפל
עליהם יראה ופחד ולא עמד איש בפני רעהו ויברחו וינסו כאיש
ג אחד בכל דרך העמק וההר: והחנים בהר סביב לבית־אלוה
הפנו וינסו ויצאו בני־ישראל כל־איש גבור חיל מהם לרדף
ד אחריהם: וישלח עזיה אל־בית חמותים וביבי וחובה וחולה
ולכל־גבול ישראל להודיע את אשר נעשה בעבור יצאו כלם
ה על האויבים לכלות אותם: וישמעו בני־ישראל ויפלו כלם עליהם

י במובן המלות, והענין הוא: תשימו פניכם נגד האויבים. — וילוה אל־בית־ישראל. אף על פי שהיה עמוני. ואפשר שסברו חכמי הדור כי בא סנחריב על האומות ובלבלן ולא חל עוד האיסור של לא יבא עמוני, או על כל פנים לא נשא אשה ישראלית. —

טו ד—יב וביבי... המקומות האלה אינם ידועים. — ענפים. θύρσους, והם הענפים שהשתמשו

פה אחד ויכרתו אותם עד־חובה וגם מירושלם הגיעו ומכל־ההר
כי הגידו אליהם את אשר־נעשה במחנה האויבים ואשר בגלעד
ובגליל הכו אותם מכה רבה עד בואם דמשק וגבוליה:
ו והנותרים מיושבי אלוה נפלו על־מחנה אשור ויבזו אותו ויעשירו
ז מאד: ויפנו בני־ישראל מן־ההרג ויגברו על־הנשארים והכפרים
ח והפרזי בהר ובמישור לקחו בזה רבה כי היה לרב מאד: ויבא
יהויקים הכהן הגדול וזקני בני־ישראל אשר בירושלם לחזות
בטוב אשר עשה יי עם־ישראל ולראות את־יהודית ולדברה
ט לשלום: ויבאו אליה ויהללו אותה כלם פה אחד ויאמרו לה את
י גאון ירושלם את תפארת ישראל את כבוד זרענו: את פעלת כל־
אלה בידך עשית טוב עם ישראל ומהלל יי עליהם ברוכה תהיי
יא לאל שדי לעולם ועד ויאמרו כל־העם אמן: ויבזו כל־העם את־
המחנה שלשים יום ויתנו ליהודית את־אהל הולופרנים וכל־כלי
הכסף והמטות והמזרקים וכל־כליו ותקח ותשם על־פרדה ותאסר
יב עגלותיה ותצבר עליהם: ותרץ כל־אשת ישראל לראות אותה
ויהללו אותה ותעשינה לה מחול ותקח ענפים בידיה ותתן לנשים
יג אשר־אתה: ותעשינה להן עטרות עלי־זית היא והן ותצא במחול
לפני כל־העם בראש כל־הנשים ואחריהן כל־איש ישראל חגורי
חרב ונזרים על ראשם ותהלות בפיהם:

טז ותפתח יהודית את־ההודיה הזאת לעיני כל־ישראל ויענו
כל־העם את־התהלה הזאת ותאמר יהודית פתחו לאלהי בתף
ב שירו ליי במינים זמרו לו שיר חדש רוממו וקראו בשמו: כי אל
משבית מלחמות יי כי אל־מחנהו אל־קרב עמו הציל אותי מיד
ג רודפי: בא אשור מהררי צפון בא ברבבות חילו ויסגרו נחלים
ד ברב חילם ויכס סוסם גבעות: אמר לשרף באש גבולי להכרית
בחורי בחרב ולהפיל יונקי לארץ ולתת עוללי לבז ובתולותי למשסה:
ה שדי נתן אותם ביד אשה: כי לא נפל גבורם ביד־בחור ולא
ו הכו אותו בני ענק ולא פגעו בו רפאים כי אם־יהודית בת־מררי

בהם עובדי האליל דיונוסוס. ולא מצינו זכר למנהג כזה בתוך עם ישראל במקום אחר. —
טז א ויענו. ὑπεφώνει, נ״א ὑπεριφώνει=הריעו. — אל־מחנהו. השיב אותו אל בית־אלות.—
ו—יב בני ענק. Τίτανες. —רפאים. ὑψηλοὶ Γίγαντες. —ויפחדו. האויבים. —בני עלמות

ז בְּיָפִי מַרְאֶהָ רִפְּתָה אוֹתוֹ: כִּי הֵסִירָה בֶּגֶד אַלְמְנוּתָהּ לְהָקִים
ח אֻמְלְלֵי יִשְׂרָאֵל סָכָה פָּנֶיהָ בְּמֹר: וַתִּקְשֹׁר שְׂעָרֶיהָ בִּשְׂבָכָה וַתִּקַּח
ט שִׂמְלַת בּוּץ לְפַתֹּתוֹ: נַעֲלָהּ אָחֲזָה עֵינוֹ וְיָפְיָהּ שָׁבָה נַפְשׁוֹ עָבְרָה חֶרֶב
י—יא צַוָּארָיו: שָׂעֲרוּ פָּרַס גְּבוּרָתָהּ וַיִּרְגְּזוּ מָדַי מֵאֹמֶץ נַפְשָׁהּ: אָז הֵרִיעוּ
יב עֲנָוַי וַיְרַנְּנוּ חַלָּשַׁי וַיִּפְחֲדוּ הֵרִימוּ קוֹלָם וַיִּבָּהֵלוּ: בְּנֵי עֲלָמוֹת דְּקָרוּ
יג אוֹתָם כַּעֲבָדִים בּוֹרְחִים הִכּוּ אוֹתָם אָבְדוּ מִמַּעֲרֶכֶת אֱלֹהָי: אָשִׁירָה
לֵאלֹהַי שִׁיר חָדָשׁ יְיָ גָּדוֹל אַתָּה וּמְהֻלָּל נִפְלָא בָעֹז אֵין עֲרוֹךְ
יד אֵלֶיךָ: יַעַבְדְךָ כָּל־פָּעֳלֶךָ כִּי אַתָּה דִבַּרְתָּ וְנִבְרָאוּ שָׁלַחְתָּ רוּחֲךָ וַיֵּעָשׂ
טו וְאֵין אֲשֶׁר יַעֲמֹד נֶגֶד קוֹלֶךָ: כִּי הֶהָרִים מִיסוֹדָם עִם־מֵימֵיהֶם יָנֻעוּ
טז וְהַסְּלָעִים יִמַּסּוּ כַּדּוֹנַג מִפָּנֶיךָ וְאֶת־יְרֵאֶיךָ תָּחֹן: כִּי קָטֹן כָּל־עוֹלָה
לְרֵיחַ נִיחוֹחַ וּכְאֶפֶס כָּל חֵלֶב לְאִשֶּׁה וִירֵא אֱלֹהִים גָּדוֹל עַד־עוֹלָם:
יז הֶאָח גּוֹיִם הַקָּמִים עַל־עַמִּי יְיָ אֱלֹהִים יִנָּקֵם מֵהֶם בְּיוֹם הַמִּשְׁפָּט
יח לָתֵת אֵשׁ וְתוֹלֵעָה בִּבְשָׂרָם וּבָכוּ בְיָגוֹן עַד־עוֹלָם:
וַיָּבֹאוּ עַד־יְרוּשָׁלַםִ וַיִּשְׁתַּחֲווּ לַייָ וַיִּטַּהֵר הָעָם וַיַּקְרִיבוּ עוֹלוֹתֵיהֶם
יט וְנִדְבוֹתֵיהֶם וּמַתְּנוֹתֵיהֶם: וַתַּקְדֵּשׁ יְהוּדִית אֶת כָּל־שְׁלַל הוֹלוֹפֶרְנִיס אֲשֶׁר־
נָתַן לָהּ הָעָם וְאֶת־הָאַפִּרְיוֹן אֲשֶׁר־לָקְחָה לָהּ מֵחַדְרוֹ הֵרִימָה תְּרוּמָה
כ לַייָ: וַיִּשְׂמַח הָעָם בִּירוּשָׁלַםִ לִפְנֵי הַקֹּדֶשׁ שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים וַתֵּשֶׁב אִתָּם
כא יְהוּדִית: וּמִקֵּץ הַיָּמִים הָהֵם נָסְעוּ כָּל־אֶחָד לְנַחֲלָתוֹ וַתֵּלֶךְ יְהוּדִית
לְבֵית־אֱלוּהַּ וַתֵּשֶׁב בַּאֲחֻזָּתָהּ וַיֵּלֶךְ שְׁמָהּ בְּכָל־הָאָרֶץ בְּדוֹרוֹתֶיהָ:
כב וַיְבַקְשׁוּ אוֹתָהּ רַבִּים לְאִשָּׁה וְלֹא יָדַע אִישׁ אוֹתָהּ כָּל־יְמֵי חַיֶּיהָ
כג מִיּוֹם מוֹת מְנַשֶּׁה בַּעְלָהּ וַיֵּאָסֵף אֶל־עַמָּיו: וְהִיא הוֹלֶכֶת וּגְדוֹלָה וַתִּזְקַן
בְּבֵית אִישָׁהּ מֵאָה וְחָמֵשׁ שָׁנִים וַתְּשַׁלַּח אֶת־מֵינִקְתָּהּ לַחָפְשִׁי וַתָּמָת
כד בְּבֵית־אֱלוּהַּ וַיִּקְבְּרוּ אוֹתָהּ בְּקֶבֶר מְנַשֶּׁה אִישָׁהּ: וַיִּתְאַבְּלוּ עָלֶיהָ
בֵּית־יִשְׂרָאֵל שִׁבְעַת יָמִים וַתְּחַלֵּק אֶת־אֲשֶׁר לָהּ לִפְנֵי מוֹתָהּ לְכָל־
כה קְרוֹבֵי מְנַשֶּׁה בַּעְלָהּ וְלִקְרוֹבֵי מִשְׁפַּחְתָּהּ: וְלֹא הָיָה עוֹד מַרְגִּיז אֶת־
בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בִּימֵי יְהוּדִית וְאַחֲרֵי מוֹתָהּ יָמִים רַבִּים:

υἱοὶ κορασίων. הלשון מוזר. ואפשר שענינו נערים קטנים שאמותיהם עוד עלמות. — **כעבדים בורחים.** — ὡς παῖδας αὐτομολούντων. ונראה שצ"ל αὐτομολοῦντας. —
יז **אבדו...** ἀπώλοντο ἐκ παρατάξεως κυρίου μου. הענין אינו ברור. — **ביגון.** ἐν αἰσθήσει=בחוש. —

חזיונות הסבילות

מבוא

א. מוצא ספרות הסבילות והתפתחותה.

חזיונות הסבילות הם הופעה מיוחדת ומענינת בספרות היוונית העתיקה. אף כי צמח זר הם על אדמת יון ומוצאם מארצות המזרח בכל זאת שורש בה גזעם ויפרחו ויעלו נצה ויעשו פרי ישוה להם. כי בעצם הדבר רוח הנבואה היא טבועה באנשים מכל הזמנים ומכל האקלימים, אשר בעת משבר, כשיבואו המים עד הנפש, ידרשו לאלהיהם לדעת את המוצאות אותם בעתיד הקרוב או באחרית הימים. כן נהגו לשאול לפנים באובות ובידעונים לדעת את מצות אלהים בשעת משבר מדיני, והמתוֻכּת היתה אשה זקנה, כמו אשת בעלת אוב בעין־דור אצל היהודים, הכהנת הפיתית אצל היוונים והנימפה איגריה אצל הרומים. האשה הזאת, הרואה או החוזה או הנביאה, היתה ידועה למחוננת בכשרון החזיון לעתיד על ידי בואה בדברים עם האלהים, וכל אשר שם האל בפיה אותו שמרה להגיד לשואליה, ותשובתה עלתה בערכה במדה שהיתה סתומה ונשמעת לכמה פנים. הרבה תשובות מפליאות כאלה הגיעו לנו מן הימים העתיקים, ואין לאל ידנו לפתרן כראוי.

גם החילנים, כמו העמים השמיים, האמינו בנביאות או בחכמת ראית־הנולד, ולא רק ענינים פרטיים כי גם עסקי צבור ותכסיסי מדינה נחתכו לפעמים על ידה. לפי דבריו של רוהדי (Psyche ב' ס"ב ואילך) התהלכו רואים או חוזים נודדים בארץ הֶלַס בין המאה השמינית והמאה הששית לפני הספירה הנוצרית, כשפולחן דיונוסוס הנלהב התחיל להשתקע בארץ. הללו היו אנשים ונשים מתמכרים לחיי דמיון והזיה ומחוננים בכשרון ראית־הנולד כמו הרואים והחוזים העבריים. נביאה כזאת היתה, למשל, קסנדרה בחזיון אֲגַמֶמְנוֹן של אסכילוס: נוגה ועצובה, דויה וסחופה, התהלכה בין האנשים כל ימיה, דבריה היו קשים ומוצקים, והיתה מבשרת רק צרה ומצוקה, שואה ומשואה, מבוכה ומבוסה.

כבר בימים קדומים מאד כינו נביאה כזאת בשם „סבילה" שגזרתו מוטלת בספק גדול: יש אומרים שהמלה הזאת היא יוונית (Θεός=σιός=אלהים בחבור עם βούλλα עצה, הוי אומר „עצת אלהים"), ויש אומרים שהיא שמית (שבואֵל=שבוי אל, או המלה הארמית סבא וסבתא – זקן וזקנה – עם הצירוף היוני υλλα=בסוף). איך שיהיה, הוראת המלה היא ברורה למדי: אשה מתנבאה וחוזה עתידות תחת סבל התרגשות גדולה והתפעלות אלהית עצומה.

בנוגע למספר הסבילות, הנה הסופרים היוונים הקדומים, כמו הרקליטוס אריסטופנס אפלטון ואריסטוטלס, יודעים רק סבילה אחת, אבל בתקופה מאוחרת מספר הסבילות עולה לתשע וגם לעשר (בַּרו אצל לַקְטַנְטִיוּס, Divina Institutio א' פרק ו'). מהן היותר נודעות ומפורסמות הן ארבע, שפאוֻסַניאס מכנה אותן בספרו ציור יון (י' פרק י"ב): הסבילה הלוּבית, הֶרוֹפִילֵי מִמַּרְפֶּסוּס או מאֶרִיתְרִיָה (מקום מושבה איננו קבוע ואומרים עליה שהתנבאה

גם בדֶלְפִי וגם באסיה המערבית), דֶמוֹ מְקוֹמֵי הסבילה הראשית לדברי ימי רומי, הסבילה העברית, סָבָּא מפלשתינה, הידועה ג"כ כסבילה הבבלית או המצרית.

זכר חזיונות הסבילות בא ראשונה בציטטה מהרקליטוס הנמצאת ב„תשובות הפיתיות" של פלוטארך: לפי הקטע הזה חזיונות הסבילות נושאים ונותנים בענינים נוגים ועצובים, כמו מרידות ומהומות בערים יווניות, הופעות שבטים פראים ורצח נפשות מושלים ושליטים. יש מן הסופרים היוונים שהתיחסו יחס אדיש וקריר אל הסבילות: למשל, אריסטוטלס לא שם אמון בהן ותיאר את חזיונותיהן כתולדות מין מרה שחורה (מלנכוליה). אריסטופנס חבר פרודיות חריפות עליהן, ולוקיאן התלוצץ בהן בסטירותיו השנונות. אכן יחס המון־העם אליהן משתקף יותר בכתביהם של אפלטון ופלוטרכוס המלאים הערצה לסבילות ושבח ותהלה לחזיונותיהן.

לפי דבריו של אריסטופנס, חזיונות הסבילות היו רווחים בארץ יון במספר מסוים כבר במאה החמשית לפני הספירה הנוצרית. אכן המסורה הרומית מעלה את תורם הרבה יותר מזה: על פיה קבץ אחד מן הטַרקוינים, בלי ספק טַרקויניוס סופֶּרבּוּס, כל חזיונות הסבילות אשר השיגה ידו לקנות ויניחם למשמרת בבית הקפיטוליום בקץ המאה הששית לפני הספירה הנוצרית. בַּרוֹ וליביוס מספרים ע"ד הסבילה מקוֹמֵי שבאה לרומי והציעה לטרקויניוס לקנות ממנה את תשעת ספרי הגורל במחיר ידוע (שלש מאות ככרי זהב), וכאשר מאן לקנותם ממנה שרפה שלשה ספרים ותשב בששה ספרים, וכאשר השיב את פניה ריקם גם הפעם שרפה עוד שלשה ספרים ושבה בשלשה הנשארים, ואז הוכרח לקנות ממנה את השלשה במחיר התשעה. בכלל העריצו הרומים את ספרות הסבילות יותר מן היוונים, וכאשר נשרפו ספרי הסבילות הרשמיים בשרפת הבירה בשנת 82 לפני הספירה הנוצרית שלחו השררות מלאכים לסיקיליה, לארץ יון, ולאסיה המערבית, לקבץ משם כל אשר תשיג ידם מחזיונות הסבילות. השליחים שלמו בכסף מלא בעד ספרים כאלה, ומפני זה צצו חבורים מזויפים רבים. אומרים שמספר חזיונות הסבילות עלה וגדל כל כך במרוצת הימים עד אשר אוגוסטוס קיסר צוה להשמיד ככרים מזויפים לאלפים.

יהודי הגולה אשר עמדו תחת השפעת הֶלַס וספרותה, וביחוד היהודים אשר באלכסנדריה של מצרים, הכירו מיד את חשיבותם של חזיונות הסבילות בתור אמצעי הגון להפיץ את אמונת ישראל ודת היהודים בין עובדי האלילים. זה זמן רב, החל מן המאה השלישית לפני הספירה הנוצרית, השתדלו להכניס את תורת שם באהלי יפת ע"י חיבורים פסיבדונימיים אשר יחסו לגדולי סופרי יון, כמו הֶקַטֵיוּס, אורפיוס, הוֹמֵרוּס, הֶסיוֹדוּס, איסבילוס, סופוקלס, מֶנַנְדֶר ועוד. בחיבורים האלה הכריחו, למשל, את אורפיוס להתחרט על הפוליתאיסמוס ולבשר לכל העולם את האמונה באל אחד ומיוחד, או הסבו את סופוקלס לנבא את קץ העולם הזה ע"י שרפת־אש ולהכריז על אושר הצדיקים העתיד לבוא. ידוע הוא שאריסטובולוס החי בחצר המלך תלמי השביעי בשנת 160 לפסה"נ השתדל להוכיח שמיטב הספרות היוונית היה באמת פרי השפעת הספרות העברית. והנה חזיונות הסבילות המציאו להם להיהודים האלה כלי־זין יותר ראוי ומתאים להפצת רעיונותיהם, יען כי בצורתם קרובים הם מאוד ליצירות נביאי ישראל, וע"כ החזיקו בהם היהודים ההילניים וינסו להפיץ על ידיהם את המונותאיסמוס בין המון היוונים האליליים. לצורך זה השתמשו הרבה בספרות האסכטולוגית שהיתה רווחת בימים ההם, ביחוד בספרי דניאל וחנוך המלאים תוכחות וגזרות לעתיד. היוצא מדברינו הוא שחזיונות הסבילות היהודיים נכתבו ברובם ע"י יהודים משכילים במצרים מאמצע המאה השנית לפני הספירה הנוצרית ואילך.

ב. תוכן הספרים וזמן חבורם.

א) הספר השלישי.

שבעת החרוזים הראשונים מביעים את צער הסבילה המוכרחת לנבא עתידות רעות ומרות למרות רצונה. — ח׳ – מ"ה מכילים תוכחת מוסר לעושי עצבים ולעובדי אלילים ושבח ותהלה לאל־עד יוצר העולם. מ"ו—ס"ב הם קטע אסכטולוגי המתאר את ממלכת המלך הגדול השופט כל הארץ, אשר יביא כליון חרוץ לרשעים ונבלים. — החרוזים מ"ו, מ"ז ונ"ב של הקטע הזה מכילים רמז לזמן חבורו, אף כי לא נקל הוא לקבעו בדיוק. אפשר שהרמז הוא לשנת 168 לפסה"נ, אשר אז התחילה רומי להתערב בעסקי מצרים ע"י שגרירה החצוף פופיליוס לֵינַס. באופן זה חרוז נ"ב „שלשה יחתכו גורל רומי וישימוהו לשמה" יכוון אל הגְרַכּים. אבל יתכן ג"כ שהרמז הוא לשנת 96 לפסה"נ, אשר אז הוריש תלמי אפיון את ממלכתו, ממלכת קורינו, לעם הרומי. במובן זה „שלשה" יכוון למריוס, סולא וקינא. אכן יש לשער ג"כ שהרמז הוא לשנת 51 לפסה"נ, אשר אז הוריש תלמי אַוְלֶטֶס את ממלכתו לנושיו הרומים. או אפשר לאמר ש„שלשה" הם הטריאומביר הראשון (קיסר, פּוֹמְפֵּי, קְרַסּוּס) או הטריאומביר השני (אנטוניוס, אוקטביוס, לֶפִּידוּס). אמנם ההשערה השניה נראית יותר מכלן. — ס"ג—צ"ב המדברים על השמדת בליער הם בלי ספק תוספת מאוחרת מסוף המאה הראשונה של הספירה הנוצרית. יש אומרים שהם ממקור עברי ויש אומרים שהם ממקור נוצרי: הכל תלוי במשמעותה של המלה סבסטה בתחלת הפיסקה. — צ"ג—צ"ו הם חרוזי מעבר הנשמעים לכמה פנים. — צ"ז—רצ"ד המדברים על בנין בבל ופולמוס הטיטַנים ולידת זיוס, מלבד קיצור דברי ימי העולם וביחוד דברי ימי היהודים, הם ראשם ורובם, ממקור הסבילה האריתריאית העתיקה. הפיסקה הזאת נזכרה כבר בכתביהם של אלכסנדר פולהיסטור (חי בשנות 80—40 לפסה"נ) ואבידֶנוס (חי במאה הראשונה או השניה לפסה"נ), ואין צורך לאמר בכתבי הסופרים הנוצרים. קרוב לודאי שחוברה לערך שנת 160 לפסה"נ מפני הטעמים האלה: א) מלך מצרים השביעי, הנזכר בחרוזים קצ"ב ואילך, הוא בלי ספק תלמי פילומטור שתאריכו הוא בשנות 182—146 לפסה"נ, ב) תיאור רומי בחרוזים קע"ה ואילך מתאים לתמונת המטרפולין בשנים הבאות מיד אחר מלחמת פִּידְנָא בשנת 168 לפסה"נ. — רצ"ה—תפ"ח הם קובץ של חזיונות שונים מזמנים שונים, שמפני תכנם הכללי ואפים הסתמי אי אפשר להחליט בדיוק מתי חוברו. — רק הקטעים האלה מוכיחים את זמנם על פניהם: שי"ד—שי"ח נוגעים כנראה בתגרות הפנימיות במצרים בין תלמי פילומטור ותלמי אוירגֶטֶס, שסופן היה שנשבה אוירגטס בקפריסין בשנת 154 לפסה"נ. שכ"ג—של"ג רומזים אולי לחילול הקודש וטמוא ההיכל בירושלים ע"י אנטיוכוס אפיפנס בשנת 168 לפסה"נ. ש"נ—שנ"ה נוגעים בלי ספק למלחמת מיתרידטס בשנות 88—84 לפסה"נ. שפ"ח—ת׳ רומזים בודאי למאורעות שנות 162—142 לפסה"נ. תס"ד—תס"ט מכוונים, כנראה, למלחמת איטליה החברתית של שנת 89 לפסה"נ. תפ"ג—תפ"ח מזכירים בפירוש את לכידת קרתגה וקורינתוס החלה בשנת 146 לפסה"נ. — תפ"ט—תקע"ב מספרים את הצרות והשואות אשר תבואנה על ארצות ומדינות שונות, ביחוד על ארץ יון אשר תִלָּכֵד ותִכָּנַע לעם פראי ואכזרי. אפשר לאמר שתק"ח ואילך מכוונים להשתערות הגַלִּים על אסיה המערבית בשנת 280 לפסה"נ, ותק"ב ואילך רומזים לשעבוד יון ביחוד אחר לכידת קורינתוס בשנת 146 לפסה"נ. — תקע"ג—תרכ"ג מהללים ומשבחים את היהודים בני אל חי ומזכירים את התקפת אנטיוכוס אפיפנס על מצרים בשנת 170 לפסה"נ. מן החרוזים האלה משתקפת שלות היהודים בתקופת המקבים לערך 140 לפסה"נ. — תרכ"ד—תת"ח הם פיסקה אסכטולוגית המתארת את ביאת המשיח ותקופת השלום לעתיד, גם את האותות והמופתים אשר יהיו באחרית הימים. — תת"ט—תתי"ח מבארים את אישיותה ויחוסה של

הסבילה. – עשרת החרוזים האחרונים (תתי״ט–תתכ״ט) הם כנראה תוספת מאוחרת.

היוצא מדברינו הוא שהספר השלישי בראשו ורובו (זאת אומרת החרוזים צ״ז–תתי״ט) חובר על ידי יהודי בארץ מצרים לערך 140 לפסה״נ. הגוון המצרי נראה מן הרמזים הרבים לדברי ימי מצרים (קנ״ט, קמ״א, שי״ד ואילך, שמ״ח, תר״ח ואילך), אף כי נמצא זכר גם לרומי ויוי ולאסיה המערבית.

ב) הספר הרביעי

הספר הרביעי איננו ארוך ומורכב כמו הספר השלישי. החרוזים א׳–כ״ג מתארים את האלהים כמו מקור השפעה עליונה. – כ״ד–מ״ז מספרים ע״ד שמחת הצדיקים ושואת הרשעים. – מ״ח–קנ״א מכוונים לתת תמצית של תולדות עשרת דורות העולם, אבל אחר שני הדורות הראשונים נפסק חוט הסיפור, ובמקומו באים חזיונות על מדינות וערים שונות בנוסח הסבילות המקובל. – קנ״ב–קצ״ב מכילים קטע אסכטולוגי שבתוכו שזורה התראה לכל באי עולם לחזור בתשובה (קמ״ב–קע״ח).

בנוגע לזמן חיבור הספר הזה, הנה החרוזים ק״ז ואילך מזכירים את תיקון בדקי לודקיה אחר רעש־האדמה בשנת 60 אסה״נ. קט״ו ואילך מטעימים את התגרות והקטטות בירושלים בימי המצור בשנת 69 אסה״נ. וקכ״ה ואילך מזכירים בפירוש את חורבן בית המקדש בימים ההם. קי״ט ואילך מספרים ע״ד הֶעָלְמוֹ של נירון קיסר וצפית העם לשובו. קכ״ח ואילך, גם קמ״ג ואילך, רומזים לרעש־האדמה בקפריסין, שאבסיביוס קובע אותו בשנת 76 לסה״נ. מכל האמור יוצא שספר זה חובר מיד אחר שנת 76 לסה״נ, כשהמאורעות המזעזעים של שנות השבעים היו עוד חיים בלבות האנשים וצפיתם לשיבת נירון קיסר היתה מוחשית.

קשה להגיד לחלוטין אם בעל הספר היה יהודי או נוצרי. החכמים הנוטים לדעה האחרונה מביאים ראיות מן ההתנגדות להיכלות ולקרבנות (כ״ח ואילך), מן האולת המיוחסת להיהודים (קי״ו), ומן הטעמת התשובה לאנשים חוטאים (קס״ח ואילך). אבל כל הקוים האלה אינם מיוחדים למחבר נוצרי: להפך, הם טבעיים ואפשריים גם ליהודי משכיל של התקופה ההיא. ובהיות שאין בספר זה שום שרטוט מיוחד לנוצרים ונקודת־המבט האסכטולוגית שלו היא יהודית מראשה ועד סופה, ע״כ יש ידים להחליט כי מחברה היה יהודי.

ג) הספר החמישי

מצד תכנו יש לספר החמישי יחס יותר קרוב אל הספר הרביעי מאשר לשלישי. אין כל ספק כי החרוזים א׳–נ״א הם חטיבה שלמה בפני עצמה: תפקידם הוא לתת תמצית דברי ימי לטיום עד תקופת הדרינוס או מרקוס אורליוס. שאר הספר מוקדש בראשו ורובו לחזיונות תוגה על ארצות ומדינות שונות: נ״ב–קי״ד על מצרים, קט״ו–קל״ו על אסיה, קל״ז–קע״ח על יון ואיטליה וארצות אחרות, קע״ט–רכ״ז על מצרים והודו וקורינתוס ועוד, רפ״ו–שמ״ג על אסיה ותוגרמה ועוד, תל״ד–תפ״ג על בבל ועוד, תפ״ד–תקי״א על מצרים ועוד. מלבד החזיונות המקובלים האלה יש עוד קטעים על ענינים אחרים, כמו שיר תהלה לתמס (רכ״ח–רמ״ז), שמוצאו כנראה, מן המזרח, ויש אומרים שהוא בא מן האבֶסטא, זאת אומרת מספרי־הקודש של הדת הצורואסטרית העתיקה. ציור אידיאלי של ארץ יהודה (רמ״ז–רנ״ה, ר״ס–רפ״ה). פיסקה נוצרית (רנ״ו–רנ״ט): קטע אסכטולוגי (שמ״ד–שפ״ר), התראה לרשעים (שפ״ו–ת״ב), זכר להתקפה על הארץ הקדושה ונקמת־אלהים הבאה לרגליה (ת״ח–תל״ג), תיאור מלחמת־כוכבים הקרובה לבוא (תקי״ב–תקל״א).

בנוגע לזמן חיבור הספר הזה, הנה תהלת הדרינוס המוגזמת בחלק הראשון (מ״ח ואילך) היא אפשרית רק בשנות מלכותו הקדומות, או בכל אופן לפני התקוממות בר כוכבא ובנין איליה קפיטולינה במקום ירושלים. תור החלק הראשי נכר מן המסופר על־טיטוס שנחתם גורלו למות מיד אחר שובו לאיטליה מנצחונו על־ירושלים (תי״א ואילך), הוי אומר שנת 70 לספירה הנוצרית. אבל בעצם הדבר אין כל־יסוד וטעם להפריד בין החלק הזה והחלק הראשון, ואם נוציא מן הכלל את החרוזים נ״א ותי״א–תי״ג אז אפשר יהיה לאמר בהחלט גמור כי זמן חיבור הספר הזה הוא בימי מלכות הדרינוס שלפני 130 אסה״נ.

המחבר חי, כנראה, בארץ מצרים, אף כי אין להחליט בדיוק אם היה יהודי או נוצרי. שם התואר θεοχρίστους בחרוז ס״ח מטביע עליו חותם נוצרי. גם החרוזים רנ״ו–רנ״ט, כאמור למעלה, הם בלי ספק ממקור נוצרי. אבל חוץ מן החרוזים האלה כל הספר מראשו ועד סופו נושא עליו חותם יהודי ניכר.

ג. תורת חזיונות הסבילות.

כפי שאפשר לראות מחזיונות־הסבילות היהודיים, מטרתן היחידה היא להורות ולשנן את אחדות הבורא ושלטונו היחיד בעולם. הכל סובב על־הציר הזה: אלהים הוא אחד ומיוחד, נברא מעצמו, בלי ראשית ובלי תכלית, רואה ואינו נראה, משגיח על כל היקום, רחום וחנון, אבל גם נוקם ונוטר. עבודת־אלילים היא תועבה גדולה שאין לה כפרה, כי האלילים הם אפס ותהו, מעשה עץ ואבן, שלולי־חיים ובלי כח ואון. לא כן עבודת־הבורא שהיא עבודת אל חי וקיים: עבודה זו היא רוחנית ומוסרית, אף כי מצרפים אליה לפעמים גם מנהגים גסים ומגושמים. הספר השלישי, העתיק מכל ספרי הסבילות, משקיף על־הקרבת קרבנות כעל־חלק נחוץ של עבודת האלהים (תקע״ז ואילך). אבל הספר הרביעי דן את הקרבנות לחובה (כ״ח ואילך) ומגנה גם את ההיכל הנראה לעין (ח׳ וכ״ח). קרוב לודאי שלספר הזה חדרו רעיונות איסיים הנראים ג״כ בהטעמת הברכה לפני המזון (כ״ה ואילך) וטקס הטבילה (קכ״ה).

חלק הגון תופשים הרעיונות האסכטולוגיים המיוחדים אל התקופה ההיא. אמצע המאה השנית לפני הספירה הנוצרית היתה הרת רעיונות דתיים ע״ד בוא יום הדין הגדול, יום נקם ושלום לכל העמים, וספרות התקופה הזאת השפיעה השפעה עזה על־מחשבות הדורות הבאים. ע״כ חזיונות הסבילות הם מלאים פיסקות אסכטולוגיות המתארות מה שיהיה באחרית הימים. חרון אף האלהים בישבו על־מדין ובשפטו את כל היקום מצויר בצבעים רבים ושונים. הקו הכולל בתמונה הזאת הוא אש לוהטת, תבערת אלהים, מדורת גיהנם. ואז חשך יכסה את הארץ ומלואה: השמש והירח והכוכבים יחשכו ולא יהלו עוד אורם לבני האדם, כל העולם יחרב. אבל יש אשר החורבן הוא מוגבל לרשעים ואושר צפון לצדיקים (ה׳, שע״ה ואילך). אותות הקץ הם שונים, אבל יותר מכלם יגדל הָרֶשַׁע ותרבה החוצפה. כַּף־אש יבשר את קץ העולם הזה (ג׳ של״ד). צרות ומצוקות, מבוכות ומבוסות, שואות ומשואות תחולנה על ראשי העמים, ולא תהיה להם תקומה (ה׳ רכ״ה). נירון קיסר ישוב בגאותו ובחוצפתו למשול על העולם וכל התבל תפול תחת שלטון אשה (ג׳ ע״ה ואילך). רק כשיבוא המשיח מן השמים למשול על הארץ יבואו שלום ושלוה לצדיקים (ג׳ תש״ב ואילך), האדמה תוציא את פריה לרוב (שם, תשמ״א ואילך), ההדורים יֵעָשׂו למישור (שם, תשע״ז ואילך) וגם החיות תחיינה חיי שלום ושלוה (שם, תשפ״ה ואילך). ואז ירושלים תהיה כלילת יופי (ה׳ ת״כ ואילך), והיכל האלהים ישוב ויזהר כזהר הרקיע וכל העמים יקריבו בו מנחות־שי לאל חי וקיים לעד (ג׳ תרנ״ז ותש״ב).

ד. על הסבילות בספרות העברית ועל התרגום העברי הניתן כאן.

מכל הספרים החיצונים הספר היותר מזולזל אצלנו היהודים הוא חזיונות הסבילות. כמעט כל הספרים האחרים ממין זה לא רק שניתרגמו לעברית כי גם נעשו לנושאי חקירות שונות, רק הספר שלפנינו נשאר זר ורחוק ממנו ולא מצא לו גואלים עד עתה בספרותנו העברית[1]. שום זכר לא נמצא לו בספרותנו הבינאית העשירה, מלבד הסיפור ע״ד הסבילה הרומית הבדויה שהלכה למכור את ספריה לטרקוויניוס, הנזכר בספר יוחסין של אברהם זכות (הוצאת לונדון, 239, עמוד א׳) ונשנה בסדר הדורות של יחיאל היילפרין (ווארשא תרנ״א, א׳ ק״י ב׳) ובצמח דוד של דוד גאנז (אופיבך, תקכ״ח, ב׳ ח׳ ב׳). ובכל זאת יש להם לחזיונות הסבילות חשיבות ידועה בשביל היהודים הן מצד תכנם והן מצד צורתם: מצד תכנם הרי הם תעודה נכבדה ועדות נאמנה על האידיאות האסכטולוגיות הרבות שחדרו לבין היהודים בעולם העתיק במאות האחרונות של התקופה הישנה, לפני לדת הנצרות, ובמאות הראשונות של התקופה החדשה, התקופה הנוצרית. ומצד צורתם הלא ברור הוא שנעשו ראשם ורובם בתבנית נבואות נביאי ישראל הגדולים של המאה השביעית, והרי הם היקויים מובהקים ומנוסים של ספרות ישראל העתיקה. מלבד זאת כל יצירה ספרותית הנוצרת בידי יהודים יש לה זכות־קיום בינינו, ושלשה מספרי הסבילות (ג׳ ד׳ וה׳) חוברו ע״י יהודים לכל הדעות.

מפני הטעמים האלה הוכן תרגום עברי זה של חזיונות־הסבילות היהודים. התרגום נעשה מן הנוסח היווני המתוקן של יוהן גֶפְּקֶן, והמתרגם השתדל בכל יכלתו למצות את תוכן המלים היווניות ללשוננו העברית בדיוק גדול, אף כי לא באופן מלולי. מובן מאליו שהשתמש בכל האפשר בסגנון העברי הנבואי של כתבי הקדש, יען כי חזיונות הסבילות, כאמור למעלה, הם נסיון ניכר לחקות את נבואות נביאי־ישראל. הדבר הזה איננו קל, יען כי הנוסח היווני הוא קשה מאד, מורכב ומסובך במקומות רבים. בנוגע להערות לנוסח העברי סמכתי הרבה על דבריו של בלאס בהוצאת קויטש ועל פירושו של לאנטשסטר בהוצאת טשארלס.

---

[1] אמנם חזיונות הסבילות ניתרגמו לעברית ע״י יהושע שטיינברג ונדפסו בספר המאסף מאת המחלקה „להרחבת שפתנו הקדושה וספרותה״ אשר לחברת „מרבי השכלה בישראל בארץ רוסיא״ (ווארשא תרמ״ז), אבל תרגום זה איננו נאמן ומדויק די צרכו, ומסופקני אם נעשה מן המקור היווני. מלבד זאת נחתך בתבנית מלאכותית של הֶקְסַמֶטֶר יווני בעל שלש עשרה הברות המכבידה את הקריאה גם לקוראים ותיקים ומנוסים. לאחרונה לקוי הוא בחסרות והשמטות רבות הפוגמות לפעמים את מהלך הענין וקשר הרעיונות.

ה. ביבליוגרפיה.

א) מהדורות.

ההוצאה הראשונה של הנוסח היווני לחזיונות הסבילות היא
Bethuleius Xystus, Sibyllinorum Oraculorum Libri Octo, Basel 1545.

המהדורה השניה נעשתה ע״י קַסְטַלְיוֹ, שם 1555.

Opsopoeus Joh., Σιβυλλιακοὶ Χρησμοί, Paris 1599.

Gallaeus Servatius, Σιβυλλιακοὶ Χρησμοί, Amsterdam 1687—9.

מהדורה זו אינה חשובה ביותר, מפני שבעיקרה לא יצאה לאור אלא לצרכים פולימיים. גם ההוצאה של Gallandi, Bibliotheca veterum Patrum בקובץ, Venezia 1765 אין לה חשיבות, מפני שלא הוסיפה כלום לבקרת הנוסח היווני, רק עם הוצאת Mai Angelo, Σιβύλλη λογοι, Milano 1817

התחילה תקופה חדשה בבקרת הנוסח של חזיונות הסבילות. אחרי מהדורת מאי באה המדורה המצוינת Alexander C., Χρησμοὶ Σιβυλλιακοί, Paris 1841, 1853, שחשיבותה ניכרת עד היום. המהדורה של Friedlieb J. H., Χρησμοὶ Σιβυλλιακοί, Leipzig 1852, מכילה גם תרגום גרמני בחרוזים ופירוש קצר בסופה. החשובה מכולן היא המהדורה Rzach Aloisius, Χρησμοὶ Σιβυλλιακοί, Wien 1891, שבה השתדל המוציא לקבוע נוסח מתוקן ע״י הקירה מדעית מקיפה. בעקבותיה הלך Geffcken J, Die Oracula Sibyllina, Leipzig 1902. בנוסח זה, המוחזק למוסמך ומוסכם, משתמשים כעת כמעט כל המתרגמים.

ב) תרגומים.

מלבד התרגום בחרוזים לטיניים על ידי אלכסנדר והתרגום בחרוזים גרמניים על ידי פרידליב ועוד, יש תרגומים אנגלים ע״י J. Floyer לונדון 1731, ומילטון ספנסר Terry ניו־יורק 1890. אכן התרגומים היותר חשובים של חזיונות הסבילות היהודים (הספרים ג׳—ה׳) הן ע״י Lanchester בכרך השני של קובץ האפוקריפים והפסיבדאפיגרפים שיצא לאור באנגלית ע״י ר. ה. טשארלס, אוכספורד 1913, וע״י Blass בכרך השני של קובץ האפוקריפים והפסיבדאפיגרפים שיצא לאור בגרמנית ע״י אמיל ג. קויטש, טיבינגן 1900.

ג) מסות וחקירות.

אי אפשר לרשום פה את כל הספרים והמאמרים שנכתבו על חזיונות הסבילות, וע״כ אסתפק במובחרים שבהם:

Alexandre C., Excursus ad Sibyllina, Paris 1858.
Ewald H., Abhandlung ueber Entstehung, Inhalt und Werth der Sibyllinischen Buecher, Goettingen 1858.
Badt B., Ursprung... und Text des 4 Buches der Sibyllinischen Orakel, Breslau 1877.
Zahn T., Ueber Ursprung und religioesen Charakter der Sibyllinischen Buecher IV, V (Zeitschr. f. kuerchl. Wiss. u. Kuerchl. Leben 1886).
Fehr E., Studia in Oracula Sibyllina, Upsala 1893.
Geffcken J., Komposition u. Entstehungszeit der Oracula Sibyllina (Texte u. Untersuchungen 1902).
Schuerer E., Gesch. d. jued. Volkes im Zeitalter Jesu Christi III⁴. 555 ff.
מאמרו של Aloisius Rzach באנציקלופדיה של Pauly-Wissown II A, p. 2073 sqq.

חֶזְיוֹנוֹת הַסִּבִּילוֹת

סֵפֶר שְׁלִישִׁי

א מֵרֵעִים מִמְּרוֹמִים מְבֹרָךְ שֹׁכֵן שְׁחָקִים אֲשֶׁר אֶת־הַכְּרוּבִים:
ב—ג לְכִסְאֲךָ כּוֹנַנְתָּ אֲחַלֶּה פָּנֶיךָ לְבִלְתִּי מְעַט אֶת־חֲזוֹן־הָאֱמֶת מִמֶּנִּי: כִּי
ד נִלְאָה לִבִּי בְּקִרְבִּי: אֲבָל לָמָּה יוֹסִיף לִבִּי לְהִתְעוֹרֵר וְנַפְשִׁי:
ה—ו הַנְּגוּעָה וּמְעֻנָּה אֶכְפָּה עָלַי: לַחֲזוֹת חָזוֹן לַכֹּל אָכֵן אוֹסִיף לְבַשֵּׂר
ז כָּל־אֲשֶׁר יְצַוֵּנִי אֱלֹהִים לְבַשֵּׂר לִבְנֵי־הָאָדָם:

ח—ט בְּנֵי־אָדָם הַנִּבְרָאִים בְּתַבְנִית צֶלֶם אֱלֹהִים: לָמָּה תִּתְעוּ לַהֶבֶל
י וְלֹא תֵלְכוּ בְּדֶרֶךְ הַיָּשָׁר: וְלֹא תָשִׂימוּ לֵב מֵעוֹלָם לְבוֹרֵא הָעוֹלָם
יא הַקַּיָּם לָעַד: יֵשׁ אֵל אֶחָד מֹשֵׁל יָחִיד וְהוּא פֶּלֶאי יֹשֵׁב שְׁחָקִים:
יב—יג נִמְצָא מֵאֵלָיו בִּלְתִּי־נִרְאֶה וְהוּא רוֹאֶה הַכֹּל: אֲשֶׁר יַד חָרָשׁ אֶבֶן
יד—טו לֹא עֲשָׂתְהוּ וְצֶלֶם זָהָב: אוֹ שֵׁן מַעֲשֵׂה חוֹשֵׁב לֹא יְתָאֲרֵהוּ: אוּלָם
טז הוּא רִאשׁוֹן וְהוּא אַחֲרוֹן וּמוֹדַעַת זֹאת כִּי: הוּא הֹוֶה וְהוּא הָיָה וְהוּא
יז גַּם יִהְיֶה: כִּי מִי בֶן־אָדָם אֲשֶׁר יָכֹל לִרְאוֹת אֶת־הָאֱלֹהִים בְּעֵינָיו:
יח—יט אוֹ מִי יָכֹל רַק לִשְׁמֹעַ אֶת־שֵׁם: הָאֵל הָעֶלְיוֹן הָאֵל הַגָּדוֹל מֹשֵׁל
כ—כא הָעוֹלָם: אֲשֶׁר בָּרָא בִּדְבָרוֹ הַכֹּל שָׁמַיִם וְגַם יַמִּים: שֶׁמֶשׁ וְיָרֵחַ
כב—כג מוּצָקִים בִּמְלֹאָם: כּוֹכָבִים נוֹצְצִים מְחוֹלֶלֶת־תְּהוֹם עֲצוּמָה:
כד מַעְיָנוֹת וּנְחָלִים אֵשׁ תָּמִיד יוֹם וָלָיְלָה: הוּא גַּם הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר יָצַר
כה אֶת־הָאָדָם בֶּן־אַרְבַּע הָאוֹתִיּוֹת: הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר נוֹצָר הַמְחֻבָּר בִּשְׁמוֹ:
כו—כח קֶדֶם וְיָם וָנֶגֶב וְצָפוֹן: הוּא גַּם תִּקֵּן תַּבְנִית צוּרַת הָאָדָם: וַיַּעַשׂ גַּם

א—ז הקדמה: רוח אלהים כופה את הסבילה להנבא. — הסבילה רואה עצמה תמיד כנאלצה לתפקידה ע״י כח אלהי (ע׳ חרוז רצ״ה). אבות הכנסיה הנוצרית הבחינו את
ח—מה הקו הזה כקו מבדיל בין הסבילות ובין נביאי ישראל העתיקים. — שבח לאלהי־האלהים והזהרה כנגד עבודת אלילים (ע׳ ישע׳ מ׳ י״ח ואילך, חכמת שלמה י״ג י׳
יז—כד ואילך). — ע׳ שמות ל״ג כ׳, שופטים י״ג כ״ב ועוד. — השוה תהל׳ ל״ג ו׳. — א׳ ד׳ א׳ מ׳
כו ביוונית. — האותיות א׳ ד׳ א׳ מ׳ הן ראשי תיבות של מזרח ומערב וצפון ודרום

כט חַיּוֹת וּרְמָשִׂים וְעוֹף מְעוֹפֵף: אַתֶּם לֹא תַעַבְדוּ וְלֹא תִירְאוּ אֶת־
ל הָאֱלֹהִים רַק תִּתְעוּ לַהֶבֶל: וְתִשְׁתַּחֲווּ לִנְחָשִׁים וְתִזְבְּחוּ לַחֲתוּלִים:
לא—לב וּלְעֵצִים אִלְּמִים וּלְמַצְּבוֹת־אֶבֶן מַעֲשֵׂה בְּנֵי־אָדָם: וְתֵשְׁבוּ לִפְנֵי
לג—לד דַּלְתוֹת הֵיכְלֵי אֱלִילִים: וְתִלְאוּ אֶל חַי הַשֹּׁמֵר הַכֹּל: וְתִצְהֲלוּ
לה לְהַבְלֵי־אֶבֶן וְתִשְׁכְּחוּ מִשְׁפָּט: גֹּאֵל־עַד בֹּרֵא שָׁמַיִם וָאָרֶץ:
לו הוֹי עַם צְמֵא לְדָם עַם נָבָל זֶרַע מְרֵעִים וְאַנְשֵׁי־בְלִיָּעַל:
לז—לח דֹּבְרֵי שֶׁקֶר וְהֹלְכֵי רָכִיל וְרֵעֵי מַעֲלָלִים: מְנָאֲפִים עֹבְדֵי אֱלִילִים
לט—מ הֲגֵי נְכָלִים: אֲשֶׁר בְּלִבָּם רֶשַׁע שִׁגָּעוֹן נִמְרָץ: הָעֹשְׁקִים לְנַפְשָׁם
מא וּמְעִזִּים פְּנֵיהֶם: כִּי גַם אֶחָד מִבַּעֲלֵי־הוֹן לֹא יִתֵּן מִמֶּנּוּ לְאַחֵר:
מב—מג וְכָל־אָדָם תֵּרַע עֵינוֹ מְאֹד בַּחֲבֵרוֹ: וְלֹא יִשְׁמְרוּ כָּל־אֱמוּנִים
מד אַף נָשִׁים אַלְמָנוֹת: תַּעְגַּבְנָה בַּסֵּתֶר עַל־אִישִׁים אֲחֵרִים בְּעַד
מה בֶּצַע: וְכַאֲשֶׁר תִּקֶּנֶינָה לָהֶן בְּעָלִים לֹא תַחֲזֵקְנָה בְּחֶבֶל
הַחַיִּים:

מו אוּלָם אַחֲרֵי אֲשֶׁר תִּמְשֹׁל רוֹמִי הַמִּתְמַהְמֵהָ גַּם עַל־מִצְרָיִם:
מז—מח אָז תּוֹפִיעַ מַמְלָכָה גְּדוֹלָה מְאֹד: מַמְלֶכֶת מֶלֶךְ־עַד אֶל־הָאֲנָשִׁים:
מט—נ וְיָבֹא שַׁלִּיט טָהוֹר לִרְדּוֹת בְּשֵׁבֶט עַל־כָּל הָאָרֶץ: לְדוֹרֵי־דוֹרוֹת שֶׁל
נא—נב הַזְּמַן הַחוֹלֵף: וְאָז תִּתַּךְ חֵמָה עַזָּה עַל־אַנְשֵׁי לָטִיּוּם: שְׁלֹשָׁה יַתִּכוּ
נג גּוֹרַל רוֹמִי וְיָשִׂימוּהָ לְשַׁמָּה: וְכָל־יוֹשְׁבֶיהָ יָסוּפוּ בְּמִשְׁכְּנוֹתֵיהֶם:
נד—נה מִדֵּי תֵרֵד לְשׁוֹן־אֵשׁ מִן־הַשָּׁמָיִם: אוֹי לִי אֻמְלָלָה מָתַי יַגִּיעַ הַיּוֹם
נו—נז הַהוּא: וְעִמּוֹ מִשְׁפַּט הָאֵל הָאַדִּיר הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל: אָכֵן עַתָּה הִוָּסַדְנָה
נח עָרִים וְהִתְיַפֶּינָה כֻּלָּהֶן בְּהֵיכָלוֹת וּבְאִסְטָדוֹת בַּשְּׁוָקִים וּבְמַצְּבוֹת
נט—ס זָהָב: וָכֶסֶף וָאֶבֶן עַד־כִּי יָבוֹא הַיּוֹם הַמָּר: כִּי בוֹא יָבוֹא כְּמוֹ
סא—סב רֵיחַ גָּפְרִית יַחְדָּו: לְכָל־הָאֲנָשִׁים אֶקְרָאֶהָ־נָּא בְּשֵׁם: כָּל־הֶעָרִים
אֲשֶׁר יֹשְׁבֵיהֶן יִשְׁאוּ מַכְאֹבִים:
סג—סד מִגֶּזַע סֶבַסְטֵה יָבֹא בְּלִיַּעַר בְּאַחֲרִית הַיָּמִים: וְיָקִים אֶת־רָאשֵׁי

מד ביוונית. בספר חנוך ב׳ י״א ס״ג נמצא אקרוסטיכוס על שם זה. — סימן להתנגדות
מה—מו—סב לנשואי אלמנה. — המליצה הזאת נגזרה בלי ספק משפת הַסְּפָנִים. — בהורה על ממלכת המלך הקדוש וכליון הרשעים הבא לרגלה. — לפי מסורת תלמודית (סנהד׳ צ״ח ב׳) אין משיח
נד בן דוד בא עד שתתפשט המלכות (=ממלכת רומי) על ישראל תשעה חדשים. — יתכן שהמכוון פה לשרפת יופיטר הקפיטוליני בשנת 84 לפסה״נ, שבה נשרפו ספרי הסבילות, או לחרבן
ס מצבת יופיטר על גבעת אַלְבַּן ע״י חזיז ורעם בשנת 57 לפסה״נ. — גפרית היא קו־לואי
סג—צב של יום הדין (ע׳ חרוז תס״ב. גם ספר חנוך א׳ ק״ז ו׳) — בוא בליער וקצו. —

סה הֶהָרִים וַיַּרְגִּיעַ אֶת־הַיָּם: אֶת־הַשֶּׁמֶשׁ הַגָּדוֹל הַלֹּהֵט וְאֶת־הַיָּרֵחַ
סו—סז הַמַּגִּיהַּ: וִיחַיֶּה אֶת־הַמֵּתִים וְיָשִׂים אוֹתוֹת רַבִּים: לִבְנֵי אָדָם אוּלָם
סח צֶמַח זֶה בַּל־יַעֲשֶׂה קֶמַח: כִּי מַטְעֶה הוּא אֶת־בְּנֵי הָאָדָם וְרַבִּים
סט—ע יַתְעֶה: עִבְרִים נֶאֱמָנִים וְנִבְחָרִים וְגַם בְּנֵי־עַוְלָה: וַאֲנָשִׁים אֲחֵרִים
עא אֲשֶׁר לֹא שָׁמְעוּ עוֹד לְקוֹל הָאֱלֹהִים: אָכֵן כַּאֲשֶׁר תִּקְרַב נִקְמַת
עב—עג הָאֵל הַגָּדוֹל: וְתִתְגַּלְגֵּל עָצְמַת אֵשׁ וְתִזְרֹם עַל־הָאָרֶץ: וְתֹאכַל
עד—עה אֶת־בְּלִיַּעַר וְאֶת־הָאֲנָשִׁים הַגֵּאִים: וְכָל־אֲשֶׁר נָתְנוּ אֵמוּן בּוֹ: אָז
עו יִהְיֶה הָעוֹלָם תַּחַת מֶמְשֶׁלֶת יְדֵי אִשָּׁה: וְיִשְׁמַע לְכָל־פְּקֻדּוֹתֶיהָ:
עז—עח וְכִמְשֹׁל אַלְמָנָה עַל־כָּל הָעוֹלָם: וְתַשְׁלִיךְ זָהָב וָכֶסֶף לִתְהוֹם־
עט—פ הַנֶּצַח: וּנְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל שֶׁל־בְּנֵי־אָדָם קְצָרֵי־יָמִים: לְתוֹךְ־הַיָּם אָז
פא—פב יְסוֹדוֹת הָעוֹלָם כֻּלָּם: יִתְאַלְמְנוּ וְהָאֱלֹהִים הַשֹּׁכֵן בַּשְּׁחָקִים: יְגַלֵּל
פג אֶת־הַשָּׁמַיִם כַּאֲשֶׁר יְגֹלְלוּ סֵפֶר: וְכָל־הָרָקִיעַ רַב־הַצּוּרוֹת יִפֹּל
פד עַל־הָאֲדָמָה הַמּוּצָקָה: וְעַל־הַיָּם וְזָרַם זֶרֶם אֵשׁ רֹתַחַת בְּלִי־
פה—פו הֶרֶף: וְאָכַל אֶת־הַיָּם: וְאֶת־רְקִיעַ הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הַכּוֹכָבִים וְאֶת־
פז—פח עֶצֶם הַבְּרִיאָה: יִצֹּק לְמוּצָק אֶחָד טָהוֹר: וְלֹא יִהְיוּ עוֹד גַּלְגַּלֵּי
פט—צ הַמְּאוֹרוֹת הַנֶּעְצָבִים: לֹא יְמֵי־דְאָגָה רַבִּים: לֹא אָבִיב לֹא קַיִץ לֹא
צא—צב חֹרֶף וְלֹא סְתָיו: וְאָז יָבֹא מִשְׁפַּט הָאֵל הַגָּדוֹל בְּתוֹךְ־: הַמּוֹעֵד
הַגָּדוֹל כַּאֲשֶׁר יַגִּיעוּ כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה:

צג—צד אוֹי לָכֶם אָרְחוֹת־יָם וְכָל־הַיַּבָּשָׁה: כְּשֶׁיִּזְרַח הַשֶּׁמֶשׁ אֲשֶׁר
צה—צו לֹא יָבוֹא עוֹד: הַכֹּל יַקְשִׁיבוּ־לוֹ כְּשׁוּבוֹ לַעֲלֹת עַל־הָעוֹלָם: יַעַן
כִּי הוּא הָרִאשׁוֹן הוֹלְלָם וְיָדוֹ הִיא יְצָרָתַם:

סבסטה היא שברון, והרמז הוא בלי ספק לשמעון החַבָּר הנודע כבליעל או כארמילוס. לפי טשארלס (עלית ישעיהו, ס״ח בהקדמה), אפשר ש„גזע סבסטה״ רומז אל הקיסרים האוגוסטיים, ובאופן זה בליער הוא נירון קיסר שלפי האגדה שב
סז אל ממשלתו אחרי מותו. — כמעשי פטרוס עם שמעון (ע׳ Acta Apostolorum Apocrypha הוצאת ר. א. ליפסיוס ומ. בוני א׳ מ״ה ואילך, סימן כ״ח ואילך) שמעון החבר מחיה גוף מת, אמנם רק למראית עין: כשהוא הולך ועובר הקסם מסתלק, והרי זה פטרוס
עב המבצע את המופת. — הרעיון שהעולם יחרב באש נמצא בספרות הרומית כעיקר של התורה הסטואית. קרוב לודאי שהרעיון הזה מקורו בשיטתו הפילוסופית של הרקליטוס. —
עה משערים שהרמז הוא לקליאופטרה שלבשה צורה דמונית. בוסי רואה פה רמז לתנין־
פב הים האגדי, שחשבוהו לנקבה בראשונה. — ע׳ ישע׳ ל״ד ד׳, ותהל׳, ק״ב כ״ו, ובספרות
צ—צב המאוחרת. — הפסק העונות והתקופות נמצא גם במסתרי חנוך ל״ג ב׳. — המועד הגדול
צג—צו (αἰὼν μέγας) הוא סטואי במקורו. — החרוזים האלה, לפי הדעה השוררת, הם

צז—צח אָכֵן כַּאֲשֶׁר תָּקוּם תּוֹכַחַת הָאֵל הַגָּדוֹל: אֲשֶׁר בָּהּ הוֹכִיחַ לִבְנֵי
צט הָאָדָם כַּאֲשֶׁר בָּנוּ מִגְדָּל: בְּאֶרֶץ אַשּׁוּר בִּהְיוֹת שָׂפָה אַחַת לְכֻלָּם:
ק—קא וַיָּזֹמּוּ לַעֲלוֹת אֶל־הַשָּׁמַיִם הַזְּרוּעִים כּוֹכָבִים: אוּלָם מִיָּד הֵשִׁיב
קב אֱלֹהִים רוּחוֹת בְּכֹחַ וָעֹז: וַיַּפִּילוּ הָרוּחוֹת אֶת־הַמִּגְדָּל הַגָּדוֹל
קג—קד מִמָּרוֹם וַיִּתְחָרוּ רִיב בֵּין אִישׁ לְרֵעֵהוּ: עַל־כֵּן קָרְאוּ בְנֵי־הָאָדָם
אֶת־שֵׁם הָעִיר בָּבֶל:

קה—קו וְכַאֲשֶׁר הִתְמוֹטֵט הַמִּגְדָּל וּלְשֹׁנוֹת הָאֲנָשִׁים: נִפְלְגוּ לְכָל־מִינֵי
קז—קח שָׂפוֹת אָז מָלְאָה כָּל־: הָאֲדָמָה מַמְלָכוֹת נִפְרָדוֹת: וְאָז בָּא הַדּוֹר
קט הָעֲשִׂירִי שֶׁל־אֲנָשִׁים הוֹגִים: לְמִן־הַיּוֹם אֲשֶׁר בָּא מַבּוּל עַל־הָאֲנָשִׁים
קי—קיא הַקַּדְמוֹנִים: וַיִּמְלְכוּ כְּרוֹנוֹס וְטִיטָן וְיָפֶתוֹס: בְּנֵי גֵיָה וְאוּרָנוֹס
קיב הַגִּבּוֹרִים הַנִּקְרָאִים: בְּפִי־הָאֲנָשִׁים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם שֵׁמוֹת שֶׁנָּתְנוּ לָהֶם:
קיג—קיד עַל־הֱיוֹתָם רִאשׁוֹנִים בֵּין הָאֲנָשִׁים הַהוֹגִים: לִשְׁלֹשָׁה חֲלָקִים נֶחֶלְקָה
קטו הָאָרֶץ הֵלֶק לְכָל־אֶחָד: וַיִּמְלֹךְ כָּל־אֶחָד בְּחֶבְלוֹ וְלֹא נִלְחֲמוּ זֶה
קטז בָּזֶה: כִּי נִשְׁבְּעוּ שְׁבוּעָה לַאֲבִיהֶם וְחֶבְלֵיהֶם נָפְלוּ לָהֶם בְּמֵישָׁרִים:
קיז—קיח אָז זָקֵן אֲבִיהֶם וַיִּקְרַב קִצּוֹ: וַיִּגְוַע וַיָּמֹת וַיָּפֵרוּ בָנָיו אֶת־שְׁבוּעָתָם:
קיט—קכ מְאֹד וַיְעֹרְרוּ רִיב בֵּין אִישׁ לְרֵעֵהוּ: עַל־אֲשֶׁר יִמְשֹׁל עַל־כָּל־
הָאֲנָשִׁים וּכְבוֹד מַלְכוּת בְּיָדוֹ וַיִּלָּחֲמוּ כְּרוֹנוֹס וְטִיטָן אִישׁ בְּרֵעֵהוּ:
קכא—קכב אוּלָם רֵיָה וְגֵיָה וְאַפְרוֹדִיטֵי הַמְעֻטָּרָה: דֶּמֶטֶר וְהֶסְטִיָה וְדִיוֹנָה
קכג בַּעֲלַת הַקְּוֻצּוֹת הַיָּפוֹת: הִשְׁלִימוּ בֵּינֵיהֶן וַתִּקָּבֵצְנָה יַחַד אֶת כָּל־

ממקור נוצרי, אבל באמת אין בהם שום דבר המטביע עליהם חותם נוצרי.
צז—רצד זריחת השמש היא בודאי שאולה ממלאכי ג׳ כ׳. — קטע ארוך מן הסבילה האריתריית, המתחיל בשנים עשר חרוזים מן הסבילה הבבלית. רבים מצטטים את הקטע הזה או רומזים עליו, כמו אבסיביוס המביא אותו מן אלכסנדר פוליהיסטור (חי בשנות 40—80 לפסה״נ). עין גם יוסיפוס קדמוניות א׳ ד׳ ג׳. —
ק כנראה, ערבב המחבר את הסיפור בספר בראשית עם האגדה היוונית ע״ד הענקים המעמיסים פֵּלִיון על אוֹסָא בכדי לעלות השמימה (אודיסיה י״א ש״ד ואילך,
קב וורגיליוס גיאורגיקה א׳ ר״פ ואילך). — אין זכר לרוח בספר בראשית, אבל רמז לו נמצא
קד בספר היובלים י, כ״ו, ובקדמוניות ליוסיפוס א׳ ד׳ ג׳. — גזרת השם בבל מן השרש בלל היא כמו בברא׳ י״א ט׳. ובאמת בבל היא „בב אל״ בשפת בבל ואשור, כלו׳
קי שער האלהים. — פרשת הטיטנים פה מקבילה לזו של הסיודוס תיאוגוניה תכ״א
קיד ואילך, אף כי שונה היא בפרטים אחדים. — לפי אפיפניוס, Ancoratus קי״ד, חלק נח את העולם לשלשת בניו וישביעם שאיש מהם לא יסיג את גבול רעהו. ומשום שחם הפר את השבועה הזאת בלקחו את כנען משם, ע״כ מצדיק אפיפניוס את הצו
קי״ט להשמיד את הכנעני. — מלחמת האלים מתוארת ע״י הסיודוס תיאוגוניה, תרכ״ט ואילך. —

קכד—קכה הַמְּלָכִים: הָאַחִים וְהַקְּרוֹבִים וַאֲנָשִׁים אֲחֵרִים: אֲשֶׁר בָּאוּ מִן־הַגֶּזַע
קכו—קכז וְהַמָּקוֹר הַזֶּה: וַיֶּחֱרְצוּ כִּי כְּרוֹנוֹס הַמֶּלֶךְ יִמְלֹךְ עַל־כֹּל: כִּי הָיָה
קכח הַבְּכוֹר וִיפֵה־תֹאַר מִכֻּלָּם: אוּלָם טִיטָן הִשְׁבִּיעַ אֶת־כְּרוֹנוֹס שְׁבוּעוֹת
קכט—קל נִמְרָצוֹת: כִּי לֹא יָקִים זֶרַע בָּנִים יַעַן כִּי אָז יִמְלֹךְ: הוּא בְּעַצְמוֹ
קלא בְּעֵת אֲשֶׁר תִּקְפֹּץ זִקְנָה עַל־כְּרוֹנוֹס וּמָוֶת יְקַדְּמֵהוּ: וְהָיָה כַּאֲשֶׁר
קלב תֵּלֵד רֵיָה וְיָשְׁבוּ בְּנֵי טִיטָן עַל־יָדָהּ: וַיִּקְרְעוּ לִגְזָרִים כָּל־הַבֵּן
קלג—קלד הַיִּלּוֹד: וְכָל־הַבַּת חִיּוּ וַתְּגַדְּלֶנָּה אִמָּהּ: אוּלָם כַּאֲשֶׁר יָלְדָה רֵיָה
קלה—קלו הַכְּבוּדָה אֶת־יַלְדָּהּ הַשְּׁלִישִׁי: וַתֵּצֵא הֵרָה רִאשׁוֹנָה רָאוּ: בְּנֵי טִיטָן
קלז הַפְּרָאִים בְּעֵינֵיהֶם כִּי בַּת הִיא וַיֵּלְכוּ לְבָתֵּיהֶם: וְאָז הִמְלִיטָה רֵיָה
קלח—קלט בֵּן: וַתְּשַׁלְּחֵהוּ בִּמְהֵרָה לִפְרוּגְיָה לְגַדְּלֵהוּ בַּסֵּתֶר לְבָדָד: אַחֲרֵי
קמ אֲשֶׁר נוֹעֲצָה אֶת־שְׁלֹשָׁה כְּרֵתִים הַנִּשְׁבָּעִים לָהּ: עַל־כֵּן קָרְאוּ שְׁמוֹ
קמא—קמב זֶיוּס יַעַן כִּי שִׁלְּחוּהוּ חֶרֶשׁ: וְכֵן שִׁלְּחָה גַּם אֶת־פּוֹסֵידוֹן חֶרֶשׁ: וַתּוֹסֶף
קמג רֵיָה הַנַּעֲלָה בַּנָּשִׁים לָלֶדֶת בֵּן שְׁלִישִׁי אֶת־פְּלוּטוֹן: כְּשֶׁעָבְרָה דֶּרֶךְ
קמד דּוֹדֹן אֲשֶׁר מִמֶּנָּה יוּבְלוּ יִבְלֵי מַיִם: הַנָּהָר אוֹרְפּוּס הַזּוֹרְמִים אֶל־הַיָּם:
קמה—קמו אַחֲרֵי הִתְמַזְּגָם עִם־מֵימֵי פֶּנֵיּוֹס זֶרֶם סְטִיגִי קָרָא לָהֶם: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר
קמז—קמח שָׁמְעוּ הַטִּיטָנִים כִּי יֵשׁ בָּנִים: בַּסֵּתֶר מִזֶּרַע כְּרוֹנוֹס וְרֵיָה אִשְׁתּוֹ:
קמט—קנ וַיָּרֶק טִיטָן שִׁבְעִים בָּנָיו: וַיֶּאְסֹר בָּאֲזִקִּים אֶת־כְּרוֹנוֹס וְרֵיָה אִשְׁתּוֹ:
קנא—קנב וַיִּצְפְּנֵם בָּאֲדָמָה וַיָּשֶׂם עֲלֵיהֶם מִשְׁמָר: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר שָׁמְעוּ זֹאת
בְּנֵי־כְרוֹנוֹס הָאַדִּיר: וַיְּעִירוּ עָלָיו מִלְחָמָה גְדוֹלָה וּשְׁאֵת וָשֶׁבֶר:
קנג—קנד וְזֹאת הִיא רֵאשִׁית מִלְחָמָה לִבְנֵי תְמוּתָה:
קנו—קנז וְאָז הֵבִיא אֱלֹהִים רָעָה עַל־הַטִּיטָנִים: וַיִּגְוְעוּ כָּל־
קנח—קנט מִשְׁפְּחוֹת הַטִּיטָנִים וּכְרוֹנוֹס: וּבִמְרוּצַת הַזְּמַן הַסּוֹבֵב: קָמָה
קס מַמְלֶכֶת מִצְרַיִם וְאַחֲרֶיהָ מַמְלְכוּת פָּרַס: וּמָדַי וְכוּשׁ וּבָבֶל

קלב—קמ השוה חזון יוחנן י״ב ד׳. — קַלִּימָכוּס המנון לזיוס מ״ו ואילך, לוקרטיוס ב׳ תרכ״ט ואילך, וורגיליוס גיאורגיקא ד׳ ק״נ — כלם מספרים כי זיוס נולד בכרֵתים וכי הכרתים צלצלו בצלצלים בכדי להחריש את קול התינוק. — גזרת השם זיוס ממלת־היחס של
קמא $\delta\iota\epsilon\pi\acute{\epsilon}\mu\varphi\theta\eta$ (=נשלח לדרכו) לקויה ופגומה מאוד, ואפשר שאיננה נכונה ומקורית, אולם גיפקין מראה על גזרה כזאת אצל לוציוס אניוס קורנוטוס, סימן ב׳. —
קמד דידונה היתה מפורסמת ע״י אוֹשַׁת אֵלוֹנֶיהָ שהכל הביטו עליה כעל ארשת שפתי
קמה האל זיוס. — הנהר אורופוס הוא הנהר טִיטַרֶסיוס של הומרוס, זרם טפל לפֶּנֵיוֹס. —
קנד—קנו—קסא החרוז הזה נשנה בחרוז קנ״ה, וע״כ השמטתי את האחרון. — הקטע הזה הוא תמציתי ומקוצר, ואפשר שאיננו מקורי. לפי דעתו של פרידליב החרוז קנ״ו הוא מחובר
קנט לחרוז קצ״ט והשורות החוצצות ביניהם הן חומר זר. — צריך להעיר על חשיבות

קסא שֶׁל־אַשּׁוּר: וְאַחֲרֵיהֶן מַמְלֶכֶת מוֹקְדוֹן וְעוֹד הַפַּעַם מִצְרַיִם וְרוֹמִי:
קסב—קסג וְאָז בָּא בְלִבִּי חֲזוֹן הָאֵל הַגָּדוֹל: וַיְצַוֵּנִי לְהִנָּבֵא לְכָל־אֶרֶץ
קסד—קסה וָאָרֶץ: וּלְמַלְכֵיהֶן וּלְהוֹדִיעָם אֶת־הַבָּאוֹת: וְזֶה הַדָּבָר הָרִאשׁוֹן
קסו אֲשֶׁר שָׂם אֱלֹהִים בְּלִבִּי: מַמְלְכוֹת הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר תִּתְפָּקַדְנָה:
קסז—קסח כִּי רֹאשׁ וְרִאשׁוֹן יָשַׁר בֵּית־שְׁלֹמֹה: וְיוֹשְׁבֵי צִידוֹן וְאַסְיָה
קסט—קע וְאִיִּים אֲחֵרִים: וְאֻמּוֹת פַּמְפוּלְיָה וּפָרַס וּפְרוּגְיָה: וְגַם עַמֵּי
קָרְיָה וּמוּסְיָה וְלוּד הַכְּבֵדִים בְּזָהָב:
קעא—קעב אָז יָבֹאוּ הַיְּוָנִים הַגֵּאִים וְהַטְּמֵאִים וְאַחֲרֵיהֶם יָשַׁר עַם־
קעג מוֹקְדוֹן רַב־הַצְּבָעִים: אֲשֶׁר יָבוֹא כְּעָב מִלְחָמָה אֲיֻמָּה עַל־
קעד הָאֲנָשִׁים: אוּלָם יוֹשֵׁב בַּשָּׁמַיִם יַשְׁחִיתֶנּוּ עַד־הַיְסוֹד:
קעה—קעו וְאָז תִּהְיֶה רֵאשִׁית מַמְלָכָה אַחֶרֶת: רַבַּת גְּלָגָלוֹת לְבָנוֹת
קעז מִן־הַיָּם הַגָּדוֹל מְבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ: אֲשֶׁר תִּמְשֹׁל עַל־אֶרֶץ רַבָּה
קעח וּתְחַלֵּל אֲנָשִׁים רַבִּים: וְאַחֲרֵי־כֵן תָּבִיא יִרְאָה בְּלֵב כָּל־
קעט—קפ הַמְּלָכִים: וְתִשְׁלֹל הַרְבֵּה זָהָב וָכֶסֶף: מֵעָרִים רַבּוֹת וְאָז
קפא יָשׁוּבוּ לִהְיוֹת בָּאֲדָמָה בַּת־הָאֱלֹהִים: זָהָב וָכֶסֶף וְגַם עֲדִי:
קפב—קפג וְהָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה יָצֵרוּ לִבְנֵי־אָדָם אֲבָל גָּדוֹל יִהְיֶה: אֵידָם מִדֵּי
קפד יִשְׁלְטוּ בְּגֵאוּת וָרֶשַׁע: חִישׁ מְהֵרָה תָּבֹא עֲלֵיהֶם מְצוּקַת רֶשַׁע:
קפה—קפו וְזָכָר יָבֹא אֶל־זָכָר וּבְנֵיהֶם יוֹשִׂמוּ: בְּבָתֵּי־זוֹנוֹת נִבְזִים וְהָיְתָה
קפז בַּיָּמִים הָהֵם: צָרָה גְּדוֹלָה עַל־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר תְּבַלַּע הַכֹּל:
קפח—קפט וּתְנַפֵּץ הַכֹּל וּתְמַלֵּא הַכֹּל פְּגָעִים רָעִים: עַל־יְדֵי אַהֲבַת בֶּצַע
קצ מַתְעִיבָה וְהוֹן עָשׂוּי לֹא־בְמִשְׁפָּט: בִּמְדִינוֹת רַבּוֹת וְעַל־כֻּלָּן

קסב—רצד מצרים המובלטת פה באופן ניכר. — הסבילה הבבלית ממכון שבתה בעבר הרחוק
קסו מעבירה לפנינו את דברי ימי העולם עד לימיו של כורש מלך פרס. — לפי השקפת
קעה—קצג המחבר, חמש הן אומות עולם עצומות: אסיה, יון, רומי, מצרים, יהודה. — רומי מופיעה פה כמו אומה רחוקה, אף כי מעוררת פחד. הזמן המשתקף בחרוזים האלה הוא בין 190—165 לפסה״נ, כשמדינת רומי התערבה לעשות שלום בין החשמונאים ולוסיאס. —
קעו—קעח הרמז הוא לסינטוס (מועצת זקנים) הרומי. - אפשר שזהו רמז לאנטיוכוס אפיפנס, אשר ג. פופיליוס לֵינַס חסם עליו את הדרך בשנת 168 לפסה״נ (ראה פולוביוס
קעט כ״ט כ״ז). — זהו המס של חמשה עשר אלף ככר אשר הטיל סקיפיון על אנטיוכוס אחרי
קפ מלחמת מַגְנֶסְיָה בשנת 189 לפסה״נ. — זאת אומרת שבני אדם יטמנו את אוצרותיהם באדמה בכדי שלא יתחיבו לשלם מס לממשלה. בן סירא כ״ט י׳ והנוך ב׳ נ״א ב׳
קפד מתנגדים למנהג זה. — העוונות הנפרטים פה אפשר אמנם ליחס לבני רומי המאוחרים,
קפח אבל לא לבני רומי הקדומים של התקופה הנדונה פה. — החרוז הזה דומה לחרוז
קצ תרי״ג, והלז מרמז לאנטיוכוס הגדול. — מקדוניה נחלקה אחר מלחמת פִּידְנָה (168

קצא בארץ מקדון: ותעורר שנאה וחרשו [בני־אדם] ערמה ומרמה:
קצב—קצג עד־הממלכה השביעית כאשר ימשל: על־מצרים מלך יוצא
ירך עם־יון:

קצד—קצה אז ישוב עם־האל הגדול להיות אמיץ: והיה מורה
קצו דרך־החיים לכל־בני־תמותה: אבל מדוע שם אלהים בלבי
קצז להגיד: איזה תהיה הרעה הראשונה איזה הבאה אחריה ואיזה
קצח האחרונה: על־כל האנשים ומה־תהיה ראשית הרעת האלה:
קצט—ר ראשונה ימיט אלהים רעה על־הטיטנים: כי יתנקמו בהם
רא בני־כרונוס האדיר: יען כי אסרו את־כרונוס והאם הכבודה:
רב—רג שנית יקומו ליונים נגשים: ומלכים גאים יהירים וטמאי־נפש:
רד—רה מנאפים ורשעים כלם ולא ינוחו עוד בני־תמותה: ממלחמה
רו והפרוגים האימים יאבדו: כלם ורעה תבוא על־טרויה ביום
רז—רח ההוא: אז תבוא שואה על־הפרסים ועל־האשורים: ועל־כל־
רט מצרים ועל־הלובים ועל־הכושים: ועל־הקריים ועל־הפמפולים
רי [שואה אשר לא תמוש]: ועל־כל־בני־אדם מדוע אפוא אזכיר
כל־עם ועם:

ריא אכן כאשר יכלו הרעות הראשנות חיש מהרה יבואו:
ריב רעות שניות על־בני־האדם אולם אגידה־נא זאת ראשונה:
ריג צרה תבא על־האנשים החסידים הישבים סביב ההיכל:
ריד—רטו הגדול שלשלמה שהם יוצאי ירך אנשים צדיקים: אבל יחד
רטז—ריז עמם אקרא גם בשם: שבטם ובית אביהם ואמתם: הכל
אבשר בפה מלא אדם ערום ואיש מרמה:

ריח—ריט יש עיר [קמרינה] בקרב אדמת אור־כשדים: אשר ממנה
רכ יצא גזע אנשים צדיקים מאד: ההוגים כל־היום מחשבות

קצב לפסה״נ) והיתה אפרכיה רומית בשנת 147 לפסה״נ. — המלך השביעי הוא תלמי השביעי פילומטור, בן קליאופטרה הראשונה, בן בנו של אנטיוכוס השלישי. תחלת ממשלתו
קצד חלה בשנת 182 לפסה״נ. — נצחון היהודים רומז לדור המקבים המאוחרים. —
קצט—רד—רי רשימה שניה של אומות עולם עצומות, המתחלת בטיטנים. — רמז לגנבת הלנה ע״י
ריא—ריז פריס, שבעבורה התחוללה מלחמת טרויה. — פתיחה לתיאור לדברי ימי היהודים עד
ריח שנת 294. — צריך למלאות את החסר ע״י קמרינה, שלפי דברי ההיסטוריון אֻפּוֹלֶמוֹס (160 לפסה״נ) הוא שם עתיק לאור כשדים. שראדיר מעיר כי המלה קמרינה יש לה קשר עם המלה הערבית קמר=יָרֵחַ, לפי שאור היתה אחת הערים היותר חשובות

רכא טהרות ומעשים טובים: כי לא ישעו אל־מהלך כדור השמש
רכב—רכג או הירח: או אל־מעשי מפלצת מתחת לארץ: או אל־נבכי
רכד ים מזהיר של־אקינוס: או אל־אותות עטישות וצפרי מנחשים:
רכה—רכו וקסמים וחרטמים וחברי חברים: ונכלי אולת של־אבות:
רכז—רכח ולא ידרשו לדרכי הברי־שמים הכשדים: ולא יחקרו מעשי
רכט חזים בכוכבים כי כל־אלה יכזבו: ולהם ידרשו אנשי־און
רל—רלא יום יום: ויענו את־נפשם בענין שאין בו מועיל: ואמנם הורו
רלב מרמה לאנשים אמללים: ועל־כן תבאנה רעות רבות לבני־
רלג תמותה על־פני האדמה: יען אשר תעו מדרך הישר וממעשי
רלד—רלה הצדק: אבל אלה ישעו לצדקה וחסד: ולא לאהבת־כסף
רלו המולידה רעות לרבבות: לבני תמותה מלחמה ורעב בלי־
רלז—רלח קץ: ולהם יש איפת צדק בשדה ובעיר: ולא יתנפלו איש
רלט—רם על־אחיו כשדדי ליל: ולא יבזו עדרי שור וצאן ועז: ולא
רמא ישיג איש את־גבול רעהו: ולא ירע בעל־הון רב לאחיו
רמב—רמג האביון: ולא יציק איש לאלמנות כי אם־יעזור להן: נכון
רמד תמיד להמציא להן דגן ויין ושמן: ותמיד ישלח העשיר
רמה בעמו חלק מקצירו: לאשר אין להם מאום אף כי עובדים
רמו—רמז עבודת פרך: וכן ימלאו מצות האל הגדול שירת התורה: כי
הישב בשמים יצר את־הארץ בעד כל־בני־אדם יחד:

רמח—רמט אכן כאשר יעזבו את־מצרים וילכו לדרכם: שנים עשר
רנ שבטי העם עם־ראשיהם שליחי האל: ויסעו בעמוד אש
רנא—רנב בלילה: ובעמוד ענן משהאיר השחר: יפקיד אלהים עליהם
רנג לראש את־האיש הגדול: משה אשר מצאה בת־המלך בסוף
רנד—רנה ותביאהו לביתה: ותגדלהו ויהי־לה לבן והנה כאשר בא: וינחה
רנו את־העם אשר הוציא אלהים ממצרים: להר סיני נתן לו
רנז אלהים את־התורה מן־השמים: ויכתב כל־משפטיה על־שני
רנח—רנט לוחות: ויצו לעשותם ואם־איש לא ישמע: ישא את־עונו
רס על־פי התורה או בידי בני־אדם: או אם־ימלט מבני־אדם

רכד—רכז לפולחן סין אל־הירח. — יש גורסים „התכוצות (אברים)” במקום „עטישות”. — בנוגע
רמט לתורת הכוכבים בארץ כשדים ע׳ פילון על נדידת אברהם ל״ב. — הראשים הם משה ואהרן, או, לפי המסורה היהודית, המלאכים שנחו את מחנות בני ישראל בדרכם
רס—רסא ממצרים. — השוה מעל עכן אשר מעל בחרם (יהושע ז׳). — החרוז הזה הוא כחרוז

רסא יִסָּפֶה בְמִשְׁפַּט אֱלֹהִים: כִּי הַיֹּשֵׁב בַּשָּׁמַיִם יָצַר אֶת־הָאָרֶץ בְּעַד
רסב כָּל־בְּנֵי־אָדָם יָחַד: וּלְכֻלָּם נָתַן אֱמוּנָה וּמַחֲשָׁבָה נַעֲלָה בַּלֵּב:
רסג—רסד לָהֶם לְבַדָּם יוֹצִיא הַשָּׂדֶה הַפֹּרֶה אֶת־פִּרְיוֹ: עַד־מֵאָה שְׁעָרִים
וּבִרְכוֹת שָׁמַיִם עֲלֵיהֶם תָּחֹלְנָה:
רסה—רסו אֲבָל גַּם אֲלֵיהֶם תַּגִּיעַ הָרָעָה וְלֹא יִמָּלְטוּ: מִמַּגֵּפָה גַם
רסז אַתְּ תַּעַזְבִי אֶת־מְכוֹנֵךְ הַיָּפֶה: וְתִבְרְחִי יַעַן כִּי גוֹרָלֵךְ הוּא
רסח לַעֲזֹב אֶת־אַדְמָתֵךְ הַקְּדוֹשָׁה: תּוּבְלִי אֶל־עַם אַשּׁוּר וְתִרְאִי
רסט—רע טַפֵּךְ וּנְשַׁיִךְ: נְתוּנִים לַעֲבָדִים וְלִשְׁפָחוֹת לְאֹיְבַיִךְ: וְכָל־מַכָּלְתֵּךְ
רעא—רעב וְעָשְׁרֵךְ יֹאבֵדוּ: וְכָל־אֶרֶץ תִּמָּלֵא מִמֵּךְ וְכָל־יָם: וְכָל־אֶחָד
רעג יִתְרַגֵּז אֶל־אָרְחֹתַיִךְ: וְכָל־הָאָרֶץ תִּהְיֶה עֲזוּבָה מִמֵּךְ וְהַמִּזְבֵּחַ
רעד—רעה הַמְעֻזָּק: וּמִקְדַּשׁ הָאֵל הָאַדִּיר וְהַחוֹמוֹת הַגְּבֹהוֹת: יִפְּלוּ כֻלָּם
רעו לָאָרֶץ יַעַן כִּי לֹא שָׁמַרְתְּ בִּלְבָבֵךְ: אֶת־תּוֹרַת הָאֱלֹהִים הַקְּדוֹשָׁה
רעז—רעח רַק סַרְתְּ מִן־הַדֶּרֶךְ וַתַּעַבְדִי אֱלִילֵי הֶבֶל וְלֹא יָרֵאת: אֶת אֲבִי־
רעט עַד אֲשֶׁר יָצַר אֶת־כָּל־הָאֲנָשִׁים: וְלֹא אָבִית לְכַבְּדוֹ אֲבָל כִּבַּדְתְּ
רפ—רפא אֱלִילֵי בְנֵי־תְמוּתָה: לָכֵן שִׁבְעִים שָׁנָה אַרְצֵךְ הַפּוֹרִיָּה: תִּהְיֶה
רפב עֲזוּבָה מִמֵּךְ וּמִשְׁכָּנֵךְ הַנִּפְלָא יִהְיֶה נָטוּשׁ: אֲבָל אַחֲרִית טוֹבָה
רפג צְפוּנָה לָךְ וְכָבוֹד גָּדוֹל מְאֹד: כְּמוֹ שֶׁפָּקַד אֱלֹהֵי־עוֹלָם עָלַיִךְ
רפד—רפה אוּלָם אַתְּ חַכִּי: וּבִטְחִי בְּתוֹרַת אֱלֹהִים הַקְּדוֹשָׁה: כְּשֶׁתִּכְרְעִי
בֶרֶךְ וְתַעְתִּירִי לְאוֹר הַשָּׁחַר:
רפו—רפז וְאָז יִשְׁלַח אֵל עֶלְיוֹן מֶלֶךְ: אֲשֶׁר יִשְׁפֹּט כָּל־אָדָם בְּדָם
רפח—רפט וְלַהַב־אֵשׁ: יֵשׁ שֵׁבֶט מְלָכִים אֲשֶׁר זַרְעוֹ: לֹא יִכָּשֵׁל לְעוֹלָם
רצ וְהוּא יִמְשֹׁל לִתְקוּפוֹת הַיָּמִים: וְיָחֵל לְהָקִים מִשְׁכַּן חָדָשׁ
רצא—רצב לֵאלֹהִים: וְכָל־מַלְכֵי פָּרַס יַעַזְרוּ: בְּזָהָב וּנְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל עֲשׁוֹת:
רצג—רצד כִּי אֱלֹהִים בְּעַצְמוֹ יִתֵּן חֲלוֹם קֹדֶשׁ בַּלַּיְלָה: וְאָז יָשׁוּב הַמִּקְדָּשׁ
וְהָיָה כְּמוֹ שֶׁהָיָה לְפָנִים:
רצה—רצו כַּאֲשֶׁר כִּלָּה שִׁיר אֱלֹהִים לְפַעֵם אֶת־רוּחִי: הִתְחַנַּנְתִּי

רסב—רעח רמ"ז למעלה. — החרוז הזה הוא כחרוז תקפ"ה לקמן. — הגירסא של כתבי־היד היא
רפו „אשר יצר את האלים וכל האנשים". — המלך הוא כורש, אף כי אפשר ג"כ שהמחבר
דן פה במאורעות מאוחרים ולא בגלות בבל והוא מביע את צפיתו לגואל ומושיע
רפח כמו כורש. — לפי דעתו של איבאלד יש כאן רמז למלך המשיח. — שבט מלכים הוא שבט
רצג יהודה, שממנו נולד יהושע בן יהוצדק. — קרוב לוודאי שהמחבר מעביר בזכרונו את
רצה—תפח הספור של עזרא החיצוני ג' ג' ואילך. — הקטע השלישי של הספר מחובר מקטעים

רצז לִפְנֵי הָאָב הַגָּדוֹל לַעְצֹר בְּלַחֲשִׁי: וְהִנֵּה עוֹד הַפַּעַם חָדַר לְלִבִּי
רצח—רצט דְּבַר הָאֵל הָאַדִּיר: וַיְצַוֵּנִי לְהִנָּבֵא עַל־כֹּל: אֶרֶץ וָאֶרֶץ וּלְהָבִין
ש לַמְּלָכִים מַה־שֶּׁיִּהְיֶה: וְזֶה אֲשֶׁר־שָׂם אֱלֹהִים בְּלִבִּי לְהַגִּיד
שא רִאשׁוֹנָה: כָּל־הַצָּרוֹת הַמָּרוֹת אֲשֶׁר־זָמַם אֱלֹהִים עַל־בָּבֶל:
שב יַעַן אֲשֶׁר הֶחֱרִיבָה אֶת־מִקְדָּשׁוֹ הַגָּדוֹל:
שג—שד אוֹי לָכֶם זֶרַע אַנְשֵׁי בָבֶל וְאַשּׁוּר: קוֹל הַמֻּלָּה יָבֹא יוֹם
שה אֶחָד עַל־כָּל־אֶרֶץ הַחֹטְאִים: וּתְרוּעַת מִלְחָמָה תַּשְׁמִיד אֶת־כָּל־
שו אַדְמַת בְּנֵי הָאָדָם: זֹה מַכַּת הָאֵל הָאַדִּיר הַמְנַצֵּחַ בִּנְגִינוֹתַי:
שז—שח כִּי מִן־הָרוּחַ מִמַּעַל יָבֹא עָלַיִךְ בָּבֶל: [מִן הַשָּׁמַיִם יֵרֵד
שט—שי עָלַיִךְ מִמְּקוֹם קֹדֶשׁ]: וְעַל בְּנֵי־הֵמָּה כִּלָּיוֹן חָרוּץ: וְאָז תִּהְיִי
שיא כְּמוֹ שֶׁהָיִית לְפָנִים כְּמוֹ לוּ לֹא נוֹלַדְתְּ מֵעוֹלָם: וְאָז תִּהְיִי מְלֵאָה
שיב—שיג דָם כְּמוֹ שֶׁשָּׁפַכְתְּ מִלְּפָנִים: דַּם־אֲנָשִׁים טוֹבִים וִישָׁרִים: דָּם
הַצֹּעֵק גַּם עַתָּה לִשְׁמֵי־הַשָּׁמָיִם:
שיד—שטו מַכָּה גְדוֹלָה תָּבֹא עָלַיִךְ מִצְרַיִם עַל־בָּתַּיִךְ: מַכָּה נוֹרָאָה
שטז אֲשֶׁר לֹא־דִמִּית מֵעוֹלָם כִּי תַגִּיעַ אֵלָיִךְ: כִּי הֶרֶב תַּעֲבֹר
שיז—שיח בְּקִרְבֵּךְ: גָּלוּת וּמָוֶת וְרָעָב יָבֹאוּ עָלַיִךְ: בְּדוֹר־מַלְכֵּךְ הַשְּׁבִיעִי
וְאָז יָנוּחַ לָךְ:
שיט—שכ אוֹי לָךְ אֶרֶץ גּוֹג וּמָגוֹג הַשֹּׁכֶנֶת בְּתוֹךְ: נַהֲרֵי כוּשׁ כַּמָּה
שכא זִרְמֵי־דָם יִשְׁטְפוּ עָלָיִךְ: וּבֵית־מִשְׁפָּט יִקָּרֵא לָךְ בֵּין הָאֲנָשִׁים:
שכב וְאַרְצֵךְ הָרְטֻבָּה מְאֹד תִּשְׁתֶּה דָם חַכְלִילִי:
שכג—שכד אוֹי לָךְ לוּב אוֹי יָם וָאָרֶץ: בְּנוֹת־מְבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ מַה־

קצרים ילידי זמנים שונים. לפי דעת אלכסנדר, העורך היה נוצרי או יהודי נוצרי מדור האנטונינים, אבל קשה למצוא בו גם זכר של השפעה נוצרית. בארת
שז משער כי זמן חבורו של הקטע הזה הוא לערך 140 לפסה"נ. — בלאס גורס
שח „בשחר" במקום „מן הרוח". — החרוז הזה הוא כנראה כפל החרוז הקודם. —
שיד—שיח חזון שבר על מצרים. לפי דעתו של בוסי, החרוזים האלה הם הוספה
שטז מאוחרת. — רמז לתגרה הפנימית בין האחים תלמי השביעי פילומטור ותלמי אורגטס
שיח השני אשר מלכו יחד במצרים משנת 170 לפסה"נ. — ע' לעיל חרוז קצ"ב. פה מטעים המחבר שיש הפסק בדברי ימי התלמיים אחרי מותו של תלמי פוסקון בשנת 117 לפסה"נ. —
שיט—שכב השמות גוג ומגוג נמצאים פעמים רבות בספרות האפוקליפטית, אבל קשה להבחין למי הם מכוונים. רק במקום הוגבלו כיושבים „בתוך נהרות כוש". בספרות המדרשית
שכד גוג ומגוג הם עמים או שבטים המורדים באלהים ובמשיחו. — קרוב לוודאי שבנות מבוא השמש הם הלובים במחנה אנטיוכוס. לפי דעתו של אלכסנדר, המליצה מכוונת אל הרומים תחת אספסינוס. יש עוד ביאורים אחרים, אבל אין כל ספק שנמצא פה

שכה—שכו מַר הַיּוֹם אֲשֶׁר יַגִּיעַ אֲלֵיכֶן: מִלְחָמָה נוֹרָאָה תַּדְבִּיק אֶתְכֶן: מִלְחָמָה
שכז נוֹרָאָה וַאֲיֻמָּה וּמִשְׁפָּט נוֹרָא יָבוֹא עֲלֵיכֶן עוֹד־פַּעַם: וְנֶגֶד
שכח רְצוֹנְכֶן תֵּלַכְנָה כֻּלְּכֶן לַאֲבַדּוֹן: יַעַן כִּי הַחֲרֵב הֶחֱרַבְתֶּן אֶת־בֵּית־
שכט—של הָאֱלֹהִים הַגָּדוֹל: וַתְּגָרְשׁוּהוּ נוֹרָאוֹת בְּשִׁנֵּי בַרְזֶל: לָכֵן תִּרְאִי
שלא אַרְצֵךְ מְלֵאָה פְּגָרִים: מֵהֶם חַלְלֵי חֶרֶב וּנְגוּעֵי כָל־נִגְעֵי שָׂטָן:
שלב—שלג רָעָב וָדֶבֶר וְאֹיְבִים פִּרְאֵי־לֵב: וְכָל־אַדְמָתֵךְ תִּהְיֶה עֲזוּבָה מִמֵּךְ
וְעָרַיִךְ שְׁמָמוֹת:

שלד—שלה וּבַמַּעֲרָב יַזְהִיר כּוֹכָב אֲשֶׁר כּוֹכַב־שָׁבִיט יִקְרָאוּ: אוֹת
שלו חֶרֶב רָעָב וּמָוֶת לִבְנֵי־אָדָם: וְכִלָּיוֹן לְשַׁלִּיטִים וּלְשָׂרִים גְּדוֹלִים:
שלז וְעוֹד הַפַּעַם יִהְיוּ אוֹתוֹת גְּדוֹלִים מְאֹד בֵּין הָאֲנָשִׁים:
שלח—שלט כִּי טָנַיִס הַחֹתֵר עֵמֶק יֵעָתֵק מִיַּם מֵיאוֹטִיס: וּבְנִבְכֵי הָאָפִיק
שמ—שמא יַחֲרֹת תֶּלֶם פּוֹרֶה: וְהַנָּהָר הַגָּדוֹל יַטֶּה עָרְפּוֹ: תְּהֹמוֹת וּמַעְיָנוֹת
שמב יִפָּעֲרוּ פֹּה וְעָרִים רַבּוֹת: תִּפֹּלְנָה עִם־כָּל־אַנְשֵׁיהֶן בְּאֶרֶץ אַסְיָה
שמג—שמד יָסוּם: קֶבְּרֶן פַּנְדוֹנְיָה קוֹלוֹפוֹן אֶפֶסוֹס נִיקִיָּה: אַנְטִיּוֹכְיָה קִיאַגְרָה
שמה—שמו סִינוֹפֵּי סְמִירְנָה מוֹרִינֵי: עַזָּה הַמְאֻשָּׁרָה מְאֹד הִירַפּוֹלִים
שמו אַסְטִיפָּלַיָה: וּבְאֵירוֹפָּה טַנַּגְרָה הַנּוֹדַעַת מְרוֹפָּה עִיר־הַמְּלָכִים:
שמז—שמח אַנְטִיגוֹנָה מַגְנֵסְיָה וּמִיקִינָה עִיר־הָאֵלִים: דַּע אֵפוֹא כִּי־גָוַע
שמט מִצְרַיִם הָאֻמְלָל קָרוֹב לְאֵידוֹ: וְאָז יְבַכְּרוּ אַנְשֵׁי אֲלֶכְּסַנְדְּרִיָּה
אֶת־הַשָּׁנָה שֶׁעָבְרָה:

שנ בְּעַד כָּל־הָרְכוּשׁ אֲשֶׁר קִבְּלָה רוֹמִי מֵאַסְיָה הַשְּׂדוּדָה:
שנא—שנב פִּי־שְׁלֹשָׁה תִּקַּח אַסְיָה מֵרוֹמִי: וְתָשֵׁב לְרֹאשָׁהּ גְּמוּל נַאֲוָתָהּ
שנג הָאֲרוּרָה: וּבְעַד כָּל־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר לָקְחוּ מֵאַסְיָה לַעֲבָדִים
שנד בְּאֶרֶץ אִיטַלְיָה: פִּי־עֶשְׂרִים מִבְּנֵי אִיטַלְיָה יְשָׁרְתוּ בְּאַסְיָה:
שנה בְּחֹסֶר כֹּל וּפִי־אֶלֶף יִהְיֶה הַשִּׁלּוּם:
שנו אֲהָהּ רוֹמִי זֶרַע לַטִּיּוּם בַּת־תַּעֲנוּגִים וְכִבֻּדַּת זָהָב:

רמז ליחזקאל ל״ח, ששם עמי מגוג פרס כוש ופוט הולכים יחד להחריב את ארץ
שלד הקדש. — יתכן שהמכוון פה הוא כוכב שביט הנזכר של סיניקה Naturales Quaestiones,
שלח ז׳ ט״ו. כוכב שביט זה חל במותו של דמטריוס מלך סוריא. — טָנַיִס הוא הנהר דון.
שמד ים מֵיאוֹטִיס הוא ים אָזוֹב. — קיאגרה היא הגהה של אלכסנדר במקום טנגרה
שמט—שנ—שסב (ע׳ חרוז שמ״ו). — יען כי ההוה יהיה מלא צרות ומצוקות. — תיאור אסון גדול הבא על
הרומים באסיה. אפשר שזוהי מלחמת מיתרידטיס בשנות 88—84 לפסה״נ, או מפלת
קְרַסּוּס בַּקְּרָהִי בשנת 53 לפסה״נ. אפשר ג״כ שזה הוא רמז כללי להכנעת אומות
שנו העולם העצומות לפני בוא יום המשיח. — החרוזים האלה הם בתבנית ישעיה פרק י״ג. —

שנז—שנח בְּתוּלָה שִׁכּוֹרָה וּסְבוּאָה בִּידֵי מְאָרְשַׂיִךְ הָרַבִּים: כְּשִׁפְחָה תִּבָּעֲלִי
שנט בְּלִי כָל־תְּבוּנָה: וּפְעָמִים רַבּוֹת תָּגֹז גְּבִרְתֵּךְ אֶת־שַׂעֲרֵךְ הָרַךְ:
שס—שסא וּצְדָקָה תַּעֲשֶׂה לָּךְ כַּאֲשֶׁר תַּשְׁלִיכֵךְ מִשָּׁמַיִם אַרְצָה: וּבְכָל־זֹאת
שסב תּוֹסִיף לַהֲרִימֵךְ מֵאֶרֶץ לַשָּׁמָיִם: יַעַן כִּי בְנֵי־הָאָדָם הִתְמַכְּרוּ
לְחַיֵּי אָוֶן וָעָוֶל:

שסג—שסד וְהָיְתָה סָמוֹס לְחוֹל־יָם וְדֵלוֹס תִּהְיֶה כְּלֹא־הָיְתָה: וְרוֹמִי
שסה תִּצָּעֵר לְמִשְׁעוֹל צַר כָּל־הַחֲזִיוֹנוֹת יִמָּלֵאוּ: לִסְמִירְנָה הָאֹבֶדֶת
שסו לֹא יִהְיֶה זֵכֶר נִדַּחַת תִּהְיֶה: מִפְּנֵי הָעֵצוֹת הָרָעוֹת שֶׁל־רָאשֶׁיהָ
וּבְרִשְׁעָתָם:

שסז—שסח אוּלָם שָׁלוֹם וְשַׁלְוָה יָבֹאוּ לְאֶרֶץ אַסְיָה: וְאָז תִּהְיֶה
שסט אֵירוֹפָּה מְבֹרֶכֶת הָרוּחַ מְהַלִּים: וּמְעֻדָּד לְעִתִּים וְשָׁנִים בְּלִי
שע סַעַר וּבְלִי בָרָד: מְחוֹלֵל הַכֹּל עוֹף וָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ:
שעא—שעב הֶאָח אַשְׁרֵי הָאִישׁ אוֹ הָאִשָּׁה אֲשֶׁר יִהְיוּ בַּיָּמִים הָהֵם: אַשְׁרֵי
שעג הָאִישׁ אֲשֶׁר חַיָּיו הֵם כְּחַיֵּי עַם הָאָרֶץ: כִּי תוּשִׁיָּה לָרֹב תָּבוֹא
שעד מִשָּׁמַיִם הַזּוֹרְעִים כּוֹכָבִים: אֶל־בְּנֵי־הָאָדָם וּצְדָקָה לְמַכְבִּיר
שעה—שעו וְעִמָּהּ: שַׁלְוַת הַשֶּׁקֶט הַחֲבִיבָה לָאָדָם מִכֹּל: וְהַבָּה וְאֵמוּן
שעז וְרֵעוּת בֵּין נָכְרִים וְגַם תּוֹשָׁבִים: וּפְרִיצוּת וְעַוְלָה וְקִנְאָה וְחֵמָה
שעח—שעט וְאִוֶּלֶת: וְדַלּוּת יָנוּסוּ מִבְּנֵי־הָאָדָם וְגַם צָרָה: וְרֶצַח וְרִיב
שפ מַשְׁחִית וּמָדוֹן מַכְאִיב: וּגְנֵבַת־לַיְלָה וְכָל־רֶשַׁע יַחֲלְפוּ בַּיָּמִים
הָהֵם:

שפא—שפב אָכֵן מִמַּקְדּוֹן תָּבֹא שׁוֹאָה נוֹרָאָה לְאַסְיָה: וְצָרָה גְדוֹלָה תִּצְמַח
שפג—שפד לְאֵירוֹפָּה: מִגֶּזַע בֶּן־קְרוֹנוֹס יֵצֵא יֶרֶךְ מַמְזֵרִים וַעֲבָדִים: הָאָרֶץ
שפה הַלָּזוּ תִּכְבֹּשׁ גַּם אֶת־עִיר בָּבֶל הַבְּצוּרָה: וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר נִקְרָאָה
שפו גְּבֶרֶת כָּל־מְדִינָה אֲשֶׁר עָלֶיהָ תִּזְרַח הַשֶּׁמֶשׁ: תִּסָּפֶה בְּרֹב

שסג ביוונית הלשון נופל על לשון, מה שאי אפשר בעברית בנידון זה. אכן המחבר מחקה
פה עיקר ריטורי חשוב בעברית, כמו שאפשר לראות מצפניה ב׳ ד׳: כי עזה עזובה
שעב תהיה... ועקרון תעקר. — החרוז הזה קשה להלמו, ואף אחת מן ההגהות אינה מספיקה
שפא—שפז לתקן את מובנו. הרעיון מתאים לתהלות שלמה י״ז נ׳. — תיאור השׁוֹאה הבאה על
אסיה ואירופה ממקדון. מקור הקטע הזה נמצא אולי בסבילה הפרסית. —
שפג אלכסנדר התאמר להיות בנו של יופיטר אמון אחרי אשר בקר את משכן האליל הזה
שפד—שפה—ת בשנת 332 לפסה״נ. — הרמז הוא ללכידת בבל בשנת 331 לפסה״נ. — יש דעות שונות
בנוגע למובן הקטע הזה. הילגינפלד (יודישי אפוקאליפטיק ס״ח ואילך) סובר שהאיש
האלמוני הוא אנטיוכוס אפיפנס והגזע שהוא מכלה את התינוק של אחיו סליוקוס

שפז עֲוֹנוֹתֶיהָ: וְרַק שְׁמָהּ יִשָּׁאֵר לְזִכָּרוֹן לְצֶאֱצָאֶיהָ הַנִּדָּדִים בְּכָל־
מֶרְחֲבֵי־תֵבֵל:

שפח וְאָז יָבוֹא עַל־אֶרֶץ אַסְיָה הַמְאֻשָּׁרָה אִישׁ בְּלִי אֵמוּן:
שפט—שצ לָבוּשׁ אַדֶּרֶת חֲמוּצָה עַל־כְּתֵפָיו: פֶּרֶא אָדָם בֶּן־בְּלִי־מִשְׁפָּט
שצא אֵשׁ לַהַט כִּי הִתְנַשֵּׂא: גַּם עַל־הָרַעַם אַף כִּי בֶן־תְּמוּתָה הוּא
שצב וְכָל־אַסְיָה תִּהְיֶה תַּחַת עֹל כָּבֵד: וְהָאֲדָמָה תִּשְׁתֶּה וְתִרְוֶה דָּם
שצג—שצד רָב: וּבְכָל־זֹאת יֵרֵד שְׁאֹלָה בְּלִי שֵׁם וָזֵכֶר: עַל־יְדֵי זֶרַע
שצה—שצו הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר חָפֵץ לְהַשְׁמִיד: יִשָּׁמֵד זַרְעוֹ הוּא: וְאִם יִשָּׁאֵר
שצז לוֹ שֹׁרֶשׁ אֶחָד יַכְרִיתֵהוּ הַמַּשְׁחִית: שֶׁל־עֶשֶׂר קְרָנוֹת וְיִטַּע
שצח תַּחְתָּיו נֶטַע אַחֵר: וְיַכְרִית אֶת־הָאָב הַלֹּחֵם שֶׁל־גֶּזַע הָאַרְגָּמָן:
שצט—ת וְהוּא עַצְמוֹ יִשָּׁמֵד עַל־יְדֵי בָנָיו עֵקֶב מִלְחָמָה: וְאָז תִּמְשֹׁל
קֶרֶן שֶׁלֹּא מִן־הַמִּנְיָן:

תא—תב גַּם לִפְרוּגְיָה הַפּוֹרִיָּה יָבוֹא אוֹת: כְּשֶׁגֶּזַע אָרוּר בְּאֶרֶץ רֵיָה
תג—תד גּוֹי אֵיתָן: אַמִּיץ בְּשָׁרָשִׁים רָווּיִם: יַחֲלֹף כָּלִיל לַיִל אֶחָד:
תה—תו כָּל־הָאֲנָשִׁים יַחַד בְּעִיר פּוֹסֵידוֹן מַרְעִישׁ־הָאָרֶץ: אֲשֶׁר עַל־כֵּן
תז יְכַנּוּהָ בְּשֵׁם דּוֹרִילְיוֹן: בִּפְרוּגְיָה הָעַתִּיקָה רַבַּת־הַדְּמָעוֹת וְכֵהַת־
תח—תט הַתֹּאַר: הַמּוֹעֵד הַהוּא יִקָּרֵא עַל־שֵׁם מַרְעִישׁ־הָאָרֶץ: רַע יֵרֹעוּ
תי מַחֲבֹאֵי אֶרֶץ וְחוֹמוֹת יֵהָרֵסוּ: וְאוֹתוֹת יִצְמְחוּ אֲשֶׁר הֵם רֵאשִׁית
תיא רָעָה וְלֹא טוֹבָה: וּמְלָכִים יָבֹאוּ מְזֻיָּנִים בְּמִלְחֶמֶת כָּל־שֵׁבֶט:

פילופטור. אכן דמטריוס, הבן הבכור של סליוקוס, המית את בניו של אנטיוכוס.
אולם אלכסנדר בלס התפאר להיות בנו השני של אנטיוכוס, ובמלחמה שהיתה בינו
ובין דמטריוס בשנת 150 לפסה״נ נפל האחרון חלל. אלכסנדר בלס נכנע לפני תלמי
פילומטר בשנת 145, ומיד אחר המועד הזה נרצח. אז מלך דמטריוס השני לבדו, אבל
אדם כוזב בשם טריפון תפס את כסא המלוכה בחזקה, לראשונה בשם אנטיוכוס, בן
צעיר של אלכסנדר בלס, אולם הלה מת או נרצח בשנת 142, ואז נעשה טריפון
שצו—שצז המלך היחיד. — המשחית הוא דמטריוס הראשון. — הנטע האחר הוא אלכסנדר בלס,
שהתפאר להיות של אנטיוכוס אפיפנס. בנוגע לעשר הקרנות ע׳ דניאל ז׳ ז׳ ואילך. —
שצח האב הוא דמטריוס הראשון, גזע הארגמן הוא דמטריוס השני, שנשא לאשה את
שצט קליאופטרה ממצרים. — לא נכון הדבר הזה: אלכסנדר בלס נרצח ע״י אחרים מבני
ת לויתו אחרי מפלתו לפני תלמי פילומטור, ולא ע״י בניו של דמטריוס. — כלו׳ טריפון. —
תא—תיח—תפ מפלת טרויה, שאולה מן הסבילה האריתריית. — ארץ רֵיָה היא פרוגיה. הגזע הארור
תו הם אנשי טרויה, אבות בני רומי. — דּוֹרִילַיוֹן היא בפרוגיה על נהר תימבריס. המטבעות
שנמצאו בעיר הזאת נושאות עליהן צלם ראשו של פוסידון. אבל קשה להלום את החרוזים
תו—תט הנראים כמזהים את טרויה ודוריליון. אפשר שהמלה דוריליון צריכה להגרס

תיב—תיג צֶאֱצָאֵי אֵינֵיאַס הַנִּגְלִים וְהַתּוֹשָׁבִים גֶּזַע קַדְמוֹן: אֲבָל לְאַחֲרוֹנָה
גַּם אַתְּ תִּפְּלִי שְׁדוּדָה לִמְאַהֲבַיִךְ:

תיד צַר לִי עָלַיִךְ אִילִיאוֹס כִּי בִסְפַּרְטָה אֱלִילַת־זַעַם נִקֶּמֶת:
תטו—תטז תַּצְמִיחַ נֵצֶר יָפֶה מְאֹד נוֹדָע עֲדֵי־עַד וְנִשְׂגָּב: אֲשֶׁר יַעֲזֹב אֶת־
תיז רַחֲבֵי יָם אַסְיָה וְאֵירוֹפָּה: אֲבָל רֵאשִׁית כֹּל יָכִין וְיָבִיא לָךְ
תיח קִינִים וָהֶגֶה וָהִי: וּבְכָל־זֹאת זִכְרֵךְ לֹא יָסוּף לְעוֹלָם מִדּוֹרוֹת
הַבָּאִים:

תיט—תכ וְהָיָה סֹפֵר־שֶׁקֶר זָקֵן: בֶּן־בְּלִי־מוֹלֶדֶת אֲשֶׁר אוֹר עֵינָיו
תכא נִדְעָךְ: וּבְכָל־זֹאת בַּעַל רוּחַ כַּבִּיר וְשִׁירוֹ הַנָּאֶה לְמַחְשְׁבוֹתָיו:
תכב—תכג יִתְלַכֵּד מִשְּׁנֵי שֵׁמוֹת וְהוּא יִתְיַסֵּר בְּשֵׁם כִּיּוֹן: וְיִכְתֹּב דִּבְרֵי יְמֵי
תכד אִילִיאוֹס לֹא כְמוֹ שֶׁהֵם: כִּי אִם־עַל־דֶּרֶךְ הַדִּמְיוֹן כִּי יִשְׂתָּרֵר
תכה עַל־אֲמָרַי וְעַל־חֲרוּזַי: וְיִהְיֶה הָרִאשׁוֹן לְגַלֵּל בְּיָדָיו אֶת־מְגִלּוֹתַי:
תכו—תכז וְהוּא יְפָאֵר מְאֹד אֶת־אַנְשֵׁי הַקְּרָב הַמְזֻיָּנִים: אֶת־הֶקְטוֹר בֶּן־
תכח פְּרִיאָמוֹס וְאָכִילֶס בֶּן־פֵּלֵיוֹס: וַאֲחֵרִים הָעֹסְקִים בִּמְלֶאכֶת
תכט—תל הַמִּלְחָמָה: וּלְצִדָּם יַעֲמִיד אֵלִים: בִּהְיוֹתוֹ סֹפֵר כֹּזֵב לְכָל־
תלא הַפָּנִים וּמַתְעֶה בְּנֵי־אָדָם נְבוּבֵי־הַמֹּחַ: וְשִׁמְעָם יִרְבֶּה וְיִגְדַּל כִּי
תלב נָפְלוּ חֲלָלִים לִפְנֵי אִילִיאוֹס: אוּלָם גַּם הוּא יֹאכַל אֶת־פְּרִי
מַעֲלָלָיו:

תלג—תלד גַּם לְלוּקְיָה יָבִיא זֶרַע לְקָרוֹס רָעוֹת רַבּוֹת: אֲהָהּ
תלה כַּלְקֵדוֹן אֲשֶׁר נָפַל לָךְ לַחֲבֹל מֵעֵבֶר מֵצַר הַיָּם: גַּם לָהּ יָבוֹא
חֹטֶר מִגֶּזַע אֵטוֹלְיָה וְיַשְׁמִידֵךְ:

תלו—תלז גַּם מִמֵּךְ קִיזִיקוֹס יִגְרַע הַיָּם אֶת־עָשְׁרֵךְ הַכָּבֵד: יָבוֹא
תלח יוֹם וְגַם אַתְּ בִּיזַנְטִיּוֹם תַּבִּיטִי עַל־מָגֵן אָרֶם: וְאָז יַגִּיעוּ לָךְ
אֲנָחוֹת וְנַהֲרֵי נַחֲלֵי דָם:

תלט—תמ גַּם אַתָּה קְרַסּוֹס הַר לוּקְיָה הַנִּשָּׂא: תַּזִּיל מַיִם מִשֶּׁךְ־

תיג במובנה המלולי (=טרף החנית) בתור שם לואי של טרויה. — כלו׳ פריס והלנה. —
תיט כלו׳ הומרוס. רבים האמינו כי הומרוס חקה את חזיונות הסבילות (עיין לַקְטַנְטִיוּס
Divina Institutio, א׳, ו׳, ט׳, גם בדברי ימי העולם של דיודורוס סיקולוס ד׳ ס״ז. גם
תכ אריסטובולוס השתמש בטענה זו במאה השניה לפסה״נ). — העובדה שהומרוס היה עוור
תכב נזכרת כבר בהמנון ההומרי לאפולון המובא בספרו של תוקידידס ג׳ ק״ד. — כלו׳
תלג—תפח האיליאדה והאודיסיה. — חזון שואות ומשואות על ערים ומדינות שונות. —

תמא סַלְעֵךְ הַצֹּפֶה לַתְּהוֹם: עַד־אֲשֶׁר גַּם אוֹתוֹת הֶחָזוֹן שֶׁל־פָּטָרָה
יֶחְדָּלוּ:

תמב—תמג אֲהָהּ קוֹזִיקוֹם הַיּוֹשֶׁבֶת בִּפְּרוֹפּוֹנְטִים פְּרִיַּת־הַגֶּפֶן: גַּל
רוּנְדָּקוֹס הַמְּקַרְקֵל יַרְעִים סְבִיבֵךְ:

תמד—תמה וְאַתְּ רוֹדוֹס תִּנָּצְלִי זְמַן רַב מֵעַבְדוּת: בַּת־הַיּוֹם רַב יִהְיֶה
תמו עָשְׁרֵךְ בַּיָּמִים הַבָּאִים: וְעַל־הַיָּם חֵילֵךְ יִגְדַּל מֵחֵיל אֲחֵרִים:
תלז—תמח אוּלָם לָאַחֲרוֹנָה תְּהִי טֶרֶף לִמְאַהֲבָיִךְ: עִם־יָפְיֵךְ וְעָשְׁרֵךְ עַל
מַכְאִיב יוּשַׂם עַל־צַוָּארֵךְ:

תמט—תנ וְרַעַשׁ אַדְמַת־לוּד יַחֲרִיב אֶרֶץ פָּרָס: וְיָבִיא צָרוֹת רָעוֹת
תנא מְאֹד עַל־אֵירוֹפָּה וְאַסְיָה: מֶלֶךְ צִידוֹן הַמַּשְׁחִית וְעֹשֵׂי־מִלְחָמָה
תנב—תנג אֲחֵרִים: יָבִיאוּ כִּלָּיוֹן חָרוּץ לְיֹשְׁבֵי סָמוֹס הַשָּׁטִים בַּיָּם: בְּדָם
תנד תִּשְׁטֹף הָאֲדָמָה לְתוֹךְ הַיָּם וּבְנֵי־הָאָדָם: יִסָּפוּ וּנְשֵׁיהֶם יַחַד
תנה עִם־בְּנוֹתֵיהֶם הַלְּבוּשׁוֹת מִכְלוֹל: תְּקוֹנֵנָּה אֶת־הַחֶרְפָּה וְהַכְּלִמָּה
תנו אֲשֶׁר הֻעֲטוּ עֲלֵיהֶן: אֵלֶּה תִּבְכֶּינָה עַל־אֲבוֹתֵיהֶן וְאֵלֶּה עַל־
בְּנֵיהֶן הַהֲרוּגִים:

תנז וְזֶה הוּא אוֹת קַפְרִיסִין רַעַשׁ־אֲדָמָה יַחֲרִיב עֲמָקֶיהָ:
תנח וְהַרְבֵּה נְפָשׁוֹת יֵרְדוּ לִשְׁאֹל כְּאִישׁ אֶחָד:

תנט טְרָלִּים הַיּוֹשֶׁבֶת אֵצֶל אֶפֶסוֹס רַעַשׁ־אֲדָמָה יַרְעִיד:
תס—תסא חוֹמוֹתֶיהָ הַבְּנוּיוֹת הֵיטֵב וְיוֹשְׁבֶיהָ בַּעֲלֵי לֵב אַמִּיץ: הָאֲדָמָה
תסב תִּרְוֶה מַיִם רוֹתְחִים: הָאֲדָמָה הַמְּדֻכָּאָה תִּשְׁתֶּה גַּם אֵד וְרֵיחַ
תסג גָּפְרִית יַעֲלֶה מִמֶּנָּה: וְאָז גַּם סָמוֹס תִּבָּנֶה נְוֵה־מְלָכִים:

תסד—תסה אִיטַלְיָה לָךְ לֹא יֵעָרֵךְ קְרָב עִם נֵכָר: כִּי אִם־שְׁאֵרֵךְ
תסו הַקָּרוֹב לָךְ אָיֹם וְקָשֶׁה לְהַכְרִיעַ: נוֹדָע לַמֶּרְחַקִּים וְהוּא יַשְׁחִית
תסז—תסח אוֹתָךְ עַזַּת־הַמֵּצַח: וְאַתְּ פְּרוּשָׁה עַל־יַד אֵפֶרֶךְ הַחַם: מִבְּלִי
תסט רְאוֹת עֲתִידוֹת יְלָדַיִךְ הֶהָרֵג תַּהַרְגִי: וְהָיִית לֹא אֵם גִּבּוֹרִים
כִּי אִם־יוֹנֶקֶת חַיּוֹת:

תמא—תמז פָּטָרָה חוף הים של כסנתוס, היתה מקום התגלות אפולון בחזיון. — רודוס נכבשה ע"י
רומי בשנת 167 לפסה"נ, אחרי אשר היתה חפשית ועומדת ברשות עצמה במשך
תנא שנים רבות וקשות. — צידון הוּשַׁמָּה באכזריות חמה ע"י ארתחשסתא אוכוס בשנת 352
תסג—תסד לפס"הנ. — סמוס נפלה בידי התלמיים זמן קצר לפני 274 לפס"הנ. — הרמז הוא בלי ספק

תע—תעא אוּלָם כַּאֲשֶׁר יָבוֹא אִישׁ מַשְׁחִית מֵאִיטַלְיָה: אָז תֵּרְדִי
תעב לָאֲבַדּוֹן לוֹדִיקֵיָה: הָעִיר הַיָּפָה שֶׁל הַקָּרִיִּים הַיּוֹשֶׁבֶת לְיַד־
תעג מֵימֵי לוּקוֹס הַנִּפְלָאִים: וְדֹמֹם תִּדְּמִי אַחֲרֵי סָפְדֵךְ לְאָבִיךְ
הַמְּהֻלָּל מְאֹד:

תעד הַקְּרוֹבוּזִים מִתְּרַקְיָה יִתְקוֹמְמוּ לְכָל־אֹרֶךְ הַהַיְמוֹס:
תעה יוֹשְׁבֵי קַמְפַּנְיָה יַחַרְקוּ שֵׁן מִפְּנֵי הָרָעָב הַמַּחֲרִיב עָרִים:
תעו וְיִסְפְּדוּ לַאֲבִיהֶם הַמַּאֲרִיךְ יָמִים:

תעז—תעח עַל־יְדֵי זִרְמֵי גֶשֶׁם עֲצוּמִים: וְשׁוֹט הָאֵל הַקָּדוֹשׁ בִּתְהוֹמוֹת־
תעט יָם: תִּשְׁקַעְנָה קוֹרְנוֹס וְסַרְדוֹ תַּחַת גַּלִּים יַחַד עִם־צֶאֱצָאֵיהֶן
תפ יֹרְדֵי־הַיָּם: אוֹי וַאֲבוֹי לְכָל־הַבְּתוּלוֹת אֲשֶׁר תִּתְחַתֵּנָּה בִּשְׁאֹל:
תפא—תפב וְלַנְּעָרִים אֲשֶׁר תְּהוֹם תִּבְלָעֵם וְלֹא יִסָּפֵדוּ: הוֹי לְעוֹלָלִים וְיוֹנְקִים
הַשּׁוֹטְטִים בַּיָּם וְהוֹי לַהוֹן הַכָּבֵד:

תפג—תפד אֶרֶץ מוּסְיָה הַמְאֻשֶּׁרֶת תּוֹלִיד פִּתְאֹם גֶּזַע מְלָכִים: אָכֵן
תפה לֹא לְיָמִים כַּבִּירִים תִּכּוֹן קַרְתָּגָה: לְיֹשְׁבֵי גָלַטְיָה הַרְבֵּה אֲנָחוֹת
תפו—תפז וּנְהִי: גַּם לְטֶנֶדוֹס תָּבוֹא רָעָה נֶחֱרָצָה מֵאֵין כָּמוֹהָ: וְסִיקְיוֹן
תפח עַזַּת־הַמֵּצַח וְאַתְּ קְרִינְתּוֹס: תַּשְׁמִיעוּן יְלָלוֹת עַל־הַכֹּל וּכְמוֹ־כֵן
תַּצְרִיחַ אוּלִים:

תפט—תצ וְאָז כַּאֲשֶׁר חָדַל רוּחַ הַקֹּדֶשׁ לְפַעֲמֵנִי: שָׁב וְהִתְעוֹרֵר
תצא בְּחֻבִּי חֲזוֹן הָאֵל הַכַּבִּיר: וַיְצַוֵּנִי לְהִנָּבֵא עַל־אֶרֶץ וָאָרֶץ:
תצב—תצג אוֹי לְגֶזַע צוֹר אֲנָשִׁים וְנָשִׁים: וּלְכָל עָרֵיהֶם הַיֹּשְׁבוֹת עַל־
תצד הַחוֹף: לֹא אֶחָד מִכֶּם: יָבוֹא לָאוֹר בְּאוֹר הַשֶּׁמֶשׁ שֶׁהוּא חֵלֶק
תצה הַכֹּל: וְלֹא אֶחָד מִכֶּם יִמָּנֶה בֵּין הַחַיִּים וְגַם שֵׁבֶט מִכֶּם לֹא יִשָּׁאֵר:
תצו—תצז מִפְּנֵי לְשׁוֹנְכֶם לְשׁוֹן־עָוֶל וְחַיֵּיכֶם הֶעָרִיצִים וְהַטְּמֵאִים: אֲשֶׁר הָיוּ
תצח הַכֹּל וַיִּפְתְּחוּ פֶּה טָמֵא: וַיְדַבְּרוּ דְּבָרִים נוֹרָאִים דִּבְרֵי שֶׁקֶר
תצט—תק וָאָוֶן: וַיִּתְקוֹמְמוּ כְּנֶגֶד הָאֱלֹהִים הַמֶּלֶךְ הַכַּבִּיר: וַיִּפְעֲרוּ אֶת־

תע למלחמה החברתית של ממלכת רומי. — המשחית הוא, כנראה, סוּלָא, אשר הפליג באניה
תעא לארץ יון בשנת 87 לפסה"נ בכדי להלחם במתרידטס. — ע"ד רעידות אדמה בלודקיה
תעג ע' ספר רביעי חרוז ק"ז, אולם זמנן אינו ידוע למדי. — האב הוא זיוס, שצלמו נמצא
תעד—תעט על מטבעות העיר. — הַיְמוּס הוא טור הרים בחצי האי בלקן. — קורנוס וסַרדוֹ הן
תפד קורסיקה וסרדיניה. — יש קוראים כלקדון במקום קרתגה, אבל אפשר שהרמז הוא למפלת
תפט—תקעב קרתגה בשנת 146 לפס"הנ. — עוד צרות ומצוקות על עמים ושבטים שונים. —
תצב-תקג-תקט משא צור, בחקוי לישע' כ"ג, ירמ' מ"ז ויחז' כ"ו־כ"ח. — השתערות הגלים בשנת

תקא פִּיהֶם הִנְתְּעַב לְמִרְמָה עַל־כֵּן: יְדַבֵּר אִתָּם אֱלֹהִים בְּמַכּוֹת
תקב נוֹרָאוֹת יוֹתֵר מִכֹּל: אֶרֶץ אַחֶרֶת וְנִחְתַּךְ לָהֶם גּוֹרָל מָר:
תקג בְּהַבְעִירוֹ אֶת־עָרֵיהֶם וְאֶת־אָשְׁיוֹתֵיהֶן הָרַבּוֹת עַד־הַיְסוֹד:
תקד—תקה אוֹי לָךְ כְּרֵתִים הַדְּוֺיָה גַּם עָלַיִךְ תָּבוֹא: צָרָה נוֹרָאָה וּבָקֹק
תקו יִבַּקֵךְ אֱלֵי־עוֹלָם: וְכָל־הָאָרֶץ תָּשׁוּב לִרְאוֹתֵךְ כָּלָה בְּעָשָׁן:
תקז וּלְעֹלְמֵי־עַד לֹא־תַעֲזְבֵךְ הָאֵשׁ רַק יָקֹד תִּיקָדֵי:
תקח—תקט אוֹי לָךְ תְּרַקְיָה אֵיךְ תָּבוֹאִי תַחַת עֹל עֲבָדִים: כַּאֲשֶׁר
תקי יִתְעָרְבוּ אַנְשֵׁי גָלַטְיָה עִם־בְּנֵי דַרְדָּנוֹס: וְיָטוּשׁוּ עַל־הֲלֹם
תקיא לְהַחֲרִיבָהּ אָז יָבוֹא לָךְ יוֹם רָע: וְתִתְּנִי לְאֶרֶץ נָכְרִיָּה וּמְאוּם
לֹא תְקַבְּלִי:
תקיב—תקיג אוֹי לָכֶם גּוֹג וּמָגוֹג וּלְכָל־הַשְּׁבָטִים כְּסִדְרָם: מַרְסִיִּים
תקיד וְדָקִיִּים כַּמָּה רָעוֹת יָבִיא לָכֶם גּוֹרַלְכֶם: צָרוֹת רַבּוֹת תְּנַעֲנָה
תקטו הַמּוּסִיִּים גַּם לִבְנֵי־הַלּוּקִיִּים וְהַפְּרוּגִיִּים: וּשְׁבָטִים רַבִּים יִפְּלוּ
תקטז מִן־הַפַּמְפוּלִיִּים וְהַלּוּדִים: מִן־הַמּוּרִים וְהַכּוּשִׁים וְהַשְּׁבָטִים
תקיז כִּבְדֵי־הַלָּשׁוֹן: הַקַּפּוֹדְקִיִּים וְהָעַרְבִים אוּלָם לָמָּה אַשְׁמִיעַ גּוֹרַל כָּל־
תקיח—תקיט אֶחָד וְאֶחָד: כִּי עַל־כָּל־הָעַמִּים הַיֹּשְׁבִים עַל־הָאֲדָמָה: יְשַׁלַּח
אֵל עֶלְיוֹן מַכָּה מַכְאִיבָה:
תקכ—תקכא אָכֵן מָדַי יִפֹּל עַם לוֹעֵז עָצוּם עַל־הַיְּוָנִים: יַשְׁחִית רָאשֵׁי
תקכב רַבִּים מִבְּחִירֵי הָאֲנָשִׁים: וְיַכְרִית מִקְנֶה צֹאן מֵתִים וְעֶדְרֵי
תקכד סוּסִים וּפְרָדִים וּשְׁוָרִים גּוֹעִים: בָּתִּים טוֹבִים יַצִּיתוּ בָּאֵשׁ נֶגֶד
תקכה הַחֹק: וּנְפָשׁוֹת אֻמְלָלוֹת רַבּוֹת יִכְבְּשׁוּ לַעֲבָדִים וְלִשְׁפָחוֹת בְּאֶרֶץ
תקכו—תקכז נָכְרִיָּה: יְלָדִים וְנָשִׁים רַכּוֹת וַחֲגוּרוֹת עַל־חֲלָצַיִם: גְּזוּלוֹת
תקכח מִלְּשְׁכוֹתֵיהֶן וּבְרַגְלֵיהֶן הָעֲדִינוֹת נֹפְלוֹת עַל־פְּנֵיהֶן: יֵרָאוּן אֲסוּרוֹת
תקכט בָּאזִקִּים בְּיַד אֹיְבִים כִּבְדֵי־לָשׁוֹן: סֹבְלוֹת כָּל־מִינֵי עִנּוּיִם נוֹרָאִים
תקל וְלֹא יִהְיֶה לָהֶם: אִישׁ לִתְמֹךְ בְּיָדָם מְעַט בְּעֵת קְרָב וּלְהַצִּיל
תקלא—תקלב אֶת־חַיֵּיהֶם: יִרְאוּ אֶת־רְכוּשָׁם וְכָל־הוֹנָם: נַעֲשִׂים מַאֲכָל לָאֹיֵב
תקלג—תקלד וְהָיָה לָהֶם פִּיק־בִּרְכַּיִם: מֵאָה יָנוּסוּ וְאֶחָד יָמִית כֻּלָּם: וַחֲמִשָּׁה

תקיא—תקיג 280 לפס"הנ. — חסרה פה מלה אחת שקשה לשערה, — החרוזים האלה הם פגומים ואי אפשר לתקן את שמות השבטים בבירור. אפשר שבמקום מרסיים צריך לקרוא מרדיים,
תקכ שם שבט היושב בגבעות הורקניה. — קרוב לוודאי שהחרוזים האלה רומזים להשתערות הרומים על היוונים שנגמרה בלכידת קורינתוס בשנת 146 לפסה"נ. אבל אפשר
תקלג ג"כ שהרמז הוא להשתערות הגלים בשנת 279 לפסה"נ. — ע' ישע' ל' י"ז, דב' ל"ב ל'.

תקלה יִכּוּ גְדוּד כָּבֵד וְכַאֲשֶׁר: יִתְגַּלְּלוּ בִּמְבוּכָה מְבִישָׁה בִּשְׁאוֹן
תקלו הַמִּלְחָמָה הַנּוֹרָא: יָבִיאוּ מָשׂוֹשׂ לָאֹיֵב וְאֵבֶל לַיְּוָנִים:
תקלז—תקלח וְאָז הֲלֹם כֻּלָּהּ תִּשָּׁכֵב תַּחַת עֹל עַבְדוּת: וּמִלְחָמָה וּמַגֵּפָה
תקלט תְּבֹאנָה יַחַד לְכָל־הָאֲנָשִׁים: וֵאלֹהִים יַהֲפֹךְ אֶת־הַשָּׁמַיִם מִמַּעַל
תקמ—תקמא לִנְחֹשֶׁת: וְאֵת כָּל־הָאָרֶץ לְצָחִיחַ וּלְבַרְזֶל: וְאָז יִבְכּוּ מַר כָּל־
תקמב—תקמג הָאֲנָשִׁים: מִבִּלְתִּי יְכָלְתָּם לִזְרֹעַ וְלַחֲרשׁ וְאֵשׁ עַל־הָאֲדָמָה: יָבִיא
תקמד מִי שֶׁיָּצַר שָׁמַיִם וָאָרֶץ: וְחֵלֶק שְׁלִישִׁי מִכָּל־בְּנֵי־הָאָדָם
יִתַּם:
תקמה—תקמו הֲלֹם לָמָּה תָּשִׂימִי אֵמוּן בִּבְנֵי־תְמוּתָה נְגִידִים: אֲשֶׁר אֵין
תקמז בִּיכָלְתָּם לְהִנָּצֵל מִכִּלָּיוֹן וָמָוֶת: מַדּוּעַ תּוֹבִילִי מַתְּנוֹת־שָׁוְא
תקמח—תקמט לַמֵּתִים: וְתִזְבְּחִי לָאֱלִילִים מִי־שָׂם אֶת־הַמִּשְׁנֶה בְּלִבֵּךְ: לַעֲשׂוֹת
תקנ מַעֲשִׂים כָּאֵלֶּה וְלַעֲזֹב אֶת־פְּנֵי אֵל עֶלְיוֹן: יִרְאִי אֶת־שֵׁם הַיּוֹצֵר
תקנא הַכֹּל וְאַל־תִּתְעַלְּמִי מִמֶּנּוּ: זֶה אֶלֶף שָׁנִים וְעוֹד חֲמֵשׁ מֵאוֹת:
תקנב—תקנג מֵעֵת אֲשֶׁר מָלְכוּ מַלְכֵי הַהֶלֵּנִים הַגֵּאִים: אֲשֶׁר הֵחֵלּוּ לְהַדְרִיךְ
תקנד אֶת־בְּנֵי הָאָדָם בְּדֶרֶךְ הָרָע: בַּעֲשׂוֹתָם תְּמוּנוֹת רַבּוֹת שֶׁל־
תקנה אֱלִילִים מֵתִים: אֲשֶׁר בַּעֲבוּרָן נִפְתֵּיתֶם לַהֲגוֹת הֶגְיוֹנוֹת־שָׁוְא:
תקנו—תקנז אוּלָם כַּאֲשֶׁר יַשִּׂיגְכֶם חֲרוֹן־אַף הָאֵל הַכַּבִּיר: אָזַי תַּכִּירוּ אֶת־
תקנח—תקנט פָּנָיו: כָּל־לִבּוֹת הָאֲנָשִׁים יֵאָנְחוּ מָר: יִשְׂאוּ יְדֵיהֶם לָרָקִיעַ
תקס—תקסא הַשָּׁמַיִם: וְיָחֵלּוּ לִקְרֹא לְעֶזְרָתָם אֶת־הַמֶּלֶךְ הַכַּבִּיר: וְלִשְׁאֹל מִי־
יַצִּילֵם מֵחֲרוֹן־הָאַף הַגָּדוֹל:
תקסב—תקסג אָכֵן הָבָה חֲקָר־נָא זֹאת וְשִׂים עַל־לֵב: כַּמָּה צָרוֹת תְּבֹאנָה
תקסד בִּמְרוּצַת הַשָּׁנִים [כִּי גַם אִם־תִּזְבַּח זְבָחִים לְמֵאוֹת]: כְּמִסְפַּר
הַזְּבָחִים אֲשֶׁר זָבְחָה הֲלֹם מִלְּפָנִים וְתַעֲלֶה בְּנֵי־בָקָר וּשְׁוָרִים
תקסה—תקסו גּוֹעִים: לְעוֹלָה בְּהֵיכַל הָאֵל הַכַּבִּיר: גַּם אָז לֹא תִנָּצֵל מִמְּהוּמַת
תקסז—תקסח הַמִּלְחָמָה וְהָאֵימָה: וְהַמַּגֵּפָה וְלֹא תִמָּלֵט מֵעֹל הָעַבְדוּת: וְהִנֵּה
תקסט עַד־אָז יִהְיֶה גֶּזַע הָאֲנָשִׁים הָרְשָׁעִים: עַד־אֲשֶׁר יָבוֹא קֵץ לַיּוֹם
תקע הַמַּר וְהַנִּמְהָר: כִּי־לֹא־תִזְבְּחוּ לֵאלֹהִים עַד־אֲשֶׁר יָבוֹאוּ כָּל־
תקעא הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה: כָּל־אֲשֶׁר יֶחֱרַץ אֱלֹהִים לְבַדּוֹ לֹא יֵחָשֵׂךְ:
תקעב נָחוּץ יִהְיֶה שֶׁהַכֹּל יִמָּלֵא:

תקלט תקסג ע' דב' כ"ח כ"ג, חנוך א' פ' ב', ספר היובלים כ"ג י"ח. — כנראה, נשמטה שורה אחת אחר השורה הזאת. השורה שנקבעה במקומה היא השערה בעלמא. מובן הכתוב הוא

תקעג—תקעד אַחֲרֵי־כֵן יָבוֹא גֶזַע קָדוֹשׁ שֶׁל אֲנָשִׁים צַדִּיקִים׃ הַנֹּטִים
תקעה לִרְצוֹן הָעֶלְיוֹן וּלְמַחֲשַׁבְתּוֹ׃ אֲשֶׁר יַעֲרִיצוּ אֶת־הֵיכַל הָאֵל הַכַּבִּיר׃
תקעו—תקעז בְּנֶסֶךְ בִּקְטֹרֶת וּבְמֵאוֹת קָרְבְּנוֹת קֹדֶשׁ׃ בְּזִבְחֵי שְׁוָרִים מֵחִים
תקעח—תקעט וְאֵילִים תְּמִימִים׃ וּבִבְכוֹרֵי־צֹאן וּבְנֵי־כְבָשִׂים שְׁמֵנִים׃ אֲשֶׁר
תקפ יַעֲלוּ לְעוֹלַת־קֹדֶשׁ עַל־הַמִּזְבֵּחַ הַגָּדוֹל׃ אַחֲרֵי אֲשֶׁר הִשִּׂיגוּ תּוֹרַת
תקפא אֵל עֶלְיוֹן יֵשְׁבוּ בְּצֶדֶק׃ וּבְאֹשֶׁר בֶּעָרִים וּבְשָׂדוֹת רְוָיִם׃
תקפב—תקפג גַּם הַנָּבִיא יִנָּבְאוּ כִּי תְּפַעֵם אוֹתָם רוּחַ אֱלֹהוּת׃ וְיָבִיאוּ שִׂמְחָה
תקפד וְשָׂשׂוֹן לְכָל־הָאֲנָשִׁים׃ כִּי לָהֶם לְבַדָּם נָתַן הָאֵל הַגָּדוֹל עֵצָה
תקפה—תקפו וּתְבוּנָה׃ וֶאֱמוּנָה וּמַחֲשָׁבָה נַעֲלָה בַּלֵּב׃ יַעַן אֲשֶׁר לֹא יַשִּׂגוּ
תקפז בְּמִרְמָה וְתַרְמִית וְלֹא יַעֲרִיצוּ מַעֲשֵׂי יְדֵי אָדָם׃ מְלֶאכֶת זָהָב
תקפח וּנְחֹשֶׁת כֶּסֶף אוֹ שֵׁן׃ פְּסִילֵי עֵץ וְאֶבֶן שֶׁל־אֱלִילִים מֵתִים׃
תקפט—תקצ גִּלּוּלֵי־חֹמֶר מְשׁוּחִים בַּשָּׁשַׁר תַּבְנִית צַלְמֵי חַיּוֹת׃ אֲשֶׁר יַעֲרִיצוּ
תקצא בְּנֵי־אָדָם חַסְרֵי עֵצָה וּבִינָה׃ לְהֶפֶךְ הֵם נֹשְׂאִים זְרֹעוֹתֵיהֶם
תקצב הַשָּׁמַיְמָה בְּהַדְרַת קֹדֶשׁ׃ מַשְׁכִּימִים לָקוּם מִמִּטּוֹתֵיהֶם וּמְטַהֲרִים
תקצג תָּמִיד אֶת־בְּשָׂרָם׃ בְּמַיִם וּמְכַבְּדִים אֶת־הַמּשֵׁל לְעוֹלָם לְבַדּוֹ׃
תקצד—תקצה אֱלֹהֵי הַנֵּצַח וְאַחֲרָיו הוֹרֵיהֶם וְיוֹתֵר מִכָּל־׃ בְּנֵי־הָאָדָם הֵם
תקצו נִזְהָרִים בְּטָהֳרַת הַנִּשּׂוּאִים׃ גַּם לֹא יִשְׁכְּבוּ מִשְׁכַּב זָכָר לְהִטַּמֵּא׃
תקצז כְּמוֹ שֶׁעוֹשִׂים בְּנֵי־צֹר מִצְרַיִם וְלָטִיּוּם׃ וְהֶלַּס רַחֲבַת־הַיָּדַיִם
תקצט—תר וְעַמִּים רַבִּים זוּלָתָם׃ אַנְשֵׁי פָּרַס וְגַלַטְיָה וְכָל־אַסְיָה׃ בְּעָבְרָם
תרא אֶת־מִצְוַת אֱלֹהֵי עוֹלָם אֲשֶׁר צִוָּה׃ בַּעֲבוּר זֶה יְשַׁלֵּם אֵל־עוֹלָם
תרב—תרג לְכָל־הָאֲנָשִׁים׃ גְּמוּל וְכָפָן וְצָרוֹת וַאֲנָחוֹת׃ וּמִלְחָמָה וּמַגֵּפָה
תרד וּבַלָּהוֹת נוֹרָאוֹת׃ יַעַן כִּי לֹא חָפְצוּ לְפָאֵר וּלְרוֹמֵם אֵת אֲבִי־
תרה—תרו הֲמוֹן־גּוֹיִם הַחַי לָנֶצַח׃ רַק הֶאְדִּירוּ אֱלִילִים׃ וַיַּעֲרִיצוּ מַעֲשֵׂי
תרז יְדֵי־אָדָם אֲשֶׁר יַשְׁלִיכוּם עוֹשֵׂיהֶם עַצְמָם׃ וַיַּסְתִּירוּם בְּנִקְרוֹת
תרח הַצּוּרִים מִכְּלִמָּה׃ כַּאֲשֶׁר יִמְשֹׁל מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל־מִצְרַיִם שְׁבִיעִי׃

תקעג—תשא שגורל הֶלַּס נחתך מבלי להשיב. ציור אשרם של הצדיקים. בחרוזים האלה משתקף
תקפט מצב היהודים המאושר תחת ממשלתו של שמעון המקבי. — ע׳ בחכמת שלמה י״ג י״ד. —
תקצא ע׳ ספר רביעי, קס״ה ואילך הטעמת הטהרה היא מיוחדת לכת האיסיים,
השוה יוספוס מלחמת היהודים ב׳ ח׳ ה׳. בנוגע לתפלה אחר יקיצה
תרו משנה ע׳ תהלות שלמה ו׳ ו׳. — ע׳ ישעיה ב׳ י״ח ואילך, גם ל״א, ז׳. —
תרח כלו׳ תלמי פילומטור (השוה לעיל חרוז קצ״ב) כשנס מפני אנטיוכוס אפיפנס (170—169
לפס״הנ) נתפס והושם במאסר. אנטיוכוס לא הצליח לכבוש את אלכסנדריה, רק לקח

תרט—תרי בְּמִסְפַּר בֵּית־אֲבוֹתָיו מֵרֵאשִׁית מַמְלֶכֶת הַהֶלֶנִים׃ אֲשֶׁר־בָּהּ
תריא יִמְלְכוּ הַמַּקְדוֹנִים בְּנֵי בְלִי־שֵׁם׃ וְכַאֲשֶׁר יָבוֹא מֵאַסְיָה מֶלֶךְ
תריב כַּבִּיר נֶשֶׁר אָיֹם׃ אֲשֶׁר יְכַסֶּה אֶת־כָּל־הָאָרֶץ בְּרַגְלִים וּבְפָרָשִׁים׃
תריג—תריד וִינַפֵּץ הַכֹּל וְיָבִיא רָעָה לַכֹּל׃ וִימַגֵּר לָאָרֶץ מַמְלֶכֶת מִצְרָיִם
תרטו—תרטז כָּל־׃ הוֹן יִקַּח וְיֵלֶךְ־לוֹ עַל־גַּב־יָם רָחָב׃ וְאָז יִכְרְעוּ בֶּרֶךְ
תריז לְבָנָה לָאֵל הָאַדִּיר׃ לְמֶלֶךְ־עַד עַל־הָאֲדָמָה הַנּוֹתֶנֶת אֹכֶל
תריח—תריט לְמַכְבִּיר׃ אוּלָם מַעֲשֵׂי־יְדֵי־אָדָם יִפְּלוּ כֻּלָּם בְּלַבַּת־אֵשׁ׃ וְאָז
תרכ יִתֵּן אֱלֹהִים מָשׂוֹשׂ רַב לָאֲנָשִׁים׃ כִּי הָאָרֶץ וְהָעֵצִים וְעֶדְרֵי
תרכא הַצֹּאן אֲשֶׁר עָצְמוּ מִסְּפֹר׃ יַעֲנִיקוּ לִבְנֵי־הָאָדָם פְּרִי נֶאֱמָן׃
תרכב—תרכג יַיִן וּדְבַשׁ מָתֹק וְחָלָב לָבָן׃ וְדָגָן מַתָּן נַעֲלֶה לִבְנֵי־הָאָדָם׃
תרכד אֲבָל אַתָּה בֶּן־תְּמוּתָה עָרוּם אַל־תִּתְמַהְמַהּ וְאַל־תְּאַחֵר׃
תרכה—תרכו רַק תָּשׁוּב מִדַּרְכְּךָ וְתַשְׁלִים עִם־הָאֱלֹהִים׃ זְבַח לֵאלֹהִים מֵאוֹת
תרכז—תרכח פָּרִים וּבְכֹרוֹת כְּבָשִׂים׃ וְעִזִּים לִתְקוּפַת מוֹעֲדִים׃ אָכֵן הַפְגַּע
תרכט בּוֹ בְּאֵל־הַנֵּצַח אוּלַי יְרַחֵם עָלֶיךָ׃ כִּי־הוּא לְבַדּוֹ אֱלֹהִים וְאֵין
תרל—תרלא זוּלָתוֹ׃ צֶדֶק תְּכַבֵּד וְלֹא־תְדַכֵּא אִישׁ׃ כִּי־כֵן צִוָּה אֵל־עַד לִבְנֵי־
תרלב תְמוּתָה נִקְלִים׃ אוּלָם הִשָּׁמֶר־לְךָ מֵאַף חֲרוֹן הָאֵל הָאַדִּיר׃
תרלג—תרלד כַּאֲשֶׁר סוֹף סוֹף תָּבוֹא מַגֵּפָה עַל־כָּל־בְּנֵי־הָאָדָם׃ וּגְמוּל נוֹרָא
תרלה יְשַׁלֵּם לָהֶם וְכָשְׁלוּ וְנָפְלוּ׃ וּמֶלֶךְ יִשְׁבֶּה מֶלֶךְ וְיִגְזֹל אֶת־
תרלו מְדִינָתוֹ׃ וְעַמִּים יַחֲרִיבוּ עַמִּים וְשַׁלִּיטִים יַשְׁמִידוּ שְׁבָטִים׃
תרלז—תרלח וּמֹשְׁלִים יִמָּלְטוּ כֻּלָּם לְאֶרֶץ נָכְרִיָּה׃ וְהָאָרֶץ הַנּוֹשֶׁבֶת תְּשֻׁנֶּה
תרלט וּמֶמְשֶׁלֶת־פֶּרֶא׃ תַּחֲרִיב אֶת־הֶלַּס כֻּלָּהּ וְאֶת־אַדְמָתָהּ הַשְּׁמֵנָה׃
תרם—תרמא תָּרִיק מִרְכוּשָׁהּ וּפָנִים אֶל־פָּנִים יִתְגָּרוּ׃ בְּעַד־הַזָּהָב וְהַכֶּסֶף׃
תרמב—תרמג תַּאֲוַת הַבֶּצַע תִּהְיֶה בְּעִבְרֵי הֶעָרִים׃ בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה כֻּלָּם לֹא־
תרמד יִקָּבֵרוּ׃ וּבְשָׂרָם יֵאָכֵל עַל־יְדֵי הַנֶּשֶׁר וְחַיּוֹת־הַפֶּרֶא שֶׁל־הָאָרֶץ׃
תרמה—תרמו כַּאֲשֶׁר יִמָּלְאוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה׃ תֹּאכַל הָאָרֶץ הָעֲצוּמָה אֶת־שְׁאָר
תרמז—תרמח הַמֵּתִים׃ אָכֵן הִיא עַצְמָהּ לֹא תִזָּרַע וְלֹא תֵחָרֵשׁ׃ וּבְעָנְיָהּ
תרמט תַּכְרִיז עַל־תּוֹעֲבוֹת רִבּוֹאוֹת אֲנָשִׁים׃ וּלְמוֹעֵד מוֹעֲדִים בִּתְקוּפַת
תרנ הַשָּׁנִים יִתְאַסְּפוּ בְּנֵי־אָדָם וַיַּבְעִירוּ בְּבָתֵּיהֶם׃ מָגֵן וְצִנָּה וְחִצִּים

תריג—תרטז שלל רב ושב על עקביו בדרך הים. — חרוז זה מתאים לחרוז קפ״ח. — המחבר מדלג
על שנים רבות ובא לתקופת האושר של היהודים תחת המקבים המאוחרים. —
תרלה רמז להשתערות אנטיוכוס אפיפנס על מצרים (השוה הערה לחרוז תר״ח). —
תרלח—תרמח הרמז הוא לממשלת רומי. — יש פגם אחר החרוז הזה. החרוז הנוסף

תרנא וְכָל־מִינֵי כְלֵי־זַיִן: וְלֹא יַחְטְבוּ עֵץ מִן־הַחֹרֶשׁ לְבַעֵר אֵשׁ:
תרנב—תרנג וְאָז מִמִּזְרַח שֶׁמֶשׁ יִשְׁלַח אֱלֹהִים מֶלֶךְ: אֲשֶׁר יָנִיחַ כָּל־
תרנד אֶרֶץ מְהוּמַת מִלְחָמָה: מֵהֶם יִקְטֹל וּמֵהֶם יְפַלֵּא נֶדֶר לָהֶם:
תרנה—תרנו וְלֹא יַעֲשֶׂה אֶת־כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בַּעֲצַת עַצְמוֹ: כִּי אִם־
תרנז מִשָּׁמְרוֹ אֶת־הַמִּצְוֹת הַטּוֹבוֹת שֶׁל־הָאֵל הַכַּבִּיר: אָכֵן הֵיכַל
תרנח הָאֵל הָאַדִּיר יִהְיֶה עָמוּס הוֹן כָּבֵד: כֶּסֶף וְזָהָב וַעֲדִי־אַרְגָּמָן:
תרנט—תרס וְהָאֲדָמָה תִתֵּן אֶת־פִּרְיָהּ וְהַיָּם: יִהְיֶה מָלֵא כָל־טוּב וְהַמְּלָכִים
תרסא—תרסב יָחֵלּוּ: לִקְצֹף אִישׁ עַל־רֵעֵהוּ וְלַחֲרֹשׁ רָעָה בְלִבָּם: הַקִּנְאָה
תרסג לֹא תָבִיא טוֹבָה לִבְנֵי־אָדָם אֻמְלָלִים: אוּלָם מַלְכֵי הָעַמִּים
תרסד יָשׁוּבוּ לְהִשְׁתָּעֵר עַל־הָאָרֶץ הַזֹּאת: יַחַד וְיָבִיאוּ עַל־עַצְמָם
תרסה גְּזֵרַת הַמָּוֶת: כִּי אֶת־הֵיכַל הָאֵל הָאַדִּיר וְאֶת־מִבְחַר הָאֲנָשִׁים
תרסו—תרסז יַחְפְּצוּ לְהַשְׁחִית כַּאֲשֶׁר יָבֹאוּ אֶל־הָאָרֶץ: הָקֵם יָקִימוּ הַמְּלָכִים
תרסח—תרסט הָאַכְזָרִים סְבִיב הָעִיר: אִישׁ אֶת־כִּסְאוֹ וְעָלָיו עַמּוֹ הַמַּמְרֶה: וְאָז
תרע בְּקוֹל גָּדוֹל יְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל־כֹּל: הָאֲנָשִׁים הַבֹּעֲרִים וְהַכְּסִילִים
תרעא—תרעב וּמִשְׁפָּט יָבוֹא עֲלֵיהֶם: מֵאֵת הָאֵל הַכַּבִּיר וְכֻלָּם יֹאבֵדוּ: עַל־
תרעג יְדֵי־הָאֵל הַחַי לְעוֹלָם מִן־הַשָּׁמַיִם יִפְּלוּ: חַרְבוֹת־אֵשׁ אַרְצָה
תרעד—תרעה לְפִידֵי־נֹגַהּ: גְּדוֹלִים יוֹפִיעוּ וְנָאִירוּ בְתוֹךְ־הָאֲנָשִׁים: וְהָאֲדָמָה אֵם
תרעו כָּל־חַי תִּרְעַשׁ בַּיָּמִים הָהֵם: מִפְּנֵי הָאֵל הָאַדִּיר וּדְגֵי הַיָּם:
תרעז—תרעח וְכָל־חַיּוֹת הָאָרֶץ וַהֲמוֹן־עוֹף מְעוֹפֵף אֲשֶׁר עָצְמוּ מִסְּפֹר: וְכָל־
תרעט נַפְשׁוֹת הָאֲנָשִׁים וְכָל־הַיַּמִּים: יִרְעֲדוּ מִפְּנֵי אֵל־עוֹלָם וּבֶהָלָה
תרפ—תרפא תִהְיֶה: וְאֶת־רָאשֵׁי הֶהָרִים הַנִּשָּׂאִים וְאֶת־גִּבְעוֹת הָעֲנָקִים: יְבַקַּע
תרפב וְהַתְּהוֹם הָאָפֵל יֵרָאֶה לַכֹּל הַבְּקִיעִים הַחֲבוּיִם בֶּהָרִים הַנִּשָּׂאִים:
תרפג—תרפד יִהְיוּ מְלֵאִים גְּוִיּוֹת מֵתוֹת הַסְּלָעִים יָזוּבוּ: דָם וְכָל־זֶרֶם יִשְׁטֹף
תרפה אֶת־הַמִּישׁוֹר: הַחוֹמוֹת הַנִּשְׂגָּבוֹת שֶׁל־הָאֲנָשִׁים הַצָּרִים תִּפֹּלְנָה
תרפו—תרפז לָאָרֶץ כֻּלָּן: יַעַן אֲשֶׁר לֹא־יָדְעוּ אֶת־הַתּוֹרָה: וּמִשְׁפַּט הָאֵל
תרפח הָאַדִּיר כִּי־אִם־בְּרוּחַ־בַּעַר: הִשְׁתָּעֲרוּ יַחַד וַיְעוֹרְרוּ אֶת־
תרפט חֲנִיתוֹתֵיהֶם עַל־הָאֵל הַקָּדוֹשׁ: אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט הַכֹּל בְּמִלְחָמָה
תרצ—תרצא וּבְחֶרֶב: וּבְאֵשׁ וּבְמַבּוּל גֶּשֶׁם וְתָבוֹא: גָּפְרִית מִן־הַשָּׁמַיִם וְיַחַד

תרנא הוא השערה בעלמא. הרעיון שאול מיחזקאל ל״ט ט׳. — נשנה בחרוז תש״כט. —
תרנב—תרסג בוא המשיח. — השתערות חדשה על עיר הקודש. המליצה דומה לזו של ירמ׳ א׳ ט״ו.
תרסו—תרצא השוה גם חנוך א׳ נ״ו ה׳. — ע׳ עזרא ד׳ י״ג ל״ג. — השוה חזון יוחנן ט׳ י״ז. —

תרצב עִמָּהּ אֶבֶן וּבָרָד: רַב וּמַדְאִיב וּמָוֶת יָבֹא לַהֹלְכִים עַל־אַרְבַּע:
תרצג—תרצד וְאָז יֵדְעוּ וְיַכִּירוּ אֶת אֵל־הַנֵּצַח הַמְצַוֶּה אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה: נְאָקָה
תרצה וִילָלָה לְאֹרֶךְ הָאָרֶץ וּלְרָחְבָּהּ: תָּבֹאנָה עִם־כִּלָּיוֹן הָאֲנָשִׁים וְכָל־
תרצו—תרצז הַטְּמֵאִים: יִרְחֲצוּ בְדָם וְגַם הָאָרֶץ עַצְמָהּ תִּשְׁתֶּה: מִדַּם הַחֲלָלִים
תרצח וְהַחַיּוֹת תִּזֹּלְלְנָה בְּשָׂרָם: אֱלֹהִים עַצְמוֹ הָאֵל הַכַּבִּיר וְהַקַּיָּם
תרצט לָעַד: צִוַּנִי לְהִנָּבֵא אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְהֵם בּוֹא יָבֹאוּ לֹא
תש יְאַחֵרוּ: אֵין דָּבָר אֲשֶׁר יְאַחֵר מִבּוֹא אִם־עָלָה בְּמַחֲשֶׁבֶת אֱלֹהִים:
תשא כִּי־בְכָל־רַחֲבֵי תֵבֵל רוּחוֹ לֹא יְכַזֵּב:

תשב וְעוֹד פַּעַם בְּנֵי הָאֵל הַכַּבִּיר יִהְיוּ כֻלָּם סְבִיב הַהֵיכָל:
תשג—תשד שֹׁקְטִים וּשְׂמֵחִים בְּמַתָּנוֹת: אֲשֶׁר יִתֵּן לָהֶם יֹצְרָם שֹׁפֵט־הַצֶּדֶק
תשה וְהַשַּׁלִּיט הַיָּחִיד: כִּי־הוּא לְבַדּוֹ יָגֵן עֲלֵיהֶם וְנַעֲמֹד לְצִדָּם בְּכֹחוֹ:
תשו—תשז בְּהַקִּיפוֹ אוֹתָם כְּמוֹ בְחוֹמַת אֵשׁ מִתְלַקַּחַת: רְחֹקִים יִהְיוּ מִמִּלְחָמָה
תשח בָּעִיר וּבַשָּׂדֶה: וְיַד הַקְּרָב הָאַכְזָר לֹא תִגַּע בָּהֶם כִּי אֵל־הַנֵּצַח
תשט—תשי יִלָּחֵם לָהֶם: בְּעַצְמוֹ וּזְרוֹעַ־קָדְשׁוֹ תּוֹשִׁיעַ לָהֶם: וְאָז יֹאמְרוּ
תשיא כָּל־הָאִיִּים וְכָל־הֶעָרִים: אֵיךְ יֶאֱהַב אֵל־הַנֵּצַח אֶת־הָאֲנָשִׁים
תשיב—תשיג הָהֵם: כִּי הַכֹּל יִתְמֹךְ בָּהֶם וְיַעַזְרוּ לָהֶם: הַשָּׁמַיִם וְהַשֶּׁמֶשׁ
תשטו רֶכֶב הָאֱלֹהִים וְהַיָּרֵחַ: דִּבְרֵי־מֶתֶק יֵצְאוּ מִפִּיהֶם בְּמִזְמוֹרִים:
תשטז—תשיז לְכוּ נִפֹּל אַרְצָה כֻּלָּנוּ וְנִתְפַּלֵּל: אֶל־מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֵל כַּבִּיר
תשיח וְקַיָּם לָנֶצַח: נַעֲלֶה בַּסָּךְ אֶל־הַהֵיכָל כִּי הוּא לְבַדּוֹ הַמּוֹשֵׁל:
תשיט—תשכ וְנַחְקֹר כֻּלָּנוּ אֶת־תּוֹרַת אֱלֹהֵי־הָאֱלֹהִים: הַיְשָׁרָה מִכָּל־הַתּוֹרוֹת
תשכא—תשכב בַּתֵּבֵל: אָכֵן אֲנַחְנוּ תָּעִינוּ מִדֶּרֶךְ הַנֵּצַח: וְהֶאְדַּרְנוּ מַעֲשֵׂי־יְדֵי־
תשכג—תשכד אָדָם בְּלֵב סָכָל: אֱלִילִים וּפְסִילִים שֶׁל־אֲנָשִׁים מֵתִים: זֹאת
תשכה יִקְרְאוּ נַפְשׁוֹת הָאֲנָשִׁים הַנֶּאֱמָנִים: לְכוּ נִפֹּל עַל־פָּנֵינוּ בְּבֵית־
תשכו—תשכז אֱלֹהִים: וּנְהַדֵּר בְּשִׁירִים אֶת־אֱלֹהֵינוּ אָבִינוּ בְּבֵיתֵנוּ: וְנִתְפֹּשׂ
תשכח בְּנֶשֶׁק אוֹיְבֵינוּ בְּכָל־הָאָרֶץ: שִׁבְעָה עִדָּנִים בִּתְקוּפוֹת הַשָּׁנִים:
תשכט—תשל מָגִנִּים עֲגֻלִּים וַאֲרֻכִּים וְכֹבָעִים וּכְלֵי־זַיִן שׁוֹנִים: גַּם עֶרֶב רַב
תשלא שֶׁל־קְשָׁתוֹת וְכִידוֹנִים וְחִצִּים: וְלֹא יִכְרָת־לוֹ אִישׁ גַּם עֵץ
מֵחֹרֶשׁ לְהַבְעִיר אֵשׁ:

תשב—שלא—תשי ציור השלום והשלוה של בני האלהים. — כל־האיים־נכרים, ערלים (ע׳ ישע׳ מ״ט א׳
תשיג—תשטז וכו׳ ונ״א ה׳). — אחר החרוז הזה נכנס הרוז רע״ה בכתבי־היד. — צורת המזמור היא
תשכה וכו׳ כתבנית תהלים פרקי צ״ה ק׳. — מזמור שני המכיל בקרבו גם את החרוזים תרמ״ט—תרנ״א. —

תשלב אוּלָם אַתְּ הֶלַּס הָאֻמְלָלָה חִדְלִי מִהְיוֹת יְהִירָה׃
תשלג—תשלד הִתְפַּלְּלִי לְאֵל כַּבִּיר כֹּחַ לֵב וְהִשָּׁמְרִי׃ לְבִלְתִּי שְׁלֹחַ עוֹד נֶגֶד
תשלה הָעִיר הַזֹּאת עַם סָכָל׃ אֲשֶׁר מוֹצָאוֹ אֵינֶנּוּ מֵהָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה
תשלו שֶׁל־הָאֵל הַכַּבִּיר׃ אַל־תִּגְּעִי בְקָמָרִינָה טוֹב לְבִלְתִּי לִנְגֹּעַ בָּהּ׃
תשלז—תשלח [אַל־תָּעִירִי] אֶת־הַנָּמֵר מֵרִבְצוֹ פֶּן־תָּבוֹא עָלַיִךְ רָעָה׃ רַק עִמְדִי
תשלט מֵרָחוֹק וְאַל־תִּתְנַשְּׂאִי בִלְבָבֵךְ׃ גַּאֲוָה עֲצוּמָה מְאֹד אֲשֶׁר תְּשַׁלְּחֵךְ
תשם לְמִלְחָמָה כַּבִּירָה׃ עִבְדִי אֶת־הָאֵל הַגָּדוֹל לְמַעַן אֲשֶׁר תְּקַבְּלִי
שְׂכָרֵךְ בַּעֲבוּר־זֶה׃

תשמא—תשמב וְכַאֲשֶׁר גַּם הַיּוֹם הַמַּר הַזֶּה יַגִּיעַ אֶל־קִצּוֹ׃ [וּמִשְׁפַּט אֵל־
תשמג הַנֵּצַח יָבוֹא עַל־בְּנֵי־הָאָדָם]׃ יָבוֹא עַל־הָאֲנָשִׁים מִשְׁפָּט גָּדוֹל
תשמד וְגַם שִׁלְטוֹן׃ כִּי הָאֲדָמָה הַפּוֹרִיָּה תִּתֵּן לִבְנֵי־הָאָדָם אֶת־מִבְחַר׃
תשמה—תשמו פְּרִי דְגָנָהּ יֵינָהּ וְשַׁמְנָהּ לָרֹב׃ וּמִן־הַשָּׁמַיִם יֵרֵד מַשְׁקֶה נָעִים
תשמז—תשמח שֶׁל־דְּבַשׁ מָתֹק׃ וְהָעֵצִים יִפְרוּ פְּרִי־עֵץ וְצֹאן מֵחִים׃ וּבְנֵי־
תשמט בָקָר וּמִן־הַצֹּאן שֵׂיוֹת וּמִן־הָעִזִּים גְּדָיִים׃ [וְהָאָרֶץ] תַּזִּיל מַעְיְנוֹת־
תשן חָלָב מְתוּקִים׃ אָכֵן הֶעָרִים וְהַשָּׂדוֹת הַשְּׁמֵנִים יִהְיוּ מְלֵאִים כָּל־
תשנא—תשנב טוֹב׃ וְחֶרֶב לֹא תֵרָאֶה בָאָרֶץ וְרַעַשׁ מִלְחָמָה לֹא יִשָּׁמֵעַ׃ וְלֹא
תשנג תָנוּעַ עוֹד הָאָרֶץ הַנֶּאֱנָחָה קָשֶׁה׃ גַּם מִלְחָמָה גַּם בַּצֹּרֶת לֹא
תשנד תִהְיֶינָה עוֹד עַל־הָאֲדָמָה׃ וְלֹא רָעָב וְלֹא בָרָד הַמַּשְׁחִית אֶת־
תשנה—תשנו הַיְבוּל׃ רַק שָׁלוֹם רַב עַל־כָּל־הָאָרֶץ׃ וּמֶלֶךְ יִתְרֹעַ אֶת־מֶלֶךְ
תשנז—תשנח עַד־קֵץ׃ עִדָּנִים וְתוֹרָה אַחַת לְכָל־הָאָרֶץ׃ יַחְתֹּם בְּעַד הָאֲנָשִׁים
תשנט אֵל־הַנֵּצַח בַּשָּׁמַיִם הַזּוֹרְעִים כּוֹכָבִים׃ בַּעֲבוּר כָּל־הַמַּעֲשִׂים
תשס שֶׁנַּעֲשׂוּ עַל־יְדֵי בְּנֵי־תְמוּתָה אֻמְלָלִים׃ כִּי הוּא אֱלֹהִים לְבַדּוֹ
תשסא וְאֵין אֵל אַחֵר עִמּוֹ׃ וְהוּא יַצִּית אֵשׁ בְּנֶגַע אֲנָשִׁים קְשֵׁי־עֹרֶף׃
תשסב—תשסג אוּלָם הִתְקַדְּשׁוּ בְּרוּחֲכֶם וּבִלְבַבְכֶם׃ וְהִתְרַחֲקוּ מֵעֲבוֹדַת־

תשלא—תשמ הזהרה לארץ יון לבלתי התגרות מלחמה ביהודה. — החרוזים האלה שקשה להולמם
תשלד—תשלה הביאו לידי השערות רבות. קרוב לוודאי שהם דברי בוז ולעג אשר שר העם בשעת
גירוש חיל המשמר הסליוקיי ממצודת ירושלים בשנת 141 לפסה"נ. — פתגם עתיק
המובא ע"י סֶרְבִיּוּס בפירושו לאיניאידה של וורגיליוס ג׳ תש"א. בצה היתה סביב
תשמא—תשסו קמרינה אשר הגנה על העיר מפני אויביה עד אשר יבשה והרבה. — הברכות שתבואנה
תשמב לרגלי ממלכת המשיח. — החרוז הזה נמצא רק בלקטנטיוס, וכנראה הוא כפל החרוז
תשמט שלאחריו. — ע׳ יואל ד׳ י"ח. רעיון דומה לזה נמצא בקוראן שורה מ"ז. —
תשסב—תשסו הזהרה לחיות חיים ישרים. החרוזים האלה נראים מפריעים את מהלך המחשבות

תשסד רֶשַׁע עִבְדוּ אֵל חָי׃ הִשָּׁמְרוּ מִנִּאֻפִים וּמִמִּשְׁכְּבֵי־זָכָר הַפּוֹכִים׃
תשסה—תשסו גַּדְּלוּ אֶת־זַרְעֲכֶם וְאַל־תַּהַרְגוּם׃ כִּי קָצֹף יִקְצֹף אֱלֹהִים עַל־
הַחֹטְאִים חֵטְא כָּזֶה׃
תשסז—תשסח וְאָז יָקִים אֶת־מַמְלַכְתּוֹ לְעוֹלָמִים׃ עַל־הָאֲנָשִׁים מִי שֶׁנָּתַן
תשסט לְפָנִים תּוֹרָה קְדוֹשָׁה׃ לַאֲנָשִׁים צַדִּיקִים אֲשֶׁר לְכֻלָּם הִבְטִיחַ
תשע לִפְתֹּחַ אֶת־הָאָרֶץ׃ וְאֶת־הַתֵּבֵל וְשַׁעֲרֵי הַמְאֻשָּׁרִים וְכָל־שְׂמָחוֹת׃
תשעא וְלֵב קַיָּם לָנֶצַח וּשְׂשׂוֹן־עוֹלָמִים׃
תשעב—תשעג וּמִכָּל־אֶרֶץ יָבִיאוּ לְבוֹנָה וּמַתָּנוֹת לְבֵית׃ הָאֵל הַגָּדוֹל
תשעד—תשעה וְלֹא יִהְיֶה בַּיִת אַחֵר׃ אֲשֶׁר־לוֹ יִדְרְשׁוּ בְּנֵי הַדּוֹר הַבָּא׃ רַק
תשעו הַבַּיִת אֲשֶׁר הוֹעִיד אֱלֹהִים לַאֲנָשִׁים צַדִּיקִים לְהַעֲרִיצוֹ׃ כִּי לוֹ
תשעז לְבַדּוֹ יִקְרְאוּ בְנֵי־הָאָדָם בֵּית־הָאֵל הָאַדִּיר׃ וּבְכָל־אָרְחוֹת מִישֹׁר
תשעח וּבִשְׁפּוֹת־נָהָר הַתְּלוּלוֹת׃ וּבֶהָרִים הַגְּבֹהִים וּבְגַלֵּי־יָם הַפְּרָאִים׃
תשעט—תשפ יִהְיֶה נָקֵל לַעֲבֹר בְּרֶגֶל אוֹ בָאֳנִיָּה בַּיָּמִים הָהֵם׃ כִּי רַק שָׁלוֹם
תשפא יִשְׂתָּרֵר בְּאֶרֶץ הַיְשָׁרִים׃ וּנְבִיאֵי הָאֵל הַכַּבִּיר יַשְׁבִּיתוּ אֶת־
תשפב—תשפג הַחֶרֶב׃ כִּי הֵם שׁוֹפְטֵי הָאָדָם וּמַלְכֵים צַדִּיקִים׃ גַּם הוֹן
תשפד לִצְדָקָה יֵחָשֵׁב בֵּין הָאֲנָשִׁים׃ כִּי זֶה מִשְׁפַּט הָאֵל הַגָּדוֹל
וּמִצְוָתוֹ׃
תשפה—תשפו שִׂישִׂי עַלְמָה וְשִׂמְחִי כִּי נָתַן לָךְ׃ מְשׂוֹשׂ עוֹלָם מִי־שֶׁבָּרָא
תשפז—תשפח שָׁמַיִם וָאָרֶץ׃ בְּקִרְבֵּךְ יֵשֵׁב לָךְ יָאִיר אוֹר־נֵצַח׃ וּכְבָשִׂים וְשֵׂיוֹת
תשפט יֹאכְלוּ עֵשֶׂב יַחַד עַל־הֶהָרִים׃ וּנְמֵרִים יִרְעוּ יַחַד עִם־גְּדָיִים׃
תשצ—תשצא דֻּבִּים יִרְבְּצוּ יַחַד עִם־בְּנֵי־בָקָר נְדָדִים׃ וְאַרְיֵה זוֹלֵל־הַבָּשָׂר
תשצב יֹאכַל תֶּבֶן עַל־יַד אֵבוּס׃ כְּמוֹ שׁוֹר וּנְעָרִים קְטַנִּים מְאֹד יִנְהֲגוּ
תשצג בָם בְּמוֹסֵרוֹת׃ כִּי [אֱלֹהִים] יַעֲשֶׂה אֶת־חַיּוֹת־הַפֶּרֶא עַל־הָאֲדָמָה
תשצד—תשצה לְבַעֲלוֹת־מוּם׃ עִם־יוֹנְקִים יִישְׁנוּ פְּתָנִים וְצִפְעוֹנִים׃ וְלֹא יָרֵעוּ
לָהֶם כִּי יַד אֱלֹהִים תִּהְיֶה עֲלֵיהֶם׃

תשסו—תשצה ובלי ספק הם חוץ למקומם הנכון. — קוים נוספים לתיאור ממלכת המשיח. אפשר
שהחריזים האלה רומזים למצב הצדיקים בעולם הבא. כי ממלכת המשיח על האדמה
תשעב לא נצטיירה להם לבני האדם כתמידית וממושכה. — גם מישעיה ס׳, מטוביה י"ג י"א
ומחנוך א׳ צ׳ ל"ג ול"ז, נראה שנכרים וגרים יקריבו מנחות וקרבנות בהיכל האלהים. —
תשעג אפשר שנמצא פה רמז לחרבן ההיכל על הר גריזים ע"י הורקנוס החשמונאי. —
תשעז ע"ד ישור עקבי הטבע ע׳ ישע׳ י"א ט"ו ואילך מ׳ ג׳ ואילך, תהלות שלמה י"א ה׳
תשפה—תשפח ואילך. — השוה ישע׳ נ"ד א׳, זכריה ב׳ י"ד. — ע׳ ישע׳ י"א ו׳ ואילך. —

תשצו—תשצז אָכֵן אֶתֵּן לָךְ אוֹת בָּרוּר לְמַעַן תֵּדְעִי: מָתַי יָבוֹא קֵץ
תשצח לְכָל־דָּבָר עַל־הָאֲדָמָה: כְּשֶׁחֲרָבוֹת תּוֹפַעְנָה בַּשָּׁמַיִם הַזּוֹרְעִים
תשצט כּוֹכָבִים: מִדֵּי לַיְלָה בְּלַיְלָה בַּעֲרֶב־יוֹם וְגַם בַּעֲלוֹת הַשָּׁחַר:
תת—תתא מִיָּד יִתְגַּלְגֵּל עֲנַן־אָבָק מִשָּׁמַיִם: עַל־כָּל הָאָרֶץ וְכָל־יִפְעַת
תתב—תתג הַשֶּׁמֶשׁ: תֵּעָלֵם בַּצָּהֳרַיִם מִן־הַשָּׁמַיִם: וְקַרְנֵי הַיָּרֵחַ יָהֵלּוּ אוֹרָם
תתד וְיָשׁוּבוּ לָאָרֶץ: וְאוֹת יָבֹא עַל־יְדֵי דָם נוֹטֵף מִן־הַצּוּרִים:
תתה—תתו וּבַעֲרָפֶל תֵּרָאוּ קְרָב שֶׁל־רַגְלִים וְרוֹכְבִים עַל־סוּס: כְּמוֹ צַיִד
תתז חַיּוֹת־פֶּרֶא כְּמוֹ אֶד־עֲנָנִים: זֶה הוּא כְּלִיל מִלְחָמָה הַמְצֻוָּה עַל־
תתח יְדֵי הָאֱלֹהִים יֹשֵׁב הַשְּׁחָקִים: אָכֵן עַל־כָּל־אֶחָד וְאֶחָד לְהַקְרִיב
קָרְבָּן לַמֶּלֶךְ הָאַדִּיר:
תתט אֵלֶּה מַעֲשֵׂי זַעַם הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר אֲנִי הָעֹזֶבֶת חוֹמוֹת בָּבֶל
תתי וְאַשּׁוּר הָרְחֹקוֹת: הַזּוֹעֶמֶת וּבָאָה כְּאֵשׁ שְׁלוּחָה נֶגֶד הֵלָּם:
תתיא—תתיב מְבַשֶּׂרֶת לְכָל־בְּנֵי־עוֹלָם: לְמַעַן אֲשֶׁר אֲגַלֶּה סוֹדוֹת אֱלֹהַּ
לִבְנֵי־הָאָדָם:
תתיג–תתיד וְאַנְשֵׁי הֵלָּם יִקְרָאוּנִי זָרָה מֵאֶרֶץ נָכְרִיָּה: יְלִידַת אֶרִיתְרָה
תתטו וְעַזַּת־מֵצַח אֲחֵרִים יְכַנּוּנִי בַּת־קִירְקִי: יַלַּדְתִּי וְאָבִי גְנוֹסְטוֹס
תתטז הַסִּבִּלָּה: הַמְשֻׁגַּעַת וְהַכּוֹזֶבֶת אוּלָם כַּאֲשֶׁר יָבוֹאוּ כָּל־הַדְּבָרִים
תתיז-תתיח הָאֵלֶּה: אָז יִזְכְּרוּנִי וְאִישׁ לֹא יִקְרָאֵנִי עוֹד: מְשֻׁגַּעַת כִּי אִם־
תתיט נְבִיאַת־אֱלֹהִים הַגְּדוֹלָה: כִּי הוּא לֹא גִלָּה לִי אֶת־הַדְּבָרִים
תתכ אֲשֶׁר גִּלָּה לְפָנִים לַאֲבוֹתַי: אַף כִּי גִלָּה לִי אֶת־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר
תתכא נִקְרוּ מֵרֹאשׁ: אֲבָל שָׂם בְּלִבִּי כָּל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר יִקְרוּ
תתכב בְּאַחֲרִית הַיָּמִים: לְמַעַן אֲשֶׁר אֲבַשֵּׂר מַה־שֶּׁיִּהְיֶה וּמַה־שֶּׁהָיָה:
תתכג–תתכד וְאוֹדִיעֵם לִבְנֵי־תְמוּתָה כִּי כַּאֲשֶׁר נִבְלַע הָעוֹלָם: בַּמַּיִם וַיִּשָּׁאֵר

תשצו—תתח תיאור האותות והמופתים אשר יבשרו את הקץ. השוה את האותות הבאים לפני השתערות אנטיוכוס אפיפנס על מצרים במקבים ב ה׳ א׳ ואילך, גם המופתים הבאים
תתט—תתכט לפני חרבן ירושלים במלחמת היהודים ליוספוס ו׳ ה׳. — סיום הספר ויחוס הסבילה. לַקְטַנְטִיוּס מיחס בפירוש את החרוזים תת״ט–תתי״ח אל הסבילה האריתריית שלפי דבריו התאמרה להיות ילידת בבל. אבל קשה לשער שהסבילה האריתריית היתה ילידת בבל, וע״כ נוטים רבים להאמין ששם הסבילה הבבלית נשמט בכוונה והחרוזים אחדים
תתיד נוספו מן הסבילה האריתריית בלי חיבור נכון וסידור מדויק. — לפי דברי וורגיליוס איניאדס ו׳ ל״ו, דֵיפוֹבֵי, הסבילה הקומיית, היא בת גלוקוס ואולי בת קירקי. —
תתיט—תתכט לקטנטיוס איננו מזכיר את החרוזים האלה, ובעבור זה משער אלכסנדר שהם זרים
תתכג ומזויפים. — סוידס מתאר את הסבילה הכשדית כצאצאת נח אשר נבאה על דורו של

תתכה רַק אִישׁ אֶחָד מִכָּבֵד: שָׁחָה בְּתֵבַת־עֵץ הֲטוּבָה עַל־הַמַּיִם:
תתכו עִם־חַיּוֹת וְעוֹפוֹת לְמַעַן אֲשֶׁר יִמָּלֵא הָעוֹלָם עוֹד הַפָּעַם:
תתכז—תתכח כַּלָּתוֹ הָיִיתִי וּמִדָּמוֹ בָּאתִי: לִי נִקְרוּ הָרִאשֹׁנוֹת וְעַתָּה הֻגְּדוּ
תתכט הָאַחֲרֹנוֹת כֻּלָּן: עַל־כֵּן כָּל־הַיּוֹצֵא מִפִּי הוּא אֱמֶת:

אלכסנדר הגדול. אפיפניוס, Adversus Haereses, כ״ו, § ח׳, מודיע שהגנוסטים יחסו ספרים ידועים לנוריה אשת נח. אכן לפי דעתו של טַטִיאַן (Oratio ad Graecos, מ״א) הסבילה הזאת היתה בת דורו של משה. —

חֶזְיוֹנוֹת הַסִּבִּלּוֹת

סֵפֶר רְבִיעִי

א—ב שִׁמְעוּ עַמֵּי אַסְיָה וְאֵירוֹפָּה הַיְּהִירִים: מַה־שֶּׁאֲנִי הוֹלֶכֶת
ג לְבַשֵּׂר מִמְּכוֹן מִשְׁכָּנִי בְּקוֹלִי הַמָּתֹק כִּדְבַשׁ: דִּבְרֵי אֱמֶת
ד וּנְכֹחָה: לֹא נְבִיאַת פִּיבּוּס הַכֹּזֵב אָנֹכִי אֲשֶׁר אַנְשֵׁי־כֶסֶל:
ה—ו קְרָאוּהוּ אֱלֹהִים וְשֶׁטֶּי־כָזָב כִּנּוּהוּ חֹזֶה: כִּי אִם־נְבִיאַת הָאֵל
ז הַגָּדוֹל אֲשֶׁר יְדֵי־אָדָם לֹא עֲצָבוּהוּ: כָּאֱלִילִים דֻּמְמִים חֲצוּבִים
ח מֵאָבֶן: כִּי הוּא לֹא יִשְׁכֹּן בְּמִשְׁכָּן שֶׁהוּא מַצֵּבָה בְּהֵיכָל:
ט—י חֵרְשָׁה וְדֻמָּמָה חֶרְפַּת־אָדָם מַכְאִיבָה: כִּי אִם־הוּא אֵל שֶׁאֵין
יא אִישׁ יָכֹל לִרְאוֹת מִן־הָאֲדָמָה אוֹ לָמֹד: בְּעֵינֵי בְנֵי־אָדָם וְלֹא
יב תְעַצְּבֵהוּ יַד בֶּן־תְּמוּתָה: הוּא יִרְאֶה הַכֹּל יָחַד אֲבָל אֵינֶנּוּ
יג—יד נִרְאֶה לְאִישׁ: לוֹ הַלַּיְלָה הָאֹפֶל וְהַיּוֹם וְהַשֶּׁמֶשׁ: הַכֹּכָבִים
טו וְהַיָּרֵחַ וְהַיָּם הַמָּלֵא דָגִים: וְהָאָרֶץ וְהַנְּהָרִים וְאֶשֶׁד הַמַּעְיָנוֹת
טז הַשֹּׁטְפִים לְעוֹלָם: כָּל־מַה־שֶּׁנִּבְרָא לְהַיִּים וְיַחַד עִמּוֹ זִרְמֵי־
יז—יח גֶשֶׁם: הַמְגַדְּלִים פְּרִי הַשָּׂדֶה וְהָעֵצִים וְהַגֶּפֶן וְהַזַּיִת: הָאֵל הַזֶּה
יט—כ דָּחַף בִּי בְּשׁוֹט: לְהַגִּיד לָאָדָם מַה־שֶּׁנַּעֲשָׂה וּמַה־שֶּׁיֵּעָשֶׂה: לְמִן־
כא—כב הַדּוֹר הָרִאשׁוֹן עַד־הַדּוֹר הָעֲשִׂירִי: כִּי כָל־מַה־שֶּׁדִּבֵּר: פָּעַל
כג וְעָשָׂה וְאַתְּ בַּת־עַמִּי הַאֲזִינִי בְּכָל־דָּבָר אֶל־הַסִּבִּלָּה: כִּי הִיא
מַטִּיפָה אִמְרֵי־אֱמֶת מִפִּיהָ הַקָּדוֹשׁ:

כד—כה אַשְׁרֵי הָאִישׁ עֲלֵי־אֲדָמוֹת: הָאוֹהֵב אֶת־הָאֵל הָאַדִּיר
כו—כז וּמְשַׁבְּחוֹ: בְּטֶרֶם יִשְׁתֶּה וְיֹאכַל הַבֹּטֵחַ בְּצִדְקָתוֹ: הַמּוֹאֵס כָּל־

א—כ—ד הסבילה מתאמרת להיות נביאת האל הכביר, הנצחי והנעלם. — השוה ספר
ח חמישי, חרוז שכ"ו. — יש למצוא פה התנגדות אל המנהג השמי העתיק להקים מצבות
יח—כד—לד ואבני קודש כמקום מושב האלהים. — השוה ספר שלישי, חרוז ה'. — תיאור שלוַת
כו הצדיקים. — המנהג לברך לפני המזון נמצא באפולוגטיקה של אריסטוטלס, ט"ו. בין
האיסיים היה זה חוק חמור (יוספוס מלחמות ב' ח' ה'), וכן גם בין הפרושים (משנה
כז ברכות ג' ד'). — ההתנגדות אל היכלות וקרבנות היתה מיוחדת לכת האיסים. —

כח הֵיכָל שֶׁהוּא רֹאֶה: וְכָל־מִזְבֵּחַ פִּסְלֵי־שָׁוְא שֶׁל־אֲבָנִים דֻּמְּמוֹת:
כט—ל מְלֻכְלָכִים בְּדַם־נְפָשׁוֹת חַיּוֹת וּבְזִבְחֵי: הוֹלְכִים עַל־אַרְבַּע אֲבָל
לא יַבִּיט אֶל־כְּבוֹד הָאֵל הַיָּחִיד וְתִפְאַרְתּוֹ: וְלֹא יְמַהֵר לִשְׁפֹּךְ דָּם
לב אוֹ לִגְנֹב: לְמַעַן רְכָשׁ־לוֹ הוֹן רָב כִּי זֶה הִיא רָעָה רַבָּה:
לג—לד גַּם לֹא יַחְמֹד בְּרִשְׁעָתוֹ אֵשֶׁת רֵעֵהוּ: וְלֹא יִתְאַו תּוֹעֲבַת מִשְׁכַּב
לה—לו זָכָר: יָשְׁרוֹ וְצִדְקָתוֹ וְאָרְחֹתָיו אֲחֵרִים: לֹא יְחַקּוּ לְעוֹלָם כִּי
לז מַחְשְׁבוֹתֵיהֶם נְתוּנוֹת לְדִבְרֵי־בֹשֶׁת: אֲבָל יַלְעֲגוּ לוֹ בְּלַעַג
לח מַהֲתַלּוֹת וּבִצְחֹק: בִּהְיוֹתָם סְכָלִים בְּאִוַּלְתָּם וַיַּחְשְׁבוּ לוֹ בְּמִרְמָה:
לט—מ כָּל־הַמַּעֲשִׂים הָרָעִים וְהַנּוֹרָאִים אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ: כִּי חֲסַר־אֱמוּנָה
מא כָּל־זֶרַע הָאֲנָשִׁים אוּלָם כַּאֲשֶׁר: יָבֹא מִשְׁפַּט הָעוֹלָם וּבְנֵי־
מב הַתְּמוּתָה אֲשֶׁר אֱלֹהִים בְּעַצְמוֹ: יַעֲרֹךְ בְּשָׁפְטוֹ אֶת־הָרְשָׁעִים
מג יַחַד עִם־הַצַּדִּיקִים: אָז יְשַׁלַּח אֶת־הָרְשָׁעִים לְתוֹךְ הָאֵשׁ בִּשְׁאוֹל
מד—מה תַּחְתִּיָּה: וְאָז יֵדְעוּ וְיַכִּירוּ אֶת־הָרֶשַׁע אֲשֶׁר הִרְשִׁיעוּ: אֲבָל
מו הַצַּדִּיקִים יִשָּׁאֲרוּ עַל־הָאֲדָמָה הַפּוֹרִיָּה: וְהָאֱלֹהִים יִתֵּן לָהֶם רוּחַ
מז—מח וְחַיִּים וָחֵן: אָכֵן כָּל־זֹאת תִּמָּלֵא בַּדּוֹר הָעֲשִׂירִי: כָּעֵת אַגִּיד
מַה־שֶּׁיִּהְיֶה לְמִן־הַדּוֹר הָרִאשׁוֹן:

מט—נ בְּרֵאשִׁית יִמְשְׁלוּ בְּנֵי־אַשּׁוּר עַל־כָּל־בְּנֵי הָאָדָם: שִׁשָּׁה
נא דּוֹרוֹת יִשְׁלְטוּ מֵרֹאשׁ יְמֵי תֵּבֵל: עַד־כִּי יֶחֱרֶה חֲרוֹן־אַף
נב—נג הָאֱלֹהִים הַשֹּׁכֵן בַּשְּׁחָקִים: בֶּעָרִים וּבָאֲנָשִׁים כֻּלָּם: וִיכַסֶּה הַיָּם
אֶת־הָאֲדָמָה וּמַבּוּל יָבוֹא עַל־הָאָרֶץ:

נד—נה וּבְנֵי מָדַי יְנַצְּחוּ אוֹתָם וְיִתְפָּאֲרוּ בְשִׁלְטוֹנָם: רַק בְּמֶשֶׁךְ
נו שְׁנֵי דוֹרוֹת בִּימֵיהֶם יִקְרוּ הַמִּקְרִים הָאֵלֶּה: אֲפֵלַת־לַיְלָה תִּהְיֶה
נז בִּשְׁעַת הַצָּהֳרַיִם: הַכּוֹכָבִים וְאֹפֶן הַסַּהַר יֵעָלְמוּ מִן־הַשָּׁמָיִם:
נח—נט אוּלָם הָאֲדָמָה תִּרְעַשׁ וְתִרְעַד וְתִתְגּוֹעֵשׁ הַרְבֵּה: וְתַפִּיל לָאָרֶץ
ס עָרִים רַבּוֹת וּמַעֲשֵׂי־יְדֵי הָאָדָם: וְאָז יַעֲלוּ אִיִּים מִתְּהוֹם הַיָּם:
סא—סב אֲבָל כְּשֶׁנְּהַר פְּרָת הַגָּדוֹל יִזְרֹם בְּזֶרֶם דָּם: אָז מְהוּמַת

לט—מו יום הדין של הרשעים. — הצדיקים יתעוררו לתחיה עלי אדמות. החרוז הזה נשנה
מט—פה—נ לקמן בשורה קפ"ט. — דברי ימי תשעת הדורות הראשונים. — כאן „דור" הוא כנראה
מושג סתום. השתררות האשורים נמשכה לערך שש מאות שנים (1250—360 לפסה"נ). —
נד ממלכת מָדַי כבשה את ממלכת אשור בעזרת הכשדים בשנת 611 לפסה"נ. —
נו אפשר שזה רומז אל החזיון הנזכר אצל הירודוטוס א' ע"א: בשעת מלחמה בין הלודים

סג מִלְחָמָה אֲיֻמָּה תָּקוּם בֵּין־אַנְשֵׁי מָדַי וְאַנְשֵׁי פָּרָס: וּבְנֵי־מָדַי
סד יְנֻצְּחוּ עַל־יְדֵי חֲנִיתוֹת בְּנֵי־פָרָס: וְיָנוּסוּ דֶּרֶךְ מֵימֵי חִדֶּקֶל
סה הָרְחָבִים: וְחֵיל הַפַּרְסִים יִהְיֶה רֹאשׁ וְרִאשׁוֹן בְּכָל־הַתֵּבֵל:
סו וּבְכָל־זֹאת רַק דּוֹר אֶחָד שֶׁל־מֶמְשָׁלָה מַצְלַחַת יַעֲלֶה בְחֶלְקָם:

סז וְאָז יִתְחוֹלְלוּ מַעֲשִׂים רָעִים אֲשֶׁר אֲנָשִׁים מִתְפַּלְּלִים
סח—סט לְהִמָּלֵט מֵהֶם: מִלְחָמוֹת וַהֲרֵגוֹת מַחְלֹקוֹת וְגָלֻיּוֹת: הֶרֶס חוֹמוֹת
ע וְחָרְבַּן עָרִים: כְּשֶׁהֶלַּס הַגֵּאָה תְּפָרֵשׂ מִפְרָשֶׂיהָ עַד־לְהֶלֶסְפּוֹנְט
עא הָרָחָב: וְתָבִיא כִלָּיוֹן חָרוּץ עַל־הַפְּרוּגִיִּים וְעַל־אַסְיָה:
עב—עג אָכֵן לְמִצְרַיִם אֶרֶץ־הַחִטָּה רַבַּת־הַתְּלָמִים: יַגִּיעוּ רָעָב
עד וּבַצֹּרֶת לְמֶשֶׁךְ עֶשְׂרִים שָׁנָה: כַּאֲשֶׁר הַיְאוֹר אֹמֵן זַרְעֵי הַדָּגָן:
עה יַסְתִּיר אֶת־מֵימָיו הַשְּׁחוֹרִים בְּתַחְתִּיּוֹת אָרֶץ:

עו—עז וּמֵאַסְיָה יָבֹא מֶלֶךְ מֵנִיף חֶרֶב עֲצוּמָה: עִם־אֳנִיּוֹת אֲשֶׁר
עח לֹא תְסֻפַּרְנָה מֵרֹב וְעַל־אָרְחוֹת מֵימֵי תְהוֹם: יַעֲבֹר בְּרַגְלָיו
עט מְסִלָּה לָאֳנִיּוֹתָיו דֶּרֶךְ שֶׁן־סֶלַע נִשָּׂאָה: אַךְ פְּלִיט־מִלְחָמָה יָשׁוּב
לְאַסְיָה מוּגַת־הַלֵּב:

פ—פא סִיקִילְיָה הָאֻמְלָלָה תִּבְעַר מִן־הַקָּצֶה אֶל־הַקָּצֶה: בְּזֶרֶם־
פב אֵשׁ עָצוּם כַּאֲשֶׁר תִּתְפָּרֵץ שַׁלְהֶבֶת אֶטְנָה: וְהָעִיר הַגְּדוֹלָה
פג שֶׁל קְרוֹטוֹן תִּפֹּל לְתוֹךְ תְּהוֹם הַנָּהָר: וְרִיב יִהְיֶה לְהֶלַּס
פד בְּהִתְעַבְּרָם אִישׁ עִם־רֵעֵהוּ: יַחֲרִיבוּ עָרִים רַבּוֹת וְיַהַרְגוּ
פה אֲנָשִׁים רַבִּים: בַּקְּרָב אֲבָל גּוֹרַל הָרִיב לֹא יֵחָתֵךְ:

פו—פז אָכֵן כְּשֶׁגֶּזַע הָאֲנָשִׁים יַגִּיעַ לַדּוֹר הָעֲשִׂירִי: אָז יָבֹאוּ בְנֵי־
פָרָס תַּחַת עֹל־עַבְדוּת וּבַלָּהָה:

פח—פט וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יִתְהַלְּלוּ הַמַּקְדוֹנִים בְּשֵׁבֶט הַמּשְׁלִים: אָז גַּם

סג והמָדים בשנת 585 לפסה"נ נהפך היום פתאום ללילה. — ממלכת מדי ספה תמה עם
סה כפלת אשטיאגס לפני כורש מלך פרס בשנת 546 לפסה"נ. — אפשר לאמר שכיבוש
ע מצרים בשנת 525 לפסה"נ הביא את שלטון העולם לידי הפרסים. — היוונים השתמשו
עו—עט באניות האתונים במרד אשר מרדו בפרס בשנת 499 לפסה"נ. — רמז למשלחת קסירקס
בשנות 491—490 לפסה"נ, שאז נבנה גשר מאניות לרוחב ההיליספונטוס (הרדוטוס ז' ל"ה
פב ואילך) ותעלה נוקבה בתוך ההר אתוס (שם ז' כ"ב ואילך). — אפשר שנתערבבה
קרוטון בסיבריס, שעליה הוסב הנהר קרתיס אחר שנכבשה (הירדוטוס ה' ס"ה). —
פג—פה—פז רמז למלחמה הפילופוניסית או למלחמת שנת 446 לפסה"נ. — זכר לנצחונות אלכסנדר,
פט ביחוד על יד הגרניקוס (334) ואצל איסוס (333). — תבס נכבשה ע"י אלכסנדר

צ תֵּבֵס תִּלָּכֵד בְּאַחֲרִית הַיָּמִים: וְהַקָּרִיִּים יִכְבְּשׁוּ אֶת־צֹר וְהַצֹּרִים
צא—צב יִסָּפוּ: וְחוֹל יַעֲלִים אֶת־סָמוֹס כֻּלּוֹ תַּחַת עֲרֵמוֹתָיו: וְדִילוֹס לֹא
צג יִהְיֶה נִרְאֶה עוֹד רַק כָּל־דִּילוֹס יֵעָלֵם: בָּבֶל הַגְּדוֹלָה לְמַרְאֶה
צד—צה אֲבָל קְטַנָּה בַקְּרָב: תִּתְאוֹשֵׁשׁ עַל־יְדֵי תִקְוֹת שָׁוְא: הַמַּקְדוֹנִים
צו יִכְבְּשׁוּ אֶת־בַּקְטְרָה וּפְלִיטֵי בַקְטְרָה: וְשׁוּשַׁן יִמָּלְטוּ כֻלָּם עַל־
נַפְשָׁם לְאֶרֶץ יָוָן:

צז—צח וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא וְגַלֵּי הַזָּהָב שֶׁל פּוּרְמוֹס: יְלַחֲכוּ אֶת־
צט עֲפַר חוֹף הַיָּם וְיַגִּיעוּ לָאִי הַקָּדוֹשׁ סְבָרִים תִּפֹּל גַּם קוּזִיקוֹס
ק—קא כְּשֶׁהָאָרֶץ: תִּרְעַשׁ וְתִרְעַד וְעָרִים תִּשָּׁמַדְנָה: לִבְנֵי רוֹדוֹס יָבוֹא
הָאַחֲרוֹן וְהַגָּדוֹל בָּאֲסוֹנוֹת:

קב אָכֵן גַּם גְּבוּרַת מַקְדוֹן לֹא תֶאֱרַךְ לְעוֹלָם כִּי מִמַּעֲרָב:
קג—קד מֵאִיטַלְיָה תִּפְרַח מִלְחָמָה גְּדוֹלָה וְעַל־יָדָהּ יוֹשְׁבֵי תֵבֵל: יִהְיוּ
קה לַעֲבָדִים תַּחַת עֹל־בְּנֵי אִיטַלְיָה: וְאַתְּ קוֹרִינְתוֹס הָאֻמְלָלָה תַּכִּירִי
קו יוֹם אֶחָד אֶת־שְׁבוּתֵךְ: גַּם מִגְדָּלֵךְ קַרְתַּגָּה יִכְרַע בֶּרֶךְ לָאָרֶץ:
קז לוֹדִקְיָה הָאֻמְלָלָה יָבוֹא יוֹם וְגַם אוֹתָךְ יְעָרֶה רַעַשׁ־
קח אֲדָמָה: עַד־הַיְסוֹד אֲבָל תָּשׁוּבִי תִבָּנִי כְּמוֹ עִיר:
קט—קי אֲהָהּ מוֹרְדָה הַיָּפָה אֲשֶׁר בְּלוּקְיָה אַדְמָתֵךְ הָרֹעֶדֶת: לֹא
קיא תַּחֲזִיקֵךְ עוֹד עַל־מְכוֹנֵךְ רַק בְּנָפְלֵךְ אַרְצָה בְּבֶהָלָה: תְּבַקְּשִׁי
קיב לְהִמָּלֵט לְאֶרֶץ אַחֶרֶת כְּבַת־גּוֹלָה: כַּאֲשֶׁר יוֹלִיךְ אֱלֹהִים עַל
קיג תַּעֲבוֹת פַּטָּרָה: זֶרֶם־יָם כֵּהֶה בְּרַעַם וּבְרַעַשׁ:
קיד גַּם לָךְ אַרְמֶנְיָה הוּכַן לַחַץ הָעַבְדוּת:
קטו—קטז אַף לִירוּשָׁלַיִם יַגִּיעַ סַעַר־מִלְחָמָה אָיֹם: מֵאִיטַלְיָה וְנֶחֱרִיב

צ—צא—צג בשנת 335. — צֹר נכבשה בשנת 332. — השוה ספר שלישי, חרוז שס"ג. — בבל נלכדה
צה בלי התנגדות כל שהיא בשנת 331. — בנוגע להשתערות אלכסנדר על בקטריה ע'
גיוגרפיה של סטרבון י"א, וגם אֲנַבָּסִיס של אלכסנדר מאת אריאן ג' כ"ט. —
צו—צז שושן נכנעה מיד אחרי בבל. — פירוס הוא נהר בקיליקיה. החזון הזה מובא אצל סטרבון
קב א' ג' ז', י"ב ב' ד'. רק במקום „אי" נמצא שם „קפריסין". — זכר למלחמות מוקדון
קה המתחילות בשנת 214 וכלות בקרב של פודנה בשנת 168 לפסה"נ. — קורינתוס וקרתגה
קז נכבשו בשנת 146 לפסה"נ. — אי אפשר שהכתוב רומז פה לרעש־האדמה הידוע
בלודקיה בשנת 60 לסה"נ (טציטוס קורות הדורות י"ד, כ"ז). על יסוד החרוז תע"א
של הספר השלישי מניח לייטפוט שהאדמה רעדה בלודקיה לערך 125 לפסה"נ, אבל
קיד זה מוטל בספק גדול. — זכר למלחמות ארמניה בשנות 43—66 לסה"נ, שבסופן בא
קטו—קכח טירידטס לרומי לקבל את כתר מלכותו מידי נירון קיסר. — שואה על ירושלים. —

אֶת־הֵיכַל הָאֱלֹהִים הַגָּדוֹל: בַּאֲשֶׁר יִבְטְחוּ בְּאִוַּלְתָּם וְיָסִירוּ
קיח—קיט אֶת־צִדְקָתָם מֵעֲלֵיהֶם: וְיִרְצְחוּ רֶצַח מְתֹעָב לִפְנֵי הַהֵיכָל: וְאָז
קכ מֵאִיטַלְיָה יִמָּלֵט מֶלֶךְ גָּדוֹל כְּמוֹ עֶבֶד פָּלִיט: לְעֵבֶר נְהַר פְּרָת
קכא מִבְּלִי אֲשֶׁר יִרְאֵהוּ אוֹ יִשְׁמַע עָלָיו אִישׁ: אַחֲרֵי אֲשֶׁר הֵהִין
קכב לַחֲטֹא חֵטְא נוֹרָא עַל־יְדֵי רֶצַח אִמּוֹ: וְעוֹד עֲוֹנוֹת רַבִּים בְּיַד־
קכג רֶשַׁע: וְרַבִּים יִצְבְּעוּ אֶת־הָאֲדָמָה בְּדָמָם בַּעֲבוּר כֵּס מַלְכוּת
קכד—קכה רוֹמִי: אַחֲרֵי נוּסוֹ מֵעֵבֶר לְאֶרֶץ הַפְּרָתִים: לְאֶרֶץ סוּרְיָה יָבוֹא
קכו שַׂר־צָבָא רוֹמִי אֲשֶׁר יַבְעִיר בָּאֵשׁ אֶת־הֵיכַל: יְרוּשָׁלַיִם וְיַחַד
קכז עִם־זֶה יָמִית אֲנָשִׁים רַבִּים: וְיַחֲרִיב אֶת־אֶרֶץ הַיְּהוּדִים הַגְּדוֹלָה
וּרְחָבַת־הַיָּדַיִם:

קכח וְאָז יַשְׁחִית רַעַשׁ־אֲדָמָה אֶת־סָלָמִים וּפָפוֹס גַּם יַחַד:
קכט כְּשָׁמַיִם שְׁחוֹרִים יֶהֱמוּ יֶחֶמְרוּ סָבִיב אִי־קַפְרִיסִין רְחוּץ־הַגַּלִּים:
קל—קלא אָכֵן כַּאֲשֶׁר מִמַּעֲמַקֵּי בִּקְעַת אֶרֶץ אִיטַלְיָה: יִתְנוֹצֵץ אוּד־
קלב אֵשׁ וְיִתְנַשֵּׂא לִרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם: וְיַבְעִיר עָרִים רַבּוֹת וְיַשְׁחִית
קלג—קלד אֲנָשִׁים: וַעֲתַר־עֲנַן־אֵפֶר יְמַלֵּא אֶת־מְלֹא הָאֲוִיר: וְטִפּוֹת תִּטֹּפְנָה
קלה מִן הַשָּׁמַיִם כְּמוֹ שָׁשַׁר: אָז תַּכִּירוּ אֶת־חֲרוֹן־אַף אֵל עֶלְיוֹן:
קלו—קלז כִּי הַשְׁחֵת יַשְׁחִיתוּ אֶת שֵׁבֶט־הַצַּדִּיקִים הַתָּם: אֶל־הַמַּעֲרָב
קלח תָּבֹא תִּגְרַת מִלְחָמָה מִתְלַקַּחַת: וְהַפָּלִיט מֵרוֹמִי יֹאחֵז שֶׁלַח
קלט גָּדוֹל בְּיָדוֹ: וְיַעֲבֹר אֶת־נְהַר פְּרָת עִם־רִבְאוֹת רַבּוֹת:
קמ—קמא אַנְטִיוֹכְיָה הָאֻמְלָלָה לֹא־עוֹד יִקְרְאוּ לָךְ עִיר: כַּאֲשֶׁר
קמב תִּפְּלִי בְּאִוַּלְתֵּךְ תַּחַת חֲנִיתוֹת אִיטַלְיָה: קוֹרוֹס תֹּאבַד עַל־יְדֵי
רָעָב וּמְהוּמַת־מִלְחָמָה:
קמג אִי לָךְ קַפְרִיסִין הָעֲנִיָּה גַּלֵּי הַיָּם הַמְפַלְּסִים נָתִיב:
קמד יְכַסּוּךְ וְסַעֲרֵי הַחֹרֶף יְטַלְטְלוּךְ טַלְטֵלָה גָּבֶר:

קיז—קיט רמז לתגרת הכתות בירושלים בימי המצור (ע' יוספוס מלחמות י' ג'). — נירון שלח יד בנפשו בשנת 68 לסה"נ, אבל רבים האמינו כי ישוב לתחיה ויוסיף למשול על הארץ. קוראי הדורות מודיעים ע"ד שלשה נירונים מדומים שקמו בזמנים שונים. —
קכא—קכג ע"פ פקודת נירון הוצאה אמו להורג (סויטוניוס, נירון ל"ד). זכר לְגַלְבָּא, אוֹתוֹ, וּוִיטֶלְיוֹס,
קכה—קל שהתחפשו ליורשי כסא מלכות רומי — שר־הצבא הרומי הוא טיטוס. — רמז להתפרצות הר הגעש ווזוביוס וחורבן העיר פומפיה ביום כ"ג לירח אוגוסט, שנת 79 לסה"נ. —
קלט—קמ רבים חכו לשובו של נירון מפרתיה. — קרוב לוודאי שאנטיוכיה הנזכרת פה היא
קמב אנטיוכיה הסורית שמרדה ברומי פעמים אחדות. — קורוס היא השערה בעלמא. גירסא
קמג—קמה—קמח אחרת היא סקורוס או קפריסין. — ע' לעיל חרוז קכ"ט. — מפלת רומי, אולי מפלת

קמה—קמו לְאַסְיָה יָבֹא הוֹן רַב אֲשֶׁר רוֹמִי: תִּפְשָׂה לְפָנִים לְעַצְמָהּ
קמז—קמח וְתִגְנְזֵהוּ בְּבֵית־אֹצְרָהּ הָרָב: פִּי־שְׁנַיִם וְיוֹתֵר תָּשִׁיב: לְאַסְיָה
וְאָז תִּהְיֶינָה מִלְחָמוֹת לָרֹב:
קמט—קנ וְעָרֵי הַקְּרִיִּים עַל מֵימֵי נְהַר מֵאַנְדֶּר: עִם־כָּל־מִגְדְּלֵיהֶן
קנא הַיָּפִים מְאֹד תֶּחֱרַבְנָה עַל־יְדֵי: כָּפָן מַר כַּאֲשֶׁר מֵאַנְדֶּר יַעֲלִים
אֶת־מֵימָיו הַשְּׁחוֹרִים:
קנב—קנג אֲבָל כְּשֶׁתִּכָּחֵד אֱמוּנַת־צֶדֶק מִן־הָאֲנָשִׁים: וּמִשְׁפָּט יֵעָלֵם
קנד מִן־הַתֵּבֵל וְאֵינוֹ: וְהָאֲנָשִׁים יַמְרוּ אֶת־פִּי־הָאֱלֹהִים וְיִחְיוּ
קנה—קנו בִּמְזִמּוֹת רָעוֹת: וְיַעֲשׂוּ מַעֲשֵׂי־נְבָל וּמַעַלְלֵי־רֶשַׁע: וְאֵין אִישׁ שָׂם
קנז לֵב לַצַּדִּיקִים רַק: בְּאִוַּלְתָּם וּבְסִכְלוּתָם מַשְׁחִיתִים אוֹתָם
קנח—קנט כָּלִיל: בְּהִתְבָּרֶכְכֶם בְּמַעֲשֵׂי חָמָס וּבְתִתְּכֶם יָד לִשְׁפָּךְ־דָּם: אָז
קס תֵּדְעוּ וְתָבִינוּ כִּי הָאֱלֹהִים אֵינֶנּוּ עוֹד רַחוּם וְחַנּוּן: כִּי אִם־
קסא יִקְצֹף וְיַחֲרֹק אֶת־שִׁנָּיו וְיַשְׁחִית בְּבַת־אַחַת: אֶת־כָּל־גֶּזַע
הָאֲנָשִׁים עַל־יְדֵי בְּעֵרָה גְּדוֹלָה:
קסב—קסג אֲהָהּ אֲנָשִׁים אֻמְלָלִים הִנָּחֲמוּ מִמַּעֲשֵׂיכֶם: וְאַל־תְּאַלְּצוּ
קסד אֶת־הָאֵל הָאַדִּיר לְמַעֲשֵׂי־אַף שׁוֹנִים רַק הַרְפּוּ: מֵחֲרָבוֹת
קסה וּמֵאֲנָקוֹת וּמִשֶּׁפֶךְ־דָּם וּמִמַּעֲשֵׂי־חָמָס: וְכַבְּסוּ אֶת־כָּל־גּוּפְכֶם
קסו בִּנְהָרִים שׁוֹטְפִים בְּלִי־הֶרֶף: וּבְפָרְשְׂכֶם כַּפֵּיכֶם אֶל־הַשָּׁמַיִם
קסז בַּקְּשׁוּ סְלִיחָה עַל־מַעֲשֵׂיכֶם מִלְּפָנִים: וּבְתִשְׁבָּחוֹת שַׁאֲלוּ
קסח מְחִילָה עַל־רִשְׁעַתְכֶם הַנּוֹרָאָה: אֱלֹהִים יְכַפֵּר עַל־עֲוֹנוֹתֵיכֶם:
קסט וְלֹא יִקְטֹל הוּא יָשׁוּב מֵחֲרוֹן־אַפּוֹ עוֹד הַפַּעַם אִם־כֻּלְּכֶם:
קע—קעא תִּפְעֲלוּ פֹּעַל־צֶדֶק בִּלְבַבְכֶם: אָכֵן אִם־בִּשְׁרִירוּת לִבְּכֶם לֹא
קעב תִּשְׁמְעוּ לִי רַק תִּתְבָּרְכוּ בְּרִשְׁעַת נַפְשְׁכֶם: וּתְקַבְּלוּ אֶת־כָּל־
קעג הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּאָזְנַיִם חֵרְשׁוֹת: אָז תֵּצֵא אֵשׁ עַל־כָּל־הַתֵּבֵל
קעד—קעה וְתָו גָּדוֹל מְאֹד: בְּחֶרֶב וּבְשׁוֹפָר יֵרָאֶה בְּצֵאת הַשֶּׁמֶשׁ: כָּל־
קעו הָעוֹלָם יִשְׁמַע שָׁאוֹן וְהֶמְלָה נוֹרָאָה: וְהוּא יַבְעִיר אֶת־כָּל־
קעז הָאֲדָמָה וְיַשְׁחִית אֶת־כָּל־גֶּזַע הָאֲנָשִׁים: וְכָל־הֶעָרִים וְהַנְּהָרִים
קעח וְהַיַּמִּים יַחַד: אֶת־הַכֹּל יַצִּית בָּאֵשׁ וְהָיָה רַק פִּיחַ וָאֵפֶר:
קעט—קפ אָכֵן כַּאֲשֶׁר יֵהָפֵךְ הַכֹּל לְעָפָר וָאֵפֶר: וֵאלֹהִים יָעַם אֶת־הָאֵשׁ

קסה פִּיטוּס בְּרֶנְדְּיָה בשנת 62 לסה"נ. — הטעמת טהרת הגוף היא מיוחדת לכת האיסיים
קעט—קצב—קפא (השוה ספר שלישי, חרוז תקצ"ב). — יום הדין שיבוא אחר חורבן העולם. — ע' יחז' ל"ז

קפא הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר הִצִּית: אָז יָשׁוּב אֱלֹהִים בְּעַצְמוֹ לִיצוֹר אֶת־
קפב עַצְמוֹת הָאָדָם וַעֲפָרוֹ: וְיָקִים אֲנָשִׁים עוֹד־הַפַּעַם כְּמוֹ שֶׁהָיוּ
מִלְּפָנִים:

קפג—קפד וְאָז יָבֹא הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר יִשְׁפֹּט אֱלֹהִים בְּעַצְמוֹ: בְּשׁוּבוֹ
קפה לִשְׁפֹּט אֶת־הָעוֹלָם וְכָל־אֲשֶׁר חָטְאוּ בְּמַעֲשֵׂי רֶשַׁע: גַּל־עָפָר
קפו יְכַסֵּם עוֹד הַפַּעַם: וְעַרְפִלֵּי טַרְטָרוֹס וּמַחֲבֹאֵי גֵיהִנֹּם הַחֲשֵׁכִים:
קפז—קפח אוּלָם כָּל־הָאֲנָשִׁים הַיְשָׁרִים יָשׁוּבוּ לִחְיוֹת עַל־פְּנֵי־הָאֲדָמָה: כִּי
קפט לָהֶם יִתֵּן אֱלֹהִים נְשָׁמָה וְחַיִּים וְחֵן יַחַד: בְּעַד צִדְקָתָם וְאָז
קצ יִרְאוּ כֻלָּם אֶת־עַצְמָם: וְיֶחֱזוּ אֶת אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ הַיָּפֶה וְהַנָּעִים:
קצא אַשְׁרֵי הָאִישׁ אֲשֶׁר יִחְיֶה עַד־הָעֵת הַהִיא:

קפג—קצ א׳ ואילך. — השוה לעיל מ׳ ואילך. — קשה להלום את החרוז הזה, ובלי ספק הוא
קצב פגום. — דומה לו חרוז שע״א בספר השלישי.

חֶזְיוֹנוֹת הַסִּבִּלּוֹת

סֵפֶר חֲמִישִׁי

א—ב הוֹאֶל־נָא וְהַאֲזִינָה לְדִבְרֵי יְמֵי בְּנֵי לַטִּיּוּם הַנּוּגִים; וְהִנֵּה
ג רֵאשִׁית־כֹּל אַחֲרֵי מוֹת מַלְכֵי: מִצְרַיִם אֲשֶׁר כֻּלָּם יַחַד כִּסָּה
ד—ה רֶגֶב אֲדָמָה: וְאַחֲרֵי מוֹת אֶזְרַח פֶּלָּה הַכֹּבֵשׁ אֶת־כֹּל־: הַמִּזְרָח
ו וְהַמַּעֲרָב בְּאוֹצְרוֹת הוֹנוֹ: אֲשֶׁר בָּבֶל הוֹכִיחָה אֶת־שְׁגִיוֹנוֹ וַתַּסְגֵּר
ז אֶת־פִּגְרוֹ לְפִילִפּוֹס: אֲשֶׁר גַּם זְיוּס וְגַם אָמוֹן כִּחֲדוּ מִמֶּנּוּ אֶת־
ח—ט הָאֱמֶת: וְאַחֲרֵי מוֹת הָאִישׁ מִבֵּית אֲסָרָקוֹס וּמִדָּמוֹ: אֲשֶׁר בָּא
י מִטְּרוֹיָה וַיַּעֲמֹד הָכֵן בִּפְנֵי הִשְׁתַּעֲרוּת הָאֵשׁ: וְאַחֲרֵי־מוֹת מְלָכִים
יא רַבִּים וּבְנֵי־אָדָם לְמוּדֵי מִלְחָמָה: וְאַחֲרֵי־מוֹת עוֹלָלִים יְלִידֵי
יב חַיָּה הַטּוֹרֶפֶת אֶת־הַצֹּאן: יָבֹא מֶלֶךְ אֲשֶׁר יְחַבֵּר שְׁתֵּי פְעָמִים
יד עֶשֶׂר: בְּאוֹת־שְׁמוֹ הָרִאשׁוֹנָה וְיֵרָאֶה גְבוּרָה עֲצוּמָה בְּמִלְחָמוֹת
יד לְאֹרֶךְ יָמִים: שְׁמוֹ הָרִאשׁוֹן יַתְחִיל בָּאוֹת בַּעֲלַת־עֶשֶׂר אַחֲרָיו:
טו—טז יִמְלֹךְ אִישׁ אֲשֶׁר־שְׁמוֹ מַתְחִיל בָּאוֹת הָרִאשׁוֹנָה: לְפָנָיו תִּכְרַע
יז תְּרַקְיָה וְסִיקִילִיָּה וּמוֹף: מוֹף אֲשֶׁר הָשְׁלְכָה לָאָרֶץ עַל־יְדֵי
יח—יט רִשְׁעַת שַׁלִּיטֶיהָ: וְאֵשֶׁת־פֶּרֶא אֲשֶׁר שָׁקְעָה בְּגַלֶּיהָ: וְחֻקִּים
כ יְחֹקֵק בְּעַד־הָעָם וְיָבִיא הַכֹּל תַּחַת שִׁבְטוֹ; אַחֲרֵי יָמִים רַבִּים
כא יִמְסֹר אֶת־הַמַּמְלָכָה לְאַחֵר: אֲשֶׁר אוֹת־שְׁמוֹ הָרִאשׁוֹנָה תַּעֲלֶה
כב לִשְׁלֹשׁ מֵאוֹת: וּשְׁמוֹ כְּשֵׁם נָהָר הַלָּז יִמְלֹךְ גַּם עַל־בְּנֵי־פָרָס:

א—נא—ד קיצור דברי הימים עד למלכותו של הדרינוס. — אזרח פלה הוא אלכסנדר
—ז הגדול. — אלכסנדר מת מקדחת בבבל בשנת 323 לפסה״נ. — אחרי אשר בקר אלכסנדר
את היכל זיוס אמון בשנת 332 השיא את עצמו להאמין כי הוא בנו של האל ההוא. —
ח—ט אסרקוס הוא מלך פרוגיה ואבי־סָבו של איניאס. — רמז לפליטת איניאס מעיר טרויה
יא—יב—יד הבוערת. — כלו׳ רומולוס ורימוס. — השם הוא Καῖσαρ (K עולה לעשרים.) — השם הוא
טו—טז Ἰούλιος (I עולה לעשרה). — כלו׳ אבגוסטוס. — רמז לקרב אצל פיליפי, למלחמה עם
יח סיקסטוס פומפיוס, ולהתאבקות עם אנטוניוס וקליאופטרה במצרים. — מורה על הזנחת צי
כא—כג קליאופטרה אצל אקטיום. — כלו׳ Τιβέριος. — זכר למלחמה בין רומי ופרתיה בשנות

כד וּבָבֶל וְאָז יִכְבֹּשׁ אֶת־בְּנֵי־מָדַי בַּחֲנִיתוֹ: אַחֲרָיו יִמְשֹׁל מֹשֵׁל
כה אֲשֶׁר אוֹת־שְׁמוֹ הָרִאשׁוֹנָה תַּעֲלֶה לִשְׁלֹשָׁה: וְאַחֲרָיו יִמְלֹךְ מֶלֶךְ
כו אֲשֶׁר אוֹת־שְׁמוֹ הָרִאשׁוֹנָה תַּעֲלֶה לִשְׁתֵּי פְּעָמִים עֲשָׂרָה: וְהוּא
כז יָשׁוּט לְמֵימֵי הָאוֹקְיָנוֹס הָרְחוֹקִים מְאֹד: וּבִשְׁפַל־הַמַּיִם יַעֲמֹד
כח בְּאַוְסוֹנְיָה: אַחֲרֵי־כֵן יִשְׁלֹט שַׁלִּיט אֲשֶׁר אוֹת־שְׁמוֹ הָרִאשׁוֹנָה
כט תַּעֲלֶה לַחֲמִשִּׁים: נָחָשׁ צִפְעֹנִי הַשֹּׁאֵף לְמִלְחָמוֹת גְּדוֹלוֹת
ל הֶעָתִיד לִשְׁלֹחַ אֶת־יָדוֹ: בִּבְנֵי־בֵיתוֹ וְלִרְצֹחַ אוֹתָם נֶפֶשׁ הַמֵּבִיא
לא מְבוּכָה בַּכֹּל: לוֹדֵר רַכָּב רֹצֵחַ וְעֹשֶׂה מַעֲשִׂים מוּזָרִים רַבִּים:
לב—לג גַּם תֵּל יִבַקַּע בֵּין שְׁנֵי יַמִּים וְיִזָּרֶה עָלָיו דָּם: וְאַף בְּחָלְפוֹ
לד יַרְשִׁיעַ אָז יָשׁוּב: וְיִשְׁתַּחֲוֶה לָאֵל אוּלָם אֱלֹהִים יוֹכִיחֶנּוּ
כִּי אֵינֶנּוּ:

לה—לו שְׁלֹשָׁה מְלָכִים אַחֲרָיו יֹאבְדוּ אִישׁ בִּידֵי חֲבֵרוֹ: אָז יָבֹא
לז מַשְׁחִית נוֹרָא לְהַשְׁחִית אֲנָשִׁים יְשָׁרִים: אֲשֶׁר אוֹת־שְׁמוֹ
לח הָרִאשׁוֹנָה תַּעֲלֶה לְשֶׁבַע פְּעָמִים עֲשָׂרָה: בְּנוֹ אֲשֶׁר אוֹת־שְׁמוֹ
לט הָרִאשׁוֹנָה עָלָה לִשְׁלֹשׁ מֵאוֹת יִתְגַּבֵּר עָלָיו: וִינַצְּחֵהוּ וְאַחֲרָיו
מ—מא יָבֹא מֹשֵׁל: בַּעַל־אוֹת שֶׁל־אַרְבָּעָה אִישׁ אָרוּר וְאַחֲרָיו: אִישׁ
מב נַעֲרָץ בַּעַל־אוֹת שֶׁל־חֲמִשִּׁים וְאַחֲרָיו: אִישׁ אֲשֶׁר אוֹת־שְׁמוֹ
מג הָרִאשׁוֹנָה תַּעֲלֶה לִשְׁלֹשׁ מֵאוֹת: הֲרָרֵי מֵאֶרֶץ הַקֶּלְטִים הַמְמַהֵר
מד לְמִלְחָמָה בַּמִּזְרָח: אֲבָל הוּא לֹא יְמַלֵּט מִגּוֹרָלוֹ הַמָּר כִּי מוֹת
מה יָמוּת: אֶת־פִּגְרוֹ יְכַסֶּה עֲפַר נֵכָר אֲשֶׁר שְׁמוֹ כְּשֵׁם פֶּרַח נְמִיָּה:

כד—כה—כו 34—35 לפסה״נ. — כלו׳ גיוס. — כלו׳ Κλαύδιος. — רמז למשלחת קלודיוס לבריטניה
כז בשנת 43 לפסה״נ. — אוסוניה היא באמת איטליה הדרומית, אבל פה היא משמשת כינוי
כח—כט לכל מדינת איטליה. — כלו׳ נירון. — כשהיה נירון תינוק נמצא נחש סביב צווארו
ל (טציטוס, קורות הדורות י״א י״ב). — נירון צוה להרוג את אמו (ע׳ ספר שלישי,
לא חרוז קכ״א). — נירון התחרה בתור רַכָּב במשחקים האולימפיים (יוּבֶנָל, י׳ רכ״ד ואילך. —
לב נירון נסה לנקר את המצר של קורינתוס בשנות 66—67 לפסה״נ (השוה לקמן חרוז קל״ח). —
לג—לד ע״ד הצפיה לשובו של נירון ע׳ ספר רביעי, חרוז קי״ט. — ארמילוס התאמר להיות אל
לה (ע׳ עלית ישעיהו ד׳ ו׳, אגרת אל התסלוניים ב׳ ב׳ ד׳). — גַּלְבָּא, אוֹתוֹ וּוִיטֶלְיוּס. —
לז—לט כלו׳ Οὐεσπασίανος כובש היהודים (O עולה לשבעים). — חשדו בו בטיטוס שחפץ לקחת
מ את מקום אביו בחזקה (סויטוניוס, טיטוס ה׳ ו׳). — החרוז הזה איננו מחוור די צרכו. —
מא כלו׳ נירווא שהיה למעלה משׁשׁים כשעלה על כסא מלכותו ונשאר לזכרון כקיסר היותר
מב מנומס. — כלו׳ Τραίανος, שנולד בעיר אִיטַלִיקָא בספרד. אחר מלחמות ממושכות
מה בארצות המזרח מת בעיר סלינוס בקיליקיה. — מכרפס (σέλινον ביוונית) נעשה הזר שנִתַּן

מו—מז וְאַחֲרָיו יִמְלֹךְ מֶלֶךְ אַחֵר: בַּעַל כּוֹבַע זָהָב אֲשֶׁר־שְׁמוֹ יִהְיֶה
מח—מט כְּשֵׁם יָם: הַלָּז יִהְיֶה אִישׁ מְצֻיָּן וְיָבִין הַכֹּל: וּבְיָמֶיךָ שַׂר מְצֻיָּן
נ נִשְׂגָּב וְנַעֲלֶה בַּעַל־תַּלְתַּלִּים שְׁחוֹרִים: וּבִימֵי זַרְעֲךָ יָבוֹאוּ כָּל־
נא הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה: אַחֲרָיו יִמְשְׁלוּ שְׁלֹשָׁה אֲבָל הַשְּׁלִישִׁי יִמְלֹךְ
כִּנְטוֹת יָמָיו:

נב כִּי שְׁלֹשָׁה אֲמַלֵּלָה אֲנִי רַעֲנַת אִסִּים עֲיֵפָה אֲנִי לַהֲרוֹת
נג וְלַהֲגוֹת בְּלִבִּי אֶת־הַבְּשׂוֹרָה הָרָעָה: וְשִׁירַת־הֶחָזָיוֹן הַנִּלְהָבָה:
נד רִאשׁוֹנָה אֶל־אָשְׁיוֹת הֵיכָלֵךְ אֲשֶׁר רַבִּים מִתְאַבְּלִים עָלָיו:
נה—נו תֶּחֱרַדְנָה מִגְדּוֹת וּבְיָדַיִם רָעוֹת: תִּפְּלִי בַּיּוֹם הַהוּא כַּאֲשֶׁר
נז הַיְאֹר יִשְׁתַּפֵּךְ: עַל־כָּל־אֶרֶץ מִצְרַיִם עַד־שֵׁשׁ עֶשְׂרֵה אַמּוֹת:
נח—נט וְיָצִיף אֶת־כָּל־הָאֲדָמָה וַיְדַבֵּר אֶת־בְּנֵי־הָאָדָם: וְנִדְמוּ נְוֵי הָאָרֶץ
וְיִפְעַת פָּנֶיהָ:

ס—סא אַתְּ מוֹף תְּקוֹנְנִי עַל־מִצְרַיִם קִינָה גְּדוֹלָה: כִּי אַתְּ
סב הַמֹּשֶׁלֶת לְפָנִים מֶמְשָׁלָה בְּלִי־מִצְרַיִם עַל־הָאָרֶץ תְּהִי: אֻמְלָלָה
סג עַד־כִּי הָאֵל הַמִּשְׁתַּעֲשֵׁעַ בְּרַעַם: יִקְרָא מִשָּׁמַיִם בְּקוֹל גָּדוֹל:
סד מוֹף הָעֲצוּמָה: אֲשֶׁר לְפָנִים הִתְפָּאַרְתְּ מְאֹד לִפְנֵי בְנֵי־תְמוּתָה
סה אֻמְלָלִים: יָבוֹא יוֹם וְתִבְכִּי בְּכִי תַמְרוּרִים עַל־עָנְיֵךְ וְגוֹרָלֵךְ
סו—סז הַמָּר עַד־כִּי: אֱלֹהִים הַקַּיָּם לְעוֹלָם יִשְׁמָעֵךְ מִן־הָעֲנָנִים: אֵיפֹה
סח הוּא רוּחֵךְ הַכַּבִּיר בֵּין הָאֲנָשִׁים: יַעַן אֲשֶׁר הִתְרַגַּשְׁתְּ נֶגֶד
סט עַבְדֵי מְשִׁיחֵי־הָאֱלֹהִים: וַתְּעוֹרְרִי צָרָה עַל־אֲנָשִׁים צַדִּיקִים:
ע עַל־כֵּן זֶה יִהְיֶה גְמוּלֵךְ אָמָּה קָשָׁה כָּזֹאת תִּהְיֶה אוֹמֶנֶת אוֹתָךְ:
עא—עב לֹא יִהְיֶה לָךְ עוֹד חֵלֶק בֵּין־הַמְאֻשָּׁרִים: מֵרְקִיעַ הַכּוֹכָבִים
נָפַלְתְּ לֹא תַעֲלִי עוֹד הַשָּׁמָיְמָה:

עג—עד אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה צִוַּנִי אֱלֹהִים לְהַגִּיד לְמִצְרָיִם: בַּפַּעַם
עה הָאַחֲרוֹנָה כְּשֶׁבְּנֵי־אָדָם יַעֲשׂוּ רַק־רַע כָּל־הַיּוֹם: אֲבָל הָרְשָׁעִים
עו יְמַלְאוּ אֶת־סְאַת הָרֶשַׁע וְיִחַכּוּ: לַחֲרוֹן־אַף אֵל עֶלְיוֹן אֲל־עַד
עז הַמַּרְעִים בְּקוֹל רָם: וְנֶעֶבְדוּ אֲבָנִים וְחַיּוֹת תַּחַת אֱלֹהִים:

פרס למנצחים במשחקי נמיה (פינדר, אָלימפיוניקאי י״ג מ״ו, נֶמֶיוֹניקאי ד׳ קמ״ג). —
נ כלו׳ אדרינוס, ששמו כשם הים האדריאטי. — לא היו לו בנים לאדרינוס, וע״כ אמץ לבן
נא לו את ל. וֶרוּס, ואח״כ גם את אנטוניגוס. — יש ידים להוכיח שהחרוז הזה הוא תוספת
נב-נט-ס-עב-סז מאוחרת (ע׳ במבוא). — שואה על מצרים. — צרות ומצוקות על מוף. — ע׳ ישע׳ י״ט י״ב
ע-עב-עג-קי ואילך. — הָאָמָּה היא בודאי רומי. — ע׳ ישע׳ י״ד י״ב ואילך. — מבוכת מצרים. —

עח–עט וְיִירְאוּ אֱלִילִים רַבִּים אֲשֶׁר־פֶּה אֵין לָהֶם לְדַבֵּר: וְלֹא רוּחַ
וְלֹא אָזְנַיִם לִשְׁמֹעַ עֲצַבִּים כָּאֵלֶּה אֲשֶׁר כְּלִמָּה הִיא לִי לְהַזְכִּירָם:
פ—פא כֻּלָּם מִינֵי גִלּוּלִים מַעֲשֵׂי יְדֵי אָדָם: וְעַל־יְדֵי פֹּעַל כַּפֵּיהֶם
פב וּמְזִמּוֹתֵיהֶם הָרָעוֹת: אִמְּצוּ לָהֶם בְּנֵי־הָאָדָם אֱלֹהֵי עֵץ וָאָבֶן:
פג—פד גַּם אֱלֹהֵי נְחֹשֶׁת וְזָהָב וָכֶסֶף אֱלֹהֵי הֶבֶל: חַסְרֵי רוּחַ וְלָשׁוֹן
פה—פו וּצְרוּפִים בָּאֵשׁ: עָשׂוּ לָהֶם וַיִּבְטְחוּ בָהֶם לַשָּׁוְא: תְּמוּיִס
פז וְקַסוּיִס הֵן בְּצָרָה וּבְצוּקָה אֲבוּדוֹס תְּיֵלִיל: גַּם עָרֵי הֶרַקְלֵס
פח—פט זֶיוּס וְהֶרְמֶס: וְאַתְּ אֲלֶכְּסַנְדְּרִיָּה אוֹמֶנֶת עָרִים הַיְדוּעָה: מִלְחָמָה
צ לֹא תֶחְדַּל מִמֵּךְ וְלֹא רָעָב כִּי אִם־שַׁלֵּם תְּשַׁלְּמִי עֹנֶשׁ: גַּאֲוָתֵךְ
צא וְכָל־מַעֲשַׂיִךְ הָרִאשׁוֹנִים: דּוֹרוֹת רַבִּים תִּדֹּמִּי וְלֹא תִרְאִי אֶת־
צב יוֹם־שׁוּב שְׁבוּתֵךְ: וְלֹא יִשְׁטֹף לָךְ עוֹד־הַיְאֹר עִם־מַתְּנַת מֵימָיו
צג—צד הַמְּתוּקִים: כִּי הַפַּרְסִי יָבֹא עַל־שָׂדַיִךְ כְּמוֹ־בָרָד: וְיַשְׁחִית אֶת־
צה אַרְצֵךְ וְאֶת־אֲנָשַׁיִךְ פֹּעֲלֵי הָאָוֶן: בְּשֶׁטֶף דָּם וּבִפְגָרִים עַל־יַד
צו מִזְבְּחוֹתַיִךְ הַנִּתְעָבִים: עַם אֲטוּם־לֵב גְּבַהּ אָדֹם מִדָּם מִתְעַבֵּר
צז—צח עַל־לֹא־דָבָר: רַב כַּחוֹל יָחִישׁ אֶת־קִצֵּךְ: וְאָז אַתְּ הָעֲשִׁירָה
צט בְּהוֹן־עָרִים תִּהְיִי עֲשִׁירָה בְּצָרוֹת: אַסְיָה כֻּלָּהּ תְּיֵלִיל מִפְּנֵי
ק מַתְּנוֹתַיִךְ אֲשֶׁר עַל־יְדֵיהֶן: אָהֲבָה לְהַכְתִּיר אֶת־רֹאשָׁהּ הַנָּטוּי
קא עַתָּה לָאָרֶץ: וְהוּא אֲשֶׁר בְּחֶלְקוֹ נָפְלָה אֶרֶץ הַפַּרְסִים יִלָּחֵם
קב בָּךְ עַד־הִכָּנְעֵךְ: וַיַּהֲרֹג כָּל־אִישׁ וָאִישׁ וִימַגֵּר אֶת־כָּל־חַיִּךְ:
קג עַד־כִּי יִשָּׁאֵר רַק הַחֵלֶק הַשְּׁלִישִׁי מִן־הָאֲנָשִׁים הָאֻמְלָלִים:
קד—קה הַלָּז יָנֵק עָלַיִךְ מִן־הַמַּעֲרָב בְּרַגְלַיִם קַלּוֹת: וְיָשִׂים מָצוֹר עַל־
קו כָּל־אַרְצֵךְ וְנֶעֶשְׂתָה כֻּלָּהּ כְּחָרְבָּה: אָכֵן כַּאֲשֶׁר יַגִּיעַ לְשִׂיא כֹּחוֹ
קז וּבְגַאֲוָתוֹ לֹא יֵדַע הַכֹּל: יָבֹא וְיֹאבֶה לְשַׁדֵּד גַּם אֶת־עִיר־
קח—קט הַבְּרוּכִים: וְאָז יִשְׁלַח אֱלֹהִים נֶגְדּוֹ מֶלֶךְ: אֲשֶׁר יַחֲרִיב אֶת־
קי כָּל־הַמְּלָכִים הָאַדִּירִים וְאֶת־בְּחִירֵי הָאֲנָשִׁים: וְזֶה יִהְיֶה מִשְׁפַּט
הָאֱלֹהִים עַל־הָאֲנָשִׁים:
קיא—קיב הוֹי לָךְ לִבִּי הָאֻמְלָל מַדּוּעַ תְּשִׂיאֵנִי: לְהַגִּיד לְמִצְרַיִם

פו תמויס וקסויס הן עיירות במצרים התחתונה שבהן פרח פולחן אמון. אבידוס היא
פז השערה בעלמא. — המלה ע ר י חסרה בגוף הכתב. שלש הערים הן הֶרַקְלֵיוֹפּוֹלִיס,
צג דִיוֹסְפּוֹלִיס (=תֶּבֶּס) והֶרְמוֹפּוֹלִיס. — אפשר שהפרסי הוא נירון המסמל את הארמילוס
קד בשובו בראש מחנה פרתי (ע׳ חרוז קמ״ז, וע׳ גם חנוך א׳ נ״ו ה׳). — נירון מצויר כמנצח
קח במלחמה בארצות המערב. — רמז למלך המשיח שיבוא משמים להציל את ירושלים

קיג אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֵת חֶלְקַת־הַמַּמְלָכָה הַמַּכְאִיבָה: לֵךְ־לָךְ
קיד אֶל־הַמִּזְרָח אֶל־שִׁבְטֵי־פָרַס הַפְּרָאִים: וְהוֹדִיעֵם אֶת־הַקּוֹרוֹת
אוֹתָם כַּיּוֹם וּבְאַחֲרִית הַיָּמִים:
קטו—קטז זֶרֶם נְהַר פְּרָת יָבִיא מַבּוּל: אֲשֶׁר יַשְׁחִית אֶת־הַפַּרְסִים
קיז הַחֹבְרִים וְאֶת־הַבַּבְלִים: וְאֶת־הַמַּסָּגֶטִים חַשְׂקֵי־הַקְּרָב וְנֹשְׁקֵי־
קיח—קיט הַקָּשֶׁת: אַסְיָה כֻּלָּהּ תִּיקַד כִּיקֹד אֵשׁ עַד־הָאִיִּים: פֶּרְגָּמוֹס
קכ הַכְּבוּדָה לְפָנִים תֹּאבַד כְּאֶשְׁכּוֹל עֲנָבִים: וּפִיטָנָה תֵּרָאֶה
קכא לָאֲנָשִׁים כִּמְעִי מַפָּלָה: לֶסְבּוֹס כֻּלָּהּ תִּשָּׁקַע בְּמַעֲמַקֵּי תְהוֹם
קכב—קכג וְתֹאבֵד: סְמִירְנָה תְגוֹלֵל מִן־הַסְּלָעִים יוֹם אֶחָד וּתְיֵלִיל: הָעִיר
קכד שֶׁהָיְתָה לְפָנִים כְּבוּדָה וּמְהֻלָּלָה תִּסָּפֶה: הַבִּיתוּנִיִּים יִשְׂאוּ
קכה קִינָה עַל־אַרְצָם הַמִּתְגֹּלֶלֶת בָּאֵפֶר: וְעַל־אֶרֶץ אֲרָם הָאַדִּירָה
וְאֶרֶץ־צֹר רַבַּת־הַשְּׁבָטִים:
קכו הוֹי לָךְ לוּקְיָה מִפְּנֵי כָל־הָרָעוֹת אֲשֶׁר עוֹלֵל לָךְ הַיָּם:
קכז—קכח בְּהִתְפָּרְצוֹ עַל־אַרְצֵךְ הָאֻמְלָלָה: עַד כְּדֵי לִשְׁטֹף עַל־יְדֵי
קכט רַעַשׁ אֲדָמָה נוֹרָא וְזַרְמֵי־מַיִם כַּבִּירִים: אֶת־אֶרֶץ לוּקְיָה חֲסֵרַת־
הַמֹּר אֲשֶׁר נָתְנָה רֵיחַ־מֹר לְפָנִים:
קל—קלא גַּם עַל־פְרוּגְיָה יָחוּל חֲרוֹן־אַף מִפְּנֵי הָאֵבֶל: אֲשֶׁר לִמְעוֹנוֹ
רֵיָה אֵם זֶיוּס בָּאָה לָגוּר שָׁם:
קלב—קלג הַיָּם יַצְמִית אֶת־זֶרַע טַוְרוֹס וְעַמּוֹ הַפֶּרְאִי: וְיָמִית אֶת־
קלד הַלַּפִּיתִים בְּקֶרֶב אַרְצָם: הַנָּהָר הַחוֹתֵר עֹמֶק יַשְׁחִית אֶת־אֶרֶץ
קלה תֶּסַלְיָה: פֶּנֵיוֹס בְּזִרְמוֹ הֶעָמֹק יַבְרִיחַ אֶת־בְּנֵי־הָאָדָם מִן־הָאָרֶץ:
קלו אֶרִידָנוֹס יִתְאַמֵּר כִּי הוֹלִיד יוֹם אֶחָד צַלְמֵי הַחַיּוֹת:
קלז—קלח מְשׁוֹרְרִים יְקוֹנְנוּ עַל־הֶלָּס הָאֻמְלָלָה פִּי־שְׁלֹשָׁה: כַּאֲשֶׁר
קלט מֵאִיטַלְיָה יָבֹא וְיִקֹּב אֶת־צַוַּאר הַמֵּצַר: הַמֶּלֶךְ הָאַדִּיר שֶׁל־
קמ רוֹמִי הָאַדִּירָה אִישׁ הַנִּמְשָׁל לְאֵל: אֲשֶׁר עָלָיו יֹאמְרוּ שֶׁהָיָה

קיא—קלא עיר הקודש. — צרות ומצוקות במדינות מזרחיות שונות. — חלוקת הממלכה רומזת אולי
קכו אל התגרות והקטטות ביחס לכסא מלכות רומי. — לפי דברי דִיוֹן בהיסטוריה שלו ס״ג
קכט כ״ו, נחרבה לוקיה ע״י זרם־מים כביר בסוף ימי מלכותו של נירון. — רמז לעיר מוֹרָה
קל בלוקיה. — רֵיָה יש לה יחס קרוב לקיבלה, שפולחנה היה מלא הוללות ופריצות. —
קלג—קלה הלפיתים היו שבט פראי שחי בתסליה בתקופת הגבורים אנשי־השם. — פניוס הוא הנהר
קלו הראשי בתסליה. — נוסח המקור היווני הוא אֶפִּידַנוּס, אבל לא נמצא שום זכר לנהר
קלז-קנד-קמ כזה בתסליה (השוה חרוז שט״ו). — תשובת נירון. — אמרו עליו על נירון שלידתו היתה

קמא יְלִיד זָיוּם עַצְמוֹ וְהַגְּבֶרֶת הָרָה: וְהוּא יָשִׁיר שִׁירִים מְתוּקִים
קמב בְּקוֹל נָאֶה: וְיַצְמִית הַרְבֵּה אֲנָשִׁים יַחַד עִם־אִמּוֹ הָאֻמְלָלָה:
קמג—קמד אָז יָעוּף מִבָּבֶל מֶלֶךְ נוֹרָא וְעָרִיץ: אֲשֶׁר יְבַזּוּהוּ כָּל־בְּנֵי
קמה הָאָדָם וּבְחִירֵי־הָאֲנָשִׁים: כִּי הִצְמִית הַרְבֵּה אֲנָשִׁים וַיִּשְׁלַח
קמו—קמז אֶת־יָדָיו אֶל־הָרֶחֶם: וַיֶּחֱטָא בְּנָשִׁים וַיִּוָּלֵד מִמָּקוֹר נִתְעָב: בּוֹא
קמח יָבוֹא אֶל־בְּנֵי־מָדַי וְאֶל־מַלְכֵי פָּרַס: הָרִאשׁוֹנִים אֲשֶׁר חָשְׁקָה
קמט נַפְשׁוֹ בָם וַאֲשֶׁר הֶעֱטָה עֲלֵיהֶם הוֹד: בְּשִׂימוֹ אֶת־קִנּוֹ עִם־
קנ הָאֲנָשִׁים הַזֵּדִים הָאֵלֶּה נֶגֶד עַם־הָאֱמוּנִים: וַיִּתְפֹּשׂ אֶת־הַהֵיכָל
קנא אֲשֶׁר בָּנָה אֱלֹהִים וַיְשַׁלַּח אֵשׁ בַּתּוֹשָׁבִים: וּבִבְנֵי־הָאָדָם הָעוֹלִים
קנב אֵלָיו אֲשֶׁר שִׁבַּחְתִּי אוֹתָם בְּצֶדֶק: בְּמוֹתוֹ כָּל־הַבְּרִיאָה
קנג הִתְנוֹעֲעָה: וּמְלָכִים סָפוּ וְכָל־אֵלֶּה אֲשֶׁר בְּיָדָם נִשְׁאֲרָה
קנד הַמַּמְלָכָה: הֶחֱרִיבוּ אֶת־הָעִיר הַגְּדוֹלָה וְאֶת־הַגּוֹי הַצַּדִּיק:
קנה—קנו אָכֵן כַּאֲשֶׁר אַחַר הַשָּׁנָה הָרְבִיעִית יָהֵל כּוֹכָב גָּדוֹל: אֲשֶׁר
קנז בְּעַצְמוֹ יַחֲרִיב אֶת־כָּל־הָאָרֶץ מִפְּנֵי הַהוֹד: אֲשֶׁר שָׁתוּ לְפָנִים
קנח לְפֹּסֵידוֹן מֶלֶךְ הַיָּם: אָז יִפֹּל כּוֹכָב כַּבִּיר מִן־הַשָּׁמַיִם לְתוֹךְ
קנט—קס הַיָּם הָאָיֹם: וְיַבְעִיר אֵשׁ בְּנִבְכֵי הַיָּם וּבְבָבֶל עַצְמָהּ: וּבְאֶרֶץ
קסא אִיטַלְיָה אֲשֶׁר בַּעֲבוּרָהּ נִצְמְתוּ: צַדִּיקֵי־עֵבֶר רַבִּים וְנֶאֱמָנִים
וְעַם־הָאֱמֶת:
קסב—קסג רָעוֹת תָּבֹאנָה לָךְ בְּקֶרֶב אַנְשֵׁי־רֶשַׁע: אֲבָל אַתְּ תִּשָּׁאֲרִי
קסה חָרְבָּה וּשְׁמֵמָה לְדוֹר וָדוֹר: תִּשְׂנְאִי אֶת־אַדְמָתֵךְ יַעַן אֲשֶׁר
קסו—קסז אָהַבְתְּ קֶסֶם: נֹאוּפִים בָּךְ וּמִשְׁכְּבֵי־זָכָר מְחֻלָּלִים: מְפֻנָּקָה
קסח וְחֹטֵאת עִיר הָרֶשַׁע הָאֻמְלָלָה מִכָּל־הֶעָרִים: הוֹי לָךְ כֻּלֵּךְ
קסט הָעִיר הַטְּמֵאָה שֶׁל־אֶרֶץ לָטִיּוּם: מְשֻׁגַּעַת וְחֹבֶקֶת פְּתָנִים אַלְמָנָה

קמא-קמג חתולה בערפל (סויטוניוס, נירון ו׳). — נירון היה ידוע בתור משחק ומנגן. — בבל פה
קמח משמשת במקום רומי. — הפצו של נירון היה להעביר את מושב ממלכתו מן המערב
קנ אל המזרח (סויטוניוס, נירון מ׳). — אמת, נירון לא כבש את ירושלים, אבל בשלחו
את אספסינוס אל המזרח לשים קץ למרד היהודים הועיל לקרב את חורבנה. —
קנב במותו של נירון בא רעש־אדמה נורא, והמלכים אשר נאבדו הם גַּלְבָּא, אותו,
קנה—קסא וִיטֶלִיוּס. בנוסח היווני יש „בהופיעו״ במקום „במותו״. — קטע אפוקליפטי שחובר בעקב
כוכב שביט שהופיע בשנת 73 לסה״נ (פליניוס, תורת הטבע ב׳ כ״ה). רבים האמינו שהכוכב
קנז ההוא הגיד מראש את גורלו של רומי. — החרוז הזה איננו מחוור די צרכו. —
קסב-קעח-קסד קינה על רומי בעקבות ישעיה י״ג. — החרוז החסר („יבוא, אבל ישאר חרב ושומם לדור
קסט ודור״) הוא כנראה חרוז חוזר. — זכר לאופן מיתתה של קליאופטרה: לפי המסורה מתה

קע תִּשְׁבִי עַל־יַד גְּדוֹתַיִךְ: וּנְהַר טִבְרִים יִשָּׂא קִינָה עָלַיִךְ אֵשֶׁת
קעא—קעב חֵיקוֹ: אֲשֶׁר לֵב צָמֵא דָם לָהּ וְנֶפֶשׁ רְשָׁעָה: הַאִם לֹא יָדַעַתְּ
קעג אֶת־אֲשֶׁר תִּמְצָא יַד־אֱלֹהִים וְאֵי־הֵן מְזִמּוֹתָיו: אַף אַתְּ אָמַרְתְּ
קעד אֲנִי וְאַפְסִי עוֹד וְאִישׁ לֹא יַחֲרִיבֵנִי: וְהִנֵּה הָאֵל הַקַּיָּם לָעַד
קעה יַשְׁחִית אוֹתָךְ וְכָל־אֲשֶׁר לָךְ: וְלֹא יִהְיֶה לָךְ זִכָּרוֹן בָּאָרֶץ
קעו הַהִיא: כְּמוֹ לְפָנִים כַּאֲשֶׁר הָאֵל הַכַּבִּיר הִמְצִיא לָךְ אֶת־הַדֶּרֶךְ:
קעז—קעח הִשָּׁאֲרִי יְחִידָה בַּת־בְּלִיַּעַל וּבְדָבְקֵךְ בְּאֵשׁ מִתְלַקַּחַת: כּוֹנְנִי
מְעוֹנֵךְ בְּתַחְתִּיּוֹת שְׁאוֹל אֲשֶׁר אֵין־שָׁם חֹק וּמִשְׁפָּט:
קעט—קפ וְהִנֵּה עוֹד הַפַּעַם מִצְרַיִם אֶשָּׂא קִינָה עַל־אֵידֵךְ: אַתְּ
קפא מוֹף תִּהְיִי הָרִאשׁוֹנָה לְקַבֵּל צָרוֹת וְצוּקוֹת מִכַּת־קַרְסֻלַּיִם: בָּךְ
קפב הַפִּירָמִידוֹת תַּשְׁמַעְנָה קוֹל בְּלִי־הֶגֶה: פִּיתוֹם אֲשֶׁר לְפָנִים
קפג קָרְאוּ לָךְ בְּצֶדֶק עִיר כְּפוּלָה: דֹּמִּי לְדוֹר וָדוֹר לְמַעַן אֲשֶׁר
קפד תֶּחְדְּלִי מֵרִשְׁעָתֵךְ: יָדְהּ אֹצֶרֶת צָרוֹת וּמְצוּקוֹת מְשֻׁגַּעַת מֵרֹב
קפה יְלָלוֹת: סוֹבֶלֶת מַכְאוֹבִים מְלֵאַת דְּמָעוֹת אַלְמָנָה תִּשָּׁאֲרִי
קפו לְעוֹלָם: אַתְּ אֲשֶׁר שָׁנִים רַבּוֹת הָיִית הַמּוֹשֶׁלֶת הַיְחִידָה בַּתֵּבֵל:
קפז—קפח אָכֵן כַּאֲשֶׁר תַּעֲטֶה בַּרְקָה אֶת־הַמַּד הַלָּבָן: מִמַּעַל לִבְגָדִים מְגֹאָלִים חָלִילָה לִי מִחְיוֹת אוֹ מֵהִוָּלֵד:
קפט—קצ הוֹי תֵּבֵם אֵיפֹה כֹּהֵךְ הַגָּדוֹל אִישׁ־פֶּרֶא: יַשְׁחִית אֶת־עַמֵּךְ
קצא כֻּלּוֹ וְאַתְּ תִּלְבְּשִׁי בִּגְדֵי־אֵבֶל: וְתִתְאַבְּלִי אֻמְלָלָה לְבַדֵּךְ
קצב—קצג וְתְשַׁלְּמִי גְמוּל: בְּעַד כָּל־אֲשֶׁר עָשִׂית לְפָנִים בְּזָדוֹן לִבֵּךְ: וּמַר יְיֵלִילוּ בְּנֵי־הָאָדָם עַל מַעֲשֵׂיהֶם הָרָעִים:
קצד—קצה סְוֵנֵה תֶּחֱרַב עַל־יְדֵי גִּבּוֹר כּוּשִׁי: טֵיוּכִירָה תִּלָּכֵד בְּעֹז
קצו עַל־יְדֵי הַדִּים שְׁחַרְחָרִים וּתְהִי לָהֶם לְמוֹשָׁב: פֶּנְטַפּוֹלִים אַתְּ

קעג—קעו—קעט ברעל. — ע׳ ישע׳ י״ד י״ג. — רמז לשרפה הגדולה של 63 לפסה״נ. — קינה על מוף
קפ—קפא וערי־מצרים אחרות. — המליצה „מוכת קרסלים״ אפשר שהיא רומזת לסבך התעלות
אשר עברו בקרב מוף העתיקה. אכן הגירסא הזאת מוטלת בספק. — רמז לפירמידה
שיש לה בת־קול (השוה פליניוס, תורת הטבע ל״ז נ״ח. גם יובינל, סטירות ט״ו ה׳). —
קפב פיתם, עיר־מסכנות אשר בנו בני ישראל לפרעה. הרומים בנו עיר אחרת קרובה לה וכינוה
בשם הֶרוֹפּוֹלִיס. יש להעיר שנושא החזיון הוא מצרים בכלל ולא מוף או פיתם כשהן
קפד—קפז לעצמן. — השוה לקמן הרוז רל״א ואילך. — ברקה היא עיר בקורינאיקה שנכבשה ע״י
קצד הפרסים בימיו של דריוש. המד היה בגד פרסי. — סְוֵנֵה היא אסואן החדשה. הכושים
קצה השתערו על מצרים בשנת 24 לפסה״נ. — טיוכירה היא עיר בקורינאיקה שנקראה
קצו אַרְסִינוֹאֵי בתקופה מאוחרת. — פֶּנְטַפּוֹלִיס היא פלך על חוף הים המקיף את קוריני. —

קצז תְּיַלְלִי אִישׁ בַּעַל כֹּחַ וּגְבוּרָה יַשְׁחִיתֵךְ: לוּב הַטְּבוּלָה
קצח בִּדְמָעוֹת מִי יְסַפֵּר אֵידֵךְ: וּמִי מִבְּנֵי־תְמוּתָה קוּרִינִי יִשְׁפֹּךְ
קצט עָלַיִךְ דִּמְעוֹת חֶמְלָה: לֹא תֶחְדַּל יִלְלָתֵךְ עַד־בּוֹא חָרְבָּנֵךְ
הָאָיֹם:

ר–רא בֵּין הַבְּרִיטִים וְהַגַּלִּים הַמְּלֵאִים זָהָב: יִרְעַשׁ אוֹקְיָנוֹס
רב מָלֵא זַרְמֵי־דָם: יַעַן כִּי גַם־הֵם הֵרֵעוּ לִבְנֵי־הָאֱלֹהִים:
רג–רד כְּשֶׁהַמֶּלֶךְ הָאָדֹם הֵבִיא כְּנֶגֶד הַצִּידֹנִים: מַחֲנֶה גָּדוֹל שֶׁל־גַּלִּים
רה מֵאֶרֶץ סוּרְיָה וְהוּא יַהֲרֹג גַּם־אוֹתָךְ: רַבָּנָה וְיִמְשֹׁל עָלַיִךְ
בְּשֶׁפֶךְ־דָּם:

רו בְּנֵי הֹדוּ אַל־תִּהְיוּ גֵּאִים יוֹתֵר מִדַּי גַּם בְּנֵי־כוּשׁ אַמִּיצֵי־
רז–רח הַלֵּב: כִּי כַּאֲשֶׁר גַּלְגַּל הַקֹּטֶב הַמְקֻמָּר מַזַּל גְּדִי: וּמַזַּל שׁוֹר
רט בֵּין הַתְּאֹמִים יְסֻבְּבוּ תּוֹךְ כִּפַּת הָרָקִיעַ: וּמַזַּל בְּתוּלָה יַעֲלֶה
רי וְיֵצֵא וְהַשֶּׁמֶשׁ: יִמְשֹׁל בְּכוֹנְנוֹ אֶת־אֵזוֹרוֹ הַמַּתִּיז אֵשׁ סְבִיב
ריא–ריב נְגֹתָיו אָז תִּפֹּל בְּעֶרֶת־אֱלֹהִים עֲצוּמָה עַל־הָאָרֶץ: וּבְמִלְחֶמֶת
ריג הַכּוֹכָבִים תִּבָּרֵא בְּרִיאָה חֲדָשָׁה עַד־כִּי תֹאבַד: אֶרֶץ כּוּשׁ
כָּלָה בָּאֵשׁ וּבַאֲבָקוֹת:

ריד סִפְדִי גַם אַתְּ קוֹרִינְתּוֹס לַחָרְבָּן הַנּוֹרָא אֲשֶׁר בְּקִרְבֵּךְ:
רטו–רטז כִּי כַּאֲשֶׁר בַּאֲרִיג פְּתִילֵיהֶם שָׁלֹשׁ אֲחָיוֹת־הַגּוֹרָל: תַּשְׁיִבְנָה
ריז אֶת־הַנֵּס בְּעָרְמָה לְחוֹף הַמֵּצַר: בְּעוּפוֹ בַּחֲלַל הָעוֹלָם לְמַעַן
ריח אֲשֶׁר יִרְאֶה כָל־אִישׁ: אֵת אֲשֶׁר נָקַב לְפָנִים אֶת־הַצּוּר בִּנְחֹשֶׁת
ריט רְקוּעָה: אָז יַשְׁחִית אֶת־אַרְצֵךְ וְיַחֲרִיבֶנָּה כְּמוֹ שֶׁנֶּחֱרַץ מֵרֹאשׁ:
רכ–רכא כִּי לוֹ נָתַן אֱלֹהִים אֹמֶץ לַעֲשׂוֹת: מַעֲשִׂים כָּאֵלֶּה אֲשֶׁר לֹא
עָשָׂה מֶלֶךְ לְפָנָיו:

רכב רֵאשִׁית כֹּל יַכְרִית בְּמַכָּה רַבָּה אֶת־הַשָּׁרָשִׁים מִשְּׁלֹשָׁה

ר–רה–רג שׁוֹאוֹת על גויי המערב. — מובן החרוז הזה איננו ברור למדי. Φοῖνιξ βασιλεὺς הוא אולי אספסינוס אשר הביא אנשי־צבא גַלִּיִּים להלחם בארץ ישראל, או אפשר שיש פה זכר לחול, העוף האגדי החי כחמש מאות שנה ועולה אחר כך באש ומתחדש מתוך אפרו,
רו–ריג ואם כן הרמז יהיה לנירון. — שרפה גדולה תפול בארץ כוש כאשר יצטרפו הכוכבים
ריד–רכח–רטז צירוף ידוע. — קינה על קורינתוס. — הגירסא מוטלת בספק. אם נקבל את הנוסח שלפנינו אז הרמז יהיה עוד הפעם לנירון. בחרוז שלאחריו נתערב, כנראה, נירון בשמעון החַבָּר, שלפי המסורה נהרג בעופו בחלל העולם. — החרוז רי״ח שב לנירון
רכב ונסיונו לבקר את המצר של קורינתוס. — ע׳ דניאל ז׳ ח׳. שלשת הראשים הם אולי שלשת הקיסרים הפלאביים: אספסינוס, טיטוס, דומיטיאנוס. לפי דעתו של היפוליטוס

רכג–רכד רָאשִׁים: וְיִתְּנֵם לַחֲבֵרָיו הָעֲצוּמִים לְטָרֶף: וְכֵן יֹאכְלוּ בְּשַׂר
רכה אֲבוֹת הַמֶּלֶךְ הַטָּמֵא: כִּי לְכָל־אִישׁ וְאִישׁ נָכוֹנוּ דָם וּבַלָּהוֹת:
רכו–רכז בַּעֲבוּר הָעִיר הַגְּדוֹלָה וְהָעָם הַיָּשָׁר: הַנִּצָּל מִכָּל־צָרָה וּמְרוֹמָם
בְּעֶזְרַת אֱלֹהִים:

רכח–רכט הוֹי פְּרוּעָה וְיוֹעֶצֶת רָע צְפוּיָה לְגוֹרָל מָר: מְקוֹר צָרָה
רל וְקֵץ־הַקִּצִּים לִבְנֵי־הָאָדָם: כְּשֶׁהַבְּרִיאָה נֶחֱלֶשֶׁת וְנוֹשַׁעַת עַל־יְדֵי
רלא בְּנוֹת הַגּוֹרָל: מִי מִבְּנֵי־תְמוּתָה חָשַׁק בָּךְ מִי־לֹא הִתְרַגֵּז בְּקִרְבּוֹ:
רלג–רלד עַל־יָדֵךְ נִקְטַף פְּתִיל־חַיָּתוֹ הַנַּעֲלֶה שֶׁל־מֶלֶךְ נִדָּח: אַתְּ כּוֹנַנְתְּ
רלה הַכֹּל בְּלִי־סֵדֶר וַתְּבִיאִי מַבּוּל לָעוֹלָם: וְעַל־יָדֵךְ נִשְׁתַּנּוּ מִישׁוֹרֵי
רלו הָאָרֶץ הַנָּאוִים: נַשְׁלִי אֶת־נִצְּנֵי־הַמָּדוֹן הָאֵלֶּה אוּלַי הָאַחֲרוֹנִים
רלז בִּמְרִיבָתֵנוּ: אֵיךְ וּמַה תְּדַבְּרִי הוֹכֵחַ אוֹכִיחֵךְ וְגַם אִם־אַרְשִׁיעֵךְ
רלח–רלט אַגִּידֵנוּ: הָיֹה הָיְתָה בֵּין הָאֲנָשִׁים קֶרֶן־שֶׁמֶשׁ מַזְהִירָה: כְּשֶׁאוֹר
רמ הַנְּבִיאִים הִבְרִיק כְּבָרָק מַתְאִים: לָשׁוֹן נֹטֶפֶת שִׁקּוּי יָפֶה וּמָתוֹק
רמא לְכָל־בְּנֵי־תְמוּתָה: הוֹפִיעָה וַתֵּלֶךְ וַתְּשַׂגְשֵׂג וַתַּעַשׂ פְּרִי־תִפְאָרָה
רמב לַכֹּל: לָכֵן בַּעֲלַת עֵצָה נִבְעָרָה מְקוֹר וְרֹאשׁ רָעוֹת גְּדוֹלוֹת
רמג–רמד מְאֹד: חֶרְמֵשׁ וְאֵבֶל יָבֹאוּ בַּיּוֹם הַהוּא: הוֹי מְקוֹר צָרָה וְקֵץ־
רמה הַקִּצִּים לִבְנֵי־הָאָדָם: כְּשֶׁהַבְּרִיאָה נֶחֱלֶשֶׁת וְנוֹשַׁעַת עַל־יְדֵי בְּנוֹת־
רמו הַגּוֹרָל: הַאֲזִינִי לְמִלָּתִי הַמָּרָה וּלְקוֹלִי הַנּוּגֶה מַטֵּה־זַעַם לִבְנֵי־
הָאָדָם:

רמז–רמח אָכֵן כַּאֲשֶׁר תִּשְׁבֹּת אֶרֶץ פָּרַס מִמִּלְחָמָה: וּמִמַּגֵּפָה
רמט וּמִיִּלָלָה יִתְקוֹמֵם בַּיּוֹם הַהוּא: גֶּזַע־אֱלֹהִים זֶרַע־שְׁחָקִים הַיְּהוּדִים
רנ הַמְבֹרָכִים: הַיֹּשְׁבִים סְבִיב עִיר־הָאֱלֹהִים בְּטַבּוּר הָאָרֶץ:
רנא–רנב בִּבְנוֹתָם חוֹמָה גְבֹהָה עַד־לְיָפוֹ: יִתְנַשְּׂאוּ לְגָבְהֵי־מְרוֹמִים עַד־
רנג עַרְפַלֵּי עָבוֹת: לֹא יוֹסִיף שׁוֹפָר לְהָרִיעַ תְּרוּעַת־מִלְחָמָה מַדְהִימָה:
רנד–רנה וְלֹא יֹאבְדוּ עוֹד בִּידֵי אוֹיְבֵיהֶם הַשֹּׁבָבִים: רַק יָקִימוּ מַזְכְּרוֹת־
נִצָּחוֹן מִסָּבִיב בְּדוֹר הַף מִפֶּשַׁע:

רכד (De Christo et Antichristo, נ״ב), הרמז הוא למצרים, כוש ולוב. — המלך הטמא הוא נירון. —
רכח–רמו הקטע הזה קשה להולמו ומובנו מוטל בספק גדול. יש רואים בו רמז ברור אל האוֶסטא, תורת צרתוסטרא. ויש גורסים אותו כמשא על רומי. יותר קרובה לודאי היא דעת הסוברים שמשתקף בו הרעיון התלמודי ע״ד החטא הראשון, חטא אדם וחוה, שבא
רמ בעקב קנאת המלאכים. — הלשון היתה אולי כוכב שביט, אות שלום ושלוה. —
רנ על ירושלים בתור טבור הארץ ע׳ ספר היובלים פרק ח׳, חנוך א׳ כ״ו א׳. —

רס–רסא אַל־תַּרְגִּיז עוֹד רוּחֲךָ בְּקִרְבְּךָ מְבֹרָךְ: זֶרַע אֱלֹהִים מְלֵא־הוֹן
רסב פֶּרַח מַחְמַד כָּל־נֶפֶשׁ: אוֹר נָעִים זֶרַע נַעֲרָץ נֵצֶר אָהוּב:
רסג–רסד אֶרֶץ־יְהוּדָה הַמְחוֹנֶנֶת עִיר יְפֵהפִיָּה נֶעֱרָצָה בְּשִׁירִים: לֹא תוֹסִיף
רסה רֶגֶל־הַיְּוָנִים הַטְּמֵאָה לָרוּץ אָנֶה וָאָנָה בְּאַרְצֵךְ: כִּי לִבָּם בְּחֻקָּם
רסו יֶהְגֶּה בְּמִצְוֹתַיִךְ: אוּלָם בָּנַיִךְ הַנַּעֲלִים יַכְתִּירוּךְ בְּכָבוֹד:
רסז–רסח וּבְזִמְרַת־קֹדֶשׁ יְשַׁחֲרוּ אֶת־שֻׁלְחָנֵךְ: בְּכָל־מִינֵי זְבָחִים וּתְפִלּוֹת
רסט לִכְבוֹד הָאֱלֹהִים: כָּל־הַצַּדִּיקִים אֲשֶׁר סָבְלוּ מִצָּרָה כִּמְעַט־
רע–רעא קָט: פְּתִיל חַיֵּיהֶם יִהְיֶה אָרֹךְ וּמְחוֹנָן מְאֹד: אֲבָל הָרְשָׁעִים
רעב הַלֹּטְשִׁים אֶל־רוּחַ לְשׁוֹן־פָּרִיצִים: יַחְדְּלוּ מְדַבֵּר אִישׁ נֶגֶד
רעג–רעד רֵעֵהוּ: וְיִסְתַּתְּרוּ עַד־אֲשֶׁר יַחֲלֹף הָעוֹלָם: וְאָז יֵרֵד מִן־הֶעָבִים
רעה מְטַר אֵשׁ לְהֶטֶת: לֹא יוֹסִיפוּ הָאֲנָשִׁים לֶאֱסֹף בְּשִׂמְחוֹת שִׁבֹּלֶת
רעו בַּר מִן־הָאֲדָמָה: הַכֹּל יִשָּׁאֵר בְּלִי־הַזֶּרַע וּבְלִי־הֶחָרִשׁ עַד־כִּי
רעז בְּנֵי־תְמוּתָה יָשִׂימוּ לֵב: אֶל־הָאֱלֹהִים הָרֹאשׁ וְהָרִאשׁוֹן הַחַי
רעח–רעט לָנֶצַח וְקַיָּם לָעַד: וְלֹא יַעֲרִיצוּ עוֹד דְּבָרִים חוֹלְפִים: כְּלָבִים
רפ וּנְשָׁרִים אֲשֶׁר מִצְרַיִם לִמְּדָתַם: לְהוֹקִיר בְּפֶה־רַהַב וּבְשִׂפְתֵי־
רפא אֱוִיל: אוּלָם רַק אֶרֶץ־הַקֹּדֶשׁ שֶׁל־הַצַּדִּיקִים תּוֹלִיד כָּל־הַדְּבָרִים
רפב–רפג הָאֵלֶּה: דְּבַשׁ וְחָלָב יִטְּפוּ מִסֶּלַע וּמִמַּעְיָן: וּפֶלֶג בְּשֶׂם יִשְׁטֹף
רפד לְכָל־הַצַּדִּיקִים: כִּי שָׂמוּ אֶת־תִּקְוָתָם בְּאֵל אֶחָד הַבּוֹרֵא הַנִּפְלָא
רפה לְבַדּוֹ: וַיִּדְבְּקוּ אֵלָיו בְּאַהֲבָה גְדוֹלָה וּבֶאֱמוּנַת־אֹמֶן:
רפו אָכֵן מַדּוּעַ יַעֲמֹס עָלַי לִבִּי הַמַּשְׂכִּיל אֶת־הַמַּשָּׂא הַזֶּה:
רפז–רפח עַתָּה אֶשָּׂא קִינָה מָרָה עָלַיִךְ אַסְיָה הָאֻמְלָלָה: וְעַל־גֶּזַע הַיְּוָנִים
רפט הַקָּרִיִּים וְהַלּוּדִים הַמְּלֵאִים זָהָב: הוֹי לָךְ סַרְדִּים הוֹי לָךְ
רצ טְרָלִים הַחֲבִיבָה: הוֹי לָךְ לוּדְקִיָּה עִיר יְפֵהפִיָּה אֵיךְ תֹּאבֵדִי:

רנה הנוסח היווני הוא פגום, ואני הולך בעקבות התיקונים שבתרגום טשארלס. — אחר חרוז זה יש הפיסקה רנ"ו־רנ"ט, שהיא ממקור נוצרי, וזה לשונה:
(רנו) אָז יָבֹא מִמְּרוֹמִים אִישׁ נַעֲלֶה יָדוּעַ: (רנז) אֲשֶׁר יָדָיו חֻזְּקוּ בְּמַסְמְרִים לְעֵץ־פְּרִי:
(רנח) הַמְּרוֹמָם וְהַנֶּאֱצָל בֵּין הָעִבְרִים אֲשֶׁר יוֹם אֶחָד יֹאמַר לַשֶּׁמֶשׁ דֹּם:
(רנט) כַּאֲשֶׁר יִשְׁאַג בְּקוֹל נָאֶה וּבִשְׂפָתַיִם טְהוֹרוֹת.
לפי דעתו של בלאס רומז החרוז רנ"ז למשה (שמות י"ז י"ב). והחרוז רנ"ח סוברים
רס–רפה מפרשים רבים שהוא רומז ליהושע בן נון. — שמות ארץ יהודה וגורל הרשעים. —
רסז־רפו־רצז להתחדשות הקרבנות בבית המקדש של ירושלים החדשה. — שואות ומשואות הבאות על אסיה בעקב רעידת האדמה. קוראי הדורות מודיעים על דבר רעש־אדמה נורא מאד בשנת 17 לפסה"נ (טציטוס, קורות הדורות ב׳ ס"ז, פליניוס, תורת הטבע ב׳ פ"ו).

רצא–רצב וְתֶחֶרְבִי עַל־יְדֵי רַעַשׁ־אֲדָמָה וְתֵהָפְכִי לְעָפָר: לְאַסְיָה הָאֻמְלָלָה
וּ[לְגֶזַע] הַלּוּדִים הַמָּלֵא זָהָב:
רצג יָבֹא יוֹם וּמִשְׁכַּן אַרְטֶמִיס מַעֲשֵׂה יְדֵי בְּנֵי אֶפֶסוֹס:
רצד יִשְׁקַע חִישׁ קַל לְתוֹךְ יַם־הַנֶּצַח עַל־יְדֵי בְּקִיעוֹת וּרְעִידוֹת
רצה–רצו אֲדָמָה: כְּמוֹ אֳנִיּוֹת הֲלוּמוֹת סוּפָה וָסַעַר: אֶפֶסוֹס הַמְדֻכָּאָה
רצז תִּבְךְּ וּתְיַלִּיל לְיַד־חוֹפֶיהָ: וְתִדְרֹשׁ לְהֵיכָלָהּ אֲשֶׁר לֹא יוּשַׁב
עוֹד:
רצח–רצט וְאָז אֵל־עַד הַיֹּשֵׁב בַּשְּׁחָקִים בַּחֲרוֹן־אַפּוֹ: יַשְׁלִיךְ מִשָּׁמַיִם
ש כַּף־אֵשׁ עַל־רֹאשׁ רָשָׁע: וְתַחַת חֹרֶף יִהְיֶה קַיִץ בַּיּוֹם הַהוּא:
שא–שב וְאָז אָמְנָם יָבֹא קֵץ הַסְּתָו לִבְנֵי־תְמוּתָה: כִּי הַמַּרְעִים מִמְּרוֹמִים
שג הַשְׁחֵת יַשְׁחִית כָּל־בְּנֵי־הָאָדָם הַיְּהִירִים: עַל־יְדֵי רְעָמִים וּבְרָקִים
שד וַחֲזִיזֵי־אֵשׁ: עַל־הָאֲנָשִׁים הַצֹּרְרִים אוֹתוֹ וְיַחֲרִיבֵם כְּמוֹ נְבָלִים:
שה עַד־כִּי רַב יִהְיֶה מִסְפַּר הַגּוּפוֹת הַמֵּתוֹת עַל־הָאֲדָמָה מֵחוֹל הַיָּם:
שו–שז גַּם סְמִירְנָה תָּבֹא וּתְקוֹנֵן אֶת־מְנַגְּנָהּ: עַד־לְשַׁעֲרֵי אֶפֶסוֹס
וְכִלְיוֹנָהּ יִהְיֶה יוֹתֵר חָרוּץ:
שח–שט וְקוּמִי הַנִּבְעָרָה עִם־פְּלָגֶיהָ בְּרוּכֵי־הָאֱלֹהִים: מְטֻלְטֶלֶת
שי עַל־יְדֵי אֲנָשִׁים נְבָלִים רְשָׁעִים וְשׁוֹבָבִים: לֹא תוֹסִיף לִשְׁלֹחַ
שיא גַּם עָנָף לַשָּׁמַיִם: רַק מֵתָה תִּשָּׁאֵר עַל־יַד פְּלָגֶיהָ הַנְּפוּחִים:
שיב–שיג וְאָז יֵאָנְחוּ יַחַד וְיִחַכּוּ לְכִלָּיוֹן חָרוּץ: יֵדְעוּ כְּשֶׁיָּבוֹא לָהֶם אוֹת
שיד–שטו אֲשֶׁר עָלָיו עָמְלוּ: עַם קְשֵׁה־עֹרֶף וְגֶזַע יָהִיר שֶׁל קוּמִי: וּבְעֵת
שטז אֲשֶׁר יְקוֹנְנוּ עַל־אַרְצָם הָרְשָׁעָה שֶׁנֶּהֶפְכָה לְאֵפֶר: תֶּחֱרַב לְסַבּוֹס
עֲדֵי־עַד עַל־יְדֵי אֶרִידָנוֹס:
שיז–שיח הוֹי לָךְ קִיבוּרָה עִיר יְפֵהפִיָּה עִמְדִי מִמְּבוּכָתֵךְ: גַּם
שיט הִירַפּוֹלִיס אֶרֶץ דְּבוּקָה בְּאֵל פְּלוּטוֹס בִּלְבָד: חֵפֶץ לִבֵּךְ יִנָּתֵן

רצב שתים עשרה ערים נחרבו בלילה אחד וסרדיס סבלה יותר מכלן. — כנראה חסרות איזו מלים אחר השורה הזאת. אפשר למלאות את החסר ע"י חרוז דומה לק"א בספר
רצג הרביעי. — היכל אפסוס נשאר עומד על מכונו וברבות הימים נהפך לבית־תפלה נוצרי. —
רצה–שה צרות אחרות ושינוי תקופות השנה. הקטע הזה, כנראה, איננו במקומו הנכון.
שו המנגן הוא הומֵרוס. מובן החרוז הוא שבצרה הכללית תשתכח גם ההתחרות החריפה
שח בין אפסוס וסמירנה. — בני קומי שבאסיה היו ידועים לטפשים גדולים. אולם זכר הפלגים
שי–שטז ברוכי־האלהים מתאים יותר לקומי שבקמפניה. — נוסח זה מוטל בספק. — הנהר ארידנוס
שיז היה מפורסם באגדות עתיקות. פה הוא משמש לענין הים בכלל. — קיבורה היא הגהה
שיט במקום קורצירה. ישבה על גבולות קריה ולוקיה. — בהירַפּוליס נמצא הפלוטוניום, כלו׳

שכ לָךְ וְהַב־הֲמוֹן־דְּמָעוֹת: הַנִּקְבָּר בָּאֲדָמָה עַל־יַד נְהַר תֶּרְמוֹדוֹן:
שכא—שכב וּטְרִיפּוֹלִים הַדְּבֵקָה בְּצוּר סֶלַע עַל־יַד מֵימֵי מְאַנְדֶּר: שֶׁנִּתְאַלְמְנָה
שכג עַל־יְדֵי הַגַּלִּים הַמַּכִּים בַּלַּיְלָה עַל הַחוֹף: יֵשׁ יוֹם וֵאלֹהִים
בְּחָכְמָתוֹ יָשִׂים קֵץ לָךְ עַד־תֹּם:
שכד חָלִילָה לִּי לְהוֹאִיל לִבְחֹר אֶת־הַמְּדִינָה הַקְּרֹבָה לְפַּבּוֹס:
שכה—שכו יָבוֹא יוֹם וְכֶת־אֵשׁ מִמְּרוֹמִים יַחֲרִיב אֶת־מִילֵטוֹס הַמְּעֻנָּגָה: יַעַן
שכז כִּי־בָחֲרָה בְּשִׁירַת פַּבּוֹס הַכּוֹזֵבָה: וּבְחָכְמַת־אֲנָשִׁים מְלֻמָּדָה
וּבַעֲצָתָם הַמַּשְׂכֶּלֶת:
שכח—שכט רַחֶם־נָא בּוֹרֵא עוֹלָם עַל־הָאָרֶץ הַמְעֻנָּגָה הַפּוֹרִיָּה: אֶרֶץ
של יְהוּדָה הַגְּדוֹלָה לְמַעַן אֲשֶׁר נִרְאֶה מְזִמּוֹתֶיךָ: כִּי מֵרֹאשׁ מִקֶּדֶם
שלא אוֹתָהּ יָדַעְתָּ אֱלֹהִים וַתַּמְשִׁכֶהָ חֶסֶד: עַד־כִּי נִדְמָה לְכָל־
שלב הָאֲנָשִׁים כִּי הִיא סְגֻלָּתֶךָ: וַיַּכִּירוּ אֶת־הַתּוֹרָה אֲשֶׁר קִבְּלָה מִמֶּךָּ:
שלג אֻמְלָלָה פִּי־שְׁלֹשָׁה כָּלְתָה נַפְשִׁי לִרְאוֹת אֶת־מַעֲשֵׂי יְדֵי
שלד הַתְּרַקִּיִּים: וְהַחוֹמָה הָעֹבֶרֶת בֵּין שְׁנֵי יַמִּים מֻשְׁפֶּלֶת לֶעָפָר
שלה עַל־יְדֵי פֶּרֶץ רוּחַ: כְּמוֹ נָהָר לְצוֹלֵל [וְצָד] דָּגִים רַבִּים:
שלו הֶלֶסְפּוֹנְטוֹס הָאֻמְלָלָה יָבֹא יוֹם וּבֶן־אַשּׁוּר יְבִיאֵךְ תַּחַת
שלז—שלח עֻלּוֹ: מִלְחֶמֶת הַתְּרַקִּיִּים תֵּאתֶה וְתַחֲרִיב אֶת־אוֹנֵךְ: וּמֶלֶךְ
שלט מִצְרַיִם יִלְכֹּד אֶת־מַקְדוֹנְיָה: וּמְדִינַת־פֶּרֶא תּוֹרִיד גְּאוֹן מֹשְׁלִים:
שמ—שמא לוּדִים וְגָלָטִים פַּמְפוּלִים וּפִיסִידִים: יֵאָזְרוּ עֹז וְכָל אַנְשֵׁיהֶם
יִהְיוּ מְזֻיָּנִים לְהַרְהֵר רִיב וּמָדוֹן:
שמב אִיטַלְיָה הָאֻמְלָלָה פִּי־שְׁלֹשָׁה שְׁמָמָה תִשָּׁאֲרִי וְלֹא יִבְכּוּ
שמג עָלַיִךְ: חַיָּה טֹרֶפֶת בְּאַרְצֵךְ הַפּוֹרִיָּה תַּצְמִיתֵךְ:
שמד—שמה וְהָיָה כַּאֲשֶׁר מֶרְחֲבֵי הַשָּׁמַיִם מִמַּעַל יִהְיוּ בְּהִירִים: יִשְׁמְעוּ
שמו בְּנֵי־אָדָם מַפָּץ כְּמוֹ רַעַם קוֹל אֱלֹהִים: וְגַם אֵשׁ־הַשֶּׁמֶשׁ הַקַּיֶּמֶת

הור רחב כדי מדת איש החודר לתוך מעמקי האדמה, וממנו יצא אד ארסי (השוה
שכא רָמסיי, Cities and Bishoprics of Phrygia, עמ׳ פ״ו). — טריפוליס ישבה על גבעה
שכד—שכז התלויה ממעל לנהר מְאַנְדֶר. — מילֵטוס היתה קרובה למקדש אפולו בברנכידאי. — מילֵטוס
שלד התפארה בחכמיה, וביחוד בתָּלֵס הפילוסוף. — החומה הגדולה שעברה על פני המצר אשר
שלה עליו ישבה ביצנטיום. — קשה להלום את החרוז הזה. אפשר שהצולל היה צפור ימית. —
שלו—שלז רמז לגשר קסרקס העובר על ההלספונטוס. — גירסא זו מוטלת בספק. יש גורסים
„התרקיים באונם החרב יחריבו את לוסימכוס". אם נקבל את הנוסח הזה אז הרמז
יהיה למות לוסימכוס במלחמת קורופדיון בשנת 281 לפסה״נ. מנצחו סיליבקוס, נרצח

שמז לָעַד תֵּעָלֵם וְאֵינֶנָּה: וְגַם אוֹר הַיָּרֵחַ הַיָּפָה לֹא יִהְיֶה עוֹד:
שמח—שמט בְּאַחֲרִית הַיָּמִים כַּאֲשֶׁר יִמְלֹךְ אֱלֹהִים: הַכֹּל יֶחְשַׁךְ וַעֲרָפֶל
שנ יְכַסֶּה אֶת־פְּנֵי הָאָרֶץ: וּבְנֵי־תְמוּתָה יִהְיוּ עִוְרִים וְחַיּוֹת תִּהְיֶינָה
שנא רָעוֹת [כְּיוֹם] צָרָה: הַיּוֹם הַהוּא יִמָּשֵׁךְ הַרְבֵּה עַד כִּי־יָשִׂימוּ
שנב בְּנֵי־אָדָם לֵב: אֶל־אֱלֹהִים עַצְמוֹ הַשַּׁלִּיט הַמַּבִּיט מִן־הַשָּׁמַיִם
שנג וְרוֹאֶה הַכֹּל: אָז לֹא יְרַחֵם עַל־הָאֲנָשִׁים הָעֹיְנִים אוֹתוֹ:
שנד—שנה הָעֲמֵלִים לִזְבֹּחַ עֶדְרֵי־שֶׂה וְצֹאן וּשְׁוָרִים גּוֹעִים: וְגַם בְּנֵי־בָקָר
שנו גְּדוֹלִים עִם־קַרְנוֹת זְהוּבוֹת: לְהָרֵם הַדּוֹמֵם וְלֶאֱלִילֵי־אָבֶן:
שנז—שנח אָכֵן תִּשְׁלַטְנָה צְדָקָה חָכְמָה וְתִפְאֶרֶת עַל־הַצַּדִּיקִים: פֶּן־יֶאֱנַף
שנט אֵל־הַנֵּצַח וְיַשְׁחִית: אֶל כָּל־גֶּזַע הָאֲנָשִׁים הַמְּלֻכְלָךְ בְּדָם
שס וְצֶאֱצָאֵיהֶם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ בֹשֶׁת: עָלֵינוּ לֶאֱהֹב אֶת־הָאֱלֹהִים
אֲשֶׁר־הוּא מְחוֹלְלֵנוּ הַיּוֹדֵעַ הַכֹּל וְהַקַּיָּם לָעַד:
שסא—שסב וְהָיָה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים בְּהֵאָסֵף הַיָּרֵחַ: תָּבֹא מִלְחָמָה
שסג מֵרֶעֶשֶׁת־תֵּבֵל הַמְרַמָּה בְּתַרְמִיתָהּ: וּמִיַּרְכְּתֵי־אֶרֶץ יֶאֱתֶה אִישׁ
שסד—שסה הֹרֵג אִמּוֹ: נִמְלָט עַל־נַפְשׁוֹ וְחֹרֵשׁ מְזִמּוֹת שְׁנוּנוֹת בְּלִבּוֹ: אֲשֶׁר
שסו יַחֲרִיב אֶת כָּל־הָאָרֶץ וְיִשְׁלֹט כְּשַׁלִּיט בְּלִי־מְצָרִים: וְיַעֲלֶה
שסז עַל־כָּל־בְּנֵי־אָדָם בְּתַרְמִית לִבּוֹ: כָּל־אֵלֶּה אֲשֶׁר עַל־יְדֵיהֶם
שסח נִסְפָּה יִכְבֹּשׁ מִיָּד: וְיַשְׁחִית אֲנָשִׁים רַבִּים וְנָגִשִׂים גְּדוֹלִים:
שסט—שע וְיִשְׂרֹף אֶת כָּל־בְּנֵי־הָאָדָם כַּאֲשֶׁר לֹא עָשָׂה אִישׁ לְפָנָיו: וַיִּשְׁקֹד
שעא לְהָקִים עוֹד הַפַּעַם אֶת־אֲשֶׁר כָּשְׁלוּ וְנָפָלוּ: וּמִן־הַמַּעֲרָב תִּצְמַח
שעב מִלְחָמָה רַבָּה לִבְנֵי־הָאָדָם: וְזִרְמֵי דָם יִשְׁטְפוּ עַד־לְגְדוֹת
שעג הַנְּהָרִים הַנִּגְרָשִׁים עֹמֶק: וּמְרֵרָה תִּזַּל בְּמִישׁוֹרֵי מַקְדוֹנְיָה:
שעד—שעה ...בְּרִית אֲבָל כִּלָּיוֹן לְמֶלֶךְ הַמַּעֲרָב: וְאָז רוּחַ חֹרֶף תְּנַשֵּׁב עַל־
שעו כָּל־הָאָרֶץ: וּקְרָב אַכְזָרִי יָשׁוּב וְיִתְפַּשֵּׁט לְכָל־אֹרֶךְ הַמִּישׁוֹר:
שעז—שעח כִּי אֵשׁ תֵּרֵד כְּמָטָר מֵרְקִיעַ־הַשָּׁמַיִם עַל־בְּנֵי־תְמוּתָה: אֵשׁ וְדָם
שעט שֶׁטֶף מַיִם אַבְנֵי אֶלְגָּבִישׁ עֲלָטַת־לַיְלָה אֲיֻמָּה: כִּלְיוֹן־מִלְחָמָה
שפ וַעֲרָפֶל עַל־הַהֲרוּגִים: וְיֹאבְדוּ מִיָּד כָּל־הַמְּלָכִים וּבְחִירֵי הָאֲנָשִׁים:

ע״י תלמי קרונוס, והוא בזמנו נכנע ונהרג ע״י הַגַּלִּים בשנת 280 לפסה״נ. —
שסא—שפה מלחמות ושואות באחרית הימים, בטרם יבוא הקץ על כל היקום. — כלר מפרתיה או מן
שסג שסב המערב, שמשם, לפי אגדת העם, יופיע הארמילוס בצורת נירון. — יש פגם אחר
החרוז הזה, אבל אי אפשר לשער את מובן הכתוב „אלהים יכרת ברית עם עַם־מחמדו". —

שפא—שפב לָאַחֲרוֹנָה יִתַּם חָרְבַּן־הַמִּלְחָמָה הַנּוֹרָא: וְלֹא יוֹסִיף עוֹד
שפג אִישׁ לְהִלָּחֵם בְּחֶרֶב אוֹ בְּפֶלֶד: אַף לֹא בְּכִידוֹן אֲשֶׁר יִהְיוּ
שפד—שפה לֹא־כַדָּת: אָכֵן שָׁלוֹם יִהְיֶה לָעָם הַנָּבוֹן הַנִּשְׁאָר: אֲשֶׁר בֹּחַן
בְּכוּר הָרָעָה לְמַעַן־אֲשֶׁר יָגִיל בְּאַחֲרִיתוֹ:

שפו הֲרָגֵי־אֵם חִדְלוּ לָכֶם מִנַּבְלוּתְכֶם וּמֵאֹמֶץ־לִבְּכֶם הָרָע:
שפז אַתֶּם אֲשֶׁר לְפָנִים נְתַתֶּם נְעָרִים לְמִשְׁכְּבֵי־זָכָר לֹא־כַדָּת:
שפח וַתּוֹשִׁיבוּ בְּבָתֵּיכֶם כְּזוֹנוֹת נָשִׁים אֲשֶׁר הָיוּ טְהוֹרוֹת בְּרֵאשִׁיתָן:
שפט—שצ בְּשֹׁד וְחָמָס בְּפֶרֶץ וְתוֹעֵבָה נוֹרָאָה: בָּכֶם אֵם זָנְתָה בִּבְנָהּ נֶגֶד
שצא—שצב הַחֹק: וּבַת הָיְתָה לְכַלָּה לְאָבִיהָ עַצְמוֹ: בָּכֶם גַּם מְלָכִים
שצג לִכְלְכוּ אֶת־פִּיהֶם הָאֻמְלָל: וּבָכֶם אֲנָשִׁים רָעִים מָצְאוּ דֶרֶךְ
שצד לִשְׁכַּב עִם־בְּהֵמוֹת: הַסִּי עִיר אֻמְלָלָה וְחֹטֵאת מְהֻלֶּלֶת שֶׁהָיְתָה
שצה—שצו לָךְ: כִּי לֹא תוֹסֵפְנָה עוֹד הַבְּתוּלוֹת: לִשְׁמֹר עַל־אֵשׁ־הַקֹּדֶשׁ
שצז תַּחַת גַּג־הַצְּרִיף הַחוֹסֶה עֲלֵיהֶן: עַל־יָדֵךְ הֻפַּר הַבַּיִת הַנֶּחְמָד
שצח מִקֶּדֶם: הַבַּיִת אֲשֶׁר בַּפַּעַם הַשֵּׁנִית רְאִיתִיו מֻשְׁלָךְ לָאָרֶץ:
שצט—ת עָטוּי אֵשׁ בְּיַד נָבָל: הַבַּיִת הַמְשֻׂגְשָׂג לְעוֹלָם הַהֵיכָל אֲשֶׁר שָׁמַר
תא—תב אֱלֹהִים: אֲשֶׁר יְדֵי־קֹדֶשׁ בְּנוּהוּ: וַאֲנָשִׁים הֶאֱמִינוּ בְּלִבָּם
וּבְנַפְשָׁם שֶׁיִּכּוֹן לַעֲדֵי־עַד וּלְעוֹלְמֵי־עוֹלָמִים:

תג—תד כִּי לֹא יְמַהֲרוּ לְהַלֵּל אֱלֹהֵי עָפָר דּוֹמֵם: וְלֹא יָצַר חָרָשׁ
תה חָכָם מֵהֶם אֱלֹהֵי־אֶבֶן: לֹא יַעֲרִיצוּ עֲדֵי־זָהָב לְצוֹדֵד נְפָשׁוֹת
תו לְפֹרְחוֹת: רַק אֶת־הָאֵל הַגָּדוֹל אֲבִי־כָל־יְצִיר אֲשֶׁר רוּחַ
תז אֱלֹהִים בּוֹ: הָיוּ מַאְדִּירִים בְּזִבְחֵי קֹדֶשׁ וּבְקָרְבָּנוֹת לְמֵאוֹת:
תח—תט וְהִנֵּה עָלָה מֶלֶךְ זָר וְנָבָל: וַיּוֹרִידֶנָּה לֶעָפָר וַיַּשְׁאִירֶנָּה בְּלִי־
תי—תיא יֹשֵׁב: לְרַגְלָיו עֵרֶב רַב וְאַנְשֵׁי־צָבָא אַמִּיצִים: אוּלָם הוּא
תיב עַצְמוֹ נִסְפָּה כַּאֲשֶׁר הִגִּיעַ לַיַּבָּשָׁה מֵאֶרֶץ־הַנֵּצַח: וּמֵעוֹלָם לֹא

שפז—תכ פרץ שנאה ואיבה לאימפריה של רומי (השוה ספר שלישי, חרוז קפ"ה ואילך). —
שצה קשה להלום את החרוז הזה. הנוסח שלפנינו מיוסד על הגהה. הכתוב רומז, כנראה,
לשרפת היכל וֶיסטה בשנת 64 לסה"נ (או אולי לשרפה השניה בשנת 191 לסה"נ). —
שצח הסבילה מעידה על עצמה שראתה את חורבן בית המקדש בירושלים פעמים, והחורבן
תא הזה, לפי דעתה, הוא הטעם לחורבן מקדש ויסטה. — היהודים האמינו אמונה שלמה
שבית המקדש של הורדוס יעמד עדי־עד ולא יכחד לעולם (השוה יוספוס
תח—תיא מלחמות ו' ה'). — המלך הוא טיטוס. — הנוסח מוטל בספק. — אחר כיבוש ירושלים
התעכב טיטוס זמן מה בארץ מצרים, והיהודים צפו בצפיה שלמה שימות מיד אחרי
אשר תגע כף רגלו באדמת איטליה. השוה האגדות על אודותיו במסכת גטין נ"ה ואילך. —

תיג נַעֲשָׂה מוֹפֵת כָּזֶה לָאֲנָשִׁים: כְּמוֹ לְהַרְאוֹת לַאֲחֵרִים לְהִזָּהֵר
מֵהָשֵׁם אֶת־הָעִיר הַגְּדוֹלָה:

תיד—תטו כִּי מִמֶּרְחֲבֵי שָׁמַיִם בָּא אִישׁ מְבֹרָךְ: וְשֵׁבֶט בְּיָדוֹ
תטז אֲשֶׁר הִפְקִיד־לוֹ אֱלֹהִים: וַיַּצְלַח לִמְשֹׁל בְּצֶדֶק עַל־הַכֹּל וַיָּשֶׁב
תיז לְכָל־הָאֲנָשִׁים: הַיְשָׁרִים אֶת־הַהוֹן אֲשֶׁר לָקְחוּ מֵהֶם בְּנֵי־הָאָדָם
תיח—תיט הָרִאשׁוֹנִים: כָּל־עִיר הָרַס עַד־הַיְסוֹד בְּאֵשׁ לֹהֶטֶת: וַיִּשְׂרֹף אֶת־
תכ בָּתֵּי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר עָשׂוּ רַע לְפָנִים: אוּלָם הָעִיר אֲשֶׁר אִוָּה
תכא אֱלֹהִים הִבְרִיק: בְּבָרָק גָּדוֹל מִן־הַכּוֹכָבִים וּמִן־הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ:
תכב—תכג וַיְשִׂימֶהָ כְּאֶבֶן־חֵן בְּתוֹךְ הָעוֹלָם וַיִּבֶן הֵיכָל: יָפֶה מְאֹד בְּמִשְׁכָּנָהּ
תכד—תכה הַנָּאוֶה וַיַּעֲשֵׂהוּ: כִּבְרוֹת־אֶרֶץ רַבּוֹת בְּגָדְלוֹ וּמִגְדַּל־עֲנָק: הַמַּגִּיעַ
תכו לָעֶצֶם הָעֲנָנִים וְגָלוּי לַכֹּל: עַד־כִּי יִרְאוּ כָּל־הַמַּאֲמִינִים וְכָל־
תכז הַצַּדִּיקִים: אֶת־גְּאוֹן הָאֵל הַבִּלְתִּי־נִרְאֶה מַחֲזֵה־שַׁעֲשֻׁעִים:
תכח—תכט מִזְרָח וּמַעֲרָב רִנְּנוּ לִגְאוֹן הָאֱלֹהִים: כִּי מַעֲשֵׂי־בֹשֶׁת לֹא יֵעָטְרוּ
תל עוֹד עַל־בְּנֵי־אָדָם אֻמְלָלִים: נַאֲפוּפִים וּמִשְׁכְּבֵי־זָכָר שֶׁלֹּא־
תלא—תלב כְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע: הֶרֶג וּמְהוּמָה אֲבָל הִתְחָרוּת נָאָה לַכֹּל: לְקֵץ
תלג מוֹעֵד הַחֲסִידִים יְמַלֵּא אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה: הָאֵל הַמַּרְעִים
רְעָמִים יֹצֵר הַהֵיכָל הַגָּדוֹל:

תלד—תלה הוֹי לָךְ בָּבֶל בַּת כִּסֵּא־כֶתֶם וְנַעֲלֵי־זָהָב: אֲשֶׁר מָשַׁלְתְּ
תלו שָׁנִים רַבּוֹת מַלְכַּת עַל־כָּל־הַתֵּבֵל לְבַדֵּךְ: עָצַמְתְּ וַתִּפָּרְשִׂי
תלז כְּנָפַיִךְ עַל־כָּל־הָעוֹלָם לֹא תוֹסִיפִי רְבֹץ עוֹד: עַל־גִּבְעוֹת־זָהָב
תלח וּלְיַד פַּלְגֵי־פְּרָת: עָרֹה תְעָרִי עַד־הַיְסֹד בְּרַעַשׁ־אֲדָמָה הַפַּרְתְּמִים
תלט—תמ הָאֲיֻמִּים: הֲבִיאוּךְ כֻּלֵּךְ בִּמְבוּכָה שִׂים מַחְסֹם לְפִיךְ: גֶּזַע־
תמא הַכַּשְׂדִּים הַטָּמֵא וְאַל־תִּשְׁאַל וְאַל־תִּדְרֹשׁ: אֵיךְ תּוּכַל לִמְלֹךְ
תמב עַל־הַפַּרְסִים אוֹ לִמְשֹׁל עַל־הַמָּדִיִּים: כִּי בַעֲבוּר הַמַּמְלָכָה אֲשֶׁר
תמג—תמד הָיְתָה לָךְ: שָׁלַחַתְּ עֲרֻבּוֹת לְרוֹמִי וְהָיִית מְשֻׁעְבֶּדֶת לְאַסְיָה: לָכֵן
תמה אַתְּ בְּעַצְמֵךְ מַלְכָּה גֵאָה תָּבֹאִי לְמִשְׁפָּט עַל־פִּי צַו: אוֹיְבַיִךְ
תמו אֲשֶׁר לְמַעֲנָם שָׁלַחַתְּ כֹּפֶר: וּבִמְקוֹם לְזוּת־שְׂפָתַיִם תִּתְּנִי דִּין
וְחֶשְׁבּוֹן לְאוֹיְבָיִךְ:

תיד—תלג הופעת־המשיח מתוארת כמעשה שהיה. — צרות ומצוקות על בבל ועל פרתיה. —
תלד—תמו—תלה השוה ישע' מ"ז ה'. — ג ב ע ו ת ז ה ב היא מליצה בעלמא וסמל להון רב ורכוש עצום

תמז—תמח וּבְאַחֲרִית הַיָּמִים יִיבַשׁ הַיָּם: וְלֹא יוֹסִיפוּ עוֹד אֳנִיּוֹת לָשׁוּט
תמט—תנ לְאִיטַלְיָה: וְאַסְיָה הַגְּדוֹלָה הַמַּצְמִיחָה הַכֹּל תִּהְיֶה לְמַיִם: וּכְרֵתִים
תנא לְמִישׁוֹר קַפְרִיסִין תִּתְעַצֵּב עֶצֶב גָּדוֹל: וּפַפּוּס תְּקוֹנֵן עַל־גּוֹרָלָהּ
תנב הַמַּר עַד־כִּי: גַּם הָעִיר הַגְּדוֹלָה סַלָמִיס תֵּדַע כִּי אֵבֶל גָּדוֹל
תנג בָּא לָהּ: וְהִנֵּה תָּשׁוּב הַיַּבָּשָׁה לִהְיוֹת צְחִיחַ־סֶלַע עַד־חוֹף הַיָּם:
תנד—תנה וְאַרְבֶּה רַב וְעָצוּם יֹאכַל אֶת־אֶרֶץ קַפְרִיסִין: בָּכֹה תִבְכּוּ בְּנֵי־
תנו אָדָם אֻמְלָלִים בְּהַבִּיטְכֶם אֶל־צוֹר: בַּת־צוֹר חֲמַת־נָקָם תְּחַכֶּה
תנז לָךְ עַד־אֲשֶׁר תִּפֹּלִי: מַפָּלָה נוֹרָאָה אֲשֶׁר עָלֶיהָ אֶל־נָכוֹן
תְּשָׂאנָה הַסִּירוֹנִיּוֹת קִינָה:

תנח—תנט יָבֹא יוֹם בַּדּוֹר הַחֲמִישִׁי שֶׁבּוֹ יֶחְדַּל חָרְבַּן מִצְרַיִם: כַּאֲשֶׁר
תס מְלָכִים יִתְחַתְּנוּ זֶה בָּזֶה בְּלִי־בֹשֶׁת: וּלְאֻמֵּי פַּמְפוּלְיָה יִתְאַחֲזוּ
תסא—תסב בְּמִצְרַיִם: וּבְמַקְדוֹנְיָה וּבְאַסְיָה וּבֵין הַלּוּקִיִּים: תִּהְיֶה מִלְחָמָה
תסג מַרְעֶשֶׁת־עוֹלָם וּפַלְגֵי־דָם בֶּעָפָר: אֲשֶׁר מֶלֶךְ רוֹמִי וְשָׂרֵי הַמַּעֲרָב
יָשִׂימוּ קֵץ לָהּ:

תסד—תסה כַּאֲשֶׁר יַשְׁלִיךְ רוּחַ חֹרֶף פִּתֵּי־שֶׁלֶג: וְנָהָר גָּדוֹל וַאֲגַמִּים
תסו עֲצוּמִים יִקְפְּאוּ מִקֹּר: מִיָּד יֵצֵא עֵרֶב רַב וּפִרְאֵי לְדַרְכּוֹ
תסז לְאַרְצוֹת אַסְיָה: וַיַּשְׁחִית אֶת־גֶּזַע הַתְּרָקִיִּים הָאָיֹם כְּמוֹ לוֹ הָיָה
תסח נֶגֶד: וְאָז בְּאֶפֶס תִּקְוָה יֹאכְלוּ בְנֵי־אָדָם אֶת־מוֹלִידֵיהֶם עַצְמָם:
תסט—תע בִּימֵי הָרָעָב הָאַחֲרוֹנִים וְיִבְלְעוּם בְּכָל־פֶּה כֻּלָּם: וּמִכָּל־הַבָּתִּים
תעא תְּבַלַּעְנָה הַחַיּוֹת אֶת־הַמָּזוֹן: וְהַצִּפֳּרִים בְּעַצְמָן תֹּאכַלְנָה אֶת־
תעב בְּנֵי־תְמוּתָה כֻּלָּם: וּבַעֲבוּר מִלְחָמָה אֲיֻמָּה יֶאְדַּם הָאוֹקְיָנוֹס
תעג—תעד מִדָּם וְיִמָּלֵא: מִבְּשַׂר הָאֲנָשִׁים הַמֵּתִים: אָז יָבֹא רִפְיוֹן עַל־כָּל
תעה הָאָרֶץ: עַד־אֲשֶׁר יִוָּדַע מִסְפַּר הָאֲנָשִׁים וּמִדַּת הַנָּשִׁים:

תעו—תעז רְבָבוֹת תִּהְיֶינָה יַלְלוֹת הַדּוֹר הָאֻמְלָל בְּמוֹעֵד: בּוֹא הַשֶּׁמֶשׁ
תעח—תעט לִבְלִי צֵאת עוֹד: בְּהִכּוֹתוֹ לִרְחֹץ בְּמֵימֵי הָאוֹקְיָנוֹס: כִּי רָאָה
תפ אֶת־הִתְעַבּוּת הָרָעוֹת שֶׁל־אֲנָשִׁים רַבִּים: עֲלָטַת־חֲשֵׁכָה תִּשְׁלַט
תפא סָבִיב מֶרְחַב הָרָקִיעַ: וְאֵד רַב יָשׁוּב לְכַסּוֹת אֶת־הַתּוּלֵי

תמז—תנז מאד. — מהומות ומבוכות בעולם הטבע. — על הסירוניות בתור רוחות מקוננות
תנט—תסא ע׳ ברוך ב׳ י׳ ח׳. — אפשר שזה רמז לקליאופטרה וקיסר. — יש משערים לובים במקום
תסד—תעד לוקיים ומראים על כבוש פֶּלוּסיום ואלכסנדריה ע״י אוֹקְטַבְיָנוּס. — השתערות הַגַּלִּים. —
קרוב לודאי שזה הוא חזון עתיק על התנפלות הגלים לתוך אסיה אחרי שנגרשו מסביבות
תעו—תפג דֶּלְפִי בשנת 279 לפסה״נ. — מכת־חושך תבוא לעולם, ורק לישרים יהיה אור. אין כל

תפב—תפג הָאֲדָמָה: וְאָז אוֹר אֱלֹהִים יַנְחֶה: אֶת־הָאֲנָשִׁים הַטּוֹבִים אֲשֶׁר
נִגְּנוּ נְגִינוֹת לֵאלֹהִים:

תפד אִיסִיס אֻמְלָלָה פִּי־שְׁלֹשָׁה אַתְּ תִּשָּׁאֲרִי עַל־יַד פַּלְגֵי־הַיְאֹר:
תפה—תפו לְבַדֵּךְ מְשֻׁגַּעַת אֲבָל אִלֶּמֶת עַל־יַד חוֹל אֲכֵרוֹן: וְלֹא יִשָּׁאֵר
תפז זִכָּרוֹן מִמֵּךְ בְּכָל־הָאָרֶץ: וְאַתְּ סְרַפִּיס הַמְכֻסֶּה אֲבָנִים בִּלְתִּי־
תפח חֲצוּבוֹת רַבּוֹת: תִּשְׁכְּבִי כְּפֶגֶר־עֲנָק בְּמִצְרַיִם הָאֻמְלָלָה פִּי־
תפט—תצ שְׁלֹשָׁה: וְכָל־אֲשֶׁר הֵבִיאוּ אֵלַיִךְ סְגֻלּוֹת מִצְרַיִם: יִבְכּוּ עָלַיִךְ
תצא מַר כַּאֲשֶׁר יָשִׂימוּ לֵב אֶל־אֵל־עַד: יֵדְעוּ כִּי מֵאֶפֶס וְתֹהוּ אַתְּ
תצב כָּל־אֲשֶׁר נִגְּנוּ נְגִינוֹת לֵאלֹהִים: וְאָז יֹאמַר אַחַד הַכֹּהֲנִים לָבוּשׁ
תצג מַדֵּי־בַד: הָבָה נְקוֹמֵם אֶת הֵיכַל־הָאֱלֹהִים הַנֶּהְדָּר וְהַנָּכוֹן:
תצד—תצה הָבָה נְשַׁנֶּה אֶת אֹרַח־אֲבוֹתֵינוּ הָרָע: אֲשֶׁר עַל־פִּיו הָלְכוּ
תצו תַּהֲלוּכוֹת וְעָבְדוּ עֲבוֹדוֹת לֵאלֹהֵי אֶבֶן וָחֶרֶשׂ: וְהַשֵּׂכֶל לֹא
תצז—תצח יָדְעוּ: נָסֵב־נָא לְבָבֵנוּ וְנָשִׁיר שִׁיר לְאֵל־עַד: מְחֹלְלֵנוּ הָעֹמֵד
תצט—תק וְקַיָּם לָעַד: רֹאשׁ הַכֹּל הַנֶּאֱמָן הַמֶּלֶךְ: הָאָב הַתֹּמֵךְ נְפָשׁוֹת
תקא הָאֵל הַכַּבִּיר הַחַי לַעֲדֵי־עַד וּלְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים: וְאָז יִהְיֶה
תקב בְּמִצְרַיִם הֵיכָל גָּדוֹל וְקָדוֹשׁ: וְאֵלָיו יָבִיא קָרְבָּנוֹת עַם יְצִיר
תקג אֱלֹהִים: לָהֶם יִתֵּן אֵל־עַד חַיִּים אֲרֻכִּים:

תקד אָכֵן כַּאֲשֶׁר יַעַזְבוּ הַכּוּשִׁים אֶת־שִׁבְטֵי טְרִיבַלִּי עַזֵּי־
תקה—תקו הַמֵּצַח: וְיִתְמַהְמְהוּ לַחֲרֹשׁ אֶת־אַדְמַת מִצְרַיִם: יָחֵלּוּ אֶת־
תקז מַעֲשֵׂיהֶם הָרָעִים לְמַעַן אֲשֶׁר יָבֹאוּ הַדְּבָרִים הָאַחֲרוֹנִים: כִּי
תקח יַחֲרִיבוּ אֶת־הַהֵיכָל הַגָּדוֹל שֶׁל־אֶרֶץ מִצְרַיִם: וֵאלֹהִים יַמְטִיר
תקט עֲלֵיהֶם אַרְצָה חֲרוֹן־אַף וְחֵמָה: עַד־לְהַשְׁחִית אֶת כָּל־הָרָעִים
תקי—תקיא וְהַחַטָּאִים: וְלֹא יָחוּס עוֹד עַל־אִישׁ בָּאָרֶץ הַהִיא: יַעַן כִּי לֹא
שָׁמְרוּ אֶת־תּוֹרַת הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר צִוָּה לָהֶם:

תקיב—תקיג רָאִיתִי אֶת־זַעַף הַשֶּׁמֶשׁ הַזּוֹרֵחַ בֵּין הַכֹּכָבִים: וַחֲרוֹן־אַף
תקיד הַיָּרֵחַ בֵּין בִּרְקֵי הַבָּזָק: הַכּוֹכָבִים חָלוּ וַיָּלְדוּ מִלְחָמָה וֵאלֹהִים
תקטו נָתַן לָהֶם רִשְׁיוֹן לְהִלָּחֵם: כִּי בִמְקוֹם הַשֶּׁמֶשׁ לַבּוֹת אֵשׁ

ספק שיש פה זכר למכת־החושך ששררה במצרים ורק לבני ישראל היה אור
תפד—תקג במושבותם. — התגוננות האלילים במצרים והשתררות הדת המונותאיסטית שם. —
תקא—תקיא בית המקדש של חוניו בהליופוליס נחרב במצות אספסינוס. — נקמת אלהים הבאה
תקד לרגל חורבן בית המקדש. — הטְּרִיבַּלִּים היו שבט נבער וגס החי על גבולות תראקיה
תקיב—תקלא על יד נהר הדוני, פה הם משמשים בתור פראים סתם. — מלחמת־הכוכבים המלווה את

תקטז אֲרֻכּוֹת הִתְפָּרְצוּ בְּמֶרֶד: וְגַלְגַּל הַיָּרֵחַ בַּעַל שְׁתֵּי הַקְּרָנוֹת
תקיז נִשְׁתַּנָּה: הֵילֵל בֶּן־שַׁחַר עָרַךְ קְרָב כְּשֶׁהוּא רוֹכֵב עַל־גַּב
תקיח–תקיט הָאַרְיֵה: הַגְּדִי הִכָּה בַּעֲקֵב הַשּׁוֹר הַצָּעִיר: וְהַשּׁוֹר גָּזַל מִן־
תקכ הַגְּדִי אֶת־יוֹם שׁוּבוֹ: הַכְּסִיל הֵסִיר אֶת־הַמֹּאזְנַיִם מִמְּקוֹמָם עַד־
תקכא כִּי לֹא־הָיוּ עוֹד: הַבְּתוּלָה הֵמִירָה אֶת־חוּגָהּ בַּתְּאֹמִים אֲשֶׁר
תקכב–תקכג בָּטֵלָה: כִּימָה לֹא הוֹפִיעָה עוֹד וְהַתַּנִּין זָנַח אֶת־הָאֵזוֹר: הַדָּגִים
תקכד נִכְנְסוּ לְאֵזוֹר הָאַרְיֵה: הַסַּרְטָן לֹא עָמַד בִּמְקוֹמוֹ כִּי יָרֵא מִפְּנֵי
תקכה–תקכו הַכְּסִיל: הָעַקְרָב הֵרִים אֶת־זְנָבוֹ מִפְּנֵי הָאַרְיֵה הַפִּרְאִי: וְכוֹכַב
תקכז הַדָּג נִסְפָּה מִשַּׁלְהֶבֶת הַשֶּׁמֶשׁ: הֵילֵל בֶּן־שַׁחַר בְּתַעֲצוּמוֹת עֻזּוֹ
תקכח הִבְעִיר תַּבְעֵרָה בִּדְלִי: הַשָּׁמַיִם עַצְמָם הִתְנוֹעֲעוּ עַד־כִּי הִרְעִידוּ
תקכט–תקל אֶת־אַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה: וּבְזַעַף־אַף הַפִּילוּם מַהֵר אַרְצָה: וּבְהִנָּגְפָם
תקלא מַהֵרָה לְתוֹךְ מֵימֵי הָאוֹקְיָנוֹס: הִצִּיתוּ אֶת כָּל־הָאָרֶץ בָּאֵשׁ
וְהָרָקִיעַ נִשְׁאַר בְּלִי־כוֹכָבִים:

שרפת־העולם באחרית הימים. הרעיון הזה נמצא לרוב במקורות סטואים, אף כי יש לו כבר רמז בכתבי הקודש (השוה ישע׳ י״ג י׳, יואל כ׳ י׳ ועוד). —

דברי שמעון בן־סירא

מבוא

א. שם הספר

אין בעברית כתב־יד שלם של ספר בן־סירא (כ״י **א** פותח רק בסוף הפסוק ג׳ ו׳) שנוכל לעמוד על שמו האמתי של הספר מתוך תחלתו. בתוך כ״י **ב** יש שני סיומים של הספר: אחד בפסוק נ׳ כ״ז שיצא, כנראה, מתחת ידו של אחד המעתיקים שהעתיק את הספר ממהדורתו הראשונה (המחבר זכה לעשות כמה מהדורות מספרו, ע׳ לקמן בסוף פרק ד׳) בזה הלשון:

מוּסַר שֵׂכֶל וּמוֹשֵׁל אוֹפַנִּים　　לְשִׁמְעוֹן בֶּן־אֶלְעָזָר בֶּן־סִירָא

והסיום השני הוא בסוף הספר, שבעצם אין שם אלא שני סיומים הבאים כאחד ובשתי שורות, ומהן בשורה הראשונה סיום שיצא מאת המחבר גופו ובשניה סיום שיצא מידי אחד המעתיקים. וזה לשונן של ב׳ שורות אלו:

עַד־הֵנָּה דִּבְרֵי שִׁמְעוֹן בֶּן־יֵשׁוּעַ שֶׁנִּקְרָא בֶּן־סִירָא
חָכְמַת שִׁמְעוֹן בֶּן־יֵשׁוּעַ בֶּן־אֶלְעָזָר בֶּן־סִירָא

וברור הדבר שהסיום הפשוט בלי שום שבח מידי המחבר יצא ושהוא גופו קרא לספרו בשם הפשוט **דברי שמעון**, על שם היותו כולל את משליו ואת שיריו ותפלותיו, — בבחינת אוסף לכל דבריו.

ואילו המעתיק, שככל המעתיקים ידע על שום מה הוא טורח ועוסק בהעתקתם של הדברים, — לו היו הדברים בבחינת **חכמה**, שהמשלים הכוללים דרכי חיים היו לו עיקר, ואלו הרי בגדר של חכמה הם נכנסים, ולפיכך הוסיף סיום מִשֶּׁלּוֹ על טיבם של הדברים שעמל בהעתקתם.

ויש להוסיף שלא אותו מעתיק בלבד קרא לדברי בן־סירא בשם **חכמה**, אלא שכן נקרא הספר ברוב הכ״י היוונים בשם **חכמת ישוע** (על שמו הפרטי של המחבר, ע׳ לקמן פרק ג׳) בן־סירא (Σοφία Ἰήσου υἱοῦ Σειράχ), ובכ״י B (הוואטיקני) בא שמו בקיצור: חכמת בן־סירא (Σοφία Σειράχ), וכן אף בסורי: חכמתא דבר סירא. ונראה להעיר שחיבה יתירה נודעה לו לספר זה מאבות הכנסיה הנוצרית, שלמן אבסיביוס ואילך הם מתארים אותו בלשון: „החכמה הכוללת כל המדות הטובות". ועוד מעיד על החשבה זו קלימינס מאלכסנדריה שהוא קורא לס׳ בן־סירא בשם Παιδαγωγός (= מוּסָר). כיוצא בו מצינו אף לרס״ג (ס׳ הגלוי הוצ׳ הרכבי, ק״ו) שהוא מכנהו בשם **כתאב אדאב** (= ס׳ מוסר). ויש גם מרבותינו שקורין לו: מוסר בן־סירא.

והואיל ועיקר חשיבותו של הספר היה לקוראים בטיב משליו, לפיכך זכה אף לשם משלי (Parabolae) סתם שהיה נקרא אצל קדמונינו (כעדותו של הירונימוס Praef. in Sol. Lib.), וכך היה רגיל בלשונם: המשל אמר (= מתלא אמר, ע׳ Cowley-Neubauer XX,XXIV) או משל אמר בן־סירא (= מתלא אמר בן סירא, שם XX), כשהיו מביאים דברים מתוך הספר.

אבל הנכרים (הקתולים, ע׳ דברי הירונימוס שם: Ecclesiasticum ut apud Latinos) נוהגין על הרוב לקרוא את הספר בשם המוזר (שנקבע בוולגאטה) Ecclesiasticus (אולי נתכוונו לומר: ספר שנקרא בכנסיה, ויתכן ג״כ שנתהווה אצלם שם זה בהשפעת השם Ecclesiastes, שנקרא בו הס׳ קהלת).

ב. תכן הספר.

בתוך הספר מצינו כמה רשימות התחליות שבוודאי הכניסן המחבר בעצמו לשם חלוקה לפרקים של תוכן אחד: מוסר לחם ויין יחדו (ל״ד י״ב), מוסר בשת (מ״א י״ד), שבח אבות עולם (מ״ד א׳), מוסר נפש (ἐγκράτεια ψυχῆς י״ח ל׳), וכן מוסר־פה (παιδεία στόματος כ״ג ז׳), שבח חכמה (αἴνεσις σοφίας כ״ד א׳). מכל מקום אין סיפק בידנו להרצות על תכנו של הס׳ דברי בן־סירא הרצאה מוגדרת וברורה ומחולקת לסעיפים בהמשך של תכנית מסוימת לפי עקביותו של ההגיון.

כתיבתו ועריכתו של ספר כזה תלויות היו בטעמו של הסופר, ולנו האחרונים אי־אפשר עוד לעמוד עליו: אפשר שהיה עורך את הענינים וחורזם לפי סדר הִכָּתְבָם, ויתכן ג״כ שהיה לו הגיון שֶׁלּוֹ במהלך מחשבתו, כמו שבאמת ניתן לנו להכיר בכמה מקומות ולדון על סידורם של הדברים, — אבל אנו על כל פנים אם באנו להסביר את פילוגו של הספר אין אנו מספיקים.

ומכיון שבכלל באו בספר אפוריסמין על החיים המעשיים לפי מה שהיה הסופר משגיח ומרגיש ומעלה בעיקר מתוך חיי עצמו ואף מתוך חייהם של אחרים, והדברים מקיפים כמעט את כל צדדי החיים בגילוייהם ההדדיים והיחסים ההדדיים של הפרט והכלל שבכל מצב ומעמד: יחסי האורחים והממשלה, השפלים והגבוהים, העניים והעשירים, האדונים והעבדים, הצעירים והזקנים. הבנים והאבות, הבעל והאשה, האוהבים ועוד, כדי שידע אדם המעלה היאך להתיחס אל גופו ונפשו ולשמור על כבודו וערך חשיבותו, — לפיכך אין טוב להקנות לקורא מושג על תכנו וטיבו של הספר מאשר לערוך הענינים השונים הכלולים בו על סדר אלפבית.

ג. שם המחבר וזמנו.

שמו היה: שמעון בן־ישוע בן־אלעזר בן־סירא, — כך הוא קורא לעצמו (נ׳ כ״ז) וכך ניתן שמו בשתי השורות של סיום שבסוף הספר (נ׳ ל׳) וכך היה מפורסם באומה (השוה רס״ג בס׳ הגלוי הוצ׳ הרכבי ק״ו), ומתוך השוואת שני הסיומים שבאמצע הספר (נ׳ כ״ז) ובסופו נראה שהכינוי בן־סירא (ביווני Σειράχ, — אולי באה האות χ כדי להוציא ה״א שבסוף השם שהיה בכ״י: בן־סירה) היה שייך לשמעון גופו (והשוה נ׳ כ״ז ביווני). אבל בפתיחה שכתב נכדו לתרגומו היווני כתוב: זקני ישוע, וכן כתוב נ׳ כ״ז=Ἰησοῦς υἱὸς Σειρὰχ Ἐλεα-σάρου ὁ Ἱεροσολυμίτης (=ישוע בן־סירא בן־אלעזר הירושלמי). ואין ספק שחלו כאן ידים מנסחות של מי שהיה חביב עליו השם ישוע יותר מן השם שמעון, ומחק את שמעון והשאיר לו למחבר את השם ישוע.

בנוגע לקביעת זמנו של בן־סירא יש שתי נקודות־מוצא: א) פרק נ׳, שבו הוא מונה שבחיו של שמעון בן יוחנן כהן גדול שהיה בזמנו, ב) דבריו של נכדו המתרגם היווני של הספר, שבפתיחתו לתרגומו של ספר אביו הזקן (πάππος) הוא מודיע שהוא עומד בש׳ ל״ח לתלמי אבירגיטס.

שני שמעון בן יוחנן ידועים מן הכהנים הגדולים: שמעון הראשון, שהיה בערך 300—270 לפני סה״נ (יוספוס קדמ׳ י״ב מ״ג), ושמעון השני, שהיה בערך 225—200 לפני סה״נ (שם י״ב רכ״ד). אף שני אבירגיטס ידועים מן המלכים התלמיים: תלמי III אבירגיטס הראשון, שמלך בש׳ 246–221, ותלמי VII אבירגיטס השני פוּסקון שמלך יחד עם תלמי VI פילומיטור בש׳ 170–145, ואח״כ מלך לבדו בש׳ 145–116. אמת, תיאורו של יוספוס שהוא נותן לשמעון הראשון „שנקרא שמעון הצדיק על שם יראת שמים שבו ועל אהבתו לעמו" מתאים לדברי בן־סירא נ׳ א׳ ואילך, אבל כמה מקומות יש בפרק זה שבבן סירא שהם מתאימים לזמנו של שמעון השני דוקא. יוספוס גופו מספר שבימי כהונתו של שמעון השני כבש אנטיוכוס III הגדול (מלך בש׳ 223—187) מתוך נצחונו הגדול על מצרים במלחמת פניום (בש׳ 198) את כל סוריה, וכשבקר בנחלתו החדשה בא לירושלים ונתקבל יפה ע״י היהודים, שנתנו צידה ביד רחבה לצבאו ולפיליו (קדמ׳ י״ב קל״ג), ובעד טובתם גמל אף הוא להם חסדים, כמו שנראה מתוך אגרתו, שמביא יוספוס (קדמ׳ י״ב קמ״א), שבין שאר דבריו על דבר מתנותיו בכסף ובשוה כסף ועל הנחותיו להתישבות היהודים מתפוצות הגולה בירושלים נאמר: — וכן אני מצוה לגמור בנין בית המקדש האַתִּיקִים (κὰς τε στοάς =סטיו בלשון חכמים, כגון פסחים י״ג ב׳, נ״ב ב׳ ועוד) שמסביב למקדש וכל מה שצריך להוסיף על הבנין, וחמר הבנין הדרוש לכך ימציאו מגבולות יהודה עצמה ומשאר העמים ומן הלבנון וחפשי מכל מסים, וכל זה נוגע אף לשאר דברים שיועילו לפאר את המקדש. — כל דברי בנין אלו שבוודאי נעשו בהשגחתו של הכהן הגדול, מוסברים יפה מתוך דבריו של בן־סירא נ׳ א׳ ואילך. כמו כן נראה רמז למאורעות שבאותם הימים מתוך נ׳ ח׳. ודברים אלו מתישבים היטב בהסברת המלחמה שהיתה בין סוריה ומצרים, שעליה מדבר דניאל י״א י״א–י״ב: ויתמרמר מֶלֶךְ הנגב (=מצרים) ויצא ונלחם עמו עם־מלך הצפון (=סוריה) והעמיד המון רב וְנִתַּן ההמון בידו – ונשא ההמון ירום לבבו והפיל רבאות ולא יעוז.

ואם נכדו של בן־סירא אומר בפתיחה לתרגומו (ע׳ לקמן ריש פרק ו׳) שכתבהו בשנת ל״ח ואחריה למלכות אבירגיטס (וברור שרק לאבירגיטס השני כוונתו, שאבירגיטס הראשון מלך רק כ״ה שנים), הרי נראה שכתב את דבריו בש׳ 132, ואם נניח שבין הזקן ונכדו היה זמן של חמשים שנה בערך, יצא שנכתב ס׳ בי״סירא סמוך לשנת 180.

ד. האיש וספרו.

על תולדותיו של בן־סירא והלך נפשו אפשר לכתוב ספר שלם ומפורט על סמך ספרו דוקא, שהוא מלא חומר חשוב, שהרי – חוץ מן הדברים המפורשים שהוא מספר על עצמו ועל חיי־רוחו – כך הוא טיבו של משל ופתגם שהוא מעיד על נסיונותיו של מי שאמרו הן בחייו והן בַּהֲוָיוֹתָיו, ואם כן חומר ביוגרפי ממעלה ראשונה יש כאן.

אבל במקום זה לא ניתנה האפשרות אלא לרמוז על האיש בקוים בודדים ובקיצור.

בפסוק אחד (נ׳ כ״ז) שבתרגום היווני ניתן לבן־סירא התאר יליד ירושלים (ὁ Ἱεροσολυμίτης). כמו כן נראה מכל דבריו ומנושאיהם שהוא היה בן כרך גדול שבארץ ישראל, וכרך גדול בארץ ישראל היה באותם הזמנים רק אחד: ירושלים. ומכאן ידיעותיו המרובות בחיים החברתיים והציבוריים שבמרכז גדול, וכן ידיעותיו הרחבות בחיי חולין ובחיי קדש שהיו מרוכזים מסביב לבית המקדש ועבודת המקדש.

מטבעו היה האיש עֵר, בעל טימפירמינט ובעל טעם: אוהב היה את הטבע ותופעותיה. רקיע השמים ממעל וצבאו וחזיונותיו – השמש ושאר המאורות, הקשת והעננים, הברק והרעם, הקור והחום וכיוצא באלו — והארץ, אם כל חי, מלמטה על צמחיה ופרחיה („יֹפִי וְתֹאַר יַחְמִידוּ עָיִן וּמִשְּׁנֵיהֶם צִמְחֵי שָׂדֶה", מ׳ כ״ב) ואף הים הגדול על כל אשר בו, — כל אלו מביאים את בן־סירא לידי התפעלות ולידי אמירת הימנון (בפרק מ״ג) להם ולבוראם, מעין „ברכי נפשי" שלו.

ואדם אשר אלו לו מעצמו מובן שהוא מלא שמחת החיים (מ׳ י״ח ואילך) בכל גילוייהם (השוה י״ג י״א ואילך) ובפרט מוצא הוא לנפשו סיפוק גדול במסיבת חברים הנהגים מהדרו של עולם כמותו, ועל כוס יין דוקא, שהרי „לְמִי־הַיַּיִן חַיִּים לֶאֱנוֹשׁ" (ל״א כ״ז ואילך).

וכאן, במסיבות אלו, הוא מעדיף השירה והזמרה על הדיבור והשיחה, כי

כּוּמַז אוֹדֶם עַל־נִיב זָהָב   מִשְׁפַּט שִׁיר עַל־מִשְׁתֵּה יָיִן
מְלוּאוֹת־פָּז וְחוֹתַם בָּרֶקֶת   קוֹל־מִזְמוֹר עַל־נֹעַם תִּירוֹשׁ

אע״פ שהוא מסכים ג״כ, כי

נָאִים דְּבָרִים יָפִים עַל־מִשְׁתֵּה הַיָּיִן   כִּרְבִיד זָהָב וּבוֹ נֹפֶךְ וְסַפִּיר

ונראה שאף אשה יפה וטובה לא חסרה לו בדרך אשרו בחיים:

שֶׁמֶשׁ זוֹרַחַת בִּמְרוֹמֵי אֵל   וִיפִי אִשָּׁה טוֹבָה בְּמַעֲשֵׂי בֵיתָהּ
נֵר מֵאִיר עַל־מְנוֹרַת קֹדֶשׁ   וִיפִי פָנִים עַל־קוֹמָה זְקוּפָה
קַרְשֵׁי זָהָב עַל־אַדְנֵי כֶסֶף   וְרַגְלַיִם נָאוֹת עַל־עֲקֵבוֹת נְכוֹנוֹת

(כ״ו ט״ז — י״ח)

וכהתפעלותו מן היופי שבחיי החול כך היתה התפעלותו מן המנהגים והדברים שבקודש ובמקדש. הוא, הצעיר בעל לב מלא חיי־העולם, היה זוכה לראות את שמעון בן יוחנן כהן גדול בצאתו מעבודתו שבמקדש והיה מתמלא התפעלות מן ההדר השפוך לעיניו על הכהן הגדול ולא נתקררה דעתו עד שאמר הימנון לכבודו (נ׳ ה׳ ואילך) והוא משווהו ביפיו לכל חמודות השמים והארץ שהיו מרהיבות תדיר את נפשו.

ועל כל אלו אף בן תרבות היה במדה מרובה. קודם כל בן תורה היה והיה עוסק בתלמודה בשקידה רבה. השכלתו העברית שלמה היתה ומקיפה. דבר זה אנו למדים מתוך התכנית שהוא שם לפני כל נותן נפשו ומתבונן בתורת אל:

חָכְמַת רִאשׁוֹנִים כֻּלָּם יִדְרשׁ   וּבִנְבוּאוֹת יֶהְגֶּה
שִׂיחַת אַנְשֵׁי שֵׁם יִשְׁמֹר   וּבְמַחֲרוזוֹת מְשָׁלִים יַעֲמִיק
נִסְתָּרוֹת מְשָׁלִים יַחְקֹר   וּבְחִידוֹת מְשָׁלִים יְהַפֵּךְ   (ל״ט א׳—ג׳)

ולא רק השכלה עברית אלא אף לועזית, ודאי יוונית — כך יש לשער – קבל הצעיר, ובזה מצא לו אפשרות לכבישת דרך רחבה בחייו, עד שבא לידי תפיסת עמדה גדולה בבחינת

בֵּין גְּדוֹלִים יַעֲבֹד   וְלִפְנֵי שָׂרִים יֵרָאֶה (שם ד׳).

ומכאן הרשות להסיק בבירור שהיה נושא משרה פוליטית חשובה בין גדולי הממשלה והשרים. שם, בתוך אותה סביבה, סיגל לעצמו חינוך נימוסי, כמו שנראה מדברי נימוס שהוא מטיל על היושבים אל שלחן של גדולים (ל״א י״ב).

מעמדו הגדול הביאהו לידי מסעות בחוצה לארץ. שם למד הרבה והוסיף על דעתו הכרה בחיי המציאות והמעשה:

בְּאֶרֶץ עַמִּים זָרִים יַעֲבֹר   וְטוֹב וָרַע בָּאָדָם יִבְחָן (שם).

ודאי היו נסיעותיו קשורות בענינים של משרה ומעמד.

אילו ארצות היה הולך בהן למסעיו? — קודם כל ודאי היה בסוריה ומצרים. זהו הרושם שמתקבל מדרך דיבורו בהשוואות לענינים המצויים בארצות אלו. כן, למשל, הוא משתמש בהשוואות לשטפונו של נילוס וריוויו של פרת:

בְּרָכוֹת כַּיְאוֹר הֵצִיפָה   וְכַנָּהָר תֵּבֵל רִוְּתָה (ל״ט כ״ב).

או בדברו בשבח התורה ממליט הוא השוואות אלו:

הַמְּלֵאָה כְּפִישׁוֹן חָכְמָה   וּכְחִדֶּקֶל בִּימֵי אָבִיב
הַמְמַלְּאָה כִּפְרָת תְּבוּנָה   וְכַיַּרְדֵּן בִּימֵי בָצִיר
הַמַּשְׁפִּיעָה כַּיְאוֹר מוּסָר   כְּגִיחוֹן בִּימֵי בָצִיר (כ״ט כ״ה—כ״ז).

שם, בארצות נכר, ניתנו לו ליהודי זה, בן ארץ ישראל, החושב ובעל הלך הנפש, אפשרות להסתכל בחיי אחיו שבתפוצות ישראל, הן במצבם הכלכלי והן במצבם הפוליטי. והוא רואה: אמת, מן הצד הכלכלי היה מצבם טוב לאין ערך לעומת מצבם של בני הארץ ש„זבת חלב ודבש" היה להם רק ענין שבמשא הנפש. אבל מן הצד הפוליטי הרי היו חייהם מזולזלים, כנהוג בתפוצות ישראל כמעט בכל המשך ההיסטוריה. והוא, בעל הנפש השלימה, לא יכול לסבול מה שראו עיניו, ומתוך כאב לב רשם לו פסוקים אחדים שבהם הוא מביע ברמז אשרם של בני ארץ ישראל, שלמרות עֳנָיָם עליהם להיות שמחים בחלקם לעומת אחיהם שבגולה:

טוֹבִים חַיֵּי עָנִי תַּחַת צֵל קוֹרָתוֹ   מִמַּטְעַמִּים עֲרֵבִים בְּנֵכָר
בִּמְעַט וְהַרְבֵּה רְצֵה   וְחֶרְפַּת מְגוּרִים לֹא תִשְׁמָע
חַיִּים רָעִים מִבַּיִת לְבָיִת   וּבַאֲשֶׁר תָּגוּר לֹא תִפְתַּח פֶּה
תְּאָרַח וְתַשְׁקֶה לְלֹא־תוֹדָה   וְעַל־אֵלֶּה מְרוֹרוֹת תִּשְׁמָע
גְּשָׁה גֵר עֲרֹךְ שֻׁלְחָן   וְאִם־יֵשׁ בְּיָדְךָ הַאֲכִילֵנִי
צֵא גֵר מִפְּנֵי כָבוֹד   הִתְאָרַח לִי אָח צָרִיךְ הַבָּיִת
כָּבֵד זֶה לְאִישׁ לוֹ־בִינָה   גַּעֲרַת בַּיִת וְחֶרְפַּת רָשׁ (כ״ט כ״ב—כ״ח).

הדברים נאמרו ברמז, כאילו בחייו של אדם פרטי עסקינן, וודאי היה לו טעם שלא הוציא הדברים כפשוטם. על כל פנים נראה שלהתאפק לא יכול והביע מה שבלבו בהסתר דברים.

ויש ידים להשערה שבנכר אירעה לו הסכנה הגדולה, סכנת מות, שלזכרה כתב שיר תודה לאלהי ישעו שפדהו מן המות, והוא מספר באותו שיר ברחבות על המאורע שאירע לו ומסיים באמירת הלל (נ״א א׳—י״ב).

אבל סוף סוף אסיר התורה היה האיש ולכל בה חיי רוחו. כל ימיו, אף בשעות טרדותיו שבמעמדו האופיציאלי ובעבודת משרתו, היה נמלט, כנראה, לעתים אל חדרי תורתו. וכששבע חייו החילוניים עד כדי היותם לו לזרא נסתלק מחיי שעה ונכנס כולו בזמנו ובכחותיו

לחיי עולם, ללמידה וללימוד. על כך הוא מספר בפסוקי הרהוריו (נ״ג י״ז ואילך).

ויש לשער שבגורמים לפרישתו זו מן העולם החילוני והכנסו כולו לעולם רוחו היה אף מצבו המשפחתי, שלא זכה לראות די נחת מבניו ובנותיו, כנראה מדבריו שהוא מרבה לעסוק בענין חינוך חמור של הבנים והבנות:

בָּ נִ י ם לְךָ יַסֵּר אוֹתָם   וְשָׂא לָהֶם נָשִׁים בִּנְעוּרֵיהֶם
בָּ נ וֹ ת לְךָ נְצוֹר שְׁאֵרָם   וְאַל־תָּאִיר אֲלֵיהֶם פָּנִים (ז׳ כ״ג—כ״ד).

כבעל נפש עדינה ושמחה היה מפנק את בניו ובנותיו בילדותם והיה אב רך ומענג, והם סררו אחר כך ומררו את רוחו, ומכאן דבריו המסבירים לקוראיו על הסכנה הכרוכה בחינוך רך ומפנק לבנים:

אֱמֹן בִּנְךָ וִיבַעֲתֶךָּ   שַׂחֵק עִמּוֹ וְיַעְצִבֶךָּ
אַל־תְּשַׂחֵק עִמּוֹ וְלֹא יְצַעֲרֶךָּ   וּבְאַחֲרִית יַקְהֶה שִׁנֶּיךָ (ל׳ ט׳—י׳).

וביחס ל ב נ ו ת הרי הוא מגולל במרירות לבו תיאור מזעזע ממש על

בַּת לְאָב מַטְמֹנֶת שָׁקֶר   וְדַאֲגָתָהּ תַּפְרִיעַ [נוּמָה].

והוא הולך ומספר על שרירותה למן תחלת נעוריה ובתוליה בבית אביה ועד נישואיה והיותה בבית בעלה, והיא עושה את אביה

דִּבַּת עִיר [וּ]קְהִלַּת עָם   וְהוֹבִשַׁתְךָ [בַּעֲ]דַת שָׁעַר

והוא מסיים באנחת לב:

טוֹב רֹעַ אִישׁ מִטּוּב אִשָּׁה   וּבַת מְחַפֶּרֶת תַּבִּיעַ חֶרְפָּה (מ״ב ט׳—ד׳).

ולא ראה האיש טוב לנפשו מאשר להחיש לו מפלט לבית מדרשו.

ככל תלמיד חכם אמתי היה מנמיך בתחלה את ערך ידיעותיו וכחותיו ולא קוה כלל לעשות גדולות בדרכו החדשה, בדרך התורה. אבל — בקטנות החל ולידי גדולות הגיע, שהיה הולך מחיל אל חיל ובא לידי מעלה חשובה עד שאפילו עיניו שלו נפקחו לראות בהשתוממות את עַצְמוֹ בְּעָצְמוֹ וראה שהוא בן חיל רב בעניני רוח, וכמו שהוא גופו מעיד:

אָמַרְתִּי אַשְׁקֶה גַנִּי   וְאַרְוֶה עֲרוּגָתִי
וְהִנֵּה הָיָה־לִּי הַנַּחַל לְנָהָר   וּנְהָרִי הָיָה לְיָם (כ״ד ל״א).

וכיון שבא לכלל הרגשת עשרו מצא אף סיפק בידו לְלַמֵּד, להרביץ תורה בבית מדרשו שלו, ומכאן הקריאה (בסוף פרק נ״א) לתלמידים לבוא אליו, אל בית מדרשו וישיבתו. ומטעים הוא באותו כרוז הטעמה יתירה שתורתו ניתנת לכל תלמיד בלי שום שכר. נראה שמעמדו החמרי היה די איתן ולא היה נזקק לשכר לימוד.

מה היה מלמד לתלמידיו? — ודאי היה נותן לפניהם קודם כל את תורתן של ישראל, שהרי התורה והחכמה אצלו היינו הך, והתורה היא נחלתם של בני עמו מגבוה (כ״ד ז׳—ח׳). אחר התורה באה הספרות הישראלית בכלל, שבימיו היתה אצורה הן בספרות המקרא והן בספרים שמחוץ למקרא שהיו נחלתם של ראשונים שקדמו לו. וזולת אלו? — הרי היתה לו תורה שבעל פה ש ל ו, שהיה דולה מלבו ונפשו ועורך לפניהם. ודאי היה חושב את הסברותיו והרצאותיו להמשך ישר שבא בהשתלשלות מדעתן של ראשונים, שכן היה האיש רואה את עצמו אחרון לראשונים. הלא כה דבריו:

וְגַם אֲנִי אַחֲרָיו שָׁקַדְתִּי   וּכְמוֹ עוֹלֵל אַחֲ[רֵי בּוֹצְרִים]
בְּבִרְכַּת־אֵל גַּם אֲנִי קִדַּמְתִּי   וּכְבוֹצֵר מִלֵּאתִי יֶקֶב (ל״ג ט״ז—י״ח).

ביחוד היה מקפיד על הדרך, השיטה של תורה כפשוטה, בלי רמזים לנסתרות שהיו רווחים כבר באותם הזמנים בשאר בתי מדרשות שבישראל, כמו שנראה ממחאתו שיצא בה נגד שיטתם של אחרים:

פְּלָאוֹת מִמְּךָ אַל־תִּדְרוֹשׁ וּמְכֻוסֶּה מִמְּךָ אַל־תַּחְקוֹר
בְּמַה־שֶּׁהֻרְשֵׁיתָ הִתְבּוֹנֵן וְאֵין לְךָ עֵסֶק בְּנִסְתָּרוֹת
וּבְיוֹתֵר מִמְּךָ אַל־תַּמֵּר כִּי רַב מִמְּךָ הָרְאֵיתָ

והוא מטעים דבריו:
כִּי רַבִּים עֶשְׁתּוֹנֵי בְנֵי־אָדָם וְדִמְיוֹנוֹת רָעוֹת מַתְעוֹת (ג׳ כ״א–כ״ד).

מתוך חיים ועבודה מרובי־פירות ניתן ספר הדברים של בן־סירא, שבעצם הוא אוסף למשליו ודברי שירה שרובם נראים רשומים דבר בעתו, בלי תכנית מעושה מתחלה, ממש כעין יומן הרהורי־ספרותי.

ספר זה (אפשר שכתב עוד ספרים שלא הגיעו אלינו) הוא המשך לספרות החכמה בעברית, ששלתה נמשכת והולכת למן ימים ראשונים ועד איוב ומשלי וקהלת וכמה מזמורי תהלים ועד בן־סירא והבאים אחריו מבעלי החכמה. ספרותה של חכמה זו חטיבה היא הקובעת ברכה לעצמה, שבעיקרה אינה אלא ספרות הפילוסופיה של ישראל מימי קדם, כעין סיכום לנסיונות מעשיים בחייהם והרהוריהם של חכמים.

לרבותינו נחשב ספרו של בן־סירא בבחינת ראשון לאחרונים, כלו׳ לשאר הספרים החיצונים שהיו הולכים ונכתבים בימים שלאחריו, כמו ששנינו (תוספתא ידים ב׳ י״ג): ספרי בן־סירא וכל הספרים שנכתבו מכאן ואילך אינן מטמאין את הידים.

והוא, בן־סירא גופו, היה ספרו חביב עליו חבה יתירה, שהיה רואה צורך לחזור ולעשות הימנו פעם בפעם מהדורה חדשה, כמבואר ממה שבאמצע הספר (נ׳ כ״ז–כ״ט) באה רשימה סיומית לאחת המהדורות, ואחר כך כשעשה המחבר מהדורה חדשה לספרו והוסיף על ספרו פרק חדש (נ״א) חזר אחד המעתיקים והכניס את התוספת לתוך האכסמפלר שבידו עם הסיום החדש שכתב המחבר לספרו: עַד־הֵנָּה דִּבְרֵי שִׁמְעוֹן בֶּן־יֵשׁוּעַ שֶׁנִּקְרָא בֶן־סִירָא. והוא, המעתיק, הוסיף עליו עוד שורה של סיום בזה הלשון:
חָכְמַת שִׁמְעוֹן בֶּן־יֵשׁוּעַ בֶּן־אֶלְעָזָר בֶּן־סִירָא.

ה. הגוף העברי של הספר.

המקור העברי של ספר בן־סירא היה מצוי בזמנו של הירונימוס (מת בש׳ 420), ואף בימי רז״ל, שהם מביאים אותו בכמה מקומות [1] ואף מביעים הם את דעתם על התועלת שבספר זה, וכמו־כן מצינו לרס״ג שהוא מספר על אופן כתיבתו של הספר, שהיה נכתב בנקודות ובטעמים [2]. אצל רז״ל היה הספר רווח הרבה והיו בקיאין בו עד כדי כך שהיו מצטטין הימנו לשונות בעל פה (ע׳ בפי׳ ג׳ כ״א–כ״ב), ומשום כך מצינו פתגמים של בן־סירא בספרות התלמודית שהם נראים כמעובדים או מתורגמים לארמית, שהיתה אז הלשון המדוברת, ואף בס׳ אלפא ביתא דבן סירא מצינו כמה מפתגמי בן־סירא בלבוש ארמי. ואין תימה: הם היו נוהגים לתרגם ארמית אף שאר דברים שעיקרם בעברית, כמו שמצינו, למשל (בברכות ס״ג א׳), שהם מוסרים דברי המשנה (אבות ב׳ ה׳) בצורה ארמית: באתר דלית גבר תמן הוי גבר.

להם, לרז״ל, היה בן־סירא אחרון לראשונים וראשון לאחרונים, ולפיכך היו מביאים דבריו בדרך כבוד [3] בלשון דכתיב או שנאמר.

---

1) על הציטטות בדברי רז״ל ועל השפעתו ע׳ מאור עינים לר׳ עזרי ה אמרי בינה פרק ב׳, רייפמן בהאסיף תרמ״ז 251–243, Cowley and Neubauer, The original hebrew of a portion of Ecclesiasticus, Oxford 1897, XIX–XXX.

2) ס׳ הגלוי הוצ׳ הרכבי (זכרון לראשונים מחברת חמישית, ס״ט פטרבורג תרנ״ב) קנ״א, קס״ג. —

3) הירונימוס מעיד (Praef. in vers. libr. Sol.), שהיו כורכים את בן־סירא יחד עם קהלת ושה״ש. —

ולא עוד, אלא שמתוך שפתגמיו של בן־סירא נעשו קנין עממי היו נמסרים בדרך אנונימית, ולפעמים אף על שמם של אחרים [1], ודאי משום שנשמעו מפיהם של אותם האנשים.

אבל אחר כך נעלם המקור העברי כמעט לאלף שנים, ולא היה ידוע במשך הזמן הארוך הזה אלא מתוך ציטטות של ראשונים (Cowley-Neubauer רשמו מהן פ״ב חרוזים).

רק בדורנו, בשנת תרנ״ו (1896), נמצא בתוך קטעים של כ״י שהביאו שתי נשים אנגליות (ליואיס וגיבסון) מן המזרח לאנגליה דף אחד של בן־סירא בעברית הכולל פסוקים ל״ט ט״ו–מ׳ ז׳. דף זה מתורגם ומפורש אנגלית נתפרסם באותה שנה (בעתון The Expositor לחודש יולי) ע״י ש״ז שיכטר. באותו פרק נמצא (בתוך תיבה של כ״י עבריים וערביים שנתן פרופ׳ Sayce לאוצר הספרים הבודליאני) קטע אחר של בן־סירא הכולל מ׳ ט׳–מ״ט י״א. שני הקטעים הללו מוצאם הוא מתוך כ״י אחד מן הגניזה שבקהירה. אז הלך שיכטר לקהירה ובעזרתו של הרב בן־שמעון עלה בידו להביא משם לאנגליה אוסף של כ״י עבריים ובתוכם מצא עוד קטעים מאותו כ״י של בן־סירא, שהיו בהם ל״א י״ב–ל״א ול״א כ״ד–ל״ז כ״ו, ושנכנסו למוזיאון הבריטי (נתפרסמו ע״י ג׳ מרגליות JQR XII, 1–33). כל אלו הקטעים שייכים לכ״י B=ב.

בינתים מצא שיכטר באוסף של קטעי הגניזה בקמברידג׳ קטעים של כ״י שני הוא כ״י A=א, הכולל ג׳ ו׳–ט״ז ו׳, אבל חסר החלק ז׳ כ״ט–י״א ל״ד, שבא אחר כך לידיו של אלחנן אדלר.

אחר כך מצא ישראל לוי קטע חדש מכ״י אחר והוא כ״י D=ד, הכולל דף אחד ובו ל״ו כ״ד– ל״ח א׳.

לבסוף מצאו שיכטר וגאסטר ולוי קטעים חדשים מתוך האוסף של הגניזה הקהירית, והם כ״י C=ג, הכוללים דפים מספר מתוך ספר שהיה כעין אנתולוגיה למשלי בן־סירא.

ובאחרונה, בשנת תרצ״א (1931), מצא יוסף מרכוס בתוך כ״י אדלר הנמצאים בבית המדרש לרבנים שבניו־יורק קטעים חדשים של כ״י E=ה, הכוללים ל״ב ט״ז–ל״ג ל״ב ול״ד א׳.

כך נתגלו מן המקור העברי של דברי בן־סירא חלקים אלו:

כ״י א: ב׳ י״ח$^{\text{ד}}$ (בא אחר ו׳ י״ז)
ג׳ ו׳$^{\text{א}}$ — ט״ז כ״ו$^{\text{ב}}$
כ״ג ט״ז–י״ז (בא אחר י״ב י״ד)
כ״ז ה׳–ו׳ (בא אחר ו׳ כ״ב)

כ״י ב: ל׳ י״א–ל״ו ג׳
ל״ב י״א–ל״ח כ״ז$^{\text{ב}}$
ל״ט ט״ו$^{\text{ג}}$ — נ״א ל׳

כ״י ג: ד׳ כ״ג$^{\text{ב}}$, ל׳, ל״א
ה׳ ד׳–ז׳, ט׳–י״ג
ו׳ י״ח$^{\text{ב}}$, י״ט, כ״ח ל״ה
ז׳ א׳, ב׳, ד׳, ו׳$^{\text{אב}}$, י״ז, כ׳, כ״א, כ״ג–כ״ה
ח׳ ל״א$^{\text{ב}}$
י״ט ב׳$^{\text{א}}$, ג$^{\text{ב}}$
כ׳ ה׳–ז׳, י״ג
כ״ה ח׳, י״ג, י״ז–כ״ב, כ״ג$^{\text{גד}}$, כ״ד
כ״ו א׳, ב׳$^{\text{א}}$
ל״ו כ״ד$^{\text{א}}$
ל״ז י״ט, כ״ב, כ״ד, כ״ו

כ״י ד: ל״ו כ״ט–ל״ח א׳$^{\text{א}}$

כ״י ה: ל״ב ט״ז–ל״ג ל״ב, ל״ד א׳ (פגום)

לפי זה יש בידנו מן אלף ושש מאות וששה עשר דו־חרוזים שבנוסח היווני אלף ותשעים בעברית ורובם בשלימות.

ותיאורם של כתבי־היד כך הוא:

A=א ששה דפים (הדפים א׳ ב׳ ה׳ ו׳ בקמברידג׳ וג׳ ד׳ היו קנינו של אדלר) בגודל 17,5×11 צ״מ, ועצם הכתב נכלל בשטח של 15,2×84 צ״מ. הנייר נשתמר יפה, חוץ ממקומות אחדים שנראים בהם בפקסימילי חורים קטנים ופעם אחת נקרעה חתיכה בגליון. נכתב

---

2) כגון שבת י״א א׳ ועירובין נ״ד א׳ בלשון אמר רב. —

בהמשך אחד, בלי חלוקה לחרוזים. בכל עמוד כ״ח או כ״ט שורות בנות עשר–שתים עשרה תיבות, בערך ל״ה–מ״א אותיות. השורות מתחילות ישר מן שרטוט לאורך העמוד ובסופן הן נגמרות ג״כ באופן ישר בעזרת האותיות המתרחבות ופעמים אחדות מתמלא החלל הפנוי ע״י קו מתפתל. לפני ד׳ י״א וי״ג ב׳ יש ריוח, כאילו יש כאן חלק או פרק של הספר. לסימן של הפסק באה נקודה בגובה האותיות או בשיפולן ובסוף פסוק באות נקודתים המחוברות על הרוב ומהוות כעין קו. הכתב הוא של יד מהירה בכתיבה מרובעת עד כדי נטיה לקורסיב. נראה שבעל הכ״י העתיק לצורך עצמו והיה חס על הנייר ועל הזמן ולפיכך כתב בלי חלוקה לחרוזים ואף לא ניקד ולא הטעים. ואחר שהעתיק את הספר עבר עליו ודייק יפה ותיקן לפי הספר שמתוכו העתיק. הניקוד הטבריני כבר היה ידוע לו, אבל הוא לא היה צריך לו לשם קריאה, ורק במקומות אחדים הוסיף ניקוד חלקי, שלא לטעות בקריאה, כגון מבִין (י׳ א׳), שלא לקרא מְבִין אלא מֵבִין, או אֵל (י״ג ב׳). כמה פעמים הוסיף סימן של רפה (כגון י״ד י״א וט״ז), ופעם אחת (ח׳ ב׳) כתב בגליון לו ק׳ (=קרי) במקום שבפנים כתוב לא (באל״ף), ואולי היה זה כבר בכ״י שממנו העתיק. לסימן תיקון שעשה הטיל שלש נקודות (סגול מהופך — ∴) ממעל לתיבה (כגון ג׳ י״ד) או נקודה ממעל לאות (ד׳ כ״א, ט״ז ח׳), ופעם אחת (ט״ו י״ד) כתב אותיות ממעל לתיבות לתקן את סדרן הנכון. לענין הכתיב יש להעיר:

מלא יו״ד, כגון היכנע (ד׳ כ״ה), בלשונך (ד׳ כ״ט), תינץ (ח׳ ג׳), דרכיך (י״ב א׳). ויש אף יו״ד שלאחר צרי אע״פ שהצרי עבר לשוא, כגון מְנַגִּינַת (ט׳ ג׳).

מלא ו״ו, כגון הורשית (ג׳ כ״ב), עקובה (ו׳ כ׳), יושר (ט׳ י״ז), יכוסה (י״ב ח׳), עושר (י״ד ג׳), בְּעוּפְיָהּ (י״ד כ״ו).

הכפלת ו״ו ויו״ד כשהן בבחינת קונסוננטין, כגון צוותה (ז׳ ל״א), חייבים (ח׳ ה׳), תסתייד (ט׳ ג׳).

כ״י זה מתחיל מסוף הפסוק ג׳ ו׳ ונכללו בו כמעט י״ד פרקים. נראה שמעיקרו היה קונטרס שלם של ס׳ בן־סירא, אלא שהדף הראשון והדף האחרון שבקונטרס זה הלכו לאיבוד.

משערים שנכתב באמצע המאה הי״א באפריקה המזרחית או הצפונית. אבל יש (אדלר About Hebrew Manuscripts 1905, p. 3) מַשְׁוֶה הנייר עם קטע כ״י אחר משנת 832 ובא לידי מסקנה שאין שום יסוד לאחר כ״י א מאותו הזמן.

ב=B תשעה עשר דפים (הדפים א׳ ג׳ ד׳ ו׳ י״ז י״ח וי״ט בקמברידג׳, ב׳ וה׳ במוזיאון הבריטי, ז׳ היה אצל ליואיס־גיבסון, וח׳–ט״ז באוכספורד) בגובה 19,0–19,3 צ״מ וברוחב 16,9–17,2 צ״מ. והגליון רחבו 16–26 צ״מ. הכ״י נפגם ויש בו הרבה חורים, קצתם נתהוו מחמת חריפותה של הדיו וקצתם מתוך רשלנות שבשימוש עד שבארבעה דפים נקרעו החלקים התחתונים. נכתב בחרוזים בשתי עמודות, רישא דקרא לעומת סיפא. השורות שבעמודה הראשונה מתחילות בקו ישר, אבל תהילתן של השורות שבעמודה השניה תלויה בגודל של הרישא. יש שבשורה אחת נכתב יותר משני חרוזים (כגון מ״ג ל׳, מ״ה כ״ו, מ״ו י״ז–י״ח) ובלי ריוח בין החרוזים. בכל עמוד יש י״ח שורות משורטטות או מסומנות בדקירות של מחט והאותיות נכתבו מלמטה לשרטוט, ואף הגליון משורטט משני הצדדים. הכתב הוא מרובע. נראה שנכתב בידי אדם בלתי מהיר במלאכת ההעתקה ושהיה מתלמד הן במלאכה זו והן בשיפור הכתב. הרושם של הכ״י הוא כעין כ״י השכיחים בין התימנים שהם נוהגים עד עכשיו להרגיל הילדים בכתיבה והם נותנים להם להעתיק בכתב מרובע או רש״י ספרים בפילוסופיה או בפילולוגיה וכדומה, מבלי לחשוב על הבנתו של המעתיק בענינים אלו, ואח״כ עוברים על הכ״י ומגיהים ומשתמשים באותם הספרים לצרכם. ואף בעל כ״י ב של בן־סירא נראה שבידי מעתיק מתלמד נעשה (כמו שנראה, למשל, בעמוד הכולל ל״ב י״ד–ל״ג ג׳ שכתב כחם במקום חכם או כחמה במקום חכמה, ואף חכם במקום חמס), ולאחר שנעשתה

ההעתקה בא בעל הכ״י, והוא היה מהיר בכתיבה קורסיבית, והגיה אותו וכתב האותיות או התיבות החסרות מלמעלה או מלמטה למקום הטעות. אבל חוץ מן הספר שמתוכו נעשית ההעתקה היו לפניו שני כ״י אחרים ועל פיהם כתב אף חילופי הנוסח בגליון מימין ומשמאל.

אף כ״י זה אינו מנוקד, חוץ ממקומות אחדים, הן בפנים הספר (כגון חרְהֻר מ׳ ט׳) הן בגליון (כגון וְשָׂר עַל מ״א י״ז), ובְ׳ פעמים נמצא חולם בניקוד הבבלי בפנים הספר (ארח מ״ב ג׳ חקר מ״ב י״ח ופעם אחת בגליון (ההם ל״ח י״ז). לסימן של סוף פסוק באות נקודתים. לסימן התחלה של פרק יש ריוח של שורה, וג׳ פעמים (ל״ו א׳, ל״ו כ״ג, נ״א י״ב) כתוב פֿ (=פיסקא).

גם בכ״י זה נהוג כתיב מלא:

יו״ד, כגון כִּינִּיתָה (ל״ו י״ז), מִינַּי (ל״ט ט״ו), רִיוְּתָה (ל״ט כ״ב), אִימֵּץ (מ״ב י״ז) נִיסּוּי (מ״ד כ׳), תִּיקֵּן (מ״ז ט׳), גָּדִיר (ל״ו ל׳), חָבִיר (ל״ז ו׳), שָׁלֵיו (מ״א א׳), תִּסְתַּוֵּיד (מ׳ ה׳).

ו״ו, כגון מְסוּתָּר (ל״ט י״ט בגליון), חוּקּוֹ (מ״א ב׳), תְּפוּתֶּה (מ״ב י׳), כְּהוּנָּה (מ״ה כ״ד) אוֹכֶל (ל״ו כ״ג), צוֹרֶךְ (ל״ט ט״ז), צָוֹרְכּוֹ (ל״ז ח׳), צָוֹרְכָּם (ל״ט ל׳), אָוזְנֵנוּ (מ״ג כ״ד), חֳולִי, (ל״ח ט׳), דֳּופִי (מ״ד י״ט), יֳופִי (מ״ה י״ב).

ויש להעיר אף על שימוש סמ״ך במקום סי״ן, כגון מחסוף (מ״ב א׳, אבל בכ״י א ו׳ ט׳ יחשוף), יסיק (מ״ג ד׳, בגליון), הסערתה (מ״ז י״ז).

כ״י זה כולל מן ל׳ י״א ועד סוף הספר, אלא שבאמצעו חסרים ג׳ דפים (כך יש לשער מתוך שיעור תכנם של העמודים ומן הכמות החסרה).

משערים שלכל הקדום נכתב בסוף המאה הי״א, ומתוך ארבע ההערות הפרסיות שבגליונות (ל״ב א׳–ב׳, ל״ה כ״ו, מ׳ י״ט–כ״ה, מ״ה ה׳–ט׳) סבורים שכ״י זה, או אותו כ״י שממנו נעשית העתקה זו, מוצאו מפרס.

ג=C ארבעה דפים (הדפים א׳ וד׳ בקמברידג׳, ב׳ בקונסיסטוריון היהודי שבפריס וג׳ בידי גאסטיר) בתבנית 14,3×10 צ״מ. בכל עמוד י״ב שורות באורך של 6,2–7,8 צ״מ, כל אחת של ד׳–ו׳ תיבות, י״ב–כ״ב אותיות. הגליונות קרועים ובדפים חורים ודף אחד נחתכה הימנו מחציתו. הכתב הוא מרובע מוצק בלי שום נטיה לקורסיב.

הכ״י הוא שריד של אנתולוגיה ממשלי בן־סירא, שנבחרו ונקבעו לא על פי הסדר שבגוף הספר. לפי גאסטר (JQR XII, 689 sqq.) הכ״י הוא מסוף המאה העשירית או מתחלת הי״א.

לכתיב מלא: דבריך (ל׳ יחיד, ה׳ י׳), רעיך (ל׳ יחיד, ה׳ י״ב), בעליה (ל׳ יחיד, י״ט ב׳), בושת (כ״ה כ״ה).

ד=D דף אחד (בקונסיסטוריון היהודי שבפריס) בתבנית 16,2×11,8 צ״מ. בכל עמוד כ׳ שורות של 8,5–10,2 צ״מ, כ״ד–ל״ה אותיות. יש בדף זה כמה חורים קטנים והשורה הראשונה פגומה בשני העמודים. הכתב נוטה לקורסיב. ערוך בלי חלוקה לחרוזים. שתי תיבות בודדות (ל״ז ו׳ וט״ו) ופסוק אחד שלם (ל״ז ג׳) מנוקדים ומוטעמים. הפסוק ל״ז כ״ה נמצא בגליון בצורה אחרת מבפנים (ודאי הוכנס מתוך כ״י אחר).

כתיב מלא אינו רגיל כאן, ומכל מקום יש: ריע (ל״ז ב׳) דרכיך (ל׳ יחיד, ל״ז ט׳).

ה=E דף אחד (בבית מדרש לרבנים שבניו־יורק) בתבנית (?) 16 × 20 צ״מ. הכתב (?) 14 × 15,5 צ״מ. כ״ד שורות מצד אחד, כ״א שורות מצד שני. השורות מחולקות לחרוזים. בסוף חרוז א׳ הסימן > : והסימן : בסוף חרוז ב׳. הכתב הוא קורסיבי, בין מרובע ורש״י, בלי ניקוד (זולתי צרי בתיבת ולֵץ וקמץ תחת שתי היודי״ן של שם שמים).

בכתיב יש טעיות ותיבה אחת קו עליה לסימן מחק. בגליון יש הערה אחת המתאימה לנוסח שביווני (והפנים מתאים לנוסח שבסורי).

ו. התרגומים הראשיים של הספר.

יש שני תרגומים ראשיים שנעשו מן הגוף העברי: יווני וסורי.

א) התרגום היווני חשיבות יתרה יש לו שנעשה במצרים בדור שלישי לבן־סירא ועל ידי נכדו שירד למצרים. יש לשער שהיה עוסק שם במלמדות או בעבודה אחרת מעבודות הקדש שבקהלה היהודית ושם נזדמן לו הספר של אביו זקנו, שלא ראה צורך מיוחד לקחתו אתו מארץ ישראל, ונתעורר להכין הימנו תרגום יווני. אף הוא הקדים פתיחה לתרגומו בזה הלשון:

–רבות וגדולות נִתְּנוּ לנו על ידי התורה והנביאים ו[הספרים] האחרים שבאו אחריהם ועליהם צריך לשבח את ישראל במוסר ובחכמה. והואיל ולא רק הם הקוראים לבדם צריכים להיות נבונים אלא אף לאשר מבחוץ יכולים לאוהבי דעת להיות מועילים הן בדבור והן בכתב לפיכך אבי זקני יהושע אחר שנתן את נפשו הרבה למקרא בספר התורה והנביאים ושאר ספרי האבות ובהם קנה לנפשו מדה הגונה נמשך אף הוא לכתב דבר־מה במוסר ובחכמה למען אוהבי דעת ישקדו אף על אלו ובזה יוסיפו עוד יותר בחיים על פי התורה.

ובכן מתבקשים אתם לקריאה ברצון ובשים לב ולדון לכף זכות (καί συγγνώμην ἔχειν) אם נֵרָאֶה שלא הצלחנו להביע כֹּחָם של בִּטויים אחדים שעמלנו באהבה לתרגמם כי הנאמר מאליו במלים עבריות אין כחו שוה כשהוא מְתֻרְגָּם ללשון אחרת. ולא רק אֵלּוּ אלא אף התורה גופה וספרי הנביאים ושאר הספרים לא מעט הוא ההבדל בבטוייהם המקוריים (ἐν ἑαυτοῖς λεγόμενα).

כי בשנת שמנה ושלשים בימי (ἐπὶ τοῦ) אבירגיטס המלך באתי למצרים ובשבת. כאן בימיו (καὶ συνχρονίσας) מצאתי מגלה (ἀφόμοιον) של מוסר לא מעטי ראיתי כדאי להכניס גם אני קצת חריצות עבודה מתוך אהבה לתרגם ספר זה. הרבה נדודי לילה ובינה הקדשתי במשך הזמן להביא לידי גמר את הספר ולהוציאו ליושבים בַּנֵּכָר הרוצים לאהב דעת ומוכנים במדותיהם לחיות על פי התורה. —

תרגום זה, שנעשה על פי נוסח קדום שמצא נכדו של בן־סירא במצרים, ואם כן אפשר שמוצאו עוד מימות המחבר, קובע ברכה לעצמו לבאים לחקור על הנוסח הראשון של כמה מקומות שבספר. מכל מקום קשה לפסוק על פיו שאלות בקרתיות להלכה משום שנעשה מלכתחלה באופן חפשי, בדרך פראפראזה ושיפור המקור לפי טעמו היווני של המתרגם שהיה ברצונו למצא חן בתרגומו בעיני קוראיו, ועל כרחו היה משנה מן הטופס המקורי שלפניו, כמו שהוא רומז בעצמו. ועוד, שבמשך הזמנים הארוכים שהיה התרגום מגולגל לבין הנכרים הרי ידים עסקניות היו עושות בו כמו שעלה בדעת בעליהן.

ב) התרגום הסורי נעשה בזמן מאוחר הרבה, אולי כשלש מאות שנה ויותר אחר נכדו של בן־סירא. תרגום זה נעשה אף הוא מן הגוף העברי, אע״פ שהשתמש הרבה בעבודתו אף בתרגום היווני. אבל הוא נעשה ברשלנות ובקלות דעת. נראה שהיה המתרגם יהודי (הרי ידע עברית!) שהתנצר ולפיכך היה מתנהג בתרגומו לרגל השקפותיו הנוצריות והשמיט (370 חרוזים, שהם החלק התשיעי מן הספר!) מה שלא מצא חן בעיניו מחמת שנראו לו הדברים כהשקפה יהודית. כן, למשל, השמיט את הפסוק ל״ז כ״ה („חיי איש מספר ימים וחיי עם ישראל ימי אין מספר״) משום שנכלל בו הרעיון של נצחיות האומה הישראלית, או ל״ח י״א שבן־סירא מלמד לחולה להקריב קרבן בחוליו, או מ״ה ח׳–י״ד

בתיאור הדרו של הכהן הגדול, או שהוא מקצר התיאור של חגיגת יוה״כ (נ׳ י״ח—כ״א). מכל מקום יש לפעמים אף לסורי נוסחאות טובים.

שלשת הנוסחאות שבידנו – העברי, היווני (ועוד יש תרגום יווני שני מזמן מאוחר שניתקן בעזרת נוסח עברי) והסורי – כל אחד משונה מחבריו. הדבר הזה מעמידנו על הדעה שהספר לרוב רווחותו באומה היה מקבל מזמן לזמן – ואולי אף ממקום למקום ומלשון ללשון – צורות שונות. ואולי יש כמה חילופי נוסחאות שמוצאם עוד מהמחבר גופו שהיה מגיה ומשנה במהדורות השונות שהוציא מתחת ידו.

חוץ מן הסורי, שלא חלו בו כמעט שינויים ניכרים בכ״י, נתחלפו הגירסאות הן בנוסח היווני והן בנוסח העברי כמו שנראה מן המקומות המועטים של הנוסח העברי שנשתמרו להם במקרה תקבלות של פסוקים (כגון כ״י ב וד בפסוקים ל״ז ט״ז–ל״ח א׳, או כ״י ב וה בפסוקים ל״ב ט״ז–ל״ג ב׳) ומן ההערות בגליון שבכ״י ב שבעל ההערות נותן לפעמים ב׳ נוסחאות מחולפים חוץ מן הנוסח שבפנים הכ״י.

ומובן מעצמו שאנו אין בידנו להכריע מה היתה הצורה העיקרית של הכתובים כמו שיצאה מתחת ידו של הסופר, ולפיכך יש להחשיב במעלה ראשונה מה שהגיע אלינו בעברית, והחסר בעברית יש להשלים מן הנוסח היווני (וגם הסורי). אבל צריך לשים לב שהשלמה זו אין לה אלא ערך של תרגום גרידא, לא הרקה נכונה מכלי אל כלי, שהרי אין עוד בידנו לעמוד מתוך התרגום על הדיוקים שהיו במקור, שמתרגמיו מכרוהו בחופש, אם מעט ואם הרבה, כדרכם של מתרגמים לדברי חכמה בכלל ברצותם להסביר את הדברים עד כמה שאפשר מניה וביה אף לקוראיהם הלועזיים. ועל אחת כמה וכמה כשאין אנו בטוחים אף בנכונותו של התרגום, כלומר כשאין אנו בטוחים שלפנינו מונח אותו הנוסח של התרגום גופו כמו שיצא בתחלה מידי המתרגם מבלי שחלו בו ידים בהשתלשלות של העתקות ועיבודים מדור לדור.

ז. טיבה של מהדורה זו.

המהדורה של הספר דברי שמעון בן־סירא הניתנת כאן תכליתה העיקרית היא למסור לקורא גופו של הנוסח העברי על סמך הפקסימילי של כתבי־היד בשלימותו כמו שהוא, בשמירת הלשון וצורת הכתיב, בלי שרירות לב של תיקונים והגהות. כך נמסר לנו וכך עלינו להעמידו בעינו כל זמן שלא נתגלה חומר חדש הסותר לצורתו של עכשיו.

החלקים החסרים בנוסח העברי שבכ״י והדרושים לשם שלימותו של הספר נתמלאו בתרגום מתוך הנוסח היווני. אף אלו ניתנו כאן כמו שהם בגופם היווני בלי שום תיקונים. רק מאותם הפסוקים שבנוסח היווני אינם עיקר והמו״ל נוהגין להכניסם אל שולי העמודים כדבר טפל לא נראה צורך להכניסם לתוך התרגום העברי.

בתרגום החלקים היווניים שימשו עזר פירושו המצוין של סמינד, שהוא מתאמץ לעמוד בכל לשון ולשון שביווני על ערכו העברי, ואף התרגומים של קמיניצקי (שבהוצאת דוד כהנא, ווארשה תרע״ב) ושל סגל (ספר חכמת בן סירא השלם, ירושלים תרצ״ג).

רק דבר אחד, שבעצם הם שנים, הורשה לעשות כאן: למלא בסימן מרובעים החלקים החסרים והליקויים שבפסוקים בודדים בתרגום מן הנוסח היווני ולהכניס בדרך השערה קוים בתוך מרובעים במקומות שמורגש חוסר בחרוז מקביל שיתכן שנשמט מתוך הפנים באשמת המעתיקים.

ואף ההערות שבגליונות הכ״י ניתנו, ובפרט הנוסחאות שבגליון (=ג) המרובים שבכ״י ב נראה צורך לתתם במדור בפני עצמו בין הפירוש והפנים.

וכדי שיוכל הקורא לעמוד על מוצאם של דברי הספר ולידע איזהו מקורם ניתנו ציונים בגליון: כ״י א ב ג ד ה ואף הסימן י (=יווני).

החלוקה לפרקים ואף לפסוקים נעשית על פי הנוסח היווני. ולא משום שחלוקה זו נכונת היא — אדרבה היא רחוקה הרבה מן השלימות, — אלא משום שהיא נוהגת בספרים מקדמת דנא ועל פיה מסומנים הרמזים והציטטות המובאים בספרות, ולפיכך יש בה צורך לנוחיותו של הקורא המעיין כשהוא בא להשתמש בספר כדי למצא בו את הפסוק הדרוש לו.

ח. קצת ביבליוגראפיה.

Facsimiles of the Fragments hitherto recovered of the Book of Ecclesiasticus in hebrew, Oxford-Cambridge 1901.

A Fifth Ms. of Ben-Sira, Joseph Marcus (JQR NS XXI, 223-240).

Septuaginta ed. Alfred Rahlfs (Stuttgart), II 377-471.

Lagarde, Libri Veteris Testamenti Apocryphi Syriace (Lpz. 1871).

R. Smend, Die Weisheit des Jesus Sirach erklaert, Berlin 1906.

דִּבְרֵי שִׁמְעוֹן בֶּן־סִירָא

א

א כָּל־חָכְמָה מֵיְיָ וְעִמּוֹ הִיא לְעוֹלָם׃
ב חוֹל יַמִּים וְנִטְפֵי גֶשֶׁם וִימֵי עוֹלָם מִי־יְסַפֵּר׃
ג גֹּבַהּ הַשָּׁמַיִם וְרֹחַב הָאָרֶץ וּתְהוֹם וְחָכְמָה מִי־יַחְקֹר׃
ד לִפְנֵי־כֹל נִבְרְאָה חָכְמָה וְדַעַת תְּבוּנָה מֵעוֹלָם׃
ה [מְקוֹר חָכְמָה דְּבַר אֱלֹהֵי מָרוֹם וּמוֹצָאֶיהָ חֻקֵּי עוֹלָם]׃
ו שֹׁרֶשׁ חָכְמָה לְמִי נִגְלָה וְסִתְרֵי עָרְמָתָהּ מִי־יוֹדֵעַ׃
ז [דַּעַת חָכְמָה לְמִי נִגְלָתָה וְרָב־נִסְיוֹנָהּ מִי־הֵבִין]׃
ח אֶחָד הוּא חָכָם נוֹרָא מְאֹד יוֹשֵׁב עַל־כִּסְאוֹ יְיָ׃
ט הוּא יְצָרָהּ וַיַּרְא וַיְסַפְּרָהּ וַיִּשְׁפְּכֶנָּה עַל־כָּל־מַעֲשָׂיו׃
י אֶל־כָּל־בָּשָׂר כְּמַתְּנָתוֹ וַיַּרְבֶּנָּה לְאוֹהֲבָיו׃
יא יִרְאַת יְיָ כָּבוֹד וָהוֹד וְגִיל וַעֲטֶרֶת שָׂשׂוֹן׃
יב יִרְאַת־יְיָ מְשַׂמַּחַת לֵב וְנוֹתֶנֶת שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה וְאֹרֶךְ־יָמִים׃
יג לִירֵא־יְיָ יִיטַב בְּאַחֲרִיתוֹ וּבְיוֹם מוֹתוֹ יְבֹרָךְ׃

א. א כל־חכמה. כל גילויי מגילויי החכמה, שהחכמה הכללית מסתעפת מתוך עיקרה לכמה
ג גילויים: — ותהום וחכמה. לגבי שתיהן היה צריך להזכיר עמקן, ורמז המושג של העומק בפעל יחקר שענינו ירד לתוך העומק (השוה איוב ל״ח ט״ז ובחקר תהום התהלכת). ומניה וביה יש כאן אף מעין ἓν διὰ δυοῖν (ענין אחד בשנים): ותהום החכמה, כלו׳ עומק
ד—ה החכמה. — ודעת תבונה. הדעת שבתבונה (|| חכמה). — פסוק ה׳ נמצא בכמה כ״י. תכנו
ו רמז לתורה=החכמה, שקדמה לבריאת העולם. — שרש ענינו: מקור ויסוד (וכן בפ״כ). — וסתרי ערמתה. πανουργεύματα αὐτῆς (תיבה זו נמצאת עוד לקמן מ״ב י״ח), והסורי כאן טמרי סכולתנותא (=מסתרי ערמה), והשוה השימוש πανουργία=ערמה, πανοῦργος=חכם,
ח ערום. וסתרי ערמתה || שרש חכם. — חכם נורא מאד. בתאר זה נרמזת יראת שמים שבחסידות, והיא לו עיקר גדול לרעיונו הראשי שיראת ה׳ היא חכמה. — שם שמים שבסוף פסוק
ט זה נמשך ביווני לתחלת הפסוק הבא. — וירא. ראה אותה, את יצירתו, בבחינת וירא אלהים כי טוב. — ויספרה. הוציא במספר פרטיה. יש כאן השפעת איוב כ״ח כ״ז אז רָאָהּ וַיְסַפְּרָהּ הכינה וגם־חקרה. — וישפכנה. לשון האצלת דבר רוחני הוא. השוה יואל ג׳ א׳—ב׳ אשפוך
י—יא את־רוחי. — לכל בשר נתן כמה שנתן, אבל לאוהביו נתן מתנה רבה. — יראת יי מביאה
יג לידי כבוד והוד... — באחריתו. ἐπ᾽ ἐσχάτων, והוא הלשון שלקמן (בעברית) ג׳ כ״ו, וענינו:

יד רֵאשִׁית חָכְמָה יְרֹא יְיָ — וְעִם־נֶאֱמָנִים בְּרֶחֶם נוֹצָרָה:
טו עִם־אֲנָשִׁים יְסוֹד עוֹלָם שָׁכְנָה — וְעִם־זַרְעָם נֶאֱמָנָה:
טז שֹׂבַע חָכְמָה יִרְאַת יְיָ — וּתְרַוֵּם מִפִּרְיָהּ:
יז כָּל־בֵּיתָהּ מְלֵאָה חֲמֻדוֹת — וְאֹצְרוֹת מִתְּבוּאָתָהּ:
יח עֲטֶרֶת חָכְמָה יִרְאַת יְיָ — שָׁלוֹם תַּצְמִיחַ וְחַיֵּי מַרְפֵּא:
יט שֵׂכֶל וְדַעַת־בִּינָה תַּבִּיעַ — וּכְבוֹד תּוֹמְכֶיהָ תָּרִים:
כ שֹׁרֶשׁ חָכְמָה יִרְאַת יְיָ — וַעֲנָפֶיהָ אֹרֶךְ־יָמִים:
כא [יִרְאַת יְיָ תַּרְחִיק חֲטָאִים — וְעוֹמֵד בָּהּ יָשִׁיב אָף]:
כב רֶשַׁע לֹא תִנָּקֶה עֶבְרָתוֹ — כִּי חֲרוֹן־אַפּוֹ מַפַּלְתּוֹ:
כג עַד־עֵת יִתְאַפֵּק אֶרֶךְ אַפַּיִם — וּבְאַחֲרִית תִּתֶּן־לוֹ שִׂמְחָה:
כד עַד־עֵת יַחְשֹׂךְ דְּבָרָיו — וְשִׂפְתֵי רַבִּים תְּסַפֵּרְנָה חָכְמָתוֹ:
כה בְּאֹצְרוֹת חָכְמָה מִשְׁלֵי שָׂכֶל — וְתוֹעֵבָה לְרָשָׁע יִרְאַת אֱלֹהִים:
כו חָפַצְתָּ חָכְמָה שְׁמֹר מִצְוָה — וַיְיָ יַרְבֶּנָּה לָךְ:
כז כִּי חָכְמָה וּמוּסָר יִרְאַת יְיָ — וּרְצוֹנוֹ אֱמוּנָה וַעֲנָוָה:

יד בסוף ימיו. — ראשית. תחלת: ירא ה׳ הוא תחלת החכמה. — נאמנים = צדיקים (השוה
טו תהל׳ ק״א ו׳ נאמני ארץ). — עם־אנשים יסוד עולם שכנה. כך ביווני. והסורי מסר: עם אנשי אמת היא והיא מעולם תֻּקְּנָה (עם אנשא הי דקושתא והי מן עלמא אתתקנת). והיווני עיקר (שלא כדעת סמינד), שהרי אנשים יסוד עולם ‖ נאמנים (שבפי״ד), וברור
טז שנתכוון ללשון צדיק יסוד עולם (משלי י׳ כ״ה). — שבע חכמה. המאכל והמשקה שהחכמה תשביע ותרוה בהם לבעליה הם מפירותיה של יראת ה׳. — ותרום. בלשון זה נמסר בסורי,
יח–יט וביווני μεθύσκει (=תְּשַׁכְּרֵם). — תצמיח. הנושא הוא יראת ה׳ (וכן בפי״ט). — בכ״י של
כב–כז המינוסקלין יש בראש פי״ט: וירא ויספרה, וברור שנשתרבב לכאן מפ״ט. — במקום הפסוקים כ״ב–כ״ז שביווני יש בסורי פסוקים אלו:

אַשְׁרֵי אִישׁ יֶהְגֶּה בָּהּ — וְהִיא טוֹבָה לוֹ מִכָּל־אוֹצָר:
אַשְׁרֵי אִישׁ יִקְרַב אֵלֶיהָ — וּמִצְוֹתֶיהָ יַעֲשֶׂה:
עֲטֶרֶת עוֹלָם תְּשִׂימֵהוּ — וּזְכוּת עוֹלָמִים בֵּין קְדוֹשִׁים:
יִשְׂמַח־בָּהּ וְתִשְׂמַח־בּוֹ — וְלֹא תַעַזְבֵהוּ לְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים:
סֵפֶר זֶה כֻּלּוֹ מָלֵא חַיִּים — אַשְׁרֵי אֱנוֹשׁ יִשְׁמַע וְיַעֲשֶׂנּוּ:
שִׁמְעוּנִי יִרְאֵי אֱלֹהִים — וְהַאֲזִינוּ וּבִינוּ לִדְבָרָי:
מִי הֶחָפֵץ לָרֶשֶׁת חַיִּים — יָרַשׁ־עוֹלָם וְשִׂמְחָה רַבָּה:
כָּל־דִּבְרֵי שְׁמַע וַעֲשֵׂה — וְתִכָּתֵב בְּסֵפֶר הַחַיִּים:
אֱהַב יִרְאַת יְיָ — וְאַשֶּׁר־בָּהּ לִבְּךָ וְאַל־תִּירָא:
קְרַב וְאַל־תְּאַחֵר — וְתִמְצָא חַיִּים לְרוּחֶךָ:
וְכַאֲשֶׁר תִּקְרַב — כְּגִבּוֹר וּכְאִישׁ חָיִל:

כה–כז יראת אלהים ‖ חכמה (שבראש הכתוב). — חכמה ומוסר יראת יי. כמו שכתוב במשלי ט״ו ל״ג. —

כח אַל־תְּמָרֵא בְּיִרְאַת יְיָ — וְאַל־תִּקְרַב אֵלֶיהָ בְּלֵב וָלֵב:
כט אַל־תְּהִי חָנֵף בְּפִיּוֹת אָדָם — וּבִשְׂפָתֶיךָ הִשָּׁמֵר:
ל אַל־תִּנַּשֵּׂא פֶּן־תִּפֹּל — וְהֵבֵאתָ קָלוֹן לְנַפְשֶׁךָ:
וְגִלָּה יְיָ מִסְתָּרֶיךָ — וּבְתוֹךְ־קָהָל יַפִּילֶךָ:
כִּי לֹא קָרַבְתָּ אֶל־יִרְאַת יְיָ — וְלִבְּךָ מָלֵא מִרְמָה:

ב בְּנִי אִם־קָרַבְתָּ לַעֲבֹד אֶת־יְיָ — מְסֹר נַפְשְׁךָ לְנִסָּיוֹן:
ב הָכֵן לִבְּךָ וַחֲזָק — וְאַל־תִּבָּהֵל בְּעֵת אֵיד:
ג דְּבַק־בּוֹ וְאַל־תֶּרֶף — לְמַעַן תִּגְדַּל בְּאַחֲרִיתֶךָ:
ד כָּל־הַבָּא עָלֶיךָ קַבֵּל — וּבַחֲלִיפוֹת עָנְיְךָ הַאֲרֵךְ רוּחַ:
ה כִּי בָאֵשׁ יִבָּחֵן זָהָב — וַאֲנָשִׁים רְצוּיִים בְּכוּר־עֹנִי:
ו בְּטַח־בּוֹ וְהֶחֱזִיק־בָּךְ — יַשֵּׁר אָרְחוֹתֶיךָ וְקַוֵּה־לוֹ:
ז יִרְאֵי יְיָ קַוּוּ לְחַסְדּוֹ — וְאַל־תָּסוּרוּ פֶּן־תִּפֹּלוּ:
ח יִרְאֵי יְיָ בִּטְחוּ־בוֹ — וְלֹא יִגָּרַע שְׂכַרְכֶם:
ט יִרְאֵי יְיָ קַוּוּ לְטוֹב — וּלְשִׂמְחַת עוֹלָם וִישׁוּעָה:
י בִּינוּ דֹּרוֹת רִאשׁוֹנִים וּרְאוּ — מִי־בָטַח בַּיְיָ וַיֵּבוֹשׁ:
אוֹ מִי־עָמַד בְּיִרְאָתוֹ וַיֵּעָזֵב — אוֹ מִי־קְרָאָ אֵלָיו וַיִּתְעַלֵּם מִמֶּנּוּ:
יא כִּי רַחוּם וְחַנּוּן יְיָ — וְסֹלֵחַ לַעֲוֹנוֹת וּמוֹשִׁיעַ בְּעֵת צָרָה:
יב אוֹי לְרַכֵּי־לֵב וּרְפֵי יָדַיִם — וּלְרָשָׁע הֹלֵךְ דְּרָכָיִם:
יג אוֹי לְמוּג־לֵב כִּי לֹא יַאֲמִין — עַל־כֵּן לֹא יֵאָמֵן:
יד אוֹי לָכֶם אֹבְדֵי תִקְוָה — וּמַה־תַּעֲשׂוּ בִּפְקֹד יְיָ:
טו יִרְאֵי יְיָ לֹא יַמְרוּ אֲמָרָיו — וְאוֹהֲבָיו יִשְׁמְרוּ דְרָכָיו:
טז יִרְאֵי יְיָ יְבַקְשׁוּ רְצוֹנוֹ — וְאוֹהֲבָיו יָפִיקוּ תוֹרָה:
יז יִרְאֵי יְיָ יָכִינוּ לְבָבָם — וּלְפָנָיו יַכְנִיעוּ נַפְשָׁם:
יח נִפְּלָה־נָּא בְּיַד־יְיָ — וְלֹא בְּיַד־אָדָם:

ב. פרק ב׳ נחלק לשני ראשים: חיובי ושלילי. מה שנאמר בפסוקים ב׳–י״א בחיוב נאמר לעומתו
ד בפי״ב–י״ח בשלילה. — ובחליפות עניך. כוונתו: ובחליפות ועני עמך (על דרך איוב י׳ י״ז
ה–ח חליפות וצבא עמי). — ואדם רצוי. למקום (‖ זהב). ובסורי אין רצוי. — יגרע. πταίση, והוא
יב–יג תרגום של נגף, יקוש בע׳. — דרכים. ἐπὶ δύο τρίβους (=בשתי דרכים). — יאמין...
טו יאמן. השוה ישע׳ ז׳ ט׳ אם לא תאמינו כי לא תאמנו. — ימרו אמריו. כלשון הכתוב
יח (תהל׳ קי״ט ל״א) המרו אמרי אל. — נפלה־נא ביד יי ולא ביד־אדם. פסוק הוא בש״ב כ״ד י״ד. — בסוף הכתוב יש בסורי: וכשמו כן־מעשיו, ולשון זה נמצא לקמן ו׳ י״ז. —

פ כִּי כְגָדְלוֹ   כֵּן גַּם חַסְדּוֹ

ג מִשְׁפַּט־אָב שִׁמְעוּ בָנִים   וְכֵן תַּעֲשׂוּ לְמַעַן תִּחְיוּ׃

ב כִּי יְיָ כִּבֵּד אָב עַל־בָּנִים   וּמִשְׁפַּט־אֵם הֶאְדִּיר עַל־בָּנִים׃

ג—ד מְכַבֵּד אָב יְכַפֵּר חֲטָאִים   וְכְגוֹנֵז בְּאוֹצָר מְכַבֵּד אִמּוֹ׃

ה מְכַבֵּד אָב יִשְׂמַח בְּבָנִים   וּבְיוֹם תְּפִלָּתוֹ יֵעָנֶה׃

ו מְפָאֵר אָב יַאֲרִיכוּן יָמָיו   וְשׁוֹמֵעַ לֵאלֹהִים | מְכַבֵּד אִמּוֹ׃ כ״י א

פ ז [יְרֵא יְיָ יְכַבֵּד אָב]   וְכַאֲדוֹנִים יַעֲבֹד יוֹלְדָיו׃

כ״י א ח בְּנִי בְּמַאֲמָר וּבְמַעֲשֶׂה כַּבֵּד אָבִיךָ   עֲבוּר יְשִׂיגוּךָ כָּל־בְּרָכוֹת׃

ט בִּרְכַּת־אָב תְּיַסֵּד שֹׁרֶשׁ   וְקִלְלַת־אֵם תִּנְתֹּשׁ נָטַע׃

י אַל־תִּתְכַּבֵּד בִּקְלוֹן אָבִיךָ   כִּי לֹא־כָבוֹד הוּא לָךְ׃

יא כְּבוֹד־אִישׁ כְּבוֹד אָבִיו   וּמַרְבֶּה חֵטְא מְקַלֵּל אִמּוֹ׃

יב בְּנִי הִתְחַזֵּק בִּכְבוֹד אָבִיךָ   וְאַל־תַּעַזְבֵהוּ כָּל־יְמֵי חַיֶּיךָ׃

יג וְגַם אִם־יֶחְסַר מַדָּעוֹ עֲזוֹב־לוֹ   וְאַל־תַּכְלִים אוֹתוֹ כָּל־יְמֵי חַיָּיו׃

יד צִדְקַת־אָב לֹא תִמָּחֶה   וּתְמוּר חַטָּאת הִיא תִנָּטֵעַ׃

טו בְּיוֹם־צָרָה תִּזָּכֶר־לָךְ   כְּחֹם עַל־כְּפוֹר לְהַשְׁבִּית עֲוֹנֶיךָ׃

טז כִּי מֵזִיד בּוֹזֶה אָבִיו   וּמַכְעִיס בּוֹרְאוֹ מְקַלֵּל אִמּוֹ׃

יז בְּנִי בְּעָשְׁרְךָ הִתְהַלֵּךְ בַּעֲנָוָה   וְתֶאֱהַב מִנּוֹתֵן מַתָּנוֹת׃

ג. בפסוקים א׳—ט״ז מדובר על המדה הראשונה הנכללת ביראת שמים והיא מצות כיבוד אב ואם ומתן
א—ב שכרה של מצוה זו. — מ ש פ ט ־ א ב... ו מ ש פ ט ־ א ם. משפט כאן עינינו כענין של מצוה. —
ג—ד י כ פ ר ח ט א. אם חטא הרי הוא מכפר במצוה של קיום כיבוד אב. — ו כ ג ו נ ז ב א ו צ ר.
השוה, למשל, הלשון אבותי גנזו למטה ואני גנזתי למעלה (ב״ב י״א א׳). —
מ כ ב ד א מ ו. לשון זה הוא השריד ה ר א ש ו ן מן הנוסח העברי כ״י א. וביווני
כתוב: מֵנִיחַ (ἀναπάυσει) אמו, כלו׳ עושה נחת רוח לאמו. ללשון זה השוה השימוש
ז המאוחר, כגון שבת קנ״ב ב׳ תנוח דעתך שהנהת את דעתי. — רישא דפ״ז נמצא בכ״י
ח יוונים אחדים. — בפ״ח מתחיל הכ״י א של הנוסח העברי על הסדר. — ע ב ו ר = בעבור
ט שבלשון המקרא. — ת י ס ד ש ר ש. החזק את השרש. ביווני בדרך פירוש: תקיים
יא בתי הבנים. — ת נ ת ש נ ט ע. תעקור השרש. — ו מ ר ב ה ח ט א. הוטא חטא גדול. —
יב מ ק ל ל. עינינו כמו מַקְלֶה (= בוזה, ע׳ פט״ז), מקל בכבודה. — ו א ל ת ע ז ב ה ו. ביווני
יג במסר: ואל־תעצבהו (בצד״י). — ו א ם ־ י ח ס ר מ ד ע ו. וגם אם יצא מדעתו מהמת זקנה. —
יד ע ז ו ב ־ ל ו. עזבהו לנפשו. - צ ד ק ת ־ א ב. צדקה שעושין לאב (הסמיכות היא על דרך
ישע׳ נ״ה ג׳ חסדי דוד, יואל ד׳ י״ט חמס בני יהודה). וצדקה כאן במובן עזרה,
סיוע (ביווני: ἐλεημοσύνη). — ו ת מ ו ר... צדקת אבתנטע (כלו׳ תעמוד ותתקיים)
במקום החטא, וכמו שהוא הולך ומפרש. — ת נ ט ע. כך בגליון (במקום תנתע שבפנים). —
טו כ ה ם ע ל ־ כ פ ו ר. כחום השמש שהוא ממיס כפור כך צדקתך תבטל את עוניך. —
טז מ ז י ד ‖ מכעיס בוראו, וכן מסרוהו היווני (ὡς βλάσφημος) והסורי (מגדף). — מ ק ל ל

כ״י א יח מְעַט נַפְשְׁךָ מִכָּל־גְּדוּלַּת עוֹלָם   וְלִפְנֵי אֵל תִּמְצָא רַחֲמִים׃

יט—כ כִּי רַבִּים רַחֲמֵי אֱלֹהִים   וְלַעֲנָוִים יְגַלֶּה סוֹדוֹ׃

כא פְּלָאוֹת מִמְּךָ אַל־תִּדְרוֹשׁ   וּמְכוּסֶּה מִמְּךָ אַל־תַּחְקוֹר׃

כב בַּמֶּה שֶׁהֻרְשֵׁיתָ הִתְבּוֹנָן   וְאֵין לְךָ עֵסֶק בַּנִּסְתָּרוֹת׃

כג וּבְיוֹתֵר מִמְּךָ אַל־תֵּמַר   כִּי רַב מִמְּךָ הָרְאֵיתָ׃

כד כִּי רַבִּים עֶשְׁתּוֹנֵי בְנֵי אָדָם   וְדִמְיוֹנוֹת רָעוֹת מַתְעוֹת׃

כו לֵב כָּבֵד תִּבְאַשׁ אַחֲרִיתוֹ   וְאוֹהֵב טוֹבוֹת יִנְהַג בָּהֶם׃

כז לֵב כָּבֵד יִרְבּוּ מַכְאוֹבָיו   וּמִתְחוֹלֵל מוֹסִיף עָוֹן עַל־עָוֹן׃

כה בְּאֵין אִישׁוֹן יֶחְסַר אוֹר   וּבְאֵין דַּעַת תֶּחְסַר חָכְמָה׃

כח אַל־תָּרוּץ לְרַפְּאוֹת מַכַּת־לֵץ   כִּי אֵין לָהּ רְפוּאָה

כִּי מִמַּטַּע רָע נִטְעוֹ   [וּמִ — — —]׃

כט לֵב חָכָם יָבִין מְשְׁלֵי חֲכָמִים   וְאֹזֶן מַקְשֶׁבֶת לַחָכְמָה תִּשְׂמָח׃

ל אֵשׁ לוֹהֶטֶת יְכַבּוּ מָיִם   כֵּן צְדָקָה תְּכַפֵּר חַטָּאת׃

לא פּוֹעֵל טוֹב יִקְרָאֶנּוּ בִדְרָכָיו   וּבְעֵת מוֹטוֹ יִמְצָא מִשְׁעָן׃

יז ‖ בוזה, — מ נ ו ת ן מ ת נ ו ת. מאדם עשיר שאוהבים אותו בעד מתנותיו: עשיר ענות
יח אהוב על הבריות מעשיר נותן מתנות. — מ ע ט נ פ ש ך. הוצא עצמך (השוה השימוש
של מְעַט=הוציא מן הכלל, בניגוד לְרַבָּה, בספרות התנאים, ע׳ באכיר Exeget. Termin.
כ 109 , I). — ג ד ו ל ת ע ו ל ם. גאוה, והוא ניגוד לענוה שבפסוק הקודם. —
י ג ל ה ס ו ד ו. לשון של נטית חסד ומתן רחמים מגבוה (השוה איוב כ״ט ד׳
כא—כב בסוד אלוה עלי אהלי). — ב׳ הפסוקים כ״א—כ״ב מובאים בירושלמי חגיגה (ע״ז עמוד ג׳
והשוה ב״ר תיאודור 58): ר׳ לעזר בשם בר סירה, פליאה ממך מה תדע עמוקה משאול
מה תחקור במה שהורשיתה התבונן אין לך עסק בנסתרות (והשוה בבלי חגיגה י״ג א׳.
ורס״ג בס׳ הגלוי, הוצ׳ הרכבי קע״ח, מביא בנוסח הקרוב אל הנוסח שלנו: בְּמֻפְלָא
ממך אל־תדרש במכוסה ממך אל־תחקר באשר הֻרְשֵׁיתָה התבונן לא יש לך עסק בנסתרות.
ויש להעיר שרס״ג העתיק — כנראה — מתוך ספר, ורז״ל הביאו בעל פה). — מחאה נגד
כג תלמוד תורה על דרך נסתר. — ו ב י ו ת ר מ מ ך. מה שאינו לפי מעלתך. — א ל ־ ת מ ר.
לשון מרד והתפרצות (השוה תהל׳ ק״ז י״א המרו אמרי אל). — כ י ר ב מ מ ך. בלאו הכי כבר
כו הראוך יותר מדאי. — ל ב כ ב ד. בדמיונות רעות מתעות (שבסוף הפסוק הקודם). —
ת ב א ש א ח ר י ת ו, כלו׳ תהיה רעה, שהקרקע יתמוטט תחתיו והוא יאוכזב. — ו א ו ה ב
ט ו ב ו ת. ולב אוהב דברים טובים ואינו מטריד עצמו באותן הדמיונות. — י נ ה ג ב ה ם.
כז ילך בדרכם ואחריתו טובה. — ו מ ת ח ו ל ל. מקביל אל לב כבד. השוה ירמ׳ כ״ג י״ט
כה ואיוב ט״ו כ׳. — א י ש ו ן. תפוח שבעין. — הדעת לגבי חכמה היא כאישון לעין. —
כח השוה מבחר הפנינים (שער הורות דרך ישרה): השוטה אין לו רפואה והוא מדוה שאין לו
תקנה. — לסגנון ולרעיון שבסוף פכ״ח השוה דב׳ ל״ב ל״ב כי מגפן סדם גפנם
כט ומשדמת עמרה. — ל ב ח כ ם... ניגוד למכת לץ (שבפסוק הקודם): ללב חכם יש
ל רפואה — משלי חכמים. — צ ד ק ה. כאן: נדבה לעניים (היווני: ἐλεημοσύνη). —
לא י ק ר א נ ו. הטוב שעשה יפגשהו בדרכיו. — ו ב ע ת מ ו ט ו. אם יתמוטט לנפול יחזיקו בו אחרים. —

כ״י א ד	בְּנִי אַל־תַּלְעֵג לְחַיֵּי עָנִי	וְאַל־תַּדְאִיב נֶפֶשׁ עָנִי וּמַר־נֶפֶשׁ דּוֹוֶה׃
ב	נֶפֶשׁ חֲסֵרָה אַל־תָּפוּחַ	וְאַל־תִּתְעַלַּם מִמְּדֻכְדָּךְ נָפֶשׁ׃
ג	אַל־תַּחְמִיר מְעֵי דָךְ	וְקֶרֶב עָנִי אַל־תַּכְאִיב׃
ד	אַל־תִּמְנַע מַתָּן מִמִּסְכֵּינֶךָ	וְלֹא תִבְזֶה שְׁאוּלוֹת דָּל׃
ה	[אַל־ — — —]	וְלֹא תִתֶּן־לוֹ מָקוֹם לְקַלְּלָךְ׃
ו	צוֹעֵק מַר־רוּחַ בִּכְאֵב נַפְשׁוֹ	וּבְקוֹל צַעֲקָתוֹ יִשְׁמַע צוּרוֹ׃
ז	הַאֲהֵב לְנַפְשְׁךָ לְעֵדָה	וּלְשִׁלְטוֹן־עִיר הַכְאֵף רֹאשׁ׃
ח	הַט לְעָנִי אָזְנֶךָ	וַהֲשִׁיבֵהוּ שָׁלוֹם בַּעֲנָוָה׃
ט	הוֹשַׁע מוּצָק מִמְּצִיקָיו	וְאַל־תָּקוּץ רוּחֲךָ בְּמִשְׁפַּט יוֹשֶׁר׃
י	הֱיֵה כְאָב לִיתוֹמִים	וְתַמּוּר בַּעַל לְאַלְמָנוֹת׃
	וְאֵל יִקְרָאֲךָ בֵּן	וִיחָנְךָ וְיַצִּילְךָ מִשָּׁחַת׃
יא	חָכְמוֹת לִמְּדָה בָנֶיהָ	וַתָּעִיד לְכָל־מְבִינִים בָּהּ׃
יב	אֹהֲבֶיהָ אָהֲבוּ חַיִּים	וּמְבַקְשֶׁיהָ יָפִיקוּ רָצוֹן מֵיְיָ׃
יג	וְתֹמְכֶיהָ יִמְצְאוּ כָבוֹד מֵיְיָ	וְיַחֲנוּ בְּבִרְכַּת יְיָ׃
יד	מְשָׁרְתֵי קֹדֶשׁ מְשָׁרְתֶיהָ	ואלהו במא ויהא׃
טו	שׁוֹמֵעַ לִי יִשְׁפֹּט אֱמֶת	וּמַאֲזִין לִי יַחֲן בְּחַדְרֵי מִבָּיִת׃
יז	כִּי בְהִתְנַכֵּר אֵלֵךְ עִמּוֹ	וּלְפָנִים יִבְחָרֶנּוּ בְנִסְיוֹנוֹת׃

ד א תלעג. מן התקבלת של תדאיב נראה שכוונתו ללעג הממרר חייו של עני. – ביווני
ב וסורי: ואל־תדאיב עיני מר־נפש. ונראה שנפש ראשון מיותר. – נפש חסירה. אביון.
וביווני: נפש רעבה. – אל־תפוח. לשון הכאבה (ביווני μή λυπήσῃ) וגרימת צער. השוה
תהל׳ י׳ ה׳ יפיח בהם, איוב י״א כ׳ מפח נפש. ובלשון מאוחרת: הלך לביתו בפחי נפש
ג (בבלי שבת קכ״ז ב׳). – תחמיר ‖ תכאיב. השוה איכה א׳ כ׳ ל״ב י״א מעי חמרמרו. –
ד—ו שאולות. שְׁאוּלָה=שְׁאֵלָה (=בקשה) במקרא.– המרובעים שבע״פ הוספתי מסברה.– צורו. אלהיו
ז שהוא מגן עליו כצור (ביווני מסר: יוצרו — ὁ ποιήσας αὐτόν). – האהב לנפשך
לעדה. למ״ד ראשונה לאקוזאטיבוס ושניה לדטיבוס: עשה את נפשך אהובה על העדה. –
ט—יא הכאף. כוף=כאף=כפף. – פסוק ט׳ מתכוון למי שיושב על המשפט. – חכמות. בצורת הריבוי
ליחיד על דרך משלי א׳ כ׳ (ע״ש בפירוש של כהנא), ועוד. – ותעיד. העידה להם את
הדברים שבפי״ב – י״ד (וכל זה בהשפעת כמה פסוקים מס׳ משלי, כגון ח׳ ל״ה—ל״ו,
יד ג׳ י״ח וט״ז, ועוד). – ואלהו במא ויהא. לפי ההמשך היו צריכים להיות כאן דברים
מקבילים או נמשכים אל רישא דקרא. מתוך עבודתו של המעתיק בכ״י זה, שהגיה ותיקן
בדיוק רב את העתקתו, נראה שלשון הכתוב כאן הוא נכון לפי הכ״י שמתוכו העתיק ושהוא
ידע את משמעותו, אע״פ שלנו הוא כדבר שאין לו שום מובן. ביווני כתוב: וְאֹהֲבֶיהָ יֶאֱהַב
יְיָ (καί τοὺς ἀγαπῶντας αὐτὴν ἀγαπᾷ ὁ κύριος), ובסורי: וְאָהֳלוֹ יֶאֱהַב אֵל (ובית משריה
יז רחם אלהא). – כי. מתן טעם זה מוכיח שהפסוקים מסורסים ושמעיקרם כך שיעורם: י״ט–י״ז–

כ״י א יח	וְעַד־עֵת יִמָּלֵא לִבּוֹ־בִי	אָשׁוּב אֲאַשְּׁרֶנּוּ וְגִלֵּיתִי־לוֹ מִסְתָּרַי׃
יט	אִם־יָסוּר וּנְטַשְׁתִּיהוּ	וְיִסַּרְתִּיהוּ בַּאֲסוּרִים׃
	אִם־יָסוּר מֵאַחֲרַי אַשְׁלִיכֶנּוּ	וְאַסְגִּירֶנּוּ לְשׁוֹדְדִים׃
כ]	בְּנִי עֵת הָמוֹן שְׁמֹר וּפְחַד מֵרָע	וְאַל־נַפְשְׁךָ אַל־תֵּבוֹשׁ׃
כא	כִּי יֵשׁ־בֹּשֶׁת מַשְּׂאַת עָוֹן	וְיֵשׁ בֹּשֶׁת כָּבוֹד וָחֵן׃
כב	אַל־תִּשָּׂא פָנֶיךָ אֶל־נַפְשֶׁךָ	וְאַל־תִּכָּשֵׁל לְמִכְשׁוֹלֶיךָ׃
כג	אַל־תִּמְנַע דָּבָר בְּעוֹלָם	אַל־תַּצְפִּין אֶת־חָכְמָתֶךָ׃
כד	כִּי בְאוֹמֶר נוֹדַעַת חָכְמָה	וּתְבוּנָה בְּמַעֲנֵה לָשׁוֹן׃
כה	אַל־תְּסָרֵב עִם־הָאֵל	וְאֶל־אֱלֹהִים הִיכָּנַע׃
כו	אַל־תֵּבוֹשׁ לָשׁוּב מֵעָוֹן	וְאַל־תַּעֲמוֹד לִפְנֵי שִׁבֹּלֶת׃
כז	אַל־תַּצַּע לְנָבָל נַפְשֶׁךָ	וְאַל־תִּמָּאֵן לִפְנֵי מוֹשְׁלִים׃
	אַל־תֵּשֵׁב עִם־שׁוֹפֵט עָוֶל	כִּי כַאֲשֶׁר בִּרְצוֹנוֹ תִשְׁפֹּט עִמּוֹ׃
כח	עַד־הַמָּוֶת הִיעָצֵה עַל־הַצֶּדֶק	וַיְיָ נִלְחַם לָךְ׃
	אַל־תִּקָּרֵא בַּעַל־שְׁתַּיִם	וְאֶל־לְשׁוֹנְךָ אַל־תְּרַגֵּל׃
כט	אַל־תְּהִי גַבְהָן בִּלְשׁוֹנֶךָ	וְרָפֵי וְרָשִׁישׁ בִּמְלַאכְתֶּךָ׃
ל	אַל־תְּהִי כְּכֶלֶב בְּבֵיתֶךָ	וּמוּזָר וּמִתְיָרֵא בִּמְלַאכְתֶּךָ׃

כ״י ג כג [— — —] [אַל־] תִּקְפּוֹץ אֶת־חָכְמָתֶךָ (ואח״כ בא פ״ל)׃

י״ח. — בהתנכר. כמו שנוהגים עם נכרי, כאילו לא היה כלל קודם לכן בהדרי מבית.—
יבחרנו. לשון בחינה (על דרך ישע׳ מ״ח י׳ בחרתיך בכור עני, משלי י׳ כ׳ כסף נבחר
יח ועוד), והנסתר חוזר אל ה׳ שהוא בעל החכמה. — וכשישוב אלי אשוב אף אני אליו. —
אאשרנו. אחזקנו (השוה ישע׳ א׳ י״ז אשרו חמוץ ועוד). — וגליתי לו מסתרי. אכניסנו
יט שוב לחדר, מבית. — ונטותיהו. כוונתו אטהו מלפני, ארחיקהו (‖ אשליכנו). — באסורים.
כ ביסורים. — עת המון. בשעה שתראה התרגשות המון, בשעת סכסוך ומבוכה במדינה. —
שמר. את נפשך. — אל־תבוש. אל תתבייש שאין אתה משתתף בהסתערות ההמון, ששתי
כא בושות יש, בושה רעה ובושה טובה, וזו טובה היא. — בשת. בכ״י: בֹּשֶׁאת. — משאת
כב עין. שהיא מעמיסה עין (השוה ויק׳ כ״ב ט״ז והשיאו אותם עון אשמה). — אין כאן משוא פנים
לנפשך כשהיא מפתה אותך להשתתף בהתרגשות ההמון שבבחינת מכשול הוא לך. — אל־
כג נפשך. כך מוגה בכ״י במקום הכתיב על. — אל תמנע דבר. אם יש לך דבר המתקבל
כה—כו על הדעת אל תמנעהו. — אל־תסרב. לשון התנגדות (ביווני ἀντίλεγε). — ואל תעמוד
כז לפני שבלת. לפני שטפו של עון הגורף כשבלת של נהר. — מצד אחד אל תמסור נפשך
כח לנבל להשמע לו ומצד שני אל תתנגד למושל. — היעצה. כך כתוב, והוא צווי נפעל מן
עצה. ולפי הענין כוונתו (ואולי כך מעיקרו, אם נמשיך מן עצא=התנגד בסורית): הֵעָצֵם
(=הִתְעַצֵּם). — בעל שתים. בעל לב ולב, המדבר אחד בפה ואחד בלב. — אל תרגל. השוה
כט תהל׳ ט״ו ג׳ לא רגל על־לשונו, לשון רכילות. — ורפי. וְרָפֶה. — ורשיש. לפי ההמשך ענינו
ל רשלן. — ככלב. וכן בסורי. אבל ביווני (כמו בכ״י ג): כאריה. והשוה בבלי גטין ו׳ ב׳ לעולם אל

כ״י א

לא אַל־תְּהִי יָדְךָ פְּתוּחָה לָקַחַת   וּקְפוּצָה בְּתוֹךְ־מַתָּן׃
ה אַל־תִּשָּׁעֵן עַל־חֵילֶךָ   וְאַל־תֹּאמַר יֶשׁ־לְאֵל יָדִי׃
אַל־תִּשָּׁעֵן עַל־כֹּחֲךָ   לָלֶכֶת אַחַר תַּאֲוַת נַפְשְׁךָ׃
ב אַל־תֵּלֵךְ אַחֲרֵי לִבְּךָ וְעֵינֶיךָ   לָלֶכֶת בַּחֲמוּדוֹת רָעָה׃
ג אַל־תֹּאמַר מִי־יוּכַל כֹּחוֹ   כִּי יְיָ מְבַקֵּשׁ נִרְדָּפִים׃
ד אַל־תֹּאמַר חָטָאתִי וּמַה־יֵּעָשֶׂה לִּי מְאוּמָה   כִּי אֵל אֶרֶךְ אַפַּיִם הוּא׃
אַל־תֹּאמַר רַחוּם יְיָ   וְכָל־עֲוֹנוֹתַי יִמְחֶה׃
ה אֶל־סְלִיחָה אַל־תִּבְטַח   לְהוֹסִיף עָוֹן עַל־עָוֹן׃
ו וְאָמַרְתָּ רַחֲמָיו רַבִּים   לְרוֹב עֲוֹנוֹתַי יִסְלָח׃
כִּי רַחֲמִים וְאַף עִמּוֹ   וְאֶל־רְשָׁעִים יָנוּחַ רָגְזוֹ׃
ז אַל־תְּאַחֵר לָשׁוּב אֵלָיו   וְאַל־תִּתְעַבֵּר מִיּוֹם אֶל־יוֹם׃
כִּי פִתְאֹם יֵצֵא זַעְמוֹ   וּבְיוֹם נָקָם תִּסָּפֶה׃
ח אַל־תִּבְטַח עַל־נִכְסֵי שָׁקֶר   כִּי לֹא יוֹעִילוּ בְּיוֹם עֶבְרָה׃
ט אַל־תִּהְיֶה זוֹרֶה לְכָל־רוּחַ   וּפוֹנֶה דֶרֶךְ שִׁבּוֹלֶת׃

כ״י ג

ל אַל־תְּהִי כְּאַרְיֵה בְּבֵיתֶךָ   וּמִתְפַּחֵז בַּעֲבוֹדָתֶךָ׃
לא אַל־תְּהִי יָדְךָ מוּשֶׁטֶת לָשֵׂאת   וּבְעֵת הָשֵׁב קְפוּדָה׃
ה ד אַל־תֹּאמַר חָטָאתִי וּמַה־יִּהְיֶה לוֹ   כִּי יְיָ אֶרֶךְ אַפַּיִם הוּא׃
ה אֶל־סְלִיחָה אַל־תִּבְטַח   לְהוֹסִיף עָוֹן עַל־עָוֹן׃
ו וְאָמַרְתָּ רַבִּים רַחֲמָיו   לְרוֹב עֲוֹנוֹתַי יִסְלָח׃
כִּי רַחֲמִים וְאַף עִמּוֹ   וְעַל־רְשָׁעִים יָנִיחַ רָגְזוֹ׃
ז אַל־תְּאַחֵר לָשׁוּב אֵלָיו   וְאַל־תִּתְעַבֵּר מִיּוֹם לְיוֹם׃
כִּי פִתְאֹם יֵצֵא זַעְמוֹ   וּבְעֵת נָקָם תִּסָּפֶה׃

יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו. = בפסוקים כ״ט–ל׳ רישא כנגד בני הבית נאמרה וסיפא כנגד העבדים. —

ג מי יוכל כחו. מי יוכל בכחו לעמוד נגדי. וביווני וסורי: כחי (ביו״ד), כלו׳ איש לא ינצח את כחי. — יי מבקש נרדפים. פסוק הוא בקהל׳ ג׳ ט״ו אלהים יבקש את הנרדף. —
ד ומה־יעשה. ולא יעשה (לענין מה=לא השוה מל״א י״ב ט״ז מה־לנו חלק בדוד ולא־נחלה בבן־ישי, ועוד). — השוה בבלי חגיגה ט״ז א׳: אם יאמר לך יצר הרע חטוא והקב״ה מוחל
ה–ו אל תאמן. — הפסוקים ה׳–ו׳ מובאים ע״י רס״ג (ס׳ הגלוי קע״ו) בנוסח שלנו. —
ז תתעבר. לשון התעכבות (|| תאחר). השוה משלי י״ד ט״ז חכם ירא וסר מרע וכסיל מתעבר
ח–ט ובוטח. — נכסי שקר. נכסים שנעשו בשקר, בעולה. — זורה. את גרנך, וכוונתו: אל

כ״י א

י הֱוֵה סָמוּךְ עַל־דַּעְתֶּךָ   וְאֶחָד יְהִי דְבָרְךָ׃
יא הֱוֵה מְמַהֵר לְהַאֲזִין   וּבְאֹרֶךְ רוּחַ הָשֵׁב פִּתְגָם׃
יב אִם־יֵשׁ אִתְּךָ עֲנֵה רֵעֶךָ   וְאִם־אַיִן יָדְךָ עַל־פִּיךָ׃
יג כָּבוֹד וְקָלוֹן בְּיַד־בּוֹטֵא   וּלְשׁוֹן אָדָם מַפַּלְתּוֹ׃
יד אַל־תִּקָּרֵא בַעַל־שְׁתַּיִם   וּבִלְשׁוֹנְךָ אַל־תְּרַגֵּל רָע׃
כִּי עַל־גַּנָּב נִבְרְאָה בֹשֶׁת   חֶרְפָּה רֵעֵהוּ בַּעַל־שְׁתָּיִם׃
טו מְעַט וְהַרְבֵּה אַל־תַּשְׁחֵת   וְתַחַת אוֹהֵב אַל־תְּהִי שׂוֹנֵא׃
שֵׁם רַע וְקָלוֹן תּוֹרִישׁ חֶרְפָּה   כֵּן אִישׁ רַע בַּעַל־שְׁתָּיִם׃
ו ב אַל־תִּפּוֹל בְּיַד־נַפְשְׁךָ   וְתַעֲבֶה חֵילְךָ עָלֶיךָ׃
ג עָלֶיךָ תֹּאכַל וּפִרְיְךָ תְּשָׁרֵשׁ   וְהֱנִיחַתְךָ כְּעֵץ יָבֵשׁ׃
ד כִּי נֶפֶשׁ עַזָּה תְּשַׁחֵת בְּעָלֶיהָ   וְשִׂמְחַת שׂוֹנֵא תַּשִּׂיגֵם׃
ה חֵיךְ עָרֵב יַרְבֶּה אוֹהֵב   וְשִׂפְתֵי־חֵן שׁוֹאֲלֵי שָׁלוֹם׃
ו אַנְשֵׁי שְׁלוֹמְךָ יִהְיוּ רַבִּים   וּבַעַל־סוֹדְךָ אֶחָד מֵאָלֶף׃
ז קָנִיתָ אוֹהֵב בְּנִסָּיוֹן קְנֵהוּ   וְאַל־תְּמַהֵר לִבְטֹחַ עָלָיו׃

כ״י ג

ט אַל־תְּהִי זוֹרֶה לְכָל־רוּחַ   וְאַל־תֵּלֵךְ לְכָל־שְׁבִיל׃
י הֱוֵה סָמוּךְ עַל־דְּבָרְךָ   וְאַחַר יִהְיֶה דְבָרֶיךָ׃
יא הֱוֵה נָכוֹן בִּשְׁמוּעָה טוֹבָה   וּבְאֹרֶךְ עֲנֵה תַּעֲנֶה נְכוֹנָה׃
יב אִם־יֵשׁ אִתְּךָ עֲנֵה רֵיעֶיךָ   וְאִם־אַיִן שִׂים יָדְךָ עַל־פִּיךָ׃
יג כָּבוֹד וְקָלוֹן בְּיַד־בּוֹטֶה   וּלְשׁוֹן אָדָם מַפִּלִיטוֹ׃
ו ה חֵיךְ יִטְעַם מַטְעַמֵּי זֶבֶד   [— — —]

י תהא מתפזר לכל רוח. — שבולת. ביווני וסורי (כמו בכ״י ג): שביל. — עליך להתרכז ולהחזיק בדעתך. — ביד. ביוד כתיב. — בוטא. מדבר. — מפלתו. כאן לגנאי, ובכ״י ג
יג לשבח: מפליטו. — בעל־שתים. בעל שתי לשונות: אחת טובה בפניו ואחת רעה שלא
יד בפניו. — רע. אין ביווני וסורי, וכן לעיל ד׳ כ״ח ואף בתהל׳ ט״ו ג׳ לא רגל על־לשונו. — כי על־גנב... הבושת קיימת בעולם בשביל הגנב, ועוד יותר: הוא החרפה גופה! — בעל־שתים הוא אצלו בבחינת גנב, שהוא גונב דעת חברו. — על האדם להיות בעל לשון אחת
טו ועריבה דוקא (השוה ו פסוק ה׳). — מעט והרבה. במעט או ברב. — אל־תשחת. אל תקלל לאיש בלשונך. — חרפה. שהבריות מחרפין אותו. —

ג ב ביד־נפשך. ביד יצרך. — ותעבה. צווי: עליך לתעב את יצרך הנחפז עליך
ו–ד בחיל. — תאכל. נפשך, כלו׳ תאותך, תכלה בך הכל, למן העלים ועד הפרי. — נפש עזה. כלפי היצר המתחצף על בעליו הוא מדבר. — רישא דקרא נמצא עוד לקמן י״ט ב׳. —
ה–ז שואלו שלום. הפונה אליו בדרישת שלום הוא פונה. — לפ״ו השוה רס״ג (שם קע״ח, וכן בבלי יבמות ס״ג ב׳): רבים יהיו אנשי שלומיך גלה סודך לאחד מני אלף. — בנסיון.

כ״י א

ח כִּי יֶשׁ־אוֹהֵב כְּפִי־עֵת　　וְאַל־יַעֲמוֹד בְּיוֹם צָרָה׃
ט יֶשׁ־אוֹהֵב נֶהְפָּךְ לְשׂנֵא　　וְאֶת־רִיב חֶרְפָּתְךָ יַחְשׂוֹף׃
י יֶשׁ־אוֹהֵב חֲבֵר־שֻׁלְחָן　　וְלֹא יִמָּצֵא בְּיוֹם רָעָה׃
יא בְּטוֹבָתְךָ הוּא כָמוֹךָ　　וּבְרָעָתְךָ יִתְנַדֶּה מִמֶּךָּ׃
יב אִם־תַּשִּׂיגְךָ רָעָה יֵהָפֶךְ־בָּךְ　　וּמִפָּנֶיךָ יִסָּתֵר׃
יג מִשּׂנְאֶיךָ הִבָּדֵל　　וּמֵאֹהֲבֶיךָ הִשָּׁמֵר׃
יד אוֹהֵב אֱמוּנָה אוֹהֵב־תַּקּוֹף　　וּמוֹצְאוֹ מָצָא הוֹן׃
טו לְאוֹהֵב אֱמוּנָה אֵין מְחִיר　　וְאֵין מִשְׁקָל לְטוֹבָתוֹ׃
טז צְרוֹר חַיִּים אוֹהֵב אֱמוּנָה　　יְרֵא־אֵל יַשִּׂיגֵם׃
יז כִּי כָמוֹהוּ כֵּן רֵעֵהוּ　　וּכְשְׁמוֹ כֵּן מַעֲשָׂיו׃
יט כַּחוֹרֵשׁ וְכַקּוֹצֵר קְרַב אֵלֶיהָ　　וְקַוֵּה לְרֹב תְּבוּאָתָהּ׃
כִּי בַעֲבֹדָתָהּ מְעַט תַּעֲבוֹד　　וּלְמָחָר תֹּאכַל פִּרְיָהּ׃
כ עֲקוּבָּה הִיא לֶאֱוִיל　　וְלֹא יְכַלְכְּלֶנָּה חֲסַר־לֵב׃
כא כְּאֶבֶן מַשָּׂא תִּהְיֶה עָלָיו　　וְלֹא יְאַחֵר לְהַשְׁלִיכָהּ׃
כב כִּי הַמּוּסָר כִּשְׁמָהּ כֶּן־הִיא　　וְלֹא לְרַבִּים הִיא נְכוֹחָה׃
כְּלִי־יוֹצֵר לְבַעַר כִּבְשָׁן　　וְכָמֹהוּ אִישׁ עַל־חֶשְׁבּוֹנוֹ׃

כ״י ג

יח [בְּנִי בִנְעוּרֶיךָ קַח מוּסָר]　　[וְעַד־שֵׂיבָה] תַּשִּׂיג חָכְמָה׃
יט כמו בכ״י א׃

בניסון כתיב. — ואל־תמהר. בלי נסיון. — השוה רס״ג (שם, קע״ח): קנית אוהב במסה
ח קנהו ואל תמהר לבטח עליו, יש אוהב כפי עת ולא יעמד ביום צרה. — כפי־עת. כפי
ט העת הטובה. — ואת־ריב חרפתך יחשוף. הוא יחשוף (=יגלה) סודך שיגרום לך
י–יא ריב של חרפה. — חבר שלחן. חבר של סעודה, לאכול על שלחנך. — יתנדה. יתרחק. —
יב יהפך־בך. יהיה נגדך (השוה איוב י״ט י״ט). — יסתר. שלא תמצאהו בשעת הדחק. —
יג–יד לפי״ג השוה רס״ג (שם קע״ח): משנאיך הבדל ומאוהביך הזהר. — אוהב אמונה. אוהב
טז נאמן (וכן בפט״ו–ט״ז). — אוהב־תקוף. אוהב של תקף, אוהב חזק. — צרור חיים.
צרור מלא חיים וגורם חיים. — ישיגם. איני יודע אם הכנוי חוזר אל החיים שבצרורו של
יז אוהב אמונה, או כוונתו לאוהבים נאמנים גופם. — ירא אל מעשיו הם כשמו ורעיו כמותו. —
יח פסוק י״ח אינו בכ״י א, אבל היה בכ״י ג ונשתיירו הימנו שתי התיבות האחרונות והחסר
יט נתמלא (במרובעים) מתוך היווני. — כחורש וכקוצר. שהם מקוים לקבל תבואתם לאחר
כ זמן. — בעבדתה. בעבודה שבשדה החכמה. — ביווני ובסורי יש בראש פ״כ מלת הקריאה
מה. — עקובה. עקומה. קשה לאויל ההליכה בשדה החכמה. — יכלכלנה. יפרנסנה, ישא
כא–כב אותה. — כאבן משא. שהיא מעמסה לנושאיה. — המוסר. קורא הוא בשם המוסר (משום
שהוא צריך למליצה: כשמה כן הוא) וחושב על החכמה, ומכאן הכינויים בלשון נקבה. —
כשמה כן היא. מוסר שמו והוא שם אסורים על בעליו. — נכוחה. — כך כתוב, ומנוקד

כ״י א

עַל־עֲבֹדַת עֵץ יְהִי פֶּרִי　　כֵּן חֶשְׁבּוֹן עַל־יֵצֶר אֶחָד׃
כה הַט שִׁכְמְךָ וְשָׂאֶהָ　　וְאַל־תָּקֹץ בְּתַחְבּוּלֹתֶיהָ׃
כז דְּרֹשׁ וַחֲקֹר בַּקֵּשׁ וּמְצָא　　וְהֶחֱזַקְתָּהּ וְאַל־תַּרְפֶּהָ׃
כח כִּי לְאָחוֹר תִּמְצָא מְנוּחָתָהּ　　וְנֶהְפַּךְ לְךָ לְתַעֲנוּג׃
כט וְהָיְתָה לְךָ רִשְׁתָּהּ מְכוֹן־עֹז　　וַחֲבָלֶיהָ בִּגְדֵי כֶתֶם׃
ל עֲלֵי־זָהָב עוּלָּהּ　　וּמוֹסְרֹתֶיהָ פְּתִיל תְּכֵלֶת׃
לא בִּגְדֵי כָבוֹד תִּלְבָּשֶׁנָּה　　וַעֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת תַּעַטְרֶנָּה׃
לב אִם־תַּחְפּוֹץ בְּנִי תִּתְחַכֵּם　　וְאִם־תָּשִׂים לִבְּךָ תַּעֲרֹם׃
לג אִם־תֹּאבֶה לִשְׁמֹעַ　　וְתַט אָזְנְךָ תִּוָּסֵר׃
לה כָּל־שִׂיחָה חֲפוֹץ לִשְׁמֹעַ　　וּמְשַׁל בִּינָה אַל־יֵצְאֶךָּ׃
לו רְאֵה מַה־יָּבִין וְשַׁחֲרֵהוּ　　וְתִשְׁחוֹק בְּסִפּוֹ רַגְלֶךָ׃
לז וְהִתְבּוֹנַנְתָּ בְּיִרְאַת עֶלְיוֹן　　וּבְמִצְוָתוֹ וֶהְגֵה תָמִיד׃
וְהוּא יָבִין לִבֶּךָ　　וַאֲשֶׁר אִוִּיתָה יְחַכְּמֶךָּ׃
ז אַל־תַּעַשׂ לְךָ רָעָה　　וְאַל־יַשִּׂיגְךָ רָעָה׃
ב הַרְחֵק מֵעָוֹן　　וְיֵט מִמֶּךָּ׃
ג אַל־תֶּרַע חֲרוּשֵׁי עַל־אָח　　פֶּן־תִּקְצְרֵהוּ שִׁבְעָתָיִם׃

כ״י ג

כח כִּי לְאָחוֹר תִּמְצָא מְנוּחָתָהּ　　וְתֵהָפֵךְ לְךָ לְתַעֲנוּג׃
(ואח״כ בא
לה כמו בכ״י א):
ז א אַל־תַּעַשׂ רָע　　[פֶּן־יַ]שִּׂיגְךָ רָע׃
ב רַחַק מֵעָוֹן　　[וְיֵט] מִמֶּךָּ׃

נְכֹוחה. נכוחה כאן=יְשָׁרָה (השוה משלי ח׳ ט׳ כלם נכחים ‖ וישרים), בניגוד לעקובה (שבפ״כ). —
כה שורות ב׳–ג׳ מפריעות כאן את ההמשך והן דומות בתכנן לכ״ז ה׳–ו׳. — בתחבולתיה.
כח בעצותיה. — לאחור. באחריתה (וכן ביווני: ἐπ' ἐσχάτων). — מנוחתה. בלי מפיק בה״א,
לב והיא צורה מוארכה מן מנוחה. — תתחכם. תחכם, תהיה חכם (‖ תערים), וההתפעל הוא על
לג דרך הארמית. — תובא=תאבה. הכתיב כמו במשלי א׳ י׳, אלא עוד הטעים וכתבהו מלא ו״ו. —
לה תוסר. תקבל מוסר. — אל־יצאך. אל יהא נשמט ממך (השוה בראש׳ מ״ד ד׳ הם יצאו את־
לו העיר, ירמ׳ י׳ כ׳ בני יצאני ואינם). — ראה מה־יבין. מה היא הבינה שמנחיל המשל או
בעל המשל (שבסוף הכתוב הקודם). הסורי: מי־יבין, וביווני: אם תראה נבון. — ותשחוק
בסיפו רגלך. רגלך תהא שוחקת (השוה איוב י״ד י״ט אבנים שחקו מים) ודשה את
אסקופתו. —
ז ג אל־תרע חרושי על־אח. פסוק קשה. ונראית כוונתו: אל תהא חורש (לשון
מחשבה, הן לרע והן לטוב — ע׳ משלי י״ד כ״ב — ולפיכך הוסיף כאן הפעל תרע) רעה

כ״י א

ד אַל־תְּבַקֵּשׁ מֵאֵל מֶמְשָׁלֶת — וְכֵן מִמֶּלֶךְ מוֹשַׁב כָּבוֹד׃
ה אַל־תִּצְטַדֵּק לִפְנֵי מֶלֶךְ — וּפְנֵי מֶלֶךְ אַל־תִּתְבּוֹנֵן׃
ו אַל־תְּבַקֵּשׁ לִהְיוֹת מוֹשֵׁל — אִם־אֵין לְךָ חַיִל לְהַשְׁבִּית זָדוֹן׃
פֶּן־תָּגוּר מִפְּנֵי נָדִיב — וְנָתַתָּה בֶצַע בְּתֻמֶּיךָ׃
ז אַל־תֶּרְשַׁעְךָ בַּעֲדַת שַׁעֲרֵי־אֵל — וְאַל־תַּפִּילְךָ בִּקְהִלָּה׃
ח אַל־תִּקְשׁוֹר לִשְׁנוֹת חֵט — כִּי בְאַחַת לֹא תִנָּקֶה׃
ט אַל־תָּאִיץ בְּצָבָא — מְלֶאכֶת עֲבוֹדָה הִיא [מֵ]אֵל נֶחֱלָקָה׃
י אַל־תִּתְקַצֵּר בִּתְפִלָּה — וּבִצְדָקָה אַל־תִּתְעַבָּר׃
יא אַל־תָּבֶז לֶאֱנוֹשׁ בְּמַר־רוּחַ — זְכֹר כִּי יֵשׁ מֵרִים וּמַשְׁפִּיל׃
יב אַל־תַּחֲרוֹשׁ חָמָס עַל־אָח — וְכֵן עַל־רֵעַ וְחָבֵר יַחְדָּו׃
יג אַל־תַּחְפֹּץ לְכַחֵשׁ עַל־כַּחַשׁ — כִּי תִקְוָתוֹ לֹא תִנְעָם׃
יד אַל־תָּסוּד בַּעֲדַת שָׂרִים — וְאַל־תִּישֶׁן דָּבָר בִּתְפִלָּה׃
טז אַל־תַּחְשׁוֹבְךָ בִּמְתֵי־עָם — זְכֹר עֶבְרוֹן לֹא יִתְעַבָּר׃

כ״י ג

ד אַל־תְּבַקֵּשׁ מֵאֵל [מֶמְ]שָׁלֶת — וְכֵן כְּמֶלֶךְ מוֹשַׁב [כָּבוֹד]׃
ו אַל־תְּבַקֵּשׁ לִהְיוֹת [—] — אִם אֵין לְךָ חַיִל לְהַשְׁבִּית זָדוֹן

(אח״כ בא פי״ז)

בלבך (השוה שם ו׳ י״ד בלבו חרש רע) על אחיך. והשוה לקמן (בפי״ב) אל־תחרש חמס על־אח. — פ ן ־ ת ק צ ר ה ו. את הרע שחרשת. תוך כדי דיבור הוא ממשיך דבריו מתוך המשמעות היסודית של הפעל חרש ומשתמש בפעל ק צ ר, על דרך איוב ד׳ ח׳ חרשי און
ה—ו וזרעי עמל יקצרהו. — א ל ־ ת ת ב ו נ ן. אל תשתדל להראות לו (ופני=ולפני) רוב תבונתך. — פ״ו הוא פתגם שהוציאהו מתוך המציאות הפוליטית שהיתה בימיו: אדם בקש להיות מושל ולא היה לו חיל ואף מתירא היה מפני שר (=נדיב) והוא שילם בעד תמימותו (=ונתת בצע בתמימיך). ועדיין אין אנו יודעים אופן התשלומים ההם היאך היה, אם הבצע הוא בצע כסף או תשלומי־נפש
ז היה שם. — ב ת מ י מ י ך. שם מופשט: תמימים=תֹּם (וכן היווני: ἐν εὐθύτητί σου). — ת ר ש י ע ך.
ח תעשה עצמך רשע (וכן בבינויים שבשאר הפעלים הבאים בהמשך זה). — ת ק ש ו ר. לשון מרידה (השוה מל״א י״ב כ״א ועוד). — ח ט=חטא. — כ י ב א ח ת... בחטא הראשון שעשית
טו לא תנקה ואתה בא להוסיף עליו. — א ל ־ ת א י ץ ב צ ב א. כוונתו: בצבא העבודה (כך הוא הלשון בבמד׳ ח׳ כ״ה) או בצבא העבדים (כך נראה מסוף הכתוב). — מ א ל. בכ״י: כאל (בכ״ף), וטעות
י דמינכר הוא. — א ל ת ת ק צ ר. תעשה עצמך קצרן, תקצר (השוה ו׳ ל״ב תתחכם). — ת ת ע ב ר.
יא לשון התעכבות ומניעה (השוה ה׳ ז׳). — לשיעור הכתוב ע׳ בפי״ד. — ב מ ר ־ ר ו ח. מר כאן שם
יג מופשט (השוה ש״א ט״ו ל״ב מר־המות): כשהאיש הוא במר־רוח, כלו׳ כשהוא מר־נפש. — ת ק ו ת ו.
יד אחריתו, סופו (השוה לקמן בפי״ז, איוב י״א כ׳ ותקותם מפח־נפש). — א ל ־ ת ס ו ד. ובהתפעל הוא משמש ביו״ד: הסתייד (ע׳ ח׳ י״ז, ט׳ ג׳ וי״ד). — ו א ל ת י ש ן ד ב ר ב ת פ ל ה. ברור שאין לו ענין לכאן והוא סוף פסוק י׳, ששיעורו כך היה: אל תתקצר בתפלה ואל־תישן דבר בתפלה
טז [— — —] ובצדקה אל־תתעבר. וכאן — בפי״ד — חסרה המחצית השניה. — ב מ ת י ־ ע ם.

כ״י א

יז מְאֹד מְאֹד הַשְׁפֵּיל גַּאֲוָה — כִּי תִקְוַת אֱנוֹשׁ רִמָּה׃
אַל־תָּאִיץ לֵאמֹר לְפֶרֶץ — גֹּל אֶל־אֵל וּרְצֵה דַרְכּוֹ׃
יח אַל־תָּמִיר אוֹהֵב בִּמְחִיר — וְאָח תָּלוּי בִּזְהַב אוֹפִיר׃
יט אַל־תִּמְאַס אִשָּׁה מַשְׂכָּלֶת — וְטוֹבַת־חֵן מִפְּנִינִים׃
כ אַל־תָּרַע בֶּאֱמֶת עוֹבֵד אֱמֶת — וְכֵן שׂוֹכֵר נוֹתֵן נַפְשׁוֹ׃
כא עֶבֶד מַשְׂכִּיל חַבֵּב כְּנַפְשֶׁ[ךָ] — אַל־תִּמְנַע מִמֶּנּוּ חֹפֶשׁ׃
כב בְּהֵמָה לְךָ רְאֵה עֵינֶיךָ — וְאִם־אֲמֻנָה הִיא הַעֲמִידֶהָ׃
כג בָּנִים לְךָ יַסֵּר אוֹתָם — וְשָׂא לָהֶם נָשִׁים בִּנְעוּרֵיהֶם׃
כד בָּנוֹת לְךָ נְצוֹר שְׁאֵרָם — וְאַל־תָּאִיר אֲלֵיהֶם פָּנִים׃
כה הוֹצֵא בַת וְיֵצֵא עֵסֶק — וְאֶל־נְבוֹן־גֶּבֶר חַבְּרֶהָ׃
כו אִשָּׁה לְךָ אַל־תְּתַעֲבֶהָ — וּשְׂנוּאָה אַל־תַּאֲמֶן בָּהּ׃
כט בְּכָל־לִבְּךָ פְּחַד אֵל — וְאֶת־כֹּהֲנָיו הַקְדִּישׁ׃
ל בְּכָל־מְאוֹדְךָ אֱהוֹב עוֹשֶׂךָ — וְאֶת־מְשָׁרְתָיו לֹא תַעֲזוֹב׃
לא כַּבֵּד אֵל וְהַדֵּר כֹּהֵן — וְתֵן־חֶלְקָם כַּאֲשֶׁר צֻוֵּיתָה׃

כ״י ג

יז מְאֹד מְאֹד הַשְׁפֵּל גַּאֲוָה — כִּי תִקְוַת אֱנוֹשׁ לְרִמָּה׃
כ אַל־תָּרַע עֶבֶד עוֹבֵד אֱמֶת — וְכֵן שָׂכִיר נוֹתֵן נַפְשׁוֹ׃
כב עֶבֶד מַשְׂכִּיל אֱהוֹב כְּנֶפֶשׁ — אַל־תִּמְנַע מִמֶּנּוּ חוֹפֶשׁ׃
כג בָּנִים לְךָ יַסֵּר אוֹתָם — וְשָׂא לָהֶם בִּנְעוּרֵיהֶם׃
כד בָּנִים לְךָ נְצוֹר שְׁאֵרָ[ם] — [וְאַל־]תָּאֵר לָהֶם פָּנִים׃
כה הוֹצִיא בַת וְיֵצֵא עֵסֶק — [וְאֶל־גֶּ]בֶר נָבוֹן זָבְדָהּ׃
אַל־ת...

כלו׳ בתוך המון העם אל תחשוב את עצמך, כי עברת (=עברון) העם לא תאחר מלהכרע ממך. —
יז ע ב ר ו ן (על משקל נסיון ו׳ ז׳, קצפון ל׳ כ״ג) =עברה, כעס. — א ל ־ ת א י ץ ל א מ ר ל פ ר ץ: מתפרש על פי פט״ו. — ל פ ר ץ. לשון התעשרות (השוה ברא׳ ל׳ מ״ג ויפרץ האיש מאד מאד). — רישא דפסוק זה מובא באבות ד׳ ז׳: מאד מאד הוי שפל רוח שתקות אנוש רמה ובן־אדם תולעה. —
יח—כ ו א ח ת ל ו י. שהוא תלוי ומקושר בך. — ו ט ו ב ת ־ ח ן. יקרה מפנינים. — ברישא דקרא כ׳ נכנסו ב׳ נוסחאות (השוה כ״י ג): עובד אמת=עובד באמת, ושיעורו: אל־תרע עובד אמת (או:
כב באמת). — נ ו ת ן נ פ ש ו. על אותו ענין ששכר ממך. — ר א ה ע י נ י ך. לשון השגחה וטיפול: הביטה עליה בעיניך. — א מ נ ה=אמונה, כלו׳ מחונכה, מלומדה. נראה שבבהמת רכיבה הכתוב
כג—כד מדבר. — ה ע מ י ד ה. קיים אותה אצלך. — ו ש א. וקח. — ש א ר ם. גופן. — ו א ל ־ ת א י ר א ל י ה ם
כה פ נ י ם. אל תהא מפנקן. — ה ו צ א ב ת. השיאה לאיש. — ו י צ א ע ס ק. תִּפָּטֵר מענין גדול. —
כו ח ב ר ה. כ״י ג: זבדה (=תן אותה למנה). — א ל ־ ת ת ע ב ה. אל תשנא אותה אבל אם כבר נעשית שנואה עליך אל תאמן בה. — א ל ־ ת ת א ח ר מ ב ו כ י ם. אל תתאחר מלהיות בין

כ״י א לֶחֶם אֲבָרִים וּתְרוּמַת [יָ]ד [זִבְחֵי] צֶדֶק וּתְרוּמַת קֹדֶשׁ:
לב וְגַם לְאֶבְיוֹן [הוֹשֵׁט] יָד לְמַעַן תְּשֻׁלַּם בִּרְכָתֶךָ:
לג תֵּן מַתָּן לִפְנֵי כָל־חָי וְגַם מִמֵּת אַל־תִּמְנַע חָסֶד:
לד אַל־תִּתְאַחֵר מִבּוֹכִים וְעִם־אֲבֵלִים הִתְאַבֵּל:
לה אַל־תִּשָּׂא לֵב מֵאוֹהֵב כִּי מִמֶּנּוּ תֵּאָהֵב:
לו בְּכָל־מַעֲשֶׂיךָ זְכוֹר אַחֲרִית וּלְעוֹלָם לֹא תַשְׁחִית:
ח אַל־תָּרִיב עִם־אִישׁ גָּדוֹל לָמָּה תָשׁוּב עַל־[יָ]דוֹ:
אַל־תָּרִיב עִם־קָשֶׁה מִ[מְּךָ] לָמָּה תִפּוֹל בְּיָדוֹ:
לו ק׳ ב אַל־תַּחֲרֹשׁ עַל־אִישׁ לֹא הוֹן פֶּן־יִשְׁקֹל מְחִירְךָ וְאָבַדְתָּ:
כִּי רַבִּים הִפְחִיז זָהָב [וְהָ]וֹן יַשְׁגֶּה לֶב־נְדִיבִים:
ג אַל־תִּינָץ עִם־אִישׁ לָשׁוֹן וְאַל־תִּתֵּן עַל־אֵשׁ עֵצִ[ים]:
ד אַל־תַּרְגִּיל עִם־אִישׁ אֱוִיל פֶּן יָבוּז לִנְדִיבִים:
ה אַל־תַּכְלִים אִישׁ שָׁב מִפֶּשַׁע זְכֹר כִּי כֻלָּנוּ חַיָּבִים:
ו אַל־תְּבַיֵּשׁ אֱנוֹ[שׁ יָ]שִׁישׁ כִּי נִמְנֶה מִזְּקֵנִים:
ז אַל־תִּתְהַלֵּל עַל־גֹּוֵעַ זְכֹר כֻּלָּנוּ נֶאֱסָפִים:
ח אַל־תִּטֹּשׁ שִׂיחַת חֲכָמִים וּבְחִידֹתֵיהֶם הִתְרַטֵּשׁ:
כִּי מִמֶּנּוּ תִלְמַד לֶקַח לְהִתְיַצֵּב לִפְנֵי שָׂרִים:
ט אַל־תִּמְאַס בִּשְׁמִיעַ[ת] שָׂבִים אֲשֶׁר שָׁמְעוּ מֵאֲבֹתָם:
כִּי מִמֶּנּוּ תִקַּח שֵׂכֶל בְּעֵת צֹ[רֶךְ] לְהָשִׁיב פִּתְגָּם:
י אַל־תַּצְלֶה בְּגַחֶלֶת רָשָׁע פֶּן־תִּבָּעֵר בִּשְׁבִיב אִשּׁוֹ:

לה הבוכים על המת. — תִּשָּׂא=תשה, תשכיח. אל תשכיח, אל תסיח דעתך מאוהב. —
ח א–ב תשוב על־ידו. הוא ישיבך אחורנית ולא יתן לך להתקדם. — אל־תחרש. מזמות.
לא. כך כתיב, ובגליון: לו ק׳. — ישקל מחירך. כשיוודעו לו מזמותיך יעלך על שיקול
דעתו וימצא שאין לך שום ערך, כדרך בעלי הון שאצלם הכל נשקל בכסף. — כי רבים...
לאנשים גדולים הפחיז הזהב, כלו׳ זהבם הביאם לידי פחזות וקלות בהערכת מחירם של
ג אחרים. — ישגה. יטה. — אל־תינץ. נפעל מן נצה, לשון ריב וקטטה. — איש לשון.
בעל לשון, קטטן. — ואל־תתן על־אש עצ[ים]. אל תוסיף עצים על מדורת הריב. —
ד תרגיל. תהא רגיל. אל תהא מצוי בחברתו של אויל, שחוסר המרחק בינו ובינך יביאהו
ה לבוז לך. — לפ״ה השוה משנה ב״מ ד׳ י׳: אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך
ו הראשונים. — איש שב מפשע. בעל תשובה. — נמנה מזקנים. יבא זמן שאנו ג״כ
ז–ח נהיה מן הזקנים. — נאספים. לשון מיתה (השוה ישע׳ נ״ז א׳ נאסף הצדיק). — התרטש
ט לשון התחבטות והתעסקות. — השוה בבלי סוכה כ״א ב׳ וע״ז י״ט ב׳ (וע׳ רש״י): אמר רב...
שאפילו שיחת חולין של תלמידי חכמים צריכה לימוד. — תקח שכל. לשון לֶקַח: תלמד
י שכל. — מתוך טובת הנאה שתהא לך הימנו תצא לך רעה גדולה שֶׁתִּשָּׂרֵף בשביב אשו. —

כ״י א יא אַל־תָּזוּחַ מִפְּנֵי לֵץ לְהוֹשִׁיבוֹ כְּאוֹרֵב לְפָנֶיךָ:
יב אַל־תַּלְוֶה אִישׁ חָזָק מִמְּךָ וְאִם־הִלְוִיתָ כְּמְאַבֵּד:
יג אַל־תַּעֲרֹב יָתֵר מִמְּךָ וְאִם־עָרַבְתָּ כִּמְשַׁלֵּם:
יד אַל־תִּשָּׁפֵט עִם־שׁוֹפֵט כִּי כִרְצוֹנוֹ יִשְׁ[פֹּט]:
טו עִם־אַכְזָרִי אַל־תֵּלֵךְ פֶּן־תַּכְבִּיד אֶת־רָעָתֶךָ:
כִּי הוּא נוֹכַח פָּנָיו יֵלֵךְ וּבְאִוַּלְתּוֹ תִסָּפֶה:
טז עִם־בַּעַל אַף אַל־תָּעִיז מֵצַח וְאַל־תִּרְכַּב עִמּוֹ בַּדָּרֶךְ:
כִּי קַל בְּעֵינָיו דָּמִים וּבְאֵין מַצִּיל יַשְׁחִיתֶךָ:
יז עִם־פּוֹתֶה אַל־תִּסְתַּיֵּיד כִּי לֹא יוּכַל לְכַסּוֹת סוֹדֶךָ:
יח לִפְנֵי זָר אַל־תַּעַשׂ רָז כִּי לֹא תֵדַע מַה־יֵּלֶד סֹפוֹ:
יט לְכָל־בָּשָׂר אַל־תְּגַל לִבֶּךָ וְאַל־תָּדִיחַ מֵעָלֶיךָ הַטּוֹבָה:
ט אַל־תְּקַנֵּא אֶת־אֵשֶׁת חֵיקֶךָ פֶּן־תְּלַמֵּד עָלֶיךָ רָעָה:
ב אַל־תְּקַנֵּא לְאִשָּׁה נַפְשֶׁךָ לְהַדְרִיכָהּ עַל־בָּמוֹתֶיךָ:
ג אַל־תִּקְרַב אֶל־אִשָּׁה זָרָה פֶּן־תִּפּוֹל בִּמְצוֹדֹתֶיהָ:
עִם־זוֹנָה אַל־תִּסְתַּיֵּיד פֶּן־תִּלָּכֵד בְּלִקּוֹתֶיהָ:
ד עִם־מְנַגִּינֹת אַל־תִּדְמוֹךְ פֶּן־יִשְׂרְפְךָ בְּפִיפִיּוֹתָם:
ה בִּבְתוּלָה אַל־תִּתְבּוֹנֵן פֶּן־תִּוָּקֵשׁ בְּעוֹנָשֶׁיהָ:
ו אַל־תִּתֵּן לְזוֹנָה נַפְשֶׁךָ פֶּן־תְּסוֹב אֶת־נַחֲלָתֶךָ:
ז לְהִתְנַבֵּל בְּמַרְאֵה עֵינֶיךָ וּלְשׁוֹמֵם אַחַר בֵּיתָהּ:
ח הַעֲלֵים עַיִן מֵאֵשֶׁת־חֵן וְאַל־תַּבִּיט אֶל־יֳפִי לֹא־לָךְ:

יא לסגנון ההבעה השוה אבות ב׳ י׳: והוה זהיר בגחלתן שלא תכוה. — תזוח. כמו תזוע, לשון
יב נסיגה (כן נראה מן מפני שלאחריו). — כמאבד. את מעותיו, שיקשה עליך לתבוע הימנו. —
יג–טו יתר ממך ‖ חזק ממך (בפסוק הקודם). — אל־תלך. בדרך, כי הוא ילך לו בדרך הנראית
טז–יז לו ולא יחפש דרך נוחה בשבילך ואתה באולתו תספה. — בעל־אף. נוח לכעוס. — תסתייד.
לשון המתקת סוד. ויש שנכתב תסתויד (בו״ו), והיינו הך. — השוה פסחים מ״ט ב׳: ששה
יח דברים נאמרו בעם הארץ... ואין מגלין להן סוד. — רז. השתמש בשם זה מחמת צלצולו כמו
יט זר. — ואל־תדיח. שרשו דוח, והוא לשון הדחה והשטפה. — התגלות הלב תגרם לך רעה. —
ט א תלמד עליך רעה. האשה תלמד לחשב רעה על בעלה המקנא אותה. ואולי
כוונתו: קנאתך תלמדה באמת לעשות נגדך (=עליך) אותה רעה שאתה חושב בה. והשוה סוטה
ב ג׳ א׳ רש״י: רוח טומאה ע״י שטן הבא להחטיאו להקניט את אשתו. — חוזר הכתוב על
הענין שבפסוק הקודם בטעם אחר: אם תקנא לאשתך הרי אתה מרומם אותה על עצמך, כלו׳
ג אתה משפיל עצמך לעומתה. — ביווני וסורי: אל־תתן (במקום אל־תקנא). — בְּלִקּוֹתֶיהָ. כך
ד מנוקד בכ״י, ולפי ההמשך נראה שענינו: בחלקותיה (‖ בפיפיתם, שבפסוק הבא). — אל־תדמוך.
ה אל־תישן. ונראה שהשתמש בלשון ארמי זה מחמת שהיה לשון שגור לאותו ענין. — בעונשיה.
ז–ח בעונשין שתקבל מחמתה (השוה דב׳ כ״ב כ״ט, וכן שמות כ״ב ט״ו–ט״ז). — להתנבל. ברור

כ״י **א** בְּעַד־אִשָּׁה הָשְׁחֲתוּ רַבִּים   וְכֵן אֹהֲבֶיהָ בְּאֵשׁ תְּלַהֵט:
ט עִם־בַּעֲלָהּ אַל־תִּטְעַם   וְאַל־תָּ[סֵב] עִמּוֹ שִׁכּוֹר:
פֶּן־תַּטֶּה אֵלֶיהָ לֵב   וּבְדָמִים תַּטֶּה אֶל־שָׁחַת:
י אַל־תִּטֹּשׁ אוֹהֵב יָשָׁן   כִּי חָדָשׁ לֹא יִדָּ[עַ עֶ]רְכֶּךָ:
יַיִ[ן] חָדָשׁ אוֹהֵב חָדָשׁ   וְיָשָׁן אַחַר [תִּשְׁ]תֶּינּוּ:
יא אַל־תְּקַנֵּא בְּאִישׁ רָשָׁע   כִּי לֹא תֵדַע מַה־יּוֹמוֹ:
יב אַל־[תְּקַנֵּא] בְּזָדוֹן מַצְלִיחַ   זְכֹר כִּי עֵת מָוֶת לֹא יִנָּקֶה:
יג רְחַק מֵאִישׁ [שַׁלִּי]ט לַהֲרוֹג   וְאַל־תִּפְחַד פַּחֲדֵי מָוֶת:
וְאִם־קָרַבְתָּ לֹא תֶאְשָׁם   פֶּן־יִקַּח [אֶ]ת־נִשְׁמָתֶךָ:
דַּע כִּי בֵין־פַּחִים תִּצְעָד   וְעַל־רֶשֶׁת תִּתְהַלָּךְ:
יד כְּכֹחֲךָ עֲנֵה רֵעֶךָ   וְעִם־חֲכָמִים הִסְתַּיֵּד:
טו עִם־נָבוֹן יְהִי חֶ[שְׁ]בּוֹנֶךָ   וְכָל־סוֹדְךָ בֵּינוֹתָם:
טז אַנְשֵׁי צֶדֶק בַּעֲלֵי לַחְמֶךָ   וּבְיִרְאַת אֱלֹהִים תִּפְאַרְתֶּךָ:
יז בְּחַכְמֵי יָדַיִם יֵחָשֵׁךְ יוֹשֶׁר   וּמֹשֵׁ[ל בְּ]עַמּוֹ חֲכַם[־בִּינָה]:
יח נוֹרָא [בָּעִר] אִישׁ לָשׁוֹן   וּמַשָּׂא עַל־פִּיהוּ יְשֻׂנָּא:
י שׁוֹפֵט־עַם יוֹסֵד עַמּוֹ   וּמֶמְשֶׁלֶת מֵבִין סְדִירָה:
ג מֶלֶךְ פָּרוּעַ יַשְׁחִית עִיר   וְעִיר נוֹשֶׁבֶת בְּשֵׂכֶל שָׂרֶיהָ:
ב כְּשׁוֹפֵט־עַם כֵּן מְלִיצָיו   וּכְרֹאשׁ־עִיר כֵּן יוֹשְׁבָיו:
ד בְּיַד־אֱלֹהִים מֶמְשֶׁלֶת כָּל־גָּבֶר   וְלִפְנֵי מְחוֹקֵק יָשִׁית הוֹדוֹ:
ה בְּיַד־אֱלֹהִים מֶמְשֶׁלֶת תֵּבֵל   וְאִישׁ לְעֵת יַעֲמֹד עָלֶיהָ:

שפסוק זה מקומו אחר השורה הראשונה שבפסוק הבא, ושני כתובים אלו (ז׳–ח׳) כך שיעורם:

העלים עין מאשת־חן   להתנבל במראה עיניך
ואל־תביט אל־יפי לא־לך   ולשומם אחרי ביתה.

והשוה בבלי סנהד׳ ק׳ ב׳ ויבמות ס״ג ב׳: העלם עיניך מאשת חן פן תלכד במצודתה, אל תט אצלה למסוך עמה יין ושכר, כי בתואר אשה יפה רבים הושחתו ועצומים כל הרוגיה. —
י לא יד[ע ע]רכך. ביווני: לא ידמה לו (οὐκ ἔστιν ἔφισος αὐτῷ). — וישן אחר [תש]תינו.
יא והנמשל: אוהב ישן לאחר זמן תהא לך הימנו הנאה. — מה־יומו. מה יהיה בסופו (השוה
יג איוב י״ח כ׳ על־יומו נשמו אחרונים). — [שלי]ט להרוג. שבשלטונו כח להרוג. — לא תאשם.
טו אל־תאשם,, אל תתחייב בנפשך. — פחים || רשת. — ח[ש]בונך. לשון שיח ושיג (היווני:
יז ὁ διαλογισμός σου). — בחכמי ידים. ניגוד לחכם [־בינה] שבסוף הפסוק. כיוצא בזה, בלשון חכמי ידים, הוא חבר שלחן (ו׳ י׳). — הנסגר במרובעים בפסוק זה ובפסוק הבא הוא לפי היווני, שבכ״י העברי אין התיבה בינה, ונראה שנשתבשה לתיבה שבתחלת הפסוק הבא: ביטה נורא בעד איש לשון, וקשה לפרנס נוסח זה כמו שהוא. —
י א–ב סדירה=סדורה, מסודרת. — יושביו. הכינוי חוזר אל הראש: היושבים נוגעים

כ״י **א** י [בְּ]כָל־פֶּשַׁע אַל־תְּשַׁלֵּם רַע לְרֵיעַ   וְאַל־תְּהַלֵּךְ בְּדֶרֶךְ גַּאֲוָה:
ז שְׂנוּאָה לָאָדוֹן וַאֲנָשִׁים גַּאֲוָה   וּמִשְּׁנֵיהֶם מַעַל־עֹשֶׁק:
ח מַלְכוּת מִגּוֹי אֶל־גּוֹי תִּסּוֹב   בִּגְלַל חֲמַס־גַּאֲוָה:
ט מַה־יִּגְאֶה עָפָר וָאֵפֶר   אֲשֶׁר בְּחַיָּיו יוּרַם גְּוִיּוֹ:
י שֶׁמֶץ מַחֲלָה יַצְהִיב רוֹפֵא   מֶלֶךְ הַיּוֹם וּמָחָר יִפּוֹל:
יא בְּמוֹת אָדָם יִנְחַל רִמָּה   וְתוֹלֵעָה כִּנִּים וָרֶמֶשׁ:
יב תְּחִלַּת גְּאוֹן־אָדָם | מוּעָז   וּמֵעֹשֵׂהוּ יָסוּר מִלִּבּוֹ:
יג כִּי מִקְוֵה־זָדוֹן חֵטְא   וּמְקוֹרָהּ יַבִּיעַ זִמָּה:
עַל־כֵּן מִלֵּא לִבּוֹ אֱלֹהִי[ם] נְגָעָה   וַיַּכֵּהוּ עַד־כַּלֵּה:
יד כִּסֵּא גֵאִים הָפַךְ אֱלֹהִים   וַיֹּשֶׁב עֲנָוִים תַּחְתָּם:
טו עִקְּבֹת גּוֹיִם טִמְטֵם אֱלֹהִים   וְשָׁרְשָׁם עַד־אֶרֶץ קִעְקֵעַ:
יז וְסָחֵם מֵאֶרֶץ וַיִּתְּשֵׁם   וַיַּשְׁבֵּת מֵאֶרֶץ זִכְרָם:
יח לֹא נָאוָה לֶאֱנוֹשׁ זָדוֹן   וְ[עַזּ]וּת־אַף לִילוּד אִשָּׁה:
יט זֶרַע נִכְבָּד מַה־זֶּרַע לֶאֱנוֹשׁ   זֶרַע נִקְלֶה עוֹבֵר מִצְוָה:
כ בֵּין־אַחִים רֹאשָׁם נִכְבָּד   וִירֵא אֱלֹהִים בְּ[עֵינָם]:
כב גֵּר וָזָר נָכְרִי וָרָשׁ   תִּפְאַרְתָּם יִ[רְאַ]ת אֱלֹהִים:
כג אֵין לִבְזוֹת דַּל מַ[שְׂכִּי]ל   וְאֵין לְכַבֵּד כָּל־אִישׁ [חָמָ]ס:

ה בעצם לא לעיר אלא לראש העיר העושה בהם כרצונו. — ולפני מחוקק ישית הודו.
ט אלהים ישית לפני המחוקק את הודו, כלו׳ הוד מלכותו בא לו מן השמים. — יורם. לשון רוממות (היווני מסרהו ἔῤῥιψα, כאילו כתוב: ירום, לשון רמה ותולעה). — גְוִיוֹ. כן (בו״ו
י שואית) מנוקד בכ״י, כאילו משקלו הוא גְוִי ולא גֵו. — הרופא מצהיב (=מרכך, מקל) רק שמץ (=מעט) מן המחלה אבל להציל את החולה אין בכחו, ומי שהוא מלך היום ומנצח על כל
יא–יב למחר הוא נופל ומת. — כניום. כך כתוב בכ״י ומנוקד: כִּנִּים. — ראשית גאונו של אדם היא
יג עזותו וחוצפתו. — מלבו. כך בכ״י. וביווני וסורי: לבו. — מקוה || ומקורה. מקוה של זדון מוליד
יד חטא וממקורו של זדון נובעת זמה. — נגעה. בכ״י כתוב ומנוקד: נֶגְעָה. — ויכהו. בגליון
טו כתוב: רע ויבֵא. — אלהים טמטם, כלו׳ כיסה וטשטש, כל עקבות וסימן לגוים בארצם. — עד־
יז ארץ. עד מעמקי הארץ. — קעקע. עקר, הרס. — וְסָחֵם. מן סחה=נסח, עקר (השוה יחז׳ כ״ו ד׳ וסחתי עפרה ממנה, וס״א וְסִחֵיתִי) — פתח (בפי״ב) בגאותו של הפרט וענשו וסיים בפורענות שנפרעים מעמים שלימים על חטאותיהם, והדברים נאמרו ברמז, אולי מחמת שפחד
יט לדבר על כל הענין הזה בגלוי. — שתי שאלות בשני ניגודים: זרע נכבד? — זרע נקלה? — ובצדן ניתנות התשובות שבפי הבריות: א) זרע נכבד? — מה־זרע לאנוש! ב) זרע נקלה? — עובר מצוה! — וביווני נמסר בשתי שורות:

זרע נכבד מה? זרע לאנוש   זרע נכבד מה? יִרְאֵי אֱלֹהִים
זרע נקלה מה? זרע לאנוש   זרע נקלה מה? עוֹבְרֵי מִצְוֹת.

כ כך דרכם של אחים: הם מכבדים את ראשם, הקשיש שבהם, והוא ירא אלהים בעיניהם. —

כ״א כד [שַׂר וּ]מוֹשֵׁל וְשׁוֹפֵט נִכְבָּדוּ   [וְאֵין] גָּדוֹל מִ[י]רֵא אֱלֹהִים:
כה עֶבֶד מַשְׂכִּיל הוֹרִים   וְעֶבֶ[ד חָכָ]ם [לֹ]א יִתְאוֹנָן:
כו אַל־תִּתְחַכֵּם לַ[עֲ]בֹד חֶפְצְךָ   וְאַל־תִּ[תְ]כַּבֵּד בְּמוֹ[עֵד צָרְכֶּךָ:
כז טוֹב עוֹבֵד וְיוֹתֵר הוֹן   מִמִּתְכַּבֵּד [וְלֶחֶ]ם מַתָּן:
כח בְּנִי בַּעֲנָוָה כַּבֵּד נַפְשֶׁךָ   וְיִתֶּן־לְךָ טַ[וֹב] כְּיוֹצֵא בָהּ:
כט מַרְשִׁיעַ נַפְשׁוֹ מִי־יַצְדִּיקֶנּוּ   וּמִי־יְכַבֵּד מַקְלֶה נַפְשׁוֹ:
ל יֵשׁ־דַּל נִכְבָּד בִּגְלַל שִׂכְלוֹ   וְיֵשׁ־נִכְבָּד בִּגְלַל עָשְׁרוֹ:
נִכְבָּד בְּעָשְׁרוֹ אֵיכָכָה   וְנִקְלֶה בְּעֵינָיו אֵיכָכָה:
לא הַ[מִּתְכַּ]בֵּד בְּדַלּוּתוֹ בְּעָשְׁרוֹ   וְהַנִּקְלֶה בְּעָשְׁרוֹ בְּדַלּוּתוֹ נִקְלֶה
מִתְכַּבֵּד יֹתֵר   יוֹתֵר:
יא חָכְמַת דַּל תִּשָּׂא רֹאשׁוֹ   וּבֵין נְדִיבִים תּשִׁיבֶנּוּ:
ב אַל־תְּהַלֵּל אָדָם בְּתָאֳרוֹ   וְאַל־תְּתַעֵב אָדָם מְכ[וֹ]עָר]
בְּמַרְאֵהוּ:
ג אֱלִיל בָּעוֹף דְּבֹרָה   וְרֹאשׁ תְּנוּבוֹת פִּרְיָהּ:
ד מַעֲטֵה אֹ[בֵ]ד אַל־תְּהַתֵּל   וְאַל־תְּקַלֵּס בִּמְרִירֵי יוֹם:
כִּי פְלָאוֹת מַעֲשֵׂי יְיָ   וְנֶעְלָם מֵאָדָם פָּעֳלוֹ:
ה רַבִּים נִדְכָּאִים יָשְׁבוּ עַל־כִּסֵּא   וּבַל־עָל[וּ] לֵב עָטוּ צָנִיף:
ו רַבִּים נְשׂוּאִים נִקְלוּ מְאֹד וְהֻשְׁפְּלוּ יַחַד   וְגַם נִכְבָּדִים נִתְּנוּ בְּיָד:
ז בְּטֶרֶם תַּחְקוֹר אַל־תְּסַלֵּף   בַּקֵּר לְפָנִים וְאַחַר תַּזִּיף:
ח בְּנִי אַל־תָּשִׁיב דָּבָר טֶרֶם תִּשְׁמָע   וּבְתוֹךְ שִׂיחָה אַל־תְּדַבֵּר:

כו בעבודת חפצך אל תתחכם, אל תהא חכם יותר מדאי ומתרשל בעבודה (כי נראית כוונתו
כח בפסוק הבא), ובשעה שאתה נצרך אל תעש עצמך נכבד יותר מדאי. — כיוצא בה. לפי
ל הענוה. — בעיניו. כך בכ״י. — איככה. לשון קריאה היא, כלו׳ עכשיו צא וחשוב אם הדל נכבד בגלל שכלו, כמה היה נכבד אילו היה עשיר. ואם העשיר נכבד בגלל עשרו, הרי הוא נקלה — כמה היה נקלה אילו היה דל! — וביווני אין החרוז האמצעי, וצורת הכתובים ל׳—ל״א כך היא: יש דל נכבד בגלל שכלו ויש עשיר נכבד בגלל עשרו המתכבד בדלותו בעשרו מתכבד יותר והנקלה בעשרו בדלותו נקלה יותר. —
יא א לפ״א השוה ירו׳ ברכות ז׳ ב׳ בסיפרא דבן־סירא כתיב סלסלה ותרוממך
ד (משלי ד׳ ח׳) ובין נגידים תושיבך. — תקלס. לשון ביזוי וחירוף. — במרירי יום. מן הלשון כמרירי יום (איוב ג׳ ה׳) עשה מרירי־יום (לענין מַר־יוֹם, ע׳ עמוס ח׳ י׳) || אֹבֵד, ובמקום הכ״ף כתב בי״ת לדמיון, אע״פ שאפשר היה לו להוציא הלשון בלי בי״ת. — ובל־על[ו] לב. אנשים שלא שמו אליהם לב, שלא חשבו עליהם
ה כלל (|| נדכאים). — כסא. כסא המלכות (|| עטו צניף). — צניף. כתר מלוכה שקורין διάδημα. —
ז תזיף. כך ניקודו, בהפעיל, לשון נזיפה וגערה. — לפ״ח השוה אבות ה׳ י׳ שבעה דברים
ח בגולם ושבעה בחכם... ואינו נכנס לתוך דברי חברו ואינו נבהל להשיב. — בדבר שאין בו כדי

כ״א ט בְּאֵין עַצָּבָה אַל־תִּתְאַחַר   וּבְרִב זֵדִים אַל־תְּקוֹמֵם:
י בְּנִי לָמָּה תַּרְבֶּה עֶשְׁקֶךָ   וְאָץ לְהַרְבּוֹת לֹא יִנָּקֶה:
בְּנִי אִם־לֹא תָרוּץ לֹא תַגִּיעַ   וְאִם־לֹא תְבַקֵּשׁ לֹא תִמְצָא:
יא יֵשׁ עָמֵל וְיָגֵעַ וָרָץ   וּכְדֵי־כֵן הוּא מִתְאַחֵר:
יב יֵשׁ רָשֵׁשׁ וְאֹבֵד   מְהַלֵּךְ חֲסַר־כֹּל וְיוֹתֵר א[וֹ]נֶשׁ:
וְעֵין יְיָ צִפַּתְהוּ לְטוֹב   וַיְנַעֲרֵיהוּ מֵעֲפַר צַחֲנָה:
יג נָשָׂא בְרֹאשׁוֹ וַיְרוֹמְמֵהוּ   וַיִּתְמְהוּ עָלָיו רַבִּים:
יד טוֹב וָרָע חַיִּים וָמָוֶת   רֵישׁ וָעוֹשֶׁר מִיְיָ הוּא:
טו חָכְמָה וְשֵׂכֶל וְהָבִין דָּבָר   מִיְיָ הוּא:
חֵטְא וּדְרָכִים יְשָׁרִים   מִיְיָ הוּא:
טז שִׂכְלוּת וְחוֹשֶׁךְ לְפֹשְׁעִים נוֹצָרָה   וּמְרֵעִים רָעָה עִמָּם:
יז מַ[תַּ]ן צַדִּיק לָעַ[ד] יַעֲמֹד   וּרְצֹנוֹ יִצְלַח לָעַד:
יח יֵשׁ־מִתְעַשֵּׁר מֵהִתְעַנּוֹת   [וְיֵשׁ־]יְחַיֵּב שְׂכָרוֹ:
יט וּבְעֵת [אָמַר] מָצָאתִי נַחַת   וְעַתָּה אֹכַל [מִטּוֹבָתִי]:
לֹא יֵדַע מַה־יִּהְיֶה חֵלֶק   וַעֲזָבוֹ לַאֲחֵרִים וָמֵת:
כ בְּנִי עֲ[מֹד] בְּחוּקְךָ וּבוֹ [תֶּהְגֶּה]   וּבִמְלַאכְתְּךָ הִתְיַשֵּׁן:
כא [אַל־תִּתְמַהּ] בְּ[פֹעֲלֵי אָוֶן   הַאֲמֵן] לַיְיָ וְקַוֵּה לְאוֹרוֹ:

ט להעציבך אַל־תִּתְאַחַר (כתיב תאחר), כלו׳ אל תריב (השוה ההתפעל אַל־תִּתְחַר, תהל׳ ל״ז א׳).— אל־תקומם (=תתקומם, השוה ל״ב ט׳) בריב של זדים. — עשקך=עסקך. — להרבות. עושר. — ומניה
י וביה הוא אומר: לא צריך להיות אץ להעשיר, אבל מאידך גיסא אסור להתעצל וצריך אדם לרוץ
יא—יב ולבקש פרנסתו. — וכדי־כן. ותוך כדי כך הוא מתאחר (השוה לקמן י״ג ט׳). — רשש. טובע בריש ועניות. — ויותר א[ו]נש || ואֹבֵד, אם כן יתפרש אונש כמו שם מופשט לענין חוסר־כח (השוה ש״ב י״ב ט״ו ויאנש, ירמ׳ י״ז ט״ז ויום אנוש, שם ט׳ עקב הלב מכל ואנש הוא, ועוד). —
יג מעפר צחנה. השוה יואל ב׳ כ׳. — נשא בראשו. בי״ת ליחס הפעול (השוה אל־תקלס במרירי יום, לעיל י׳ ד׳). — ויתמהו עליו רבים. השוה ישע׳ נ״ב י״ד שממו עליך
טז—יח רבים. — שכלות=סכלות. — מתן צדיק. שכרו מן השמים. — סיפא דפי״ח צריכה להיות הפך מרישא: יש מקמץ ומתענה ועולה בידו להתעשר וליהנות אחר כך מעשרו, ויש להפך, שהוא מחייב את שכרו, כלו׳ שכרו יצא בהפסדו, ויוצא שהוא מקמץ ולבסוף כשירצה לחיות בטובה לא יזכה לכך, שימות ויעזוב לאחרים הונו (וכמו שהוא מפרש בפי״ט). — מהתענות. שהוא מענה את עצמו וחושך את כספו לעתיד. — יחיב שכרו. שכרו נשאר בעל חוב לו, שלא
יט שילם לו המגיע, כמפורש בפי״ט. — מה־יהיה חלק. מה יהיה גורלו. — בחוקך. בחק
כ עבודתך שאתה עושה בה (|| במלאכתך). — תהגה. לשון מחשבה והתעסקות. — נראה שכוונתו בפ״כ היא: עליך להתמיד במלאכתך ולבלתי החליפה באחרת. — [אל־תתמה]. לפי היווני (θαύμαζε)
כא והסורי (תתדמר): אל תביט בתמיהה של קנאה. — אף השאר שבמרובעים הוא לפי היווני. —

כ״א כִּי נָכֹחַ בְּעֵינֵי יְיָ   בְּ[פֶתַ]ע פִּתְאֹם לְ[הַעֲשִׁיר דָּל]׃
כב בִּרְכַּת־אֵל בְּגוֹרַל צַדִּיק   וּבְעֵת תִּקְוָתוֹ תִּפְרַח׃
כג אַל־תֹּאמַר [דַּיִּי] כִּי עָשִׂיתִי חֶפְצִי   וּמַה־עַתָּה יַעֲזָב־לִי׃
כד אַל־תֹּאמַר דַּיִּי [— —]   [וּמָ]ה־עַתָּה יְהִי־עָלָי׃
כה טוֹבַת־יוֹם תְּשַׁכַּח הָרָעָה   וְרָעַת־יוֹם תְּשַׁכַּח טוֹב׃
[— — —]   וְאַחֲרִית אָדָם תִּהְיֶה עָלָיו׃
כז עֵת־רָעָה תְּשַׁכַּח תַּעֲנוּג   וְסוֹף אָדָם יַגִּיד עָלָיו׃
כח בְּטֶרֶם תַּחְקֹר אָדָם אַל־תְּאַשְּׁ[רֵהוּ   כִּי בְּאַחֲרִיתוֹ] יְאֻשַּׁר אָדָם׃
לִפְנֵי מָוֶת אַל־תְּאַשֵּׁר גֶּבֶר   כִּי בְאַחֲרִיתוֹ יִנָּכֵר אִישׁ׃
כט לֹא כָל־אִישׁ לְהָבִיא אֶל־בָּיִת   וּמָה־רַבּוּ פִּ[צְעֵי] רוֹכֵל׃
כִּכְלוּב מָלֵא עוֹף   כֵּן בָּתֵּיהֶם מְלֵאִים [מִרְמָה]׃
ל כְּעוֹף אָחוּז בִּכְלוּב לֵב גֵּאֶה   כִּזְאֵב אֹרֵב לִטְרֹף׃
מַה־יִּרְבּוּ פִּשְׁעֵי בוֹצֵעַ   כְּכֶלֶב הוּא בְּאוֹכֵל בָּיִת׃
וְחוֹמֵס כָּל בּוֹצֵעַ   בָּא וּמֵשִׂים רִיב לְכָל־טוֹבָתָם׃
אוֹרֵב הָרוֹכֵל כְּדוֹב לְבֵית־לֵצִים   וְכִמְרַגֵּל יִרְאֶה עֶרְוָה׃
לא טוֹב לְרַע יַהֲפֹךְ נִרְגָּן   וּבְמַחֲמַדֶּיךָ יִתֵּן קֶשֶׁר׃
לב מִנִּיצוֹץ יַרְבֶּה גַּחֶלֶת   וְאִישׁ בְּלִיַּעַל לְדָם יֶאֱרֹב׃
לג גּוּר מֵרָע כִּי רָע יוֹלִיד   לָמָּה מוּם עוֹלָם תִּשָּׂא׃
לֹא תִדְבַּק לָרָשָׁע וִיסַלֵּף דַּרְכֶּךָ   וְיַהֲפָכְךָ מִבְּרִיתֶיךָ׃
יב אִם־טוֹב תֵּדַע לְמִי תֵיטִיב   וִיהִי תִקְוָה לְטוֹבָתֶךָ׃
יא לד מְשׁוֹכֵן זָרִיז זָהִיר דַּרְכֶּךָ   וִינַכֶּרְךָ בְּמַחֲמַדֶּיךָ׃
יב ב הֵיטֵב לַצַּדִּיק וּמְצָא תַשְׁלוּמֶת   אִם־לֹא מִמֶּנּוּ מֵיְיָ׃
ג אֵין טוֹבָה לְמֵנִיחַ רָשָׁע   וְגַם־צְדָקָה לֹא עָשָׂה׃

כב—כג נ כ ח. ישר וטוב. — ו ב ע ת. בשעתה. — ו מ ה ע ת ה י ע ז ב ־ ל י. ומה נשאר לי עוד. —
כד הגעתי לחפצי ואיני חושש עוד לעתיד. — ו א ח ר י ת א ד ם ת ה י ה ע ל י ו. מתפרש בסיפא
כח דפכ״ז: וסוף אדם יגיד עליו. — ת ח ק ר. כוונתו תבוא לסוף ימיו. — א ל ־ ת א ש ר. אל תאמר אשריהו. — י נ כ ר. לשון הכרה וידיעה (השוה תקומם בפ״ט, תְּהַלֵּךְ י״ג י״ג) רס״ג (ס׳ הגלוי קע״ח):
כט יתנכר, והשוה משלי כ׳ כ״א י״ב יתנכר נער. — לפכ״ט השוה בבלי סנהד׳ ק׳ ב׳ ויבמות ס״ג ב׳:
לא מנע רבים מתוך ביתך ולא הכל תביא ביתך. — ר ו כ ל. הולך רכיל (=נרגן, בפל״א). —
לג ו ב מ ח מ ד י ך. בבני אדם הנחמדים לך. — ל א ת ד ב ק ל ר ש ע. השוה אבות א׳ ז׳ ואל תתחבר לרשע. — מ ב ר י ת י ך. נראה שלרשע לגבי יהדות הוא מתכוון כאן. —
יב ג א י ן ט ו ב ה. מן הרשע גופו לא יקבל שום טובה בעד מעשהו ואף כלפי שמים אין לו זכות, שלא עשה בכך צדקה. — ל מ נ י ח ר ש ע. בפנים: למנוח רשע (וכן י״ג י״א מרבות במקום מרבית, ועוד). —

ה פִּי־שְׁנַיִם רָעָה תַּשִּׂיג בְּעֵת צוֹרְךָ   בְּכָל־טוֹבָה תַּגִּיעַ אֵלָיו׃
כְּלֵי־לֶחֶם אַל־תִּתֶּן־לוֹ   לָמָּה בָּם יְקַבִּיל אֵלֶיךָ׃
ו כִּי גַם אֵל שׂוֹנֵא רָעִים   וְלָרְשָׁעִים יָשִׁיב נָקָם׃
ז תֶּן־לַטּוֹב וּמְנַע מֵרָע   הֹקִיר מָךְ וְאַל־תִּתֵּן לְזֵד׃
ח לֹא יִוָּדַע בְּטוֹבָה אוֹהֵב   וְלֹא יְכֻסֶּה בְרָעָה שׂוֹנֵא׃
ט בְּטוֹבַת אִישׁ גַּם שׂוֹנֵא רֵעַ   וּבְרָעָתוֹ גַּם רֵעַ בּוֹדֵד׃
י אַל־תַּאֲמִין בְּשׂוֹנֵא לָעַד   כִּי כִנְחֹשֶׁת רוֹעוֹ יַחְלִיא׃
יא וְגַם אִם־יִשָּׁמַע לְךָ וִיהַלֵּךְ בְּנָחַת   תֵּן לִבְּךָ לְהִתְיָרֵא מִמֶּנּוּ׃
הֱיֵה לוֹ כִּמְגַלֵּה רָז   וְלֹא יִמְצָא לְהַשְׁחִיתֶךָ׃
[— — —]   וְדַע אַחֲרִית קִנְאָה׃
יב אַל־תַּעֲמִידֵהוּ אֶצְלֶךָ   לָמָּה יֶהְדָּפְךָ וְיַעֲמֹד תַּחְתֶּיךָ׃
אַל־תּוֹשִׁיבֵהוּ לִימִינֶךָ   לָמָּה יְבַקֵּשׁ מוֹשָׁבְךָ׃
וּלְאָחוֹר תַּשִּׂיג אֲמָרַי   וּלְאַנְחָתִי תִתְאַנַּח׃
יג מַה־יּוּחַן חוֹבֵר נָשׁוּךְ   וְכָל־הַקָּרֵב אֶל־חַיַּת שֵׁן׃
יד כֵּן חוֹבֵר אֶל־אֵשֶׁת זָדוֹן   וּמִתְגַּלֵּל בַּעֲוֹנֹתָיו׃
לֹא יַעֲבֹר עַד־תִּבְעַר־בּוֹ אֵשׁ   [— — —]׃
כַּאֲשֶׁר יָבוֹא עִמְּךָ לֹא יִתְגַּלֶּה־לָּךְ   וְאִם תִּפּוֹל לֹא יִפּוֹל לְהַצִּילֶךָ׃
טו עַד־עֵת עִמְּךָ לֹא יוֹפִיעַ   וְאִם־נָמוֹט לֹא יִתְכַּלְכֵּל׃
טז בִּשְׂפָתָיו יִתְמַהְמַהּ צָר   וּבְלִבּוֹ יַחְשׁוֹב מַהֲמֹרוֹת עֲמוּקוֹת׃
וְגַם אִם־בְּעֵינָיו יַדְמִיעַ אוֹיֵב   אִם־מָצָא עֵת לֹא יִשְׂבַּע דָּם׃
יז אִם־רָע קְרָאֲךָ נִמְצָא שָׁם   כְּאִישׁ סוֹמֵךְ יְחַפֵּשׂ עָקֵב׃
יח רֹאשׁ יָנִיעַ וְהֵנִיף יָדוֹ   וּלְרוֹב הַלַּחַשׁ יְשַׁנֶּא פָנִים׃

ה אדרבה בעד כל טובה שתעשה לרשע תשיג אתה פי שנים רעה ממנו בשעה שתצטרך לטובתו. — כ ל י ־ ל ח ם. כלי מלחמה. — י ק ב י ל א ל י ך. יהפך נגדך אותו כלי זין דוקא
ז—י שנתת לו. — ה ק י ר מ ך. הוקיר את הדל. — ב ו ד ד. פורש הימנו. — י ח ל י א. יעלה חלאה,
יא יחליד. נחשת תהליד תדיר ורוע השונא יתחדש תדיר. — כ מ ג ל ה ר ז. אבל לא מגלה רז
יב—יג ממש: תעשה עצמך כאילו אתה מאמין בו. — ו ל א ח ו ר: ובאחרית, בסוף. — מ י י ו ח ן=מה יוחן, לא יוחן. — אין לרחם על חובר (מכשף) הקרב אל הנחש ומקבל נשיכתו או הקרב אל
יד חיה נושכת. — כ ן ח ו ב ר. מתחבר, והוא לשון נופל על הלשון חובר (=מכשף) שבפסוק הקודם. — ו מ ת ג ל ל. ומתגאל (השוה ישע׳ ט׳ ד׳), מתלכלך. — ברור ששני הפסוקים י״ג—י״ד אין כאן
טו מקומם והם מפריעים ההמשך בין פי״ב ובין הדיבור המתחיל כאשר יבוא עמך. — ל א י ת כ ל כ ל. ואם נתמוטט לא יעמד לעזרך (לשימוש זה של התכלכל=עמד השוה לקמן מ״ג ג׳). —
טז י ת מ ה מ ה. יהא תמה ומשומם. — מ ה מ ר ו ת ע מ ו ק ו ת. השוה תהל׳ ק״מ י״א. לפי ההמשך
יח מהמרה=בור, שוחה. — י ח פ ש ע ק ב. כאילו ברצונו למנוע כשלונך. — י ש נ א=יְשַׁנֶּה. מחמת

כ״א יג נֹגֵעַ בְּזֶפֶת תִּדְבַּק יָדוֹ וְחוֹבֵר אֶל־לֵץ יִלְמַד דַּרְכּוֹ:
ב כָּבֵד מִמְּךָ מַה־תִּשָּׂא וְאֶל־עָשִׁיר מִמְּךָ מַה־תִּתְחַבָּר:
מַה־יִּתְחַבֵּר פָּרוּר אֶל־סִיר אֲשֶׁר הוּא נוֹקֵשׁ בּוֹ וְהוּא נִשְׁבָּר:
אוֹ מַה־יִּתְחַבֵּר עָשִׁיר אֶל־דָּל [— — —]:
ג עָשִׁיר יַעֲנֶה הוּא יִתְנַוֶּה וְעַל־דַּל נַעֲוָה הוּא יִתְחַנֵּן:
ד אִם־תִּכְשַׁר לוֹ יַעֲבֹד בָּךְ וְאִם־תִּכְרַע יַחְמֹל עָלֶיךָ:
ה אִם־שֶׁלְּךָ יֵיטִיב דְּבָרָיו עִמָּךְ וִירֹשְׁשְׁךָ וְלֹא יִכְאַב לוֹ:
ו צֹרֶךְ לוֹ עִמְּךָ וְהֵשִׁיעַ לָךְ וְשׂוֹחֵק לְךָ וְהִבְטִיחֶךָ:
ז עַד־אֲשֶׁר יוֹעִיל יְהַתֵּל בָּךְ פְּעָמַיִם שָׁלֹשׁ יַעֲרִיצֶךָ:
וּבְכֵן יִרְאֲךָ וְהִתְעַבֶּר־בָּךְ וּבְרֹאשׁוֹ יָנִיעַ אֵלֶיךָ:
ח הִשָּׁמֵר אַל־תִּרְהַב מְאֹד וְאַל־תִּדְמֶה בַּחֲסִירֵי מַדָּע:
ט קָרֵב נָדִיב הֱיֵה רָחוֹק וּכְדֵי־כֵן יַגִּישֶׁךָ:
י אַל־תִּתְקָרֵב פֶּן־תִּתְרַחֵק וְאַל־תִּתְרַחֵק פֶּן־תִּשָּׂנֵא:
יא אַל־תִּבְטַח לְחַפֵּשׂ עִמּוֹ וְאַל־תַּאֲמֵן לְרֹב שִׂיחוֹ:
כִּי מַרְבִּית שִׂיחוֹ נִסָּיוֹן וְשַׂחֵק־לְךָ וַחֲקָרֶךָ:
יב אַכְזָרִי יִתֵּן מוֹשֵׁל וְלֹא יַחְמֹל עַל־נֶפֶשׁ רַבִּים קוֹשֵׁר קֶשֶׁר:
יג הִשָּׁמֵר וֶהְיֵה זָהִיר וְאַל־תִּתְהַלֵּךְ עִם־אַנְשֵׁי חָמָס:
טו כָּל־הַבָּשָׂר יֶאֱהַב מִינוֹ וְכָל־אָדָם אֶת־הַדּוֹמֶה לוֹ:

רוב הלחש המעושה של השתתפות בצערך ישנה פניו, כלו׳ יעמיד פנים של יגון. —
יג ב כאן יש בכ״י התחלה כשל חלק מהספר. — מה תשא... מה־תתחבר. אל תשא... אל
תתחבר. — פרור. של חרס (במד׳ י״א ח׳). — סיר. של נחשת (יחז׳ כ״ד ג׳ וו׳). — עשיר
ג יענה. כשעשיר מדבר עם עני הוא מתנוה, כלו׳ מתנאה בדיבורו, מוציא דברים נאים מפיו. —
נעוה. עקום הגב, נדכא (השוה תהל׳ ל״ח ז׳ נעוית שחותי עד־מאד). — הוא יתחנן. העשיר
יעשה עצמו כאילו הוא מחונן את הדל (השוה משלי י״ד כ״א ומחונן עניים אשריו). —
ד–ה תכשר לו. תהא כשר לו, תצלח לו לתועלתו. — תכרע. תחת העבודה. — אם־שלך. ענינו
כמו שנמסר ביווני ובסורי: אם־יש־לך. — והשיע לך. יפנה אליך בשעשועים, יאיר פניו אליך. —
ז יועיל. לעצמו. — יעריצך. ידבר אליו נכבדות. — ובכן. ואחר כך (קהל׳ ח׳ י׳, אסתר
ח ד׳ ט״ז). — והתעבר בך. יתרשל ביחסו אליך, ימנע עצמו ממך (השוה לעיל). — אל־
ט תרהב. אל תפצר (השוה משלי ו׳ ג׳). — אם הנדיב התקרב אליך עליך להיות מרחוק. — וכדי־
י כן. ותוך כדי כך (השוה י״א י״א). — אל תראה לו שאתה מתקרב וכמו־כן אל תראה לו
יא שאתה מתרחק. — אל תבטח לחפש עמו. כי לא תמצא עמו כלום. והחיפוש כאן הוא
בדברים. — כי מרבית שיחו. כי מה שהוא מרבה שיחו עמך אין זה אלא נסיון מצדו
שהוא מנסה אותך. — למחצית השניה של הפסוק השוה רס״ג (קע״ח): כי ברב שיח מנסה אותך
יב ושחק לך וחקרך. — אכזרי. שם מופשט (=אכזריות, השוה היווני ἀνελεήμων). המושל מתנהג
טו באכזריות או נפרע באכזריות. — לפט״ו–ט״ז השוה ב״ק צ״ב ב׳: ומשולש בכתובים דכתיב כל

טז מִין כָּל־בָּשָׂר אֶצְלוֹ וְאֶל־מִינוֹ יְחוּבַּר אָדָם:
יז מַה־יְּחֻבַּר זְאֵב אֶל־כֶּבֶשׂ כָּךְ רָשָׁע לְצַדִּיק:
[— — —] וְכֵן עָשִׁיר אֶל־אִישׁ נֶאֱצָל:
יח מֵאַיִן] שְׁלוֹם צָבוּעַ אֶל־כֶּלֶב מֵאַיִן שְׁלוֹם עָשִׁיר אֶל־רָשׁ:
יט מַאֲכַל אֲרִי פִּרְאֵי מִדְבָּר כֵּן מַרְעִית עָשִׁיר דַּלִּים:
כ תּוֹעֲבַת גַּאֲוָה עֲנָוָה וְתוֹעֲבַת עָשִׁיר אֶבְיוֹן:
כא עָשִׁיר מוֹט נִסְמָךְ מֵרֵעַ וְדַל נָמוֹט נִדְחֶה מֵרֵעַ אֶל־רֵעַ:
כב עָשִׁיר מְדַבֵּר וְעוֹזְרָיו רַבִּים וּדְבָרָיו מְכוֹעָרִין מְהוּפִּין:
דַּל נָמוֹט גַּע גַּע וְשָׂא וְדִבֶּר מַשְׂכִּיל וְאֵין לוֹ מָקוֹם:
כג עָשִׁיר דּוֹבֵר הַכֹּל נִסְכָּתוּ וְאֶת־שִׂכְלוֹ עַד־עָב יַגִּיעוּ:
דַּל דּוֹבֵר מִי־זֶה יֹאמְרוּ וְאִם־נִתְקַל גַּם־הֵם יֶהְדְּפוּהוּ:
כד טוֹב הָעוֹשֶׁר אִם־אֵין עָוֹן וְרַע הָעֹנִי עַל־פִּי זָדוֹן:
כה לֵב אֱנוֹשׁ יְשַׁנֵּא פָּנָיו אִם־לְטוֹב וְאִם־לְרָע:
כו עִקְּבַת לֵב טוֹב פָּנִים אוֹרִים וְשִׂיג וְשִׂיחַ מַחְשֶׁבֶת עָמָל:
יד אַשְׁרֵי אֱנוֹשׁ לֹא עֲצָבוֹ פִּיהוּ וְלֹא אָבָה עָלָיו דִּין לִבּוֹ:
ב אַשְׁרֵי אִישׁ לֹא חִסְּרַתּוּ נַפְשׁוֹ וְלֹא שָׁבְתָה תוֹחַלְתּוֹ:
ג לְלֵב קָטָן לֹא נָאוֶה עוֹשֶׁר וּלְאִישׁ רַע־עַיִן לֹא נָאוֶה חָרוּץ:

יז–יח עוף למינו ישכון ובן אדם לדומה לו. — נאצל. אציל, שר. — מאין]. כך הוגה לפי סיפא
יט דקרא. ובכ״י: מאיש, וטעות דמינכר הוא. — פראי מדבר. חמורי הבר (השוה ירמ׳ ב׳ כ״ד פרא
כ–כב למד מדבר). — מרעית || מאכל. — גאוה. בעל גאוה, וכן ענוה=בעל ענוה. — מרע
אל־רע. דוחים אותו רֵע אל רֵע, אין לו סומך. — מדבר. קורא לעזרה בשעת התמוטטו. —
ודבריו מכוערין מהופין. דבריו המכוערין הם מיופין. — מהופין. מן יפה, ותמונה
סורית היא, וכן מסר הסורי כאן: משפרין. — גע גע ושא. אשגרה של הלשון החיה היא, וענינה
לך לך הלאה (השוה גוע בסורית). — משכיל. דבר של שכל (השוה תהל׳ מ״ז ח׳ זמרו משכיל). —
כג נסכתו. שומעין (וכן בסורי: ציתין). השוה דב׳ כ״ח ט׳ הסכת, ועוד. — יגיעו. פעל יוצא
כד לשלישי: יגביהו. — טוב הוא העושר אם רק נעשה ביושר. אף העוני אינו רע בעצם, אלא
כה הוא רע לפי דעתו של איש זדון. — ישנא=ישנה (י״ב י״ח). פסוק זה מובא בב״ר סוף ע״ג:
כו באדם ישנה פניו בין טוב בין לרע. — מחשבתו של לב טוב מאירה את הפנים ומחשבת
עמל מתבטאת בלהג. —
יד א לא עצבו פיהו. שלא הוציא מפיו דבר שיעציבהו אחר כך. — אבה עליו. לפי
ההמשך ומתוך התיבה עליו נראה שענינו: לחץ, אכף (ולא ידעתי לפרנסו בדיוק). — דין.
מלה זו היתה ביו״ד כבר לפני המתרגם הסורי, שהוציאו בלשון דין ומשפט. ובאמת הוא השם
דָּיִן=דָּוֹן שענינו דאגה, וכבר מצינו שם זה במקום השם דאגה בפירוש לאבות ב׳ ה׳ שבמחזור
ויטרי (עמ׳ 497): „מרבה נכסים מרבה דָּיוֹן, דוי ודאבון נפש שמפחד תמיד שלא יאנסו
ב נכסיו מבית המלך״. והשוה בארמית דְּוָן, בסורית דּוּוָנָא, שנגזר מן דוה. — לא חסרתו
ג נפשו. נפשו לא חיסרתו מן התקוה (|| תוחלתו). — ללב קטן || לאיש רע עין. לב קטן הוא

כ״י א ד מוֹנֵעַ נַפְשׁוֹ יְקַבֵּץ לְאַחֵר   וּבְטוֹבָתוֹ יִתְבַּעְבַּע זָר׃
ה רַע לְנַפְשׁוֹ לְמִי יֵיטִיב   וְלֹא יִקְרֶה בְּטוֹבָתוֹ׃
ו רַע לְנַפְשׁוֹ אֵין־רַע מִמֶּנּוּ   וְעִמּוֹ תַשְׁלוּמֶת רָעָתוֹ׃
ט בְּעֵין כּוֹשֵׁל מְעַט־הוּא חֶלְקוֹ   וְלוֹקֵחַ חֵלֶק רֵעֵהוּ מְאַבֵּד חֶלְקוֹ׃
י עֵין רַע־עַיִן תָּעִיט עַל־לֶחֶם   וּמְהוּמָה עַל־שֻׁלְחָנוֹ׃
עֵין טוֹבָה מַרְבָּה הַלֶּחֶם   וּמַעְיָן יָבֵשׁ יַזִּל מַיִם עַל־הַשֻּׁלְחָן׃
יא בְּנִי אִם־יֶשׁ־לְךָ שָׁרֵית נַפְשְׁךָ   וְאִם־יֶשׁ־לְךָ הֵיטִיב לָךְ׃
[— — —]   וּלְאֵל יָדְךָ הַדְּשֵׁן׃
יב זְכוֹר כִּי לֹא בִשְׁאוֹל תַּעֲנוּג   וְלֹא מָוֶת יִתְמַהְמֵהַּ׃
[— — —]   וְחוֹק לִשְׁאוֹל לֹא הֻגַּד לָךְ׃
יג בְּטֶרֶם תָּמוּת הֵיטֵב לְאוֹהֵב   וְהַשִּׂיגַת יָדְךָ תֶּן־לוֹ׃
יד אַל־תִּמָּנַע מִטּוֹבַת יוֹם   וּבְהֶלְקַח אָח אַל־תַּעֲבֹר׃
[— — —]   וַחֲמוּד־רֵעַ אַל־תַּחְמוֹד׃
טו הֲלֹא לְאַחֵר תַּעֲזוֹב חֵילְךָ   וִיגִיעֲךָ לְיוֹדֵי גוֹרָל׃
טז תֵּן לְאָח וְתֵין וּפַנֵּק נַפְשֶׁךָ   כִּי אֵין בִּשְׁאוֹל לְבַקֵּשׁ תַּעֲנוּג׃
[— — —]   וְכָל־דָּבָר שֶׁיָּפֶה לַעֲשׂוֹת לִפְנֵי אֱלֹהִים עֲשֵׂה׃
יז כָּל הַבָּשָׂר כַּבֶּגֶד יִבְלֶה   וְחוֹק־עוֹלָם גָּוֹעַ יִגְוָעוּ׃
יח כְּפֶרַח עָלֶה עַל־עֵץ רַעֲנָן   שֶׁזֶּה נוֹבֵל וְאַחֵר צוֹמֵחַ׃
כֵּן דּוֹרוֹת בָּשָׂר וָדָם   אֶחָד גֹּוֵעַ וְאֶחָד גּוֹמֵל׃

ד לב קמצן. — מונע נפשו. מהנאה מכספו. — יתבעבע. יהא נהנה מן המבוע, ישמח. —
ה ולא יקרה. לא תהא לו קורת רוח. — לפסוק זה השוה ירו׳ סוף פאה: על נפשיה לא חייס
ט על חורנין לא כל שכן. — טוב להיות כושל בעניניו אע״פ שמעט חלקו, מאשר להיות גוזל את
י חברו, שבזה אין לו שום חלק. — תעיט. מביטה בעין של עַיִט וממעיטתו על שלחנו (השוה הניגוד בשורה השניה: עין טובה מרבה הלחם). והיווני מוסר לפי הענין: φθονερὸς ἐπ᾽
יא ἄρτῳ (=צרה בלחם). — שָׁרֵית נפשך. כך כתוב (ביו״ד) וכך מנוקד ‖ היטיב לך. — ולאל ידך. עד כמה שיש בידך. — השוה בבלי עירובין נ״ד א׳: א״ל רב לרב המנונא, בני אם יש לך היטיב לך שאין בשאול תענוג ואין למות התמהמה. ואם תאמר אניח לבני חק בשאול מי
יב יגיד לך, בני אדם דומים לעשבי השדה, הללו נוצצין והללו נובלין. — וחוק לשאול.
יג והזמן לירד שאול (השוה איוב י״ד י״ג תשית לי חק). — והשיגת ידך. השגת ידך, כאשר
יד—טו תשיג ידך. — אל־תעבר. אל תמנע מחייך הטובים. — וחמוד. דבר נחמד. — ליודי גורל. ליורשים שיפילו גורל (השוה יואל ד׳ ג׳ ואל עמי יַדּוּ גורל). וכאן שרשו ידה, כמו ירמ׳ נ׳
טז י״ד ידו אליה אל־תחמלו. — שני מיני תענוג הוא רואה: מתנות לאחרים ופינוקים לעצמו. —
יח צומח. כך עיקרו, כמו שנתקן בכ״י ממעל לתיבה גומל (שנכפלה כאן מתוך השורה הבאה). —

כ״י א יט כָּל־מַעֲשָׂיו רָקוֹב יִרְקָבוּ   וּפוֹעַל יָדָיו יִמָּשֵׁךְ אַחֲרָיו׃
כ אַשְׁרֵי אֱנוֹשׁ בְּחָכְמָה יֶהְגֶּה   וּבִתְבוּנָה יִשְׁעֶה׃
כא הַשָּׂם עַל־דְּרָכֶיהָ לִבּוֹ   וּבִתְבוּנֹתֶיהָ יִתְבּוֹנָן׃
כב לָצֵאת אַחֲרֶיהָ בְּחֵקֶר   וְכָל־מְבוֹאֶיהָ יְרַצֵּד׃
כג הַמַּשְׁקִיף בְּעַד־חַלּוֹנָהּ   וְעַל־פְּתָחֶיהָ יְצוֹתֵת׃
כד הַחוֹנֶה סְבִיבוֹת בֵּיתָהּ   וְהֵבִיא יְתֵדָיו בְּקִירָהּ׃
כה וְנוֹטֶה אָהֳלוֹ עַל־יָדָהּ   וְשָׁכֵן שְׁכַן טוֹב׃
כו וְיָשִׂים קִנּוֹ בְּעָפְיָהּ   וּבַעֲנָפֶיהָ יִתְלוֹנָן׃
כז וְחוֹסֶה בְצִלָּהּ מֵחֹרֶב   וּבִמְעוֹנֹתֶיהָ יִשְׁכֹּן׃
טו כִּי יְרֵא יְיָ יַעֲשֶׂה זֹּאת   וְתוֹפֵשׂ תּוֹרָה יַדְרִיכֶנָּה׃
ב וְקִדְּמַתְהוּ כְּאֵם   וּכְאֵשֶׁת נְעוּרִים תְּקַבְּלֶנּוּ׃
ג וְהֶאֱכִילַתְהוּ לֶחֶם שֵׂכֶל   וּמֵי תְבוּנָה תַשְׁקֶנּוּ׃
ד וְנִשְׁעַן עָלֶיהָ וְלֹא יִמּוֹט   וּבָהּ יִבְטַח וְלֹא יֵבוֹשׁ׃
ה וְרוֹמֲמַתְהוּ מֵרֵעֵהוּ   וּבְתוֹךְ־קָהָל תִּפְתַּח פִּיו׃
ו שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה יִמְצָא   וְשֵׁם עוֹלָם תּוֹרִישֶׁנּוּ׃
ז לֹא יַדְרִיכוּהָ מְתֵי־שָׁוְא   וְאַנְשֵׁי זָדוֹן לֹא יִרְאוּהָ׃
ח רְחוֹקָה הִיא מִלֵּצִים   וְאַנְשֵׁי כָזָב לֹא יִזְכְּרוּהָ׃
ט לֹא נָאֲתָה תְהִלָּה בְּפִי רָשָׁע   כִּי לֹא מֵאֵל נֶחְלְקָה לוֹ׃
י בְּפֶה חָכָם תֵּאָמֵר תְּהִלָּה   וּמוֹשֵׁל בָּהּ יְלַמְּדֶנָּה׃
יא אַל־תֹּאמַר מֵאֵל פִּשְׁעִי   כִּי אֶת־אֲשֶׁר שָׂנֵא לֹא עָשָׂה׃
יב פֶּן־תֹּאמַר הוּא הִתְקִילָנִי   [— — —]
[— — —]   כִּי אֵין צוֹרֶךְ בְּאַנְשֵׁי חָמָס׃
יג רָעָה וְתוֹעֵבָה שָׂנֵא יְיָ   וְלֹא יְאַנְּנָהּ לִירֵאָיו׃

יט גומל. נולד (כך נראה מן הניגוד לגוע). — כל־מעשיו. כל נכסיו ירקבו במותו וילכו
כ אחריו לאיבוד. — ישעה ‖ יהגה. שעה ב... הוא לשון התעסקות (השוה שמות ה׳ ט׳ ואל־ישעו
כא בדברי־שקר, תהל׳ קי״ט קי״ז ואשעה בחקיך תמיד). — ובתבונתיה. בסורי: ובנתיבותיה
כב (בשביליה) ‖ דרכיה. — בחקר. כאן הוא ל׳ חקירה והתחקות על שרשיה (=ירצד). — ירצד. יארב (היווני: ἐνεδρεύει, הסורי: נהוא כמין). השוה תהל׳ ס״ח י״ז תרצדון, וכן בערבית. —
כג—כו יצותת. לשון הקשבה. — שְׁכַן. השוה דב׳ י״ב ה׳ לשכנו תדרשו. — בעופיה. בענפיה (השוה תהל׳ ק״ד י״ב מבין עפאים יתנו־קול). —
טו א ידריכנה. ידרך אליה, יבוא אליה (וכן בפ״ז השוה איוב כ״ח ח׳ לא־הדריכוהו בני־
ט—י שחץ). — תהלה. לכבוד שמים. — מי שהוא גופו מושל בתהלה לכבוד שמים הוא ילמדנה
יא—יב לאחרים. — כי. כוונתו: דע כי (וכן בפי״ב). — פן־תאמר. אל תאמר. — אין צורך. לאל. —
יג יאננה. לשון הזמנה ומקרה (השוה שמות כ״א י״ג והאלהים אנה לידו). —

כ״א יד אֱלֹהִים מִבְּרֵאשִׁית בָּרָא הָאָדָם　　וַיְשִׁתֵהוּ בְּיַד־חוֹתְפוֹ:
[— — —]　　וַיִּתְּנֵהוּ בְּיַד־יִצְרוֹ:
טו אִם־תַּחְפֹּץ תִּשְׁמֹר מִצְוָה　　וּתְבוּנָה לַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ:
אִם־תַּאֲמִין בּוֹ　　גַּם אַתָּה תִּהְיֶה מוּצָק:
טז לְפָנֶיךָ אֵשׁ וָמַיִם　　בַּאֲשֶׁר תַּחְפֹּץ שְׁלַח יָדֶיךָ:
יז לִפְנֵי אָדָם חַיִּים וָמָוֶת　　אֲשֶׁר יַחְפֹּץ יִנָּתֶן־לוֹ:
יח סָפְקָה חָכְמַת יְיָ　　אַמִּיץ גְּבוּרוֹת וְחוֹזֶה כֹּל:
יט עֵינֵי אֵל יִרְאוּ מַעֲשָׂיו　　וְהוּ יַכִּיר כָּל־מִפְעַל אִישׁ:
כ לֹא צִוָּה אֱנוֹשׁ לַחֲטֹא　　וְלֹא הֶחְלִים אַנְשֵׁי כָזָב:
וְלֹא מְרַחֵם עַל־עוֹשֶׂה שָׁוְא　　וְעַל־מְגַלֶּה סוֹד:
טז אַל־תִּתְאַוֶּה תֹּאַר נַעֲרֵי שָׁוְא　　וְאַל־תִּשְׂמַח בִּבְנֵי עַוְלָה:
ב וְגַם אִם־פָּרוּ אַל־תָּבְעַ בָּם　　אִם־אֵין אִתָּם יִרְאַת יְיָ:
ג אַל־תַּאֲמִין בְּחַיֵּיהֶם　　וְאַל־תִּבְטַח בְּעִקְבוֹתָם:
[— — —]　　כִּי לֹא תִהְיֶה לָהֶם אַחֲרִית טוֹבָה:
כִּי טוֹב אֶחָד עוֹשֶׂה רָצוֹן　　מֵאֶלֶף [— —]:
וּמוֹת־עֲרִירִי [— —]　　מִמִּי שֶׁהָיוּ לוֹ בָנִים רַבִּים:
[—] לָהּ [— —]　　[—] וּמֵאַחֲרִית זָדוֹן:
ד מֵאֶחָד עֲרִירִי יְרֵא יְיָ תֵּשֵׁב עִיר　　וּמִמִּשְׁפַּחַת בֹּגְדִים תֶּחֱרָב:
ה רַבּוֹת כָּאֵלֶּה רָאֲתָה עֵינִי　　וַעֲצֻמוֹת כָּאֵלֶּה שָׁמְעָה אָזְנִי:
ו בַּעֲדַת רְשָׁעִים יוֹקֶדֶת אֵשׁ　　וּבְגוֹי חָנֵף נִצְּתָה חֵמָה:
ז אֲשֶׁר לֹא נָשָׂא לִנְסִיכֵי קֶדֶם　　הַמּוֹרִים עוֹלָם בִּגְבוּרָתָם:
ח וְלֹא חָמַל עַל־מְגוּרֵי לוֹט　　הַמִּתְעַבְּרִים בְּגַאֲוָתָם:

יד—טו וישתיהו. כך בכ״י.— חותפו. כינוי הוא ליצר הרע, וחתף || צר (לקמן ג׳ ד׳). — מוצק. בכ״י
יח נמשכת תיבה זו להרוז הבא. — ספקה. במקרא בסי״ן (מל״א כ׳ י׳)=מספיקה (לקמן ל״ט ט״ז, מ״ב י״ז), דיה (היווני: πολλή, הסורי: גנברא). — אמיץ גבורות וחוזה כל. תארים הם
כ לשמים. — והו. כך בכ״י (בלי אל״ף). — החלים. לשון חיזוק (והשוה לקמן מ״ט י׳). —
טז א אל־תתאוה. לראות פניהם של נערי שוא (השוה תהל׳ כ״ו ד׳ מתי שוא, דב׳ ה׳ כ׳
ב עד שוא) || בני עולה. — אל־תבע בם. אל תשמח בהם (כך היווני μὴ εὐφραίνου, והשוה לעיל י״ד ד׳ תתבעבע), והוא לשון ארמי. — רישא דקרא מקביל לסיפא של הכתוב הקודם,
ג כדרכו לחזור בשינויי לשון (כיוצא בזה בפ״ג בעקבותם || ומאחרית). — עושה רצון. של שמים. — מאלף. עושי תועבה (כך, בקירוב, יש למלא הלקיון), השוה משלי ט״ו ח׳. —
ו—ז נצתה חמה. מידי שמים. — לנסיכי קדם. הנפילים והגבורים (ברא׳ ו׳ א׳ ואילך). —
ח המורים = המורדים (וכן ביווני להדיא οἳ ἀπέστησαι). — מגורי לוט. סדום. —

כ״א ט וְלֹא חָמַל עַל־גּוֹי חֵרֶם　　הַנּוֹרָשִׁים בַּעֲוֹנָם:
י כֵּן שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף רַגְלִי　　הַנֶּאֱסָפִים בִּזְדוֹן לִבָּם:
יא וְאַף כִּי אֶחָד מַקְשֶׁה עֹרֶף　　תֵּמַהּ זֶה אִם־יִנָּקֶה:
כִּי רַחֲמִים וְאַף עִמּוֹ וְנוֹשֵׂא וְסוֹלֵחַ　　וְעַל־רְשָׁעִים יַגִּיהַ רָגְזוֹ:
יב כְּרֹב רַחֲמָיו כֵּן תּוֹכַחְתּוֹ　　אִישׁ כְּמִפְעָלָיו יִשָּׁפֵט:
יג לֹא יִמָּלֵט בְּגָזֵל עַוָּל　　וְלֹא יַשְׁבִּית תַּאֲוַת צַדִּיק לְעוֹלָם:
יד כָּל־הָעוֹשֶׂה צְדָקָה יֶשׁ־לוֹ שָׂכָר　　וְכָל־אָדָם כְּמַעֲשָׂיו יֵצֵא לְפָנָיו:
טו יְיָ הִקְשָׁה אֶת־לֵב פַּרְעֹה　　אֲשֶׁר לֹא יְדָעוֹ שֶׁמַּעֲשָׂיו מְגוּלִּין:
תַּחַת הַשָּׁמַיִם רַחֲמָיו　　יֵרָאוּ לְכָל־בְּרִיּוֹתָיו:
טז וְאוֹרוֹ וְשִׁבְחוֹ　　חָלַק לִבְנֵי־אָדָם:
יז אַל־תֹּאמַר מֵאֵל נִסְתַּרְתִּי　　וּבַמָּרוֹם מִי־יִזְכְּרֵנִי:
בְּעַם כָּבֵד לֹא אִוָּדֵעַ　　וּמַה־נַּפְשִׁי בְּקִצְוֹת רוּחוֹת
כָּל־בְּנֵי אָדָם:
יח הֵן הַשָּׁמַיִם וּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם וּתְהוֹם וָאָרֶץ　　בִּרְדָתוֹ עֲלֵיהֶם עֹמְדִים בְּפָקְדוֹ וּבְרָגְשׁוֹ:
יט אַף קִצְבֵי הָרִים וִיסוֹדֵי תֵבֵל　　בְּהַבִּיטוֹ אֲלֵיהֶם רַעַשׁ יִרְעָשׁוּ:
כ גַּם עָלַי לֹא יָשִׂים לֵב　　וּבִדְרָכַי מִי־יִתְבּוֹנָן:
כא אִם־חָטָאתִי לֹא תִרְאֵנִי עָיִן　　אוֹ אִם־אֲכַזֵּב בְּכָל־סֵתֶר מִי־יוֹדֵעַ:
כב מַעֲשֵׂה צֶדֶק מִי־יַגִּידֶנּוּ　　וְתִקְוַת־מָה כִּי אָצוּק חוֹק:
כג חַסְרֵי־לֵב יָבִינוּ אֵלֶּה　　וְגֶבֶר פּוֹתֶה יַחְשֹׁב זֹאת:
כד שִׁמְעוּ אֵלַי וּקְחוּ שִׂכְלִי　　וְעַל־דְּבָרַי שִׂימוּ לֵב:
כה אַבִּיעָה בְּמִשְׁקָל רוּחִי　　וּבְהַצְנֵעַ אֲחַוֶּה דֵעִי:
כו כִּבְרֹא אֵל מַעֲשָׂיו מֵרֹאשׁ　　עַל־חַיֵּיהֶם | חִלֵּק נַחֲלוֹתֵיהֶם:

ט—י המתעברים. העומדים (השוה לעיל ה׳ ז׳) בגאותם. — גוי חרם. רמז למצרים. — רמז
יא לדב׳ א׳ מ״ג. — הלשון: יגיה רגזו ענינו כמו יופיע רגזו. — קל וחומר: אם לציבור
יז כך, ליחיד חוטא על אחת כמה וכמה! — פי״ג מובא אצל רס״ג (ספר הגלוי קע״ח). — בעם כבד. בעם רב (במד׳ כ׳ כ׳). — ומה־נפשי. ואין נפשי עומדת בראש של כל בני
יח אדם. — בקצות רוחות. בראשם של רוחות. — עֹמוּדים. כך כתוב וכך מנוקד בכ״י, והכתיב נכון שהוא בא להורות על העמידה במרץ ועל כרחם, ואילו הניקוד מחליש את
כ—כב הענין. — גם. לחיזוק (ולא לריבוי): ואלי דוקא. — מי יתבונן. לא יתבונן. — אצוק חוק.
כג שאהיה אדוק בחוק (לשון מוצק, השוה והיית מוצק איוב י״א ט״ו), וכוונתו: אצֹר חק בדיוק. —
כה יבינו אלה (|| יחשב זאת): אלה הדברים יבינו, כך יבינו רק חסרי לב. — במשקל. בצמצום (|| ובהצנע), ומתוך צניעות יאמר כך, כאדם האומר: עד כמה שכחי החלש יוכל להביע. —

כז תִּקֵּן לְעוֹלָם מַעֲשָׂיו וּמֶמְשְׁלוֹתֵיהֶם לְדוֹרוֹתָם׃
בַּל־יִרְעֲבוּ בַּל־יִיגָעוּ וְלֹא יֶחְדְּלוּ מֵעֲבוֹדָתָם׃
כח אִישׁ אֶת־רֵעֵהוּ לֹא יָצֵרוּ וּלְעוֹלָם לֹא יַמְרוּ פִּיו׃
כט וְאַחַר הִבִּיט לָאָרֶץ יְיָ וַיְמַלְאֶנָּה טוּבוֹ׃
ל נֶפֶשׁ כָּל־חַי כִּסָּה פָּנֶיהָ וְאֵלֶיהָ תְּשׁוּבָתָם׃
יז יְיָ בָּרָא אָדָם מִן־הָאֲדָמָה וְהֵשִׁיב יְשִׁיבֶנּוּ אֵלֶיהָ׃
ב יְמֵי מִסְפָּר וְעֵת נָתַן לָהֶם וַיַּמְשִׁילֵם בְּכָל־אֲשֶׁר עָלֶיהָ׃
ג כָּמוֹהוּ הִלְבִּישָׁם עֹז וּבְצַלְמוֹ עָשָׂה אוֹתָם׃
ד פַּחְדּוֹ נָתַן עַל־כָּל־בָּשָׂר וְלִרְדּוֹת בְּחַיָּה וָעוֹף׃
ו יֵצֶר וְלָשׁוֹן וְעֵינַיִם אָזְנַיִם וְלֵב לְהָבִין נָתַן לָהֶם׃
ז דַּעַת תְּבוּנָה מִלֵּא אוֹתָם וְטוֹב וָרָע הוֹרָה אוֹתָם׃
ח שָׂם עֵינוֹ עַל־לִבָּם לְהַרְאוֹת לָהֶם גֹּדֶל מַעֲשָׂיו׃
י וְשֵׁם קָדְשׁוֹ יְהַלֵּלוּ לְסַפֵּר גְּדֻלַּת מַעֲשָׂיו׃
יא שָׂם לִפְנֵיהֶם דָּעַת וְתוֹרַת חַיִּים הִנְחִילָם׃
יב בְּרִית עוֹלָם הֵקִים אִתָּם וּמִשְׁפָּטָיו הוֹדִיעַ לָהֶם׃
יג גֹּדֶל כְּבוֹדוֹ רָאוּ עֵינֵיהֶם וְהוֹד קוֹלוֹ שָׁמְעָה אָזְנָם׃
יד וַיֹּאמֶר לָהֶם הִשָּׁמְרוּ מִכָּל־עָוֶל וַיְצַוֵּם אִישׁ עַל־רֵעֵהוּ׃
טו דַּרְכֵיהֶם לְפָנָיו תָּמִיד לֹא יִסָּתְרוּ מֵעֵינָיו׃
יז לְכָל־עַם הֵקִים שָׂר וְנַחֲלַת יְיָ יִשְׂרָאֵל׃
יט כָּל־מַעֲשֵׂיהֶם כַּשֶּׁמֶשׁ לְפָנָיו וְעֵינָיו תָּמִיד עַל־דַּרְכֵיהֶם׃
כ לֹא יִסָּתְרוּ עֲוֹנוֹתֵיהֶם מִמֶּנּוּ וְכָל־חַטֹּאתֵיהֶם לִפְנֵי יְיָ׃
כב צִדְקַת אִישׁ כְּחוֹתָם עִמּוֹ וְחֶסֶד אָדָם כְּאִישׁוֹן יִצּוֹר׃
כג אַחַר אֵלֶּה יָקוּם וִישַׁלֵּם לָהֶם וּגְמוּלָם יָשִׁיב בְּרֹאשָׁם׃
כד אַךְ לַשָּׁבִים נָתַן תְּשׁוּבָה וַיְנַחֵם אוֹבְדֵי תִקְוָה׃
כה שׁוּב אֶל־יְיָ וַעֲזֹב עֲוֹנוֹת הִתְחַנֵּן לְפָנָיו וְהַמְעֵט מִכְשׁוֹל׃
כו פְּנֵה אֶל־עֶלְיוֹן וְשׁוּב מֵרֶשַׁע וּמְאֹד שְׂנָא תוֹעֵבָה׃
כז מִי־יְהַלֵּל עֶלְיוֹן בִּשְׁאוֹל תַּחַת הַחַיִּים וְנוֹתְנֵי שֶׁבַח׃
כח מִמֵּת כְּלֹא־הָיָה אָבְדָה תוֹדָה חַי חַי הוּא יוֹדֶה לַיְיָ׃

יז ד—יז פחדו. של אדם (ברא׳ ט׳ ב׳—ג׳). — לכל־עם הקים שר. דעה קדומה הוא: ישראל הם עם סגולה (דב׳ י״ד ב׳, כ״ו י״ח) לה׳ ועם נחלתו (השוה הע׳ לדב׳ כ״ב ח׳—ט׳), והם מתנהגים על פי השגחתו הפרטית, ואילו אומות העולם מתנהגים על פי שרים שמינה עליהם מצבא המרום (ת״י לברא׳ י״א ז׳—ח׳). —

כט מָה־רַבּוּ רַחֲמֵי יְיָ וּסְלִיחָתוֹ לַשָּׁבִים אֵלָיו׃
ל וְלֹא יוּכַל הֱיוֹת כֹּל בָּאָדָם כִּי לֹא בֶן־אַל־מָוֶת בֶּן־אָדָם׃
לא מַה־מֵּאִיר מִשֶּׁמֶשׁ וְגַם הוּא יֶחְשַׁךְ וְרַע יֵצֶר בָּשָׂר וָדָם׃
לב צְבָא מָרוֹם יִפְקֹד יְיָ וּבְנֵי־אָדָם כֻּלָּם עָפָר וָאֵפֶר׃
יח חַי הָעוֹלָם בָּרָא הַכֹּל יַחְדָּו [— — —]׃
ב יְיָ לְבַדּוֹ הַצַּדִּיק [וְאֵין־עוֹד] מִלְּבַדּוֹ׃
ד מִי הִסְפִּיק לְסַפֵּר מַעֲשָׂיו וּמִי יַחְקֹר גְּדֻלּוֹתָיו׃
ה עֹז גָּדְלוֹ מִי־יִמְנֶה וּמִי־יוֹסִיף לְסַפֵּר חֲסָדָיו׃
ו אֵין לִגְרֹעַ וְאֵין לְהוֹסִיף וְאֵין לַחְקֹר נִפְלְאוֹת יְיָ׃
ז כְּכַלּוֹת אָדָם אָז יָחֵל וְכִי יִשְׁבֹּת אָז יַרְגִּישׁ חֶסְרוֹנוֹ׃
ח מָה־אֱנוֹשׁ וּמֶה־עֶרְכּוֹ מַה־טּוּבוֹ וּמָה־רָעָתוֹ׃
ט מִסְפַּר יְמֵי הָאָדָם אִם־הַרְבֵּה מֵאָה שָׁנָה׃
י כְּנֵטֶף מַיִם מִגֵּי־יָם וְגַרְגַּר חוֹל כֵּן שָׁנִים מְעַטּוֹת בִּימוֹת עוֹלָם׃
יא עַל־כֵּן הֶאֱרִיךְ יְיָ אַפּוֹ לָהֶם וַיִּשְׁפֹּךְ עֲלֵיהֶם רַחֲמָיו׃
יב וַיַּרְא וַיֵּדַע סוֹפָם כִּי רָע לָכֵן הִרְבָּה סְלִיחָתוֹ׃
יג רַחֲמֵי אָדָם עַל־רֵעֵהוּ וְרַחֲמֵי יְיָ עַל־כָּל־בָּשָׂר׃
מוֹכִיחַ וּמְיַסֵּר וּמְלַמֵּד וּמֵשִׁיב כְּרוֹעֶה עֶדְרוֹ׃
יד לוֹקְחֵי מוּסָר יְרַחֵם וְהַשּׁוֹקְדִים עַל־מִשְׁפָּטָיו׃
טו בְּנִי בְּטוֹבָה אַל־תִּתֵּן מוּם וּבְכָל־מַתָּן עֶצֶב־דְּבָרִים׃
טז הֲלֹא שָׁרָב יַשְׁבִּית טַל כֵּן דָּבָר מֵיטִיב הַמַּתָּן׃
יז הֲלֹא דָּבָר מִמַּתָּן טוֹב וּשְׁנֵיהֶם עִם־אִישׁ חָסִיד׃
יח נָבָל בְּלֹא־חֶסֶד יְנָאֵץ וּמַתַּן רַע־עַיִן יָמֵק עֵינָיִם׃
יט בְּטֶרֶם תְּדַבֵּר לְמַד וְלִפְנֵי חֳלִי רְפָא׃
כ לִפְנֵי מִשְׁפָּט חֲקֹר נַפְשֶׁךָ וּבְעֵת־פְּקֻדָּה תִּמְצָא סְלִיחָה׃
כא בְּטֶרֶם תֶּחֱלֶה הִתְעַנֵּה וּבְעֵת חֵטְא עֲשֵׂה תְשׁוּבָה׃
כב אַל־תְּאַחֵר לְשַׁלֵּם נֶדֶר בְּעִתּוֹ וְאַל־תְּחַכֶּה עַד־מָוֶת לְצַדֵּק׃
כג בְּטֶרֶם תִּדּוֹר הָכֵן נַפְשֶׁךָ וְאַל־תְּהִי כִּמְנַסֶּה יְיָ׃

יח טו בטובה (ἐν ἀγθοῖς) שתעשה לזולתך. — עצב־דברים. דברים שיעציבו את מקבל המתן.
טז—יז — כמו שהטל ישבית את השרב כך דבר טוב ייטיב את המתן. — דבר. דברים טובים יפים ממתן. — השוה ב״ב ט׳ ב׳ הנותן פרוטה לעני מתברך בו׳ ברכות... והמפייסו בדברים מתברך בי״א ברכות. — ושניהם. גם מתי גם דבר פיוס הם ממדותיו של איש חסיד. — ובעת־
כ
כג פקדה. בשעת הפורענות. — פסוק כ״ג מובא במדרש תנחומא (וישלח ח׳): אמר בן סירא

פ כד זְכֹר רֹגֶז בִּימֵי אַחֲרִית וְעֵת נָקָם בְּהַסְתִּיר פָּנִים:
כה זְכֹר עֵת רָעָב בְּעֵת שֹׂבַע רֵישׁ וּמַחְסוֹר בִּימֵי עֹשֶׁר:
כו מִבֹּקֶר לָעֶרֶב תִּשְׁנֶה עֵת וְהַכֹּל מְמַהֵר לִפְנֵי יְיָ:
כז אִישׁ חָכָם יִשָּׁמֵר בַּכֹּל וּבִימֵי פֶשַׁע יִזָּהֵר מִמָּעַל:
כח כָּל־נָבוֹן יֵדַע חָכְמָה וּלְמוֹצְאָהּ יִתֵּן שֶׁבַח:
כט נְבוֹנֵי דָבָר גַּם־הֵם יֶחְכָּמוּ וְיַבִּיעוּ חִידוֹת יַצִּיבוֹת:
ל אַחֲרֵי תַאֲוֹתֶיךָ אַל־תֵּלֵךְ וּמִמַּאֲוַיֶּיךָ רָחֵק:
לא אִם־תְּכַלְכֵּל בְּנַפְשְׁךָ מַאֲוַיֵּי יֵצֶר תַּעֲשֶׂה אוֹתְךָ שִׁמְצַת | שׂוֹנֵא: כ״יג
כ״יג לב אַל־תִּשְׂמַח אֶל־שֶׁמֶץ תַּעֲנוּג אֲשֶׁר פִּי־שְׁנַיִם רֵישׁוֹ:
לג אַל־תְּהִי זוֹלֵל וְסוֹבֵא וּמְאוּמָ[ה] אֵין בַּכִּיס:
יט פּוֹעֵל זֹאת [לֹא יַ]עֲשִׁיר וּבוֹזֶה מְעוּטִים [יִתְ]עַרְעָר:
ב יַיִן וְנָשִׁים [יַפְחִי]זוּ לֵב וְנֶפֶשׁ עַזָּה [תְּ]שַׁחִית בְּעָלֶיהָ:
פ [יַיִן — — —] וְדָבֵק בְּזוֹנוֹת יֹאבֵד:
ג רִמָּה וְתוֹלֵעָה יִנְחָלוּהוּ וְנֶפֶשׁ עַזָּה תְּשָׁרֵשׁ:
ד מְמַהֵר לְהַאֲמִין קַל־דָּעַת וְחוֹטֵא לְנַפְשׁוֹ יֶאְשָׁם:
ה—ו שָׂמֵחַ בְּלֵב יִוָּדֵעַ וְשׂוֹנֵא שִׂיחַ יֶחְסַר רָעָה:
ז לְעוֹלָם אַל־תִּשְׁנֶה דָבָר וְאִישׁ לֹא יְחַסְּרֶךָּ:
ח בְּאוֹהֵב וּבְשׂוֹנֵא אַל־תְּדַבֵּר וְאִם־אֵין לְךָ חֵטְא אַל־תְּגַל:
ט כִּי שׁוֹמֵעֲךָ יִשָּׁמֵר מִמְּךָ וּבְסוֹף יִשְׂנָאֶךָּ:
י שָׁמַעְתָּ דָבָר יָמוּת עִמָּךְ אֱמַץ לֹא יְבַקְּעֶךָּ:
יא מִפְּנֵי דָבָר יָחִיל כְּסִיל כְּיוֹלֵדָה מִפְּנֵי עוֹלָל:
יב חֵץ תָּקוּעַ בְּיֶרֶךְ בָּשָׂר כֵּן דָּבָר בִּמְעֵי כְסִיל:
יג הוֹכַח אוֹהֵב אוּלַי לֹא עָשָׂה וְאִם עָשָׂה בַּל־יוֹסִיף:
יד הוֹכַח אוֹהֵב אוּלַי לֹא אָמַר וְאִם אָמַר בַּל־יִשְׁנֶה:

כד בטרם תדור הכן נדרך בל תהיה כמתעה. — ע ת נ ק ם. תזכור. — ב ה ס ת י ר פ נ י ם. כשהמקום
לא יסתיר פניו ממך להענישך. — פל״א נמסר בסורי: ואם תעשה רצון נפשך תהי כעושה רצון שונא. —
יט א—ג מ ע ו ט י ם. דבר מועט, כסף מועט. — משורה שניה שבפ״ב ועד כ׳ ה׳ (יש מחריש) הסר בכ״י ג, ולא מפני שנפגם הכ״י גופו, אלא מחמת המעתיק שדילג על כך באנתולוגיה שסידר. —
ד מ מ ה ר ל ה א מ י ן. לדברי לעז שמוציאים על חברו. — ו ח ו ט א ל נ פ ש ו. בהוצאת הלעז. —
ה ש מ ח ב ל ב. ללעז שמוציאים על חברו. — י ו ד ע. καταγνωσθήσεται, כלשון משלי
ז—ח י׳ ט׳, ושם ענינו כענין יֵרוֹעַ. — א ל ־ ת ש נ ה ד ב ר. אל תחזור על הלעז ששמעת. — ו א ם ־
י א י ן ל ך ח ט א. יותר נראה הסורי והרומי ואם לך חטא. — השוה מבחר הפנינים שער כ״ט:

י טו הוֹכַח אוֹהֵב לָרֹב דִּבָּה תִהְיֶה וְלֹא כָל־דָּבָר תַּאֲמִין:
טז יֵשׁ נִכְשָׁל וְלֹא מִלִּבּוֹ וּמִי לֹא חָטָא בִלְשׁוֹנוֹ:
יז הוֹכַח רֵעֲךָ בְּטֶרֶם תִּגְעַר וְתֵן־מָקוֹם לְתוֹרַת עֶלְיוֹן:
כ כָּל־חָכְמָה יִרְאַת יְיָ וּבְכָל־חָכְמָה עֲשׂוֹת מִצְוָה:
כב וְאֵין חָכְמָה דַּעַת הָרָע וְאֵין עֲצַת חַטָּאִים תְּבוּנָה:
כג יֵשׁ עָרְמָה וְהִיא תוֹעֵבָה וְיֵשׁ פּוֹתֶה חֲסַר־חֵטְא:
כד טוֹב חֲסַר־מַדָּע יָרֵא מִיֹּתֶר־מַדָּע וְעוֹבֵר מִצְוָה:
כה יֵשׁ עָרְמָה יַצִּיבָה וְהִיא עָוֶל וְיֵשׁ מְעַקֵּם לְגַלּוֹת מִשְׁפָּט:
כו יֵשׁ מְהַלֵּךְ שָׁחוּחַ לָבוּשׁ שְׁחוֹרִים וְקִרְבּוֹ מָלֵא מִרְמָה:
כז מַשְׁפִּיל פָּנִים וּמִתְחָרֵשׁ וּבַאֲשֶׁר לֹא יִוָּדַע יְקַדְּמֶךָּ:
כח וְאִם־מְחֹסַר כֹּחַ יִמָּנַע מֵחֲטֹא אִם־יִמְצָא עֵת יָרֵעַ:
כט בְּמַרְאֵהוּ יִוָּדַע אִישׁ וּבְפָנָיו יִוָּדַע מַשְׂכִּיל:
ל מַלְבּוּשׁ אִישׁ וּשְׂחוֹק שִׁנַּיִם וְצַעֲדֵי אָדָם יַגִּידוּ עָלָיו:
כ יֵשׁ תּוֹכַחַת וְאֵינָהּ נָאָה וְיֵשׁ מַחֲרִישׁ וְהוּא חָכָם:
ב—ג מַה־טּוֹב הוֹכֵחַ מִקְּצֹף וּמִתְוַדֶּה מֵחֹסֶר יִמָּנֵעַ:
ד תַּאֲוַת סָרִיס שׁוֹכֵב בְּתוּלָה כֵּן עוֹשֶׂה בְּכֹחַ מִשְׁפָּט:
כ״יג ה יֵשׁ מַחֲרִי[שׁ] [וְנֶחְשָׁ]ב חָכָם] וְיֵשׁ נִמְאָס בְּרוֹב [שִׂיחַ]:
ו יֵשׁ מַחֲרִישׁ מֵאֵין מַעֲנֶה וְיֵשׁ מַחֲרִישׁ כִּי רָאָה עֵת:
ז חָכָם יַחֲרִישׁ עַד־עֵת וּכְסִיל לֹא יִשְׁמוֹר עֵת:
פ ח מַרְבֶּה דְבָרִים יְתֹעָב וְהַמִּשְׂתָּרֵר יִשָּׂנֵא:
ט יֵשׁ הַצְלָחָה לְרָעָה לְאָדָם וְיֵשׁ מְצִיאָה לְמַחְסוֹר:
י יֵשׁ מַתָּן לֹא יוֹעִיל לָךְ וְיֵשׁ מַתָּן גְּמוּלוֹ מִשְׁנֶה:
יא יֵשׁ חֹסֶר בִּגְלַל כָּבוֹד וְיֵשׁ מֵעֳנִי נָשָׂא רֹאשׁ:
יב יֵשׁ קוֹנֶה הַרְבֵּה בִמְעַט וּמְשַׁלֵּם־בּוֹ שִׁבְעָתַיִם:
יג א חָכָם בִּדְבָרִים יַאֲהִיב נַפְשׁוֹ וְנְעִימוֹת כְּסִילִים תִּשָּׁפֵכְנָה:

טו ושאלו להכם היאך הסתרת הסוד, אמר שמתי לבי קברו. — ה ו כ ח. צווי: עליך להוכיח את
כו—ל אוהביך, כי על הרוב הלעז אינו אלא דבה. — ל ב ו ש ש ח ו ר י ם. כצדיק. — בסורי מלבוש איש יחוה מעשיו (במקום ושחוק שנים שביווני). —
כ א—ב יש שטוב לכבוש את התוכחות בלב, אבל לא תמיד טוב לשתוק, ובפרט כשיש טינא
ד בלב שהיא מיטשטשת ע״י תוכחת, והמקבל תוכחת ומתודה על עונו נמנע מהפסד. — ע ו ש ה
יג ב כ ח מ ש פ ט. המוכיח לא בנחת אלא בכח לא ישיג תכליתו, ממש כאותו סריס. — ב מ ע ט
ד ב ר. שיתן לאחרים נפשו. — י א ה י ב. כך הוא ביווני והשוה ד׳ ז׳. — ו ט ו ב ת כ ס י ל י ם. אע״פ

כ״ ג יג חָכָם בִּמְעַט דָּבָר נַפְשׁוֹ   וְטוֹבַת כְּסִילִים יִשְׁפּוֹךְ חָכְמָה׃
יד מַתַּן כְּסִיל לֹא יוֹעִיל לָךְ   כִּי עֵינָיו עַל־אַחַת הַרְבֵּה׃
טו מְעַט יִתֵּן וְהַרְבֵּה יְנָאֵץ   וְיִפְתַּח פִּיו כְּכָרוֹז׃
הַיּוֹם יַלְוֶה וּמָחָר יִדְרֹשׁ   אִישׁ כָּמֹהוּ יִשָּׂנֵא׃
טז אָמַר כְּסִיל אֵין לִי אוֹהֵב   וְאֵין הַכָּרַת טוֹבָה לְטוֹבָתִי׃
יז אוֹכְלֵי לַחְמוֹ רָעֵי לָשׁוֹן   כַּמָּה וְכַמָּה יִלְעֲגוּ לוֹ׃
יח טוֹב כִּשְׁלוֹן רֶגֶל מִכִּשְׁלוֹן לָשׁוֹן   כֵּן מַפֶּלֶת רָעִים מְהֵרָה תָבוֹא׃
יט אָדָם אִי־חֵן מִלָּה בְּלֹא־עֵת   בְּפִי־אֱוִילִים תִּתְמִיד׃
כ מִפִּי־כְסִיל יִמָּאֵס מָשָׁל   כִּי לֹא אֲמָרוֹ בְעִתּוֹ׃
כא יֵשׁ נִמְנָע מֵחֲטֹא מִמַּחְסוֹר   וּבְנוּחוֹ לֹא יִתְאַנֵּחַ׃
כב יֵשׁ מְאַבֵּד נַפְשׁוֹ מִבֹּשֶׁת   וּמִכְּסִילוּת פָּנִים יְאַבְּדֶנָּה׃
כג יֵשׁ מִבֹּשֶׁת מַבְטִיחַ לְרֵעֵהוּ   וַיִּקְנֵהוּ שׂוֹנֵא חִנָּם׃
כד מוּם רָע בָּאָדָם כָּזָב   בְּפִי־אֱוִילִים יַתְמִיד׃
כה נִבְחָר גַּנָּב מִמְּכַזֵּב תָּמִיד   וּשְׁנֵיהֶם שַׁחַת יִנְחָלוּ׃
כו אֹרַח אִישׁ־כָּזָב קָלוֹן   וְחֶרְפָּתוֹ עִמּוֹ תָמִיד׃
כז חָכָם בִּדְבָרִים יְקָרֵב נַפְשׁוֹ   וְאִישׁ נָבוֹן יִישַׁר בְּעֵינֵי שָׂרִים׃
כח עוֹבֵד אֲדָמָה יַגְבִּיהַּ עֲרֵמָתוֹ   וְנִשָּׂר בְּעֵינֵי שָׂרִים יְכַפֵּר עָוֹן׃
כט מִנְחָה וּמַתָּן יְעַוְּרוּ עֵינֵי חֲכָמִים   וּכְמַחְסוֹם בְּפֶה יַשְׁבִּית תּוֹכָחַת׃
ל חָכְמָה טְמוּנָה וְאוֹצָר סְתָרִים   מַה־תּוֹעֶלֶת בִּשְׁנֵיהֶם׃
לא טוֹב אִישׁ מַצְפִּין אִוַּלְתּוֹ   מֵאִישׁ מַצְפִּין חָכְמָתוֹ׃
כא בְּנִי חָטָאתָ אַל־תּוֹסֶף עוֹד   וְעַל־הָרִאשׁוֹנִים הֵעָתֵר׃
ב כְּמִפְּנֵי נָחָשׁ נוּס מִן־חֵטְא   וְאִם־תִּקְרַב יִשָּׁכֶךָּ׃
שִׁנֵּי אַרְיֵה שִׁנָּיו   הוֹרְגוֹת נַפְשׁוֹת אָדָם׃
ג כְּחֶרֶב פִּיפִיּוֹת כָּל־פֶּשַׁע   לְמַכָּתוֹ אֵין רְפוּאָה׃

שהיא מרובה. — ישפוך חכמה. ישפיך בעל חכמה, כלו׳ יזרק הלאה. וביווני: וְטוֹבַת כְּסִילִים
טז יִשָּׁפֵכוּ. — לרישא דפט״ז השוה ירו׳ ברכות ד׳ ב׳: ואל תמסור מזונותינו בידי בשר ודם
יח שמתנתם מעוטה וחרפתם מרובה. — השוה מבחר הפנינים (סוף שער ל״ב): ואמר, מות האדם בכשלון לשונו ולא מות בכשלון רגלו, כי כשלון לשונו יסיר ראשו וכשלון רגלו ירפא לזמן
יט מועט. — אדם אי־חן. בסורי: אַלְיָה בְּלֹא־מֶלַח. — בפי־אוילים. כך בסורי (וכן בפכ״ד),
כו—כח וביווני: בפי חסרי מוסר (ἀπαιδεύτων). — ארח. בסורי: אחרית. — הישר בעיני שרים מרוית
כט—ל הרבה כעובד אדמה. — ישבית. השחד והמתן. — השוה מבחר הפנינים (שער החכמה): ואמר כל חכמה שלא דובר בה כמטמון שאין מוציאין ממנו. —
כא. א—ה ועל הראשונים. על עונותיך הראשונים. — מפיו לאזניו. מפיו של הדל לאזניו

ד אֵימָה וְגַאֲוָה יַחֲרִיבוּ עֹשֶׁר   וּבֵית־גֵּאֶה יְשֻׁמָּם׃
ה תְּפִלַּת־דַּל מִפִּיו לְאָזְנָיו   וּמִשְׁפָּטוֹ מְהֵרָה יָבוֹא׃
ו שׂוֹנֵא תוֹכַחַת בְּעִקְּבוֹת רָשָׁע   וִירֵא אֱלֹהִים יָשׁוּב בְּלִבּוֹ׃
ז נוֹדָע מִנֶּגֶד בַּעַל־לָשׁוֹן   וּמַשְׂכִּיל יוֹדֵעַ בְּהִכָּשְׁלוֹ׃
ח בּוֹנֶה בֵיתוֹ בְּחֵיל זָרִים   כְּאוֹסֵף אֲבָנָיו לְגָל׃
ט נְעֹרֶת צְבוּרָה עֲדַת רְשָׁעִים   וְאַחֲרִיתָם לַהֶבֶת אֵשׁ׃
י דֶּרֶךְ רְשָׁעִים מְסֻקֶּלֶת מֵאֶבֶן   וְאַחֲרִיתָהּ שַׁחַת שְׁאוֹל׃
יא שׁוֹמֵר תּוֹרָה מוֹשֵׁל בְּיִצְרוֹ   וְיִרְאַת יְיָ תַּכְלִיתָהּ חָכְמָה׃
יב לֹא יְוֻסַּר אֲשֶׁר אֵינֶנּוּ עָרוּם   וְיֵשׁ עָרְמָה מַרְבָּה מֶרִי׃
יג דַּעַת חָכָם כְּמַבּוּל יִרְבֶּה   וַעֲצָתוֹ כְּמַעְיַן חַיִּים׃
יד קֶרֶב אֱוִיל כְּבוֹר נִשְׁבָּר   וְכָל־דַּעַת לֹא יָכִיל׃
טו דְּבַר חָכְמָה שָׁמַע מַשְׂכִּיל   וְהִלְּלוֹ וְעָלָיו יוֹסִיף׃
שָׁמַע זֵד וְלֹא יָשַׁר בְּעֵינָיו   וַיַּשְׁלִיכֵהוּ אַחֲרֵי גֵווֹ׃
טז שִׂיחַ כְּסִיל כְּמַשָּׂא בַדֶּרֶךְ   וְעַל־שִׂפְתֵי נָבוֹן יִמָּצֵא חֵן׃
יז פִּי־מַשְׂכִּיל יְבֻקַּשׁ בַּקָּהָל   וּדְבָרָיו יֵחָשְׁבוּ בַלֵּב׃
יח כְּבֵית שְׁמָמוֹן חָכְמָה לֶאֱוִיל   וְדַעַת לִכְסִיל דִּבְרֵי אֵין־חֵקֶר׃
יט כִּכְבָלִים בְּרַגְלֵי אֱוִיל מוּסָר   וּכְאַזִקִּים עַל־יַד יָמִין׃
כ כְּסִיל בִּצְחוֹק יָרִים קוֹלוֹ   וְאִישׁ עָרוּם בְּנַחַת יִשְׂחָק׃
כא כַּעֲדִי זָהָב מוּסָר לְנָבוֹן   וּכְאֶצְעָדָה עַל־זְרוֹעַ יָמִין׃
כב רֶגֶל נָבָל מְהֵרָה אֶל־בָּיִת   וְאִישׁ מְזִמּוֹת יַכְנִיעַ פָּנִים׃
כג אֱוִיל מִפֶּתַח יַבִּיט אֶל־בָּיִת   וְכָבוֹד לְאִישׁ בְּבֵית־עַמּוֹ׃
כד אִוֶּלֶת אִישׁ הַקְשֵׁב עַל־פֶּתַח   וּלְמֵבִין יִכְבַּד קָלוֹן׃
כה שִׂפְתֵי זֵדִים [בְּאִוֶּלֶת] יָשִׂיחוּ   וְדִבְרֵי נְבוֹנִים בְּמֹאזְנַיִם יִשָּׁקֵלוּ׃
כו בְּפִי כְסִילִים לִבָּם   וְלֵב חֲכָמִים פִּיהֶם׃

ו—י של מקום. — בעקבות רשע. הולך בעקבות של רשע. — מסקלת מאבן. חלקה היא
יא דרכם. — השוה קידושין ל׳ ב׳ בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין ואם אתם עוסקים
יד—יח בתורה אין אתם נמסרים בידו. — לא יכיל. ביווני: οὐκ κρατήσει. — ודעת לכסיל. כך בסורי,
כב—כג וביווני: דעת כסיל. — שני הפסוקים כ״ב—כ״ג ניתנו כאן על פי הנוסח שבפירקא דרבינו הקדוש (הוצ׳ שיינבלום י״ד א׳), אלא ששם כתוב יכניע רבים במקום פָּנִים (ἀπὸ προσώπου) שביווני. ואיתא בבבלי נדה ט״ז ב׳: כתיב בספר בן סירא, שלשה שנאתי וארבעה לא אהבתי... והנכנס לבית
כה חבירו פתאם. — זדים. בסורי רשיעיא, וביווני ἀλλοτρίων=זרים, וברור שזדים בזרים נתחלפו לו. — [באולת]. כך ברומי (stulta), וביווני: בְּאֵלֶּה (ἐν τούτοις), ואין לו מובן. —

כז בְּקַלֵּל כְּסִיל אֶת־הַשָּׂטָן   אֶת־נַפְשׁוֹ הוּא מְקַלֵּל׃
כח מְגָעֵל נַפְשׁוֹ בַּעַל־שְׂפָתַיִם   וּבַאֲשֶׁר יָגוּר יִשָּׂנֵא׃
כב לְאֶבֶן מְזֹהֶמֶת יִדְמֶה עָצֵל   וְכָל־אִישׁ יִשְׁרֹק עַל־קְלוֹנוֹ׃
ב לְגָלְלֵי צֹאָה יִדְמֶה עָצֵל   כָּל־מְרִימוֹ יְנַעֵר יָד׃
ג בֹּשֶׁת אָב בְּהוֹלֵד אֱוִיל   וּבַת לְחֶסֶר תִּוָּלֵד׃
ד בַּת מַשְׂכֶּלֶת תִּנְחַל בַּעְלָהּ   וּמְבִישָׁה לְתוּגַת יוֹלַדְתָּהּ׃
ה אָב וּבַעַל תּוֹבִישׁ עַזָּה   וּשְׁנֵיהֶם יְבַזּוּהָ׃
ו שִׁיר בְּאֵבֶל שִׂיחַ בְּלֹא־עֵת   וְשׁוֹט וּמוּסָר בְּכָל־עֵת חָכְמָה׃
ט מַדְבִּיק חֲרָשִׂים מְלַמֵּד אֱוִיל   מֵעִיר יָשֵׁן מִשֵּׁנָה עֲמֻקָּה׃
י מְסַפֵּר לְנִרְדָּם הַמְסַפֵּר לֶאֱוִיל   וּלְסוֹף יֹאמַר מַה־הוּא׃
יא עַל־מֵת בְּכֵה כִּי כָבָה אוֹר   וְעַל־אֱוִיל בְּכֵה כִּי כָבָה שֵׂכֶל׃
מְעַט בְּכֵה עַל־מֵת כִּי נָנוּחַ   וְחַיֵּי אֱוִיל מִמָּוֶת רָעִים׃
יב אֵבֶל מֵת שִׁבְעָה יָמִים   וְאֵבֶל אֱוִיל וְרָשָׁע כָּל־יְמֵי חַיָּיו׃
יג עִם־כְּסִיל אַל־תַּרְבֶּה דָבָר   וְעִם־אֱוִיל אַל־תֵּלֵךְ׃
הִשָּׁמֵר מִמֶּנּוּ פֶּן־יֵצַר לָךְ   וְלֹא תִטַּנֵּף בְּהִתְנַעֲרוֹ׃
סוּר מִמֶּנּוּ וְתִמְצָא נַחַת   וְאַל־תִּיגַע בְּסִכְלוּתוֹ׃
יד מֵעֹפֶרֶת מַה־יִּכְבַּד   וּמַה־שְּׁמוֹ כִּי אִם־אֱוִיל׃
טו חוֹל וָמֶלַח וְנֵטֶל בַּרְזֶל   נוֹחַ לָשֵׂאת מֵאִישׁ כְּסִיל׃
טז עֲבוֹת עֵץ אָחוּז בְּבִנְיָן   בְּרַעַשׁ לֹא יָזוּעַ׃
כֵּן לֵב סָמוּךְ בְּמַחֲשֶׁבֶת עֵצָה   בְּעִתּוֹ לֹא יֵחָת׃
יז לֵב נָכוֹן עַל־מַחֲשֶׁבֶת שֵׂכֶל   כַּעֲדִי פִתּוּחַ עַל־קִיר גָּזִית׃
יח צְרוֹרוֹת נְתוּנִים בַּמָּרוֹם   לִפְנֵי רוּחַ לֹא יַעֲמֹדוּ׃
כֵּן לֵב חָרֵד בְּמַחֲשֶׁבֶת כְּסִיל   לִפְנֵי כָל־פַּחַד לֹא יַעֲמֹד׃
יט מַכֶּה עַיִן יוֹרִיד דִּמְעָה   וּמַכֶּה לֵב מוֹצִיא דָעַת׃
כ מַשְׁלִיךְ אֶבֶן בְּעוֹף יַחֲרִידֶנּוּ   וּמְכַלִּים רֵעַ יָפִיר אַהֲבָה׃
כא עַל־אוֹהֵב אִם־שָׁלַפְתָּ חָרֶב   אַל־תִּוָּאֵשׁ כִּי יֵשׁ תְּשׁוּבָה׃

כב א מזהמת. ἠρδαλωμένῳ, בסורי: צחנתא. סמינד כתב: הכוונה לאבני מחראות (lapides
ג—ה latrinarum). — ובת. אוילית (כן נראה מתחלת פסוק ד') תביא חסר להוריה. — עזה. עזת
ו—יג פנים, חצופה. — שיח בלא־עת הוא כשיר באבל. — אל־תרבה דבר (λόγος): אל תרבה
יט לדבר. — ועם־אויל. הסורי: עם חזיר אל תלך בדרך. — העין והלב שניהם מתוך הכאה
נותנים תוצאות: העין–דמעה והלב–דעת, ונראה שכוונתו בהכאת הלב לכעין מוסר כליות. —
כ יחרידנו. הסורי מסר: יַפְרִיחֶנּוּ. —

פ
כב עַל־אוֹהֵב אִם־פָּתַחְתָּ פֶּה   אַל־תִּפְחַד כִּי יֵשׁ רִצּוּי׃
מִלְּבַד חֶרְפָּה וְגָאוֹן וְגַלּוֹת־סוֹד
וּמַכַּת סֵתֶר   בָּהֶם יָנוּס כָּל־אוֹהֵב׃
כג קְנֵה אֱמוּנַת רֵעֲךָ בְּעָנְיוֹ   לְמַעַן תַּחַד בְּטוֹבָתוֹ׃
בְּעֵת צָרָה עֲמֹד־לוֹ   לְמַעַן תִּנְחַל בְּנַחֲלָתוֹ׃
כד לִפְנֵי אֵשׁ קִיטוֹר הַכִּבְשָׁן וְעָשָׁן   כֵּן לִפְנֵי שְׁפָךְ־דָּם דִּבָּה׃
כה עַל־רֵעַ לְהָגֵן לֹא אֵבוֹשׁ   וּמִפָּנָיו לֹא אֶסָּתֵר׃
כו וְאִם־רָעָה תַּשִּׂיגֵנִי בִגְלָלוֹ   כָּל־שׁוֹמֵעַ יִשָּׁמֵר מִמֶּנּוּ׃
כז מִי־יִתֵּן עַל־פִּי מִשְׁמָר   וְעַל־שְׂפָתַי חוֹתַם חָכְמָה׃
בַּל־אֹבֶה בוֹ   וּלְשׁוֹנִי בַּל־תְּאַבְּדֵנִי׃
כג יְיָ אָבִי וַאֲדוֹן חַיַּי   אַל־תִּטְּשֵׁנִי בַּעֲצָתָם׃
[— — —]   אַל־תִּתְּנֵנִי לִנְפֹּל בָּהֶם׃
ב מִי יָקִים עַל־יִצְרִי שׁוֹט   וְעַל־לִבִּי מוּסַר חָכְמָה׃
וְאַל־יִמָּחֲלוּ עַל־עֲוֺנוֹתַי   וְאַל־יַעַבְרוּ עַל־פְּשָׁעַי׃
ג פֶּן־יִרְבּוּ עֲוֺנוֹתַי   וּפְשָׁעַי יַעַצְמוּ׃
וְנָפַלְתִּי לִפְנֵי שׂוֹנְאִים   וְאוֹיְבִי יִשְׂמַח לִי׃
ד יְיָ אָבִי וֵאלֹהֵי חַיַּי   רוּם־עֵינַיִם אַל־תִּתֶּן לִי׃
ה [— — —]   וְלֵב חוֹמֵד הַרְחֵק מִמֶּנִּי׃
ו חֶמְדַּת־בֶּטֶן וְזִמָּה אַל־יֹאחֲזוּנִי   וּלְנֶפֶשׁ עַזָּה אַל־תִּמְסְרֵנִי׃
ז מוּסַר־פֶּה שִׁמְעוּ בָנִים   וְהַנִּשְׁמָר לֹא יִוָּקֵשׁ׃
ח בִּשְׂפָתוֹתָיו יִלָּכֵד רָשָׁע   [וְאִישׁ־]מָדוֹן וְיָהִיר בָּהֶן יִכָּשְׁלוּ׃
ט לִשְׁבוּעָה אַל־תְּלַמֵּד פִּיךָ   וּבְאַזְכָּרַת הַקָּדוֹשׁ אַל־תַּרְגִּיל׃
י כִּי כְּעֶבֶד נֶחְקָר תָּמִיד   חַבּוּרָה לֹא יֶחְסָר׃
כֵּן הַנִּשְׁבָּע מַזְכִּיר הַשֵּׁם תָּמִיד   מֵחֵטְא לֹא יִטְהָר׃
יא מַרְבֶּה שְׁבוּעָה יִשְׂבַּע עָוֶל   וְלֹא יָסוּר שׁוֹט מִבֵּיתוֹ׃
אִם־שָׁגַג חַטָּאתוֹ עָלָיו   וְאִם־בְּמַעַל וְחָטָא כִּפְלַיִם׃
וְאִם־לַשָּׁוְא יִשָּׁבַע לֹא יִזְכֶּה   כִּי יִמָּלֵא בֵיתוֹ צָרָה׃
יב יֵשׁ מִלָּה נִמְשְׁלָה לַמָּוֶת   לֹא תִמָּצֵא בְּנַחֲלַת יַעֲקֹב׃
מִצַּדִּיקִים כָּל־אֵלֶּה יַרְחִיק   וּבַעֲוֺנוֹת לֹא יִתְגּוֹלָלוּ׃
יג נִבּוּל אַל־תְּאַלֵּף פִּיךָ   כִּי גַם־בּוֹ דְּבַר פָּשַׁע׃

כג ו—ט ולנפש עזה. נפש זו עניגה תאוה. — ובאזכרת. ὀνομασίᾳ (=בהזכרת השם). —

פ יד זְכֹר אֶת־אָבִיךָ וְאֶת־אִמֶּךָ   בֵּין נְגִידִים כִּי תֵשֵׁב:
פֶּן־תִּשְׁכַּח לִפְנֵיהֶם   וּבְמוּסָרְךָ תִּסָּכֵל:
וְאָמַרְתָּ לוּ לֹא נוֹלַדְתִּי   וְיוֹם הֻלַּדְתְּךָ תְּקַלֵּל:
טו אָדָם לָמֵד בְּדִבְרֵי חֶרְפָּה   כָּל־יָמָיו לֹא יִוָּסֵר:
טז שְׁנַיִם יַרְבּוּ חֵטְא   וּשְׁלֹשָׁה יַעֲלוּ אָף:
יז נֶפֶשׁ חַמָּה כָּאֵשׁ בּוֹעֶרֶת   לֹא תִכְבֶּה עַד־תִּבָּלֵעַ:
אִישׁ נוֹאֵף בִּשְׁאֵר בְּשָׂרוֹ   לֹא יֶחְדַּל עַד־תִּכְבֶּה אֵשׁ:
לְאִישׁ נוֹאֵף כָּל־לֶחֶם יִנְעַם   לֹא יִיעַף עַד־יָמוּת:
יח אִישׁ שׁוֹטֶה מִמִּשְׁכָּבוֹ   בְּאָמְרוֹ בְלִבּוֹ מִי־יְשׁוּרֵנִי:
חֹשֶׁךְ סְבִיבוֹתַי   וְהַקִּירוֹת יַסְתִּירוּנִי:
וְאִישׁ לֹא יִרְאֵנִי   מִמִּי אִירָא:
עֲוֹנוֹתַי לֹא יִזְכֹּר עֶלְיוֹן   [— — —]
יט וְעֵינֵי אָדָם יִרְאָתוֹ   [— — —]
וְלֹא יָדַע כִּי עֵינֵי יְיָ   פִּי־רִבּוֹ מִשֶּׁמֶשׁ מְאִירוֹת:
כָּל־דַּרְכֵי אִישׁ רוֹאוֹת   וְצוֹפוֹת פִּנּוֹת נִסְתָּרוֹת:
כ טֶרֶם נִבְרָא הַכֹּל לוֹ נוֹדָע   וְגַם אַחֲרֵי כְלוֹת:
כא הוּא בִּרְחוֹבוֹת־עִיר יִוָּדַע   וּבַאֲשֶׁר לֹא חָשַׁב יֵאָחֵז:
כב וְכֵן אִשָּׁה עוֹזֶבֶת בַּעְלָהּ   וּמְקִימָה יוֹרֵשׁ מִזָּר:
כג רֵאשִׁית כִּי בְּתוֹרַת עֶלְיוֹן מָאֲסָה   וְשֵׁנִית בְּבַעְלָהּ מָעֲלָה:
וּשְׁלִישִׁית בִּזְנוּת נָאָפָה   וּמֵאִישׁ זָר זֶרַע הֵקִימָה:
כד הִיא לַקָּהָל תּוּצָא   וְעַל־יְלָדֶיהָ יִפָּקֵד:
כה לֹא יִתְּנוּ בָנֶיהָ שֹׁרֶשׁ   וַעֲנָפֶיהָ לֹא יַעֲשׂוּ פֶּרִי:
כו זִכְרָהּ לִקְלָלָה תַּשְׁאִיר   וְחֶרְפָּתָהּ לֹא תִמָּחֶה:
כז [וְיֵדְעוּ כָּל־יוֹשְׁבֵי אֶרֶץ]   וְהֵבִינוּ כָּל־הַנִּשְׁאָרִים:
[כִּי אֵין טוֹב מִיִּרְאַת יְיָ]   וְאֵין עָרֵב מִשְּׁמֹר מִצְוֹת יְיָ:
כד הַחָכְמָה תְּהַלֵּל נַפְשָׁהּ   וּבְתוֹךְ עַמָּהּ תִּתְפָּאָר:
ב בִּקְהַל עֶלְיוֹן תִּפְתַּח פִּיהָ   וְלִפְנֵי צְבָאוֹ תִּתְהַלָּל:
ג אָנֹכִי מִפִּי עֶלְיוֹן יָצָאתִי   וְכַעֲרָפֶל כִּסִּיתִי אָרֶץ:
ד אָנֹכִי בַּמְּרוֹמִים שָׁכַנְתִּי   וְכִסְאִי בְּעַמּוּד עָנָן:
ה חוּג שָׁמַיִם הִקַּפְתִּי לְבַדִּי   וּבְחֵקֶר תְּהוֹם הִתְהַלָּכְתִּי:

יז שׁ נ י ם. δύο εἴδη (=שתי משפחות). —

ל ו בְּגַלֵּי הַיָּם וּבְכָל־הָאָרֶץ   וּבְכָל־עַם וָגוֹי הָיִיתִי:
ז בְּכָל־אֵלֶּה מְנוּחָה בִקַּשְׁתִּי   וּבְנַחֲלַת־מִי אֶשְׁכֹּן:
ח אָז צִוַּנִי יוֹצֵר הַכֹּל   וְיוֹצְרִי הֵנִיחַ מִשְׁכָּנִי:
וַיֹּאמֶר בְּיַעֲקֹב שְׁכֹנִי   וּבְיִשְׂרָאֵל תִּנָּחֲלִי:
ט מֵעוֹלָם מֵרֹאשׁ בְּרָאָנִי   וְעַד־עוֹלָם לֹא אֶחְדָּל:
י בְּמִשְׁכַּן קֹדֶשׁ לְפָנָיו שֵׁרַתִּי   וְכָכָה בְּצִיּוֹן הִתְיַצָּבְתִּי:
יא בְּעִיר אֲהוּבָה כָּמוֹנִי הֱנִיחָנִי   וּבִירוּשָׁלַיִם מֶמְשַׁלְתִּי:
יב וָאַשְׁרֵשׁ בְּעַם נִכְבָּד   בְּחֵלֶק יְיָ נַחֲלָתוֹ:
יג כְּאֶרֶז הִתְרוֹמַמְתִּי בַּלְּבָנוֹן   וְכִבְרוֹשׁ בְּהָרֵי חֶרְמוֹן:
יד כְּתָמָר הִתְרוֹמַמְתִּי בְּעֵין גֶּדִי   וְכִשְׁתִילֵי וֶרֶד בִּירִיחוֹ:
כְּזַיִת נָעִים בַּשְּׁפֵלָה   וָאֶתְרוֹמֵם כָּעַרְמוֹן:
טו כְּקִנָּמוֹן וּקְנֵה־בֹשֶׂם נָתַתִּי רֵיחַ   וּכְמָר־דְּרוֹר הֵפִיצוֹתִי נִיחוֹחַ:
כְּחֶלְבְּנָה וּשְׁחֵלֶת וְנָטָף   וּכְעָשָׁן לְבֹנָה בַּמִּשְׁכָּן:
טז אָנֹכִי כְּאֵלָה שִׁלַּחְתִּי עֲנָפַי   וַעֲנָפַי עַנְפֵי כָבוֹד וָחֵן:
יז אָנֹכִי כְּגֶפֶן הֶעֱלֵיתִי חֵן   וְנִצָּנַי פְּרִי הָדָר וָהוֹן:
יט קִרְבוּ אֵלַי הַמִּתְאַוִּים־לִי   וּמִתְּבוּאָתִי תִּשְׂבָּעוּ:
כ כִּי זִכְרִי מִדְּבַשׁ מָתוֹק   וְנַחֲלָתִי מִצּוּף דְּבָשׁ:
כא אוֹכְלַי עוֹד יִרְעָבוּ   וְשׁוֹתַי עוֹד יִצְמָאוּ:
כב שׁוֹמֵעַ לִי לֹא יֵבוֹשׁ   וּפוֹעֲלֵי־בִי לֹא יֶחֱטָאוּ:
כג כָּל אֵלֶּה סֵפֶר בְּרִית אֵל־עֶלְיוֹן   תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה מוֹרָשָׁה
קְהִלַּת יַעֲקֹב:
כה הַמְּלֵאָה כְּפִישׁוֹן חָכְמָה   וּכְחִדֶּקֶל בִּימֵי אָבִיב:
כו הַמְּמַלְּאָה כִּפְרָת תְּבוּנָה   וְכַיַּרְדֵּן בִּימֵי קָצִיר:
כז הַמַּשְׁפִּיעָה כַּיְ[אוֹר] מוּסָר   כְּגִיחוֹן בִּימֵי בָצִיר:
כח לֹא כִלָּה הָרִאשׁוֹן לְדַעְתָּהּ   וְגַם הָאַחֲרוֹן לֹא יַחְקְרֶנָּה:
כט כִּי מַיִם רַב שִׂכְלָהּ   וַעֲצָתָהּ מִתְּהוֹם רַבָּה:
ל גַּם אָנֹכִי כְּנַחַל מִנָּהָר   וּכְאַמַּת מַיִם יָצָאתִי אֶל־גַּן:
לא אָמַרְתִּי אַשְׁקֶה גַנִּי   וְאַרְוֶה עֲרוּגָתִי:
וְהִנֵּה הָיָה־לִּי הַנַּחַל לְנָהָר   וּנְהָרִי הָיָה לְיָם:
לב עוֹד מוּסָר כַּבֹּקֶר אָאִיר   וְאַזְרִיחֵנוּ עַד־לְמֵרָחוֹק:
לג עוֹד לֶקַח כִּנְבוּאָה אֶשְׁפֹּךְ   וְאַשְׁאִירֶנּוּ לְדוֹרוֹת עוֹלָם:

לד רָאוּ כִּי לֹא־לִי לְבַדִּי עָמַלְתִּי כִּי אִם־לְכָל־מְבַקְשֶׁיהָ׃
כה בְּשָׁלֹשׁ חָמַדְתִּי וַחֲמֻדוֹת הֵן לִפְנֵי אֱלֹהִים וְאָדָם׃
אַחֲוַת אַחִים וְרֵעוּת רֵעִים וְאִישׁ וְאִשָּׁה וְהֵם שְׁלֵמִים׃
ב וְשָׁלֹשׁ מִשְׁפָּחוֹת שָׂנְאָה נַפְשִׁי וְקַצְתִּי מְאֹד בְּחַיֵּיהֶם׃
דַּל גֵּאֶה וְעָשִׁיר מְכַחֵשׁ וְזָקֵן מְנָאֵף חֲסַר מַדָּע׃
ג אִם־בִּנְעוּרוֹתֶיךָ לֹא קִבַּצְתָּ אֵיךְ תַּשִּׂיג בִּזְקוּנוֹתֶיךָ׃
ד מַה־נָּאָה לְשָׂבִים מִשְׁפָּט וְלִזְקֵנִים דַּעַת עֵצָה׃
ה מַה־נָּאָה חָכְמָה לִזְקֵנִים וְלִנְכְבָּדִים מַחֲשָׁבָה וְעֵצָה׃
ו עֲטֶרֶת זְקֵנִים רֹב חָכְמָה וְתִפְאַרְתָּם יִרְאַת יְיָ׃
ז תֵּשַׁע מַעֲלוֹת בְּלִבִּי אִשַּׁרְתִּי וְעֶשֶׂר אֲקַח בִּלְשׁוֹנִי׃
אִישׁ שָׂמֵחַ בְּבָנִים חַי וְרוֹאֶה בְּמַפֶּלֶת אוֹיְבִים׃
ח אַשְׁרֵי בַּעַל־אִשָּׁה מַשְׂכָּלֶת וַאֲשֶׁר בִּלְשׁוֹנוֹ נִכְשָׁל׃
[אַשְׁרֵי — —] וַאֲשֶׁר לֹא יַעֲבֹד לִנְקָלֶה מִמֶּנּוּ׃
ט אַשְׁרֵי מָצָא רֵעַ וְהַמְסַפֵּר עַל־אֹזֶן שׁוֹמַעַת׃
י מַה־גָּדוֹל הַמּוֹצֵא חָכְמָה אַךְ אֵין יָתֵר מִירֵא יְיָ׃
יא יִרְאַת יְיָ עַל־כֹּל תִּגְדַּל וְתוֹמְכָהּ לְמִי יִדַּמֶּה׃
יג כָּל־מַכָּה וְלֹא מַכַּת־לֵב כָּל־רָעָה וְלֹא רָעַת־אִשָּׁה׃
יד כָּל־צָרָה וְלֹא צָרַת־שׂוֹנֵא כָּל־נָקָם וְלֹא נְקַם־צָר׃
טו אֵין רֹאשׁ מֵרֹאשׁ נָחָשׁ וְאֵין חֵמָה מֵחֲמַת אִשָּׁה׃

כ״י ג ח אַשְׁרֵי שָׂ[מֵחַ] בְּחֶלְקוֹ [וְאֵינֶנּוּ] עֹבֵד נִקְלֶה [מִמֶּנּוּ]׃
[אַשְׁרֵי] בַּעַל אִשָּׁה מַ[שְׂכָּלֶת] [וְאֵינֶנּוּ] חוֹרֵשׁ כְּשׁוֹר [וַחֲמוֹר]׃
יג כָּל־מַכָּה וְלֹא כְמַ[כַּת־]לֵב כָּל־רָעָה וְלֹא כְּרָ[עַת־אִשָּׁה]׃

כה ב השוה בבלי פסחים קי״ג ב׳: ארבעה אין הדעת סובלתן, אלו הן דל גאה ועשיר מכחש וזקן מנאף ופרנס מתגאה על הצבור. — לפ״ג השוה אדר״נ כ״ד: וכן מתלא אמר, אם בנערותיך
ג לא חפצתם איך תשיגם בזקונתיך. — ר ב ח כ מ ה. πολυπειρία (=רב נסיון), ולא ידעתי כיוצא
ו בו בלשון זה במקרא. — ת ש ע... ו ע ש ר. ואין כאן ביווני אלא תשע: א) שמחה בבנים,
ז ב) רואה במפלת אויבים, ג) אשה משכלת, ד) בלתי נכשל בלשונו, ה) אינו עובד לנקלה ממנו, ו) מצא רע, ז) מספר על אזן שומעת, ח) מצא חכמה, ט) יראת שמים. ובסורי בא אחר האשה המשכלת: ואיננו חורש כשור וחמור. ואם נקיים הנוסח כשור (בכ״ף, ולא בבי״ת), הרי אין כאן תוספת מעלה (עשירית), אלא מתן טעם למה שנאמר קודם לכן (ואולי כוונתו על דרך אמרם:
ט חמש חרישות חרש וחמש נטיעות נטע, ירו׳ יבמות ב׳ עמוד ב׳). – מ צ א ר ע. ביווני: מצא דע
יג (בדל״ת—φρόνησιν), וההמשך מוכיח שעיקרו ברי״ש. — השוה בבלי שבת י״א א׳: אמר רב, כל חולי ולא חולי מעים כל כאב ולא כאב לב כל מיחוש ולא מיחוש ראש כל רעה ולא אשה

טז טוֹב לִי שֶׁבֶת עִם־אַרְיֵה וְתַנִּין מִשֶּׁבֶת עִם־אִשָּׁה רָעָה׃
כ״י ג יז רֹעַ אִשָּׁה יַשְׁחִיר מַרְאֵה אִישׁ וְיַקְדִּיר פָּנָיו לְדוֹב׃
יח בֵּין־רֵעִים יֵשֵׁב בַּעְלָהּ וּבְלֹא טַעְמוֹ יִתְאַנַּח׃
יט מְעַט רָעָה כְּרָעַת אִשָּׁה גּוֹרַל חוֹטֵא יִפֹּל עָלֶיהָ׃
כ כְּמַעֲלֶה [חוֹל בְּרַגְלֵי זָקֵן] אֵשֶׁת [לָשׁוֹן לְאִישׁ עָנָו]׃
כא אַל־תִּפּוֹל [בְּיֹפִי אִשָּׁ]ה וְעַל־יֶשׁ־לָהּ [אַל־תַּחְמֹ]ד׃
כב כִּי בַעֲדָהּ [קָלוֹן] וּבוֹשֶׁת [— — —]׃
[— — —] אִשָּׁה מְכַלְכֶּלֶת [אֶת]־בַּעְלָהּ׃
כג רִפְיוֹן יָדַיִם [וְכִ]שְׁלוֹן בִּרְכַּיִם אִשָּׁה לֹא תְאַשֵּׁר אֶת־בַּעְלָהּ׃
כד מֵאִשָּׁה תְּחִלַּת עָוֹן וּבִגְלָלָהּ גָּוַעְנוּ יָחַד׃
כה אַל־תִּתֵּן לַמַּיִם מוֹצָא וּלְאִשָּׁה רָעָה מֶמְשָׁלָה׃
כו אִם־לֹא תֵלֵךְ עַל־יָדֶךָ מִבְּשָׂרְךָ כְּרֹת אוֹתָהּ׃
כ״י ג כו אִשָּׁה טוֹבָה אַשְׁרֵי בַעְלָהּ וּמִסְפַּר יָמָיו כִּפְלָיִם׃
ב אֵשֶׁת חַיִל תְּדַשֵּׁן לְבַעְלָהּ [וּשְׁנוֹתָיו יְמַלֵּא בְּשָׁלוֹם]׃
ג אִשָּׁה טוֹבָה מַתָּנָה טוֹבָה בְּחֵלֶק יְרֵא אֱלֹהִים תִּנָּתֵן׃
ד אִם־עָשִׁיר אִם־דַּל לִבּוֹ טוֹב בְּכָל־עֵת פָּנָיו מְאִירִים׃
ה מִשָּׁלֹשׁ פָּחַד לִבִּי וּמֵאַרְבַּע תְּחִנָּה בְּפָנָי׃
דִּבַּת־עִיר וּקְהִלַּת־עָם וְעֵדוּת שָׁקֶר מִמָּוֶת כֻּלָּם רָעִים׃
ו כְּאֵב לֵב וְיָגוֹן אִשָּׁה מְקַנְּאָה בְּאִשָּׁה וְשׁוֹט לָשׁוֹן עִנְיָן לְכֻלָּם׃
ז עֹל־בָּקָר מִתְנוֹעֵעַ אִשָּׁה רָעָה הַנּוֹשְׂאָהּ נוֹשֵׂא עַקְרָב׃
ח קֶצֶף גָּדוֹל אִשָּׁה שִׁכּוֹרָה וְעֶרְוָתָהּ לֹא תְכַסֶּה׃
ט זְנוּת אִשָּׁה בְּרוּם עֵינֶיהָ וּבְעַפְעַפֶּיהָ תִּוָּדֵעַ׃
י עַל־בַּת־עַזַּת פָּנִים הַחֲזֵק מִשְׁמָר בַּל־תִּמְצָא נַחַת לְהוֹעִיל לְנַפְשָׁהּ׃
יא אַחֲרֵי עַזּוּת עֵינַיִם שְׁמֹר וְלֹא תִתְמַהּ אִם־תִּמְעַל־בָּךְ׃
יב כְּאוֹרֵחַ צָמֵא יִפְתַּח פֶּה וּמִכָּל־מַיִם קְרוֹבִים יִשְׁתֶּה׃

כו רעה: — כ ר ת א ו ת ה. ἀπότεμε αὐτήν. כוונתו: תן לה ספר כריתות. —

כו א-ג השוה בבלי יבמות ס״ג ב׳: אשה יפה אשרי בעלה ומספר ימיו כפלים. — ב ח ל ק. בנוסח שבסנהדרין ק׳ ב׳ (והשוה יבמות ס״ג ב׳): בחיק. ונוסח של כאן עיקר, שהרי לזכיה
ז בגורל כוונתו ולא להתחברות של אישות. — ברור שפסוק ז׳ מקומו לפני פסוק ב׳. — ע ל־ ב ק ר מ ת נ ו ע ע. עול של צמד פרים (βοοζύγιον) המתנועע ומכאיב ומחבל ערפן של הבהמות. — ה נ ו ש א ה. נשמע לשני פנים: הנושאה לאשה והנושאה כעול על צוארו. ואע״פ שביווני נמסר בשני פעלים ὁ κρατῶν αὐτῆς ὡς ὁ δρασσόμενος (לשון קמיצה והפינה בכף) σκορπίου, מכל

י לִפְנֵי כָל־יָתֵד תֵּשֵׁב — וְלִפְנֵי חֵץ תִּפְתַּח אַשְׁפָּה׃

יג חֵן אִשָּׁה יְשַׂמַּח בַּעְלָהּ — וְעַצְמוֹתָיו יְדַשֵּׁן שִׂכְלָהּ׃

יד מַתְּנַת יְיָ אִשָּׁה מַחֲרִישָׁה — וְאֵין מְחִיר לִמְיֻסֶּרֶת נָפֶשׁ׃

טו חֵן עַל־חֵן אִשָּׁה בוֹשָׁה — וְאֵין מִשְׁקָל שָׁוֶה לְמוֹשֶׁלֶת בְּנַפְשָׁהּ׃

טז שֶׁמֶשׁ זוֹרַחַת בִּמְרוֹמֵי יְיָ — וִיפִי אִשָּׁה טוֹבָה בַּהֲדַר בֵּיתָהּ׃

יז נֵר מֵאִיר עַל־מְנוֹרַת קֹדֶשׁ — וִיפִי פָנִים עַל־קוֹמָה וְקוּפָה׃

יח קַרְשֵׁי זָהָב עַל־אַדְנֵי כֶסֶף — וְרַגְלַיִם נָאוֹת עַל־עֲקֵבוֹת שְׁלֵוָה׃

יט בְּנִי בְּעֶד־נְעוּרֶיךָ הִשָּׁמֵר בָּרִיא — וְאַל־תִּתֵּן לְזָרִים חֵילֶךָ׃

כ בַּקֵּשׁ חֶלְקָה טוֹבָה מִכָּל־הַשָּׂדֶה — זְרַע זַרְעֲךָ שֶׁלְּךָ לְתוֹלְדוֹתֶיךָ׃

כא אָז יִהְיוּ שְׁתִילֶיךָ סְבִיבוֹתֶיךָ — וְלָבֶטַח תּוֹלְדוֹתֶיךָ יִגְדָּלוּ׃

כב אִשָּׁה שְׂכִירָה כָּרֹק נֶחֱשֶׁבֶת — וְאֵשֶׁת־אִישׁ מִגְדַּל מָוֶת לַדְּבֵקִים־בָּהּ׃

כג אֵשֶׁת רָשָׁע חֵלֶק לְעַוָּל תִּנָּתֵן — וְצַדֶּקֶת לִירֵא יְיָ תִּנָּתֵן׃

כד אֵשֶׁת אֵין־בֹּשֶׁת נְבָלָה תְּכַלֶּנָּה — וּבַת בּוֹשָׁה גַּם מִבַּעְלָהּ תִּתְבַּיֵּשׁ׃

כה אִשָּׁה עַזַּת־פָּנִים כְּכֶלֶב תֵּחָשֵׁב — וּבַת־בּוֹשָׁה אֶת־יְיָ תִּירָא׃

כו אִשָּׁה מְכַבֶּדֶת בַּעְלָהּ חֲכָמָה לַכֹּל תֵּרָאֶה — וּבוֹזָה רְשָׁעָה בְּגַאֲוָה לַכֹּל תִּוָּדַע׃

אִשָּׁה טוֹבָה אַשְׁרֵי בַעְלָהּ — כִּי מִסְפַּר שְׁנוֹתָיו כִּפְלָיִם׃

כז אִשָּׁה גְּדוֹלַת־קוֹל וּבַעֲלַת־לָשׁוֹן — כְּשׁוֹפַר מִלְחָמָה מַחֲרִיד תֵּחָשֵׁב׃

נֶפֶשׁ כָּל־אִישׁ הַדּוֹמֶה לְאֵלֶּה — בִּמְהוּמוֹת מִלְחָמָה חַיִּים יִנְהַג׃

כח עַל־שְׁתַּיִם כָּאַב לִבִּי — וְעַל־שָׁלֹשׁ עָלָה אַפִּי׃

אִישׁ חַיִל חָסֵר מֵעֹנִי — וְאַנְשֵׁי בִינָה אִם־יִתְרַפָּסוּ׃

שָׁב מִצְּדָקָה לְעָוֶל — יְיָ יְכִינֶנּוּ לֶחָרֶב׃

כט קָשֶׁה הִנָּצֵל סוֹחֵר מִמַּעַל — וְלֹא יִנָּקֶה חֶנְוָנִי מֵחֵטְא׃

כז רַבִּים בְּבֶצַע חָטְאוּ — וְהַמְבַקֵּשׁ לְהַרְבּוֹת יַעֲלִים עָיִן׃

ב בֵּין מַעֲרֶכֶת תִּתָּקַע יָתֵד — וּבֵין מִקָּח וּמִמְכָּר חֵטְא יִרְבָּץ׃

ג אִם־בְּיִרְאַת יְיָ לֹא יַחֲזִיק — בִּמְהֵרָה יֵהָרֵס בֵּיתוֹ׃

יד–כח מקום אין ספק שבעברי היו שני הפעלים משרש אחד. — למיסרת נפש. למחונכת. — השוה מבחר הפנינים (שער החכמה): ואמר, המל על נכבד שנקל ועל עשיר שנורש ועל חכם שנפל בין הפתאים. — איש חיל. בעל נכסים שנדלדל והוא נצרך מחמת עוני. ביווני נמסר בטעות: גבור חיל (ἀνὴρ πολεμιστής). —

כז ב–ד חטא ירבץ. כך נראה למסר ἁμαρτία συντριβήσεται. — כן גללי אדם

י ד בְּהָנִיעַ כְּבָרָה יִשָּׁאֵר עָפָר — כֵּן גָּלְלֵי אָדָם בְּחֶשְׁבּוֹנוֹ׃

ה כְּלֵי־יוֹצֵר יִבְחַן כִּבְשָׁן — וּבְחִירַת אִישׁ בְּשִׂיחָתוֹ׃

ו עֲבוֹדַת־עֵץ מַרְאֶה פִּרְיוֹ — כֵּן דָּבָר יֵצֶר לֵב הָאָדָם׃

ז לִפְנֵי שִׂיחַ אַל־תְּהַלֵּל אִישׁ — כִּי הוּא מִבְחַן אָדָם׃

ח אִם תִּרְדֹּף צֶדֶק תַּשִּׂיגֶנּוּ — וְתִלְבָּשֶׁנּוּ כִּמְעִיל־כָּבוֹד׃

ט כָּל־עוֹף לְמִינוֹ יִשְׁכּוֹן — וֶאֱמֶת לְעוֹשֶׂיהָ תָּבוֹא׃

י אַרְיֵה לְטֶרֶף יֶאֱרֹב — כֵּן חֵטְא לְעוֹשֵׂי עָוֶל׃

יא דִּבְרֵי צַדִּיק תָּמִיד חָכְמָה — וּכְסִיל כַּיָּרֵחַ יִשְׁתַּנֶּה׃

יב בְּתוֹךְ־כְּסִילִים שְׁמֹר עֵת — בְּתוֹךְ־נְבוֹנִים תַּתְמִיד׃

יג דִּבְרֵי אֱוִילִים שִׁקּוּץ — וּשְׂחוֹקָם בְּהוֹלְלוּת חֵטְא׃

יד שִׂיחַת מַרְבֵּי שְׁבוּעָה תְּסַמֵּר שֵׂעָר — וְרִיבָם אֹטֶם אָזְנַיִם׃

טו שֶׁפֶךְ־דָּמִים רִיב לֵצִים — וְחֶרְפּוֹתֵיהֶם שֵׁמַע קָשֶׁה׃

טז מְגַלֶּה סוֹד יְאַבֵּד אֱמוּנָה — וְלֹא יִמְצָא רֵעַ לְנַפְשׁוֹ׃

יז אֱהַב רֵעַ וֶהְיֵה נֶאֱמָן לוֹ — וְאִם־תְּגַלֶּה סוֹדוֹ אַל־תֵּלֵךְ אַחֲרָיו׃

יח כִּי כְאַבֵּד אָדָם מֵתוֹ — כֵּן אִבַּדְתָּ אַהֲבַת רֵעַ׃

יט וּכְעוֹף מִיָּדְךָ שִׁלַּחְתָּ — כֵּן עֲזַבְתָּ רֵעַ וְלֹא תְצוּדֶנּוּ׃

כ אַל־תִּרְדֹּף אַחֲרָיו כִּי הִרְחִיק — וַיִּמָּלֵט כִּצְבִי מִפָּח׃

כא כִּי פֶּצַע לַחֲבֹשׁ וַחֲרָפוֹת קְרָצוֹת — וּמְגַלֶּה סוֹד אִבֵּד תִּקְוָה׃

כב קוֹרֵץ עַיִן חוֹרֵשׁ רָעוֹת — וְאִישׁ לֹא יְסִירֶנּוּ מִמֶּנּוּ׃

כג לְנֶגֶד עֵינֶיךָ יַמְתִּיק פִּיו — וְעַל־דְּבָרֶיךָ יִתְמַהּ׃

אַחַר יַהֲפֹךְ פִּיו — וּבִדְבָרֶיךָ יִתֵּן דֹּפִי׃

כד רַבּוֹת שָׂנֵאתִי וְלֹא כָמוֹהוּ — גַּם יְיָ יִשְׂנָאֶנּוּ׃

כה זוֹרֵק אֶבֶן לַמָּרוֹם עַל־רֹאשׁוֹ תִּפּוֹל — וּמַכַּת סֵתֶר תְּחַלֵּק פֶּצַע׃

כו כּוֹרֶה שַׁחַת בָּהּ יִפּוֹל — וְטוֹמֵן פַּח בּוֹ יִלָּכֵד׃

כז עוֹשֶׂה רָע אֵלָיו יָשׁוּב — וְלֹא יֵדַע מֵאַיִן בָּא עָלָיו׃

כח לַעַג וְחֶרְפָּה לְגֵאֶה — וְהַנְּקָמָה כְּאַרְיֵה תֶּאֱרָב־לוֹ׃

כט בַּפַּח יִלָּכְדוּ הַשְּׂמֵחִים לְמַפֶּלֶת צַדִּיקִים — וְיָגוֹן יֹאכְלֵם לִפְנֵי מוֹתָם׃

ל עֶבְרָה וָזַעַם גַּם־אֵלֶּה תוֹעֵבָה — וְאִישׁ רָשָׁע יַחֲזִיק בָּם׃

בחשבונו. כשעושים חשבון על אדם ישארו במחשבה סיגים ומץ, ממש כעפר בכברה לאחר ההנעה. — ט השוה ב״ק צ״ב ב׳: כל־עוף למינו ישכן. —

פ כח הַנּוֹקֵם מֵאֵת יְיָ יִמְצָא נָקָם   וַעֲוֹנוֹתָיו שָׁמֹר יִשְׁמֹר׃
ב שָׂא פֶּשַׁע לְרֵעֶךָ   וְאַחַר־כֵּן תִּתְפַּלֵּל וְנִסְלְחוּ עֲוֹנוֹתֶיךָ׃
ג אָדָם לְאָדָם יִשְׁמָר־רֹגֶז   וּמִיְיָ יִדְרֹשׁ מַרְפֵּא׃
ד עַל־אָדָם כָּמוֹהוּ לֹא יַחְמֹל   וְעַל־חֲטָאָיו יִתְפַּלֵּל׃
ה הוּא בָּשָׂר יִשְׁמֹר עֶבְרָה   מִי יְסַלַּח לַעֲוֹנוֹתָיו׃
ו זְכֹר אַחֲרִית וַחֲדַל לִשְׂנֹא   שַׁחַת וָמָוֶת וּמְנַע מֵחֵטְא׃
ז זְכֹר מִצְוָה וְאַל־תִּטֹּר לְרֵעַ   וּבְרִית עֶלְיוֹן וְשָׂא פֶּשַׁע׃
ח רַחֵק מֵרִיב וְחָסַרְתָּ חֵטְא   כִּי בַעַל־אַף יַצִּית רִיב׃
ט וְאִישׁ בְּלִיַּעַל יַרְגִּיז אוֹהֲבִים   וּבֵין אַנְשֵׁי שָׁלוֹם יַשְׁלִיךְ דִּבָּה׃
י כַּעֲצֵי אֵשׁ כֵּן תִּבְעַר   וּכְעָצְמַת רִיב תֻּצַּת׃
כְּכֹחַ אִישׁ אַפּוֹ   וּכְעָשְׁרוֹ יַעַל רָגְזוֹ׃
יא מְרִי מָהִיר יַצִּית אֵשׁ   וְרִיב מָהִיר יִשְׁפָּךְ דָּם׃
יב אִם־תָּפַח בְּנִיצוֹץ יִבְעַר   וְאִם־תָּרֹק עָלָיו יִכְבֶּה׃
[— — —]   וּשְׁנֵיהֶם מִפִּיךָ יֵצְאוּ׃
יג מְתַלְחֵשׁ וּבַעַל־שְׂפָתַיִם תָּאֹר   כִּי רַבִּים אַנְשֵׁי שָׁלוֹם אִבֵּד׃
יד לָשׁוֹן שְׁלִישִׁית רַבִּים הֵנִיעָה   וַתְּפִיצֵם מִגּוֹי אֶל־גּוֹי׃
וְעָרִים בְּצוּרוֹת הָרָסָה   וּבָתֵּי נְדִיבִים הֶחֱרִיבָה׃
טו לָשׁוֹן שְׁלִישִׁית נְשֵׁי חַיִל גֵּרְשָׁה   וַתַּעֲשְׁקֵן מֵעֲמָלָן׃
טז שׁוֹמֵעַ לָהּ לֹא יִמְצָא נַחַת   וְלֹא יִשְׁכֹּן לָבֶטַח׃
יז מַכַּת־שׁוֹט תַּעֲשֶׂה חַבּוּרָה   וּמַכַּת־לָשׁוֹן תְּשַׁבֵּר גָּרֶם׃
יח רַבִּים נָפְלוּ לְפִי־חָרֶב   אַךְ לֹא כְּחַלְלֵי לָשׁוֹן׃
יט אַשְׁרֵי נִסְתָּר מִפָּנֶיהָ   אֲשֶׁר לֹא עָבַר בַּחֲמָתָהּ׃
אֲשֶׁר לֹא מָשַׁךְ בְּעֻלָּהּ   וּבְמוֹסְרוֹתֶיהָ לֹא נֶאֱסַר׃
כ כִּי עֻלָּהּ עֹל־בַּרְזֶל   וּמוֹסְרוֹתֶיהָ מוֹסְרוֹת נְחשֶׁת׃
כא מָוֶת רָע מוֹתָהּ   וְטוֹבָה שְׁאוֹל מִמֶּנָּה׃
כב לֹא תִמְשֹׁל בְּצַדִּיקִים   וּבִשְׁבִיבָהּ לֹא יִבְעָרוּ׃
כג עוֹזְבֵי יְיָ יִפְּלוּ בָהּ   וּבָהֶם תִּבְעַר וְלֹא תִכְבֶּה׃
תְּשֻׁלַּח בָּהֶם כְּאַרְיֵה   וּכְנָמֵר תְּשַׁחִיתֵם׃

כח יא—יב מְ רִ י. ἔρις. — השוה ויק״ר (ריש סדר בהר): בר סירא אמר, היתה לפניו גחלת ונפח בה וביערה רקק בה וכבתה. —

כד הֲלֹא שׂךְ אַתָּה כַּרְמְךָ בְּסִירִים   כַּסְפְּךָ וּזְהָבְךָ תַּחֲבֹשׁ׃
כה וְלִדְבָרֶיךָ עֲשֵׂה מֹאזְנַיִם וּמִשְׁקָל   וּלְפִיךָ עֲשֵׂה דְלָתַיִם וּבְרִיחַ׃
כו הִשָּׁמֵר פֶּן־תִּדָּחֶה בָהֶם   וְנָפַלְתָּ לִפְנֵי אֹרֵב׃
כט עֹשֶׂה חֶסֶד מַלְוֶה לְרֵעֵהוּ   וּמַחֲזִיק בְּיָדוֹ שׁוֹמֵר מִצְוָה׃
ב הַלְוֵה לְרֵעֲךָ בְּעֵת צָרְכּוֹ   וְהָשֵׁב תָּשִׁיב לְרֵעֲךָ בַּזְּמָן׃
ג קַיֵּם דָּבָר וֶהְיֵה נֶאֱמָן לוֹ   וּבְכָל־עֵת תִּמְצָא צָרְכֶּךָ׃
ד רַבִּים כְּשָׁלָל קָרְאוּ מִלְוָה   וְהִטְרִיחוּ לְעוֹזְרֵיהֶם׃
ה עַד־קַחְתּוֹ יִשַּׁק יָדוֹ   וְעַל־הוֹן רֵעַ יַשְׁפִּיל קוֹל׃
וּבְעֵת הָשֵׁב יִמְשֹׁךְ זְמָן   וְיָשִׁיב דִּבְרֵי תוּגָה׃
[— — —]   וְהָעֵת יַאְשִׁים׃
ו אִם־יִגְבַּר בְּקֹשִׁי יָבִיא הַחֵצִי   וְיַחְשְׁבֵהוּ כְּשָׁלָל׃
וְאִם־לֹא יַעַשְׁקֵהוּ הוֹנוֹ   וְיִקְנֵהוּ לוֹ אוֹיֵב חִנָּם׃
קְלָלוֹת וַחֲרָפוֹת יְשַׁלֶּם לוֹ   וְתַחַת כָּבוֹד יִגְמְלֵהוּ קָלוֹן׃
ז רַבִּים לֹא מֵרוֹעַ נִמְנָעוּ   מֵעֹשֶׁק חִנָּם פָּחָדוּ׃
ח בְּכָל־זֹאת לְעָנִי הַאֲרֵךְ אַף   וּמִצְּדָקָה אַל־תְּמַנָּעֵהוּ׃
ט לְשֵׁם מִצְוָה עֲמֹד לַדָּל   וּלְפִי מַחְסוֹרוֹ אַל־תְּשִׁיבֶנּוּ רֵיקָם׃
י אַבֵּד כֶּסֶף בִּגְלַל אָח וָרֵעַ   וְאַל־יַחֲלִיא תַּחַת אֶבֶן לְשָׁחַת׃
יא שִׂים אוֹצָרְךָ לְפִי־מִצְוַת עֶלְיוֹן   וְיֵיטִיב לְךָ מִזָּהָב׃
יב סְגֹר צְדָקָה בְּמִסְכְּנוֹתֶיךָ   וְהִיא תַצִּילְךָ מִכָּל־רָע׃
יג מִצִּנַּת עֹז וּמֵחֲנִית גְּבוּרָה   נֶגֶד צָר תִּלָּחֵם לָךְ׃
יד אִישׁ טוֹב יַעֲרוֹב רֵעַ   וְאוֹבֵד בֹּשֶׁת יַעַזְבֶנּוּ׃
טו טוֹבַת עָרֵב אַל־תִּשְׁכַּח   כִּי נָתַן נַפְשׁוֹ עָלֶיךָ׃
טז טוֹבַת עָרֵב יְהַדֵּף רָשָׁע   וְרַע בְּיֵצֶר יַעֲזֹב מַצִּיל׃
יז עֲרֻבָּה אִבְּדָה רַבִּים מְאֻשָּׁרִים   וַתְּנִיעֵם כְּגַלֵּי יָם׃
יח אַנְשֵׁי חַיִל הִגְלָתָה מִבֵּיתָם   וַתְּדִיחֵם בְּגוֹיִם זָרִים׃
יט רָשָׁע נוֹפֵל בַּעֲרֻבָּה   וְרוֹדֵף קַבָּלֶת יִפּוֹל בְּמִשְׁפָּט׃
כ עֲמֹד לְרֵעֲךָ כְּכֹחֶךָ   וּשְׁמֹר נַפְשְׁךָ מִנְּפֹל׃
כא רֵאשִׁית חַיִּים לֶחֶם וָמַיִם וּבֶגֶד   וּבַיִת מְכַסֶּה עֶרְוָה׃
כב טוֹב חַיֵּי עָנִי תַּחַת צֵל קוֹרָתוֹ   מִמַּטְעַמִּים עֲרֵבִים בְּנֵכָר׃

כט ב—י רישא דפסוק ב׳ עוסק במלוה וסיפא בלווה. — ואל יחליא. καὶ μὴ ἰωθήτω = ואל
יט יעלה חלאה (ע׳ י״ב י׳), אל יחליד. — קבלת. ἐργολαβίας (= קבלנות עבודה), כלו׳ ערב

כג בִּמְעַט וְהַרְבֵּה רְצֵה — וְחֶרְפַּת מְגוּרִים לֹא תִשְׁמָע:

כד חַיִּים רָעִים מִבַּיִת לְבַיִת — וּבַאֲשֶׁר תָּגוּר לֹא תִפְתַּח פֶּה:

כה תְּאָרֵחַ וְתַשְׁקֶה לְלֹא־תוֹדָה — וְעַל־אֵלֶּה מְרוֹרוֹת תִּשְׁמָע:

כו גֹּשָׁה גֵּר עֲרֹךְ שֻׁלְחָן — וְאִם־יֵשׁ בְּיָדְךָ הַאֲכִילֵנִי:

כז צֵא גֵּר מִפְּנֵי כָבוֹד — הִתְאָרַח לִי אָח צָרִיךְ הַבָּיִת:

כח כָּבֵד זֶה לְאִישׁ לוֹ־בִינָה — גַּעֲרַת בַּיִת וְחֶרְפַּת רָשׁ:

ל אוֹהֵב בְּנוֹ יַתְמִיד שְׁבָטָיו — לְמַעַן יִשְׂמַח בְּאַחֲרִיתוֹ:

ב מְיַסֵּר בְּנוֹ יְהָנֶה בוֹ — וּבֵין מְיֻדָּעִים בּוֹ יִתְפָּאָר:

ג מְלַמֵּד בְּנוֹ מַקְנִיא אֶת־הַשּׂוֹנֵא — וּלְעֵינֵי אוֹהֲבִים עָלָיו יָגִיל:

ד מֵת אָבִיו וּכְמוֹ לֹא מֵת — כִּי כָמֹהוּ הִשְׁאִיר אַחֲרָיו:

ה בְּחַיָּיו רָאָה וַיִּשְׂמָח — וּבְמוֹתוֹ לֹא יֵצֵר לוֹ:

ו לְאוֹיְבִים הִשְׁאִיר נוֹקֵם — וּלְאוֹהֲבִים גּוֹמֵל חָסֶד:

ז מְפַנֵּק בֵּן יְחַבֵּשׁ פְּצָעָיו — וּלְכָל־צְעָקָה תִּרְגַּז בִּטְנוֹ:

ח סוּס לֹא לֻמַּד יִהְיֶה קָשֶׁה — וּבֵן מְשֻׁלָּח יִהְיֶה סוֹרֵר:

ט אֱמֹן בִּנְךָ וִיבַעֲתֶךָּ — שַׂחֵק עִמּוֹ וְיַעַצְבֶךָּ:

י אַל־תְּשַׂחֵק עִמּוֹ וְלֹא יַעַצְרֶךָּ — וּבְאַחֲרִית יַקְהֶה שִׁנֶּיךָ:

יא אַל־תַּמְשִׁילֵהוּ בִנְעוּרָיו — וְאַל־תִּשָּׂא לְשְׁחִיתוֹתָיו: כ״י ב

יב כְּפֶתֶן עַל־חַי תִּפְגַּע — רַצֵּץ מָתְנָיו שֶׁעוֹדֶנּוּ נָעַר:

כֹּף רֹאשׁוֹ בִנְעֻרוֹתוֹ — וּבְקַע מָתְנָיו כְּשֶׁהוּא קָטָן:

לָמָּה יַקְשִׁיחַ וּמָרָה בָךְ — וְנוֹלַד לְךָ מִמֶּנּוּ מַפַּח נָפֶשׁ:

יג יַסֵּר בִּנְךָ וְהַכְבֵּד עֻלּוֹ — פֶּן־בְּאִוַּלְתּוֹ יִתְלַע בָּךְ:

יד טוֹב מִסְכֵּן וְחַי בְּעַצְמוֹ — מֵעָשִׁיר וְנֶגַע בִּבְשָׂרוֹ:

טו חַיֵּי־שֵׁר אִוִּיתִי מִפָּז — וְרוּחַ טוֹבָה מִפְּנִינִים:

טז אֵין עוֹשֶׁר עַל־עוֹשֶׁר שְׁאֵר־עָצֶם — וְאֵין טוֹבָה עַל־טוּב לֵבָב:

ג: טז שר. שאר. — לבב. שאר. —

כג בעד שכרם של הפועלים.—וחרפת מגורים. שאתה נדדן ואין לך בית קבע.—
ל יא אל־תמשילהו. אל תתן לו ממשלה.—לשחיתותיו. קלקוליו, חטאיו (השוה
יב דנ׳ ו׳ ה׳).—תפגעהו. תפגשהו כמו שפוגשים פתן כשהוא מתנפל על חי, שמרצצים אותו.—
כיף. צווי מן כוף (ע׳ לעיל ד׳ ז׳).—שעודנו נער. כשעודנו נער (‖ כשהוא קטן).—
ובקע. מן ההמשך נראה שהוא לענין הכאה.—למה יַקְשִׁיחַ. כן ג. ועוד: יקשה ישקיה. ובפנים:
ישקה, ונראה שהאותיות הפוכות: ישקה=יַקְשָׁה (ביווני σκληρυνθείς, סורי: נעשן).—ומרה.
יג יהא בן סורר ומורה (לשון מרידה).—יתלע. ג: יִתְעַל. ובערבית תלע=הוציא ראשו,
טו—טז תלה ראשו.—וחי בעצמו. עצמו כאן גופו: גופו הוא חי, כלו׳ אינו חולה.—חיי שר.

יז טוֹב לָמוּת מֵחַיֵּי שָׁוְא — וְנוּחַת עוֹלָם מִכְּאֵב נֶאֱמָן:

טוֹב לָמוּת מֵחַיִּים רָעִים — וְלֵירֵד שְׁאוֹל מִכְּאֵב עוֹמֵד:

יח טוֹבָה שְׁפוּכָה עַל־פֶּה סָתוּם — תְּנוּפָה מֻצֶּגֶת לִפְנֵי גָלוּל:

יט מַה־יִּ[יטַב לֶאֱלִילֵ]י הַגּוֹיִם — אֲשֶׁר לֹא יֹאכְלוּן וְלֹא יְ[רִיחוּן]:

כֵּן מִי שֶׁ[יֵּשׁ] לוֹ עוֹשֶׁר — וְאֵין נֶהֱנֶה מֵהוֹנוֹ:

בְּעֵינוֹ [— — —] — [— — —]:

כ כַּאֲשֶׁר סָרִיס יְחַבֵּק נַעֲרָה וּמִתְאַנֵּחַ — כֵּן עוֹשֶׂה בְאוֹנֶס מִשְׁפָּט:

כֵּן נֶאֱמָן לָן עִם־בְּתוּלָה — וַיָי מְבַקֵּשׁ מִיָּדוֹ:

כא אַל־תִּתֵּן לְדִין נַפְשֶׁךָ — וְאַל־תִּכָּשֵׁל בַּעֲוֹנְךָ:

כב שִׂמְחַת לֵבָב הֵם חַיֵּי אִישׁ — וְגִיל אָדָם הַאֲרִיךְ אַפּוֹ:

כג פַּת נַפְשְׁךָ וּפַיֵּג לִבְּךָ — וְקִצָּפוֹן הַרְחֵק מִמֶּךָּ:

כִּי [רַבִּים] הָרַג דִּין — וְאֵין תּוֹעָלָה בְקִצָּפוֹן:

כד קִנְאָה וְאַף יְקַצְּרוּ יָמִים — וּבְלֹא עֵת תַּזְקִין דְּאָגָה:

כה שְׁנוֹת לֵב טוֹב תַּחַת מַטְעַמִּים — וּמַאֲכָלוֹ יַעֲלֶה עָלָיו:

לא שְׁקֹד עָשִׁיר יְמַחֶה שְׁאֵרוֹ — דַּאֲגַת מִחְיָה תַּפְרִיעַ נוּמָה:

ב דַּאֲגַת מִחְיָה תַּפְרִיג נוּמָה — וּמֵחֳלִי חָזָק תַּפְרִיעַ נוּמָה:

רֵעַ נֶאֱמָן תַּגִּיד חֶרְפָּה — וּמַסְתִּיר סוֹד אוֹהֵב כְּנָפֶשׁ:

ג עֲמַל עָשִׁיר לְקַבֵּל הוֹן — וְאִם־יָנוּחַ לְקַבֵּל תַּעֲנוּג:

ג: יז) מכאב נאמן. מחיים רעים.—ולירד שאול. ולֵרֵד (כך מנוקד) לשאול.—
יח פה. פום.—כ) באונס. בגזל.—כא) מידו. בידו.—בעונך. ב׳ הערות: בעצתך.
ואל תכשילך עצתך.—
לא ב) דאגת מחיה תפריע נומה. דאגתו תפריג נומה.—ומחלי חזק תפריע.
ומחלה חז[קה] תפריג.—ג) תענוג. עמל.—

בריאות גוף.—לכתיב זה של שֵׁר (=שְׁאֵר) השוה משלי ג׳ ח׳. ג: בָּשָׂר שְׁאֵר.—השוה מבחר
יז הפנינים (שער העושר): אין עושר כבריאות ולא נעימות כלב טוב.—מחיי שוא. מחיים שאינם
יח חיים (‖ מכאב נאמן).—ונוחת עולם ‖ למות.—תנופה. קרבן (במד׳ י״ח י״א).—גלול.
במקרא נמצא רק בריבוי: גלולים. היווני שמסר θέματα βρομάτων חשב על גולל (אבן
כ שעל סתימת הקבר).—לפ״כ השוה כ׳ ד׳.—סריס. בכ״י: סיריס.—ומתאנח. ביווני: בעיניו
כא רואה ומתאנח.—לדין. לדאגה (ביווני λύπη), מן דיה=דוה, והשוה פכ״ז ולקמן
כג ל״ז ב׳). דאגה היא עון, וכמו שהוא הולך ומפרש.—פת. צווי מן פַּתֵּה.—ופייג. לשון
כה השבת הנפש וקרירות (כמו בסורית וערבית).—תעלה=תועלת.—שנות... לב טוב יפה לו
השינה תחת מטעמים, כמו שאכל מטעמים.—
לא א—ג שקד. כך ג (ובפנים: שקר, ברי״ש). שקידתו של עשיר ממעיטה את שארו.—עמל.
ד כך ג, ובפנים: עמלי.—לקבל הון. ביווני וסורי: לקבץ.—נחה. מנוחה (השוה ל׳ י״ז

כ״י ב ד יָגַע עָנִי לְחַסֵּר בֵּיתוֹ		וְאִם יָנוּחַ יִהְיֶה צָרִיךְ׃
עָמַל עָנִי לְחַסֵּר כֹּחוֹ		וְאִם־יָנוּחַ לֹא נַחָה לוֹ׃
ה רוֹדֵף חָרוּץ לֹא יִנָּקֶה		וְאוֹהֵב מְחִיר בּוֹ יִשְׁגֶּה׃
ו רַבִּים הָיוּ חֲבוּלֵי זָהָב		וְהַבּוֹטֵחַ עַל־פְּנִינִים׃
וְ[ל]ֹא מָצְאוּ לְהִנָּצֵל מֵרָעָה		וְגַם לְהִוָּשֵׁעַ בְּיוֹם עֶבְרָה׃
ז כִּי תַקָּלָה הוּא לֶאֱוִיל		וְכָל־פּוֹתֶה יִוָּקֶשׁ־בּוֹ׃
ח אַשְׁרֵי אִישׁ נִמְצָא תָמִים		וְאַחַר מָמוֹן לֹא נָלוֹז׃
ט מִי־הוּא זֶה וּנְאַשְּׁרֶנּוּ		כִּי הִפְלִיא לַעֲשׂוֹת בְּעַמּוֹ׃
י מִי־הוּא זֶה שֶׁנִּדְבַּק בּוֹ		וְהָיָה לוֹ שָׁלוֹם׃
[מִי־הוּא זֶה — —]		וְהָיָה לוֹ תִפְאָרֶת׃
כִּי בִרְבוֹת שָׁלוֹם חַיָּיו		אֶהְיֶה לְּךָ לְתִפְאָרֶת׃
מִי־בֵרְכוֹ וַיְּשַׁלֵּם חַיָּיו		הִיא לְךָ לְתִפְאָרֶת׃
מִי־יוּכַל לָסוּר וְלֹא סָר		וּלְהָרַע רַע וְלֹא אָבָה׃
יא עַל־כֵּן חָזַק טוּבוֹ		וּתְהִלָּתוֹ יְסַ[פֵּר קָהָל]׃

מוּסַר לֶחֶם וָיַיִן יַחְדָּו׃

יב בְּנִי אִם עַל־שֻׁלְחָן גָּדוֹל יָשַׁבְתָּה		אַל־תִּפְתַּח עָלָיו גְּרוֹנְךָ׃
אַל־תֹּאמַר סִפּוּק עָלָיו		[— — —]׃
יג [אַל־תֹּאמַר — —]		זְכוֹר כִּי רָעָה עַיִן רָעָה׃
רַע־עַיִן שׂוֹנֵא אֵל		וְרַע מִמֶּנּוּ לֹא בָרָא׃
כִּי זֶה מִפְּנֵי כָל־דָּבָר תָּזוּעַ עַיִן		וּמִפָּנִים דִּמְעָה תִדְמָע׃
רַע מֵעַיִן לֹא חָלַק אֵל		עַל־כֵּן מִפְּנֵי כֹל נָס לֵחָה׃
יד מְקוֹם יַבִּיט אַל־תּוֹשִׁיט יָד		וְאַל־תִּיחַד עִמּוֹ בַּטֶּנֶא׃

ג: ה) חרוץ. חריץ. — מחיר. במח׳. — ו) חבולי. חללי. — ולא מצא להנצל ביום עברה ולהושיע ביום רע. — ז) פותה. פתה. — ט) מי הוא תאשרנו כי הפליא לעשות. — י) שנדבק. הנדבק. — תפארת. ב׳ תיבות: לתפארה–תפארת. — היא לך לתפארת. אהיה לך להתפאר. — יב) שלחן. נוסף: איש. — גרגך. גרון. — זכור. דע. — יג) רע מעין לא חלק אל. רע מחלק אל. — על־כן מפני. על כל מלפני. — יד) תושיט.

ה–ו ונוחת עולם). — חרוץ. זהב, ממון. — מחיר. בצע, ממון. — חבולי זהב. קשורים לזהב כבחבלים.
ח–יא — איש. ביווני וסורי: עשיר. — [מי הוא זה — —]. הוספתי מסברה. — יס[פר קהל].
יב–יג השוה מ״ד ט״ו. — המרובעים נוספו מסברה. — ספוק. יש די. במקרא שֶׂפֶק (איוב כ׳ כ״ב). — תזוע ‖ תדמע, אם כן תזוע כאן מענין זיעה. — תדמע. ג: תזיע (הזי״ן בספק). — רע מעין. רע מרע עין לא ברא (=חלק, כך בערבית, ובפב״ח בא בבנין נפעל: נחלק) אל (= ורע ממנו לא ברא). — נס לחה. דרך מליצה (על פי הכתוב לא נס לחה, דב׳ ל״ד ז׳): הדמעה,
יד–טו שהיא הלחות שבעין, יוצאת מתוכה. — תיחד. כך ג. ובפנים: דיחד — דעה. בסגול העי״ן

כ״י ב טו דְּעָה רֵעֲךָ כְּנַפְשֶׁךָ		וּבְכָל־שֶׁשָּׂנֵאתָ הִתְבּוֹנָן׃
טז הָסֵב כְּאִישׁ אֲשֶׁר נִבְחָר		וְאַל־תָּעַט פֶּן־תִּתְגָּעַל׃
דַּע שֶׁרֵעֲךָ כָּמוֹךָ		וֶאֱכוֹל כְּאִישׁ דָּבָר שֶׁשָּׂם לְפָנֶיךָ׃
יז חֲדַל רִאשׁוֹן בַּעֲבוּר מוּסָר		וְאַל־תָּלַע פֶּן־תִּתְמָאֵס׃
יח וְגַם אִם־בֵּין־רַבִּים יָשַׁבְתָּ		לִפְנֵי רֵעַ אַל־תּוֹשֵׁט יָד׃
יט הֲלֹא דַי אֱנוֹשׁ נָבוֹן מִזְעָר		וְעַל־יְצוּעָיו לֹא יִשִּׂיק׃
מַכְאוֹב וּנְדֻדֵי שֵׁינָה וְצַעַר וְתַשְׁנִיק		וּפָנִים הֲפוּכוֹת עִם־אִישׁ כְּסִיל׃
כ שְׁנוֹת חַיִּים עַל־קֶרֶב צוֹלֵל		וְקָם בַּבֹּקֶר וְנַפְשׁוֹ אִתּוֹ׃
שְׁ[נוֹת חַיִּים עִם־אִ]ישׁ נָבוֹן		[יָ]לִין עַד־בֹּקֶר וְנַפְשׁוֹ עִמּוֹ׃
[— — —]		[—] וְתִמְצָא נַחַת׃
[— — —]		[— — —]׃
כב בְּכָל־מַעֲשֶׂיךָ הֱיֵה צָנוּעַ		וְכָל־אָסוֹן לֹא יִגַּע בָּךְ׃
הֲלֹא דַי אֱנוֹשׁ נָבוֹן מִזְעָר		[— — —]
כא וְגַם אִם־נֶאֱנַסְתָּה בְמַטְעַמִּים		קוֹה קְוֵה וְיָנוּחַ לָךְ׃
כב שְׁמַע בְּנִי וְאַל־תָּבוּז לִי		וּבְאַחֲרִית תַּשִּׂיג אֲמָרַי׃
שְׁמַע בְּנִי וְקַח מוּסָרִי		וְאַל־תַּלְעִיג עָלַי וּבְאַחֲרִית
תִּמְצָא דְבָרָי׃
כג טוֹב עַל־לֶחֶם תְּבָרֵךְ שָׂפָה		עֵדוּת טוּבוֹ נֶאֱמָנָה׃
כד רַע עַל־לֶחֶם יִרְגַּז בַּשַּׁעַר		עֵדוּת רוֹעוֹ נֶאֱמָנָה׃
כה וְגַם עַל־הַיַּיִן אַל־תִּתְגַּבָּר		כִּי רַבִּים הִכְשִׁיל תִּירוֹשׁ׃

תשית. — טו) ובכל־ששנאת. כל אשר שנאת. — טז) הסב כאיש אשר נבחר. אכל כאיש נכח ואל תעט פן תגלל. — דבר ששם לפניך. נוסף: ולא תהיה גרגרן פן תמאס. — יט) נבון. נכון. מועד. — יצועיו. יצוריו. —

(השוה משלי כ״ד י״ד). — דעה רעך כנפשך=דע שרעך כמוך (בפט״ז). התבונן שלא
טז תעשה לרעך מה ששנוא עליך. — פט״ו מפריע ההמשך. — ואל־תעט. שרשו עיט,
יז ועניינו: אל תתנפל על המאכל כעוף דורס (והשוה לעיל י״ד י׳). — בעבור מוסר. מחמת נימוס שבחינוך. — ואל־תלע. ולע בערבית על כלב ששם ראשו בסיר ללקק (והשוה
יח איוב ל״ט ל׳ ואפרחו יעלעו־דם). — השוה דרך ארץ רבה ו׳: שנים היו יושבים על שלחן
יט אחד, הגדול שבהם שולח יד בתחלה. — נבון. על הבי״ת כתובה כ״ף. — לנבון די לאכול מעט מעט ולא יעלה הֹם על משכבו בשינה שלאחר האכילה. — ונדדי שינה. בכ״י מחולקות התיבות: ונדד ישינה, וג: ישנה. — ותשניק. מחנק מקוצר נשימה (בסורית), צער (בארמית). —
כ ופנים. כך ג, ובפנים: ופנים. — ופנים הפוכות. פנים של העויות. — נבון. על הבי״ת כתובה כ״ף. —
כא–כג קוה קוה. לשון הקאה (השוה ירמ׳ כ״ה כ״ז קְיוּ). וביווני: קום קוה — טוב. בעל טוב עין בשעת
כד–כה סעודה יברכוהו המסובים. — עדות. כך ג, ובפנים: דעת. — רועו. רוע־עינו. — אל־תתגבר.

כ״י ב כו כּוּר בּוֹחֵן מַעֲשֵׂה לוֹטֵשׁ　　כֵּן הַיַּיִן לְמַצּוֹת לֵצִים׃
נָבוֹן בּוֹחֵן מַעֲשֵׂה מַעֲשֶׂה　　כֵּן שֵׁכָר לְרִיב לֵצִים׃
כז לְמִי־הַיַּיִן חַיִּים לֶאֱנוֹשׁ　　אִם יִשְׁתֶּנּוּ בְּמַתְכֻּנְתּוֹ׃
מַה־חַיִּים חֲסַר הַיָּיִן　　שֶׁהוּא מֵרֵאשִׁית לְשִׂמְחָה נוֹצָר׃
כח שִׂמְחַת לֵב וְשָׂשׂוֹן וְעֶדוּי　　יַיִן נִשְׁתֶּה בְעִתּוֹ וְרָאוּי׃
תַּנִּי־מָה לַחֲסַר תִּירוֹשׁ　　וְהוּא לְגִיל נֶחֱלַק מֵרֹאשׁ׃
כט כְּאֵב רֹא״שׁ לַעֲנָה וְקָלוֹן　　יַיִן נִשְׁתֶּה בְּתַחֲרָה וָכַעַס׃
ל מַרְבֶּה חֶמֶר לִכְסִיל מוֹקֵשׁ　　מְחַסֵּר כֹּחַ וּמוֹסִיף פֶּצַע׃
לא בְּמִשְׁתֵּה הַיַּיִן אַל־[תּוֹכַח] רֵעַ　　וְאַל־תְּחָרְפֵהוּ [בְשִׂמְחָתוֹ]׃
דְּבַר חֶרְפָּה אַל־[תֹּאמַר לוֹ]　　וְאַל־[תִּתְלוֹצֵץ בּוֹ] לְעֵינֵי בְנֵי אָדָם׃
לב [שַׂר הֱקִימוּךָ אַל־תִּתְרוֹמָם]　　הֱיֵה לָהֶם כְּאֶחָד מֵהֶם׃
ב דְּאַג לָהֶם וְאַחַר תֵּסוֹב　　הָכֵן צָרְכָּם וְאַחַר תִּרְבָּץ׃
לְמַעַן תִּשְׂמַח בַּעֲבוּרָם　　וְעַל־מוּסָר תִּשָּׂא שֵׂכֶל׃
ג מַלֵּל שָׂב כִּי הוּא לָךְ　　וְהַצְנֵעַ שֵׂכֶל וְאַל־תִּמְנַע שִׁיר׃
ד בִּמְקוֹם הַיַּיִן אַל־תִּשְׁפֹּךְ־שִׂיחַ　　וּבְלֹא מִזְמוֹר מַה־תִּשְׁפָּךְ־שִׂיחַ׃
[— — —]　　וּבַל־עֵת מַה־תִּתְחַכָּם׃
ה כְּחוֹתָם עַל־כִּיס זָהָב　　שִׁיר־אֵל עַל־מִשְׁתֵּה הַיָּיִן׃
כּוּמָז אוֹדֶם עַל־נִיב זָהָב　　מִשְׁפַּט שִׁיר עַל־מִשְׁתֵּה הַיָּיִן׃
ו כִּרְבִיד זָהָב וּבוֹ נֹפֶךְ וְסַפִּיר　　כָּךְ נָאִים דְּבָרִים יָפִים עַל־
מִשְׁתֵּה הַיָּיִן׃

ג׃ כו) בּ ו ח ן. ביתן. – כ ן ה י י ן ל מ צ ו ת. כי היית מצות. – כז) מ ר א ש י ת. בארשית (=בראשית). – נ ו צ ר. נוצרו. – כח) ב ע ת ו. בעת; – ל) מ ו ק ש: נוקש. – פ צ ע. פחד–
לב ב) ו א ח ר. ובכין. – ג) ש ב כ י. ב׳ לשונות: סבכי – שבכי הולך. – ש כ ל. לכת. –
ה) ש י ר ־ א ל. שירת. – נ י ב. ב׳ תיבות: נוב – זור. – ו) נ פ ך ו ס פ י ר. נהפך ספיר.–

כו אל תראה גבורתך (השוה ישע׳ ה׳ כ״ב גבורים לשתת יין). — מ ע ש ה ל ו ט ש. השוה ברא׳ ד׳ כ״ב. — מ ע ש ה מ ע ש ה. או שהשני צריך להיות תאר, או שכוונתו כל מעשה לחוד. — ל מ י
כז ה י י ן ח י י ם ל א נ ו ש. השוה התאר הרומי ליין aqua vitae. — ב מ ת כ נ ת ו. במדתו. — ו ע ד ו י.
כח נראה מן ההמשך שהוא לשון חוזק. (כמו ועדוד). ובסורי: תפניקא–עִדּוּן — נ ח ל ק. נברא (השוה
ל–לא בפי״ב חלק אל). — פ צ ע. השוה משלי כ״ג כ״ט. — א ל ־ [ת ו כ ח]. כך ביווני, וחסר בכ״י. — ת ח ר פ ה ו. כך ג, וחסר בכ״י. — [ב ש מ ח ת ו]. כך ביווני, וחסר בכ״י. — ת א מ ר ל ו. כך ביווני וסורי. — ו א ל ־ [ת ת ל ו צ ץ ב ו]. כך ביווני. — ל ע י נ י ב נ י א ד ם. כך ג, וחסר בפנים. —
לב א–ב [– – –]. על פי היווני.–ש ר. שר של משתה, יושב ראש בסעודה.–ואחר ת ס ב. לאכול.–תרבץ.
ד תנוח.–ו ע ל ־ מ ו ס ר. ולחינוכם תשא שכל היאך להתנהג.–השוה בבלי תענית ה׳ ב׳: אין מסיחין

כ״י ב מְלוּאוֹת־פָּז וְחוֹתָם בָּרֶקֶת　　קוֹל מִזְמוֹר עַל־נוֹעַם תִּירוֹשׁ׃
ז דַּבֵּר נַעַר אִם־צָרִיךְ אָתָּה　　בְּחֹזֶק פַּעֲמַיִם וְשָׁלֹשׁ אִם־יִשְׁאָלְךָ׃
ח כַּלֵּל אֹמֶר וּמַעֵט הַרְבֵּה　　וּדְמֵה לְיוֹדֵעַ וּמַחֲרִישׁ יַחְדָּו׃
ט בֵּין זְקֵנִים אַל־תְּקוֹמֵם　　וְשָׂרִים אַל־תָּרֶב לְטָרֹד׃
י לִפְנֵי בָרָד יְנַצַּח בָּרָק　　וְלִפְנֵי דַכָּא יְנַצַּח חֵן׃
לִפְנֵי בָרָד יְנַצַּח בָּרָק　　וְלִפְנֵי בוֹשִׁי חֵן׃
יא בְּעֵת מִפְקָד אַל־תִּתְאַחַר　　פְּטַר לְבֵיתְךָ וְשַׁלֵּם רָצוֹן׃
בְּעֵת שֻׁלְחָן אַל־תַּרְבֶּה דְבָרִים　　וְאִם־עָלָה עַל־לִבְּךָ דָבָר׃
יב [פְּטַר] לְ[בֵיתְ]ךָ וְשַׁלֵּם רָצוֹן　　בְּיִרְאַת אֵל וְלֹא בְחֹסֶר־כֹּל׃
יג וְעַל־כָּל־אֵלֶּה בָּרֵךְ עֹשֶׂךָ　　הַמְרַוְּךָ מִטּוּבָתוֹ׃
[דּוֹרֵשׁ אֵ]ל חַי [יְ]קַ[וֶּה] רָצוֹן　　וּמִתְלַהְלֵהַּ יִוָּקֶשׁ־בּוֹ׃
יד דּוֹרֵשׁ אֵל יִקַּח מוּסָר　　וּמְשַׁחֲרֵהוּ יַשִּׂיג מַעֲנֶה׃
דּוֹרֵשׁ חֲפָצֵי אֵל יִקַּח לֶקַח　　וְיַעֲנֵהוּ בִתְפִלָּתוֹ׃
טו דּוֹרֵשׁ תּוֹרָה יְפִיקֶנָּה　　וּמִתְלַהְלֵהַּ יִוָּקֶשׁ־בָּהּ׃
כ״י ב טז יְרֵא יְיָ יָבִין מִשְׁפָּט　　וְתַחְבּוּלוֹת מִנֶּשֶׁף יוֹצִיא׃
ו ה יִרְאֵי יְיָ יָבִינוּ מִשְׁפָּטוֹ　　וַחֲכָמוֹת רַבּוֹת יוֹצִיאוּ מִלִּבָּם׃
יז אִישׁ חָמָס יַטֶּה תוֹכָחוֹת　　וְאַחַר צָרְכּוֹ יִמְשֹׁךְ תּוֹרָה׃
יח אִישׁ חָכָם לֹא יְכַסֶּה חָכְמָה　　וְלֵץ לֹא יִשְׁמֹר לְשׁוֹנוֹ׃
אִישׁ חָכָם לֹא יִקַּח שֹׁחַד　　זֵד וְלֵץ לֹא יִשְׁמֹר תּוֹרָה׃
יט בְּלֹא עֵצָה אַל־תִּפְעַל דָּבָר　　וְאַחַר מַעֲשֶׂיךָ אַל־תִּתְקַצַּף׃
כ בְּדֶרֶךְ מוֹקְשׁוֹת אַל־תֵּלֵךְ　　וְאַל־תִּתָּקֵל בְּנֶגֶף פַּעֲמָיִם׃

ג׃ ז) א ת ה. אתך. אם כן קרא: אם־צָרִיךְ אִתָּךְ. – י ש א ל ך. ב׳ תיבות: ישא לך. –
י) ל פ נ י ב ר ד. השני: ברד ינצח ברד. – יד) י ק ח. ישא. – יז) ו א ח ר... י מ ש ך. –
ויאחר למשוך (וכן בכ״י ה). – יח) א י ש ח כ ם ל א י ק ח ש ח ד. איש חמס לא יקח שכל זד ולץ לא יקח מצוה (וכן בכ״י ה: לא יקח שכל זד ולץ לא יקח מצוה). —

ו–ח בסעודה.–נ פ ך ו ס פ י ר. ג: נהפך ספיר.–פסוק ז׳ אין לו הכרע.–כ ל ל. כך ג, ובפנים: כל (ודאי
י נשמטה אחת משלש הלמדי״ן). – ב ו ש י. ביווני: בוש ינצח חן (וכך הגיה באכיר). – ד ו ר ש
אל חי יקוה רצון. כך ג, ובגוף הכ״י נפגם (נשארה רק הלמ״ד, והתיבה רצון נראית
טז כאילו כתוב רצוץ). – מפט״ז מתחיל כ״י ה, ואם כן יש בפסוקים ל״ב ט״ז–ל״ג ג׳ תקבלת של שני כ״י. – מ נ ש ף. מחשך יוציא צדק לאור. – ו ח כ מ ו ת. כך ג, ובכ״י ב בהיפוך האותיות
יז וכחמות (וכן בפי״ח: כחמה=חכמה). – ר ב ו ת. ליתא בכ״י ה. – ח מ ס. כך ג, ובגוף: חכם. —
יח–כ ח כ מ ה. כך ג, ובגוף: כחמה (ע׳ בפי״ד). — ת ת ק צ ף. בכ״י ה: תתקפץ. – ב נ ג ף.

כ״י ב כא אַל־תִּבְטַח בְּדֶרֶךְ מַחְתֶּף [— — —]:
ה כב [— — —] וּבְאַחֲרִיתְךָ הִשָּׁמֵר:
אַל־תִּבְטַח בְּדֶרֶךְ רְשָׁעִים וּבְאָרְחֹתֶיךָ הִזָּהֵר:
כ״י ב כג בְּכָל־דְּרָכֶיךָ שְׁמוֹר נַפְשְׁךָ [— — —]:
[— — —] כִּי כָל־עוֹשֶׂה אֵלֶּה שׁוֹמֵר מִצְוָה:
בְּכָל־מַעֲשֶׂיךָ שְׁמוֹר נַפְשֶׁךָ [— — —]:
[— — —] כִּי עוֹשֶׂה זֶה שׁוֹמֵר מִצְוָה:
כ״י ב כד נוֹצֵר תּוֹרָה שׁוֹמֵר נַפְשׁוֹ וּבוֹטֵחַ בַּיְיָ לֹא יֵבוֹשׁ:
ה לג יְרֵא יְיָ לֹא יִפְגַּע רָע כִּי אִם־בְּנִיסּוּי [יָשׁוּב וְנִ]מְלָ[ט]:
ב לֹא יֶחְכַּם שׂוֹנֵא תוֹרָה וּמִתְמוֹטֵט כְּמִסְעַר [אֳנִיָּה]:
ג אִישׁ נָבוֹן יָבִין דְּבַר [יְיָ] וְתוֹרָתוֹ כְּ[אוּרִים נֶאֱמָנָה]:
כ״י ה ד [הָכֵן דְּבָרֶי]ךָ וְאַחַר תַּעֲשֶׂה וּבֵית מָנוֹחַ וְאַחַר תָּגִיהַּ:
ה [כְּגַלְגַּל עֲגָלָה] לֵב נָבָל וְאוֹפָן חוֹזֵר מַחְשְׁבוֹתָיו:
ו [סוּס מְיֻזָּן] אוֹהֵב שׂוֹנֵא תַּחַת כָּל־[רוֹכֵב] יִצְהָל:
ז [מַה־יּוֹ]ם יוֹם כִּי כֻלּוֹ אוֹר שׁוֹנֶה [מֵ]עַל־שֶׁמֶשׁ:
ח בְּחָכְמַת יְיָ נִשְׁפָּטוּ וְיֵשׁ מֵהֶם מוֹעֲדִים:
ט וּמֵהֶם בֵּרַךְ וְהִקְדִּישׁוֹ וּמֵהֶם שָׂם לִימֵי מִסְפָּר:
י [וְכָל־אִישׁ מִכְּ]לִי חֹמֶר וּמִן־עָפָר נוֹצַר אָדָם:

ג: כא) מחתף. רשעים. – השמר. הזהר. – כג) מצוה. ב׳ תיבות: מצות. מצותיו. –
לג ב) כמסער. במסער. –

כא–כב בכ״י ה: בדרך. – מחתף. לעיל ט״ו י״ד ולקמן נ׳ ד׳. – ובארחתיך הזהר. בכ״י
כד ה: ובאחריתך היה זהיר. – שומר נפשו. בכ״י ה: נוצר נפשו. –
לג א בכ״י ה בא פ״א אחר ל״ב כ״א. – ישוב ונמלט. כך בכ״י ה, ובכ״י ב נפגם
ב ונראית רק הלמ״ד של ונמלט, ובגליון כתוב: ושב. – כמסער [אניה]. כך ביווני.
ג ובכ״י ה: כמסערה אזנו, ובכ״י ב נפגם ונראות האותיות כמ. – כ[אורים נאמנה]. כך
ד לפי היווני (πιστὸς ὡς ἐρώτημα δήλων). – [הכן דברי]ך. ביווני: ἑτοίμασον
ה λόγον. – ובית מנוה. תבנה מקודם בית מנוחה ואח״כ תעלה בו אור. – [כגלגל
ו עגלה]. כך ביווני (τροχὸς ἁμάξης), ומקביל לסיפא. – סוס מיזן. כך ביווני (ἵππος
εἰς ὀχείαν), והשוה ירמ׳ ה׳ ח׳. וכבר העיר מרכוס עד כמה כוון בן־זאב לדעתו של הכתוב
ח שתרגם: אוהב נבל כסוס מיזן תחת כל־רוכב צהל יצהל. – מועדים. ביווני: καιροὺς
καὶ ἑορτάς (=עתים ומועדים). והשוה תפלת ערבית: משנה עתים ומחליף את הזמנים. –
ט–י לימי מספר. לימים שבמנין, כלו׳ ימים פשוטים שאין בהם קדושה. – [וכל־איש
מכ]לי חמר. כן ביווני: καὶ ἄνθρωποι πάντες ἀπὸ ἐδάφους (=ובני אדם כלם

כ״י ה יא [— — —] וַיָּשֶׂם אוֹתָם דָּרֵי הָאֲ[דָמָה]:
חָכְמַת יְיָ תַּבְדִּילֵם וַיְשַׁנֶּ[ה] אֶת־דַּרְכֵיהֶם:
יב [מֵהֶם בֵּרַךְ וְרוֹמֵם] מֵהֶ[ם] [וּ]מֵהֶם הִקְדִּישׁ וְאֵ[לָיו הִקְרִיב]:
[מֵהֶם קִלֵּל וְ]הִשְׁפִּילָם וּדְחָפָם מִמַּעֲמְדֵיהֶם:
יג [כְּחֹמֶר בְּיַד־הַ]יּוֹצֵר לֶאֱחוֹז כְּרָצוֹן:
[כֵּן אָדָם בְּיַד־]עוֹשֵׂהוּ לְהִתְיַצֵּב מִפָּנָיו חֵלֶק:
יד [נוֹכַח רָע] טוֹב וְנוֹכַח חַיִּים מָוֶת:
נוֹכַח אִישׁ טוֹב רָשָׁע וְנוֹכַח הָאוֹר חֹ[שֶׁ]ךְ:
טו הַבֵּט אֶל־כָּל־מַעֲשֵׂי אֵל כּוּלָּם שְׁנַיִם שְׁנַיִם זֶה לְעֻמַּת [זֶה]:
טז וְגַם אֲנִי אַחֲרָיו שָׁקַדְתִּי וּכְמוֹ עוֹלֵל אַחֲ[רֵי בוֹצְרִים]:
יז בְּ[בִרְכַּ]ת אֵל גַּם־אֲנִי קִדַּמְתִּי וּכְבוֹצֵר מִלֵּאתִי [יָקֶב]:
יח רְאוּ כִּי לֹא לְבַדִּי עָמַלְתִּי כִּי לְכָל־מְבַקְשֵׁי [חָכְמָה]:
יט שִׁמְעוּ אֵלַי שָׂרֵי עַם רָב וּמֹשְׁלֵי קָהָל הַ[אֲזִינוּ]:
כ בֵּן וְאִשָּׁה אֹהֵב וָרֵעַ אַל־תַּמְשִׁיל בְּחַיֶּיךָ:
כא עַד־עוֹדְךָ חַי וּנְשָׁמָה בָךְ אַל־תַּשְׁלֶט בְּךָ כָּל־[בָּשָׂר]:
כא אַל־תִּתֵּן שֶׁלְּךָ לְאַחֵר לָשׁוּב לְחַלּוֹת אֶ[ת־פָּנָיו]:
כב כִּי טוֹב לְחַלּוֹת בָּנֶיךָ פָּנֶיךָ מֵהַבִּיטְךָ עַל־יְדֵי [בָנֶיךָ]:
כג בְּכָל־מַעֲשֶׂיךָ הֱיֵה עֶלְיוֹן וְאַל־תִּתֵּן מוּם בִּכְ[בוֹדֶךָ]:
כד בְּעֵת מִסְפַּר מִצְעַר יָמֶיךָ בְּיוֹם הַמָּוֶת הַנְחֵ[ל נַחֲלָה]:
כה מִסְפּוֹא וָשׁוֹט וּמַשָּׂא לַחֲמוֹר וּמַרְדּוּת מְלָאכָה לְעָ[בֶד]:
כו הַעֲבֵד עַבְדְּךָ שֶׁלֹּא יְבַקֵּשׁ נָחַת וְאִם־נָשָׂא רֹאשׁוֹ יִבְ[גֹּד בָּךְ]:
כח–כט הַעֲבֵ[ד] עַבְדְּךָ שֶׁלֹּא יִמְרוֹד כִּי הַרְבֵּה רָעָה עָ[שְׂתָה בַטָּלָה]:
כז [עֹל וַעֲבֹ]ת חוֹטֶר תּוֹמְכוֹ עַל־עֶבֶד רַע הָרֶ[ב אֲסוּרָיו]:

מארץ), ובסורי. ואף בני אנשא כלהון מן טינא אתעבדו. – סמיכת העניינים: לא רק הימים מתחלת הבריאה שונים הם בטיבם אלא אף בני אדם אינם דומים זה לזה, וכמו שהוא הולך
יב ומפרש. – ממעמד[יה]ם. מתוך הכ״י נראה ממעבדיהם, וודאי הבי״ת היא שריד של מ״ם
יג מטושטשת (השוה היווני ἀπὸ στάσεως αὐτῶν, והסורי: מן מדיריהון). – לאחוז.
יח לשון תפיסת החמר למלאכת מעשהו. – חלק. ברא. – לבדי. ללבדי. – עלמתי = עמלתי. –
כ–כא אהב. ביווני: אח, ונראה. – עד־עודך. כל זמן שאתה עוד חי (השוה ש״א ב׳ ה׳ עד־
כד עקרה ילדה שבעה, איוב א׳ י״ח עד זה מדבר, ועוד). – בעת מספר מצער ימיך.
כו–כט בשעה שנגמר מנין ימיך המעוטים. – נחת. מנוחה = בטלה (ביווני: ἀνάπαυσιν). – השוה ב״מ ס״ד ב׳–ס״ה א׳: התוקף עבדו של חבירו ועשה בו מלאכה פטור דניחא ליה דלא
כז נסתרי עבדיה (רש״י: שלא ירגיל להיות בטל ויתעצל). – ביווני: עֹל ועבות יָכֵפּוּ צַוָּאר

כ״י ה ל אַל־תּוֹתַר עַל־כָּל־אָדָם — וּבְלֹא מִשְׁפָּט [אַל־תַּעַשׂ דָּבָר]:

לא אֶחָד עַבְדְּךָ [יְ]הִי כְ[נַפְשֶׁךָ] — כִּי [בְדָמִים קְנִיתוֹ]:

אֶחָד עַבְדְּךָ כְּאָח חָשְׁבֵ[הוּ] — אַל־תְּקַנֵּא בְ[דַם נַפְשֶׁךָ]:

לב כִּי אִם־עִנִּיתוֹ יֵצֵא וְאָבַד — בְּאֵיזֶה דֶ[רֶךְ תִּמְצָאֵהוּ]:

לד רֵיק תְּדָ[רֵשׁ] תּוֹחֶלֶת כָּזָב — וַחֲלוֹמוֹת יַרְהִיבוּ אֱוִילִים:

פ ב כְּאוֹחֵז צֵל וְרוֹדֵף רוּחַ — כֵּן בּוֹטֵחַ בַּחֲלוֹמוֹת:

ג זֶה לְעֻמַּת־זֶה מַרְאֵה חֲלוֹם — נֶגֶד פָּנִים דְּמוּת פָּנִים:

ד מִטָּמֵא מַה־יִּטְהָר — וּמִשֶּׁקֶר מַה־יֵּאָמֵן:

ה קֶסֶם וָנַחַשׁ וַחֲלוֹמוֹת הֶבֶל הֵמָּה — וְכַאֲשֶׁר תָּחִיל יֶחֱזֶה לֵב:

ו אִם־לֹא מֵאֵת יְיָ שֻׁלַּח לִפְקֹד — אַל־תָּשִׂים לָאֵלֶּה לִבֶּךָ:

ז כִּי רַבִּים הִתְעוּ חֲלוֹמוֹת — וְנִכְשְׁלוּ הַבּוֹטְחִים בָּהֶם:

ח בְּלֹא שֶׁקֶר תִּשָּׁלֵם תּוֹרָה — וְחָכְמָה בְּפִי נֶאֱמָן מְלֵאָה:

ט אִישׁ נוֹסַע יוֹדֵעַ הַרְבֵּה — וְרַב נִסּוּי יְסַפֵּר תְּבוּנָה:

י אֲשֶׁר לֹא נִסָּה מְעַט יוֹדֵעַ — וְהַנּוֹסֵעַ מַרְבֶּה חָכְמָה:

יא הַרְבֵּה רָאִיתִי בְנָסְעִי — וְרַבָּה מִדְּבָרַי בִּינָתִי:

יב פְּעָמִים רַבּוֹת עַד־מָוֶת נִסְכַּנְתִּי — וְנוֹשַׁעְתִּי בַּעֲבוּר אֵלֶּה:

יג רוּחַ יִרְאֵי יְיָ תִּחְיֶה — כִּי תִקְוָתָם עַל־מוֹשִׁיעָם:

יד יְרֵא יְיָ לֹא יִפְחַד דָּבָר — וְלֹא יֵחַת כִּי הוּא תִקְוָתוֹ:

טו יְרֵא יְיָ אַשְׁרֵי נַפְשׁוֹ — בְּמִי יִבְטַח וּמִי מִשְׁעָנוֹ:

טז עֵינֵי יְיָ אֶל־אוֹהֲבָיו — מָגֵן עֹז וּמִשְׁעַן כֹּחַ:

מַחְסֶה מִשָּׁרָב וּמַחְסֶה מִצָּהֳרָיִם — מִשְׁמָר מִמּוֹקֵשׁ וְעֵזֶר מִמַּפָּלָה:

יז מֵרִים נֶפֶשׁ וּמֵאִיר עֵינָיִם — רִפְאוּת נוֹתֵן חַיִּים וּבְרָכָה:

יח זֹבֵחַ מִגָּזֵל עוֹלַת מוּם — וְלֹא לְרָצוֹן קָרְבַּן רֶשַׁע:

יט לֹא יִרְצֶה יְיָ בְּמִנְחוֹת רְשָׁעִים — וְלֹא בְרֹב זְבָחִים יְכַפֵּר עָוֹן:

כ זוֹבֵחַ בֵּן לִפְנֵי אָבִיו — מַקְרִיב קָרְבָּן מֵחֵיל עָנִי:

כא לֶחֶם אֶבְיוֹנִים חַיֵּי עָנִי — הָעוֹשְׁקוֹ אִישׁ דָּמִים:

כב הוֹרֵג רֵעַ גּוֹזֵל מִחְיָה — וְשׁוֹפֵךְ דָּם עוֹשֵׁק שְׂכַר שָׂכִיר:

כג אֶחָד בּוֹנֶה וְאֶחָד הוֹרֵס — מַה־לָּהֶם יוֹתֵר מֵעָמָל:

ל ועל־עבד רע סַד ומכות. — אל־תותר. אל תטיל חובה יתירה או מדה יתירה בלי חק. —

לא כי [בדמים קניתו]... אל־תקנא ב[דם נפשך]. כך ביווני. בדמים=בכסף (השוה שמות כ״א כ״א כי כספו הוא). —

פ כד אֶחָד מְבָרֵךְ וְאֶחָד מְקַלֵּל — קוֹל־מִי יִשְׁמַע אֲדֹנָי:

כה טוֹבֵל מִמֵּת וְשָׁב לִנְגֹּעַ בּוֹ — מַה־יּוֹעִיל בְּרַחְצָתוֹ:

כו כֵּן אָדָם צָם עַל־חֲטָאָיו — וְשָׁב וְהוֹלֵךְ וְעוֹשֶׂה אֵלֶּה:

תְּפִלָּתוֹ מִי־יִשְׁמָע — וּמַה־יּוֹעִיל בְּתַעֲנִיתוֹ:

לה ב הַנּוֹצֵר תּוֹרָה מַרְבֶּה מִנְחָה — זוֹבֵחַ שְׁלָמִים הַשּׁוֹמֵר מִצְוָה:

ג—ד גּוֹמֵל חֶסֶד מַקְרִיב סֹלֶת — וְהָעוֹשֶׂה צְדָקָה זוֹבֵחַ תּוֹדָה:

ה רְצוֹן יְיָ סוּר מֵרָע — וּסְלִיחָה סוּר מֵעָוֶל:

ו—ז אַל־תֵּרָאֶה פְּנֵי יְיָ רֵיקָם — כִּי כָל־אֵלֶּה בַּעֲבוּר מִצְוָה

ח מִנְחַת צַדִּיק תְּדַשֵּׁן מִזְבֵּחַ — וְרֵיחַ נִיחוֹחַ לִפְנֵי יְיָ:

ט זֶבַח אִישׁ צַדִּיק יֵרָצֶה — וְאַזְכָּרָתוֹ לֹא תִשָּׁכֵחַ:

י בְּטוּב עַיִן כַּבֵּד יְיָ — וְאַל־תַּמְעִיט תְּרוּמַת יָדֶךָ:

כ״י ב יא בְּכָל־מַעֲשֶׂיךָ הָאֵר פָּנִים — וּבְשָׂשׂוֹן הַקְדֵּשׁ מַעֲשֵׂר:

יב תֶּן־לוֹ כְּמַתְּנָתוֹ לָךְ — בְּטוּב־עַיִן וּבְהַשָּׂגַת־יָד:

יג כִּי אֱלוֹהַּ תַּשְׁלוּמוֹת הוּא — וְשִׁבְעָתַיִם יָשִׁיב לָךְ:

יד—טו אַל־תְּשַׁחֵד כִּי לֹא יִקָּח — וְאַל־תִּבְטַח עַל־זֶבַח מֵעֹשֶׁק:

כִּי אֱלֹהֵי מִשְׁפָּט הוּא — וְאֵין עִמּוֹ מַשּׂוֹא פָנִים:

טז לֹא יִשָּׂא פָנִים אֶל־דָּל — וְתַחֲנוּנֵי מָצוֹק יִשְׁמָע:

יז לֹא יִטֹּשׁ צַעֲקַת יָתוֹם — וְאַלְמָנָה כִּי תַרְבֶּה שִׂיחַ:

יח—יט הֲלֹא דִמְעָה עַל־לְחִי תֵרֵד — וַאֲנָחָה עַל־מְרוּדֶיהָ:

כ תַּמְרוּרֵי רָצוֹן הֲנָחָה — וְצַעֲקָה עָנָן חָשָׁתָה:

כא שַׁוְעַת דַּל עָבִים חָלָפָה — וְעַד־תַּגִּיעַ לֹא תָנוּחַ:

לה. ג: יא) מעשר. ב׳ תיבות: מעשרך — מעשיך. — טז) ותחנוני. ותחנונים. ולפי נוסח זה יש לנקד: מָצוֹק (על דרך מן־המצר, תהל׳ קי״ח ה׳). — יז) צעקת. אנקת. — תרבה. תחבט. — כ) וצעקה. ב׳ תיבות: צעקתה — וצעקותיה. — כא) ועד־תגיע. ועד כי תגע.—

לה ה וסליחה. וסליחת ה׳ מפיק הסר מעול. — השוה ב״ק קי״ט א׳ כל הגוזל את חברו שוה פרוטה כאלו נוטל נשמתו ממנו, ועוד בב״מ קי״ב א׳: כל הכובש שכר שכיר כאלו

טז—יט נוטל נפשו ממנו. — מצוק. איש מצוק (ש״א כ״ב ב׳). — על־מרודיה. על מרודי האנחה,

כ האומללים (השוה ישע׳ נ״ח ז׳ ועניים מרודים, ועוד). — תמרורי רצון. סימני רצון מפיקה למעלה אנחה (השוה תמרורים=ציונים, סימני דרך, ירמ׳ ל״א כ״א). — הנחה. מן ההמשך נראה שעיקרו=אֲנָחָה. — חשתה. מהרה, נזדרזה לעבור דרך ענן (השוה איוב ל״א ה׳ ותחש על־מרמה, ולרעיון ע׳ איכה ג׳ מ״ד סכתה בענן לך מעבור תפלה). —

כא—כו עבים חלפה. כך ג, ובפנים: ענן חל עם. — [נאה חסד בזמן]. על פי היווני. —

כ״י ב
כב לֹא תָמוּשׁ עַד־יִפְקוֹד אֵל — וְשׁוֹפֵט צֶדֶק יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט׃
גַּם אֵל לֹא יִתְמַהְמֵהַּ — וְכַגִּבּוֹר לֹא יִתְאַפָּק׃
כג עַד־יִמְחַץ מָתְנֵי אַכְזָרִי — וְלַגּוֹיִם יָשִׁיב נָקָם׃
עַד־יוֹרִישׁ שֵׁבֶט זָדוֹן — וּמַטֵּה רֶשַׁע גָּדוֹעַ יִגָּדֵעַ׃
כד עַד־יָשִׁיב לֶאֱנוֹשׁ פָּעֳלוֹ — וּגְמוּל אָדָם כְּמְזִמָּתוֹ׃
כה עַד־יָרִיב רִיב עַמּוֹ — וְשִׂמְּחָם בִּישׁוּעָתוֹ׃
כו [נָאֶה חֶסֶד בְּזְמַ]ן מְצוּקָה — כְּעֵת חֲזִיזִים בְּעֵת בַּצּוֹרֶת׃
[— —] — [— — —]׃
לו הוֹשִׁיעֵנוּ אֱלֹהֵי הַכֹּל — [וְשִׂ]ים] פַּחְדְּךָ עַל־כָּל־הַגּוֹיִם׃
ג הָנֵיף יָד עַל־עַם נֵכָר — וְיִרְאוּ אֶת־גְּבוּרוֹתֶיךָ׃
ד כַּאֲשֶׁר נִקְדַּשְׁתָּ לְעֵינֵיהֶם בָּנוּ — כֵּן לְעֵינֵינוּ הִכָּבֵד בָּם׃
ה וְיֵדְעוּ כַּאֲשֶׁר יָדַעְנוּ — כִּי אֵין אֱלֹהִים זוּלָתֶךָ׃
ו—ז חַדֵּשׁ אוֹת וְשַׁנֵּה מוֹפֵת — הַאְדֵּר יָד וְאַמֵּץ זְרוֹעַ וְיָמִין׃
ח—ט הָעִיר אַף וּשְׁפוֹךְ חֵמָה — וְהַכְנִיעַ [צָר] וַהֲדוֹף אוֹיֵב׃
י הָחִישׁ קֵץ וּפְקוֹד מוֹעֵד — כִּי מִי־יֹאמַר לְךָ מַה־תַּעֲשֶׂה׃
יב הַשְׁבֵּת רֹאשׁ פַּאֲתֵי מוֹאָב — הָאוֹמֵר אֵין זוּלָתִי׃
יג אֱסוֹף כָּל־שִׁבְטֵי יַעֲקֹב — וְיִתְנַחֲלוּ כִּימֵי קֶדֶם׃
יז רַחֵם עַל־עַם נִקְרָא בִשְׁמֶךָ — יִשְׂרָאֵל בְּכוֹר כִּנִּיתָה׃
יח רַחֵם עַל־קִרְיַת קָדְשֶׁךָ — יְרוּשָׁלַיִם מְכוֹן שִׁבְתֶּךָ׃
יט מַלֵּא צִיּוֹן אֶת־הוֹדֶךָ — וּמִכְּבוֹדְךָ אֶת־הֵיכָלֶךָ׃
כ תֵּן עֵדוּת לְמֵרֹאשׁ מַעֲשֶׂיךָ — וְהָקֵם חָזוֹן דִּבֶּר בִּשְׁמֶךָ׃
כא תֵּן אֶת־פְּעֻלַּת קוֹוֶיךָ — וּנְבִיאֶיךָ יַאֲמֵנוּ׃
כב תִּשְׁמַע תְּפִלַּת עֲבָדֶיךָ — כִּרְצוֹנְךָ עַל־עַמֶּיךָ׃

ג׃ כב) יעשה. עושה. — אל. אדון. — וכגבור לא יתאפק. — מה (במקום לא). ועוד: וגבור מה יתאפק. — כג) מתני. מפני. — שבט. שבטי. — רשע. רשעים. — כה) ושמחם. וישמחם. —
לו ד) לעיניהם בנו. בם. — הכבד בנו. הכבד בם. ועוד כתוב: כאשר לעיניהם נקדשתה בם כן לעיניהם הכבד בם. — ו) חַדֵּשׁ אֵל וְשַׁנֵּה תְּמַהּ האריך יד וזריז ימים (זריז הוא תרגום של מאמץ במשלי כ״ד ה׳). — ט) והדוף. ניטשטש ונשארה רק האות ף. — י) מועד. מצער. — תעשה. תפעל. — יב) מואב. אויב. — יט) את־הודך. מהדריך. — כב) עבדיך. עבדך. — כרצונך. ברצונך. — וידעו. ויראו. —

כו כעת חזיזים. ביווני וסורי: כְּעָב (או: כענן). —
לו ג־ד־כב יד. כך ג. — הכבד בם. כך ג. ובפנים: בנו. — אוכל גרגרת. גרגרת בל׳

כ״י ב
וְיֵדְעוּ כָּל־אַפְסֵי אָרֶץ — כִּי אַתָּה אֵל [עוֹלָם]׃
כג כָּל־מַאֲכָל אוֹכֵל גַּרְגֶּרֶת — אַךְ יֵשׁ אוֹכֶל מֵאוֹכֶל [נָעִ]ים׃
כו כָּל־זָכָר תְּקַבֵּל אִשָּׁה — אַךְ יֵשׁ אִשָּׁה יָפָה [מֵאִשָּׁה]׃
כד חֵיךְ בּוֹחֵן מַטְעַמֵּי דָבָר — וְלֵב בּוֹחֵן מַטְעַמֵּי כָזָב׃
כה לֵב עָקוֹב יִתֵּן עַצֶּבֶת — וְאִישׁ וָתִיק יְשִׁיבֶנָּה׃
כָּל־נ[ ] תֹּאכַל חַיָּה — אַךְ יֵשׁ מַכָּה מִמַּכָּה תִנְעָם׃
כז תּוֹאַר אִשָּׁה יַהֲלִיל פָּנִים — וְעַל־כָּל־מַחְמַד עַיִן יִגְבָּר׃
כח וְעַד אִם יֶשׁ־[בָּהּ] מַרְפֵּא לָשׁוֹן — אֵין אִשָּׁה מִבְּנֵי אָדָם׃
כט קֹנֶה אִשָּׁה רֵאשִׁית קִנְיָן — עֵזֶר וּמִבְצָר וְעַמּוּד מִשְׁעָן׃
ל בְּאֵין גָּדֵיר יְבוֹעַר כָּרֶם — וּבְאֵין אִשָּׁה נָע וָנָד׃
לא מִי יַאֲמִין בִּגְדוּד צָבָא — הַמְדַלֵּג מֵעִיר אֶל־עִיר׃
כֵּן אִישׁ אֲשֶׁר לֹא קֵן [לוֹ] — הַמַּרְגִּיעַ בַּאֲשֶׁר יֶעֱרַב׃
לז כָּל־אֹמֵר אָמַר אָהַבְתִּי — אַךְ יֵשׁ אֹהֵב שֵׁם אֹהֵב׃
ב הֲלֹא דִּין מַגִּיעַ אֶל־מָוֶת — רֵעַ כְּנַפְשְׁךָ נֶהְפָּךְ לְצָר׃

כ״י ג
כד חֵיךְ יִטְעַם מַטְעַמֵּי זָבֶד (אחר ה׳ י״ג)׃

כ״י ד
כט [— — —] — עִיר מִבְצָר [וְעַמּו]ד מִשְׁעָן]׃
ל בְּאֵין גָּדֵר יְבַ[וֹעַ]ר כָּרֶם — וּבְאֵין אִשָּׁה נָע וָנָד׃
לא מִי יַאֲמִין בִּגְדוּד צָבָא — הַמְדַלֵּג מֵעִיר אֶל־עִיר׃

ג׃ כד) מטעמי דבר. חך בוחן מטעמי זב[ד] וחך נכון מטעמי זבד. וכן בכ״י ג אחר ה׳ י״ג: חיך יטעם מטעמי זבד. — וזבד כאן לפי ההמשך ממתקים או מגדנות; — כמו שהחיך בוחן מטעמים של דבר אוכל כך הלב המבין בוחן המטעמים של שקרן שהוא עושה בכזביו. — כה) ישבנה; ישיבנו. — כט) קנה; קונה. — ומבצר. עיר מבצר. —
לז א) כל־אומר. כל־אוהב (והשוה כ״י ד). — ב) הלא דין מגיע על מות רע כנפש

כג זכר! — אך יש אוכל מאוכל [נע]ים. — אין קריאה זו ודאית, וכן ג ששורה
כו אחת נקטעה, ובשניה כתוב: אך יש מאכל ממאכל [ינעם]. — [מאשה]. על פי היווני. —
כה לב עקוב. השוה ירמ׳ י״ז ט׳. — ואיש ותיק. ניגוד הוא אל לב עקוב. והשוה ותק בערבית=חזק, מוצק. בעל לב מוצק ובוטח בעצמו ישיבנה, כלו׳ יסיר את העצבת. —
כו כל זכר תקבל אשה. השוה כתובות ע״ה א׳: איהי בכל דהו ניחא לה. —
כז כל־נ[ ]. ב׳ האותיות שלאחר הנו״ן קשה להכריע על צורתן. — יהליל. כך ג, ובפנים והליל, הפעיל מן הלל=האיר (השוה הלאל בערבית=מגל הירח), ובמקרא יָהֵלּוּ (ישע׳ י״ג י׳)
כח תָּהֵל (איוב מ״א י׳): תאר אשה יאיר הפנים של המסתכל בה. — [בה]. כך נראה ג שנפגם. —
לא אִשָּׁה. כך מנוקד בכ״י, וכוונתו: אותה אשה יש בה אש־קדש מן השמים. — אשר לא קן [לו]. הוספה מסברה. ג: [א]שר אין לו. — באשר יערב. במקום שיבא הערב. —
לז א—ב בפנים יש רק רישא, וסיפא היא לפי ג. — דין. מן דיה=דוה (ע׳ ל׳ כ״א). —

כ״י ב

ג הוי [ר]ע שאמר מדוע כן נוצרתי — למלא פני תבל תרמית:
ד מרע אוהב מביט אל־שלחן — בעת צוקה מנגד יעמד:
ה אוהב טוב נלחם עם־זר — ונגד ערים יחזיק צנה:
ו אל־תשכח חביר בקרב — ואל־תעזבהו בשללך:
ז כל־יועץ יניף יד — אך יש יועץ דרך אל־לץ:
ח מיועץ שמור נפשך — ודע לפנים מה־צורכו:
[כי גם־הוא] לנפשו יחשב — למה־זה אליו יפול:
ט [ואמר] לך מ[טוב] דרכך — ו[קם מנגד] להביט רישך:
י [אל־תועץ עם־חמיך — וממקנא העלם סוד]
יא עם־אשה על־צרתה — ומצר אל־מלחמתו:

כ״י ד

כן איש אשר אין־לו קן — המרגיע באשר יערב:
א כל־אוהב אומר אהבתי — אך יש אהב שם אהב:
ב הלא דין מגיע עד־מות — ריע כנפש נהפך לצר:
ג הוי רע יאמר מדוע נוצרתי — למלא פני תבל תרמית:
ד מרע אוהב מביט על־שחת — ובעת־צוקה מנוב יעמד:
ה אוהב טוב נלחם עם־זר — ונגד ערים יחזיק צנה:
ו אל־תשכח חבר בקרב — ואל־תעזבהו בשללך:
ז כל־יועץ אומר חזה — אך יש יועץ דרך עליו:
ח מיועץ שמר נפשך — ודע לפנים מה־צרכו:
כי גם הוא נפשו יחשב — למה־זה אליו יפול:
ט ואמר לך להביט דרכיך — וקם מנגד להביט ראשך:
י אל־תועץ עם־חמיך — וממקנא העלים סוד:
יא עם־אשה אל־צרתה — ומלוכד על־מלחמה:

ג: נהפך לצר. — ג) הוי רע. הוי ריע [י]אמר מ׳ נוצרתי. — ד) מרע אוהב מביט אל־שלחן. [מ]דוע א׳ מ׳ על שחת. — מנגד ד׳ מנגבי — ו) אל תשכח... בגנגגל כתוב: אל תכחש חבר בקרב ונגד ערים יחזיק צנה. ומימין: בקבר (במקום בקרב) — ז) אל לץ. עליו (וכן כ״י ד). ועוד: כל יועץ אומ[ר ח]זה אך יש יועץ דרך עליו. — ח) מיועץ. מה יועץ (אולי: מֵהַיּוֹעֵץ). — לנפשו. נפשו. — ט) מ[טוב]. להביט. — יא) על־צרתה. אל. — ומצר אל מלחמתו. ומלוכד ע׳ מ׳. — שומר

ג–ח הוי רע. בגוף: היו [ר]ע. — אוהב טוב... פסוק זה מן ג הוא. — נלחם. ממעל כתוב: נוחל. —
ט השווה סנהד׳ ע״ו ב׳: הוי זהיר מן היועצך לפי דרכו. — ו[קם מנגד]. כך בכ״י ד וביווני
י וסורי, ובכ״י ב נפגם. — רישך. תחת הכ״ף כתובה אל״ף. — פסוק י׳ אינו בכ״י ב, ולשם ההמשך נכנס

כ״י ב

עם־סוחר אל־תתגר — וממקנה על־ממכר:
עם־איש רע אל־תגמל חסד — ואכזרי על־טוב בשר:
פועל שוא על־מלאכתו — שומר שוא על־מוציא רע:
יב אך אם־יש מפחד תמיד — אשר תדע שומר מצוה:
אשר עם־לבבו כלבבך — אם־תכשל יגיע אליך:
יג וגם עצת לבב הבין — מי יאמין לך אמן ממנו:
יד לב אנוש יגיד שעיותיו — משבעה צופים על־מצפה:
טו ועם־כל־אלה העתר אל־אל — אשר יכין באמת צעדיך:
טז ראש כל־מעשה דבר — וראש כל־פעל היא מחשבת:
יז עקר תחבולות לבב — ארבעה שבטים יפריחו:
טוב ורע וחיים ומות — ומושלת בם כליל לשון:
יט יש חכם לרבים נחכם — ולנפשו הוא נואל:

כ״י ד

עם־סוחר אל־תתגר — ומקונה על־ממכרו:
עם־איש רע על־גמילות חסד — ואכזרי על־טוב בשר:
יא פועל שכיר על־מלאכתו — שכיר־שנה על־מוצא זרע:
יב אך אם־איש מפחד תמיד — [אשר תדע] שומר מצוה:
אשר [עם־] לבבו כלבבך — ואם־יכשל יעבד בך:
יג וגם עצת לבב כך — כי אם־אמון ממנו:
יד לב אנוש מגיד שעיותיו — משבעה צפים על־שן:
טו ועם־כל־אלה העתר אל־אל — אשר יכין באמת צעדך:
טז ראש כל־מעשה מאמר — לפני כל־פעל היא מחשבת:
יז עקר תחבולות לבב — ארבעה שרביטים יפריח:
יח טוב ורע מות וחיים — ומשלת בם כליל לשון:
יט יש חכם לרבים נחכם — ולנפשו הוא נואל:

ג: שוא על־מוציא רע. פועל [שכיר ע]ל מלאכתו שכיר שנה מצא זרע (השוה כ״י ד). — יב) אם־יש. איש. — מצוה. מצותיו. — עם־לבבו. כלבבו (ועל הכ״ף כתובה בי״ת). — יגיע אליך. יעכר בך. — יג) וגם עצת לבבו כך כי אם אמון ממנו. — יד) יגיד. מגיד. — משבעה צופים על־מצפה. משבעים צפים ע׳ שן: — טז) וראש. לפני (וכן כ״י ד). — ראש כל מעשה מאמר

יד–יז מתוך כ״י ד. — שעיותיו. פניותיו. — העתר. כך ג, ובפנים: עתר. — עקר. כך ג, ובפנים: עקרת. — תחבולות. כך כ״י ד, ובכ״י ב, החבילות. — שכמים. כך אף ביווני μέρη (והשוה ברא׳ מ״ח כ״ב). ג (וכ״י ד): שרביטים. — ורע. כך ג, ובפנים: רעה. —
יט–כד נואל. כך ג (וכ״י ד והיווני והסורי). — [כל רואה]ו. נפגם בכ״י ונתמלא על פי כ״י ד. —

כ״י ב

כ וְיֵשׁ חָכָם בִּדְבָרוֹ נִמְאָס　　וּמִכָּל־מַאֲכַל תַּעֲנוּג נִבְצָר׃

כב וְיֵשׁ חָכָם לְנַפְשׁוֹ יֶחְכַּם　　פְּרִי דַעְתּוֹ עַל־גְּוִיָּתוֹ׃

וְיֵשׁ חָכָם לְעַמּוֹ יֶחְכַּם　　פְּרִי דַעְתּוֹ בִּגְוִיָּתָם׃

כה חַיֵּי אִישׁ מִסְפַּר יָמִים　　וְחַיֵּי עַם־יִשְׂרָאֵל [יְמֵי אֵין מִסְפָּר]׃

כד חָכָם לְ[נַפְשׁוֹ יִשְׂבַּ]ע תַּעֲנוּג　　וִיאַשְּׁרוּהוּ [כָּל־רוֹאָהוּ]׃

כו חֲכַם עַם יִנְחַל כָּבוֹד　　וּשְׁמוֹ עוֹמֵד לְחַיֵּי עוֹלָם׃

כז בְּנִי בְּחַיֶּיךָ נַס נַפְשֶׁךָ　　וּרְאֵה מָה־רַע לָהּ אַל־תִּתֶּן לָהּ׃

כח כִּי לֹא הַכֹּל לַכֹּל טוֹב　　לֹא כָל־נֶפֶשׁ כָּל־זַן תִּבְחַר׃

כט אַל־תְּזָרַע לְכָל־תַּעֲנוּג　　וְאַל־תִּשָּׁפֵךְ עַל־כָּל־מַטְעַמִּים׃

ל כִּי בְרוֹב תַּעֲנוּג יְקַנֵּן חוֹלִי　　וְהַמַּרְבֶּה יַגִּיעַ אֶל־זָרָא׃

לא בְּלֹא מוּסָר רַבִּים יִגְוְעוּ וְעִוְעוּ　　וְהַנִּשְׁמָר יוֹסִיף חַיִּים׃

כ״י ג

יט יֵשׁ חָכָם לְרַבִּים נֶחְכָּם　　וּלְנַפְשׁוֹ הוּא גוֹאֵל׃

כב יֵשׁ חָכָם לְנַפְשׁוֹ יֶחְכַּם　　פְּרִי דַעְ[תּוֹ] עַל־גְּוִיָּתוֹ׃

כד חָכָם לְנַפְ[שׁוֹ] יִשְׂבַּע תַּעֲנוּג　　וְכָל־רוֹאָהוּ יְאַשְּׁרוּהוּ׃

כו חֲכַם־עָ[ם יִנְחַ]ל כָּבוֹד　　וּשְׁמ[וֹ עוֹמֵד לְחַיֵּי] עוֹלָם׃

(אח״כ בא כ׳ י״ג)

כ״י ד

כ וְיֵשׁ חָכָם בִּדְבָרוֹ יִמָּאֵס　　וּמִכָּל־מַאֲכַל תַּעֲנוּג נִבְצָר׃

כב וְיֵשׁ חָכָם לְנַפְשׁוֹ נֶחְכָּם　　[פְּרִי] דַעְתּוֹ עַל־גְּוִיָּתוֹ׃

כג וְיֵשׁ חָכָם לְעַמּוֹ יֶחְכַּם　　פְּרִי דַעְתּ[וֹ בִּ]גְוִיָּתָם׃

כה חַיֵּי אֱנוֹשׁ יָמִים מִסְפָּר　　וְחַיֵּי יְשֻׁרוּן יְמֵי אֵין מִסְפָּר׃

כד חָכָם לְנַפְשׁוֹ יִשְׂבַּע תַּעֲנוּג　　וִיאַשְּׁרוּהוּ כָּל־רוֹאָהוּ׃

כו חֲכַם־עָם יִנְחַל כָּבוֹד　　וּשְׁמוֹ עוֹמֵד בְּחַיֵּי עוֹלָם׃

כז בְּנִי בְּחֹמֶר נַס נַפְשֶׁךָ　　וּרְאֵה מָה־רַע לָהּ וְאַל־תִּתֶּן לָהּ׃

כח כִּי לֹא לַכֹּל טוֹב תַּעֲנוּג　　וְלֹא לְכָל־נֶפֶשׁ כָּל־זַן תִּבְחַר׃

כט אַל־תָּזֹד אֶל־תַּעֲנוּג　　וְאַל־תִּתְחַנֵּג עַל־מַטְעַמִּים׃

ל כִּי בְּרָב־אוֹכֶל יְקַנּוֹן חוֹלִי　　וְהַמֵּזִיעַ יִגְוַע עַל־זָרָא׃

לא בְּלֹא מוּסָר רַבִּים גָּוְעוּ　　וְהַנִּשְׁמָר יוֹסִיף חַיִּים׃

ג: לפני כל פועל היא מחשבת. — כז) בחייך. בחמר (וכן כ״י ד). — כח) כי ל׳ לכ׳ טוב תענוג. — כט) אל־תזרע לכל־תענוג. ב׳ לשונות: תזר אל—אל תזרו אל תענוג ואל תתחנג אל מטמים. ל) יקנן. יכון. —והמרבה. והמזיע. — לא) יגועו. גועו. — והנשמר. ובהשמר. —

כה—לא על פי כ״י ג. —תענוג כאן = אוכל. — בלא מוסר. ניגודו: והנשמר, אם כן מוסר כאן: נימוס של זהירות. —

כ״י ב

לח רְעֵה רוֹפֵא לִפְנֵי צָרְכּוֹ　　גַּם אֹתוֹ חָלַק אֵל׃

ב מֵאֵת אֵל יְחֻכַּם רוֹפֵא　　וּמֵאֵת מֶלֶךְ יִשָּׂא מַשְׂאוֹת׃

ג דַּעַת רוֹפֵא תָּרִים רֹאשׁוֹ　　וְלִפְנֵי נְדִיבִים יִתְיַצָּב׃

ד אֵל מֵאֶרֶץ מוֹצִיא תְרוּפוֹת　　וְגֶבֶר מֵבִין אַל־יִמְאַס בָּם׃

ה הֲלֹא בָעֵץ הַמְתִּיקוּ מַיִם　　בַּעֲבוּר לְהוֹדִיעַ כָּל־אֱנוֹשׁ כֹּחוֹ׃

ו וַיִּתֵּן לֶאֱנוֹשׁ בִּינָה　　לְהִתְפָּאֵר בִּגְבוּרָתוֹ׃

ז בָּהֶם רוֹפֵא יָנִיחַ מַכְאוֹב　　וְכֵן רוֹקֵחַ עוֹשֶׂה מִרְקַחַת׃

ח לְמַעַן לֹא יִשְׁבֹּ[ת] מַעֲשֵׂהוּ　　וְתוּשִׁיָּה מִבְּנֵי אָדָם׃

ט בְּנִי בְּחוֹלִי אַל־תִּתְעַבָּר　　הִתְפַּלֵּל אֶל־אֵל כִּי הוּא יִרְפָּא׃

י [נוּס מֵ]עָוֶל וּמֵהַכֵּר פָּנִים　　וּמִכָּל־פְּשָׁעִים טַהֵר לֵב׃

יא [הַגֵּשׁ נִיחוֹחַ] אַזְכָּרָה　　וְדַשֵּׁן עָרוֹךְ בְּכַנְפֵי הוֹנֶיךָ׃

יב [וְגַם לְרוֹפֵא תֵּן] מָקוֹם　　וְלֹא יָמוּשׁ כִּי גַם־בּוֹ צוֹרֶךְ׃

יג כִּי יֵשׁ עֵת אֲשֶׁר בְּיָדוֹ מַצְלַחַת　　כִּי גַם־הוּא אֶל־אֵל יַעְתִּיר׃

אֲשֶׁר יַצְלַח לוֹ פְּשָׁרָה　　וּרְפֻאוֹת לְמַעַן מִחְיָה׃

טו אֲשֶׁר חוֹטֵא לִפְנֵי עוֹשֵׂהוּ　　יִתְגַּבֵּר לִפְנֵי רוֹפֵא׃

טז בְּנִי עַל־הַמֵּת הַזֵּיב דִּמְעָה　　הִתְמָרֵר וּנְהֵה קִינָה׃

כְּמִשְׁפָּטוֹ אֱסֹף שְׁאֵרוֹ　　וְאַל־תִּתְעַלַּם בִּגְוִיעָתָם׃

יז הָמֵר בְּכִי וְהָתֵם מִסְפֵּד　　וְשִׁית אֶבְלוֹ כַּיּוֹצֵא בוֹ׃

כ״י ד

א רְעֵה רוֹפֵא לְפִי [—]　　[— — —]׃

לח ג: א) צרכו. צרכך. — כל הפסוק: רעה רופא לפי צרכך כי גם אותו חלק אל. — ג) נדיבים. מלכים. — ד) מוציא תרופות. ברא שמים (=סַמִּים). — ה) בעץ. מעץ. — כחו. כוחם. — ו) בגבורתו. בגבורתם. — ז) רוקח. קרח. — ח) יש[בו]ת. ישכה. — מבני אדם. מפני ארצו. ועל התיבה מפני כתוב: מבני. — ט) בחולי. במחלה. — התפלל. פלל. — י) [נוס]. נסה מ׳ והכר. — יא) אזכרה. אזכרתה. — ערוך. ערך. — הוניך. הונך. — יב) צורך. ואל ישמש מאח כ׳ ג׳ ב׳ צרכיך. — יג) עת אשר בידו מ׳ כי הוא אל אל יעתיר. — יצלח. ימנה. — טו) יתגבר. יסתוגר. — לפני. על ידי. — טז) המתמרר ונהה. התמרמר ונהי. — כמשפטו אסוף שארו. כמשפט א׳ שארם. — תתעלם בגויעתם. תתחר בגויעם. — יז) והתם. וההם (הפעיל מן המם). —

לח א השוה שמות רבה כ״א: המשל אומר כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו (וירו׳ תענית ג׳ ו׳ בארמית: אמר ר׳ לעזר אוקיר לאסייך עד דלא תצטרך ליה, ובתנחומא מקץ י׳ הובא בפירוש: א״ר לעזר כתוב בספר בן סירא). — רעה. כך ג, ובפנים: רעי. — [כי].

ד כך ג. — חלק. ברא (ע׳ לעיל ל״ד י״ג). — השוה ב״ר י׳: אלוה העלה סמים מן הארץ,

יז בהם הרופא מרפא את המכה ומהם הרוקח מרקח את המרקחת. — אל תתעבר. אל תתרשל. — בכי. כך ג, בפנים: בני. —כיוצא בו. —כראוי לו. —בעבור עון. שלא יהיה בך עון, כלו׳ תעשה אבלך

כ״ ב יוֹם וּשְׁנַיִם בַּעֲבוּר דִּמְעָה וְהִנָּחֵם בַּעֲבוּר עָוֹן:
יח מִדִּין יוֹצֵא אָסוֹן כִּי רֹעַ לֵבָב יִבְנֶה עָצְבָה:
כ אַל־תָּשִׁית אֵלָיו לֵב עוֹד פְּרַע זִכְרוֹ וּזְכוֹר אַחֲרִית:
כב זְכוֹר חֻקּוֹ כִּי הוּא חֻקֶּךָ לוֹ אֶתְמוֹל וּלְךָ הַיּוֹם:
כא אַל־תִּזְכְּרֵהוּ כִּי אֵין לוֹ תִקְוָה מַה־תּוֹעִיל וּלְךָ תָּרִיעַ:
כג כִּשְׁבוֹת מֵת יִשְׁבּוֹת זִכְרוֹ וְהִנָּחֵם עִם־צֵאת נַפְשׁוֹ:
כד חָכְמַת סוֹפֵר תַּרְבֶּה חָכְמָה וַחֲסַר עֵסֶק הוּא יִתְחַכָּם:
כה מַה־יִּתְחַכֵּם תּוֹמֵךְ מַלְמָד וּמִתְפָּאֵר בַּחֲנִית מַהֲעִיר:
בְּאַלּוּף יְנַהֵג יְשׁוֹבֵב בְּשׁוֹר וּשְׂעִיוֹתָיו עִם־בְּ[נֵי בָקָר]:
כו וּשְׁקִידָתוֹ לְכַלּוֹת מַרְבֵּק לֵב יָשִׁית לְשַׁוֵּד בַּתְ[לָ]מִים]:
כז אַף עֹשֵׂה [חָרָשׁ וְחֹ]שֵׁב אֲשֶׁר לַיְלָה [כַּיּוֹם יָשִׂים]:
הַמְפַתֵּחַ פִּתּוּחֵי חוֹתָם וְאֻמָּנוּתוֹ לְשַׁנּוֹת מַעֲשֵׂה רִקְמָה:
לֵב יָשִׁית לְדַמּוֹת מְחֻקָּה וּשְׁקִידָתוֹ לְכַלּוֹת מַעֲשֶׂה:
כח אַף חָרָשׁ יוֹשֵׁב אֶל־הַסַּדָּן וּמִתְבּוֹנֵן בְּמַעֲשֵׂה בַרְזֶל:
עֲשַׁן אֵשׁ יָמֵק בְּשָׂרוֹ וּבְחֹם הַכּוּר יִתְחָרֶה:
קוֹל פַּטִּישׁ יַטֶּה אָזְנוֹ וּמוּל צוּרַת הַכְּלִי עֵינָיו:
לִבּוֹ יָשִׁית לְכַלּוֹת מַעֲשֶׂה וּשְׁקִידָתוֹ לְהֵיטִיב לְתַכְלִיתוֹ:
כט אַף יוֹצֵר יוֹשֵׁב עַל־מְלַאכְתּוֹ וּמְסוֹבֵב בְּרַגְלָיו גַּלְגַּל:
אֲשֶׁר בִּדְאָגָה הוּא תָמִיד עַל־מְלַאכְתּוֹ וּבְמִסְפָּר כָּל־מַעֲשֵׂהוּ:
ל בִּזְרוֹעוֹ יָצוּר חֹמֶר וְלִפְנֵי רַגְלָיו יָכוֹף כֹּחוֹ:
לֵב יָשִׁית לְכַלּוֹת מִשְׁחָה וּשְׁקִידָתוֹ לְנַקּוֹת כִּבְשָׁן:
לא כָּל אֵלֶּה בִּידֵיהֶם יֵאָמֵנוּ וְאִישׁ בִּמְלַאכְתּוֹ יִתְחַכָּם:
לב בִּלְעֲדֵיהֶם לֹא תֵשֵׁב עִיר וְלֹא יִהְיוּ גָּרִים וְלֹא יֵלְכוּ מִשָּׁם:

ג: כ) וזכור. והכר. — כב) הוא. כן. — כה) ישובב בשור. וישובב בשיר. —

כ–כב רק לצאת ידי חובתך. — תשית אליו. כך ג, ובפנים: תשיב אליו. — זכור חקו. תזכור כי הק הוא לבריות שימותו, ואף אתה תמות, ואם כן עליך ליהנות לעת עתה ושלא
כג לדאג בעודך חי. — כשבות מת ישבת. כך ג, ובפנים: מֻשְׁבַּת מְתוּשֶׁבֶת. — השוה אדר״נ ל״ג (ואבות ד׳ י״ד): הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה וזריז למצוות והוי נוהג בשפלות
כה רוח עם כל אדם. — ישובב. מלמעלה כתוב: לשדד. — ב[וני בקר]. נתמלא על פי היווני
כו (ἐν υἱοῖς ταύρων). — בכ״י סיפא במקום רישא ורישא במקום סיפא. — לש[ד]ד בת[ל[מים].
כז נתמלא על פי היווני. — (ἐκδοῦνια αἴλακας). — עשה חרש. השוה ישע׳ ג׳ ג׳ חכם
לא חרשים. — יאמנו. ἐνεπίστευσαν. —

פ לג אַךְ לַעֲצַת עָם לֹא יִדָּרֵשׁוּ וּבַקָּהָל לֹא יִתְרוֹמָמוּ:
עַל־כִּסֵּא שׁוֹפֵט לֹא יֵשֵׁבוּ וְחֹק וּמִשְׁפָּט לֹא יִתְבּוֹנָנוּ:
לד לֹא יְגַלּוּ מוּסָר וּמִשְׁפָּט וּבִמְשָׁלִים לֹא יָבִינוּ:
אַךְ מַעֲשֵׂה עוֹלָם יָבִינוּ וַהֲגִיָּם בִּמְלֶאכֶת מַחֲשֶׁבֶת:
לט אֲבָל הַנּוֹתֵן נַפְשׁוֹ וּמִתְבּוֹנֵן בְּתוֹרַת עֶלְיוֹן:
חָכְמַת רִאשׁוֹנִים כֻּלָּם יִדְרֹשׁ וּבִנְבוּאוֹת יֶהְגֶּה:
ב שִׂיחַת אַנְשֵׁי שֵׁם יִשְׁמֹר וּבְמַחֲזוֹת מְשָׁלִים יַעֲמִיק:
ג נִסְתְּרוֹת מְשָׁלִים יַחְקֹר וּבְחִידוֹת מְשָׁלִים יְהַפֵּךְ:
ד בֵּין גְּדוֹלִים יַעֲבֹד וְלִפְנֵי שָׂרִים יֵרָאֶה:
בְּאֶרֶץ עַמִּים זָרִים יַעֲבֹר וְטוֹב וָרָע בָּאָדָם יִבְחָן:
ה לִבּוֹ יָשִׁית לְשַׁחֵר יְיָ עוֹשֵׂהוּ וְלִפְנֵי עֶלְיוֹן יִתְחַנָּן:
יִפְתַּח פִּיו בִּתְפִלָּה וְעַל־עֲוֹנוֹתָיו יִתְחַנָּן:
ו אִם־יְיָ הַגָּדוֹל יִרְצֶה רוּחַ בִּינָה יִמָּלֵא:
הוּא יַבִּיעַ דִּבְרֵי חָכְמָתוֹ וּבִתְפִלָּה יוֹדֶה לַיְיָ:
ז הוּא יָכִין עֲצָתוֹ וְדַעְתּוֹ וּבְמִסְתָּרָיו יִתְבּוֹנָן:
ח הוּא יְגַלֶּה מוּסַר שִׂכְלוֹ וּבְתוֹרַת בְּרִית יְיָ יִתְפָּאָר:
ט יְהַלְלוּ בִינָתוֹ רַבִּים וְעַד־עוֹלָם לֹא תִמָּחֶה:
לֹא יָסוּר זִכְרוֹ וּשְׁמוֹ יִחְיֶה לְדוֹר־דּוֹרִים:
י חָכְמָתוֹ יְסַפְּרוּ עַמִּים וּתְהִלָּתוֹ תַּגִּיד עֵדָה:
יא אִם־יַעֲמֹד יִהְיֶה שְׁמוֹ מֵאָלֶף וְאִם־יִשְׁכַּב יַשְׁפִּיק לוֹ:
יב עוֹד אֶתְבּוֹנֵן וַאֲסַפֵּרָה כִּי כַּיָּרֵחַ מָלֵא מָלֵאתִי:
יג שִׁמְעוּנִי בָנִים תְּמִימִים וְתִפְרְחוּ כְּוֶרֶד שָׁתוּל עַל־יִבְלֵי מָיִם:
יד וְכַלְּבוֹנָה תִּתְּנוּ רֵיחַ נִיחוֹחַ וְנֵץ תָּנֵצוּ כַּשּׁוֹשָׁן:
תְּנוּ רֵיחַ וְאִמְרוּ שִׁיר בָּרְכוּ יְיָ עַל־כָּל־הַמַּעֲשִׂים:
הָבוּ גֹדֶל לִשְׁמוֹ וְהוֹדוּ לוֹ בִּתְהִלָּה:
כ״ ב טו [בְּשִׁ]ירוֹת נֵבֶל וּכְלֵי מִינִי[ם] וְכֵן תֹּאמַר בִּתְרוּעָה:
טז [מַעֲשֵׂי] אֵל כֻּלָּם טוֹבִים וְכָל־צוֹרֶךְ בְּעִתּוֹ יַסְפִּיק:
יז [בִּדְבָרוֹ יַ]עֲרִיךְ [כַּנֵּד מָיִם] וּמוֹצָא פִּיו אוֹצָרוֹת:
יח [בִּמְצְוָתוֹ] רְצוֹנוֹ יַצְלִיחַ וְאֵין מַעְצוֹר לִתְשׁוּעָתוֹ:

ג: טז) ישים. ינהג. — וכל־צורך בעתו יספיק. לכל צריך ב׳ יספיקו. —

לט יז–כה כנד מים. כך ביווני. — במצודתו. כך ביווני. — ורע. כך ג, ובפנים: ורִיע. — וכן

כ״ב יט מַעֲשֵׂה כָל־בָּשָׂר נֶגְדּוֹ　　וְאֵין נִסְתָּר מִנֶּגֶד עֵינָיו׃
כ מֵעוֹלָם וְעַד־עוֹלָם יַבִּיט　　[הֲיֵשׁ] מִסְפָּר לִתְשׁוּעָתוֹ׃
אֵין קָטֹן וּמְעַט עִמּוֹ　　וְאֵין נִפְלָא וְחָזָק מִמֶּנּוּ׃
כא אֵין לֵאמֹר [זֶ]ה לָמָּה זֶּה　　כִּי הַכֹּל לְצָרְכּוֹ נִבְחָר׃
אֵין לֵ[אמֹ]ר זֶה רַע מִזֶּה　　כִּי הַכֹּל בְּעִתּוֹ יִגְבָּר׃
כב בִּרְכוֹת כַּיְאֹר הֵצִיפָה　　וּכְנָהָר תֵּבֵל רִוָּתָה׃
כג כֵּן זַעְמוֹ גּוֹיִם יוֹרִישׁ　　וַיַּהֲפֹךְ לְמֶלַח מַשְׁקֶה׃
כד [אָרְחוֹ]ת תָּמִים יִישָׁרוּ　　כֵּן לְזָרִים [יִ]סָּ[ת]וֹלָלוּ׃
כה [טוֹב לְטוֹב] חָלַק מֵרֹאשׁ　　כֵּן לְרָעִים טוֹב וָרָע׃
כו [רֹאשׁ כָּל־צָרְךְ לְחַיֵּי] אָדָם　　מַיִם וָאֵשׁ וּבַרְזֶל וָמֶלַח׃
[חֵלֶב חִטָּה] חָלָב וּדְבַשׁ　　דַּם עֵנָב יִצְהָר וּבֶגֶד׃
כז כָּל־אֵ[לֶּה] לְ[ט]וֹבִים יֵיטִיבוּ　　כֵּן לְרָעִים לְרָעָה נֶהְפָּכוּ׃
כח יֵשׁ [רוּחוֹת לְמִשְׁפָּט נוֹ]צָרוּ　　[וּבְאַפָּם הָרִ]ים יַעְתִּיק[וּ]׃
[וּבְעֵת כָּלָה חֵילָם יִשְׁפֹּכוּ　　וְרוּחַ עוֹשֵׂיהֶם יָנִיחוּ]׃
כט אֵשׁ וּבָרָד רָעָ[ב] וָדֶבֶר　　גַּם אֵלֶּה לְמִשְׁפָּט נ[וֹצָרוּ]׃
ל חַיַּת־שֵׁן עַקְרָב וָפֶתֶן　　וְחֶרֶב נְקָמוֹת לְהַחֲרִים [רָעִים]׃
כָּל־אֵלֶּה לְצָרְכָּם נִבְרָאוּ　　וְהֵמָּה בָּאוֹצָר וּלְעֵת יִפָּקֵדוּ׃
לא בְּצַוּוֹתוֹ אֹתָם יָשִׂישׂוּ　　וּבְחֻקָּם לֹא יַמְרוּ פִּיו׃
לב עַל־כֵּן מֵרֹאשׁ הִתְ[יַ]שַּׁבְתִּי　　וְהִתְבּוֹנַנְתִּי וּבִכְתָב הִנַּחְתִּי׃
לג מַעֲשֵׂה אֵל כֻּלָּם טוֹבִים　　לְכָל־צוֹרֶךְ בְּעִתּוֹ [יַסְ]פִּיק׃
לד אַל־לֵאמֹר זֶה רַע מַה־זֶּה　　כִּי הַכֹּל בְּעִתּוֹ יַגְבִּיר׃
לה עַתָּה בְּכָל־לֵב הָרְנִינוּ　　וּבָרְכוּ אֶת־שֵׁם הַקָּ[דוֹשׁ]׃
מ עֵסֶק גָּדוֹל חָלַק אֵל　　וְעֹל כָּבֵד עַל־בְּנֵי אָדָם׃

ג: יט) נסתר. מסותר. — כא) לצרכו נברא. בעתו יגבר. — כד) ארחות תמים. [א]רחותיו [ליש]רים. — כז) כל. גם. — לרעה. לזרא. — ל) נבראו. — נבחרו. — באוצר ולעת. בא[וצ]רו ל[עת]. — לא) פיו. פיהו. — לג) כלם. הכל. — לד) אל. אין. — מה זה. מזה. — יגביר. יגבר. — לה) בכל־לב. [ו]פה. — הק[דוש]. קדשו. —
מ ג: א) אל. עליון. — אם כל־חי. ארץ כ׳ ח׳. —

כה הוא אומר בס׳ יצירה טובה שמורה לטובים ורעה שמורה לרעים. — [ראש כל־צרך לחיי]. לפי
כח–ל היווני. — פכ״ט נתמלא על פי היווני. — רע[ב]. כך ביווני וסורי. — האוצר הוא בית קיבול של הנשמות שבמרום. —
מ א חלק. נראה שענינו כאן: ברא (וכמו שמסר הסורי, וע׳ ל״ד י״ג). — מיום צאתו

כ״ב מִיּוֹם צֵאתוֹ מֵרֶחֶם אִמּוֹ　　עַד־יוֹם שׁוּבוֹ אֶל־אֵם כָּל־חָי׃
ב [רַעְיוֹנוֹתֵיהֶם וּפַחַד לִבָּם　　מַחֲשֶׁבֶת שִׁבְרָם יוֹם אַחֲרִיתָם]׃
ג מִיּוֹשֵׁב כִּסֵּא לָגֹבַהּ　　עַד־לָשׁוּב עָפָר וָאֵפֶר׃
ד מֵעוֹטֶה צָנִיף וְצִיץ　　וְעַד־עוֹטֶה שְׂמִלַת [בַּד]׃
אַךְ קִנְאָה דְּאָגָה וָפַחַד　　אֵימַת מָוֶת תַּחֲרָה וָ[רִיב]׃
ה וְעֵת נוּחוֹ עַל־מִשְׁכָּבוֹ　　שְׁנַת לַיְלָה [תְּשַׁנֶּה דַעְתּוֹ]׃
ו מְעַט לָרִיק כְּרֶגַע יִשְׁקוֹט　　וּמִבֵּין בְּהָלָ[וֹת יַעוֹר]׃
מְעַט טַע מֵחֲזוֹן נַפְשׁוֹ　　כְּשָׂרִיד [בּוֹרֵחַ מִפְּנֵי] רוֹדֵף׃
ז וְעַד־עוּרְךָ [— —]　　וּמ[— — —] מְנִיחַ׃
ח [— — —]　　[— — —]׃
ט דֶּבֶר וָדָם חַרְחֻר וָחֶרֶב　　שֹׁד וָשֶׁבֶר רָעָה וָמָ[וֶת]׃
י עַל־רָשָׁע נִבְרְאָה רָעָה　　וּבַעֲבוּרוֹ תָּמוּשׁ כָּלָה׃
יא כֹּל מֵאֶרֶץ אֶל־אֶרֶץ יָשׁוּב　　וַאֲשֶׁר מִמָּרוֹם אֶל־מָרוֹם׃
יב [כָּל־שֹׁחַד וְעַוְלָה יִכָּחֵד　　וֶאֱמוּנָה לְעוֹלָם תַּעֲמֹד]׃
כ״ב יג מֵחַיִל אֶל־חַיִל כְּנַחַל אֵיתָן　　וּכְאָפִיק אַדִּיר בַּחֲזִיז קוֹלוֹת׃

ג: ג) מיושב. מש[וכן]. — לשוב. ב׳ תיבות: לובש לבש. — י) תמוש כלה. ת׳ רעה. — יא) ואשר. ויש. —

פתח בכלל ועבר אל הפרט. — בפעם הראשונה יש כאן בספרות העברית התאר של אם כל חי לאדמה על יסוד מה שנאמר בברא׳ ג׳ י״ט. לידי הסברה מיוחדת בא תאר זה בחזון עזרא
ד ז׳ ט׳—ט״ו. — מעוטה צניף וציץ. כוונתו לכהן הגדול, שהוא היה באותה תקופה במעלה
ה הראשונה באר ישראל. — וריב. כך ג. — שינת הלילה. יש לנקד השין בצרי לפי הכתיב.
ו ויש (נילדיקי) סובר שהיו מבטאים שֵׁנַת על דרך הארמית. — [תשנה דעתו]. כך ג׳. — [יעור]. הוספתי מסברא. — טע. מן טעע = טעה (השוה דה״ב ל״ו ט״ו תע), והוא על דרך תעה לבבי (ישע׳ כ״א ד׳). — כשריד. ניצל במלחמה. וביווני: ὥς ἐκπεφευγῶς, שהרי באמת היינו שריד
ז–ח היינו בורח מפני רודף (ולפיכך מסר רודף = בעל מלחמה). — שני פסוקים ז׳-ח׳ היו בקצה הדף למטה ונפגעו. ביווני שיעורם כך:
ז) בעת תשועתו יִיקָץ　　וישתומם לאין מורא
ח) לכל־בשר מאדם ועד־בהמה　　ועל־רשעים שבעתים לָאֵלֶּה. —
ט—י חרחר וריב. השוה דב׳ כ״ח כ״ב. — על־רשע. כתרגומו: ἐπὶ ἀνομούς, כלו׳ נבראה למעמסה עליו. — רעה. ביווני: רעב. — ובעבורו. כך ג, ובפנים: ובעבור. — תמוש. תסור
יא ממקומה שבשמים לירד על הרשע. — כל מארץ. כל אשר מארץ. — לפסוק זה השוה קהלת י״ב ז׳. — ביווני: ואשר ממים אליה ישוב. ונראה שבכ״י שלפניו היו הרי״ש והיו״ד דומות
יג בצורתן, והיה כתוב לפניו: ואשר מִמָּרֹם אֱל־רֹם. — חיל מחיל. כך ג, ובפנים: מחול אל חול. — וכאפיק. כך ג, ובפנים: ומאפיק. — הוא מתאר את דרכו של איש שחד ועולה בעולם

כ״י ב יד עם־שְׂאתוֹ כֵּפִּים יָגִילוּ   כִּי פִתְאֹם לָנֶצַח יִתֹּם׃
טו נֵיצֶר מֵחָמָס לֹא יִנָּקֶה   כִּי שׁוֹרֶשׁ חָנֵף עַל־שֵׁן סָלַע׃
טז כְּקַרְדְּמוֹת עַל־גִּפַּת נָחַל   מִפְּנֵי כָל־מָטָר נִדְעָכוּ׃
יז וְחֶסֶד לְעוֹלָם לֹא יִמּוֹט   וּצְדָקָה לָעַד תִּכּוֹן׃
יח חַיֵּי יַיִן וְשֵׁכָר יִמְתָּקוּ   וּמִשְּׁנֵיהֶם מוֹצֵא אוֹצָר׃
יט יֶלֶד וָעִיר יַעֲמִידוּ שֵׁם   וּמִשְּׁנֵיהֶם מוֹצֵא חָכְמָה׃
שֶׁגֶר וָנֶטַע יַפְרִיחוּ שֵׁם   וּמִשְּׁנֵיהֶם אִשָּׁה נֶחְשֶׁקֶת׃
כ יַיִן וְשֵׁכָר יַעֲלִיצוּ לֵב   וּמִשְּׁנֵיהֶם אַהֲבַת דּוֹדִים׃
כא חָלִיל וָנֶבֶל יַעֲרִיבוּ שִׁיר   וּמִשְּׁנֵיהֶם לָשׁוֹן בָּרָה׃
כב [יֹ]פִי וָתֹאַר יַחְ]מִידוּ עָיִן   וּמִשְּׁנֵיהֶם צִמְחֵי שָׂדֶה׃
כג [אוֹהֵב וְחָבֵר לְעֵ]ת יִנְהָגוּ   וּמִשְּׁנֵיהֶם אִשָּׁה מַשְׂכָּלֶת׃
כד אָח וְ[עוֹזֵר בְּעֵת צָרָ]ה   וּמִשְּׁנֵיהֶם צְדָקָה מַצָּלֶת׃
כה זָהָב וָכֶסֶף יַעֲמִידוּ רָ[גֶ]ל   וּמִשְּׁ[נֵיהֶם עֵצָה טוֹבָה]׃
כו חַיִל וָכֹחַ יָגִי[לוּ] לֵב   וּמִשְּׁנֵיהֶם [יִרְאַ]ת אֱלֹהִים׃
אֵין בְּיִרְאַת יְיָ מַחְסוֹר   [וְאֵין לְבַקֵּשׁ עִמָּהּ מִ[שְׁעָ]ן׃
כז יִרְאַת אֱלֹהִים כְּעֵדֶן בְּרָכָה   [וְכֵן כָּל־כָּבוֹד חֻפָּתָהּ׃
כח בְּנִי חַיֵּי מַתָּן אַל־תְּחִי   טוֹב נֶאֱסָף מִמִּסְתּוֹלֵל׃

ג׃ טז) נ ד ע כ ו. נדעכה. — יח) א ו צ ר. סימה. — כב) ש ד ה. שדי. —

יד והוא מדמהו לנחל איתן שבבואו לגאותו הוא הולך לאיבוד. — ע ם ש א ת ו. כך ג, ובפנים: עם
עם שאתו. — ע ם־ש א ת ו. כשיגאו מימיו יגילו הַכַּפִּים שברגיל מימיו שוחקים אותם כי
טו פתאם לנצח יתום אותו הנחל. — פט״ו כך ג, ובפנים: נוצר מחמס לא ינקה כי שורש חנף על
שן סלע. — נ צ ר. יונקת, צאצאיו של הרשע (ושורש). — ל א י כ ה ב ו. לא יכה בו שרשים. —
טז—יח ע ל־ש ן צ ו ר. שאינו מחזיק מעמד. — כ ק ר ד מ ו ת. לפי ההמשך הוא מין צמח. לפיכך יש
מגיהים: כְּקַרְמִיּוֹת, מין קנהשגדל באגמים (עירובין כ״ב א׳). — ג פ ת. שפת הנחל (=גַּף, גֵּיף
יח בתרגומים). ובסורי כאן: גדגפא דנחלא. — כאן רשום בגליון הכ״י (כמו שכתוב בבבלי
סנהד׳ ק׳ ב׳): כל ימי עני רעים, בן סירא אומר אף בליל[ות]. בשפל גגים גגו
יט במרום הרים כרמו. ממטר גגים לגגו מעפר כרמו לכרמים. — י ל ד ו ע י ר. אדם נקרא
על שם בניו ועירו, ויותר מאלו על שם חכמתו. — היווני מסר ועיר = ובונה עיר. —
ש ג ר ו נ ט ע. עושר של מקנה (השוה דב׳ ז׳ י״ג שגר אלפיך) וכרמים מנחילים שם פורת.
כ ובנוסח הסורי: בנין ונטע מחדשים את השם ומשניהם אשה חכמה. — א ה ב ת ד ו ד י ם. —
כא—כד של איש ואשה. — החסר בפכ״ב ואילך נתמלא על פי היווני. — צ ד ק ה. כך ג, ובפנים: צדק. —
כה לפכ״ה השוה בבלי פסחים קי״ט א׳: ואת כל היקום אשר ברגליהם, א״ר אלעזר זה ממונו
כו—כח של אדם שמעמידו על רגליו. — מ [ש ע] ן. — הגהת באכיר על פי βοήθειαν שביווני. — השוה
מבחר הפנינים (שער הרש): ואמר, הקבר ולא הרש. — ב נ י. כך ג, ובפנים בטעות: מני. —

כ״י ב כט אִישׁ מַשְׁגִּיחַ עַל־שֻׁלְחַן זָר   אֵין חַיָּיו לְמְנוֹת חַיִּים׃
מְגֹעַל נַפְשׁוֹ מַטְעַמּוֹ   לְאִישׁ יוֹדֵעַ סוֹד מֵעָיִם׃
ל לְאִישׁ עָז־נֶפֶשׁ תַּמְתִּיק שְׁאֵלָה   וּבְקִרְבּוֹ תִּבְעַר כְּמוֹ אֵשׁ׃
מא הוֹי לַמָּוֶת מַה־[מַּ]ר זִכְרְךָ   לְאִישׁ שׁוֹקֵט עַל־מְכוֹנָתוֹ;
אִישׁ שָׁלֵיו וּמַצְלִיחַ בַּכֹּל   וְעוֹד־בּ[וֹ חַ]יִל לְקַבֵּל תַּעֲנוּג׃
ב הֶאָח לַמָּוֶת כִּי טוֹב חֻקֶּיךָ   לְאִישׁ אוֹנִים וַחֲסַר עָצְמָה׃
אִישׁ כּוֹשֵׁל יִנָּקֵשׁ בַּכֹּל   סָרָב וְאָבֵד תִּקְוָה׃
ג אַל־תִּפְחַד מִמָּוֶת חוּקֶּךָ   זְ[כֹר] כִּי רִאשֹׁנִים וְאַחֲרֹנִים עִמָּךְ׃
ד זֶה חֵלֶק כָּל־בָּשָׂר מֵאֵל   וּמַה־תִּמְאַס בְּתוֹרַת עֶלְיוֹ[ן]׃
לְאֶלֶף שָׁנִים מֵאָה וָעֶשֶׂר   אֵין תּוֹכְחוֹת חַיִּים בִּשְׁ[אוֹ]ל׃
ה נִין נִמְאָס דְּבַר רָעִים   וְנֶכֶד אֱוִיל [בִּמְגוּר רָשָׁ]ע׃
ו מִבֶּן־עַוָּל מֶמְשֶׁלֶת רָע   וְ[רִ]ישׁ עִם־זַרְעוֹ תָּמִיד]׃
ז אָב רָשָׁע יְקוּ[ב יֶ]לֶד   כִּי [בִגְ]לָלוֹ יֶחֱרַף]׃
ח [אוֹי] לָ[כֶם אַנְשֵׁי חַיִל   הָעוֹזְבִים תּוֹרַת עֶלְי]וֹן׃
ט אִם־[תִּפְרוּ עַ]ל־יְדֵי אָסוֹן   וְ[אִם־תּ]וֹלִידוּ לַאֲנָחָה׃
[אִ]ם־תִּכָּשְׁלוּ לְשִׂמְחַת עוֹלָם   וְאִם־תָּמוּתוּ לִקְלָלָה׃
י כֹּל מֵאֶפֶס אֶל־אֶפֶס יָשׁוּב   כֵּן חָנֵף מִתֹּהוּ אֶל־תֹּהוּ׃
יא הֶבֶל אָדָם בִּגְוִיָּתוֹ   אַךְ שֵׁם־חֶסֶד לֹא יִכָּרֵת׃

ג׃ כט) מ ט ע מ ו. מטעמי זבד. — ס ו ד מ ע י ם. יסור מעים. — ל) ע ו ז־נ פ ש ת מ ת י ק.
עז נפשות ממתיק. — ת ב ע ר. כאש בוערת. —
מא ב) ח ק י ך. חוק חזק חוקו. — י נ ק ש. ונוקש. ועוד: איש כושל ונוקש בכל אפס המראה
ואבד תקוה — איש נוקש ומושל בכל אפס המראה ואבד תקוה. — ה) נ י ן נ מ א ס. כן נמאס. על
התיבה כן כתוב: כי. — ר ע י ם. דבת ערים. ועוד: רישם. — ו) מ ב ן־ע ו ל. מבין ערל. — ט) ל ק ל ל ה.
לקללתה. — י) כל מאונם אל אונם. ועוד: כל מאונים אל אונים. — כ ן. בן. — יא) ה ב ל. נוסף:

כט מ מ ס ת ו ל ל. לפי ההמשך ענינו העושה עצמו מדרס כמסלה. — השוה בבלי ביצה ל״ב ב׳
שלשה חייהן אינם חיים, ואלו הן המצפה לשלחן חברו... — מ ג ע ל נ פ ש ו. כך ג, ובפנים
מעגל (= מגעל) נפש. —
מא א ה ו י. כך ג, ובפנים: חיים. — מ כ ו נ ת ו. מקומו. — ל א י ש־א ו נ י ם. לבעל יגון ואבל
ד (בראׄ ל״ה י״ח). — סָרָב או סֹרֵב? - אדם שהוא מסרב לחיות — אחת היא אם יחיה אלף או
מאה או עשר אין בשאול שום תוכחות וטענות על חיים. — א י ן ת ו כ ח ו ת ח י י ם. כך ג, ובפנים:
ה איש תוכחות. — על כרחנו נפרש דבר רעים: הנין הנמאס הוא תוצאת (או תולדת) של רעים. —
ו ר ע י ם. ממעל כתוב: ערים — [ב מ ג ו ר ר ש] ע. נתמלא על פי היווני. — סיפא דקרא נתמלא על פי
ז—ט היווני. — בפ״ז—ח׳ נתמלא על פי היווני. — ת פ ר ו. כך ג: אם תפרו על יד אסון ואם [ת]ולידו
יא—יב לאנחה. — הוא מדבר על הגויה, אבל לא על הנשמה! — ח מ ד ה. כך ג, ובפנים: חכמה. —

כ״ב יב פַּחַד עַל־שֵׁם כִּי הוּא יִלְוְךָ　　מֵאַלְפֵי אוֹצְרוֹת חֶמְדָּה:
יג טוֹבַת חַי יְמֵי־מִסְפָּר　　וְטוֹבַת שֵׁם יְמֵי־אֵין מִסְפָּר:
יד ב חָכְמָה טְמוּנָה וְאוֹצָר מֻסְתָּר　　מַה־תּוֹעֶלֶה בִשְׁתֵּיהֶם:
טו טוֹב אִישׁ מַצְפִּין אִוַּלְתּוֹ　　מֵאִישׁ מַצְפִּין חָכְמָתוֹ:

מוּסַר בֹּשֶׁת

יד א—טז מוּסַר בֹּשֶׁת שִׁמְעוּ בָנִים　　וְהִכָּלְמוּ עַל־מִשְׁפָּטִי:
לֹא כָל־בֹּשֶׁת נָאֶה לִשְׁמֹר　　וְלֹא כָל־הַכְּלִם נִבְחָר:
יז בּוֹשׁ מֵאָב וְאֵם אֶל־זְנוּת　　מִנָּשִׂיא יוֹשֵׁב אֶל־כָּחַשׁ:
יח מֵאָדוֹן וּגְבֶרֶת עַל־שָׁקֶר　　מֵעֵדָה וְעָם עַל־פָּשַׁע:
[מֵחָבֵר] וְרֵעַ עַל־מָעַל　　וּמִמְּקוֹם תָּגוּר עַל־זָר:
[מִשְׁלֹחַ אָ]לָה וּבְרִית　　מִמַּטֵּה אַצִּיל אֶל־לָחֶם:
[מִמְּנֹעַ מַתַּת] שְׁאֵלָה　　מֵהָשֵׁב אַפֵּי רֵעֶךָ:
כא מֵהַשְׁ[בִּית מַחְ]לְקַ[ת וּ]מָנָה　　[מִשְּׁ]אוֹל שָׁלוֹם מֵהַחֲרִישׁ:
מֵהַבִּיט [אֶל־]אִשָּׁה [זָרָה]　　וּמֵהִתְקָ[רֵב אֶל־נַעֲ]רָה:
מֵאוֹהֵב עַל־[דִּבְ]רֵי חֶרְפָּה　　וּמֵאַחֲרֵי מַ[תָּת] אֶ[ל־נָאוּ]ץ:
מב מִשְּׁנוֹת דָּבָר תִּשְׁמַע　　וּמֵחֲסוֹף כָּל־סוֹד עֵצָה:
וְהָיִיתָ בוֹשׁ בֶּאֱמֶת　　וּמֹצֵא חֵן בְּעֵינֵי כָל־חָי:
אַךְ עַל־אֵלֶּה אַל־תֵּבוֹשׁ　　וְאַל־תִּשָּׂא פָנִים וְחֶטָא:
ב עַל־תּוֹרַת עֶלְיוֹן וָחוֹק　　וְעַל־מִשְׁפָּט לְהַצְדִּיק רָשָׁע:

ג: בני. — יב) אוצרות. — סומות. — יג) טוב חי מספר ימים וטוב. — ב יד) ואוצר מוסתר. וסימה מסותרת. — תועלה. תעלה. — טו) מאיש. מאדון. — מצפין. [מ]ט[מ]ין. — ידא) משפטי. משפטו. — יז) אל־זנות על פחז. — יושב אל. וְשָׂר עַל. — יח) [מחבר]. כך ביווני. ג: משותף. — [ממנע מתת]. ממ[נו]ע מתת שאלה. — מהשב אפי. מי השעפי. — כא) רישא: מחשבות מחלקות מנה. סיפא: משואל. ועוד: ומשאול שלום [מה]חרישו. — [דב]רי חרפה. דבר חסד. — מ[תת]. שאלה. —
מב א) כל־סוד. על סוד. — על. אל. — ב) על אל. —

יג שני מיני טובות יש לו: טובת חי, שאדם עושה לעצמו ונהנה, וטובת שם, שאדם עושה
כא לזולתו וקונה שם טוב לעצמו! — פכ״א נתמלא על פי היווני. — אשה. כך ג. — [נע]רה. כך
יד א—יז לפי ג. — על־משפטי. לפי הכללים והמדות שמוסרני לכם. — אל־זנות. בנוגע לזנות. — אל־
יח כחש. בנוגע לכחש. — על־זר. בנוגע אל זר. — משכח. מ״ם השלילה: שלא לשכח. —
ממטה אציל. מנטית אצילי ידיך, שלא להושיט ידך, אל לחם בשעת סעודה. — מהשב
כא אפי. מהשב פני רעך. — מהשבית. מה שאתה נוהג לחלק וליתן מנה לנצרכים. — אל־
א נאוץ. — שלא לנאץ ולחרף את מי שנתת לו מתת. — משנות. שלא לחזור על דבר ששמעת
ב—ג בסוד. — משפט. כך ג, ובפנים: מצדיק. — על חשבון. לידע כמה הוא חייב לך. — וארח.

כ״ב ג עַל־חֶשְׁבּוֹן חוֹבֵר וְאֹרַח　　וְעַל־מַחְלְקוֹת נַחֲלָה וָיֵשׁ:
ד וְעַל־שַׁחַק מֹאזְנַיִם וָפֶלֶס　　וְעַל־תַּמְחוֹת אֵיפָה וָאָבֶן:
עַל־מִקְנֶה בֵּין רַב לִמְעַט　　וְעַל־מְמַהִיר [מִ]מִּכַּר תַּגָּר:
ו עַל־אִשָּׁה רָעָה חוֹתָם חָכָם　　וּמְקוֹם יָדַיִם רָפוֹת תִּפְתָּח:
ז עַל־מְקוֹם תַּפְקִד־יָד תִּסְפּוֹר　　וּמַתָּת וְלֶקַח הַכֹּל בִּכְתָב:
ח עַל־מוּסַר פּוֹתֶה וּכְסִיל　　וְשָׁב כּוֹשֵׁל וְעוֹנֶה בִזְנוּת:
וְהָיִיתָ זָהִיר בֶּאֱמֶת　　וְאִישׁ צָנוּעַ לִפְנֵי כָל־חָי:
ט בַּת לְאָב מַטְמֹנֶת שָׁקֶר　　וְדַאֲגָתָהּ תַּפְרִיעַ [נוּמָה]:
בִּנְעוּרֶיהָ פֶּן־תָּגוּר　　וּבְעוּלָה פֶּן־[תִּשָּׂנֵא]:
י בִּבְתוּלֶיהָ פֶּן־תְּפוּתֶּה　　וּבְבֵית [בַּעְ]לָ[הּ] לֹ[א תִשְׂטֶה]:
בְּבֵית אָבִיהָ פֶּן־[תֶּהֱרֶה]　　וּבְבֵית אִ[ישָׁהּ פֶּן־תֵּעָצֵ]ר:
יא [בְּנִי עַ]ל־[בְּתוּ]לָתְךָ הָקֵ[ם מִשְׁמָר]　　[פֶּן־תַּעֲשֶׂה לְּךָ] שֵׁם סָרָה:
דִּבַּת עִ[יר וְ]קִלְלַת־עָם　　וְהוֹבִשַׁתְךָ [בַּעֲ]דַת שָׁעַר:
[מְ]קוֹם תָּגוּר אַל־יְהִי אֶשְׁנָב　　וּבֵית־מַבִּיט מְבוֹא סָבִיב:
יב לְכָל זָכָר אַל־תִּתֵּן תֹּאַר　　וּבֵית־נָשִׁים אַל־תִּסְתַּוִּיד:

ג: ג) חובר. שותף. — ויש. וישר. — ד) תמחות איפה ואבן. תמורת אפה ואפה. — מקנה. חשבון. — ממהיר. מוסר. — ו) רעה. טפשה. ועוד: ע׳ אשה ר׳ חותם ומ׳ יד׳ ר׳ תפתח. — ז) תפקד יד. מפקד יד. — תספור. תחשוב. — ומתת ולקח. ושואה ותתה. — ח) מוסר. מרדות — ט) מטמנת. מטמון. — י) תפותה. תחפתה. — [בע]ל[ה]. [...]ה (אישה?). — פן־תהרה. אל פחזה. — יא) סרה. סרח. — יב) זכר. מטושטש קצת, ונראה: נכרי. — תסתויד. תסתיד. —

ו תיבה זו כתובה ממעל לתיבה ואדון שבשורה. — ועל־שחק. האבק שעל המאזנים המככיד על המשקל. — ועל־תמחות. שם משרש מחה: מחיקת האבק מעל המדות ואבני המשקל. — חותם חכם. מנעול טוב (השוה כ״ב כ״ז: מי יתן על פי משמר ועל־שפתי חותם חכמה).
ז ולהפך: מקום ידים רפות שלא תעשינה רעה תפתח. — תפקד־יד. תבדק פקדון וא
ח תתבייש. — ומתת ולקח. ונתינה ולקיחה, משא ומתן. — ועונה. לשון ענין ועסק (קהל׳ א׳ י״ג). — ושב כושל ועונה בזנות. כך ג, ובפנים: ושב וישיש ונוטל עצה בזנות.
ט ומתחת לתיבה ונוטל כתוב: ושואל. — השוה בבלי סנהד׳ ק׳ ב׳: בת לאביה מטמונת שוא, מפחדה לא יישן — בקטנותה שמא תתפתה, בנערותה שמא תזנה, בגרה שמא לא תנשא, נשאת שמא לא יהיו לה בנים, הזקינה שמא תעשה כשפים. מן הנוסח מטמונת שוא שבגמרא נראה שכאן מטמונת שקר (ברי״ש) עיקר, ולא שקד בדל״ת, כמו שנמסר ביווני ἀγρυπνία. — תגור. לפי ההמשך ענינו זנות וחילול. וביווני נמסר: μήποτε παρακμάσῃ (=לא תבול). ונראה שהוא נפעל מן גרר — שלא תהא נגררת אחר גברים (השוה הסורי: תצטחא). — ודאגתה. כך ג, ובפנים: דאגה. — ובעולה. כך לפי היווני, שהוא נראה לפי ההמשך, ובפנים בטעות: ובבתוליה. — [פן־תעצ]ר. כך לפי היווני μὴ ποτεστεφώσῃ. — החסר בפי״א נתמלא על פ
י—יא היווני. — והובשתך. כך ג, ובפנים בטעות: והושבתך. — ובית־מביט || אשנב. ללשון בית מביט

כ״י ב יג　כִּי מִבֶּגֶד יֵצֵא עָשׁ　　וּמֵאִשָּׁה רָעַת אִשָּׁה׃
יד　טוֹב רֹעַ אִישׁ מִטּוּב אִשָּׁה　　וּבַיִת־מְחָפֶּרֶת תַּבִּיעַ חֶרְפָּה׃
טו　אֶזְכְּרָ־נָא מַעֲשֵׂי אֵל　　וְזֶה חָזִיתִי וַאֲסַפֵּרָה׃
בְּאֹמֶר אֱלֹהִים רְצ[וֹ]נוֹ　　וּפוֹעַל רְצוֹנוֹ לִקְחוֹ׃
טז　שֶׁמֶשׁ זוֹ[רַ]חַת עַל־כֹּל נִגְלָתָה　　וּכְבוֹד יְיָ עַל־כָּל־מַעֲשָׂיו׃
יז　לֹא הִסְפִּיקוּ קְדוֹשֵׁי־אֵל　　לְסַפֵּר נִפְלְאוֹת יְיָ׃
אִימֵּץ אֱלֹהִים צְבָאָיו　　לְהִתְחַזֵּק לִפְנֵי כְבוֹדוֹ׃
יח　תְּהוֹם וָלֵב חָקַר　　וּבְכָל־מַעֲרוּמֵיהֶם יִתְבּוֹנָן׃
יט　מְחַוֶּה חֲלִיפוֹת נִהְיוֹת　　וּמְגַלֶּה חֵקֶר נִסְתָּרוֹת׃
כ　לֹ[א נֶ]עְדַּר מִמֶּנּוּ כָּל־שֶׂכֶל　　וְ[לֹ]א חֲלָפוֹ כָּל־דָּבָר׃
כא　גְּ[בוּרוֹת חָכְמָ]תוֹ תִּכֵּן　　אֶחָד הוּא מֵעוֹלָם׃
[לֹא נוֹסַף] וְלֹא נֶאֱצָל　　וְלֹא צָרִיךְ לְכָל־מֵבִין׃
כג　הוּא חַ[י וְקַיָּם] לָ[עַד]　　זֶה עַל־[זֶ]ה חָלַף טוּבוֹ׃
כה　וּמִי יִשְׂבַּ[ע] לְהַבִּיט תּוֹאַר　　[— —] לֹ[—]׃
[וְעֶצֶם שָׁמַ]יִם לְ[הַבִּיט הֲדָרוֹ　　[— — —]׃

ג: יד) מחפרת. כך כתוב בצד.— טו) רצונו. מעשיו.—לקחו לקח.— יז) נפלאות. גבורותיו.— אימץ. אומץ.—להתחזק. להחזיק. — יט) נהיות. ונהיות. — כ) חלפו. חלף מנו כ׳ דבר. — כא) מעולם. מהעולם.— צריך. צרך.—כה) ולכל [צר]ך [הכל ישמ]ע. לכל צרוך הכל בשמע. —

יד　השוה הלשון בית־קיבול, וכדומה.— טוב. כך ג, ובפנים: מטוב (=מַטּוֹב = מַה־טּוֹב ?) רוע איש מטיב
טו　אשה ובית מחרפת תביע אשה. — תביע. בביתה תביע המחרפת חרפה כמתוך מעין. — לקחו ||
טז—יז　באומר. — שמש זרחת || כבוד ה׳.— כמה שיספרו קדושי אל את נפלאות ה׳ לא יספיקו לספר
יח　הכל. קדושי־אל הם המלאכים (= צבאיו) האומרים שירה לפני כסא הכבוד. — אימץ אלהים
צבאיו. רמז לתאר אלהי צבאות. — שני דברים עמוקים – תהום ולב – אינם ניתנים לעין
בשר ודם, אבל אלהים חוקרם, כלו׳ יורד לתוך עמקם. — חקר. בכ״י יש על החי״ת חולם
יט—כ　בניקוד עליון (:). — חליפות נהיות. שבעבר. — חקר נסתרות. שבעתיד. — כל־שכל ||
כא　כל דבר. אם כן, שכל הוא דבר שניתן לעיון. — ג[בורות]. כך ג. — תכן. רק הוא האחד
מעולם שתכן וידע מה גדולות גבורות חכמתו. — [לא נוסף]. כך ביווני. — [לא נוסף]
ולא נאצל. משום עצם אחר, ואין הוא צריך לשום עצם אחר שיבינהו. — לכל־מבין.
כגז　השוה ישע׳ מ׳ י״ד את־מי נועץ ויבינהו. — הוא ח[י וקים]. על פי ג, וכן ביווני (ζῇ καὶ
μένει). אדרבה, הוא משפיע מטובו על הבריות. — זה על־[ז]ה. ג קובע פסוק זה לפני הפסוק
כח　תואר מרום וגו׳ (מ״ג א׳), שאינו בפנים אלא בג. — ומי. בפנים: וימי. — שני הפסוקים כ״ג
יכ״ה כך נראה שיעורם: הוא ח[י וקים] ל[עד]　　ומי ישב[ע] להביט תואר
[— — ל —]　　זה על־[ז]ה חלף טובו
[— — —]　　ועצם שמי[ם ל]הביט הדרו. —

כ״י ב　[— — —]　　וּלְכָל־[צֹרֶ]ךְ [הַכֹּל יִשְׁמָ]ע׃
כד　כֻּלָּם שׁוֹנִים זֶה מִזֶּה　　וְלֹא עָשָׂה מֵהֶם שָׁ[וְא]׃
מג　תּוֹאַר מָרוֹם רְקִיעַ עַל־טֹהַר　　וְעֶצֶם שָׁמַיִם מַבִּיט נְהָרָה׃
ב　שֶׁמֶשׁ מַבִּיעַ בְּצֵאתוֹ חַמָּה　　מַה־נּוֹרָא מַעֲשֵׂי יְיָ׃
ג　בְּהַצְהִירוֹ יַרְתִּיחַ תֵּבֵל　　לִפְנֵי חָרְבּוֹ מִי־יִתְכַּלְכֵּל׃
ד　כּוּר נָפוּחַ מֵחֵם מוּצָק　　שׁוֹלֵחַ שֶׁמֶשׁ יַדְלִיק הָרִים׃
לְשׁוֹן מָאוֹר תִּגְמַר נוֹשָׁבֶת　　וּמְנוֹרָה תִּכְוֶה עָיִן׃
ה　כִּי גָדוֹל יְיָ עוֹשֵׂהוּ　　וּדְבָרָיו יְנַצַּח אַבִּירָיו׃
ו　וְגַם יָרֵחַ יָרֵחַ עִתּוֹת שָׁבוֹת　　מֶמְשֶׁלֶת קֵץ וְאוֹת עוֹלָם׃
ז　בָּם מוֹעֵד וּזְמַנֵּי חוֹק　　וְחֵפֶץ עֹ[שָׂיו] בִּתְקוּפָתוֹ׃
ח　חֹדֶשׁ בְּחָדְשׁוֹ הוּא מִתְחַדֵּשׁ　　מַה־נּוֹרָא בְּהִשְׁתַּנּוֹתוֹ׃
כְּלִי־צָבָא נִבְלֵי מָרוֹם　　מְרַצֵּף רָקִיעַ מַזְהִירָתוֹ׃
ט　תּוֹאַר שָׁמַיִם וַהֲדַר כּוֹכָב　　וְאוֹרוֹ מַזְהִיר בִּמְרוֹמֵי־אֵל׃
י　בִּדְבַר־אֵל יַעֲמֹד חֹק　　וְלֹא יָשַׁח בְּאַשְׁמְרוֹתָם׃
יא　רְאֵה קֶשֶׁת וּבָרֵךְ עוֹשֶׂיהָ　　כִּי מְאֹד נֶאְדָּרָה [בְּכָב]וֹד׃
יב　הוֹד הִקִּיפָה בִּכְבוֹדוֹ　　וְ[יַד־אֵל נָטְתָה בִּגְ[אוֹן]׃
יג　גְּבוּרָתוֹ תְּתַוֶּה בָרָק　　וּתְנַצֵּחַ זִיקוֹת [מִשְׁפָּטוֹ]׃
יד　לְמַעֲנוֹ בָּרָא אוֹצָ[ר]　　וַיָּעֶף [עָב כְּרֶשֶׁף]׃

ג: ד) שולח. שלוח ש׳.— ידליק. יסיק. — ה) יי עושהו. עליון עשה. — ו) עתות. עת עת. ועוד: עד עת. — ח) בחדשו. כשמו והוא. — בהשתנותו. בתשובתו. — ט) ואורו מזהיר במרומי אל. ועדי משריק כ׳ אל. — י) ישח. ישון. — יא) עושיה. עושה. — נאדרה. נהדרה. — יג) ותנצח זיקות [משפטו]. [ותנצ]ח זיקים. ועוד: גערתו תתוה בקר (ברק?)

מג　ב—ג　בצאתו. כך ג, ובפנים: בצרתו. — בהצהירו. פעל שנגזר מן השם צהרים: בהגיעו לשעת
ד　הצהרים. — מי־יתכלכל. מי יעמד (השוה י״ב ט״ו), וכן ביווני ὑποστήσεται. — כור
נפוח. תנור (ביווני κάμινον) משולהב, השוה ירמ׳ א׳ י״ג סיר נפוח. — מוצק. כך ג, ובפנים: מצוק. — מחם מוצק. הוא מחמם דברים מוצקים (= מתכת, ע׳ מל״א ז׳ כ״ג) עד כדי התרככות. — לשון. כך ג, ובפנים: לשאון. — תגמר. תשרף ארץ נושבת (השוה גומרא = גחלת בארמית, ומוגמר בתלמודית, ועוד), כלו׳ את ארץ הישוב. — ומנורה. של אותה
ה—ח　לשון. — גדול. כך ג, ובפנים: גדיל. — כלי־צבא. הלפידים שנושאים לפני הצבא. — נבלי
מרום. ברור שהוא כינוי לכוכבים. נבל כאן ענינו כדור. — מרצף. פעל שנגזר מן השם
י—יב　רצפה – גחלת בוערת ומאירה. — ולא ישח. החק יעמד הכן ולא יטה. — באשמרותם.
יד　במשמרותם. — הוד הקיפה בכבודו. כך ג, ובפנים: חוק הקיפה בכבודה. — למענו.
כך ג, ובפנים: למען. — אוצ[ר]. שבו נתונים הברקים. - [עב כרשף]. לפי היווני (νεφέλαι

כ״י ב טו [בִּגְדֻלָּתוֹ חִזֵּק עָנָן   וַיִּתְפּוֹצְצוּ אַבְנֵי בָרָד]:
יז קוֹל רַעְמוֹ יָחִיל אַרְצוֹ   וּבְכֹחוֹ יַזְעִים הָרִים:
אִימָתוֹ תַּחֲרִף תֵּימָן   עַלְעוֹל סוּפָה וּסְעָרָה:
כְּרֶשֶׁף יָנִיף שַׁלְגוֹ   וּכְאַרְבֶּה יִשְׁכּוֹן רִדְתּוֹ:
יח תּוֹאַר לִבְנָה יַגְהֶה עֵינַיִם   וּמִמִּטְרוֹ יֶהֱמֶה לֵבָב:
יט וְגַם כְּפוֹר כְּמֶלַח יִשְׁפֹּךְ   וְיָצִיץ כְּסַפִּיר צִיצִים:
כ צִינַּת רוּחַ צָפוֹן יַשִּׁיב   וּכְרָקָב יַקְפִּיא מְקוֹרוֹ:
עַל־כָּל־מַעֲמַד מַיִם יַקְרִים   וְכַשִּׁרְיָן יַלְבִּישׁ מִקְוֶה:
כא יְבוּל הָרִים כְּחֹרֶב יַשִּׁיק   וּנְוֵה צְמָחִים כַּלֶּהָבָה:
כב מַרְפֵּא כֹל מַעֲרַף עָנָן   טַל פּוֹרֵעַ לְדַשֵּׁן שָׁרָב:
כג מַחֲשַׁבְתּוֹ תַּשִּׁיק רַבָּה   וַיֵּט בִּתְהוֹם אִיִּים:
כד יוֹרְדֵי הַיָּם יְסַפְּרוּ קָצֵהוּ   לִשְׁמֹעַ אָזְנֵנוּ נִשְׁתּוֹמֵם:
כה שָׁם פְּלָאוֹת תִּמְהֵי מַעֲשֵׂהוּ   מִין כָּל־חַי וּגְבוּרוֹת רַבָּה:
כו לְמַעֲנוֹ יַצְלַח מַלְאָךְ   וּבִדְבָרָיו יִפְעַל רָצוֹן:
כז עוֹד כָּאֵלֶּה לֹא נוֹסֵף   וְקֵץ דָּבָר הוּא הַכֹּל:
כח [נְגַדְּ]לָה עוֹד כִּי לֹא נַחְקוֹר   וְהוּא גָּדוֹל מִכָּל־מַעֲשָׂיו:
כט [נוֹרָא יְיָ מְ]אֹד מְאֹד   וְנִפְלָאוֹת דְּבָרָיו:
ל מְ[גַדְּ]לֵ[י יְיָ] הָרִימוּ קוֹל   בְּכֹל תּוּכְלוּ כִּי יֵשׁ עוֹד:

ג: ותזנח יקום במ׳. — יז) דרתו. רדתו. — יח) יגהה. יהגה. כ) מקורו. מקוה. — ונוה. וצור. — כב) טל. טל פורע. — שרב. רטב. — כג) מחשבתו. מחשובתו. — איים. אוצר. — כה) מעשהו. מעשיו. — כו) למענו. למענהו. —

טו—טז (ὥς πετεινά). — השורה שבפט״ו נפגמה בכ״י ונמסרה לפי היווני. — פי״ז כך ג, ובפנים: קול רעמו יחול ארצו זלעפו[ת צ]פון סופה וסערה. — תחרף. תביא חרף לתימן. — עלעול. סופה וסערה. — כרשף. כך ג, ובפנים היה אולי: [בר]שף (בבי״ת). כרשף || וכארבה, אם
יח—יט כן רשף = עוף (וכן בפי״ד). — דרתו. דירתו. — יגהה. יכהה. — ישפך. כך ג, ובפנים ישכון. —
כ—כב וכרקב. נֵד בארמית (=רוקבא, יהושע ג׳ ט״ז). — טל. בפנים נמשך אל שלפניו. — עריפת הענן (השוה דב׳ ל״ב ב׳, ל״ג כ״ח אף שמיו יערפו טל) תרפא הכל מן החֹם ומן הקרה. — פורע. לא אדע לפרנסו. לפי ההמשך ענינו: הוא מפסיק את השרב לדשן, כלו׳ לרענן. —
כג—כד נראית כוונתו: מחשבתו תחלר תהום רבה ותעשה שם איים. — [ת]שיק=תעשוק? — קצהו. גדלו
כו—כח של הים. — יצלח מלאך. שהולך בשליחותו של מקום. — כי לא נחקור. ממתן טעם זה
כט נראה שהיה צריך להיות לפניו: לא (או: מה) נגדלה עוד. — [נורא יי מ]אד. נתמלא
ל על פי היווני (φοβερός). — מ[גד]ל[י יי]. נתמלא על פי היווני (δοξάζοντες). — מרוממיו וגו׳. כך ג, ובפנים: מרומים החליפו כח ואל תלאו כי לא ת... — נתמלא על פי היווני. — כי יש עוד. שבחים להגיד. —

כ״י ב מְרוֹמְמָיו הַחֲלִיפוּ כֹחַ   וְאַל־תִּלְאוּ כִּי לֹא תַחְקְ[רוּ]:
לב רוֹב נִסְתָּרוֹת [יֵשׁ] מֵאֵלֶּה   מְעַט רָאִיתִי מִמַּעֲשָׂיו:
לג אֶת־הַכֹּל [עָשָׂה יְיָ]   [וּ]לְ[אַנְשֵׁי־חֶסֶד נָתַן חָכְמָה]:

שֶׁבַח אֲבוֹת עוֹלָם:

מד אֲהַלְלָה־נָא אַנְשֵׁי חֶסֶד   אֲבוֹתֵינוּ בְּדוֹרוֹתָם:
ב רַב כָּבוֹד חָלַק לָהֶם עֶלְיוֹן   וְגָדְלוֹ מִימוֹת עוֹלָם:
ג רוֹדֵי אֶרֶץ בְּמַלְכוּתָם   וְאַנְשֵׁי־שֵׁם בִּגְבוּרָתָם:
יוֹעֲצִים בִּתְבוּנָתָם   וְחוֹזֵי־כֹל בִּנְבוּאָתָם:
ד שָׂרֵי גוֹיִם בִּמְזִמָּתָם   וְרוֹזְנִים בְּמֶחְקְרוֹתָם:
חַכְמֵי שִׂיחַ בְּסִפְרָתָם   וּמוֹשְׁלִים בְּמִשְׁמְרוֹתָם:
ה חוֹקְרֵי מִזְמוֹר עַל־חֹק   נוֹשְׂאֵי מָשָׁל בִּכְתָב:
ו אַנְשֵׁי חַיִל וְסוֹמְכֵי־כֹחַ   וְשׁוֹקְטִים עַל־מְכוֹנָתָם:
ז כָּל־אֵלֶּה בְּדוֹרָם נִכְבָּדוּ   וּבִימֵיהֶם תִּפְאַרְתָּם:
ח יֵשׁ־מֵהֶם הֵנִיחוּ שֵׁם   לְהִשְׁתָּעוֹת בְּנַחֲלָתָם:
ט וְיֵשׁ מֵהֶם אֲשֶׁר אֵין־לוֹ זֵכֶר   וַיִּשְׁבְּתוּ כַּאֲשֶׁר שָׁבָתוּ:
כַּאֲשֶׁר לֹא־הָיוּ הָיוּ   וּבְנֵיהֶם מֵאַחֲרֵיהֶם:
י וְאוּלָם אֵלֶּה אַנְשֵׁי חֶסֶד   וְתִקְוָתָם לֹא [תִשְׁבֹּ]ת:
יא עִם־זַרְעָם נֶאֱמָן טוּבָם   וְנַחֲלָתָם לִ[בְנֵי בְנֵיהֶם]:
יג עַד־עוֹלָם יַעֲמֹד זִכְרָם   וְצִדְקָתָם לֹ[א תִמָּחֶה]:
יד [גְוִיּוֹתָם בְּשָׁ]לֹ[וֹם נֶאֱסָפוּ]   [וּשְׁמָם יִחְיֶה] לְ[דוֹר] וָדוֹר:

ג: מד א) אבותינו. את אבותינו. — ב) חלק. להם. — ד) בספרתם. במס׳ (=בְּמָסְרָם, השוה היווני: ἐν παιδείᾳ αὐτῶν). — ה) חוק. חקו. — ח) להשתעות. ועוד: להשעות. ובפנים: להשתענות. —

שבח אבות עולם. רשימה זו (ביווני: πατέρων ὕμνος) ודאי מידי המחבר מוצאה. —
מד א אנשי חסד. אנשים בעלי חסד, חסידים. — בדורותם. כוונתו: לפי סדר דורות. —
ב רב כבוד חלק להם. כוונתו: הקב״ה חלק להם מכבודו (|| וגדלו). והשוה הלשון של הברכה שחלק מכבודו לבשר ודם. והיווני מסר ἔκτισεν = ברא (השוה ל״ד י״ג): זכר את הפעל הערבי ולא זכר את האשגרה העברית חולקין כבוד לפ׳. — להם. כך ג. — בפסוקים
ג—ד ו׳—ג׳ מונה הוא עשרה סוגים של גדולים, שנכללו בשבח זה. — רודי. כך ג, ובפנים: דורי. — יועצים. כך ג, ובפנים: היועצים. — במזמתם. בחכמתם. — בספרתם. השוה נ״ו ט׳.
ה מתוך ההמשך נראה שכאן הוא שם קיבוץ שענינו כעין ספרות. — ומושלים. בעלי משלות. — חוקרי מזמור על חוק. אולי כוונתו שהם חוקרים המזמור או אומרים המזמור לפי חוקי השירה או לפי משקל השירה. — בכתב. הוא מטעים שהיו נושאים משלים בכתב
ז דוקא, להבדיל מן הנושאים משל על פה. — נכבדו ובימיהם. כך ג, ובפנים: ומימיהם. —
ח—י הניחו שם. השאירו זכר לשמם. — להשתעות. לשון התעסקות. — ואולם אלה. שהניחו

כ״י ב

טו חָכְמָתָם תִּשְׁנֶה עֵדָה — וּתְהִלָּתָם יְסַפֵּר קָהָל:
טז חֲנוֹךְ הִתְהַלֵּךְ עִם־יְיָ וְנִלְקַח — אוֹת־דַּעַת לְדוֹר וָדוֹר:
יז [נֹ]חַ צַדִּיק נִמְצָא תָמִים — לְעֵת כָּלָה הָיָה תַחֲלִיף:
בַּעֲבוּרוֹ הָיָה שְׁאֵרִית — וּבִבְרִיתוֹ חָדַל מַבּוּל:
יח בְּאוֹת עוֹלָם נִכְרַת עִמּוֹ — לְבִלְתִּי הַשְׁחִית כָּל־בָּשָׂר:
יט אַבְרָהָם אַב־הֲמוֹן גּוֹיִם — לֹא נָתַן בִּכְבוֹדוֹ מוּם:
כ אֲשֶׁר שָׁמַר מִצְוַת עֶלְיוֹן — וּבָא בִבְרִית עִמּוֹ:
בִּבְשָׂרוֹ כָּרַת לוֹ חֹק — וּבְנִיסּוּי נִמְצָא נֶאֱמָן:
כא עַל־כֵּן בִּשְׁ[בוּ]עָה הֵקִים־לוֹ — לְבָרֵךְ בְּזַרְעוֹ גּוֹיִם:
לְהַנְחִילָם מִיָּם וְעַד־יָם — וּמִנָּהָר וְעַד־אַפְסֵי אָרֶץ:
כב וְגַם־לְיִצְחָק הֵקִים בֵּן — בַּעֲבוּר אַבְרָהָם אָבִיו:
כג בְּרִית כָּל־רִאשׁוֹן נְתָנוֹ — וּבְרָכָה נָחָה עַל־רֹאשׁ יִשְׂרָאֵל:
וַיְכוֹנְנֵהוּ בִּבְרָכָה — וַיִּתֶּן־לוֹ נַחֲלָתוֹ:
וַיַּצִּיבֵהוּ לִשְׁבָטִים — לְחֵלֶק שְׁנֵים עָשָׂר:
מה [וַיּוֹצֵ]א מִמֶּנּוּ אִישׁ — מוֹצֵא חֵן בְּעֵינֵי כָל־חָי:
אֲ[הוּב אֱ]לֹהִים וַאֲנָשִׁים — מֹשֶׁה זִכְרוֹ לְטוֹבָה:
ב [וַיְכַבְּדֵהוּ כֵּא]לֹהִים — וַיְאַמְּצֵהוּ בַּמְּרוֹמִים:
ג בִּדְ[בָרָיו אוֹתוֹת] מִהֵר — וַיְחַזְּקֵהוּ לִפְנֵי מֶלֶךְ:
וַיְצַוֵּהוּ [אֶ]ל־עַמּוֹ — וַיַּ[רְ]אֵהוּ כְּבוֹדוֹ]:
ד בֶּאֱמוּנָתוֹ וּבְעַנְוָתוֹ — בָּחַר בּוֹ מִכָּל־[בָּשָׂר]:
ה וַיַּשְׁמִיעֵהוּ אֶת־קוֹלוֹ — וַיַּגִּישֵׁהוּ לָעֲרָפֶל:

ג: יז) לעת. ב׳ (=בעת). — יח) נכרת. כרת. — יט) מום. דופי. — כב) בן. כן. — כג) ויכוננהו בברכה. ויכנהו בבכורה. — מוצא. ומצא. —
מה ב) במרומים. במוראים. — ג) בדבריו. בדברו. — ד) ובענתו. ובענותנותו. — ה) וישם.

טו שם (בפ״ח). — השאר נתמלא ע״פ היווני. — פט״ו הוא מתוך ג. — תשנה. תלמד (|| יספר). —
טז בפנים כתוב: חנוך [נמצ]א תמים והתהלך. וברור שהלשון נמצא תמים ו... נכפל כאן מתוך
יז הפסוק שלאחריו. — ענין הכתוב: נח נמצא צדיק תמים (ולא כמו שמסר הסורי: נח הצדיק נמצא תמים). — לעת כלה היה תחליף. נח היה תחליף (שם זה ענינו: חליפין, ממלא מקומו של מי, כעין כליף בערבית, השוה לקמן מ״ח ח׳ ונביא תחליף תחתיך, מ״ו י״ב ושמם תחליף לבניהם לעת כליה, כלו׳ נכנס במקומו של העולם שנגזר עליו כליה מפי שמים.—
יח—יט באות עולם. לקשת שבענן כוונתו (ברא׳ ט׳ י״ב—י״ג וי״ז). — לא נתן בכבודו מום. כבודו היה שלם בתכלית. — ברית כל־ראשון נתנו. הוא נתן ליעקב ברית כל ראשון,
כג ברית של כל אחד משנים הראשונים, של אברהם ויצחק (השוה ברא׳ כ״ח ד׳ ויתן לך את־ברכת אברהם, ויק׳ כ״ו מ״ה ברית ראשונים). — [ויוצ]א. — כך ביווני (καὶ ἐξήγαγεν). —
מה

כ״י ב

וַיָּשֶׂם בְּיָדוֹ מִצְוָה — תּוֹרַת חַיִּים וּתְבוּנָה:
לְלַמֵּד בְּיַעֲקֹב חֻקָּיו — וְעֵדוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו לְיִשְׂרָאֵל:
ו וַיָּרֶם קָדוֹשׁ אֶת־אַהֲרֹן לְמַטֵּה לֵוִי — וַיְשִׂימֵהוּ לְחָק־עוֹלָם:
וַיִּתֵּן עָלָיו הוֹד — וַיְשָׁרְתֵהוּ בִּכְבוֹדוֹ:
וַיְאַזְּרֵהוּ בְּתוֹעֲפוֹת רְאֵם — וַיַּלְבִּישֵׁהוּ פַּעֲמוֹנִים:
ח וַיַּלְבִּישֵׁהוּ כְּלִיל תִּפְאֶרֶת — וַיְפָאֲרֵהוּ בְּ[כָבוֹ]וֹד וָעֹז:
מִכְנְסַיִם כְּתֹנֶת וּמְעִיל — וַיַּקִּיפֵהוּ פַּעֲמוֹנִים:
ט וְרִמּוֹנִים הֲמוֹן סָבִיב — לָתֵת נְעִימָה בִּצְעָדָיו:
לְהַשְׁמִיעַ בִּדְבִיר קוֹלוֹ — לְזִכָּרוֹן לִבְנֵי עַמּוֹ:
י בִּגְדֵי קֹדֶשׁ זָהָב תְּכֵלֶת — וְאַרְגָּמָן מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב:
חֹשֶׁן מִשְׁפָּט אֵפוֹד וְאֵזוֹר — וּשְׁנִי תוֹלַעַת מַעֲשֵׂה אֹרֵג:
יא אַבְנֵי חֵפֶץ עַל־הַחֹשֶׁן — פִּתּוּחֵי חוֹתָם בְּמִלּוּאֹתָם:
כָּל־אֶבֶן יְקָרָה לְזִכָּרוֹן בִּכְתָב חָרוּת — לְמִסְפַּר [שִׁבְטֵי יִשְׂ]רָאֵל:
יב עֲטֶרֶת פָּז מְעִיל וּמִצְנֶפֶת — וְצִיץ [פִּתּוּחֵי חוֹתָם] קֹדֶשׁ:
הוֹד כָּבוֹד וּתְהִלַּת עֹז — מַחְמַ[ד] עַיִן וּמִכְלַל יֹ[ו]פִי:
יג לְ[פָנָיו] לֹ[א הָיָה כֵן] — [וְעַד־עוֹלָ]ם לֹ[א יִלְבָּשֵׁם] זָר:
חָלַק [לוֹ] וּלְבָנָיו כָּכָה — וְכֵן גְּמוּ[לָם לְדוֹר]וֹתָם:
יד [מִנְ]חָתוֹ כָּלִיל תָּקְטַר — וְכָל־יוֹם תָּמִיד פַּעֲמָיִם:
טו [וַיְ]מַלֵּא מֹשֶׁה אֶת־יָדוֹ — וַיִּמְשָׁחֵהוּ בְּשֶׁמֶן הַקֹּדֶשׁ:
וַתְּהִי לוֹ בְּרִית עוֹלָם — וּלְזַרְעוֹ כִּימֵי שָׁמָיִם:
לְשָׁרֵת וּלְכַהֵן לוֹ — וּלְבָרֵךְ אֶת־עַמּוֹ בִּשְׁמוֹ:
טז וַיִּבְחַר־בּוֹ מִכָּל־חָי — לְהַגִּישׁ עֹלָה וַחֲלָבִים:
וּלְהַקְטִיר רֵיחַ נִיחֹחַ וְאַזְכָּרָה — וּלְכַפֵּר עַל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:
יז וַיִּתֶּן־לוֹ מִצְוֹתָיו — וַיַּמְשִׁילֵהוּ בְּחוֹק וּמִשְׁפָּט:
וַיְלַמֵּד אֶת־עַמּוֹ חֹק — וּמִשְׁפָּט אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:
יח וַיִּחֲרוּ בוֹ זָרִים — וַיְקַנְאוּ בוֹ בַּמִּדְבָּר:

ג: ויתן. — ביעקב. לי׳. — ו) בכבודו. בברכה. — ראם. תואר. ומימין: תעופה. — ח) תפארת. תפארתו. —

י קדוש. כינוי לשמים. — ויאזרהו בתועפות ראם. פירושו של לשון זה תלוי בפירושו של הלשון בבמד׳ כ״ג כ״ב וכ״ד ח׳, ואיני יודע לכוון היאך היה בן סירא מפרש אותו לשון.
יב—יג על כל פנים, הוא רומז בזה לאיזורו של אהרן. — נתמלא על פי היווני. — ל[א ילבשם] זר. אדם

כ״י ב
אַנְשֵׁי דָתָן וַאֲבִירָם   וַעֲדַת קֹרַח בְּעֶזּוּז אַפָּם׃
יט וַיַּרְא יְיָ וַיִּתְאַנַּף   וַיְכַלֵּם בַּחֲרוֹן אַפּוֹ׃
וַיָּבֵיא לָהֶם אוֹת   וַיֹּאכְלֵם בְּשְׁבִיב אִשּׁוֹ׃
כ וַ[יּוֹסֶ]ף לְאַהֲרֹן כְּבוֹדוֹ   וַיִּתֵּן לוֹ נַחֲלָתוֹ׃
[תְּרוּמוֹת קֹדֶ]שׁ נָתַן לוֹ לֶחֶם   אִשֵּׁי יְיָ יֹאכֵלוּ׃
כא [לֶחֶם פָּנִים] חֶלְקוֹ   וּמַתָּנָה לוֹ וּלְזַרְעוֹ׃
כב אַךְ [בְּאַרְצָם לֹא] יִנְחַל   וּבְתוֹכָם לֹא יְחַלֵּק נַחֲלָה׃
אִשֵּׁי [יְיָ] חֶלְקוֹ וְנַחֲ[לָ]תוֹ   בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָ[אֵ]ל׃
כג וְגַם פִּינְחָס [בֶּ]ן־אֶלְעָזָר   בִּגְבוּרָה נָחַ[ל כְּהֻנָּה]׃
בְּקַנְאוֹ לֶאֱלוֹהַּ־כֹּל   וַיַּעֲמֹד בְּפֶרֶץ עַמּוֹ׃
אֲשֶׁר נְדָבוֹ לִבּוֹ   וַיְכַפֵּר עַל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃
כד לָכֵן גַּם־לוֹ הֵקִים חֹק   בְּרִית שָׁלוֹם לְכַלְכֵּל מִקְדָּשׁ׃
אֲשֶׁר תִּהְיֶה לוֹ וּלְזַרְעוֹ   כְּהֻנָּה גְדוֹלָה עַד־עוֹלָם׃
כה וְגַם בְּרִיתוֹ עִם־דָּוִד   בֶּן־יִשַׁי לְמַטֵּה יְהוּדָה׃
נַחֲלַת־אִשׁ לִפְנֵי כְבוֹדוֹ   נַחֲלַת אַהֲרֹן לְכָל־זַרְעוֹ׃
וְעַתָּה בָּרְכוּ־נָא אֶת־יְיָ הַטּוֹב   הַמְעַטֵּר אֶתְכֶם כָּבוֹד׃
כו וַיִּתֵּן לָכֶם חָכְמַת־לֵב   [לִשְׁפֹּט עַמּוֹ בְּצֶדֶק]׃
לְמַעַן לֹא יִשָּׁכַח טוּבְכֶם   וּגְבוּרַתְכֶם לְדוֹרוֹת עוֹלָם׃
מו גִּבּוֹר בֶּן־חַיִל יְהוֹשֻׁעַ בִּן־נוּן   מְשָׁרֵת מֹשֶׁה בִּנְבוּאָה׃
אֲשֶׁר נוֹצַר לִהְיוֹת בְּיָמָיו   תְּשׁוּעָה גְדֹלָה לִבְחִירָיו׃
לְהִנָּקֵם נִקְמֵי אוֹיֵב   וּלְהַנְחִיל אֶת־יִשְׂרָאֵל׃
ב מַה־נֶּהְדַּר בִּנְטוֹתוֹ יָד   בַּהֲנִיפוֹ כִידוֹן עַל־עִיר׃
ג מִי־הוּא לְפָנָיו יִתְיַצֵּב   כִּי מִלְחֲמוֹת יְיָ נִלְ[חָם]׃
ד הֲלֹא בְיָדוֹ עָמַד הַשֶּׁמֶשׁ   יוֹם אֶחָד [הָיָה לִשְׁנָיִם]׃
ה כִּי קָרָא אֶל־אֵל עֶלְיוֹן   כְּאָכְפָּהּ לְ[וֹ מִסָּבִיב]׃

כב שאינו כהן אסור בלבישתם.— אך [ב א ר צ ם ל א] י נ ח ל. השוה במ״ד י״ח כ׳. הוספתי מסברא,
כו—יח וכן הלשון נח[ל כהנה] לפי ההמשך ובמד׳ כ״ה י״ג.— נתמלא על פי היווני והסורי.— ז ר י ם. שאינם
כה כהנים. — ו ג ם ב ר י ת ו ע ם־ד ו ד. אגב דיבורו על נצחיות הכהונה הוא מצרף אף נצחיות הברית עם־דוד, אע״פ שאין כאן מקומו של דוד (שמדובר עליו בריש פרק מ״ז). — נ ח ל ת־א ש ו ג ו׳. ברור ששורה זו מקומה אחר שורה א׳ שבפכ״ב. —
מו א—ד א ש ר נ ו צ ר. לכך נוצר יהושע מלכתחלה! — [ה י ה ל ש נ י ם]. ע״פ היווני והסורי. —
ה בכ״י כך החלוקה: ויענהו אל עליון באבני | ברד גדלות. — ב[ר ד ג ד]ל[ו ת]. כך על פי יהושע

כ״י ב
וַיַּעֲנֵהוּ אֵל עֶלְיוֹן   בְּאַבְנֵי בָ[רָד גְּדֹ]לוֹ[ת]׃
ו [וַיַּשְׁלִיכֵם עַ]ל־[עַם אוֹיֵב]   וּבְ[מוֹרָד הֶאֱבִיד קָמִים]׃
לְמַעַן [דַּעַ]ת כָּל־גּוֹי חֵרֶם   כִּי צוֹפֶה יְיָ מִלְחַמְתָּם׃
ז [וְיַעַן] כִּי מִלֵּא אַחֲרֵי אֵל   וּבִימֵי מֹשֶׁה עָשָׂה חֶסֶד׃
הוּא וְכָלֵב בֶּן יְפֻנֶּה   לְהִתְיַצֵּב בְּפֶרַע קָהָל׃
לְהָשִׁיב חָרוֹן מֵעֵדָה   וּלְהַשְׁבִּית דִּבָּה רָעָה׃
ח לָכֵן גַּם־הֵם בִּשְׁנַיִם נֶאֱצָלוּ   מִשֵּׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף רַגְלִי׃
לַהֲבִיאָם אֶל־נַחֲלָתָם   אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ׃
ט וַיִּתֵּן לְכָלֵב עָצְמָה   וְעַד־שֵׂיבָה עָמְדָה עִמּוֹ׃
לְהַדְרִיכוֹ עַל־בָּמֳתֵי אָרֶץ   וְגַם־זַרְעוֹ יָרַשׁ נַחֲלָה׃
י לְמַעַן דַּעַת כָּל־זֶרַע יַעֲקֹב   כִּי טוֹב לְמַלֵּא אַחֲרֵי יְיָ׃
יא וְהַשּׁוֹפְטִים אִישׁ בִּשְׁמוֹ   כָּל־אֲשֶׁר לֹא נָשָׂא לִבּוֹ׃
[— — —]   וְלֹא נָסוֹג מֵאַחֲרֵי אֵל׃
יב יְהִי זִכְרָם לִבְרָכָה   וְשְׁמָם תַּחֲלִיף לִבְנֵיהֶם׃
יג אוֹהֵב עַמּוֹ וּרְצוּי עוֹשֵׂהוּ   הַמְשׁוּאָל מִבֶּטֶן אִמּוֹ׃
נְזִיר יְיָ בִּנְבוּאָה   שְׁמוּאֵל שׁוֹפֵט וּמְכַהֵן׃
בִּ[דְבַר] אֵל הֵכִין מַמְלֶכֶת   וַיִּמְשַׁח נְגִידִים עַל־עָם׃
יד בְּ[מִצְוַת יְיָ צִ]וָּה עֵדָה   וַיִּפְקֹד אֱלֹהֵי יַעֲקֹב׃
טו בֶּ[אֱמוּנָתוֹ נִ]דְרַשׁ חֹזֶה   וְגַם בִּדְבָרוֹ נֶאֱמַן רוֹאֶה׃
טז וְגַם [הוּא קָרָא אֶ]ל־[אֵ]ל   [כְּאָכְפָּהּ] לְ[וֹ אֹ]וְיָבָיו מִסָּבִיב׃
בְּעַלֹתוֹ [טְלֵה חָ]לָ[ב]   [וַיַּעֲנֵהוּ יְיָ]׃
יז בְּפֶקַע אַדִּיר נִשְׁמַע קוֹלוֹ   [וַיַּרְעֵם יְיָ בְּקוֹל־גָּדוֹל]׃
יח וַיַּכְנַע נְצִיבֵי צָר   וַיְאַ[בֵּד אֶת כָּ]ל־סַרְנֵי פְלִשְׁתִּים׃
יט וְעֵת נוּחוֹ עַל־מִשְׁכָּבוֹ   הֵעִיד יְיָ וּמְשִׁיחוֹ׃
כּוֹפֶר וְנַעֲלָם מִ[מִּי לָקַחְ]תִּי   וְכָל־אָדָם לֹא עָנָה בוֹ׃
וְגַם עַד־עֵת־קִצּוֹ נָבוֹן נִמְצָא   בְּעֵינֵי יְיָ וּבְעֵינֵי כָל־חָי׃

ו י׳ י״א.— כ א כ פ ה ל[ו מ ס ב י ב]. פסוק זה נתמלא ע״פ היווני.— כאכפה הוא מקור קל מן אכף, ועניינו: כשלחצו לו האויבים מסביב. (השוה הפעל משלי ט״ז כ״ו אכף עליו והשם איוב ל״ג ז׳.) — ל כ ן.
ח בפנים: לכם (או: לבם).— ב ש נ י ם. הם שניהם.— נ א צ ל ו נחשבו אצילים (וביווני וסורי: נצלו). —
יב ת ח ל י ף. חליף במקומם לבניהם (ע׳ מ״ד י״ז). — ב[א מ ו נ ת ו נ ד ר]ש ח ז ה. שאול ונערו דרשוהו
טו (ע׳ ש״א ט׳ ו׳) משום שהיה מפורסם באמונתו.— ר ו ע ה. עיקרו: רואה (שם ט׳ ט׳ ואילך). — ו ג ם
טז [ה ו א. שאול. — ב ע ל ת ו. בהעלותו.— [ו י ע נ ה ו ה׳]. על פי היווני.—

כ״י ב כ וְגַם אַחֲרֵי מוֹתוֹ נִדְרַשׁ וַיַּגֵּד לַמֶּלֶךְ דְּרָכָיו׃
וַיִּשָּׂא מֵאֶרֶץ קוֹלוֹ בִּנְבוּאָה [לְהַשְׁבִּית עֲוֹן עָם]׃
מז וְגַם אַחֲרָיו עָמַד נָתָן לְהִתְיַצֵּב לִפְנֵי דָוִד׃
ב כִּי כְחֵלֶב מוּרָם מִקֹּדֶשׁ כֵּן דָּוִיד מִיִּשְׂרָאֵל׃
ג לִכְפִירִים שִׂחֵק כִּגְדִי וְלַדֻּבִּים כִּבְנֵי בָשָׁן׃
ד בִּנְעוּרָיו הִכָּה גִבּוֹר וַיָּסַר [חֶרְפַּת] עוֹלָם׃
בַּהֲנִיפוֹ יָדוֹ עַל־קֶלַע וַיִּשַׁבֵּר תִּ[פְאֶ]רֶת גָּלְיָת׃
ה כִּי קָרָא אֶל־אֵל עֶלְיוֹן וַיִּתֵּן בִּימִינוֹ עֹז׃
לַהֲדֹף אֶת־אִישׁ יוֹדֵעַ מִלְחָמוֹת וּלְהָרִים אֶת־קֶרֶן עַמּוֹ׃
ו עַל־כֵּן עָנוּ לוֹ בָנוֹת וַיְכַנּוּהוּ בִּרְבָבָה׃
בַּעֲטוֹתוֹ צָנִיף נִלְחַם וּמִסָּבִיב הִכְנִיעַ צָר׃
ז וַיִּתֵּן בִּפְלִשְׁתִּים עָרִים וְעַד־הַיּוֹם שִׁבַּר קַ[רְנָם]׃
ח בְּכָל־מַעֲשֵׂהוּ נָתַן הוֹדוֹת לְאֵל עֶלְיוֹן [בִּדְבַר כָּ]בוֹד׃
בְּכָל־לִבּוֹ אוֹהֵב עֹשֵׂהוּ וּבְכָל־[יוֹם אָמַר שִׁירָה]׃
ט נְגִינוֹת שִׁיר לִ[פְנֵי מִזְבֵּ]חַ וְקוֹל [נֵבֶל בְּשִׁיר]ים תִּיקֵּן׃
י [נָתַן] לְ[חַגִּים הָדָר] [וַיְתַקֵּן מוֹעֲדִים שָׁנָה בְּשָׁ]נָה׃
בְּהַ[לְלָם אֶת־]שֵׁם קָדְשׁוֹ לִפְנֵי בֹקֶ[ר] יָרוֹן מִשְׁפָּט׃
יא [גַּם] יְיָ הֶעֱבִיר פִּשְׁעוֹ וַיָּרֶם לְעוֹלָם קַרְנוֹ׃
[וַיִּתֶּ]ן לְ[וֹ] חֹק [מַ]מְלָכָת וְכִסְאוֹ הֵכִין עַל־יְרוּשָׁלָיִם׃
יב בַּעֲבוּרוֹ עָמַד אַחֲרָיו בֵּן מַשְׂכִּיל שׁוֹכֵן לָבֶטַח׃
יג שְׁלֹמֹה מָלַךְ בִּימֵי שַׁלְוָה וְאֵל הֵנִיחַ לוֹ מִסָּבִיב׃
אֲשֶׁר הֵכִין בַּיִת לִשְׁמוֹ וַיַּצֵּב לָעַד מִקְדָּשׁ׃
יד מֶה־חָכַמְתָּ בִּנְעֻרֶיךָ וַתָּצֶף כַּיְאֹר מוּסָר׃
טו אֶרֶץ [כִּסִּ]יתָ [בְּבִינָתֶ]ךָ וַתְּקַלֵּ[ס בַּ]מָּרוֹם שִׁירָה׃
יז בְּשִׁיר מָ[שָׁ]ל חִידָה וּמְלִיצָה עַמִּים הִסְעַרְתָּה׃
יח נִקְרֵאתָ בְּשֵׁם הַנִּכְבָּד הַנִּקְרָא עַל־יִשְׂרָאֵל׃
וַתִּצְבֹּר כַּבַּרְזֶל זָהָב וְכָעֹפֶרֶת הִרְבִּיתָ כָּסֶף׃

מז ד-יז פסוק ד׳ נתמלא מסברא. — בפקע. ברעס, ברעש (השוה פקעא בסורית וארמית). ע׳
יט ש״א ז׳ י׳. — ונעלם. כך גם ביווני וכך בע׳ ש״א י״ב ג׳ במקום ונעלים שבנוסח המסורה. —
ח—י הודות. הודאות (השוה שימוש המקור כשם דה״א כ״ה ג׳). — נתמלא על פי היווני. —
יח—כב משפט. — ממעל לתיבה זו כתוב: מקדש. — בשם הנכבד. ידיד־יה. — נתמלא על פי
יד היווני. — מוסר. חינוך טוב ונימוס. —

כ״י ב יט וַתִּתֵּן לְנָשִׁים כִּסְלֶיךָ וַתַּמְשִׁילֵם בִּגְוִיָּתֶךָ׃
כ [וַתִּ]תֵּן מוּם בִּכְבוֹדֶךָ וַתְּחַלֵּל אֶת־יְצוּעֶיךָ׃
[לְהָבִיא] אַף עַל־צֶאֱצָאֶיךָ וַאֲנָחָה עַל־מִשְׁכָּבֶךָ׃
כא [לִהְיוֹת הָעָם] לִשְׁנֵי שְׁבָטִים וּמֵאֶפְרָתִים מַמְלֶכֶת חָמָס׃
כב [וְאוּלָם אֵ]ל לֹא יִטּוֹשׁ חֶסֶד וְלֹא יַפִּיל מִדְּבָרָיו אָרְצָה׃
לֹא [יַכְרִית לִבְחִירָיו] נִין וָנֶכֶד [וְזֶרַע אוֹהֲ]בָיו לֹא יַשְׁמִיד׃
וַיִּתֵּן לְ[יַעֲקֹב שְׁאֵרִית] וּלְדָוִד מִמֶּנּוּ שֹׁרֶשׁ׃
כג וַיִּשְׁכַּב שְׁלֹמֹה מְ[יֻשָּׁ]שׁ וַיַּעֲזֹב אַחֲ[רָיו מָנוֹן]׃
רְחַב־אִוֶּלֶת וַחֲסַר־בִּינָה רְחַבְעָם הִפְרִיעַ בַּעֲ[צָתוֹ עָ]ם׃
עַד־אֲשֶׁר קָם אַל־יְהִי לוֹ זֵכֶר
יָרָבְעָם בֶּן־נְבָט אֲשֶׁר חָטָא וְהֶחֱטִיא אֶ[ת־יִשְׂרָאֵל]׃
וַיִּתֵּן לְאֶפְרַיִם מִכְשׁוֹל לְהַדִּיחָם [מֵ]אַדְמָתָם׃
וַתִּגְדַּל חַטָּאתוֹ מְאֹד וּלְכָל־רָעָה הִתְמַכֵּר׃
מח עַד־אֲשֶׁר קָם נָבִיא כְּאֵשׁ וּדְבָרָיו כְּתַנּוּר בּוֹעֵר׃
ב וַיִּשְׁבֹּר לָהֶם מַטֵּה לֶחֶם וּבְקִנְאָתוֹ הִמְעִיטָם׃
ג בִּדְבַר אֵל עָ[צַ]ר שָׁמַיִם [וַיֹּ]רֶד שָׁלֹשׁ] אִשּׁוֹת׃
ד מַה נּוֹרָא אַתָּ[ה] אֵלִיָּהוּ [וַ]אֲשֶׁר כָּ[מוֹ]ךָ יִתְפָּאֵר׃
ה הַמֵּקִים גֹּוֵעַ מִמָּוֶת וּמִשְּׁאוֹל כִּרְצוֹן יְיָ׃
ו הַמּוֹרִיד מְלָכִים עַל־שַׁחַת וְנִכְבָּדִים [מִ]מִּטָּתָם׃
ח הַמּוֹשֵׁחַ מְלֹא תַשְׁלוּמוֹת וְנָבִיא תַּחֲלִיף תַּחְתֶּיךָ׃
ז וְהַשְׁמִיעַ בְּסִינַי תוֹכָחוֹת וּבְחוֹרֵב מִשְׁפְּטֵי נָקָ[ם]׃
ט הַנִּלְקָח בִּסְעָרָה מַעְלָה וּבִגְדוּדֵי אֵ[שׁ מָרוֹם]׃
י הַכָּתוּב נָכוֹן לָעֵת לְהַשְׁבִּית אַף לִפְ[נֵי חָרוֹן]׃
לְהָשִׁיב לֵב אָבוֹת עַל־בָּנִים וּלְהָכִין שִׁ[בְטֵי יִשְׂרָאֵ]ל׃
יא אַשְׁרֵי רָאֶךָ וָמֵ[ת] [— — —]׃
יב [—] ל [— —] [—] ל [— —]׃
פִּי־[שְׁנַיִם אוֹתוֹת הִרְ]בָּה וּמוֹ[פְ]תִים כָּל־מוֹצָא פִיהוּ׃
מִיָּמָיו לֹא זָע מִכֹּל וְלֹא מָשַׁל בְּרוּחוֹ כָּל־בָּשָׂר׃
יג כָּל־דָּבָר לֹא נִפְלָא מִמֶּנּוּ וּמִתַּחְתָּיו נִבְרָא בְשָׂרוֹ׃

מח ג—ה נתמלא על פי היווני. — מלא. ביווני מַלְכֵי (βασιλεῖς), וכוונתו לחזאל ויהוא (מל״א
י י״ט ט״ו—ט״ז). — לפנ]י חרון]. על פי היווני (πρὸ θυμοῦ). —

כ״ ב יד בְּחַיָּיו עָשָׂה נִפְלָא֗וֹת   וּבְמוֹתוֹ תְּמֵהֵי מַעֲשֶׂה׃
טו בְּכָל־זֹאת לֹא שָׁב הָעָם   וְלֹא חָדְלוּ מֵחַטֹּאתָם׃
עַד־אֲשֶׁר נִסְּחוּ מֵאַרְצָם   וַיָּפֹצוּ בְּכָל־הָאָרֶץ׃
וַיִּשָּׁאֵר לִיהוּדָה מִזְעָר   וְעוֹד לְבֵית דָּוִד קָצִין׃
טז יֵשׁ־מֵהֶם עָשׂוּ יוֹשֶׁר   וְיֵשׁ־מֵהֶם הִפְלִיאוּ מָעַל׃
יז יְחִזְקִיָּהוּ חִזֵּק עִירוֹ   בְּהַטּוֹת אֶל־תּוֹכָהּ מָיִם׃
וַיַּחְצֹב כִּנְחֹשֶׁת צוּרִים   וַיַּחְסֹם הָרִים מִקְוֶה׃
יח בְּיָמָיו עָלָה סַנְחֵרִיב   וַיִּשְׁלַח אֶת־רַב־שָׁקֵה׃
וַיֵּט יָדוֹ עַל־צִיּוֹן   וַיְגַדֵּף אֵל בִּגְאוֹנוֹ׃
יט [אָז נָ]מוֹגוּ בִּגְא֗וֹן לִבָּם   וַיָּחִילוּ כַּיּוֹלֵדָה׃
כ [וַיִּקְ]רְאוּ אֶל־אֵל עֶלְיוֹן   וַיִּפְרְשׂוּ אֵלָיו כַּפָּיִם׃
[וַיִּשְׁמַע בְּ]קוֹל תְּפִלָּתָם   [וַיּוֹשִׁיעֵם בְּיַד־יְשַׁעְיָהוּ׃
כא [וַיַּךְ בְּמַ]חֲנֵה אַשּׁוּר   וַיְהֻמֵּם בְּמַגֵּפָה׃
כב [כִּי עָשָׂה יְחִזְ]קִיָּהוּ אֶת־הַטּוֹ[ב]   [וַ]יֶּחֱזַק בְּדַרְכֵי דָוִד׃
[כַּאֲשֶׁר צִוָּהוּ יְשַׁעְיָהוּ הַנָּבִיא   הַגָּדוֹל וְהַנֶּאֱמָן בְּחֶזְיוֹנוֹ׃
כג בְּיָמָיו עָמַד הַשֶּׁמֶשׁ   [וַיּוֹסֶף עַל־חַיֵּי מֶלֶךְ]׃
כד בְּרוּחַ־גְּבוּרָה חָזָה אַחֲרִית   וַיְנַחֵם אֲבֵלֵי צִיּוֹן׃
כה עַד־עוֹלָם הִגִּיד נִהְיוֹת   וְנִסְתָּרוֹת לִפְנֵי בוֹאָן׃
מט שֵׁם יֹאשִׁיָּהוּ כִּקְטֹרֶת סַמִּים   הַמְּמֻלָּח מַעֲשֵׂה רוֹקֵחַ׃
בַּחֵךְ כִּדְבַשׁ יַמְתִּיק זִכְרוֹ   וּכְמִזְמוֹר עַל־מִשְׁתֵּה הַיָּיִן׃
ב כִּי נִחַל עַל־מְשׁוּבוֹתֵינוּ   וַיַּשְׁבֵּת תּוֹעֲבוֹת הֶבֶל׃
ג וַיַּתֵּם אֶל־אֵל לִבּוֹ   וּבִימֵי חָמָס עָשָׂה חֶסֶד׃
ד לְבַד מִדָּוִיד יְחִזְקִיָּהוּ   וְיֹאשִׁיָּהוּ כֻּלָּם הִשְׁחִיתוּ׃
וַיַּעַזְבוּ תּוֹרַת עֶלְיוֹן   מַלְכֵי יְהוּדָה עַד־תֻּמָּם׃
ה וַיִּתֵּן קַרְנָם לְאָחוֹר   וּכְבוֹדָם לְגוֹי נָבָל נָכְרִי׃
ו וַיַּצִּיתוּ קִרְיַת קֹדֶשׁ   וַיַּשַּׁמּוּ אֹרְחֹתֶיהָ׃
בְּיַד־יִרְמְיָהוּ כִּי עִנּוּהוּ   וְהוּא מֵרֶחֶם נוֹצַר נָבִיא׃
ז לִנְתוֹשׁ וְלִנְתוֹץ וּלְהַאֲבִיד כַּהֲרֹס   וְכֵן לִבְנוֹת לִנְטֹעַ וּלְהָ[קִים]׃
ח יְחֶזְקֵאל רָאָה מַרְאֶה   וַיַּגֵּד זְנֵי מֶרְכָּבָה׃

כ-כב [ויקרא]ו... [וישמע]... [ויך]... [כי עשה]. כך ביווני. — ב׳ השורות האחרונות שבפכ״ב—כ״ג שבעמוד הכ״י נקטעו ונתמלאו ע״פ היווני. —

כ״ ב ט [וְגַם הִזְכִּיר אֶת־אִיּוֹב   הַמְכַלְכֵּל כָּל־דַּ[רְכֵי צֶ]דֶק׃
י וְגַם שְׁנֵים עָשָׂר הַנְּבִיאִים   תְּהִי עַצְמֹתָם פֹּ[רְ]חוֹת מִתַּ[חְ]תָּם׃
אֲשֶׁר הֶחֱלִימוּ אֶת יַעֲקֹב   וַיְשַׁ[ּ]גְּבוּהוּ בֶּאֱמוּנַת תִּקְוָה]׃
יא [מַה־נְּגַדֵּ]ל [אֶת־זְרֻבָּבֶל   [וְהוּא עַ]ל[־יַד־יָמִין כְּחוֹתָם]׃
יב [וְגַם יֵשׁוּעַ בֶּן־יוֹצָדָק   אֲשֶׁר בִּימֵיהֶם קוֹמְמוּ בָיִת]׃
וַיָּרִימוּ הֵיכַל קֹדֶשׁ   הַמְכוֹנָן לִכְבוֹד עוֹלָם׃
יג נְחֶמְיָה יֶאְדַּר זִכְרוֹ   הַמֵּקִים אֶת־חָרְבֹתֵינוּ׃
וַיְרַפֵּא אֶת־הֲרִיסֹתֵינוּ   וַיַּצֵּב דְּלָתַיִם וּבְרִיחַ׃
יד מְעַט נוֹצַר עַל־הָאָרֶץ כַּחֲנוֹךְ   וְגַם־הוּא נִלְקַח פָּנִים׃
טו כְּיוֹסֵף אִם־נוֹלַד גָּבֶר   וְגַם גְּוִיָּתוֹ נִפְקָדָה׃
טז וְשֵׁם וְשֵׁת וֶאֱנוֹשׁ נִפְקָדוּ   וְעַל־כָּל־חַי תִּפְאֶרֶת אָדָם׃
נ גְּדוֹל אֶחָיו וְתִפְאֶרֶת עַמּוֹ   שִׁמְעוֹן בֶּן־יוֹחָנָן הַכֹּהֵן׃
אֲשֶׁר בְּדוֹרוֹ נִפְקַד הַבַּיִת   וּבְיָמָיו חֻזַּק הֵיכָל׃
ג אֲשֶׁר בְּיָמָיו נִכְרָה מִקְוֶה   אָשִׁיחַ בָּם בַּהֲמוֹנוֹ׃
ב אֲשֶׁר בְּיָמָיו נִבְנָה קִיר   פִּנּוֹת מָעוֹן בְּהֵיכַל מֶלֶךְ׃
ד הַדּוֹאֵג לְעַמּוֹ מֵחֶתֶף   וּמְחַזֵּק עִירוֹ מִצָּר׃
ה מַה־נֶּהְדַּר בְּהַשְׁגִּיחוֹ מֵאֹהֶל   וּבְצֵאתוֹ מִבֵּית־הַפָּרֹכֶת׃
ו כְּכוֹכָב אוֹר מִבֵּין־עָבִים   וּכְיָרֵחַ מָלֵא בִּימֵי מוֹעֵד׃
ז וּכְשֶׁמֶשׁ מְשֶׁרֶקֶת אֶל־הֵיכַל הַמֶּלֶךְ   וּכְקֶשֶׁת נִרְאֲתָה בֶּעָנָן׃
ח כְּנֵץ בְּעַנְפֵי בִּימֵי מוֹעֵד   וּכְשׁוֹשַׁן עַל־יִבְלֵי מָיִם׃
ט כְּפֶרַח לְבָנוֹן בִּימֵי קַיִץ   וּכְאֵשׁ לְבוֹנָה עַל־הַמִּנְחָה׃
כִּכְלִי זָהָב וְכֶתֶם א[—]יל   הַנֶּאֱחָז עַל־אַבְנֵי חֵפֶץ׃
י כְּזַיִת רַעֲנָן מָלֵא נַרְגַּר   וּכְעֵץ שֶׁמֶן מַרְוֶה עָנָף׃
יא בַּעֲטוֹתוֹ בִּגְדֵי כָבוֹד   וְהִתְלַבְּשׁוֹ בִּגְדֵי תִפְאֶרֶת׃
בַּעֲלוֹתוֹ עַל־מִזְבַּח הוֹד   וַיֶּהְדַּר עֶזְרַת מִקְדָּשׁ׃
יב בְּקַבְּלוֹ נְתָחִים מִיַּד אֶחָיו   וְהוּא נִצָּב עַל מַעֲרָכוֹת׃
סָבִיב לוֹ עֲטֶרֶת בָּנִים   כִּשְׁתִילֵי אֲרָזִים בַּלְּבָנוֹן׃

הפסוקים יא—יב נקטעו בסוף העמוד ונתמלאו על פי היווני. —
נ ג אשיח בם בהמונו. כך בכ״י, וביווני: אגם מקוה (=אָשׁוּחַ, בכתבת מישע) כים
ו בהמונו. יתפרש לפיכך: בהמון המים שבו. — בפנים: וכירח מלא מבין בימי מועד, וברור
ח שהתיבה מבין נכפלה מרישא דקרא. — כנץ בענפי בימי מועד. נראה שהיו נוהגין ליטול ביד אגודת ענפים פורחים הן בפסח והן בשבועות (וע׳ דאלמן AuSI, 376). —

כ״י ב יג וַיַּקִּיפוּהוּ כְּעַרְבֵי נָחַל — כָּל־בְּנֵי אַהֲרֹן בִּכְבוֹדָם:
וְאִשֵּׁי יְיָ בְּיָדָם — נֶגֶד כָּל־קְהַל יִשְׂרָאֵל:
יד עַד־כַּלּוֹתוֹ לְשָׁרֵת מִזְבֵּחַ — וּלְסַדֵּר מַעַרְכוֹת עֶלְיוֹן:
טו אָז יָרִיעוּ בְּנֵי אַהֲרֹן הַכֹּהֲנִים — בַּחֲצֹצְרוֹת מִקְשָׁה:
וַיָּרִיעוּ וַיַּשְׁמִיעוּ קוֹל אַדִּיר — לְהַזְכִּיר לִפְנֵי עֶלְיוֹן:
יז כָּל־בָּשָׂר יַחְדָּו נִמְהָרוּ — וַיִּפְּלוּ עַל־פְּנֵיהֶם אָרְצָה:
לְהִשְׁתַּחֲוֹת לִפְנֵי עֶלְיוֹן — לִפְנֵי קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל:
יח וַיִּתֵּן הַשִּׁיר קוֹלוֹ — וְעַל־הָמוֹן הֶעֱרִיכוּ נֵרוֹ:
יט וַיָּרֹנּוּ כָּל־עַם־הָאָרֶץ — בִּתְפִלָּה לִפְנֵי רַחוּם:
עַד־כַּלּוֹתוֹ לְשָׁרֵת מִזְבֵּחַ — וּמִשְׁפָּטָיו הִגִּיעַ אֵלָיו:
כ אָז יֵרֵד וְנָשָׂא יָדָיו — עַל־כָּל־קְהַל יִשְׂרָאֵל:
וּבִרְכַּת יְיָ בִּשְׂפָתָיו — וּבְשֵׁם יְיָ הִתְפָּאֵר:
כא וַיִּשְׁנוּ לִנְפֹּל שֵׁנִית — [הָעָם כֻּ]לָּ[ם] מִפָּנָיו:
כב עַתָּה בָּרְכוּ־נָא אֶת־יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל — הַמַּפְלִיא לַעֲשׂוֹת בָּאָרֶץ:
הַמְגַדֵּל אָדָם מֵרֶחֶם — וַיַּעֲשֵׂהוּ כִּרְצוֹנוֹ:
כג יִתֵּן לָכֶם חָכְמַת לֵבָב — וִיהִי בְשָׁלוֹם בֵּינֵיכֶם:
כד יֵאָמֵן עִם־שִׁמְעוֹן חַסְדּוֹ — וְיָקֶם־לוֹ בְּרִית פִּינְחָס:
אֲשֶׁר לֹא יִכָּרֶת־לוֹ וּלְזַרְעוֹ — כִּימֵי שָׁמָיִם:
כה בִּשְׁנֵי גוֹיִם קָצָה נַפְשִׁי — וְהַשְּׁלִישִׁית אֵינֶנּוּ עָם:
כו יוֹשְׁבֵי שֵׂעִיר וּפְלֶשֶׁת — וְגוֹי נָבָל הַדָּר בִּשְׁכֶם:
כז מוּסַר שֵׂכֶל וּמוֹשֵׁל אוֹפַנִּים — לְשִׁמְעוֹן בֶּן־אֶלְעָזָר בֶּן־סִירָא:
אֲשֶׁר נִיבַּע בְּפִתּוּר לִבּוֹ — וַאֲשֶׁר הִבִּיעַ בִּתְבוּנוֹת:
אַשְׁרֵי אִישׁ בְּאֵלֶּה יֶהְגֶּה — וְנוֹתֵן עַל־לִבּוֹ יֶחְכָּם:
כט [— — —] — כִּי יִרְאַת יְיָ חַיִּים:
נא אֲהַלֶּלְךָ אֱלֹהֵי יִשְׁעִי — א[וֹ]דְךָ אֱלֹהֵי אָבִי:
ב אֲסַפְּרָה שִׁמְךָ מָעוֹז חַיַּי — כִּי פָדִיתָ מִמָּוֶת נַפְשִׁי:
חָשַׂכְתָּ בְּשָׂרִי מִשַּׁחַת — וּמִיַּד שְׁאוֹל הִצַּלְתָּ רַגְלִי:
פִּצִּיתַנִי מִדִּבַּת עָם — מִשּׁוֹט [דִּבַּת] לָשׁוֹן:
[— — —] — וּמִשְׂפַת שָׂטֵי כָזָב:
ג נֶגֶד קָמַי הָיִיתָה־לִּי — עֲזַרְתַּנִי כְּרֹב חַסְדֶּךָ:

כז וּמוֹשֵׁל. השוה איוב אין על־עפר מָשְׁלוֹ. —

כ״י ב מִמּוֹקֵשׁ צוֹפֵי סֶלַע — וּמִיַּד מְבַקְשֵׁי נַפְשִׁי:
ד מֵרַבּוֹת צָרוֹת הוֹשַׁעְתָּנִי — וּמִמְּצוּקוֹת שַׁלְהֶבֶת [סָבִיב]:
ה מכבות אש לאין פחה — מֵרֶחֶם תְּהוֹם לְא[מ]וֹן]:
מִשְּׂפָתֵי זִמָּה וְטֹפְלֵי שֶׁקֶר — וְחִצֵּי לְשׁוֹן מִרְמָה:
ו וַתִּגַּע לַמָּוֶת נַפְשִׁי — וְחַיָּתִי לִשְׁאוֹל תַּחְתִּיּוֹת:
ז וָאֶפְנֶה סָבִיב וְאֵין עוֹזֵר־לִי — וָאֲצַפֶּה סוֹמֵךְ וָאָיִן:
ח וָאֶזְכְּרָה אֶת־רַחֲמֵי יְיָ — וַחֲסָדָיו אֲשֶׁר מֵעוֹלָם:
הַמַּצִּיל אֶת־חוֹסֵי־בוֹ — וַיִּגְאָלֵם מִכָּל־רָע:
ט וָאָרִים מֵאֶרֶץ קוֹלִי — וּמִשַּׁעֲרֵי שְׁאוֹל שַׁוְעָתִי:
י וָאֲרוֹמֵם יְיָ אָבִי אָתָּה — כִּי אַתָּה גִּבּוֹר יִשְׁעִי:
אַל־תַּרְפֵּנִי בְּיוֹם צָרָה — בְּיוֹם שׁוֹאָה וּמְשׁוֹאָה:
יא אֲהַלְלָה שִׁמְךָ תָּמִיד — וְאֶזְכָּרְךָ בִּתְפִלָּה:
אָז שָׁמַע קוֹלִי יְיָ — וַיַּאֲזִין אֶל־תַּחֲנוּנָי:
יב וַיִּפְדֵּנִי מִכָּל־רָע — וַיְמַלְּטֵנִי בְּיוֹם צָרָה:
עַל־כֵּן הוֹדֵיתִי וָאֲהַלְלָה — וַאֲבָרְכָה אֶת־שֵׁם יְיָ:
הוֹדוּ לַיְיָ כִּי טוֹב — כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:
הוֹדוּ לְאֵל הַתִּשְׁבָּחוֹת — כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:
הוֹדוּ לְשׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל — כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:
הוֹדוּ לְיוֹצֵר הַכֹּל — כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:
הוֹדוּ לְגוֹאֵל יִשְׂרָאֵל — כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:
הוֹדוּ לִמְקַבֵּץ נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל — כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:
הוֹדוּ לְבוֹנֵה עִירוֹ וּמִקְדָּשׁוֹ — כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:
הוֹדוּ לְמַצְמִיחַ קֶרֶן לְבֵית דָּוִד — כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:
הוֹדוּ לְבוֹחֵר בִּבְנֵי צָדוֹק לְכַהֵן — כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:
הוֹדוּ לְמָגֵן אַבְרָהָם — כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:
הוֹדוּ לְצוּר יִצְחָק — כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:
הוֹדוּ לַאֲבִיר יַעֲקֹב — כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:
הוֹדוּ לְבוֹחֵר בְּצִיּוֹן — כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:

נא ד–ח [סביב]. ע״פ היווני. — מכבות אש לאין פחה. — לשון זה קשה לפתרו, ונראה שענינו: מלהבות אש לא נֻפְּחָה. ביווני: מִבֵּינוֹת אש. — לאמ[ון]. מלאתי מסברא. —
יג וחפצתי בה. בחכמה (השוה היווני). —

כ״י ב הוֹדוּ לְמֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים   כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
וַיָּרֶם קֶרֶן לְעַמּוֹ   תְּהִלָּה לְכָל־חֲסִידָיו׃
לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל עַם קְרוֹבוֹ   הַלְלוּיָהּ׃
יג אֲנִי נַעַר הָיִיתִי   וְחָפַצְתִּי בָהּ וּבִקַּשְׁתִּיהָ׃
טו בְּאַמְתָּהּ דָּרְכָה רַגְלִי   אֲדֹנָי מִנְּעוּרַי חָכְמָה לָמַדְתִּי׃
יג וָאֶתְפַּלֵּל תְּפִלָּה בְנַעֲרוּתִי   [— — —]׃
טז [— — —]   וְהַרְבֵּה מָצָאתִי דֵעָה׃
יז עֻלָּהּ הָיָה־לִּי לְכָבוֹד   וּלְמְלַמְּדִי אֶתֵּן הוֹדָאָה׃
יח חָשַׁבְתִּי לְהֵיטִיב   וְלֹא אֶהְפֹּךְ כִּי אֶמְצָאֶנּוּ׃
יט חָשְׁקָה נַפְשִׁי בָהּ   וּפָנַי לֹא אֶהְפֹּךְ מִמֶּנָּה׃
כ נַפְשִׁי נָתַתִּי אַחֲרֶיהָ   וּלְנֶצַח נְצָחִים לֹא אַטֶּ[ה מִמֶּנָּה]׃
יט יָדִי פָּתְחָה שְׁעָרֶיהָ   וְלָהּ אַחֹז וְאַבִּיט בָּ[הּ]׃
כ [— — —]   וּבְטָהֳרָה מְצָאתִיהָ׃
[וְ]לֵב קָנִיתִי לָהּ מִתְּחִלָּתָהּ   בַּעֲבוּר כֵּן [לֹא אֶעֱזְבֶנָּה]׃
כא מֵעַי יֶהֱמוּ כְּתַנּוּר לָהּ לְהַבִּיט־בָּהּ   בַּעֲבוּר כֵּן קְנִיתִיהָ קִנְיָן טוֹב׃
כב נָתַן יְיָ לִי שְׂכַר שִׂפְתוֹתָי   וּבִלְשׁוֹנִי אֲהוֹדֶנּוּ׃
כג פְּנוּ אֵלַי סְכָלִים   וְלִינוּ בְּבֵית־מִדְרָשִׁי׃
כד עַד־מָתַי תֶּחְסְרוּן מִן־אֵילוּ וָאֵילוּ   וְנַפְשְׁכֶם צְמֵאָה מְאֹד תִּהְיֶה׃
כה פִּי פָתַחְתִּי וְדִבַּרְתִּי־בָהּ   קְנוּ לָכֶם חָכְמָה בְּלֹא כָסֶף׃
כו וְצַוְּארֵיכֶם בְּעֻלָּהּ הָבִיאוּ   וּמַשָּׂאָהּ תִּשָּׂא נַפְשְׁכֶם׃
קְרוֹבָה הִיא לִמְבַקְשֶׁיהָ   וְנוֹתֵן נַפְשׁוֹ מוֹצֵא אֹתָהּ׃
כז רְאוּ בְעֵינֵיכֶם כִּי קָטֹן הָיִיתִי   וְעָמַדְתִּי בָהּ וּמְצָאתִיהָ׃
[— — —]   [— — —]
כח רַבִּים שִׁמְעוּ לְמוּדַי בִּנְעוּרוֹתַי   וְכֶסֶף וְזָהָב תִּקְנוּ בִי׃
כט תִּשְׂמַח נַפְשִׁי בִּישִׁיבָתִי   וְלֹא תֵבוֹשׁוּ בְשִׁירָתִי׃
ל מַעֲשֵׂיכֶם עֲשׂוּ בִּצְדָקָה   וְהוּא נוֹתֵן לָכֶם שְׂכַרְכֶם בְּעִתּוֹ׃
בָּרוּךְ יְיָ לְעוֹלָם   וּמְשׁוּבָּח שְׁמוֹ לְדֹר וָדֹר׃

עַד־הֵנָּה דִּבְרֵי שִׁמְעוֹן בֶּן־יֵשׁוּעַ שֶׁנִּקְרָא בֶן־סִירָא׃
חָכְמַת שִׁמְעוֹן בֶּן־יֵשׁוּעַ בֶּן־אֶלְעָזָר בֶּן־סִירָא׃
יְהִי שֵׁם יְיָ מְבֹרָךְ מֵעַתָּה וְעַד־עוֹלָם׃